BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË

DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS, WESTEINDE 135, DEN HAAG

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

- DEEL 84 -

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1928

INHOUD.

NOTULEN VAN DE
BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN.

SPRAAKKUNSTIGE SCHETS VAN DE TAAL DER MĔNTAWAI-EILANDEN

DOOR

N. ADRIANI [1])

De hulpmiddelen die mij hebben gediend bij de samenstelling dezer Spraakkunstige Schets, wil ik hier vooraf even bespreken [2]):

Die Mentawai-Sprache, von Max Morris, Berlijn, Conrad Skopnik, 1900. Dit boek heeft 356 bladzijden, waarvan 1—51 eene schets der spraakkunst inhouden. Daarop volgen verhalen en raadsels (bl. 52—141) en stukjes gesprek (bl. 142—213), alles in Mĕntawaischen tekst met Duitsche vertaling; dan komt eene Mĕntawaisch-Duitsche woordenlijst (bl. 215—326) en eene Duitsch-Mĕntawaische (bl. 327—349). De eerste lijst is alfabetisch gerangschikt, in de laatste zijn de woorden in rubrieken bijeengevoegd. Aan het slot komen nog eenige toevoegsels.

Dr. Morris heeft als geneesheer den Heer Alfred Maass vergezeld, toen deze in 1897 eenigen tijd heeft verblijf gehouden op het eiland Si Kooeboe (gewl. Sikobo of Sipora), waar toen ter tijd in het dorp Si Oban de vertegenwoordiger der Nederlandsche Regeering, de Maleische posthouder Samak woonde, dien Morris „een voortreffelijk kenner der taal" noemt en die een zijner voornaamste zegslieden is geweest. Tot zulk een oordeel kan men niet bevoegd zijn, wanneer men zelf nog een beginner in de taal is, maar het komt veel voor bij reizende taalbeoefenaars, dat zij hunne gegevens voor

---

[1]) Het Bestuur van het Kon. Instituut, dat reeds verschillende malen studiën van Dr. N. Adriani in de Bijdragen heeft mogen opnemen, stelt op hoogen prijs, dat het daartoe ook aangezocht is met betrekking tot dezen door den uitnemenden taalkenner van Indonesie nagelaten linguistischen arbeid, en betuigt hiermede zijnen dank aan Mevr. Adriani-Gunning en Dr. S. J. Esser voor deze keuze alsmede voor de liefdevolle zorg aan het publiceeren dezer uitgaaf gewijd. *Red.*

[2]) [Enkele veranderingen en aanteekeningen van mijn hand zijn door vierkante haken aangeduid. De lezer zij er op attent gemaakt dat de spelling der Mĕnt. woorden niet altijd uniform is, in verband met de verschillen die de bronnen waaruit de voorbeelden zijn geput in dit opzicht vertoonen. Blijkbaar zijn vooral hamza's meermalen verwaarloosd, vgl. § 4. Wanneer ik gevallen van verschillende spelling opmerkte, en ik zekerheid kon verkrijgen welke de juiste is, heb ik de foutieve stilzwijgend gecorrigeerd. — S. J. Esser.]

betrouwbaar zoeken te verklaren door aan hunne tolken eene uitgebreide en diepgaande taalkennis toe te kennen. Men kan zulke vriendelijkheden dus laten voor 't geen ze zijn; de Schrijver blijft verantwoordelijk voor 't geen hij in zijn boek opneemt.

Het boek is besproken in Tijdschr. v. Ned.-Indië, 2e Nieuwe Serie, 4e Jrg. (1900), bl. 395—402, in Globus, dl. 78 (1900), bl. 16—17, en in de Deutsche Literaturzeitung, No. 4 (26 Jan. 1901), bl. 212—213.

De eerste en de meest beteekenende bespreking is van Prof. H. Kern. Morris' boek wordt door Prof. K. „een zeer verdienstelijk werk" genoemd, waarvan „het verdienstelijkste zijn de teksten met vertaling", van welke vertaling verder wordt gezegd, dat ze „alleszins voldoende" is. Intusschen noemt Prof. K. een aantal fouten, b.v. onjuiste vertaling van woorden en het ontbreken van zinnen in den tekst, die in de vertaling voorkomen. Na nog te hebben aangetoond, dat Dr. Morris in zijne schets der spraakkunst op belangrijke punten heeft misgetast en zonderlinge verklaringen heeft gegeven, wijst Prof. Kern op de verdiensten van Morris' boek en spreekt ten slotte zijne bewondering uit voor de weetgierigheid en de volharding die den Schrijver bij zijn werk hebben bezield.

De tweede aankondiging is van Prof. Albert Grunwedel te Berlijn, die voornamelijk de ethnologische waarde der verhalen en mededeelingen bespreekt en op het taalkundig gedeelte niet ingaat. Daardoor is deze beoordeeling zeer gunstig uitgevallen, want er is uit het boek inderdaad voor ethnologen nogal wat te leeren omtrent het Mĕntawai-volk. De derde bespreking is van Prof. R. Brandstetter te Lucern, die het boek weder als taalkenner beziet en het wel wat te veel heeft geprezen. We hebben natuurlijk Dr. Morris zeer dankbaar te zijn voor hetgeen hij heeft gegeven en zijn boek zal nog wel lang het meest volledige over het Mĕntawaisch blijven, maar het lijdt aan groote gebreken. Morris is blijkbaar met geen enkele Indonesische taal min of meer vertrouwd; uit de wijze waarop hij de Maleische woorden spelt, blijkt dat hij alleen wat haven-Maleisch kende, waardoor hij bij de afleiding van Mĕntawaische woorden vaak alle voorzichtigheid vergeet en zonder eenige methode te werk gaat.

In zijn Voorbericht noemt Dr. Morris op, wat vóór 1900 over 't Mĕntawaisch is verschenen van de hand van Von Rosenberg (1853), Oudemans (1879) en Modigliani (1898), behalve nog eenige woordenlijsten in handschrift, die nimmer zijn uitgegeven. Sedert is het studiemateriaal nog eenigszins vermeerderd, vooreerst door een

artikel van Prof. Jonker in dl. II der Encyclopaedie van Ned. Indië (1918), bl. 709b—710. Zooals vanzelf spreekt, is dit stuk getrokken uit de Spraakkunstige schets van Morris; het verbetert deze hier en daar en vult ze ook wel aan, maar natuurlijk niet op alle punten. Verder is in 1907 te Bielefeld eene zeer beknopte Bijbelsche geschiedenis in 't Mĕntawaisch uitgegeven, met een klein aanhangsel (Tien Geboden, Onze Vader, 12 Geloofsartikelen, enz.), bewerkt door den Zendeling-leeraar Aug. Lett. Bruikbaar is ook het „Eerste Leesboekje voor de Mentaweische Scholen", in 1919 gedrukt op de Zendingsdrukkerij te Lagoe Boti (Batak-landen). Het is van de hand van den Bataksche onderwijzer Ph. M. L'tobing. Door mij een exemplaar met vertaling der woorden en zinnen toe te zenden, heeft deze Zendings-onderwijzer mij een goed hulpmiddel voor de beoefening van het Mĕntawaisch verschaft.

Verder valt nog te noemen de Schets-taalkaart van Sumatra (1887) van K. F. Holle en Dr. J. L. A. Brandes, op welke de 4 groote Mĕntawai-eilanden alle dezelfde kleur hebben, als uitmakende het taalgebied van het Mĕntawaisch.

Het nieuwste over het Mĕntawaisch is gezegd door Dr. A. Lafeber, in zijn Academisch Proefschrift „Vergelijkende klankleer van het Niasisch, 1e Gedeelte" (Den Haag, Hadi Poestaka, 1922), in § 7 (bl. 30—32) en verder hier en daar in den tekst. Van hetgeen voor mijn doel van nut was in dit werk, heb ik dankbaar gebruik gemaakt.

Ook van het uitvoerige artikel van Dr. Alb C. Kruyt, „De Mentawaiers", verschenen in Deel LXII (1923) van het Tijdschrift van 't Bat. Genootschap, bl. 1—188, heb ik veel dienst gehad. Behalve dat deze verhandeling woorden en uitdrukkingen geeft, die ik elders niet heb aangetroffen, scherkt zij inzichten in de Mĕntawaische samenleving, die een goed licht geven op hetgeen elders van de taal en de letterkunde is bekend gemaakt.

Behalve van dit gedrukte en dus voor ieder toegankelijke studiemateriaal heb ik nog nut gehad van een Blanco-Woordenlijst van Holle, ingevuld voor het Zuidelijk dialect der Mĕntawai-taal door Dr. Alb. C. Kruyt, tijdens een verblijf van ééne maand op Noord-Pagai en Sibĕroet; verder van een zeer onvolledig, maar grootendeels juist spraakkunstig overzicht der taal, samengesteld door den Zendeling-leeraar Börger en van eene vertaling van het Evangelie van Markus, eveneens van den Hr Börger, die te Si Kakap op Noord-Pagai woont.

TAALGEBIED DIALECTEN.

1. Het gebied der Mĕntawai-taal omvat 4 eilanden: Sibĕroet of Noord-Pora (bij de Inlanders: Sa Biroet „de Muis"), Sikobo, Sipora [1]) of Zuid-Pora (bij de Inlanders: Si Kooebooé), Noord- en Zuid-Pagai, te zamen ook de Nassau-eilanden genoemd. De bewoners der beide laatstgenoemde eilanden noemen zich zelf *Sakalagan* (*sa*, lidwoord, *ka*, voorzetsel van den locatief, *lagan*, wrsch. hetzelfde woord als Mal. *darat*, enz., dus: „die van den wal, landbewoners"). De bewoners van Si Kooebooe noemen ze *Sakalea* (bet.?), die van Sa Biroet heeten bij hen *Sasaqak* („de vijand"). In 1907 bedroeg de bevolking dezer 4 eilanden ongeveer 17000 zielen.

Omtrent de dialecten zegt Dr. Kruyt: De bewoners van eigenlijk of Zuid-Siberoet, Sipora en de Pagai-eilanden spreken dezelfde taal; het Noorden en het midden van Siberoet heeft een afzonderlijk dialect, dat *Si Malegi* (bet.?) wordt genoemd, tegenover het hoofddialect *Sakalagan*. Wat Dr. Lafeber (Dissert. bl. 30) over de dialecten opmerkt, is aan vroegere zegslieden ontleend.

Morris onderscheidt de dialecten in: dat van Siberoet, dat van Sipora en dat van de Pagai-eilanden. In dit laatste heeft hij den klank *f* gehoord, als variant van *p*, en een spirant als onze *ch* in „toch". Bij de behandeling der klanken komt dit vanzelf ter sprake.

Van het verschil der dialecten, waarvan het kleine Noord (N.), het groote Zuid (Z.) kan genoemd worden, geeft het volgende lijstje, dat afkomstig is van een der zegslieden van Dr. Kruyt, een beeld.

Simalegi, N.	Sakalagan, Z.	Nederlandsch.
reoeroe [2])	*leoeroe*	afvloeien.
pora [3])	*polak* [3])	land.
magarang	*magarak*	droog.
oeqeoe	*oggooe*	dorstig.
tapeoe	*sapooe*	hut.
-boedjet	*bodjet*	spreken.
toeloe	*soeloe*	zon.
ailoe	*eloe*	traan.
taliqat	*talinga*	oor.
nje'	*nee*	deze, dit.

Van de 40 woorden die het lijstje in zijn geheel bevat, zijn de bovenstaande 10 de eenige die identisch zijn. Uit deze woorden valt

1) *Sipora* bet. waarschijnlijk niets anders dan „het land", immers *pora* is „zand, vuil", *polak* „aarde, grond".

2) Morris geeft *reoeroe* op als tot Z. behoorende.

3) Zie het boven over *Sipora* gezegde.

op te maken, dat N. soms *r* vertoont tegen *l* van Z., aan het begin en in het midden van een woord, en dat *t* van N. als beginner gelijk staat met *s* van Z. Soms heeft N. *g* waar Z. *ng* vertoont en *nj* vóór *e* tegen Z. *n*. De tweeklank *eoe* van N. is *ooe* in Z.; *oe* van N. is soms *o* in Z. en *ai* van N. is soms *e* in Z. De sluiter *k* van Z. ontbreekt soms in N. De dialectische verschillen in deze 10 woorden zijn dus van zeer geringe beteekenis. De overige 30 woorden zijn alle verschillend:

Simalegi, N.	Sakalagan, Z.	Nederlandsch.
irik	*ontjai* [1])	aandeel.
oerei	*si manteoe*	man, echtgenoot.
soeili	*talimaoe*	trouwen.
be	*apa, kaipa*	wat? waarheen?
koen	*galai*	arbeiden.
titili	*tippoe*	doorsnijden.
djedjek	*mapepe*	verloren, verdwaald.
sabat [2])	*djadja* [1])	fijnsnijden.
lappi	*alai*	hoofdhaar.
poporo	*pipi* [1])	op, gedaan.
gomboei [3])	*ngaga* [1])	spreken.
tambo	*sekoek* [1])	sluiten.
maratjoet	*mereirei* [4])	dikwijls.
oai	*oisap* [5])	gapen.
nja	*oo* [6])	ja.
boeat	*bairat*	op den schouder dragen.
gilidjen	*bibilet*	goederen.
obe	*telle, tegele*	kapmes.
ogoet	*baliok*	bijl.
taa	*alei*	kameraad.
sidei, iki	*kineneget*	thans.
oboen	*matjep*	morgen.
ganggan	*komang*	kleedingstof.
marairai	*boelaoe*	wit.
maboeroet	*poesoe*	zwart.
logan, laka [7])	*bo*	rood.
talanggogoi	*panjanian*	ster
tabba	*sila*	overzijde, splijten.
gamboeat	*gooegooe*	hoen.
si beri	*sakoko leleoe*	wild zwijn.

1) Niet bij Morris.
2) Morris: *saba*, Z.
3) Bij Morris: *gomboe*, Z.
4) Bij Morris: *mareret*
5) Bij Morris: *oap*.
6) Bij Morris: *ong-ong*.
7) *Laka*, dat in ettelijke IN. talen is overgenomen (uit Prākrit *lakkha*, Sanskr. *lakshā*) is eig. „rood katoen, roode stof". Het komt ook in Z. voor, zie bij Morris.

Het zijn wel zeer gewone woorden die in N. en Z. verschillen, maar als men het gebruik der woordwisseling in aanmerking neemt, wordt het onderscheid in woordenschat belangrijk kleiner. Soms wordt een woord in beide dialecten omschreven. N. gebruikt dan eene andere omschrijving dan Z. Voor „man, echtgenoot" heeft N. *oerei*, vgl. Boeg. *oere*, in *ama oere* „oom", *ina oere* „tante", Sang. *oere* „goud", dus een titelwoord, terwijl Z. gebruikt *si manteoe*, van *teoe* „goed, schoon, echt" (Bar. *tao*, id.), dus: „de ware, de echte". Beide uitdrukkingen zijn sierwoorden. *Gamboeat* (N.) „hoen" wordt door Morris afgeleid van *gaboe* „zacht, smakelijk" (van spijzen), *goegoe* (Z.) is waarschijnlijk eene klanknabootsing. *Siberi* (N.) „wild zwijn" is af te leiden van *beri* „talrijk" en weer te geven met „de troep, het kuddedier"; zwijnen worden, zoowel op de jacht als bij den landbouw, vaak niet bij den naam genoemd, om ze niet te tergen, zoodat ze zich niet zouden laten vangen of den aanplant zouden bederven [1]).

Behalve het onderscheid in deze twee hoofddialecten zijn er plaatselijke verschillen in de taal der dorpen op Noord-Pagai. In Silaboe, op de W. kust, worden de nasale sluiters tot de tenues van hun geslacht, terwijl Taikako, ten O. daarvan, de nasalen behoudt, b.v. Silaboe: *lagek* „medicijn", *lalep* „huis", *toitet* „kokos", *oet* „achter", Taikako: *lageng, lalem, toiten, oen*. Saoemangania, op de N.O. kust, spreekt [de palatale tenuis] uit als [*tsj*].

Er is veel meer materiaal en veel meer studie noodig dan thans nog kan aangewend worden, om het verschil in woordenschat tusschen het N. en Z. dialect van het Mëntawaisch te beoordeelen.

KLANKSTELSEL.

2. Klinkers.

Met de letters *a, e, i, o oe* kunnen de klinkers van het Mĕntawaisch alle worden afgebeeld.

a. vertegenwoordigt in 't algemeen de IN. *a*, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: *mata* „oog", *akoe* „ik", *apa* „wat?", *anoe*

[1]) Het woordenlijstje geeft als vertaling van *siberi* „babi hoetan". Volgens Dr. Kruyt, De Mentawaiers, bl. 101, komen op Sipora en de Pagai-eilanden geen wilde zwijnen voor. Op Sibĕroet zijn ze dus wel en de uitdrukking *sakoko leleoe* moet dus als eene vertaling van het Mal. *babi hoetan* worden beschouwd.

„dinges", *api* „vuur", *talinga* „oor", *asa* „slijpen", woorden die algemeen in de IN. talen voorkomen.

e is voor het grootste deel niet oorspronkelijk. In klanknabootsende woorden, zooals *kokotee*[1]) „kippengekakel", *set* „sproeien, uitgieten" (Jav. *tjeret*, Mal. *tjerek* „ketel") is *e* voor oorspronkelijk te houden; ook heeft het M. wel *e* waar andere IN. talen *e* hebben, b.v. *kere* „gelijk", Tontmb. *kere, kele*, Tonsaw. *kele*, Sang. *kere*; *enga* „ademhalen", Bar. *enga* „ruiken": *take* „deksel", Bar. *takea* „bamboekoker met deksel"; *ngalngaret* „kies", Tontmb. *karet* „bijten"; maar in 't algemeen is de *e* uit andere klanken ontstaan, en wel:

1/ Uit ˘ (*pĕpĕt*), een klank dien het M. mist. De *ĕ* pleegt in talen die dezen klank niet hebben, zoowel in *a* als in *i*, *o* of *oe* over te gaan; de overgangen in *a* en *o* zijn de meest gewone. Waarschijnlijk is de pĕpĕt in het M. eerst *i* geworden en de *i* tot *e*; regelrechte overgang van *ĕ* tot *e* is niet aannemelijk. Voorbeelden: *ateloe* „ei", Tomb. *atĕloe*, Tonsaw. *atĕloeeh*, Mal. *tĕloer*; *epat* „vier", Tontmb. *ĕpat*; *enem* „zes", Minah. t. *ĕnĕm*: *eba* „watervloed", Mal. *ĕbah*; *tenga* „midden", Mal. *tĕngah*: *etoet* „veest", Jav. Tontmb. *ĕtoet*; *lappegoe* „gal", Mal. *hampĕdoe*; *lepa* „gedaan, klaar", Mal. *lĕpas*; *petjoet* „knijpen, persen", Tontmb. *pĕsoet*; *teloe* „drie", Jav. *tĕloe*; *merem* „slapen", Jav *mĕrĕm*, Karo-sch *mĕdĕm*; *tebai* „omhakken", Mal. *tĕbang*; *beka* „splijten", Sang. *bĕka*; *repa* „vadem", Mal. *dĕpa*; *eloe* „traan", Sang. *ĕlo*, Tob. *iloe*, Karo-sch *iloeh*; *ketsat* „levensgeest", Karo-sch *kĕsah*.

Ook in woorden die uit het Mal. zijn overgenomen wordt *ĕ* als *e* uitgesproken, b.v. *bera* „ontbolsterde rijst", Mal. *bĕras*; *kebaoe* „buffel", Mal. *kĕrbaoe*; *peti* „kist", Mal. *pĕti*. Hier kan de *e* niet eerst *i* zijn geweest; daar de overgang van *ĕ* tot *e* algemeen is geworden, is bij het uitspreken van vreemde woorden het tusschenstadium overgeslagen.

2/ Uit *i*, zooals dat in zoovele IN. talen het geval is; als palatale klanken zijn *i* en *e* nauw verwant. In het M. komen vormen met *i* en *e* van hetzelfde woord naast elkaar voor, b.v. *ibib* en *ebeb* „insteken", *tipak* en *tepa* „met de hand slaan". Verder: *laiket* „batata", Minah. t. *laikit*, Heliconia Bihai; *tape* „mat", Bar. *tapi*; *lape* „mat", Mal. *lapis*; *eket* „kleven", Jav. *likĕt*.

3/ Uit *a*, vooral door invloed eener volgende *i*, b.v. *atei* „lever", [Austron.] *atai*; *ei* „weggaan", uit *ai*, *lai*, Bar. *lai*, Mal. *lari*; *matei*

---

[1]) Alleen N., in Z. onbekend.

„dood", IN. *matai; tile* „vrouwelijk schaamdeel", uit *tilai*. Parig. *tile; leilei* „staartveeren v. d. haan", Bar. *lai; ratei* „doodenverblijf", uit *ratai*, Bar. *rate*, Gor. *lati* „spook".

4 In *teoe* „goed", Bar *tao*, *beoe* „rieken", Mal. *baoe*, *seoe* „koken", Bar. *naoe*, is *e* vóór *o* of *oe* tot *e* geworden.

5 Invloeden van anderen aard hebben gewerkt bij de volgende overgangen van *a* tot *e* *oete* „hoofd", Mal. *oetak; abere* (een bamboe-soort), Karo-sch *awar*, Mal. *aoer; ade* „tellen", Boeg. *adè* „spreken"; *oebe* „tabak", Mal. *oebat; telenganga*, *terenganga* „schorpioen", Bar. *ta'anganga* „soort oorworm". [Wellicht] is dit laatste ontstaan uit *taranganga* [1]); hieruit zou blijken, dat *tele-*, *tere-* hetzelfde voorvoegsel is als het in § 27 behandelde *toe-*.

Morris onderscheidt *ä* en *e*; de *e* komt in zijne spelling slechts een enkelen keer voor, b.v. *beri* „geheel en al", *gedja* „genoeg van iets hebben", *gedjäk* „rondloopen", *meok* (soort vlieg). De *ä* is bij hem het teeken voor den klinker van Duitsch „hätte, fett", Eng. „head"; met *e* duidt hij aan den klinker van Duitsch „leer" en de *a* van Eng. „cane". Nu zijn de *ee* van „leer" en de *a* van „cane" toch waarlijk niet gelijk van klank. Morris spelt ook *lägäoe* „warm", waarin de *ä* vóór de *oe* toch wel anders moet klinken dan de *ä* van *lä*. Ook in *lagoe* „mug" kan de *a* niet juist zoo klinken als in *läiti* „insect". De *e* klinkt in 't M. als de Maleische *e* in *leher* „hals", enz. Ik heb *ä* en *e* van Morris gelijkelijk als *e* geschreven.

De *i* van het M. is de IN. *i*, b.v. *piga* „hoeveel?", Jav. *pira; lila* „tong", Mal. *lidah; siba* „negen", Karo-sch *siwa; bio*, Alocasia macrorniza, Mal. *birah; si* (lidwoord), Mal. *si; ina* „moeder", IN. *ina*. Dat *i* soms tot *e* wordt, is reeds boven gezegd. In *biti* „kuit", Mal. *bĕtis*, Mad. *bĕtes*, O. Jav. *wĕtis*, is de *i* der voorlaatste lettergreep ontstaan uit *ĕ*.

Morris onderscheidt *i* en *ī* en noemt *i* den klinker van Eng. „sin", de *ī* van Duitsch „Mitte".

De *o* is in 't M. grootendeels niet oorspronkelijk. In klanknabootsende woorden, als *djo'djo'* „hond", *dod-dod* (vogelnaam), *toki* „kraaien", *kókolo* „hoesten", *kokot* „klokken", v. d. hen, *so'so'* „sproeien" (vgl. Bar. *soo*, geluid van 't neervallen van gesproeid water of gestrooide rijst), *oap* „gapen" (vgl. Loin. *ngoap*, Mong. *ngoeap*, Tomin. *ojab*, Gor. *oeaboe*, Sang. *kiolabĕ*) is de *o* als oorspronkelijk te beschouwen. Ook heeft 't M. wel *o* waar ook andere

---

[1]) [Zie echter het Bare'e-Woordenboek op 2. *ta'a*.]

LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 2: APRIL 1928.

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonnissen over recht van Indonesiërs worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924). Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af.

I. Adatrechtpolitiek.

Mr. B. ter Haar Bzn. Hoekoem sendiri atau hoekoem asing oentoek boemi-poetera; Sri Poestaka, 8 (1926), no. 10.

Dr. D. J. Hulshoff Pol. Nationalisme in Nederlandsch Indië (Haarlem, 1928).

Mr. J. van Kan. Uit de geschiedenis onzer codificatie; Indisch Tijdschrift van het Recht, 123 en 124 (1926). — Ook afzonderlijk (Batavia, 1927). [1])

Mr. J. van Kan. De strijd om het volksrecht onder Rochussen-Duymaer van Twist. Bescheiden uit de jaren 1847—1855 openbaargemaakt; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 67 (1927). [1])

Dr. (mr.) I. A. Nederburgh. De Indische Wetsontwerpen [II: Het ontwerp betreffende den „godsdienstigen rechter"]; Indische Gids, 1928.

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

---

[1]) In Literatuuropgave no. 1 (December 1927) geplaatst in een verkeerde rubriek.

B. *Nederlandsch-Indië.*

Adat boedjang gadis in Palembang; Adatrechtbundel XXVII, blz. 466—472.

Adatrechtbundel XXVII: Sumatra ('s-Gravenhage, 1928).

Adatregelingen voor en van Christen-Bataks (1922—1923); Adatrechtbundel XXVII, blz. 205—213.

Adatvonnissen van:

8 Mei 1921,	Bataklanden, A. XXVII: 92
21 Juni 1921,	Bataklanden, A. XXVII: 112
31 Mei 1922,	Middel-Java, T. 127: 85
12 Juni 1923,	Bataklanden, A. XXVII: 94
6 Juli 1923,	Bataklanden, A. XXVII: 108
.. November 1924,	Bataklanden, A. XXVII: 97
30 November 1924,	Bataklanden, A. XXVII: 105
25 Januari 1925,	Minangkabau, A. XXVII: 240
18 Juni 1925,	Zuid-Sumatra, A. XXVII: 423
17 November 1926,	Oost-Java met M., T. 127: 1
26 Februari 1927,	Vorstenlanden, T. 127: 142
18 Juli 1927,	Vorstenlanden, T. 127: 137
6 October 1927,	Oost-Java met M., T. 127: 1
eind 1927,	Vorstenlanden, T. 127: 137

Ambtsvelden [in de Bataklanden] (1893); Adatrechtbundel XXVII, blz. 121—162.

M. J. van Baarda. Over het geloof der Galela's; Mededeelingen Zendingswetenschap, 71 (1927).

W. J. Beck. Een Bataksch huwelijk (1915), geëxcerpeerd in Adatrechtbundel XXVII, blz. 196—199. — Zie Literatuurlijst 1927, blz. 15.

W. J. Beck. Een en ander over grondbezit in Angkola (1916), geëxcerpeerd in Adatrechtbundel XXVII, blz. 170—185. — Zie Literatuurlijst 1927, blz. 15.

Benkoeleesche adat; Recht en Wet, 1882—1883, blz. 68—71.

Bestuur, grondenrecht en jachtrecht in Siambaton, Toeka Dolok en Toeka Holboeng (1920); Adatrechtbundel XXVII, blz. 214—220.

Van Beuge; zie Günther in Koloniaal Tijdschrift, 16 (1927).

W. N. P. R. van Beusichem. Nota over de afdeeling Manna [1]) (1888; niet gepubliceerd); zie Hoven, De Pasĕmah, 1927, blz. 154.

D. W. N. de Boer. De Toba-Bataksche grondrechtsbegrippen (1914); Adatrechtbundel XXVII, blz. 170—185. — Zie Literatuurlijst 1927, blz. 25.

D. W. N. de Boer. Haradjaon-beschouwingen (1915); Adatrechtbundel XXVII, blz. 186—194. — Zie Literatuurlijst 1927, blz. 25.

---

[1]) Bevindt zich bij den heer O. L. Helfrich, Voorburg.

D. W. N. de Boer. Toba-Bataksche spreekwoorden en zegswijzen (1920); geëxcerpeerd in Adatrechtbundel XXVII, blz. 166—169.
M. A. Bouman. De Dajaklanden voorheen en thans [1926]; Berichten en Mededeelingen Vereeniging Ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, no. 40.
C. A. de Brauw; zie Netscher [hieronder].
Van den Broeck. Verslag nopens het eiland Bali [in 1817]; De Oosterling, 1 (1835).
Dr. R. Broersma. Adatbezwaren en verkeersgelegenheid in Lampoeng (1927); geëxcerpeerd in Adatrechtbundel XXVII, blz. 475—477.
G. F. de Bruyn Kops. Beknopte beschrijving der afdeeling Seloema [1]) (1885; niet gepubliceerd); zie Hoven, De Pasĕmah, 1927, blz. 154.
Mr. Is. Cassutto. Het adatstrafrecht in den Nederlandsch-Indischen Archipel, tweede herziene druk (Semarang-Soerabaia-Bandoeng, 1927).
Christen-Batak in Djambi (1922); Adatrechtbundel XXVII, blz. 430—432.
H. Colijn. Matriarchaat in Tapa' Toean (1899); Adatrechtbundel XXVII, blz. 30—31.
H. Colijn. Adatheffingen in Tapa' Toean (1901); Adatrechtbundel XXVII, blz. 22.
H. T. Damsté. Het landschap „Loeboe' Oelang Aling" aan de Batang Hari in 1897 (1906); geëxcerpeerd in Adatrechtbundel XXVII, blz. 317—325. — Zie Literatuurlijst 1927, blz. 39.
H. T. Damsté. Schetsen uit Atjèh (1911); geëxcerpeerd in Adatrechtbundel XXVII, blz. 7. — Zie Literatuurlijst 1927, blz. 40.
H. T. Damsté. Diët-(bloedprijs-)vorderingen voor den rechter [in Atjèh] (1902—1904); Adatrechtbundel XXVII, blz. 32—33.
Datoek Soetan Maharadja. Artikelen in de Oetoesan Melajoe (1911—1913); Adatrechtbundel XXVII, blz. 287—313.
Deelwinning van vee [in het Minangkabausche gebied] (1920); Adatrechtbundel XXVII, blz. 221—225.
Deelwinning van vee in Bengkoeloe en Palembang (1920); Adatrechtbundel XXVII, blz. 406—412.
Doerianpluk te Hoeta Rimbaroe (1923); Adatrechtbundel XXVII, blz. 115.
L. H. [C. L.?] van Doorn. Economisch desaonderzoek in het ressort der volksbank Salatiga; Blaadje Volkscredietwezen, 12 (1924), no. 10.
Dorpsoorlog [in het Minangkabausche gebied] (1833); Adatrechtbundel XXVII, blz. 327.
Dorpsrechtspraak en tuchtrecht [in het Minangkabausche gebied] (1922); Adatrechtbundel XXVII, blz. 227—239.
Dorpstuchtrecht [in de Bataklanden] (1922); Adatrechtbundel XXVII, blz. 64—91.

[1]) Bevindt zich bij den heer O. L. Helfrich, Voorburg.

Het dorpswezen ter kuste [Minangkabausch gebied] (1833); Adatrechtbundel XXVII, blz. 242—243.
P. S. J. Eman. Nota betreffende ... Lematang-Oeloe[1]) (± 1895; niet gepubliceerd); zie Hoven, De Pasĕmah, 1927, blz. 154.
A Enda Boemi. Zie Boemi in Literatuurlijst 1927, blz. 25.
Mr. K. L. J. Enthoven. Het adatrecht der inlanders in de jurisprudentie [1849—1912], onveranderde herdruk (Leiden, 1927).
Europeesche oendang-oendang [voor Redjang] (1856); Adatrechtbundel XXVII, blz. 449—451.
Gajō Loeos (1925); Adatrechtbundel XXVII, blz. 34—44.
Gegevens nopens Boven-Toelangbawang (1924); Adatrechtbundel XXVII, blz. 426—427.
Gegevens over Bengkoeloe (1922); Adatrechtbundel XXVII, blz. 484—486.
Gegevens over Palembang (1920—1923); Adatrechtbundel XXVII, blz. 452—462.
H. Geurtjens, M. S. C. Uit de rechtzaal op Z.N.-Guinea; Almanak van O. L. Vrouw van het H. Hart, 38 (1928).
J. S. G. Gramberg. Pasoemah; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 16 (1867).
Th. O. B. Günther: zie Van Royen [hieronder].
Hertenjacht in Palembang; Adatrechtbundel XXVII, blz. 463—465.
W. C. Hoogkamer. Mamak en kamanakan (1887); Adatrechtbundel XXVII, blz. 244—248.
Huwelijk in Boven-Komering (1925); Adatrechtbundel XXVII, blz. 501—511.
Huwelijksrecht [in de Bataklanden] (1915—1922); Adatrechtbundel XXVII, blz. 196—204.
Huwelijksrecht in de Lampoengs (1923); Adatrechtbundel XXVII, blz. 473—474.
Huwelijkswet, positie van de vrouw [in Atjèh] (1883); Adatrechtbundel XXVII, blz. 14—15
Iets over de landstreek Blidah; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 14 (1865).
Inlandsche gemeenteraden in Bengkoeloe (1923—1924); Adatrechtbundel XXVII, blz. 512—518.
J. E. Jasper, Tengger en Tenggereezen, IV, Tijdrekening en tijdruimten; V, Legenden en overleveringen; VI, Feesten en plechtigheden; Djawa, 7 (1927).
J. H. Juda. Nota over de afdeeling Mannaq[1]) (1913; niet gepubliceerd); zie Hoven, De Pasĕmah, 1927, blz. 155.
Kassen en inkomsten van marga's en zelfstandige pasar's in Bengkoeloe (1917—1921); Adatrechtbundel XXVII, blz. 433—446.
J. H Knoerle Aanteekeningen, gehouden op eene reize in de binnenlanden van Sumatra, bijzonder met betrekking tot Benkoelen en Palembang [1832]; De Oosterling, 1 (1835).

[1]) Bevindt zich bij den heer O. L. Helfrich, Voorburg.

Koeria-bestuur [in de Bataklanden] (1895); Adatrechtbundel XXVII, blz. 116—120.
Kreemer over Atjèh (1916—1917); Adatrechtbundel XXVII, blz. 1—6.
William O. Krohn. In Borneo Jungles (Indianapolis, 1927).[1])
Lada boengong [in Atjèh] (1883—1909); Adatrechtbundel XXVII, blz. 17—20.
J. F. Later. Godsdienst en Volksgebruiken bij de Inheemsche bevolking van Landak; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 67 (1927).
Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië uitgegeven door de Adatrechtstichting te Leiden ('s-Gravenhage, 1920); tweede druk ('s-Gravenhage, 1927).
J. H. A. Logemann. Mededeeling uit Blora .... (1913); zie Literatuurlijst 1927, blz. 127, naast Adatrechtbundel XXII, blz. 40.
Dr. J. H. A. Logemann en mr. B. ter Haar Bzn. Het beschikkingsrecht der Indonesische rechtsgemeenschappen; Indisch Tijdschrift van het Recht, 125 (1927).
Mr. P. Maclaine Pont. Adatrecht en bewijsmiddelen (1906); geëxcerpeerd in Adatrechtbundel XXVII, blz. 403—405.
J. Mallinckrodt. De stamindeeling van de Maanjan-Sioeng-Dajaks, der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo; Bijdragen Koninklijk Instituut, 83 (1927).
W. Marsden. The history of Sumatra (London, 1783). — Derde druk (London, 1811).
Midden-Maleische adatrechtstermen (1927); Adatrechtbundel XXVII, blz. 428—429.
De Minangkabausche adat (1912); Adatrechtbundel XXVII, blz. 258—269.
Eric Mjöberg. Borneo huvudjägarnasland (Stockholm, 1927).
Moghardar; zie Compendium in Literatuurlijst 1927, blz. 36.
Mohammedaansche rechtspraak voor Palembang (1823?); Adatrechtbundel XXVII, blz. 449—451.
Nazief. De tando in het Minangkabausche huwelijk (1923); Adatrechtbundel XXVII, blz. 270—274.
E. N[etscher]. Iets betreffende de verhouding der Pasemah-landen tot de sulthans van Palembang [met opmerkingen van C. A. de Brauw]; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 4 (1855).
J. H. Neumann. Karo-Bataksche offerplaatsen; Bijdragen Koninklijk Instituut, 83 (1927).
S. Nijdam. De woelingen ter Sumatra's Westkust [1927]; Berichten en Mededeelingen Vereeniging Ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, no. 42.
Onderling en wederkeerig hulpbetoon [in de Bataklanden] (1922); Adatrechtbundel XXVII, blz. 60—63.

[1]) Zeer weinig over adatrecht.

Oude brieven uit een Bengkoeloesch archief (1847—1874); Adatrechtbundel XXVII, blz. 487—500.
Oude gegevens [over de Bataklanden] (1836, 1880, 1898); Adatrechtbundel XXVII, blz. 163—164.
Oude gegevens [over de Bataklanden] (1836, 1880, 1898); Adatrechtbundel XXVII, blz. 326.
Oude Indische gegevens [over Minangkabausch gebied]; Adatrechtbundel XXVII, blz. 314—316.
Parbaringin [in de Bataklanden]; Adatrechtbundel XXVII, blz. 195.
J. Pauw De hoofden in de Kwantan (1918); Adatrechtbundel XXVII, blz. 391—402.
H. Pauw ten Cate. Rapport van de marga Semindo Darat; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 17 (1869).
A. Pruys van der Hoeven Veertig jaren Indische dienst ('s-Gravenhage, 1894).
Raffles over Bengkoeloe (1820); Adatrechtbundel XXVII, blz. 483.
Raffles over de Bataks (1820—1823); Adatrechtbundel XXVII, blz. 165.
W. A. van Rees. Pasoemah; Het Vaandel, 1870.
Reglement op huwelijk en echtscheiding in Lais (1909); Adatrechtbundel XXVII, blz. 478—482.
J. W. van Royen. Lichtvaardig geschrijf [over margaraden]; met naschrift van Th. O. B. Gunther; Koloniaal Tijdschrift, 16 (1927).
A. L. Samson. Adatstaatsrecht van Indragiri (1924); Adatrechtbundel XXVII, blz. 328—390.
Sarakata van een Chineesch panglima [in Atjèh] (1917); Adatrechtbundel XXVII, blz. 10—13.
Mr. W. H. A. Sarolea. De vorm van de poesaka-eigendoms-akte [in het Minangkabausche gebied] (1921); Adatrechtbundel XXVII, blz. 275—283.
A. M. P. A. Scheltema. De ontwikkeling van de agrarische toestanden in Priangan, I; Landbouw, 3 (1927—1928), nos. 5 en 6.
Dr. B. Schrieke. Het communisme ter Sumatra's Westkust (Weltevreden, 1928).
Dr. C. Snouck Hurgronje. Verspreide geschriften, dl VI (Leiden, 1927).
Dr. C. Snouck Hurgronje. Verspreide geschriften, dl IV (1924); geëxcerpeerd in Adatrechtbundel XXVII, blz. 16. — Zie Literatuurlijst 1927, blz. 178.
A. Spoor Jr. Het een en ander omtrent de inheemsche rechtsgemeenschap, in het bizonder de Boegineesche, in het rechtstreeks bestuurd gebied van het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden [eerste stuk]; Koloniaal Tijdschrift, 17 (1928).
J. W. Stoll. Losse aanteekeningen over de Besemalanden [1]) (1867; niet gepubliceerd); zie Hoven, De Pasĕmah, 1927, blz. 156.

[1]) Bevindt zich bij den heer O. L. Helfrich, Voorburg.

Dr. W. F. Stutterheim. Een belangrijke oorkonde uit de Kĕdoe; Tijdschrift Bataviaasch Genootschap, 67 (1927).
Mr. A. L. A. van Unen. Verkoop van woonerven [in Atjèh] (1916); Adatrechtbundel XXVII, blz. 21.
Veepacht en uitbesteding van vee [in de Bataklanden] (1920); Adatrechtbundel XXVII, blz. 45—51.
Verbodsteekenen [in de Bataklanden] (1923—1925); Adatrechtbundel XXVII, blz. 52—59.
Verbodsteekenen [in het Minangkabausche gebied] (1921); Adatrechtbundel XXVII, blz. 226.
Verbodsteekenen [op Zuid-Sumatra] (1921); Adatrechtbundel XXVII, blz. 413—416.
Vervorming van de Minangkabausche adat, bepleit en bestreden door Minangkabauers (1912); Adatrechtbundel XXVII, blz. 249—255.
Vervorming van het erfrecht [in het Minangkabausche gebied] (1913, 1917, 1921); Adatrechtbundel XXVII, blz. 256—257.
H. J. Vingerhoets. Enkele opmerkingen over de margaraden in Palembang (met naschrift); Koloniaal Tijdschrift, 17 (1928).
F. H. van de Wetering. Huwelijksgebruiken van Timor-Koepang; Mededeelingen Zendingswetenschap, 71 (1927).
P. Wink. Gegevens over Bengkoeloe (1922); Adatrechtbundel XXVII, blz. 484—486.
P. Wink. Inheemsche rechtspraak in Bengkoeloe (1926); Adatrechtbundel XXVII, blz. 417—422.
Paul Wirz. Dämonen und Wilde in Neuguinea (Stuttgart, 1928).
Woekerbestrijding [in het Minangkabausche gebied] (1914); Adatrechtbundel XXVII, blz. 284—286.
Wongsosewojo. Gebruiken bij bouw en tewaterlating van een prauw in het Sampangsche; Djawa, 6 (1926), Oost-Java- en Madoeranummer.
W. K. H. Ypes. Bestuur, grondenrecht en jachtrecht in Siambaton, Toeka Dolok en Toeka Holboeng (1920); Adatrechtbundel XXVII, blz. 214—220.
Zelfstandige pasar's in Bengkoeloe (1921); Adatrechtbundel XXVII, blz. 519—540.
Mr. E. A. Zorab. Eenige adatrechtpuzzles en een poging tot hare oplossing volgens het beginsel der goede trouw; Indisch Tijdschrift van het Recht, 127 (1928).

C. *Formosa en de Philippijnen.*

H. Mori [naam van den auteur]. Taiwan-banzoku-shi [„Werk over de barbaarsche stammen op Formosa"], uitgegeven door de Rinji-Taiwan-kyūkwan-chōsa-kwai of speciale commissie voor het onderzoek van de oude gebruiken op Formosa; één deel (Taihoku, 1917).

Rinji-Taiwan-kyūkwan-chōsa-kwai, daiichibu [„Eerste werk der speciale commissie voor het onderzoek van de oude gebruiken op Formosa"]:

A. Banzoku-chōsa-hōkokusho [„Rapport betreffende het onderzoek der barbaarsche stammen"], acht deelen (Tōkyō-Taihoku, 1913—1921);

B. Banzoku-kwanshū-chōsa-hōkokusho [„Rapport betreffende het onderzoek van de gebruiken en zeden der barbaarsche stammen"], negen deelen (Taihoku-Tōkyō, 1915—1922).

Taiwan-banzoku-kwanshū-kenkyū [„Studie van de gebruiken en zeden der barbaarsche stammen op Formosa"], uitgegeven door de Taiwan-sōtoku-kenkyū-banzoku-chōsa-kwai of commissie van onderzoek van de barbaarsche stammen, van het departement van den landvoogd van Formosa, acht deelen (Tōkyō; denkelijk 1918—1921).

D. *Noorden van Borneo en Maleisch schiereiland.*

E. *Portugeesch-Timor.*

F. *Gebied der Tjams en Madagaskar.*

III Eigen volksrecht van Chineezen en verdere uitheemsche oosterlingen.

Adatvonnissen van:

29 September 1927, Java, T. 126: 459
6 October 1927, Java, T. 126: 465
20 October 1927, Java, T. 126: 481

C. H. Hazevoet. Eenige beschouwingen omtrent de in Ned.-Indië gevestigde z.g. Bombayers en hun handel; Koloniale Studiën, 16 (1927).

P. M. van Meeteren Brouwer. De geschiedenis der Chineesche Districten der Wester-Afdeeling van Borneo van 1740—1926; Indische Gids, 1927.

IV. Godsdienstig recht.

IX. talen die hebben, b.v. *toga* „kind", Tontmb. *toja'ang* (suff.-*ang*, stam *toja'* [1]) „klein"); *djodja* „water", Jav. *toja*, Boeg. *todja*; *kalipo* „vergeten", Bar. *malipo* „in de war, bijster". Maar in het algemeen is *o* uit andere klinkers ontstaan, nl.:

1/ Uit *oe*; in het M. zelf wisselen *o*- en *oe*-vormen met elkaar af, b.v. *bókolo* en *boekoeloe* „knobbel, bult": verder: *oni* „naam", vgl. Jav. *oeni* „geluid"; *tolat* „been, bot", Mal. *toelang*; *toerong* „hoed", Mal. *toedoeng*; *kose* „miereneter", Bar. *koese* „buidelbeer"; *gobi* „roode batata", Mal. *oebi*.

2/ Uit *a*, b.v. *otoe* „honderdtal", uit *atoe*, Mal. *ratoes*; *bio*, Mocasia, Mal. *birah*; *kaio* „rijk", Mal. *kaja*, Nap. Bad. *ngkaia*; *poi* „rog", Mal. *pari*; *bo* „rood", Mal. *bara* „gloeiende kool"; *djo* „slecht", Mal. *djahat*; *orat* „trap", Minah. t. *aran*, Tob. *ardan*; *ladjo* „zeil", Mal. *lajar*. Woorden als *djalo* „vischnet", *sino* „Chinees", *alito* „lamp" kunnen zijn overgenomen uit een Maleisch dialect dat de *a* eener open eindlettergreep tot *o* maakt, zooals het Minangkabausch. Nevens *kan* „voedsel" heeft 't M. *kom* „eten".

3/ Uit *ĕ*: *onai* „koraal", O. Jav. *hĕni*, Sang. *ĕne* „zand"; *goset* „roeispaan", Boesangsch *bĕse*, Tob. *borsi*, uit *bĕrsi*; *poesooe* „navel", Jav. *poesĕr*; *oelooe* „slang", Jav. *oelĕr*.

Moeilijk te verklaren is de *o* in *bibo* „lip", waarnevens het M. heeft *bebe* „rand"; beide vormen zijn id. met Mal. *bibir*. Wellicht is de oorspr. sluiter, de typische klank der R-G-H-wet, tot *w* geworden en daarna tot *oe* gevocaliseerd, waardoor een vorm *bibioe* is ontstaan, die tot *bibjoe*, *biboe*, *bibo* is geworden.

Dr. Morris neemt, nevens *o*, nog een klank *å* aan, om de uitspraak van den klinker in Eng. „all" aan te duiden. De schrijfwijze doet denken aan een verdoften *a*-klank. De woorden die Morris met deze *å* teekent zijn niet talrijk: *bå* „rood, roode gloed", *bå* „long" [2]), *bå* „slaan, vechten", *båbo* „bedriegen", *båko* „foppen", *bålo* „nipahpalm", *gå* „gezwel", *lå* „drinken", *må* „waterzuchtig". Ik meen hiermede alle woorden met *å* gegeven te hebben. *Lå* komt overeen met het grondwoord van Bar. *teloo* „geslonken", *båbo* met Bar. *bobo*

---

[1]) [Het handschrift heeft *tojo'*; vgl. echter Schwarz, Tontemboansch-Nederl. Woordenboek, op *toja'ang* en *tojo'*.]

[2]) Deze beide klankgelijke woorden heeft Morris niet uit elkaar gehouden. Het eerste is het Mal. *bara*, Tag. Bis. *baga*, O Jav. Bar. *waa* „gloeiende kool"; het tweede is Tag. Bis. *baga*, Ngadjoesch *baha*, Bar. *bambara*. Het derde *bå* heeft een nevenvorm *bo'*, in herhaalden vorm *bo'bo'*, vgl. Mong. *bobag*, Tag. *babag*, Bar. *bobaki* „slaan".

„stom, zonder spreken". Ik heb deze spelling niet gevolgd, maar overal *o* geschreven.

De *oe* is doorgaans oorspronkelijk; ze is de gewone IN. *oe*, b.v. *toeboe* „lichaam", Mal. *toeboeh*; *aboe* „asch", Mal. id.; *oebat* „grijze haren", Mal. *oeban*; *oenooe* „merg", Minah. t. *oenĕr*, Sang. *oenidĕ*; *oengat* „ader, pees", Mal. *oerat*; *oema* „gemeentehuis", Mal. *roemah*; *oekoe* „iets overwegen", Mal. *oekoer*; *oesoe* [1]) „rib", Mal. *roesoek*; *oesoe* „doorsteken", Mal. *toesoek*.

In *aloepat* „duizendpoot", Mal. *lipan*, *halipan*, kan de invloed der *p* den overgang der *i* tot *oe* hebben bewerkt, doch in de Filippijnsche talen komen vormen met *oe* voor: Tir. *lioefon*, Mag. *lajoepan*, Ibat. *didipoean*; wellicht is dus nevens *lipan* een grondvorm *lioepan* aan te nemen.

3. Tweeklanken.

Volgens Morris bezit het M. echte tweeklanken: twee opeenvolgende klinkers, die in éene lettergreep worden uitgesproken. Hij geeft als tweeklanken op: *ai*, *ao*, *aoe*, *ei*, *io* [2]), *ioe*, *ooe*, *oea*, *oei*, maar merkt tevens op dat *ai*, *aoe*, *oi* ook tweelettergrepig voorkomen, vooral daar, waar een medeklinker is uitgevallen, b.v. *baoe* „nieuw", Mal. *baroe*; *kai* „wij", Mal. *kami*; *poi* „rog", Mal. *pari* [3]).

Ook Dr. Kruyt heeft tweeklanken gehoord en geeft de volgende voorbeelden: *leleoe* „bosch" (tweelettergrepig, klemtoon op de voorlaatste), dat bijna als *leloe* klinkt; *kinioe* „curcuma" (bijna als *kinjoe*); *báboei* „gecastreerd varken"; *sikaola* (klemt. op *kao*) „Zuid"; *simoeine* „rond" (kl. op *moei*); *mapoeineng mata* „duizelig" (kl. op *poei*); *loina* „boom, hout" (kl. op *loi*); *balioe* (betiteling van broers en zusters onderling, vgl. Mal. *bĕliaoe*) klinkt ongeveer als *baljoe*; *si oeraoe* „stiefzoon, stiefdochter"; *saoeloe* „schoonbroeder, schoonzuster" (kl. op *saoe*); *pipiaoe* „fluit"; *sikeili* „hoek" (kl. op *kei*); *babaidjoe'* „slinger" (kl. op *bai*); *kasooe* (kl. op *ka*) „dakrib"; *lime-*

---

[1]) [Het is mogelijk dat hiervan in het handschrift *oe'soe'* is gemaakt; verderop komt echter steeds *oesoe* voor, en dit is ook de vorm dien het „Eerste leesboekje voor de Mentaweische scholen" geeft.]

[2]) De Heer O. Werkman, Zendeling-leeraar op N. Pagai, aan wien ik vele belangrijke mededeelingen te danken heb, merkt hier op: „*io* moet zeker *oi* zijn, *io* is mij althans als tweeklank niet bekend".

[3]) Hiervan zegt de Hr. Werkman: „Deze opmerking van Dr. Morris is onjuist; de tweeklanken *ai*, *aoe*, *oi* komen voor zoover mij bekend nooit tweelettergrepig voor en de voorbeelden *baoe*, *kai* en *poi* hebben ook tweeklanken en worden niet als tweelettergrepig uitgesproken".

ndeoe „soort duif" (kl. op *me*); *lalaisoe* „bamboekoker om water in te halen" (kl. op *lai*); *kinencigct* „nu" (kl. op *nei*).

Hoewel het niet van al deze tweeklanken wordt vermeld, is het toch waarschijnlijk dat de taal tracht ze te vereenvoudigen. Waar de eerste klinker van den tweeklank *e* of *i* is, wordt hij in de uitspraak gesemivocaliseerd tot *j*: waar *o* of *oe* de eerste is, wordt hij in de uitspraak tot *w*. Wordt dit proces verder voortgezet, dan verdwijnen zulke semivocalen, zooals b.v. in 't Javaansch heeft plaats gehad, waar *roci* „doorn" tot *rwi*, tot *ri* is geworden. Vormen als *apoci* „vuur", *baboci* „zwijn" zijn in sommige talen tot *api*, *babi* geworden (uit *apwi*, *babwi*), in andere tot *apoe*, *baboe* (*bewoe*, *wawoe*). In het Mongondowsch is *nia*, het pron. suff. 3e pers. enk., reeds op weg om *nja* te worden en met het Mĕntawaische *-nia* is het evenzoo. Voor een deel zijn de tweeklanken in 't M. uit tweelettergrepige klankreeksen ontstaan.

In sommige der bovengenoemde voorbeelden is de tweeklank van jonge vorming. *Saocloe* „schoonbroeder, -zuster" is oorspronkelijk het tweelettergrepige *saocl*; toen het M. de *l* niet meer als sluiter uitsprak is deze klank hoorbaar gemaakt, doordat hij werd uitgesproken met denzelfden klinker als die der voorafgaande lettergreep [1]). Hetzelfde heeft plaats met een oorspronkelijken sluiter *r*. Verdere voorbeelden zijn: *djooeloe* „zitten met de armen om de knieën geslagen", Niass. *dao*; *paili* „zich draaien"; *taili* „bladrib"; *toili* „terugkeeren"; *tooeloe* „landschildpad"; *laoeroe* „scherp"; *reoeroe* „stroomaf varen". Hier zijn dus *i* en *oe* klinkers der laatste lettergreep geweest in de vormen *saoel*, *djooel*, *pail*, *tail*, *toil*, *tooel*, *laoer*, *reoer*, en als zoodanig ook weder gekozen om de sluiters *l* en *r* klinkend te maken In het Makassaarsch, het Sangireesch, het Bare'e en andere talen, die sommige sluitmedeklinkers sparen door ze klinkend te maken, wordt het aldus behandelde woord daardoor niet ten volle een lettergreep langer; de klemtoon blijft waar hij was en de sluiter, uitgesproken met den klinker der vorige lettergreep (Makassaarsch), met *ĕ* (Sangireesch), met *i* (Bare'e), vormt slechts een looze lettergreep, die voor den klemtoon niet medetelt en vaak later weder afvalt. Woorden als *lapasa'* (Mak.), *lĕpasĕ* (Sang.) „los", Mal. *lĕpas*, en *antjami* (Bar.) „mangga", Mal. *asam*, blijven geaccentueerd op *la*, *lĕ* en *a*, en *antjami* is in een jongeren vorm *antja*. In het Gorontaleesch is de klemtoon van aldus behandelde woorden

1) Bij de behandeling der sluiters wordt dit verschijnsel uitvoeriger besproken.

versprongen naar de volgende lettergreep, waardoor woorden als *ilochoe* (uit *linoeh*) „aardbeving", *talochoe* (uit *saloeh, saloeg*) „water", *ombongo* (uit *kompong*) „buik", *boengolo* (uit *boengol*) „doof", *maloeo* (uit *manoeko, manoek*) „kip" drielettergrepig worden, met den klemtoon op de voorlaatste. Zulke woorden verliezen dan de nieuw gevormde eindlettergreep ook niet. Evenzoo is het in 't Mĕntawaisch gegaan, doch niet door verplaatsing van den klemtoon, maar door het samentrekken van twee vocalen tot een tweeklank is de tweelettergrepigheid behouden en de laatste lettergreep is de nieuwgevormde.

Het is mogelijk, dat er onder de opgenoemde voorbeelden een paar zijn die anders moeten verklaard worden: *paili* en *toili* zouden een bestanddeel *ili* kunnen gemeen hebben en oorspronkelijk met voorvoegsels zijn gevormd. Voor het huidige taalbewustzijn staan zij echter met de andere voorbeelden gelijk.

Sommige tweeklanken zijn ontstaan door palataliseering van den klinker der voorlaatste lettergreep. Zoo staat b.v. een vorm *aili* naast *ali* in de beteekenis van „toereikend zijn, bereiken", *aisoe* „water halen" is identisch met Minah. Parig. *asoe*, Jav. *angsoe*. Nevens *goilooe* „ei, testikel" [1]) vindt men *adjoluoe* en in het Bar. *gora'oe*; met *goeiloe* „rollen" is te vergelijken het Mal. *goeloeng*; *koini* „bevelen" is Jav. *kon*, Sa'd. *kaoen*, stam van *kaoenan* „slaaf", d.i. „die bevolen wordt", Bar. *kaoe*; *koeilockoe* „drinknap", Mak. Nap. Parig. *kaloekoe*, Jav. *glocgoe* „kokospalm"; *lainak* „olie", Minah. t. Filipp. t. Bar. *lana*, vgl. Mal. *minjak*, uit *loeminjak*; *oire* „op den rug dragen", waarnevens 't M. *ore* heeft; *sailimoet* „hoofdband", vgl. Mal. *sĕlimoet*, Bar. *salimoentoe* „deken".

Nevens *saili* „ruilen" vindt men *sili*, den vorm dien vele verwante talen hebben. Waarschijnlijk is *saili* een jongere vorm, ontstaan in navolging van vormen als *paili*, *taili*. Immers, vooral vóór *l* vindt palataliseering plaats, minder vaak vóór *n, r, s*.

Sapooe „tuinhuis, hut" is te vergelijken met Mal. *sapaoe* „hutje", Parig. en andere talen *sapo* „huis". Ook *takooe* „stelen" heeft in vele talen *aoe* (Filipp. t., Ponos., Bent., Tonsaw.); hier is dus *a* door invloed van *oe* tot *o* geworden, evenals in *matei* „dood" en *atei* „lever" *e* uit *a* is ontstaan, door invloed der volgende *i*.

Twee overgenomen woorden, *menggoei* „Zondag" en *koeiooe*

---

[1]) *goilooe* „ei" is mij onbekend, hier beteekent *goilooe* „zaad, pit". (Noot v. d. Hr Werkman)

„paard", doen denken dat 't M. neiging heeft om *oe* en *o* aan het eind der woorden als *oei* en *ooe* uit te spreken. *Menggoei* is ontstaan uit *minggoe* en *koerooe* uit *koedo*, Minangkab. voor *koeda*. Waarschijnlijk hebben de klinkers der voorlaatste lettergreep hier invloed gehad op de uitspraak van de klinkers der laatste syllabe.

4. Medeklinkers.

De afbeelding der medeklinkers is in hetgeen door de zendelingen is uitgegeven anders dan bij Morris. Dr. Kruyt heeft zich aangesloten bij de spelling der eerstgenoemden en het komt mij verkieselijk voor zijn voorbeeld te volgen.

Velaren: *k*. (*ngk*). *ng*.

Faucaal: ' (hamzah).

k. de velare tenuis. is gelijk aan de Maleische *k*. aan het begin. in 't midden en op het eind der woorden. Voorbeelden: *koelit* „huid". Mal. id.; *koea* „zeggen". Tomb. Tons. Tontmb. id.; *kan* „voedsel". N. id.; *kam* „gijlieden". N. *kamoe; boekoe* „koraalsteen". Mal. *boekoe* „knobbel"; *saki* „koopen". Bar. id.; *takooe* „stelen". N. *takaoe; akoe* „ik". N. id.; *goeroek* „donder"; *asak* „neus"; *baliok* „bijl"; *kaik* „vrouwenkleed"; *koedjoek* „rook".

Van de geprenasaleerde *k*, de *ngk*. geeft Morris de volgende voorbeelden: *manangka* „licht van gewicht. vlug". nevens *manaka*. en *manoengka* nevens *noeka* „kinderen oppassen". Dit laatste komt ook voor in het Spelboek. nevens *oekka*. b.v. *oekka sa bagim. ta' maron akoe manoengka* „houd je zusje vast. ik ben niet in staat haar vast te houden". Verder heeft het Spelboek nog *manangkooe* „stelen". *mangkaka*. een vogel met langen bek. die op visch aast [1]). In het Bijbelsch Leesboek staat nog *mangka*. bij Morris *maka* „welbehagelijk"; ook vindt men daar vormen als: *oningkoe* „mijn naam". *matangkoe* „mijn oog". Maar in 't algemeen komt *ngk* niet voor in Z. Morris zegt (bl. 50) dat N. eene neiging tot prenasaleeren vertoont. die Z. niet heeft: als voorbeeld geeft hij *engket* „kleven". nevens *eket*. Z. Dit woord is id. met Mal. *lĕkat*. Jav. *likĕt*; de *ngk* is hier dus eene dialectische eigenaardigheid van N. De nasaal die optreedt als lidwoord der woorden die in den genitief staan. gaat vóór medeklinkers over in *t*; een oorspronkelijk *bacha ngkalabba* „het inwendige van een vaartuig" wordt *bachat kalabba*.

---

[1]) Taikako heeft *manangka. manoengka. manangkooe*. Silaboe daarentegen *manakka. manoekka. manakkooe*. (Noot v. d. Hr. Werkman)

Men kan dus zeggen dat *ngk* alleen dialectisch voorkomt, tegenover *k*, *kk* of *tk* [1]).

ng, de velare nasaal, is zoowel beginner als sluiter en komt ook in het midden der woorden voor. De uitspraak is geheel als die der Mal. *ng*. Voorbeelden, aan het begin: *nganga* „gapen", Mal. id.; *ngamang* „flink, ijverig", Tontmb. *kamang* „zegen"; *ngoengoe* „mond, monding"; *ngátoeroe* „aanwijzingen, onderricht geven", Mal. *atoer*. In het midden: *angoi* „waarom?"; *enga* „ademen", Bar. id.; *inga* „zien"; *manga* „haai" (missch. is hiermede te vergelijken Mak. *mangiwang*, Boeg. *mangiwĕng*, Bar. *mangibani*, indien b.v. *manga* uit *mangang* of *mangaang* is ontstaan); *talinga* „oor", IX. id. Aan het eind: *makainang* „mager"; *njengnjang* „een boom ringen, om hem te doen sterven"; *lapang* „pompoen"; *moeneng*, hulptelwoord voor ronde dingen; *malainang* „schoon, zuiver"; *ngonongonong* „klok"; *nangnang* „belletjes"; *goinong* „klein" [2]).

Hamzah (') wordt door Morris niet vermeld en ook nergens aangeduid, maar Dr. Kruyt heeft in ettelijke voorbeelden van herhaling van een wortel die met een medeklinker sluit, hamzah als sluiter gehoord, terwijl Morris een anderen sluiter heeft, b.v. M. *tjittjit baga* „slechtgezind", Kr. *masi'si' baga*; M. *bokbok* „slaan", Kr. *bo'bo'*; M. *bologbog* (vlechtmateriaal), Kr. *bolo'bo'*; M. *mekmek* „week", Kr. *me'me'*; M. *mokmok* „vet", Kr. *mo'mo'* [3]). Meestal echter heeft M., waar Kr. ' schrijft, geen daaraan beantwoordend letterteeken; hij spelt b.v. *salasa* „rookvliering", *ong* „fakkel", *gaga* „lachen", *toetoe* „garnaal", *loti* „modder", *sasa* „stroomop", *sese* „gras", *djodjo* „hond", *lolo* „dauw", *ra* „roosteren", *sinibo* „gerookt", *ta* „niet", *kapo* „vleugel", waar Kr. heeft: *sala'sa*, *o'ong*, *ga'ga*, *toe'toe'*, *lote'*, *mana'sa'*, *se'se'*, *djo'djo'*, *lo'lo'*, *ra'*, *sinibo'*, *ta'*, *kapo'*.

Het komt mij voor, dat de spelling van Dr. Kruyt hier de aannemelijke is. De uitspraak der hamzah ontgaat dikwijls aan het oor van minder geoefenden [4]). In het Bijbelsch Leesboek en de Markus-

---

[1]) Beide vormen, *manaka* en *makka* komen voor, dit geldt ook van *oningkoe* en *onikoe*; *matangkoe* wordt hier echter niet gebruikt. Het voorbeeld *engket-ekket* is geheel juist. De meerderheid spreekt echter *ekket*, zoodat de veronderstelling, dat de *ngk* alleen dialectisch voorkomt, tegenover *k*, *kk* of *tk*, mijns inziens geheel juist is. (Noot v. d. Hr. Werkman)

[2]) *goinong* „klein" Taikako, *goiso* „klein" Silaboe. (Noot v. d. Hr. Werkman)

[3]) De spelling van Kr. is juist, die van M. onjuist. (Noot v. d. Hr. Werkman)

[4]) In de Vergelijkende Woordenlijst der Minahassische talen (Bijdr. K. I. 3, IV en V) is de hamzah, die in deze talen zeer veel voorkomt, nergens aangegeven, dan alleen hier en daar in de kolom van het Toumpakĕwa-sch (Tonte-

vertaling is ook geen hamzah aangegeven. Voor de Inlanders is het dan ook niet noodig, maar waarom zou nu juist deze medeklinker worden weggelaten, wanneer men met de spelling beoogt nauwkeurig te zijn? In het Spelboek is hamzah aangeduid met een ʹ op den klinker die door hamzah wordt gevolgd, b.v. *seré* „ketel", *sésé* „gras, onkruid", *reré* „vragen", *réré* „overhellend", *néné* „deze, dit". [Soms ontbreekt echter deze aanduiding.]

De in 't M. zooveel voorkomende wortelherhaling doet bij wortels die met een medeklinker beginnen en eindigen verbindingen ontstaan van twee consonanten, waarbij de eerste allicht tot hamzah kan worden, zooals in de reeds genoemde voorbeelden *si'si'*, *bo'bo'*, *bolo'bo'*, *me'me'*, *mo'mo'*, waarbij dan de eindsluiter den sluiter der voorafgaande lettergreep is gevolgd. Van deze voorbeelden vertoonen ettelijke ook in de verwante talen den oorspronkelijken sluiter van den wortel, b.v. *bo'bo'* „slaan", Tag. *babag*, Mong. *bobag*, Bar. *bobaki*; *sala'sa'* „rookrak", Tontmb. *sala'sa'* „splijtbaar", van *sa'sa'* „doorscheuren"; het rookrak is nl. van gespleten bamboe gevlochten; *mana'sa'* „stroomop varen", van *sa'sa'*, Tontmb. *sa'sak* „tegen wind of stroom ingaan": *lo'lo'* „dauw", herhaling van den wortel *lo'*, die ook voorkomt in Tontmb. *ngeloe'*, Tomb. *ĕloe'* „dauw", Tontmb. *loe'*, Jav. *loeh* „traan"; *ga'ga'* „lachen" is van den wortel *ga'*, id. met *gak*, volgens M. „het klapgeluid dat de momentsluiter zijner camera maakte"; *lote'* „modder" is Tomb. *lota'*, id.; *ta'* „niet" is id. met Mal. *tak*, en *kapo'* „vleugel" met Tag. *kapa'*, Mal. *kĕpak*.

Spiranten: *g*, *ngg*.

De *g* is in 't M. niet velaar, zooals in 't Maleisch. Morris onderscheidt: 1 *g*, blijkbaar de Duitsche *g*, daar hij de uitspraak niet aangeeft; 2. een spirant, die vrijwel met de Nederlandsche *g* overeenkomt en die hij met de Grieksche gamma spelt; 3. voor het dialect der Pagai-eilanden een stemlooze spirant, door hem met de Grieksche chi afgebeeld. De gamma noemt hij eene variatie der *g*. Kruyt, die zijn materiaal op Noord-Pagai heeft verzameld, schrijft overal *g*; hij beschrijft dezen klank als „eenigszins aangeblazen, waarom de Duitsche zendelingen hem vroeger wel met *gh* of met *ch* weergaven".

---

mboansch). Ook in de spraakkunstige schets van het Tomboeloe'-sch, geschreven door den Hr. N. Ph. Wilken en uitgegeven door Prof. G. K. Niemann, wordt van de hamzah geen gewag gemaakt. Dr. Matthes is, voor zoover ik weet, de eerste geweest die dezen klank heeft beschreven, op bl. 8 zijner Makassaarsche Spraakkunst (1857). Hij noemt een door hamzah gevolgden klinker een scherpen klinker en heeft de hamzah niet bepaald als medeklinker beschreven.

Zij zijn daarvan teruggekomen en schrijven thans uitsluitend *g*, een bewijs dus dat ook zij slechts één *g*-klank hooren, hoe deze dan ook wordt uitgesproken.

Het aantal woorden dat M. met gamma schrijft is zeer gering. Uit de geaardheid der klanken in de verwante talen die met deze gamma overeenkomen, laat zich niets opmaken: *toga* „kind" is Tontmb. *toja'ang; laga* „driftig, heet", is Mal. *ladu*, Parig. *lala; bago* „pisang", door M. ook hier en daar met *g* geschreven, is Balin. *bijoe; sage*, „sago" is Mal *sagoe; soga* „roepen, smeeken" is Minah. *tawa', towa; dogai* „meisje" (aanspraakwoord) is misschien verwant met Bar. *dore* „parkiet" [1]; *logaoe* „bloed" is wrsch. Mal. *darah*. Verder schrijft M. nog met gamma: *logot* „zalven"; *sagap* „zoenen" [2]; *talaga* „helft"; *baga* „binnenste", wellicht id. met Tob. *baha* „aard, geaardheid"; *mabogat* „rood" (ook *mabongan*, bij Kruyt *mabonan* [3]); *losogat*, een steng die tot de onderdeelen van een vaartuig behoort; *boelagat* „blank metaal", vgl *boelaoe* „wit" en Mong. *boelawan*, Boeg. *oelawĕng* „goud"; *dakokogat*, *rakokogat* „sleutelbeen"; *ngangaget* (bij Kruyt *ngatngaret*) „kies", en twee woorden uit N.: *landjagan* „zeilschip" en *paragagan* (de *g* der laatste lettergreep is gamma) „mast" [4]. De beide laatste woorden zijn van den stam die in 't Mal. *lajar*, in 't M. *ladjo* luidt. Daar de sluiter van *lajar* onder de R-G-H-wet staat, is het optreden van gamma hier niet onregelmatig. Indien *laajo* uit *ladjaoe* is ontstaan, blijkt uit dit en eenige der andere voorbeelden dat de hier besproken klank in *j* of in *w* kan overgaan [5]).

Op grond van het bovenstaande komt het mij onnoodig voor de scheiding van *g* en gamma vol te houden Waarschijnlijk is *g* een

---

[1]) Het verschil in beteekenis behoeft hier geen bezwaar te zijn tegen de gelijkstelling. Benamingen als *ana ngkojoë* „parkietje", *poene* „duifje" voor vrouwen zijn in 't Bar. zeer gebruikelijk in poëzie; mooie meisjes worden ook wel met de *dore* vergeleken. Ook Mal. *noeri*, Sang. *locring* is met *dore* verwant

[2]) *logot* „zalven" hier *lokot; sagap* „zoenen" hier *sigoek*. (Noot v. d. Hr O. Werkman)

[3]) *mabogat* en *mabonan* „rood" komen beide voor (Noot v. d. Hr O. Werkman)

[4]) *landjagan* „zeilschip" is hier niet bekend, hetzelfde is het geval met *paragagan* „mast, hier *pangairatat*, van *karai mangarai* „klimmen". (Noot v. d. Hr. O. Werkman)

[5]) Dit is heel goed mogelijk, want *ladjaoe* is de naam voor een *tegele* „kapmes" dat in het midden hol is; als de wind in het zeil blaast, wordt het van binnen ook hol en krijgt dus overeenkomst met een zoodanig kapmes. (Noot v d. Hr. O Werkman)

spirant die de Nederlandsche *g* zeer nabij komt en met de Minahassische *g* of met de Sangireesche *gh* is gelijk te stellen [1]).

ngg is de geprenasaleerde *g*. In § 1 zijn reeds een paar voorbeelden uit N. gegeven: *ganggan* „kleedingstof" [2]) en *talanggogoi* „ster". In het Spelboek komt *ngg*, behalve in een paar vreemde woorden, alleen voor in *onggooe* naast *oggeoe* „dorst" [3]). Morris heeft nergens een woord met *ngg*. Ook in het Bijb. Leesb. en in de Markus-vertaling zijn geen echt-Mĕntawaische woorden met *ngg* te vinden. Ongetwijfeld is het karakter van spirant dat de *g* heeft de oorzaak dat ze niet geprenasaleerd wordt. Ook de Minahassische *g* en de Sangireesche *gh* worden niet geprenasaleerd.

5 Labialen: *p*, *mp*; *b*, *mb*; *m*.

De *p* is in uitspraak geheel gelijk aan de Maleische. Deze klank komt voor in 't begin, in 't midden en aan 't einde der woorden, b.v. *pana* „boogschieten", *piga* „hoeveel?", *pitoe* „zeven", *poe-* (prefix), *poetere* „draaien", vgl Mal. *panah*, *pĕr-*, *poetar*, Jav. *pira*, *pitoe*. In 't midden, *apa* „wat?", *api* „vuur", *epat* „vier", *kapo'* „vleugel", *oepa* „priesterloon", *sapooe* „hut", vgl. Mal. *apa*, *api*, *ĕmpat*, *kĕpak*, *oepah*, *sapaoe*. Aan 't eind: *karap* „planten", *kaop* „zeewater", *tarap*, Mal. *tĕrap*, Artocarpus Blumei, *kepkep* „broeden", *loep* „toeklappen", *koep* „omvatten", *njap* „kauwen".

De geprenasaleerde *p* is in Z., het hoofddialect, zoo goed als afwezig. In het Spelboek komt voor: *sinimpoe* „afgehakt", nevens *tippoe* „afhakken" [4]). Nevens *ailoepa* „djamboe" komt bij Morris voor *ailampa* en nevens *lapi* „hoofdhaar" heeft N. *lampi*; naast *nipi* „dun" staat *nimpi*.

b staat in 't begin en in 't midden der woorden en in enkele gevallen ook aan 't eind. De *b* is gelijk aan de Maleische, ook in dit opzicht, dat ze staat op de plaats van *w* in de verwante talen, zooals in 't Maleisch met de begin-*b* het geval is. Het Mĕntawaisch heeft geen *w*. Voorbeelden van *b* zijn, aan het begin: *baloe* „acht", TN. *waloe*; *baloet* „teerkost", Minah. t. *waloen*; *bare* „Noord", Mal. *barat*; *beka* „splijten", Bar. id.; *beoe* „geur", Mal. *baoe*; *bio*, Alo-

[1]) Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch, bl 24; Sangireesche Spraakkunst, bl. 12

[2]) „*ganggan* of *gatgat* is Z. de naam voor een open driehoek, die door zagen of vijlen ontstaat (∧ ∨)", zegt de Hr. O. Werkman: *ganggan* staat dus voor *gan-gan*.

[3]) Ook Kruyt geeft in de Holle-sche lijst *onggooe* op; *oggooe*, zegt de Hr O. Werkman, komt ook voor.

[4]) *sinippoe* komt ook voor. (Noot v. d. Hr. O. Werkman)

casia, Mal. *birah*. In het midden: *abere* (soort bamboe), Kar. *awar*, Boeg. *awo*, Bar. *aboki*; *aboe* „asch", IN. *awoe*; *toeboe* „lichaam", Mal. *toeboeh*; *eba* „hoogwater", Mal. *bah*; *iba* „visch", Jav. *iwak*; *saba* „slang", IN. *sawa*.

Het voorkomen van *b* als sluiter is twijfelachtig. Kruyt heeft alleen *rebreb* „zich herinneren". Morris schrijft *repdem*. Morris heeft vormen als *ebeb* „insteken, instooten", vgl. *beb*, een geluidswoord dat men maakt als een pijl of harpoen heeft getroffen. Zulke tusschenwerpsels staan in 't algemeen buiten de klankwetten en de daarvan afgeleide woorden eveneens. Nog twee andere voorbeelden die M. geeft zijn van denzelfden aard, nl. *bob* „slaan" en *dibdib* „slak". Nevens *bob* geeft M. trouwens *bo*. Dat *bo(b)* een geluidswoord is, behoeft nauwelijks te worden gezegd; *dibdib* is waarschijnlijk een bewegingswoord, dat trekken of sleepen aanduidt. Daar *b* als sluiter niet gemakkelijk te hooren is en de voorbeelden zoo weinige en van zoo bizonderen aard zijn, mag men van de *b* wel zeggen dat zij als sluiter zoo goed als niet voorkomt.

Dr. Kruyt heeft in 't M. nog een klank gehoord die tusschen *b* en *w* in staat; hij beschrijft hem als een *w*, bij welker uitspraak de lippen niet op elkaar komen. Dentilabiaal kan deze klank evenmin zijn als bilabiaal, want dan zou verwarring met *b* onmogelijk zijn. Morris heeft dezen klank als *b* gehoord; hij maakt er althans geen melding van. De zendelingen schrijven overal *b*. Voorbeelden (spelling van Kruyt): *marabram* „schuin", *saibri* „omheining", *komensabra* „duizendpoot" (Morris: *komet saba*), *lolobroe* „vischspeer met 2 of 3 punten en weerhaken". Ook in het Timoreesch komt deze klank voor; in 't Soemba-sch beschrijft de Hr. Wielenga hem als „uitgesproken bij 't inademen, met zuiging der lippen", een geïnspireerde *b* dus.

Dr. Morris heeft in het dialect der Pagai-eilanden een *f* gehoord Dr. Kruyt, die zijn materiaal op Noord-Pagai heeft verzameld, en de zendelingen, die ook op dat eiland wonen, hebben dezen klank daar nimmer waargenomen. In het met 't M. verwante Niassisch is *f* de gewone vervanger der IN. *p*, maar op Zuid-Nias en de Batoe-eilanden, die voornamelijk uit Nias bevolkt zijn, treedt weder *p* op.

De geprenasaleerde *b* is niet zoo zeldzaam als *ngk* of *mp*. Nevens *sabba* „castreeren" geeft het Spelboek *sinamba* „gecastreerd"; verder: *sangamboea* „éene vrucht"; *sangamberi* „alle(n)"; *samba* „en, met"; *ambit* „medenemen"; *kemboe* „oudere broeder of zuster"; *omboen* „spelen". Morris geeft: *lambe-lambe* „op de teenen loopen";

rámbara, nevens *rabara*, „onder zeil gaan", en in N. *gamboean* „kip", *gomboe* „spreken", *ombe*, *obe* „hakmes", *sambe* „één", *toemboe* „bevelen". Kruyt heeft: *gombiat* „versiering, bestaande in punten en strepen op 't gezicht gemaakt". Zonder twijfel is *mb* in N. tamelijk veelvuldig, maar in Z. zeldzaam [1]).

De labiale nasaal *m* komt in 't begin, in 't midden en aan 't eind der woorden voor; zij staat met de Maleische *m* gelijk. Voorbeelden, aan 't begin: *mata* „oog", prefix *ma-*, *matei* „dood", *mata* „onrijp", algemeen IN. woorden; pref. *moe-*, Mal. *mĕ-*. In 't midden: *ama* „vader", IN. id.; *droemoen* „vogelnest", Minah. t. *roemoen*, Bar. *joemoe*; *komet* „duizendpoot", Sang. *komang* „krab"; *koeman* „luis", Mal. id.; *talimooe* „trouwen". Aan het eind: *merem* „slapen", Jav. *mĕrĕm*; *nanam* „smakelijk", Minah. t. id.; *tinem* (een insect); *tonem* „hopen"; verder vooral in eenlettergrepige stammen, b.v. *tom* „duurzaam", *tim* „vol", *om* „verdragen", *ngem* „trekken met de mondhoeken", *nem* „in de week staan", *lom* „slijmerig", *goem* „kenteren", *djam* „werpen, slingeren", en in afgeknotte vormen, zooals *kam* „gijlieden", uit *kamoe*.

6. Dentalen: *t*, *nt*; *d*, *nd*; *dr*, *ndr*; *n*.

De *t* staat met de Maleische *t* gelijk; ze komt in 't begin, in 't midden en aan 't eind der woorden voor. Voorbeelden, aan het begin: *toeboe* „lichaam", Mal *toeboeh*; *tabe* „vet", [Minah. t. *tawa'*]; *talinga* „oor", IN. id.; *takooe* „stelen", IN. *takaoe*; *tali* „touw", IN. id.; *tenga* „midden", IN. *tĕngah*; *teloe* „drie", IN. *tĕloe*. In 't midden: *oete* „hoofd", Mal. *oetak*; *oetak* „schuld", Mal. *oetang*; *titi* „prikken", Mal. *titik*; *sita* „wij", IN. *kita*; *poetere* „draaien", Mal. *poetar*; *pitoe* „zeven", IN. id.; *biti* „kuit", Mal. *bĕtis*.

Aan het eind is de *t* zeer veelvuldig; door de werking eener beneden te bespreken klankwet vervangt zij vaak den nasalen sluiter. Voorbeelden: *oengat* „pees, ader", Mal. *oerat*; *koelit* „huid", IN. id.; *etoet* „veest", IN. *ĕtoet*; *poeiloet* „klit, kleefkruid", IN. *poeloet*; *tolat* „gebeente", Tob. *toelan*; *orat* „trap", Minah. t. *aran*; *oerat* „regen", IN. *oedan*.

Met de *nt* is het juist zooals met de *mb*; ze is bijna geheel tot N. beperkt. Het Spelboek heeft *onti*, naast *otti*, „bloemkolf v. d. kokos-

---

[1]) *sinabba* „gecastreerd", *sabba* „en, met", *abbit* „medenemen", *kebboe* „oudere broeder of zuster", *obboet* „spelen" komen ook voor. In Taikako en omgeving zegt men echter *mb*, deze plaats ligt dicht bij den zendingspost en dientengevolge hebben de zendelingen *mb* vandaar overgenomen. (Noot v. d. Hr. O. Werkman)

palm": *oedrenanta* „onze zitplaatsen"; *ngantoman* „vermaning"; *nanta* „lengte"; *kanta* „ons eten". Het 1e en het 4de dezer voorbeelden hebben het pron. suff. *-ta* aangehecht; in zulke gevallen wordt *nt* tot *tt*; de stam van *ngantoman* is bij Morris *ngatoe* en *nanta* is bij hem *nata*; we hebben hier dus met dialectische (N.) vormen te doen. Morris geeft: *pantei* „dolk", *rantek* „proviand" en *moentai* „pompelmoes" (Minah. t. *moente* „limoen") als N. vormen en Kruyt geeft *si manteoe* „man", Morris *si mateoe*. Ook hier is het dus N. dat prenasaleert, Z niet.

Van de *d* zegt Morris, dat zij doorgaans eene wijziging is van de *r*, zoodat hij zelfs twijfelt of de onderscheiding tusschen *d* en *r* wel noodzakelijk is. Het aantal woorden waarin *d* voorkomt is bij hem zeer klein tegenover dat waarin *r* staat Dr. Kruyt zegt, dat in vele woorden een klank voorkomt, dien hij als een soort *d* hoorde en die zeer goed met *dr* zou kunnen afgebeeld worden. Uit de woorden van Morris valt op te maken, dat de uitspraak van den bedoelden klank schommelt tusschen *d* en *r* en voor Europeesche ooren nu eens meer *d*, dan weder meer *r* nadert, volgens Morris beide dentaal. Het is dus een *d* die met trilling wordt uitgesproken en daardoor licht als *r* wordt gehoord. De klank is echter, naar 't mij voorkomt, meer *d* dan *r* en wordt waarschijnlijk met de punt der tong tegen het tandvleesch gevormd, zoodat hij alveolaar, of althans supradentaal zou moeten genoemd worden. De zendelingen onderscheiden in hunne spelling *d* en *dr*; ik heb dit overgenomen.

Aan het Spelboek zijn de volgende voorbeelden ontleend: *dodomoa* (een bloem), *madoemoe* „stomp", *magoede* „stinkend", *madolooe* „omgevallen". De beide eerste woorden luiden bij Morris *dodomoan* en *domo*; ook *goede* heeft hij, als wisselterm voor *bago* „pisang" in N. De vorm *dolooe* is waarschijnlijk reduplicatie van den stam *looe*. Voor „zeeschildpad" geeft Morris *datoe* en *ratoe*; voor „doerian" heeft M. *doriat*, het Spelboek *roriat*; „nest" is bij Morris *doemoen*, bij Kruyt *droemoen*; *dere* (Kruyt id.) „poot", is in het Spelboek *rere*. Tegenover deze weinige voorbeelden waar *d* beginner is, staan bij Morris talrijke waar *d* in 't midden voorkomt, b.v. *tidooe* „vragen", *oedet* „zitten", *padat* „pandan", *oedoet* „bovendeel"; deze woorden zijn bij Kruyt gelijkluidend, maar het Spelboek heeft *tidrooe*, *oedren*, *oedroet*. Naast Morris: *aderet* (soort papegaai), *koedoe* „zitten", *madi* „familielid", *tada* „voet", *eda* „daar", *limedeoe* „duif", heeft Kruyt: *anaerek*, *koeddoe*, *mandi*, *tadda*, *edda*, *limendeoe*, en het Spelboek: *koedroe*, *mandri*, *tadra*, *edra*. Verder heeft het

Spelboek bijna overal *dr*, waar M. *d* heeft, b.v. *adai* „leunen", *ade* „tellen", *kodiai* (Cyrena, een schelpdiertje), *radooe* „lid v. e. bamboestengel", *sede* „ongerustheid", *tade* „vellen", *toeda* (soort kralen), *sodoi* „rak tot steun der bamboes, waarin men 't eten kookt", *ogdag* „kokos raspen", *repdem* „zich herinneren", *teda* „schoppen", *toedoe* „stampen", in het Spelboek *adrai*, *adre*, *kodriai*, *ladrooe*, *sedre*, *tadre*, *toedra*, *sodroi*, *okdrak*, *repdrep*, *tedra*, *toedroe*. Enkele opgaven van M., zooals *ada* „knaap", N., *adaoe*, N., nevens *andaoe* „fakkel", *mada* (een plant), *lamodo* (soort kalebas), *pademan* (vischsoort), *redoe* „zigzag", *dedenan* „dakribben" (Mal. *reng*), kan ik niet vergelijken, bij gebrek aan materiaal, maar het is wel zeker dat, waar hij *d* heeft in 't midden van een woord, anderen meestal *dr* hooren. In *eret* „met moeite tot stand brengen" en *kokrok* „lies, bekken" heeft M. *r* gehoord: het Spelboek geeft *edren*, *kokdrok*. Ook het pron. suff. 3e pers. pl., door Morris en Kruyt *ra* geschreven, geeft het Spelboek steeds als *dra*, b.v. *matoedroe matadra* „hunne oogen vallen toe", *ta' toeadre igidra* „ontelbaar is hun aantal", *masedre bagadra* „hun gemoed is onrustig", maar als voorvoegsel heeft het Spelboek, evenals Morris en Kruyt, hetzelfde woord als *ra-*, b.v. *ratidrooe togadra* „zij vragen om hunne kinderen". Ook als de voorafgaande lettergreep met *dr* begint, wordt het achtervoegsel *ra*, b.v. *sa mandrira* „hunne familieleden", *adre tadrera* „tel hun aantal". Over dit punt spreekt de Hr. O Werkman zich aldus uit: „Het spelboekje heeft echter ook: *lagaira* „hunne dorpen" (bl. 29). Andere voorbeelden: *oekoeira* „hunne vaders"; *logeoera* „hun bloed"; *sagaira* „hunne sago"; *agaira* „hun weten"; *baiioera* „hunne broers of zusters". Het wil mij voorkomen dat bij stammen die op een tweeklank eindigen steeds *ra* gebruikt wordt. Ditzelfde geldt ook van stammen, die met een korte vocaal eindigen, b.v. *boeroera* „hun lang uitblijven"; *soelera* „hunne kl. kinderen"; *djo'djo'ra* „hunne honden"; *sakoilora* „hunne varkens"; *oebera* „hun tabak"; *kerera* „hun gelijkheid"; *goloera* „hun toorn"; *bagora* „hunne pisangs"; *ogora* „hunne bloemen". Eindigt echter een woord met een lange vocaal, dan wordt *dra* achtergevoegd, b.v. *roeadra* „zij beiden"; *loegadra* „hunne roeispanen"; *kokodra* „hun liegen"; *djodjadra* „hun water"; *toeboedra* „hunne lichamen"; *igidra* „hunne veelheid". Stammen echter die met *m* of *n* beginnen of wel *m*, *n* of *ng* in het midden hebben, voegen *ndra* achter, b.v.: *oemandra* „hun vergaderplaats"; *inandra* „hunne moeder"; *engandra* „hun adem"; *monendra* „hunne tuinen"; *onindra* „hunne namen"; *nono[n]dra* „hun ondeugd"; *amendra* „hunne blik-

ken doozen"; *ngarngandra* „hun spreken"; *mongandra* „hunne monding". Eindigt een woord met *k* of *ng*, dan neemt het *ra* aan, b.v. *oektoekra* „hun geluk"; *ektekra* „hun verzadigd zijn"; *lagekra* „hunne medicijn"; *oetakra* „hunne schuld"; *ngamangra* „hun vlijt"; *loemangra* „hunne weduwen"; *longra* „hunne kippenkorven". Eindigt het echter op *t*, *m* of *n*, zoo hoort men zoowel *da* als *ra* gebruiken, b.v. *toitetda*, *toitetra* „hunne kokosnoten"; *pagoegoeletda*, *-ra* „hunne bedienden"; *loemoenda*, *-ra* „hunne wraak"; *oemoenda*, *-ra* „hun verheerlijken". Tot zoover de Hr. Werkman.

De *d* van overgenomen Maleische woorden wordt in 't M. *r*, b.v. *arat* „gewoonte", *koerooe* „paard", *Parak* „de stad Padang", uit *adat*, *koedo*, *Padang*. Uit 't Mal. *sĕrdadoe* „soldaat" wordt *saladroe*, door dissimilatie der *r*-klanken.

Omtrent *nd* en *ndr* is reeds uit eenige der bovenstaande voorbeelden gebleken dat ze nevens *d* en *dr* voorkomen als dialectische vormen. Het is hier ook weder het N. dialect dat voorkeur voor *nd* boven *d* vertoont. Andere voorbeelden zijn nog: *anda* (N.) „rijp, gaar", = *ara* (Z.); *boenda* „slokdarm"; *enda* (N.) „daar", = *edda* (Z.); *mande*, nevens *made* „in 't geheel niet".

ndr komt voor, nevens *dr*, in dialectische vormen als *mandri* (N.) „familie", naast *madri* (Z.); *ta' itidrooe kannia, maila nia manindrooe* „hij vraagt geen eten voor zich, hij is verlegen om te vragen"; *matandra* „hunne oogen", nevens *matadra*; *bagadra* „hun binnenste", naast *bagandra*. Daar de sluiters *ng*, *n*, *m* dialectisch door *k*, *t*, *p* worden vervangen, ontstaat bij achtervoeging van het suffix *-ra*, *-dra* achter de nasalen vanzelf *-ndra*, achter de tenues *-kra*, *-tra*, *-pra*; dus: *komang*, *komak* „kleedingstof", *komandra*, *komakra* „hunne kleedingstof"; *kirit*, *kirin* „hoofddoek", *kiritra*, *kirindra* „hunne hoofddoeken"; *lalep*, *lalem* „huis", *lalepra*, *lalendra* „hunne huizen". Na een open lettergreep vindt men in het eene dialect *-dra*, in het andere *-ndra*, b.v. *matadra*, *matandra* „hunne oogen"; *ngangadra*, *ngangandra* „hun gepraat"; *mongadra*, *mongandra* „hun riviermond"; *toeboedra*, *toeboendra* „hunne lichamen, zij zelf". Het dialectisch verschil in uitspraak der sluiters valt niet samen met dat tusschen N. en Z., maar komt voor in de dialecten der dorpen op Noord-Pagai, zooals in § 1 reeds is gezegd.

Als sluiter komt *d* voor bij Morris in *rad-rad*, *rid-rid* „klopgeluid"; *red-red* „luisteren naar, volgen"; *dod-dod* (naam v. e. vogel); *djoed-djoed* „hoogwater". Wat men van deze opgaven te denken heeft, is moeilijk te zeggen. Dr. Morris heeft een zwak om zooveel mogelijk

de stamwoorden voor te stellen als herhaalde wortels; misschien heeft dit hem ook hier parten gespeeld. Prof. Jonker neemt aan, dat in deze woorden de sluiter met *t* moet worden gespeld.[1]) Het Spelboek heeft *radrat, redret*. De zendelingen spreken en schrijven *t*; waarschijnlijk klinkt deze sluiter zacht en heeft daardoor Dr. Morris als *d* in de ooren geklonken.

De dentale nasaal komt voor in 't begin, in 't midden en aan 't eind der woorden. Deze klank staat gelijk met de Maleische *n*. Voorbeelden, aan 't begin: *nanam* „smakelijk", *nipi* „dun", *noesa* „eiland", algem. IN. woorden; in 't midden: *enem* „zes", *ina* „moeder", *pana* „boogschieten", IN. id.; aan 't eind: suffixen *-an*, *-en*, *atimoen* „komkommer", *ran* „tak", *kan* „spijs", IN. id.

7. Palatalen: *tj* (*ts*), *ntj*, *dj*, *ndj*, *nj*.

De schrijfwijze *tj* voor de palatale tenuis [2]) is naar die van het Spelboek, omdat hierin de op de scholen aangenomen spelling is vastgelegd. Volgens Dr. Kruyt zou *ts* beter de uitspraak afbeelden. De schrijfwijze *tj* is afkomstig van de Bataksche onderwijzers der zendingsscholen, die geen *ts* kunnen zeggen. [3]) De klanken *tj* en *ntj* kunnen de Mĕntawaiers niet zeggen. Op Saoemangania (N.O. kust van Noord-Pagai) spreekt men de palatale tenuis als *tsj* uit.

Dr. Morris onderscheidt *tj* en *č*; aan 't begin der woorden schrijft hij altoos *č*, in 't midden *tj*; als sluiter komen deze klanken niet voor. Hoe de juiste uitspraak van *č* en *tj* is, deelt Morris niet mede. Voorloopig neem ik aan, dat de Mĕntawaische *tj* verschilt van de Maleische en overeenkomt met de Toba-sche *ts*, als één klank uitgesproken, b.v. in *bitsar* „opgaan v. d zon", *hatsing* „knoop" (gebruikelijke spelling: *binsar, hansing*).

Volgens den Hr. Werkman komt *tj* als beginner niet voor. Anders

[1]) Hier heeft men voor *dod-dod: rodrot*, de laatste sluiter is *t*, de eerste *d*, misschien ontstaan door invloed van de volgende *r*. (Noot v. d. Hr. O. Werkman)

[2]) [Hetgeen hier volgt klopt niet geheel met wat verderop is ingevoegd op grond van mededeelingen van den Hr. O. Werkman. Zoowel laatstgenoemde als het Spelboek onderscheiden *tj* en *ts*. De schrijver neemt aan dat de Mĕnt. *tj* als de Toba-sche *ts* klinkt, maar hoe klinkt dan de Mĕnt *ts*? Het eenvoudigste is, aan te nemen dat de gewoonlijk als *tj* en *ts* geschreven klanken beide in het M. voorkomen. Opgemerkt zij nog, dat het Spelboek *ts* niet als één klank beschouwt, maar b.v. spelt *ma-lot-so*.]

[3]) Deze opmerking is door Dr. Kruyt gemaakt, naar hetgeen hij op de Mĕntawai-eilanden heeft ervaren. Het Toba-sch heeft echter wel degelijk *ts*; al spelt men daar *pansoer*, men spreekt *patsoer* uit; *tj* en *ntj* kent het Toba-sch niet.

dan Dr. Morris, schrijven de zendelingen: *sakai* „opstijgen", Minah. t. *sake* „opstijgen", *sakei* „vreemdeling, gast", Mal. *sakai* „onderhoorige"; *sei* „besproeien", Mal. *tjerek* „ketel"; *sipsip* „ring", O. Jav. *simsim*, *sagoenei* „wilde pisang"; *sápoeroe* „op, ten einde"; *son* „tand"; *soen* „vol"; *soepsoep* „hagedis"; *soepainang* (soort slang); *soeroekei* „godsdienstige bepaling". Trouwens Morris zelf twijfelt tusschen *tjaila* en *saila* „elkaar kruisen", *tjigoek* en *sigoek* „kussen", *tjoga*² en *soga*² „buikvin", *tji* en *si* (lidwoord der eigennamen), *tjia* en *sia* „zijlieden", *tjopo* en *sopo* „ondersteunen", *tjoebet* en *soebet* (zeker gerecht).

In woorden die uit het Mal. zijn overgenomen, moet de aanvangs-*tj* dus ook *s* worden, b.v. *sabai* „sirih", uit Mal. *tjabai* „Spaansche peper"; *samin* „bril", uit Mal. *tjĕrmin* „spiegel".

In het midden der woorden komt *tj* voor, doch niet veelvuldig. Voorbeelden: *itjo* „zien", Boeg. *isĕng*, Napoesch *isa* „weten"; *mitja* „wederom", Jav. *pisan*, Tag. *minsan*; *matjep* „morgen"; daarnevens komen echter voor: *itso*, *mitsa*, *matsep*. De volgende voorbeelden hebben uitsluitend *ts*: *petsoet* „uitpersen", *boetsit*, id., *si matsoera* „hert", *poetsoe* „halsketting, kralensnoer", *letsoe* „armband v. koperdraad", *paratsi* „cassave", *ketset* „levenskracht" (Karo-Bat. *kĕsah*, Tob. Bat. *hosa*, Bar. *osa*), *katsaila* (twee lange bamboestaken, kruiselings in den grond gestoken, tot afwering v. booze machten), v. *saila* „kruiselings" In overgenomen woorden blijft *tj*, b.v. *katjang* „boon", uit het Mal.

ntj komt alleen in 't midden der woorden voor, waarschijnlijk als geprenasaleerde nevenvorm van *tj*, b.v. *mantjep* „morgen", *maintjo* „scherp van gezicht", *mantjemi* „damarboom", *mantjoeat* (een boom die tot de Artocarpeeën behoort) *mintja* „wederom", *mantjoeit*, *mantjoat* (vischsoorten), *mentjaoe* (vogelsoort), nevens *matjep*, *maitjo*, *matjemi*, *matjoeat*, *mitja*, *matjoeit*, *matjoat*, *metjaoe*. Nevens *otjoen* „roet", Bar. *rasoe*, Mal. *ratjoen*, heeft het N. dialect *ontjoen*.

dj, de palatale media, is zeer veelvuldig in 't M.; ze komt voor in 't begin en in 't midden der woorden, niet aan 't eind. Deze klank komt met de Maleische *dj* overeen. Voorbeelden: *djai* „naaien", Mal. *djahit*; *djo* „dom, slecht, arm", Mal. *djahat*; *djo'djo'* „hond"; *djadjadja* „iets waarmee men snijdt"; *djak* „op de teenen loopen", Mal. *djĕdjak*. In 't midden: *boedjoe'* „den mond vooruitsteken", vgl. Jav. *ngoendjoek* „drinken", Bar. *ngoedjoe* „snuit"; *djodja* „water", Jav. *toja*, Boeg *todja*; *ladjo* „zeil", Mal. *lajar*; *ladjoe* „verwelkt", Mal. *lajoe*; *koedjoek* „rook"; *djadjaok* „mondharpje". Uit eenige dezer

voorbeelden ziet men, dat *dj* zich soms uit *j* heeft ontwikkeld, zooals b.v. in 't Boeg. en Bar. Ook in overgenomen woorden blijft *dj* bewaard, b.v. *djaraba* „afdak", *djalo* „vischnet", *djawi* „rund", *djago* „bewaken", uit Mal. *djĕrambah, djala, djawi, djaga.*

ndj is geheel tot N. beperkt: het eenige voorbeeld dat mij ten dienste staat is *landjagan* „zeilschip", een vorm die geheel overeenstemt met Mal *lajaran*, Mĕntaw. *ladjoat* en die op een vorm *ladjag, lajag* moet teruggaan welke ouder is dan *ladjo.*

De palatale nasaal *nj* komt voor als beginner en in 't midden der woorden; als sluiter treedt zij niet op. De Mĕntawaische *nj* verschilt niet van de Maleische. Voorbeelden: *njoeng* „krachtig"; *njap* „kauwen"; *njoang* „borstziekte"; *njoknjang* „eekhoorn"; *njangnjang* „(een boom) ringen (om hem te doen sterven)"; *njongnjong* (vischsoort); *njotnjot* „afvallen, v. vruchten". In 't midden: *manjang* (een roofvogel); *nganjang* „schudden"; *nganja* (een vogel); *manja-manja* (een vischsoort); *anja* (Bar. *njanja*) „familiaar, vriendschappelijk doen"; *panjanjan* „ster".

8. De *halfklinkers* *j* en *w* komen niet voor. Morris geeft op: *kajo* „rijk", Kruyt: *makaio*, waarin *ai* tweeklank is. Hetzelfde zal dus wel het geval zijn met het andere woord met *j* dat Morris heeft: *goja* „luchtruim, ruimte tusschen hemel en aarde", dat dan *goia* moet worden, waar dan *oi* eveneens tweeklank is. „De stam van dit woord", zegt de Hr. Werkman, „is *goa*; *goia* is een dichterlijke vorm, die alleen door de priesters wordt gebruikt in hunne gezangen".

Als uitspraak der *j* geeft Morris die der Engelsche *y* in *year*; het mag echter wel als zeker worden aangenomen, dat het M. geen *j* heeft.

Het Spelboek geeft *j* noch *w*; ook Morris geeft de *w* niet op onder de medeklinkers.

9. Liquidae: *l, r.*

l staat gelijk met de Maleische *l*; ze komt voor in 't begin en in 't midden der woorden. Als sluiter is deze klank niet afgevallen, maar klinkend gemaakt door een vocalischen naslag. Zie daarover § 13, bij de bespreking der sluiters.

Voorbeelden van *l* aan 't begin: *lila* „tong", Mak. Boeg. id.; *lima* „vijf", IN id.; *lina* „helder", Boeg. Bar. *lino*; *laga* „heet van smaak", Mal. *lada*; *leiei* „hanestaart", Bar. *lai*; *linoe* „regenboog"[1]). In 't

---

[1]) *loeni* van Morris zal eene vergissing moeten zijn.

midden: *ala* „nemen, halen", Jav. *alap; pili* „uitkiezen", Mal. *pilih; oeloe* „slang", Mal. *oelar; poeloe* „tiental", Mal. *poeloeh; poele* „garen", Bar. *poele* „streng"; *alei* „kameraad", Bar. *bale*.

Over de *r* is reeds het een en ander gezegd bij de bespreking van *d* en *dr* in § 6. Het Spelboek onderscheidt *d, dr* en *r*. Morris verklaart (bl. 2) de *r* voor dentaal; den klank die door Kruyt, het Spelboek en 't Bijb. Leesboek met *dr* wordt afgebeeld, heeft hij als *r* gehoord. De Hr. Werkman spreekt zich aldus uit: „Den eenen keer hoort men *d*, den anderen keer *r*; het wil mij voorkomen dat de klank meer *d* is dan *r*."

De *r* komt zeer veel voor, aan 't begin en in 't midden der woorden; als sluiter wordt zij behandeld als de *l*. De geprenasaleerde *r* wordt *ndr*.

Voorbeelden: *raro* „Spaansche peper", Mal. *lada; roea* „twee", Mal. *doea; rocroe* „verzamelen", Bar. id.; *ra*, pron. pers. 3e p. mv., IN. *da, la, ra; roei* „doorn", Mal. *doeri; ran* „tak", Mal. *dahan; repa* „vadem", Mal. *dĕpa; rigo* „wasschen", Tag. *ligo*, Bis. *digo*, Bar. *rioe*. In 't midden: *soera* „croton-plant", Tontmb. *soerat; soeroei* „bevelen", Mal. *soeroeh; ari* „ophouden", Bar. id.; *oerai* „zingen", Tontmb. *orai; sara* „één", Tob. *sada; eroe* „goed, mooi", Bar. *dago*, Jav. *bagoes*.

10. S i b i l a n t: *s*.

In § 7, bij de behandeling der *tj* is ook de *s* ter sprake gekomen. Morris schrijft elke *s* als *š*, om de alveolare uitspraak aan te duiden.

Deze klank komt aan 't begin en in 't midden der woorden voor, doch niet als sluiter. Voorbeelden zijn: *sa* „één", IN. id.; *si* (lidwoord van eigennamen), IN. id.; *soeloe* „zon", Mal. *soeloeh*[1]; *soega* „voetangel", Mal. *soeda; sopit* „verstandig", Tontmb. id. „hagedis" (het omineuze huisdier); *sigep* „mier", Minah. t. *sĕrĕm; siba* „negen", IN. *siwa; sele* „het mis hebben", Mal. *salah*.

In 't midden: *se'se'* „gras, kruid", Bar. *sese; oesoe* „rib", Mal. *roesoek; roesa* „storm", Parig. id., Mal. Jav. *roesak*, Mak. Boeg. *roesa'; oesi* „wegjagen", Mal. *oesir; isi* „bedoeling", Mal. id. „inhoud"; *noesa* „eiland", Jav. id.

De *h* komt in 't M. niet voor.

---

[1]) Als eigenaardig staaltje van woordwisseling deel ik hier mede, dat Mĕnt. *soeloe* „zon" = Mal. *soeloeh* „fakkel", terwijl Mĕnt. *adaoe, andaoe* „fakkel" = Ngadj. *andaoe*, Bis. *adlaoe*, Minah. t. *ĕndo* „zon" is. Volgens mededeeling van den Hr. Werkman is *adaoe, andaoe* in dial. Z. onbekend; men noemt de fakkel daar *o'ong*.

11. Verdubbeling der medeklinkers.

Morris spelt nergens met een dubbelen medeklinker, tenzij dan bij de onwillekeurige verdubbeling die plaats heeft bij herhaling van een wortel die begint en eindigt met denzelfden consonant, b.v. *tottot* „vrouwenborst", *doddod* (een vogel), *bobobbob* „vischspeer". Zijn voorbeeld *goggog* „borrelen", wordt door den Hr. Werkman verbeterd in *gokgok*. In de opgaven van Kruyt komen verdubbelde *b, d, g, k, p, s* en *t* voor, b.v. *kebboe* „oudere broer, zuster", *tadda* „hiel", *masaggo* „moe", *moeloekke* „op den buik liggen", *appoe* „steenpuist", *makalassaoe* „slank", *moetottot* „zuigen".

De Heer Werkman geeft nog deze voorbeelden: *laggek* „medicijn"; *leggeoe* „fuik"; *soeppit* „tasch"; *leppet* „koud"; *attat* „springen"; *ottot* „indringen"; *ettet* „planten"; *loebbe* „huiduitslag"; *oppat* „uittrekken uit de scheede"; *toeppai* „lasschen"; *lippoet* „verbergen", *leppe* „zacht v. aard"; *sappai* „aandoen, aanloopen". Voorbeelden met dubbele *s* zijn hem niet bekend.

Het Spelboek geeft verdubbeling van *b, g, k, t,* niet van *p* en *s*. Bij een aantal woorden wordt zelfs in zinnen duidelijk gemaakt dat de vorm met *bb, gg, kk, tt* een geheel ander woord is dan die met *b, g, k, t,* zooals: *aga* „laster, kwaadsprekerij", *agga* „jeukharen v. d. bamboe" (Morris: *aga* „Unglück", *aga* „picken"); *oegoe* „gat in een boom", *oeggoe* „ledige plaats onder een bank of een huis" (M. *oegoek* „Grube", *oegoe* „Raum unter d. Hause"); *legeoe* „droge moesson", *leggeoe* „fuik" (M. in beide gevallen: *legeoe*); *baga* „inwendig deel", *bagga* „een boom ringen" (M. alleen 't eerste, met gamma gespeld, en *baga* „tol"); *boko* „leugen", *bokko* „omringen" (M. alleen *bâko* „leugen"); *baboei* „gelubd varken", *babboei* „srt. pisang" (M. heeft geen van beide); *atei* „lever", *attei* „verwelkt" (M. alleen *atei*); *loega* „roeispaan", *loegga* „omkeeren" (M. resp. *loega, loeke*); *saba* (srt. slang), *sabba* „castreeren" (M. beide: *saba*). De volgende zinnen uit het Spelboek geven voorbeelden van het gebruik: *makeroe oegoe-t loina, pak aili ka oeggoe* „het gat van den boom is diep, het reikt tot den grond"; *malegeoe manoea, ta' bara iba toeleggeoe* „het weer is droog, er is geen visch die in de fuik komt"; *loegga'ake pei loega* „keer de roeispaan eens om"; *aiagaian bagakoe, boeroenia noebagga loina* „ik weet het al in mijn hart, ge hebt al van te voren den boom geringd".

Soms kan de verdubbeling uit assimilatie worden verklaard, wanneer er nl. een geprenasaleerde of een gedissimileerde vorm naast staat, b.v. *sabba kam goeegoee, ibara ka sita sinamba* „castreert den

haan, opdat wij een kapoen hebben"; *ta' sesege oggooekoe, maonggooe akoe lepa* „mijn dorst is onuitsprekelijk, ik ben zeer dorstig"; *boei noetippoe arigi, ta' iaili sinimpoe* „hak den paal niet af, het afgehakte stuk is niet toereikend"; *apa te tai maotti toitet, sangamboea sangaonti* „wat zijn er weinig kokosnoten aan de trossen, ééne noot aan elken tros"; *oekka sabagim, ta' maron akoe manoengka* „houd je zusje vast, ik ben niet in staat haar vast te houden".

Met *kalabba* „vaartuig" is te vergelijken Niass. *kalamba*, id., en met *lappegoe* „gal" Mal. *hampĕdoe; attinang* „zweet" is bij Morris *aktinang* of *atjinang*[1]). De stam van dit woord is wrschl. id. met Mal. *asin*, zoodat de woordelijke vertaling van *attinang* zou zijn: „waar ziltigheid aan zit".

12. Opeenvolging van medeklinkers.

Daar het M. geen vocalische taal is en de nasalen en de tenues als sluiters kan gebruiken, komt het bij de veelvuldige wortelherhaling vaak voor, dat op den sluitconsonant eener niet-eindlettergreep de beginmedeklinker der volgende syllabe onmiddellijk volgt. Voorbeelden zijn: *goetgoet* „pokken", *lalaplap* „tang", *totoktok* „baardtang", *masepsep* „zwarte aap", *me'me'* „week, slap", *bolo'bo'* „slaapmat", *noenoengnoeng* (een muziekinstrument), *patpat* „gesloten", *pikpik* (een vogelsoort), *saksak* „slaan, raken", *teptep* „stip, tatoeëering", *ektek* „gespannen", *satsat* „wan", *repdem* „zich herinneren". Ook vormen als *libakbang* (soort boom), *loklong* „glans penis", *ngiktik* „knijpen", *boekboeng* „pijlkoker", *bokbong* „gezwel" zijn door wortelherhaling ontstaan. Deze voorbeelden zijn aan Morris ontleend. Dat in sommige dezer consonant-verbindingen de eerste medeklinker door Dr. Kruyt als hamzah wordt geschreven, is reeds in § 4 vermeld.

Andere ligaturen, eveneens uit Morris' opgaven, zijn: *agbangan* (mangga-soort), Mal. *mĕmbatjang*, Bar. *ombawa; baglai* (soort gember), Mal. *boenglai; bogdjan* (een sago-gerecht); *djagboek* (een plant); *gaktoek* „vlak"; *tilagboeng* „bedgordijn"; *kokrok* „heup"; *laptip* „klemmen"; *ligbong* (een vlechtsel); *liksik* „kant, zijde".

In het Spelboek wordt in eene ligatuur steeds tenuis, nimmer media geschreven, dus: *tilakboek*[2]) „bedgordijn", *boeloekboek* (soort mand), *ikboek* „toekijken", *sakboek* „sarong", *okboek* (bamboe-

---

[1]) Alleen *attinang* is juist (Noot v. d. Hr. Werkman)

[2]) Beide vormen komen voor, b.v. *tilagboeng* (Taikako), *tilakboek* (Silaboe), enz. (Noot v. d. Hr. Werkman)

soort). *kekdroek* „slap, niet gespannen", *okdrak* „kokosnoot afschillen", *madjoekdjoeng* „ovaal", *maropdrop* „nauw", *sapdrap* „bekappen", *repdrep* „vademen".

Door pronominale en andere achtervoegsels kunnen voorts nog ligaturen ontstaan als de volgende: *sinoeratnakenen* „geschreven"; *poesikolaatmoei* „ulieder schoolgebouw"; *lalepmoei* „ulieder huis"; *tiboietkoe* „mijne woorden"; *loina si njangnjangmoei* „de boom door ulieden geveld".

13. De Sluiters.

Het M. heeft als consonantische eindsluiters *k, p, t*, hamzah, *ng, m* en *n*, dus: de tenues, de faucaal en de nasalen, met uitzondering der palatale klanken. De liquidae *l* en *r* treden ook min of meer als sluiters op maar in den vorm eener eindlettergreep. Verder eindigen de woorden op klinkers of op tweeklanken.

In de opgaven van Morris komen eenige weinige voorbeelden van *b* en *d* als eindsluiters voor. In § 5 en 6 is reeds aangenomen, dat *b* en *d* niet als eindsluiters in het M. voorkomen.

De sluiters der niet-eindlettergrepen zijn dezelfde als die der eindlettergrepen, althans in de spelling der zendelingen, zooals die in het Spelboek, het Bijb. Leesboek en de Markus-vertaling is neergelegd. Waar bij Morris niet-eindlettergrepen op *b, d, g* uitgaan, staan zij steeds vóór eene media, waardoor dit verschijnsel voldoende is verklaard, verondersteld dat M. juist heeft gehoord.

De sluiters *k, p, t* treden in 't M. herhaaldelijk op, in sommige dialecten (zie § 1) nevens *ng, m, n* in andere tongvallen, waar men ook in de verwante talen deze laatste eindklanken vindt. Men vergelijke de volgende voorbeelden:

Mĕntawaisch (dial.) *-k* = *-ng* in verwante talen:
asak „neus", Tontmb. *asĕng* „adem", Mal. *ingsang* „kieuw".
ogboek (eene bamboesoort), Mal. *rĕboeng*.
boeboek „dak", Mal. *boeboeng* „nok van 't dak".
gilik „rollen, draaien", Mal. *giling*, id.
toerok „hoed", Mal. *toedoeng* „bedekken".
lalak „zwemmen", Sang. *kalang*.
letoeak „vleermuis", Mal. *kĕloeang*.
oektoek „geluk", Mal. *oentoeng*.
oetak „schuld", Mal. *oetang*.
baliok „bijl", Mal. *bĕlioeng*.
betek „zich spannen", Tontmb. *rĕ'tĕng*.

boeloek „blad", Tob. Kar. Lamp. *boeloeng.*
sopak „zijrivier", Mal. *simpang*
In het M. zelf: *bokbong* „gezwel" uit *bongbong; tik* „intrekken", met infix *-in-: tining; pilek* „draaien", *pilengan* „stuurriem".
M *-t* = *-n* in verwante talen:
orat „trap", Tob. *ardan*, Kar. *rĕdan*, Tomb. *a'ran*, Tontmb. *raran.*
tolat „been, bot", Kar. *toelan*, Mal. *toelang.*
toengat „paling", Jav. *toenang.*
oebai „grijs haar", Mal. *oeban.*
oerat „regen", Tontmb. *oeran*, Mal. *oedjan.*
baloet „proviand", Tontmb. *waloen.*
pigat „bord", Mal. *pinggan.*
aloepat „duizendpoot", Mal. *lipan.*
masit, asit „ananas", Mal. *masin, asin* „zilt".
reriat „Durio Zibethinus", Mal. *doerian.*
padat „pandanus", Mal. *pandan.*
-at, -et (achtervoegsels), Minah. t. *-an, -ĕn.*

In 't M. zelf: *oedet* „zitten", *oedenan* „zitplaats"; *toitet* „kokos", *poetoitenan* „kokosaanplant"; *koat* „zee", *poekoanan* „inwijding der zeevisscherij".

Duidelijk komt deze tenuiseering der *n* uit bij het lidwoord, dat de woorden die in den 2den naamval staan vóór zich nemen. Dit lidwoord is oorspr. identisch met de partikel *anoe* of *noe*, die in vele IN. talen voorkomt, als onbepaald, betrekkelijk of vragend voornaamwoord en zeker wel tot hun gemeenschappelijken woordenschat kan gerekend worden. In sommige talen zijn er nog maar enkele sporen van te vinden. In het Mal. is wrsch. de *ng* van het betrekkelijk v.n.w. *jang* (*ia-ng* „hij die") een overleefsel van deze partikel, ook de *n* van het suffix *-nda*, dat nevens *-da* optreedt in *anakda, anakanda*, woordel. „hun kind", meervoudige beleefdheidsvorm van *anaknja*, dus: „ZEd.'s, HEd.'s kind, vorstentelg, prins(es)". In het Karo-sch zijn er nog genitieven, die met het tusschenzetsel *oe* of *noe* worden gevormd[1]), b.v. *anak oe bapa* en *anak noe bapa* „vaders kind", *si noe Soeka* „die van Soeka", *oerat noe djaba* „wortels der gierst", *rochi noe page* „aren der rijst", *bata noe bĕlo* „beteekenis der sirih". Maar eerst in het Oud-Javaansch, de talen van Midden- en Noord-Selebes en eenige Filippijnsche talen leert men het gebruik en de

[1]) J. H. Neumann, Schets der Karo-Bataksche Spraakkunst, Verh. Bat. Gen. LXIII, 4e St., 1922, bl. 15.

beteekenis van *noe* duidelijk kennen. In het Niassisch is *noe* of *n* (*m, ng*) voor een deel uiterlijk als prenasaleering in stand gebleven, b.v. *ono mbawi* (voor: *ono, noe bawi* „jong, ding van een varken") „big"; voor een groot deel is de prenasaleering verdwenen, maar ze heeft haar spoor achtergelaten in de verweeking van den beginner van 't woord dat is geprenasaleerd geweest, zoodat *f* tot *w*, *t* tot *d*, *s* tot *z*, *k* tot *g* wordt (oorspr. *mf* tot *mw*, tot *w*; *nt* tot *nd*, tot *d*; *ns* tot *nz*, tot *z*; *ngk* tot *ngg*, tot *g*), dus: *oeli zawi* (uit *oeli nzawi*, uit *oeli nsowi*) „koeienhuid"; *daha geoe* (uit *daha nggeoe*, uit *daha ngkeoe*, uit *daha noe keoe*) „boomtak"[1]. In het M. is *noe* eveneens tot *n* afgesleten en deze *n* heeft zich gehandhaafd voor woorden die met een klinker beginnen, zooals dat ook in het Niassisch het geval is.[2]) Voorbeelden van zulke genitieven zijn: *sese n oebe* „tabaksasch"; *pasogi n alai* „haarkam"; *baga n oinan* „rivierbedding"; *mata n enoengan* „het midden van den weg"; *bibitbit n api* „vuurwaaier"; *oete n abak* „voorsteven der boot"; *lalaplap n agaoe* „tang voor krabben"; *boekoe n orat* „boveneind der trap"; *ngoengoe n asak* „neuspunt"; *bakat n emoe* „kopstuk van 't dijbeen". Maar meestal wordt deze *n* getenuiseerd, dus tot *t* gemaakt. Nevens elkaar komen voor, zegt de Hr. Werkman: *pasokki t alai* en *pasokki n alai* „haar dat in de war zit"; *baga n oinan* en *baga t oinan*; *mata n enoengan* en *mata t enoengan*; *oete n abak* en *oete t abak*. Dit optreden der *t* geschiedt regelmatig wanneer het bepalende woord met een medeklinker begint. De *n* behoort, als lidwoord, bij het bepalende woord en zou dus den beginmedeklinker daarvan moeten prenasaleeren. In het M. is echter, evenals in 't Niassisch, prenasaleering niet gewild, zooals reeds boven is gebleken. Evenals het Toba-sch de nasalen tenuiseert vóór een scherpen medeklinker, wordt in het M. de *n* van het bep. lidwoord eener genitief-verbinding tot de tenuis van haar geslacht, door den invloed van den medeklinker waarmede dit bepalende woord begint. Eindigt het bepaalde woord op een klinker, dan trekt het de *t* tot zich, zoodat het een sluitmedeklinker krijgt. Eindigt ook het bepaalde woord op een medeklinker, dan verdwijnt het geheele genitief-teeken, zoodat men eene genitief-verbinding heeft zonder tusschenzetsel. Voorbeelden van het t-tusschenzetsel zijn:

---

[1]) Zie Kern, Verspreide Geschriften, VI, 241.

[2]) Behalve bij de woorden die oorspronkelijk met *k* begonnen; bij deze keert *k* in den 2den nv. terug, in den verzwakten vorm *g*, b.v. bij *eoe* „boom", uit *keoe*; *ere* „priester", uit *kere*; *oeli* „huid", uit *koeli*; *era-era* „gedachte", uit *kera-kera*; enz.

boeloet ngoengoe „haar van den mond" (baard), uit *boeloe t ngoengoe*, uit *boeloe n ngoengoe*, uit *boeloe noe ngoengoe*, of *boeloe, anoe ngoengoe*, wdl. „haar, ding van den mond".[1]) „haar, dat v. d. mond", „mondhaar": *oedoet tadda* „bovendeel v. d. voet, wreef", uit *oedoe n tadda*; *taket bokolo* „knieschijf", van *take* „deksel", *n* en *bokolo* „knie"; *matat soeloe* „zonneschijf"; *tengat para* „middendeel van den arm"; *bagat kalabba* „binnenste van 't vaartuig"; *inat si ngorgai* „moeder der vingers" (middelvinger); *rimanoeat mata* „mensch van 't oog" (pupil)

Het is waarschijnlijk de werking dezer wet geweest, die de tenuiseering der nasale sluiters heeft bevorderd. De sluiters *ng, m, n* zijn dan oorspronkelijk tot tenues geworden, omdat ze gedissimileerd werden vóór de nasaal van het tusschenzetsel. De vormen met sluitende *k, p, t* zijn dus eigenlijk de vormen die de woorden hebben wanneer zij het volgende woord in den genitief regeeren en dus door het tusschenzetsel worden gevolgd. Heeft zulk een regeerend woord b.v. het achtervoegsel *-an*, dan zou er voor het nasale tusschenzetsel feitelijk geen plaats zijn, want de *n* daarvan zou samensmelten met den sluiter van het regeerende woord. Maar het tusschenzetsel komt nu vóór den aanvangsmedeklinker van het geregeerde woord te staan, dissimileert zich daardoor tot tenuis, en met deze assimileert zich de sluiter van het regeerende woord. Voorbeelden daarvan zijn:

agbangat koat „kust-mangga", van *agbangan* (mangga-soort) en *koat* „zeekust". Dus *agbangan-n-koat, agbangan-t-koat, agbangat koat.*

poeateloeat goegooe „het eieren leggen der kippen".
atoebadjaat son „het naar boven uitsteken van een tand".
belekat soeloe „ondergangsplaats der zon".
amaboekoeloengat teiteinia „het bultig zijn van zijn rug".
kilitengat bagania „het vel van zijn buik".
belaiat soeloe „opgangsplaats der zon".
pasongat tiboiet „onderscheid der woorden".

[1]) Men ziet dat in deze constructie de genitief-verbinding is verplaatst; ze geschiedt tusschen *anoe* en *ngoengoe*, door samenstelling. In *anoe* is *boeloe* nog eens herhaald: *anoe ngoengoe* staat, als bepaling, min of meer zelfstandig naast *boeloe*. Vandaar dat men in andere IN. talen de volgorde ook wel kan omkeeren en zeggen (om het Mĕntawaische voorbeeld maar eens te behouden) *anoe ngoengoe, boeloe*, wanneer nl de nadruk op de bepaling valt. In het Bare'e is *anoekoe kajoekoe* „mijn kokosnoot" de nadrukkelyke vorm van *kajoekoe anoekoe*, dat weder nadrukkelijker is dan *kajoekoengkoe*, [dialectisch voor *kajoekoekoe*] „mijn kokosnoot" Uit deze constructie met voorafgaande bepaling is de zoogenaamde „averechtsche genitief" ontstaan.

Terwyl dus bij het Niassisch het verdwenen tusschenzetsel zijn spoor heeft achtergelaten in de verweeking van den beginner van het geregeerde woord eener genitief-verbinding, heeft het dit in 't M. gedaan door de tenuiseering van den nasalen sluiter van het regeerende woord.

Mĕnt. -*p* = -*m* in verwante talen.
garap „zout", Mal. *garam*.
koep „met de hand omsluiten", Jav. *kĕm*.
lalep, *lalip* „huis", Jav. *dalĕm*.
sigep „mier", Tontmb. *sĕrĕm*.
merep „slapen", Jav. *mĕrĕm*.
sipsip „ring", O. Jav. *simsim*.
In het M. zelf:
oerep „planten", *oeremen* „gewas".
karap „zaaien", *karamen* „zaad".
merep „slapen", *pereman* „slaapplaats".
repdem „zich herinneren", uit *remdem*.
atipman „ongesteldheid", van *tim* „ongesteld".

Vormen als *pileagan* „stuurriem", nevens *pilek* „draaien", *oedenan* „zitplaats", nevens *oedet* „zitten", *oeremen* „gewas" zijn ontstaan uit de stamvormen *pileng*, *oeden*, *oerem*. De vorm *pileng* is ouder dan *pilek*, vgl. Minah. t. *wiling*, *widing*, Sang. *biling*; evenzoo is *oeden* ouder dan *oedet*, vgl. Bob. *soereng*, Loin. *soehang*, maar *oerep* is ouder dan *oerem*, vgl. Jav. *oerip*, Mal. *hidoep*, Niass. *oerifi*; *oeremen* is dus van den jongeren vorm gemaakt. De verwisseling van tenues en nasalen is in 't M. eenmaal ingeburgerd; de dialecten die de nasaal behouden vernasaleeren daardoor ook wel eens een oorspronkelijke tenuis.

l en *r* als oorspronkelijke sluiters zijn bewaard gebleven doordat ze zijn klinkend gemaakt met een vocalischen naslag, die dezelfde is als de klinker der voorafgaande lettergreep. Daardoor wordt een nieuwe syllabe gevormd, die voor den klemtoon niet medetelt. Een oorspronkelijk *bakoel* (Mal. id.) „mand", met den klemtoon op *ba*, wordt dus *bakoeloe*, waarbij de klemtoon op *ba* blijft; een oorspr. *poeter* (Jav. *poetĕr*) „draaien" wordt *póetere*; *pákoeroe* „kloppen, slaan" is uit *pakoer*, Tontmb. *pangkoer*; *ábere* (srt. bamboe) uit *aber*, Kar. *awar*; *kókolo* „hoesten" uit *kokol*, Tontmb. *sĕkol*; *kábili* „vischhaak" uit *kabil*, Mal. *kail*; *sásala* „boombast kloppen" uit *sasal*, Sang. *sĕsalĕ* (smeden); *tápolo* „opplakken" uit *tapol*, Mal. *tampal*; *tóekoeloe* „afstooten" uit *toekoel*, Mal. id.

Deze behandeling van *l* en *r* als sluiters is eigen aan half-vocalische talen, of aan talen die op weg zijn het te worden. De klinker die den sluiter sonoor maakt is in verschillende talen verschillend. Het Bantiksch en het Makassaarsch gebruiken als vocalischen naslag, evenals 't M., den klinker der voorafgaande lettergreep, het Mak. bij *l, r, s*, het Bantiksch ook bij de andere sluitmedeklinkers, behalve bij de nasalen, dus Mak. *toenggala'* „eenig", Mal Jav. *toenggal; djidjiri'* „reeks", Mal. *djedjer; lapasa'* „los", Mal. *lĕpas;* Bantiksch *bibihi'* „lip", Mal. *bibir; bengele'* „doof", Mal. *bĕngal, kakadeseke'* „klein", Jav. *disik*, Mal. *dikit* (uit *ditik*). Soend. *leutik; langkasa'* „hoog", Mal. *langkat*[1]) Bar. *lángkatı; pedeke'* „laag", Mal. *pendek; poendala'* „roeispaan", Bis. Ilk. *pongdol; apochoe'* „kalk", Mal. *kapoer; loekada'* „waken", Minah. t. *loekar; akele'* „suikerpalm", Minah t. *a'kel; hatoesoe'* „honderd", Mal. *ratoes*. Deze woorden hebben dan ook alle den klemtoon op de lettergreep die wij de 3de van achteren zouden noemen, maar die door de sprekers der taal als de voorlaatste wordt gevoeld. Het Sangireesch maakt de sluiters die het wil sparen hoorbaar door ze met *ĕ* uit te spreken, het Talaoetsch spreekt ze uit met *a'*, de Toradja-talen met *i*. Gaat de taal nog verder op den weg van het vocalisch worden, dan valt zulk een klinkend gemaakte sluiter af, zooals b.v. in het Boegineesch is geschied, waar de Makassaarsche vormen *toenggala', djidjiri', lapasa'* zijn geworden tot *toengkĕ, djidji', lĕpĕ*.

14. Enkele klankwetten.

Van de regelmatig voorkomende klankverwisselingen zijn die welke de IN. pĕpĕt en de M. klanken *e* en *o* betreffen reeds besproken. Er blijft nog te onderzoeken, welke klanken het M. vertoont op de plaats van den medeklinker die in het Mal. Mak. Boeg. als *r* optreedt, in de Filippijnsche talen als *g*, in het Ngadjoesch, Balineesch en Sangireesch als *h*, en die daarom de R-G-H-wet wordt genoemd.[2]) In het Javaansch, Soendaneesch, Niassisch en de Oost-Toradja-sche talen is deze klank doorgaans uitgevallen en in het Mĕntawaisch is het evenzoo, in de meeste voorbeelden die ik kan opgeven. Het aantal is 23; daaronder zijn er 12 in welke de klank verdwijnt.

---

[1]) Jav. *disik* bet. „eerst, te voren, even", dus: „een kleine poos"; Mal. *langkat* is „over drie dagen", dus: „een lange poos".

[2]) Juister zou zijn te spreken van de R-G-Nul-wet, want de *h* komt lang zooveel niet voor als de afwezigheid van den klank. In het Sangireesch is het alleen het dialect van Manganitoe dat *h* heeft; ook het Tomboekoe'-sch heeft slechts in zijn klemste dialect de *h*, doorgaans is hamzah de vertegenwoordiger van den R-G-H-klank in deze taal.

oesoe „rib", Mal. *roesoek*, Bis. *gosok*, Sang. *hoesoe'*, Bar. *oesoe*, Niass. *osoe*.

oema „gemeentehuis", Mal *roemah*, Formos. *goema*, Sang. *homa*, Bar. *oema*, Niass. *omo*.

toedroe „slaperig", Mal. *tidoer*, Tag. *toeloeg*, Soend. *toendoeh*.

poi „rog", Mal. *pari*, Tag. *pagi*, Ngadj. *pahi*, Jav. *pe* (uit *pai*), Niass. *foi*.

bio, Alocasia (taro), Mal *birah*, Tag. *biga*, Sang. *biha*, Bal. *bia*, Niass *bio*.

bebe „rand", Mal. *bibir*, Tag. *bibig*, Sang. *biwihĕ*, Bar. *wiwi*, Niass. *bewe*. [Over den vorm *bibo* zie men § 2.]

roei „doorn", Mal. *doeri*, Mong. *doegi*, Sang. *doehi*, Bar. *roei*, Niass. *doi*.

baoe „nieuw", Boeg. *baroe*, Tag. *bago*, O. Jav. *wahoe*, Bal. *baoe*, Niass. *bohooe*.

otoe „honderd", Mal. *ratoes*, Bis. *gatos*, Sang. *hasoe'*, Bar. *atoe*, Niass. *otoe*

ateloe „ei", Mal. *tĕloer*, Tag. *itlog*, Sang. *tĕlloehĕ*, Bar. *tojoe*, Niass. *adoelo*.

bo „gloeiende kool", Mal. *bara*, Tag. *baga*, Ngadj. *bahe*, Bar. *waa*, Niass. *bo*.

oi(nan) „water", Mal. *air*, Tiroeraj *oeajeg*, Bal. *jeh*, Niass. *we*.

Van deze woorden vertoonen *poi*, *bio*, *otoe*, *bo* een *o* die uit *a* is ontstaan In *bebe*, *ateloe*, *oi*, *toedroe* is de R-G-H-klank sluiter geweest en dus reeds als zoodanig afgevallen. In *oesoe* is de sluiter *k* afgevallen. *Oinan* heeft het achtervoegsel *-an*, met den klinkerscheider *n*; het oorspronkelijke woord voor water is *oi*; *oinan* is „plaats waar water is, rivier", vdr. ook „rivierwater"; vgl. Tag. Bis. *toebig* „water" met Mal. *toebir* „ravijn, diep ingesneden rivierbedding" en Gor. *taloehoe* „water" met Mal. *saloer* „goot, waterleiding".

De tweede vertegenwoordiger van den R-G-H-klank is *g*, waarvan ik 6 voorbeelden heb te geven:

arigi „huispaal", Mal. *diri*, Tag. *haligi*, Sang. *dihi*.

ogboek (eene bamboesoort), Mal. *rĕboeng*, Jav. *ĕboeng*, Soend. *iwoeng*.

lagan [1]) „vaste wal", Mal. *darat*, Tag. *dagat*, O. Jav. *rāt*.

---

[1]) Dit woord is genomen uit de benaming *Sakalagan*, waarmede de bewoners der Pagai-eilanden zich noemen. Indien *lagan* (dat dialectisch *lagat* kan zijn) gelijk is aan Mal. *darat*, enz., dan beteekent *Sa ka lagan* eenvoudig „die van den vasten wal". Zie ook § 1.

logaoe [1]) „bloed", Mal. *darah*, Bis. *doegoe*, Sang. *daha*, Bar. *daa*, Niass. *do*.

oengat [2]) „ader, pees", Mal. *oerat*, Tag. *ogat*, Sang. *iha'*, Bar. *oea*, Niass. *oeo*.

gee „boer, oprisping", Soend. *teurab*, Bis. *togab*, Jav. *top* (uit *tĕap*), Bar. *gote* (uit *toge*).

Dit laatste woord heeft in 't M. het voorvoegsel *moe-*, terwijl het in de vergeleken vormen het accidenteele prefix *tĕ-*, *to-* heeft voorgevoegd, dat intusschen een vast bestanddeel van het woord is geworden. *Ogboek* wordt door *Morris* opgegeven, nevens *oboek*, wat de regelmatige vorm zou zijn. Ik heb echter den vorm *ogboek* genomen, omdat hij ouder is; de zendelingen schrijven *okboek*. Indien *ogboek* de juiste spelling weergeeft, is de vorm ontstaan uit omzetting van *goboek*, zooals ook *ogdag* „soort wig om kokosvleesch uit de schaal te wippen", vgl. Mal. *rĕdjang* „met een koevoet werken" en Kar. *ĕrdang* „pootgaten voor de rijst steken", naar de in 't Kar. gewone omzetting van *rĕ-* in *ĕr*.

[Over *landjagan* en *paragagan* zie men § 4. In § 24 wordt nog een andere afleiding van denzelfden stam, die in het Mal. *lajar*, M. *ladjo* luidt, genoemd, nl. *palongairon* of *pangairatat* „mast", dat dus *r* vertoont op de plaats van den typischen klank. In *ladjo* zelf is de R-G-H-klank afgevallen; zie echter § 4.]

Op de 3e plaats komt *r*, waarvan ik 5 voorbeelden heb:

orat „trap", Tob. *ardan*, Kar. *rĕdan*, Mal. *(tĕ)rĕdjang*, Tag. *hagdan*, Tomb. *a'ran*, Niass. *ore*.

tirit „druipen", Mal. *tiris*, Tag. *tigis*, Tomb. *ti'is*, *tihis*, Bar. *tii*.

bare „Noord", Mal. *barat*, Tag. *habagat*, Sang. *bahe'*, Niass. *bara*.

roeroe „verzamelen", Tob. *oeroep*, Bis. *hogop*, Ngadj. *dohop*, Niass. *roedoe*.

rapara „zoldering, vliering", Mal. *para*², Bis. *paga*, Sang. *paha*.

15 De wet volgens welke eene *r* in 't Javaansch wordt vertegenwoordigd door *l* in 't Tagaalsch, wanneer het Maleisch daartegenover *d* en het Toba-sch *g* vertoont, de R-L-D-wet, heeft in het M. de uitwerking dat de daardoor getroffen klank in de meeste gevallen als *g* verschijnt.

Prof. Everett Conant heeft in zijn art. „Notes on the Phonology

[1]) Zie over dit woord nog het beneden bij de bespreking der R-L-D-wet gezegde

[2]) *Oengat* is hier onder de *g*-vormen opgenomen, daar M. *g* en *ng* nogal eens afwisselen, b.v. *ranari* en *ragiri* „scheef"; *ngagan* en *gagan* „naam"; *lilingoeroe* en *dinioeroe* „kam". Morris geeft nevens *oengat* nog den vorm *oenoeat* op.

of the Palau Language". Journal of the American Oriental Soc. XXXV (1915), opgemerkt, dat de R-L-D-wet in tweeën dient gesplitst te worden en Dr. A. Lafeber is dit met hem eens (vergel. Klankleer van het Niasisch, Stellingen XXIV, XXV, XXVI en § 9, bl. 35—39). Omtrent het Palau merkt prof. Conant op dat de typische klank der R-L-D-wet zich daar vertoont als *r*, waar die klank in de Filippijnsche talen *d* of *r* is en in het Mal. *d*, terwijl hij *s* is, waar Mal. *d*, Tob. *g*, Tag. *l* hebben. Dr. Lafeber werkt de wet uitvoeriger uit, aldus:

A. Mal. Tob. *d*, Jav. Gaj. Bar. Niass. Mĕnt *r*.

B. Mal. *d*, Tob. Mĕnt. *g*, Niass. *ch*, Jav. *r*, Tag. Bis *l*, Gaj. geen klank, Bar *j*, *dj*.

Voorbeelden van A:

roei „doorn", Mal. Tob *doeri* O. Jav Gaj *ri*, Bar. *roei*, Niass *roiroi*.

ra, pers. v.n.w. 3e p mv., Mal. Tob. *da*, Jav *sira*, Bar. *ra*, Niass *'ra*.

ran „tak", Mal. *dahan*, Bar *ra'a*, Niass *daha*.

bara „zijn", Mal *ada*, O. Jav *wwara*, Gaj *ara*

roea „twee", Mal. Tob. *doea*, Jav. *ro*, Gaj. *roa*, Bar Niass. *roea*

Voorbeelden van B:

lappegoe „gal", Mal. *hampĕdoe*, Tob. *pogoe*, Niass. *awochoe*, Gaj *paoe*, Bar. *apodjoe*.

baga „binnenste", Tob. *bagas*, Niass. *bacha*, Gaj. *was*, Bar. *baja*

luga „heet v. smaak", Mal. *lada*, Tob. *laga*, Jav. *lara*, Tag. *lale'*, Bar. *jaja*.

bagi „jongere broeder, zuster", Mal. *adik*, Kar. *agi*, Niass. *achi*, O. Jav. *ari*, Tag. *ali*, Gaj. *ngi*, Bar. *a'i*.

piga „hoeveel?", Tob. *piga*, Jav. *pira*, Bis. *pila*, Gaj. *pion*, Bar. *impia*.

soega „gescherpte bamboe", Mal. *soeda*, Tob. *soega*, Niass. *soecha*, Tag. *soela* Bar *soeja*.

legeoe „droog weer", Tob. *logo*, Niass. *lochö*.

sigep „mier", Niass. *sichö*, Bis. *solom*, Bar. *sodjo*.

ngagan (N.) „naam", Jav *ngaran*, Tag. *ngalan*, Bar. *ngaja*.

sóeaoeroe (N.) „kam", Niass. *soechoe*, Bis *solod*, Bar. *soedjoe*.

sigoek „zoenen", Niass. *ago*, O. Jav. *arĕk*, Tag. *halik*, Bar. *eki* (uit *ajiki*).

Gewoonlijk komt dit laatste woord in den wederzijdschen vorm voor: *pasigoek* „elkaar kussen". De *b* van *bagi* is zeker wel dezelfde consonant als de beginner van Rottin. *fadik*, Ceramsch *wari*, *wali*.

wani, wahi. Omtrent de beteekenis durf ik alleen 't vermoeden uitspreken, dat deze klank een deel is van een titelprefix, zooals *ra* in 't Jav. *raji* of *toe-* in 't Sang. *tocari*, Bar. *toca'i*.

Bij *roei* valt op te merken, dat van de beide medeklinkers van Mal. *doeri*, enz. de eerste de R-L-D-wet volgt, de tweede de R-G-H-wet. Hetzelfde is 't geval met 't Mal. *darah*, enz. en 't M. *logaoe*, dat hier nog volgt met een paar andere voorbeelden van *l*.

logaoe „bloed"[1]), Mal. *darah*, Tontmb. *rara'*, Niass. *do*

lalep „huis", Mal. *dalam*, Tag. *lalim*, Bar. *raja*, Niass. *dalou*

légere „nabij", Mal. *dĕkat*, *lĕkat*, Filipp. t. *dĕkĕt*, Bar. *rokoe*, Niass. *dege*, *rege*

lalan „vagina", Filipp. t. *dalan*, *ralan*, Tontmb. *lalan*, Niass. *lala*.

De beteekenis van *lalan* in 't M. is geen bezwaar tegen de gelijkstelling met woorden die in de verwante talen „weg" beteekenen, indien men M. *lalan* opvat als een wisselwoord van *lali*, den gewonen naam van het vrouwelijk geslachtsdeel. In de beteekenis „weg" is het woord vervangen door *enoengan* „waar men langs gaat", van den stam *enoeng* „gaan".

Légere staat voor *leger*; zeer dicht bij dezen vorm komt *reged* „nabij" in de taal der Palau-eilanden, die tot de Filippijnsche groep behoort.

De 3 volgende voorbeelden hebben den R-L-D-klank tot eindsluiter:

oenooe „merg", Bis. *onod*, Ilk. *oenea* Minah. t. *oenĕr*, Sang. *oenidĕ*, Niass. *hoenö*.

poesooe „navel", Bis. *posod*, Minah. t. *poesĕr*, Ilk. *poeseg*, Sang. *poeidĕ*, Niass. *foesö*.

oelooe „slang", Bis. *olod*, Minah. t. *oelĕr*, Ilk. *oeleg*, Sang. *oelidĕ*, Niass. *oelo*.

De *ooe* staat hier voor *owe*, uit *og*; de voorbeelden hebben dus oorspronkelijk bij die der *g* behoord. Het M. heeft dezen eindsluiter waarschijnlijk gelabialiseerd, zooals ook het Sang. heeft gedaan met den *r*-klank die dialectisch voorkomt nevens de *h*. De uitspraak der gebrouwde *g* heeft zich daar dus gesplitst in *h* en *rw*, om deze labiale *r* maar eens zoo af te beelden. Het moet een dusdanige uitspraak zijn geweest van den oorspronkelijken R-L-D-sluiter die

[1]) In *logaoe* kan de tweeklank der laatste lettergreep een bezwaar zijn tegen de gelijkstelling met Mal. *darah*, Kar. *durĕh*, Jav. *rah*. Waarschijnlijk is de oorspronkelijke sluiter verscherpt tot *a* en uit *au* is dan *aoe* ontstaan, zooals *ou* tot *ooe* is geworden.

tot een overgang in *w*, daarna in *oe* heeft geleid, zoodat de eindlettergreep *ar* tot *arw*, *aw*, *ow*, *ooe* is geworden.

De behandeling der R-G-H- en R-L-D-klanken is in 't M. nagenoeg dezelfde als in het Niassisch. De R-G-H-klank verdwijnt doorgaans in beide talen. In hoeverre de regelmatige R-L-D-klank, de Niassische *ch* van de Mĕntawaische *g* verschilt, kan ik niet bepalen; ik heb de spelling van Dr. Sundermann behouden, te meer omdat daarin *g* (= Mal *g*) en *ch* onderscheiden worden.

WOORDVORMING.

16. De vorming van afgeleide woorden uit stamwoorden geschiedt door reduplicatie en woordherhaling, door samenstelling, en door aanhechting van voor-, in-, en achtervoegsels.

De eigenlijke woordherhaling sluit niet in zich de wortelherhaling, wanneer de wortels niet meer als afzonderlijke woorden voorkomen. Over de wortelherhaling is reeds gesproken in § 12.

Woorden die geluid of beweging uitdrukken hebben vaak den herhaalden vorm, om uit te drukken dat het geluid of de beweging herhaald wordt, b.v. *ci-ci* „janken", v. e. hond; *bekbak*, st. *bak* „breken" [1]); *bai'-bai'* „druppelen", st. *bai'* „druppel" [1]); *baila-baila* „vlinder", st. *bailat* „heen-en-weer slaan"; *baibai* „balk aan den rand v. h. huis", st. *bai* „omdraaien" [2]); *baoe-baoe* „telkens losspringen", st. *baoe* „losspringen"; *bitbit* „vuur aanwakkeren", st. *bit*, id.; *bo'bo'* „slaan", st. *bo'*, id. [1]); *djadja* „zagen", st. *dja*; *garo-garo* „wimpel", st. *garo*; *gere-geret* „schudden", st *geret*; *ngaoe-ngaoe* „leven maken", st *ngaoe*; *kaoe-kaoe* „snateren", st. *kaoe*; *kepkep* „broeden", st. *kep*; *lai-lai* „omwinden, omslingeren", st. *lai*; *letoe-letoe* „gewricht", st. *letoe* „buigen". Van deze woorden worden de stammen nog in de levende taal gebruikt; de beteekenis der woordherhaling is hier duidelijk versterking of vermenigvuldiging van geluid of beweging.

Soms geeft de woordherhaling gelijkenis te kennen, en neemt dus van de beteekenis van het grondwoord weer iets terug; ze heeft dan geen versterkende, maar verzwakkende beteekenis. Voorbeelden: *soega-soega* „tatoeëering die gelijkt op een voetangel (*soega*); *soegoe-soegoeroe*, een epiphytische plant, die doet denken aan een

---

[1]) Dit voorbeeld dank ik aan den Hr. Werkman

[2]) Deze balken zijn aan 't ondereind dikker dan aan 't boveneind, waarom men aan den eenen kant van het huis het ondereind, aan de andere zijde het boveneind naar voren plaatst. (Noot v. d. Hr. Werkman)

kam (*sóegoeroe*); *goeri-goeri* „pokken", omdat zij den lijder teekenen (*goeri*); *loega-loega* „vinnen v. e. visch", als 't ware zijne roeispanen (*loega*); *teitei* „onderkant, achterzijde, rug", st. *tei* „onder". Het is vooral bij planten- en dierennamen dat deze herhaling voorkomt, maar de beteekenis is niet altoos zeker, daar men vaak niet weet wat het grondwoord beduidt, of naar welke bizonderheid de Mĕntawaiers de plant of het dier noemen. Voorbeelden: *soi-soi, toeroe-toeroe*, plantennamen. Van *soi* is de beteekenis onbekend; in het Niassisch is *soi-soi* de naam van het mangras, Eleusine Indica; in het Bare'e is *soi* de Cordyline terminalis, *toeroe* is „stampen, stooten". Namen van visschen zijn: *sooe-sooe, gaktik-gaktik, koeiloe-koeiloe* „walvisch"; *ngeingen-ngeingen* is een vogelnaam, *regoe-regoe* een vleermuis.

De vorm der herhaalde woorden is in 't algemeen eene volledige herhaling van het stamwoord. Maar in *soegoe-soegoeroe* heeft men een voorbeeld van het weglaten van den oorspronkelijken sluiter *r*, die in het grondwoord *sóegoeroe* met *oe* doorklinkend is gemaakt. Andere voorbeelden van deze gedeeltelijke woordherhaling zijn: *poete-poetere* „spinnen", van *poetere* „draaien"; *ngatoe-ngatoeroe* „leeren, inlichting geven"; *gere-geret* „beven, schudden"; *boli-bolit* „zich winden"; *rikoe-rikoet* „vlechtsel", st. *rikoeroe* „vlechten"; *soa-soai* „alang-alang"; *gara-garaoe* „soort krab". Door deze niet-volledige herhaling wordt de overgang gevormd van woordherhaling tot reduplicatie.

17. Meer dan de herhaling van het geheele of bijna het geheele woord komt voor die der beginlettergreep, de reduplicatie. In karakter verschilt de reduplicatie niet van de woordherhaling, daar zij eene verkorte woordherhaling is, maar hare toepassing is veel ruimer dan die der woordherhaling. Waar men met eenlettergrepige woorden te doen heeft, kan men natuurlijk even goed van reduplicatie als van woordherhaling spreken.

In de eerste plaats dient de reduplicatie tot het vormen van werktuignamen. Hoe eenvoudig en natuurlijk het ook schijnt, dat de naam van een ding, dat telkens wordt gebruikt tot het verrichten eener handeling, aangeduid wordt met eene (verkorte) herhaling van den naam dier handeling, toch zou men in het M. dit gebruik der reduplicatie niet verwachten. Al is het nog niet goed mogelijk om de talen van Sumatra en omliggende eilanden met juistheid in te deelen, men kan bij deze talen toch een zeker aantal gemeenschappelijke karaktertrekken verwachten. Hiertoe nu behoort niet het vormen van werktuignamen door reduplicatie. In de Filippijnsche talen is deze

vorming zoozeer regel, dat waar zij buiten de grenzen dier talen gaandeweg verdwijnt, men ook meer Filippijnsche trekken ziet verloren gaan. De talen met welke het M. 't meest verwant is, zooals het Niassisch en de Bataksche talen, vormen de werktuignamen niet met reduplicatie. Wel wordt in 't Toba-sch en in 't Maleisch de woordherhaling wel eens gebruikt om een werktuig aan te duiden, maar gewone middelen daartoe zijn reduplicatie en woordherhaling niet.

Voorbeelden van werktuignamen met reduplicatie gevormd zijn: *bibitbit* „vuurwaaier", *boboklok* „hamer", *boboak* „dobber van een vischnet", *gigiok* „kokosrasp", *kakábili* „hengelhaak", *kikirit* „getande bamboe als schaaf", *koekoera* „bamboemes om af te schillen", *lalaplap* „tang", *loeloemai* „hoosvat", *papakpak*, *loeloeploep* „muizenval", *o'ore* „rugkorf", *soesóegoeroe* „kam", *pepetsoet* „pers voor gifwortels", *pipíkoro* „boor", *roeroekoe* „kleine bijl" (st *roekoe* „bekappen"), *sasaboei* „bezem", *lalaklak* „klos om touw op te winden", *agangaingai* „wijkwast, tooverbezem", *totopoi* „klappermolentje", *goegoedjoet* „lucifer", st. *goedjoet* „strijken", *toetoedroe* „rijststamper", van *toedroe* „stampen", *ngoengoeiroet* „roeiriem", st. *ngoeiroet* „roeien".

Een enkelen keer wordt ook de stamherhaling gebruikt om een werktuignaam te vormen. Aldus gevormde werktuignamen beteekenen meer „iets dat voor een zekere handeling kan gebruikt worden", dan „werktuig voor 't verrichten der handeling", b.v. *oila-oila* „gat of ring om iets aan op te hangen"; *pana-pana* „vischharpoen" (waarmee men kan schieten, *pana*); *paipai* „staart" (Bar. *pae* „over den grond slepen"); *rango-rangoi* „dobber v. e. vischnet".

In de 2de plaats dient de reduplicatie om een soort meervoud aan te duiden, nl. een meervoud met verscheidenheid. De voorbeelden van deze beteekenis zijn niet talrijk: men heeft hier niet met een geregelde vorming te doen. Voorbeelden: *bibilet* „huisraad, goederen", st. *bilet*; *boeboea* „voorvaderen", st. *boea* „zusterskind"; *teteoe* „grootvader, grootmoeder", st. *teoe* „echt, goed, mooi", vgl. *si mateoe* „de man", d.i. „de eigenlijke, die op den voorgrond treedt"; *titit kokorit* „kromme lijnen, op de hand getatoeëerd", st. *korit* „krom"; *titiboat* „allerlei praatjes", st. *tibo* „spreken".

Bij de telwoorden heeft de reduplicatie distributieve beteekenis, b.v. *pasasara* „afzonderlijk, op zijn eentje", st. *sara* „één"; *papoepoeloe* „ieder tien"; *pateteloe kam* „ieder van u drie".

Bij de werkwoorden, de zelfstandige en de bijvoegelijke naam-

woorden geeft de reduplicatie gewoonlijk ook eene versterking, langdurigheid of herhaling der handeling te kennen; bij de werkwoorden is echter de stamherhaling meer gewoon. Voorbeelden van werkwoorden: *moelalak si poeae pula* „zwemmen op den rug", st. *gaila* „zich omdraaien"; *masiloeloca* „kurkhout (*loca*) halen"; *ibabakooe tiboinja* „hij stottert bij 't spreken"; *ilebeloe* „het bruist, het raast" (v. d. branding). Van zelfst. naamwoorden: *beretoeet* „geweer", *pabebeloe* „schieten", st. *beloe* „leven maken, sparteien"; *boeboeakat* „bron", st. *boeik* „hoog", dus „wat geheel bovenaan is"; *kekeiloe* „wenkbrauw"; *pareeela, pasesenaoe*, namen van visschen; *pasisikooe* „dalspar", st. *sikooe* „ pannen". Van adjectieven: *mararainge* „Ocymum basilicum (soelasi)", naar den vorm een bijv. n.w. van den stam *rainget* „duizelig", „*makai-kai* „zoet", *masesep* „zuur", uit *masesea*, vgl. Mal. *asam*; *manananaoe* „dreunend" (v. d. donder); *oeoat si napipiri* „motregen", *mai eloeroe* „gewend".

Ten slotte worde nog vermeld de reduplicatie (soms ook woordherhaling) na de ontkenningspartikel *ta*'. In de IN. talen wordt vaak een woord dat door de ontkenning wordt voorafgegaan, herhaald of geredupliceerd, tot versterking der ontkennende beteekenis, b.v. Bar. *bare'ano mangkoni² si'a* „hij eet volstrekt niet meer". In het Sang. wordt na eene ontkenning elke werkwoordsvorm geredupliceerd. Oorspronkelijk was dit zeker een sterk ontkennende vorm: thans heeft hij eenvoudig ontkennende beteekenis, omdat de niet-herhaalde vorm na eene ontkenning niet meer wordt gebruikt. Men zegt: *i kite' tawe mĕmpangangala'*, oorspr. „wij halen volstrekt niet", thans „wij halen niet". Van dit gebruik in 't M. geven de volgende zinnen, die ik voor een deel aan den Hr. Werkman heb te danken, voorbeelden: *ba koekoea: teteoe* „zeg volstrekt niet: grootmoeder", st. *koea: ta' mememet* „in 't geheel niet voldoende", st. *met* „mogelijk", *ta' mememet sita ka abok* „het is volstrekt niet ruim genoeg voor ons in de prauw"; *ba titiboi* „spreek er volstrekt niet van" (*tibo* „spreken"), *apate igit ibamoei! — ba titiboi!* „wat hebt gij toch veel visch! — spreek er volstrekt niet van!"; *ba katadre loeet!* „hak den boom volstrekt niet om!"; *ba titipoe okboek* „kap de bamboe volstrekt niet door!"; *ba teteoe'-teoe' baileap, nerem badin* „stamp volstrekt niet op den vloer, je broertje slaapt"; *ta' momoi* „het kan volstrekt niet", st. *moi* „komen, kunnen".

Morris neemt nog tweevoudige en zelfs drievoudige reduplicatie aan, maar de voorbeelden die hij geeft zien er meer uit als bizondere stijl-eigenaardigheden van een spreker, dan als regelmatige vormen.

Wanneer in een verhaal voorkomt: *ngalit, ngalit togania* „ze vreet, ze vreet hare kinderen op", dan vormen die twee woorden *ngalit* niet één enkel woord, dus eene woordherhaling, maar duiden twee handelingen aan die afzonderlijk, zij het ook terstond na elkaar geschieden. De beteekenis is: „ze vreet het eene kind na het andere op". Trouwens, de juiste lezing van den tekst is, volgens den Hr. Werkman: *ngalit ngalit toaenia* „al etende eet zij hare kinderen op". Van woordherhaling, tot vorming van nieuwe woorden, is hier dus geen sprake. Dat iemand in opwinding spreekt van *ga-ga-ga-gaba* „zoek-zoek-zoek-zoeken" is nog geen reden om zulk een toevallige uitdrukking als een regelmatige vorming van nieuwe woorden op te geven. Die geheele drievoudige reduplicatie bestaat niet.

Wel maakt Morris terecht opmerkzaam op de reduplicatie bij de intensieve vormen (zie § 24), welke geredupliceerd worden nadat de vorming van 't intensief heeft plaats gehad, dus *namanao*, van *nao*, intensieve vorm van *mao*; *mamaoenaoekoeroe*, van *ngakoeroe*, intensieve vorm van *koekoeroe*.[1])

Verder merkt M. ook op, dat bij woorden die elisie hebben ondergaan, de geelideerde vormen worden geredupliceerd alsof het stamwoorden waren, dus *peroe*, uit *paroe*, „opdrinken", *peperoe*; *mei*, uit *moeei*, „gaan", *memei*; *moi*, uit *mooi*, „komen", *momoi*.

18. Samenstelling.

Gewoonlijk verdeelt men de samengestelde vormen in: copulatieve, waarin twee woorden eenvoudig aan elkaar zijn gekoppeld (zooals in het Ned. „doofstom"), determinatieve, waarin het eene lid 't andere bepaalt (zooals in 't Ned. „huisheer") en possessieve of predicatieve, waarin een geheele zin tot een enkel adjectief wordt samengesteld (b.v. Ned. „dikbuik"). Van de eerste soort heb ik in mijne gegevens geen voorbeelden aangetroffen, wat natuurlijk niet wil zeggen dat ze in 't M. niet voorkomen.

De voorbeelden die ik van de 2de soort kan geven zijn vooral die van genitief-verbindingen. Over de wijze waarop twee woorden die elkaar in den genitief regeeren, worden samengesteld is reeds in § 13 het een en ander gezegd. Tot meerdere verduidelijking diene nog het volgende:

---

[1]) De verklaring die M. op bl. 30 geeft van *koekoeroe* en op bl. 5 van andere dergelijke woorden is geheel averechtsch. Daardoor is ook zijne opmerking over *mamaoenaoekoeroe* onjuist. De voorstelling van eene drievoudige reduplicatie heeft hem van de wijs gebracht.

Waar de fonetische omstandigheden het gebruik er van niet beletten of de verdwijning er van niet bevorderen, heeft het 2e lid eener genitief-samenstelling, dat in het M. steeds het bepalende woord is, een lidwoord vóór zich, dat identisch is met de partikel *anoe*, die ook in 't M. dient om een woord te vervangen dat men niet kan of wil noemen, in onze taal dus weer te geven met: dinges, hoe-heet-het-ook-weer, wat-ik-zeggen-wou. Dit *anoe* is waarschijnlijk de zelfstandige vorm van een oorspronkelijk *noe*, zooals *akoe* van *koe*. Het wordt in vele IN. talen verbonden met de bezittelijke voornaamwoorden, (b.v. in 't M. tot *anoekoe*, *anoenoe*, *anoenia*, enz.), om aan te duiden: „het mijne, het uwe, het zijne". In den verkorten vorm *nqkoe*, *mmoe*, *nnja* worden deze vormen als bezittelijke voornaamwoorden gebruikt, waarbij *mmoe*, *nnja* dan vaak weder tot *moe*, *nja* worden. [1])

In het Sangireesch wordt na voorzetsels met de gewone vorm van het pers. v n w gebruikt, maar steeds *moekoe*, enz., b.v. *solong anoekoe* „naar mij", evenals men in het Mal. zegt *kĕpadakoe*, dus „naar mijne plaats", voor „naar mij", en in het Mĕntawaisch *ka mata ka toeboe* met volgenden genitief, in plaats van het enkele *ka*. Zulke vormen zijn feitelijk beleefdheidsvormen, zooals het in 't Ned. beleefder is om te zeggen „ten Uwent" dan „bij U".

Als lidwoord nu der woorden die in den genitief staan is *noe* tot *n* geworden. Wanneer nu het bepaalde woord op een klinker uitgaat en het bepalende met een klinker begint, dan is er tegen de plaatsing dezer *n* geen enkel fonetisch bezwaar, b.v. *boekoe n orat* „boveneind der trap"; *itiboi ka mata n ina* „zij zegt tot de moeder"; *mata n oen* „opening van het achterste"; *mata n enoengan* „het midden van den weg"; *pasogi n alai* „haarkam".

Eindigt het bepaalde woord oorspronkelijk op *n*, dan kan de *n* van het tusschenzetsel zich ook nog vóór het bepalende woord handhaven, omdat de sluiter van het bepaalde woord zich vóór het tusschenzetsel dissimileert en tenuis wordt, dus: *oet n oema* „achterdeel van het huis" (*oet* uit *oen*); *koedroeat n oebe* „bergplaats voor tabak"; *sabat n ekeoe* „te zamen (*saban*) met u"; *poenet n oema* „verbodsbepalingen omtrent het gemeentehuis"; *senet n oi* „telkens (*senen*) bij het komen"; *panetet n abak* „het vervaardigen (*paneten*) van een vaartuig".

In eenige voorbeelden heeft het tusschenzetsel zich ook nog staande

[1]) [In de alinea die nu volgt is een gedeelte geschrapt en het resteerende in verband daarmee een weinig anders geredigeerd.]

gehouden na *k* en *p*: *ekeoe gitik n akoe* „ge moet me kittelen"; *ilalaptip n ekeoe* „hij klemt u vast". Deze voorbeelden bevatten geen genitieven, maar accusatieven; ook in *panetet n abak* is *n abak* voor een accusatief te houden, want de woordelijke vertaling is: „het maken, nl. een vaartuig". De partikel *n* is in het huidige taalgebruik wel een genitief-aanduider geworden, maar is in oorsprong een lidwoord, dat ook wel ruimer functie kan hebben gehad of gekregen dan die van genitief-aanwijzer. In het Sangireesch heeft *noe* zich gesplitst in *n* en *oe*; na een woord met gesloten eindlettergreep verliest *noe* de *n*, en *oe* blijft; na een woord met open eindsyllabe valt *oe* weg, zoodat *n* overblijft, b.v. *i sie nanorang oe sĕpoe' e soe manoe' e* „hij richtte zijn blaasroer op den vogel"; *i sire nasi'tode'cwe n moenarane* „zij toonden ieder zijn werk". Deze partikels worden ook bij de genitief-vorming gebruikt, b.v. *ia' den manĕhoe' oe ake' oe limoe* „ik zal eens citroensap uitpersen", waar het eerste *oe* voor een woord in den accusatief, het tweede voor een genitief staat. In de taal van het eiland Enggano, dus de Z.lijke buur van het M., is het tusschenzetsel als *oe* overgebleven (deze taal is vocalisch), b.v. *e ara oe ki'adoboe* „het ei van een kip", *e hoekoe oe beo* „de luis van een hond" (vloo), *e nae oe apo* „de moeder der hand" (duim), *e baka oe koko* „de tepel der borst", *e poeroeroei oe oeloe* „het haar van het hoofd".

In de meeste gevallen echter is in het M. de *n* van den genitief tot *t* getenuiseerd. Dit geschiedt steeds waar het bepalende woord met een medeklinker begint, en daar dit veel vaker het geval is dan dat het met een klinker aanvangt, is de *t* zoozeer het genitief-teeken geworden, dat het ook voorkomt waar men de *n* zou verwachten. In dit laatste geval komen zelfs dezelfde genitief-verbindingen voor met *t* en met *n*, b.v. *matat soeloe* [1]) „zonneschijf" (uit *mata nsoeloe*); *matat balioe* „deuropening"; *onit si rimanoea* „naam van den mensch"; *toeboet si ainoea* „menschenlichaam"; *boeloet gooegooe* „kippeveer"; *ngangat si rimanoea* „het zeggen der menschen"; *bákalat sakoko* „onderkaak van een zwijn"; *boetet bati* „top van een ramboetan-boom"; *kaloet gooegooe* „mand voor kippen"; *oetet djo'djo'* „hondekop"; *ibat bagi* „visch voor den jongeren broeder". Naast elkaar staan: *matan oen* en *matat oen* „aarsopening"; *boekoet orat* en *boekoen orat* „boveneind der trap".

---

[1]) Indien het bepaalde woord op een klinker eindigt en het bepalende met een medeklinker begint, hecht zich vanzelf in de uitspraak de *t* aan het bepaalde woord, al behoort de partikel ook bij het bepalende.

Eindigt het bepaalde woord op een medeklinker en begint ook het bepalende met een consonant, dan vervalt de genitief-partikel. Immers de consonantische sluiters van het M. zijn de nasalen en *k, p, t*. De nasalen tenuiseeren zich, door den invloed van het tusschenzetsel *n* dat vroeger op deze sluiters volgde, maar dat daarna verdwenen is, en na oorspronkelijke sluiters *k, p, t* is de *n* eveneens verdwenen, omdat zij achter deze tenues geen stand houdt. Zoo vinden we dus: *lalep si loemang* „de hut der weduwe"; *uda komang komak kebboe* „hij neemt een sarong weg, de sarong der oudste"; *tolat biti* „kuitbeen"; *koedroeat si rimanoea* „zitplaats van een mensch"; *noeala loemoen, loemoet togam* „neem gij wraak, wraak voor uw kind", waarin *lalep, komak, tolat, koedroeat, loemoet* staan voor: *lalem, komang, tolan, koedroean, loemoen*. In *koelit kosa* „huid van den miereneter" is de *t* oorspronkelijk.

Verdwenen is ook het genitief-teeken waar het bepalende woord met *l* begint, al zou ook het bepaalde woord op een klinker eindigen. De *n* houdt voor de *l* geen stand. Begint het bepalende woord met *t* en eindigt het bepaalde op een klinker, dan is het de vraag of het wel steeds duidelijk te hooren is of de genitief-partikel *t* wordt uitgesproken of niet, maar men kan het in ieder geval schrijven, omdat dit spraakkunstig juist is en het voor de uitspraak geen verschil maakt. Dus: *si Obat oni laggai* „Si Oban is de naam van het dorp"; *ngoengoet leleoe*[1]) „voet van den berg"; *bagat long* „het binnenste der mand"; *socat tottot* „borsttepel"; *oedoet tadda* „bovendeel van den voet"; *bagat takep* „binnenhand"; *beoet toeboe* „lichaamsgeur".

De laatste klinker van een tweeklank, die feitelijk een der halfklinkers *j* of *w* is, wordt als medeklinker beschouwd, dus: *toloee lolokkat* „keelgat"; *laggai si loemang* „dorp der weduwe"; *teitei iba laoet* „rug der zeeschildpad"; *teitei loelak* „achterkant van den schotel"; *doei*[2]) *bebeget* „rotandoorn"; *sapooe kebboera* „de hut van hun ouderen broeder"; *robai si Sege Moelaibi* „de afhangende schaamgordel van S. M."

Het weglaten van het genitief-teeken heeft dus fonetische redenen. Toch vindt men het hier en daar weggelaten, waar men het zou verwachten, b.v. *oema si loemang* „huis der weduwe"; *saraina si sangotoe* „de zuster der 100 (broeders)"; *toga si nanalep* „het kind der vrouw". Hier is het zeer goed mogelijk dat de aanwezigheid van het lidwoord *si* het optreden van *n* heeft verhinderd. In vele

[1]) Morris heeft gehoord *ngoengoe leleoe* (Ment. Spr. bl. 281).
[2]) [Op blz. 22 vv. *roei*; vgl. § 6.]

talen die het lidwoord *si* of *i* hebben, staat dit op de plaats van het genitief-teeken, b.v. in het Sangireesch: *ipeg i Nabala* „de zwager van N."; in 't Bar.: *ine i Maseka* „de moeder van M."

Om de bespreking der genitief-vormen hier af te maken, worde nog vermeld dat het M. ook nog de vorming van den genitief kent die in het Javaansch, het Boegineesch en in andere IN. talen gebruikelijk is, nl de aanhechting van het pronomen suffixum 3e pers enkel- of meervoud achter het bepaalde woord. Dit geschiedt vooral wanneer het bepalende woord een of meer personen aanduidt, of wanneer dit eene eenigszins samengestelde uitdrukking is. Voorbeelden: *baginia si lainge* „de jongere broeder van den jongeling"; *toeboenia si mamatei* „het lichaam van den doode"; *kiritra tai lainge* „de hoofddoeken der jongelieden"; *lagekra le siberi ka baga* „medicijn voor iedereen"; *sapoocra sasareoe* „hut voor vreemdelingen"; *macroe ocraira sasareoe* „fraai is het gezang der vreemdelingen"; *oetnia oedenan* „de onderkant der zitplaats"; *sakinia komang si sangarepa* „de prijs van een stuk goed van één vadem"; *ngangandra tatoga si koekoedroe ka bagat talocloet* „het zeggen der kinderen die in den bamboekoker zaten"; *poenganagoeatdra tai kebboekat* „eene vertelling der Ouden"; *laggaira sanitoe* „verblijfplaats der geesten".

Genitief-verbindingen van dezen aard kunnen geen samenstellingen meer genoemd worden. Ze zijn alleen hier besproken, omdat de hier behandelde genitieven determinatieve samenstellingen zijn.

19. Possessieve of predicatieve samenstellingen zijn adjectieven die uit een geheelen zin, althans uit een onderwerp en een gezegde bestaan. Ze zijn dus op zich zelf weder bepalingen en worden vaak gebruikt om namen of bijnamen te geven aan menschen, dieren of dingen in welker naam of bijnaam men iets opmerkelijks van hen wil uitdrukken. Voorbeelden: *si beoe toeboe* [1]) „de grootlijf" (het hert, het grootste dier op de Mĕntawai-eilanden); *bo paipai* „roodstaart" (een slang); *leiti boel ie toeboe* „insect met harig lijf" (rups); *si boete bega* „de stinkbuik" (een visch); *si ta' paipai* „de staartlooze" (schelpdier); *si Bolet Loelok* „de Bordenlikker" (eigennaam); *si ta' ioba goloe* „die niet boos wil worden"; *si ola moedjoeroet* „de Snel-eter"; *si paigi tiboiet* „de Veelprater"; *si toetoe baga*

[1]) *Si beoe toeboe* is in Z. onbekend, hier noemt men een hert *si matsoera*, st. *soera*. Dit laatste woord is de naam van een bloem die aan de geesten gewijd is. *Soera* heeft ook de beteekenis „danken", zoo zegt men b.v. als men een hert gevangen heeft tot de woudgeesten. „*Soera kam taikaleloe, anoeake poi kam ibamai*", „Dank aan U, woudgeesten, omdat gij ons vleesch gegeven hebt". (Noot v. d. Hr. Werkman)

„de kwaadgezinde"; *si oha si baoe* „de nieuwsgierige"; *si botjo laggai* „de dorpsbloem"; *si goiso oema* „die een klein huis heeft"; *abak si bara ladjo* „vaartuig dat een zeil heeft, zeilschip".

20. V o o r - , i n - e n a c h t e r v o e g s e l s.

De voornaamste middelen tot woordafleiding zijn de voor-, in- en achtervoegsels. De voorvoegsels zijn het talrijkst. Ze zijn de volgende:

1. *ma-, a-*	4. *ma-, pa-*	7. *toe-*
2. *ka-, maka-*	5. *pa-* (causatief)	8. *si-*
3. *ka-, a-*	6. *moe-, poe-*	9. *ri-*

De invoegsels zijn:

1. *-oem-, -in-*	2. *-al-, -ar-, -an-*

De achtervoegsels zijn:

1. *-i*	3. *-en*
2. *-ake*	4. *-an*

21. *ma-, a-.*

De voorvoegsels *ma-* en *a-* moeten te zamen behandeld worden. De reden daarvan zal vanzelf duidelijk worden

Het prefix *ma-*, dat hier het eerst zal worden besproken, is het in de IN. talen algemeen voorkomende *ma-*, dat intransitief-passieve deelwoorden en bijvoegelijke naamwoorden vormt. Ook in 't M. is dit de functie van *ma-*. Voorbeelden van intransitief-passieve deelwoorden, werkwoordstammen met *ma-*, zijn: *malabo* „verbrand", *maroeroe* „verzameld", *malailai* „gebroken", *magō* „gestrand", *masoeboe* „vervloekt", *maagai* „knap", *maektek* „verzadigd", *maiktek* „gespannen", *mamatei* „gestorven". Voorbeelden van adjectieven zijn: *magoiso* „klein", *maboeroe'* „langdurig", *matete* „kort", *malia* „schuw", *mamo'mo'* „vet", *makeroe* „diep", *maboeak* „hoog", *makoiloet* „krom", *maigi* „talrijk", *madjō* „slecht", *maeroe* „goed", *mapait* „bitter", *malaga* „zuur", *maboelaoe* „wit", *malaoeroe* „scherp", *maladje* „hongerig", *mabadja* „oud".

Oorspronkelijk maakt het voorvoegsel *ma-* de grondwoorden tot predicaten. *Malia* beteekent oorspronkelijk „schuw worden, schuw zijn"; het enkele denkbeeld „schuw" wordt uitgedrukt door *lia*, Mal. *liar*. In de Minahassische talen is het nog zoo; b.v. *koelo'* „wit", *makoelo'* „wit worden". In de West-Toradja-sche talen is het voorvoegsel der adjectieven *na-*, afgeknot uit *mina-*, praeteritum van *ma-*; het Parigische *nalompe* „goed", uit *minalompe*, praet. v. *malompe*, beteekent dus eigenlijk „goed geworden". In het M. is de beteekenis van *ma-* alleen nog duidelijk, wanneer bekend is wat het

grondwoord beduidt, b.v. *bo* „gloeiende kool", *mabo* „rood"; *soeloe* „zon", *masoeloe* „zonnig"; *soibo* „avond", *masoibo* „laat"; *singitngit* „muskiet", *masingitngit* „vol muskieten"; *kaop* „zeewater", *makaop* „zilt"; *besi* „ziekte", *mabesi* „ziek"; *kinioe* „curcuma", *makinioe* „geel"; *onoe* „golf", *ma'onoe* „golvend, golverig"; *singoe* „snot, fluim", *masingoe* „snotterig, verkouden". In samenstellingen komen de bijv. n.woorden steeds in den stamvorm voor, b.v. *bo tenten* „roodborstje"; *ata paipai* „langstaart" (een aap); *tai beoe oema* „de lieden met het groote dorpshuis" (plaatsnaam); *si reoe koat* „die ver van zee is", *si goiso oema* „de kleinhuis" (eigennamen).

Sommige bijv. naamwoorden hebben het voorvoegsel *a-*, b.v. *areoe* „ver", *alio* „ruim", *abilaoe* „met een boozen geest (*bilaoe*), bezeten", *abeoe* „groot". Nevens *alio* „ruim" geeft Kruyt *malio* „breed". Voorbeelden van intrans.-passieve *a*-vormen zijn: *alepa* „uit, ten einde, gedaan", *abele* „omgevallen", *apara* „vastgebonden", *abela* „opgekomen, opgegroeid". Deze vormen vallen weder samen met de finiete werkwoordsvormen, waar *a-* perfectieve beteekenis heeft. In deze vormen is dus *a-* hetzelfde voorvoegsel als *ma-*. Ook in 't O. Jav. komen *a-* en *ma-* en in het Bis. *ha-* en *ma-*, Niassisch *a-*, naast elkaar voor bij de vorming van adjectieven, en evenzoo komen in het Mak. en Boeg. *ma'-* en *a'-*, in de Filipp t. *mag-* (Tag. Bis. Bik. Iban), *ma'-*, *mah-* (Tomb.), in het Tob. *mor-*, *mar-*, in het Karo-sch *mĕr-* en *ĕr-*, in het Mal *bĕr-* en Ilk. *ag-* nevens elkaar voor.

Ditzelfde voorvoegsel *a-* komt, nevens een enkelen vorm met *ma-*, ook voor als vormer van het praeteritum der finiete werkwoordsvormen. Van *moekoloei* „trouwen" is gevormd *si mamoekoloei* „de reeds gehuwden, het echtpaar". Maar gewoonlijk wordt het prefix *a-* gebruikt, aldus: *akoegalai* „ik heb 't gemaakt", *anoegalai* „gij hebt 't gemaakt", *aigalai* „hij heeft 't gemaakt", *atagalai* „wij hebben 't gemaakt", *aragalai* „zij hebben 't gemaakt". Deze vorm wordt zelfs meestal nog van het achtervoegsel *-an* (*-at*) voorzien, dus: *akoegalaian*, *anoegalaian*, *aigalaiat*, *atagalaiat*, *aragalaian*, in dezelfde beteekenis als *akoegalai*, enz. Zie verder § 35.

Het ligt voor de hand om in dit voorvoegsel *a-* een afgeknotten vorm van *ka-* te zien, te meer wanneer ook nog het suffix *-an* is achtergevoegd. De vorming met prefix *ka-* en suffix *-an* is zoozeer gewoon in de IN. talen, dat men een vorm met *a—an* op het eerste gezicht wil gelijk stellen met een *ka—an*-vorm. Het Boegineesch en het Niassisch hebben beide twee prefixen *a-*; het eene (Boeg. *a'-*, Niass. *a-*) staat gelijk met *ma-* (*ma'-*), het andere met *ka-*, en de

afleidingen met *ka—an* hebben in 't Boeg. den vorm *a—ang*, in 't Niass. *a—a*. Maar het Boeg. werpt dikwijls een begin -*k* af en het Niass. doet dit zelfs als regel. In het Mĕntawaisch blijft echter de begin -*k* bewaard; er is dus geen reden te zien waarom het voorvoegsel *ka-* tot *a-* zou worden, te meer daar de vormen met *ka—an* ook zeer gewoon zijn. En daar het M. de prefixen *a-* en *ma-* nevens elkander heeft in dezelfde beteekenis en *ma-* in *mamoekoloei* duidelijk perfecteerende kracht heeft, is het aangewezen om in het perfecteerende *a-* den nevenvorm van *ma-* te zien. Verdere voorbeelden van de perfecteerende beteekenis van *a-* zijn: *aratoesabaoe* „zij zijn verdwenen"; *kase amoepoeloe, kase amoesiba?* „wie heeft er 10, wie heeft er 9?"; *maigingan mata bibilet arasaki ka toeboemai* „vele soorten goederen hebben zij bij ons gekocht"; *amamatjep anoeoi* „wat komt gij vroeg!"; *amoematjep akoe* „ik was 's morgens met iets bezig"; *anoegalai toeboekoe ke galainia okboek si mararagai* „ge hebt me gemaakt als de toestand van een bamboekoker die op het water drijft"; *kipa arakoea sa kebboemoe?* „wat hebben ze gezegd, je oudere broeders?"; *anoegalai toeboem* „ge hebt uw lichaam verzorgd"; *amoenamaoe, tititnangan inania* „als (de kuikens) gepiept hebben, pikt de kloek verder (het ei open)"; *arasaki laggai, arasaki n oinan* „zij hebben het dorp gekocht, zij hebben het water gekocht"; *amoelipoetnan nia ka rapara* „daarop heeft hij zich verborgen op de vliering"; *tiboi kamata n ina (kebboe amaniboi): Ina, aikoea amoetoeroe teteoeta: loeloet madaraingan, aibara sineoeteoekoe* „hij zeide tot zijne moeder (de oudere broeder heeft het gezegd): Moeder, onze grootvader heeft gezegd, terwijl hij op en neer liep: ten gevolge van de soelasi-planten is het gekomen dat ik grootvader ben geworden"; *ta'an amatebek* „het heeft geen gaten meer"; *amoetoeitoeiat si rimanoea* „de man is weggeloopen"; *kipa noepaeroe, anoeoi?* „hoe hebt ge 't aangelegd dat ge gekomen zijt?"; *aisoe, ta'an amapili* „hij haalt water, het is niet meer weggevloeid."

Voorbeelden van het prefix *a-* vóór vormen met het suffix -*an*: *atipman* (st. *tim* „vol") „het is reeds vol"; *abarangan leoe sialamoei?* „is reeds gekomen hetgeen gij halen wilt?"; *lepa amaboeangan, ei si Kobboet* „nadat (de planten) vrucht hadden gekregen, kwam Kobboet"; *anoegalaian le nia* „gij hebt het gemaakt"; *anoearepman koebeleake asan?* „hebt gij gehoord dat ik een steen heb laten vallen?"; *abeleau alai, ameian ka ba'kala* „de haren zijn uitgevallen, ze zijn naar de kaken gegaan" (v. e. kaal hoofd m. e. baard); *amatebeknan tobat Samak* „het dak van S. heeft gaten"; *amaoggooeat si Toean* „Mijn-

heer is dorstig"; *amaalengan* „hij is hersteld" (st. *ale* „gezond"); *amapilingan oinan* „het water heeft zich uitgestort" (kookt over); [zie verder § 35.] Men vergelijke deze vormen met de afleidingen met *ma—an*, die bij de bespreking van het suffix *-an* in § 35 behandeld worden.

Er zijn echter vormen met *a—an* die geheel als substantief optreden en beter te verklaren zijn als gelijkstaande met *ka—an*-afleidingen (§ 22). De reden van het afvallen der *k* van *ka-* moet dan zijn de gewoonte van het gebruik van *a-*, dat zich van tijd tot tijd voor *ka-* in de plaats schuift. Voorbeelden: *ateman* „moedervlek, wrat", st. *tep* „stip"; *tai Obat saba areocatnia ka laggaimai* „Si Oban, gelijk is zijn afstand (aan dien) naar ons dorp"; *si abelangan leilei* „(haan) bij welken de staartveeren zijn uitgekomen (*bela*)"; *atoebadjaat son* „het naar boven gebogen zijn v. e. tand", st. *badja* „naar boven buigen". Deze laatste vorm staat geheel gelijk met de afleidingen met *katoe—an*, waarover in § 22 gesproken wordt.

Nog een ander voorvoegsel *a-* komt in het M. voor, dat niet hetzelfde is als het hier besprokene, maar een nevenvorm van *ka-* moet zijn. Zie hierover § 22.

22. *ka-*, *maka-*.

Het voorvoegsel *ka-* staat in 't algemeen tot het in § 21 besproken *ma-* zooals de *p*-vormen staan tot de *m*-vormen, in 't M. dus: zooals *poe-* staat tot *moe-*. Ook *ka-* heeft, evenals *ma-*, een nevenvorm *a-*, die hier te zamen met *ka-* zal behandeld worden.

De beteekenis van *ka-* in het M. verschilt doorgaans niet van de algemeene beteekenis van *ka-* in de IN. talen, nl. die van verzamelde eenheid, volkomenheid, afgerondheid, voleindigdheid (de collectieve en de daaruit voortkomende abstracte beteekenis). Afleidingen met het enkele voorvoegsel *ka-* komen weinig voor; gewoonlijk hebben de *ka*-vormen nog een ander voor- of achtervoegsel.

Vormen met enkel *ka-* worden waarschijnlijk thans niet meer gemaakt; ze schijnen afkomstig te zijn uit een vorig stadium der taal.

katetelocе „drieheid, drietal", van *teloe* „drie", komt voor in *si katoteloe tai oko* „het Drietal Meisjes", en *si kateteloe biroet* „het Drietal Muizen", namen van sterrengroepen. Hier heeft *ka-* collectieve beteekenis. [1])

In *katsaila*, wdl. „kruising", is de abstracte beteekenis duidelijk;

[1]) *kateteloe* wordt ook gebruikt voor de dwarsbalken waarop het huisdak rust, dit is ook een drietal. (Noot v. d. Hr. Werkman)

de vorm is de nominale van het (in mijne bronnen althans) niet voorkomende bijv. n.w. *matsaila*, dat „kruisend, schuin over elkaar loopend" zou moeten beduiden. Met *katsaila* wordt aangeduid een toestel van twee kruiselings in den grond gestoken staken, met palmbladeren omwonden, die onzichtbare booze wezens den toegang beletten. Het is waarschijnlijk een oud woord.

In *kalipo* „vergeten" heeft *ka-* intransitief-passieve beteekenis: „in den toestand *lipo* gekomen" Het woord *lipo* is bekend in het Bar., waar het „bijster, de kluts kwijt, in de war" beteekent. Meer regelrecht passief is de beteekenis van *kaore* „ruglast, vracht die men op den rug draagt", st. *ore* „op den rug dragen".

In *kalabai* „tante, oudere vrouw" is *ka-* waarschijnlijk een honorifiek voorvoegsel, te vergelijken met onze achtervoegsels „-heid" en „-schap" in „Hoogheid, Heerschap". Het stamwoord *labai* is mij niet bekend; misschien is het id. met Mal. *lĕbih*, O. Jav. *lĕwih*, Tag. Mak. *labi*, Soend. *leuwih* „meer", zoodat *kalabai* „Meerderheid" zou beteekenen en zelfs woordelijk met „Excellentie" zou mogen vertaald worden. Deze eerbewijzende beteekenis is ook toe te kennen aan het titelwoord *kina*, gebruikt in de Mĕnt. verhalen vóór de namen van dieren die men roept, b.v.: *tji, kinabiroet* „pak aan, Vrouwe Muis"; *tji, kinadjo'djo'* „pak aan, Heer Hond"; ook van voorwerpen die men als levende wezens toespreekt, b.v. *ekeoe, kinaasan, ekeoe, kinaleleoe* „gij, Heer Steen, gij, Heer Boom". Als de priester de zielen der dooden oproept, zegt hij: *komat, komat, komat, kinaketsat!* „komt, komt, komt, geëerde zielen!" Het voorvoegsel *kina-* is *ka-* met ingevoegd *-in-*, een geperfecteerd *ka-* dus; *kinabiroet* is „de tot *kabiroet* „Hare Muisheid" gewordene", dus nog iets hooger dan *kabiroet*, zooals in het Mal. *jang dipĕrtoean* een hoogere titel is dan *jamtoean* (*jang toean*). Vgl. ook *lago kinabela* „Nieuwe Maan", wdl „de Maan die tot opgaan (*bela*) is gekomen". Deze vormen met *kina-* zijn geheel verouderd en leven nog slechts in vaste verbindingen voort.

Dezelfde eerbewijzende beteekenis moet *ka-* hebben in het vragend voorn.w. *kasei* „wie?", waarvan de grondvorm *sai, sei* in de Filippijnsche talen gebruikelijk is, vgl. ook Tob. Kar. *ise*.

Bezittelijke beteekenis heeft *ka-* in *kateoeba* „trom", van *teoeba* „trommelvel", dus „met een vel (bespannen)". Wat *ka-* beduidt in *kalooelooelooe* „nier", is moeilijk te zeggen. De stam van dit woord is *looelooe*, een herhaalde wortel *looe*; dit woord is geredupliceerd en voorzien van het voorvoegsel *ka-*, dat wellicht ook hier collectieve

beteekenis heeft, zoodat *kalooelooelooe* het geheele nierstelsel zou kunnen aanduiden. De Hr. Werkman geeft als stam *looelooe* „zinken". Misschien ook is *looelooe* id. met *lolo* „regenwater dat op planten ligt, dauw". In dat geval is *kalooelooelooe* een vorm zooals die ook in het Boeg. en in de Toradja-sche talen voorkomt: *ka-* met herhaalden stam; de beteekenis zou dan zijn „aldoor maar druipend", eene benaming die zeer goed voor de nieren zou passen en tevens het bestaan van den vorm *ka-* met herhaalden of geredupliceerden stam zou bewijzen.

In de tweede plaats zijn te noemen de afleidingen met *ka-* die geregeld het bez. v.n.w. 3en pers. enk. achtervoegen, dus *ka—nia*. Op deze wyze worden de rangtelwoorden gevormd: *kasarania* „eerste", *karoeania* „tweede". Gewoonlijk gaat het lidwoord *si* vooraf: *si kalimania* „de vijfde", *si kabaloenia* „de achtste".

Dezelfde vorming wordt toegepast op geredupliceerde werkwoordstammen. Deze afleidingen hebben de beteekenis: „nadat geschied was wat het grondwoord uitdrukt", b.v. *kababaraania* „toen hij gekomen was" (nadat zijne aanwezigheid een feit was geworden), st. *bara* „aanwezig, voorhanden"; *kalilimainia* „nadat het was verloren gegaan".

Veel talrijker zijn de voorbeelden van *ka-*, gevoegd voor afleidingen met het algemeen IN. achtervoegsel *-an*, dat in § 35 besproken wordt. Wanneer het grondwoord op een open lettergreep eindigt, wordt een klinkerscheidende consonant ingevoegd. De beteekenis dezer *ka—an(at)*-vormen is in 't algemeen die van abstracta; *ka-* geldt voor de beteekenis meer dan *-an*; trouwens, ook *-an* heeft vaak collectieve beteekenis. Voorbeelden: *kabelaiat* „zonsopgang, het Oosten", st. *bela* „te voorschijn komen" [zie ook § 35]; *kabelekat* „zonsondergang, het Westen", st. *bele* „vallen, ondergaan"; *katatakat* „de dood, het niet meer zijn", st. *tata*, herhaling van *ta'*, de ontkenningspartikel; *kasapoerat* „het einde, het laatste, de laatste", st. *sápoeroe* „ten einde, op" (uit *sapoer*, zie § 13); *karoeroekat*, een sterrenbeeld welks opkomst den „tijd voor het verzamelen (*roeroe*) van krabben" aangeeft; *karoekoean*, ster welker opkomst den „tijd voor het vellen (*roekoe*) van boomen" aangeeft; *kabaraiat* „oorsprong, herkomst", st. *bara* „komen" [zie ook § 35]; *kali'li'kat* „regenboog", wdl. „gekromdheid", st. *li'li'k* herhaling v. d. wortel *lik*, die in 't algem. „rondom" aanduidt; *kaleboengan* „zwemblaas der visschen", wdl. „rondheid", st. *leboe*, vgl. *paleboe* „reuzenschelp", en Bar. *limbce* „holligheid"; *karonan* „bestendig, vast", *karonan baga* „met

een standvastig binnenste, betrouwbaar", st. *ron* „sterk, vast"; *katoneman baga* „met een effen binnenste, vlak van gemoed", van *tonem* „vlak, effen"; *katopitnan* „wijsheid", st. *topit* „wijs".

Ook voor stammen die behalve het achtervoegsel *-an* nog het voorvoegsel *toe-* (zie § 35) hebben, hetwelk in 't algemeen passieve beteekenis heeft, wordt *ka-* gevoegd, b.v. *katoekoeanan* „het feit dat er gezegd is", st. *koea* „zeggen"; *katoekaoenan* „dat er gegeven is aan", of „degene aan wien is gegeven", st. *kaoe* „geven"; *katoeagaiat* „kenteeken, dat waaraan kan gekend worden", van *agai* „kennen, weten"; *katoealakat* „dat er genomen (*ala*) is"; *katoeilakat* „dat er gesneden (*ila*) is".

Ka- voor afleidingen met *ma-* en *-an* vindt men in *kamaman* (uit *ka-ma-ama-an*) „moeders broer" en *kameinan* (uit *ka-ma-ina-an*) „vaders zuster", van de stammen *ama* „vader" en *ina* „moeder". In *kameinan* is *e* uit *a* ontstaan, door invloed der volgende *i*. Over de perfecteerende beteekenis van *ma-* in deze vormen zie men § 21. Men kan dus *kamaman* vertalen met „die tot vader geworden is" en *kameinan* met „die tot moeder geworden is". De beteekenissen die Morris aan deze woorden geeft (Ment. Spr. bl. 217, 247) zijn onjuist; de goede opgave vindt men bij Kruyt, De Mentawaiers, bl. 3.

Het voorvoegsel *maka-* is eene samenstelling van het reeds boven (§ 21) besproken *ma-* met *ka-*. Ook uit de beteekenis is dit op te maken. Het wordt gevoegd voor adjectief-stammen en heeft de beteekenis van „eenigszins, min-of-meer". Voorbeelden: *makagoiso* „eenigszins klein, aan den kleinen kant", st. *goiso* „klein"; *makaigi* „tamelijk veel, vrij veel". Deze afleidingen zijn aldus op te vatten. *kagoiso* en *kaigi* beteekenen oorspronkelijk „kleinheid, veelheid" en *ma-* heeft possessieve beteekenis, dus: „met een zekere kleinheid veelheid, min of meer klein, veel". Zulke vormen kunnen ook bij wijze van comparatief worden gebezigd, b.v. *makadjo poi rimatadra* „de gezindheid van hun hoofd is minder goed", en zoo kunnen ook *makagoiso* en *makaigi* onder omstandigheden wel met „kleiner" en „meer" worden vertaald. Ook deze vormen komen voor met het achtervoegsel *-at*, b.v. *si makabeoegat* „de tamelijk groote, die aan den grooten kant is", en bij vergelijking „de grootere, de grootste", van *beoe* „groot"; *si makareoegat* „die tamelijk ver (*reoe*) is, de verdere, de verste".

23. *ka-*, *a-*.

Er is nog een ander voorvoegsel *ka-* dat, nevens *a-*, veel voorkomt

bij namen van dieren en planten, zoowel in het Mĕntawaisch als in de verwante IN. talen. De beteekenis van dit *ka-* staat nog niet geheel vast, maar het ligt voor de hand er een soort lidwoord in te zien. In het Mĕnt woord *koinan* „krokodil", dat is afgeleid van *oinan* „water", is zeker dit *ka-* aanwezig, vgl. Bar. *karioeĕ* „krokodil", een omschrijvende benaming, afgeleid van *ri oeĕ* „in het water". Wellicht is *si koinan* ook gelijk aan *si ka oinan* „die in het water"; in ieder geval is *koinan* eene omschrijving, een wisselwoord. Een dergelijk woord is *si ka boeak* „die in de hoogte", benaming voor den aap. Voorbeelden van diernamen met *ka-* zijn: *katsila*, een schaaldier, st. *sila* „splijten"; *katoe'toe'* (een vischsoort), vgl. *toe'toe'* „garnaal"; *kaladjat, kanasai, kalelcba*, alle vischsoorten; plantnamen met *ka-* zijn: *karai, katoeka, karamangoe, kasika.*

Niet zeldzaam zijn ook de dier- en plantnamen die het voorvoegsel *a-* hebben, b.v. *aderet, agep, araoe, aloepetpet* (diernamen) en *ariboek, aloetoe, alitel, aribi, amoemoeneng* (plantnamen). Het laatste woord, de naam eener slingerplant, heeft tot stam *moeneng*, waarvan *mamoeneng* „recht doorloopend", b.v. *mamoeneng tiboietnia* „zijne rede vormt een doorloopend geheel". Ook bij dit prefix *a-* weet men niet of men het met *ka-* of met *ma-* moet gelijkstellen, te meer omdat ook dier- en plantnamen met *ma-* vrij veel voorkomen, b.v. *masepsep, mantjoat, mantjoeit* (dieren), *mantjemi, mantjoeat, malaibibi* (planten). Waar het M. heeft *atimoen* „komkommer", zegt het Jav. *kĕtimoen*, het Mal. *mĕntimoen*, terwijl het Boeg. *antimoe*, het Lamp. *hantimoen*, het Soend. *timoen* heeft.

24. *ma-, pa-.*

Dit *ma-* is te onderscheiden van het in § 21 besprokene; *pa-* is eveneens verschillend van het causatief-prefix, dat in § 25 ter sprake komt.

Deze voorvoegsels *ma-* en *pa-* worden gevoegd voor den intensieven stam der werkwoorden; *ma-* vormt deelwoorden, *pa-* zelfstandige naamwoorden.

De intensieve vorm van den stam is een geprenasaleerde vorm, waarbij de oorspronkelijke beginner zich na de nasaal niet meer heeft gehandhaafd. Wanneer een stam met een klinker begint (in de Grieksche klankleer zegt men juister: met spiritus lenis, in die der Semietische talen: met alif), heeft men zich als eigenlijken beginner hamzah te denken, en daar deze klank van min of meer velare geaardheid is, wordt een stam die met hamzah begint geprenasaleerd

met *ng*. De intensieve vormen der stammen *aisoe, átoeroe, oerep, oeroe,* zijn dus: *ngaisoe, ngatoeroe, ngoerep, ngoeroe,* en daarvan worden afgeleid de deelwoorden *mangaisoe* „water halen", *mangátoeroe* „inlichten, onderrichten", *mangoerep* „planten", en met *pa-* en *-an* het zelfst. n.w. *pangoeroeat* „geschenk".

Ook de stammen die met *k* beginnen, worden met *ng* geprenasaleerd, waarbij *k* verdwijnt, b.v. *karai, mangarai* „klimmen"; *kamoet, pangamoetet* „droom"; *karap, mangarap* „zaaien"; *kábili, pangabilat* „tijd, wijze van hengelen"; *kisooc, mangisooc* „met een fakkel bijlichten".

De stammen die beginnen met de dentale klanken *t* en *s* worden geprenasaleerd met *n*, waarna *t* en *s* komen te vervallen, b.v. *tátara, manatara* „klimmen"; *tado, panadat* „begin"; *tidooc, manidooc* „vragen"; *takooc, manakooc* „stelen"; *tóegoeloe, panoegoeloe* „het vellen v. e. boom"; *tebek* „gat", *manebek* „doorboren"; *sere, manere* „strikken", *panereat* „opening v. e. strik"; *soeba* (srt. net), *manoeba* „met het net visschen"; *saki* „koopen", *panakiat* „markt"; *seoe, maneoe* „koken"; *sa'sa', mana'sa'* „stroomop varen"; *sóesoeroe* „de visch van de schubben ontdoen", *panóesoeroe* „het mes dat men daarvoor gebruikt".

Volgens Morris (bl. 28) vormen de stammen die met *tj* en *dj* beginnen hunne intensieven door prenasaleering met *n*. Van de *dj* is dit moeilijk aan te nemen; het eenige voorbeeld dat M. geeft is *djadja* „zagen, doorsnijden", dat *manadja* zou vormen. In zijne Woordenlijst geeft M. als eenige afleiding op: *sinadjakan*, gevormd met infix *-in-* en achtervoegsel *-an*; de beteekenis is „zaagsel". De stam van dit woord moet zijn *tadja* of *sadja*, want *t* voor *i* wordt in het M. wel tot *si*. Van een intensieven vorm van een stam die met *tj* begint geeft Morris *manitji* „aanhitsen", gevormd van den uitroep *tjitji*, waarmee men honden aanhitst

Stammen die met *p* beginnen, worden geprenasaleerd met *m*, waarna de *p* verdwijnt, dus *posai* „wrijven", *mamosai; panoe* „schepnet", *mamanoe* „met een schepnet visschen".

Enkele substantieven hebben steeds den intensieven vorm, b.v. *nitei* „brug", Mal. *titi*, Minah. t. *tete; manoea* „hemel", Mal. *bĕnoea*, Toradj. t. *banoea; moeri* „achtersteven v. e. vaartuig", Bar. *poeri*, Jav. *woeri*, Mal. *boerit(an)*.

Als van een intensieven stam afgeleid laat zich aanzien het woord *pangairatat* „mast", hetwelk Morris dan ook van een ondersteldem stam *ngairan* afleidt. Hier is echter de vorm van het N. dialect de

meer oorspronkelijke, nl. *palangairan*, uit *palanairan*, uit *palalairan*, van den stam *lair*, Mal. *lajar* „zeil". Het woord beteekent dus: „plaats waar de zeilen zijn". De vorm *pangairatat*, uit *panairatat*, uit *palairatat*, heeft tweemaal het suffix *-at*, daar *palairat* reeds met *pa—at* uit *lair* is gevormd. Maar doordat men *lair* als eenlettergrepig is gaan uitspreken, was *pangairat* voor het taalgevoel geen plaatsaanwijzend woord meer, maar alleen nomen verbale, waarom men het nog eens van het plaatsaanduidend achtervoegsel *-at* heeft voorzien.

25. Het causatieve voorvoegsel *pa-*.

Met het prefix *pa-* is in de IN. talen van ouds het causatief gevormd. Maar het is met het M. gegaan zooals in vele IN. talen: het achtervoegsel *-kĕn*, *-akĕn* (Mal. *-kan*, Tob. *-hon*, Niass. *-'ö*, Bar. *-aka*, *-cgi*, Jav. *-akĕn*, *-ake*) heeft het op den duur gewonnen van het voorvoegsel *pa-*, zooals in onze taal de omschrijving van het causatief met „laten" die met „doen" heeft verdrongen. In het Jav. en Mal. is *pa-* als causatief-vormer verloren gegaan en heeft zijn geheele functie door *-akĕn*, *-ake*, *-kan* zien innemen: in het Toba-sch en Karo-sch wint *-hon*, *-kĕn* het reeds van *pa-*, maar in het Mak. en Boeg., de Toradja-sche en de Filippijnsche talen is *pa-* nog de causatief-vormer bij uitnemendheid. In de Filipp. talen bestaat trouwens het suffix *-kĕn*, *-akĕn*, *-ake* niet; het is daar in zijne datieve functie vervangen door het achtervoegsel *-an* en zoo is het ook in het Makassaarsch en Boegineesch. In de Toradja-sche talen begint *-aka* eenig terrein te veroveren op *pa-*, maar in 't algemeen is *pa-* daar nog de causatief-vormer.

In het M. wordt, in 't algemeen gesproken, het causatief gevormd door het suffix *-ake*, waarover meer in § 36. Toch zijn er nog wel voorbeelden van de oude causatief-vorming met het voorvoegsel *pa-*, b.v. *pakom* „te eten geven, doen eten", st. *kom* „eten"; *paeroe* „goedmaken, in orde brengen", van *eroe* „goed"; *pasaki* „doen koopen, verkoopen", st. *saki* „koopen"; *pasili* „doen ruilen, ruilen met", st. *sili* „ruilen"; *pa'abat* „vrede maken"; *pasaigo* „verstoppen, verbergen", st. *saigo* „verliezen"; *pasasara* „afzonderlijk", wdl. „alleen gezet", st. *sara* „één".

Dit voorvoegsel heeft zich in het M. vooral ontwikkeld tot een aanduider van den wederzijdschen vorm. [1]) In de meeste der boven gegeven voorbeelden is dit reeds duidelijk: *pasaki*, *pasili*, *pa'abat*,

---

[1]) Deze functie heeft *fa-* ook in 't Niassisch, b.v. *fabago ira* „zij slaan elkaar" (Sprachl. bl. 38), *fawase* „op elkaar wachten".

pasasara zijn zeer goed weer te geven met „van elkaar koopen, met elkaar ruilen, met elkaar vrede sluiten, zich van elkaar afzonderen". Waar eene handeling wederzijds geschiedt, daar gaat zij gewoonlijk uit van één der partijen, die de andere de daad doet verrichten. Deze voorstelling is in 't M. op den voorgrond getreden en het gebied van het zuivere causatief is aan *-uke* overgelaten. Voorbeelden van den wederzijdschen vorm met *pa-* zijn: *pagalak*, oorspr. „doen scheiden (*galak*)", „van elkaar scheiden"; *pasese* „bij elkaar passen, in elkaar pakken", st. *sese* „grijpen, verwerven"; *patibo* „met elkaar praten", st. *tibo* „praten"; *paalei* „met elkaar bevriend", st *alei* „vriend, makker"; *pateitei* „elkaar den rug toekeeren", st. *teitei* „rug"; *patelei* „elkaar vervloeken"; *pasaggak* „met elkaar oorlog voeren", st. *saggak* „vijand"; *paloloi* „elkaar hoonen"; *paoeloei* „elkaar nadoen"; *patete* „elkaar steken"; *palaba* „met elkaar vechten"; *pabebe* „elkaar nabij zijn"; *paloeloe* „elkaar begeleiden"; *parere le sita, taei manaba* „laat ons met elkaar afspreken, dat we gaan boomen vellen"; *sita kam paomboen ka oeggoe* „wij en gij gaan met elkaar spelen op den grond (laat ons samen . . . .)"; *patadjoe* „elkaar bedriegen"; *patadre saladroe* „de soldaten komen bijeen"; *apatadrean sia ka oema* „zij hebben zich in het gemeentehuis verzameld"; *boei noepaboko kam* „gijl. moet elkaar niet bedriegen"; *boei noepaore kam djo'djo'* „gijl. moet de honden niet mishandelen"; *ioba pabaidjoek* „hij houdt er van om te smijten"; *magege djo'djo'ra, boele paambinen* „hun hond is moedig, het zou goed zijn hem mee te nemen"; *madjolot toeboenia, boele paaleiet* „hij is ijverig, het zou goed zijn dat hij tot reisgezel werde genomen"; *ioba paoedjoeiat* „hij houdt van lasterpraatjes".

Eenigszins afzonderlijk staat *pakei*, door Morris vertaald met „Busenfreund". Als algemeene beteekenis van den stam *kei* geeft de Hr. Werkman op „in acht nemen", *maigi keikei ka sita* „er zijn vele dingen in acht te nemen voor ons", *aian keikei toeboenia* „zij heeft dingen in acht te nemen" (v. e. zwangere vrouw), *takeikei* „wat wij in acht moeten nemen" (vgl. Morris, Mentawai-Spr. 150, 151); *pakei* is „dat wat men met verschooning behandelt, waartegenover men omzichtig, waarmee men voorzichtig is". Waarschijnlijk is *pa-* hier dus causatief op te vatten: „omzichtigheid verwekkend". *makera bagakoe baliok ne'ne', pakeikoe le* „ik weiger deze bijl, (want) ik heb er bizondere zorg voor".

In de laatste voorbeelden is de wederzijdsche beteekenis van *pa-* niet zoo sterk als in de eerste, maar de wederzijdsche vorm wordt

ook wel gebruikt waar, zooals in onze uitdrukking „elkaar achternaloopen", onderwerp en voorwerp tegelijk in 't oog worden gevat, omdat voor de handeling noodzakelijk twee personen noodig zijn, die beiden niet hetzelfde ten opzichte van elkaar verrichten. Het is overigens niet steeds mogelijk met volkomen zekerheid te zeggen welk der beide prefixen *pa-* in sommige afleidingen aanwezig is, daar vorm en beteekenis niet altoos in staat stellen dit uit te maken.

26. *moe-, poe-.*

Het meest voorkomende voorvoegsel in het M. is dat hetwelk in den deelwoordelijken vorm *moe-*, in den naamwoordelijken *poe-* luidt. Het is het prefix dat in vele IN. talen, door omzetting der beide beginlettergrepen, den vorm van een infix *-ĕm-*, *-oem-*, als voorvoegsel dien van *mĕ-* heeft. In het Sangireesch heeft *mĕ-* in het dialect van Siaoe den vorm *moe-*, ook het Niassisch heeft *mo-*, *moe-* en daarnevens, in 't Z.lijk dialect, den infix-vorm *-oem-*. [1]) Het Bare'e heeft *mo-* (uit *mĕ-*). In andere IN. talen is dit prefix-infix samengevallen met het in § 21 besproken voorvoegsel dat in zijn algemeen IN. vorm *mĕr-* zou moeten luiden.

De functie van *moe-* is die van predicaat-vormer. Een werkwoordstam wordt door voorvoeging van *moe-* tot een deelwoord; een nominale stam krijgt met *moe-* de beteekenis van „hebbende, gebruikende, bezig zijnde met hetgeen de stam uitdrukt."

Voorbeelden van *moe-* vóór verbale stammen: *moesooe* „schreien", *moeraoe* „baden", *moerio* „staan", *moenaoe'* „geluid (*naoe'*) geven", *moerooe-rooe* „jagen", *moetoeroe* „dansen", *moekom* „eten", *moeadrai* „leunen", *moeĕnga* „ademen", *moelō* „drinken", *moeĕnoeng* „loopen", *moegaila* „op den rug liggen", *moekoedroe* [2]) „zitten", *moeloekke* „op den buik liggen", *moereggeoe* „hurken", *moelalak* „zwemmen", *moegerei* „schreeuwen", *moega'ga'* „lachen", *moehoi* „zuchten", *moeloedji* „spuwen", *moepaisi* „niezen", *moekŏkolo* „hoesten", *moesokot* „hikken", *moegē* „boeren laten", *moeoap*

[1]) Op bl. 5 en 6, 24 en 25 en 50 zijner Niassische Sprachlehre (1913) spreekt Dr. H. Sundermann als zijne meening uit, dat men in 't Niassisch niet kan spreken van infixen *-oem-* en *-in-*, daar de vormen die deze infixen zouden hebben, de beide eerste lettergrepen hebben omgezet. De infixen zijn dus omgezette en daardoor binnen in 't woord geraakte prefixen. Volkomen juist; niemand zal dit tegenspreken, maar degenen die het met Dr. S. op dit punt geheel eens zijn, volgen toch de gebruikelijke terminologie. Door dit niet te doen en uitdrukkelijk te verklaren dat het Niassisch geen infixen (of wat men dan gewoon is infixen te noemen) heeft, brengt Dr. S. zijne lezers in de war.

[2]) Bij den stam *koedroe* is omzetting op te merken: Tontmb. *loekoet*, Mal. *doedoek*, Bar. *joekoe*, Niass. *daodao*.

„gapen", *moeoerai* „zingen", *moesingoe* „snuiten", *moelipoet* „verbergen".

Voorbeelden van *poe-* zijn: *si poetoe'toe'* „opgekomen zaad", *ba poelamaoe aitabosa* „speel niet terwijl wij lezen", *poesoeipi si Poeisoe, boei ipoesooe* „sus den kleinen jongen, opdat hij niet schreie".

Vóór nominale stammen: *moemone* „een akker bearbeiden", *moeinoe* „kralen dragen", *moeroera* [1]) „de vischvangst uitoefenen", *moeroea* „met zijn tweeën zijn", *moepiaoe* „fluitspelen", *moeotoe* „bij honderden", *moetoetoe* „een hoed dragen", *moesikola* „schoolgaan", *moegalai* „werken, iets uitvoeren, bezig zijn", *moenoengnoeng* „het muziekinstrument *noengnoeng* [2]) bespelen", *moemenggoei* [3]) „Zondag houden, naar de kerk gaan", *moengaimang* „brandhout halen", *moeladjo* „zeilen", *moesaraina* „verwantschap laten gelden, bevriend zijn", *moetottot* „zuigen, de borst (*tottot*) nemen", *moekia* „pissen", *moetanai* „poepen", *moeètoet* „veesten", *moetoga* „kinderen krijgen", *moeloega* „roeien", *moemata* „waken".

Voorbeelden van *poe-*, *si poemone* „de landbouwer", *si poeloega* „de roeier", *poedjoinong* „harde" (naam v. e. boom, st. *djoinong* „hard"), *poeoekoe kam sa oekoei, ai te raketnia* „past gijl op Vader, hij heeft koorts", *si poengoingoi* „die zich beweegt", *beri ipoeoekoe galadjet* „hij bekommert zich in 't geheel niet om het werk", *soeloe, lago, panjanjan si poetoro ka manoea* „zon, maan en sterren zijn de verlichters aan den hemel", *boelat atei, oto si poetoe'toe' atei* „(het kruid) is werkelijk dood, het is dus gestorven, nadat het te voorschijn gekomen was".

27. *toe-*.

Dit voorvoegsel is naar den vorm identisch met Mal *tĕr-*, Filipp. t. *tag-*, *taga-*, Sang. *taha-*, Talaoetsch *tara-*, Boeg. *ta'-*, Tob. *tor-*, en naar dezelfde regels *toe-* geworden als IX. *mĕr-* tot Mĕnt. *moe-*. Misschien is een bijvorm van dit voorvoegsel, nl. *tere-*, *tele-*, terug te vinden in *terenganga* of *telenganga*, „schorpioen"; zie § 2

[1]) *roera* is het tijdperk van ongeveer 6 maanden, gedurende hetwelk de sterren, naar welke men zich regelt bij het verbouwen der voedingsgewassen, zichtbaar zijn; *moeroera* wordt in 't bizonder gebruikt voor het verblijven aan 't strand gedurende een paar dagen, om te visschen Het is een verbloemde uitdrukking, omdat men bij het ondernemen van iets dat wisselvallige uitkomsten geeft, niet wil laten bemerken wat men voor heeft om geen gelegenheid te geven aan de onzichtbare machten tot verstoring der plannen. *Moeroera* kan dus worden weergegeven met „de gelegenheid waarnemen".

[2]) *noengnoeng*, drie stukken hout, die verschillende tonen geven als ze geslagen worden.

[3]) *menggoei* is het Mal *minggoe* „Zondag".

De beteekenis van *toe-* is in 't algemeen de passieve. De handeling wordt voorgesteld aan het onderwerp te overkomen; het onderwerp ondergaat de handeling, zonder dat vermeld wordt van wien ze uitgaat, of wie ze het onderwerp doet overkomen Voorbeelden: *toesagat* „verslikt raken", *toekalipooe* „komen te vergeten", *toeboedjoek* „komen te liggen", *toereoeroe* „komen af te drijven", *ta' toekoea* „niet te zeggen, onzegbaar", *toeloetoet* „komen af te dalen", *toeloei-loei* „komen na te doen (een geluid)", *toebetek* „gespannen worden", *itoeroebei* „het wordt verdeeld", *toeale* „beter geworden, hersteld", *ta' toeala' bagakoe* „mijn gemoed wordt niet aangegrepen" (ik heb geen lust), *toele'le'* „beslist, uitgemaakt worden", *toepepe* „verdwaald, in de war geraakt", *maata alai, toesapoe le nia* „het haar is lang, het worde geknipt", *toegorosot* „komen af te dalen", *toedjanang* „komen in te stappen", *toedjolooe* „gestooten tegen iets, aan wal gestooten (vaartuig)", *toegoedjoet* „gewreven worden (vuursteen)", *toedjago* „bewaakt worden", *maigi sa boeloengan toeitjo* „vele goede geesten zijn te zien", *sineoe le toelō* „gekookt (water) wordt gedronken", *ta' toeadre igidra* „hunne hoeveelheid is ontelbaar", *sedrania, ta' toeëdret* „laat het maar loopen, het is niet te krijgen", *ta' bara iba toeleggeoe* „er is geen visch te vangen (in de fuiken)".

Vormen met *toe-*, die nog andere voor- en achtervoegsels hebben, zijn: *toetadda'ake* „begonnen worden", st. *tadda* „hiel, begin"; *piga moi tooeremi geti mone ne'ne'?* „wanneer zal het zijn dat deze velden zullen beplant worden?"; *bera leoe tooerepmake ka mone ne'ne'?* „is het rijst die geplant wordt op deze akkers?"; *bat oinan ne'ne' ta' moi toepoeabangi* „deze rivier is niet te bevaren (*abak*)"; *kipa boeroenia toepoeabak taaili koat?* „hoe lang wordt er gevaren, tot we de zee bereiken?"; *toebabatoe* „ondersteboven gekeerd"; *toeloeloetoet* „afgegleden", *rioake lalaisoe, toeloeloetoet* „richt den met water gevulden bamboe op, hij glijdt naar beneden"; *katoedjolooeat* „het tegen den wal stooten, het aan land komen"; *toba moeadrai, ai patoeadraiat* „wil men leunen, er is een leuning". Verdere voorbeelden van *toe*-vormen met andere afleidingselementen zijn reeds boven opgegeven, zie § 22.

28. *si-*.

Zooals bij de bespreking der voorvoegsels *ma-*, *a-*, *ka-*, *toe-* is gebleken, wordt in 't M. zeer vaak een afgeleid woord tot basis eener nieuwe afleiding genomen. Zoo zijn er een aantal woorden die, te zamen met het lidwoord *si*, een zeer druk gebruikt rededeel, als

grondwoord optreden van afleidingen met de prefixen *ma-*, *pa-* en *moe-*, *poe-*, zoodat men dan de samengestelde voorvoegsels *masi-*, *pasi-*, *moesi-*, *poesi-* krijgt. Voorbeelden: *si ngitngit* „soort muskiet", *masingitngit* „muskietenrijk"; *silainge* „jongeling", *moesilainge* „zich als jongeling gedragen, de meisjes zoeken"; *lagek* „toovermiddel", *pasilagek* „toovenaar"; *si raoema* „vreemdeling", wdl. „die in het gemeentehuis verblijft", *moesiraoema* „als vreemdeling verkeeren, vreemde streken bezoeken"; *aigairangan nia poesanitoedra* „toen begrepen zij dat het spoken waren"; *pasiboelocat* „de plaats waar geofferd wordt".

Soms heeft het voorvoegsel *si-* verzamelende beteekenis, zooals in vele IN. talen. Het is identisch met het eenheidswoord *sa* en wordt o.a. in het O. Jav., het Mak. en Boeg. en de Toradj. t. gebruikt om het wederkeerigheidsbegrip uit te drukken. In 't M. zijn voorbeelden daarvan: *siroeroe* „verzameld", Bar. *singkandoeroe; sirara* „aan elkaar gegroeid"; *siroebei* „verdeeld". Van *siroeroe* is weder afgeleid *masiroeroe* „verzamelen, bijeenbrengen".

Dr. Morris ziet in de afleidingen met *si-* tegenwoordige deelwoordsvormen, die door het bepalend lidwoord als zoodanig worden aangeduid. Als voorbeelden geeft hij: *masiboeboekai sakoko* „het zwijn woelt", *masipipilek sia* „zij draaien", *pasiribai* „werpende zijn", *ai poesirotnan* „hij is reeds stijf" (v. e. lijk). Deze vormen zijn dus af te leiden van *si boeboekai* „de woelende", *si pipilek* „de draaiende", *si ribai* „de werpende", *si ron* „de stijf zijnde". Prof. Jonker zegt (Encycl. II, 710a): „Opmerkelijk is het gebruik dat de taal van het relatieve voorn. w. *si* maakt, in verbinding met de prefixen *ma-* of *moe-*, om aan te duiden dat de agens bezig is te doen wat het grondwoord aanduidt, dus een schakeering van het durativum, b.v. van *ala* (nemen): *si rimanoea masiala lo oinan, matei* „terwijl de menschen (water) haalden uit de rivier, stierven zij", welke vormen ook eenigszins bij wijze van deelwoorden gebruikt kunnen worden: *mangaman ekeoe masisoerat* „gij zijt ijverig, schrijvende", d. i „aan het schrijven".

De opvattingen van Morris en Jonker staan dus zoo goed als gelijk. In de door Morris uitgegeven teksten zijn eenige voorbeelden waarin de vorm met *si* een nadrukkelijke is, die aanwijst dat het onderwerp de bedrijver der handeling is en geen ander: *sili, aisili nia, bele si boeroe, kaoe si baoe, koi masikaoe* „zij verwisselt ze, heeft ze vervangen, vallen de dorre (bladeren), zij legt nieuwe neer, de vrouw is het die ze neerlegt"; *lepa ribai si rimanoea, matei, sa*

nitoe pasiribai „vervolgens wierpen ze een mensch en hij stierf, de booze geesten wierpen hem"; *ta' anai poi tai oko, ta' anai poi si pasiitjo* „zijn er geen meisjes, dan is er geen die het ziet"; *ekeoe masinooe-nooe, aiobaan geti, akoengan le* „ga gij vragen of ze mij (tot man) wil hebben, als ze wil, zal ik haar vragen"; *senangan teteoenia masigaba si Oete-oete* „alleen zijne kleindochter zoekt naar Oete²"; *itjonangan ka laoet, sanitoe masiitjo* „hij kijkt daarop naar de zee, de booze geest was het die keek".

In deze voorbeelden is de beteekenis van *si* duidelijk genoeg: *koi* (de vrouw) *ma* (is) *si* (degene die) *kaoe* (neerlegt). Deze vertaling spreekt intusschen de opvatting van Morris en Jonker niet tegen. Hunne verklaring valt weder samen met die van den Zendeling-leeraar Börger, die thans op de Mĕntawai-eilanden arbeidt. De vormen met *masi-* worden door hem wedergegeven met onzen afhankelijken Infinitief, b.v. *mei akoe masiala oinan* „ik ga om water te halen", dus „ik ga, zijnde waterhaler, ik ga als waterhaler". In den zin door Jonker aangehaald, ontbreekt een werkwoord dat „gaan" beteekent, maar het werkwoord waarvan de vorm met *masi-* zou moeten afhangen, kan op den duur ook weggelaten zijn, zoodat *masiala* op zich zelf al „gaan halen" beduidt. Zoo is dus *masiarep* te vertalen met „gaan hooren, om te hooren", *masigaba* „gaan zoeken om te zoeken", *masiiba* „gaan (om te) visschen", *masidjo'djo'* „gaan jagen". Jonker's voorbeeld *si rimanoea masiala lo oinan* beteekent dus „de menschen gingen halen tot drank water", *mangamang ekeoe masisoerat* „ge zijt ijverig om te gaan schrijven, ijverig in 't schrijven, ijverig zijt gij als een (echte) schrijver".

Morris, Jonker en Börger vatten dus *si* gelijkelijk op als het in het M. zoo druk gebruikte lidwoord *si*, dat ook in de Bataksche en de Filippijnsche talen zoo veel wordt aangewend. Wanneer men het hierover eens is, zal de verklaring der vormen met *si* hier en daar wat gewijzigd dienen te worden, want deze afleidingen komen veel voor en moeten dus naar den samenhang worden vertaald, maar de verklaring komt toch in den grond steeds op hetzelfde neer. Hier volgen nog voorbeelden: *matjep ei masigirit kalabba, girit, ta' momoi* „'s morgens gaat hij om de schuit in het water te duwen, hij duwt, ze gaat niet"; *senei gogoi mei kai ka leleoe, masigaba boeat kajoe*"[1]) „eiken dag gaan we naar het bosch, om boomvruchten

[1]) [Volgens de spelling van Morris; Dr. Kruyt geeft *boeat kadjoe*; volgens § 8 zou men in elk geval *kaioe* moeten spellen i. pl v. *kajoe*.]

te zoeken": *aisoe oinan, pasitaptap komangkoe* „haal water, om mijn goed te wasschen"; *ai leoe si rimanoea, si againia masialeake ekeoe* „er is iemand die de bekwaamheid heeft om u te genezen"; *ei masiala iba ka monga* „men gaat visch vangen aan den riviermond"; *ta' raroeroebei, siala ka sia* „zij verdeelen ze niet, ze gaan ze voor zich zelf nemen"; *ei ka mata n aboe, pasiroesoei api* „zij gaat naar den haard om het vuur aan te wakkeren"; *ba maloloto, pasialat ibota soeletkoe* „wees niet bang, om visch voor ons te gaan vangen dienen mijne nagels"; *tai oko masiboeka* „de meisjes gingen de deur opendoen"; *pasiitjo si rimanoea, raenoeng si toeloeloetoet, rere ka pata, oetera ka repet* „ik ga kijken naar de menschen, zij loopen ondersteboven, de voeten naar boven, hunne hoofden naar beneden" (op het matglas v. e. kodak); *poesidjo'djokat* „het op jacht gaan met honden"; *pasiibaiat* „plaats waar men gaat visschen"; *masinono sia rimaoe* „zij gaan lemons afstooten (v. d. boom); *maeroe mareirei masibasa* „het is goed om dikwijls te gaan lezen"; *si pasipapa enoengan* „die een weg openkapt"; *si pasipipi* „die gaat afmaken"; *si pasinoenoe* „die gaat vertellen"; *si pasipoese* „die gaat boren"; *masisegeake* „om te doen aankomen"; *masiloegaiake* „om te doen roeien"; *masigereiake* „om te doen schreeuwen"; *masigoeroeake* „om te doen binnengaan"; *kaoe tapasikeli matata ka sita* „laat ons gaan zorgen voor onze eigen oogen"· *moesiloeloea* „kurkhout (*loea*) gaan halen".

De nominale vormen, die dus het voorvoegsel *pasi-* hebben, vormen nomina actoris, maar ook wel nomina instrumenti, zooals b.v. in onze taal „veger" zoowel iemand die veegt als het veegwerktuig aanduidt. *Si pasioekoem* is „rechter", *si pasilagek* „toovenaar", *si pasiroebei* „degene die deelt", maar *pasileket* is de naam v. e. dikke vischlijn, *pasigirit* „middel om voort te trekken", *pasiron* „versterkingsmiddel" *pasiala* „werktuig om te halen", *pasiiba* „vischtuig".

In het Bijbelsch Leesboek van den Hr. Lett worden de vormen met *masi-*, *pasi-* zeer veel gebruikt; meestal zijn ze daar te vertalen met een afhankelijken infinitief, b.v. *enem ngagogoi le ipoegalai, masilepa'ake sangamberinia* „zes dagen gebruikte hij om alles af te maken"; *sioba masitakiake mitja galadjetnia* „die wilde weder zijn werk bederven"; *masitarek koeddoeatra* „om voor hen plaats te bereiden"; *kaoenenmoei sia, masioeloei aratkoe* „maakt hen zoo, dat zij mijne leer volgen".

Het spreekt wel vanzelf, dat de beteekenis van *si* in *masi-* niet altoos even duidelijk is en dat *masi-* dikwijls gelijk is aan *ma-* en

moesi- aan *mee-*. Sommige woorden hebben ook eene vaste beteekenis wanneer ze met *masi-* zijn gevormd, tegenover den vorm met *ma-*; van *anja* b.v. worden gevormd: *maanja* „vriendschappelijk omgaan" en *mesianja* „allerlei vragen doen aan een stervende, zijne droefheid toonen aan een stervende".

2⁰ *ri.*

Morris noemt onder de voorvoegsels nog *ri-* en geeft de volgende voorbeelden: *si ri tengan* „het middelste kind", *si rimanoea* „de mensch", *si rimata* „het dorpshoofd". Het eenvoudigste is hier, om aan te nemen dat *ri* het voorzetsel is, dat in 't Mal. *di*, in 't Mak., 't Boeg. en de Toradj. talen *ri* of *i* luidt; de twee eerstgenoemde voorbeelden laten zich dan vertalen met „die in 't midden is" en „die in (deze midden-)wereld is". *Manoea* is „de plaats die boven ons is", voor ons aardbewoners dus de hemel, voor de geesten der onderwereld deze aarde. Zoo beteekent dus *si rimanoea* „de mensch" tegenover de bewoners der onderwereld, die geen menschen, maar geesten zijn; *manoea* is hier de bovenwereld, maar ten opzichte van de onderwereld, dus deze aarde. Vgl. IX. *banoea*, *wanoea*, *bĕnoea*. Wat *si ri mata* beduidt, is niet zoo gemakkelijk uit te maken. Waarschijnlijk is het „die vooraan staat", of „die tegenover de geesten staat". Het dorpshoofd offert nl. voor het geheele dorp en staat dus tegenover de geesten, aan het hoofd der zijnen. *Mata* „oog, aangezicht" is een der substantieven waarmede het voorzetsel *ka* wordt aangevuld (zie § 44), b.v. *koea ka matania* „zeg tot hem"; *ka mata* beteekent „vooraan, vooruit". Het M. heeft waarschijnlijk *ri* als voorzetsel gehad, maar zijne beteekenis is in die van *ka* opgegaan en men mag zeker wel aannemen, dat een vroeger *ri mata* hetzelfde heeft beduid als het huidige *ka mata*.

30. Invoegsels.

Van het bekende infix *-oem-* zijn nauwelijks meer sporen aanwezig. In *toemudei* „huispaal" is het misschien aanwezig, maar het grondwoord *tudei* heeft 't M. thans niet meer. In *merem* „slapen" is, blijkens het Javaansche equivalent *mérĕm*, van den stam *rĕm* (vgl. *dalĕm*), een voorvoegsel *me-*, ontstaan uit *mĕ-*, dat dus den ouderen vorm van *moe-* weergeeft. Dit *moe-* is nl. id. met 't infix *-oem-*, dat in het Mal. nog den vorm *-ĕm-* heeft. Het infix *-oem-*, evenals het in § 31 besproken *-in-*, is ontstaan door omzetting der beide eerste lettergrepen van vormen met het prefix *mĕ-*, resp. *ni-*. Vooreerst staan in ettelijke talen, b.v. in het Niassisch, vormen als

moedadao en *doemadao* „gaan zitten", *noemalö* (uit *loemalö*) en *moelalö* „weggaan", *moetibo'ö* en *toemibo'ö* „wegwerpen", in het Minahassisch en in het Sangireesch vormen als *Minahasa* en *Nimahasa sinoeang* en *nisoeang* „geplant" als geheel gelijkwaardig nevens elkaar. En dan, hoe zou men kunnen aannemen dat een vorm als Tontmb. *soemosor* „opklimmen", zou zijn ontstaan door inschuiving van *oem* tusschen *s* en *osor*? Eene verdeeling van een woord op deze wijze kan alleen op schrift geschieden, maar in de levende taal, die geen „letters", maar alleen klanken kent, is een dergelijke verdeeling onmogelijk. *Soemosor* is ontstaan uit *sĕmosor*, uit *mĕsosor*, dat thans nog in het Tontmb. beteekent „zou opklimmen, zou willen opklimmen", terwijl *soemosor* „zal opklimmen" beduidt. Dat ook *oem* nog voorkomt als voorvoegsel, weten we trouwens uit het Sa'dansch (Z.W. Selebes), waar b.v. *oentiroi* wordt gevormd van den stam *tiroi* „bezien". Al komt dus ook *moe-* veelvuldig voor in het M., het is zeer goed mogelijk dat *-oem-* nooit veel in gebruik is geweest.

31. Van het invoegsel *-in-* zijn de voorbeelden talrijker. Ze komen vooral voor bij stammen die met *s* beginnen, b.v. *sineoe* „gekookt", van *seoe*; *sinabba* „gecastreerd", st. *sabba*; *sinotat* „gebeten", van *son*, met suff. *-at*; *sinila* „gespleten", van *sila*; *sinoeba* [1]) „gevangen met *toeba* (Derris elliptica, waarvan de wortels bedwelmend sap bevatten)"; *sinibo'* „gerookte visch, rookvleesch", ook *tinibo'* st. *tibo'* „rooken"; *tinoboet*, *kinoboet* „beneveld, omhuld door regen of nevel", st. *toboet*, *koboet* [2]); *sineboe* „jonge bamboespruit", st. *seboe* of

[1]) Benevens *toeba*, Mal. id., Mak. Boeg. Tor. t. *toewa*, heeft het Mĕnt ook *soeba*, een soort zak, bevestigd aan een ring van rotan, waarin men garnalen en jonge vischjes vangt. Maar hiervan is *sinoeba* niet af te leiden, zooals Morris doet op bl. 107, i. v. *soeba* In Verhaal No. 8, op bl. 92, r. 2 en 3, staat het volgende: *lepa, ala ekeoe toeba, ekeoe manoeba, ipaloeë sinoeba, iorik togam* „vervolgens, neem gij vischvergift en gij gaat er mee visschen, als de door *toeba* bedwelmde visschen schuimen, zijn uwe zoons ziek". De met de *soeba* gevangen visschen kunnen natuurlijk ook *sinoeba* heeten; misschien worden de beide vormen niet meer uit elkaar gehouden

[2]) Bij Morris, *ki noboet, ti noboet*, i v. *noboet*; *kinoboet leleoe* „de berg is omneveld". *Koboet* of *Kobboen* is in de Mentawaische Verhalen (b v. No. 4a, bl. 67, 69) de Man in de Maan, vgl. No. 12, bl. 105. Hij is de voortbrenger van nevels en dampen, daalt met vallenden regen op aarde en stijgt met opspuitende waterstralen weer naar boven. Hij wordt voorgesteld als zittende te spinnen, waarmee hij dus de neveldraden of de regenstralen voortbrengt. 's nachts komt eene muis en knaagt zijn spinsel door, dan dalen dus de neveldraden en de regenstralen neder. Zie vooral bl. 209 van Morris' boek. Vgl ook Tontmb. *kamboeng* „wolk", Tons *awoen* „rook", Tag. *kamboeng* „verwarde hoop", Magind. *gaboen* „wolk", Tiroer. *kamboeng* „bezweringsformulier tegen storm", Bar. *gawoe, ramboe*, Mal. *raboen, ramboet*, Tob. *rambon*, Bis

teboe, wellicht id. met Mal. *tĕboe* „suikerriet" (waarvoor 't M. *kole* heeft, dat weder id. is met Tontmb. *kolai* „top van palmboomen of van riet", Sang. *kolai* „keladiwortel"); *sinaki* „het gekochte", st. *saki*; *sinoegoeloeat* „de afgehakte (*toegoeloe*) stukken hout"; *sinapdaman* „waarin gehakt is", st. *sapdap*; *sinalidjat* „pijl met ijzeren punt, die los in de schacht zit en met een touw daaraan verbonden is, om groote visschen te schieten"; *boei noetippoe arigi, ta' iaili sinimpoe* „hak gij den paal niet af, hij is niet toereikend als hij is afgehakt"; *malainang ke sinaloeat eba* „schoon, alsof het door een stortvloed was bespoeld", v e stam *saloe*, id. met Mal. *saloer*, Sang. *saloehĕ*, *saloegĕ*, Mak. Tontmb *saloe*, Tag. Bis. *salog*; *tinanai* „darmen", st. *tanai* „poep"; *tinai* „zwanger", st. *tai*, algem. IN. „ingewanden, buik", Sang. *tinai* „ingewanden"; *sinetekat* „gesneden wond", van *tete* „snijden".

Men ziet dat bij stamwoorden die met *t* beginnen, *t* vóór *i* tot *s* is geworden, zooals dat ook is geschied in het Mongondowsch, b.v. *sinakoel* „met de lans gestoken", st. *takoel*, en in het Niassisch, b.v. *sinaba* „afgesneden stuk", st. *taba* „afsnijden"; *sinagoe* „het genaaide", st. *tagoe* „naaien"; *sinandra* „verloofde", wdl. „de met een teeken (*tandra*) voorziene"; *sinoenö* „het voorgedragene, lied", st *toenö*; *sinoetoeroe* „feestvarken", wdl. „het aangewezene", st. *toetoeroe*; *sinörö* „het begane pad", st. *törö* „begaan"; *sinehe* „het toegestane", van *tehe* „toestaan". De stammen die met *s* beginnen hebben dus, als ze met het infix *-in-* zijn gevormd, hetzelfde uiterlijk als de *-in*-vormen der met *t* aanvangende grondwoorden, vgl. de zooeven genoemde voorbeelden met *sinao* „het gehaalde", van *sao* „halen"; *sinasa*, een pandanen-soort, st. *sasa* „afkappen"; *silima* (uit *sinima*) „het gekauwde", st. *sima*; *sinofoe* „verloofde", wdl. „gevraagde", st *sofoe* „vragen". Doordat nu het aantal der *-in*-vormen die als eerste lettergreep *si* hebben, dus tamelijk groot is, worden ze wel aangezien voor intensieve stammen die het bekende lidwoord *si* hebben voorgevoegd. Waarschijnlijk zouden zoowel de Mĕntawaiers als de Niassers de *in*-vormen in hunne taal die met *si* beginnen, aldus verklaren. Dr. Sundermann houdt althans, zoowel in zijne Kurzgefasste Niassische Grammatik (bl. 15), geschreven in 1892, als 21 jaar later in zijne Niassische Sprachlehre (bl. 47) de *in*-vormen die met *si* beginnen voor samengesteld met het aanwijzende

---

awon, Ngadj. *hawon*, Jav. *awoen* „nevel". De oude Minahassers kenden den regengod *Kambong* die den regen in zijn sirih-zak had, welken hij dichttrok als hij den regen wilde doen ophouden.

si. De Hr. Fries heeft deze opvatting overgenomen in zijn Leitfaden zur Erlernung der Niassischen Sprache (1915), zooals op bl. 86 is te zien. Op bl. 50, Noot 1, toont Dr. Sundermann zeer goed in te zien, dat vormen als *finölò* „kokospalm waarvan de bloemkolf is besneden tot het tappen van palmwijn" en *nifölö* „gecastreerd", st. *fölö* „aansnijden", dezelfde woorden zijn en alleen door de omzetting der twee eerste lettergrepen verschillen. Hetzelfde heeft plaats gehad met vormen als: *finali* „gedraaide streng touw"; *hinöloe* „de afgehakte (rand van den akker)"; *binögo* „in een blad gepakt"; *inötö* „vastgestelde tijd" (uit *tinötö*, van *öto*, uit *tötö*, vgl. Mal. *tĕtap*, Jav. *tĕtĕp*); *ino'o* „gracht, gegraven greppel" (uit *kino'o*, van *ko'o* „graven"); *binaloe* „feestmaal", Bar. *winaloe*, Minah. t. *wina loen*, st. *waloen*; *hinao* of *nihao*, st. *hao* „opknappen", in de uitdrukking *lo hinaoma* „ordeloos".

Zoowel in het Mĕntawaisch als in het Niassisch behoort *-in-* tot de doode infixen; de beteekenis wordt niet meer gevoeld en tot nieuwe vormingen wordt het niet meer gebruikt.

Eenige voorbeelden zijn nog te geven van het invoegsel *-in-* in afleidingen met het voorvoegsel *pa-*. Ze zijn: *pinagaloe* „goed met elkaar vermengd", st. *galoe*, Bar. *galo* „mengen"; *pinakaoe* „bedrogen", st. *kaoe* „doen, maken", wdl. dus „beetgenomen, te pakken genomen"; *pinagaba* „met zorg behandeld", st. *gaba* „zich bekommeren om"; *pinatopit* „van wijsheid voorzien, met overleg toegerust", st. *topit* „wijs, verstandig, overleggend"; *pinaredret* „met gehoorzaamheid begaafd". Deze vormen komen zelden voor; door Morris zijn ze niet opgemerkt. Het voorvoegsel *pa-* is het in § 25 besprokene; de wederzijdsche of de causatieve beteekenis is in de gegeven voorbeelden nog na te gaan.

32. Van een werkelijk infix kan men spreken bij een vorm als *kalasaoe*, benaming van een der balken op welke het dak van het huis rust. De stam is *kasaoe* „dakspar", Mal. id., een zeer verbreid woord in de IN. talen. Van *kalasaoe* is weder afgeleid *makalasaoe* „mager, slank", wdl. dus „stakerig". Hier is geen sprake van omzetting uit *lakasaoe*, want 't M. kent geen voorvoegsel *la-*. De lettergreep *ka* van *kasaoe* is in golving of trilling gebracht door eene galmende uitspraak, die *ka* tot *kala* heeft gemaakt. Ook in *kalapo* „kelkblad, bloemdek" is dit *-al-* aanwezig, vgl. *kapo'* „vleugel". Andere voorbeelden zijn: *goroso!* „afdalen, afschuiven", nevens *kosot*, id.; *goeloegoek* „poel, plas", vgl. *goek* en *goekgoek* „plassen"; *boeloekboek* „draagmand voor het vischnet", vgl. *boekboek*

„pijlkoker". Ook *bolo'bo'* „slaapmat" moet, blijkens den vorm, teruggaan op een stam *bo'bo'*, herhaling van *bo'*. Ook *balitakat* „de pen waarmee men een val of knip gespannen houdt", van den stam *bita* „dwars draaien, dwars steken" heeft (behalve 't suffix *-at*) een infix *-al-*.

In *tanai* „poep" is een infix *-an-* te vinden; de stam is het algem. IX. *tai*.

De algemeene beteekenis van dit *l-*, *n-*, *r*-invoegsel, onverschillig met welken klinker, is die van menigvuldigheid als de stam een werkwoord is, die van verkleining als hij een naamwoord is. Deze beteekenissen komen in kleine wijzigingen voor, maar zijn doorgaans in het afgeleide woord terug te vinden. [Onzeker is de functie van *-al-*] in *baladja* „de voorgalerij van het dorpshuis" (*oema*), waar de oude lieden (*badja*) des avonds met elkaar zitten te praten. Nog een anderen stam *badja* „naar boven buigen" geeft Morris op. Het is echter moeilijk *baladja* van een dezer beide stammen af te leiden. Neemt men aan dat de frequentatieve vorm hier meervoudige beteekenis heeft, dan is toch „de oude lieden" wel een mogelijke, maar geen waarschijnlijke aanduiding van dit deel van het dorpshuis. Een andere benaming dezer voorgalerij is *poelaibokat* „praatplaats", stam *laibo* „praten". Wellicht is de volle naam *poelaibokat baladja* „praatplaats der ouden", wat dan wordt afgekort tot *baladja*, met de beteekenis „voorgalerij van het dorpshuis".

33. Achtervoegsels.

De suffixen van het M., *-i*, *-ake*, *-en*, *-an*, verschillen in het algemeen niet van dezelfde suffixen in de verwante talen. Ze komen voor aan den enkelen stam gehecht, en te zamen met een of meer voorvoegsels.

Het achtervoegsel *-i*, dat in het Niassisch, Maleisch, Javaansch, de Bataksche talen, enz. in dezelfde functie voorkomt als in 't M., is te beschouwen als een aanduider van den naamval waarin het werkwoord waaraan het achtervoegsel is gehecht zijn (indirect) object regeert. Prof. Blake maakt er in zijn artikel „Expression of Case by the Verb in Tagalog" [1]) opmerkzaam op, dat het actief der werkwoorden den naamval van het subject aanduidt als nominatief en het passief dien van het object als accusatief. In de Minahassische talen wijst de *i*-(prefix)vorm van het werkwoord aan, dat het voorwerp in den instrumentalen naamval staat, b.v. *si Tjaakaran ipasero'*

[1]) Journal of the American Oriental Society, dl. 27 (1906), bl. 183 vlgg.

e Kaka'na „de Jongste wordt bespot door zijne Oudere Broeders" (de Ouderen spotten met den Jongste). Zoo duidt ook in het M. de *-i*(suffix)-vorm van het werkwoord den naamval van het object aan, dien wij met de voorzetsels „op, naar, tot, voor", of met het voorvoegsel be- van het werkwoord aanwijzen.

Wanneer de laatste lettergreep van het stamwoord open is, wordt dikwijls tusschen die syllabe en het achtervoegsel *-i* een medeklinker uitgesproken, die in sommige gevallen de oorspronkelijke sluiter van het grondwoord is, maar vaak ook niet. In ieder geval moet die klank in den huidigen toestand der taal beschouwd worden als klinkerscheider. Bij de aanhechting der zooveel meer dan *-i* gebruikte achtervoegsels *-en* en *-an* kunnen van het bewaard blijven van den oorspronkelijken sluitmedeklinker meer voorbeelden gegeven worder dan bij de vormen met *-i*. In *masioegoengi* „blaffen" is de oude sluiter *ng* gespaard, vgl. Mak. *kongkong*.

Als zulke klinkerscheiders zijn te noemen: *dj, k, m, n, ng, p, t*, zoodat het suffix *-i* de vormen *dji, ki, mi, ni, ngi, pi, ti*[1]) krijgt, behalve dan nog den vorm *-i*, wanneer het suffix *-i*, ook achter een open lettergreep, zonder klinkerscheider wordt aangehecht. Voorbeelden: *roea*[2]) *moelegei, sara si mateoe, sara si nanalem* „twee blijven achter, een man en eene vrouw" (st *lege*): *poelagainoe akoe* „dat gij boos (*laga*) op mij zijt": *tiboi ka mato-n-ina, kebboe amaniboi* „het zegt (*tibo*) tot zijne moeder, het oudste kind zegt tot haar": *posai nangat nia madi, si nanalep Ege Moelalaibi* „vervolgens bestrijkt (*posa*) hem de vrouw, de echtgenoot van E. M.", *toepai sailimoen* „zij knoopt (*toepa*) lianen aan elkaar".

In al deze voorbeelden is het suffix zonder klinkerscheider aangehecht. De volgende vormen vertoonen verschillende klinkerscheiders: *boeloedji* „aan de goden offeren", st. *boeloe*; *ga'ga'ti* „uit-

---

[1]) In het Niassisch is het evenzoo, hoewel Dr. Sundermann op bl. 29—31 zijner Niass. Sprachl de suffixen *-i* en *-ni, -si, -li, -fi* in verschillende klassen onderbrengt, en ook in plaats van één enkel achtervoegsel *-'ö* er drie noemt: *-ö, -gö* en *-dö*, die hij met *-ni, -si, -li* en *-fi* te zamen neemt. Hetzelfde vinden we op bl. 255 van zijn Niassisch-Deutsches Worterbuch, waar door elkaar de suffixen *-i, -ö, -gö, -dö, -ni, -si, -ti, -fi* en *-chi* worden genoemd, welke „Menge von Suffixen" dan nog wel aan de Melanesische talen moet doen denken. Evenals in de Sprachlehre zijn hier de Niassische achtervoegsels *-o*, IX. *-ĕn, -in, -on, -en*, en *-'ö*, IX. *-kĕn, -kan, -hon, -akĕn*, niet uit elkaar gehouden. Dat Dr. S. het Niassische *-o* niet heeft begrepen, blijkt ten overvloede nog uit bl 235 van het Woordenboek, waar beweerd wordt dat het suffix, hetwelk in het Tagalog *-in* luidt, in het Niassisch niet voorkomt.

[2]) [Het handschrift heeft *droea*; zie echter § 41]

lachen", st. *ga'ga'*: *goloepi* „boos (*goloe*) zijn op": *oeraidji* „bezingen", *teiteidji* „over een brug gaan", *lekeni* „kijk uit, kijk toe", van de stammen *oerai*, *teitei*, *leke*; *ta'leee noebobokoi?* „hebt ge er niet over geschertst?" (*boko*); *liadji bebeget* „godsdienstige handelingen verrichten (*lia*) voor de rotan": *beleki* „afdingen, bieden" (*bele*): *kereki* „meten", st *kere* „gelijk".

Achter stammen met een sluitmedeklinker: *arepi* „luisteren naar", *enoengi* „betreden", *tocoeremi* „beplant worden", *toepocabangi* „bewaren worden", van *arep*, *enoeng*, *oerep*, *abang*.

Vele werkwoordstammen die op *-i* uitgaan, hebben deze *i* tot vast bestanddeel, samengesmolten met den vorigen klinker tot een tweeklank. Er zullen onder die stammen ook wel zijn, bij welke deze *i* oorspronkelijk het hier besproken achtervoegsel is geweest, dat thans aan het woord is vastgegroeid, b.v. *agai* „weten". Ook *alegi* „antwoorden" heeft wellicht het suffix *-i* en den klinkerscheider *g*, maar met de beschikbare gegevens kan ik dit niet uitmaken.

34 Het achtervoegsel *-en*.

Vormelijk komt dit suffix overeen met het Oud-Jav. en Minah. *-ĕn*, het Toba-sche en Bisaja-sche *-on*, het Tagaalsche *-in*. In het Maleisch, dat geen *ĕ* in de eindlettergreep toelaat, moest *-ĕn* wel samenvallen met *-an*, maar uit de beteekenis blijkt wel dat woorden als *oetoesan*, *soeroehan* „gezant" oorspronkelijk het suffix *-ĕn* moeten gehad hebben. In het Karo-sch is *-an* weer tot *-ĕn* geworden, zoodat de beide achtervoegsels tot *-ĕn* zijn samengevallen, b.v. *soeroeh-soeroehĕn* „afgezant", maar ook *tanĕh pĕngoelihĕn* „geboorteland". In het Niassisch is *-ĕn* tot *-ö* geworden.[1]) De algemeene beteekenis van dit achtervoegsel is die van een passief deelwoord: ondergaande wat het grondwoord aanduidt. Verschillende voorvoegsels kunnen de vormen met *-en* nog eenigszins in beteekenis wijzigen, maar doorgaans zijn ze te vertalen met „degene die, hetgene dat de handeling, welke het grondwoord uitdrukt, ondergaat of staat te ondergaan, er toe geschikt of aangewezen is". Gewoonlijk zit er eene toekomstige beteekenis in deze vormen. Doordat ook hier klinkerscheiders optreden, heeft het suffix, behalve den vorm *-en*, nog de vormen *-djen*, *-ien*, *-ken*, *-ten*.

Voorbeelden van zuivere stammen, met het achtervoegsel *-en*. *oeremen* „gewas, plantsoen, wat geplant wordt, geplant, te planten is", st. *oerep*, Jav. *oerip*, Niass. *oeri*, Mad. *oḍiq*, Mal. *hidoep*;

[1]) In de Niassische Sprachlehre bl. 51—53: *-o*, *-fö*, *-lo*, *-sö*, *-tö*, *-mö*, *-wo*.

karamen „zaad, wat gezaaid wordt", st. *karam; seocket* „wat gekookt wordt, gekookt eten", st. *seoe* „koken"; *oekuket* „handvat, 't geen aangevat wordt", st. *oeka; tetekct* „wat gehakt, uitgekapt wordt", st. *tete; tiboiet* „hetgeen gesproken wordt, taal, gesprek", st. *tibo; ga'ga'tet* „gelach" (wdl. „waarom gelachen wordt"), st. *ga'ga'; itjoket* „het gezicht, de aanblik, hetgeen gezien wordt", st. *itjo; laboket* „hetgeen wordt aangestoken, 't onderstel van den haard", st. *labo* „aansteken": *oringen* „ziekte", eig. „door ziekte *(orik)* aangetast"; *boroiet* „het bewaaide", st. *boroi* „waaien"; *galadiet* „het verrichte, gedane; arbeid, werk", st. *galai* „doen, werken, verrichten"; *bago ngalitet* „pisang die rauw gegeten wordt", st. *ngalit* „rauw eten"; *poeseket* „groef van de vuurboor, het uitgeboorde", st. *poese* „boren"; *kepaiet* „leuning, verschansing", st. *kepa* „leunen"; *ateret* „het kaalgeschoren gedeelte van het hoofd", st. *te* „afsnijden"; *repdemen* „herinneringsgeschenk", wdl. „waaraan gedacht wordt", st. *reprep;* [1]) *riringen* „het kaalgeschoren deel van het voorhoofd", st. *riri* „scheren"; *toitet* „kokosnoot", wdl. „het uitgezogene", st. *tot.*

De Heer Werkman geeft nog de volgende voorbeelden: *socroeket* „hetgeen in acht genomen moet worden", st. *soeroe* „in acht nemen"; van een zwangere vrouw zegt men: *aian socroeketnia* „ze heeft dingen in acht te nemen"; *obaket* „hetgeen gewild wordt", st. *oba* „willen, iets graag hebben"; *nooenooeget* „degene die gevraagd wordt, de gevraagde, nl. het meisje", st. *nooenooe* „vragen"; *kidriet* „hetgeen begeerd wordt", st. *kidri* „begeeren"; *alaket* „hetgeen gehaald wordt", st. *ala* „halen"; *karaiket* „ladder, hetgeen beklommen wordt", st. *karai* „klimmen"; *saraket* „hetgeen alleen gelaten wordt", st. *sara* „één"; dit woord *saraket* gebruikt men alleen als er een familielid (broer) gestorven is, dan zegt men *saraket sia* „hij wordt alleen gelaten"; *bairatet* „hetgeen gedragen wordt", st. *bairat* „dragen"; *ngantomanen* „degene die onderwezen wordt, de leerling", st. *ngantoman* „onderwijs"; *roroiet* „hetgeen begroet wordt", st. *roroi* „begroeten"; *oeloeiet* „hetgeen gevolgd wordt", st. *oeloei* „volgen"; *boeiet* „hetgeen schoongemaakt wordt", st. *boei* „reinigen".

Afleidingen met voorvoegsels *pa-, poe-, toe-, ka-* en achtervoegsel -*et*: *pakoiniet* „afgezant, bode", st. *koini* „uitzenden"; *paoekoeket* „besluit", *poeoekoeket* „taak", st. *oekoe* „besluiten, aan iets denken, trouw zijn", *maoekoe nia ka arat* „hij is trouw aan de adat"; *paeroeket* „arbeid, 't geen verricht, in orde gebracht wordt", st. *eroe* „goed",

1) [Vgl. § 5.]

paeroe „in orde brengen"; ook de vorm *peroeket* wordt gebruikt, en wel om een zieke aan te duiden, die door den priester weer in orde gebracht wordt: *pangamoeten* „droom", st. *kamoen* „verhuld, omneveld"; *paatoeët* „overleg", van *atoe* „overleggen".

Afleidingen met reduplicatie en suffix *-en*: *bebetoeët* „geweer", st. *betoe* „razen, knallen, schieten", wdl. „hetgeen geknald wordt"; *bago babattoeët* „pisang die voorovergebogen wordt" (st. *battoe* „vooroverbuigen"), naam eener groote pisangsoort.

35. Het achtervoegsel *-an*.

Dit suffix heeft in het M. eene uitgebreide functie. In vorm en beteekenis is het geheel gelijk aan IN *-an* (Mal. Jav. Filipp. t. Tob. *-an*, Mak. Boeg. Sang. *-ang*, Tor. t. Niass. [1]) *-a*). Het is voornamelijk plaatsaanduidend; het wijst den locatieven naamval van 't object aan. De passieve vorm, die door *-en* (IN. *-ĕn*) wordt aangeduid bij de werkwoorden die in het actief hun voorwerp in den 4den nv. hebben, wordt door *-an* gevormd bij de werkwoorden die in het actief indirect overgankelijk zijn, hun object in een casus obliquus, veelal den locatief of den datief (aangeduid door een voorzetsel) regeeren.

Ook bij de achtervoeging van *-an* kunnen verschillende klinkerscheiders optreden, zoodat het suffix de vormen *-an*, *-djan*, *-ian*, *-kan*, *-man*, *-nan*, *-ngan* kan vertoonen.

Voorbeelden van *-an* aan zuivere grondwoorden gehecht: *agaoean* „tijd van krabben (*agaoe*) vangen"; *roeroekat* „borst, plaats waar de ribben samenkomen", st. *roeroe* „vergaderen, samenkomen"; *lolokat* „keel, plaats waar het altijd vochtig is", st. *lolo* „dauw" of *lo* „drank"; *oinan* „rivier", st. *oi* (niet gebruikelijk; vgl. Mal. *air*, Lamp. *wai*, Napoesch *owai*, Morisch *oewoi*) „water", wdl. „waar water is"; *enoengan* „waar men loopt, waarop men gaat, weg", st. *enoeng*; *belakat* „plaats v. opkomst, Oost"; *belekat* „plaats v. ondergang, West"; *boeloeat* „plaats v. offeren, soort huisaltaar", st. *boeloe* „offeren"; *oegoengan* „onderstuk, onderstel", st. *oegoe* „onder"; *kerengan* „waar tooverij wordt uitgeoefend", st. *kerek*; *pilengan* „greep van het roer", st. *pilek* „draaien"; *otjoenan* „plaats waar het brandhout ligt opgestapeld", st. *otjoen*; *poesekat* „stok van de vuurboor", st. *poese* „boren"; *teiteidjat* „brug", st. *teitei* „in de lengte doorloopen (iets smals)"; *roerangan* „plant-tijdperk", st. *roera*; *koedroeat* „plaats waar iets zich bevindt", st. *koedroe* „zitten, zich bevinden".

---

[1]) Niass. Sprachl. bl. 50—53: *-a*, *-fa*, *-cha*, *-la*, *-ma*, *-sa*, *-ta*, *-ŵa*.

Aan deze voorbeelden ziet men, dat de beteekenis „tijd, plaats van het geschieden der handeling" de overheerschende is bij de afleidingen met *-an*. Intusschen hebben woorden als *enoengan, pilengan, poesekat, teiteidjat* nog duidelijk het karakter van passieve deelwoorden, „waarop getreden, waaraan gedraaid, waarmee geboord, waarover geloopen wordt". Nog duidelijker is dit in *siroekoekat* „afgehakt hout, spaan", st. *roekoe* „hakken"; *asan* „slijpsteen, steen", st. *asa* „slijpen"; *sigaladjat* „verrichte arbeid", v. *galai* „werken"; *sinapdapat* of *sinapdaman* (st. *sapdap*) „afgehakte spaan".

In *boetoean* „mannetjes-dier" (vgl. Mal. *boetoeh* „penis"), *atinang* „zweet", *gorongan* „lijdend aan longziekte", *sinetekat* „wond" (eig. „lijdend aan een wond", *sinete*, van *tete* „snijden") heeft *-an* de beteekenis van „behept met", die ook in vele andere IN. talen voorkomt, b.v. Tontmb. *ipoesan* „gestaart", v. *ipoes* „staart"; Tag. *ilongan* „grootneuzig", st. *ilong* „neus"; Bis. *ikogan* „gestaart", st. *ikog* „staart"; Sang. *kibongang* „lijdende aan *kibo'* (framboesia)", *owangeng* „met grijs haar (*owang*)"; Talaoetsch *baoeroerana* „aan kramp lijdende", st. *baoeroera* „kramp"; Tomb. *wo'wo'an* „met een krop (*wo'wo'*)"; Koelawisch *napontea* „met een krop (*ponte*)"; Loinansch *tianan* „zwanger", st. *tian* „buik"; ook *-ĕn* is in dezelfde beteekenis bekend; voor het Mĕntawaisch is reeds in § 34 het voorbeeld *oringen* „aan ziekte (*orik*) lijdend" gegeven, vgl. Niass. *bojoso* „lijdend aan *bojo* (ingewandswormen)", Tontmb *sĕkolĕn* „aan hoest lijdende", Tomb *pelongĕn* „lijdende aan framboesia (*pelong*)", Bis. *noekahon* „schurftig", st. *noeka* „schurft", Bare'e *boeriko* „gespikkeld", vgl. Mal. *boerik* „spikkel", Tag. *galisin* „schurftig", st. *galis* „schurft".

Voorbeelden van *-an* achter nomina die het prefix *pa-* hebben: *paeroekat* „herstelling, verbetering", st. *eroe* „goed", *paeroe* „goedmaken, herstellen"; *pasakiat, panakiat* „plaats van verkoopen", st *saki*; *pangoeroeat* „geschenk", st. *oeroe* „bukken, het hoofd buigen"; *pagelaiat* „vermoeidheid, uitputting", st. *gela* „beu, wars van iets, vermoeid"; *pagalaiat* „staat, toestand, gesteldheid", st. *galai* „doen, maken"; *palelengan* „belofte, vaste afspraak", st. *lelek* „ernstig, waar"; *paloeloeat* „oorzaak, aanleiding", st. *loeloe* „schuld, oorzaak"; *patoeloenan* „hoofdkussen", st. *toeloe*, Jav. Bar. *toeroe*, Tag. Bis. *toeroeg* „slapen", Mĕnt *matoerda mata* „de oogen zijn slaperig"; *pangabilat* „tijd, wijze v. hengelen", st. *kábili* „hengelhaak"; *paneoekan gette* „plaats v. keladi koken, haard", st. *seoe* „koken"; *poengoeiroetat* „dol, ring om een roeiriem in te steken", st. *ngoeiroet* „roeien"; *pangatoerat* „inlichting, onderwijzing", st. *atoeroe*; *paki-*

roat „berouw" st. *kiro* „spijt v. iets hebben"; *paototnan* „sluiting", st. *otot* „dicht"; *paroroat* „begroeting", st. *roro* „begroeten"; *panagaan* „haak waaraan men iets ophangt", st. *saga* „ophangen"; *panereat* „ring om te binden", st. *sere* „binden"; *panetekat* „plaats v. e. boot hakken", st. *tete* „hakken"; *panibokat* „rookplaats", st. *tibo'* „rooken"; *patoerat* „raadsel", st. *toera* „raden"; *panoedoekat* „stampblok", st. *toedoe* „stampen"; *paoekoekat* „scherts", st. *oekoe* „bedenken"; *padjoat* „ondeugd", st. *djo* „slecht"; *pakirekat* „poging", st. *kire* „pogen"; *paligobat* „spiegel", st. *ligo*, vgl. *ailigo* „schaduw"; *pasaggangan* „oorlog", st. *saggak* „vijand"; *pasongat* „wederzijdsche grens", st. *song* „grens"; *pabokoat* „grap, jokkernij", st. *boko* „liegen"; *pabo'bo'kat* „de plaats waar men slaat", st. *bo'bo'* „slaan".

Uit de vertaling der voorbeelden ziet men, dat het voorvoegsel *pa-* in sommige het causatieve of het wederkeerige, in andere het actief-transitieve *pa-* is, het laatste vooral bij de intensieve stammen. Daar het om de beteekenis van *-an* te doen is, zijn de voorbeelden niet naar de beteekenis van *pa-* gerangschikt. Waar *pa-* niet het causatieve of wederzijdsche prefix is, verschillen de *-an*-vormen met en die zonder *pa-* niet veel in beteekenis. Nevens *patoeloenan* vindt men in dezelfde beteekenis *toeloenan*.

Afleidingen met *-an* die het voorvoegsel *pasi-* hebben, zijn: *pasiibaat* „vischplaats", van *masiiba* „visch gaan vangen"; *pasiboeloean* „de goede geesten", wdl. „degenen aan wie men gaat offeren"; *pasidjadjakat* „slachtplaats", st. *djadja* „slachten, de keel afsnijden"; *pasimateiat* „plaats van zullen sterven", st. *matei* „sterven"; *pasibeberat* „vuilnishoop", st. *bebe* „rand, kant, zijde"; *pasisoeboat* „beproeving, verzoeking", st. *soebo* „beproeven", waarnevens in dezelfde beteekenis *sibo* voorkomt, met de afleiding *pasisiboat*.

De beteekenis dezer afleidingen is op zich zelf duidelijk genoeg, daar het voorvoegsel *pasi-* zijne beteekenis (zie § 28) op regelmatige wijze doet gelden.

Voorbeelden van *-an*-vormen met het voorvoegsel *poe-*: *poeabangan* „vaart met een vaartuig (*abak*)"; *poesitoiat* „vreemdelingschap, verkeer als vreemdeling (*sitoi*)"; *poekereiat* „priestergereedschap, al wat de priester (*kerei*) gebruikt of noodig heeft"; *poelotokat* „gevreesde plaats", st. *loto* „vrees"; *poesilaiat* „tocht te voet", st. *sila* „te voet gaan"; *poengoengoeat* „vertelling", st. *ngoengoe* „woord, spraak"; *poealitoat* „het gerei waarin eene lamp (*alito*, uit het Mal. *pĕlita*) staat of hangt"; *poeateloeat* „tijd van eieren (*ateloe*) leggen"; *poebagokat* „pisang(*bago*)-aanplant"; *poebioat* „aanplant van alocasia

(bio)"; *poekoleat* „aanplant van suikerriet (*kole*)"; *poeloedjoeat* „aanplant v. *loedjoe*[1]) (een knolgewas)"; *poetoitenan* „aanplant van kokos (*toitet*)"; *poelaibokat* „praatplaats, voorgalerij van het huis", st. *laibo* (praten); *poekoanan* „plechtigheid tot opening der vischvangst" (*koat* „zee", *moekoat* „op zee varen"); *poekoman* „etensbord", st. *kom* „eten"; *poelokat* „drinkvat", st. *lo* „drinken"; *poeleboeat* „poel", wdl. „plaats waar (de varkens) wroeten (*leboe*)"; *poerimanoeat* „leven", st. *rimanoea* „levend"; *poetoe'toekat mata* „geboorteplaats, waar de oogen zijn opengegaan", st. *toe'toe'* „te voorschijn komen"; *poegogoiat* „plaats v. overnachten", st. *gogoi* „dag"; *poegoloekat* „twist", st. *goloe* „boos"; *poelaingeat* „versiersel", st. *lainge* „fraai"; *poekomakat* „het aantrekken v. kleeren (*komang*)"; *poetoeroekat* „dansplaats", st. *toeroe* „dansen"; *poetalimooeat* „huwelijk"; *poeroesoeat* „kookplaats"; *poesaoat* „ankerplaats".

Voorbeelden van *ka—an* zijn reeds gegeven bij de bespreking van *ka-*, in § 22. Hier volgen er nog eenige, zoowel van afgeleide als van onafgeleide stammen: *kamateiat* „dood", st. *matei* „sterven"; *katoeitoeiat* „vertrek", st. *toeitoei* „heengaan"; *katoiliat* „terugkeer", st. *toili* „wederkeeren"; *kasoibokat* „door avond overvallen, 's avonds"; *katoegoeroebat* „het binnengaan, binnenkomen", st. *toegoeroe* „binnengekomen"; *katoedjolooeat* „aanlegplaats, landingsplaats, waar men komt te stuiten (*toedjolooe*) tegen den wal"; *katoetandraat* „het begonnen zijn"; *katoepepeat* „het verdwalen, dwaling"; *katoesoeroeat* „het opstaan, het overeind komen"; *katoetiktingan* „het omhoog gaan, opstijgen", st. *tiktik* „naar boven gaan". De Heer Werkman noemt nog: *kasegekat* „aankomst", st *sege* „aankomen"; *kalepakat* „het einde", st. *lepa* „afgeloopen, gedaan"; *kaaleat* „genezing", st. *ale* „genezen"; *kabelaiat* „uitgang", st. *bela* „te voorschijn komen".[2]) *katoekoekoeeat* „vervolging", st. *koekoeroe* „vervolgen", *kabaraiat* „komst", st. *bara* „komen".[2])

Met het achtervoegsel *-an* wordt ook nog afgeleid een vorm dien wij met onzen overtreffenden trap weergeven: al naar den samenhang is deze vorm met een superlatief of met een excessief te vertalen. Voorbeelden: *magoisoan* „te klein", vgl. *magoiso* „klein"; *maliongan* „te breed", vgl. *malio* „ruim, breed", *maboeaknan* „te hoog", st. *boeak* „hoog"; *maatangan* „te lang", st. *ata*; *matetean* „te

---

1) [Ten rechte wrsch *loeidjoe* en *poeloeidjoeat*, zie bl. 78.]

2) [Vgl. § 22.]

kort", st. *tete* „kort"; *kasē si kebboekat?* „wie is de oudste?", vgl. *kebboe* „oudere (broeder, zuster)".

In deze vormen heeft het suffix *-an* eene functie, die afzonderlijk dient besproken te worden. Evenals het in § 36 behandelde achtervoegsel *-ake* in 't M. een zelfstandigen vorm heeft behouden, nevens dien waarin het als suffix optreedt, zoo is ook *-an* in gebruik, wel niet als zelfstandige maar dan toch als enclitische partikel, met de beteekenis van een nadrukwijzer, zooals in het Maleisch *lah*, in het Bare'e *mo*, in het Toba-sch *ma*. De bovengenoemde vormen der Mĕntawaische adjectieven hebben het suffix *-an* reeds in eene beteekenis, waarin het als nadrukwijzer kan opgevat worden, dus: *kasē si kebboekat?* „wie is nu wel de *kebboe*, oudere, oudste?"; *maboeakuan* „echt *maboeak*, zeer hoog, te hoog"; *magoisoan* „beslist *magoiso*, al te klein" Ook in het Sangireesch worden de trappen van vergelijking gevormd met *-ang*, *-eng* (beide = IN *-an*.[1]) b.v. *kasĕlaheng* „de grootste", van *sĕllahĕ* „groot"; *kaholekang* „de fraaiste", v. *hole'*; *ma'sĕlaheng* „geringer dan", b.v. *ia'*, *ma'sĕlaheng i sie* „ik, de voorname is hij" (ik ben geringer dan hij). Zulk een vorm als *ma'sĕlaheng* (uit *masĕsĕlaheng*, vandaar *ma'-*) nadert zeer dicht tot de Mĕntawaische adjectieven met *-an*, hoewel het suffix *-ang*, *-eng* in het Sang. niet als nadrukwijzer wordt gebruikt. Maar wel mag er op gewezen worden, dat de nadrukwijzer die in het Sangireesch het meest wordt gebruikt, *ke*, *e*,[2]) geheel gelijkluidend is met 't achtervoegsel *-e*, *-ke* dat optreedt in den Imperatief der vormen met *-ang*, *eng*.[3]) Ook in het Tontmb. dient *-an* tot het vormen van vergelijkingstrappen, b.v. *kalewo'an* „zeer slecht, erg leelijk", st. *lewo'*; *pĕramĕsan* „eenigszins vochtig (*ramĕs*)".

In het M. treedt *-an* vooral op als nadrukwijzer om een werkwoordsvorm te perfecteeren. Gewoonlijk gaat dan nog het voorvoegsel *a-* vooraf, zie § 21. Voorbeelden: *atagoloknan* „wij hebben het reeds losgemaakt"; *atoegoloknan* „het is reeds losgeraakt"; *airoe-*

---

[1]) Wel dient hier te worden opgemerkt, dat het Sang. in de laatste lettergreep geen *ĕ* behoudt maar die steeds in een anderen klank doet overgaan, nl. in *oe*, b.v. *atoe'* „dak", *daloeng* „binnen", *ĕnnoeng* „zes", *itoeng* „zwart", *dĕndoeng* „donker", *dakoe'* „omvatten", *ĕntoedĕ* „geleiden", *kĕngkoeng* „gesloten hand", vgl. Jav. *atĕp*, *dalĕm*, *ĕnĕm*, *itĕm*, *rĕndĕng*, Tontmb. *ra'kĕp*, Jav. *atĕr*, *aĕgĕm*, en in *i*, b.v. *poeidĕ* „navel", *lĕbing* „gat", *tĕking* „stok", *sĕsilĕ* „berouw", *dingihĕ* „hooren", *tingihé* „stem", *kati'* „jeuk", vgl Jav. *poesĕr*, Tontmb. *lowĕng*, Jav *tĕkĕn*, *sĕsĕl*, O Jav. *rĕngö*, Bis. *tingoa*, Jav. *aatĕl* Het achtervoegsel *-ĕn* heeft zich dus in het Sang. niet kunnen handhaven, maar is opgegaan in *-ang*.

[2]) Sang. Sprkk. bl. 274—276.

[3]) Ibid. bl. 166—168.

saiat „het heeft gewaaid"; *anoekoeangan* „gij hebt het reeds gezegd"; *aipetpetnan asakmoe* „je neus is verstopt"; *amapoeongan* „het (onkruid) is reeds opgewassen (*poeo*)"; *masoiboat sita* „wij hebben reeds avond (*soibo*)"; *matagoat soeloe* „de zon is reeds rijzende"; *masikoengat leoe tiboietnoe?* „is het met je woorden in orde?"; *mabadjaan* „reeds oud geworden"; *atoegiliknan soeloe* „de zon is reeds over het hoogtepunt gekomen"; *aigokgoknan* „(het water) heeft al bellen gevormd (kookt al)"; *amaiboengan te loina* „de boom is reeds gevallen (*iboe*)"; *akoeagaian masiadre* „ik kan reeds rekenen"; *aratadraakean poenendra* „zij hebben reeds een begin gemaakt met hun onthoudingstijd"; *apatadrean sia ka oema* „zij hebben zich reeds verzameld in het gemeentehuis"; *abeoean loeidjoe* „de alocasia is reeds groot"; *aingaoean sita moekom lapang* „wij hebben al genoeg van het eten van pompoen"; *amaibangan laggai* „het dorp heeft reeds veel visch (*iba*)"; *amasoeangan kiril* „de hoofddoek is reeds nat"; *makopean besit baginia* „de ziekte van zijn jongeren broer is reeds erg"; *maoggooeat koi akoe* „ik ben waarlijk dorstig geworden"; *abeleat nia ka pasibeberat* „hij is gevallen op den vuilnishoop"; *amateian* „hij is reeds dood"; *amalalepnan odjoe* „het is reeds eb geworden"; *amaipoan* „het is raak (*ipo*) geweest"; *pato alepaat koman, sa'sa', tadre loina* „'s morgens nadat zij gegeten hebben, varen zij stroomop en hakken een boom om"; *iagaian oekoei, ragalai kalabba si baloe-baloe* „hij wist het al, de vader, dat zij met hun achten eene schuit maakten; *amoiat koi ekeoe?* „waarom zijt ge gekomen?"; *mabesiat sotkoe, ngangat biroet* „mijne tanden zijn pijnlijk geworden, zei de Muis"; *amoetoeitoeiat tatogam tai baloe-baloe* „uwe zoons zijn alle acht gevlucht"; *anoeitjoat kai matjep, ekeoe moeagaoe* „hebt ge ons morgen gezien, dan moet ge krabben gaan vangen"; *alepaat roeroekatnia, araseoenia* „nadat zij (de eieren) hadden verzameld, hebben zij ze gekookt".

Ook de aanvoeging met de gebruikelijke klinkerscheiders bewijst dat we hier met het suffix *-an* te doen hebben, dat tot aanduider van het perfectum is geworden. Nog duidelijker is dit bij de vormen die *-an* hechten aan den verbaalstam die reeds een achtergevoegd persoonlijk voornaamwoord heeft. In onderscheiding van de vorming met voorgevoegd persoonl. v.n.woord, hebben die met pron. suff. eene toekomstige beteekenis. De vorm *akoegalaian* beteekent „ik heb het reeds gemaakt", *galaikoengan* is: „ik zal het maken"; *atagalai* „wij hebben het gemaakt", *galaitangan* „wij zullen het maken"; *alepaan geti enoengan, galaimaian nia* „nadat de weg klaar is, zullen

wij het afmaken"; *scoerangat nia* „zij zullen het koken"; *poepoenetrangan* „zij zullen verbodstijd (*poenen*) houden"; *oerepnoengan nia* „ge moet het planten"; *lokoengan nia* „ik zal het drinken"; *amoian geti sia, koeanoengan nia* „als zij gekomen zijn, moet ge het zeggen"; *poelagainoengan akoe* „ge zult boos op mij worden"; *koekoeroenoengan akoe, kommoengan akoe* „gij zult mij steeds opjagen en mij opeten"; *pananeengen akoe* „ge zult mij met den boog schieten"; *poeailidrangan oekoei* „zij zullen den vader aantreffen"; *mabare poi, poegogoirangan* „het is N. wind, zij zullen een nacht overblijven".

Deze vormen zijn, zooals uit de aanhechting der pronomina suffixa blijkt, substantieven en dus als passieven op te vatten. Wanneer de volgorde der suffixen eene andere was en het voorn.w. na het suffix *-an* kwam, zou men dit laatste als den aanduider van het futurum passivi kunnen opvatten, b.v. *loatkoe* „ik zal er uit drinken", vgl Tontmb. *ĕlĕpangkoe*. Maar bij de volgorde die hier is te zien, is het onmogelijk *-an* anders op te vatten dan als enclitica.

Geheel als nadrukwijzer treedt *-an* op in aansporende en opwekkende vormen en achter woorden die bizondere aandacht moeten hebben. Voorbeelden daarvan zijn: *kaoean' akean!* (van de stammen *kaoe* en *ake*) „geef het maar, sta het maar toe, maak maar geen bezwaar, ga je gang maar, mijnentwege"; *ba ala akoe, kebboekoe ala! — ekeoean le!* „neem mij niet, neem mijne oudere zuster! — jou bepaald (moet ik hebben)!"; *ai leoe toitetnoe? — aian, teteoe* „hebt ge ook kokosnoten? — ze zijn er, grootvader!" *poenetnan ka lakoetta* „er zij verbodsdag voor onzen zwager"; *memerepman le akoe* „laat ik maar gaan slapen"; *meian akoe, meiat kai* „laat ik heengaan, laat ons heengaan"; *sedangan le* „laat het maar blijven"; *itjoan* „kijk eens!"; *oi sene, kolabbaan le* „ze kwamen hier, op een schuit slechts"; *aiat kan bago, aiat kan toitet, aiat boeat ka|i|oe* „er was tot spijze pisang, er was tot spijze kokos, er waren boomvruchten"; *moetoeitoeiat kai* „we gaan er van door"; *akoengan le ta' iarep ngantoman* „slechts ik ben het die geen terechtwijzing heb gehad"; *gaoegaoean kam bibilet* „ontpakt gijl. de goederen"; *senenangan sia* „iedereen"; *baloengat sia iadre* „acht waren er, toen hij ze telde"; *tamateiakeat nia* „laat ons hem dooden"; *mekerengan ekeoe, lakoet!* „een toovenaar zijt ge, zwager"; *aian oinanta* „er is inderdaad water voor ons"; *ta'an kinapat* „er *is* geen schip"; *poeloe lagoan* „het is reeds 10 maanden".

De eigenlijke kracht van dit enclitische *-an* is, dat het 't woord waaraan het is gehecht tot een predicaat maakt, een min of meer

zelfstandig onderdeel van den zin, dat afzonderlijke aandacht vraagt. Het is niet met zekerheid uit te maken of we hier te doen hebben met een achtervoegsel dat zich tot een zelfstandig, althans enclitisch zinsdeel heeft ontwikkeld, dan wel of het enclitisch gebruik van *-an* moet beschouwd worden als een overleefsel van de functie van dit woord, toen het nog een zelfstandig bestaan had. In het Tontemboansch is *a* of *an, am, ang* de naamvalsaanduider van het object der actieve werkwoorden, die in het passief het suffix *-an* hebben, b.v. *akoe makaret ang kowal* „ik bijt in de *kowal*-vrucht", passief: *pakaretangkoe ĕng kowal;* praeteritum: *akoe nimakaret ang kowal* „ik beet in de *kowal*", passief: *pinakaretangkoe ĕng kowal*. Met den 4den nv.: *akoe makaret in tjowal* „ik bijt de *kowal*", *pakaretĕngkoe ĕng kowal*; praet: *akoe nimakaret in tjowal* „ik beet de *kowal*", *pinakaretkoe ĕng kowal*. Er is geen reden om aan te nemen, dat *a, an, am, ang* zich zou hebben losgemaakt en van suffix tot voorzetsel zou zijn geworden; het omgekeerde komt mij meer aannemelijk voor.

Bij het achtervoegsel *-ake* zal in § 36 dezelfde vraag ter sprake komen, want *ake* is in het M., behalve achtervoegsel, een zelfstandig werkwoord.

De functie van nadrukwijzer of predicaatsteeken is zeer goed te vereenigen met die van plaatsaanduidend voorzetsel of achtervoegsel. Dit wordt het meest duidelijk in de reeds besproken vormen met *-an* bij de bijvoegelijke naamwoorden, die de beteekenis van excessief hebben. Zulk een adjectief met *-an* is dus geteekend als de plaats in het bizonder waar de door het grondwoord aangeduide eigenschap te vinden is. Hier verschilt het achtervoegsel *-an* al zeer weinig van den nadrukwijzer *-an*, zoodat het gemakkelijk is den overgang van de eene functie tot de andere te begrijpen.

Ten slotte nog iets over het achtervoegsel *-an* bij vormen die een verzamelend meervoud aanduiden. Deze afleidingen zijn samengesteld met een telwoord, meestal met het eenheidswoord *sa-*, en hebben, evenals in de Minahassische talen, het voorvoegsel *nga-*, ontstaan uit *ngka-*, den geprenasaleerden vorm van het prefix *ka-*. Daarbij hebben een aantal dezer vormen een achtergevoegd *-an*, hetwelk deze afleidingen maakt tot passieve deelwoorden van indirect overgankelijke werkwoorden. Van *laggai* „dorp" wordt dan met *sa-* gevormd: *sangalaggaiat* „een geheel dorp bij elkaar, een vereenigd dorp"; *sangakoman* „één keer eten", st. *kom* „eten"; *sangakoeanan* „één keer sprekens", st. *koea* „spreken"; *sangaroeroekat* „één verzameling, één keer verzamelen (*roeroe*)"; *sangasoelekat baloe* „in ééne

bevalling acht (kinderen)"; *bara togadra, sangotoe sara tera sangabelaiat* „zij kregen kinderen, 101 in ééne tevoorschijnkoming"; *piga ngagogoiar* „hoeveel dagen lang, een tijdperk van hoeveel dagen?" De aldus gevormde afleidingen zijn dus abstracta van denzelfden aard als de met *ka—an* gevormde; het suffix *-an* heeft hier vooral collectieve beteekenis, maar daar deze ook reeds door het voorgevoegde *nga-* en veelal ook door *sa-* wordt aangewezen, is *-an* niet volstrekt noodig. Zie verder bij de Telwoorden, § 41.

36. Het achtervoegsel *-ake*.

Dit suffix treedt ook op als zelfstandig werkwoord in de beteekenis van „geven", die geheel in overeenstemming is met de functie van *-ake* als vormer van het causatief. [1]) Immers „geven" is „toestaan, toelaten", en ook wij omschrijven onzen veroorzakenden vorm bij voorkeur met „laten" en in ons Maleisch met *kasih*. Het Mĕnt. *-ake* is id. met Jav. *-ake*, het Lampongsche *-ke*, *-ki*, het Madoereesche *-aghi*, het Bare'e *-egi*, het Fidjische *-agi*. In het Javaansch staat nevens dit *-ake*, dat als Ngoko geldt, de Kromo-vorm *-akĕn*; het Lampongsch heeft *-kon* nevens *-ke* en *-ki*, het Madoereesch heeft naast *-aghi* (Soemĕnĕpsch dialect) *-aghin* (Bangkalansch en Pamĕkasansch) en *-agĕn* (Kangeansch); het Bare'e heeft behalve *-egi* (priestertaal) *-aka*, en ook het Fidji heeft *-aka* nevens *-agi*. In het Niassisch is het suffix *-'o* (uit *-kĕn*), maar in enkele vormen is *-agö*, *-a'ö* (uit *-akĕn*) overgebleven. [2]) Den in het Niassisch gewonen vorm hebben ook 't Maleisch *-kan*, 't Karo-sch *-kĕn*, 't Toba-sch *-hon*, 't Bare'e *-ka* (in functie verschillend van *-aka*). Zelfstandige vormen van dit suffix zijn in 't Mal. *akan* (voorzetsel), in 't Tonsea'-sch *aki*, Tondano-sch *waki* „naar, te", in de Toradj. talen en het Boegineesch *agi*. In het Tonsea'-sch, Tondano-sch en Boegineesch komt de suffixvorm echter niet voor.

Het achtervoegsel *-ake* wordt zonder klinkerscheider gevoegd aan den werkwoordstam waaraan het gehecht is. Het heeft causatieve

[1]) Dr. Morris heeft *-ake* alleen als zelfstandig werkw opgemerkt, maar het niet als suffix herkend. Hij schrijft het dan ook los van den werkwoordstam waaraan het gehecht is. Ook de pronominale voorvoegsels schrijft hij los van het werkwoord; in het algemeen vertrouwt hij bij de spelling zoozeer op zijn etymologisch inzicht in de taal, dat hij zijne lezers telkens van de wijs brengt.

[2]) Dr. Sundermann noemt Niass. Sprachl. bl. 31 de vormen *mangofönocaigö* „iets in boosheid doen"; *mamalua'ö* „verdraaien"; *mondrönia'ö* „aanvoeren". Het eerste voorbeeld zal omzetting moeten hebben, een vorm *mangofonociagö* zou aldus te verklaren zijn: st. *fonoe* (Mal. enz. *pĕnoeh*) met achtervoegsel *-i* en daarachter *-agö*. De beide andere vormen hebben *-a'o* in plaats van *-'o*, dus *-akĕn* in plaats van *-kĕn* tot suffix.

beteekenis en als vormer van den veroorzakenden vorm heeft het 't voorvoegsel *pa-* grootendeels verdrongen. Gelijk blijkt uit de beteekenis van *ake* als zelfstandig werkwoord, is de vorming van het causatief met *-ake* eene omschrijving met „geven" of „laten" en dus eene jongere vorming dan die met het voorvoegsel *pa-*.

Voorbeelden van afleidingen met *-ake* zijn: *lainangake* „schoonmaken, reinigen, verfraaien", *koelainangake enoengan* „ik maak den weg schoon", st. *lainang* „rein, schoon"; *areoeake* „verwijderen", st. *areoe* „ver", *ba areoeake toeboem* „verwijder je niet"; *mateiake* „dooden"; *roipoake* „recht maken"; *lepaake* „gereed, klaar maken", *lepaake kam djoiki enoengan* „maakt gijl. eerst den weg af"; *tasisiake djo'djo"* „we zullen de honden aanhitsen"; *kaoeau, beleakeau ekeoe, ba mololoto* „komaan, kom jij er uit, wees niet bang"; *bara noeoeroeake ibata, kateitei loelak noeoeroeake nia* „als ge onze visch opdoet, moet ge ze op den onderkant van het bord opdoen"; *taroake akoe ka tatalikoem* „breng mij over naar uwe schoondochter"; *aisoeaisoeake, pili* „hij schept, hij schept er water mee, het vloeit weg"; *aisoeroeake nia madinia* „zijne vrouw heeft hem weder (uit den dood) doen opstaan"; *sargalalabit pakeleake seiram* „een mandvol heeft je schoonzuster afzonderlijk gezet"; *gigingake le tele* „gooi het kapmes weg"; *kam isapoereeake ogo* „gijl. hebt de *ogo*-planten opgemaakt"; *leklekakenia sangaladooe* „zij steekt een bamboe door van één geleding"; *itjoake akoe, teteoe* „kijk eens naar me, grootvader"; *djanangake le kam* „klimt gijl. er maar op"; *aitagetnake madi si maregere* „hij is dicht bij zijne vrouw gekomen"; *aiake akoe teteoeta* „onze grootvader heeft mij doen komen (vervoerd)"; *boeloeakenendra* „zij offeren ze"; *apa oninia masoiboake ekeoe?* „wat is het dat je zoo laat doet zijn?"; *bera leoe toeoerepmake ka mone ne'ne'?* „wordt er rijst geteeld op dit veld?"; *sakiake ka toeboemai bibilet neda* „verkoop aan ons die goederen"; *kasei iteoeake rimata pakoiniet?* „wie is er door het hoofd aangesteld als afgezant?"; *masisegeake* „doen aankomen, overbrengen"; *masiloegaiake* „bevelen te roeien"; *masigereiake* „aan 't schreeuwen brengen"; *masigoeroeake* „doen binnengaan"; *toetadraake* „komen te beginnen met"; *ariake* „ophouden met iets"; *karaiake akekeiloe* „trek de wenkbrauwen op"; *ai leoe si rimanoea si againia masialeake ekeoe* „er is iemand die in staat is u te genezen"; *ba obaake kam tali* „laat gijl. het touw niet los"; *lelekoke tiboietkoe* „maakt ernst met mijne woorden"; *tataake* „opmaken".

In de beteekenis van „geven" is *ake* een zeer gewoon woord in het

M.: *oebe le koeake sakinia* „tabak geef ik als prijs er voor"; *kasedda bai igit sakinia, ta' moi koeake* „als zooveel is de grootte van den prijs, kan ik hem niet geven"; *tidooe pei gooegooe roea ele teloe ngamoeneng ka toeboemai, boeleoe iake* „vraag twee of drie stuks kippen voor ons, of hij ze geeft"; *alepaan leoe kan, ake kai* „als het eten klaar is, geef ons dan wat".

Het duidelijkst is de causatieve beteekenis bij adjectief-stammen, zooals in de eerste voorbeelden; in andere duidt *-ake*, nog geheel als een naamvalsaanduider, de betrekking tot het voorwerp van het werkwoord aan zooals in *belaake* „te voorschijn komen uit", *oeroeake* „storten, schudden uit" (b.v. het eten uit den bamboe waarin het is gekookt), *itjoake* „kijken naar". Soms ook heeft *-ake* instrumentale beteekenis b.v. *aisoeake* „water scheppen met", wat men ook als causatief kan opvatten: „den waterschepper doen scheppen".

37. Voornaamwoorden.

De persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden zijn:

1e pers. enk. *akoe* „ik"; mv. *sita* (incl.), *kai* (excl.) „wij".

2e pers. enk. *ekeoe* „gij"; mv. *kam* „gijlieden".

3e pers. enk. *nia* „hij, zij"; mv. *sia* „zijlieden".

Nevens deze zelfstandige zijn er niet-zelfstandige vormen, die als voor- en achtervoegsels optreden, bij verbale vormen om subject of object aan te wijzen, bij nominale om den bezitter aan te duiden. Ze zijn:

1e p. enk. *koe*, mv. *ta* (inclusief), *mai* (exclusief).

2e p. enk. *noe, m*, mv. *moei*.

3e p. enk. *i, nia*, mv. *ra*.

Van deze vormen zijn *koe, ta, noe* en *ra* zoowel voor- als achtervoegsel; *m, mai* en *moei* zijn alleen achtervoegsels. *i* is uitsluitend voorvoegsel.

Voorvoegsel zijn deze vormen bij de vervoeging, wanneer het voornaamwoord subject is. Wordt dus de werkwoordstam *galai* vervoegd, dan krijgt men de volgende vormen: *koegalai* „ik maak (het)", *tagalai* „wij (incl.) maken (het)", *noegalai* „gij maakt (het)", *igalai* „hij, zij maakt (het)", *ragalai* „zij maken (het)".

Tot vorming van den 1en p. mv. excl. dient de 1e p. enk., aangevuld met het zelfstandige voornaamwoord *kai*, dus: *koegalai kai* „wij maken (het)", wdl. „ik maak (het), wij". Op dezelfde wijze wordt de 2e p. mv. gevormd door den enkelvoudsvorm, aangevuld

met het zelfstandige voornw. 2e p. mv., dus: *noegalai kam* „gijl. maakt (het)", wdl. „gij maakt (het), gijlieden".

Voor de volledigheid volgen hier nog de perfectische en de futuurvormen van dezelfde vervoeging:

akoegalai, anoegalai, aigalai, atagalai, akoegalai kai, anoegalai kam, aragalai „ik heb, gij hebt ('t) gemaakt", enz. Met pref. *a-* en encl. *-an: akoegalaian, anoegalaian, aigalaian, atagalaian, akoegalaiat kai, anoegalaiat kam, aragalaian* „ik heb, gij hebt enz. (het) afgemaakt". Met encl. *-an*, gehecht aan de achter werkwoordstammen gevoegde pron. suff.: *galaikoengan, galainoengan*, enz. „mijn te maken deel, 't geen door mij moet gemaakt worden, door mij te maken, uw te maken deel", enz.

Achtervoegsels zijn deze niet-zelfstandige vormen (behalve *i-*) achter nominale woorden, in de eerste plaats dus bij substantieven in de functie van bezittelijke voornaamwoorden. In den 2den p. enk. wordt *m* gebruikt achter een woord dat op een korte open lettergreep eindigt, die geen klemtoon heeft; in alle andere gevallen staat *-noe*. Een tweeklank wordt niet als een open klank beschouwd. Als voorbeeld worden de pronominale achtervoegsels hier opgegeven, gehecht aan het woord *lalep* „huis".

1e p. enk. *lalepkoe* „mijn huis", mv. *lalepta* „ons aller huis", *lalepmai* „ons huis, niet het uwe".

2e p. enk. *lalepnoe* „uw huis", mv. *lalepmoei* „ulieder huis".

3e p. enk. *lalepnia* „zijn huis", mv. *lalepdra* „hun huis".

Van woorden als *mata* „oog", *mone* „akker", *besi* „ziekte", *toetoe* „hoed" is dus de vorm met pron. pers. suff. 2e p. enk. *matam, monem, besim, toetoem* „uw oog, akker, ziekte, hoed". Maar *laggai* „dorp", *alei* „vriend", *momoi* „neef, nicht", *nini* „voorvader", *kebboe* „oudere (broer, zuster)", *oete* „hoofd" (klemtoon resp. op *ni, boe, te*) vormen: *laggainoe, aleinoe, momoinoe, nininoe, kebboenoe, oetenoe.*

[Het suffix van den 3en pers. mv. luidt *-ra, -dra* of *-ndra*, zie § 6]; dus: *besira, toetoera, laggaira, aleira, momoira, ninira, kebboera, oetera.*

In den 3den persoon enk. is dezelfde vorm van het voornaamwoord in gebruik, die wel zelfstandig optreedt, of liever: de vorm *nia*, die in de meeste IN. talen als pron. suff. in gebruik is (*nia, nja, na*), treedt in het M. op als zelfstandig pers. v.n.w. en als pron. suff. Het pron. praefixum van den 3den pers. *i-* is zeker een oude vorm

van het oorspr. Austron. 3e persoons-voornaamwoord.[1]). Met het Mal. *di-* is het niet gelijk te stellen, want indien *di-* in *diboenoeh* „gedood worden" oorspronkelijk een pers. v.n.w. is, zal het eer een meervoudsvorm zijn dan een enkelvoud en in verband kunnen gebracht worden met *da* van *anakda*, *boenda*, enz., dus met het Mĕnt. *ra*. In dat geval zou *diboenoeh* oorspronkelijk hebben beduid „zij dooden (hem)". Voor de verhouding van *di* tot *da* wijs ik ook op *siri*, in de Tor. talen een beleefdheidsvorm voor het daar ook gebruikelijke *sira*. De *d* van *di*, *da* staat onder de R-L-D-wet en is in het Mal. dus door den wetmatigen klank vertegenwoordigd.

Van de vormen der overige persoonlijke voornaamwoorden behoeven *akoe-koe*, *nia* en *ra* geen bespreking meer. *Ekeoe* gaat terug op *ĕkaoe*, Mal. *ĕngkaoe*, waarin *ĕ* lidwoord of naamwijzer is, in aard overeenkomende met *si*. De *ĕ* is regelmatigerwijze tot *e* geworden en onder den invloed dier *e* kan *kaoe* tot *keoe* zijn geworden. De suffix-vorm *noe* gaat terug op *moe*, waarvan *m* nog een overblijfsel is. Ook de *m* in *kam* (Karo-sch *kam*, Tob. *hamoena*) behoort tot den vorm *moe*, want *kam* staat voor *kamoe*. Den suffix-vorm *moei* mag men als een meervoud van *moe* beschouwen; de meervoudsaanwijzer is *i*, evenals *ka* in *kamoe*. Dit *moei* is in ettelijke IN. talen *mioe* (*kamioe*, *komioe*), in andere *moe* of *mi* geworden (*kamoe*, *komoe*, *kami*, *komi*), maar *moei* is naar alle waarschijnlijkheid de grondvorm.

De 1e p. mv. *sita* bestaat uit *si* en *ita*. Dit *ita* staat weder voor *kita* (de algemeen IN. vorm van dit pronomen), zooals blijkt uit den vorm *ita* in het N. dialect. De pre- en suffix-vorm *ta* is algem. IN.

Kai, 1e p. mv. excl., staat voor *kami*; de suffix-vorm *mai* staat voor *mami*, O. Jav. Bar. id., Tob. Bim. *nami*

Sia staat voor *si ia*, zooals blijkt uit den vorm *ia*, dien het N. dialect gebruikt.

38. Aanwijzende en Betrekkelijke Voornaamwoorden.

Het aanwijzende voornaamwoord van den 1sten persoon is *ne'* of *ne'ne'* „deze, dit". De grondvorm *ne'* komt ook terug in *nedra'* of *nendra'* „die, dat, gene", het aanwijzend voorn.w. van den 2den en 3den persoon. Deze woorden volgen op het woord dat zij bepalen: *si rimanoea ne'ne'* „deze mensch", *si rimanoea nedra'* „die mensch, gindsche mensch".

Nevens *nedra'* staan *edra'*, *sedra'* en *kodra'*, of met prenasaleering

[1]) [Boeg., Mak. en Morisch kennen het ook.]

van den middenklank *endra'*, *sendra'*, *kondra'*, die alle gelijkwaardig zijn.

Tot de aanwijzende voornaamwoorden moet ook gerekend worden *si*, dat tevens als betrekkelijk voornaamwoord optreedt. *Si* is in de eerste plaats het lidwoord voor alle eigennamen, zoowel van menschen als van dorpen, rivieren, eilanden, bergen, enz. Ook eenige zelfstandige naamwoorden, die min of meer bij de verwantschapswoorden behooren en daardoor binnen den kring der eigennamen vallen, hebben als vast bestanddeel het lidwoord *si* vóór zich, nl. *si manteoe* „man" (wdl. „de echte, de ware, hij op wien het aankomt"); *si nanalep* (ook *si ka lalep*) „vrouw" (st. *lalep*, Jav. *dalĕm*, „huis", uit *lalalep* of *ralalep* „zij die te huis blijft", vgl. *si raoema* „vreemdeling", wdl.: „die in het gemeentehuis verblijft"); *si koloe* „wijfje v. dieren"; *si boeboea* „grootvader, grootmoeder"; *si loemang* „weduwe"; *si ngongai* „vinger"; *si rimanoea* „mensch"; *si lainge* „jongeling"; *si oko* „jong meisje"; *si sirooe* „het ventje". Verder in eigennamen, dus: *Si Ege Moelalaibi* (mansnaam), *si Manaiboe* (vrouwennaam), *si Kooeboos* (eiland), *si Mokoep* (plaatsnaam). In het meervoud zegt men *tai*, dus: *tai lainge* „de jonge mannen", *tai oko* „de jonge meisjes", *tai ka leleoe* „zij die in het bosch zijn" (de boschgeesten), *tai ka manoea* „de luchtgeesten", *tai kebboekat* „de voorouders", *tai ka baga* „de aardgeesten".

Benamingen van verwanten hebben het lidwoord *sa*, b.v. *sa oekoei* „vader", *sa inakoe* „mijne moeder", *sa bagi* „de jongere (broeder, zuster)", *sa manioe* „zuster", *sa momoi* „neef, nicht"; ook in *sa sareoe* „de verai wonenden, de Maleiers", *sa bagei* „de anderen", *sa koko* „varken", [*sa Biroet*, eilandnaam].

Dr. Morris geeft nog op: *ta kebboe* „oudere (broeder, zuster)", *ta teteoe* „kleinkind", *ta babairak* „vlieg", [1]) *ta liboboe* „vliegende witte mier". [1]) In de laatste woorden is *ta* het van elders bekende voorvoegsel van planten- en dierennamen, afwisselend met *ka-* (zie § 23); in de beide eerstgenoemde woorden is het in ieder geval geen meervoud, zooals Morris wil, die het gelijkstelt met *tai*, als meervoud van *sa*. Het is eer een enkelvoudsvorm van *tai* en met *sa* gelijk te stellen.

Verder is *si* zeer gebruikelijk als betrekkelijk voornaamwoord. Het wordt, evenals in het Niassisch, steeds gevoegd voor bijvoegelijke naamwoorden, die optreden als attribuut van een substantief en dan

---

1) [Door den Hr. Werkman verbeterd.]

op dat substantief volgen; *si* staat dan tusschen het substantief en het adjectief in. Voorbeelden: *enoengan si meroe* „een mooie weg", *bago si mananam* „een lekkere pisang", *lalep sabeoe* (voor *si abeoe*) „een groot huis", *gooegooe si maboelaoe* „een witte kip", *si kerei si makaio* „de rijke priester", *biroet si goiso* „een kleine muis", *mone si mapoeo* „een akker met onkruid begroeid", *soeilak kam lepei si mabirit* „naait gijl. de gescheurde kleeren", *ta' rapoeoekoe raoeloei arat si baoe* „zij willen niets weten van het volgen der nieuwe leer", *son logoei si madoemoe* „een stompe pijlpunt", *lalep si madolooe* „een omgevallen huis", *tiboiet si malaoeroe* „een scherp woord", *obengan si maroket* „een heet vuur", *oinan si makeroe* „een diepe rivier", *roesa si mapiret* „hevige wind".

Werkwoordstammen kunnen door voorvoeging van het betrekkelijk voorn.w. *si* tot passieve deelwoorden worden. b.v. *ta' maeroe enoengan si galaimoei* „niet mooi is de weg dien gijl. hebt gemaakt"; *peigoe si kaoe Logalegai* „de mangga gegeven door L."; *ta' raroeroebei si ala ka sia* „zij verdeelen niet wat zij voor zich genomen hebben"; *loina si njangnjangmoei* „de boom dien ge hebt [geringd]"; *si mapeset ta' momoi raei ka siobara, sarat si paloeloe le* „blinde lieden kunnen niet gaan naar (de plaats) die zij willen, alleen geleid wordende"; *sangamberita siagai toeboet mantjemi* „ons allen is bekend het voorkomen van den (boom) *mantjemi*"; *boeat ka[i]oe sialamoei sokat* „de boomvruchten die gisteren door ul. zijn gehaald"; *gooegooe sikom saba soibo* „de kippen die vannacht door de slangen zijn opgegeten"; *teloe ngagariba bera, sarat si nganjang* „drie blikken rijst, alle geschud" (stampvol); *lelekngake kam si basamoei, repdremen* „herinnert u hetgeen gijl hebt gelezen, om er aan te denken"; *taoeraiake pei oerai sigelaita ka sikola* „laat ons eerst zingen het lied dat we op school geleerd hebben"; *roea sioeraoera* „twee (zijn de dieren) die door hen zijn opgefokt"; *sasa siraoeraoera* „rotan die door hen is geroofd".

In deze uitdrukkingen is *si* dus een voorvoegsel geworden, dat den aard der werkwoordsvormen aanwijst. Feitelijk is de verbinding van den werkwoordstam met een bepalend woord (in dit geval den agens der handeling) voldoende om aan te duiden dat de stam als substantief, dus als passief wordt opgevat; de verhouding tusschen werkwoordstam en agens is die van bezitting tot bezitter: *si galaikoe* „wat mijn maaksel is, wat ik gedaan, gemaakt heb"; *galaikoengan* „wat ik te doen, te maken heb". Vandaar dat ook de *-in*-vormen, waarvan de meeste met *si* beginnen, voor het gevoel der Mĕntawaiers juist

zulke vormen zijn, alleen maar met dit bizondere, dat ze met *n* beginnen. Zie § 31.

De possessieve samenstellingen, die reeds in § 19 zijn besproken en die in wezen adjectieven zijn, worden ook steeds met voorgevoegd *si* geconstrueerd en geheel als bijvoegelijke naamwoorden behandeld. Voorbeelden zijn reeds t.a.p. gegeven. Vormen als *si agai mata* „scherp van gezicht", *si agai kabei* „handig", *si agai paatoeat* „knap in 't bedenken, nadenkend", waarvan het eerste lid een werkwoordstam is, die ook als adjectief kan optreden, worden door *si* tot een geheel, dus tot een samenstelling gemaakt. Heeft het adjectief een voorvoegsel, b.v. *si maigi bibilet* „die veel goederen heeft", *si malotso mata* „die zieke oogen heeft", dan is de uitdrukking reeds meer een bijzin dan eene samenstelling, zooals *si katai toeboe*, die een lichaamsgebrek heeft", waar het adjectief in den stamvorm optreedt.

Veel wordt *si* ook gebruikt tot het vormen van bijwoorden, b.v. *si aloe* „eertijds, voor dezen", *si baoe* „nieuwelijks, voor kort", *si boeroe* „reeds lang", *si matjep* „des morgens", *si marioe-rioe* „voortdurend", *si maroeei* „pas kort geleden", *si lepa* „zooeven", *si boboi* „tevergeefs", *si mitjakat* „zelden, een enkelen keer" (*mitja* „maal, keer" met suff. *-at*), *si katsioe* „links", *si katoët* „rechts", *masibo'ko'* „rondom" (st. *bo'ko'* „rondom iets heen varen of loopen").

Si, in sommige IN. talen *i*, is een zeer bekend lidwoord, dat in de eene taal tot eigennamen beperkt is, in de andere ook zelfstandige naamwoorden en als zoodanig optredende aanwijst. Het meer eerbiedige *sa* is terug te vinden in het Jav. *sang*, Kromo van *si*, welk *sang* nog weder het betrekkelijk voornaamwoord *ng* (§ 18) bevat. In *tai*, gelijkstaande met *sai*, is weder de meervoudsaanduider *i* aanwezig; het overblijvende *ta* is waarschijnlijk hetzelfde lidwoord als dat hetwelk in zoovele IN. talen voor dieren- en plantennamen wordt aangetroffen.

39. Vragende Voornaamwoorden.

Voor personen is het vragende voornaamwoord *kasē* of *kasei*, b.v. *kasei sigalai nia!* „wie heeft het gedaan?". Ook naar den naam van een persoon (naar de animistische zienswijze het innerlijk wezen) wordt gevraagd met *kasei*, dus: *kasei oninia!* „hoe heet hij?" (wie is zijn naam?).

In *kasei* is het voorvoegsel *ka-* aanwezig; het grondwoord *sei* of *sai* is als vragend voornw. voor personen zeer gewoon in de talen

der Filippijnen, Toradja-landen en tusschenliggende streken, b.v. Bikol, Sangireesch, Talaoetsch *i sai*, Minah. t. *si sei*, Tominische t. *soi*, *sii*, *see*, Boengkoesch, Mandarsch *i nai*. Het is zonder twijfel oorspronkelijk een aanwijzend voorn.w., bestaande uit *si* en een wortel *ai*, die nog te vinden is in het Tontmb. *a'i*, Boengk. *ai*, Loinansch *aia* „deze, dit". Het voorvoegsel *ka-* is hier weder het honorifieke prefix, waarover in § 22 is gesproken.

Het vragend voornaamwoord voor zaken is *apa* „wat?": *apa sigalainia?* „wat heeft hij gedaan, gemaakt?"; *apa oninia?* „hoe heet het, wat voor een ding is het?"; *apa oninia bele?* „wat voor een ding is er gevallen?". Dit *apa oninia* is, door het vele gebruik, samengetrokken tot *aponia*, b.v. *aponia parenta, koeanoengan nia* „wat ook het bevel is, zeg het".

De verbreiding van *apa* over het IN. taalgebied is zoo groot, dat het niet noodig is daarvan voorbeelden te geven.

40. Onbepaalde Voornaamwoorden.

sene „ieder, elkeen, elk", *senet gogoi* „iederen dag", *senet soibo* „iederen avond", *senet noi* „iederen keer, telkens", *senet mata bibilet* „elke soort van koopwaar".

Dit *sene* is dus onderscheiden van *sene* of *kasene* „hier", het aanwijzend bijwoord dat bij *ne'ne'* „deze, dit" behoort. Het onbepaalde *sene* wordt met de genitief-partikel verbonden aan het volgende woord. Met *kasē* heeft het den wortel *se* gemeen, waarvan *ne* dan weder de intensieve vorm is.

apapa „wat, wat ook maar, alwat" en *kaseipa* „de eene of andere, wie ook maar", zijn de gewone vragende voornaamwoorden, gevolgd door het enclitische onzekerheidswoordje *pa*, dat met „misschien, wellicht" is weer te geven en den grondvorm van *apa* vertoont.

sangamberi „alle, alles" voegt de pron. suffixa ter bepaling achter, dus: *sangamberinia* „de heele boel, allen, alles", *sangamberita*, *sangamberimai* „wij allen", *sangamberimoei* „gij allen", *sangamberidra* „zij allen"; *romakenen le sia sangamberidra* „zij allen behooren voortgeholpen te worden". De stam van dit woord is *beri* „geheel en al, volstrekt". Het voorgevoegde *sanga-* is het eenheidswoord waarover in § 35 en 41 is gesproken. De beteekenis van *sangamberi* is dus: „het geheel, het al, de gezamenlijkheid van".

bagei „ander, andere", *sa bagei* „de anderen", *sa bagei—sa bagei* „de eenen — de anderen", vgl. Mal. *bagai* „soort", *bagi* „verdeelen".

anoe „dinges" vervangt een woord dat men niet kan of mag noe-

men; *si anoe* „de een of ander, iemand, wie ook maar" vervangt den naam van iemand wiens naam men niet noemt. Zie over dit woord § 18.

41. Telwoorden.

De telwoorden behooren tot de naamwoorden en wel tot de zelfstandige. Al komt het niet dikwijls voor, omdat het zelden noodig is, de telwoorden kunnen toch met voor- en achtervoegsels worden gevormd. Enkele voorbeelden daarvan worden beneden gegeven.

De hoofdtelwoorden 1—10 zijn: 1. *sara*, 2. *roea*, 3. *teloe*, 4. *epat*, 5. *lima*, 6. *enem*, 7. *pitoe*, 8. *baloe*, 9. *siba*, 10. *poeloe*.

Men kan van deze woorden niet anders zeggen, dan dat ze die zijn welke men in het M. had mogen verwachten. *Sara* komt overeen met Niass. *sara*, Tob. Kar. *sada*. Behalve het eenheidswoord *sa* bevat *sara* een grondwoord, dat wel den aard van een hulptelwoord moet hebben, zoodat *sada* „één stuk, één exemplaar" beteekent; dit grondwoord zou id. kunnen zijn met *adre* „tellen, rekenen".

Sara beteekent, gevolgd door het tusschenzetsel (*t*, *n*), ook „alleen, enkel, slechts, louter", b.v. *koilip oema sarat toitet* „om het huis staan enkel kokospalmen"; *teloe ngagariba bera, sarat singanjang* „drie blik rijst, allemaal heen en weer geschud" (stampvol); *sarat tiboietnia le, ioba ka oedroet* „die er slechts op uit is, dat zijn woord den boventoon krijgt"; *sarat padjioe-djioe igagalai* „slechts spelen met de schuit doet hij aldoor"; *sarat kepoe ka baga, ta'anai sibabara* „hij is maar dik in zijn hart (niet te bewegen), er komt niets van"; *boei sarat pagoeile tagagalai* „laat ons niet maar gekheid maken met hetgeen we doen"; *sarat topitnan le ratoetoeri* „slechts wat behoorlijk is streven zij na". Ook met een pron. suff. wordt *sara* gebruikt: *sarakoe le amoi* „slechts ik ben gekomen".

Verdere voorbeelden van vormingen der telwoorden zijn: *baloengat sia, iadre* „een achttal zijn ze, hij telt ze"; *kaoe sangambe, ipoeteloe* „geef nog één stuk, dat er drie zijn"; *kasei amoepoeloe, kasei amoesiba?* „wie heeft er 10, wie heeft er 9?"; *koegaba tatogakoe, tai baloe-baloe* „ik zoek mijne kinderen, de achten"; *aikaoe sia ka Sa Kabaloeat* „hij heeft hen geworpen naar Achtdorp" (*kabaloeat* is de naam van een dorp, die „het Achttal", z.v.a. „Achthuizen" beteekent). Zie voorts bij de verdeelende telwoorden.

Van 10—19 telt men: 11. *poeloe sara tera*, 12. *poeloe roea tera*, enz. Dit *tera* kan ook wegblijven; Dr. Kruyt geeft: *poeloe sara*, *poeloe roea*. *Tera* beteekent, evenals Tomb. *tĕra*, Bent. *toera*, Ponos.

toja, „rest, overschot"; het Bar. kent *torea* „rest", dat met het achtervoegsel *-a* van een stam *tore* is afgeleid, die uit *tĕra* kan zijn ontstaan. Het gebruik van *tera* komt in het M. overeen met dat van het Filipp. *labi* (Mal. *lĕbih*) „rest, overschot, meerderheid", b.v. Tag. *labin isa, labin dalawa* „rest van 1, van 2", waarbij dan *powo*, 10, moet gedacht worden vooraf te gaan. *Tera* is dus ontstaan uit *tĕra*.

De veelvouden van 10 zijn: *roeangapoeloe*, 20, *teloengapoeloe*, 30, enz. „Honderd" is *sangotoe*, 200 *roeangotoe*, 1000 *poeloengotoe*. Dit *otoe*, Niass. id., is een regelmatige vorm van Mal. *ratoes*, Tag. *gatos*, Jav. *atoes*. Een woord voor 1000 en hoogere veelvouden ontbreekt.

Over het voorvoegsel *nga-*, dat een telwoord met een maatwoord verbindt, is reeds in § 35 gesproken. Wanneer een telwoord wordt verbonden met een substantief, dat een vat, mand, nap of iets dergelijks aanduidt dat tot inhoudsmaat kan dienen of tot lengte-, breedte- of hoogtemaat, neemt het maatwoord steeds *nga-* voor zich, waardoor het tot een abstractum wordt gemaakt. Het telwoord voor „één" is in dit geval *sa*, de oorspronkelijke vorm dus. Voorbeelden zijn: *sangarepa* „één vadem", *sangatakep* „éénе handbreedte", *sangaeto* „één el (v. d. punt v. d. middelvinger tot den elleboog)"; *sangatoeroe* „een kort span" (duim en wijsvinger); *sangaremang* „een lang span" (duim en middelvinger); *sangapolooe roeroekat* „een halve vadem" (*roeroekat* „borst"); *sangalabit* „een korfvol"; *sangalong* „een kooivol"; *inoe sangalailai* „een snoer kralen"; *sangasakiat* „één koopsel, één inkoop"; *sangaladooe* „één (bamboe)geleding"; *sangapoetsoe inoe* „een bos kralen, v. 12 snoeren"; *sangasolambit* „een paar".

Als hulptelwoorden of numeratieven noemt Morris: voor levende wezens *moeneng*, voor zaken *be*, maar dit laatste is onjuist, het woord is *ambe* en wordt alleen gebruikt voor [zaad van dieren en planten].[1]) Voor vruchten gebruikt men *boea* „vrucht", voor planken *ba'ba'* („van den bast ontdoen"), trossen aan den stengel telt men bij *oti*. Voorbeelden: *teloengamoeneng sa koko* „drie zwijnen", *limangamoeneng djo'djo'* „vijf honden", *ateloe limangambe* „vijf eieren", *sangaba'ba' lapiri* „één plank", *sangaoti toitet* „een tros kokosnoten", *sangaoti bago* „een tros pisang". De beteekenis van *moeneng*[2]) is „rond", de onderarm heet *si moeneng* „de ronde":

[1]) [Volgens mededeeling van den Hr. Werkman.]

[2]) Kruyt geeft op: *moeine*; dit woord kan id. zijn met Mak. Boeg. Bar. *boene*, Jav. *woeni*, Mal. *bĕroenai*, de boom die de trosvruchtjes draagt die wel eens „Indische aalbessen" worden genoemd (Antidesma Bunius). [Volgens den Hr.

amoemoeneng is de naam eener slingerplant (Vitis sp.), aldus genoemd naar de ronde vruchten. Het gebruik dezer soortwijzers is echter niet veelvuldig.

De telwoorden staan vóór het woord dat zij bepalen: *sara si rimanoea roea matania* „één mensch heeft twee oogen"; *sangasila kabei lima singongainia, roea silania roeroenia poeloe* „éene hand heeft 5 vingers, twee handen hebben te zamen 10"; *baloe gooegooe, matei roea, legei enem* „8 kippen, 2 sterven, 6 blijven over".

De rangtelwoorden worden gevormd door het voorvoegsel *ka-* en het achtergevoegde pron. 3e p. enk. *-nia*, zie § 22. Gewoonlijk wordt een rangtelwoord voorafgegaan door *si*, dus: *si kasarania* „de eerste" (ook: *si boiki* „de voorste"), *si karoeania* „de 2de", *si kaepatnia* „de 4de", *si kaenemnia* „de 6de", enz. Voor „de laatste, de achterste" zegt men *si kasapoeratnia*, van *sápoeroe* „ten einde, af, gereed", of *si kaoen* „die aan het einde, aan het slot (*oen*)".

De vermenigvuldigende telwoorden vormt men met *mitja* „maal, keer" (zie § 7), dat het prefix *nga-* voorvoegt, dus: *sangamitja, roeangamitja, enemngamitja* „één, twee, zes keer"; *pigangamitja* „hoeveel keer?".

De verdeelende telwoorden vormt men van het geredupliceerde telwoord met het voorvoegsel *pa-*, dat hier wel het causatief-prefix moet zijn, dus: *pasasara, paroeroea, pateteloe, paeepat* „ieder 1, 2, 3, 4". Van *pitoe* (7), *poeloe* (10) en *piga* (hoeveel) worden volgens Morris gevormd *bapipitoe, bapoepoeloe, bapipiga* „ieder 7, 10, hoeveel ieder?", maar hij heeft hier onjuist gehoord; men zegt hier evengoed *papitoe, papoeloe en papiga* of *papipiga*.

Onbepaalde telwoorden zijn: *senet* „ieder, elk", *sangamberi* „alle"; het vragend telwoord is *piga* „hoeveel?". Zie ook in § 40.

42. **B ij w o o r d e n.**

Over de Adverbia is reeds het een en ander gezegd in § 38, bij de bespreking van *si*. Intusschen kunnen ook adjectieven zonder voorgevoegd *si* als bijwoorden optreden, b.v. *mareirei* „dikwijls", *mareirei igalai patadjoeat* „dikwijls voert hij streken uit"; *boei magodroi tapasibasa, sedra imalakbak, tapoi makoloe* „laat ons niet haastig lezen, al is het langzaam, als het maar duidelijk is". Dikwijls zal men zulke vormen ook als adjectieven kunnen opvatten, al worden ze in de vertaling tot bijwoorden.

Werkman is *moeine* „rond" en *moeneng* „een geheel, recht"; zie § 23, laatste alinea.]

Verder zullen hier als bijwoorden worden opgegeven de woorden die in onze taal als zoodanig optreden. Eene strenge onderscheiding tusschen bij- en voegwoorden is niet altoos te maken.

Plaatsaanwijzende bijwoorden zijn: *se, sene, kasene* „hier", *kai, koi, akoi* „hier" (met aanwijzing); *sedra', kasedra'* „daar, aldaar, ginds".

Tijdaanwijzende bijwoorden zijn: *kasene* „nu"; *kineget, kineneget* „heden, thans" (*ki* + *ne* of *nene* + suff. *-et*), *apa te toro lago kinegen'* „hoe helder is thans de maan!", *kineget bai gogoi Sinen* „vandaag is het Maandag"; *matjep* „morgen", *si matjep* „des morgens", *matjep mitja* „overmorgen", *matjep pato gogoi Selasa, matjep mitja gogoi Rebo* „morgen vroeg is het Dinsdag, overmorgen Woensdag"; *matjep geti* en *kateloenia* („den 3den dag", vandaag er bijgeteld) beteekenen eveneens „overmorgen"; *senet gogoi* „dagelijks, iederen dag"; *sangagogoi* „den heelen dag"; *simaroecei pei le* „pas geleden"; *si baoe pei le* „kort geleden, onlangs"; *maboeroean* „reeds lang geleden"; *ta'mocari* „zonder ophouden, voortdurend"; *marioe-rioe* „bestendig"; *sinoibo* „des avonds"; *sinago* „overdag"; *toegge-toegge soeloe* „op den middag (12 uur)"; *tengamoi* „te middernacht"; *lepa geti* „straks, over een poos"; *kaoe—kaoe* „nu eens—dan eens", *kaoe ioi, kaoe ta' ioi* „den eenen keer komt hij, den anderen keer komt hij niet"; *sinoeloet* „plotseling"; *ia pei* „eerst nu"; *ke, kele* „als, wanneer, toen", b.v. *kele aitaia rimata, pasaggak rangan saanak boeania* „toen het hoofd overleden was, voerden zijne onderdanen met elkaar oorlog", *kele akoesege kai ka mongandra Tai Bosoea, aiat sia ka sapoocra* „toen wij gekomen waren aan den riviermond van Bosoea, waren zij in hunne tuinhuizen", *ke alepaan enoengan, galaimoeian lalep* „als de weg af is, zult gijl. het huis maken".

Vragende bijwoorden.

kaipa „waar, waarheen, vanwaar?", *kaipa poesikolaatmoei?* „waar is ulieder schoolgebouw?", *kaipa noeei kam?* „waarheen gaat gijlieden?", *kaipa noebara kam?* „vanwaar komt gijlieden?", *ai roebania enoengan, kaipa taei?* „er is een splitsing van den weg, waarheen gaan wij?"; *kipa* „hoe?", *ta' anai nitei, kipa koepoetalipo bat oinan ne'ne'?* „er is geen brug, hoe kan ik deze rivier oversteken?"; *piga boeroenia toepoeabak taaili koat?* „hoelang is de tijdsduur die gevaren wordt, dat we de zee bereiken?"; *pigamoi* „wanneer?", *pigamoi toeoeremi geti mone ne'ne'?* „wanneer worden deze akkers beplant?"; *kaipa geti* „wanneer?"; *argoi* „waarom?"; *aipoi*, id. (N. lijk dialect).

Bijwoorden van bevestiging en ontkenning.

o'o „ja"; *oto* „aldus"; *ta'* „neen, niet"; *ta'pei* „nog niet"; *ta' anai* „niet aanwezig, niet voorhanden"; *ba* „dat niet, laat niet", duidt de Verbiedende Wijs aan, b.v. *ba galai kam taimamala* „werkt niet zoo als degene die lui is", *ba sidrot nganga* „spreek niet tegen", *ba kaulaake kam kai* „weest niet verlegen voor ons", *ba raoema kam toeboemoei* „maakt uzelf niet tot vreemdelingen (zet u op uw gemak)"; *boei* „dat niet, opdat niet, laat niet", wordt niet, zooals *ba*, door den Imperatief gevolgd, maar door een finieten werkwoordsvorm, b.v. *boei te tupaoekoeake titiboat* „laat ons niet spelen met woorden", *boei maroeei takalipogi ekkenia* „opdat wij niet spoedig de zangwijs vergeten", *boei noepaboko kam* „dat gijl. niet liegt, gijl. moogt niet liegen", *boei noetiboi nganga si katai* „ge moogt geen vuile woorden zeggen", *boei noebele* „dat ge niet moogt vallen", *boei ta'* „laat het niet zijn, dat niet, laat vooral", *boei ta' noeei kam* „laat het niet zijn dat gijl. niet gaat, ge moet vooral gaan"; *ba ola, ba olaake* „niet haastig, maak er geen haast mee, wacht een beetje, bedaard aan!"; *beri* „volstrekt niet, ten eenenmale niet", *beri anai oebe* „er is heelemaal geen tabak voorhanden", *beri ipoeoekoe galadjet* „hij bekommert zich volstrekt niet om zijn werk"; ook wel eens te vertalen met „zelfs", *beri akoe ta' iagai nia* „zelfs ik weet het niet".

Bijwoorden van wijze.

kise'e „aldus, op deze wijze" (doelt op het volgende); *kasendra te* „aldus, op die wijze" (doelt op het voorafgaande); *kasendrapa* „zoo was het misschien"; *makope* „zeer", b.v. *ta' makope koeagai nia* „ik weet het niet goed, niet nauwkeurig"; *poeloe* „zeer, in hooge mate", b.v. *poeloe besi* „zeer pijnlijk", *poeloe eroe* „zeer fraai"; *mareirei* „dikwijls".

Bijwoorden van verschillenden aard.

ia te „daarom, om die reden"; *ia bai en* [1]) „zoo is het"; *le* „slechts", wordt enclitisch gevoegd achter het woord waartoe het behoort, b.v. *sarat topitnan le ratoetoeri* „alleen wat gepast is streven zij na"; *ka toeboekoe le koekoea* „ik zeg het slechts tot mijzelf"; *lagekra le si beri ka baga* „medicijn maar voor iedereen"; *pakate le kam baga kerekere* „weest maar liefderijk jegens elkaar"; *nganga le maigi, toeboe ta' mamala* „veel praatjes slechts en geen ijverige aard"; *poelaingeat le maigi, moegalai ta' mangamang* „slechts de versierselen zijn veel, het werken is niet ijverig"; *ipakatai le galadjet, iasa le taibadja, ipakoeadji le sirimanoea* „hij bederft maar het werk, hij is maar

[1]) *bai* alleen beteekent „indien" (Noot v. d. Hr. Werkman).

onbeleefd tegen oude menschen, hij scheldt maar op de menschen"; *si katai le si manono* „slechts de ondeugende is afkeurenswaard"; *bebelangan le soeania* „het vocht is er reeds uitgekomen"; *lapiritnia si migi le mantjemi* „de planken er van zijn grootendeels *mantjemi*-hout"; *ei sita ka soeloe, moetoetoe le sita maeroe* „als we in de zon loopen, moeten we maar goed ons hoofd bedekken"; *boei tatoktok arepet, pangera pora le nia* „laat ons niet de wimpers uittrekken, zij houden het stof maar tegen".

Eene versterkingspartikel, die men evengoed als *le* tot de bijwoorden kan rekenen, is *te*, ook een bestanddeel van het reeds genoemde *ia te*. Dit *te* geeft nadruk aan het woord waarop het volgt; *le* versterkt ook de beteekenis van het voorafgaande woord, maar in den beperkenden zin van „dat slechts vooral dat, voornamelijk dat". *Te* verheft de beteekenis, geeft er aandacht en versterking aan. Het gebruik van *le* en *te* is veelal een zaak van eigen smaak en stijl; gewoonlijk kunnen deze partikels wel gemist worden, ze zijn echter tot verlevendiging van den stijl zeer dienstig. Voorbeelden van *te* zijn: *akoe te si bakatnia* „*ik* ben de eigenaar er van"; *sinakimai ka toko, kai te bai si bakatnia* „wat we in den winkel gekocht hebben, daarvan zijn *wij* dan toch wel de eigenaars"; *akoe pei te* „laat mij maar eens!"; *kipa pei te* „hoe nu?"; *boei te tapaoekoeake titiboat* „als we maar niet met woorden spelen!"; *boei te noeoeloei kam nia* „als gijl. maar niet zijn voorbeeld volgt"; *maigi te paleiti-leiti si goiso ka oinan* „veel zijn de kleine insecten in het water"; *leleknga ke pei te ka oinan si maboeroe* „kijk maar eens in water dat lang heeft gestaan"; *ia te ibaraake maigi ngamata besi* „dat is het dat vele soorten van ziekte doet ontstaan"; *amaiboengan te bago, aiboekai sa koko* „gevallen is de pisangstruik, uitgewroet door de varkens". Bizondere vermelding verdient *apa te*, gebruikt in uitroepen van verwondering over de mate van hoedanigheid van het volgende bijv. naamwoord, b.v. *apa te eroe!* „hoe schoon!", *apa te ata!* „wat een lengte!", *apa te poesoe!* „hoe zwart!", *apa te toro!* „hoe helder!", *apa te boete!* „wat een stank!", *apa te oloi!* „hoe heet!", *apa te tabe!* „hoe vet!", *apa te ilaoe!* „wat een morgenlicht!", *apa te tai maotti toitet, sangamboea sangaotti* „hoezeer is de kokospalm onvruchtbaar, aan elke kolf zit ééne noot".

Een verzekeringswoord is *boelat, boelatnia* „werkelijk, waarlijk"; *boelat ta' isese taga'gati si katai toeboe* „waarlijk, het past niet dat wij een ongelukkige uitlachen"; *boelat, ta' koeagai* „werkelijk, ik weet het niet".

43. Voegwoorden.

Verbindende voegwoorden zijn: *sabba* of *samba* „en, met". [1]) *pangoengoean samba ngantoman* „verhalen en vermaningen", *loina samba oeremen* „boomen en planten", *ekeoe sabba aleita* „gij en onze kameraad".

leoe „ook" bevat waarschijnlijk een element *oe*, dat ook voorkomt in *boeleoe* „misschien", nevens *boele* „opdat". Wat *boe* in deze woorden is, valt niet met zekerheid te zeggen; ook in *boei* „opdat niet" is het zeker wel aanwezig. Voorbeelden dezer voegwoorden zijn: *manoetoe leoe bagania ka toeboekoe* „zijn hart is ook welwillend jegens mij"; *ai leoe si rimanoea si againia* „er is ook iemand die het weet". *Leoe* dient ook tot versterking der ontkenning, b.v. *ta' leoe noemamateiake akoe!* „zult ge mij bepaald niet dooden?". Dikwijls is *leoe* niet verschillend van *le*, zoodat het mogelijk is dat *le* en *leoe* alleen fonetisch verschillen, niet in wezen. *Boele* is „opdat" en verder „laat het zijn dat, mocht het wezen, als het eens mocht zijn", bv. *boele oebekoe si mareirei* „mocht dat dikwijls mijn tabak zijn" (mocht ik vaak zulke goede tabak kunnen krijgen); *madjodjai koat, boele pangabilat* „de zee is kalm, mocht het zijn hengelgelegenheid", d.i. „hoe mooi om te hengelen"; *magege djo'djo'ra, boele paambinen* „hun hond is moedig, het zou goed zijn hem mee te nemen"; *madjolot toeboenia, boele paaleiet* „hij is ijverig, het zou goed zijn hem tot kameraad te nemen"; *maron roesa, boele ladjoakenen* „de wind is sterk, het zou mooi zijn er mee te zeilen"; *abeoean loeidjoe, boele komakenen* „de keladi is reeds groot, het zou goed zijn dat er van gegeten werd"; *boeleoe iake, boeleoe ta' iake* „misschien geeft hij het, misschien geeft hij 't niet".

Andere voegwoorden zijn: *ia geti* „vervolgens", *lepa geti* „daarop, daarna", beide samengesteld met *geti*, eene partikel die de toekomst aanwijst, b.v. *maoeneng geti akoe* „ik ga slapen, ik zal slapen"; *soibo geti mei kai masiiba* „van avond zullen we gaan visschen"; *lepa geti mei akoe ka Toengkoe* „daarna zal ik naar T. gaan"; *ekeoe masinooenooe aiobaan geti akoe le* „gij gaat vragen en als zij dan wil, ga ik (haar vragen)". Nevens *lepa geti* is ook in gebruik *alepaan geti*, in dezelfde beteekenis, *alepaan geti, soeboe* „daarna zal hij knoedels eten".

Met *alepaan geti* „daarna vooraf, nadat vooraf" kan een voltooid verleden tijd worden uitgedrukt: *alepaan geti patiboan, iake pa-*

[1]) Indien dit woord id. is met Mal *sama*, dan vervalt de meening dat dit laatste uit het Sanskrit stamt.

ngoerocat „nadat vooraf een gesprek was geweest (nadat er vooraf over gesproken was), gaf hij een geschenk".

Ai leoe of *ai pei* omschrijven ook den Toekomenden Tijd. De woordelijke beteekenis is: „er is nog dat", d. w. z. „er is nog dit of dat te doen", b.v. *aileoe koegalai nia* „er is nog dat ik het doe, ik heb het nog te doen, ik zal het nog doen"; *aileoe kocoi* „ik zal komen"; *ai pei le eidjatkoe ka mone* „ik moet nog naar den akker gaan".

alepaan „reeds", van den stam *lepa*, omschrijft, evenals *a-* en het suffix *-an*, het perfectum: *alepaan akoegalai kai enoengan* „reeds hebben wij den weg afgemaakt"; *alepaan leoe lalepnoe?—alepaan* „is je huis al af? — ja".

tapoi „echter, maar" bevat het bestanddeel *poi*, als bijwoord gebruikelijk in de beteekenis „immers, daar toch"; evenals *bai* en *koi*, die er mede in beteekenis gelijk staan, is *poi* een wijzigende (modificeerende) partikel, die van het vorige woord iets terugneemt. In *tapoi* is *ta* de ontkenning, *tapoi* is dus een gewijzigde negatie; *saraimania poi ekeoe?* „ge zijt immers zijn vriend?"; *manoetoe bagakoe ka si mapeset, ta' maitjo poi matania* „ik heb medelijden met den blinde, immers zijne oogen zien niet"; *ameian akoe ka Toengkoe, masiala oebe, tapoi ta'anai* „ik ben naar T. gegaan om tabak te halen, maar er was niet"; *tapoi ta'anai oebe, inoe le noeake* „daar er echter geen tabak is, geef kralen"; *malaga, tapoi mananam* „het smaakt heet, maar lekker". Misschien is *tapoi* het best weergegeven met „ondertusschen, met dat al, en toch".

ele „of"; *gooegooe roea ele teloe ngamoeneng* „kippen, twee of drie stuks"; *ele—ele* „of—of", *ele kom ele ta' moekom sanitoe, ta' koeagai* „of de booze geesten eten of niet eten, dat weet ik niet".

leoe et „zooals, evenals", ook *ia leoe et*.

44. Voorzetsels.

De preposities in het M. zijn *ka* en de uitdrukkingen die met *ka* zijn samengesteld, om de beteekenis van *ka* aan te vullen. Enkele andere woorden vervullen ook nog de rol van voorzetsel, maar hun karakter van zelfstandig naamwoord blijven zij behouden.

Ka is voorzetsel van rust en van beweging, zoowel beweging „van af" als „naar toe". Het is de bekende prepositie, die in het Mal. *kĕ* luidt en in zoovele IN. talen voorkomt. In het M. heeft het de functie der drie Maleische voorzetsels *kĕ*, *di* en *dari*, dus: *ka laggai* „in het dorp, naar het dorp, van af het dorp", *mei akoe ka laggai* „ik ga

naar het dorp", *barakoe ka laggai* „ik kom van het dorp", *koekoedroe ka laggai* „ik woon in het dorp"; *sakiake ka toeboemai bibilet nedra* „verkoop aan ons die goederen", *rasaki ka toeboemai maigi ngamata bibilet* „zij koopen van ons vele soorten van goederen"; *sabba areoeatnia ka laggaimai* „gelijk is de afstand van ons dorp" (even ver als van ons dorp).

Voor de persoonlijke v.n.woorden geplaatst, geeft *k(a)* den nadrukkelijken vorm van 't pronomen te kennen, b.v. *kakoe, ta' koeagai* „wat mij betreft, ik weet het niet", *ta' noeitjo sia, kekeoe?* „ziet gij hen niet?".

Geplaatst voor woorden die het lidwoord *si* hebben, wordt *ka* te zamen met *si* tot *kai*, b.v. *koea kai Toean* „zeg het aan Meneer"; *kai Tooeloe-Tooeloe noerere* „vraag gij het aan de Schildpad" (die als persoon in een verhaal optreedt); *pangoeroeat kai Manaiboe* „een geschenk van M.".

Verder wordt *ka* aangevuld met verschillende substantiva, zooals in het Maleisch de voorzetsels *kĕ, di* en *dari* worden vervolledigd met *atas, dalam, bawah, tĕngah, pada*, enz. Voorbeelden: *kamata* „vóór", *katei* „onder", *kateitei* „achter", *kalalep* „onder", *katalaga* „in het midden", *kabaga* „binnen in", *kapata* „bovenop", *kaoedroet* „boven", *kaoegoe* „beneden", *kasila, kabebe* „op zijde". Al deze met *ka* samengestelde woorden zijn zelfstandige naamwoorden: zij regeeren dus het woord dat zij bepalen in den 2den naamval: *kaoedroet leleoe* „boven op den berg", *katei lalep* „onder het huis", *kabagat kalabba* „in de schuit".

Woorden die als voorzetsels kunnen beschouwd worden, zijn: *sabba, samba* „met, te zamen met"; *sibara* „van", *sibara kapata* „van boven", *sibara kalalep* „van onderen"; *malégere* „bij"; *teret* „tot aan", *teteret* „ten tijde" (stam *tere* „bepaalde grens, afgebakend stuk"), b.v. *kasene teteret kasedra* „van hier tot daar", *kaipa teteretmoei?* „tot waar gaat gijlieden?", *teret ka sokpak songmai* „tot aan den kuil is onze grens", *katateretdra tai kebboekatmai pei le* „nog ten tijde onzer Vaderen"; *djadjalat* en *paparatnia* beteekenen, evenals *teteretnia*, „tot daaraan toe"; *ipo* „tegenover, juist in de richting van iets liggende", b.v. *ipo Nemnemleleoe* [1]) *ai mongandra Tai Seai* „tegenover N. ligt de riviermonding van Seai"; *siripo* „naar mate van, gepast voor, aangepast aan", *siripo toeboenia* „passend voor zijn lichaam, gepast voor hem".

---

[1]) Dit is bij de Inlanders de gewone naam van Si Kakap.

45. Tusschenwerpsels.

Onder deze klanken of woorden, die gewoonlijk buiten het taalverband staan, zijn er eenige merkwaardig, omdat zij de actie van sommige werkwoorden in den zin verlevendigen, als geluids- of bewegingswoorden, zooals dat in vele IN. talen pleegt te geschieden, b.v. in het Soenda-sch, het Javaansch, en de Toradja-sche talen. Voorbeelden zijn: *tetenangan nia, toek!* „zij hakt er op, pang!"; *ei aloepetpet, pe', pe', pe'!* „daar komt een vuurvlieg aan, hip, hip, hip!"; *goetgoet, goet, goet, goet, lepa kalabba* „zij knauwen, knauw, knauw, knauw, en klaar is de schuit"; *bago, bago, bago, djodja* „op het geroep „bago!" komt er een aap aan"; *ei biroet, son, toek! tali patara* „er komt een muis, ze knaagt, knap! zegt het harpoentouw"; *soat mitja, tip, tatan* „hij schiet weder, ruk! trekt hij aan het touw"; *ena! badja, ngangatdra ta toga si koekoedroe ka bagat taloekoet* „au! vadertje, roepen de kinderen die in den bamboe-koker zitten"; dit *ena* is verbasterd uit *ina* „moeder", en in dien vorm een gewone uitroep van angst of schrik; *sooe toga: iii!* „de jongen huilt hi hi hi"; *tadre nangatnia, looe, looe, looe!* „daarop hakken zij hem om: hak, hak, hak!"; *bak, bak, bak, bele dolooe* „plof, plof, plof, vallen de trossen neer".

46. Besluit.

Het Mĕntawaisch is eene taal die, gezien hare geografische ligging, geen raadselachtig karakter heeft. Prof. Jonker zegt (Encycl. v. Ned. Indië, II, 710b): „Het Mĕntawaisch is stellig verwant met het Niasch, maar verschilt daarvan toch nog aanmerkelijk, hetgeen onder meer wel daaraan is toe te schrijven, dat het klankstelsel gaver gebleven is; zeer groot is het verschil in den woordenschat tusschen beide talen. Over 't algemeen maken vele Mĕntawaische woorden een vreemden indruk; zeer vele woorden uit den algemeenen taalschat moeten verloren gegaan zijn en door andere vervangen zijn; er is evenwel geen bewijs geleverd dat behalve de gewone ontleeningen ook woorden voorkomen van niet M. P. oorsprong."

Bij eene meer gezette beschouwing der taal en met meer bronnen dan het gebrekkige werk van Morris, verdwijnt er wel het een en ander van dien vreemden indruk. Het in den aanvang eenigszins verbijsterende uiterlijk der taal van het eiland Enggano heeft het M. zeker niet; trouwens het Engganeesch, al is het de Z.lijke buur van het Mĕntawaisch, heeft zijn gebied op vrij grooten afstand daarvan. De naaste buur is het Zuid-Niassisch der Batoe-eilanden.

Tegenover het Noord-Niassisch vertoont dit toenadering tot het M. Het heeft nl. de klanken *tj* en *dj*, die het N. Niassisch niet kent, en *p* tegen Noord-Niass. *f*. Op overeenstemming met het Niassisch is overigens hier en daar in deze Schets reeds gewezen. Het klankstelsel van het M. is veel gaver dan dat van het N.; het N. is vocalisch, werpt in 't algemeen de *k* weg en heeft geen andere geprenasaleerde klanken dan *mb* en *ndr*. Het M. behoudt de *k*, kan (althans in het N. dialect) de tenues en de mediae prenasaleeren en is niet vocalisch, hoewel het verschijnselen vertoont die wijzen op neiging daartoe en daardoor aan talen als 't Makassaarsch herinnert. In hunne houding tegenover de R-G-H en R-L-D-wetten staan het M. en het Niassisch gelijk. Het nasale tusschenzetsel is zoowel in het Niassisch als in het M. nog in volle functie, maar in elk der beide talen is het anders behandeld en wel op voor beide karakteristieke wijze. Terwijl het N. de door het tusschenzetsel geprenasaleerde klanken eerst medialiseert en daarna ontnasaleert, waardoor het tusschenzetsel vormelijk verdwijnt, wordt het in 't M. juist getenuiseerd en treedt daardoor meestal als *t* op. Maar waar de fonetische omstandigheden het bevorderden, is het in beide talen als *n* bewaard. De aan het M. eigen uitspraak van *dr* en *g* is ook in het Niassisch terug te vinden, met een klein verschil in de uitspraak. De prefixen die het M. bezit, heeft het N. ook, o.a. het causaal-voorvoegsel *pa-*, Niass. *fa-*; het Niassische *ni-* van het passief is in het M. alleen nog over in het infix *-in-*. Ook de achtervoegsels en het daarbij behoorende gebruik van klinkerscheiders hebben beide talen gemeen, alleen heeft het Niassisch *-kĕn* (*-ö*) tegen M. *-akĕn* (*-ake*).

Over den woordenschat te oordeelen is hachelijk. Zoowel de woordenlijst van Morris als het zeer beknopte woordenboek van Sundermann geven slechts een klein gedeelte van den woordenschat. Zeer gewone woorden mist men in den aanvang, totdat men ze in de eene of andere verbinding terugvindt. Voor „boom" heeft het M. *loina*, maar „boomvrucht" is *boeat kadjoe*. Voor „ei, testikel" heeft het N.lijk dialect *adjoïaoe*, het Z.lijk heeft *ateloe*; beide woorden komen terug in het Bare'e, waar *gora'oe* wisselwoord is van *tojoe*. Hoe langer men met de taal bezig is, hoe meer vreemds er in den woordenschat verdwijnt. Den naam dien het palmachtige, maar tot de Cycadaceeën behoorende boompje Cycas circinnalis (Mal. *pakoe adji*) in het Bare'e draagt, *wai*, is in het Mĕnt. *bai* terug te vinden; elders heb ik nog geen equivalent aangetroffen. Morris geeft ook op: *bailo* „Pflanze", Mal. *taje*, volgens het Minangkab. Wdbk eene

soort mangga; in de Toradja-sche talen is *wailo* de naam der gierst. De woordenschat is zeker een voortreffelijk hulpmiddel om eene taal te karakteriseeren, maar men moet hem tot op vrij groote hoogte beheerschen, of een vrij volledig woordenboek bezitten, om tot een vertrouwbare slotsom te komen. Zoover zijn we met het Mĕntawaisch en met het Niassisch nog niet.

Den trek van tenuiseering der nasalen heeft het M. met het Toba-sch gemeen. En indien men de taal der teksten van Dr. Morris kan vertrouwen, dan heeft het M. met het Maleisch de neiging gemeen om zich in het gebruik der voorhanden voorvoegsels zeer te beperken. Wanneer men echter de uiterst onbeholpen zinnen dier teksten vergelijkt met de taal van het Spelboek, het Bijbelsch Leesboek en de Markus-vertaling, dan geven deze laatste geschriften een geheel andere taal te zien; waar Morris slechts ongevormde of afgestompte stamwoorden geeft, hebben de geschriften der zendelingen bijna overal stammen met afleidingselementen. Door het lezen dier teksten is Prof. Jonker gekomen tot de uitspraak: „In de meeste gevallen vertoonen de werkwoorden geen prefixen". Ik durf hem dit niet nazeggen, al zijn de geschriften der zendelingen dan ook niet het werk van Mĕntawaiers.

Van de taal der Mĕntawai-eilanden kan men, naar het mij voorkomt, niet zeggen dat zij in hare omgeving niet op hare plaats schijnt te zijn.

MENTAWAISCHE VERHALEN.

Dr. Morris heeft zich ook verdienstelijk gemaakt door het opteekenen van verhalen, die ten getale van ruim 20 in zijn boek over de Mĕntawai-taal zijn opgenomen. Hij heeft aan den grondtekst eene vertaling toegevoegd, die wel niet overal juist is, maar de groote verdienste heeft de verhalen toegankelijk te maken voor hen die geen Mĕntawaisch verstaan. Uit die vertaling is duidelijk te zien, dat de Mĕntawaische vertellers zich niet op hun voordeeligst hebben kunnen toonen. Dr. Morris moest opschrijven en zou de vertellers onmogelijk hebben kunnen bijhouden, als zij op hunne gewone wijze hun gang hadden kunnen gaan. Maar M. verstond natuurlijk zijne zegslieden vaak niet, moest herhaling en verklaring vragen en het daardoor den

vertellers, die zoo iets niet gewoon zijn, zóó lastig maken, dat zij er zich toe bepaalden om zoo kort mogelijk den inhoud van het verhaal weer te geven, om dan met blijdschap te kunnen zeggen: 't Is uit! en hunne belooning in ontvangst te nemen. Vaak kwamen ook anderen luisteren, vielen den verteller in de rede, uit praatzucht, afgunst of overtuiging dat zij het beter wisten. Voor Dr. M. is het dus een lastig werk geweest deze vertellingen op te teekenen, en het pleit voor zijn inzicht, dat hij er zich voor heeft ingespannen, en voor zijn takt om met de Mĕntawaiers om te gaan, dat hij gedurende zijn kort verblijf reeds verhalen van hen heeft losgekregen.

Maar dat Mĕntawaische vertellers niet beter zouden kunnen styleeren, niet uitvoeriger, smakelijker en duidelijker zouden kunnen vertellen dan in deze teksten, dat behoeft niemand te denken. De verhalers moesten dicteeren, een voor hen ongewoon en vervelend werk, en Dr. M. heeft zeker nogal eens iets gemist, als de zegsman zijn geduld verloor, dat zeker heel wat geringer was dan dat van den taalbeoefenaar. Sommige verhalen heeft M. zich nog eens laten over-vertellen en ook die herhalingen heeft hij opgeteekend. Al brengen deze hier en daar wel opheldering aan, met dat al zijn de teksten zeer gebrekkig verteld; de verhalen kunnen alleen begrepen worden door vergelijking met parallellen die van andere IN. volken bekend zijn.

Een der verhalen heeft het volgende bijvoegsel, waarin de held van het verhaal (dus een gestorven Voorvader) den verteller aldus toespreekt: „Als ge van mij spreekt, zeg dan niets wat onjuist is. Doet ge dit, dan ben ik ontstemd, dan ben ik woedend. Ik hoor het, als ge een fout maakt, ik hoor het". Hier is dus duidelijk uitgesproken, welk gevaar het vertellen met zich brengt. De Voorouders, die in de meeste verhalen ten tooneele treden, dulden niet dat hun wordt te kort gedaan, doordat men hunne namen verkeerd uitspreekt, om hunne daden lacht of met de vermelding hunner geschiedenis te veel vrijheid neemt. Vandaar dat men b.v. door Boegineesche vertellers bezweringen hoort uitspreken als deze: Moge mijn buik niet opzwellen, als ik soms de namen der overleden vorsten verkeerd kom uit te spreken. Bij de Toradja's mag men pas vertellen, als men 1000 bos rijst heeft geoogst, omdat men dan zeker is geen honger te zullen lijden: eene fout, bij het vertellen begaan, kan dan niet meer door den beleedigden Voorvader met mislukking van den oogst worden gestraft.

In „De Mentawaiers" van Dr. Kruyt zijn een aantal M. verhalen

medegedeeld, van welke ik heb gebruik gemaakt om de verhalen van Dr. Morris te verbeteren en aan te vullen.

I. Verhalen van den Aap *Siamang*.

1. Een man, die van plan is uit visschen te gaan, laat zijne vrouw teerkost halen, maakt zijn vaartuig gereed en vaart stroomaf. Een zwarte aap (*masepsep*) vraagt of hij mag medevaren. De man staat het toe, de aap komt aan boord. Hetzelfde verzoek wordt achtereenvolgens nog gedaan door een langstaart-aap (*atapaipai*), een staartloozen aap (*si bilooe-bilooe*) en door een grooten aap (*siamang*). Ook een hert vraagt om mee te gaan, maar ziende dat het vaartuig te zwaar wordt, trekt het zich weer terug.[1] De apen komen aan den riviermond, leggen aan en maken eene hut. Ze vangen veel visch, en de zwarte aap blijft achter om die te rooken, terwijl de andere weder op de vangst gaan. Een kiekendief komt de visch stelen, na eerst den aap te hebben bang gemaakt, zoodat hij zich niet durft verzetten. Den volgenden dag vervangt de langstaart hem, maar het gaat dezen evenzoo en daarna ook den staartloozen aap. Alleen de Siamang weet het van den Kiekendief te winnen. Hij zet zich bij het vuur waarboven de visch wordt gerookt en gaat ijverig rotan vlechten. De Kiekendief komt en wil weder visch hebben; de bezigheid van den Siamang trekt echter zijne aandacht. Als hij vraagt naar hetgeen de aap daar doet, maakt deze hem wijs dat hij een geneesmiddel tegen gewrichtspijn aan 't maken is. De Kiekendief vraagt daarmee behandeld te worden, de Siamang vlecht hem met de rotan aan een boom, zoodat hij zich niet meer kan bewegen, en slaat hem daarna dood.

Dit verhaal is in Indonesië algemeen bekend, zooals blijkt uit de opgave der parallellen in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 40, bl. 364 en dl. 45, bl. 438. Het is o.a. te vinden bij de Toradja's van Midden-Selebes, op Sangir, op Halmahera, in de Minahassa, op Java, in Serawak, in Ned. West-Borneo, en op Timor (Verh. Bat. Gen. dl. 61, 2e st., bl. 25).

2. De Siamang zit op een rivieroever jonge spruiten van boomen te eten; plotseling grijpt een krokodil zijn poot. De Aap verwijt den Krokodil zijne domheid: Ge grijpt een boomspruit in plaats van

---

[1] Misschien te zamen met den mensch, want van hem hoort men niet meer in 't verhaal.

mijn poot. Hier is mijn poot, vervolgt hij, en steekt den Krokodil een boomspruit toe. De Krokodil laat den poot van den Aap los en zet zijne tanden in de boomspruit. Als hij het bedrog bemerkt wordt hij boos.

Ook dit verhaal is zeer bekend; op Java, Sumatra, Selebes, Halmahera, Sangir en buiten den O. I. Archipel in Z. Britsch-Indië (Dekhan), zie Tijdschr. Bat. Gen. dl. 43, bl. 226, en „De Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes", III, 376.

3. Om den Krokodil bang te maken daagt de Aap hem uit om al zijne makkers te doen samenkomen, zoodat ze hem, den Aap, kunnen aanvallen. De Krokodillen komen boven, vormen zoodoende een brug tot aan den overkant der rivier; de Aap loopt er over en verdwijnt spottende in het bosch aan de overzijde.

Alom in Indonesië bekend, zie Tijdschr. Bat. Gen. dl. 40, bl. 348, en ook in Japan (ibid. bl. 344) en Kambodja. Zie ook: „De Bare'e-sprekende Toradja's v. M. Celebes", III, 376.

4. De Siamang loopt in een net met pisang. Hij eet eerst de pisangs op en begint daarna jammerlijk te weeklagen, zoodat een aantal zwarte apen en langstaart-apen komen opzetten. Op zijn raad maken ze het net open, waardoor hij gelegenheid krijgt te ontsnappen. De andere apen gaan het net binnen, de Siamang laat de valdeur toeslaan, en als de apen gevangen zijn, roept hij de menschen die het net hebben gesteld; ze schieten de apen dood en nemen ze mee.

Dit verhaal is te vergelijken met verhalen waarin een loos dier (aap, spookaap, dwerghert, schildpad) in een kooi, val of net is gevangen en aan een dier dat naar hem komt kijken voorstelt de kooi open te maken en zijne plaats in te nemen, om het groote geluk te verkrijgen dat aan het verblijf in die kooi is verbonden (met de prinses te mogen trouwen, of iets derg.); zoowel op Java en Sumatra als in Achter-Indië zijn deze verhalen bekend. Zie: „De Bare'e-sprekende Toradja's", III, 383.

5. De Siamang bedriegt andere apen, door een wespennest dat aan een boom hangt voor te stellen als de trom zijner voorouders, zoodat de Apen belust worden er op te slaan. Eerst verwijdert zich de Siamang, daarna slaat een der Apen op het wespennest en wordt gruwelijk gestoken.

In den geheelen Ind. Archipel is dit verhaal bekend. Parallellen zijn opgegeven in „De Bare'e-sprekende Toradja's", III, 377.

6. De Siamang daagt een Waterslak uit met hem om 't hardst te loopen. De Waterslak heeft over een grooten afstand in de rivier

telkens waterslakken laten post vatten, zoodat de Aap bij het hardloopen langs den oever der rivier, zoo vaak als hij ophoudt, een waterslak naast zich ziet, die hij voor zijn mededinger in het hardloopen houdt. Dit duurt zoolang totdat de Aap zich dood heeft geloopen.

In en buiten het In. taalgebied is dit verhaal zeer bekend. Parallellen vindt men opgegeven in „De Bare'e-sprekende Toradja's", III, 383.

II. Verhalen over den Man in de Maan (Si Kobboet [1]).

1. De stichter van Sa Mataloe, een dorp op Sa Biroet, in het binnenland, eenigszins naar 't W. gelegen, krijgt op eenmaal 7 zoons tegelijk. Hij wil ze verdrinken, maar de moeder houdt dit tegen. De vader zet echter door, stopt ze in een bamboe, roeit ze een eind zee in en zet ze overboord. Thuisgekomen, kweekt hij een slang op, hakt die later in stukken en smijt de stukken in zee, waardoor de zee gaat golven en het vat aan 't rollen wordt gebracht, zoodat het eene riviermonding binnengaat en stroomop vaart. Het wordt opgehaald door een visscher, die het naar huis brengt en de zeven jongens er uit haalt. Hij besluit ze op te voeden en op het offerfeest dat hij aanricht om hen tot kinderen aan te nemen, slacht hij een varken; uit de ingewanden van dit dier komt een 8ste jongen te voorschijn.

2. Het feest wordt gevierd, maar de 8ste Jongen kan niet meer zoo fraai worden uitgedost als zijne broeders en is daarover gekrenkt. De Knapen groeien op en worden ondeugend. Er komt een Oom op bezoek, die voor de grap zegt dat hij hun vader wil doodslaan. De Jongens nemen de grap voor ernst en slaan den Oom dood. Nu wordt hun Pleegvader boos en laat hen klimmen in een ramboetan-boom, aan welken hij de opdracht geeft om de Knapen naar een vreemd land weg te slingeren. Zij vragen den boom hen te laten vallen in het dorp Sa Malegi (op de W.kust v. Sa Biroet, N.W. v Sa Mataloe). De boom laat zich vallen, de Zeven Knapen klimmen er uit en daarna de Achtste. Terwijl hij den boom verlaat, blijft het heft van zijn mes haken en breekt af. Hij doet daarom de uitspraak, dat hij zijn wrok hierover zal koelen aan zijn Pleegvader, als zij diens dorp weder bereiken. Vandaar gaan de Jongens op weg en worden

---

[1]) Over den naam *Kobboet, Kobboen* zie men § 31.

in zes dorpen goed onthaald, maar als het gastmaal dat men hun aanbiedt is afgeloopen, dooden zij de dorpsbewoners. Het zevende dorp waar zij aankomen is het dorp van hun Pleegvader, si Kobboet. De Jongste, die uit het varken was gekomen en Si Bailoeggoe heette, stelt nu voor dat zij hun Pleegvader zullen dooden, daar hij hen heeft willen wegdoen. Maar de 7 Oudere Broeders willen liever vrede sluiten met den Pleegvader en hem helpen hen verder te onderhouden. De verzoening heeft plaats; de 8 zoons gaan pisang planten en maken intusschen, buiten weten van hun Pleegvader, een vaartuig, dat zij van alles voorzien. De geplante pisang is reeds vruchtdragend geworden; zij nemen een grooten voorraad pisang mede en varen de rivier af, terwijl er een hevig onweer woedt en een geweldige regen nederstroomt. Verder nemen zij nog een muis en een schorpioen aan boord. Als zij voorbij het huis van hun Pleegvader komen, werpt deze een lans naar hen, waaraan een lang touw is gebonden. De lans blijft in de prauw steken en de Pleegvader wil de schuit daarmee naar zich toe halen, maar de Muis knaagt het touw door. De Pleegvader herhaalt zijne pogingen, doch telkens weet de Muis ze te verijdelen, maar den 7den keer zijn hare tanden te pijnlijk geworden, zoodat het den Pleegvader gelukt zijne zoons terug te halen.

3. Nu komt het tot eene verklaring: De zoons blijven bij hun voornemen om den Pleegvader te verlaten, daar hij zich van hen heeft willen ontdoen. Zij laten hem een grooten pisang-aanplant achter, tot delging hunner schuld aan hem voor de gegeven opvoeding. Daarop zegt Si Bailoeggoe: Als ge naar den pisang-tuin gaat, Vader, zult ge een klomp damar-hars vinden, dat is nog een rest van hetgeen we voor 't maken onzer prauw hebben gebruikt. Maak daarvan een toorts, als ge krabben gaat vangen. Als de damar knappert bij het branden, dan is dat het geluid van je zoons. Een der 7 anderen voegt er aan toe: En dan moet ge *langir*-bladeren gebruiken tot geneesmiddel. Daarop zegt Si Bailoeggoe weer: Als ge de damar gaat halen, zult ge daar een *tocba*-plant vinden, gebruik die voor het visschen (met gifwortels) Als de visschen bedwelmd worden, dan zal het ook zoo met je zoons gaan. Een der 7 anderen zegt daarop: Gebruik dan *baroc*-bladeren tot geneesmiddel. Nu zegt Si Bailoeggoe weder: Als ge die *tocba* gaat halen, zult ge een *ipoch*-boom aantreffen; neem daarvan uw pijlgift; schiet ge een aap, dan is, wanneer die aap bijt, aldus de toestand van je zoons. Een der andere 7 zegt hierop: Het geneesmiddel daarvoor is *lambai* (Ischaemum muticum, eene graminee) en *gori*. Weder een ander van het zevental

zegt nu: Als ge wilt weten hoe 't met ons is, ga dan visschen midden op den dag; als de visch die ge vangt een schorpioenenbek heeft, dan is het zoo en zoo met je zoons. Het geneesmiddel daarvoor, zegt een der anderen, is *tukep*-blad.

4. Nu knaagt de Muis, op het bevel der zoons, het touw nog eens door, de prauw vaart af, de Muis verdwijnt in het bosch, maar de Schorpioen blijft aan boord. Drie van de 8 zoons zijn getrouwd, de drie vrouwen gaan hare mannen achterna. Nu neemt de Pleegvader ook afscheid van zijne vrouw en gaat op reis naar het Oosten. Hij bereikt den hemelrand en klimt op de Maan, als deze opkomt. De drie vrouwen zien hare mannen heel ver in zee en boomen hun achterna, in eene afgebrokkelde prauw. Als ze hen bijna hebben ingehaald, werpen de mannen haar een varkenskaak toe; de vrouwen gaan er aan kluiven, in dien tijd komen de mannen haar vooruit, maar de vrouwen halen hen toch weder in, aan den horizon. Verder volgt eene uiteenzetting van den weg dien de prauwen afleggen, die nu verder door de Hemelzee varen en langs verschillende sterrenbeelden gaan. Uit de drie vrouwen ontstaat een sterrenbeeld, eveneens uit de Varkenskaak; de 8 Broeders worden de 8 sterren van den Grooten Beer.

Dit verhaal, dat uit een aantal andere is te zamen gevoegd, heeft in zijn geheel kosmogonische beteekenis, zooals duidelijk blijkt uit het laatste gedeelte. De vier stukken waarin het kan gesplitst worden, zijn:

1. Eenige kinderen, die onder ongewone, dus verdachte, omstandigheden zijn geboren, worden aan de zee prijs gegeven en door een ander gevonden en opgevoed. De beteekenis van het aantal der jongens, 7 en een achtste die steeds afzonderlijk optreedt, wordt aan het eind van het verhaal duidelijk. Het in golving brengen der zee, door het doodhakken en dus aan 't kronkelen brengen van een slang (het oude symbool der zee) is een tooverkrachtige handeling, die de bedoeling heeft de kinderen ver weg te doen drijven, maar die de uitwerking heeft dat ze elders aanspoelen.

2. Verhalen van boomen die aan voortvluchtigen bescherming verleenen, zich naar hen toe buigen of zich inkrimpen om hen te laten opstijgen en zich daarna weder verheffen om hen te brengen waar zij heen moeten, zijn zeer gewoon in de Indonesische letterkunde. In Midden-Selebes is zeer verbreid het verhaal van den Windenden Rotan, zie b.v. Bar. Tor. III, bl. 396; een dergelijke figuur is in het volgende verhaal (No. III, Si Sege Moelaibi) te vinden.

De pleegvader wordt hier *si Kobboet* genoemd, waardoor het verhaal feitelijk naar de Maan wordt verplaatst, want Kobboet „de Nevel" is de Man in de Maan, die echter telkens, op de stralen van den regen, zich naar de aarde begeeft. Het werpen van de lans met het touw, dat door de Muis wordt doorgeknaagd, is ook elders terug te vinden; zie b.v. Bar. Tor. III, bl. 416, 417.

3. Aanduidingen van hetgeen moet in acht genomen worden bij het visschen van krabben met fakkellicht, het visschen met vischvergift en het jagen met giftige pijlen. Het kwaad dat daarbij kan gebeuren, en dat door bepaalde voorteekenen wordt aangeduid, is met velerlei middelen te bezweren, die alle worden aangegeven. Dit gedeelte, feitelijk het voornaamste van 't geheele verhaal, is zeer onduidelijk in den tekst en de vertaling van Morris (No. 8, bl. 84—93, twee overleveringen). De bedoeling is, als ik het wel heb, dat het visschen met fakkels en met gifwortels en het gebruiken van pijlgif moet geschieden bij een bepaalden stand der sterren; fouten, hiertegen begaan, kunnen door de aangegeven middelen worden hersteld. Deze middelen zijn aangegeven door de 8 Broeders, die thans nog als sterren aan den hemel staan, terwijl de Pleegvader de Man in de Maan wordt en de Drie Vrouwen eveneens tot een sterrenbeeld zijn geworden. [Deze laatste episode vormt het vierde gedeelte van het verhaal.]

Zie ook: Kruyt „De Mentawaiers", bl. 162—166.

III. Verhaal van Si Sege Moelaibi.

1. Sege Moelaibi gaat met zijn getrouwden broer een vaartuig maken. Het eten is op en Sege Moelaibi gaat nieuwen voorraad halen bij zijne schoonzuster, want ze hebben nog ettelijke dagen werk aan hunne schuit. Hij vaart de rivier op, terugkeerend met een aantal bamboe-kokers met gekookte spijs. Hij ziet eene slang en gooit haar een bamboe met eten toe, zoo ook aan een krokodil, een vuurvlieg, een hert, een aap en aan eenige visschen, zoodat hij slechts één bamboe aan zijn broer kan brengen. Dit weinige is al spoedig op; de broer gaat den volgenden morgen nu maar zelf naar zijne vrouw, die geen opheldering kan geven. Ze geeft haren man een ruimen voorraad eten mee, maar als dit na eenigen tijd weer op is, moet S. M. opnieuw gaan. Hij doet weer als den vorigen keer, maar zijn broer is hem tegemoet gegaan om hem te bespieden en ziet nu

hoe S. M. met hun voedsel omgaat. De oudere broeder gooit nu zijne lans naar S. M., maar treft slechts het roer van de prauw waarin zijn broer vaart, zoodat het vaartuig vastloopt. De broeders krijgen nu twist, waarop S. M. wegloopt, terwijl de oudere broeder zijne vrouw gaat halen en met haar het vaartuig afmaakt, dat hij met S. M. in bewerking had.

2. Sege Moelaibi komt aan het huis van een reus, vindt daar spijs gereed, eet er van en verstopt zich onder het huis. Des avonds komt de Reus tehuis en ziet dat zijn eten op is. Hij roept den onzichtbaren indringer toe: „Als ge een man zijt, eet dan visch; zijt ge eene vrouw, eet dan garnalen." Den volgenden dag gaat de Reus weer visschen; S. M. klimt weer in het huis en eet visch. 's Avonds komt de Reus terug en ontdekt S. M. onder de schillen van de keladi. Hij stelt den jongen man gerust en wil hem tot zoon aannemen. S. M. is bang voor zijne lange nagels en daarom snijdt de Reus ze af, alleen die van den pink niet, om daarmee visch te kunnen vangen.

3. Sege Moelaibi blijft nu bij den Reus en krijgt de opdracht om een tuin te maken. Hij begint er aan, maar hij is alleen en het werk schiet weinig op. — Gooi het mes weg en beveel het zelf te hakken, roept de Reus hem toe. S. M. doet het en het mes hakt er zelf op los, zoodat een groot stuk grond wordt schoongekapt. Nu volgt het steken der pootgaten, waarmee S. M., die er weer alleen voor staat, slechts weinig vordert. — Beveel den pootstok zelf gaten te steken, zegt hem de Reus. Nu zijn spoedig de gaten in den grond, zoodat er pisangspruiten in kunnen geplant worden. Als die spruiten moeten uitgestoken worden, doet het mes dit zelf, op bevel van S. M. Bij het planten behoeft S. M. de stekken maar rond te smijten; ze planten zich zelf in de gaten. Als hij eene tuinhut moet bouwen, zendt hij er de bijl op uit om boomen te hakken, en als de hut gereed is plant S. M. allerlei gewassen.

4. Kobboet, de Man in de Maan, gaat op jacht op de aarde, komt bij S. M.'s tuin en neemt van de geplante gewassen allerlei bloemen mede naar de Maan, waar zijne 3 zusters de bloemen bewonderen en ze ook willen gaan plukken. Maar Kobboet wijst haar de vindplaats niet aan. Hij gaat nog een keer, brengt weer bloemen mee, en als nu de zusters aandringen, vertelt hij haar waar hij de bloemen vandaan heeft, op voorwaarde dat zij hem luizen. Zoo komen zij achter het geheim. Als er nu een zware regen valt, gaan de 3 meisjes op de regenstralen naar beneden, komen in S. M.'s hof en plukken bloemen. S. M. bemerkt den diefstal en gaat op raad van den Reus

op de loer liggen. De meisjes komen een tweeden keer, S. M. betrapt ze en pakt de oudste beet, die hem naar de middelste verwijst: deze toont hem weder de jongste, waarop S. M. deze vasthoudt, terwijl de beide oudere zusters naar de Maan terugkeeren. S. M. tatoeëert het meisje en trouwt haar. Hij krijgt eene dochter bij haar en daarna een zoon, maar dit alles gaat buiten den Reus om, want S. M. woont in zijn tuinhuis. Ten slotte gaat hij toch naar den Reus (die Si Kongkong heet) en deze vraagt hem om met vrouw en kinderen bij hem te komen wonen. Aldus geschiedt.

5. Een poos daarna gaat S. M. visschen, zijne vrouw gaat naar den tuin. Grootvader Si Kongkong past op de kinderen en zingt: „Als het niet was om de bloemen, dan zou dit alles niet zijn gebeurd". Als de moeder thuis is vertelt het oudste kind haar dit. Den volgenden dag gaat de vrouw weer naar den tuin, zooals het heet, maar zij blijft bij het huis, verstopt zich en beluistert den Reus, die weer hetzelfde zingt. Nu heeft ze zekerheid, gaat water halen in een bamboe en legt medicijn op haar hoofd, omdat ze zegt niet naar den tuin te zijn gegaan om hoofdpijn. Ze zet haar bamboe-koker tegen de trap, klimt de trap op, stoot met een stok in het water, zoodat het hoog opspuit, en klimt op den waterstraal weer naar de Maan, gekrenkt als ze is door hetgeen de Reus heeft gezongen. Daarop laat ze van uit de Maan een mand met pisangs neer, de kinderen eten er van, gaan in de mand zitten en worden nu door de Moeder naar boven getrokken.

6. Sege Moelaibi komt thuis en verneemt van den Reus wat er is gebeurd. Den volgenden dag gaat hij naar zijn tuin en schreit dagen achtereen. Hij droomt dat hij per Rotan naar de Maan moet gaan, driemaal achtereen, eerst daarna geeft hij gehoor aan hetgeen de droom hem heeft gezegd. Hij deelt den Reus zijn plan mede en gaat heen. De eerste Rotan waar hij komt, verwijst hem naar den tweeden en deze zegt hem 3 paar kokosnoten te halen, om hem onderweg te besproeien, als hij mocht verwelken. Den volgenden dag gaat S. M. naar den Rotan terug, met den Reus en 3 paar kokosnoten; zij slachten een kip, houden *poenen* en maken den grond schoon om den Rotan heen. Daarna verzoeken zij den Rotan zich kort te maken. S. M. klimt er op, met kokosnoten en reiskost, en neemt afscheid van den Reus Si Kongkong. Deze verzoekt den Rotan zich lang te maken en zoo wordt S. M. naar boven gevoerd. Als de Rotan gaat verwelken, besproeit S. M. hem met kokoswater en als dit op is, is ook de Maan bereikt en haakt de Rotan zich vast aan het dak van

het huis van Kobboet. S. M. gaat op het dak zitten, de Rotan trekt zich terug en wordt als te voren.

7. S. M. gaat nu buiten op het portaal zitten en schreit. Daar komt een Duizendpoot bij hem en biedt aan zijne Vrouw te knijpen, opdat hij haar zal kunnen herkennen. S. M. neemt deze hulp aan, maar hoewel de Duizendpoot zijne Vrouw tot tweemaal toe in de kuit bijt, blijft S. M. buiten op het plat zitten schreien. Daarop komt een Vuurvlieg en biedt aan zich op zijne Vrouw neder te zetten. Eerst als de Vuurvlieg het voor den tweeden keer doet gaat S. M. binnen; zijne Vrouw ontvangt hem vriendelijk, maar zijn zwager Kobboet slaat hem het hoofd af. Zijne Vrouw geneest hem weder. Daarop wordt feest gevierd ter eere van S. M., waarbij kippen en een hond worden geslacht. S. M. moet helpen door kokos te raspen. Als hij een bak heeft vol geraspt, strooit Kobboet het over den grond, zoodat het met aarde wordt vermengd, en gelast hem het kokosvleesch uit het vuil te zoeken. S. M. schreit weer, waarop de mieren hem te hulp komen en het werk voor hem verrichten. Daarop moet hij water scheppen in een mand die met groote mazen is gevlochten. Hij gaat met de mand naar het water en schreit weer, waarop een paling hem helpt, door zich te slingeren door de mazen der mand en haar zoo waterdicht te maken. Als S. M. aldus het kunststuk heeft volbracht, moet hij het nog eens doen en nu helpt een groote paling hem, zoodat het hem opnieuw gelukt. Weer wordt hem het hoofd afgeslagen, nu het blijkt dat hij tooverkundig genoeg is om zulke dingen te doen, en opnieuw geneest zijne vrouw hem. Op het feest doet men gesmolten lood in het bakje waarin hij de handen zal wasschen en als hij vleesch wil nemen is het hondenvleesch. Zijne kinderen waarschuwen hem bijtijds. Des avonds moet hij dansen uitvoeren, waarbij de bloemen die hij op het hoofd draagt, niet mogen verwelken. Maar zijne vrouw heeft een voorraad versche bloemen en weet ze telkens met de verwelkte te verwisselen. Zoo komt hij den nacht door. Een anderen keer wordt olie voor hem uitgegoten op den grond, die hij weder in de flesch moet terugbrengen. Op zijn geschrei komen de visschen hem te hulp en verrichten het werk voor hem. Na het volbrengen van dit kunststuk slaat Kobboet hem weer het hoofd af, maar zijne vrouw geneest hem ook nu weer. En nu eischt men nog van hem, dat hij op pisangbladeren zal slapen, die des morgens geheel gaaf moeten gebleven zijn. Zijne vrouw houdt nu versche pisangbladeren gereed en legt die des morgens vroeg in de plaats van die waarop S. M. heeft gelegen. Nog wordt hem niet toegestaan zijne

vrouw weer te trouwen; eerst moet hij nog eene prauw maken, met een bijl van *titir*.[1]) Nu komen hem de muizen en de eekhoorns te hulp, die een boom voor hem vellen en dien van binnen hol knagen. Ze maken zelfs roeispanen voor hem. Als hij de prauw niet naar het water kan sleepen en schreiend er bij nederzit, komt een hert en verricht dit werk voor hem. Hij roeit nu de prauw naar het huis waar zijne vrouw en hare familieleden wonen; onderweg raakt ze vast op een boom die in het water ligt; een krokodil helpt over de hindernis heen. Als hij aankomt, wordt hem bevolen met de prauw naar een hoogen doerian-boom te roeien, er in te klimmen, de vruchten er uit te halen, de dorens er af te halen en de geheele vracht in de prauw thuis te brengen. Het beklimmen van den boom doen de apen voor hem, het schoonmaken der vruchten verrichten muizen en eekhoorns. Nu moet hij de volle schuit tegen den stroom opoeien, die daarenboven door den regen tot een stortvloed is aangezwollen. Hierbij helpt hem een krokodil. Bij zijne terugkomst laat hij zijne zwagers de doerians uit de prauw halen, maar zij vallen allen, omdat de prauw van binnen met olie was besmeerd.

Hierna wordt S. M. door zijne zwagers gedwongen om te dansen op zijne knieën. Thans helpen hem de slangen; hij vangt er eenige in een bamboe-koker en versiert er zich mee als hij den dans op de knieën moet uitvoeren. Van schrik loopen al zijne zwagers weg, zoodat hij den dans niet behoeft uit te voeren. Ten slotte vorderen zijne zwagers van S. M. dat hij gesmolten lood zal kneden, maar nu treedt zijne vrouw op en weet het te verhinderen. Verder besluit zij, met man en kinderen naar de Aarde terug te gaan. Voor haar vertrek plant zij een struik; uit de meer of minder bloeienden toestand daarvan zullen hare ouders kunnen opmaken of zij en hare kinderen welvarend zijn of niet. Daarna spreekt zij een tooverwensch uit en doet daardoor een harden regen ontstaan, waarop S. M. en zijne vrouw en kinderen naar de Aarde vertrekken. Ze vinden hunnen tuin verwilderd, maar de vrouw heeft slechts hare tooverwenschen uit te spreken, om alles weer in orde te brengen. Verder leven zij aangenaam en gemakkelijk voort, want al wat zij wenschen kunnen zij verkrijgen.

Van dit verhaal heeft Morris twee overleveringen, beide vrij uitvoerig, die hier en daar zelfs een trekje hebben dat in de hierboven gegeven lezing niet voorkomt, maar door groote beknoptheid vaak

[1]) De Heer Werkman deelt mede dat *titir* de naam is van een groot zeeschelpdier.

onduidelijk zijn en door het bovenstaande worden toegelicht. Zie Ment. Spr. Verh. 4, bl. 56—65 en 65—77, en Kruyt, „De Mentawaiers", bl. 154—159.

De held van het verhaal heet bij Morris: *si Ege Moelalaibi*. Volgens M. is in het N. dialect *laibi* „die Spitze der Rotangblätter"; wrsch. beteekent het woord: het dunne, sierlijk gebogen uiteinde van een rotan-twijg, vgl. Niass. *lai* „boomtop, aar", Bar. *joemai* (uit *loemai*, uit *lai*) „uiteinde van een rotan-tak". *Sege* is „op, ten einde, gedaan, af, aangekomen". De naam *Sege Moelaibi* kan dus beteekenen: „Aangekomen, zittende op het uiteinde van een rotan", zooals de held van dit verhaal doet, wanneer hij de Maan bereikt.

Morris heeft reeds opgemerkt dat het verhaal uit verschillende stukken bestaat, die elk hunne parallellen hebben, waarvan hij er ook eenige aangeeft

1. Het eerste stuk vertelt de verkwistende mildheid van Sege Moelaibi, die zijn eigen voedsel wegschenkt aan allerlei dieren, wat hem later in hulp wordt vergolden. Behalve de parallellen die Morris aanhaalt (bl 56, 57, Noot 2) zijn nog aan te wijzen: Tontemb. Teksten, No. 26—28, Sangireesche Teksten, No. XXV (Bijdr. K. I. 5, IX, 75), Eenige Fabels en Volkslegenden op het eil. Timor (Verh. Bat. Gen. dl. LXI, 2e st.), bl. 73, No. 16, Don Joean en de Oude Tooverheks

2. De vischvangende Reus met de lange nagels, wordt bij Morris eenvoudig „Grootvader" genoemd. De naam *Si Kongkong*, die hem later wordt gegeven, duidt ook op deze lange nagels; *kongkong* heeft tot wortel *kong*, vgl. de afleidingen van den Jav. wortel *kĕm*, *gĕm*, Boeg. *gĕngkĕng*, Mak. *kangkang* „met een nijptang aanvatten", Bar. *ganggo* „graaien, met kromme vingers aanvatten", *kangka* „krabben", *kongka* „kiekendief, grijpvogel", *kongko* „met de volle hand aanvatten". *Si Kongkong* behoort tot de in afzondering levende goedaardige wezens, bij wie hulpelooze zwervelingen onderdak vinden. Veelal treedt als zoodanig eene Oude Vrouw op. Zie „Bare'e-sprekende Toradja's", III, 398.

3. Bij Morris is deze passage niet duidelijk. De Reus gelast hem daar eerst het eten op te scheppen op den omgekeerden schotel. Morris vat dit bevel, en ook de in de tweede overlevering gegeven bevelen: werp de bijl, het mes, de schoffel weg, als fopperij op, om S. M. op de proef te stellen. In de Minahassische en Toradja-sche verhalen zijn zulke raadgevingen bedoeld als een proef om te zien of de bescherming zoekende wel wezenlijk gehoorzaam is. Zoo is

het zeker ook bedoeld in de 1e overlevering bij Morris, terwijl het wegwerpen der werktuigen in de 2de lezing wil zeggen: laat de gereedschappen het werk voor je verrichten.

4. Dit is het bekende verhaal van de Hemelmeisjes. Morris geeft parallellen op; zie ook „De Bare'e-sprekende Toradja's", III, bl. 401, waar nog andere parallellen zijn opgegeven.

5. Het voortbrengen van den kunstmatigen waterstraal, waarop het Maan-meisje naar den Hooge teruggaat, is een tegenhanger van de regenstralen waarop de Maanbewoners naar de Aarde plegen af te dalen. Het wiegeliedje, waaraan de Maanbewoonster zich zoo ergert, is bij Morris zeer onduidelijk.

6. Hier treedt de Rotan op, die ook in de Toradja-sche verhalen de Aardbewoners naar de Bovenwereld brengt. Zie „De Bare'e-sprekende Toradja's", III, bl. 396. Wie met dezen reuzenrotan naar boven wil, moet 7 bamboe-kokers vol water medenemen om den Rotan te besproeien, als hij links of rechts wil afwijken, d.i. omvallen, omdat zijne groeikracht te kort schiet In de 2e overlevering zijn bij Morris twee voorstellingen dooreengehaald (bl. 72, 73): die van den hoog opschietenden rotan en die van een hoogen kokosboom, die den Aardbewoner naar de benedenste verdieping der Bovenwereld brengt; de andere kokosnoten die hij moet medenemen dienen om daaruit telkens een nieuwen boom te laten opschieten, die hem tot de volgende verdieping brengt.

7. De tallooze proeven aan welke S. M. zich moet onderwerpen, eer hij zijne Vrouw kan terug[brengen], komen in een groot aantal Indonesische verhalen terug. Morris geeft parallellen op bl. 57, Noot 1; zie ook: Bare'e-spr. Tor. III, 389, 432.

Aan het eind van het verhaal plant de Vrouw van S. M. volgens den tekst van Morris eene *maingo*-plant, die antwoord geeft in plaats van het gevluchte echtpaar, waardoor de vlucht niet zoo spoedig wordt bemerkt. Een parallel hiervan is in vele Toradja-sche verhalen het neerleggen van luizen, vóór de vlucht, die antwoord geven wanneer de vluchteling wordt geroepen. In het Grimm-sche sprookje „Der liebste Roland" laat een meisje, dat voor hare booze stiefmoeder vlucht, op verschillende plaatsen in huis bloeddruppels vallen, die in hare plaats antwoord geven, wanneer de moeder haar roept. In Dl. II, No. 8 van het Philippine Journal of Education (1920) staat op bl. 194—202 een Igorotsch verhaal, waarin een vluchtend meisje aan een half verkoold stuk brandhout opdraagt om in hare plaats te antwoorden. In hetzelfde verhaal treden ook een spin, eene krab en

een paling op als „dankbare dieren", die o.a. het meisje in staat stellen om water in eene mand te vervoeren.

IV. Si Keppai Laggai.

Keppai Laggai zal met een aantal makkers een huis bouwen, maar gaat eerst sagoe-kloppen; daarop gaat de geheele troep kokosnoten plukken. De troep roeit vooruit, K. L. zal wel nakomen. Later gaan K. L. en zijne vrouw scheep, hun vaartuig duikt onder water en komt eerst boven als de kokospalmen zijn bereikt. Daardoor zijn zij de anderen, zonder dat dezen het konden vermoeden, ver vooruit gekomen en hebben al eene hut opgericht, als de anderen aankomen. Ook bij het terugkeeren varen K. L. en zijne vrouw later af dan de anderen en komen eerder aan, daar zij hunne makkers onder water voorbijvaren. Daarop gaan de anderen visschen. K. L. blijft thuis en maakt de vrouwen der visschers zwanger door naar ze te wijzen; alleen naar de vrouw van zijn broer wijst hij niet. Na drie maanden bevallen de vrouwen, maar men laat K. L. ongemoeid, omdat men geen zekerheid heeft van zijne schuld en omdat ook zijne schoonzuster niet is bevallen.

Als er nu genoeg voedsel is verzameld gaat men het huis bouwen, maar er is geen gereedschap. K. L. neemt een stuk kokosbladscheede, gebruikt dit als vaartuig, duikt er mee onder water en komt pas boven bij een grooten winkel. Daar vraagt hij om gereedschap. De winkelier zegt gekscherende, dat hij zijn geheelen voorraad wil afstaan, als K. L. het alles tegelijk in zijn zonderling vaartuig kan laden. K. L. neemt het aan en het gelukt hem, zoodat hij nu met een ruimen voorraad onder water varende bij zijne makkers terugkomt. De anderen gaan nu de huispalen kappen, intusschen graaft K. L. de gaten. De anderen komen terug en terwijl K. L. nog aan een gat bezig is, laten zijne makkers een paal op hem neer, om hem te verpletteren, maar in een oogenblik zit K. L. boven op den paal. De makkers gaan de overige palen halen en laten er weer een op hem neer, maar nu blijft K. L. beneden in den grond. Na eenigen tijd verschijnt hij aan zijne naaste familieleden en waarschuwt hen om bij het inwijdingsfeest van het huis snel te eten en zich daarna te verwijderen, want hij wil wraak nemen. Als het huis nu wordt ingewijd, eten zijne familieleden snel af en verlaten het huis. K. L. doet daarop de aarde beven, het huis valt om en zijne familieleden schreeuwen: „Hier zijn wij!", zooals hij hun had aangeraden. De

aarde verzwelgt daarop alle menschen, alleen zijne familie blijft in het leven.

K. L. noodigt daarop zijne verwanten uit om zijn onderaardsch verblijf te komen bezien. Zij gaan hem bezoeken en vinden een vruchtboom met velerlei soorten van vruchten, die niet opraken, hoeveel men er ook van eet. Heimelijk nemen zij zaad er van mede. Op aarde teruggekomen planten zij het en het komt op. Daardoor gevoelen zij vooreerst geen behoefte meer om weer eens naar de Onderwereld te gaan. Als K. L. hen uitnoodigt om weer eens te komen, antwoorden zij dat ze al lang zulk een vruchtboom hebben als hij. K. L. wordt boos en zegt dat hij nu telkens aardbevingen zal veroorzaken. Daarbij deelt hij mede, wat er geschieden moet als de aardbevingen op verschillende tijden van den dag komen. In ieder geval mag men bij aardbeving zijn werk niet voortzetten.

Dit verhaal is door Dr. Kruyt medegedeeld in „De Mentawaiers", bl. 146—148; Morris heeft het niet opgeteekend. De naam *Si Keppai Laggai* is te vertalen met „die een dorp onder zijne vleugels neemt", wellicht te nemen in de beteekenis: die een heel dorp kan omvatten of verzwelgen, nl. door het in den grond te doen verzinken. Si K. L. is blijkbaar de god die de aardbevingen veroorzaakt, maar die in het volksgeloof al min of meer op weg is om een soort Uilenspiegel te worden. Bij Kruyt heet hij eenvoudig *Teteoe* „grootvader".

V. Pagetasambaoe.

P. is de naam van een toovenaar uit den ouden tijd, die te Tai Leleoe woonde. Zijne dorpsgenooten wilden de lieden van Toebeket aanvallen, maar P. ried aan eerst de voorteekenen te raadplegen. De teekenen zijn ongunstig, maar men wil doorzetten, hoezeer ook P. waarschuwt. Het komt tot treffen en P. sneuvelt. Zijne makkers vluchten, maar P. wordt door een krokodil belikt, waarna hij weer opleeft en door den krokodil naar zijn dorp wordt teruggebracht. Als de anderen terugkomen, loopt hij reeds langs de monding der rivier. Hierna toont hij zijne toovermacht, door gedroogde visschen weder levend te maken, de visschen op het droogrek te vermenigvuldigen en een kokospalm te doen doorbreken; een der noten, die reeds is uitgeloopen, plant hij en laat ze terstond opgroeien tot een boom van gelijke hoogte als de doorgebrokene. Daarop laat hij een aantal stukken land zich losmaken van de voorgebergten aan de kust, dit worden eenige eilandjes, die met name worden genoemd. Op een

dier eilanden was eene vrouw achtergebleven, die kippen fokte. P. vermenigvuldigde door zijne tooverkracht hare kippen en de vrouw werd tot een goddelijk wezen en woont er tot nog toe. Van tijd tot tijd ging P. daarheen en begaf zich dan naar huis. Als hij dat huis binnenkwam, verschafte hij zich door een tooverwensch eenige aapjes, om ze op te eten, en als ze waren klaargemaakt en het bleek niet genoeg te zijn om hem en zijn gezelschap te verzadigen, liet hij een aantal bamboe-kokers gereed maken, in elk van die stopte hij een stukje vleesch en dan werden 30 bamboes vol apenvleesch, zoodat allen overvloed hadden.

Het verhaal breekt hier plotseling af, terwijl er nog wordt verteld dat P. van een kind van zijn broeder het verzoek krijgt om hem te genezen van de booze zweren die zijn lichaam bedekken. P. verklaart zich daartoe in staat, maar hoe hij dit nieuwe wonder verricht, wordt niet meer verteld.

Ook dit verhaal is niet door Dr. Morris opgeteekend. De beteekenis van den naam Pagetasambaoe is mij niet bekend.

DE PLAATSING DER RAMA-RELIEFS VAN TJAṆḌI LARA-DJONGGRANG EN DE ZONNE-OMLOOP

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Het is een niet genoeg te herhalen waarheid, dat wij van de eigenlijke beteekenis der oudjavaansche bouwvallen, hunne waarde voor de toenmalige wereld, hunne rol in het dagelijksch leven, zeer weinig afweten. Alle min of meer op intellectualistische sluitredenen gebaseerde gevolgtrekkingen daaromtrent, alle „verklaringen" van figuren der goden, helden, hunne indeeling aan den tempel, kortom datgene, wat zij voor den tijdgenoot waren, dat alles is weliswaar met veel vlijt en ijver door ons, archaeologen bijeengezet en opgesteld, doch zou, indien de oudjavaansche priesters er kennis van kregen, hoogstens een medelijdenden glimlach op de lippen tooveren of een schouderophalen over zooveel onwetendheid en gebrek aan inzicht. Onze uitleggingen blijven hopeloos aan de oppervlakte en het is dan ook ongetwijfeld hierdoor, dat men zich somwijlen den ouden eeredienst van Java wil voorstellen als een op traditie berustend en daardoor geheiligd zinloos labyrinth, waarin de eigen priester verward raakte en waar ruimschoots gelegenheid was tot afdwalen van den geheiligden weg. Herhaaldelijk komt het voor, dat wij meenen te moeten constateeren een afwijken van wat wij als logisch systeem reconstrueeren en vooral bij het uitbeelden van godenfiguren of reeksen van voorstellingen ligt het dan voor de hand te denken aan een vergissing van den beeldhouwer; iets, waardoor tenminste de figuur van den priester gered blijft. Niettemin heb ik herhaaldelijk gelegenheid gehad zulk een meening te corrigeeren en aan te toonen, dat toch waarschijnlijk de vergissing niet aan hem, doch aan ons, archaeologen, moet worden toegeschreven en dat een en ander wel degelijk op logische wijze, doch dan volgens een ander, ons onbekend of slechts ten deele bekend denksysteem, zijn verklaring kan vinden.

Rassers heeft in zijn Pandji-studie in het bijzonder gewezen op het feit, dat miskenning van dit denksysteem, van deze voorstellingswereld, die geheel anders was dan de onze, noodwendig fouten in de interpretatie der figuren en hunne handelingen na zich moet sleepen en over het algemeen kan men zeggen, dat het doordringen in deze gedachtenwereld beter begrijpen met zich mede brengt. Wat nu de oudheden van Java aangaat, zoo zijn het voornamelijk de reliefvoorstellingen geweest, die telkens en telkens den interpretator tot wanhoop brachten aangezien de voor ons gevoel logische indeeling der gebruikte stof menigmaal bleek te ontbreken en wij daarvoor in de plaats te maken kregen met een oogenschijnlijk geheel willekeurige verdeeling der tafereelen over de beschikbare ruimten.

Nu kan echter reeds de omstandigheid, dat zulke reliefs zijn aangebracht aan de heiligste bouwwerken van dien tijd, ons tot bijzondere voorzichtigheid manen en eenige berusting opleggen, voor het geval de aangetroffen verdeeling niet geheel klopt met hetgeen wij wel gaarne zouden gezien hebben. Een dergelijk geval doet zich voor bij de relieftafereelen van tjaṇḍi Lara Djonggrang bij Prambanan. Talloos zijn de moeilijkheden, die aan de interpretatie daarvan in den weg gelegd waren. Om te beginnen treffen wij het Rāmaverhaal aan, verdeeld over twee van de drie voorhanden tempels en wel aan den Çiwa- en den Brahman-tempel, terwijl naar ons gevoelen juist de Wiṣṇu-tempel de meest geschikte zou geweest zijn om met verhalen betreffende den Wiṣṇu-awatāra Rāma versierd te worden. Çiwa-verhalen zouden wij aan den Çiwa-tempel hebben willen zien, doch, de eerste figuur, die op de reliefs van dien tempel ontwaard wordt is Garuḍa en de tweede Wiṣṇu zelf! De conclusie ligt voor de hand: de priesters, die bij het ontwerpen hunne aanwijzingen gegeven hebben voor deze wonderlijke verdeeling, verstonden of hun vak niet meer, of zij namen het niet zoo nauw.

Dan bevalt ons ook de verdeeling der episoden niet al te zeer: sommige episoden zijn te lang gerekt, andere te kort of in het geheel niet vertegenwoordigd. Enkele zelfs werden wel als „foutief" opgevat en door den interpretator verbeterd. Hier moest een mannefiguur een vrouw zijn, daar waren er te veel personen op één tafereel verzameld en leek het wel of twee Rāma's, twee Lakṣmaṇa's enz. door het bosch trokken, terwijl het dwaze van vele kleine onbegrijpelijke zaken terloops werd terecht gezet.

Het is mij mogen gelukken enkele van deze beeldhouwers-„vergissingen" met behulp van maleische en javaansche populaire ver-

tellingen en verhalen op hun juistheid te toetsen en daarbij bleek dat meestal de vergissing aan de zijde van den archaeoloog was geweest [1]). Tevens bleek, dat wij hier niet te maken hadden met het officieele Rāma-gedicht van den grooten dichter Vālmīki, dat steeds als origineel had gegolden voor de tallooze afwijkende Rāma-vertellingen door heel Indie, maar dat wij een of anderen officieelen vorm van een dergelijke Rāma-*vertelling* voor ons hadden, die slechts in groote lijnen met het kunstdicht van den hofpoëet moet hebben parallel geloopen. Waarschijnlijk zelfs zou de inhoud van dergelijke afwijkende verhalen dichter bij het oer-Rāma-verhaal staan dan het laatstgenoemde. Helaas is het mij daarbij niet mogen gelukken de herkomst dezer afwijkende redacties aan te toonen, hoewel er redenen waren, die er mij toe brachten vooral het westelijk stuk van Indie als van bijzondere beteekenis voor de verbreiding van dergelijke verhalen over den archipel aan te zien. Niettemin is het afkomst-probleem der Hindu-cultuur op den archipel daarmede in een nieuw stadium gebracht en moet elke aanwijzing, hoe gering ook, opnieuw getoetst worden aan deze veranderde instelling, waarbij wij niet langer uitsluitend den blik gericht houden op het eerst veel later tot eenigen bloei van beteekenis geraakte Zuiden van Indie, doch op het Westen, en eventueel ook het Oosten, als doorgangsstations voor de groote, zich in het eerste duizendtal jaren van onze jaartelling buiten Indië uitstrekkende invloeden. Tot dergelijke aanwijzingen behoort ook hetgeen ik in de onderstaande regelen hoop uiteen te zetten.

De reeks van reliefpaneelen, die zich aan den binnenkant van de balustrade bevindt, welke rondom de ommegang van den Çiwa-tempel van Prambanan is opgesteld en welke nu, dank zij eenige herstelling, in de juiste belichting kan worden waargenomen, is op natuurlijke wijze door de vier trappen en portieken in vier gelijke of nagenoeg gelijke deelen verdeeld [2]). Volgen wij de door mij voorgestelde interpretaties van de afzonderlijke tafereelen, dan noteeren wij voor de eerste kwart-reeks de tafereelen vanaf de nederdaling van Wiṣṇu tot en met den terugkeer van Rāma in Ayodhyā [3]), voor de tweede kwart-reeks de episoden vanaf de kroning van Bharata tot en met de ontmoeting met Çūrpanakhā [4]), voor de derde reeks vanaf den roof van Sītā door Rāwaṇa tot en met de overwinning op Wālin [5]) en voor de laatste reeks vanaf de beraadslagingen omtrent het zoeken naar de geroofde bruid tot aan den overtocht [6]).

Oogenschijnlijk is in deze verdeeling geen bijzonder systeem te

ontdekken en in sommige gevallen, b.v. bij den roof van Sītā worden naar ons gevoel de nauw samenhangende tafereelen van den gouden gazel en den roof zelf op onaangename wijze door de trap onderbroken. In werkelijkheid kunnen wij echter wel degelijk een zeker systeem ontdekken in de verdeeling dezer reeksen over de vier vierdedeelen van den tempel. Het valt namelijk op, dat vanaf het oogenblik, waarop Rāma naar zijn kraton is teruggekeerd, tot aan dat, waarop hij te strijden had met Wālin, een aaneengeschakelde reeks van tegenslagen zijn deel is. Heel de verbanningsgeschiedenis en die van den roof zijner echtgenoote valt tusschen deze twee punten. Daarentegen is alles, wat aan de tegenovergelegen helft van den tempel is afgebeeld van een beter en voor Rāma aangenamer gehalte; vanaf het begin tot aan den terugkeer is het één reeks van kleine en groote successen (uitverkiezing door Wiçwāmitra uit zijn broeders, het overwinnen van verscheidene daemonen, het winnen van zijn bruid en, last not least, het overwinnen van den voor hem gevaarlijksten tegenstander, *die zijn eigen naam draagt*, Rāmaparaçu). Terwijl de laatste kwart-reeks het begin geeft van een andere reeks van successen, die tot einddoel heeft het vinden van zijn bruid. Ware het toch niet geschied, dat Wālin de nederlaag leed, dan zou Sugrīwa nimmer den troon hebben kunnen beklimmen en Hanumat dus ook nimmer zijn uitgezonden en ten gevolge daarvan Sītā ook nimmer zijn gevonden. De vier punten, waar de reeks door de trappen wordt onderbroken, blijken dus voor Rāma van het hoogste belang geweest te zijn en wel, de pradakṣiṇā volgende: geboorte; toppunt van succes*; verbanning; roof der bruid; gevecht met den gevaarlijken tegenstander Wālin; verkrijgen van hulp; overgang op Langkā. Bezien wij deze markante punten nader, dan kunnen wij ze wederom in twee soorten splitsen en wel ten eerste de overgangspunten en ten tweede de keerpunten. Geboorte en roof zijn tot de eerste categorie te rekenen (de geboorte is een awatāra van Wiṣṇu, dus slechts een overgang in een nieuw stadium), terwijl de terugkeer en de overwinning op Wālin respectievelijk de keerpunten zijn van succes in tegenslag en omgekeerd.

Deze verdeeling der verhaalstof kunnen wij nog eenig relief verschaffen door te letten op de ligging van de daarin een rol spelende markante punten. De geboorte ligt in het Oosten, het hoogtepunt in het Zuiden, de roof en tevens het eerste optreden van Rāwaṇa, den aartsvijand, is in het Westen gelegen, terwijl in het Noorden de hernieuwde opgang een aanvang neemt. Welnu, lettende op het

karakter dezer punten, geloof ik, dat wij ons niet te ver wagen, indien wij de overgangs- en keerpunten van Rāma's loopbaan aan den Çiwa-tempel samen doen vallen met de zelfde punten in de zonnebaan. Het mag toch wel niet als een toevalligheid worden opgevat, dat Rāma's opgang, ondergang en opgang ten tweeden male, samenvallen met opgang, ondergang en opgang van de zon in haar dagelijksche baan, indien wij achtereenvolgens spreken van Oost-, Zuid-, West- en Noordpunt, of in haar jaarlijksche baan, als wij aannemen, dat hier gesproken moet worden van Lente-, Zomer-, Herfst- en Winterpunt. Vanaf het Oostpunt stijgt de Rāma-zon in haar baan op tot zij aan het Zuidpunt op het hoogtepunt is gekomen [7]); vervolgens daalt zij, hoewel nog krachtig, uit haar zonnehuis (het Zuidpunt = Ayodhyā) om in het Westpunt onder te gaan, d. w. z. haar strijd met de onderwerelddaemonen te aanvaarden, die haar van haar glans (Sītā) beroofden [8]). Haar laagste punt bereikt zij in het Noorden, waar de laatste vijand overwonnen wordt (Wālin), doch tevens de hernieuwde opgang aanvangt. Ten slotte bereikt zij met hulp van goede onderwereldmachten den overwal en de nieuwe dag begint (op Langkā) [9]).

Hiermede is de eerste dag-gang van de Rāma-zon gesloten en vangt een nieuwe aan, die ik U echter in zijn beloop niet kan laten aanschouwen, aangezien de plaatsing der reliefs aan den Brahmantempel onzeker is en nog te veel ruimte laat voor twijfel [22]). Houden wij ons dus liever voorloopig aan den Çiwa-tempel.

Het zal den aandachtigen lezer niet ontgaan zijn, dat zich bij de toepassing van dit zonne-beeld op de opeenvolging der relieftafereelen eenige moeilijkheden voordoen, die schijnbaar niet met een en ander kloppen. Zoo zou men verwachten dat alles, wat zich ten oosten van het Zuidpunt bevindt, van een geregelden en ongestoorden opgang getuigde. Niettemin zien wij vlak voor dat keerpunt een scene, die integendeel onheil voorspelt, nl. die van de kuiperijen van Kaikeyī. Zooals men weet heerschte omtrent de identificatie van dit tafereel eenige onzekerheid, zoodat wij hier misschien zullen mogen veronderstellen, dat de juiste interpretatie nog niet gegeven is [10]). Ik wijs daarbij echter op het feit, dat zulk een tafereel of tafereelenreeks, die vlak voor den overgang in een nieuwe kwart-reeks als het ware reeds met de volgende kwart-reeks in verband staat, geregeld is waar te nemen. In het Westen voorspelt de episode van den gouden gazel reeds den na den overgang komenden roof, in het Zuiden heeft het herstel van Sugrīwa op den troon van Apenland reeds vóór den overgang naar het Oosten plaats en in het Oosten

heeft de beeldhouwer, geheel tegen onze gevoelens in, op het laatst nog een stukje van Langkā gegeven, dat *wij* voor den Brahmantempel zouden hebben gereserveerd.

Deze eigenaardigheid komt dus geregeld voor en behoort blijkbaar bij het gevolgde systeem, zoodat wij gerust mogen aannemen dat de interpretatie van het Kaikeyī-tafereel inderdaad juist is. Wij hebben hierbij waarschijnlijk te maken met een in de javaansche wereld nog steeds voorkomende gewoonte om de overgangen in verhalen en dergelijke zaken nimmer plotseling en onvoorbereid te doen plaats hebben [11]).

Een vraag, die ons, nu wij dus blijkbaar met een bepaalde opvatting inzake de verdeeling van het Rāma-verhaal over den tempel te maken krijgen, op de lippen komt, is de volgende. Is er dan in de verdeeling der paneelen ook niet een zekere regelmatigheid te ontdekken? Ik geloof, dat wij deze vraag bevestigend kunnen beantwoorden.

Zooals men weet is elk kwart-deel van de reeks verdeeld in zes paneelen, tezamen 24 paneelen uitmakende. Welnu, nemen wij een oogenblik aan, dat wij hier met de jaarlijksche zonnebaan te doen hebben, dan ligt het mijns inziens voor de hand om te veronderstellen, dat elk paneel een vier-en-twintigste deel daarvan verbeeldt; een halve maand dus of duidelijker gezegd een pakṣa, aangezien de tijdrekening niet zoozeer uitsluitend met heele maanden als wel met pakṣa's te werk ging. Helaas is het mij niet mogelijk daarbij een doorgevoerde verdeeling in çukla- en kṛṣṇa-pakṣa's te ontdekken, hoewel dit in sommige gevallen zeker opgaat. Hierbij staat ons echter de onzuivere kennis van de waardeering dezer maandverdeeling in kosmisch verband in den weg, zoodat ons iets zal lijken te behooren tot een çukla-, wat den Hindu-Javaan als kṛṣṇa zal zijn voorgekomen [12]).

Maar, misschien is het dan wel mogelijk de verdeeling nog verder door te voeren en kan uit de van de *paneel*verdeeling zoo sterk afwijkende *tafereel*verdeeling ook al het volgen van een bepaald systeem blijken. Een beslist antwoord kan ik ook op deze vraag niet geven, doch ik wil wijzen op het eigenaardige feit, dat het mogelijk is de paneelen van elke tempelhelft te verdeelen in 30 tafereelen, tezamen dus voor den geheelen tempel 60 tafereelen uitmakende, juist het aantal nāḍī's van de dagelijksche zonne-tijdrekening [23])! Absoluut zeker is deze verdeeling echter nog niet, aangezien uit mijn

pogingen tot scheiding der verschillende tafereelen duidelijk blijken kan, dat hier en daar nog speling mogelijk is, die niettemin zeker niet zoo groot is, dat het totaal getal belangrijk zou worden gewijzigd [13]).

Naast en door elkaar zouden dan aan dezen tempel (en dus ook aan de twee andere tempels) de dagelijksche en de jaarlijksche zonnebaan in het Rāma-verhaal verwerkt zijn en het is duidelijk, dat een dergelijke systematische verdeeling van de verhaalstof over de beschikbare oppervlakte menig bezwaar, dat tevoren tegen deze verdeeling werd geopperd, kan opheffen: daar, waar naar onze opvatting teveel van de eene, te weinig van de andere episode werd gegeven, zal het systeem den beeldhouwer tot diens keuze gebracht hebben en afwijking van dat systeem zullen wij van hem zeker niet mogen verwachten. Even duidelijk is het echter, dat wij hier te maken hebben met iets, wat aan de eene zijde nauw verband houdt met de wajangvertooningen van heden, aan den anderen kant daarvan weer belangrijk afwijkt. Voor het eerste kunnen onze gegevens dus de kracht van Brandes' opmerkingen over het oost-javaansch karakter van tjaṇḍi Lara Djonggrang aanmerkelijk versterken [14]): wat wij hier voor ons zien, is in zekeren zin niet anders dan een twee (drie-) daagsche wajangvertooning, waarbij, evenals nu, de inhoud van het vertoonde verhaal, naar de mate het uur vordert, verschillende stemmingen bij het publiek dient op te wekken. Vreugdevol is de stemming van den ochtend tot aan het middaguur; verontrust tot aan zonsondergang; treurig tot aan middernacht [15]), doch wederom hoopvol tot aan den morgenstond, waarna, gedurende de vertooning van den tweeden dag, de hoopvolle stemming zal zijn overgeslagen in de vreugdevolle van het begin van den eersten dag.

Voor het laatste moet ik echter opmerken dat, voorzoover de bouw van de lakon betreft, aanmerkelijke verschillen zijn op te merken, en wel voornamelijk dit, dat de held van het verhaal hier klaarblijkelijk niet, zooals door Rassers voor Indonesië is aangetoond, een maan-held is, doch een zonne-held. Een verschil tusschen Midden- en Oost-Java, dat parallel loopt aan de vele door mij elders gesignaleerde tegenstellingen tusschen de kunstopvattingen van beide cultuurcentra.

In verband met dit laatste zou ik dan ook nog even willen terugkeeren tot hetgeen ik in het begin van bovenstaande regelen heb opgemerkt, namelijk dat het ons bevreemdt het Rāma-verhaal aan

den Çiwa-tempel afgebeeld te zien. Hoezeer ook het ontdekken van een streng systeem, dat bij de verdeeling van de verhaal-stof is gevolgd, ons zal kunnen verzoenen met verschillende eigenaardigheden, die ons eerst vreemd leken, toch zal het ons met de bedoelde merkwaardigheid niet accoord kunnen doen gaan. Het komt mij echter voor, dat ons hierbij de toepassing-zonder-meer van het in de nieuwere indische literatuur gebezigde stel van tien Wiṣṇu-awatāra's op Java in den weg staat. Immers, wij hebben reden om aan te nemen, dat de reeks in den tijd van tjaṇḍi Lara Djonggrang een geheel andere was [16]. En daarmede houdt ten nauwste verband de positie, die Wiṣṇu zelf in de trimūrti inneemt.

Daar, waar men de in later tijd eerst op tien gebrachte reeks van awatāra's kent, wordt Wiṣṇu als hoogst principe en Algod vereerd, naast en zonder veel innerlijk verband met de nevenfiguren uit de trits. Wij mogen echter veronderstellen, dat op Java, conform aan hetgeen wij uit de buddhistische geschriften en de huidige balische praktijk weten, deze trits eer moet worden opgevat als een drievoudige verschijningsvorm van een Hooger Wezen en dat hoogere wezen was de Zon. Waar nog steeds op Bali Soerja de essence is van het Al, waar Siwa, Wisnoe en Brahma daarvan niet meer zijn dan verschijningsvormen, waar de soerjasewana, letterlijk de „Zonnevereering", op Bali de vereeringsceremonie is kat' exochèn [17], waar in het buddhistisch systeem van de Sang Hyang Kamahāyānikan, dat zeker voor den tijd van tjaṇḍi Lara Djonggrang zal hebben gegolden, de verbindingsschakel met het Çiwaisme wordt gevormd door de godentrits van dien godsdienst (lees: secte) te doen emaneeren uit den dhyānibuddha met het sterke zonnekarakter: Wairocana [18]) en waar, ten slotte, de midden-javaansche periode onder sterken invloed heeft gestaan van de soematraansche buddhistische leerstellingen der Çailendra's, wier rijk waarschijnlijk op zijn beurt den invloed moet hebben gevoeld van dat van koning Harṣawardhana, den zoon van Rājyawardhana, den „Zonnevereerder", daar mag ons zulk een zonne-beteekenis, als ons nu duidelijk uit de reliefs van tjaṇḍi Lara Djonggrang voor de oogen treedt, niet al te zeer verbazen [19]).

Ja, wij mogen zelfs veronderstellen, dat het kiezen van juist dit verhaal zal bepaald geweest zijn door de rol, die de vorst, wiens tempel wij hier behandelen, als zonne-incarnatie te spelen had. Zoo zou het kunnen geweest zijn als het ware de levens-lakon van dien koning, wiens magisch contact met de levenden door middel van

dezen tempel kan zijn te werk gesteld en zou het afgebeelde verhaal hebben volgezeten met echt-javaansche toespelingen op hetgeen in zijn leven gebeurd was; zoo dit al waar kan zijn, zou toch de sleutel daartoe ons wel immer blijven ontbreken [20]). En zoo zou hier, evenals in Oost-Java het Pandji-thema in de geschiedschrijving tot Leitmotiv is geworden, het Rāma-thema dezelfde rol hebben gespeeld: in wezen zijn beide thema's verwant, in uitwerking echter verschillend. Nog steeds is het een veel voorkomende gewoonte onder Javanen zoowel als Baliers, om zich een bepaalde figuur uit de wajangverhalen te kiezen tot Leitmotiv voor het leven; in Siam heeft dit de officieele uitdrukking gevonden in den vorstentitel Ramā en ook daar leeft ieder vorst zijn Rāma-tragedie [21]).

Doch wij raken op dwaalwegen en loopen gevaar de feiten uit het oog te verliezen; hypothesen zullen eerst op het boven verschafte materiaal opgebouwd kunnen worden, indien het op zijn werkelijke waarde is getoetst. Zooveel is echter wel als zeker aan te nemen, dat de reliefverdeeling aan tjaṇḍi Lara Djonggrang geen willekeurige is, doch dat integendeel een streng systeem, dat van de zonnebaan, in acht is genomen. Misschien kunnen anderen hierop verder weven aan het herstel van het kosmisch weefsel, dat in den middenjavaanschen tijd over de tempels moet gelegd zijn geweest.

Soerakarta, 15 November 1927.

AANTEEKENINGEN.

[1]) Rāmalegenden und Rāmareliefs in Indonesien, München 1925

[2]) *Krom*, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst, I: 453 vlg

[3]) Rāmalegenden II: pl. 2—16. Voor de interpretatie zie I 148—151.

[4]) O.c. II: pl. 17—33. Voor de interpretatie zie I: 152—161

[5]) O.c II: pl. 34—51. Voor de interpretatie zie I: 161—169.

[6]) O.c. II. pl. 52—65. Voor de interpretatie zie I: 170—173.

[7]) De Garuda-*zonnevogel* opent de reeks.

[8]) Merkwaardig zijn de verlossingscenes in dit kwartdeel (o.c. II: pl. 36 en 37), daar de ondergaande zon in het oude stelsel op haar onderwereld-reis inderdaad als verlosser optrad van de aldaar smachtende zielen, die, door haar te helpen, het geluk deelachtig werden met haar de bovenwereld te bereiken (vgl. Egypte) Deze en dergelijke interpretaties houden natuurlijk niet verband met de systematische verdeeling der reliefs, wèl met een zonnekarakter van het Rāma-verhaal, welke twee zaken wij goed van elkaar dienen te scheiden.

[9]) Mijns inziens is het naar voren tredend daemonisch karakter der apen-

figuren, dat in later tijd zeer evident zal worden, misschien als onderwereldkenmerk op te vatten. De rākṣasa's zijn zeker geen onderwereldmachten, want hun Heer, Rāwaṇa, lijkt mij eerder een tegenhanger van Rāma te zijn, die bij diens ondergang opgaat (Westpunt van den tempel van Çiwa) en bij diens opgang ondergaat. Een maanfiguur dus? Maar dat strijdt met het geheele karakter van den daemon. Zulke vragen zullen, indien zij tot oplossing gebracht worden, er veel toe kunnen bijdragen te onderkennen in hoeverre het zonne-systeem als mythische legende levend gevoeld en verwerkt werd. Helaas staat ons hierbij de geschonden toestand van den Brahman-tempel in den weg.

[10]) Rāmalegenden I: 151 vlg. II: pl. 16.

[11]) Vgl. de gewoonte om in het laatste stuk van een voorafgaanden zang op den volgenden zang te zinspelen. Overigens is deze gewoonte, om scherpe tegenstellingen en plotselinge wendingen zooveel mogelijk te vermijden, niet alleen Javaansch, doch typisch te achten voor elke niet-moderne gedachtenwereld, waarbij zij te sterker optreedt, naarmate de overblijfselen van een het geheele maatschappelijke en private leven omvattend systeem krachtiger of zwakker zijn waar te nemen. In sommige gevallen (en daar behoort zeker het javaansche toe) is deze houding tot in de perfectie doorgevoerd en bevat dientengevolge het onderkennen daarvan een der allervoornaamste lessen voor het goed verstaan van een dergelijke maatschappij.

[12]) Ook hier weder geldt hetgeen boven werd opgemerkt, namelijk dat b.v. het eventueel blootleggen van sporen van een zodiak-verwerking in de verschillende paneelen niet zoozeer den tempel, als wel het verhaal raakt. Hoogstens kan het verband houden met het pasklaar maken van het Rāma-verhaal voor den tempel. In dat opzicht is het dan ook wel doenlijk groepen van twee bij elkaar behoorende reliefpaneelen te vormen, hoewel zich hier en daar moeilijkheden voordoen.

[13]) Aangezien deze tafereel-verdeeling niet, zooals met de paneel-verdeeling het geval is, vanzelf volgt uit hetgeen de bouwkundige indeeling van den tempel te zien geeft, laat ik hier een korte omschrijving volgen. Het romeinsche cijfer duidt een paneel, het arabische een tafereel aan

I: 1 = Garuḍa's vereering.
I: 2 = Wisnu voor de vorsten.
I: 3 = Hofhouding van Daçaratha.
II: 4 = Bezoek van Daçaratha aan Wiçwāmitra.
II. 5 = Zonen van Daçaratha voegen zich bij Wiçwāmitra(?).
III: 6 = Rāma doodt Tātakā.
IV: 7 = Offer van Wiçwāmitra.
IV: 8 = Rāma doodt daemonen.
V: 9 = Rāma bij Janaka
V: 10 = Rāma schiet.
VI: 11 = Terugtocht met Sītā
VI: 12 = Ontmoeting met Paraçurāma.
VI: 13 = Rāma overwint Paraçurāma
VI: 14 = Kuiperijen van Kaikeyī.
VII: 15 = Kroning van Bharata.
VII: 16 = Kroningsfeestelijkheden
VII: 17 = Daçaratha treurt om Rāma
VII: 18 = Uittocht van Rāma enz.
VIII: 19 = Verbranding van Daçaratha
VIII: 20 = Uitdeeling van geschenken aan de armen.
IX. 21 = Bharata zoekt Rāma.

IX : 22 = Bharata voor Rāma.
X : 23 = Rāma trekt de wildernis in.
X : 24 = Rāma doodt Wirādha.
XI : 25 = Scene in het woud.
XI : 26 = Rāma schiet den vogel blind.
XII : 27 = Tweede scene in het woud
XII : 28 = Komst van Çūrpanakhā.
XII : 29 = Çūrpanakhā voor haar broeder
XII : 30 = Scene van den gouden gazel.

Zooals men ziet, zou hier en daar een kleine wijziging kunnen worden aangebracht, die twee tafereelen kan bijeenvoegen of een tafereel in tweeen splitsen. Waar echter, hoe men dit ook doet, het totaal de dertig ten nauwste nabijkomt, meen ik dat een verdeeling in dertig niet tot de onmogelijkheden behoort. De derde en vierde kwart-reeks geven iets meer moeite

XIII : 31 = Rāwaṇa rooft Sītā.
XIII : 32 = Gevecht met Jātāyus
XIII : 33 = Jāṭāyus voor Rāma.
XIII : 34 = Rāma doodt Kabandha (eerste verlossingsscene)
XIV : 35 = Tocht door het woud.
XIV : 36 = Rāma doodt de krokodil (tweede verlossingsscene).
XV : 37 = Ontmoeting met de apen
XV : 38 = Afscheid van de apen.
XVI : 39 = Dorstscene.
XVI : 40 = Lakṣmana haalt water.
XVI : 41 = Ontmoeting met Sugrīwa.
XVII : 42 = Krachtproef.
XVIII : 43 = Eerste gevecht met Wālin.
XVIII : 44 = Tweede gevecht met Wālin.
XVIII : 45 = Herstel van Sugrīwa op den troon
XVIII : 46 = Apenfeest (banjolan?).

XIX : 47 = Tocht naar de kust.
XIX : 48 = Beraadslagingen
XIX : 49 = Bevel tot uitrukken van de troepen.
XIX : 50 = Apenscene (banjolan?).
XX : 51 = Hanumat op Langkā.
XX : 52 = Hanumat vindt Sītā.
XXI : 53 = Hanumats staart in brand gestoken
XXI : 54 = Hanumat steekt met zijn staart Langkā in brand
XXII : 55 = Verslag van Hanumat aan Rāma.
XXIII : 56 = Rāma dwingt den zeegod te komen.
XXIII : 57 = De zeegod verschijnt.
XXIV : 58 = Dambouw.
XXIV : 59 = Verwoesting van den dam door de visschen.
XXIV : 60 = Overtocht.

Intusschen moet worden opgemerkt, dat bij de boven gegeven verdeeling een zekere onregelmatigheid ontstaat Men krijgt namelijk aan de oostelijke helft van den tempel 2 × 14 tafereelen en aan de westelijke helft 2 × 16 tafereelen Mocht het gelukken voor beide helften een reeks van 15 tafereelen te verkrijgen, zoo zou een gelijkmatige verdeeling ontstaan. Bij de onzekerheid, waarin echter het geheele vraagstuk nog verkeert, is het zaak hier voorzichtig-

heid te betrachten, aangezien een dergelijke verdeeling in ongelijksoortige helften misschien in het systeem kan behooren.

[14]) T. B. G. XLVII: 414 vlg.

[15]) Ik wijs terloops op het „Rama gandroeng", zooals dat in de Sĕrat Rama van Jasa di Poera zoo sterk naar voren treedt gedurende een dezer afdeelingen van het verhaal.

[16]) *Krom,* Inleiding enz. I: 97 zegt namelijk: „Het oorspronkelijk onbepaalde getal dezer awatāra's is later op tien gefixeerd, waarvan de meeste ook op Java teruggevonden zijn".

Hieruit blijkt dat de schrijver een reeks van tien op Java verwacht en dus ook een Wiṣṇu, in de positie van den in Indië aan deze reeks verbonden Algod. Ten rechte zijn er tot nog toe op Java slechts zes uitbeeldingen van awatāra's aangetroffen en wel de warāha-, nṛsingha-, wāmana-, paraçurāma-, rāma- en kṛṣṇāwatāra.

Van de overige, matsya-, kurma-, buddha- en kalkyawatāra zijn geen met zekerheid te herkennen afbeeldingen overgebleven. De sluitsteen van tjaṇḍi Sawĕntar (O. V. 1922: fig. 11) is als een zonnevoorstelling op te vatten (Djawa 1926: 338) en kan dus geen Kalkyawatāra zijn. Het zoogenaamde „karnen van den Oceaan", zooals dat zou zijn uitgebeeld in het bekende reliefwerk van Sirah Kĕntjong en langs een omweg dan een voorstelling van de kūrmāwatāra zou kunnen geven, is ten rechte een geheel andere voorstelling (Djawa 1926: 336), terwijl van de beide andere nimmer eenig spoor is te ontdekken geweest (Vgl. nog *Pleyte* (?) *Preewes,* Drie Javaansche Goeroes enz. pag. 153, 154).

Bezien wij daarenboven eens, wat de resten van tjaṇḍi Lara Djonggrang omtrent de daar gegolden hebbende awatāra-reeks kunnen zeggen, dan blijkt dat in of aan den Wiṣṇu-tempel zich moeten bevonden hebben vier uitbeeldingen van den god en wel een als wāmanāwatāra, een als warāhāwatāra, een als nṛsinghāwatāra en dan ten slotte het hoofdbeeld. Dat er niet meer vormen tegenwoordig waren, kan blijken uit het feit, dat ook in den Brahman- en den Çiwatempel de daar vereerde goden viermaal waren vertegenwoordigd (*Krom,* Inleiding I: 482 vlg.); bij de aan de tjaṇḍi zoo duidelijk gemanifesteerde stelselmatigheid en symmetrie zou iets anders niet te verwachten zijn. Intusschen vestig ik er de aandacht op, dat wij hier slechts te maken hebben met vereeringsbeelden van drie wiṣṇwawatāra's, terwijl de drie overige van het aan de tjaṇḍi te vinden stel op geheel andere wijze hun uitbeelding hebben gevonden: Kṛṣṇa en Rāma weliswaar minder officieel dan de drie genoemde, Paraçurāma zelfs beduidend minder en als terloops in het Rāma-verhaal.

Een en ander duidt in geen enkel opzicht op een in dien tijd gevolgde reeks van tien awatāra's, integendeel, eerder op een reeks van vijf of hoogstens zes, waarbij de laatste drie (Paraçurāma, Rāma Dāçarathi en Kṛṣṇa) van minder beteekenis waren dan de eerste drie (warāha-, wāmana- en nṛsinghāwatāra).

Gaan wij nu de ontwikkeling van het awatāra-leerstuk in Indië na, dan treft het ons, dat daar oorspronkelijk een veel kleiner getal wordt opgegeven, waarbij de reeks zou bestaan hebben uit juist dezelfde als wij voor Java konden noteeren (Mahābhārata XII: 349, 37). Later breidde die reeks zich uit (*Hemacandra Raycaudhuri,* Materials etc. 105 en *Bhandarkar,* Vaiṣṇavism etc. 41, 42).

[17]) Zie vooral *Goris,* Oud-Javaansche en Balineesche theologie, pag. 9 vlg. en in het bijzonder pag. 11, waar wij lezen: „..... de allerbelangrijkste en het meest herhaalde mantra uit de geheele Balineesche liturgie: de „Kūṭa-mantra", het spits-formulier: „Oṃ hrāṃ hrīm sah *paramaçiwādityāya* namah" Lof den allerhoogsten Çiwa-Zon".

[18]) Sang Hyang Kamahāyānikan, uitgave *Kats*, aanhangsel I.

[19]) Rāmalegenden enz. I: 211 vlg. Wat de eventueele indische invloeden betreft, zoo wil ik er nog op wijzen, dat bij de Saura's een secte, die blijkens de oorkonden ook op Java moet hebben bestaan (*Bosch* in T. B. G. LIX: 510) en die door hun naam (zonnevereerders) het zonnekarakter van hun opvattingen verraden, de zon in haar dagelijksche baan vereerd werd als Brahman bij den opgang, als Çiwa in haar hoogtepunt en als Wiṣṇu bij haar ondergang. Bij hen was Rāma de meest geliefde held (*Bhandarkar*, o.c. 152).

Er bestonden echter nog meer zonne-vereeringen; zoo behoorde de boven vermelde vader van Harṣawardhana tot de aanhangers van een cultus, welke terugging op een oud-perzische zonne-vereering, die speciaal gevonden werd in westelijk Indie, van Gujarāt tot Multān (*Bhandarkar*, o.c. 155). Dit kan ons in verband met de veronderstelde invloeden via westelijk Indië in het bijzonder interesseeren (Zie ook *Jahn*, Das Saurapurāṇam, XX: „Persische Einflüsse sind nicht ausgeschlossen"). Ik wijs in dit verband op mijn gissing omtrent het vaderschap van Rāma over Hanumat (Rāmalegenden I: 95, 96).

Ouder dan de boven genoemde zonne-vereeringen is wel die, waarvan in de upaniṣads sprake is (Kauṣītakibrāhmaṇopaniṣad) en waarin de zon des ochtends, des middags en des avonds met bloemen en water werd vereerd. Speciaal op Bali spelen bloemen en wijwater bij het soerjasewana een groote rol (*Bhandarkar*, o.c. 151, *De Kat Angelino*, Mudra's op Bali, passim, *Goris*, o c. passim).

De Kat Angelino vond op Bali in een sangoepati (verklaard als te bestaan uit sangoe en pati, dus: leeftocht voor den dood, doch waarschijnlijk afgeleid van sanskrit samutpatti) de aanroeping van Soerja en Tjandra tegelijk met een aanduiding omtrent een lang leven. Zulks zal ongetwijfeld samenhangen met de indische gewoonte, waarbij tijdens de investituur met het koord de guru zich tot de zon wendt met verzoek om lang leven voor zijn çiṣya. De overeenkomst springt te meer in het oog, als wij bedenken dat de sangoepati een formule is, die voorkomt op de achterzijde van de panoegraha, het diploma voor den volleerden priesterleerling (*De Kat Angelino*, o.c. 28).

[20]) De vraag of tjandi Lara Djonggrang een bijzettingstempel zou geweest zijn, is nog steeds niet opgelost. Ik wil hier slechts dit bij opmerken, dat het ontbreken van de asch van den bijgezetten vorst niet behoeft te wijzen op het tegendeel. De asch zal ook in dien tijd wel naar zee zijn gebracht of door middel van een rivier daarheen gedreven. Bijzetten zal niet hetzelfde beteekend hebben als wat wij daar onder verstaan en het gebruik van „tjaṇḍi", „tjinaṇḍi" op Bali wijst erop, dat hier eerder andere stoffen (lijkwater enz.) in den grond werden begraven, waarop dan een bouwwerk werd geplaatst. (*V. d. Tuuk*, Wdbk. I: 566). Waarschijnlijk moeten wij dus vóór alles denken aan een plaats van magisch contact na den dood van den verbranden vorst; later hoop ik daar uitvoeriger op terug te komen.

[21]) *Döhring*, Siam. I: 36.

[22]) De Heer de Haan, die thans bezig is met pogingen, voornamelijk op grond van gegevens van bouwkundigen aard (inkappingen, sponningen enz.) de losse reliefpaneelen van den Brahman-tempel een plaats toe te wijzen, komt daarbij tot het volgende beloop: van Oost tot Zuid het oprukken tot en met het gevecht van Rāma en Indrajit; van Zuid tot West de episodes van Kumbhakarna tot en met de hereeniging van Rāma en Sītā; van West tot Noord de verstooting tot en met Sītā's verblijf bij Wālmīki en van Noord tot Oost het slot van het verhaal.

Men zal opmerken, dat hier het hoogtepunt (overwinning op Rāwana, her-

eeniging met Sītā) in het Westen ligt, hetgeen schijnbaar een afwijking is van hetgeen in den tekst omtrent den Çiwa-tempel werd opgemerkt. In verband met in het vervolg van dit artikel op te merken onderverdeelingen, zal hieraan deze beteekenis niet behoeven te worden gehecht. Ik kom hier dan ook straks nog op terug.

[23]) In verband met de verdeeling in 30 tafereelen, waartoe de heer de Haan bij zijn reconstructie-pogingen van de reliefreeks aan den Brahman-tempel meent te moeten komen, moet ik hier in herinnering brengen, dat boven in een noot werd gewezen op de eigenaardigheid, dat hier (aan den Brahman-tempel) het hoogtepunt in het Westen is gelegen. Waar de Çiwa-tempel haar reliefreeks in 60 tafereelen laat verdeelen en de Brahman-tempel slechts in 30 (met behoud van 24 paneelen), daar dienen wij dus den omloop van den Brahman-tempel te beschouwen als half de omloop van den Çiwa-tempel; doch daarmede verschuiven dus de windstreek-punten en vertegenwoordigt de Brahman-tempel slechts een *halve* dag. Misschien zal de andere helft opgeleverd zijn door den Wiṣṇu-tempel. Het geheel zou dan een twee-daagsche lakon zijn met twee opeenvolgende awatāra's Bij deze verdeeling wordt het ook duidelijk, waarom de scheiding tusschen de reeksen op het Zuid-punt zooveel minder uitgesproken is bij den Brahman-tempel, dan bij den Çiwa-tempel: op dat punt is men nog lang niet aan het hoogtepunt van het verhaal toe en behoort men dus een vlotten overgang te hebben naar de rest van den Oost-Zuid-gang. Intusschen, een scheiding moet er zijn, en wel voor de paneelverdeeling. Zij is er dan ook inderdaad, maar niet door het in de reeks brengen van een trap-portaal, slechts van een ornament-paneel.

EEN EN ANDER OVER PIETER LINTGENS.

DOOR

DR J. W. IJZERMAN.

Met Aanteekeningen en Bijlagen.

Het octrooi der Vereenigde Oost-Indische Compagnie had aan haar, met uitsluiting van alle anderen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden, het recht gegeven van den handel op Oost-Indië. Wie dus buiten haar aan dien handel wilde deelnemen, moest elders de gelegenheid zoeken. Van daar reeds kort na haar oprichting pogingen om samen te werken met Hendrik IV, Koning van Frankrijk, die vurig wenschte in zijn land een groote handelsonderneming op Indië te vestigen en die begreep, dat de ervaring op verschillende reizen in de Nederlanden opgedaan, hem daarbij van groot nut kon zijn. De kooplieden, met wie hij achtereenvolgens tot dit doel in aanraking kwam, waren Balthasar de Moucheron, Pieter Lintgens en Isaäc le Maire. De minst begaafde van deze drie was zonder twijfel Lintgens; hij is dan ook verreweg de minst bekende. Het verloop der Fransche bemoeiïngen in de eerste jaren der zeventiende eeuw om steun van de Generale Staten te verkrijgen wordt door De Jonge in Deel III van zijn „Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië" op voortreffelijke wijze geschetst. Voor zoover Lintgens daarin betrokken was, maakte hij (De Jonge) gebruik van de briefwisseling, welke gevoerd werd tusschen den Franschen gezant in de Nederlanden Paul Choart, seigneur de Buzanval, en den minister Nicolas III de Neufville, seigneur de Villeroi. Zoo kon hij Lintgens in 1605 ten tooneele voeren als een reeds bejaard, zeer vermogend [1]) koopman, vurig Doopsgezinde, die op gelukkige wijze zijn persoonlijk belang in overeenstemming wist te brengen met zijn godsdienstige overtuiging. Uit andere bron stamt zijne mededeeling, dat Lintgens weinig tijds, nadat zekerheid omtrent de mislukking van zijn plan was verkregen, alzoo kort na Juli 1606, zou overleden zijn. [2]) Een voorloopig onderzoek heeft evenwel aangetoond, dat de voorstelling als zou Lintgens in 1605

---

[1]) De Jonge, Dl III, 1865, p. 117.

[2]) Ibid, p. 119.

een groot vermogen hebben gehad, evenmin juist is, als de vermelding van zijn overlijden in het volgende jaar. [1])

Van Lintgens' hand is geen geschrift bewaard gebleven. Zijn leven is slechts ten deele bekend; zijn doen en laten vóór zijn veertigste jaar ligt grootendeels in het duister. Maar uit verschillende bronnen, het Oud Notarieel en andere archieven van Amsterdam en de Sententiën van het Hof van Holland verneemt men, dat hij ruim zijn deel had aan de groote moeilijkheden, waarmede een koopman en reeder, die op eenigszins uitgebreide schaal zaken wenschte te doen, in het eind der XVIde en het begin der XVIIde eeuw te kampen had. Daar leert men hem kennnn als een zeer ondernemend, maar weinig scrupuleus man; als iemand, dien het niet altijd voor den wind ging en die langen tijd het hoofd boven water wist te houden, maar ten slotte met finantieelen ondergang eindigde.

Hij was uitgeweken uit de Zuidelijke Nederlanden, geboren in of omstreeks 1540. [2]) Het is niet bekend, wanneer hij zich te Amsterdam gevestigd heeft, waar zijn geloofsgenooten, de vredelievende Doopsgezinden, aanvankelijk niet als volgerechtigde burgers werden aangezien. Na de alteratie in 1578 werden zij niet dadelijk tot het poorterschap toegelaten, omdat zij den daartoe gevorderden eed weigerden af te leggen, en met een belofte geen genoegen werd genomen. Tien jaar later ontvingen zij een afwijzende beschikking op hun verzoek om in het openbaar in kerken te mogen prediken en moesten zij zich evenals de Lutherschen, voor hun bijeenkomsten tevreden stellen met particuliere huizen of schuren. [3]) Toch was hun aantal niet gering, en vormden zij binnen korten tijd een welvarende gemeente, wier leden niet weinig tot de ontwikkeling en den bloei van Amsterdam's handel hebben bijgedragen.

Lintgens was gehuwd met Elsgen Bartholomeusdr. Dit echtpaar had vier zoons, Hendrik (geb. in 1567), Pieter, Aernout en Salomon, benevens twee dochters Margaretha en Susanna, [4]) en woonde in het huis „de Wildeman" in de Warmoesstraat.

---

[1]) Zie ook de in dit opzicht onjuiste voorstelling in Bakhuizen van den Brink's „Studiën en Schetsen over Vaderlandsche Geschiedenis en Letteren", IV, den Haag 1877, p. 248, 252.

[2]) In 1595 was hij omstreeks 55 jaar oud, volgens zijn verklaring op 17 Augustus 1595 voor notaris J. Gijsberts. In den brief van burgemeesters van Amsterdam naar Genua gezonden op 12 Juni 1609, wordt gezegd, dat hij toen over de 70 jaren oud was, maar men wilde toen den indruk vestigen, dat hij geholpen moest worden.

[3]) Jan Wagenaar, Amsterdam 1760. Dl. p. 365, 404.

[4]) Zie Bijlage I.

Uit verschillende aanteekeningen, waarvan de oudste dateert van 1582, blijkt, dat hij te Amsterdam als koopman, reeder en assuradeur werkzaam was en groote zaken deed. Hij had factoors in Middelburg, Antwerpen, Dantzig, Malaga, Sevilla, Lissabon, Genua en mogelijk nog in andere plaatsen. Zijn naam wordt bij verschillende ondernemingen met de beste van Amsterdam genoemd. Hij is zeker aandeelhebber geweest in de eerste uitrusting van de Compagnie van Verre, hoewel de grootte der door hem ingelegde som niet bekend is. Zijn zoon Aernout [1]) maakte de eerste reis naar Oost-Indië als adelborst mede. Bij het vertrek uit Texel op 2 April 1595 was deze 23 jaar oud.

In de tweede helft van hetzelfde jaar 1595 sloot Lintgens voor den notaris J. F. Bruyningh te Amsterdam niet minder dan 21 contracten van bevrachting af met schippers, die zouden varen op Portugal en Spanje. Blijkbaar was hij noch door de inbeslagneming der Nederlandsche schepen in April, noch door de verbodsbepalingen tegen den uitvoer van granen naar vijandelijke havens, afgeschrikt.

In het najaar van 1596 vindt men de uitzending van drie schepen met gelijke bestemming bij denzelfden notaris vermeld.

Te midden van deze groote bedrijvigheid werd Lintgens overvallen door de aanbieding van een aantal wissels tot een gezamenlijk bedrag van f 39.373, die hij niet kon betalen. Kennelijk was hij vastgeloopen. Tot een faillietverklaring [2]) kwam het echter niet. Hij wist zijn schuldeischers door overlegging van een staat zijner crediteuren 30 November 1596 tot een langzame afwikkeling hunner belangen te bewegen, waarbij hun 8 % interest over het hun toekomende zou worden berekend. Zijn boekhouder Jaques Mandekens bewees hem daarbij goede diensten, en kreeg 31 Mei 1597 algemeene volmacht om voor hem op te treden, waarschijnlijk met het oog op relaties met Genua.

14 Augustus 1597 keerde Aernout aan boord van de Hollandia in het vaderland terug. Hij was van 9—16 Februari aan land geweest op Bali, en had over zijn verblijf aldaar aan zijn chef, den commies Jan Jansz Kaerel de jonge, een rapport overgelegd, dat hem als een

---

[1]) Bakhuizen van den Brink noemt hem ten onrechte Pieter. Studiën en Schetsen, p. 248.

[2]) Dr. Joh. Dyserinck in zijn verhandeling „De weerloosheid volgens de Doopsgezinden", Gids 1890, Dl I, p. 132 noot, zegt daaromtrent: „Zeer bezwarend tegen dezen Amsterdamschen koopman als *Doopsgezinde* is hetgeen Mr. N. de Roever mij mededeelde, dat Lijntgens in Nov. 1596 *„gefailleerd"* is. Men bedenke hierbij wel, dat de vaderen dit zulk een vergrijp achtten tegen de zedewet, dat zij den schuldige van de deelneming aan het avondmaal uitsloten".

goed opmerker doet kennen en vele belangrijke bijzonderheden omtrent de gesteldheid van het eiland en zijn bewoners bevat. [1]) Zijn volledig reisverhaal is ongelukkigerwijze niet bewaard gebleven.

Kort na Aernout's thuiskomst verloor hij zijn moeder Elsgen Bartholomeusdr., die op 27 October in de oude kerk te Amsterdam begraven werd.

Zijn oudste zuster Margaretha verliet het ouderlijk huis, toen zij, oud 22 jaar, 2 Juni 1599, huwde met Anthony Moens. Zijn broeder Pieter de jonge, weduwnaar van Marie Tydemans, hertrouwde 2 Augustus 1603, met Leonora Braeckelman, en kwam bij zijn vader inwonen.

In het volgende jaar begon Koning Hendrik IV zijn pogingen bij de Staten Generaal om hun hulp te verkrijgen tot verwezenlijking van zijn lievelingsplan, het tot stand brengen eener handelsvaart op Oost-Indië. De gezant Buzanval diende in October het verzoek in om eenige Fransche kooplieden, welke dien handel wilden beproeven, behulpzaam te zijn bij den aankoop van schepen met bijbehoorende uitrusting en het aanwerven van schippers, stuurlieden en bootsvolk. Op 1 November ontving hij het vriendelijk, maar beslist antwoord, dat gaarne zou worden medegewerkt tot het aanschaffen van schepen, koopwaren en andere behoeften, maar dat geen hoop kon worden gegeven op het verleenen van toestemming tot het sluiten van eenige overeenkomst met een ingezetene dezer landen, met het doel op Oost-Indië handel te drijven. Daarin kon niet worden getreden, omdat de Staten gebonden waren door het octrooi der V. O. I. C., welke reeds met buitengewone lasten bezwaard was en met groote moeilijkheden te worstelen had.

In dit stuk werd de naam van geen Nederlandsch koopman genoemd, maar de onderhandelingen met Pieter Lintgens en zijn zoon Aernout waren toen waarschijnlijk reeds ver gevorderd, want twee maanden later, in het begin van 1605, ontving Prins Maurits een brief van den Koning, waarin deze personen, als voornemens om in Frankrijk „een equipage" te doen naar Oost-Indië, ten warmste bij hem werden aanbevolen. De Prins deed daarvan mededeeling aan de Staten van Holland, die 12 Januari, onder den indruk van het groot nadeel, dat deze landen en de geheele handel op Oost-Indië zouden ondervinden en het groot voordeel dat voor den Spaanschen vijand

---

[1]) Dit rapport werd gepubliceerd door P. A. Leupe in de Bijdr. 1856, p. 203, vlg.

zou voortvloeien uit een nieuwe concurrentie der Oost-Indische Compagnie van Fransche zijde, besloten met alle bekwame middelen den Koning van zijn voornemen terug te brengen. In het bijzonder zou de agent Aerssens te Parijs zich daartoe hebben in te spannen.

Den 20sten derzelfde maand werd hetzelfde schrijven in de Staten-Generaal besproken, met het gevolg, dat den Prins werd opgedragen, den Koning uiteen te zetten, dat hoe gaarne men hem ook ter wille zou zijn, dit hierbij onmogelijk was.

De Staten-Generaal hadden niet te veel gezegd, toen zij er op wezen, dat de Compagnie met ernstige bezwaren te kampen had. Haar moeilijkheden vermeerderden met den dag. De uitgaven, welke het krachtig voortzetten van den oorlog in Oost-Indië eischte, waren tot zoodanige hoogte gestegen, dat zij hare krachten te boven gingen en weldra den materieelen steun van de Landsregeering onvermijdelijk zouden maken. De vooruitzichten op winstuitkeering in de naaste toekomst waren zeer gering geworden. Nu kwam daarbij de concurrentie van een nieuwe Compagnie, die onder veel gunstiger voorwaarden, zonder oorlogslasten en onder bescherming der Fransche vlag zou kunnen werken. De schrik sloeg de aandeelhouders om het hart. De vijanden der O. I. Comp. en daaronder zeer bekwame, zooals Isaäc le Maire die 22 Februari 1605 zijn ontslag als bewindhebber had genomen, maakten van de gelegenheid gebruik om de onrust te vermeerderen. Vele participanten maakten bezwaar hun inleg verder te storten en zochten zich van hun aandeelen te ontdoen. De contramine had vrij spel.

Er waren ook deelhebbers, die hun aandeelen verkochten op grond van gemoedsbezwaren. De Doopsgezinden wenschten geen deel aan geld, waaraan bloed kleefde, en aan buit, die door geweld verkregen was. Tot de laatsten behoorden Pieter Lintgens en de zijnen.

Bewindhebbers hieven luide alarmkreten aan en weerden zich zoo goed zij konden. Zij dienden een uitvoerig protest in tegen de schending van het octrooi, en spaarden geen memories om de noodlottige gevolgen van het toegeven aan den wensch van Hendrik IV met klem van redenen uiteen te zetten.

Van de zijde van Lintgens dreigde het eerste gevaar. Er moest krachtig worden ingegrepen. Op hun aandrang besloten de Staten-Generaal 29 April 1605 Lintgens en zijn zoon op te roepen

---

[1]) Verg. Fruin. Een onuitgegeven werk van Hugo de Groot, Gids 1860, II, p. 34 vlg.

om voor hen te verschijnen. Beiden kwamen 5 Mei in den Haag en vertoonden de commissie, die zij hadden gekregen van den Franschen Koning om de noodige uitrusting van schepen en scheepsvolk in deze landen gereed te maken. Maar het doel werd bereikt. De bijeenkomst eindigde met de verklaring van den ouden Lintgens, dat hij als landzaat en burger niet zou handelen tegen den wensch der Staten, terwijl hij beloofde niets tegen het octrooi der V. O. I. Compagnie te zullen ondernemen.

Hiermede was de zaak echter niet afgeloopen. Hendrik IV hield voet bij stuk. Den 30sten Augustus 1605 schreef hij weder aan Oldenbarnevelt, terwijl Buzanval werd aangespoord opnieuw alles in het werk te stellen om het doel te bereiken.

Dit geschiedde zonder twijfel op voortdurende aansporing van een Brabander Mathieu Coulhée, die van den beginne af als tusschenpersoon was werkzaam geweest. Hij kwam naar de Nederlanden en had 12 September een gesprek met Buzanval, die door zijn volkomen kennis van den toestand als gevolg van een langdurig verblijf in den Haag, persoonlijk overtuigd was van het mislukken van elke poging om de Staten van gevoelen te doen veranderen. Hij zelf zou een geheel anderen weg gevolgd en de Landsregeering buiten alles gehouden hebben. Indien Aernout Lintgens naar Frankrijk was gegaan en daarheen in stilte het benoodigde geleidelijk had laten overkomen, zou alles naar zijne meening op vreedzame wijze zijn verloop gehad hebben. Zooals hij het typisch uitdrukte: „c'est comme si nous voulions baiser la femme de notre voisin avec son aveu, qu'il nous prostituerait volontiers sous la couverture de son désaveu". Hij ging met Coulhée naar Oldenbarnevelt en mocht van dezen de vleiende woorden hooren, dat de vriendschap met Frankrijk hooger geacht moest worden dan het belang der O. I. Compagnie, maar daarbij den raad ontvangen niet verder aan te dringen, ook met het oog op de waardigheid van den Koning.

Buzanval kon Coulhée niet bekeeren en zag van verdere bemoeiïngen met hem en Lintgens af. Hij beval aan Villeroy zijn eigen plan en daarbij de medewerking van een ander, veel bekwamer tusschenpersoon aan.

Inmiddels was Aernout Lintgens in dezelfde maand Sept. 1605 komen te overlijden. Hij schijnt als drinkebroer zijn leven geëindigd te hebben. Buzanval schrijft ten minste als hij zijn dood mededeelt „qui depuis est mort ici en beuvant". Hiermede kreeg de zaak van Lintgens een zwaren slag. Op dezen Aernout toch, die aan de eerste

reis naar Indië deelgenomen had, waren groote verwachtingen gebouwd; hij was bestemd om als leider van de Fransche onderneming op te treden.

Bewindhebbers lieten ook daarna niets onbeproefd om den Koning tot andere gedachten te brengen. In overleg met de Staten Generaal gingen zij er toe over, om in November aan drie Fransche ministers een klein geschenk te vereeren. Maar ook deze poging „tot vorderinghe van de saecke tegen de versochte equipage van Pieter Lintgens" werkte weinig uit. Hendrik ging door. Zoo kwam 17 April 1606 Buzanval weder met een schrijven van zijne hand van 3 Maart te voren, bij de Staten, inhoudende hetzelfde verzoek over de equipage van Lintgens. [1]) Er kwam eerst rust, toen de Staten, dit eindeloos aandringen moede, op 1 Juli een scherp plakkaat hadden uitgevaardigd, waarbij het octrooi der V. O. I. C. gehandhaafd werd, en zware straffen tegen de overtreders bedreigd werden, en op 8 September op dezelfde wijze aan alle scheepsvolk, piloten en andere ingezetenen dezer landen op straffe van verbanning en verbeurtverklaring van goederen, verboden hadden, zich buitenslands te begeven om te varen op Oost-Indië, anders dan met de Compagnie.

Uit Buzanval's brief van 27 September 1605 verneemt men, dat Lintgens een bedrag van 50000 Kronen in de O. I. C. had ingelegd, waarvan hij te juister tijd $^{2}/_{3}$ zou hebben teruggetrokken. Op deze mededeeling berust het beweren, dat hij een zeer vermogend man geweest zou zijn.

Inderdaad blijkt uit het eerste, het eenige bewaard gebleven, deel van het Grootboek der actiën van de O. I. C. (1602—1607), dat Lintgens op 29 Aug. 1602 door tusschenkomst van den bewindhebber Jan Jansz Karel had ingeschreven voor f 60.000, het grootste bedrag, waarvoor één persoon had deel genomen, en daardoor zonder twijfel grooten indruk gemaakt. Met de storting op deze inschrijving maakte hij echter geen haast; in Augustus en October 1603 had hij voor het eerst en te zamen f 15000 afbetaald. Op 30 April 1605, den dag nadat hij opgeroepen was om voor de Staten Generaal te verschijnen, was zijn aandeel teruggebracht tot f 30.000, voor welke som hij als

---

[1]) Dyserinck vindt hierin aanleiding Lintgens te beschuldigen, zijn belofte te hebben geschonden, en dit hem als Doopsgezinde zwaar aan te rekenen. Het wil voorkomen, dat hier meer gedacht moet worden aan het onvermoeid aanhouden van Coulhée, zonder verdere ruggespraak met Lintgens. Het blijkt toch, dat deze in 1609 met de Staten, den Prins en Amsterdam op goeden voet stond.

debiteur in het Grootboek bleef staan, terwijl daartegenover als afbetaald in zijn credit stond f 12923. [1])

Er was dus geen aanleiding hem op grond zijner participatie zeer vermogend te noemen. Het tegenovergestelde was in 1605 het geval. Lintgens zat in groote moeilijkheden en hij hoopte, dat de Fransche onderneming hem daaruit zou helpen. De gelegenheid was gunstig voor een eerlijk man als loon voor zijne diensten bij de behandeling der zaken en de aanschaffing van alles wat noodig was, goed geld te verdienen; voor iemand met een ruim geweten, zelfs zeer veel. Buzanval, die meende dat hij met Lintgens „et sa farine" met lieden van de laatste soort te doen had, vreesde het ergste en waarschuwde met klem er tegen, met hem in zee te gaan.

Men leert den financieelen toestand, waarin Lintgens in die dagen en later verkeerde, eenigszins kennen uit de hierachter besproken sententiën van het Hof van Holland.

In 1606 was Pieter de jonge gestorven. Zijn weduwe was in 1608 hertrouwd en vroeg de door haar bij huwelijksvoorwaarden bedongen douarie van 500 p. vl. op. De oude Pieter weigerde de uitbetaling. Gevolg was een proces, dat 30 Juli 1610 eindigde met een afrekening, waarbij hij o.m. 525 p. vl. „voor 1½ jaar mondkosten" aan haar in rekening bracht voor den tijd, dien zij met haar man bij hem had ingewoond.

In October 1592 was Pieter Lintgens' broeder Mathijs overleden, nalatende twee kinderen, Mathijs de jonge en Lijsbeth. Als mede-exécuteur testamentair deed Pieter het voorstel 1000 p. vl. uit de nalatenschap aan deze kinderen toekomende, voorloopig op interest uit te zetten, en toen dit geld behoorlijk terugbetaald was, hield hij het onder zich.

De jonge Mathijs, die in 1599 bij hem in huis kwam, werd door hem in December 1604 naar Genua gezonden ten einde met den boekhouder Mandekens voor de goede aflevering der lading van 7 schepen, bestaande uit tarwe, rogge, erwten en boonen, te zorgen. Ongelukkiger wijze werd Mandekens in 1605 bij een overval door bandieten doodelijk gewond. Diens exécuteur testamentair Christoffel Fortenbach nam daarop alle door Lintgens uitgezonden goederen ter waarde van 30.000 p. vl. in beslag, bewerende dat hij een aanzienlijk bedrag te vorderen had, en dat daarvoor ook de lading der schepen

---

[1]) Zie Bijlage II. Het vervolg van het Grootboek ontbreekt, zoodat niet is na te gaan, hoe Lintgens de liquidatie van zijn participatie heeft voortgezet.

bij hem verbonden was. Onder deze omstandigheden keerde Mathijs naar Amsterdam terug.

Bevreesd, dat hij bij de erfenis van zijn vader te kort zou komen, drong hij op uitbetaling van het hem en zijn zuster toekomende aan.

Toen dit niet het gewenschte gevolg had, daagde hij zijn oom voor de bank van schepenen. 6 Maart 1609 werd het uit te keeren bedrag vastgesteld op f 8254. Pieter beloofde te betalen, indien hij geld uit Italië ontving. Zijn neef weigerde daarin te berusten en eischte 13 Maart in rechten onmiddellijke voldoening. Nu volgde de toezegging, dat de schuld binnen 6 weken zou worden afgedaan.

Dit bleek Pieter onmogelijk en zoo besloot hij, 69 jaar oud, zelf naar Genua te gaan, om te zien wat hij van zijne zaken terecht kon brengen. Hij kwam daar in Mei 1609 aan, en bleef twee jaar uit, zonder iets te hebben bereikt, ondanks de aanbevelingen van de Staten Generaal, den Prins en burgemeesteren van Amsterdam. 2 Mei 1611 was hij te Amsterdam terug.

Zijn neef Mathijs was in 1610 gestorven, als erfgenamen achterlatende zijn moeder, Elisabeth van den Varent en zijn zuster Elisabeth, die daarop het huis, waarin Pieter gewoond had, de Wildeman, publiek wilden doen verkoopen. Anthonij Moens, gehuwd met Lintgens' oudste dochter, kwam voor zijn schoonvader op en slaagde er in een voorloopig accoord te maken. Overmits Pieter na zijn terugkeer echter in gebreke bleef te betalen, verleenden Schepenen 26 December 1611 verlof tot exécutie van zijn goederen, waaraan 6 Januari 1612 gevolg werd gegeven.

Van langeren duur was het verloop eener vordering, ingesteld door de erven van zijn factoor Hans Schopmans. Deze was sedert 1582 geplaatst te Malaga en aldaar in 1592 overleden. Onder zijn nalatenschap behoorde een bedrag van 11300 realen, dat volgens zijn uitersten wil aan zijn beide zusters moest worden uitgekeerd. Toen Lintgens weigerde daaraan te voldoen, werd hij door Hessel Lambrechtsz Brouwer, die met een der zusters gehuwd was, om betaling aangesproken. Na diverse proceduren onderwierpen partijen in 1599 het geschil aan arbiters. Lintgens beweerde de opgeëischte som wel te hebben ontvangen, maar dat Schopmans hem een aanzienlijk hooger bedrag was schuldig gebleven. De erfgenamen konden dit beweren, bij gebrek aan voldoende bewijzen niet aanvechten, zoodat de uitspraak op 2 November 1599 te hunner nadeele uitviel. Zij berustten echter daarin niet. Overtuigd van de eerlijkheid van Schopmans stelden zij in Spanje een onderzoek in, waardoor zij tot

de wetenschap kwamen, dat Lintgens *ondeugdelijk* gerekend had. Zij verzochten derhalve vernietiging van de arbitrale uitspraak en verkregen eindelijk dat Lintgens bij sententie van 14 Januari 1613 tot de betaling van de geëischte 11300 realen veroordeeld werd.

Als gevolg van deze beslissing sprak Hessel Brouwer Anthonij Moens voor deze som aan, bewerende, dat de verkoop van Lintgens' huis naar rechten niet had mogen plaats hebben. Hij stelde daarbij, dat Lintgens reeds in 1606 diep in schulden stak en *notoirlick was geweest insolvent*, en dat hij „fraudulenter ende onbehoorlick sijne broeders kinderen hadde gegratificieerd". Het Hof ging echter bij sententie van 1 April 1615 met Anthonij Moens mede, die naar voren had gebracht, dat de schuld van Lintgens als voogd van weeskinderen de voorkeur had boven andere crediteuren en stelde dezen in het gelijk. Na zoovele jaren wachtens kwamen de erven Schopmans te laat; uit den insolventen boedel was niets meer te halen.

Een half jaar later den 3den October werd Lintgens in de Oude Kerk te Amsterdam begraven. Zijn levensavond is wel droevig geweest.

AANTEEKENINGEN.[1])

1582. .... Pieter Lintgens, koopman te Amsterdam heeft als factor te Malaga, Hans Schopmans, en te Sevilla Jacques Nicolaes. (Zie hieronder p. 158.)

1592. 18 September. Mathijs Lintgens, broeder van Pieter, benoemt dezen en Gilles de Witte, zijn zwager, tot uitvoerders van zijn uitersten wil. Mathijs was gehuwd met Elisabeth van der Varent, en liet twee kinderen na, een zoon Mathijs en een dochter Elisabeth. (Not. J. F. Bruyningh.)

1593. 7 October. Pieter Lintgens en 15 anderen machtigen Roemer Visscher en de compagnie van Ximenes, resideerende te Antwerpen, Lisbona en elders, wegens de polissen van assurantie op de schepen: de Leeman en de Appelboom, ten behoeve van Antoni Veluti te Jubelterra, [2]) etc. (Not. Lieven Heylinc.)

1594. 26 Maart. Hendrick Lintgens, oud 27 jaar, wonende in de Warmoesstraat, geassisteerd door Pieter Lintgens (zijn vader), ondertrouwt met Cornelia Spierinck van Rotterdam „ende naer dien commissarissen gebleken is met de huwelijksche voorwaarden tusschen partijen, voor den notaris Balthasar van Baerle te Rotterdam gepasseerd". („Extraordinaris register" van personen, die te Amsterdam kwamen inteekenen, maar elders trouwden. Reg. 762 A, fol. 23.)

9 Augustus. Pieter Lyntgens, Jacques Bernard en Isaäc le Maire sluiten een contract van bevrachting met Jan Pietersen van Edam, schip 't Huys van Vrede, 50 l. naar de Condaet. (Not. J. F. Bruijningh.)

1595. 2 April. Aernout Lintgens, Pieter's zoon, gaat als adelborst met de eerste vloot naar Oost-Indië uit Texel zeil. (De Jonge, Opkomst II, p. 188 noot.)

1595. 10 Juli. Pieter Lintgens sluit contracten met 12 schippers. Zout laden te St. Vius. (Dit, evenals de volgende contracten, bij not. J. F. Bruyningh.)

1595. 14 Juli. Id. met Albert Frericx Coomans van Enkhuizen, schip de Bock, 85 l. Zout l. St. Vius.

---

[1]) Bij het opsporen en bijeenbrengen dezer aanteekeningen heb ik in ruime mate de hulp ondervonden van mijn medewerker P. F. L. C. Lach de Bère te 's-Gravenhage en van den heer J. F. L. de Balbian Verster te Amsterdam, zoodat ik beiden grooten dank schuldig ben.

[2]) Gibraltar.

1595. 11 Juli. Id. met Cornelis Claesz van Enkhuizen, schip de Jager, 56 l. naar de Condaet.

1595. 17 Juli. Id. met 4 schippers, zout l. St. Vius.

1595. 24 Juli. Id. met Sijmon Claesz van Broek in Waterland, schip de Groene Leeuw, 85 l. Zout l. St. Vius.

1595. 3 Augustus. Id. met Gerrit Hendriksz. van Enkhuizen, schip de Geldersche Bloem, 70 l. Granen laden in de Oostzee, waarmede naar Frankrijk en Lissabon, retour met zout.

1595. 3 Augustus. Id. met nog 3 andere schepen.

17 Augustus. Verklaring van Pieter L., oud 55 jaar en Pieter Wiltbrae, oud 28 jaar, ten verzoeke van Jelle Pietersz. Blaeuwe, schipper v. d. Morgenstar, dat hij op verzoek en kosten van ettelijke kooplieden te Amsterdam, drie Portugeesche bootsgezellen, twee maanden geleden te Amsterdam aangekomen, die door de Engelschen gevangen genomen waren, (1 op de reis uit Indië en 2 bij Kaap Verde) aan boord genomen heeft om naar Portugal te brengen. (Not. J. Gijsberts).

1595. 10 October. Contract gesloten met Evert Alberts van Enkhuizen, schip de Haes, 60 l. met waren en koopmanschap naar St. Lucas de Barrameda.

1596. 19 Juli. Hendrick Lintgens, koopman te Rotterdam, transporteert aan zijn vader Pieter, de goederen, door hem gezonden aan Jacques Nicolaes, koopman te Sevilla, voorts geld en goederen van hem elders in Spanje, alsmede lijwaet, berustende onder Adriaen Hendricksz ten Haeff. (Not. J. F. Br.)

1596. 7 September. Pieter L. sluit contract van bevrachting met Cornelis v. d. Wismer, schip 't Fortuyn, 60 l., granen naar Lissabon, laden in de Condaet, retour Amsterdam.

12 September. Id. met Sasken Jacobs, schip 't Fortuyn, 50 l., granen naar Lissabon, laden in de Condaet, retour Amsterdam.

1 October. Id. met Pieter Albert Roos van Amsterdam, schip de Roose, 80 l. Wijnen, enz. laden in Spanje.

11 November tot 5 December 1595 werden Pieter L. de volgende wissels aangeboden, die hij niet kon betalen. (Not. J. F. Br.)

11 November. Isaäc le Maire presenteert wissel Antwerpen, Arnout de Cordes, 520 p. vl.

Balthasar Coijmans id. Antwerpen, Arnout de Cordes, 676, p. vl.

Jasper Quinget id. Antwerpen, Arnout de Cordes, 936 p. vl.

Thibout de Pickere presenteert wissel Antwerpen, Arnout de Cordes, 154 p. vl.

Harman Gorisz id. Middelburg, Adr. ten Haeff, 101 p. vl.

Arnout Coubout id. Dantzig, Barent Gerritsz Wolterinck, 200 p. vl.

Hendrick Ruijter id. Hamburg, Lucas Beckeman, 890¾ daalders.

Herman Rodenburg de j. id. Middelburg, Adr. ten Haeff, 189 p. vl.

Herman Rodenburg de j. id. Middelburg, Bernaert Adriaensz, 202 p. vl.

Philips v. d. Vinck id. Dantzig, Bar. Gerr. Wolterinck, 100 p. vl.

12 November. Frederick Claesz id. Dantzig, Bar. Gerr. Wolterinck, 314 p. vl.

Claes Fred. Rochga id. Dantzig, Bar. Gerr. Wolterinck, 86 p. vl.

Antonis Jansz. id. Dantzig, Bar. Gerr. Wolterinck, 138 p. vl.

14 November. Govert Dircx id. Dantzig, Bar. Gerr. Wolterinck, 200 p. vl.

18 November. Jacques Carbeels id. Dantzig, Bar. Gerr. Wolterinck, 200 p. vl.

21 November. Willem Geurtsen id. Hamburg, Lucas Beckeman, 700 daalders.

23 November. Jan Hermansz id. Dantzig, B. G. Wolterinck, 123 p. vl.

23 November. Jan de Vrije id. Middelburg, Adr. ten Haeff, 202 p. vl.

23 November. Adriaan du Gardijn id. Dantzig, B. G. Wolterinck, 100 p. vl.

27 November. Casper Grevenraat id. Dantzig B. G. Wolterinck, 110 p. vl.

27 November. Albert Bertherink id. Dantzig, B. G. Wolterinck, 52 p. vl.

28 November. Hans van Wesick id. Dantzig, B. G. Wolterinck, 300 p. vl.

28 November. Roelant Ernst id. Dantzig, B. G. Wolterinck, 82 p. vl.

28 November. Hendrick Ruijter id. Hamburg, Lucas Beckeman, 92½ p. vl.

30 November. Adriaen du Gardijn id. Middelburg, Adr. ten Haeff, 187 p. vl.

30 November. Dirck Hendricksz id. Dantzig, B. G. Wolterinck, 100 p. vl.

2 December. Cornelis Jorisz id. Dantzig, B. G. Wolterinck, 200 p. vl.

5 December. Salomon Voorknecht presenteert wissel Dantzig, B. G. Wolterinck, 400 p. vl.

30 November. Pieter L. machtigt onder overlegging eener lijst van zijne crediteuren, onderteekend door hem en zijn boekhouder Jaques Mandekens, en onder stellen van borgen: Govert Dircx Wuijtiers, Gerrit Jacobs Wilsen, Hans de Laat en Jaques Coijmans, „die bekenden de commissie ten profijte van de gemeene crediteuren aengenomen en geaenvaert te hebben".

Als waarborg werden gegeven: „alle retouren van 't gene, dat buiten 's lands is, hetzij bij overcomste van schepen, waren en geld, welke in handen komen van de commissie, die zijne factoors in Zeeland en Antwerpen zullen mogen adviseeren en ordonneeren. Van de inkomsten zal den crediteuren betaald worden + 8 % interest.

1597. 9-16 Februari. Aernout Lintgens op Bali.

23 Mei. Barent Gerritsz Wolterink, koopman te Dantzig, en Pieter Lintgens, koopman te Amsterdam, contracteeren met Sijmon Hillebrants, schipper op „de Hope" naar Lissabon met tarwe aan Antonio de Coja en Garbrant Tol, factor van Pieter Lintgens (not. J. F. Br.).

31 Mei. Pieter L. geeft algemeene volmacht aan Jacques Mandekens, zijn dienaar, om in zijn naam allerlei zaken te doen (not. J. F. Br.).

14 Augustus. Terugkeer van Aernout L. uit Oost-Indië per Hollandia.

27 October. Begrafenis van Elsgen Bartholomeusdr., huisvrouw van Pieter Lintgens in de Wildeman (Warmoesstraat), 8 gld. 17 st. (Begrafenisboek van de Oude Kerk).

3 November. Pieter Lintgens met Arnout Hooftman, Jan Jacobsz Benningh, Hans Symonsz, Embert Pellicorne, Cornelis Gaillart, Jan le Greijn, Jan Jansz Carel, Jan Poppe, Berent Rutgers, Hans de Laat, Hans van Uffelen, Balthasar Coijmans, Thibout de Pickere, Gijsbrecht Bruijningh, Willem van Campen, Geen Symonsz, Jan van Baerle, Rombout Jansz, de weduwe van Hendrick Hudde, Elbert Luijtssen, Hendrick Meeussen, Jan Aux Brebis, Pieter Gerritsz Delff, Gerrit Gelmer, Sijmon Willemsz Moens, Willem van der Hoeven en Artus van Voorden, verzekeraars van diverse goederen in het schip „het Paradijs", dat gezeild was van Brazilië naar Venetië, aangesproken door Hans de Schot. (Not. L. Heijlinc, Hendrik Ottsen, p. XXV).

1598. 27 Januari. Hendrick en Pieter de jonge, zoons van Pieter Lintgens, machtigen Jan Thijsz te Dantzig (Not. J. F. Br.).

1599. 1 Maart. De weduwe van Cornelis de Vlamingh geeft met consent van Hessel Brouwer aan Pieter Lintgens een zak, waarin een werfboek, geintituleerd Boreador de la Vendera al año 1591 in Malga; een rekenboek beginnende: O. Arnoult Vantres Vesmode, Sevilla.

1599. 2 Juni. Anthony Moens van Haarlem lijwatier, oud 25 jaar, geassisteerd met zijn vader Lieven Moens, huwt met Margaretha Lijntgens, oud 22 jaar, geass. met haar vader Pieter Lintgens, Reg. 409, p. 177. (Als hare Ooms worden vermeld Anthonis Auckema en Barent Gerritsz Woltrink, not. J. F. Br. Reg. 172, fol. 203 v°.)

1599. 27 December. Ten verzoeke van Pieter Lintgens attesteeren getuigen van wege Jacques Mandekens te Genua, omtrent „de Roode Waterhont", schipper Thijs Bruijnsteen, geladen met rijst. (No. J. F. Br.)

1603. 2 Augustus. Pieter Lintgens de jonge, wonende in de Warmoesstraat, weduwnaar van Marie Tijdemans, trouwt met huwelijksche voorwaarden Leonora Braeckelman, wonende in den Haag. (Ondertrouw 9 Juli. Reg. 762, A. fol. 93.)

1604. 1 November. (Res. Staten Generaal). Op de remonstrantie van den Heer van Buzanval, overgegeven op last van den Koning van Frankrijk, ten faveure van eenige Fransche koopliеden, die den Oost-Indischen handel wilden beproeven, en daartoe geaccomodeerd worden met schepen, bootsvolk, piloten en andere commoditeiten, is na deliberatie geresolveerd; (in minute bewaard) ......
qu'estant permis aux subjects du Royaume de France (comme estant en bonne amitié avec les dites Provinces Unies) d'achapter en icelles pour leurs commodités aussy bien navires que aultres marchandises et commodités, comme il sera faict aux dits marchands en cet achapt toute amitié et adresse s'ils la demandent, sans toutefois que les dits Srs Estats leur scauraient ou peuvent donner aulcun espoir d'adresse pour en commencher aulcun nouveau traictè vers les Ost-Indes avec les habitants et subjects de ces pays, parce qu'il a esté promis aux marchants et participants en la compagnie des Ost Indes de ce pays, laquelle a été engagé avec un extrême travail, grandes despens et non sans beaucoup de contremines et factions dressées par l'ennemy contre cette union, qu'il ne sera ny faict ny attempté contraire aux capitulations et promesses, qui leur ont esté par eux faictes, prient partant les dits Srs Estats qu'il plaise au dict Sr. de Buzanval en faveur de ces estats et la dite Compagnie, montrant auprès sa dite Majesté qu'il veult accepter ceste

respect(ueuse) et légitime excuse pour agréable .... Ainsy faict, etc. le premier de Novembre 1604.

1605. 12 Januari. (Res. Staten van Holland). Gelet op de brieven van den Koning van Frankrijk op het stuk van de navigatie en negotie op O. I. aan Z. Exc. geschreven, zoo aangaande Pieter Lyntgens en zijn zoon als anderszins, is verstaan: dat met alle bekwame middelen zal worden gearbeid, om Zijne Maj[t] te doen begrijpen, welk groot nadeel voor deze landen en den geheelen handel op O. I. tot voordeel van de vijanden het voorgestelde plan zou veroorzaken, en dat den agent Aerssens sérieuselijk zal worden gelast, om Zijne Maj[t] „hetselve te dissuadeeren".

1605. 20 Januari. (Res. Staten Generaal). Gelezen den brief van den Koning van Frankrijk aan Prins Maurits, ten faveure van Pieter Lyntgens en eenige kooplieden, die van plan zijn in Frankrijk een équipage te doen naar Oost-Indië, om aan dezen toe te staan eenige piloten en bootsvolk te werven, en nu de Prins verzocht, wat de Staten meenden, dat door hem daarop geantwoord zoude moeten worden, wordt besloten, dat Z. Exc. zou mogen terugschrijven, dat hem niets lievers zou zijn, dan Z. M. te believen, maar dat hij na overleg met de Staten, vast overtuigd is, dat de Koning van Spanje in deze zaak voorheeft, om het plan, dat de Staten bij de vereeniging van alle Compagniën hadden, te dwarsboomen, gevoelende deze Koning de groote schade die hij daardoor lijdt en het gevaar dat hij loopt den geheelen Oost-Indischen handel te verliezen.

Aangezien het zeker is, dat zonder het voortzetten van de vereeniging der compagniën de vaart en de handel op Oost-Indië moet ophouden, zooals dat vroeger door te groote concurrentie der verschillende compagniën gebleken is moet de oprichting van een nieuwe compagnie vermeden worden.

Bovendien vermogen de Staten tegen het verleende octrooi niets te doen, zonder de vereeniging te breken en een menigte van de voornaamste kooplieden dezer landen te ruineeren; dat Z. E. dus Z. M. zou verzoeken de Staten te excuseeren, en te dien einde te considéreeren, dat de Compagnie voortaan haar schepen ten oorlog zal toerusten om haar handel met geweld tegen het geweld en de macht van den koning van Spanje in Oost-Indië te vestigen en dezen aldaar alle mogelijke afbreuk te doen, waarvan de gepretendeerde Compagnie de profijten zonder kosten en perikel zou komen te genieten tegen alle redenen en recht.

1605. 16 Februari. P. Lintgens machtigt Gerhard de Rooij en Antonio Auckema, beiden te Middelburg. (Not. J. F. Br.)

1605. 29 April. (Res. Staten Generaal.) Compareert Gedeputeerde O.I.C., geeft over sekere pointen tegen de poursuite, die Pieter Lijntgens bij den Coninck van Frankrijk is doende, tot nadeel van de Comp[ie] en den dienst dezer landen, versoekende de Heeren Staten daarop met ernst te letten.

Besluiten: te schrijven aan Pieter Lijntgens, alzoo de Staten met hem hebben te communiceeren eenige zaken den dienst dezer landen aangaande, dat zijn komst Woensdag e.k. gewenscht is.

1605. 5 Mei. Compareert Pieter Lintgens, koopman te Amsterdam, met zijn zoon, „heeft d'heeren Staten tot Haer Hoog Mog. begeerte onderrigt van de impetratie in Vrankrijck van den Coninck bij sekere Françoisen van seker octroy omme aldaer te mogen oprichten eene Oost-Indische compagnie ende de schepen daertoe noodich alhier toe te rusten, ende daertoe oijck te lichten in dese landen piloten, schippers en schipsvolk, gelijck hij d'heeren Staten heeft ghetoont d'originele commissie op hem ende sijnen soone houdende mette conditie ende instructie daertoe dienende".

Verklarende niettemin, dewijl hij was een landzaat, daar het de heeren Staten zou „misgenoegen" dat hij zich in de directie van deze zaak zoude bemoeien, dat hij willig was haar te laten rusten, vertrouwende dat, ingeval de Staten later de genoemde équipage zouden toelaten, zij goed zouden vinden, dat hij „hem daerinne employere". „Na lecture van alles is die comparant van de communicatie ende sijne gedane presentatie bedanckt, ende vermaent hem altijts te willen dragen, als een goed landsate ende borger van dese landen toestaet, sonder ijet tegen het octroij van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in dese landen te willen voornemen, dat hij belooft heeft".

27 Augustus. Remonstrantie O. I. C., waarin o. m. gewezen wordt op de groote uitrustingen welke in Portugal werden gereed gemaakt, en op 2 vloten, die reeds in Maart en April naar O. I. waren gezonden.

In een ander verzoekschrift hadden Bewindhebberen (want zij roerden zich zoo veel mogelijk) er o.a. op gewezen, dat in hun Compagnie, in tegenstelling met hetgeen in Spanje en Portugal geschiedde (waar de handel op Indië op zware straffen verboden was), plaats was voor allen, ook voor vreemdelingen, zoodat onder hare aandeelhouders Franschen, Engelschen, Brabanders, Vlamingen, Hanséaten en anderen geteld werden. Er bestond dus voor de Franschen geen noodzakelijkheid zelf op Indië te gaan varen.

30 Augustus. Hendrik IV schrijft persoonlijk aan Maurits, Oldenbarnevelt en Buzanval.

Oldenbarnevelt antwoordde uitvoerig en herhaalde de bekende gronden voor het niet voldoen aan zijn verzoek. Hij werd daarbij pathetisch, toen hij de gruwelen beschreef, die de Portugeesen in Indië bedreven. „Gelijck zij luijden in Amboina hebben bethoont, twelck zij overvallen, de ingesetenen vermoort, de swangere vrouwen opengesneden, die vruchten daaruit gehaelt, ende de mans daarmede int aensicht geslagen hebben, zeggende zulks te geschieden, omdat zijluijden mette Hollanders hadden gehandelt."

September. Aernout Lintgens overleden.

27 September en 19 October Brieven van Buzanval, hieronder gedeeltelijk afgedrukt.

Lettre à Monsieur de Villeroy du 27 Septembre 1605. [1])

Monsieur. Je vous escrivis hier estant à Rotterdam, d'où estant de retour en ce lieu, [2]) je leus celle du vingt-troisiéme d'Aoust, tant l'orriginale que le duplicat d'icelle, venue avec votre dernière du onzième de ce mois, et le lendemain, j'eus icy le Brabançon, [3]) soliciteur de l'octroy pour Linkens; il estoit passé auparavant en ce lieu sans me voir pour aller sonder son fait et les partisans, qu'il a [à] Amsterdam. Je ne vous nierai point, que je me suis estonné de cequ'on s'a heurte si fort à cette pierre, laquelle j'avois préveu dès le commencement des achopemens; c'est pourquoy, j'avois dit dès son premier voyage au dit soliciteur, qu'il me sembloit qu'il prenoit cette affaire d'un mauvais biais et que je ne croyois pas que les Estats accordassent jamais à un leur bourgeois, et qui avoit part en la compagnie des Indes, de servir un Estat Etranger contre les promesses et contracts, qu'ils avoient faits avec ceux de la dite compagnie, lorsqu'ils la reunirent ensemble, et l'obligèrent non seulement au trafic, mais aussy à faire la guerre ès Indes aux Espagnols et Portugais, sans laquelle ils scavoient que ce trafic ne se pouvoit maintenir. Que mon avis seroit, que sans faire bruit il fit achapt de vaisseaux et retenues de pilotes et natelots, lesquels il envoyeroit à Havres de France, pour après les employer et faire prendre la route qu'il voudroit; que je ne faisois fort qu'on ne luy donneroit aucun empêchement en ce faisant; sur quoy il me dit, que tout son fait estoit fondé sur la personne du jeune Linkens, [4])

[1]) Kon. Bibl. en Rijksarchief. [2]) 's-Gravenhage. [3]) Mathieu Coulhée.
[4]) Aernout.

qui avoit fait auparavant le dit voyage et qui depuis est mort icy en beuvant. Je lui repliquay que cet homme estoit libre et sans femme, se pouvoit couler doucement en France, et puis y estant se couvrir du commandement et protection de sa Majesté, ce qu'on ne molestast point pour son sujet son vieil père, qu'il auroit laissé à Amsterdam. Je luy offris par dessus le dit Linkens d'autres personnages, sous la conduite desquels, j'aimerois mieux risquer de mon argent que sous celle de Linkens, lesquels j'avois tellement pratiqués qu'ils me promettoient à aller servir le Roy en ce negoce, sans aucun respect ny permission des Estats. Il rejecta tout cela et dit qu'il vouloit Linkens comme le Phénix des Indes, que les Estats ne luy oseroient refuser sa demande, de laquelle toutefois il fut incontinant conduit ou plutost moy, quy la fis pour luy; de sorte que le remettant sur les premiers erres et ouvertures, que je luy avois faites, il les rejetta toujours brusquement sans beaucoup de raison, mais avec beaucoup d'importunités, à ce que je me voulasse roidir sur son désir, et prostituer en vain l'autorité de Sa Majesté, laquelle la Puce [1]) m'avoit prié apart d'épargner en ce sujet, que je n'y avancerois rien, et qu'ils feroient remontrer à Sa Majesté leurs raisons, qu'il esperoit qu'il trouveroit picquantes. Nonobstant cela ce soliciteur me harassa tant par ses impertinentes réponses qu'il faisoit à tout ce que je lui proposois, que je fus contraint enfin de lui dire qu'il me laissast en paix, et que puisqu'il il ne vouloit suivre mes avis, je serois bien aise, qu'il me déportât de son affaire en la quelle je suplirois Sa Majesté de n estre plus meslé. Depuis ce temps je n'y aurois plus songé jusques à cette dernière bourrasque, qui m'a un peu réveillé plus possible que l'xpériance qu'on a de moy ne mérite, mais il faut endurer de son maître. Ayant donc reçu la lettre de Sa Majesté, je me suis efforcé à oublier tout le passé et ay voulu pour plus d'efficace mener ce soliciteur chez le Sieur de Bernefeld, bien qu'il voulut venir céans, auquel après qu'il luy eut présenté ses lettres, je luy tins des paroles sur ce sujet, que j'eusse retenues et gardées, si j'eus usé de mon propre sens. Le dit sieur nous repondit tout sur le champ, que par la nature de cet Etat et la raison cette demande ne se pouvait accorder sans ruiner la Compagnie des Ost Indes, et nous en dit tant de raisons que je ne veux vous ennuyer d'icelles.

---

[1]) Naam, waarmede Oldenbarnevelt wordt aangeduid: evenals met „la sauterelle" Prins Maurits, met „Bernabé" Hendrik IV, met „Egyptienne" Engeland, enz.

Toutefois puisque mes paroles le réduisoient à cette extrémité, il nous dit librement qu'il estimoit moins dommageable à leur Etat de laisser perdre la dite compagnie que non par l'amitié du Roi, et que telle seroit son opinion en l'assembleé, mais que si Sa Majesté étoit bien conseillée, elle ne permettroit la ruine de la dite Compagnie, d'autant qu'elle se peut assuerer qu'icelle ruinée, ny les françoys, ni aucune autre nation ne pouront plus mettre le nez ès dicts Indes, à cause que les armes et les continuelles flottes de ce pays, tenant le dict traffic ouvert et tous les Roys orientaux respirant et souffrant sous la puissance d'icelles; les dites flottes venant à cesser, les Espagnols aussistost châtiront et subjugueront les dicts roijs et remettant leur autorité partout, fermeront plus étroitement que jamais la porte à tous ceux qui y voudront aborder. Nous vismes depuis le sieur Arsens [1]) à qui je recommanday l'affaire et luy dis qu'il la devoit affectionner pour effacer les impressions sinistres que l'on avait pris de son fils, pour s'y estre trop opposé. Il nous parla bien plus rondement on rudement, de sorte qu'il ètonna notre soliciteur des quatre pieds, qui m'en fit des plaintes non sans tordre et pervertir les paroles du dict seigneur pour m'aigrir. En quoy je reconnus qu'il y avoit de la malice en son fait et qu'il pouvoit bien m'en avoir pressé par de là. Voilà monsieur, notre premiere charge, nous verrons ce qui en arrivera quand nous viendrons au gros, et que la lecture des lettres du Roy et le rapport des languages que j'ay tenus, l'assemblée prendra quelque recès sur cette affaire, mais si ce qu'ils remontrent être vray ils ne nous pourront favoriser en ce poinct qu'à très grand regrès et comme par un désespoir. [2]) Cette Compagnie des Indes s'èbranle tous les jours. Elle a demandé tout de nouveau à ces messieurs ayde de douze vaisseaux de guerre pour se maintenir ès dicts Indes, autrement qu'elle n'en peut plus soutenir les frais sans secours du public. J'y ay quelque petite partie qui y trempe il y quatre ans, de la quelle depuis ce temps je n'ay pas tiré un seul escu. C'est ce grand intérest dont il est question. Chacun s'en retire, car ils nous mettent en compte tous les équipages de guerre, qu'ils sont contraints de faire pour maintenir ce trafic. Linkens le père

---

[1]) Cornelis Aerssens of Aerssen (1545—1627), vader van François van of d'Aerssen (1572—1641), eerst agent, later gezant te Parijs. N. Ned. Biogr. Wbk III, Leiden 1914.

[2]) Het volgende gedeelte tot „cabale que l'oblige à l'entreprendre" is afgedrukt bij Fruin. Gids 1860, II, p. 36.

y avoit cinquante mille escus; il en a retiré ou vendu bien les deux tiers. Mais l'occasion principale qui l'a meu à ce faire est, qu' estant fort anabatiste, il improuve toute sorte de porte d'armes, soit offensives soit défensives et principalement les combats et prises, qui se sont faites par les flottes de ce pays sur les Portugais. Plusieurs de la mesme sorte se sont joincts à luy au dit Amsterdam, qui seroient bien ayse de dresser et pratiquer une compagnie en France, que ne seroit que pour le simple traffic, sans user d'hostilité ni de revanche sur les Espagnols et Portugais à cause de notre paix, cuidans par là laisser les combats et les proyes à ceux de ce pays, qui sont en guerre, et couler cependant sous la force de leurs armes et la faveur du nom français au profit des dits Indes. Et je croys qu'un des plus esseurés fonds sur lesquels ce soliciteur fonde sa société, quelque mine qu'il fasse, cest sur les dits anabatistes, car il n'auroit que faire du dit Linkens sans se sujet, à cause que c'est un vieillard, qui n'a jamais pratiqué les dits Indes. Et je voys maintenant, puisque nonobstant la mort de son fils, qui y avoit fait un voyage, il ne laisse pour cela de s'ingérer en cette affaire, qu'il y a quelque particuliere cabale qui l'oblige à l'entreprendre. [1]) Jay proposé à ce soliciteur Carlevy, [2]) qui est plus pratiqué en ce fait qu'homme que j'aye jamais veu comme ayant passé la plupart de son age ès Indes tant orientales qu'ocidentales et toujours, traffiquant. Il m'a promis de servir le Roy, si Sa Majesté le veut employer en ce fait, et qu'il trouvera moyen de dresser icy tout son équipage, sans faire bruit ou mettre ces gens en combustion les uns contre les autres, comme note soliciteur. Il est étranger, de sorte qu'il n'est point compris au contract que ces Messieurs ont fait avec ceux de la Compagnie des Indes. Pourquoy si nous avons tant d'énvie de faire jouir la France de ce traffic, n'employons nous une personne qui en a comme la clef et qui possible n'a point aujourd'hui son semblable en l'Europe en la connaissance de ces quartiers là. Monsieur, nous nous laissons emporter à des particuliers, qui veulent proffiter sur cette marchandise par les ressorts qu'ils y veulent faire jouer, et qui ne regardent point par un but général au bien du Roy, s'il n'est poursuivy par les moyens, dont ils espèrent tirer commodités particulières, aymant mieux permettre que tout un Estat se brouille, par l'éclaircissement du quel nous dépendons tant, que non pas de

[1]) Zie noot vorige bladzijde.
[2]) De nieuw voorgestelde tusschenpersoon.

prendre les commodités, que nous en pouvons et voulons tirer doncement et sans le faire gémir. C'est comme si nous voulions baiser la femme de notre voisin avec son aveu qu'il nous prostituerait volontiers sous la couverture de son désaveu. Il me semble, Monsieur, que j'ay deu encore faire cet enuieux discours non pour eschiver le dernier commandement que j'ay et auquel je me porte entier et sans réplique, mais pour justifier mes précédentes actions, et faire paroitre que si j'ay failly, c'a esté par erreur et ignorance d'Etat et non par aveuglement d'aucun intérest particulier que je vous jure estre tout éloigné de moy en cette affaire, comme scait très bien ce soliciteur, qui a appris à Amsterdam les obligations que j'avois à la dicte compagnie, de sorte qu'il m'a bien sceu reprocher les peines que je prenais pour personnes si ingrates; mais il me connoist mal de penser qu'en mes actions j'aye autre but que celuy que doit avoir un homme de bien et d'honneur, qui consiste à mon avis à maintenir cet Etat en bonne intelligence et dévotion envers Sa Majesté. C'est trop parler d'un fait qui importe si peu au gros de nos affaires. Pour conclure donc ce propos je vous diray, que si ces Messieurs tiennent le voyage des Indes libre et ouvert, nous y entrerons mesme malgré eux; s'ils le laissent une fois fermer, nous en serons exclus quand bien nous serions aydés d'eux......

Lettre à monsieur de Villeroy du 19 Octobre 1605.

Monsieur! Tout ce qu'on a pu faire icy, je ne dis pas moy seul, mais mesme l'Etat tout ensemble pour accorder et accommoder le fait de *Linckens* au gré de Sa Majesté, a esté tenté en vain. La ville d'Amsterdam, c'est à dire le nerf de ce pays et la mère de la Compagnie des Indes, n'a janais voulu condescendre que son bourgeois triomphast au milieu d'elle de la dite compagnie, et en tirant les principaux émoluments et les fist passer par ses mains. J'ay veu cela dès le commencement que cette affaire fut prosposée, et le dis franchement à celuy qui l'a couroit par deça. Je ne vis jamais une si dure teste, car luy ayant fait ouverture d'autres moyens et meilleurs et nullement contentieux comme estait celuy de *Linckens* pour mettre le dit traffic en France, il n'y voulut jamais entendre; je ne m'en étonne pas maintenant depuis que j'ay découvert la proye, qui lai tomboit du bec et an dit Linckens et autres confrères, par le changement qui se faisait à

l'entremise du dit facteur, qu'ils voulaient introduire à Amsterdam, pour la direction de leur fait. Mais cela ne m'importoit du tout rien, par tant que l'affaire se fust pu faire par ce moyen et eust esté très aise, qu'elle eust pris ce cours puisque telle estoit la volonté du Roy......

Je scay plus que si la direction de Linckens et de ceux de sa farine est suivie, qu'eux à la vérité y gagneront par et sur leurs provisions et le maniement qu'ils feront de l'argent de cette masse, mais je veux perdre cent pour cent si ceux qui y fourniront leurs deniers ne se trouvent trompés au moins de la moitié de leurs espérances et du compte qu'ils ont fait. Quand on viendra à la clôture d'iceluy le sus dit Carletty y entend d'autres finesses et veut croire que si on suit son avis et sa conduite qu'il aura d'autres proffits a faire que ceux que les Hollandais y font....

1605. 29 October. De Staten Generaal besluiten te vragen aan Bewindhebbers de waarde van de geschenken bestemd naar Frankrijk „tot vorderinghe van de saecke tegen de versochte equipage van P. Lintgens". Zij geven daarbij in overweging zich niet te bepalen tot twee personen, maar ook een derde te gedenken.

2 November. Het antwoord was, dat de twee vergulde ledikanten zouden kosten ieder f 1600 en dat geen derde beschikbaar was, zoodat men zou onderzoeken „twee schoone behancsels van camers oft anders" tot gelijke waarde te vinden.

3 November. De drie presenten zouden door Jan van der Veken aan zijn schoonzoon Aerssens in Parijs worden gezonden, bestemd voor de heeren Rosy,[1]) Sillery en Villeroi.

1606. 3 Maart. Hendrik IV schrijft op nieuw Buzanval aan om alles te doen, wat mogelijk is om de équipage van Lintgens te doen slagen.

17 April. Buzanval[2]) compareert bij de Staten Generaal en geeft den brief van den Koning over met hetzelfde gevolg als zijn vroegere pogingen.

1 Juli. Uitvaardiging van een scherp plakkaat, waarbij verboden werd naar Indië te varen en te equipeeren, behalve voor

---

[1]) Maximilien de Béthune, baron de Rosny (duc de Sully in 1606). Deze drie ministers hadden uit den buit van de Portugeesche kraak, door Heemskerck veroverd en in 1604 binnengebracht, damasten en porceleinen ten geschenke ontvangen. Les petits cadeaux, etc. Fruin, Gids 1860, II, p. 31.

[2]) Buzanval overleed 31 Aug. 1607 en werd begraven op 's lands kosten in het middenkoor der Groote of St. Jakobskerk te 's-Gravenhage. Zijn grafzerk is afgebeeld in de Ned. Leeuw 1902, p. 182.

of op last van de Oost-Indische Compagnie. Overtreders zouden aan lijf en goed gestraft worden; „ende sullen de gestatueerde penningen van de contraventiën verdeijlt worden, een derde deel daarvan tot behoeff van de voorsz Compagnie, het tweede tot behoeff van de armen ter plaetse daer de calenge sal geschieden en het derde tot behoeff van den officier die de calenge doen zal.

8 September. Bij plakkaat wordt aan alle scheepsvolk, piloten en andere ingezetenen dezer landen verboden zich in dienst te begeven of buiten 's lands om te varen naar O. I. dan met de Comp. die het octrooi heeft, bij pene van bannissement ten eeuwigen dage uit de Vereenigde Provinciën en confiscatie van goederen.

6 Mei. Pieter Lijntgens machtigt Christoffel Fortenbach te Genua, die door het overlijden van Jacques Mandekens zijn zaken is waarnemende (Not. J. F. Bruijnigh.)

30 Juni. Pieter Lijntgens, ook voor zijn zoon Salomon, benevens Anthoni Moens en Jan van Tongerloo als erfgenamen van Pieter Lijntgens de jonge, machtigen Gerard de Roij, koopman te Middelburg. (Not. J. F. Br.)

1607. 14 Februari. Pieter Lijntgens machtigt Gerard de Roij, zijn cosijn, te Middelburg. (Not. J. F. Br.)

1608. 18 Mei. 9 Juni. Ondertrouw en trouw van Leonora Braeckelmans, wed. Pieter Lijntgens de jonge, met Everhard Both van der Eem, subst. off. Hoogen Raad. Huwelijksakte. Reg. 409 fol. 77.

14 Juli. Pieter Lijntgens machtigt Dirk Boot om op te treden contra Leonora Braeckelmans. (J. F. Br.)

Uittreksels uit de sententiën van het Hof van Holland.

I. Sententie 1610—95 en 96. Hof 622.

Den 8sten Februari 1603 was Pieter Lintgens, de jonge, in den echt getreden met Leonora Braeckelmans. Bij de huwelijksche voorwaarden was bepaald, dat zij bij zijn overlijden alles, wat bij hun huwelijk door haar was aangebracht, mocht behouden en een douarie van 500 p. vl. zou ontvangen. Haar man had van haar stiefvader Symon Havens bij die gelegenheid 100 pd. vl. gekregen.

De jonge Pieter stierf in 1606 zonder kinderen na te laten en zij bleef voorloopig bij haar schoonvader inwonen. De oude Pieter, optredende voor zijn zoon Salomon, benevens de beide schoonzoons Anthoni Moens en Jan van Tongerloo, hadden zich als erfgenamen gedragen o.a. doordien zij 30 Juni 1606 procuratie pas-

seerden aan Gerard de Roy, om te Middelburg van bewindhebberen der V. O. I. C. te eischen hetgeen deze aan den jongen Pieter schuldig waren, met het gevolg dat uitbetaling verkregen werd.

Zij ontving echter geen geld, en begon, nadat zij in 1608 hertrouwd was met Everard Both van der Eem, substituut officier bij den Hoogen Raad (en weduwnaar van Abigaël Everard) een proces.

Pieter Lintgens beweerde, dat hij zich niet als erfgenaam beschouwde, doch dat hij zijn zoon belangrijke bedragen had voorgeschoten, zoodat deze hem bij liquidatie nog 1654 pd. vl. schuldig was gebleven. Bij den dood van zijn zoon had hij van diens weduwe de helft van dit bedrag te vorderen. Bovendien had zij koffers en meubelen van haar man laten wegbrengen, terwijl toch alles aan diens crediteuren behoorde. Hetgeen haar man bij huwelijksvoorwaarden had beloofd, ging hem niet aan, evenmin diens schuld aan Symon Havens.

Bij sententie dd. 30 Juli 1610, werd Pieter Lintgens veroordeeld de helft van 500 pd. vl., vermeerderd met den interest, aan haar uit te keeren. Van de geëischte 525 pd. vl. „voor 1½ jaar mondkosten ten zijnen huize door zijn zoon en diens vrouw genoten, werd hem bij het vonnis de helft toegewezen. Ook moest zij alle goederen, die zij uit het sterfhuis gelicht had, teruggeven. Anthoni Moens en Jan van Tongerloo werden denzelfden dag veroordeeld ieder 1/3 van de helft van 500 pd. vl., vermeerderd met den interest, te betalen.

II. Sententie. 1615—65. Hof. 635.

Pieter Lintgens, voogd over de twee kinderen van zijn overleden broeder Mathijs, had het geld dier kinderen, 1000 p. vl., op interest uitgezet bij Gaspar Cooijmans, koopman te Amsterdam. Toen dit met den interest terugbetaald was, hield hij het onder zich.

Zijn neef Mathijs was in 1599 bij hem komen inwonen en werd in December 1607 naar Genua gezonden met 7 schepen door zijn oom geladen met tarwe, rogge, erwten en boonen. Hij moest aldaar samenwerken met Jaques Mandekens en zou de helft van de provisie genieten. In September 1605 werd Mandekens naar huis gaande 's avonds te 8 uur op straat door 4 rabouwen aangevallen en doodelijk gewond. Hij overleed na Christoffel Fortenbach tot uitvoerder van zijn uitersten wil te hebben aangewezen.

Deze Fortenbach nam alle goederen van Lintgens, waaronder de lading der 7 schepen, ter waarde van 30.000

p. vl., in beslag, beweerende, dat Mandekens aan hem veel geld schuldig was en daardoor ook het aan Lintgens toekomende had verbonden.

Mathijs Lintgens keerde naar Amsterdam terug. Bevreesd door de verliezen van zijn oom in zijns vaders erfenis benadeeld te worden, drong hij op uitbetaling der penningen aan, en toen hij niet kreeg, deed hij zijn oom voor schepenen van Amsterdam een proces aan, dat 6 Maart 1609, leidde tot een accoord.

Pieter Lintgens zou aan zijns broeders kinderen uitkeeren 8254 gld, kon dit evenwel niet nakomen en beloofde voldoening, indien hij geld kreeg uit Italië. Zijn neef weigerde te wachten en sprak hem daarom 13 Maart weder in rechten aan. Hij beloofde toen binnen 6 weken te betalen, maar de termijn verstreek en de belofte kon niet worden nagekomen. Lintgens toch, „sijende dat sijne saecken in Italien nijet en worden bevordert ende noch gelt noch retour voor hem daer van daen en quam", is toen, „selfs in sijn oude daegen vertrocken vuijt dese landen naar Genua", waar hij in Mei 1609 arriveerde. Na een tweejarig verblijf in Italië zonder eenig resultaat bereikt te hebben, keerde hij 2 Mei 1611 te Amsterdam terug.

In zijn afwezigheid was Mathijs gestorven, als erfgenamen, ieder voor de helft nalatende zijn moeder en zijn zuster. Deze wilden daarop het huis van Pieter Lintgens, de Wildeman, doen executeeren (24/12 1610 en 31/1 1611), waarop Anthoni Moens, gehuwd met Lintgens oudste dochter, considererende, „dat het sulcx groote schande zoude wezen, dat deselve huijsinge boven zijn hooft (hij woonde in dat huis) vercocht soude worden bij openbare executie" 14 Januari 1611 in accoord met de erfgenamen trad. De laatsten transporteerden alle actie, die zij hadden op Pieter Lintgens, aan Anthoni Moens, waarbij borgen waren Lenert van Beecq en Gerrit Opheij, kooplieden.

Overmits Lintgens na zijn terugkeer in gebreke bleef de schuld te voldoen, verleenden schepenen van Amsterdam 29 December 1611 verlof uitvoering te geven aan de executie van zijn goederen, waaronder het huis de Wildeman, dat door Moens werd ontruimd en 6 Januari 1612 in het openbaar verkocht.

Op de hiervan afkomstige penningen werd beslag gelegd door Hessel Brouwer. Bij het daarop gevolgde proces ,werd Moens in het gelijk gesteld, en Brouwer veroordeeld tot het betalen der proceskosten.

III. Sententie 1606—75, Hof 612;
1611—11, Hof 624; 1613—3, Hof 628.

In 1582 was Hans Schopmans door Pieter Lintgens als factor gezonden naar Malaga. Na een kort verblijf in het vaderland was Schopmans in 1589 naar zijn standplaats teruggekeerd, waar hij in 1592 ziek werd. Bij zijn testament benoemde hij tot zijn exécuteur testamentair en machtigde hij Jaques Nicolaes, mede factor van Lintgens te Sevilla. In afwachting van diens overkomst constitueerde hij Willem Claesz en Jacques de Vries om zijne zaken te behartigen. Hij had voor den notaris Alfonso de Valentia te Malaga een lijst van debiteuren opgemaakt; aan hem persoonlijk behoorde een bedrag van 300 dukaten en 8000 realen van een schuld van Matheus de Lara te Malaga, groot 18725 realen (volgens bescheiden dd. 16 Juni 1592) Bij codicil van 23 Juli 1592 bepaalde hij dat het hem toekomende, in totaal 11300 realen aan zijne erfgenamen, zijne beide zusters, moest worden overgezonden. Hij overleed denzelfden dag. Jaques Nicolaes voldeed aan deze opdracht niet. Goederen, actiën en credieten werden door hem ten overstaan van den notaris geïnventariseerd, en alle boeken, papieren en gelden der verkochte koopmanschappen aan Pieter Lintgens overgemaakt. De echtgenoot van Aeffgen Schopmans, Hessel Lamberts Brouwer, kwam voor haar en haar zuster Trijntgen op en eischte van Lintgens uitkeering van de genoemde 11300 realen. Toen betaling daarvan geweigerd werd, wendde Brouwer zich in 1594 tot het gerecht te Amsterdam. Na verschillende procedures onderwierpen partijen in 1599 het geschil aan de uitspraak van arbiters. Lintgens verklaarde na het overlijden van Schopmans wel geld te hebben ontvangen, maar beweerde dat dit de opbrengst was van door hem aan zijn factor gezonden goederen. Hij legde daarbij een rekening over van 4 partijen goederen in 1589 aan Schopmans toegezonden, ten bedrage van 36596 gld. inkoopsprijs, oploopende met alle onkosten, enz. tot 48596 gld. Van deze som zou Schopmans 29458 gld. verantwoord hebben, zoodat de erfgenamen nog 19.138 gld. schuldig bleven. Hiertegen konden deze geen bewijzen bijbrengen, zoodat de beslissing 2 October 1599 niet te hunnen voordeele uitviel, hetgeen Lintgens notarieel liet vaststellen. Om redenen in het proces vermeld moest hij 250 gld betalen.

De erfgenamen berustten daar niet in. Hans Schopmans was — hetgeen Lintgens moest beämen — „een suijnig

jongman ende van geregeld leven, welken gedaagde (L.) voor date van 1589 veel hondert duijsenden betroude en van denselve behoorlicke rekening, bewijs ende reliqua gehadt hadde tot sijnen contentement". Zij schreven dus naar Spanje en lieten de zaak onderzoeken, waarbij verscheidene jaren verliepen. Ten slotte bleek, dat Pieter Lintgens „*ondeugdelijk*" gerekend had.

Hessel Brouwer verzocht derhalve, thans onder overleggen van bewijzen, anuleering van de boven vermelde arbitrale uitspraak en uitbetaling van het hem competeerende. Aan dit verzoek werd bij sententie van 14 Januari 1613 gevolg gegeven, en Pieter Lintgens (wiens gemachtigde was Abraham Cabbeliau) door het Hof van Holland veroordeeld tot betalen van de 11300 realen, verhoogd met den interest tegen den pennning 16 van dato tot den dag van betaling toe., verminderd met de reeds ontvangen 250 gld.

De uitspraak in dit proces was tweemaal uitgesteld: 31 Mei 1606 en 27 Januari 1611.

IV. Sententie 1615—65. Hof 635.

Hessel Brouwer had voor de erven van Hans Schopmans zijn proces om uitbetaling van 11300 realen, na jaren langen strijd 14 Januari 1613 gewonnen. Hij sprak nu Anthoni Moens, actionem cessam hebbende van de kinderen van wijlen Mathijs Lintgens voor het Hof aan. Daarbij bracht hij het volgende voor. Bij vonnis van het gerecht te Amsterdam van 24 Februari 1606 was Pieter Lintgens reeds veroordeeld te betalen aan Maerten Papenbroek 2606 p. vl. over en terzake van zekeren wisselbrief, door hem geaccepteerd en onbetaald gelaten, gelijk hij reeds in 1606 aan denzelfden schuldig gebleven was en onbetaald had gelaten een wisselbrief van 5000 kronen uit Genua teruggezonden, en nog vele duizenden ponden vl. in hetzelfde jaar aan verschillende personen schuldig was, in dier voege „dat denselven Pieter Lintgens all van voors. jaere 1606, *notoirlick was geweest insolvent* ende de macht ende de middelen niet en hadde gehadt omme sijne crediteuren nae behooren te voldoen; oock soe dat hij sijn eijgen soon van sijn pretense moederlijcke goederen in ende op sijn Lijntges huijsinge ende meubelen, nijet hebbende connen voldoen, deselve van desen Hove gelicht hadde mandement, ende daermede gedaen dachvaerden soe hem Lintges als sijne crediteuren, ter eijnde omme met haere begonste executie te supercederen ende welcken nijet jegenstaende hij noch echter denselven sijnen soon van sijne pretensen nijet voldaen,

maer fraudulenter ende onbehoorlick sijne broeders kinderen hadde gegratificeert". enz.;

dat in verband hiermede hij, Pieter Lintgens, geen schepenkennisse had mogen passeeren ten behoeve van zijn schoonzoon ter waarde van 30.000 car. guldens en evenmin aan zijn broeders kinderen een schuldbekentenis had mogen passeeren van 8254 gld., zooals hij gedaan heeft op 10 December 1608, en ook zich niet had mogen laten veroordeelen op 13 Maart 1609 voor schepenen te Amsterdam met een belasting van 8200 ten behoeve van die kinderen;

dit alles in fraude van hem eischer en de andere crediteuren en om met onbehoorlijke middelen zijn naaste vrienden voor anderen te gratificeeren, terwijl ook bevonden werd de voors. rekeningen ten eenenmale abusief en ondeugdelijk te zijn, en dat het transport en de cessie van de pretense schuld, door de kinderen van Mathijs Lintgens gedaan, naar rechten niet had mogen bestaan en dat derhalve de verkooping van Pieter Lintgens' huis door Anthoni Moens niet had mogen geschieden (als gevolg van de actionem cessam van de pretense schuld verkregen).

Anthoni Moens wierp hiertegen op, dat de schuld van Pieter Lintgens aan de kinderen van zijn broeder Mathijs was een preferente schuld als voogd over weeskinderen en dat toen deze niet betaald werd, de kinderen het recht en de voorkeur hadden boven andere crediteuren, en dat recht aan hem hadden afgestaan, waarom hij het huis „de Wildeman" had laten verkoopen.

Bij sententie van 1 April 1615 werd Moens in het gelijk gesteld.

1609. 12 Juni. (Res. S. G.) „Sijn die kinderen ende bloedvrienden van Pieter Lijntgens den ouden, coopman tot Amstelredam (die zelf reeds vertrokken was), geaccordeerd brieven van voorschriften aen den hertoge ende senatoren van Genua, ten eijnde den voorschreven Lintgens mag worden geholpen ende overgestaan om te commen tot een goet cort recht ende expeditie van justitie, ende dat deselve hertoge ende senators hem ende sijnen soon willen nemen in haer protectie ende bescherminghe tegens alle gewelt ende moetwille.

Is voorts den voorschreven Pieter Lijntgens den oude ende sijne soon [1]) geaccordeert pasport van de heeren Staten en recommandatie omme deselve alomme, des noot zijnde, tot derselver voerstant te mogen gebruijcken."

---

[1]) Den jongsten, Salomon.

Denzelfden dag zonden de Staten hun aanbeveling in het Italiaansch, geteekend door Oldenbarnevelt.

Ook de regeering van Amsterdam, schreef naar Genua, dat Pieter Lijntgens, over de 70 jaren oud, over kwam voor zaken met Christoffel Fortenbach en vroeg medewerking.

15 Juni Prins Maurits deed hetzelfde en deelde mede, dat het te goed van Lijntgens op een aanzienlijk bedrag werd geschat, en dat dit, nadat Mandekens gekwetst en overleden was, in handen was gekomen van Chr. Fortenbach „comme curateur et administrateur de la maison mortuaire dudit Mandekens.[1])

1611 13 Maart. Lenert Hofman (Horsman?) huwt met Lijsbeth Lintgens, geb. 1588, dochter van Matthias Lintgens. (Not. J. F. Br.)

1614 28 Februari. Pieter Lijntgens machtigt zijn schoonzoon Anthoni Moens om op te treden in zake vordering Hessel Brouwer. (Not. J. F. Br.)

1616 3 October. Pijetter Lijntges, wonende achter dije Suijderkerck, ende begraven op het hooch koor (Kosten 16 gld.) Begr. reg. van de Oude Kerk.

Den 21sten October 1597 bij den dood zijner vrouw kocht Lintgens een graf van de erfgenamen van Angenita Lubberts. Den 16en December 1614 verkocht hij het weder aan zijn schoonzoon Antoni Moens. Hij zal in hetzelfde graf zijn bijgezet. (Archief van de Hervormde Kerken, N. Z. Kapel te Amsterdam)

1622. .... Anthonio Moens Lievensz, weduwnaar van Margaretha Lijntgens Pietersdr., wonende te Amsterdam op de Heerengracht hertrouwt met Sara Tongerloo, weduwe Jan Jansz Munter. (Elias, Vroedschap II, p. 625, 626.)

---

[1]) Vergl. Dr. K. Heeringa. Bronnen Levantschen handel. Den Haag, 1910. Dl. I, p. 50 vlg.

. . . . Lintgens × . . . . .

1. Pieter (de oude)
geb. ± 1540
† A'dam, begr. O. K. 3/10 1616.
Hij noemde neef (*oomzegger*): Gerard de Roij 14/2 1607.
×
Elsgen Bartholomeus dr.
† A'dam, begr. O. K. 2/10 1597.

2. Matthijs (de oude)
† Oct. 1592.
×
Elisabeth van de Varent
test^n^ 18/9 1592.
Hare zwagers gend: Gillis de Witte 1592
Willem de Camp 1611.

Children of 1. Pieter (de oude):

1. Hendrik
gb. ± 1567
× (h. v. w. not. Balthazar van Baerle) R'dam nà 26/3 1591
Cornelia Spierinck.

2. Pieter
(de jonge)
† 1606 vóór 30/6
× 1° Maria Tijdemans
2° (h. v. w. 2/8 1602) Leonora Braeckelman
zij hertr. 's G'hage 18-5 / 9-6 1608 Gr. Kerk
Everardt Both v. d. Eem
subst. officier Hooge Raad
wedr. van Migael Everard
(geh. 's G'hage 5/11 1603.) dr.
van den pred: Pieter Everard.

3. Aernout
gb. 1571—1572
† Sept. 1605.

4. Margaretha
gb. 1577
† vóór 1622
× (h. v. w. 2/6 1599)
Anthonie Moens zn. van Lieven en Mijntjen de Roeck
gb. Gent 1574
Lijwatier
† A'dam, begr. O.K 25/5 1638
was in 1622 te A'dam
hertr. met Sara v. Tongerloo
wed^e^ Jan Jansz Munter.

5. Susanna
×
Jan v. Tongerloo.
Hadden kinderen.

6. Salomon

Children of 2. Matthijs (de oude):

1. Matthijs
(de jonge)
† 1610

2. Lysbeth
gb. 1588
× 13/3 1611
Leonard Horsman.

GROOTBOEK v. d. O. I. ACTIEN [1])
1602—1607
Kol. archief
10670
(p. 154).

Pieter Lijntgens is schuldich den 29 Augusti anno 1602 aen capitael per Jan Jansz Carel van wegen ditto Lijntgens getekent							60000 —
Adi 22 Julij 1603 aen Carel Lijbaert tot Santwitz p. ditto Lijntgens geaccepteert							1500.—
9 April 1605 aen Jasper Quinget per transport uijt d'overgesch. betalingen							900.—
ditto aen Michiel Boonaert	„	„	„	„	„		750.—
ditto aen Pieter Jacobsz van Rijn	„	„	„	„	„		500.—
ditto aen Jan Brouwer	„	„	„	„	„		1500.—
ditto aen Jochem van Duijnen	„	„	„	„	„		500 —
ditto aen Hans Thijs	„	„	„	„	„		1000.—
ditto aen Wolphert van Bijlaer	„	„	„	„	„		500 —
A'd 16 ditto aen Gijsbert	„	„	„	„	„		200.—
ditto aen Mr. Cornelis Baccaert	„	„	„	„	„		200.—
ditto aen Dirck van Os	„	„	„	„	„		650.—
ditto aen Cornelis Adriaen Jobsz	„	„	„	„	„		800 —
30 ditto Aen hem selven voor dat bij des rekeninghe bevonden wert bij ditto Pr. Lijntgens betaelt te wesen op rekeninge van 30000 gl. overgedraghen, folio						513	12923 —
						somma	f 81923.—

[1]) De actien moesten worden volgestort in drie gelijke termijnen op 1 October der jaren 1602, 1603 en 1604 Over het ontbrekende zou 8 % rente berekend worden.

Pieter Lijntgens moet hebben den 23 Augusti anno 1603 van cassa op rekeninge van d'overges. somme betaelt		3562–12—0
Ad. 28 Augusti a° 1603 van cassa op rekeninge van d'overges somme bet. .		5437—8—0
21 Octob. a° 1603 „ „ „ „ „ „ „ „ .		6000—0—0
15 Jan. 1604 Van de Camer tot Amsterdam p. transp. van d'actie van . .		1500—„—„
9 April 1605 van Jaspar Quinget p. transp. van d'actie van	3600 gl.	3600—„—„
ditto van Michiel Boonaert „ „ „ „ „	3000 „	3000—„—„
ditto van Pieter Jacobs v. Rijn „ „ „ „ „	2000 „	2000—„—„
ditto van Jan Brouwer „ „ „ „ „	6000 „	6000—„—„
ditto van Jochim van Duijnen „ „ „ „ „	2000 „	2000—„—„
ditto van Hans Tijs „ „ „ „ „	4000 „	4000—„—„
ditto van Wolphert van Bijlaer „ „ „ „ „	2000 „	2000—„—„
15 ditto van Cassa voor rekeninghe van 1/3 bet per Jan Brouwer . . .		1000—„—„
16 ditto van Gijsbrecht van Loon p. transp. van d'actie van	800 gl	800—„—„
ditto van Mr. Cornelis Baccaert „ „ „ „ „	800 „	800—„—„
ditto van Dirck van Os „ „ „ „ „	2600 „	2600—„—„
ditto van Cornelis Adriaen Jobsz „ „ „ „ „	3200 „	3200—„—„
27 ditto van cassa voor rekeninge van 1/3 per Pr. Jacobsz v. Rijn betaelt		620—„—„
ditto „ „ „ „ „ 1/3 part bij Wolphert v. Bijlaer „		620—„—„
ditto „ „ „ „ „ 1/3 per Michiel Boonaert „		900—„—„
29 ditto „ „ „ „ „ 1/3 per Jochum van Duijnen „		620—„—„
30 ditto „ „ „ „ „ 1/3 per Pieter Lijntgens „ door Jan Brouwer . .		800—„—„
ditto „ „ „ „ „ 1/3 betaelt		803—„—„
Ditto van hem selven omme desen te sluijten voor dat Pieter Lijntgens bij dese rekeninghe bevonden wert te participeren met de somme van 30000 gld., die overgedragen is folio.	513	30000—„—„
	somma	f 81923—„—„

DR. G. P. ROUFFAER,
op 65-jarigen leeftijd.

HERDENKING VAN DR. G. P. ROUFFAER

DOOR

N. J. KROM.

Het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië is aan Gerret Pieter Rouffaer veel verschuldigd, gelijk ook hij zijnerzijds veel te danken had aan het Koninklijk Instituut. Het spreekt dan ook wel vanzelf, dat toen de dood aan dien band een einde had gemaakt, het Instituuts-bestuur eenstemmig van oordeel was, dat in één der eerstverschijnende afleveringen van de Bijdragen een herdenking zou moeten doen blijken, wat de overledene voor de Indische wetenschap en voor het Instituut had beteekend. Het Instituut voelde dat als een behoefte, maar niet minder als een plicht.

Het kon er tevens van overtuigd zijn, met zulk een herdenking geheel in Rouffaer's geest te handelen. Toen deze zich in 1909 zette aan de taak om van het leven van den door hem zoo hoog geschatten Brandes de goede herinnering vast te leggen, heeft hij het uitgesproken, het een voorrecht te achten op deze wijze aan den drang van dankbaarheid over dit leven en dit werk gevolg te mogen geven. En eenige jaren later gaf de dood van Charles te Mechelen hem de gaarne aangegrepen aanleiding tot een huldiging, waarin men ontroering en genegenheid voelt natrillen.

Minder voor de hand lag het, op welke wijze een herdenking haar vasten vorm zou moeten krijgen. De eigenaardigheid en veelzijdigheid van Rouffaer's bemoeienissen maakten, dat niemand zich bevoegd kon achten om zijn werkzaamheden in haar geheel te overzien. Er is dan ook over gedacht, aan een aantal personen te verzoeken, ieder een onderdeel voor zijn rekening te nemen, doch ten slotte achtte men het bezwaar van het gemis aan eenheid bij een in losse stukken uiteenvallende levensbeschrijving grooter dan het voordeel der te bereiken betrekkelijke volledigheid.

Bij het aanvaarden van zijn taak stelt schrijver dezes het dan ook

op prijs te verklaren, dat hij geenszins de illusie koestert, de figuur van Rouffaer algeheel tot haar recht te kunnen doen komen. Onze persoonlijke relatie is eerst aangevangen in 1908, toen Rouffaer reeds tegen de vijftig liep, en daarbij een man van beteekenis was, schrijver van een belangrijk aantal gezaghebbende artikelen en met een algemeen erkende positie in de Indische wetenschap. Alles wat daarvoor ligt, hebben wij noodzakelijkerwijze uit de tweede hand. Intusschen heeft latere nauwe samenwerking op een terrein, waar ook volgens hemzelf het door hem bereikte van verre strekking is geweest, gelegenheid gegeven om ook uit de voorafgegane jaren eenige bijzonderheden uit zijn eigen mond te vernemen.

Ieder, die Rouffaer gekend heeft, weet dat het hier, zoo ergens, onmogelijk zou zijn den persoon te scheiden van het werk; zijn geheele wijze van denken, handelen en spreken weerspiegelt zich rechtstreeks in zijn geschriften. In hun ontstaan worden ze verklaard door kennis van het karakter en den aanleg van den auteur, en omgekeerd leveren ze kostbare bouwstoffen om het beeld van diens persoonlijkheid uit op te trekken. Het is dan ook vooral uit de geschriften, dat wij zullen trachten iets vast te leggen van Rouffaer's beteekenis. Zijn uiterlijke levensomstandigheden bieden daartoe in hun ambteloos verloop al heel weinig aanknoopingspunten; zij geven eerder aanleiding tot de verwonderde vraag, hoe iemand zonder eenigen ambtelijken invloed of maatschappelijke positie zulk een belangrijke figuur voor Indië heeft kunnen worden.

Het is weder Rouffaer zelf, die ons aanwijst, op welke manier naar zijn wensch de levensbeschrijver het werk moet aanvangen, en wat hij in de eerste plaats van noode heeft: vrijmoedigheid en evenwicht van oordeel. „Evenwicht van oordeel" — zoo schrijft hij in de reeds geciteerde Herdenking van Brandes — „gelijk zoo uiterst noodig is waar men één persoon-alleen beschouwt, en al te licht dus vervalt in het vergeten van anderen. Vrijmoedigheid ook, zooals van man tot man betaamt, en zooals hijzelve niet anders gewenscht kan hebben." Naast die beide noemt hij dan nog een derde vereischte: „dat warme menschelijke gevoel, dat nog beter is dan alle geleerdheid". In dit laatste opzicht althans weet schrijver dezes tegenover Rouffaer niet te kort te schieten. Moge het evenmin in de beide andere eigenschappen het geval zijn.

Boven aangegeven redenen hebben ons voor het grootste deel van Rouffaer's levensloop afhankelijk doen zijn van gegevens van anderen. Velen hebben met groote gulheid medegedeeld wat zij

wisten; zij zullen niet verwachten hier met name genoemd te worden, doch mogen overtuigd blijven van onzen dank voor hetgeen zij op zeer verschillend gebied hebben bijgedragen. Twee personen echter zou het onmogelijk zijn niet afzonderlijk te vermelden, aangezien zonder hun hulp dit levensbericht niet tot stand ware gekomen: dr. J. W. IJzerman en den heer W. C. Muller, van wiens hand ook de hierachter opgenomen bibliographie is. Beiden zullen in het hier volgende dikwijls hun mededeelingen herkennen, zonder dat telkens van de ontleening wordt melding gemaakt; de lezer zij eens en vooral op de hoogte gebracht, dat het feitenmateriaal, voorzoover niet op Rouffaer's eigen geschriften of nagelaten aanteekeningen berustend, in hoofdzaak van beide genoemde heeren afkomstig is.

Wanneer men den loop van Rouffaer's leven overziet — en het heeft zijn nut daarmede aan te vangen, juist omdat het niet de duidelijke insnijdingen van een groote maatschappelijke of wetenschappelijke carrière vertoont — dan blijkt zijn bemoeienis met Indië daaraan de groote lijn te hebben gegeven. Na zijn jongensjaren, zijn ingenieursstudie en een paar voor zijn vorming belangrijke reizen naar Italië, vertrekt hij op 25-jarigen leeftijd in 1885 naar Indië; hij vertoeft daar vijf jaar, werkt er hard, en legt er den grondslag voor zijn geheele latere wetenschappelijke werkzaamheid. Dat blijkt intusschen nog niet dadelijk na zijn terugkeer in Europa in 1890; integendeel schijnt hij eerst, vooral tengevolge van een verblijf om gezondheidsredenen in Spanje, een eenigszins andere richting uit te gaan. Eerst in 1898, wanneer het Instituut hem als adjunct-secretaris aan zich verbindt, gaat hij zich met volle kracht op de Indische studie werpen en begint een reeks van verbazingwekkende publicaties, welke een tiental jaren aanhoudt. De voorbereiding van een tweede Indische reis brengt dan een onderbreking zoowel van zijn auteurswerkzaamheid als van zijn betrekking tot het Instituut; de reis zelve heeft van 1909 tot 1911 plaats: hij verzamelt er veel nieuw materiaal, doch keert met een geknakte gezondheid terug. Na min of meer hersteld te zijn, komt hij er niet meer toe de resultaten van de reis in het voorgenomen groote werk neer te leggen, doch wel begint in 1913 een nieuwe reeks geschriften, die hoewel onder steeds moeielijker omstandigheden tot stand gebracht, tot het laatst toe dezelfde uitnemende kwaliteiten blijven vertoonen. Na 1920 verminderen de krachten; zoolang hij kan, blijft hij met tusschenpoozen werkzaam, maar ten slotte moet de geest zich gewonnen geven en komt na duistere en droevige maanden de dood als een bevrijding.

Zooals men ziet, wordt door den aard van Rouffaer's belangstelling en door zijn reizen dit leven geheel vanzelf in een vijftal stukken verdeeld. Wij zullen ze een voor een nader bespreken, waarbij natuurlijk vooral de aandacht zal moeten vallen op wat voor Indië en voor het Instituut van belang is.

I.

In het oude stadje Kampen had zich Benjamin Rouffaer, de vader, als oud-kapitein ter koopvaardij gevestigd en was er op 4 Juni 1851 gehuwd met Johanna Susanna Bondam, dochter van een bekende oud-Kamper familie; de familie Rouffaer zelf stamde oorspronkelijk uit Luik, waar nog altijd Rufaer's leven. De oude heer Pieter Christiaan Bondam was op dat oogenblik kantonrechter te Kampen, na er te voren de advocatuur te hebben uitgeoefend, doch tevens had hij, zooals in dien goeden ouden tijd mogelijk en gebruikelijk was, een wijnhandel, en in dezen handel werd ook de schoonzoon deelgenoot. Hij bewoonde het deftige, patricische huis in de Boven-Nieuwstraat, ruim en met groote ontvangkamers, waar honderd jaar te voren de geleerde stads-secretaris mr. Uitenhage de Mist had gewoond, en waar thans sinds jaren de Vereeniging voor Christelijke Belangen is gevestigd. Daar werd dan op 7 Juli 1860 onze Gerret Pieter geboren. Later woonde de familie op den Burgwal, en aan dat huis waren voor hem de meeste herinneringen verbonden.

Van zijn jongensjaren zijn ons geen bijzonderheden bekend; hijzelf erkent later dankbaar, hoe hij bij het wandelen, visschen en varen per tjotter in die jaren de natuur leerde liefhebben. Op school had de begaafde en belangstellende Gerret klaarblijkelijk weinig moeite, en zoo doorliep hij snel de lagere en de Hoogere Burger School, welke hij reeds op zeventienjarigen leeftijd na een uitstekend eindexamen kon verlaten. Van vrienden uit den Kamper tijd is vooral de kunstschilder W. R. Tholen belangrijk, met wien de band bleef aangehouden, ook toen Tholen zelf de stad had verlaten; te Delft vonden zij elkander terug, evenals nog een andere, wat oudere, Kamper medescholier, de latere prof. C. W. Weys. In Rouffaer's ouderlijk huis was de moeder, aan wie hij met groote aanhankelijkheid gehecht was, lijdende; in het jaar van haar overlijden schrijft hij, dat hij zich te Kampen „moe altijd hoestende voorstelde of met de koorts worstelende". Ging echter, zooals dikwijls gebeurde, de familie

logeeren te Twello bij Deventer, dan „waren het moe's gezonde en gelukkige dagen, te midden van ons allen in een landelijke streek". Ook de vader was in zijn latere jaren eenigszins sukkelend.

Volkomen vroolijk en onbezorgd is zijn jeugd dus niet geweest. Van zijn woonplaats Kampen heeft hij wel gehouden; het opgroeien in een dergelijke omgeving moest den jongen man, die later zoo gevoelig voor kunst en schoonheid zou blijken, ook onbewust wel een zekere bevrediging geven. Het moest hem echter tevens doen gevoelen, dat er daarbuiten nog een grootere wereld lag.

De eerste aanraking met die grootere wereld, voorzoover het studentenleven die kan schenken, heeft naar de uitkomst bewijst, niet aan de verwachting beantwoord. De zeventienjarige jonge man werd in 1877 ingeschreven als student aan de Polytechnische School te Delft, met de bedoeling daar het diploma van mijningenieur te behalen. Is hij te jong geweest en heeft hij te vroeg op eigen beenen moeten staan, mede ten gevolge van den dood van zijn vader, die in 1866 was overleden? Is de aard der ingenieursstudie hem tegengevallen en heeft hij ook in andere opzichten teleurstellingen ondervonden? Waarschijnlijk heeft dat alles wel samengewerkt. Een tegenwicht in een groote studie-vriendschap, zoo dikwijls voor het leven beslissend, heeft hij er niet gevonden; de nauwe band met zijn vakgenoot, den mijningenieur Retgers, dateert eerst van later jaren, en nog na het afbreken der studie is het Tholen, dien hij zijn eenigen waren vriend noemt.

Het zal wel de vriendschap met Tholen zijn geweest, die heeft geleid tot Rouffaer's belangstelling voor de schilderkunst in het algemeen, onder meer uitkomend in verslagen van schilderijententoonstellingen, en voor de scheppingen der Haagsche school in het bijzonder. In dat opzicht is hij zichzelf in hooge mate gelijk gebleven; hij heeft een stuk van Mauve, het in zee brengen van een pink, aan het Rijksmuseum ten geschenke gegeven [1]), maar had voor andere moderne schilderkunst weinig gevoel en op het zien van een schilderij van Van Konijnenburg heeft hij eens gereageerd met den uitroep: „Geef mij een mes!" Dat was in zijn latere jaren, en misschien had zijn teruggetrokken leven hem het contact met de nieuwere uitingen der schilderkunst doen verliezen; doch er is ook reden voor de veronderstelling, dat zijn karaktereigenschappen hem

[1]) Zie Versl. Rijks Verzam. 1891 p. 26. Zes jaar te voren had hij reeds een doek van J. Bellevois, Woelend water, geschonken; Versl. 1885 p. 56.

van nature weinig geneigd maakten om zulke als „onecht" gevoelde kunst te waardeeren.

Met een groot deel der toenmalige studenten is hij, dat ligt eigenlijk ook voor de hand, onder den invloed geraakt van de Multatuli-vereering, die in deze jaren al onze universiteiten en hoogescholen had aangestoken. Wellicht heeft dit het eerst zijn belangstelling voor Indië gaande gemaakt, al bleef het dan voorloopig ook nog een belangstelling uit de verte. Eerst later zou blijken, dat de gedachten van Multatuli toch meer vat op hem hadden gekregen dan op zijn meeste tijdgenooten, en dat hij er behoefte aan had, daaromtrent met zich zelf tot klaarheid te komen.

Voorloopig waren twee andere zaken voor den student Rouffaer van veel grooter en onmiddellijker gewicht. De eerste is een teleurstelling op moreel gebied, naar wier omstandigheden zich slechts laat gissen, maar die hem zwaar moet hebben getroffen en die veel van zijn energie heeft geëischt om er zich bij neer te leggen; later is hij de Delftsche jaren als zijn „zwarten tijd" blijven beschouwen. De tweede is het groeiend besef, dat er wat meer en wat beters in hem stak dan een mijningenieur, namelijk een dichter.

Wij mogen het oudste der door hem zelf bewaarde gedichten hier wel een plaats geven. Het is gedateerd 24 Mei 1879, te Delft, en heet

LENTELIED.

't Lenteluchtje,
't Lentezuchtje
Van het weelderige Zuid,
Drijft der toppen
Groene knoppen
Van de lindeboomen uit.

't Al zich koestert,
't Al verbloesemt
In den teedren zonneglans,
Schooner pralend,
Warmer stralend
Aan den helderblauwen trans.

En de koren
Zijn herboren
Van het dartel vooglenheir,
Zinbetoovrend,
Hartverovrend
In hun blijden jubelkeer.

't Kleine spruitje,
Door het Zuidje
Met een luwe lucht omgeurd,
Heeft het kopje
Uit het knopje
Reeds vrijmoedig opgebeurd.

Heel der aarde
Bloemengaarde,
Door de Zefier zacht omzweefd,
In de zwoelte
Van de koelte
Met één tooverslag herleeft.

Juich dan, harte,
Nu geen smarte,
Nu geen ijdel treuren meer !
Dat de aarde,
De herbaarde,
U eens nieuwe liefde leer' !

Van denzelfden datum is nog een meer persoonlijk en lyrisch vers, „Op het mondje van ....", en een week later volgt een Avondlied. Deze gedichten zijn overgeleverd zóó, als de auteur ze zeven jaar later nog eens heeft overgeschreven en herzien, en ook dan nog blijkt, hoe moeizaam ze tot stand kwamen, met toevoegingen, doorhalingen en telkens weer afgekeurde nieuwe pogingen om de weerbarstige woorden en maten tot zijn wil te dwingen. Ziedaar dan tevens een karaktertrek van Rouffaer in zijn wetenschappelijk werk: nooit tevreden met den vorm, waarin hij zijn denkbeelden wereldkundig maakte, maar steeds vijlende, wijzigende, toevoegende, tot het allerlaatste moment, en tot wanhoop van den zetter.

Intusschen werd de studie ondanks alles niet verwaarloosd, en in ongeveer denzelfden tijd, waarin de gedichten werden geschreven, werd ook het eerste examen met goed gevolg afgelegd. Maar nog een andere gebeurtenis had in 1879 plaats, van gewichtigen invloed op Rouffaer's verder leven: het overlijden, in het voorjaar, van zijn diepbetreurde moeder. De leegte, die dit verlies veroorzaakte, de betrekkelijke onafhankelijkheid, die er het gevolg van was, het onbevredigende van de studie als zoodanig, deden het besluit rijpen om aan zijn leven een andere richting te geven. Het feit, dat het afgelegde examen had getoond, dat de afbreking der studie niet uit onvermogen geschiedde, kan er ook toe meegewerkt hebben. Hoe

het ook zij, Rouffaer zou niet meer naar Delft terugkeeren, doch kamers zoeken te Deventer.

Waarom daar en niet in zijn vaderstad Kampen ? Hij motiveert het zelf aldus, dat hij wel eens wat anders wil zien en niet altijd hetzelfde „land van Kampen" voor zijn neus wil hebben. Voorts zijn de omstreken van Deventer oneindig mooier en vooral is er de herinnering aan het vroeger genotene te Twello. Maar bovenal was er de aandrang van de zijde van zijn geliefde oudste zuster Caroline, mevrouw Carolina Magdalena Leussen-Rouffaer, die acht jaar in leeftijd met hem verschilde, en die op dat oogenblik met haar echtgenoot op „Rustoord" te Diepenveen bij Deventer woonde. Haar wensch heeft den doorslag gegeven.

Het lijkt ons niet onmogelijk, dat op het oogenblik, dat het besluit genomen werd, het Rouffaer eigenlijk slechts vaag voor oogen stond, wat de nieuwe levensrichting zou zijn; en dat hem meer de negatieve kant van het geval, niet meer voor ingenieur studeeren, dan de positieve duidelijk was. Toen echter het plan tot uitvoering kwam, was alle onzekerheid verdwenen, want in dien tusschentijd, in het najaar van 1879, had de reis naar Italië plaats gevonden, welke voor hem een openbaring werd.

Zwitserland kende hij reeds. Nu trok hij, geheel alleen, het beloofde land Italië binnen, Milaan, Genua, Pisa, Florence, Rome, Napels, Pompeji en als verste punt Paestum. Te Rome is hij in aanraking geweest met den kunstschilder Koelman, wiens stofhuishouden grooten indruk maakte. In Paestum schreef hij een merkwaardigen brief aan Tholen, merkwaardig niet alleen om den inhoud, maar ook reeds om het feit dat, gelijk uit het schrijven zelf blijkt, dit gedurende de heele reis de eenige brief was, dien hij met een vijf dagen later te Pompeji geschreven toevoegsel aan zijn besten vriend deed toekomen. Toch is op dat oogenblik Tholen, die juist vóór Rouffaer's vertrek het portret van diens moeder had voltooid, de eenige, tegenover wien hij zich wil en kan uitspreken: „geloof mij", zegt hij aan het slot, „dat ik zoo iets slechts aan jou schrijven kan en schrijven durf; het is mij een behoefte en tegelijk een genot het aan den eenigen waren vriend dien ik heb te kunnen onthullen, maar ook aan hem-alléén". Men ziet, hoe hij ook voor zijn eigen gevoel zich hier geheel geuit heeft, en wij niet een gelegenheids-briefschrijver, doch den echten Rouffaer van 1879 voor ons hebben.

Op 8 November van dat jaar dan schrijft hij van den grond van

een der Paestumsche tempels over zijn reis, of liever over het laatste deel daarvan.

„In Pompeji ben ik een heele week geweest en heb daar meer dan genoten; en desniettegenstaande ga ik er van hier nog een dag of drie, vier naar toe, zoo prettig is er het. Van Pompeji heb ik ook den Vesuvius bestegen, maar wat ik daar genoten heb zal nooit uit mijn geheugen gaan. Ik heb daar boven bij den krater toch een heelen nacht wakende doorgebracht: hoe het echter was, alles stil en eenzaam om je heen, en daar voor je de rusteloos werkende vulkaan telkenmale met donderend geluid een rookkolom opwerpend, door den vuurgloed beneden als gesmolten lava lijkende, terwijl duizende groote en kleine roodgloeiende steenen door dienzelfden vulkaan worden omhoog geworpen — o, dan voel je je zóo klein en nietig bij zulke natuurkrachten ! . . . .

„Wat ik hier geniet, kan ik je niet zeggen; ik heb heel Italië doorreisd en vreeselijk veel schoons gezien en toch ik kan je stellig verzekeren dat deze grieksche tempels hier het toppunt zijn van alles wat ik genoten heb. Vooral de eene, prachtig geconserveerd, is een verrukking; maar niet een, die eenmaal genoten, later het gezicht niet weder trekt, neen dit geeft mij, elken keer als ik er weer de blikken op richt, dezelfde bron van onuitputbaar genot. Dan zet ik me in den tempel neer, boven me de prachtige blauwe hemel van Italië (die werkelijk *veel* blauwer dan bij ons is), voor mij het landschap waarbij men aan den horizon de zee ziet tintelen en rondom het meer dan imposante, hoog verhevene van den tempel zelf — ik kan je zeggen, zoo heb ik uren reeds gesleten en doe het nog en verveel mij geen oogenblik. Het is of een deel der hooge ernst en tevens ware verheffing van den tempel, of een deel der gelukkige en schoone denkkracht der Oude Grieken op je neerdaalt en je onwillekeurige mijmering met een schoon waas omhult. Hoe dikwijls dacht ik dan wel niet, o had ik toch in dien verheven tijd geleefd !

„Maar God zij dank dat er nog betrekkelijk zooveel van hun denken en werken over is, dat we het toppunt van schoonheid, het ideaal van schoonheid om zoo te zeggen bij hen vinden kunnen."

Pompeji, de Vesuvius, Paestum en dan deze beschouwingen over den adel der Grieksche kunst; wanneer men dat alles leest, voelt men de neiging Goethe's Italienische Reise nog eens op te slaan. En geeft men aan die neiging gehoor, dan zal men, zij het natuurlijk op geheel andere wijze, verwante gevoelens terugvinden.

Duidelijker nog spreekt de toevoeging, die op 13 November den

brief uit Paestum komt aanvullen. „Want, O, wat ik in mijn leven toch hoop, en als mijn financiën en tijd het maar eenigszins toelaten, ook zal zien, dat is Griekenland. Dien heiligen grond te betreden en te bestudeeren, dat is zoo te zeggen mijn voorloopig levensdoel. Maar eer doe ik dat niet voordat ik volkomen met het Grieksch en Latijn bekend ben, en dat duurt nog een jaar of drie, vier."

Een weerzien van Italië, naar hij hoopt tezamen met zijn vriend, behoort in elk geval tot de mogelijkheden, immers het leven is er goedkoop genoeg. Hij vertelt, van 5 lire daags te leven, en dat te Rome van 4, te Napels zelfs van 3 lire gedaan te hebben: hier herkennen wij weder een trek van den soberen Rouffaer der latere jaren. „Een reis in Italië", zoo betuigt hij nogmaals, „kan de krachtigste uitwerking hebben, zoo ten minste op mij; wat het is, ik zou het niet in woorden kunnen brengen, maar dat het den levendigsten invloed op mij gehad heeft en nog heeft, en dat ik in een massa opzichten, denkwijzen, beschouwingen, en om kort te gaan in alles totaal veranderd ben, dat verzeker ik je." Het is de adem van het ideale leven, de bezieling met hooger adel, het aandeel in die weldadige en schoone wereldbeschouwing, die vooral en vooral de Grieken tot zooveel schoons, tot zooveel edels in staat stelde.

„Ik was het reeds in mijn hart, maar hier is het pleit voldongen: ik ben idealist, maar niet genoeg kan ik de onuitputtelijke genoegens noemen, die zulk een levensbeschouwing meebrengt, en je de realistische gebeurtenissen met een helderen glimlach doet beschouwen.

„En dan de natuur hier; o gelukskind, dat ik ben, die na de verhevene maar doode, de trotsche natuur van Zwitserland genoten en met zielsverrukking gezwelgd te hebben, mijn hart kan doen genieten en mijn fantasie laten werken bij de lachende, zich den verhevenen schoonen hemel huwende, dreven van Italië. O, hoe bekoorlijk, hoe lachend, hoe idealistisch schoon ! Het is alsof men in Zwitserland de stemme hoort van Vondel in zijn hoogverheven Hemelkoren, in het andere hoort men de suizelende, weelderige liedekens van onzen eenigen, Italiaanschen Hooft. Het is alsof deze natuur mij beteren blik geeft in literatuur, of mijn gedachten zich uitbreiden, zich vormen, zich ronden, nu ik deze natuur gezien heb. Het is hier een eeuwig murmelend lentelied dat door den olijfhaag suizelt: een eeuwigschoon minnelied dat zich met den hemelgeur der oranjebloesem vermengt en zich in de wijngaardranken gevangen laat. Het is hier, en beter, warer, juister woord kan ik niet vinden — *schoon* !

„O, beste, hier in Italië zwelt mij de borst van ongekend, onbestemd verlangen. O, hoe zou ik wenschen een dichter te zijn en in de snaren te kunnen grijpen om er een smeltend minnelied aan te onttokkelen. God weet wat er mij weggelegd is; wellicht niets, wellicht veel. Maar al wordt er dan ook nooit iets uit mij, dan kan ik toch zeggen, dat zoo ik al niet de gewrochten van den dichter heb kunnen vervaardigen, ik dan toch evenveel zielsgenot en evenveel zielsverheffing gekend heb als hij."

Ziehier dus het nieuwe ideaal: een dichterschap, voortkomend uit en gedragen door de schoone levensbeschouwing der klassieke oudheid. Een eerste vereischte om dat te bereiken moest wel zijn, de oudheid goed te leeren kennen en daarmede was tevens de onmiddellijk voor de hand liggende taak gegeven: studie van Latijn en Grieksch. Met den vasten wil zich daarop toe te leggen, keert Rouffaer over Napels, Rome en Turijn, met een kort oponthoud bij een neef te Genève, naar het vaderland terug. Het was volstrekt niet zijn bedoeling, zich met de nieuwe studie een maatschappelijke positie te verwerven; het was hem uitsluitend om het volgen van eigen studiezin te doen.

Niet te Deventer zelf is hij ten slotte terecht gekomen, doch hij trok in bij zijn zuster en zwager op Rustoord te Diepenveen, en daar vinden wij hem dus in 1880 en volgende jaren, verdiept in de klassieken. Niet onafgebroken: juist omdat geen vaste cursus gevolgd behoefde te worden en geen examen in het vooruitzicht stond, was er telkens gelegenheid en aanleiding tot onderbreking, vooral om weder op reis te gaan, hetzij alleen, en dan dikwijls naar plaatsen, waar de musea Hollandsche meesters bevatten, hetzij in gezelschap zijner zuster, die hij tot tweemaal toe voor enkele maanden bij een ter wille harer gezondheid ondernomen verblijf in het buitenland vergezelde. Op die wijze heeft hij Duitschland, Frankrijk, Engeland, Italië en Spanje bezocht. Dat zulke onderbrekingen voor een vlot verloop der studie niet heel bevorderlijk waren, ligt voor de hand. Het is niet onmogelijk, dat ook een onbestemde vrees voor eigen gezondheid, in verband met het lot zijner ouders, hem tot het deelnemen aan deze reizen bracht. Uitgesproken heeft hij dat nooit, en misschien het nauwelijks zichzelf toegegeven, want hij was in dezen tijd een van die menschen, die er zich op laten voorstaan alles te kennen en alles te kunnen, ook lichamelijk.

Leermeesters in de klassieke talen waren dr. A. J. Kronenberg en drs. F. W. Fledderus. Bovenal echter genoot hij van de lessen van en

den omgang met dr. A. J. Vitringa, den hoogstaanden en begaafden rector gymnasii, in wijder kringen bekend onder zijn nom de plume Jan Holland. Met dezen fijnen geest voelde Rouffaer verwantschap; hij heeft gewillig diens invloed ondergaan en is altijd dankbaar blijven erkennen, hoeveel hij aan Vitringa te danken had. Herhaaldelijk sprak hij zijn vereering uit voor deze hoogstaande persoonlijkheid.

Al zal Rouffaer stellig ook veel van Vitringa's inzichten inzake de klassieke cultuur hebben opgestoken, bovenal was de omgang met dezen geloovigen Katholiek van belang, omdat hij een tegenwicht gaf voor hetgeen de studententijd aan Multatuliaansche vrijdenkerij had opgeleverd. Trouwens wat dat aangaat moet ook de dagelijksche omgang met zijn zuster niet worden onderschat. Aan Vitringa ontleende Rouffaer ook stellig zijn groote belangstelling voor het Katholicisme, zich in het bijzonder uitend ten opzichte van de liturgie; een belangstelling, die later tijdens het verblijf in Spanje nog versterkt zou worden. De beide deelen van Gräser, Die Römisch-Katholische Liturgie (1829), vol aanteekeningen, werden door hem onder zijn grootste boekenschatten gerekend, waaromtrent hij dan ook een speciale beschikking heeft gemaakt.

Hoeveel goed nu ook de jaren op Rustoord aan Rouffaer gedaan mogen hebben, en met hoeveel dankbaarheid hij er later op terugzag, wat de eigenlijke studie aangaat zijn de resultaten niet heel bevredigend geweest. Wanneer wij constateeren, dat hij na die vijf jaar van het Latijn wel iets afwist, dan is daarmede zeker genoeg gezegd; verder dan het kunnen begrijpen van eenvoudige stukken is hij niet gekomen. Met het Grieksch zelfs zóóver niet; als hij later in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië een nieuwe interpretatie meent te kunnen geven van een uitdrukking bij den geograaf Ptolemaeus, dan komt professor Kern hem vriendelijk op de vingers tikken [1], zich bij zijn uitleg eenigszins verontschuldigend, omdat ieder die Grieksch kent het eigenlijk wel weet. Al heeft nu zijn latere werk Rouffaer ook steeds verder van de klassieke oudheid afgebracht, er kwam toch altijd weer iets van het oude enthousiasme boven, als het gesprek er op kwam; nog tijdens zijn laatste drukke werkperiode vond hij tijd zich te verdiepen in Pichon's Histoire de la littérature Latine, er van te genieten en er telkens opnieuw weder op terug te komen; groot was ook zijn ingenomenheid met Leopold's artikelen

---

[1]) In Bijdr. 7: IV (1905) p. 364.

uit de Leerschool van de Spade in de Nieuwe Rotterd. Courant.

Wat de reizen aangaat, worden wij iets nauwkeuriger ingelicht, wanneer Rouffaer in de tweede helft van 1884, in Italië vertoevend, correspondenties schrijft in de Kamper Courant en in een van die artikelen (nummer van 28 Dec.) een overzicht geeft van herstellingsoorden in het Zuiden, die hij uit eigen aanschouwing kent. Montreux wordt geprezen, maar heeft te lijden van nevel en koude; aan de Riviera wordt Nice, onfrissche groote stad, afgekeurd, maar Mentone en San Remo zijn aanbevelenswaardig, Cannes met zijn vele wandelingen en het poëtische Bordighera nemen een eigen plaats in. Catania is vuil en onaangenaam, Málaga wel mooi en gezond, maar Spaansch en duur, Ajaccio eindelijk, vervelend en ongezond, heeft niets, althans nog niets, te beteekenen. Het aardige van dit stuk zijn de korte en scherpe karakteristieken der beschreven plaatsen.

Het bezoek aan Ajaccio moet blijkens een paar gedateerde gedichtjes eind October 1883 hebben plaats gevonden, volgend op een verblijf te Cagliari; onder die verzen is een Duinmijmering, die geheel naar het vaderland verplaatst: ook een eigenaardigheid van dezen dichter, die later in Indië den winterschen sneeuwval en den Siciliaanschen zonsopgang zal bezingen. Iets vroeger was een lang gekoesterde wensch in vervulling gegaan, door het feit dat hij van de schoonheden van Italië tezamen met zijn vriend Tholen kon genieten; deze logeerde een paar maanden bij Rouffaer te Rome en was er getuige van diens omgang met allerlei soorten van menschen en van zijn bijzondere aandacht voor den Roomsch-Katholieken eeredienst. Ook Capri en Napels bezochten de beide vrienden gezamenlijk. Op Capri vertoefde Rouffaer in 1883 vrij langdurig, want de gedichten reiken van 20 Mei tot 4 Augustus. Nergens vindt men iets, dat met de klassieken ook maar in een verwijderd verband staat. Is hij misschien ook voor zichzelf tot de conclusie gekomen, dat de studie der oudheid hem niet de levensvervulling zou schenken, die hij ervan gehoopt had? Men mag het wellicht opmaken uit de stemming, waarin in Augustus 1884 een gedicht werd neergeschreven op Rustoord, in zijn oorspronkelijken vorm — later is het weer gewijzigd — aldus aanvangend:

> Huivrend ga ik ronde
> In de doodenstad van mijn hart.
> Dof weerklinkt de tred mijner heugenis
> En roept sombere echo's

Uit hol weerklinkenden bouwval.
Groenend rankt veil
Uit luchtpaleizen, die 'k weleer schiep,
En streelt fluistrend de lokken
Van mij, vroegeren meester.

Hoewel aan het slot van het gedicht het donker vuur uit de oogen eener geliefde aan dien wanhoop een einde maakt, lijkt het niet ongerijmd, dat de gedroomde uitredding een fictie, maar de moedelooze stemming werkelijkheid was. Hoe het zij, aan het eind van dat jaar is Rouffaer opnieuw in Italië, en stelt er de zoo straks genoemde correspondenties voor de Kamper Courant op, welke reeks in de vorafgaande maand Juli met de beschrijving eener wandeling over de Via Appia, op een warmen middag te één uur aangevangen, was geopend. Een drietal artikelen zijn aan Camorra en Maffia gewijd. Van geheel anderen aard is „Een verfrissching in Napels' straten" (nummer van 2 Januari 1885), dat begint met: „Vijfhonderddduizend menschen, die in een roes van opgewondenheid en rusteloosheid leven, zonder iets te doen te hebben of ook maar iets uit te voeren: ziedaar Napels," en dan verder geestig en raak het Napolitaansche volk en het Napolitaansche leven in enkele trekken schetst, om te eindigen met den waterverkooper, die aan het artikel zijn titel verschafte. Het is alles goed naar het leven geobserveerd en weergegeven en vertoont in den vlotten journalistieken schrijftrant toch ook den scherpen opmerker Rouffaer der latere wetenschappelijke artikelen.

In een laatste stukje over een mislukt genie, een te Rome aangetroffen Russischen beeldhouwer, wordt ter inleiding iets verteld over de vroegere Hollandsche schilders, die Italiaansche kunst hebben voortgebracht. Inderdaad, ook daarvan was Rouffaer op de hoogte; de veelzijdigheid zijner belangstelling was allerminst iets van zijn latere jaren alleen. De Hollandsche schilderkunst heeft hem reeds vroeg aangetrokken, misschien ook wel door de omstandigheid, dat zijn vaderstad Kampen een belangrijke verzameling huisvestte, in het bezit van mevrouw de wed. mr. F. Lemker, wier echtgenoot burgemeester van Kampen was geweest, en die er in de Boven-Nieuwstraat woonde. Van deze collectie heeft Rouffaer gedurende zijn Deventer jaren een volledige beschrijving gemaakt. Waar dit handschrift gebleven is, weten wij niet — bij Rouffaer's nagelaten papieren was er in elk geval ook geen afschrift van —, doch iemand.

die het wel gezien en geconsulteerd heeft, noemt het [1]) „een gedetailleerde beschrijving, vol levendige, scherpe opmerkingen." De collectie zelve is in 1908 na den dood der eigenares onder den hamer gekomen.

De voornaamste wetenschappelijke resultaten van zijn werken in deze verzameling en in de Kamper schilderijen in het algemeen zijn echter gepubliceerd, en wel na zijn vertrek naar Indië, in de jaargangen 1886 en 1887 van het tijdschrift Oud-Holland, onder den titel: Vier Kamper schilders, Ernst Maeler, Mechteld toe Boecop, Bernhard Vollenhove, Steven van Duyven. De auteur begint met een verontschuldiging: belangrijk nieuws op archiefgebied zal hij niet geven, want zijn data zijn aan gedrukte stukken en aan mededeelingen van archivarissen ontleend; hij zal zich bepalen tot wat de studie der schilderijen zelf hem leerde en wat dat aangaat is hij zeker belangrijk nieuws te kunnen brengen, zich daarbij gelukkig rekenend als geboren Kampenaar aan oud-Kamper schilders de eer te kunnen geven, die hun toekomt.

Als hij dan Ernst Maeler behandelt, eerst diens familienaam bespreekt, dan de vier bekende stukken van Maeler beschrijft, een vijfde meesterwerk aan hem toeschrijft, nog een paar andere schilderijen naar analogie herkent en met een opsomming van data eindigt, dan geschiedt dat alles met dien logischen redeneertrant en dien overvloed van persoonlijke en andere bijzonderheden, elk nauwkeurig gedocumenteerd, welke ook den lateren Rouffaer in zoo hooge mate eigen zijn. Naar dezelfde methode wordt de eveneens in de zestiende eeuw werkzame Mechteld toe Boecop besproken, genealogie, personalia en werken; van den zeventiende-eeuwschen Bernard Vollenhove wordt de levensgeschiedenis uitgeplozen, terwijl dan naar de authentieke stukken een aantal andere ontwijfelbaar aan zijn hand worden toegeschreven. Eindelijk is diens tijdgenoot Steven van Duyven met zijn drie schilderijen een tot dusver geheel onbekende, helaas niet bijster belangwekkende, meester. Met deze „uitputtende" behandeling van zijn vier sujetten doet Rouffaer zich als een kunsthistoricus kennen, van wien op het gebied der Nederlandsche schilderkunst goede diensten te verwachten waren.

Hij is op den ingeslagen weg niet voortgegaan en zelfs heeft hij, hoewel hij toch bemerkt moet hebben, hoe uitnemend hij voor dergelijk werk was toegerust en hoe verrassende uitkomsten hij kon bereiken, jaren achtereen in het geheel niets meer gepubliceerd. Een

[1]) In de Kamper Courant van 13 Januari 1928 (C. H. van Fenema).

groote ommekeer in zijn leven was daar de oorzaak van, gevolg van het overlijden, op 3 April 1885, van zijn geliefde oudste zuster. Op het kerkhof te Diepenveen werd zij begraven, en in haar onmiddellijke nabijheid kocht Rouffaer zich zelve een graf. Hoe de slag hem trof, kan men vermoeden uit de mate van vereering, die hij haar toedroeg, een vereering die zijn stem van ontroering deed trillen, nog wanneer hij veertig jaar later dankbaar van deze liefde gewaagde. Haar welgelijkend portret keek steeds op hem neer; haar foto lag bij het aan haar gewijde groote dichtwerk, dat wij zoo straks zullen bespreken. Het best kan men wellicht zijn gevoelens opmaken uit de wijze, waarop hij die ruim een jaar na haar dood in Indië vertolkte.

O, als ik U niet had, die waaktet op mijn paden,
O zuster, die mij 't eerst mijzelven kennen deedt,
Ik ging van doffe zorg en twijfelmoed beladen,
Gekweld door eigen last, geknakt door eigen leed.

Nog zie ik 't blauwe oog zoo ernstig op mij rusten,
Nog spreekt dezelfde mond mij vol van liefde toe,
En doet mij zonder smart in 't oogenblik berusten,
Toen eens het leven vlood, het veege lichaam moe.

O, 't aardsche leven slechts is leefbaar als wij trachten
De stem der innigheid in 't harte na te gaan !
Geen weifelende stap is dáár meer te verwachten,
Waar ons de liefde steeds in volheid voor wil gaan !

Als iets van liefde of hoop mij door natuur gegeven,
Tot steun van land en volk ooit van mij uit mag gaan,
De moed daartoe, mijn kind, waar' nooit door mij verkregen,
Hadt gij mij niet geschraagd bij 't moeilijk verdergaan.

Gij, heilig, heilig dan mijn aangevangen streven,
Toon moedig mij den weg en 't ingeslagen pad;
Wat ons aan ziel, verstand en wilskracht werd gegeven,
Gij toondet, hoe het slechts voor *andren* waarde had !

Het leed, dat hem door dit verlies had getroffen, het noodzakelijk einde van zijn verblijf op Rustoord, de onbevredigende uitslag van de klassieke studiën, het verlangen naar een nieuwe omgeving en nieuwe indrukken, zijn groote reislust, het zal alles wel hebben samengewerkt tot het besluit om ver weg te trekken, naar Indië. Waarom juist Indië ? Het is ons niet bekend, want hij had er geen

familie, maar voor een reiziger als Rouffaer, tevens goed Nederlander, moest het aantrekkelijk zijn Indië uit eigen aanschouwing te leeren kennen en wellicht waren daarbij de herinneringen aan Multatuli krachtig genoeg om hem een meer dan gewone belangstelling te geven voor het land en het volk, welks lot hij bij het lezen van den Havelaar en van de Ideeën zoo dikwijls had moeten beklagen. Wij zullen zien, dat diezelfde Multatuli-vereering later ook nawerkte in zijn begeerte, om op Java zich bepaaldelijk van allerlei agrarische verhoudingen op de hoogte te stellen.

Hoe het ook zij, de voorbereidingen waren spoedig afgedaan, en op 28 Juli 1885 vertrok Rouffaer van Rotterdam met het zeilschip Voorlichter. De reis duurde natuurlijk lang; hij heeft die o.a. gekort door het in het net schrijven van zijn vroegere gedichten, waaraan spoedig vele nieuwe zouden worden toegevoegd. Hij had den wensch uitgesproken een zwaren storm mee te maken, en die wensch ging inderdaad in vervulling: de Voorlichter heeft in ernstig gevaar verkeerd. Zoo begint dan in het najaar van 1885 Rouffaer's eerste Indische periode.

II.

Met welke voornemens is hij op 5 November 1885 te Batavia aan wal gestapt ? Niet met de vooropgezette bedoeling, dat blijkt uit alles, van een bepaalde studie in een nauwkeurig afgebakende richting. Hij kwam, zoo als hij zelf zegt, „om een zuivere plezier-reis van een maand of acht over Java en ten deele de Buitenbezittingen te maken," als belangstellende dus, mits men dat maar niet opvat als een gewoon belangstellende. Want zijn ijver en zijn leergierigheid waren buitengewoon, en hij is van den eersten dag af met waren hartstocht aan het informeeren, aan het studeeren en vooral aan het zelf rondkijken gegaan.

Een bewaard gebleven opschrijfboekje, waarin hij met zijn gewone nauwkeurigheid zijn uitgaven noteerde — de allereerste is voor den aankoop van een sarong — stelt ons in staat zijn eerste schreden te volgen, van het oogenblik dat hij zich van den Kleinen Boom naar het Hôtel des Indes laat rijden. Wij zien hem zijn haar laten knippen bij den Franschen coiffeur, zich in de kleeren steken (daarbij zijn ook een paar bergschoenen) en zich een fleschje inkt en een exemplaar van De Vries en te Winkel aanschaffen. Belangrijker intusschen zijn de eerste indrukken van Batavia, en wat hij daarvan noteerde, nemen wij hier over.

„Rondgaand Chineesch barbier; klontong; knippen op straat; ophaalbruggen; schuiten net als onze pramen; chin. jonken (de kleine) herinnerend aan de Port. vaartuigen vooral aan de karveelen (caravellos) van Columbus; kleine paardjes voor Napolitaansch-achtige sadò's; versiering en afsluitend venster-traliewerk bepaald Moorsch, gelijk in Toledo; geheel Napels-achtig met de inlanders als stoffeering dat wel veelkleurige vlinders lijken; heerlijk gebouwde, frissche kantoren; hôtels zooals te Pompei en te Capri; schippers ook hun pramen „boomen"; geestig soort toppi's, wit of gekleurd baadje, stuk sarong met leeren gordel; kleurige, witte of zwarte broek; de „jongens" allemaal een hoofddoek; wajang orang; opiumkit; inlandsche kast; lichtjes 's avonds der pikoelers; zoo goed als geheel Europ. kleeding; de „soudenier" Jan Pietersz. Coen, de „vloo" van Waterloo; werkelijk de Holl. frisch op hun lichaam hier; Diergaarde; Museum(?) v. h. Bat. Gen.; logementleven; inlanders geen schoenen mogen dragen, Chin. meestal soort volle pantoffels; sadò's, kahar's en grobaq's, en hun publiek; goede en flink rijdende N. I. tram; aardige Capri-achtige bouwwijze; alleen nachtbroek en kabaai, benevens sloffen (eerste moeilijkheid voor een „baar") blijven in eere en zullen dat steeds blijven; koffiehuizen schijnen steeds dood geboren; voortdurend badenden in de rivier, vrouwen met den sarong boven de borsten, mannen met een doek om de lenden; vrouwen (en trouwens mannen ook) „chic" loopen, vooral aardig met pajongs; kinderen aardig met hun dikke buikjes; volkomen vrijheid van kostuum: de eene jongen loopt met zijn billen geheel bloot en een kort wit buisje, de ander met zijn naakten rug en een dun broekje; mooi van lichaamsvormen, vooral, vooral de mannen, en daaronder ook prachtige koppen; de vrouwen wat bouw betreft, vooral hun borsten (à la Venus van Milo) prachtig; er zou wat te vinden wezen voor een beeldhouwer en voor een genre-schilder; echt Napol.; geliefde roode kalkkleur om muren enz. mee te dekken; bedelaars; frissche „flesschen" op het „huiske", in 't Mal. (zeer typisch voor de fijne termen onzer voorvaderen) „kakkoes" genaamd!; jongens beter dan Verschuur ze vond; inl. en Europ. soldaten; inl. behoorlijk, evenals de rijtuigen, uit den weg gaan voor Europ., en lang niet zoo onbeleefd als men ze wel schilderen wilde; het bed voor de muskieten uitwaaien; gewone Amst. muskieten; oud-Chineesch kerkhof; sarong-lucht, kampong-lucht en vulkanische lucht; Chin. bouw, ornamentiek en veelkleurigheid; Chin. soep-restaurateur met vermicelli en cappelletti (rabioli); petroleum-

kannen voor waterdragers; aardige manier van gieten; bamboehuizen in de kampongs van halfbloed-families; gardoe's; bloeiende boomen; Chin. pandhuis; kikkers en krekels; wèl zingende vogels; wèl geurende bloemen; commensalen-huizen; ochtend- en nachtschot; de kracht van „verrek!"; Harmonie en Concordia; oud-Holl. huizen in de benedenstad, om en bij Jacatra-weg; bamboezen rustbankjes buiten ter zij van het huis, evenals bij onze oude huizen in steen; Chineezen overal in kantoren, bureaux enz., vooral voor geldtellen; Jan Compagnie; Batavia een soort Napels, maar driemaal kleuriger en, goddank!, driemaal minder lawaai; opstootjes, uitjouwen, straatjongens zijn er niet; de huizen hier werkelijk „palazzi"; de Chineezen wèl levenmakers; luifels; kongsi's; kamers in 't hôtel den heelen nacht geopend, toch wordt er niets gestolen, hoe zou dat bij ons zijn?; militair hospitaal; Onrust (oud kerkhof van na 1700), met afgebroken oud fort, Kerkhof met mooi geboomte en oud fort, Purmerend met warmoezerij en oud fort, Kuipertje kolenstation; „prauwen" eigenlijk pramen met bamboezen achterdek; loodsen aan beide zijden der Groote Rivier; oud-holl. diakoniegesticht; Kampong Baroe: Bacherachs-gracht tot Tangeran toe, oud-Holl. buitenplaatsen door Chin. of Arabieren bewoond, oud-Holl. watertrapjes met Delftsche tegels, zuid-holl. kakhuis, „vaart" echt op z'n vaderlandsch; wij onze theetuinen van de Chin. overgenomen; nergens (behalve tegels) oud-Delftsch, wel oud-Chin. en oud-Jap. porselein; oud gebouw firma Moorman, Groote Rivier, met opkamers, enz. van 1685; sirih-bladen; kanarievogels; oud-Holl. valsluizen; bamboerustbankjes."

Deze gecomprimeerde indrukken van Batavia, die stof voor een heele beschrijving konden leveren, zijn aardig om het beeld van de stad en haar bevolking, dat zij geven, maar niet minder leerzaam voor de kennis van den persoon des schrijvers, om den aard van hetgeen hem trof en de wijze, waarop hij reageerde. Ze worden nog aangevuld door aanteekeningen over eenige opschriften en oude gebouwen, en de opmerking, hoe weinig er van invloed der Hollanders op Indië blijkt.

Gedurende November was Rouffaer te Batavia. Behalve het uitstapje naar Onrust enz. is hij ook al gauw naar Buitenzorg getogen, voorloopig nog maar kort, ter orienteering, later rustiger, en is hij ook wat verder de Preanger ingeweest; Tjiandjoer en Bandoeng werden achtereenvolgens bezocht, ook Tjitjalengka en Tjibadak, terwijl eerstgenoemde dezer beide plaatsen als uitgangspunt voor

Tjilĕmoes dient, laatstgenoemde voor Sinagar en Argalingga; de terugreis gaat over Soekaboemi. De keuze dezer plaatsen zal wel samenhangen met personen, die hij had ontmoet, of voor wie hij introducties had.

En dan komt ook de tijd voor meer gedegen studie, blijkende uit den aankoop van de daarvoor benoodigde boeken: een Regeerings-almanak, De Louter's Staats- en administratief recht, en Van den Berg's Debet of Credit. Ook een eerste offer aan de kunst mogen wij als zoodanig vermelden, in den vorm van het koopen van eenige oud-porceleinen borden, een gĕndi en een pul. Op de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap werd hij wegwijs gemaakt door dr. J. L. A. Brandes, den ruim een jaar te voren uitgekomen taalgeleerde, met wien hij sedert in correspondentie bleef.

Al heel spoedig na zijn aankomst heeft hij gevoeld, dat de plezierreis iets anders zou worden, en het voornemen om na terugkeer naar Nederland in 1886 de studie over de Hollandsche schilderschool voort te zetten niet zou worden uitgevoerd. Toen hij aan wal stapte was, naar hij zelf zegt [1], de koloniale politiek hem geheel vreemd; „alleen zat mij, als goed Nederlander, de Havelaar-zaak dwars in den maag, doch had ik mij door Prof. Pierson's Koloniale Politiek tweemalen te lezen overtuigd gemeend van de doeltreffendheid der zege die de liberale beginselen sedert 1848 ook in onze overzeesche bezittingen meer en meer voldongen hadden." Intusschen reeds na de eerste dagen „begon als een schrikwekkend spook de heerschende ontevredenheid op te rijzen van het geheele Bataviasche publiek. Waar men was, waar men kwam, waar men ging, om 't even, alle stemmen getuigden van mismoedigheid, antipathie, ergernis over Nederland en diens koloniaal beheer; een geheele toonladder van dreigende geruchten. Ik voelde mij Prof. Pierson's Koloniale Politiek ontzinken. En geenszins beter werd ik te moede toen ik van Batavia een uitstapje ging maken om de Preanger vluchtig te bezoeken. Hier waren het de planters welke steen en been klaagden over het regiment dat Nederland op Java had ingevoerd en in stand hield. Het „Indisch gemopper", gelijk men het in Holland belieft te noemen, omgaf mij als een zwoele, onheilzwangere atmosfeer."

Die ondervinding doet vanzelf twee vragen bij hem rijzen: „Wat zijn toch de hoofdoorzaken der ontevreden stemming, die ik bij alle

---

[1]) De volgende bijzonderheden zijn ontleend aan het hieronder te bespreken boek over Multatuli.

Nederlanders hier in Indië waarneem?" en „Is daar niets aan te doen?" Het opdoemen dezer vragen is het naderen tot een keerpunt: de plezierreis mocht geen plezierreis blijven, en er was belangrijker werk dan de Hollandsche schilderschool. Een nieuwe, zelf opgelegde taak wordt aangevangen, met als eerste vereischte een zich rekenschap geven van al het waargenomene, door een zoo uitgebreid mogelijke informatie.

Wat den inhoud zijner studie betreft, heeft Rouffaer het ons gemakkelijk gemaakt door het aanleggen van een verzameling Indische Aanteekeningen, een kleine 900 octavo papiertjes, waarop hij alles neerschreef wat hem belangrijk voorkwam bij lectuur en gesprekken. Hij is daarmede in Februari 1886 begonnen, te Indramajoe, maar heeft toen ook allerlei uit de voorafgaande maanden geboekstaafd; de aanteekeningen zijn vooral voor de eerste jaren zeer volledig, en loopen door tot Maart 1888. Wat dadelijk opvalt is, dat zij volstrekt niet uitsluitend op Indische zaken betrekking hebben, doch er ook allerlei over vaderlandsche aangelegenheden onder gemengd is, en voorts, dat de meeste aandacht valt niet, zooals men van den lateren Rouffaer zou verwachten, op kunst en geschiedenis, doch op staathuishoudkunde en staatsbestel.

De lectuur blijkt al dadelijk van den meest verscheiden aard. Kranten, brochures en boeken, in bonte verscheidenheid; de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap en de Java Government Gazette, het Plakaatboek en De Jonge's Opkomst, de Spectator en de Gids, het Nederlandsch Tuinbouwblad en het Bataviaasch Nieuwsblad, de Kamerverslagen en het rapport der Kamer van Koophandel te Calcutta, het Staatsblad en de Nieuwe Financier, het Reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoek en het Archief voor de geschiedenis der zending, de Latijnsche comedie en de Mededeelingen van het Ned. Zendelinggenootschap, de Heraut en de Katholieke Illustratie, het Wageningsch Weekblad en de Gereformeerde Geloofsbelijdenis, ze leveren allen hun bijdragen, en nu hebben wij ons nog maar beperkt tot de eerste twaalf bladzijden, en de losse opmerkingen buiten rekening gelaten, die ook alweer loopen van de traktementen der luitenants tot de temperatuur op Buitenzorg. Men kan zich zoo een denkbeeld vormen van de veelzijdigheid van den inhoud. Niet het minst belangrijk en niet het minst vermakelijk zijn de talrijke personalia.

Aan een aantal geschriften zijn lange citaten of overzichten ontleend, en het loont de moeite na te gaan, welke dat zijn, omdat ze

ons de onderwerpen doen kennen, die Rouffaer gedurende zijn eerste Indische maanden het meest de aandacht waard schenen om er zich in te verdiepen. Het zijn vooreerst eenige stukken over Sprenger van Eijk, den toenmaligen (niet door Rouffaer bewonderden) minister van Koloniën, en voorts Van Delden, Blik op het Indisch staatsbestuur; Pruijs van der Hoeven, Mijne ervaring van Atjeh; Boissevain, Gewone en buitengewone uitgaven; Snouck Hurgronje, De beteekenis van den Islām voor zijne belijders; Sollewijn Gelpke, Ontwerp van eene landrente-ordonnantie; Stammer, Jahresbericht Zuckerfabrikation en de Liste générale des fabriques de sucre etc. Ook Valentijn heeft nog al wat stof geleverd; maar vooral is er heel veel op allerlei gebied ontleend aan het groote werk Java van P. J. Veth.

Behalve uit de boeken haalde Rouffaer zijn informaties echter ook gaarne uit de levende bron. Het begint in December 1885 te Buitenzorg; men vindt dan van tijd tot tijd tusschen de andere aanteekeningen „verhaal (van) . . . ." met een naam, en dan hetgeen de persoon in kwestie heeft medegedeeld. Daarbij is allerlei, dat zoo uit het gewone gesprek is opgeteekend en zeker niet bestemd was iets anders te zijn dan verba volantia; men krijgt den indruk, dat de geïnterviewden niet het flauwste vermoeden zullen hebben gehad dat hun vertelsels — somtijds naderen ze wel eens het kletstafel-niveau — na afloop schriftelijk zouden worden vastgelegd, en dat zij, hadden zij dat geweten, danig geschrokken zouden zijn voor de gevolgen van een mogelijke indiscretie. Het voordeel is natuurlijk, zoowel voor Rouffaer indertijd als voor wie er thans kennis van neemt, dat men werkelijke meeningen voor zich krijgt, niet de voor publicatie pasklaar gemaakte lezingen, die de slachtoffers anders aan hun positie of reputatie verplicht zouden zijn geweest. Het spreekt overigens vanzelf, dat er onder deze verhalen ook veel van geheel neutralen en zakelijken aard zijn.

Een der eersten, van wie een „verhaal" is opgeteekend, is de man, die spoedig Rouffaer's groote vriend zou worden, de ingenieur Retgers. Het gaat over geologische opnamen en over den persoon van zeker onbekwaam chemicus. Er boven staat op de gewone manier: „Verhaal Retgers, mijningenieur, Buitenzorg." Eerst later zijn de voorletters J. W. toegevoegd. Merkwaardig is ook de kwalificatie, die van Retgers gegeven wordt: „Ambtenaar voor niets zoo bang als voor den G. G. en voor . . . . de pers!" Die woorden zijn, klaarblijkelijk toen Retgers Rouffaer's vriend was geworden, weer

doorgehaald. De vriendschap moet zich snel hebben ontwikkeld, want reeds na een half jaar wordt aan Retgers als vriend een gedicht opgedragen.

Ook de overige zegslieden worden goed gekozen: de secretaris van den Raad van Indië spreekt over het gebrek aan rijkdom in Indië, een ingenieur over bruggenbouw, een zeeofficier over het begrooten van scheepsreparaties, de bekende K. F. Holle, bij wien Rouffaer te Waspada een drietal dagen logeerde, over landbouw en nijverheid en nog veel meer, de zoon van den Gouverneur-Generaal over binnenlandsch bestuur en opiumdelicten, de prins van Asjanti over de regeering van Van Twist, nog een ingenieur over Atjèhsche zaken en over de afwatering van de Tjiliwoeng, de procureur-generaal bij het Hooggerechtshof over de in Indië heerschende ontevredenheid in zake de Nederlandsche koloniale politiek, een veefokker uit het binnenland over allerlei grieven en over inlandsche zaken. Men ziet, hoe Rouffaer zijn tijd besteedt en hoe hij wordt ingelicht.

In het begin van het nieuwe jaar keert hij voor een enkelen dag naar Batavia terug om dadelijk daarop scheep te gaan — mr. N. P. van den Berg was er zijn mede-passagier — naar Tjirĕbon. Hij maakt een uitstapje naar Koeningan, en heeft ook eenig oponthoud om zich voor zijn oogen onder geneeskundige behandeling te stellen. Half Februari begint hij te Indramajoe, zooals wij zagen, zijn Aanteekeningen. Hij besluit er, zijn reis met een jaar te verlengen en spreekt er zoowel met een zendeling als met een rijsthandelaar, die hem over de padi inlicht; in Maart is hij te Tjirĕbon terug, en ook de volgende maand blijkt hij daar te vertoeven. Op die plaats, een der meest antiek geblevene van Java, is hij sterk onder den indruk der omgeving geraakt en is er zelfs toe gekomen om op het prachtige plein voor de Kasĕpoehan te gaan teekenen, in onbeholpen trant zooals hij het zelf later noemt. Dus blijft hij er hangen, om in Mei te Tĕgal te zijn, en die plaats tegen Juni weer te verlaten. Een algemeen ontvanger en een houtvester vertellen over hun ambt, een controleur over koffiecultuur en landrente, een oud-administrateur over de geschiedenis der Pamanoekan- en Tjiasĕmlanden, een ingenieur over den spoorwegaanleg en een handelsemployé over den importhandel. Zoo wordt de kring van verwerkte wetenswaardigheden steeds uitgebreid.

Er zou, nog afgescheiden van al het feitenmateriaal, dat hier ligt opgetast, een heele verhandeling te schrijven zijn over de meeningen en stemmingen, die toentertijd in verantwoordelijke Indische kringen

blijken geheerscht te hebben. Het is hier niet de plaats om daarover eenigszins uitvoerig te zijn, maar een enkel citaat moge toch doen zien, wat Rouffaer al zoo op kon teekenen: „Al wat particulieren klagen over tegenwerking van het B. B." meent een der zegslieden, „komt enkel van den kant der residenten, dat op Java verre van een keurcorps is, zoo zelfs dat er misschien nog geen 3 goede zijn. De residenten op de buitenbezittingen veel beter. De G. G. moet beginnen met wantrouwen en moet dan na eenigen tijd verbeteringen in gaan voeren, maar in eens radikaal kàn hij niet te werk gaan; zoo zou daar b.v. ook toe behooren dat hij alle residenten van Java bijna op eens op zwart zaad zette, hetgeen indien die allen pensioen moesten hebben de tegenwoordige financiën te veel zou bezwaren. De eenigst mogelijke radikale verandering zou uit Holland kunnen komen net als met de commissarissen-generaal van weleer. Dan ook zou er een radikale herschepping in de wetgeving moeten plaats hebben, daar niemand een weg weet door al de besluiten, wijzigingen en wijzigingetjes heen. Op een frisschen grond moest dan een frisch gebouw opgetrokken."

Forsch ingrijpen uit Nederland dus? Neen, zegt een andere autoriteit. „Dat men voortdurend in Holland van de Indisch-Europ. samenleving denkt, dat het zulke slechte menschen zijn, versterkt waarachtig de band niet. Integendeel men vervreemdt al meer en meer van mekaar. Alleen redding is mogelijk als de 2e kamer het budgetrecht laat varen; maar blijft het zoo, ziet men alle pogingen tot verbetering van hier uit beproefd spaak loopen en de Hollanders volharden in hun dwaze neuswijsheid, dan gaat Indië onherroepelijk voor Holland te gronde." Ja nog sterker, deze heer — wij herhalen het, lang niet de eerste de beste — constateert als publieke meening, door hem zelf gedeeld: „als morgen de Nederlandsche vlag door de Duitschers of een andere Europeesche natie wordt neergehaald, dan zal er niemand in Indië zijn, die zich één oogenblik uit vaderlandsliefde zal verzetten."

Een ander waarschuwt weer voor een binnenlandsch gevaar: „Al meer en meer worden de meeste Indo-Europeanen op ons verbitterd; buitengewoon op hun punt van eer gesteld, dapper, goede schutters, moeten zij taktvol behandeld worden en er voor gewaakt dat zij zich te eeniger tijd met de inlanders en Chineezen tegen ons mochten verbinden." En dan de inlanders! Die koopen maar steeds geweren, aangezet door panghoeloe's en dergelijke menschen; één firma verkocht te Bandoeng voor f 1000 in de maand geweren aan inlandsche

clientèle! Het is waarlijk geen wonder, dat tusschen al zulke verhalen, hoe waardevol ook ter kenschetsing van de gevoelens der Europeesche maatschappij, van tijd tot tijd aan Rouffaer zelf wel eens een hartige opmerking uit de pen vloeit.

Hij zelf heeft in Juni en Juli 1886 een merkwaardigen tijd doorgebracht op de suikeronderneming Tjomal bij Pĕkalongan. Aan zijn gesprekken met den administrateur S. W. C. van Musschenbroek danken wij vele bladzijden met goed gedocumenteerde bijzonderheden over de suikerindustrie en alles wat daarmee samenhangt; en ook de spoedig volgende studie van verdere suikerlitteratuur als Millard, De suikerbelasting, en Hülsmann, De suiker (sterk afgekeurd), hangen ongetwijfeld met dit verblijf samen. Voortdurend blijft trouwens de suiker in de Aanteekeningen een voorname rol spelen; men bedenke, dat dit juist de jaren zijn even na de zoogenaamde suikercrisis. Te midden van dat alles wordt geconstateerd, dat de toegemeten tijd om van alles kennis te nemen nog te krap is, en wordt de reis dus opnieuw met een jaar verlengd.

Merkwaardig is het verblijf te Tjomal echter vooral in een ander opzicht, en wel omdat hier de dichtader weder is gaan vloeien, en in hoe sterke mate! In de enkele maand Juli werden 35 gedichtjes vervaardigd, en daarvan komen er 15 op de datums 4 en 5 Juli. De toon in de eerste producten is over het algemeen somber, gelijk men reeds uit titels als Wroeging, Doffe wanhoop, Geknakt leven, Wanhoop in Indië, kan opmaken; uit dezelfde dagen is de reeds aangehaalde Toewijding aan zijn zuster, waaruit berusting spreekt, en zoo blijkt ook verder de depressie voorbijgaand, en vinden wij evengoed Natuurgenot en een paar Minneliedjes. Een herhaaldelijk beproefd onderwerp is dat van Jong Holland en Indië; en dan is ook het genre van actueel-politiek dichtwerk vertegenwoordigd, bijvoorbeeld door een vers, dat „Jan Pietersz. Coen en de 2e kamer" heet. Coen is er niet veel meer dan een aanloopje, en verder gaat het vooral over de in de oogen van Rouffaer verderfelijke wijze waarop de Kamer gekozen wordt: hier herkent men weer den discipel van Multatuli. Een later gedicht „Parlementaire betweterij over Ned. Indië" verraadt zijn inhoud door het opschrift; ook elders blijkt trouwens overvloedig Rouffaer's opinie. Een zijner Aanteekeningen vangt hij bijvoorbeeld aan met de woorden: „Een nieuwe bijdrage tot de kennis der parlementaire walgelijkheden is...." enz.

Wij willen hier nog één proeve van zijn dichterlijk talent invoegen, en wel een, waarop hij zelf bijzonder gesteld was. Hij heeft

het herhaaldelijk verbeterd en overgeschreven en had het bestemd om te prijken als inleiding voor zijn groote dichtwerk, waarover zoo straks nog nader.

DE OLIJFOOGST.

In steen en kalkbrok staat de olijfboom vast.
Uit stugge kluiten
Doet hij ontspruiten
Den balsem waar de wond zich aan vergast,
En de olie wast
In starren bast
En perst heur droppels uit de vrucht naar buiten.

De gele herfst bij 't breken van de blaên,
Als vruchten vallen
In duizendtallen,
Houdt nog een poos dien stroeven boom belaên,
En schijnt begaan
Met af te staan
Wat telken jaar hem heilrijks moet ontvallen.

Doch eindlijk zie ik volle manden gaan;
En vrouwen joelen
En mannen woelen
Nu vrucht na vrucht ten persbak is gedaan,
Die, volgelaên,
Aan de overdaên
Der malsche olijf zijn gretigheid mag koelen.

De olie die er druipt in aarden kruiken
Zal heinde en veer
En telkens weer
Haar smijdigheid voor de open wond gebruiken;
Of neer gaan duiken
Bij 't wreed verstuiken
En lenigen het schrijnen meer en meer.

Zóó treedt ten boezem uit van enkle mannen
Een balsemvocht
Dat heelen mocht,
Den strakken geest der lijders doen ontspannen,
Het leed verbannen
Van 't hartespannen. —....
Waarbij 't aan eigen pijn en smart niet docht!

In het laatst van de maand zijn het vooral vaderlandsche herinneringen, dennebosch, storm en sneeuw, die den dichter inspireeren; en dan volgt op 30 Juli een aan J. W. Retgers opgedragen gedicht met het refrein: „Ik, ik hoop nog," hoop namelijk niettegenstaande allerlei dat anders zijn moest, waarbij dan „de domme Tweede Kamer" weer de reeks besluit.

Gedurende de volgende maanden verschijnen de gedichten nog slechts schaars. In Augustus vertoeft Rouffaer te Pĕkalongan; hij schrijft er het artikel over Bataviasche schilderijen, dat wij later bespreken, en verneemt vele bijzonderheden van een koffieplanter, ditmaal zeker geen toevallig bezoek, want hij heeft reeds uit Batavia een deel van zijn bagage naar hem toegestuurd. En dan, in de tweede helft van September, komt hij voor het eerst tegenover Baraboedoer te staan.

Wij hebben reeds gewezen op het feit, dat de Aanteekeningen zoo goed als niets over de Javaansche kunst bevatten; het is alsof die geheel buiten de belangstelling van den onderzoeker valt. Zelfs Baraboedoer maakt geen uitzondering; de eenige maal, dat het monument genoemd wordt, is het om heel kort de opmerking van Groneman te registreeren, dat de regeering goed gedaan zou hebben door Leemans, voor hij zijn groote boek schreef, eens naar Indië te sturen. Maar naast deze negatieve houding in het algemeen, hebben wij nog iets positiefs, in den vorm van een op 21 September 1886 te Baraboedoer gedateerd gedichtje. Het heet .... De eerste lentedag.

Hier wrijft men zich toch wel even de oogen uit. Ziehier nu de man, die zijn landgenooten zou leeren de aesthetische beteekenis van Baraboedoer, het kunstwerk-voor-alle-tijden, te verstaan. Hij komt voor het eerst voor dat wonderwerk te staan, hij grijpt in de snaren en dicht .... over den winter, die weg is en de zon die weer gaat schijnen. Hoe moet dit verschijnsel worden verklaard? Een dag of tien later zal de sombere schoonheid van het Diëng-plateau hem ook slechts inspireeren tot een rijm „Aan would-be dichters". Aan het feit, dat de Hindoe-Javaansche oudheden, die later zulk een groote plaats in zijn leven innamen, bij de eerste kennismaking verre beneden de aandacht bleven aan allerlei actueele onderwerpen besteed, valt dunkt ons niet te ontkomen. Hebben zij hem slechts langzaam en geleidelijk kunnen grijpen, of heeft hij opeens in een later stadium van zijn leven, toen hij al weer ver weg was in Holland, hun taal leeren verstaan? Wij weten het niet, maar deze eerste aanraking blijft ons met verbazing vervullen.

In September is Rouffaer in Sĕmarang en bespreekt er allerlei met zijn vriend Retgers; in den loop van October is hij te Magĕlang. Wij zien weer uit de Aanteekeningen, welke studie hem deze maanden bezig houdt. Het zijn de particuliere landerijen, aan de hand van Riesz voor Java en Van Dissel voor Celebes; het is een nauwkeurig nagaan van de wijze, waarop indertijd de Agrarische Wet in de Tweede Kamer is behandeld; en verder het gevangenis- en dwangarbeid-stelsel volgens Wiselius. Maar wat hem nog meer rechtstreeks moet hebben vervuld is, dat hij de eerste hand ging leggen aan de twee groote werken, waarvan hij toen ongetwijfeld verwacht heeft, dat zij eenmaal zijn naam zouden vereeuwigen — zuiver wetenschappelijke aspiraties waren hem nog altijd vreemd — een geweldig dichtwerk, de Tijdzang aan Amsterdam, en een niet minder breed opgezet boek over Multatuli.

Terwijl wij de samenstelling van den Tijdzang vrij nauwkeurig kunnen volgen, weten wij van het werk over Multatuli alleen, dat Rouffaer er in November 1886 aan begonnen is en er tot in 1887 aan bezig is geweest. De figuur van Multatuli had hem sinds zijn studententijd niet losgelaten; in de Aanteekeningen worden voortdurend, tot het laatst toe, allerlei Multatuliana aangetroffen, naar aanleiding van lectuur of van ontmoetingen met menschen, die iets van zijn Indischen dienst wisten. Midden in het manuscript van den Tijdzang teekent Rouffaer aan: „Bericht ontvangen van Retgers, dat Multatuli gestorven is. 23 Februari 1887. 11½ uur 's morgens. Ambarawa." De aanteekeningen zijn nu eens bewonderend, dan weer kritisch, en men gevoelt, dat Rouffaer bezig is voor zichzelf uit te maken, hoe hij deze merkwaardige figuur moet beschouwen en beoordeelen. Vandaar dan ook ongetwijfeld de behoefte om zichzelf en anderen schriftelijk van dat alles rekenschap te geven. Meer en meer trouwens moest het ook hemzelf duidelijk worden, dat de Multatuli-studie in veel opzichten samenviel met wat hem zoo bezig hield inzake Indische toestanden; allerlei bijzondere vragen bleken zich te laten herleiden tot de hoofdvraag: „Is de vervanging van het cultuurstelsel door de liberale koloniale politiek heilzaam geweest of niet?" en daarbij rees vanzelf in de eerste plaats de gestalte van Multatuli op.

Van het boek zijn slechts fragmenten gereed gekomen, maar er is een uitvoerige Inleiding, en daaruit leeren wij den opzet kennen. Immers het slot van die Inleiding luidt als volgt:

„Uit eigen ervaring weet ik hoezeer het een goede daad mag

heeten een vooral duidelijk, zoo mogelijk glashelder oordeel over Multatuli aan het leven te helpen; niet alleen het met mij opgegroeide geslacht, maar iedere nieuwe generatie van jongelingen die met hem dweepen zullen gelijk wij met hem dweepten, zou er voordeel van hebben op rechtvaardige wijze den weg zich te zien gewezen in den lang niet gemakkelijk te doorschrijden doolhof van Multatuli's gevoelens en denkbeelden, sterke en zwakke plaatsen.

„Om nu te trachten iedereen daartoe een kluwen in de hand te geven, zal ik beproeven een geleidelijke schets te maken van Multatuli's geestelijke voorbereiding — zijn Lehr- und Wanderjahre als het ware —, daarna van den tijd en de omgeving waarin hij ging optreden, om aldus tot een juiste waardeering te geraken van zijn voorbijgaande en blijvende beteekenis. Ik verdeel daartoe dit eerste deel in de volgende hoofdstukken:

1. De voorbereidings-tijd van Multatuli tot het schrijven van den Max Havelaar.
2. De godsdienstige spanning in Nederland omtrent 1860.
3. De eerste periode van Multatuli's openlijke werkzaamheid.
   a. De Max Havelaar.
   b. De Minnebrieven en Verspreide Stukken.
4. De tweede en laatste periode van Multatuli's leven.
   a. De Ideeën tot en met den 5en bundel.
   b. De kleinere geschriften uit de tweede periode.
   c. De 6e en 7e bundel Ideeën en de Millioenen-Studiën.
5. De historische beteekenis van Multatuli samengevat.
6. De tegenstrijdigheden in Multatuli's geest en Multatuli's persoon.
7. De letterkundige beteekenis van Multatuli, vergeleken met Potgieter en Busken Huet.
8. Besluit over den invloed van Multatuli op Nederland.

Terwijl ik voor het 2e deel striktelijk den persoon van Multatuli als Havelaar bewaar."

Ziedaar het programma. Wat is er in deze jaren van tot stand gekomen? Behalve de reeds genoemde Inleiding voor het eerste deel (De invloed van Multatuli op Nederland) is er een stuk van die voor het tweede (De invloed van Multatuli op Nederlandsch-Indië); dan is er een fragment van het eerste hoofdstuk (Voorbereidingstijd) en een heel groot stuk (39 bladzijden fijn geschreven folio) van het tweede (Godsdienstige spanning). Voorts hebben wij een beschouwing over de liberalen en Thorbecke en het begin van het zevende hoofdstuk (Letterkundige beteekenis), met afzonderlijke fragmenten

over Busken Huet, Vosmaer en Van Hoëvell; ten slotte een stuk over de drukpers in Indie. Er is bij dat alles zeer veel dat, met talent en overtuiging geschreven, een even onderhoudende als belangrijke lectuur vormt en waarvan het te betreuren is, dat het in handschrift moet blijven sluimeren; in het bijzonder geldt dat bijvoorbeeld van de bespreking over Van Hoëvell, die er als voorlooper van Multatuli en bovenals als ongerept, eerlijk en onbaatzuchtig man, in tegenstelling tot anderen, op den voorgrond wordt gebracht. Een afzonderlijke studie over het Nederlandsche nationale type, geheel in denzelfden geest geschreven als de Multatuli-fragmenten, dateert ongetwijfeld eveneens uit dezen tijd.

Uit bovenstaande opgave blijkt intusschen nog niet, wat ten slotte Rouffaer's oordeel over Multatuli is geweest, doch ook omtrent de strekking van het werk als geheel licht de Inleiding ons in, en wel door het formuleeren van hetgeen de auteur zich voorstelt aan te toonen, ten einde de taak, die hij op zich neemt, in enkele woorden duidelijk samen te vatten. Het zal zijn:

„hoe Multatuli waar hij direkt strijd voerde tegen de hem omringende toestanden, meeningen en personen, de meest scherpe en radikale woordvoerder is geweest van de geweldige krisis, welke tusschen de jaren 1850 en 1875 in het meerendeel der gemoederen van het beschaafde Nederlandsche publiek plaats greep, eerstens godsdienstig, dan ook zedelijk, verstandelijk en maatschappelijk;

„hoe Multatuli dus in zóóverre een denker en schrijver is geweest, wiens eenzijdigheid, geringe degelijkheid en revolutionnaire partijdigheid hem de aanspraak ontzeggen op voortdurende waardeering door volgende geslachten; en hem alleen als noodzakelijk uitvloeisel van den geest dier overgangs-jaren een bij uitstek in het oog vallende geschiedkundige plaats toestaan;

„hoe Multatuli echter, waar hij zich niet onmatig liet ergeren door menschen of dingen om hem heen, doch zich enkel liet inspireeren door de in hem gelegde geniale vonk, over buitengewone gedachten en over een buitengewonen vorm kon beschikken, als nooit te voren aan één Nederlander ten dienste stonden;

„hoe Multatuli dus zich daarin en daardoor onsterfelijk heeft gemaakt;

„hoe echter door verandering in de opvatting zijner roeping, Multatuli met het aanvangen van de uitgave zijner Ideeën een periode begon waarbij zijne denkbeelden wel duidelijker aan het licht traden, doch de vorm van het geheel belangrijk schade leed;

„hoe dus in korte woorden: Multatuli's werken overvloeien van ideeën en betoogingen, die, daargelaten haar hooge historische waarde voor het derde kwartaal der 19e eeuw, de twintigste eeuw niet zullen halen en reeds op het huidige volwassen geslacht heur grooten invloed verloren hebben; doch tegelijk, en gril daardoor heen geworpen, gedeelten bevatten die met volle recht der onsterfelijkheid deelachtig zullen blijven; welke gedeelten men regelmatiger ontmoet, naar mate men meer tot het jaar 1860 terug gaat.

„Dit zijn, zoo te zeggen, de stellingen die ik ga bewijzen."

En nu Rouffaer's gevoelens ten opzichte van Multatuli in een meer persoonlijken vorm, namelijk zooals hij ze neergelegd heeft in zijn brief van rouwbeklag aan Multatuli's weduwe. De omstandigheid, dat hij dien brief heeft opgenomen in de Inleiding tot het tweede deel, bewijst, dat hij ook zelf wenschte dat het publiek er kennis van zou nemen, en dat de publicatie te dezer plaatse dus geen onbescheidenheid is. De brief luidt als volgt:

Mevrouw!

Moeilijk kan ik nalaten U mijn bitteren rouw te betuigen bij den vreeselijken slag die U trof. Ik waag het niet mij den omvang van Uw leed te denken; doch ik voel behoefte U mede te deelen hoezeer Multatuli's dood voor mij een ontzettende treurmare was.

Het innigst griefde mij wel dat hij heen is gegaan zonder dat iemand in Nederland den moed blijkt bezeten te hebben om een waarachtige, van haar eigen ongereptheid zich bewuste kritiek het leven te schenken. Een kritiek die haar beste had trachten te geven van dat onpartijdige standpunt waarop een onderwerp als Multatuli's leven en streven moet geoordeeld worden.

Zoo innig graag had ik zulk een beoordeeling nog zien verschijnen vóór zijn dood: het zou zulk een weldaad zijn geweest voor Nederland vooral, dat dan geen felle wroeging zou voelen knagen nòòit tijdens Multatuli's leven aan Multatuli recht te hebben gedaan!

En daarom ook is met zijn dood een illusie mij weggenomen. Al moge het zijn dat juist zijn sterven menigeen in staat stelt een onpartijdiger standpunt zich te veroveren, — nooit zullen de Nederlanders het heerlijk gevoel kunnen hebben met open gelaat en gewasschen handen Multatuli tegemoet te zijn getreden. Nooit voor hun lange zwijgen hem nog een boek te hebben aangeboden waarin zij op die eerlijke wijze als het gemoed wil, met hem hadden getracht

af te rekenen; schuldbelijdende zeker voor een goed deel, zich reinigend wellicht voor een ander.

Zij hebben de gelegenheid laten voorbijgaan: nu heeft hen de gelegenheid verlaten.

En juist dit stemt mij droevig in de hoogste mate. Ik toch was bezig te beproeven wat mijne krachten vermochten: sedert November 1885 reisde ik in Indië rond, en was reeds na eenige maanden ontbolstering bezig alles omtrent de Havelaar-zaak en meer nog omtrent den invloed van Multatuli op de koloniën bijeen te verzamelen. Sedert November 1886 bovendien was ik begonnen met het neerschrijven van fragmenten die deel zouden uitmaken van mijn studie over Multatuli's inwerking zoo op Nederland als Nederlandsch-Indië. In de laatste helft van 1888 in Holland terugkeerend, hoopte ik mijn arbeid in het midden van 1890 uit te geven.

Was het tè egoïstisch, te hopen dat Multatuli — dertig jaren na de verschijning van zijn Max Havelaar! — tot zoolang mocht leven?

Mevrouw! Wil het rouwbeklag aannemen van iemand die veel geleerd en veel genoten heeft van Uwen afgestorvene; en die, als het vergund was geweest, had willen beproeven nog tijdens Multatuli's leven hem met een eerlijke kritiek open te gemoet te treden.

Mijn plan blijft; mijn werk zal op den eens bepaalden tijd hopelijk verschijnen. Hoef ik U echter te zeggen welke illusie mij ontnomen is?

Wil nogmaals, Mevrouw, het bittere, bittere medelijden aannemen van wie zich teekent

Uw dw. dr.

G. P. ROUFFAER.

Ambarawa (Java), 2 Maart 1887.

Ten slotte nog één citaat, dat ons zal doen begrijpen, hoe Rouffaer de kwestie-Multatuli in het groote verband der Indische politiek zag. Deze in 1887 neergeschreven beschouwing doet ons tevens blijken, hoe het boek over Multatuli, al is het dan onvoltooid gebleven, toch zijn dienst aan Rouffaer zelf en aan de wetenschap heeft gedaan, door zijn ingrijpende en later zoo vruchtbare studie over Indische toestanden in deze richting te sturen.

„Ik geloof geen valsch profeet te wezen", zoo zegt hij in dezelfde Inleiding tot het tweede deel, „wanneer ik beweer dat de liberaal-koloniale politiek, welke sedert 1848 begon te leven, in 1854 met

het Regeerings-Reglement een halve overwinning bevocht, om met de Comptabiliteits-wet in 1864 en de daaruit gevolgde onderwerping van het geheele geldelijk beheer over Indie aan de almacht der Tweede Kamer de volle zege te behalen, — dat die liberaal-koloniale politiek met het tweemanschap van den Gouverneur-Generaal Van Rees en den Minister van Koloniën Sprenger van Eijk haar laatste woord heeft gesproken. Voor wie een gevoelig oor en een helder oog heeft, staat het vast, beweer ik, staat het voor de overtuiging onomstootelijk vast, dat er een nieuw tijdperk moèt en zàl aanvangen voor Indië, in verhouding tot Nederland. Een tijdperk waarin de Tweede Kamer een goed deel van haar almacht zal moeten prijsgeven, aan Indië meer zelfbestuur wordt geschonken, en zoowel in Nederland als in Indie zelf decentralisatie het middel zal blijken om de vele nooden der tegenwoordige koloniale verhoudingen te lenigen en te verhelpen. Ja zelfs houd ik mij innig overtuigd dat wij heden ten dage in die eigenaardige overgangs-periode ten opzichte der kolonien verkeeren, waarin — gelijk in alle analoge tijdsgewrichten — van alle kanten een dof gemompel van stemmen zich verheft, dat aangroeit en aangroeit, tot plotseling het verbaasde publiek, en een groot deel der mompelaars zelven ook, tot de gewaarwording komen dat de geheele stemming veranderd en het woord tot omkeering van richting reeds gesproken is.

„In zulk een hachelijken tijd van overgang — altijd, *mits* ik geen valsch profeet blijke! — waarin overhaasting even schadelijk is als het wachten met het verzetten der bakens tot het getij verliep, gevaarlijk, acht ik het vooral van het hoogste gewicht te trachten een zoo helder mogelijke uiteenzetting te geven van de hoofdfactoren die onze Indische toestanden beheerschen, om daardoor ieder die mee wil denken in de gelegenheid te stellen zich rekenschap te geven van de overmijdelijke eischen des tijds, maar hem tevens bewust te doen worden welke voorzorgsmaatregelen moeten genomen, wil de nieuwe hervorming niet, zooals zoo vele andere, wel verandering maar geen verbetering blijken te hebben gebracht. Ik zal toch, naar ik hoop, bij machte zijn duidelijk te maken hoe op de verhoudingen van onze overzeesche bezittingen zulke abnormale, zulke geheel op zich zelf staande invloeden inwerken dat elk voorstel tot hervorming hetwelk niet op de meest ernstige wijze met hen rekening houdt, een slag in de lucht mag heeten; neen, erger, een roekeloosheid en een strafbare lichtzinnigheid mag gescholden worden. „Koloniale keezen", zoo zijn op het voetspoor van

Busken Huet [1]) die oppervlakkigen in Indië — en in Nederland! — te noemen welke zonder degelijk onderzoek, en slechts doordravend op eenige van buiten geleerde leuzen, er geen been in zouden zien een heele maatschappij den sprong in de duistere toekomst maar te laten wagen, zonder in hun wuftheid te vragen of deze beweging soms een sprong in den afgrond kon blijken Van die koloniale keezen nu heb ik er bij menigte in Indie ontmoet, velen in geschriften, meer nog in persoon, meest van al in kranten.

„Met dat al ben ik, zoo goed als de heftigste koloniale utopist, vast overtuigd dat een hervormings-tijd voor Indie moet en zal aanbreken; en zelfs niet binnen langen tijd. Daarom nu wil ik beproeven de resultaten van mijn persoonlijk onderzoek mede te deelen; eerst zal Havelaar de hoofdpersoon blijven, te belangwekkender omdat juist hij het best den overgangstijd kenmerkt der koloniale politiek tusschen de jaren 1848 en 1870 — het jaar waarop de hoogst invloedrijke Agrarische Wet werd aangenomen —; daarop zal de sedert 1870 op ingrijpende wijze veranderde toestand van Nederlandsch-Indie onderzocht worden ten opzichte van die samenstellende factoren welke het meest belangrijk zijn; en ten slotte wil ik beproeven mijn denkbeelden omtrent hervorming samen te stellen uit oordeelkundige kombinatie der bij mijn onderzoek aan het daglicht getrokken hoofdelementen.

„Wie mij moge verwijten daarbij niet enkel me meer tot Douwes Dekker te beperken, en eigenlijk een gebied te betreden waarop ik niemand in het eerste deel had voorbereid — het zij zoo! Ik echter vond de gelegenheid ongezocht, tegelijk met de kritiek van sedert dertig jaren vervlogen Indische toestanden waarin de strijdhafte figuur van Max Havelaar de meest opmerkelijke blijft, er aan vast te knoopen een geleidelijk overzicht van de sedert nog verder veranderde verhoudingen. Zelfs voor hem die zich alleen voor Havelaar interesseert heeft dit het groote voordeel des te beter zijn vollen invloed op Nederlandsch-Indië te kunnen overzien, te meer daar ik elke gelegenheid te baat zal nemen ieder spoor van dien invloed ook nà 1870 met den vinger aan te wijzen. Maar bij allen die minder bekrompen van zin zijn, zal het bovendien toejuiching vinden dat ik nog nader de vruchten van mijn driejarig verblijf in Indië tracht neder te leggen in een studie, waarin toch reeds naar aanleiding van

[1]) In een noot wordt verwezen naar Nationale Vertoogen, 1876, II blz 143 en 144.

Multatuli's persoon zooveel moest gesproken worden over de verhouding van Nederland tot zijne bezittingen in Azië."

Ziedaar dus het plan, zooals het zich in 1887 had ontwikkeld. Vastknoopend aan de figuur van Multatuli wordt de verdere studie dienstbaar gemaakt aan het leeren kennen der gewijzigde toestanden en het aangeven van noodzakelijke hervormingen. Het is dus uit dit oogpunt, dat wij Rouffaer's verderen Indischen arbeid, die zich ten slotte nog anderhalf jaar verder heeft uitgestrekt dan hij op dat oogenblik voornemens was, hebben te beschouwen.

Belangwekkend voor de kennis van zijn persoon is nu, dat hij tegelijk met het werk over Multatuli, dat hem zoozeer in beslag moest nemen, ook den dichter in zich kon en wilde doen spreken. Wij noemden reeds den Tijdzang aan Amsterdam Op 24 October 1886 is dit gedicht te Magĕlang begonnen, voortgezet gedurende een kort verblijf te Ambarawa en gedurende de maand November in Sĕmarang, terwijl er dan vooral aan gewerkt is toen Rouffaer sinds December zich voor een langer vertoef te Ambarawa gevestigd had. Daar werd op 29 Maart 1887 de laatste strofe van hetgeen gereed gekomen is op papier gezet; inmiddels was de auteur sinds Februari aan het overschrijven bezig, en bestond er in April een volledige net-copie. Daaraan is in later jaren nog voortdurend gevijld en gewijzigd, en nog tot twee maal toe is het geheel weer gecopieerd: in 1890/91 en in 1892 voor een toen beraamden druk. Maar voortgezet is het dichtwerk na Maart 1887 nooit.

De Tijdzang aan Amsterdam! Welk een moeite en zorgen, welk een toewijding en inspanning zijn er aan besteed. Verzen en stukken van verzen, strofen en reeksen van strofen zijn weer gewijzigd en geschrapt, nieuwe regels werden toegevoegd, omzettingen hadden plaats, en zoo is er een eindeloos zwoegen uit de vier exemplaren te lezen. En nog was het niet naar den zin van den auteur, want ook in de copie voor den druk is nog allerlei opengelaten, klaarblijkelijk om nog den definitieven vorm te krijgen, die den schrijver geheel zou bevredigen. En dan als resultaat deze verzenmassa, welke men, hoeveel goeds de details ook hier en daar opleveren, toch wanneer men het geheel beschouwt geen dichtwerk zal mogen noemen

Vergeefsche moeite? Stellig niet. Wat moet het voor Rouffaer een vreugde zijn geweest, zich in staat te weten, om zijn gedachten en gevoelens tot uiting te brengen in den poetischen vorm, waarin hij dat wenschte, zijn wereld- en levensbeschouwing in deze achtregelige strofen uit te zingen. Zeker, er bleef ook voor zijn eigen

idee altijd nog wel wat te verbeteren, maar hij zag dan toch dat door voortdurend vijlen het steeds meer aan zijn ideaal beantwoordde en hij was voldoende overtuigd geslaagd te zijn, om tot den druk te kunnen besluiten. Men moet, dunkt ons, juist voor zijn eigen geestesgesteldheid de ervaring, dat hij tot zulk kunstwerk in staat was, speciaal in deze voor zijn verderen levensloop zoo gewichtige jaren, niet gering aanslaan.

Dat het ten slotte niet tot een druk is gekomen, zal hem een bittere teleurstelling hebben bespaard, en wellicht heeft zijn voor anderer werk zoo kritische geest toch eigenlijk ook wel de mogelijkheid van zulk een teleurstelling voorvoeld en is daarom de druk niet doorgezet. Het is én voor Rouffaer én voor de vaderlandsche letterkunde toch maar beter, dat deze, in eersten aanleg meer dan tienduizend versregels, het manuscript niet verlaten. Ze zijn vooral van waarde voor wie er den auteur uit wil leeren kennen.

De opzet is grootsch genoeg, en allerlei stukken zijn er bij, die getuigen van dichterlijk gevoel en groot beeldend vermogen. Maar daarnaast is er al te veel, waar de lezer in bespeurt, hoe weerbarstig de woorden en de versmaat waren, en hoe de schrijver ze tot zijn wil heeft moeten dwingen. Dat is lang niet altijd gelukt; en er zijn gevallen van afgeknotte of uitgerekte woorden en gewrongen zinswendingen, waar men zich verbaasd afvraagt, of aan dezen Multatulikenner het befaamde stuk uit de Ideeën, waar het treurspel Floris V van mr. Willem Bilderdijk wordt „afgeslacht", geheel onopgemerkt is voorbijgegaan.

Te zeggen, dat de Tijdzang een poging is om Dante na te volgen, zou geheel ongerechtvaardigd zijn, want een navolging is het in geen enkel opzicht; maar wel is het een feit, dat men in den schrijver den bewonderaar van Dante dikwijls en met voorbedachten rade ziet te voorschijn treden. Inderdaad heeft Rouffaer aan Dante veel studie gewijd, en voor zijn handexemplaar der Divina Commedia, hetwelk hem na aan het hart lag, heeft hij dan ook een bijzondere beschikking gemaakt.

Wat van den Tijdzang gereed gekomen is, is de Voorzang, in eersten opzet 272 strofen beslaande, later aanmerkelijk verkort, en zes deelen van den Hoofdzang, met tezamen nog 869 strofen. Het werk is opgedragen „aan de onvergetelijke nagedachtenis van mijn oudste zuster" en begint met het hierboven reeds geciteerde gedicht „De olijfoogst" als veelbeteekenend voorbericht.

O heerlijk is het dolen in een bosch,
Waar de eigen voet alleen het blad doet kraken,

zoo zet de Voorzang in met een boschmijmering en het vaardig worden van den geest. Het beeld van Amsterdam verrijst:

En dan treedt Gij, met heel uw tal van tinnen,
Schoon Amsterdam, te-voorwaart uit den vloed
Die telkenmaal den strijd weer wil beginnen,
En telkenmaal toch ook weer wijken moet.

Het water wordt bezongen, en dan verheft zich de zang tot de eenheid in de natuur en de eenheid in den mensch, om met de eenheid in Holland, gerepresenteerd door Vondel en Rembrandt, te eindigen.

Het eerste deel van den Hoofdzang is getiteld: „Inleiding. Persoonlijke herinneringen". De dichter in uit den strijd in een veld van licht getreden en herdenkt zijn verleden, Kampen en zijn onbezorgde jeugd, Delft, dat in den „wreeden strijd van hooge en lage driften" zooveel ontvreemdde en verscheurde, en dan de rust in het liefelijke Diepenveen, waarbij hij gedenkt wat hij zijn zuster en Vitringa dankt: den laatste de innerlijke klaarheid terzake van Multatuli, den „beste(n) prikkel van mijn jonglingsdagen". Diens vermelding brengt hem dan weer op Amsterdam, dat hij zal bezingen.

Den geweldigen opzet van den zang beseft men eerst goed, als dan het tweede deel den titel blijkt te hebben: „Christus geboren. Het Evangelie der Liefde verkondigd aan Joden, Grieken en Romeinen". Wij kunnen er natuurlijk niet over denken den rijken inhoud der telkens ontwikkelde gedachten weer te geven en bepalen ons tot de titels.

Het derde deel heeft zijn definitieven vorm nog niet gekregen, maar uit den voorloopigen, wel wat wijdloopigen, titel: „Het onsterfelijkheids-geloof. Beeldende en vormende invloed der Grieken. De opvatting der Liefde door Plato. De Emanatie-leer van Plotinus. De Bijbel. Een Katholiek-Christelijke Kerk ontstaat", blijkt hoe de zang zich verder ontplooit. In het vierde deel wordt behandeld: „De Katholiek-Christelijke Kerk vereenigt zich te Rome met de Imperatorgedachte en de Roomsch-Katholieke Kerk ontstaat. Gregorius VII. De Roomsche Kerk krijgt haar hoogste inwendige kracht. Instelling van het College van Kardinalen, het Coelibaat en de Investituur. Hendrik IV. Canossa". Met het vijfde deel zijn wij aan: „Florence. Naast de Roomsch-Katholieke Kerk begint de kunstenaar zijn open-

baring, de poorter zijn persoonlijke vrijheid te verstaan. Dante". Een groot deel van dezen zang wordt ingenomen door de visie van Dante zelf, die den dichter met een „Kom tot mij, jongling" aanroept en met hem spreekt; en dan volgt een merkwaardig stuk, waarbij de lezer van bewondering in verbazing vervalt, als Dante van den auteur wil weten, waar hij hem het eerst bekoord heeft, en dan verneemt, dat dit op de zeereis naar Java („Voorlichter heette 't volle driemastschip") heeft plaatsgevonden: ook het relaas van den grooten storm wordt nog gegeven. Het stuk is niet een van de mooiste maar zeker een van de voor Rouffaer meest typische passages van het heele gedicht.

De zesde afdeeling geeft: „Venetië. De vrije Staat naast de vrije Kerk. De Venetiaansche schilderschool". Maar wanneer dan deze „zee die stad werdt, stad die weer tot zee U zaagt vervormd in 't wisslen van Uw werken" is verheerlijkt, klinkt de kreet „Land!" der ontdekkingsreizigers en moet de dichter heen — of laten wij het hem liever met zijn eigen woorden hooren zeggen om in de slotstrofe van den zang iets van de deugden en van de gebreken van den Tijdzang te gevoelen.

Dan, — ik moet heen! De wonderroep van „Land!"
Sleept ook mij mee op nieuwe ontdekkingstochten.
„Amerika!" „Oost-Indië!" me overmant.
Een nieuwe aêm vaart door Europa's lochten.
Dit tijdperk sluit. Een nieuwer slaakt zijn rand.
Een laatste aanblik vóór 'k dat nieuws ga duiden!...
Vaarwel, Venetië! Zeesirene in 't Zuiden!
Vaarwel, Venetië! — Amsterdam wordt bruide!

En daarmede is het dan uit, definitief uit, want het beloofde nieuws is nooit geduid en juist op het oogenblik, dat het hoofdonderwerp van den Zang wordt genaderd, houdt de dichtader op te vloeien. Een aanteekening achter een der concept-cahiers doet vermoeden, dat de Hollandsche kunst allereerst behandeld zou worden, en wij, behalve over Vondel en Rembrandt, nog een en ander over Cuyp, Hobbema enz. gehoord zouden hebben. Er is echter geen regel van op papier gezet.

Vanwaar dit zwijgen? Dat het boek over Multatuli niet verder gekomen is, is begrijpelijk genoeg. Zooeven zagen wij reeds, hoezeer gaandeweg het tweede deel, dat over den Havelaar, in Rouffaer's oog in belang had gewonnen en wijder strekking kreeg, en hoe de auteur het uitsprak zich over alles, niet alleen wat de Havelaar-

zaak betrof, maar wat de koloniale politiek in het algemeen aanging, grondig te willen en te moeten documenteeren. De tijd, dien hij dacht nog in Indië te zullen doorbrengen, was betrekkelijk gering en er moest van geprofiteerd worden. Het spreekt dus eigenlijk wel vanzelf, dat het aanvullen of schrijven der stukken, die evengoed later in het vaderland samengesteld konden worden, voorloopig achterwege moest blijven en alle aandacht zou worden geconcentreerd op het werk, dat alleen in Indië zelf kon plaats hebben, het verzamelen van materiaal. Dit klemt temeer, omdat bij de voortgezette studie in de Vorstenlanden de vraag van het werkelijk wezen van den agrarischen rechtstoestand Rouffaer zóó heeft aangegrepen, dat hij aan pogingen om deze te beantwoorden zijn verder onderzoek hoofdzakelijk heeft gewijd. Multatuli geraakte daarbij vanzelf eenigszins op den achtergrond.

Ten deele kan eveneens tijdsgebrek het voorloopig laten liggen van den Tijdzang ten gevolge hebben gehad: ook deze moest wijken voor de noodzakelijkheid der studie van Indische toestanden. Doch zou, als de inspiratie had doorgegloeid, de dichter zich bij die noodzakelijkheid hebben kunnen neerleggen en niet veeleer, evenals tevoren, te midden van het andere werk, hoe druk ook, aan den dichterlijken drang hebben moeten toegeven? Daar komt bij, dat ook de kleinere gedichtjes verstommen. Dat daar te midden van het groote dichtwerk geen roeping voor bestond, ligt voor de hand, het eenige kleine vers uit dien tijd is dan ook geen gedicht, maar een verzuchting op rijm over „Indische begrootingsdiscussiën in de 2e Kamer" (Jan. 1887). Daarop volgt echter gedurende alle verdere Indische jaren, zooals wij zien zullen, nog slechts één gedicht in Juli 1887, en een laatste in Nederland in December 1890. Men kan dus veilig zeggen dat met het eindigen van het behandelde stuk Tijdzang Rouffaer als dichter heeft uitgesproken.

Het is mogelijk, dat naast de ingespannen studie daar ook het feit toe heeft medegewerkt, dat hij in de tweede helft van zijn Indischen tijd door een onvoorzichtigheid zijn gezondheid ernstig in de waagschaal heeft gesteld; in later jaren zinspeelde hij daar nog wel op en zocht er de bron van zijn voortdurend gesukkel. Ook dat kan hem de lust tot dichten benomen hebben. In elk geval, de inspiratie schijnt verder te hebben ontbroken, en Rouffaer heeft zijn talent in deze richting geen geweld aangedaan, doch er zich bij neergelegd, zich bepalend tot de herziening van den Tijdzang.

Wij zien hem dus de volgende jaren voortdurend studeeren en

materiaal verzamelen, thans echter niet, zooals in het begin, alles opschrijvend wat hem maar eenigszins belangrijk voorkwam, doch zich bepaaldelijk richtend op één welbewust doel. Niet als zou nu alles, wat daar buiten lag, op eens uit de belangstelling zijn verdwenen: in datzelfde jaar 1887 worden bijvoorbeeld nog uitgebreide aanteekeningen neergeschreven over Luther en Calvijn, hetgeen kan samenhangen met de kerkelijke beweging in het vaderland, maar ook materiaal voor den Tijdzang kan vertegenwoordigen, en wellicht zonder eenigen samenhang met dat alles eenvoudig toont, dat de aandacht op deze kerkhistorische aangelegenheden was gevallen. Over het algemeen echter gaan de Aanteekeningen steeds duidelijker bewijzen, dat de belangstellende toerist was veranderd in een hartstochtelijk onderzoeker van de Javaansche toestanden.

Gedurende het verblijf te Ambarawa was het vooral de controleur J. de Kock, die talrijke wetenswaardigheden tot de Aanteekeningen bijdroeg, evenals de auditeur-militair daar ter plaatse. Of Rouffaer ook na April nog te Ambarawa heeft vertoefd, blijkt niet; eerst in Juni treffen wij hem weder aan te Koedoes. En dan begint, in de tweede helft van Juni 1887, het verblijf in de Vorstenlanden, dat in zijn gevolgen van zoo uitnemend belang zou worden en in wetenschappelijk opzicht het hoogtepunt van Rouffaer's eerste Indische reis vormt.

Op 21 Juni te Soerakarta aangekomen, waar hij ruim twee maanden zou verblijven (tot 28 Aug.), woonde Rouffaer er reeds den 23sten zijn eersten garĕbĕg bij; ook de Gouv. Gen. Van Rees was toen aanwezig. Zoo staat hij midden in het Javaansche leven en gaat de studie der Vorstenlanden aanvangen. Thans allerminst als een liefhebberij, maar als een plicht, waarvan hij de zwaarte ging gevoelen. Teekenend in dat opzicht is het laatste Indische gedicht, gedagteekend 20 Juli, en getiteld „Bittere Studie".

Niets wilde ik zien als bloemen om mij heen
En tooi van blad en bontbegraasde weiden,
En rieken denneluchit mij suizlend van de heide
Die eerst nog werd bevrucht met geur van boekweit-veen.

Maar nu, o God mijn God, zijn het slechts menschenreên
Die door den warrelzin van boeken mij verleiden
Het rustelooze hoofd aan hunnen waan te wijden,
Terwijl het arme hart blijft troosteloos alleen !

En heimlijk stijgt er op een troosteloos geween
Van uit den grond der ziel, die al den last moet lijden
Van 't slovende verstand en diens wanhopig strijden
Om rede te gebiên aan dwaasheid om mij heen.

Ziedaar de geest, waarin de Vorstenlandsche studie wordt aangevat.

In het najaar van hetzelfde jaar 1887 heeft het eerste bezoek aan Jogja plaats (28 Oct.—10 Dec.); dan komt Rouffaer weer op Solo terug (20 Dec.—20 Jan. 1888), vertoeft een paar maanden te Rĕmbang (22 Jan.—23 Maart), is dan weer op Solo, thans een half jaar (8 April—13 Sept.), onderneemt een reis naar Bali (3 Oct.—12 Nov.), vertoeft dan een vol jaar te Jogja (15 Nov. 1888—25 Nov. 1889), en gaat weer terug naar Solo, vooral Klaten, waar hij tot Februari 1890 blijft. Hij is dus bijna steeds in de Vorstenlanden zelf, met uitzondering van korte onderbrekingen.

Eerst iets over de beide meer gewichtige onderbrekingen, hierboven reeds genoemd, Rĕmbang en Bali. Bij beiden staat een persoon in het middelpunt: Ch. te Mechelen en H. N. van der Tuuk, en beiden ontleenen dan ook hun belang vooral aan dien hoofdpersoon.

Charles te Mechelen, dien Rouffaer zijn „grooten vriend" noemt, de bekende Javanicus, was op dat oogenblik ter standplaats Rĕmbang, met den rang en titel van resident, „tijdelijk belast met de leiding der maatregelen ter zee tot bestrijding van den opiumsmokkelhandel". In die functie was hij de man, met wien de doeltreffende strijd tegen deze smokkelarij bij het toen heerschende opiumpacht-stelsel stond of viel; op zijn voorstel was het aanhalen van clandestiene opium van den vasten wal naar de zee overgebracht, en met een waren hartstocht zwierf de „residèn laoet" langs de kusten van Java en Bali om er telkens zijn slag te slaan. Hij was natuurlijk eveneens de man, die meer dan iemand anders van de opium en wat daarmee samenhangt afwist, al heeft hij dan ook niet het inzicht gehad, dat het heele pachtstelsel zou dienen te verdwijnen; maar voor Rouffaer was hij ook nog iets anders. „Voor wie hem gekend hebben, zooals ik hem heb gekend", schreef deze na Te Mechelen's dood, „met zijn groote persoonlijke bekoorlijkheden en zijn zoo vergeeflijke menschelijke fouten, was hij een verkwikkende, tintelende verschijning; een bij wien men dat zeldzame gevoel kreeg den prikkelenden geur in te ademen der wijde Javaansche boschvelden, en het geheimzinnig ritselen te hooren van neervallende djatibladeren."

Het „In memoriam" van 1918, waaraan deze woorden ontleend zijn, geeft de herinnering aan den Te Mechelen van 1888, de krachtfiguur, kranig ruiter, jager vol ijzeren zenuw, en ook met zijn oogenblikken waarin hij zichzelven vergat. Daar heeft Rouffaer dan die

twee maanden vertoefd, en er met de „heerlijke hulp" van zijn gastheer hard gewerkt. Vele volgeschreven zijdjes over de opium geven er getuigenis van, en daarbij zijn heel wat „bescheiden in het archief van den resident ter zee H. L. Ch. te Mechelen", met een schets der ontwikkeling van diens ideeën ter bestrijding van den smokkel.

Na Te Mechelen, met een half jaar tusschenruimte, Van der Tuuk. Ook diens beeld is door Rouffaer geschetst, zij het meer terloops[1]; diens wonderlijke uiterlijke verschijning, grove, rauwe stem en zonderlinge varkens-oogjes, en zijn leven in een bamboe-huis te midden van een ongeloofelijken rommel, alles onder duimdikke stof. Gelogeerd heeft Rouffaer er niet, zooiets moedigde Van der Tuuk ook volstrekt niet aan; maar wel heeft hij er eens „ontbeten", en daar het voorgezette voedsel een soort van Compagnie's-victualie bleek te zijn, heeft hij zich voorgenomen dat nooit weer te doen. Een apart cahier is met aanteekeningen van Bali, gesprekken met Van der Tuuk en eigen opmerkingen, gevuld. Voor Van der Tuuk, dien „stuurman in de groote vaart, met taalgenie", heeft hij als taalgeleerde grooten eerbied gekoesterd, maar daar bleef het dan ook bij; Te Mechelen daarentegen was het welke „gevoelens wakker riep, die in innigheid tot liefde naderden".

Behoudens deze onderbrekingen heeft de Vorstenlandsche studietijd twee en een half jaar, meer dan de helft van het heele Indische verblijf, in beslag genomen. Gelijk wij reeds opmerkten, eindigen de Aanteekeningen met de eerste maanden van 1888; men kan er dus nog juist in waarnemen, hoe de studie in eersten aanleg is opgezet. Het zijn bijna uitsluitend de agrarische toestanden, die de aandacht trekken, en waarbij in de eerste plaats wordt geconstateerd, dat Veth, Pierson en De Louter groote fouten maken. De theorie, dat de Vorst de absolute eigenaar van den grond is, vormt het uitgangspunt, hetwelk dan vooreerst aan de hand van het Rapport over het grondbezit in Soerakarta van den resident A. J. Spaan — voor Rouffaer een openbaring —, tot een heel systeem wordt ontwikkeld, in al zijn consequenties. Dan is aan de orde datgene van Spaan's redeneeringen en conclusies, waartegen de resident van Jogja, B. van Baak, en de hem voor den landverhuur toegevoegde controleur C. A. Rosemeier in hun Nota's zijn opgekomen, en een en ander wordt weer aangevuld door inlichtingen, rechtstreeks door den heer Rosemeier verstrekt. Verdere litteratuur, en een overzicht

[1]) Op p. XIV* vlg. van de Brandes-Herdenking

der regelingen van 1847 en 1873 wordt gevolgd door mededeelingen uit levende bron, o.a. den secretaris van Solo, Engelbert van Bevervoorde; dan komen voor de historische wording, Nota's en artikelen van Winter, memories en derg. sinds den Compagniestijd, het Pĕpakĕm Tjarbon, de gevolgtrekkingen, die uit het reisverhaal van Van Imhoff te maken zijn; ten slotte weder een ondernemer en administrateur als man van de practijk. Midden in dien, ten deele onuitgewerkte en in potlood op kleine papiertjes aanwezige gegevens, eindigen de Aanteekeningen. Eenige losse cahiers geven dan verdere aanwijzingen over den loop zijner studiën. Wij zien daarbij, dunkt ons, hoe Rouffaer, zonder iets prijs te geven van de voordeelen der informatie bij deskundigen en uit publicaties, zijn onderzoek daarenboven uitbreidt en verdiept door archiefstudie. Het is juist door ook deze historische bronnen te gebruiken, ze kritisch te bekijken en hun gegevens te combineeren met het van andere zijde en uit hedendaagsche toestanden geleerde, dat hij tot zulke opmerkelijke resultaten heeft kunnen geraken. In de nieuwe werkmethode, die met de Vorstenlandsche archiefstudie een aanvang neemt, begroeten wij voor het eerst Rouffaer als wetenschappelijk vorscher.

Zelf heeft hij dan ook terdege het hooge belang van wat hij in de archieven vond, begrepen; sinds Juni 1888 werkt hij te Solo met drie Javaansche schrijvers en talrijk zijn de afschriften van archiefstukken, welke onder zijn nagelaten papieren worden aangetroffen. De meesten zijn van agrarischen aard, maar er zijn er ook over andere Vorstenlandsche aangelegenheden, over de opium, en verdere aanteekeningen op historisch en administratief gebied, ook uit de Gouvernementslanden, een beschrijving van de garĕbĕg, enz. Nog in een ander opzicht is zijn rustig en langdurig verblijf in de Vorstenlandsche omgeving van groot belang geweest voor de volledigheid zijner documentatie: er komen hem thans ook allerlei gegevens van Javaansche zijde in handen.

Een eerste tastbare resultaat van de op deze wijze verworven ongemeene bekendheid met de Vorstenlandsche zaken is, dat als tegen Mei 1889 de resident van Jogja Van Baak op aftreden staat, het Rouffaer is, die de Nota van overgave van het bestuur samenstelt. De toerist, die drie en een half jaar te voren Java voor een plezierreis had betreden, zonder iets van Javaansche toestanden af te weten — „de koloniale politiek was mij geheel vreemd, en mocht ik als Prins Maurits bij de praedestinatie, het van hetzelfde belang achten of zij groen dan wel blauw van kleur was", zegt hij zelf — had zich

ontwikkeld tot een erkende autoriteit, een Indische specialiteit in den besten zin des woords. In Juni 1889 stelde hij, op instigatie van F. A. Liefrinck, een schema voor een Agrarische studie op, vooral om na te gaan, wat nog verder moest worden nagespeurd. Het is bij een onvoltooid ontwerp gebleven.

Bij een dergelijk onderzoek is het altijd moeielijk om uit te maken, wanneer men het als afgesloten kan beschouwen, en Rouffaer was er niet de man naar om spoedig tevreden te zijn. Misschien had hij dus nog verder willen werken, en het lag voor de hand, dat op den duur ook Oost-Java nog wel bezocht zou zijn geworden, evenals de Buitenbezittingen, die van den aanvang af op zijn programma hadden gestaan. Er is niets meer van gekomen. Een hevige chronische malaria had zich van hem meester gemaakt, en dwong in het voorjaar van 1890 tot een snel vertrek. Tot ongeveer 20 Februari vertoefde hij nog te Klaten, maar daarna is hij linea recta naar Batavia gereisd, en op 1 Maart met het stoomschip Conrad naar het vaderland vertrokken. Op 3 April was hij weder in Nederland, na een bijna vijfjarige afwezigheid.

III.

Wanneer Rouffaer zich na zijn terugkeer heeft gevestigd aan de Weesperzijde te Nieuwer-Amstel, is hij voorloopig uitsluitend patient. Gelijk wij zagen, was zijn bedoeling geweest allereerst, als hij weder in het vaderland zou zijn, zich bezig te houden met het boek over Multatuli en daarmede af te doen wat hij voelde als een schuld van Nederland tegenover dien voorganger; een taak, die hem te liever moest zijn, nu in het tweede deel zooveel zou moeten worden verwerkt van hetgeen hem de studie der Javaansche toestanden in het algemeen had geleerd. Er was geen sprake van, dat zulk een werk van grooten adem thans mogelijk zou zijn, en de fragmenten over Multatuli zijn zóó blijven liggen, als ze te Ambarawa waren opgesteld. Evenmin was er voorloopig de gelegenheid om in anderen vorm of ander verband iets van de resultaten der reis te publiceeren, zoodat ook de agrarische studie bleef liggen.

Slechts één bescheiden stukje zag voorloopig het licht, en daaruit is al heel weinig op te maken, wat Rouffaer in Indie had verricht. Het is een verslagje over de oude schilderijen, bij zijn komst te Batavia daar aangetroffen, en in Augustus 1886 te Pĕkalongan beschreven; het stuk was ingezonden bij Oud-Holland en daar in

G. P. ROUFFAER,
op ongeveer 30-jarigen leeftijd.

portefeuille gebleven, totdat eindelijk in 1894 de redactie tot plaatsing overging. Het betreft de serie conterfeitsels der Gouverneurs-Generaal, van Pieter Both af, bewaard in de vergaderzaal der Hooge Regeering ten paleize aan het Waterlooplein, en nog eenige andere portretten in de antichambre. De landvoogden zijn copieën van de ellendigste soort; de goede portretten zelf zijn, hoe dan ook, verdwenen. Doch in een mansportret, vergeten hangend op een donkere plaats in het bureau van den secretaris van den Raad van Indië, kon Rouffaer een origineelen Slabbaert van voortreffelijke kwaliteit herkennen. De stukken in de antichambre zijn wat beter dan die uit de vergaderzaal, en bovendien hangt daar nog één prachtstuk, het portret van Lord Minto door Chinnery [1]). De auteur stelt voor, deze beide schilderijen van waarde naar Amsterdam te doen verhuizen; het artikel, dat te Pĕkalongan natuurlijk niet behoorlijk gedocumenteerd kon worden, is door de redactie van noten voorzien. De schrijver heeft er klaarblijkelijk bij den druk niets meer aan gedaan.

De eenige levensteekenen, die van den Rouffaer der Amsterdamsche jaren 1890—1892 tot ons zijn gekomen, zijn de wijzigingen aan den Tijdzang, en een klein gedichtje, in December 1890 aan Retgers gewijd, „mijn boezemvriend J. W. Retgers", zooals het thans heet; het gedicht heet „Innige vriendschap", en het warme gevoel, dat er uit spreekt, heeft te worstelen met den dichtvorm, die de sporen draagt niet heel vlot te voorschijn te zijn gekomen. Het gedicht is, zooals wij reeds zeiden, het allerlaatste van Rouffaer's hand.

Retgers was toen in Europa, en was in 1889 te Leipzig gepromoveerd; in November had hij een dag of twaalf bij zijn vriend gelogeerd en er den Tijdzang gelezen en van opmerkingen voorzien; het exemplaar voor den druk werd later ook in zijn handen achtergelaten. Rouffaer had het zelf niet meer gereed kunnen krijgen; zijn ziekte maakte het noodzakelijk, dat hij elders genezing zocht. Dat zou geschieden, nadat eerst Zwitserland was geprobeerd, in het hem van vroeger reeds bekende Spanje; en zoo vertrok hij in Januari 1893 naar Granada. Retgers is tijdens de afwezigheid van zijn vriend in 1896 overleden; in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen

[1]) Een goede afbeelding van het portret, met begeleidend artikel van J. de Loos-Haaxman, is te vinden in Ned.-Indie Oud en Nieuw 12 (1927—28) p. 314—320.

werd hij herdacht als een groot geleerde, tevens iemand van zeldzame teruggetrokken bescheidenheid.

Rouffaer's verblijf in Spanje heeft ruim vier jaar geduurd. Groot werk was van den herstellenden zieke niet te wachten, maar zijn belangstelling, onverflauwd als steeds, richtte zich op iets, dat hem van ouds had geïnteresseerd, en dat hij thans in zijn onmiddellijke nabijheid had, den Roomsch-Katholieken eeredienst. Drie cahiers heeft Rouffaer in Spanje met gegevens over symboliek, ritus, gebruiken, gewoonten, benamingen, feesten, kleeding, enz. volgeschreven. Deze, zijn aanteekeningen in boeken, benevens de herinneringen en ervaringen neergelegd in zijn „Spaansche indrukken" in De Gids van 1898, zijn hetgeen hij uit Spanje mee terugbracht.

Over de cahiers mogen wij kort zijn, daar wij de waarde van den inhoud moeilijk kunnen beoordeelen. Het is duidelijk, dat een onvermoeid navorscher, tevens scherp opmerker, aan het woord is. Uit alle mogelijke bronnen worden de gegevens bijeengezocht, en dan gecombineerd met hetgeen de eigen oogen van den schrijver om zich heen zagen; en bij de opgemerkte bijzonderheden wordt onderscheid gemaakt tusschen wat elders ook wel zoo zijn zal en hetgeen speciaal Spaansch is. Een en ander wordt gerangschikt onder verschillende hoofden, b.v. een uitgebreid onderzoek over de consequentie van het onderscheid tusschen de Evangelie- en de Epistel-zijde in de kerkgebouwen; dan over heilige getallen, over misceremoniën en liturgie, over apparaten, vaatwerk, kleedij, over het klokgelui, maar vooral over feestdagen en wat daar aan vast zit, en wel zeer in het bijzonder de Paaschweek.

De uit eigen ervaring opgeteekende eigenaardigheden hebben hoofdzakelijk betrekking op Granada zelf. Het oudste bericht, waarbij een datum staat is, als wij goed hebben gezien, van Januari 1894; het voorafgegane jaar zal de patient ook wel weinig gelegenheid hebben gehad voor iets anders dan voor zijn gezondheid te zorgen. Een enkele opmerking is van 1895, de groote meerderheid is in 1896 neergeschreven. Eindelijk blijkt in April 1897 nog een mis te zijn bijgewoond te Toledo, dat moet dus kort voor den terugkeer naar Nederland zijn geweest. Ook aangaande andere plaatsen geven de aanteekeningen duidelijk te kennen, dat zij op persoonlijke waarneming berusten, en zoo weten wij van bezoeken aan Sevilla, Córdoba, Salamanca, Zamora en Leon.

Men meene nu niet, dat het langdurig verblijf in Spanje Rouffaer eenigermate van Nederland zou hebben vervreemd. Zijn medeleven

blijkt op origineele wijze uit ingezonden stukken van tijd tot tijd in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, nadat hij reeds in 1894 de gelegenheid had aangegrepen iemand in „De Amsterdammer" (nummer van 10 Juni) op zijn vingers te tikken, die een onjuiste meening had ten beste gegeven over het auto de fé. De stukken in den Rotterdammer [1]) loopen volstrekt niet over Spaansche zaken, maar doen de belangstelling van den inzender voor Indische aangelegenheden kennen; zoo in datzelfde jaar 1894 om de wenschelijkheid te betoogen van een spoedigen druk van het door den in dat jaar overleden Van der Tuuk in manuscript nagelaten Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek, en in het begin van 1895 om te waarschuwen tegen het opschroeven van het door de Lombok-expeditie behaalde succes, en het zotte plan tot oprichting van een museum-Vetter. Overigens heeft generaal Vetter zelf ook te kennen gegeven, het vreugdebetoon in Holland overdreven te achten. Eveneens in 1895 wordt Rouffaer ter verdediging van de eer van het geliefde Amsterdam in het geweer geroepen, om de ergerlijke tekortkoming van den dan juist verschenen — en hem klaarblijkelijk naar Spanje opgezonden — plattegrond aan te toonen, en als de bewerker zich tracht te verdedigen, wordt in een voluit onderteekend stuk de kwalificatie „slecht en slordig" nog eens ter dege onderstreept.

In 1896 weer andere zaken: rectificatie van een bericht over een heiligendag, de slechte uitspraak door Hollanders van de r (onderteekend R . . . . r), de wenschelijkheid der uitgave van een zakatlas van de Nederlanden, Oost- en West-Indië en Zuid-Afrika. Rouffaer heeft ook later heel wat ingezonden stukken in de wereld geholpen en wij zullen ze natuurlijk niet alle vermelden, doch voor die uit den Spaanschen tijd mocht een uitzondering gemaakt worden om hetgeen ze ons leeren van Rouffaer's blijvend contact met het vaderland.

Het laatste van de stukken in den Rotterdammer heeft den omvang van een artikel en kondigt den eersten nationalen Baedeker voor den Archipel aan, den „Reisgids voor Nederlandsch-Indie, samengesteld op uitnoodiging der Kon. Paketvaart-Mij., door dr. J. F. van Bemmelen en G. B. Hooyer." Deze eerste proeve is uitstekend uitgevallen, al zijn er natuurlijk desiderata; één daarvan is, dat in het geheel niet gerept wordt van een op Java zeer gemakkelijk middel van rondreizen in de hoogere streken, nl. te voet, met een koelie voor de

[1]) 19 Oct. 1894; 10 Jan. 1895; 14 Aug. 1895; 12 Sept. 1895; 14 Maart 1896; 12 Sept. 1896; 1 Oct. 1896; 6 en 7 Nov. 1896.

bagage. Dit onvermengd en goedkoop genot kent Rouffaer bij ondervinding.

Belangrijk is nu verder, hoe hij constateert, dat wie de som zijner indrukken na een bezoek der kolonien wil weergeven, scherp moet onderscheiden tusschen het Merkwaardige en het Schoone. Aan het eerste, het nieuw-interessante, went men op den duur, hoe verbijsterend het ook in het begin is. Het schoone, het heerlijke, blijft, en het is drieërlei: het Indische bergland, de kleinere Indische eilandenwereld en de Indisch-Hindoesche kunst.

Terwijl nu de Gids in de behandeling van bergland en kleine eilanden wordt geprezen, schiet hij ten opzichte van de kunst te kort. Dat is niet de schuld der samenstellers; het komt omdat tot op heden de zuiver-artistieke waarde der kunst in onzen Indischen Archipel nog onontdekt ligt. Aanknoopend bij een polemiek te dezer zake tusschen de heeren Jan Veth en Niermeyer in de Kroniek en den Amsterdammer van Maart en April 1895, constateert Rouffaer, dat de slechte behandeling der Indische kunst op een algemeen-nationale fout berust. Van Baraboedoer, zegt hij, vinden we een beschrijving, waarvan soms de haren te berge rijzen; over Bali, het heerlijke, poetische, artistieke Bali, wordt ons wijs gemaakt, dat men er Boeddhistische tempels en instellingen kan bestudeeren, verder niets, maar deze volslagen nonsens is goud waard. Over Panataran wordt niet gerept, inzake de Pasoeroeansche tjandi's wordt gesproken van oudheden met een lakonische kortheid, als ware het oud roest; alleen Prambanan krijgt een paar behoorlijke bladzijden, doch de Diëng wordt weer met een paar woorden afgedaan.

Dat alles is slechts mogelijk, omdat het bewustzijn dat er kunst, waarachtige kunst, in onze koloniën te genieten valt, zoo goed als afwezig nog is bij zelfs begaafde Nederlanders. Daar moet natuurlijk verandering in komen. En wanneer dan die Indische kunst „te harer tijd eens om kunst-wille zal behandeld en gewaardeerd worden, dan zullen er blijken te zijn twee dingen van hooge waarde: de oude, verdwenen, meest overgedragen kunst op Java, de Hindoe-oudheid; en de jonge, vrijwel nationale, en wat vooral in deze tijden zoo hoogst merkwaardig is, levende, springlevende kunst der Baliërs op Bali en een deel van Lombok; terwijl dan als appendix daar een ding van minder waarde, meer ethnologisch-interessant, aan toegevoegd zal moeten worden: de slappe, zwakke, op oude herinneringen terende huidige kunstnijverheid op Java en Sumatra's Westkust vooral, dan ook in andere deelen van onzen Archipel."

Voor het zoover is, moet nog heel wat vóór-arbeid plaats hebben, maar deze dient dan ook ondernomen te worden; een tweede druk van den reisgids moge een degelijke rubriek over de antieke Hindoekunst en de levende Balineesche kunst bevatten.

Wij hebben dit stuk wat uitvoerig weergegeven, omdat het in een courant niet zoo gemakkelijk meer bereikbaar is, en omdat het de eerste maal is, dat Rouffaer iets over zijn inzichten op het gebied der Indische kunst heeft laten drukken. Hij doet het dadelijk met eenige autoriteit, en is zeker van zijn zaak. Zou hij dan toch op Java de oudheden, op Bali de levende kunst, bestudeerd hebben en het stilzwijgen der Aanteekeningen misleidend zijn? Wij gelooven het niet. Wel heeft hij dat alles gezien en er zijn indrukken van gekregen, maar op dat oogenblik waren het stellig zaken, die pas in de tweede plaats voor hem in aanmerking kwamen. Het onderzoek naar de huidige toestanden en hun wording ging voor, al is het mogelijk dat gedurende de tweede helft van zijn Indische reis, waarin geen Aanteekeningen zijn opgeschreven, de nabijheid van Jogja en Prambanan een meer intieme kennis van laatstgenoemd oudhedencomplex heeft in de hand gewerkt. In het algemeen echter schijnt het, dat eerst gaandeweg de indrukken van de Indische kunst zich verdiept hebben, en Rouffaer zich volkomen rekenschap is gaan geven van wat die kunst beteekende. De kennismaking met het werk van Groeneveldt, IJzerman, Verbeek en Groneman, dat hij grootendeels eerst na zijn vertrek uit Indie kan hebben leeren kennen, en dat hij in zijn stuk vermeldt, kan er toe hebben bijgedragen. Hoe het ook zij, als Rouffaer Spanje verlaat, heeft hij zich over de kunst van Indië een eigen en merkwaardig juist oordeel gevormd.

Het is voorts aannemelijk, dat hij, naarmate hij zich beter is gaan gevoelen, zijn studie niet uitsluitend is blijven beperken tot den Roomsch-Katholieken eeredienst Zijn uit den aard der zaak groote bedrevenheid in het Spaansch moet hij hebben aangevuld met die van het Portugeesch; en reeds in de jaren van zijn buitenlandsch verblijf zal hij zich zijn gaan toeleggen op de studie van de Portugeesche en Spaansche geschiedschrijvers, die voor Indie van belang zijn. Wanneer hij slechts betrekkelijk kort na zijn terugkeer, iedereen kan verbazen door zijn ongemeene vertrouwdheid met deze auteurs in hun verschillende edities, kan het niet anders of de grondslag voor die kennis moet reeds van te voren gelegd zijn Het ligt trouwens voor de hand, dat wanneer te voorzien is, dat het Spaansch verblijf op den duur niet meer noodig zal zijn, de gedachten naar hervatting

der voorgenomen Indische studie gaan, en daartoe in de eerste plaats wordt ter hand genomen wat met het oog op de aanwezige hulpmiddelen in Spanje beter dan in Nederland te bestudeeren is.

Zijn landgenooten in het algemeen heeft Rouffaer aan zich verplicht door de reeds genoemde „Spaansche indrukken", eenige maanden na zijn terugkeer geschreven. Onder dezen bescheiden titel verbergt zich een prachtige karakteristiek van Spanje, het land en het volk, het dorstige Spanje, en de harde aard van den Spanjaard, dor en eenkleurig, met felheid waar hartstocht over hem komt, de Spanjaard in de politiek en in den godsdienst, de tegenstelling tusschen stedeling en boer, het Spanje van de stierengevechten en van de Jezuieten, het Spanje van de groote Kathedralen, het Spanje van Cervantes en Velasquez. Het is geen artikel om er den inhoud van te registreeren, maar wil men Rouffaer in zijn beste kwaliteiten als opmerker en als kunstenaar leeren kennen, dan neme men de Spaansche indrukken ter hand.

Door het uitgangspunt van het stuk, het geven van indrukken, komt er ook wel een en ander van persoonlijken aard bij te pas, en daar willen wij nog een oogenblik bij stil blijven staan. Daar is vooreerst de herinnering, nog uit den Deventer-tijd, van de wijze, waarop voor het eerst Spanje was betreden: de aankomst per boot te Cartagena, de fel witte stad tegen de ruige steenrotsen, en dan de spoorreis naar Madrid, eerst langs het Oostersche Murcia, tusschen palmen, sinaasappels en olijven, dan door de woestenij van verdord uitgevreten leem, en eindelijk de hoogvlakten van het binnenland. Daar is ook die visie op Toledo, boven op zijn granietrots, gezien als de trotsche versteening van ridderdom en strijdhaftigheid, en zoo Spaansch in den meest wezenlijken zin. Daar zijn bovenal de beschrijvingen van de wandelingen in de omgeving van Granada, in het verrukkelijke wildland, door de weelde van een zuidelijke landouw of de beklemming van een dorre woesternij, over de liefelijkheid van een wildbloeiend heuvelland of in de stille verlorenheid van vochtige dalgronden. Zoo krijgt men Spanje's natuur allengs zeer sterk lief. Dieper dan waar ook leert men hier het geheim der vreugde van het dolen verstaan.

Wanneer er een enkele maal een vergelijking wordt gemaakt, dan leveren daarvoor zoowel de Hollandsche polderweide als het Javaansche berglandschap de stof. Spanje is Rouffaer altijd na aan het hart blijven liggen; toen hij ziek van zijn tweede Indische reis terug-

kwam, hoopte hij er weder herstel te zullen vinden, en ook later had hij nog wel eens de illusie Granada terug te zien.

In welke maand precies Spanje voor goed is verlaten, is ons niet gebleken. Doch in de tweede helft van 1897 was Rouffaer opnieuw gevestigd te Amsterdam.

Het zou thans niet voor lang zijn. De studie werd weder ter hand genomen, thans vooral in historische richting, maar ook op het gebied van kunst en kunstnijverheid, en dit bracht bezoeken aan musea en boekerijen elders mede, en daaronder ook aan het Koninklijk Instituut in den Haag. Het was toen gehuisvest op de Heerengracht no. 21, en was in het bezit van een bibliotheek, terwijl in dezelfde ruimte ook de boekenverzameling van het Indisch Genootschap was ondergebracht. Met „ondergebracht" is voor beide bibliotheken ook alles gezegd. De boeken lagen gedeeltelijk op zolder en de heele collectie verkeerde in een meer of minder chaotischen toestand, zoodat eigenlijk niemand er goed weg in wist. In theorie berustte het beheer bij de secretarissen der beide instellingen, die jaren lang hun boekverzamelingen gescheiden bleven houden; eerst kort te voren was het denkbeeld gerijpt om ze te combineeren tot één koloniale bibliotheek.

In zulk een boekerij te moeten werken beteekende voor een man als Rouffaer natuurlijk in de eerste plaats ergernis, daarna de vraag, of het niet mogelijk was in dien toestand verbetering te brengen, en eindelijk het besef, dat hij zelf de hand aan het werk zou kunnen slaan om een verzameling, die op haar speciale gebied zooveel bijzonders bevatte, ook inderdaad aan haar doel te laten beantwoorden. Impulsief en belangeloos als hij altijd was, zette hij nog in datzelfde najaar van 1897 dit besef om in een daad, door zijn aanbod aan den secretaris van het Instituut, toentertijd den heer E. B. Kielstra, om de noodige orde te scheppen in de verzamelingen boeken en kaarten. Het aanbod werd, gelijk begrijpelijk was, gaarne aanvaard. Zoo begon Rouffaer met het inventariseeren der kaartenverzameling.

Zijn werkzaamheden daaraan hadden vooreerst ten gevolge, dat hij herhaaldelijk en bij voortduring in den Haag moest zijn, en voorts dat de heer Kielstra den arbeid van dezen merkwaardigen vrijwilliger op hoogen prijs leerde stellen en begreep, dat het zaak was zich deze hulp ook voor de toekomst te verzekeren en Rouffaer blijvend aan het Instituut te verbinden. Toen de Catalogus der land- en zeekaarten van het Instituut gereed en bijna afgedrukt was, achtte hij

het oogenblik gekomen om dat denkbeeld te verwezenlijken. Hij deed dit na overleg met Rouffaer zelf. Deze had zich, hetzij om dit vooruitzicht, hetzij omdat het ook zonder dien vasten band voor zijn werk beter uitkwam het voortdurend heen en weer reizen te vermijden, inmiddels in den Haag, Witte de Withstraat 25, neergezet. Hij woonde er reeds in Augustus 1897, en ontving er in het volgend voorjaar Brandes, voor deze naar Indië terugkeerde.

Ondershands moet de zaak zijner aanstelling in Juli 1898 geregeld zijn, want er bestaat een dankbetuiging van Rouffaer aan den heer Kielstra, gedateerd 10 Juli, na de verblijdende tijding dat alles zóó spoedig geheel naar wensch in orde was gekomen. Uit dat briefje blijkt tevens, dat Rouffaer op dat oogenblik zich ook nog met andere zaken bezighield, en wel met de studie van Javaansche bronzen in het Museum van Oudheden te Leiden.

In de Bestuursvergadering van het Instituut van 17 September 1898 kreeg de benoeming van G. P. Rouffaer tot adjunct-secretaris van het Instituut, met ingang van 1 Juli te voren, officieel haar beslag De secretaris motiveerde zijn voorstel blijkens de (ongedrukte) Notulen aldus:

„Eene betere regeling van het dagelijksch toezicht op de Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap is volstrekt noodig; de ondervinding heeft hem doen zien dat het toezicht, tot dusver door de Secretarissen van beide instellingen uitgeoefend, niet voldoende is om een ordelijken toestand te verkrijgen en, als deze eenmaal verkregen is, te bestendigen. Zijne bedoeling zou dan ook zijn dat de adjunct-secretaris hem vooral ten aanzien van alles wat de bibliotheek betreft ter zijde staat. De Secretaris vindt te meer vrijmoedigheid om tot de benoeming van den heer Rouffaer het voorstel te doen, nu deze reeds voldoende bewezen heeft voor de hem toegedachte taak bijzonder geschikt te zijn en zijne benoeming kan plaats hebben zonder bezwaar voor de geldmiddelen van het Instituut, aangezien verdere bezoldiging van den Secretaris niet wenschelijk is. Hij stelt dus voor, den Secretaris voortaan toe te kennen f 100 per jaar, bij wijze van abonnement, ter bestrijding van zijne kosten van correspondentie, en de overblijvende f 400 te bestemmen voor tractement van den heer Rouffaer, die, gaat de voorgestelde regeling door, nog f 200 ontvangen zal van het Indisch Genootschap."

Onder algemeene instemming, en met dank voor de onbaatzuchtigheid van den secretaris, wordt het voorstel aangenomen. Daar-

mede is een band gelegd, of liever bevestigd, die voor beide partijen van verstrekkende beteekenis zou zijn.

Het is hier misschien de plaats om naar aanleiding van deze bezoldiging ook iets te zeggen over Rouffaer's geldelijke omstandigheden. Men zou licht uit het feit van zijn langdurig verblijf buitenslands de gevolgtrekking maken, dat hij over zeer ruime eigen middelen moet hebben kunnen beschikken. Niets is minder juist. Ten gevolge van zijn uiterst sobere levenswijze heeft hij kunnen bestaan van een zeer gering inkomen, en daarvan ging dan nog, zooals wij zien zullen, een gedeelte weg aan boeken, voor hem zelf of voor het Instituut. Zijn gezondheid schreef hem een dieet voor, maar wanneer hij zich gedurende de lange werkdagen op het Instituut voedde met een soort van stijfselpap, heeft hij misschien wel eens van den nood een deugd gemaakt. Hij verlangde niet naar meer, dan hem tot zijn gewone kalme leven in staat kon stellen; en toen dit op den duur moeilijk werd, heeft zijn zuster hem afdoende geholpen. Het zou zeker niet in zijn geest zijn, verder op deze financieele aangelegenheden in te gaan; doch het was toch zaak ook deze zijde van zijn persoonlijkheid, de volstrekte afwezigheid van alle geldelijke consideraties bij toch beperkte middelen, even aan te roeren.

Het eerste resultaat van zijn werkzaamheid was dan de reeds genoemde Catalogus der land- en zeekaarten. Het werk munt al dadelijk uit door de zorgvuldige beschrijving en de systematische rangschikking in rubrieken I—XXXII voor de landkaarten, en A—M voor de zeekaarten, met registers en aanwijzingen omtrent de berging. Inderdaad toont het aan, dat Rouffaer voor dergelijk werk bij uitstek geschikt was.

Daarna kon hij, thans in officieele functie, aan de veel omvangrijker reorganisatie van de boekenverzameling beginnen. Al zijn krachten en talenten heeft hij aan die taak gewijd, vooreerst wat betreft de ordening, dan de aanvulling, en eindelijk de catalogiseering. Ook is hij dadelijk aangevangen met het aanleggen eener afzonderlijke fotoverzameling. Tal van instellingen in binnen- en buitenland wist hij te bewegen om tot ruil van uitgaven met het Instituut over te gaan; ook tal van particulieren deden op zijn voorstel — en op zijn voorgaan — belangrijke en kostbare boekgeschenken. Persoonlijk bezocht hij steeds de in aanmerking komende boekenveilingen en ook door bemiddeling van antiquarische boekhandelaren was hij steeds doende om leemten in de bibliotheek aan te vullen. Op die wijze werd de verzameling voortdurend en oordeel-

kundig uitgebreid en gecompleteerd en is zij geworden tot de belangrijke instelling van thans. In het bijzonder verdienen vermelding de door toedoen van Rouffaer aangeschafte oude en zeldzame werken, vooral de voor de geschiedenis van het Oosten van zoo groote waarde gebleken Portugeesche en Spaansche standaardwerken, welke men in andere bibliotheken hier te lande vergeefs zal zoeken.

Dat een methodische ordening van den geheelen boekenschat met dit alles hand aan hand ging, spreekt vanzelf. Tegelijkertijd werden de werkzaamheden aangevangen voor een behoorlijken catalogus, bestemd om te worden gedrukt. Met de voorbereiding van zulk een catalogus had zich de heer J. Boudewijnse, secretaris van het Indisch Genootschap, bewerker van den catalogus dier instelling (1869), en indertijd adjunct-secretaris van het Instituut, reeds vele jaren bezig-gehouden, zonder evenwel zichtbare vorderingen te maken. Thans pakte Rouffaer de zaak aan, en hoewel ook hij er eenige jaren aan moest besteden, was toch in April 1902 de Catalogus voor den druk gereed. Doch eerst in 1908 is die druk beëindigd.

Ook het andere hierboven geschetste werk ten behoeve van de bibliotheek was natuurlijk niet beperkt tot het eerste optreden van Rouffaer, maar bleef jaren achtereen zijn voornaamste levenstaak. Moeilijkheden zijn hem niet bespaard gebleven — daarover straks nog iets — maar met altijd even geweldige energie en toewijding bleef hij aan den arbeid. En met welk een resultaat! Dat de chaotische boekenmassa van 1897 is geworden tot de Koloniale Bibliotheek van thans, is het werk van Rouffaer.

Wij zien daarbij allerminst voorbij, dat hij sinds April 1901 een voortreffelijken helper heeft gehad in den heer W. C. Muller, die tot de opheffing van de Indische Instelling te Delft aan de bibliotheek aldaar was werkzaam geweest. Doch met name in de eerste jaren was dat toch een „hulp", waarbij de leiding aan Rouffaer bleef, en juist aan die leiding heeft de heer Muller zijn uitnemende scholing op dit gebied in hoofdzaak te danken. Wij doen dus niemand te kort door de Koloniale Bibliotheek een schepping van Rouffaer te noemen.

Over het belang en over de uitstekende inrichting dezer boekerij, op koloniaal gebied verreweg de beste, en in sommige opzichten de eenige, des lands, en één van de beste van Europa, uit te wijden, daarvoor is het hier de gelegenheid niet. De bezoeker moge zich bewust zijn, wat hij zelf, en wat de beoefening der koloniale wetenschap in het algemeen, aan Rouffaer te danken heeft. Het is een

blijvend gedenkteeken, dat hij zich hier gesticht heeft; zoo ergens, dan kan voor Rouffaer op de Koloniale Bibliotheek het bekende woord „si monumentum requiris, circumspice" gelden.

Verbazingwekkend is het nu te zien, hoe ondanks dit inspannende bibliotheekwerk reeds in 1899 de resultaten van een niet minder inspannende wetenschappelijke arbeid beginnen te verschijnen, verbazingwekkend, zelfs wanneer men moet toegeven, dat van het verwerkte materiaal heel wat gereed kan hebben gelegen. Deze wetenschappelijke arbeid beweegt zich in drie richtingen, geschiedenis, kunst en batik. Ongeveer gelijktijdig moet Rouffaer aan dat alles bezig zijn geweest. Een oproep in de courant [1]) tot een betere organisatie ten behoeve van de Zuid-Afrikaansche republieken, gevolgd door een aansporing tot zelfbeperking in zake de komst van Kruger, kan bewijzen, dat hij ook van harte deelde in hetgeen in die dagen het geheele volk bewoog.

Wat het batikken aangaat bestond reeds in November 1898 het plan tot de uitgave van een uitgebreide studie daarover, welk plan spoedig in samenwerking met dr. H. H. Juynboll, die in opdracht der directie van 's Rijks Ethnographisch Museum aan een beschrijving der museumcollectie bezig was, tot een begin van uitvoering zou komen. Van den aanvang af heeft Rouffaer op het standpunt gestaan, dat het geheim van de afkomst der batik-kunst in Voor-Indië zijn oplossing kon vinden en om het noodige materiaal te verzamelen werd in 1899 een lijst van „Vragen over de Zuid-Dekhansche (Tamiel'sche) was-teekenkunst en verfkunst" in het Nederlandsch en Engelsch opgesteld en rondgezonden. In April 1900 hield hij over het batikken een voordracht in het Koloniaal Museum, waarvan de inhoud in hoofdzaak (met aanvullingen) terug te vinden is in het Bulletin: een ethnologisch onderzoek en een studie van de techniek, met de om- en bijgewerkte beschrijving der in 1872 aan het Museum geschonken patronen Hij spreekt met groote verzekerdheid, en als hij op een gegeven moment beweert, dat een aangehaald auteur ergens „geen flauw begrip" van heeft gehad, zet een geërgerd lezer met potlood in het exemplaar der Leidsche Bibliotheek de opmerking aan den rand, dat die auteur wellicht „een minder flauw begrip van bescheidenheid dan schrijvertje van dit artikeltje" heeft gehad. Dit onbeteekenende feit vermelden wij, omdat het toont, hoe Rouffaer door zijn wijze van betoog wel eens

---

[1]) Nieuwe Rott. Cour. van 22 Nov. 1899 en 18 Dec. 1900.

vijanden maakte, en hoe hij klaarblijkelijk op dat oogenblik nog allerminst voor de autoriteit werd gehouden, die hij spoedig wezen zou

Het groote werk begon inmiddels te verschijnen; de eerste afleveringen kwamen in 1900 en 1901, dan hokt het, ook omdat Rouffaer den tekst niet tijdig afleverde, tot 1904 en 1905; vervolgens heeft de uitgever het geheel moeten opgeven, eerst in 1911 is het werk door een anderen uitgever overgenomen, en in 1914 was de druk voltooid. Wij komen er te zijner tijd op terug. Onder de beslommeringen van den druk bleef Rouffaer ook op andere wijze zijn kennis van dezen tak van nijverheid productief maken; hij schrijft het desbetreffende stuk in den Gids voor de Parijsche tentoonstelling van 1900, stelt een catalogus voor de groep van weefsels, batik's en meubelen der tentoonstelling van „Oost en West" in den Haag van 1901 op, sluit die tentoonstelling met een voordracht over ikat's, enz. [1]), en maakt het volgend jaar nogmaals een catalogus voor een tentoonstelling van weefsels en batik's te Rotterdam; ten slotte zou datzelfde ook nog eens geschieden in 1906 voor een tentoonstelling te Krefeld.

De bemoeienis met Oost en West en het zitting nemen in een der commissies van die vereeniging maakte, dat Rouffaer vanzelf betrokken werd in het door eenige leden dier commissie, belangstellend in Indische kunst en kunstnijverheid, genomen initiatief tot stichting der Naamlooze Vennootschap Boeatan. Aan de voorbereiding heeft hij een werkzaam aandeel gehad, en toen de vennootschap in 1903 tot stand kwam, trad hij op als eerste secretaris van den Raad van Beheer. Voor dat belangeloos verrichte werk, drie jaar lang waargenomen, heeft hij veel tijd en moeite, doorgaans achter de schermen, over gehad; hij had echter ook de voldoening Boeatan door de eerste moeielijke jaren heen te helpen komen.

Toen het batik-boek was aangevangen, lag ook reeds een andere lijvige studie zoo goed als gereed. De uitnoodiging, om voor de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië een artikel te schrijven over de beeldende kunst van Indië, was gaarne aanvaard, maar het stuk, dat in September 1898 reeds in hoofdzaak klaar was, bleek veel te uitgebreid voor het doel en moest dus belangrijk worden ingekort. Vandaar dat het in werkelijkheid in het tweede deel der Encyclo-

---

[1]) Deze tentoonstelling gaf aanleiding tot een eenigszins oppervlakkige en in de feiten meermalen onjuiste Karakterschets van G. P. Rouffaer, in de Hollandsche Revue van 1901, p. 641—655.

LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 3: SEPTEMBER 1928.

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesie (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonnissen over recht van Indonesiers worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924) Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af

---

I. Adatrechtpolitiek.

Joh. Duyverman. Chr. Inl. Huwelijkswetgeving; De Banier, 12 en 19 April 1928, nos. 15 en 16.

Mr. B. ter Haar Bzn. Een keerpunt in de adatrecht-politiek. Toekomstbeschouwingen; Koloniale Studien, 12 (1928).

Mr. G. J. Nolst Trenité. De grondslag der Indische agrarische wet geving; Economisch-Statistische Berichten, 25 Juli 1928.

Sjn., Een en ander over het inlandsch bezitsrecht op den grond [I]; De Bestuursgids, 3 (1928), no. 12.

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

Mr. C. van Vollenhoven. De ontdekking van het adatrecht (Leiden, 1928).

B *Nederlandsch-Indië.*

Adatrechtbundel XXIX: Gemengd ('s-Gravenhage, 1928).

Adatvonnissen van:

23 October 1912,	Gorontalo, A. XXIX: 8
25 November 1912,	Gorontalo, A. XXIX: 10
16 Juni 1913,	Bali en L., A. XXIX: 289
1 Juli 1914,	Bali en L., A. XXIX: 293

16 October 1916,	Bali en L., A. XXIX: 300
8 Januari 1917,	Gorontalo, A. XXIX: 14
15 Juni 1921,	Bali en L., A. XXIX: 314
29 Juni 1921,	Bali en L., A. XXIX: 317
29 Juni 1922,	Bali en L., A. XXIX: 320
19 Augustus 1922,	Manado, A. XXIX: 365 en 367
5 October 1922,	Bali en L., A. XXIX: 322 en 324
18 October 1922,	Bali en L., A. XXIX: 325
1 November 1922,	Bali en L., A. XXIX: 327
15 November 1922,	Bali en L., A. XXIX: 329
30 November 1922,	Bali en L., A. XXIX: 331
7 Maart 1923,	Bali en L., A. XXIX: 311
21 Maart 1923,	Bali en L., A. XXIX: 308
14 Juni 1923,	Bali en L., A. XXIX: 304 en 309
19 Juli 1923,	Gorontalo, A. XXIX: 13
1 Augustus 1923,	Bali en L., A. XXIX: 310
28 November 1923,	Bali en L., A. XXIX: 333
24 Januari 1924,	Manado, A. XXIX: 367
16 Februari 1924,	Gorontalo, A. XXIX: 15
26 Juli 1924,	Bali en L., A. XXIX: 304
13 November 1924,	Bali en L., A. XXIX: 307
......1925,	Timor, A. XXIX: 263
13 Maart 1925,	Gorontalo, A. XXIX: 12
7 Juni 1925,	Timor, A. XXIX: 259
10 Juni 1925,	Timor, A. XXIX: 267
28 Juli 1925,	Zuid-Selebes, A. XXIX: 47
23 September 1925,	Timor, A. XXIX: 264
......1927,	West-Java, T. 127: 323
15 Augustus 1927,	Vorstenlanden, T. 127: 356
19 October 1927,	West-Java, T. 127: 362
10 Februari 1928,	West-Java, T. 127: 362

Behandeling van familie- en erfrechtzaken in Gorontalo (1925); Adatrechtbundel XXIX, blz. 2—16.

Bemoeienis van den raad-agama te Sorong met de verdeeling van een boedel (1923): Adatrechtbundel XXIX, blz. 252—254.

Bepalingen en Voorschriften betreffende het Inlandsche Gemeentewezen in de Buitengewesten (Mededeelingen van de Afdeeling Bestuurszaken der Buitengewesten Serie A No. 1) (Weltevreden, 1927).

Berechting van familie- en erfrechtzaken (Godsdienstige rechtspraak en) [op Ambon enz.] (1923—1926); Adatrechtbundel XXIX, blz. 205—216.

Berechting van familie- en erfrechtzaken op de Mentawei-eilanden (1925); Adatrechtbundel XXIX, blz. 346—348.

Berechting van familie- en erfrechtzaken (Godsdienstige rechtspraak en) op de Sangihe- en Talaud-eilanden (± 1926); Adatrechtbundel XXIX, blz. 349—371.

Berechting van familie- en erfrechtzaken [in Timor enz.]; mededeelingen en vonnissen (1925); Adatrechtbundel XXIX, blz. 257.

Berito Minangkabau [tijdschrift] ......, 1926 [twaalf afleveringen verschenen].

Bestuursnota over godsdienstige rechtspraak en berechting van familie- en erfrechtzaken in het gouvernement Selebes en onderhoorigheden (± 1920); Adatrechtbundel XXIX, blz. 78—85.

Mr. P. A. F. Blom. Het Adatrecht van Nederl.-Indië; Koloniaal Weekblad, 9 Augustus 1928.

Boedelscheiding van Salajar (1921); Adatrechtbundel XXIX, blz. 62—64.

Boegineesch en Makassaarsch erfrecht (1924); Adatrechtbundel XXV, blz. 335—348 [1]), en XXIX, blz. 37.

M. A. Bouman. Het Bakoewezen in Zuid-Celebes; Koloniale Studiën, 12 (1928).

Dr. A. A. Cense. De kroniek van Bandjarmasin (Santpoort, 1928).

Diradjo, zie Sanggoeno.

Dr. H. Djajadiningrat. Bijzonder gebruik van den nadzr (1923—1924); Adatrechtbundel XXIX, blz. 383—394.

Dr. H. Djajadiningrat. Toepassing van de Mohammedaansche wet inzake huwelijks- en erfrecht in den Archipel (1925); Adatrechtbundel XXIX, blz. 399—406.

Documenten (Uitspraken en andere) van sjarats [in Zuid-Selebes] (1911—1925); Adatrechtbundel XXIX, blz. 91—175.

P. Drabbe, M. S. C. Het Tanimbareesche huis; Volkenkundige opstellen [uitgave van het Koloniaal Instituut te Amsterdam], II, 1928.

Enquête over de desa-autonomie en het desawezen; De Bestuursgids, 3 (1928), no. 12.

Formule der voorwaardelijke verstooting [op Nieuw-Guinee] (1925); Adatrechtbundel XXIX, blz. 255—256.

Gegevens betreffende de godsdienstige rechtspraak en berechting van familie- en erfrechtzaken [op Bali en Lombok] (1923); Adatrechtbundel XXIX, blz. 274—345.

Gegevens betreffende huwelijks- en erfrecht in de afdeeling Timor en eilanden (..?..); Adatrechtbundel XXIX, blz. 272—273.

Gegevens omtrent credietaangelegenheden in de desa; Blaadje voor het volkscredietwezen, 16e jaargang, no. 5 (15 Mei 1928).

Mr. B. ter Haar Bzn. Aanwinsten voor de Adatrecht-literatuur [recensie van Enthoven [2], Hoven, Literatuurlijst [2], en De Stoppelaar]; Indisch Tijdschrift Recht, 127 (1928).

Dr. B. J. Haga. Erkenning van hoogere Inlandsche verbanden; Koloniale Studiën, 12 (1928).

Mr. J. H. Heslinga. De rechten op grond en water op Java en Madoera verklaard (Weltevreden, 1928).

---

[1]) Zie Literatuurlijst[2], 1927, blz. 50.

Holleman, zie Verwantschapsrecht.
J. E. Jasper. Tengger en Tenggereezen. VII De Tenggerees en zijn omgeving; VIII Geboorte en jeugd; IX Verloving en huwelijk; X Ziekte, overlijden en erfrecht; Djawa, 8 (1928), nos. 1 en 2.
Dr. J. B. P. de Josselin de Jong, recensie van Alkema en Bezemer, Volkenkunde van Nederlandsch-Indië; Indische Mercuur, 25 April 1928.
J. van der Kolk, M. S. C. De Ordalien of Godsoordeelen [verslag van een lezing]; Onze Missiën in Oost- en West-Indië, II, 1928, afl. 4.
Dr. J. R. Lette. Proeve eener vergelijkende studie van het grondbezit in Rusland, zooals dit zich heeft ontwikkeld tot de Russische revolutie, en op Java (....., 1928).
Lontars [van Zuid-Selebes] over familie- en erfrecht (tijd onbekend); Adatrechtbundel XXIX, blz. 38—46 (vergelijk blz. 60).
I. Lublinski. Minang-Kabau. Ein Beitrag zur Entstehung und Weiterentwicklung des Mutterrechts; Zeitschrift fur Ethnologie, 59 (1927), Heft 1/2.
Dr. J. Mallinckrodt. Het Adatrecht van Borneo, 2 dln (Leiden, 1928).
Maharadja, zie Seri.
Marius ... ... Iets over de Songkong-Dajaks in Ned.-Borneo; Onze Missien in Oost- en West-Indië, 1928.
Rapport van de Commissie van onderzoek [voor Sumatra's Westkust], ingesteld bij het gouvernementsbesluit van 13 Februari 1927 no. 1a, deelen I—IV (Weltevreden, 1928).
P. de Roo de la Faille. Het Sumatra's Westkust-Rapport en de Adat ('s-Gravenhage, 1928).
D. Sanggoeno Diradjo, zie Literatuurlijst [2], 1927, blz. 43.
D. Sanggoeno Diradjo. Kitab Tjoerai Paparan 'Adat Lembaga 'Alam Menangkabau [met medewerking van] B. Dt. Seri Maharadja. Tjétakan pertama (Fort de Kock, 1919).
D. Sanggoeno Diradjo. Kitab Pertjatoeran 'Adat Lembaga Alam Minang Kabau (Fort de Kock, 1923).
Seri Maharadja, zie Sanggoeno Diradjo.
S. Soetan Melajoe. Een en ander over de Bataksche zeden en gewoonten; Nivio, Nederlandsch-Indonesisch tijdschrift, 1928, nos. 4 en 5.
C. Spat, recensie van Alkema en Bezemer, Volkenkunde van Nederlandsch-Indie; Koloniaal Weekblad, 26 Januari en 2 Februari 1928.
A. Spoor Jr. Het een en ander omtrent de inheemsche rechtsgemeenschap, in het bizonder de Boegineesche, in het rechtstreeks bestuurd gebied van Z. W. Celebes [tweede en derde stuk]; Koloniaal Tijdschrift, 17 (1928).
Stamindeeling, standsverschil en huwelijksrecht op de Tanimbar- en Babar-eilanden (1920); Adatrechtbundel XXIX, blz. 217—230.

Standen en huwelijksrecht op Kisar (1925); Adatrechtbundel XXIX, blz. 372—381.

F. Treffers. Een eigenaardige adat bij de Mānjan Dajaks in de Oost Doesson landen; Koloniaal Tijdschrift, 17 (1928).[1]

Verslag van de Commissie voor het onderzoek naar de oorzaken van de zich in de maand November 1926 in verscheidene gedeelten van de residentie Bantam voorgedaan hebbende ongeregeldheden, ingesteld bij het Gouvernements-besluit van 26 Januari 1927, No. 1 x (Weltevreden, 1928).

Verwantschaps-, huwelijks- en erfrecht [op Ambon enz., bewerkt door mr. F. D. Holleman] (1924); Adatrechtbundel XXIX, blz. 231—250.

H. J. Vingerhoets. Eenige onderwerpen van desa-autonomie; Koloniaal Tijdschrift, 17 (1928).

Wakf te Makassar (1906); Adatrechtbundel XXIX, blz. 176.

C. *Formosa en de Philippijnen.*

[Van de in Literatuuropgave no. 2 (April 1928), blz. 8, regels 7—9, genoemde negen deelen over Formosa is het zesde deel, genaamd V 2, nimmer verschenen, en verschijning wordt niet verwacht.]

D. *Noorden van Borneo en Maleisch schiereiland.*

E. *Portugeesch-Timor.*

F. *Gebied der Tjams en Madagaskar.*

G. Grandidier. Ethnographie de Madagascar, IV (Paris, 1928).

III. Eigen volksrecht van Chineezen en verdere uitheemsche oosterlingen.

Adatvonnis van:

15 Maart 1928, Java, T. 127: 339

C. H. Hazevoet. Eenige beschouwingen omtrent de in Ned.-Indie

[1]) Zeer weinig over adatrecht.

gevestigde z.g. Bombayers en hun handel; Koloniale Studiën. 11 (1927).[1])

Mr. C. W. [baron] van Heeckeren. Beschouwingen over het voor Chineezen op Java geldende recht (Semarang-Soerabaia, 1901).

IV. Godsdienstig recht.

De geheele Adatrechtbundel XXIX ('s-Gravenhage, 1928).

Mr. J. S. Thieme. Voorgenomen wijziging van de godsdienstige rechtspraak; Indische Gids, 1928.

Vonnissen in Adatrechtbundel XXIX: 17—36, 91—175, 179—200, 211, 275—285, 383—387, 395—396.

---

[1]) In Literatuuropgave no. 2 (April 1928) geplaatst met een verkeerd jaargangnummer.

paedie verschenen artikel „Kunst (beeldende)" in verschillende opzichten slechts een uittreksel is van het origineel, terwijl voor allerlei bewijzen en bijzonderheden verwezen wordt naar de uitgebreidere studie, die de auteur toen voornemens was elders het licht te doen zien. Dit is echter nooit geschied en dat is zeer te betreuren; dit degelijke en rijk-gedocumenteerde stuk zou een grondslag hebben kunnen vormen voor verder kunsthistorisch onderzoek, welke het gekortwiekte Encyclopaedie-artikel met al zijn beweringen, waarvan het bewijs weggelaten werd, onmogelijk kon verschaffen.

Het oorspronkelijk artikel is in vier groote afdeelingen gesplitst, die achtereenvolgens de algemeen-Indonesische kunst, de uitgestorven Hindoe-kunst, de levende kunst der Balineezen en de kunst in de vroegere Hindoesche en heidensche streken na de komst van den Islam behandelen. De volgorde is behouden gebleven, maar hoeveel merkwaardigs blijkt verdwenen. De eerste afdeeling bijvoorbeeld bespreekt in de eerste plaats den huizenbouw en weet daarin drie typen te onderscheiden: de woning met cirkelrond grondvlak, de meest archaische, die van de Nicobaren tot de Fidji-eilanden voorkomt; de paalwoning met rechthoekig grondvlak, verklaard als Indonesisch en afkomstig uit Achter-Indië; het rechthoekig gebouw op den grond, dat juist met de Hindoe's uit Voor-Indië is gekomen. Dit alles leidt, ook door de geconstateerde mengingstypen, tot allergewichtigste gevolgtrekkingen. Vervolgens komt de sierkunst aan de beurt; dat alles te zamen beslaat in het manuscript 42 bladzijden folio. In de Encyclopaedie vindt men dit in een paar alinea's afgedaan, zonder dat ook maar in het minst blijkt, wat er al zoo geschrapt is moeten worden. Nu is er in de tweede en derde afdeeling wat minder weggelaten, doch in de laatste weer zooveel te meer; met elkaar vullen die oorspronkelijk nog 122 bladzijden. In het stuk over de Hindoekunst, aan welke sedertdien zooveel aandacht gewijd is, staat natuurlijk nog al wat, dat door later onderzoek achterhaald is, doch als in het laatste stuk wordt beredeneerd, hoe hetgeen in Mohammedaansche streken aan kunstmotieven leeft, van niet-Mohammedaanschen oorsprong is, doch een Hindoeschen tint heeft, gelegd op Indonesischen grond, dan is er bij de besproken details en de aangevoerde bewijzen allerlei, dat op het oogenblik nog even frisch en nieuw klinkt als dertig jaar geleden.

Het Encyclopaedie-artikel doet Rouffaer kennen als iemand, die zich in de Indische kunst heeft ingewerkt en daaromtrent verrassend inzicht vertoont. Het oorspronkelijk stuk zou hem, als het was ge-

publiceerd, de plaats hebben verzekerd van algemeen erkende, beste autoriteit op het gebied der Indische kunst.

De studies van historischen aard zijn te vinden in de Bijdragen. Het zou natuurlijk geen nut hebben als wij daarvan, zooals bij ongepubliceerd materiaal is geschied, een eenigszins uitvoerige inhoudsopgave gingen samenstellen; ieder, die er zich voor interesseert, kan de stukken zelf raadplegen. Wel is het misschien gewenscht van de voornaamste — voor de kleinere kan verwezen worden naar de bibliographie — de strekking en de waarde te bespreken.

Het eerste groote artikel in de Bijdragen van 1899 (waarvan meer dan de helft door Rouffaer is vol geschreven) draagt den algemeenen titel „Het tijdperk van godsdienstovergang (1400—1600) in den Maleischen Archipel" met den ondertitel „1e Bijdrage: Wanneer is Madjapahit gevallen?" De aanleiding is ook in dit geval de Encyclopaedie geweest, en wel het verzoek om een artikeltje van een pagina te schrijven over Madjapahit; in tegenstelling tot de Beeldende Kunst is thans de uitvoerige studie wel gepubliceerd. De auteur deelt mede zijn aandacht al geruimen tijd op het tijdperk van de komst en overwinning van den Islam te hebben geconcentreerd, en stelt latere artikelen over het Mohammedaansch worden van West-Java, over een Portugeesch rapport van 1514, en over opkomst en overwicht van Malaka in het uitzicht. Alleen van dit laatste is iets gekomen, en dat pas meer dan dertig jaar later.

Een Fransch beoordeelaar heeft eens van Rouffaer gezegd: „le don de la composition lui manque", en dat gebrek is in een artikel als dit, waar het op een bepaald betoog aankomt, wel voelbaar. Met zijn verschillende soorten van vette letters, spatieeringen, cursiveeringen en zijn lange noten, laat het zich niet prettig lezen, en dan heeft het nog een Appendix, die langer is dan het artikel zelf. Maar de methode is voortreffelijk. Nadat de vroeger bekende data omtrent de Madjapahitsche geschiedenis zijn opgesomd, volgen systematisch in chronologische volgorde de nadere gegevens, waarop de redeneering zal berusten, en wordt — wel eens iets te wijdloopig en met een wat reclame-achtig vet gedrukt „En nu komt het afdoende bewijs" — de betrouwbaarheid en de consequentie van die gegevens in het licht gesteld. Het resultaat is, dat een lapsus calami bij Barros wordt geconstateerd en dientengevolge de val van Madjapahit tusschen 1516 en 1521 wordt gesteld. De Appendix behandelt dan verder uitvoerig de Portugeesche geschiedschrijvers voor deze periode, hun persoonlijkheid en hun verschillende edities.

Nu behoeft men het met de redeneering ten slotte niet eens te zijn, en inderdaad is later betoogd, dat door een verschrijving bij een anderen auteur dan Barros aan te nemen, de heele conclusie weer op losse schroeven komt te staan; niet twijfelachtig echter is de waarde van het bijeengebrachte materiaal, dat men vindt gerangschikt en gewaardeerd op een wijze, zooals alleen iemand van Rouffaer's speurzin en zaakkennis dat vermocht; ook uit den Appendix kan men tallooze te voren niet bekende of tevoren niet op de juiste waarde geschatte bijzonderheden putten. Het artikel geeft ons Rouffaer als wetenschappelijk schrijver in de typische eigenaardigheden, deugden en gebreken, die hem steeds zijn eigen gebleven.

De „1e Bijdrage" was nauwelijks van de pers, of nog in hetzelfde jaar werd een 2e Bijdrage voor de geschiedenis van het tijdperk van godsdienstovergang op stapel gezet. Zij liep over „Petroleum in Pĕrlak van 1511—1682; en Sumatra's Noorden als zetel van den Islam, ± 1250—1400." De eerste helft van wat de titel beloofde was toen bijzonder actueel, want juist was met andere landschappen ook Peureula en onderhoorigheden voor mijnbouwkundig onderzoek aan de rechthebbende vragers uitgegeven, en in December zou de Koninklijke haar exploratie aanvangen. Rouffaer herinnert aan het oudste moderne bericht over de Pĕrieksche petroleum, dat van Bogaert uit 1875, en gaat dan verder: „Voor de meesten, zoo niet allen, zal het verrassend zijn in het volgende te vernemen, hoe de faam dezer Atjeh'sche, speciaal Pĕrlak'sche petroleum niets nieuws is. Integendeel men zal merken hoe reeds in 1511, bij den zeetocht naar de stad Malaka die haar verovering zou teweeg brengen, de Portugeezen op zéér eigenaardige wijze kennis maakten met dit product; hoe daarna de opgaven van juiste herkomst dezer aardolie weifelen, waarbij eerst het Pidie'sche (Pedir'sche) op den voorgrond treedt, doch daarna, en terecht, het Pathè'sche (Pasei'sche) met nadruk wordt genoemd; hoe dan Camões, in zijn in 1572 voor 't eerst verschenen koloniaal heldendicht „De Loezíeaden" (Os Lusiadas), deze „Sumatraansche oliebron" zoowaar bezingt! En hoe, bij het sluiten der 16e eeuw, de eindeeuw van Portugal's overzeesche grootheid, een zeer deskundig, immers te Malaka geboren en getogen Portugeesch halfbloed, in 1599 bepaaldelijk Pĕrlak zal aanwijzen als de plek waar deze oliebron gevonden werd, en dat met toevoeging van eenige bijzonderheden, die op treffende wijze herinneren aan de rapporten van Bogaert cum suis van bijna 3 eeuwen later!"

Men ziet hieruit eenigszins, wat de bedoeling van het stuk is.

De bespreking van de bovenbedoelde oudste berichten, te vinden bij Barros, is in vrijwel geheel afgewerkten staat in handschrift aanwezig; daarbij blijken ook de nog oudere gegevens over Noord-Sumatra uitvoerig te zijn behandeld, zoodat het wemelt van allerlei belangrijke opmerkingen van historischen en geographischen aard, die ons zeer ver van de petroleum afbrengen. Doch wanneer Rouffaer aan de eerste bladzijde over Camões toe is, heeft hij het er verder bij gelaten. Het is dan blijkens een aanteekening op den omslag 1907 geworden, dus er is aan dit artikel bij stukjes en beetjes gewerkt. Tot afmaken is de auteur ook later nooit gekomen, hoewel hij het stuk belangrijk genoeg achtte, om het nog in 1915 aan een deskundigen vriend in Indië ter lezing te zenden.

Ziedaar dan een schaduwzijde van Rouffaer's werkwijze: het te veel tegelijk aanpakken en telkens in ieder bijzonder geval toch het uiterste aan nauwkeurigheid en volledigheid van gegevens willen produceeren, heeft noodzakelijkerwijze geleid tot de onmogelijkheid om alles tot een goed einde te brengen. Zoo ligt er veel onvoltooid, waarvan niet altijd precies valt na te gaan, wanneer het op touw is gezet. Onder de manuscripten van wat grooter omvang vermelden wij een Voorwoord bij de voorgenomen uitgave van het Pĕpakĕm Tjarbon van 1768, verder een no. I van „Vorstenlandsche Studiën", welk eerste artikel loopt over de ontwikkeling der Anggĕr Agĕng, en dan een 1e Bijdrage voor een toekomstig Nederlandsch Koloniaal Woordenboek („Hobson-Jobson"). Van dit laatste is het misschien niet zoo erg te betreuren, dat er niet verder van gekomen is, want taalkunde, en bepaaldelijk etymologie, behoorde niet tot de sterkste zijden van Rouffaer's wetenschap. Een buitengewoon lijvig, maar niettemin onvoltooid „Nader Verslag omtrent de onderlinge verhouding der teksten van Barbosa's Livro van 1516" zou misschien, als het afgedrukt was, den gewonen lezer der Bijdragen wat hebben afgeschrikt, doch bevat een uitermate nauwgezet onderzoek naar de tekstgeschiedenis van het beroemde werk, zoodat het ongetwijfeld een groot verlies is, dat dit alles niet tot zijn recht is gekomen en de jongste uitgever van Barbosa er niet van heeft kunnen profiteeren.

Het tweede groote artikel, dat wél gedrukt is, en meer dan 250 bladzijden in de Bijdragen van 1899 vult, tracht de vraag te beantwoorden: „Waar kwamen de raadselachtige moetisalah's (aggrikralen) in de Timor-groep oorspronkelijk van daan?" Het is een studie van pijnlijke, men zou bijna zeggen overdreven, uitvoerigheid,

maar het onderwerp wordt dan ook inderdaad uitgeput. Alle mogelijke oude en jonge berichten over deze kralen, niet alleen in de Timor-groep maar ook in andere deelen der wereld, worden kritisch belicht; van een vroegere poging tot oplossing van het raadsel wordt aangetoond dat zij de kwestie heeft verduisterd in plaats van verhelderd, en dan komt Rouffaer's eigen oplossing, aan de hand alweer van een van die Portugeesche bronnen, waarmede hij zoo vertrouwd was, Barbosa, en diens beschrijving van de kornalijnen kralen van Cambay. Dat is de plaats van herkomst der eerste, antieke, moetisalah's van den Timor-Archipel, en over die kornalijnen krijgen we dan alle verdere gegevens, de eeuwen door. Of liever, dat zouden wij gekregen hebben, want met 1516 is het voorloopig uit en dan staat er „slot volgt."

Ook dit slot is nimmer gevolgd. Eenige bladzijden in handschrift toonen aan, dat een eerste aanloop tot het schrijven van het vervolg is genomen, maar bij die enkele bladzijden is het gebleven. Wij moeten tevreden zijn met wat er is, en mogen misschien constateeren, dat het zóó ook al welletjes is. Doch het zacht protest van den lezer tegen den omvang en de compositie van het artikel zal hem geen oogenblik doen vergeten, welk een massa feiten hij heeft geleerd of in een ander licht gezien, en welke een onschatbaren dienst Rouffaer aan het verder onderzoek naar deze kwestie heeft bewezen.

Nog een derde artikel dient in dit verband even vermeld te worden; het staat in de Bijdragen van 1900 en draagt den bescheiden titel: „Een paar aanvullingen over bronzen keteltrommen in Ned.-Indië". Het is kort en overzichtelijk, maar daarom niet minder belangrijk, waar het de aandacht vestigt op nog onbekende exemplaren, en op de oudste mededeeling op dit gebied, die van niemand minder dan Rumphius is; ook worden eenige conclusies geformuleerd over den vermoedelijken weg, waarlangs deze trommen in den Archipel zijn gekomen. Een later artikel, over nog zulk een door Rumphius beschreven dondertrom, heeft het weer niet verder dan een paar bladzijden ter inleiding kunnen brengen.

Het jaar 1901 bracht Rouffaer nog meer dan tevoren in aanraking met de Indische oudheden; het is het jaar van de oprichting der ambtelijke Commissie tot oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera, onder voorzitterschap van Brandes, en het is tevens het jaar der instelling in Nederland van een Commissie van Bijstand ten behoeve van dat onderzoek, met Rouffaer als secretaris.

Van de stappen, die gedaan moesten worden en de moeilijkheden

die overwonnen moesten worden om tot dit toezicht van gouvernementswege op de Indische oudheden te geraken, heeft Rouffaer later een en ander verteld [1]; hij zelf had er toe medegewerkt door het opstellen van een nota over inrichting en werkwijze van den Britsch-Indischen Archaeological Survey. Toen de desbetreffende post goed en wel op de begrooting stond, noodigde de Minister van Kolonien het Instituuts-bestuur uit, om zijn medewerking te verleenen voor de publicatie der eventueele resultaten van het onderzoek, en om de regeering bij voorkomende gelegenheid van advies te dienen. Ten einde op zijn beurt deskundig te worden voorgelicht benoemde het Bestuur een Commissie van Bijstand, onder presidium van prof. Kern. Het werk dier Commissie kwam grootendeels neer op den secretaris. Er was een voortdurende correspondentie, met allerlei autoriteiten en voorts, officieel en ondershands, met Brandes in Indië, vooral met betrekking tot de publicaties der Indische Commissie; en zoo heeft Rouffaer veel kunnen doen om het oudheidkundig onderzoek behoorlijk op gang te brengen. Nadat overeengekomen was, dat de driemaandelijksche rapporten van Brandes in Indië zouden worden gepubliceerd, doch de groote monographieën, die op het programma stonden, in Nederland, was het ook weer Rouffaer, aan wien de verzorging van de uitgave der eerste monographie, over Tjandi Djago, ten deel viel.

Juist vóór de instelling der Commissie had hij nog eens duidelijk getoond, hoezeer hij de man was, om de Javaansche Hindoe-kunst te verstaan. Het artikel over „Monumentale kunst op Java" in de Gids van 1901 dient zich aan als een bespreking van Von Saher's „De versierende kunsten in Nederlandsch Oost-Indië", maar gaat in belangrijkheid verre uit boven het werk dat er aanleiding toe gaf. Immers na een inleiding over de beoefening der wetenschappen in Indie in het algemeen, en van de oudheidkunde in het bijzonder, wordt de klassieke kunst van Midden-Java, de kunst van Prambanan, Diëng en Baraboedoer, in zijn geestelijk karakter verklaard en de nauwe samenhang aangewezen tusschen de centrale idee van het Boeddhisme en de edele Boeddhistische kunst. Baraboedoer in het bijzonder, hoewel Saher er voorbijgeloopen schijnt, levert stof voor een hooggestemde beschouwing, over de zoo diep gevoelde plaatsing der Boeddha-figuren, die den bezoeker van aanschouwen tot gelooven voeren, en over het architectonische meesterstuk van de reeksen der

[1]) In het Voorbericht der Djago-monographie.

opstijgende poortgebouwen. Treffend wordt het verschil met Grieksche kunstopvatting in het licht gesteld; treffend uiteengezet hoe deze reliefkunst de apotheose geeft van de Indische plastiek. Zóó was er nog nooit over Baraboedoer geschreven. Het is Rouffaer, die ons het eerst Baraboedoer heeft doen zien als werk van hoogste kunst, juist omdat het een werk van hoogste wijding was. Het artikel, dat tot zulk een beschouwing de oogen opende, is voor de waardeering der Hindoe-Javaansche kunst van niet licht te overschatten belang geweest.

Aan de voorbereiding van de uitgave der monographie over Djago zijn, naar uit de gevoerde briefwisseling blijkt, heel wat beslommeringen verbonden geweest, ook omdat het no. 1 van een serie zou worden, en dus allerlei beslissingen moesten worden genomen, die ook voor de toekomst bindend zouden zijn. Reeds einde 1902 deelde hij op een vergadering van het Aardrijkskundig Genootschap een en ander over het te verwachten boek mede. Behalve het Voorbericht met het relaas der tot stand koming van het oudheidkundig onderzoek, heeft Rouffaer ook een uitvoerig Litteratuur-overzicht samengesteld. Het werk aan deze uitgave heeft grootendeels in het jaar 1903 plaats gehad; het deel is in 1904 verschenen. Spoedig zou de Commissie van Bijstand over nog andere gewichtige zaken te beraadslagen krijgen: de plannen tot restauratie van Baraboedoer, en na den plotselingen dood van Brandes de wijze, waarop diens werk zou worden voortgezet. Aan alle adviezen, die over deze zaken werden uitgebracht, heeft Rouffaer zijn, dikwijls overwegend, aandeel gehad.

Wanneer wij nu nog even naar het jaar 1901 terugkeeren, dan vinden wij er nog een ander belangrijk werk van zijn hand, het nauwkeurige Register op de eerste 50 deelen (1853—1899) van de Bijdragen, welks nut niet aangetoond behoeft te worden. Terzelfder tijd werd ook weder bibliographische arbeid ter hand genomen door de samenstelling, tezamen met W. C. Muller, van de „Eerste proeve van een Rumphius-bibliographie", welke deel uitmaakt van het Rumphius-gedenkboek uit 1902, en niet minder dan 56 dicht bedrukte groote folio-bladzijden inneemt.

Afzonderlijke vermelding verdient ook een voortzetting der historische studiën van de Vorstenlanden, waartoe de uitgave in de Bijdragen van 1902 van een Beknopte beschrijving van het Hof van Soerakarta in 1824, door J. W. Winter, aanleiding gaf. Een voorwoord geeft eenige bijzonderheden over den schrijver en zijn om-

standigheden, doch vooral merkwaardig zijn de noten, en wel speciaal no. 56, 58 en 61, waarin zeer uitvoerig — de enkele noot 56 is bijna 50 blz. lang — gehandeld wordt over de rechtsinstellingen, en naar gewoonte met rijke documentatie, ook uit archiefstukken, de verhouding van Soerambi, Pradata, Balemangoe en Soesoehoenan's Raad wordt besproken. Het feit, dat er natuurlijk ook gehandeld wordt over de Anggĕr Agĕng heeft misschien tengevolge gehad, dat de bovengenoemde Vorstenlandsche Studie over dat onderwerp verder in de pen is gebleven. In 1903 plaatst Rouffaer in het Album Kern een bijdrage over een duistere plaats in de Portugeesche geschiedschrijving inzake den politieken toestand van Java tijdens Padjang; hij is daar dus weer in het tijdperk van godsdienstovergang bezig. Aan het slot van die bijdrage wordt de vraag gesteld en beantwoord, waar precies toch eigenlijk Padjang heeft gelegen. Rouffaer wist dat door eigen onderzoek ter plaatse in 1889; er is een opschrijfboekje met terreinschetsen van zijn hand bewaard, die eveneens betrekking hebben op den kraton van Kartasoera. Na de kwestie in het Album-Kern weder aangepakt te hebben, wilde hij een nader artikel over de beide genoemde kratons doen verschijnen, dat volgens een later plan deel zou uitmaken van een nog uitgebreider studie, waarin ook Pasar Gĕḍe, Kĕrta en Plered betrokken zouden worden. Ook dit artikel, dat juist tengevolge van het terrein-onderzoek zooveel nieuws had kunnen opleveren, is bij een paar bladzijden inleiding blijven steken. Voorloopige kaarten zijn echter aanwezig, en kunnen misschien bij een latere wederopvatting van deze studie nog dienst doen.

Het stuk over de kratons was bestemd voor de Bijdragen. De redactie van dit tijdschrift berust, zooals men weet, bij den secretaris van het Instituut; klaarblijkelijk heeft in deze jaren Rouffaer als adjunct-secretaris de redactioneele werkzaamheden verricht. Het is althans gemakkelijk zijn hand te herkennen in de ongeteekende noten der redactie, die aan enkele artikelen zijn toegevoegd. Ook ziet men hem in en na dezen tijd blijk geven van belangstelling op weer een nieuw gebied, dat tot dusver zijn aandacht nog niet zoo had getrokken, namelijk Suriname.

Had nu de secretaris Kielstra de zorg voor de Bijdragen gaarne aan zijn bekwamen adjunct overgelaten, in andere opzichten bleef de verhouding tusschen de beide functionarissen niet zoo aangenaam, als zij in den aanvang was geweest. Daarvoor waren er verschillende redenen. Eén ervan is, dat het Instituut, aan de Heerengracht wat

nauw behuisd, omzag naar een betere woning, die het dan ook in April 1903 heeft gevonden in Van Galenstraat 14. Dat plan ging in hoofdzaak uit van den heer Kielstra, en Rouffaer was er hevig tegen. Waarom is moeielijk te begrijpen, althans op het oogenblik, nu men weet, hoe uitstekend het denkbeeld is geweest, en hoe goed het Instituut deze vijf en twintig jaar in zijn nieuwe behuizing geïnstalleerd is geweest. Rouffaer echter vreesde, dat de verandering geen verbetering zou zijn; zijn bibliotheek was nu eenmaal goed geordend opgesteld, en hij was van nature conservatief en gehecht aan het eenmaal bestaande.

Een tweede reden tot verwijdering gaf de langzame druk van den Catalogus. Zooals wij reeds vermeldden, heeft deze volle zes jaren geduurd! Dit is geheel de schuld, of van een andere zijde beschouwd de verdienste, van Rouffaer. In zijn streven om zoo nauwkeurig en voortreffelijk mogelijk werk te leveren, vroeg hij voortdurend nieuwe revisies en bracht telkens weer wijzigingen aan, die den drukker tot vertwijfeling brachten. Ook hield de vertraagde druk verband met het feit, dat Rouffaer steeds bezig bleef met het aanvullen der bibliotheek, en als er een nieuwe aanwinst in het vooruitzicht was, welke nog in den Catalogus zou kunnen worden opgenomen, het afdrukken van een bepaald vel aanhield. Dat den heer Kielstra als verantwoordelijken secretaris dit in zijn oogen volstrekt onnoodige getalm onaangenaam moest zijn, spreekt vanzelf.

Het voornaamste punt van verschil betrof echter juist de daareven genoemde aanvulling van de bibliotheek. Over eventueelen aankoop had de secretaris te beslissen, doch de adjunct-secretaris, voortvarend als hij was en overtuigd van de noodzakelijkheid om bepaalde werken te bezitten, deed wel eens boekbestellingen voor het Instituut op eigen gelegenheid. Dat gaf natuurlijk wrijving, in het bijzonder als de secretaris die noodzakelijkheid niet kon inzien. Het gevolg was, dat Rouffaer, die tegen het uitdrukkelijk bevel van zijn chef met zulke aankoopen niet verder kon gaan, langs anderen weg toch zijn doel wist te bereiken, door hetzij het werk zelf te koopen en aan het Instituut te schenken, hetzij een beroep te doen op de mildheid van anderen, die zijn gevoelens deelden, of, wat misschien nog wel meer het geval is geweest, het niet over zich konden verkrijgen de hartgrondige smeekbeden van Rouffaer — bij zulk een betoog kon hij zelfs tot tranen geroerd zijn — af te slaan. Zoo kwam het boek er dan toch, en dat was nu natuurlijk weer niet prettig voor den secretaris, die nu eenmaal de baas was, en verklaard had het nut

van het werk niet in te zien. De heer Kielstra had van zijn standpunt natuurlijk gelijk, maar Rouffaer vond dat standpunt bekrompen en schroomde niet deze opinie ook aan derden kenbaar te maken, en dat verscherpte het conflict. Gedreven door zijn vaste overtuiging, dat de Koloniale Bibliotheek op haar speciale gebied zoo rijk mogelijk moest zijn, heeft Rouffaer ondanks alles zijn pogingen voortgezet, maar de oneenigheid heeft hem veel verdriet bezorgd. Ook in andere opzichten is hij gedurende deze jaren, zonder ooit een op den voorgrond tredende rol te spelen in het Instituut en zonder ooit een bestuursvergadering bij te wonen, door middel van zijn besprekingen met bestuursleden dikwijls een drijvende kracht geweest.

Nog één bemoeienis uit de eerste helft zijner Haagsche jaren verdient vermelding, die met de volkskunst en inlandsche kunstnijverheid. Reeds in 1901 deed hij in de Indische Gids een pleidooi hooren voor een technisch-artistiek onderzoek der Indonesische volkskunst, waaraan nog maar zoo bitter weinig aandacht was geschonken; zulk een onderzoek zou eerst in een gedeelte van den Archipel met sterk sprekend karakter op nijverheids- en kunstgebied moeten beginnen; na publiceering van de resultaten kon de kring worden verwijd; dan moesten plannen worden gemaakt tot instandhouding, bevordering en ontwikkeling van inlandsche kunst en nijverheid: onze kennis zou de welvaart bevorderen en op den duur zou voor de voortbrengselen zeker een markt te scheppen zijn. Men ziet, hoe hier een band gelegd wordt tusschen het kunsthistorisch onderzoek, en de bevordering der kunstnijverheid als gevolg daarvan.

In 1904 kon Rouffaer in De Gids met ingenomenheid melding maken van een studie, die geheel in zijn geest geschreven was, wat het eerste deel van zijn programma, het onderzoek naar nog levende volkskunst betrof: het werk van J. A. Loebèr over Timoreesch snijwerk en ornament. De wijze, waarop Loebèr's voornaamste materiaal is ondergebracht, in 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden [1]), doet een beschouwing volgen over het toen juist verschenen rapport der Commissie van Advies, die zich had moeten uitspreken over de vraag, of dit Museum te Leiden moest blijven. Rouffaer stelt zich, de zaak van nationaal standpunt beziende, aan de zijde van het éene

[1]) Een uitlating in Rouffaer's artikel aangaande de houding van den Directeur van genoemd museum tegenover den heer Loebèr heeft een protest-brochure, Fatsoen en eerlijkheid, door dr. J. D. E. Schmeltz (Leiden 1904), een antwoord van Rouffaer in de Nieuwe Rott. Cour. van 6 Maart 1904 en een nieuw ingezonden stuk van dr. Schmeltz op 8 Maart tengevolge gehad.

lid der Commissie(den heer IJzerman), die zich voor overbrenging naar Amsterdam had uitgesproken. Bij één onderdeel van Rouffaer's betoog kan men er zich rekenschap van geven, hoezeer in de laatste vijf-en-twintig jaar de gangbare opinie der deskundigen is gewijzigd. Het is waar hij uitroept dat, waar ook het museum moge komen, men alles moet tentoonstellen, alles uitstallen, en alléén het minderwaardige in dépôt houden. Deze opvatting zal thans wel door geen museum-autoriteit meer onderschreven worden; voor het overige is er allerlei in hetgeen van de Leidsche museum-toestanden wordt gezegd, dat helaas eerst thans iets van zijn actualiteit begint te verliezen.

Eveneens in 1904 heeft Rouffaer tezamen met J. Habbema een rapport ingediend over de antwoorden, die op een prijsvraag van het Koloniaal Museum te Haarlem waren ingekomen inzake het sirihgebruik en datzelfde jaar gaf hem nog op andere wijze gelegenheid om zijn inzicht, zoowel in de nijverheid als in de agrarische toestanden, productief te maken. In verband met het renteloos voorschot, dat minister Idenburg op de begrooting van 1904 aan Indië wilde verleenen, had de Kamer een afgerond plan bij afzonderlijk wetsontwerp verlangd, en daartoe consulteerde de minister een drietal kenners van Indië, in het vaderland aanwezig. Eén dier drie, mr. C. Th. van Deventer, verzocht onder meer de medewerking van Rouffaer, en deze schreef dientengevolge vijf stukken, te weten over den Agrarischen rechtstoestand der inlandsche bevolking op Java en Madoera, den handel, de scheepvaart, de visscherij en vischteelt, de voornaamste industrieën der inlandsche bevolking. De vier laatstgenoemde zijn afgedrukt in het in 1904 verschenen „Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking op Java en Madoera", dat over de industrieën in den vorm van een afzonderlijk Aanhangsel; aan het eerste heeft mr. Van Deventer slechts eenige gegevens ontleend [1]).

Van dit rapport over den agrarischen rechtstoestand heeft de auteur zelf gebruik kunnen maken, toen hij het volgend jaar het artikel „Vorstenlanden" voor de Encyclopaedie opstelde; evenals bij Beeldende Kunst het geval was, verwijst dus ook dit artikel telkens naar een ongepubliceerde grootere studie. Deze zelf bleef door allerlei omstandigheden ongedrukt tot 1918; toen Rouffaer er van

[1]) Ook in 1905 heeft Rouffaer op verzoek van Van Deventer nog een nota over de uitzwerming der Javanen opgesteld, toen in November de kwestie der Javaansche emigratie naar de Buitenbezittingen in de Tweede Kamer in behandeling kwam

had afgezien voor den tweeden druk der Encyclopaedie het artikel Vorstenlanden om te werken en het agrarisch deel daarvan zou worden behandeld door prof. Van Vollenhoven, welke een andere opvatting was toegedaan, stelde de schrijver er prijs op, dat de druk niet langer zou worden uitgesteld. Men zal het rapport dus vinden in de Bijdragen van 1918, met enkele toevoegingen, en gevolgd — als een soort van tegengif, zegt Rouffaer zelf — door een Anti-Rouffaer van prof. Van Vollenhoven. Een inleiding geeft, als fundament van het geheele betoog, het bewijs dat de souverein op Java eigenaar is van den grond, en daaruit worden dan de agrarische rechtstoestanden van de Vorstenlanden, als meest ouderwetsche, van de Gouvernementslanden, die onder vreemde invloeden zijn gekomen, en van de bijzondere categorieën der pĕrdikan-desa's en particuliere landerijen verder verklaard.

Van de overige stukken is dat over de industrieën het belangrijkste. Nagegaan wordt, wat er op dat gebied nog aanwezig is en wel achtereenvolgens wat betreft de textiel-nijverheid, de houtbewerking (huis- en scheepsbouw), het vlechtwerk en de vezelstoffenbewerking, steen- en pottenbakkers- en steenhouwerswerk, metaalbewerking, lederbewerking. In het algemeen geldt, dat de oude technieken zóó gewijzigd en verbeterd moeten worden, dat zij de concurrentie kunnen doorstaan. Aanbevolen wordt bijvoorbeeld ook de oprichting van stoomspinnerijen en witweverijen, het geven van deskundig onderricht in vlechttechniek, ambachtsonderwijs in goud- en zilversmidswerk en in de smeedkunst; maar in de eerste plaats is het toch steeds verbetering van techniek en verruiming van markt, die er op aan komt. Met handel, scheepvaart en visscherij is het mutatis mutandis hetzelfde gesteld.

Ook in een paar Encyclopaedie-artikelen van 1902 kan men wat van Rouffaer's inzichten over de inlandsche nijverheid vinden. De grootste en meest doorwrochte bijdragen heeft de Encyclopaedie van dezen merkwaardigen, en niet altijd gemakkelijken, medewerker echter eerst verkregen voor haar vierde deel, hetwelk in 1905 is verschenen. Daar zijn er bij van een belang en een beteekenis, die hetgeen men zoo gewoonlijk in een Encyclopaedie-artikel vindt, verre overtreft. Trouwens ook elders heeft Rouffaer te kennen gegeven, dat hij de opvatting, als zou zulk een artikel een samenvatting moeten zijn en geen nieuw onderzoek mogen geven, allerminst deelde.

Over het artikel „Vorstenlanden" spraken wij reeds even. Het is voor velen een openbaring, voor ieder een verrassing geweest, en is

reeds dadelijk opvallend door zijn lengte, 132 kolommen, maar meer nog door zijn inhoud. In zijn verschillende rubrieken, waarvan die over grondgebied, vorsten, inlandsch bestuur, landelijk stelsel, landverhuur, rechtswezen de voornaamste zijn, biedt het allerlei tot dusver onbekende bijzonderheden, vrucht van Rouffaer's veeljarige studie ter plaatse. Het artikel geeft in gecomprimeerden vorm de uitkomsten van dat veelomvattend onderzoek. Ook later is Rouffaer bezig gebleven met zijn aandacht aan dit onderwerp te wijden; in 1906 vroeg en verkreeg hij van het departement van Kolonien verlof tot het raadplegen van daar berustende rapporten.

Van de andere Encyclopaedie-artikelen, wier volledige lijst men in de bibliographie kan vinden, vermelden wij hier dat over Valentijn, in samenwerking met den heer Muller — wij herinneren ons hoe Valentijn ook reeds in Indië Rouffaer's aandacht had getrokken —, en dat over vaartuigen, ook met allerlei zaken, die vroeger niemand had opgemerkt; hier leende de zeeofficier Coops voor technische kwesties de behulpzame hand. Dan over de interessante Tĕnggĕreezen: de daaromtrent bestaande uitgebreide litteratuur was door niemand nog goed samengevat; Rouffaer is de eerste die in deze hinderlijke leemte tracht te voorzien, tevens alles bijbrengend, wat eigen kennis van Javaansche toestanden hem aan de hand deed. Ook met „Tijdrekening" heeft hij een zeer nuttig werk verricht.

Ten slotte heeft ook hetgeen is samengebracht onder „Tochten (oudste ontdekkings-)" bijzonder de aandacht getrokken. Het behandelt den tijd vóór de Portugeezen, en vermeldt in chronologische volgorde alle Hindoesche, Grieksche (in Grieksche letters!), Chineesche, Arabische, Italiaansche berichten, ook enkele inlandsche, als hoedanig Pararaton en Nāgarakṛtāgama fungeeren. Men ziet hieruit, hoever het begrip ontdekkingstocht geacht wordt zich uit te strekken, en zal ook zonder dat begrijpen, dat de auteur telkens de gelegenheid aangrijpt om aan de mededeelingen zijner bronnen eigen, dikwijls gewaagde, bijna altijd overweging verdienende, conclusies vast te knoopen. Het artikel behelst dan ook heel wat meer, dan een relaas van ontdekkingstochten; het is een beredeneerd overzicht van alles wat, uit andere bron dan de inscripties, over den Archipel vóór 1500 bekend was. Gegevens van dezen aard kunnen het uitgangspunt vormen van veel onbewezen en onbewijsbare gissingen. Rouffaer is daar nooit voor teruggeschrikt, ook later niet, want hij heeft zich nog veel met dergelijke bronnen beziggehouden. Hij heeft inderdaad dikwijls onderstellingen geopperd, die door de vakgeleerden op goede

gronden werden afgewezen, tot zijn ongehuichelde teleurstelling. Hij heeft echter ook in heel veel gevallen door een soort intuitie het juiste inzicht gehad; veelal is voor een zijner gevolgtrekkingen, die toen zij geopperd werd als een zuivere hypothese in de lucht hing, later het bewijsmateriaal aan het licht gekomen. Maar ook waar hij faalde, heeft hij door het verrassende zijner voorstellen anderen tot nader onderzoek geprikkeld en door een aanvankelijken misslag toch tot de ontdekking der waarheid geleid. In zulke gevallen was hij de eerste, om zich daar hartelijk over te verheugen; eigen roem heeft hij nooit gezocht.

Het jaar 1906 zette hij in met het schrijven van een Voorbericht bij Nieuwenkamp's Bali en Lombok, waarvan het eerste deel in dat jaar verscheen, en gaf daarin aardige bijzonderheden over kunstenaars in Indië, met een beschouwing over het karakter der kunst van Bali. De aanraking met dezen kunstenaar, dien hij ook persoonlijk nader trad, heeft tot een blijvende vriendschap en een blijvende bewondering geleid. Iets later in dat jaar komen de Bijdragen met een artikel, welks eigenaardige inhoud al uit den titel blijkt: „De Hindostansche oorsprong van het „negenvoudig" Sultans-zegel van Atjeh, aangetoond o.a door een merkwaardig Hindostansch schilderijtje van ca. 1700. Tevens onder herkenning eener teekening van Rembrandt". De kenner der Hollandsche kunst treedt hier dus ook weer even te voorschijn. Het schilderijtje geeft het portret van den Groot-Mogol Aurangzeb tusschen de in een kring daaromheen geplaatste medaillons zijner voorvaderen; op dezelfde wijze blijkt het grootzegel der Mogols ingericht, maar dan met de namen in plaats van de beeltenissen, en het Atjèhsche sultanszegel is niets anders dan een navolging van dat der groote heerschers van Indië. Door middel van de portretten kan de vorst, die op een teekening van Rembrandt (in het Britsch Museum) op zijn troonschabel zit, en door Sarre als Akbar was geïndentifieerd, worden herkend als Jahāngir. Het volgend jaar gaf de Atjèh-kenner bij uitnemendheid, prof. Snouck Hurgronje, nog eenige aanvullingen op wat hij Rouffaer's „helder betoog" noemde [1]).

In den loop van 1906 werd aan Rouffaer — die inmiddels verhuisd was en thans Stadhouderslaan 14 woonde — nog een nieuwe functie opgedragen naast die aan het Instituut, namelijk het secretariaat der redactie van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig

---

[1]) In Bijdr. 7: VI p. 52—55.

Genootschap. Voorzitter dier redactie werd gelijktijdig de heer J. F. Niermeyer, terwijl het Genootschap zelf werd gepresideerd door den heer J. W. IJzerman, met wien Rouffaer reeds sedert zijn eerste werkzaamheid bij het Instituut bekend was. In Niermeyer heeft Rouffaer, ondanks alle erkenning van diens goede eigenschappen, te veel de zwakke stee gezien om met hem tot een bepaalde vriendschap te geraken; voor den heer IJzerman daarentegen koesterde hij een waardeering, die de aanvang geweest is van een vriendschapsband. Ook op wetenschappelijk gebied zouden beiden eenige jaren later in zeer nauwe relatie treden.

's Genootschaps tijdschrift toont van stonde aan de werkzaamheid van den nieuwen secretaris. Het eerste, dat hij er in zet, een bespreking van de inaugureele oraties der Delftsche hoogleeraren Molengraaff en Van Bemmelen, is merkwaardig, omdat Rouffaer er als oud-student in het mijningenieurs-vak spreekt en op ietwat ironischen toon oude herinneringen aan zijn studietijd ophaalt; hij kan daar nu klaarblijkelijk met kalmte op terugzien, het oude zeer is weggesleten. Wat hij verder in de eerstvolgende jaargangen schrijft, zijn hoofdzakelijk korte berichten en besprekingen; van de grootere artikelen is één, over den naam Seran voor Zuidwest Nieuw-Guinea, van historisch-geografischen aard, en ontleent weer een tot dusver niet op de juiste waarde geschat gegeven aan Rumphius; het andere behandelt de vroegere opvaarten van de Mambèrámo, en bepleit de noodzakelijkheid eener verdere verkenning dezer merkwaardige rivier.

Beide hebben dus betrekking op Nieuw-Guinea, en datzelfde is met een groot deel der kleinere stukken het geval. Daar is reden voor: het Aardrijkskundig Genootschap hield zich in die jaren veel met deze streken bezig en had er de Zuidwest Nieuw-Guinea-expeditie heen gedirigeerd, waarvan de resultaten nog altijd het licht moesten zien. Ook met de verzorging van deze uitgave werd Rouffaer belast, en zoo moest hij zich vanzelf met allerlei kwesties gaan bemoeien. Het werk, in 1906 reeds aangekondigd, verscheen eerst in Mei 1908; Rouffaer schreef er een Voorrede bij, en van hem is ook het voorstel om den hoogsten top naar den eersten ontdekker van dit gebergte Carstensz-top te noemen.

Doordat hij zich meer dan vroeger op aardrijkskundig terrein bewoog, is er sprake van geweest hem te bestemmen voor den nieuwen leerstoel in de aardrijkskunde te Utrecht, waarvoor hij zich echter niet geschikt achtte, zoodat dit professoraat ten slotte door Nier-

meyer is bezet. Later echter is hij een zeer ernstig candidaat geweest voor het buitengewoon professoraat in de ethnographie, eveneens te Utrecht, en dit was inderdaad geheel overeenkomstig zijn wenschen. Toen hij begin 1909 naar Indië vertrok, was dat met het vooruitzicht, om na terugkomst dit nieuwe ambt te zullen aanvaarden. Aangezien er, toen het zoover was, van dit vooruitzicht niets gekomen is, heeft het geen nut er hier verder bij stil te staan. Het is moeilijk zich Rouffaer voor te stellen in een dergelijken werkkring, die hem ongetwijfeld veel teleurstelling zou hebben berokkend.

Inmiddels naderde het groote werk, dat hij voor het Instituut had ondernomen, zijn voltooiing: in September 1908 verscheen de Catalogus der Koloniale Bibliotheek. Over de verdiensten van dit kostelijk werk van meer dan 1000 bladzijden, behoeft hier zeker niet gesproken te worden. Door de duidelijke en overzichtelijke beschrijving der boekwerken, de systematische indeeling en de voortreffelijke registers is het werk buitengewoon gemakkelijk in het gebruik en heeft het de rijke bibliotheek eerst recht voor ieder belangstellende toegankelijk gemaakt. Enkele door de practijk wenschelijk gebleken kleine wijzigingen zijn door den heer Muller in latere supplementen toegepast, doch overigens is de doelmatige methode gehandhaafd. Men kan altijd direct zien, wat er over een bepaald onderwerp aanwezig is, en heeft doordat de registers niet alleen namen maar ook verkorte boektitels vermelden, ook dadelijk een gewenscht werk voor oogen. Op dezen voortreffelijken Catalogus konden Rouffaer en Muller — terecht staan beider namen op het titelblad — met reden trotsch zijn.

In het Voorwoord geeft Rouffaer ook aan dr. Kielstra alle eer, als dengeen die het denkbeeld van de vereeniging der bibliotheken van Instituut en Indisch Genootschap heeft verwezenlijkt, en onder wiens secretariaat de verzameling voortdurend is uitgebreid om haar te maken tot *de* koloniale bibliotheek hier te lande, de onvoorwaardelijk beste instelling van dien aard. Van het voorloopig bereiken van dit doel legde de Catalogus getuigenis af, en met het beëindigen van dit werk meende Rouffaer dat ook de taak, waarvoor hij tot adjunct-secretaris was benoemd, was afgeloopen. Dadelijk nadat de Catalogus het licht had gezien, vroeg hij dan ook ontslag, tegen het einde van het jaar.

Er was echter nog een tweede, zeker niet minder klemmende reden, die hem tot dit besluit noopte, en diezelfde reden deed hem einde 1908 eveneens het secretariaat van het Tijdschrift Aardr.

Genootsch. neerleggen, onder bijzondere dankbetuiging aan zijn medewerkers dr. Easton en den heer Craandijk. Het was het allengs tot vasten vorm gekomen plan om voor de tweede maal een groote reis naar Indië te ondernemen. Ook aan een derde functie moest die reis een einde maken, het bestuurslidmaatschap van de in Maart van ditzelfde jaar opgerichte Linschoten-Vereeniging. Het ligt voor de hand, dat Rouffaer aan het tot stand komen van die nuttige vereeniging, wier doel, het uitgeven van zeldzame of onuitgegeven Nederlandsche zee- en landreizen en landbeschrijvingen, zoo geheel in zijn lijn lag, met de grootste sympathie had medegewerkt.

Het Instituutsbestuur verleende het ontslag natuurlijk op de meest eervolle wijze, en gaf in de laatste vergadering van dat jaar bij monde van zijn voorzitter prof. Kern nog eens uiting aan zijn gevoelens van dankbaarheid voor al hetgeen Rouffaer én aan de boekerij én aan den catalogus én in andere opzichten had gedaan. Zijnerzijds liet Rouffaer zich inschrijven als donateur, en overhandigde op deze zelfde laatste vergadering nog eenige belangrijke boekgeschenken ten behoeve der hem zoo dierbare bibliotheek [1]).

Het plan voor een Indische reis, ditmaal in hoofdzaak naar de Buitenbezittingen, was reeds in den loop van 1907 tot rijpheid gekomen, doch daar het thans uitgesloten was, dat Rouffaer uit eigen middelen die reis zou bekostigen, was de verwezenlijking afhankelijk van hulp van elders, in de eerste plaats van de regeering. Ter voorbereiding hadden in September van dat jaar de eerste besprekingen plaats met prof. Snouck Hurgronje en den heer Groeneveldt; beiden beloofden gaarne hun ondersteuning, hoewel de heer Snouck, Rouffaer kennende, er dadelijk bijvoegde, dat hij het boek, hetwelk Rouffaer zich als resultaat van de reis dacht, slechts zag „in een ver nevelig verschiet". De uitkomst heeft geleerd, hoe juist dit gezien was!

De volgende stap was, dat in Juli 1908 mr. Van Deventer het plan voorlegde aan minister Idenburg en bij dezen een welwillend oor vond; alleen kon de regeering niet rechtstreeks een opdracht geven, maar gaf zij er de voorkeur aan, het initiatief van een ander lichaam financieel te steunen. Dat andere lichaam werd, dank zij de tusschenkomst van den heer IJzerman, het Aardrijkskundig Genootschap. Ieder, die Rouffaer en zijn werk kende, bevorderde gaarne diens voornemens, en zoo werden reeds bij een der nota's van wijziging voor de begrooting 1909 de eerste gelden aangevraagd. Rouffaer

[1]) Zie Notulen 1908 (in Bijdr. 7. VIII) p. VIII en XI sq.

zelf had inmiddels, naast voorbereiding in Nederland, ook een bezoek aan Londen in Augustus reeds eenigermate aan zijn plannen dienstbaar gemaakt.

Het doel van de reis wordt in een voor den minister bestemde nota door den aanvrager zelf aldus omschreven: „De heer G. P. Rouffaer gevoelt sedert langen tijd de behoefte om verschillende ethnografische gegevens door hem en anderen verzameld en hoofdzakelijk betrekking hebbende tot den N.-I. Archipel in een systematisch verband samen te vatten. Hij zou zich daarbij vooral willen laten leiden door hetgeen de geschiedenis omtrent vroeger bestaan hebbende toestanden en de ontwikkeling daarvan tot de thans bestaande leert. Ten einde nu echter verschillende gegevens omtrent thans bestaande toestanden aan de werkelijkheid te toetsen en wellicht geheel nieuwe gegevens te verzamelen, acht hij het ondernemen van een studiereis naar N.-Indië noodzakelijk, waarbij hij dan zijn aandacht vooral zou willen richten op verschillende streken der buitenbezittingen." Het vooruitzicht te Utrecht werd ter aanbeveling eveneens aangevoerd. De reis zou twee jaar duren, en zich ook uitstrekken tot de Filippijnen, Britsch-Borneo, Portugeesch-Timor en het schiereiland Malaka. De kosten waren begroot op f 11.000, waarvan het Genootschap f 5000 en de regeering de rest op zich nam.

Daar de verdere voorbereiding vlot van stapel liep, daargelaten eenige uit zijn correspondentie blijkende zenuwachtigheid van Rouffaer, kon deze in April 1909 de reis aanvaarden. Voor het zoover was, had hij aan nog één laatste taak de hand gelegd, die hem bij tusschenpoozen gedurende de afgeloopen drie jaren na aan het hart had gelegen, het persklaar maken der archaeologische nalatenschap van dr. Brandes.

Dadelijk na diens overlijden in Juni 1905 waren de stukken, die deze geleerde voor toekomstige monographieën had gereed gemaakt en die betrekking hadden op de Tjandi Singasari en op de Wolkentooneelen van Panataran, naar Nederland gestuurd; de Commissie van Bijstand had tot den druk besloten, de verzorging daarvan aan haar secretaris opgedragen, en tevens gaarne diens aanbod aanvaard om het nieuwe deel te doen voorafgaan door een Herdenking van Brandes van zijn hand. De eigenaardige werkwijze van Rouffaer, die ook hier steeds wijzigde en toevoegde, en het feit dat hij voor allerlei details overleg met Indië noodig vond, heeft een bedenkelijke vertraging veroorzaakt, zoodat het werk eerst aanvang 1909 is verschenen.

Van de beide stukken, waaruit de monographie bestaat, behoefde dat over Panataran slechts van enkele noten voorzien te worden; aan de beschrijving van Singasari daarentegen heeft Rouffaer, behalve zijn noten, meer tekst toegevoegd dan het oorspronkelijke manuscript bedroeg; pag. 50—116 zijn geheel van zijn hand, en behelzen een zeer uitvoerige bibliographie en niet minder uitgebreide beschouwingen over de beteekenis van bepaalde tempelresten en beelden, en over de lotgevallen van het bekende, thans te Berlijn staande beeld van den Bodhisattwa Mañjuçrī. Het is de eerste maal, dat Rouffaer zich op zuiver oudheidkundig terrein beweegt, al komt hier natuurlijk ook veel historisch onderzoek bij te pas. In dat laatste is hij het gelukkigst, meer dan in zijn archaeologische hypothesen, waarbij zijn zelfverzekerdheid niet altijd de zwakte der argumenten kan bedekken. De waarde van dit werk ligt dan ook minder in de eigenlijke conclusies dan in de nauwkeurige en scherpzinnige wijze, waarop het materiaal bijeengezocht en bearbeid is. Schrijver dezes, die in dezen zelfden tijd zich voorbereidde op het overnemen van Brandes' taak, mag hier wel even getuigen, hoeveel hij van Rouffaer geleerd heeft, toen deze bij alle drukte van zijn aanstaand vertrek, toch gelegenheid vond om onder het bewerken dezer hoofdstukken ook den jongen vakgenoot op de meest onbekrompen wijze mede te deelen van zijn kennis en van zijn enthousiasme.

Over de Herdenking van Brandes spraken wij reeds even. Door personen, die Brandes na hebben gestaan, is wel gezegd, dat Rouffaer er niet altijd in geslaagd is bij de beschrijving van diens levensomstandigheden den juisten toon te treffen. Hoe het ook zij, de oprechte waardeering en even oprechte kritiek, die uit het opstel spreken, doen aangenaam aan, en het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat het feitenmateriaal aan nauwkeurigheid en volledigheid niets te wenschen overlaat. Zoo geeft het stuk, ondanks mogelijke gebreken, van Brandes' wetenschappelijke ontwikkeling een helder beeld, in het bijzonder van zijn archaeologische werkzaamheid. De buitengewone beteekenis van Brandes op dit gebied, door Rouffaer gevoeld toen anderen nog twijfelden, komt hier ten volle tot haar recht.

In Maart 1909 werden zoowel Tjandi Singasari als de Herdenking afgesloten. Dadelijk daarop vertrok hij, en na nog een dag of drie in Venetië te hebben doorgebracht, scheepte hij zich den 15den April te Genua in op het stoomschip Rembrandt.

IV.

Het van te voren opgestelde reisplan, dat Rouffaer op zijn tweede Indische reis dacht uit te voeren, is bewaard gebleven. Het luidt als volgt.

In Mei 1909, na een kort verblijf te Batavia, naar de Lampongs, overland naar Palembang, en eveneens overland naar Bengkoelen. Dan in Juni een tweede doorkruising van Sumatra, van Padang naar Siak, en in Augustus een derde, van Deli naar Baroes of Singkĕl. Vervolgens in September langs Tapa Toean en Meulaboh naar Koeta Radja, overland naar Pedir, en in October naar Batavia terug. In November Java door en van Soerabaja naar Makassar, van waar uit in December de Saleier en Boeton bezocht zouden worden. Voor 1910 stond in Januari een overlandreis naar Pare-Pare op het programma, en voorts zou, eveneens overland, van Donggala via het Poso-meer naar Mapane worden getrokken; in Maart moesten Gorontalo, de overlandreis vandaar naar Kwandang, en Menado volgen. Dan kwamen in Mei Ternate, Ambon en Banda aan de beurt, in Juni Dobo en Mĕraukĕ, c.q. Fakfak, in Augustus de Tĕnimbĕr en Zuidwester-eilanden, benevens Timor Dilly. Vervolgens in October Timor Koepang; via Ende en Bima zou Laboean Hadji op Lombok bereikt worden, waarna in November zoowel Lombok als Zuid-Bali dwars zouden worden doorgetrokken, zoodat over Banjoewangi de terugreis naar Soerabaja kon plaats hebben. Daarna Borneo; in December Bandjarmasin en Koetei, in Januari 1911 Pontianak en een verdere reis via Broenai naar Manila. Van de Filippijnen kon in Maart over Singapore en Penang naar Oleh-leh worden teruggekeerd en vandaar zou in April de boot naar Nederland worden opgevangen. Gelijk men ziet, een keurig plan, volgens hetwelk inderdaad alle gewenschte streken binnen het geraamde tijdsverloop van twee jaar bezocht konden zijn.

Hoe geheel anders is dat alles uitgekomen!

Van het verloop der reis zijn wij helaas niet op de hoogte door het voorgenomen groote werk, waarin het ter plaatse waargenomene had moeten worden samengevat met de vruchten van historische studie. Doch zijn oude gewoonte getrouw, is Rouffaer dadelijk aanteekeningen gaan maken in dagboek-vorm, en hoewel van de 30 daartoe aangeschafte boekjes nog geen vierde volgeschreven is, zijn wij toch voor die gedeelten van de reis, waarbij hij tijd en gelegenheid voor deze notities had, over zijn doen en laten nauwkeurig

ingelicht. Enkele stukken konden uit klad-aanteekeningen aangevuld worden; andere echter ontbreken. Vandaar dat het hieronder volgend relaas van Rouffaer's reis een ietwat onevenwichtig karakter moet dragen, afhankelijk als het is van de telkens aanwezige gegevens.

De zeereis zelf had het gewone verloop; zij eindigde — eerste, kort voor het vertrek uit Europa vastgestelde afwijking van het programma — voorloopig te Singapore, waar het schip op 7 Mei arriveerde. Het eerste wat Rouffaer er aanteekent, als hij van de Rembrandt de stad inwandelt, is „diepe indruk kranigheid Chin. kunst," gevolgd door de grootschheid der reede. Na een paar dagen ter orienteering, vangt op 9 Mei de studie aan. Niet alleen het museum, waar Hanitsch op dat oogenblik conservator is, maar alle mogelijke andere zaken worden eveneens opgenomen; allerlei personen worden opgezocht, of op andere wijze in den kring van belangstelling getrokken, en juist als vijf-en-twintig jaar geleden krijgen wij naar aanleiding daarvan allerlei rake typeeringen van personen en toestanden. Er is natuurlijk ook veel bij die aanteekeningen, dat niets met studie te maken heeft, en men krijgt al dadelijk het idee: *te* veel. Uit niets blijkt dat er een plan van onderzoek was, en bepaalde zaken in het bijzonder nagegaan moesten worden. Alles, wat hem interessant voorkomt, laat hij, men zou bijna zeggen passief, ware het niet dat hij zich zoo uitermate weinig passief gedraagt, op zich inwerken. Informatie in den ruimsten zin, maar eigenlijk niet veel meer.

Te Singapore zelf wordt nog al wat studie gemaakt in den Botanischen tuin; ook heeft een uitstapje naar Djohor Bahru plaats. Op 18 Mei vertrekt Rouffaer naar Malaka en is daar dan eenige dagen aan het opnemen en aanteekenen, vooral op oudheidkundig gebied. Den 24sten vertrekt hij weer, gaat via Kuala Lumpur naar Ipoh, bezoekt een tinmijn, verblijft een paar dagen te Taiping, waar het Perak-museum en de heer Wilkinson de punten van aantrekking zijn, gaat dan een rubberonderneming bekijken, en bereikt den 30sten Penang, waar hij dr. Lüring spreekt. Op den terugweg wordt het museum te Kuala Lumpur bezocht, waar, evenals te Taiping, vooral de weefsels de aandacht vragen; op 3 Juni is Rouffaer te Singapore, en den volgenden dag, vier weken na zijn aankomst, reist hij verder naar Batavia.

Voor hij scheep gaat, teekent hij aan een pakket boeken voor de Koloniale Bibliotheek te hebben in orde gemaakt, en aan den heer

Muller te hebben geschreven. Dat zal nog heel dikwijls in de memoranda voorkomen: met grooten ijver is Rouffaer gedurende de geheele reis de belangen der bibliotheek blijven behartigen. Voor aankoop was hem een bescheiden crediet toegestaan; maar van veel meer belang was, dat hij door zijn persoonlijke tusschenkomst telkens weer personen en instellingen er toe wist te bewegen om de bibliotheek door boekgeschenken te verrijken.

Op 6 Juni wordt Batavia bereikt. Wij hebben vroeger de eerste indrukken van den jongen tourist van 1885 vermeld; als tegenhanger zij thans eveneens opgenomen, wat de ongeveer vijftigjarige Rouffaer van 1909 van zijn eersten dag te boek stelde:

„Zondag 6 Juni. 'S morgens 6 uur aan stuurboord licht Zuidwachter dwars in regenbui, waarna dat van Edam volgt; dan Alkmaar, Enkhuizen en Leiden, waarna haven Tandjoeng-Prioek achter wolkgordijn in zicht komt. Om 7 uur instoomen. Eerste indruk: handel Batavia tot h. Singapore als 1 : 20; daargelaten de op orders wachtende stoomschepen buiten de hoofden voor anker liggend, niet veel stoombooten aan Westkade, en een enkele aan oostelijke kolenkade; geen Chineezen haast op de kade te zien, alleen inlanders en zéér gemengde Europeanen. Door douane-onderzoek langzaamheid bij 't aan wal komen, en gezeur; modderpoelen, door den regen, om en bij het station; minder soort 1e klasse-wagens, vergeleken met de F. M. S. Railways; besliste onzindelijkheid der W.C. tusschen de afdeeling der 1e en 2e klasse in de wagon; hinderlijke belachelijkheid van het Plakkaat-Pendek, dat ik *niet* eerbiedig, en dat aangeplakt is in eenige exx. in Holl. en Fransch in elke coupé. Onder regen naar Batavia S. S.-station, voor 't eerst daar in sado langs vrij slechten Molenvliet-weg, komen in Hôtel des Indes, vinden van allerlei brieven. Ontmoeten mijning. Moerman. 'S namiddags eerste wandeling op weg naar Van Ronkel: Molenvliet smaller geworden dan herinnering meende, mooie roode kleur der Tjiliwoeng-muren tusschen Noordwijk en Rijswijk vervangen (sinds wanneer?) door weinig sprekend grauw, de wegen — zelfs om het Koningsplein — onvoldoende, niet-mooi, de tamarinde-boomen die de wegen omzoomen zeer liefelijk, hier en daar intiem, doch zonder het grootsche der angsana-dreven te Penang en hier en daar te Malaka, het „Wilhelmina-park" beslist onvoldoende onderhouden, het Koningsplein tè groot door zijn afmetingen, een „gaping" in het stadsverband in stee van een plein, alleen gered door de vreedzaam daarop weidende kudde koeien, zoo de gedachte wek-

kend van een meent: alleen de koepellijn van de Willemskerk spreekt daarin, het zinken dak van het „Station Weltevreden" zegt niets, de aardige roode daken van een 3-tal gebouwtjes benoorden daarvan (nieuwe R. K. Broederschool) doen aardig. Daarna 1e bezoek bij Van Ronkel", enz.

Den volgenden dag hebben verdere bezoeken plaats en woont Rouffaer een Directie-vergadering van het Bataviaasch Genootschap bij, waar hij al dadelijk eenige mededeelingen doet en wenschen uit, o.a. om het Genootschap in nauwe relatie te brengen met de Straits Branch der Royal Asiatic Society. Op die vergadering maakt hij ook kennis met een man, van wien hij gedurende en na zijn reis nog veel vriendschap zou ondervinden, den heer J. P. Moquette, die de numismatische verzameling van het Museum beheerde, en tevens in het bezit was van een eigen ethnographische collectie, waaruit Rouffaer spoedig de koedi's zou beschrijven.

Een paar dagen later is het Topographische Inrichting, die zijn groote belangstelling gaande maakt, vooral omdat hij er veel geheel anders (en beter) vindt dan hij had vermoed; een aantal bezoeken aan deze inrichting zijn nog gevolgd en hebben aanleiding gegeven tot een beschrijving voor het Aardrijkskundig Genootschap, gelijk ook andere stukjes in dezen tijd werden op schrift gesteld. Bij één daarvan, over het voorkomen van oudheden volgens vroegere berichten in Sĕkadau (West-Borneo) had hij de voldoening nadere gegevens van den controleur ter plaatse uit te lokken [1]).

Ook in den lithograaf der Topographische Inrichting, den heer J. W. Teillers, begroette Rouffaer een hem dadelijk zeer sympathiek persoon. Voorloopig intusschen was hij het meest intiem met den landsarchivaris, dr. F. de Haan, met wien hij geregeld, dikwijls dagelijks, van gedachten wisselde en in wiens onderzoekingen (het groote werk Priangan was toen juist voor den druk gereed) hij zeer deelde. Ook persoonlijk genoot hij zeer van de gesprekken met De Haan, evenals van de gemeenschappelijke fietstochten — Rouffaer had zijn eigen karretje van eigenaardig Zweedsch model meegebracht — in de omstreken.

Voor het overige bemerken wij weinig van eigenlijke studie, maar zooveel te meer van gesprekken met alle mogelijke menschen, doorgaans menschen van beteekenis. Een gaarne behandeld onderwerp is Nieuw-Guinea: de heeren Lorentz en Van Nouhuys waren toen

[1]) J. Bouman in Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) p. 314—325.

juist te Batavia, vóór de tweede Lorentz-expeditie; maar ook andere zaken zijn welkom. Mannen als Vissering, Van Rees, De Graaff worden aangehaald, en dan, na diens aankomst te Batavia, ook Colijn. Met groote liberaliteit geeft die laatste aan Rouffaer gelegenheid om vrij te werken in allerlei hem dienstige stukken. Het zou natuurlijk onbescheiden zijn, hier Rouffaer's oordeel over bekende, thans nog levende, personen te vermelden, en dat is jammer genoeg, want, hoewel hij kritisch keek, boosaardig is hij nergens, en zijn korte karakteristieken van bijvoorbeeld de menschen, die hij op een bestuurs- of commissie-vergadering meemaakte, zijn meesterlijk.

Bij gesprekken alleen bleef het niet; al heel gauw treft, hoe Rouffaer waar hij het noodig vindt, raadgevingen en voorstellen niet achterhoudt. Op het Museum komt hij lof en blaam over de Directie-leden uiten; hij is het, die als Hanitsch in Batavia is, hem 's Genootschaps bibliotheek vertoont, en hij is het ook, die een poosje later met den betrokken ingenieur B. O. W. confereert over de vraag, welke kleur de raamkozijnen van het Museum moeten krijgen. Op dezelfde manier gaat het elders. Men kan begrijpen, dat dit dikwijls kwaad bloed zette en niet ieder inzag, dat Rouffaer steeds het belang der zaak op het oog had, nooit zich uit persoonlijke overwegingen mengde in zaken, die hem eigenlijk niet aangingen. Met dat al, wat men zijn bemoeizucht noemde, werd hem al heel gauw nagehouden: ook in het Indië van 1909 was de meneer uit Holland, die eens zou komen vertellen hoe het moest, niet populair.

Bij al deze bemoeienis blijft de studie wat op den achtergrond; maar Rouffaer woekert met zijn tijd en vindt toch telkens weer gelegenheid om stukken op gouvernementsbureaux in te zien, en op het Museum te werken. Eerst is het de ethnographische afdeeling daar; maar wat hij noteert van een hem bij uitstek bekend onderwerp, de weefsels, blijft steken na luttele regels. Dan wordt het vooral de nalatenschap van Brandes, die hem aantrekt, in het bijzonder de epigraphische, en hetgeen op het gebied der inscripties sinds Brandes' dood gedaan, en meer nog verzuimd was. Hoe langer hoe meer nemen deze oudheidkundige beslommeringen hem in beslag. Aardig is het, in verband met zijn latere behandeling van dit onderwerp, aangeteekend te vinden, hoe hij op een gegeven moment tot de ontdekking komt, dat het oude Malayu het moderne Djambi moet zijn. Over deze en soortgelijke vondsten komen dan weer mededeelingen in een vergadering van het Bataviaasch Genootschap.

Eind Juli wordt een andere zaak aangepakt, weder op voor Rouffaer karakteristieke wijze. Op zekeren ochtend neemt hij kennis van de stukken over de beraamde Engelsche expeditie naar Nieuw-Guinea, en deze treffen hem diep; in een onderhoud met den heer Colijn spreekt hij uit, dat het onze plicht is vóór de Engelschen den doorsteek te doen, desnoods door twee expedities, respectievelijk van Havik-eiland en Mimika uit. Colijn suggereert den Gouverneur-Generaal te gaan spreken, die zoo iets stellig aan Christoffel zal opdragen. Zoo gezegd, zoo gedaan. Denzelfden avond is Rouffaer te Buitenzorg, en den volgenden ochtend, na een genotvolle wandeling, ten paleize. Het gesprek met Van Heutsz verdient in Rouffaer's eigen woorden weergegeven te worden.

„Na eerste inleidende woorden gaat de G.-G., die er uitstekend uitziet, met nuchtere helderheid spreken over o.a. bouwen te Batavia om van Koningsplein een waardig centrum te maken van goede Regeeringsgebouwen, waarbij op het Batav. Museum een verdieping op kon; evenals Singapore, zegt hij, moet Batavia flinke gebouwen krijgen, daarbij zelf verwijzend naar „zijn" Kota-Radja-bouw, waarbij een opzichter van den Waterstaat wel kon o.a. met gootconstructie op de huizen, wat de ingenieurs niet konden. Zeggen hoe hij de begrooting voor 1910 expres had belast met diverse belangrijke reorganisaties, o.a. van geneeskundigen dienst en aankoop lijn Batavia—Buitenzorg, om het zijn opvolger makkelijk te maken, „als nu Idenburg, zooals ik hoop, mijn opvolger zal worden". Spreken over de 4 % hoofdelijken omslag op Sumatra's Westkust, die hij als maximum wilde, terwijl Min. Fock om doctrinaire redenen niet meer wilde dan 2 %. Dan spreken over wegen die men met auto b.v. op Sumatra's Oostkust nu kan gaan, makkelijk tot het Toba-meer, en dat Cremer met 2 auto's van Medan naar Padang wil. Ik: „het zal nog wel lang duren vóór men in een auto op Nieuw-Guinea van Noord- naar Zuidkust zal kunnen gaan." De G.-G.: „ja, Nieuw-Guinea . . .". Nu is dit op het tapijt, en noemt hij zelf even Christoffel. Ik pak de kans, kan den G.-G. op de kaart het gewenschte traject Havikeiland-Carstenstop-Mimikamond wijzen, en zeggen dat dit een prachtige opdracht voor Christoffel zou zijn. Het psychologisch oogenblik is er geweest; mijn taak is gedaan. Even daarop vraagt de G.-G. mij ten eten; ik accepteer gaarne, en neem afscheid. Vredig en verheugd ga ik naar huis."

Bij het diner geeft de Gouverneur-Generaal aan Rouffaer dan nog gelegenheid om openlijk over den zeer wenschelijken doortocht, het

eerst door Nederlanders, te spreken. Zoo is de zaak op touw gezet, en het boekje komt nog dikwijls op deze expeditie terug, waarvan, zooals men weet, ten slotte niet Christoffel, maar Franssen Herderschée de man is geweest.

Den volgenden dag wordt Treub bezocht en de terugreis aanvaard. Maar een week later is er al weer een andere aanleiding om plotseling Batavia te verlaten; de wenschelijkheid namelijk om nog iets van de Pasar Malĕm te Soerabaja te zien. Rouffaer logeert daar bij mr. A. Paets tot Gansoyen, voor wien hij een introductie heeft, en die een voortreffelijk gastheer blijkt. Samen gaan zij het oude Ngampel bekijken en bezoeken zij Leran, Grĕsik en Giri, terwijl Rouffaer met zijn gastheer ook een andere zaak bespreekt, die hem na aan het hart ligt, het oprichten van gemeentelijke bibliotheken in de hoofdplaatsen. Op den terugweg naar Batavia wordt Bandoeng aangedaan, om te Lembang het door de goede zorgen van den controleur Kern keurig verzorgde graf van Junghuhn te bezoeken, en dan zijn stukje daarover voor het Gedenkboek te schrijven.

Van deze reis komt Rouffaer met spierpijn terug, en ook in andere opzichten gaat hij zich bij tusschenpoozen wat minder lekker voelen. Toch worden tochtjes gemaakt, bijvoorbeeld naar Depok en later naar Toegoe, en wordt het werk op het Museum voortgezet, thans bijna uitsluitend in de transcriptie-bundels van Brandes. In de Directie-vergaderingen van September en October wordt daar allerlei over verteld; in het bijzonder is hij bezig aan een (in de Notulen opgenomen) lijst der beschreven steenen van het Genootschap, en een nooit afgekomen uitvoerigen inventaris. Met De Haan wordt afgesproken samen een geschiedenis van Batavia te schrijven, waarvan Rouffaer het stuk vóór 1650 voor zijn rekening zal nemen. Met de ongesteldheid hangt een depressie samen, die hem doet neerschrijven, dat hij den indruk krijgt van de onvolkomenheid van eigen werk. Daarnevens is er heel veel in de leiding van het Bataviaasch Genootschap, dat hem niet bevalt; hij spreekt zelfs van een „droeven toestand". Daaromtrent overlegt hij dan verder met den toenmaligen voorzitter, F. A. Liefrinck, en bij een van die gelegenheden komt hij tot een uiting, die op zijn Indisch werk een merkwaardig licht werpt. Het relaas van een gesprek met Liefrinck eindigt aldus: „ik ten slotte hem sterk trachten op te wekken om zijn Boek over Bali te schrijven, waarbij ik hem toevertrouw dat mijn persoonlijke neigingen gingen in andere dan koloniale richting, maar

dat ik, ziende dat andere werkers daar ontbraken en ikzelve krachtig kon mede-arbeiden, dààrom die richting had gekozen."

Men moet daarbij bedenken, dat deze uiting niet zoo maar een opwelling in den loop van een gesprek is, maar later rustig in het memorandum is neergeschreven. Wij behoeven dus niet te twijfelen, dat zóó inderdaad Rouffaer tegenover zijn Indisch werk stond: hij deed het als een plicht, uit verantwoordelijkheidsgevoel, omdat het gebeuren moest, en hij begreep het te kunnen. Het geeft eenigszins een sleutel voor zijn wijze van optreden in allerlei heterogene Indische belangen: hij voelde het als een deel van de zelfopgelegde taak, om waar hij meende een beter inzicht te hebben, dat inzicht ook te doen gelden.

De herdenkingsdag van Junghuhn, 26 October, brengt hem opnieuw een paar dagen naar Bandoeng voor een kranslegging en een toespraak; hij blijft wat ziekig en De Haan vindt hem niet meer „bouillant". Inmiddels wordt hij in beslag genomen door de zorg, om een Indische Junghuhn-Commissie in elkaar te krijgen, als blijkt, dat uit Nederland daarvoor niet gezorgd is; dat geeft allerlei beslommering, maar hij pakt weer energiek aan en de Commissie komt er. Van Buitenzorg uit verschaft een tocht naar Tjiampea hem een „heerlijken ongebroken dag van poëzie op Java"; voor de natuur is hij nog even gevoelig als vroeger, en de meest verschillende soorten natuur weten hem te treffen.

Te Batavia wordt het oudheidkundig werk weer opgevat, en het is niet te zeggen, waardoor dat aan een eind zou zijn gekomen — hij liep rond met het idee zich een half jaar aan de nalatenschap-Brandes te wijden — wanneer er op 14 November niet iets bijzonders was gebeurd, in den vorm van een bezoek van majoor P. J. Spruijt, die hem vertelt van zijn opdracht om in begin 1910 de registratie uit te voeren van de kleine Timor-eilanden, en wellicht ook de Zuidwester-eilanden (dat hing nog van de op handen zijnde nieuwe administratieve indeeling af). Rouffaer voelt dadelijk grooten lust met hem mee te gaan en spreekt daarover; de heer Spruijt moedigt hem warm aan, en ten slotte spreekt men af, twee dagen later nog eens samen te komen. Op dien datum lezen wij: „De kogel gaat door de kerk: ik spreek met Spruijt af, dat ik méêga naar de kleine Timor-eilanden, en geef hem daar de hand op." Het vertrek zal begin Januari plaats hebben.

Er is dus niet zoo heel veel tijd over; allerlei voorbereiding wordt getroffen, het oudheidkundig werk voorloopig afgesloten, nog even

een klacht gelanceerd over het onvoldoend kaartenmaken bij de Topographische Inrichting, enzoovoort. Op 18 December woont Rouffaer den historischen dag bij der overdracht van het Gouverneur-Generaalschap door Van Heutsz aan Idenburg; ook daarvan is een levendige beschrijving bewaard gebleven. Den eersten Kerstdag staat een „heerlijke dag" met den heer Teillers, een tocht naar Toegoe, aangeteekend; dan hebben de afscheidsbezoeken plaats, waarbij men verbaasd staat over het groote aantal daarvoor in aanmerking komende menschen, bagage wordt bij den heer Moquette gedeponeerd, en op 1 Januari 1910 verlaat Rouffaer Batavia.

Onderweg is eerst Baraboedoer aan de beurt, nadat een middag aan het rondzwerven in het van ouds bekende Jogja is besteed; op Baraboedoer was, zooals men weet, in die jaren de groote restauratie door Van Erp in vollen gang, en het sprak van zelf dat Rouffaer die met eigen oogen wenschte te zien; hij had trouwens het secretariaat der Commissie van Bijstand niet neergelegd, daartoe in staat gesteld door de bereidwilligheid van den heer IJzerman om het tijdelijk waar te nemen. Met tram en karretje komt hij eerst aan Mĕndoet. „Indruk beslist teleurstellend. Kath. vestiging, Kath. school, kerkplein, hek, 2 pondokken, ellendige deur, geen ruimte bij voorgevel, benauwd! Bijna gereed, komt Van Erp de trappen op. Met hem mijn indrukken bespreken. Dan samen met vlot, benedenstrooms ruïne der in begin 1905 ingestorte brug, naar Tj. Pawon, dat heerlijk is en stemmend. Dan naar Boroboedoer, bij Van Erp aan huis. 'S middags heerlijk slapen, trots donderbui; en verfrischt met Van Erp en zijn vrouw den B. op, waar ik *zie* hoe kranig Van Erp zijn werk doet (silhouet, bovenste rij dagobs, boven-dagob met pijnakel, rechtzetten muren, aanvullen reliefs, bijzoeken steenen). Boven op B. wensch ik hem geluk met zijn werk. Laat in donker naar beneden."

Volgt een kort bezoek aan Prambanan, en verdere doorreis naar Soerabaja; ook daar weer veel bezoeken en gesprekken, en ten slotte op 8 Januari de inscheping naar Koepang. De reis naar de Buitenbezittingen is eindelijk begonnen, maar een derde van den beschikbaren tijd van twee jaar is reeds verloren gegaan.

Verloren? Die kwalificatie lijkt al zeer onbillijk, als men bedenkt, hoeveel Rouffaer in die zeven maanden op Java had opgestoken, hoeveel hij op gang gebracht had of op andere wijze van zijn aanwezigheid had doen profiteeren. Maar toch wel verloren uit het oogpunt van het doel der Indische reis. Van een systematischen onder-

zoekingstocht door den Archipel zou onmogelijk meer iets kunnen komen; deze studie moest fragmentarisch blijven. Rouffaer's ongebreidelde belangstelling in alles en nog wat en het ontbreken van een vast studieplan hebben hem hier geschaad; ook natuurlijk het feit, dat hij aan niemand rekenschap had te geven van zijn doen en laten, en zich bij het volgen der neiging van het oogenblik door niets hoefde te laten weerhouden.

Op de verschillende plaatsen, die de boot aandoet, gaat Rouffaer geregeld aan land, doorgaans in gezelschap van luitenant Uhl, die eveneens onder de passagiers behoort. Overal orienteert hij zich, spreekt met de autoriteiten en met andere personen, maakt als de dienstregeling dat toelaat kleine tochtjes en bereidt op de plaatsen, waar hij later terug denkt te komen, dat latere verblijf eenigermate voor. Het eerst wordt Lombok even bezocht, Mataram, Tjakranĕgara, Majoera, dan ligt de boot even stil te Laboean Soembawa en te Bima, vervolgens voor Waingapoe op Soemba, daarna Ende, eindelijk Sawoe, waar Rouffaer verrukt is over een bezoek aan de zonne-offersteenen, en ten slotte wordt via Roti op 14 Januari het einddoel Koepang bereikt. Daar neemt hij zijn intrek bij de familie Spruijt; de majoor Spruijt was militair commandant der residentie Timor en juist in die kwaliteit met de registratie belast. Bij alle voorafgaande en volgende bezoeken blijft Rouffaer steeds de belangen der wetenschappelijke lichamen behartigen, en verzamelt voorwerpen voor het Bataviaasch Genootschap en boeken voor de Koloniale Bibliotheek.

Behalve aan zijn gastheer heeft Rouffaer te Koepang veel gehad aan den predikant S. A. de Vries, welke in het bezit was van een particuliere bibliotheek met allerlei geschriften over de residentie Timor. Met elk van beiden ondernam hij herhaaldelijk uitstapjes. Koepang bleef voorloopig zijn pied-à-terre; hij ging van hier met Spruijt op groote tochten naar de andere eilanden uit, doch kwam er telkens weer terug en heeft er zoodoende alles bij elkaar een kleine drie maanden vertoefd. Dien tijd besteedde hij hoofdzakelijk aan studie van de toestanden in de residentie en liet daartoe nog andere boeken uit Batavia komen. Ook gaf resident Loriaux hem gelegenheid inzage te nemen van het oudere residentie-archief.

De eerste der reizen met majoor Spruijt vangt reeds op 19 Januari aan. Via Larantoeka, waar aandacht wordt besteed aan het Franciscanessen-klooster en de Jezuietenmissie, gaat de vaart naar Lamahala op Solor; verdere tochten volgen te voet en te paard. Rouffaer

maakt de registratie mee en schrijft zijn aanteekeningen. Na eenige dagen wordt de reis voortgezet naar Maumerë en Sagoe (Adonara) en zoo komt men te Larantoeka terug, waar het gebruikelijke wachten op de K. P. M. boot tot verdere studie aanleiding geeft; Rouffaer staat dan bv. om drie uur 's morgens op, leest eerst van alles, brengt een bezoek, maakt dan een wandeling, enz., alles getuigend van een vermoeiend, maar zeer frisch en opgewekt werken.

Als de boot arriveert, blijkt aan boord te zijn de heer A. C. Soveral Martins, de nieuwbenoemde gouverneur van Portugeesch-Timor, een zeer beschaafd en taalkundig man. Deze dringt er bij Rouffaer zeer op aan, te zijner tijd de voorgenomen reis door Portugeesch-Timor te maken en belooft hem daarbij alle medewerking. Langs Alor kĕtjil bereikt men Dilly; op 5 Februari woont Rouffaer de plechtige installatie van den gouverneur bij, met inlandsche dansen en dergelijke feestelijkheden, terwijl hij 's avonds weder met dezelfde boot teruggaat. Den volgenden dag wordt Atapoepoe bezocht, en gaat hij „langs melancolieken weg naar het dito fortje en het dito huis van den dito controleur". Er is gelegenheid voor een tocht van eenige uren het binnenland in, maar niet voor meer, en de bedoeling is, dat later een meer gezette studie ter plaatse zal volgen.

Op 7 Februari begint een wat langer verblijf te Koepang, thans van ruim vijf weken, met het gewone leven van de binnenplaats, de „bekende Indische vervelingspraat", enz. Op een pandhuisverkooping ziet hij een snoer van moetisalah's, waarover hij zooveel vellen had volgeschreven, onder den hamer komen. De studie gaat geregeld voort, en tevens is het Rouffaer duidelijk geworden, dat om tot een resultaat te komen, verlenging van zijn reis noodzakelijk zal zijn. Hij richt zich dan ook tot het Aardrijkskundig Genootschap om hem tot een derde jaar in Indië in staat te stellen. Reeds begin Maart wordt den resident als gevolg van wat Rouffaer heeft opgemerkt, een lijstje van desiderata overhandigd; maar zelf slaat hij ook de hand aan het werk en begint de residentie-bibliotheek op te redderen In het archief treft hij met andere belangrijke stukken het origineele contract-Paravicini, en gaat dan „verrukt naar huis". Een tocht van wat grooter omvang is die naar Amarasi en het Zuiderstrand.

De tweede reis met Spruijt begint op 16 Maart. Dan wordt eerst Naiklioe aan de Noordwest-kust aangedaan en vervolgens Lamakera op Solor. Bij deze en bij volgende zeereizen maakt Rouffaer telkens schetsjes van de kustlijnen, zooals hij ze van boord waarneemt, en teekent ook andere dergelijke landverkenningen aan. Het

doel van deze reis is Lomblem, en nadat een eerste poging om voeling te krijgen met den daar vertoevenden kapitein Beckering mislukt is, gaat het op 19 Maart beter; men landt dan en trekt het binnenland in naar het bivak aan de Wai Wewang. Ook hier heeft de registratie plaats; bij zulke gelegenheden krijgen wij allerlei wetenswaardigs over de inlanders en de inlandsche hoofden te hooren. Een paar maal wordt onder behoorlijke dekking nog wat meer van het binnenland gezien, langs de versterkte en gepalissadeerde kampoengs, want er is nog kort geleden verzet geboden. Zulke tochten zijn steeds bijzonder naar Rouffaer's zin; bij een van deze gelegenheden wordt ook de nog niet lang bekende vulkaan Ili Wĕroeng nader verkend, doch tot een beklimming komt het niet, daar een diep ravijn voor den Westwand van den krater blijkt te liggen, en de tijd dringt. Het is ook bij dezen tocht, dat Rouffaer voor het eerst zijn uit den Haag meegenomen foto-toestel in gebruik is gaan nemen, waarmede hij al gauw resultaten wist te bereiken, die hem bevredigend toeschenen.

Na terugkomst in Koepang op 29 Maart, waar hij dan weer ruim drie weken stil is, worden enkele nieuwe gegevens in een stukje voor het Aardrijkskundig Genootschap beschreven; ook smaakt hij wat hij zelf een zalig gevoel van voldoening noemt, als hij verneemt, dat zijn vermoeden aangaande het bestaan van een hoogvlakte in het stroombed van de Mambèrâmo op Nieuw-Guinea door de nieuwe expeditie is bevonden in overeenstemming met de werkelijkheid te zijn. Hij woont verder een zitting van den Raad van Landshoofden bij, en krijgt van den radja van Tabenoe allerlei gegevens over de oude toestanden op Timor, welke hij tracht met de Nederlandsche en Portugeesche berichten in harmonie te brengen Merkwaardig is, hoe temidden van al dergelijke onderzoekingen zijn belangstelling tegelijk op geheel andere zaken gericht kon blijven; zoo verdiept hij zich in dezen tijd in wat er bekend is geworden van den Rhaetisch-Germaanschen limes van keizer Hadrianus, gelijk hij op een ander moment met aandacht de controvers psalmen of gezangen blijkt te volgen. Van tijd tot tijd vernemen wij, ongetwijfeld tengevolge van de groote inspanning op de reizen, dat hij zich minder goed gevoelt, zonder zich daardoor overigens van iets anders te laten terughouden dan van eten.

Aan het volgend uitstapje, van 24 tot 30 April, heeft hij dan ook minder gehad; hij stapt „zwiemelend op de beenen" te Ende af, komt opnieuw te Larantoeka, waar hij juist een Hoofdenraad treft, en doet op West-Flores de kustplaatsen Reo en Laboean Badjo aan,

doch keert nog altijd onlekker, en sukkelend met hart en maag, naar Koepang terug. Toch gaat hij twee dagen later vol moed opnieuw scheep, thans naar Namodale op Roti, waar hij te paard een grooten tocht van drie dagen door het eiland maakt, eerst naar Sĕdah, vervolgens naar Keasin, en eindelijk weder naar Namodale, waar hij zich vermoeid inscheept. Dit reisje is op 7 Mei afgeloopen. Zoowel bij de beschrijving in dagboekvorm van zijn wedervaren op al zulke tochten, als in de afzonderlijke aanteekeningen dienaangaande, worden tal van merkwaardige gegevens gevonden, die het jammer is zonder meer voorbij te gaan. Daar zij intusschen meer van belang zijn uit ethnologisch gezichtspunt dan voor de kennis van Rouffaer's levensloop, moeten wij de details hier wel terzijde laten, echter eens en vooral constateerende, dat hij voortdurend blijk blijft geven van zijn scherpen blik en groote opmerkingsgave, evenals van het vermogen om in enkele woorden een indruk of een overzicht neer te schrijven, dat niet alleen bij hemzelf het geval later in de herinnering kon terugroepen, maar ook aan den lezer, voor wien het toch niet bestemd was, direct een duidelijk beeld van het waargenomene geeft.

De dan weder volgende dagen op Koepang worden ten deele aan een stuk voor het Aardrijkskundig Genootschap besteed; in dezen tijd treffen Rouffaer tevens een paar teleurstellingen. De eerste is het bericht, dat de expeditie-Franssen Herderschée wegens ziekte had moeten omkeeren. In een beschouwing over de resultaten dezer expeditie [1]) wordt geopperd, dat zij bij wat langer tijd van voorbereiding nog meer zou hebben kunnen bereiken: wij zagen hierboven wat de oorzaak der bespoedigde uitzending was, de ook door Rouffaer gedeelde vrees, dat anders anderen vóór zouden zijn. Volkomen verdiend was het, dat aan een der zijrivieren van de Mambèrâmo de naam van Rouffaer-rivier werd gegeven.

De tweede teleurstellende mededeeling was de overplaatsing van majoor Spruijt naar Batavia. De op 12 Mei ondernomen tocht naar Soemba zou dus de laatste in gezelschap van zijn gastheer zijn.

Het eerste stukje van de reis, tot Ende, wordt meegemaakt door den geoloog dr. Pannekoek van Rheden, en met hem spreekt Rouffaer af, hem in Juni weder te zullen ontmoeten in de Soa-streek. Als Waingapoe bereikt is, begint een zevendaagsche tocht door Soemba; eerst naar Mĕlolo, dan naar het bivak Parokoet, vervolgens naar Kananggar, waar de eerste dolmen-achtige graven worden

---

[1]) Tijdschr. Aardr. Gen. 28 (1911) p. 460.

bezichtigd — op de volgende dagen zullen er nog meer volgen — en dan naar Waingapoe terug. Het laatste stuk van den tocht heeft plaats in gezelschap van den civiel-gezaghebber luitenant Rijnders, met wien een afspraak voor een rustiger bezoek tegen October wordt gemaakt. Ook van dezen tocht keert Rouffaer innig voldaan, maar doodmoe, terug, en die moeheid is nog niet geweken, als hij opnieuw, en nu voor het laatst, te Koepang vertoeft. De familie Spruijt houdt vendutie; Rouffaer heeft zijn pied-à-terre verloren en er is voor hem geen aanleiding meer om later weer naar Koepang terug te gaan. Hij heeft intusschen bericht ontvangen, dat het Aardrijkskundig Genootschap zijn verzoek om een jaar verlenging van de reis heeft toegestaan, en zal dus zijn plaatselijke onderzoekingen zonder te groote overhaasting kunnen voortzetten. Overeenkomstig de afspraak met dr. Van Rheden is thans allereerst Flores aan de beurt.

De boot, die op 6 Juni vertrekt — al deze tochten worden natuurlijk per gouvernementsstoomer gedaan — zet eerst koers naar Lomblem, waar een deel van de registratietroepen na volbracht werk weer aan boord wordt genomen [1]). Een paar weken is Rouffaer daarna op Ende stil, en bewoont er het huis van den met verlof vertrokken civiel-gezaghebber, tezamen met dr. Sorensen. Zijn bezigheden zijn als gewoonlijk; hij bestijgt den Goenoeng Api, maakt wandelingen, woont de zitting van den Raad van Landschapshoofden bij, studeert in de stukken, die de controleur ter zijner beschikking stelt. Daarnevens heeft hij ook belangstelling voor het werk van zijn huisgenoot, gaat naar de ziekenzaal en laat zich ook daar een en ander uitleggen.

Den 22sten vertrekt hij naar Aimerĕ, en den volgenden dag rijdt hij naar boven, waar Badjawa hem eenige weken lang zal herbergen; hij vindt er dr. Van Rheden en den civiel-gezaghebber van Ngada, luitenant Spandaw. Als voorbeeld van de wijze, waarop hij zijn dagen besteedt en daarvan aanteekening houdt, laten wij één zoo'n dagmemorandum volgen, volstrekt geen met buitengewone gebeurtenissen, doch een specimen van wat gewoonlijk opgeschreven wordt.

„Vrij. 24 Juni. Verkwikt opgestaan, ga ik, na wat eten, alleen dolen voor eerste indrukken en blijk den weg naar kampoeng Naroe te zijn opgegaan. Op weg daarheen zie ik voor het eerst de karakteristieke ploegstokken gebruiken, 3 à 4 M. hooge bamboe-stokken met één zijtakje als tred voor den voet behouden, drie man naast

[1]) Op verzoek van Rouffaer heeft kapitein Beckering van zijn bevindingen op Adonara en Lomblem mededeeling gedaan in Tijdschr. Aardr. Gen 28 (1911) p. 167—202.

elkaar, eerst indiepende, dan òmhalend al meer en meer, en dan eindelijk met een gezamenlijken terugslag een breede langwerpige klont naar voren òmleggende. Doorgaande, kom ik in kampoeng Naroe en sta versteld te kijken over de merkwaardige regelmaat van deze naar het O. gerichte kampoeng, den terrassenbouw, het vrouwenhuis in 't midden, de twee daarop volgende aan negerkampoeng's herinnerende pajoeng-huisjes om elk één offerpaal, en dan nog hooger de monolithische graven met hun uitstekende grafteekens. Dan wandel ik denzelfden weg terug, diep getroffen door de overeenkomst in eigenaardige beschaving tusschen Soemba en (ten minste) den uitgebreiden Ngada-stam in Midden-Flores. 'S namiddags zijn er diversen van praten enz., en wordt 's avonds de koude voelbaarder, zoodat ik met genot, zelfs met koude voeten, onder twee wollen dekens in slaap ga."

Verschillende tochten worden ondernomen, hetzij met Spandaw, zoo bijvoorbeeld naar Boa Wai, hetzij met Van Rheden, met wien een bezoek wordt gebracht aan den vulkaan Inijĕ Lika, het vier jaren tevoren plotseling ontstaan eruptiepunt, hetzij alleen, hetzij met zijn drieën. Op een gezamenlijk uitstapje van eenige dagen naar Mana Tena is Rouffaer doodmoe en stijf, en moet wat rust nemen. De beide anderen hebben trouwens ook hun eigen werk; dr. Van Rheden doet zijn geologische verkenningen, en luitenant Spandaw bezoekt de kampoengs, waar soms nog wel wordt gevochten. Ook in andere opzichten heeft Rouffaer veel aan den heer Van Rheden gehad, hij houdt met dezen diepzinnige gesprekken, die hem geestelijk verkwikken, en deelt hem iets mede van zijn levensdoel. Een gevolg is de lectuur van Schopenhauer, die echter niet meevalt. Op 7 Juli viert Rouffaer zijn vijftigsten verjaardag met het schrijven van een stukje over den Inijĕ Lika.

Op 19 Juli, na een tocht met Van Rheden door de Soa-dorpen, teekent Rouffaer aan: „een verrukkelijke rijdag op mijn lief zwart paard." Maar er is al weer een ander plan, dat het verblijf op Flores zal onderbreken: den 23sten komt plotseling het idee op om heen en weer met de boot naar Makassar te gaan, ten einde Bima aan te doen en Makassar te zien en daar wat inkoopen te doen. Zoo gezegd, zoo gedaan; den 25sten is hij al weer te Aimerĕ en den volgenden dag aan boord. Langs Waingapoe, Badjo en Bima, waar voorbereiding wordt gemaakt voor den terugkeer, komt hij op 29 Juli te Makassar aan.

De tijd in die stad, welke een gunstigen indruk van flinke Indische

havenplaats maakt, is kort, slechts twee dagen, maar die worden dan ook, dank zij de medewerking van allerlei autoriteiten, uitgebuit. Een autotocht naar Takalar, een bezoek aan de roemah Boni, de oude koepelachtige graven op het land Tompo Balang, en nog een autotocht naar Maros zijn het, die deze dagen voornamelijk vullen, met de inkoopen en vele gesprekken, waarbij Rouffaer nog aanleiding heeft stom verbaasd te staan, als hem zoowaar een „Catalogus der gewestelijke bibliotheek" in handen wordt gegeven. Na al zijn ijveren voor het tot stand komen van zulke bibliotheken elders was dat een aangename ondervinding, en hij belooft dan ook zijn hulp om deze boekerij verder uit te breiden.

Op de boot terug is de geoloog dr. Sandberg een interessante reisgenoot, doch reeds den volgenden dag moet Rouffaer te Bima het schip verlaten. De noodige toebereidselen blijken door den gezaghebber Banse te zijn getroffen, en zoo kan het elfdaagsch verblijf op Bima nog heel wat resultaten hebben, dank zij ook de welwillendheid van de sultansfamilie en van den intelligenten Boemi (secretaris) Djafar. De koebah's (koepelgraven) worden bekeken; een tweetal oude fortjes wordt herkend als nog te stammen uit den Compagniestijd en in de grot van Batoe Pahat kan met zekerheid de aanwezigheid van Çiwaïsme in de veertiende en vijftiende eeuw geconstateerd worden. De poesaka's van het sultansgeslacht en de gegevens uit een paar door den kroonprins te voorschijn gehaalde historieboeken worden bestudeerd. Ook de tocht naar wat eigenlijk het hoofddoel van de komst op Bima was, de Wadoe toenti boven Palama, heeft groot succes. Hier blijkt, op 6 en 7 Augustus, de aanwezigheid van een duidelijke inscriptie in Oud-Javaansch schrift, met een afbeelding van wat Rouffaer voor een Çiwa houdt; hij maakt een afprent en foto's en is verrukt over deze prachtige vondst. Onderweg wordt een grafurn ontgraven, en deze laatste ontdekking kan een paar dagen later worden gecompleteerd, als op een tocht naar Tentĕ en den Goenoeng Parewa soortgelijke oudheden worden aangetroffen, te merkwaardiger door den grooten afstand van Palama.

Den 12den Augustus moet het verblijf weer beëindigd worden; thans is aan boord de nieuwe voor Flores bestemde civiel-gezaghebber Van Suchtelen, met wien Rouffaer later ook weder in aanraking zou komen. Na nog een uitstapje te Waingapoe is hij op 14 te Aimerĕ en op 16 Augustus te Badjawa terug. De tweede helft van het bezoek aan Flores duurt dan nog ongeveer vijf weken.

Tijdens dit tweede verblijf te Badjawa wordt de studie van den

Islam afgewisseld met die van Tolstoi. Een met luitenant Spandaw ondernomen tocht naar Boa Wai kan niet verder worden voortgezet, omdat zijn geleider plotseling naar Koepang wordt geroepen; Rouffaer maakt dan wel alleen uitstapjes, maar komt na een dag of zes vermoeid en wat pijnlijk weer in Badjawa. Daar gaat het op denzelfden voet voort, tot op 8 September het plotselinge besluit valt om nu eerst naar Portugeesch-Timor of de Zuidwester-eilanden te gaan en tevens nog iets van Manggarai te zien.

Van Aimerĕ gaat het naar Mborong en dan wordt te Sita de eerste Manggaraische kampoeng aanschouwd, zijnde één groot huis. Vervolgens wordt Kempo aangedaan, maar inmiddels begint weer wat gesukkel met het hart. Toch gaat de tocht verder, langs het eerste in den Timor-archipel aangetroffen meertje (Wai Sano). „Dan volgt de heerlijke wandeling door het oerbosch, prachtig uitgekapt een 10 M. breed door den instructeur Zijlstra te Roetĕng, waarbij zacht glooiend oploopend na ¼ uur boven het meertje de waterscheiding wordt bereikt, en dan zacht afglooiende het oerbosch nog ruim ½ uur aanhoudt; een goddelijke diep-poëtische wandeling door het frissche en mooi door de opkomende [zon] verlichte zwaar hoogstammige bosch, vol vogelgezang nu nog (van ½ 8—½ 9 trok ik er door) en met makkelijk looppad. Een onvergetelijk stuk Indische herinnering!" Helaas is het niet altijd zoo, want als den volgenden dag van Roetĕng uit een tocht naar het gevechtsterrein van Koewoe wordt ondernomen, maken de moeilijkheden van het terrein en de daardoor ontstane vermoeidheid dit den „tot nog toe ellendigsten tocht in Indië gedaan". Het plan om langs een omweg naar Mborong terug te gaan, wordt dan ook opgegeven, en ook van een anderen bergtocht keert Rouffaer onverrichterzake terug, rillerig en onlekker. Via Mborong en Aimerĕ wordt de Paketboot Le Maire opgevangen, die hem Oostwaarts zal brengen. Definitief wordt nu bepaald, dat het doel vooreerst Portugeesch-Timor zal zijn, want aan boord verneemt hij, dat de hem bekende gouverneur, van wiens hulp hij gaarne gebruik wil maken, om de gezondheid van zijn vrouw reeds in November denkt te repatrieeren.

Langs de gewone reeds vroeger gevolgde route — te Koepang worden oude vrienden opgezocht — bereikt Rouffaer op 25 September Dilly; hij gaat aan land en maakt eenige afspraken met dr. Osorio de Castro, om alles in orde te hebben als hij een week later met dezelfde boot in Dilly terug zal zijn. Op de eilanden, die dan verder aangedaan worden, is slechts weinig tijd om bijzonderheden

te zien; dat geldt voor Wetar en Kisar evenals voor Leti; overal blijft het een vluchtig bezoek. Te Sĕrwaroe (Leti) treft hem de mededeeling van den posthouder over de aanwezigheid van een keteltrom te Loehoelele en van fragmenten van nog een andere te Tapoe Lewang; hij spreekt af op de terugreis in elk geval dien eerste te gaan zien. Op Damar wordt van de gelegenheid gebruik gemaakt om een vroeger opgevangen bericht van de aanwezigheid eener rotsinscriptie aan den Noordoost-punt der Koelwati-baai te verifieeren; in een kòrakòra gaat Rouffaer er ondanks de ongunstige zee naar toe, doch het blijken slechts horizontale strepen met ritsen, en stellig geen inscriptie te zijn. Teleurgesteld over den vergeefschen tocht, maar blij de legende voorgoed uit de wereld te kunnen helpen, komt hij weer terug, en verdiept zich dan verder in de op Damar kort geleden begonnen zwavelwinning.

Zoo bereikt de boot op 29 September zijn eindpunt Port Darwin, welke plaats ondanks het flinke type der daar werkende Engelschen toch een troosteloozen indruk maakt van lang niet te zijn geworden wat het had willen zijn. Denzelfden dag gaat de Le Maire alweer terug, en op 1 October wacht Rouffaer op Leti opnieuw teleurstelling. De boot, tegen zes uur voor Sĕrwaroe aangekomen, zal reeds om acht uur vertrekken en er is dan geen tijd voor Loehoelele. Slechts kan een rit worden ondernomen naar de keteltrom van Tapoe Lewang, waarvan eenige fragmenten, naar Sĕrwaroe gebracht, het bestaan en de echtheid buiten twijfel stellen. Helaas, de afstand valt niet mee, en op een gegeven moment moet worden omgedraaid; en het ergste is dat als men weer goed en wel terug is, het vertrek van de boot blijkt te zijn uitgesteld.

Ten slotte is men dan op 2 October weer voor Dilly, en dan begint Rouffaer's verblijf op Portugeesch-Timor, dat op een paar dagen na de geheele maand vult. Ter hoofdplaats logeert hij bij Joaquim de Sousa e Brito, Director da Alfandega; de Gouverneur wordt bezocht, evenals dr. Osorio de Castro, waar een geheel reisplan, opgesteld door den Director das Obras Publicas, blijkt gereed te liggen. Na nog een dag van preparatieven, gaat het op 4 October het binnenland in.

Van deze reis door het Westelijk deel van Portugeesch-Timor in haar wel snel maar toch rustig en gemakkelijk verloop — Rouffaer werd geheel als gouvernements-reiziger behandeld en genoot de voortdurende zorg der plaatselijke autoriteiten, terwijl hij bovendien waar hij wilde telefonisch met den gouverneur in aanraking kon

komen — geeft het dagboek de route. De weg in alle eigenaardigheden wordt telkens uitvoerig beschreven, met wat er van beplanting of bebouwing te zien is, de natuur en de doorgetrokken plaatsen worden aangegeven, metingen en geologische waarnemingen vinden er een plaats; waar het kan documenteert Rouffaer zich over administratie en dergelijke, maar over het algemeen draagt dit stuk dagboek een veel minder persoonlijk karakter dan wat voorafgaat. De Portugeezen doen zich van hun beste zijden kennen; meer dan elders vinden wij thans bij de kennismaking met nieuwe personen het adjectief „sympathiek" gebruikt. Telkens zijn er natuurlijk ook weer ethnologische opmerkingen, en vergelijkingen met het in de rest van den Timor-archipel waargenomene.

Eerst gaat de route langs het strand Westwaarts; dan van Liquiça recht naar het Zuiden en Zuid-Westen, totdat bij Sitaba de grens met Nederlandsch-Timor is bereikt. Een heel stuk wordt die grens langs den evenwijdig loopenden weg gevolgd; te Bobonaro wordt wat rust gehouden en daar verneemt Rouffaer de Portugeesche lezing van den beruchten overval van Lakmaras, die den 3den October van Portugeesch-Timor uit op Nederlandsch gebied heeft plaats gehad. Rouffaer neemt het verhaal aan voor wat het is, maar blijkt later zijn eigen oordeel te hebben en te begrijpen, welke Portugeesche officier de aanstoker is geweest. Van Bobonaro trekt hij naar de Zuidkust, tot zijn verbazing bemerkend, hoe de Portugeezen door het nog Nederlandsche Maucatar hun colonne-wegen hadden gelegd, zonder dat daar te Atapoepoe of Koepang iets van bekend was.

Eveneens aan de Zuidkust, maar Oostelijker, heeft hij de onaangename ondervinding, dat zijn goed niet is aangekomen en hij den nacht op een mat moet doorbrengen; later stelt het verblijf te Same in de prettigste en meest beschaafde omgeving, die hij op deze reis aantrof, hem schadeloos. Nog weer Oostelijker ligt Fato Barliu, waar hij op 23 October iets hoort van de revolutie te Lissabon, die toch al 18 dagen geleden had plaats gevonden; heel openhartig tegenover den vreemdeling was men toch niet! Dan gaat de reis weer naar het Noorden, en bij Manatuto is men weer aan zee, waarop dan, nu in Westelijke richting, op 27 October Dilly wordt bereikt. De heele route is dus, zooals men ziet, een groote rechthoek.

Na de gebruikelijke plichtplegingen en dankbetuigingen, benevens een onderhoud met den gouverneur over Lakmaras, kan Rouffaer op 30 October nog juist de plechtige uitroeping van de republiek bijwonen, voor hij weer scheep gaat. Dienzelfden middag is hij stil

te Atapoepoe en vertelt er den controleur van zijn bevindingen, daarbij niet verhelend, welk een gunstigen indruk Portugeesch-Timor in allerlei opzichten op hem gemaakt heeft, zoodat vergelijking met het Nederlandsch gedeelte allerminst in het voordeel van dit laatste uitvalt. Als de boot den volgenden morgen te Koepang is, weet de resident via de telefoon al van dat oordeel af, en blijkt hij er zeer ontsticht over. Het onderhoud is dus niet heel aangenaam, maar Rouffaer moet spoedig weer vertrekken. Zijn voornemen is, een uitvoerige schets van de toestanden in Portugeesch-Timor, deels onder vergelijking met die in het Nederlandsch gebied, te publiceeren bij het Aardrijkskundig Genootschap.

Vooreerst echter moet nog een ander deel van het programma afgedaan worden, de reis over Soemba, waartoe afspraken waren gemaakt met den civiel-gezaghebber luitenant Rijnders en met ds. Wielenga. Inderdaad heeft deze reis plaats gehad, doch de dagboek-aanteekeningen over deze periode ontbreken, en dus kunnen wij er geen bijzonderheden van mededeelen. Het plan was om, na aankomst op 2 November te Waingapoe, met beide heeren een reisje van een maand naar Napoe — voor de doodsplechtigheden — en West-Soemba te doen tot Anakalang, en zoo mogelijk over de Tarimbang-baai en Taboendoeng terug. Of dit precies zoo uitgevoerd is, blijkt niet; waarschijnlijk niet in alle bijzonderheden, want uit een incidenteele opmerking zien wij, dat Rouffaer is begonnen met in de buurt van Mĕmboro megalithische graven op te nemen. In elk geval heeft de reis wel de voorgenomen maand geduurd; ook spreekt hij later zijn waardeering uit over hetgeen op dit eiland door Rijnders en zijn medehelpers is verricht.

Van 2 tot 6 December reist Rouffaer van Waingapoe weder naar Soerabaja; toevallig is ook nu de afgetreden gouverneur Soveral Martins aan boord. Ook over het verblijf op Java is het concept-dagboek verdwenen; een definitieven vorm hebben deze aanteekeningen nooit gekregen. Wij weten dus slechts een paar dingen, dat Rouffaer te Soerabaja met prof. Molengraaff samen was, dat hij halfweg de maand December te Magĕlang en op Baraboedoer was, en dat hij aan het eind van diezelfde maand te Buitenzorg en te Batavia vertoefde. Het laatste gedeelte van den beschikbaren tijd moet hoofdzakelijk besteed zijn aan de toebereidselen voor het bezoek aan de Filippijnen, dat Rouffaer thans allereerst wilde volvoeren.

Op 28 December woonde hij nog een vergadering van het Bataviaasch Genootschap bij en bood er een zeldzame gouden mĕmoeli

van Soemba aan. Den 30sten had hij een onderhoud met den heer L. van Vuuren, destijds chef van het Encyclopaedisch Bureau, en deed hem verslag van zijn bevindingen op Timor; den inhoud van dit gesprek legde de heer Van Vuuren vast in een Nota voor den Adviseur voor de Buitenbezittingen Frijling, en deze nota, vergezeld van een contra-nota van den controleur Seyne Kok van Atapoepoe, werd vijf maanden later in handen van Rouffaer gesteld, die er, zooals wij zullen zien, aanleiding in vond zijn meening nog wat duidelijker uiteen te zetten in zijn befaamde Timor-Nota.

Den dag na bovenbedoeld onderhoud had hij Batavia en Nederlandsch-Indië reeds verlaten, om via Singapore en Hongkong, met Macao, naar Manila te reizen. Bij het vertrek uit Hongkong, op 21 Januari 1911, beginnen de dagboek-aanteekeningen weder. Het zijn eerst een paar dagen van zeeziekte en dan een groote menigte formaliteiten, voor Rouffaer op 24 Januari aan wal stapt te Manila. De bedoeling van het bezoek aan de Filippijnen is slechts in zeer beperkte mate verwezenlijkt, want den geheelen tijd is Rouffaer te Manila zelf gebleven, daargelaten kleine uitstapjes, en toen hij op 16 Mei weder scheep ging, had hij gedurende die bijna vier maanden slechts één nacht buiten zijn hotel te Manila doorgebracht. Ten deele is dat een gevolg van zijn gezondheidstoestand, doch deze is eerst tegen het slot een factor van beteekenis bij zijn plannen geworden; in hoofdzaak echter zien wij ook hier weder de gevolgen van het ontbreken van een vast plan van onderzoek en de geneigdheid om zich geheel door wat op het oogenblik sterk aantrekt in beslag te laten nemen. De tijd te Manila is vooral een tijd van zware bibliotheekstudie, waarbij hetgeen verder wordt opgemerkt eenigermate op den achtergrond geraakt.

Een eerste orienteering op den eigen dag van aankomst brengt Rouffaer in de typisch Spaansche binnenstad, en doet hem daarna constateeren, hoe veel minder zorg de Amerikanen aan hun boulevard's besteden dan bijvoorbeeld de Engelschen te Singapore. Eerst later zal die indruk wat worden gecompenseerd door de groote moderne gebouwen en de kranige werken op militair gebied, maar toch zal ook later de indruk blijven en zich bevestigen, dat hij nooit in het troostelooze Manila zou willen wonen. Die troosteloosheid schrijft hij voor een goed deel toe aan het gebrek aan mooie boomen.

Ook reeds den eersten dag probeert hij een bezoek te brengen aan de Cámara de Diputados, maar dat lukt eerst den volgenden dag. Ziehier de beschrijving van de leden van het Filippijnsche parlement,

als hij de ongeveer 80 afgevaardigden, bijna allen in 't wit gekleed, op hun banken ziet zitten. „Allen jonge sluikharige mannen van ± 23—30 jaar, en maar zeer enkele 40-gers. Allen met smalle (dolichocephale) schedels, behalve misschien 15 à 20 % brachycephalen (deels wel Bisayos?), van over 't geheel aangenaam-intelligent en niet-brutaal uiterlijk, allen converseerend en publiek sprekend in het Spaansch, gelijk ook hun couranten alle in het Spaansch zijn. Het geheel maakt een aangenamen, een beetje jongens-achtigen indruk; men zou zeggen een vergadering van beschaafde studenten. Ook de Voorzitter (Sergio Osmeña, Cebuaan) is nog een zeer jong man van ± 33 jaar. Na onbelangrijke dingen wordt de zitting om 7 uur gesloten en ga ik naar huis. Het schilderstuk op den achtergrond der vergaderzaal (de Maagd van Amerika hulp komende bieden aan de Filippijners) is werkelijk geslaagd, goed van kleur, ingehouden van uitdrukkingen, niet-brallend, fatsoenlijk, en vrij mooi zelfs."

Het landschap van Manila wekt, evenals de dracht der bevolking, veel Spaansche herinneringen; buiten de stad doet het hem aan Aimerĕ denken, terwijl de inlandsche huizen den indruk maken van een Soendaneesche kampoeng. Wat hij van de society merkt, vervult hem met weerzin, en ook andere dingen vallen hem tegen: bij een eerste bezoek aan kerk en klooster der Augustijnen constateert hij er slechts een Katholicisme van de 2de, ja 3de, hand te vinden. Misschien is zijn gevoel van moeheid, spoedig gevolgd door een, overigens geheel verwaarloosde, influenza aan deze indrukken niet vreemd. Wat de Augustijnen betreft zou hij trouwens spoedig iets anders, de rijke bibliotheek, leeren waardeeren.

Veel leest hij de eerste weken door over de Filippijnen, en zooals van zelf spreekt begint hij ook dadelijk aanraking te zoeken met allerlei autoriteiten, wederom op het meest verschillend gebied. Als wij uit de vele namen er een paar noemen, naast den waarnemenden consul Bremer, die hem met allerlei hielp, dan zijn dat bijvoorbeeld dr. T. H. Pardo de Tavera, de Filippijnsche specialiteit, die echter buiten zijn speciale terrein weinig weet, en J. A. Robertson, bibliothecaris der Philippine Library, waar Rouffaer menig uur heeft gesleten. Bovenal echter is het de heer F. Th. Rogers, hem uit den Haag en Londen reeds eenigszins bekend, aan wien hij veel heeft gehad. Rogers kon en wilde hem in aanraking brengen met de notabiliteiten der Filippijnsche bevolking, met wie hij zelf allerlei nauwe relaties had; in het begin wantrouwde Rouffaer dat eenigszins, bevreesd als hij was ergens voor gebruikt te worden, maar in den

loop van een geregelden, bijna dagelijkschen omgang verdween dat wantrouwen volkomen en maakte plaats voor de volmondige erkenning van Rogers' edelen aard en ongerepte bedoelingen. Binnen eenige weken was hij met Rogers op intiemen voet geraakt.

In zijn gezelschap bracht hij ook den 19den Februari door, een dag dien hij een der beide hoogtepunten van zijn verblijf te Manila achtte. Des morgens maken zij, met een redacteur der Manila Free Press, een auto-tocht naar Montalban, eerst door de sawah's waar de merkwaardige padi-offers opvallen, en dan door het suikerriet; boven het dorp gekomen genieten zij temidden der kalkrotsen van de natuur. Des middags gaan beiden naar een kerkelijke plechtigheid in de Iglesia Filipina Independiente, waar zij worden ontvangen door allerlei op den voorgrond tredende Filippijners, en daar is „zoowaar óók Emilio Aguinaldo, nu bijna 42 jaar oud, die met zijn zwijgend, stil, bescheiden en haast wat schuw optreden een uitstekenden indruk op mij maakt. Hij ziet er nog jeugdig en flink uit, en heeft aan zijn onderlip een kleine zwelling van vleesch die óók op het portret bij Barrows (p. 284) te herkennen is." De kathedraal is maar zóó zóó en de dienst, familiaar-Katholiek en in het Spaansch gehouden, is dat ook. „Ik voor mij blijf echter vóór alles onder den indruk van Aguinaldo met zijn stil gezicht en teruggetrokkenheid."

Na afloop van deze plechtigheid weer iets geheel anders: aan het station zal de voorzitter der Kamer, Osmeña, die van Batangas terugkomt, feestelijk worden ontvangen, en bij die gelegenheid wordt ook Rouffaer door Rogers aan hem voorgesteld. Als Osmeña in een versierde electrische tram is weggereden, begeven beiden zich eveneens naar diens huis, en krijgen daar temidden van vele andere gasten gelegenheid tot een kort gesprek, hetwelk Rouffaer's gunstigen indruk van dezen Filippijnschen edelman bevestigt en tot de afspraak van een later rustiger bezoek leidt. Een maaltijd met een drietal Amerikanen onder zware politieke gesprekken besluit een wel zeer vermoeienden, maar ook zeer vruchtbaren dag.

Inmiddels is Rouffaer met bezoeken aan en studies in verschillende kloosterbibliotheken aangevangen, de reeds genoemde Augustijnen, maar ook de Franciscanen, Dominicanen en Jezuieten. Behalve eigen onderzoek is daarbij tevens de bedoeling om aankoopen te doen van de boekuitgaven dezer orden, die elders niet, en hier dikwijls niet zonder moeite, te krijgen waren. Rouffaer's ondervindingen met de paters, de wijze, waarop hij nu eens achterdochtig dan weer gul en hartelijk ontvangen wordt, en men hem soms probeert af te

zetten, maar ook wel de verlangde boeken voor een spotprijsje of zelfs geheel voor niets afstaat, vullen heele stukken, en niet de minst amusante, van het memorandum.

Bij zijn studie komt hij nu een zaak op het spoor, die het grootste deel van zijn aandacht in beslag gaat nemen, tot schade eenigszins van wat toch het voornaamste doel van zijn verblijf moest zijn. Er bestond een communis opinio, dat alle oude specimina van Filippijnsche letterschriften verloren waren gegaan, en dat werd Rouffaer dan ook herhaaldelijk als feit medegedeeld. Maar zie, in een boek van De Mas uit 1843 vond hij, dat deze auteur een aantal oude documenten van dien aard, waaronder een uit 1652, in handen had gehad, o.a. uit het archief der Augustijnen te Manila. „Ik sta verstomd! Heeft dan niemand nog beproefd om o.a. in het Augustijner-archief dit geschrift van 1652 (èn andere dergelijke!) terug te vinden. Moet ik soms de eerste zijn..." enz. Inderdaad, hij voelde zich geroepen om, verrast en verontwaardigd als hij was, de kwestie verder na te speuren.

Hoewel het nu tenslotte niet hijzelf is geweest, die de documenten heeft opgespoord, maar pater Rubin, aan wien hij zijn ontdekking had medegedeeld, en die een vijftal Tagalog-stukken van 1643 tot 1661 vond, bleef dit onderzoek hem zoo bezighouden, dat hij van die stukken copieën ging maken en een verhandeling op touw zette over het oude Filippijnsche letterschrift, een hachelijke onderneming voor een niet-taalkundige — hij was dan ook voornemens het artikel eerst in handen van prof. Kern te stellen — die hem heel veel tijd heeft gekost, en die het toch tot geen verder resultaat dan elf bladzijden, met veel noten, maar nooit voltooid, heeft gebracht.

Een soort van Pasar Malĕm, hier te Manila vastgeknoopt aan het carneval, brengt Rouffaer in aanraking met allerlei volksnijverheid; hij voelt zich echter weer minder goed, en wordt ook sterk getroffen door het uit Nederland ontvangen bericht van het overlijden van zijn zwager De Jongh; met zijn zuster, mevrouw De Jongh, is hij gedurende de geheele reis in geregelde en voortdurende briefwisseling gebleven.

Het vooruitzicht dat, zooals het werk nu vorderde, de Indische reis in drie jaar niet voltooid zou zijn, deed hem besluiten bij het Aardrijkskundig Genootschap voor een vierde jaar subsidie aan te vragen; ook Utrecht zou nog wat langer geduld moeten hebben. Naast taalkundige kwesties, die hem het gezelschap van dr. Otto Scheerer deden zoeken, waren het thans tevens museum-bezoeken,

welke hem eenige dagen bezighielden; de groote verrassingen lagen hier op het gebied der kleedjes, en bestonden uit het flauw voorkomen van ketting-ikat bij Ilokanen en Ifugao's, en het primitief batikken bij de Manobo's om de Sarangani-baai. Maar de museum-aanteekeningen beslaan toch niet meer dan vier blaadjes en de groote attractie blijft liggen in de bibliotheken.

Enkele uitstapjes brengen wat afwisseling, met Rogers naar Antipola, het Katholiek Buitenzorg van oud-Manila, en op eigen gelegenheid naar Cavite, hetwelk als een soort Filippijnsch Enkhuizen wordt gekenschetst; een daarbij aansluitende poging om te Cavite Viejo een bezoek aan Aguinaldo te brengen mislukt door diens afwezigheid. De mooiste en rijkste dag, met den beschreven 19den Februari, is echter 14 Maart, en die dag wordt uitsluitend en bijna geheel ingenomen door een bezoek bij Scheerer, van 's ochtends elf tot 's avonds tien uur, „een heerlijke dag, vol nieuws voor hem en mij". Er gebeurt niets anders dan praten, maar deze uitwisseling van inzicht, bijna uitsluitend beperkt blijvend tot taal en taalverwantschap, is klaarblijkelijk voor Rouffaer een groot genot geweest.

De aanteekeningen over minder bevredigende gezondheid worden talrijker, maar de ingespannen studie in de kloosterbibliotheken gaat onverdroten verder. Een heele kist met boeken voor de Koloniale Bibliotheek (het crediet is reeds lang en ver overschreden) is van die bezoeken een der resultaten. Op 7 en 8 April heeft de eenige onderbreking van het verblijf te Manila plaats, eigenlijk geheel toevallig. Een gesprek met den geoloog Smith, chief of the Division of Mines in het Bureau of Science, en eenige opmerkingen van Rouffaer over vulkanische erupties, brengen eerstgenoemde tot de vraag, of Rouffaer ook lust zou hebben dienzelfden middag nog mee te gaan op een tocht naar den vulkaan Taäl, waarvan kort na diens aankomst te Manila juist een uitbarsting had plaats gevonden. Het besluit is spoedig genomen en om zes uur zit men in den trein; ook een tweede geoloog, Rowley, is van de partij.

Het is reeds geheel donker, als men te Tananan uitstapt, en na het eten rijden de heeren om halftien met zijn vieren — de eigenaar van het hotel te Tananan is er nu ook bij — in den maneschijn naar Bañadero, in twee karretjes langs een afschuwelijken en stoffigen binnenweg; in een tent wordt overnacht. 's Morgens vroeg gaat men per motorboot naar het vulkaaneiland, en beginnen de geologen een onderzoek, dat geen bijster wetenschappelijken indruk maakt. Om tien uur is het afgeloopen, en dan begint in omgekeerde volg-

orde de terugtocht; het aardigste van den rit per karretje is het tegenkomen van een groote doop-partij te paard. Wat Rouffaer op dezen rit en uit de raampjes van den trein ziet, is zijn eenige ondervinding van het binnenland van Luzon. 's Avonds is hij doodmoe weder in Manila terug.

Misschien is deze tocht te vermoeiend geweest; in elk geval laat in den loop van April de gezondheid steeds meer te wenschen over. Een week later is een uitstapje naar Taguig, met terugreis per boot, de laatste excursie buiten de stad; den dag daarna valt aan Rouffaer nog eens een merkwaardige ontdekking ten deel, doordat hij in het museum der paters Jezuieten onder een drietal metalen beeldjes een vierarmigen Çiwa en een verinlandschten Ganeça ontdekt, hoogst belangrijk in verband met de bijna volkomen afwezigheid van alle sporen van Hindoe-invloed op de Filippijnen. Maar een paar dagen later valt Rouffaer flauw, en hoewel hij de bibliotheekstudie nog niet onderbreekt, en van den ethnoloog Beyer nog allerlei bijzonderheden over de Irugao's opteekent, acht hij het toch wenschelijk zich door dr. Saleeby — dien hij als stoeren maar wat wilden werker op taalgebied reeds ontmoet had — te laten onderzoeken. De diagnose luidt hartzwakte tengevolge van neuritis, met allerlei beri-beri-achtige verschijnselen; het voorschrift is rust, lichamelijk en geestelijk, in een bergklimaat, en als dat niet geeft terugkeer naar Europa.

Onder zich steeds herhalende zenuwpijnen besluit Rouffaer half Mei naar Batavia terug te reizen en dan zoo gauw mogelijk in de Padangsche Bovenlanden te Fort de Kock te gaan uitrusten. Andere plannen zullen moeten vervallen, met name een bezoek aan Bangka, en een met Van Erp op touw gezette oudheidkundige reis over Oost-Java. Kort voor het vertrek geeft een godsdienstoefening in het Augustijner klooster voor het eerst in al die maanden iets van wezenlijke godsdienstige wijding. Allerlei last met het plaatsbespreken op de boot doet de pijnen verergeren, en medicamenten helpen niets. De laatste dagen lijkt het iets beter; en Rouffaer kan althans behoorlijk zijn afscheidsbezoeken brengen. Op 16 Mei vertrekt hij, en is den 21sten te Singapore, om den 28sten Batavia te bereiken.

Daar neemt hij zijn intrek bij zijn vriend Moquette, en blijkt er geen kwestie van dadelijk verder reizen te zijn. Het geneeskundig onderzoek te Batavia bevestigt de noodzakelijkheid van terugkeer naar Europa; het verblijf in Indië zal hoogstens nog een paar maanden in een koel bergklimaat gerekt kunnen worden. Daarmede

is het verdere reisplan onherroepelijk van de baan, zoodat naar Nederland moet worden geschreven, dat het subsidie van Koloniën, dat op de ontwerp-begrooting voor 1912 stond, niet meer noodig is. Ziek en gedeprimeerd brengt Rouffaer de eerste weken van Juni door in een luien stoel in de voorgalerij, ondanks alles bezig blijvend met lectuur. De voorbeeldige zorgen van den heer en mevrouw Moquette brengen hem spoedig weer wat op zijn verhaal. Dan vraagt een andere zaak zijn aandacht; begin Juni heeft hij de boven reeds even genoemde nota's van den heer Van Vuuren en van den controleur van Atapoepoe over Timor in handen gekregen, en dan schrijft hij om eigen inzicht te verduidelijken en te motiveeren zijn Timor-Nota. Hij sluit deze op 18 Juni af, den dag voor zijn vertrek naar Padang.

De Timor-Nota is een merkwaardig stuk. De strekking is om de toestanden in Portugeesch-Timor te vergelijken met die in Nederlandsch-Timor, en de verhoudingen tusschen beider bestuursambtenaren uiteen te zetten. Het eerste is daarbij aanmerkelijk in het voordeel; de vestigingen, waarvan er 26 werden bezocht, hebben een opvallend netten en daarbij permanenten aanleg, en daar kan ten onzent eigenlijk alleen Koepang zich mede meten; het wegennet is verwonderlijk goed en uitgebreid, en een zeer volledig telefoonnet verbindt de langs de wegen opgerichte posten en postjes onderling en met Dilly; terwijl in Nederlandsch-Timor de wegen zelfs dicht bij Atapoepoe treurig zijn en de eenige telefoonlijn die van Koepang naar Atapoepoe met twee zijlijnen is. Het militaire bestuur der Portugeezen heeft in de harde hand en de zware heerendiensten ook zijn schaduwzijden, die nader verklaard worden, terwijl ten slotte het gebeurde in Lakmaras wordt besproken, niet om een nieuwe lezing van de feiten te geven, maar wel om na te gaan, hoe zoo iets mogelijk kon zijn.

De nota gaat in allerlei details en is wat de personalia aangaat, zeer openhartig. Zij is dan ook niet gepubliceerd, maar heeft haar uitwerking niet gemist, door op allerlei zaken de aandacht te vestigen welke, hetzij men het met Rouffaer eens was of niet, die aandacht ten volle verdienden. Het stuk is niet dadelijk na de vervaardiging ingediend, maar meegenomen naar de Padangsche Bovenlanden en daar nog voorzien van een Naschrift, bevattende een overzicht der economische en andere mogelijkheden voor de eilanden van de residentie Timor, naar orde en belangrijkheid eerst Flores, dan Soembawa, vervolgens Nederlandsch-Timor, daarna Soemba, dan Roti en

Sawoe, eindelijk de Solor-eilanden en ten slotte Alor en Wetar. In de slot-opmerkingen wordt op de groote toekomst van dit belangrijk gewest gewezen en worden eenige desiderata geformuleerd, telegrafische verbinding, telefoon-aanleg, behoorlijk loopende Gouvernements-stoomers, een officieel voorschrift om de regenmeters te observeeren en een gewestelijke bibliotheek. De combinatie van deze vijf punten is voor Rouffaer wel weer heel typisch. Ten aanzien van het laatste punt, de bibliotheek, ook voor de andere gewesten van belang, verklaarde hij zich desgewenscht tot nader advies bereid, en van dat aanbod heeft de Gouverneur-Generaal, juist vóór Rouffaer's vertrek uit Indië, nog gaarne gebruik gemaakt.

Voorloopig zocht hij nu rust in de Padangsche Bovenlanden, hoewel die rust toch maar zeer betrekkelijk blijkt. De boot, 19 Juni van Batavia vertrokken, doet Tĕlok Bĕtong en Bengkoelen aan; in die laatste plaats gaat Rouffaer aan land, nadat hij in den quarantaine-dokter zijn vroegeren gastheer van Ende, dr. Sörensen, heeft weergevonden. Het rondrijden in Bengkoelen, evenals trouwens het heele traject, wordt uitvoerig beschreven; voor opmerken en zich van alles rekenschap geven was Rouffaer niet licht te ziek. Den 23sten is hij te Padang en krijgt er den raad om in plaats van naar Fort de Kock liever naar Pajakombo te gaan. In Padang ook, de „degelijke achterlands-hoofdplaats", heeft een vreugdevolle herkenning plaats van den assistent-resident L. C. Westenenk, met wien hij reeds lang in relatie stond in zake de beiden zoozeer ter harte gaande oudheden, en hun gesprek van dien zelfden middag beweegt zich dan ook speciaal op oudheidkundig terrein en vervult Rouffaer van groote verwachting voor de aanstaande samenwerking.

Op 28 Juni gaat de reis naar boven; zeer uitvoerig worden wij over de route en de natuurtafereelen ingelicht, ook over de wijze waarop zijn vreugde in de Minangkabausche huizen wordt getemperd door het schrikbarend gebruik van plaatijzer en blik. In Fort de Kock, waar hij eenige uren stil is, maakt Rouffaer een rondrit, en vindt er zyn „eersten *batoe medjan* in volkomen Ngada- (Flores-) type dien ik zelf zie hier in de Bovenlanden, en die evengoed op een of andere plek bij Badjawa zou kunnen staan, zóó absoluut gelijk." Des avonds installeert hij zich in Pajakombo, waar hij het grootste deel van zijn verblijf in de Bovenlanden gebleven is.

Nadat een paar dagen later kapitein Christoffel in hetzelfde hotel zijn intrek is komen nemen, wordt op 3 Juli een autotocht naar Soeliki ondernomen en onderweg bekijkt Rouffaer weer een aantal

batoe medjan's, die hij later met controleur Groeneveldt opnieuw zal bezoeken en fotografeeren. In dat relaas, midden op den weg naar Soeliki, eindigen plotseling de dagboek-aanteekeningen.

Van de volgende weken kennen wij dus geen bijzonderheden, maar uit allerlei is duidelijk, dat Rouffaer zich voor alles in zijn omgeving levendig bleef interesseeren, al lag over hetgeen hij nog deed ook de droevige schaduw, dat het verzamelde materiaal fragmentarisch zou blijven en het groote samenvattende boek nooit zou geschreven worden.

Ten einde toch nog zoo veel mogelijk te profiteeren van zijn aanwezigheid in de Bovenlanden wat de oudheden aanging, heeft hij zijn verblijf de laatste tien dagen van Pajakombo naar Fort Van der Capellen, het middelpunt dier oudheden, verplaatst, en daar, dank zij de krachtdadige hulp van den heer Westenenk, niet minder dan 20 beschreven steenen gevonden in plaats van de verwachte 10, en met men zou bijna zeggen zijn laatste krachten eigenhandig afprenten van die inscripties vervaardigd, één stel voor Batavia en één voor prof. Kern. De heer Westenenk, die sedert met Rouffaer in blijvend contact is gebleven, nam op zich te zijner tijd een inventaris van alle hem bekende oudheden en daardoor tegelijk de gegevens voor een eventueele oudheidkundige kaart van de Bovenlanden te zullen samenstellen [1]. Te Fort Van der Capellen is ook, alweder op den dag vóór zijn vertrek, de bovenbedoelde Nota over Gewestelijke Bibliotheken afgesloten. Zij gaat na, wat er op bibliotheekgebied in Indië bestaat, toont dan de noodzakelijkheid van meer gewestelijke bibliotheken aan, bepaalt den omvang van die noodzakelijkheid en wijst de beste wegen aan om aan die noodzakelijkheid te voldoen: óf door bemiddeling van de gemeenteraden óf door het gouvernement, en dan met aankoop der boeken voor aanleg en uitbreiding op auctics in Nederland. Is de zaak eenmaal op gang, dan zal ook particuliere steun, door schenking of erflating, niet achterwege blijven.

En dan is het oogenblik gekomen dat Rouffaer met de Tabanan op 30 Augustus Indië verlaat. Aan boord is hij min of meer patiënt, al schrijft hij ook nog allerlei raadgevingen aan den heer Westenenk over de Sumatraansche oudheden; zijn bedoeling is na aankomst in Europa niet door te gaan naar Nederland, maar eerst in Zwitserland, vermoedelijk Glion, in gezelschap van zijn zuster verdere genezing te zoeken. Volkomen uitgeput bereikt hij op 24 September Marseille.

---

[1]) Dit is inderdaad geschied; zie Oudh. Versl. 1912 p. 33.

V.

Voorloopig is er dan ook geen sprake van verder reizen. Den toestand van de eerste dagen beschrijft hij zelf als een soort van droomleven; lichamelijk volslagen onmacht plus onverzwakte helderheid van geest. Hij bleef dan ook voortdurend te bed of althans op zijn kamer en begon zich pas een dag of tien later zoo te voelen, dat hij weer tot schrijven kon komen, en weer wat eetlust en slaap had. Het plan is dan, ongeveer een maand in Marseille te zijn, daarna via Tanger naar Algeciras te varen en zich rustig in het van ouds bekende Granada neer te zetten, waarvan hij denzelfden heilzamen invloed verwachtte als twintig jaar te voren. Eenig werk heeft hij ook al op het oog: eerst een stuk over Timor voor het Aardrijkskundig Genootschap en dan een Gids-artikel met indrukken van Manila, die hij immers zóó maar op papier behoefde te stellen. Ja, ook werk van grooter omvang wenkte reeds; de Linschoten-Vereeniging had hem al eerder verzocht de Eerste Schipvaart naar Oost-Indië uit te geven, en dat lokte hem zeer aan, al moest hij vooralsnog in het midden laten, wanneer het zou kunnen. Dat vóór hij iets kon aanpakken een tijd zonder eenige lichamelijke inspanning of geestelijke emotie vooraf zou moeten gaan, daarvan was hij thans zelf ten volle overtuigd. Ook van het Utrechtsche professoraat moest worden afgezien; in 1913 bezette dr. Kohlbrugge dezen leerstoel.

Doch zelfs het bovenbedoelde bescheiden programma kon niet worden verwezenlijkt; Rouffaer was niet meer in staat op eigen gelegenheid verder te reizen, en zoo heeft ten slotte zijn vriend IJzerman zich zijn lot aangetrokken, en heeft hem te Marseille gehaald en naar den Haag gebracht. Daar werd hij in het ziekenhuis van het Roode Kruis opgenomen, en eerst in Januari 1912 kon hij zijn intrek nemen in een pension in de Parkstraat, hetwelk hij ongeveer een jaar later verwisselde voor zijn kamers op Frankenslag 89.

Terwijl hij nog in het Zuiden vertoefde, was het hem een groote voldoening te vernemen, dat het Instituut hem niet vergeten was en er behoefte aan had gevoeld zijn erkentelijkheid te toonen door hem op 21 October te benoemen tot eerelid. Bij die gelegenheid herinnerde de voorzitter, toen prof. Snouck Hurgronje, er aan [1]) hoe Rouffaer lange jaren met onovertroffen, belangelooze toewijding de Indische wetenschappen had beoefend, hoe hij bovenal zijn beste

---

[1]) Notulen p. IX in Bijdr. 67 (1913).

krachten aan het Instituut had gegeven en ook gedurende zijn reis aanhoudend de belangen van het Instituut had behartigd. In de Algemeene Vergadering van 1912 was Rouffaer aanwezig en kon hem persoonlijk dank gebracht worden, en bij diezelfde gelegenheid werd hij tot bestuurslid gekozen. Hij is het, met het gebruikelijke jaar tusschenruimte, tot 1920 gebleven. Het spreekt wel vanzelf dat naast het andere dat hij in deze functie verricht heeft, speciaal de belangen der bibliotheek gedurende deze jaren een uitstekend pleitbezorger in hem hebben gevonden.

Vanzelf moest er al spoedig ook weer eenig werk ondernomen worden; nog in de kliniek had hij van de firma Oosthoek bericht ontvangen van de overname van het groote batik-boek, en dus moest er al gauw weer gecorrigeerd worden en wat zulk een uitgave voor verdere beslommeringen meebrengt. In 1913 kwam daar nog een andere publicatie bij; het Instituut ging ter eere van prof. Kern's tachtigsten verjaardag diens Verspreide Geschriften herdrukken, en terwijl telkens voor iedere rubriek verschillende deskundigen zouden optreden, bleef Rouffaer het laatste toezicht op den druk, in overleg met den auteur, houden; een paar jaar later, toen men aan Nederlandsch-Indië toe was, en vooral na het overlijden van prof. Kern, nam hij een nog meer werkdadig aandeel in de samenstelling der uitgave, in het bijzonder bij de inscripties van den Archipel en bij den Nāgarakṛtāgama. Nog in het laatst van 1912 valt de samenstelling, tezamen met prof. Van Vollenhoven, van een eerst later gedrukte nota over het bibliotheek-wezen in West-Indië.

Een ander teeken van zijn toenemend herstel is, dat hij eveneens in 1913 een benoeming tot Voorzitter der Linschoten-Vereeniging kon aanvaarden; na zijn presidiale jaar bleef hij ook hier bestuurslid. Desgelijks zijn sinds halfweg 1913 de notulen der Commissie van Bijstand voor het oudheidkundig onderzoek weder van zijn hand; deze commissie kwam voor moeielijke beslissingen te staan in verband met de uitgave der nieuwe monographie over Baraboeḍoer, en ook buiten het eigenlijke secretariaat kwam veel van het noodzakelijk overleg op Rouffaer neer. In de tweede helft van dit jaar kwam hij ook weer tot publicaties, al waren het nog slechts kleine stukjes, waaronder de als gewoonlijk zeer uitvoerig gedocumenteerde verklaring van een drietal Maleische woorden voor stoffen; in 1914 volgen er nog een paar. Inmiddels verschijnt in laatstgenoemd jaar het boek over de batikkunst, en wordt Rouffaer's werkkracht wel allermeest ingenomen door de Eerste Schipvaart, bij de uitgave

waarvan de heer IJzerman zijn medewerker was. Het eerste deel zag in 1915 het licht.

Ziehier dus twee boeken, die Rouffaer's naam op het titelblad met dien van een mede-auteur combineeren. Het voegt in zulke gevallen niet het werk van de beide schrijvers, die zich gezamenlijk voor den inhoud verantwoordelijk stellen, uit elkaar te pluizen, en uit den aard der zaak is het doorgaans onmogelijk beider aandeel aan de voorbereiding van zulk een publicatie te onderkennen. Bij het batikboek staat de zaak echter anders, want het is duidelijk, dat de tekst zelf van de hand van Rouffaer is; hij onderteekent dien trouwens met zijn vollen naam, hij alleen, en spreekt waar het pas geeft ook steeds in het enkelvoud van „ik" en „mijn"; ten overvloede zijn de noten, die niet van zijn hand zijn, gekenmerkt door den (J.) van zijn medewerker. Zonder dus in eenig opzicht het aandeel te onderschatten, dat dr. Juynboll in het onderzoek op zichzelf heeft gehad, mag worden geconstateerd, dat de eigenlijke schrijver van het werk Rouffaer is. Bijna geheel is het diens in 1899 begonnen en in 1905 afgesloten geschrift; slechts enkele toevoegingen en een appendix-bibliographie zijn van 1913.

Die tekst, in Nederlandsch en Duitsch naast elkander, beslaat niet minder dan 534 folio bladzijden en is weder degelijk gedocumenteerd en veelzijdig als steeds. Het grootste deel (389 blz.) wordt ingenomen door de in alle details nauwkeurig beschreven techniek, dan volgt de geschiedenis en het verband met de analoge wasteeken- en verfkunst in Zuidoost-Voor-Indië, vervolgens een opsomming van de Javaansche patronen met hun namen, hun zin en hun geschiedenis, en eindelijk de beteekenis voor Indonesië van de Javaansche batik-kunst, technisch, oeconomisch en artistiek, benevens de wisselwerking van deze Oostersche kunstnijverheid met het Westen. De auteur hoopt er toe te hebben medegewerkt om het bewustzijn, dat wij in deze kunst een kostelijken kolonialen schat hebben te zien, tot gemeenschappelijke Nederlandsche overtuiging te maken.

Het ware denkbaar, dat Rouffaer het bij het verschijnen van het boek in 1914 niet meer in alle opzichten eens was met hetgeen hij vijftien jaren tevoren had neergeschreven. Een paar jaar later kreeg hij gelegenheid zijn inzicht nog eens opnieuw samen te vatten in het artikel „Batikken" voor den nieuwen druk der Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië. Het is misschien niet ondienstig dit oordeel van den persoon, die meer dan iemand anders in de materie thuis was en er zich voortdurend mee is blijven bezighouden, hier nog even

kort in herinnering te brengen. Rouffaer dan meent, dat het batikken door Hindoe-emigranten uit Zuidoost-Dekhan in ongeveer 1000 A.D. naar Java werd overgebracht, hier als uitheemsche kunst steeds bleef in hoogere kringen en met het technisch dood-eenvoudige patroon gringsing de wajangpop-idee combineerde, tot de oppermachtig geworden Islam de wajangfiguren deed uitbannen en men bij voorkeur geometrische patronen en bloemmotieven ging gebruiken; in ca. 1850 komt de technisch-economische revolutie met het ook uit Voor-Indië overgenomen tjappen, en in ca. 1900 de technisch-coloristische revolutie met de kunstmatige kleurstoffen. Zoo is er thans veel fabriekmatigs, dat echter tot eigen sfeer, het goedkoope en massale, beperkt dient te blijven; daartegenover zorge het beste inheemsche en uitheemsche intellect, dat de *kunst* in het Javaansche batikken krachtig in leven blijve.

Ook de bewerking der uitgave van de Eerste Schipvaart was een taak, waaraan Rouffaer zich met groote animo had gewijd; een goed stuk van zijn oude sympathieen was, naar hij zelf schrijft, aan dat werk verknocht, hij voelde zich in deze teksten volkomen thuis, en was het ook zelf geweest, die reeds vroeger het eerst de initialen G. M. A. W. L. volledig had verklaard als die van Willem Lodewycksz, wiens D'Eerste Boeck het in 1915 verschenen eerste deel der uitgave inneemt. Behalve in de voortreffelijke zorg van beide uitgevers voor den herdrukten, of liever gecorrigeerden, tekst van 1598, blijkt hun werkzaamheid uit de vele noten, en menigmaal is het niet moeilijk daarin den stijl van Rouffaer te herkennen; trouwens in die noten stond nog lang niet alles wat er viel op te merken, want herhaaldelijk verwijst een sterretje naar een lateren commentaar. De gunstige ontvangst, allerwege aan deze voortreffelijke publicatie ten deel gevallen, was welverdiend; de ziekte van den eersten bewerker, d.w.z. Rouffaer, had het gereedkomen vertraagd, en met het tweede deel zou dat in nog ernstiger mate het geval zijn.

Een eveneens in 1915 verschenen stukje over Oud-Javaansche eilandnamen in de Groote Oost was minder gelukkig; het lokte de deskundige kritiek uit van dr. Van Ronkel, die ook vroeger al eens zijn stem had verheven tegen iets wat Rouffaer op het hem dan ook geheel vreemde terrein der taalwetenschap had ten beste gegeven. Rouffaer, die juist aan zijn gissingen op een gebied, waar hij minder dan elders meester was, bijzonder hechtte, was door die kritiek eerst teleurgesteld, ook wel wat ongeloovig, tot dat een rechtstreeksche

vraag aan dr. Adriani hem had geleerd, dat het ongelijk zonder eenigen twijfel aan zijn eigen zijde was. Maar toen heeft hij er zich dan ook zonder eenige reserve bij neergelegd. Het was een zijner meest sympathieke eigenschappen, ook in andere gevallen die het niet tot den druk brachten duidelijk aan het licht tredend, dat hij, hoe ook het opgeven van lang gekoesterde theorieën of met vreugde begroete ontdekkingen hem aan het hart mocht gaan, geen oogenblik van aarzeling kende, zoodra hij eenmaal overtuigd was wat de waarheid eischte. Zonder ooit zijn standpunt op te geven vóór het noodzakelijk was, heeft hij altijd voor de tegen hem aangevoerde argumenten een open oor gehad. Maar makkelijk is het erkennen van de onhoudbaarheid van eigen inzicht hem daarom toch niet geweest, en in het geval van de eilandnamen zeer zeker niet.

Van Rouffaer's onverzwakt streven in het belang van zijn Koloniale Bibliotheek geven de Instituuts-notulen van 1915 nog weder eens blijk. Als hij in een bestuursvergadering aankoop van boeken voorstelt, vestigt de nieuwe secretaris — dr. Kielstra is dan juist afgetreden — de aandacht op de vigeerende bepalingen, die zulke aankoopen aan den bibliothecaris-secretaris overlaten; m. a. w. Rouffaer gaat met die voorstellen buiten zijn boekje. Geen nood, hij stelt een nieuwe bepaling voor, en ziet die met eenige wijziging ook aangenomen, dat het bestuur eveneens, den bibliothecaris gehoord, aankoopen kan vaststellen. [1]) Aanleiding om tot zulk een vaststelling het initiatief te nemen heeft hij dikwijls gevonden, en als dan uit geldelijke of andere overwegingen het bestuur voor zijn smeekbeden doof moest blijven, is hij als vanouds in eigen buidel gaan tasten of heeft anderen er toe gebracht het boekwerk in kwestie te schenken. Ook na zijn aftreden als bestuurslid is hij op deze wijze de bibliotheek blijven verrijken.

Over een geheel nieuw plan om met steun van het Instituut de Indische letteren te bevorderen, leest men in datzelfde deel der Instituuts-notulen. [2]) Het betrof de uitgave van een zoogenaamde Bibliotheca Neerlando-Indica, een serie inlandsche teksten met beknopte inleiding en min of meer uitvoerige Nederlandsche inhoudsopgave; de bedoeling was om eenerzijds voor ontwikkelde inlanders belangrijke voortbrengselen hunner litteratuur gemakkelijk toegankelijk te maken, anderzijds ook belangstellende Nederlanders te bereiken. Het denkbeeld vond in den kleinen kring van deskundigen,

[1]) Pag. XV, XVII en XIX in Bijdr. 71 (1916).
[2]) Ibid. p. XXIX en XLI, en 1916 p. V, X en XXIV (Bijdr. 72).

aan welke het eerst ter overweging was gegeven, geen onverdeelden bijval; in een ruimer groep van belangstellenden, tot een bespreking opgeroepen, bleek de sympathie grooter, en in beginsel werd tot de uitgave van zulk een serie besloten. Een paar aanwezigen namen de bewerking van een deeltje op zich, maar bij die bereidwilligheid is het gebleven. Rouffaer heeft klaarblijkelijk begrepen, dat hij in zijn overtuiging van de noodzakelijkheid der uitgave vrijwel alleen stond temidden van degenen, die haar hoogstens wenschelijk achtten; hij is verder niet meer op de zaak teruggekomen dan om, toen zijn gezondheid minder gunstig was, uit de slapende commissie ad hoc zijn ontslag te verzoeken. Op den duur bleek trouwens, dat de uitbreiding van de werkzaamheden der Commissie voor de Volkslectuur te Weltevreden het voorgenomen werk in Nederland overbodig maakte. Een ander plan van Rouffaer, dat wel tot resultaten leidde, was de door hem in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van oudejaar 1915 geopperde wensch, nader in een voorstel belichaamd bij het Instituuts-bestuur, om een goed geïllustreerd, overzichtelijk werk te doen schrijven over de Hindoe-Javaansche kunst, waaromtrent sedert het optreden van Brandes zooveel meer bekend was geworden. De in 1919 als Instituuts-uitgave verschenen „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst" was van een en ander het gevolg. [1])

Hierboven was reeds even sprake van den tweeden druk der Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, waarbij ook Rouffaer weder tot de medewerkers behoorde; niet in alle opzichten overeenkomstig zijn eigen wenschen, want buiten hem om werden stukken, die hijzelf in den eersten druk bezorgd had, thans aan anderen ter bewerking gegeven. Toch staat er nog heel wat van hem in; de lijst daarvan vindt men in de bibliographie. Het eerste deel verscheen in 1917, de andere achtereenvolgens in 1918, 1919 en 1921. Wij noemden reeds het artikel „Batikken"; bijzondere vermelding verdient ook dat over „Keteltrommen (bronzen)", omdat hij er voor het eerst de verspreide gegevens over deze merkwaardige oudheden volledig samenvat en er zijn conclusie over afkomst en gebruik uit trekt, waarvan hij terecht getuigt, dat ze „goeddeels nog nergens vermeld" zijn: de echte „reuzentrommen" zijn tusschen ca. 100 en 600 A.D. uit Zuid-China en Achter-Indië ingevoerd, deels als poesaka, deels door oude Pegoeanen, waarbij dan het stervormig ornament als kompas ver-

[1]) Over dezen gang van zaken kan men het Voorbericht van genoemd boek raadplegen.

klaard kan worden; op Java, waar ze in de verbeelding tot helleketels werden, zijn ze dan later eenigszins afwijkend nagemaakt. Ook de andere artikelen, in het bijzonder de biographische, bevatten allerlei belangrijke en dikwijls nieuwe bijzonderheden, zelfs waar de gevolgtrekkingen (als b.v. in het artikel Pegoeanen) wel wat te gewaagd schijnen om dadelijk aanvaard te worden.

Een bewaard gebleven correspondentie met de redactie der Encyclopaedie doet blijken, dat behalve de met de letters G. P. R. onderteekende ook nog andere artikelen van zijn hand zijn; de voornaamste worden hierachter vermeld. Ook stukken van anderen kreeg hij op zijn verzoek wel eens ter inzage en gaf dan verbeteringen in overweging. Maar de reeds vroeger besproken eigenaardigheid om moeielijk zijn pennevruchten als geheel persklaar te kunnen afleveren en ze steeds ter vervolmaking aan te houden, leidde ook hier tot conflicten. Rouffaer was niet op tijd, en wanneer de redactie dan voorstelde zijn artikelen uit den eersten druk ongewijzigd over te nemen, verbood hij dit pertinent. Als echter de redactie met zulke voorstellen gehoopt heeft hem aan het schrijven of afleveren te krijgen, is zij bedrogen uitgekomen. Het conflict verscherpte zich, toen Rouffaer een andere regeling van het honorarium verlangde en de uitgever daar niet op in wenschte te gaan, en het slot was dat Rouffaer geen verdere medewerking verleende. Dientengevolge zijn een aantal belangrijke artikelen (men kan dat reeds eenigszins opmaken uit de titels: Bocarro, Couto, Correa, Gadjah mati, Giri, Goenoeng Djati, Moesson-boeken) in portefeuille gebleven. Een paar andere waren oorspronkelijk veel langer dan ze opgenomen zijn. De correspondentie kwam eerst in 1923 tot een einde.

Zijn langzamerhand minder gunstig wordende gezondheidstoestand maakte, dat zijn publicaties in deze jaren zich hoofdzakelijk tot het werk voor de Encyclopaedie beperkten. Onder de parerga is echter een artikel van een heel bijzonderen aard, omdat het een der weinige is, waarin Rouffaer zijn gevoel doet spreken: de herdenking van Charles te Mechelen. Onzes inziens een van de mooiste en gaafste stukken, die Rouffaer heeft geschreven; het leven van Te Mechelen zóó geschetst, dat alle feiten van beteekenis vermeld worden en er toch niets overbodigs in staat, zijn beeld zóó geteekend, dat men het, door de allerminst verzwegen tekortkomingen heen, gaat zien met dezelfde sympathie als de beschrijver. Op deze acht bladzijden vol begrijpende genegenheid is in Rouffaer de vriend en de dichter aan het woord. Ook in een ander stukje in hetzelfde tijd-

schrift klinkt, bij de aankondiging van Nieuwenkamp's vierde reis naar onze Oost, een zeer persoonlijke noot. Maar bij Te Mechelen is het toch nog anders. Komt het omdat deze tevens de „representant uit duizenden" was van een bekoorlijk stuk van Java's voorbijgegane, nooit terugkeerende periode, waarvan ook Rouffaer zelf alle poëzie had gevoeld? Ziehier hoe hij de ingetreden verandering schetst:

„De *wajang*, dat echt-Javaansch gewrocht van in eigen geest gegroeide fantasie, verdwijnend uit het volksbesef; op smadelijke wijze overwonnen door het vulgair-technische van den Europeeschen bioscoop, de „levende beelden" (*gambar hidoep*), zooals de inlanders in hun naïve verdwazing dit kermis-gedoe der Westersche beschaafdheid in den aanvang dadelijk doopten. De Javaansche *hormat*, zwaar geurende Oostersche bloem van eigen bodem, maar bloem dan ook van geur als *kĕnanga* en van grillig-strakke vormen als een orchidee, ontluisterd meer en meer door een gemoedsverandering die in veel opzichten gemoedsverruwing was. De stille poëzie van de Javaansche desa, de weemoedige nachtklank der gamĕlan, aangetast en verstoord door rumoer uit het Westen in Oostersche hersenen overgezaaid; meestal slechts overgewaaid... Hij voelde *niets* voor dit groeiproces van „inlander" tot Indonesiër, waarvan hij het geestesverlies maar al te diep besefte, de geesteswinst betwijfelde, de onafwendbare noodzaak van óók *dit* natuurproces niet vatten kon noch vatten wou."

Dergelijk proza bewijst, dat in en achter den wetenschappelijken onderzoeker ook de schrijver der Spaansche indrukken nog leefde. Naar buiten geuit heeft deze kant van zijn geest, dien slechts weinigen vermoedden en die toch in het vriendschappelijk onderhoud zoo sterk kon spreken, zich later echter niet meer.

Evenzeer klein van omvang maar belangrijk van inhoud is hetgeen Rouffaer schreef in den Gids der in 1917 geopende Verzameling van Indonesische en Chineesche kunst te Leeuwarden. Die verzameling was hem bekend; het was de collectie, indertijd door den heer A. T. van der Meulen bijeengebracht en opgesteld te Bergum. Rouffaer had er in 1906 over geschreven en toen zijn ingenomenheid betuigd over de wijze waarop men de verschillende voorwerpen werkelijk kon *zien*, vooral doordat bij de opstelling gebruik gemaakt was van kleine, intieme kabinetten. Bij de overbrenging naar Leeuwarden gaf hij eenige beschouwingen over Chineesche invloeden op Javaansche kunst, aanknoopende bij een gebeeldhouwden steen van het land Tjilintjing bij Batavia, een „verrukkelijk staaltje van Hindoe-

javaansch-Chineesch syncretisme", dat hij bij een tochtje in December 1909 had opgemerkt.

De nieuwe opstelling der collectie had zooveel mogelijk plaats volgens de principes van die kunstbeoefenaars, welke in het voorjaar van 1918 een middelpunt van werkzaamheid vonden in de toen opgerichte Vereeniging van Vrienden der Aziatische kunst. Ook Rouffaer behoorde tot dien kring en had er gezag zoowel bij de mannen van de „kunst" als bij die van de „wetenschap". Toen de inzichten van die beide groepen inzake de wenschelijkheid van een afzonderlijk kunst-museum uiteen bleken te loopen, was hij het dan ook, die poogde de scherpe kanten der tegenstelling te verzachten. Voor zijn — tenslotte vergeefsch — pogen is ieder hem dankbaar geweest. Zijn gezondheidstoestand heeft hem echter spoedig het bestuurslidmaatschap doen nederleggen.

Ook met speciaal oudheidkundig onderzoek begon hij zich na een lange tusschenruimte weer bezig te houden. De eerste vruchten daarvan zijn de „Oudheidkundige opmerkingen" in de Bijdragen van 1918, een vijftal kleine stukjes, niet alle even overtuigend, maar vol origineele gezichtspunten. Spoedig daarna kwam er aanleiding voor een werk van grooter omvang en wijder strekking. In het voorjaar van 1919 verscheen, als overdruk uit het Journal Asiatique, de studie van Gabriel Ferrand over „Malaka, le Malāyu et Malāyur". Met de conclusie van Ferrand, het bestaan tusschen ca. 800 en 1400 van twee Malayu's, één op Sumatra en één gelijk aan Malaka, was Rouffaer het allerminst eens, en al heel gauw bekroop hem de lust er iets tegen te schrijven. Het zou een klein stukje van een twintig bladzijden zijn. Hoe weinig kende hij zichzelven! Toen hij zich eenmaal weder had verdiept in het hem van ouds ter harte gaande onderwerp der vroegste geschiedenis van Sumatra en het Maleische Schiereiland, volgde het een op het ander, en zoo zijn ten slotte de 20 bladzijden er 420 geworden.

Zonder moeite is dit boek — want hoewel het in twee stukken werd opgenomen in de Bijdragen, kan men beter van een boek dan van een tijdschriftartikel spreken — niet tot stand gekomen. Immers juist in den tijd dat hij er mee bezig was, begon zijn gezondheidstoestand zoo verontrustend te worden, dat hij zich genoopt voelde van al zijn openbare functies afstand te doen. Gemakkelijk is hem dat natuurlijk niet gevallen, en zeker niet wat het Instituut betrof, waar hij tengevolge van zijn bestuurswerkzaamheid zooveel ten behoeve van de bibliotheek en van andere wetenschappelijke Indische

belangen kon doen. Maar hij begreep dat het moest, en in zulk een geval was aarzelen hem vreemd. Ook zag hij in, dat half werk geen zin had en dus trok hij zich algeheel terug: uit de besturen van Linschoten-Vereeniging en Vrienden der Aziatische kunst, maar ook uit het Instituuts-bestuur, het secretariaat der Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig Onderzoek, en de verzorging van Kern's Verspreide Geschriften. Hij was er zich volkomen van bewust, dat het geen tijdelijke maatregel, maar een afscheid voor goed was.

Het is natuurlijk niet toevallig, dat hij juist in dezen tijd ook andere beschikkingen trof, en aan een deel van zijn kunstbezit een bestemming gaf. Een en ander kwam vooral ten goede aan Rotterdam. In het Museum Boymans werden een viertal kleine schilderijtjes opgenomen, de vier zintuigen: gehoor, gezicht, reuk en smaak voorstellend en toegeschreven aan Molenaer; later bleek dat de serie ten rechte is vervaardigd door v. d. Merck. Daarnevens schonk Rouffaer een fraai winterlandschap van Iodocus de Momper en een batik [1].

De groote collectie op het gebied der weefsels kwam echter, gelijk begrijpelijk is, niet in Boymans doch in het Museum voor Land- en Volkenkunde en Maritiem Museum „Prins Hendrik". De keus van dit Rotterdamsche museum lag voor de hand, niet alleen omdat het juist op het gebied der Indonesische weefsels bijzonder goed voorzien is en het geschenk er onder deskundige verzorging het best tot zijn recht zou komen, maar ook uit hoofde van Rouffaer's persoonlijke relatie tot den directeur, den heer J. W. van Nouhuys, met wien hij in 1909 te Batavia het eerst in aanraking was gekomen, en die, sinds zijn terugkeer uit Indië in 1915, tot Rouffaer's beste persoonlijke vrienden was gaan behooren. De collectie, in het museumverslag over 1920 nader beschreven [2], omvatte een groot gedeelte van het studie-materiaal voor het boek over de batikkunst, daarbij een aantal hoogst belangrijke stukken, en ook nog andere voorwerpen op ethnographisch gebied. In 1921 en 1924 hadden nog eenige schenkingen plaats; wat hij gaarne in zijn nabijheid hield, zou na zijn dood volgen.

Zoo begint dan met den aanvang van 1920 het laatste stuk van Rouffaer's leven, grootendeels op zijn kamer doorgebracht, eerst nog op het Frankenslag, en sinds September van datzelfde jaar in de

---

[1]) De directie is zoo vriendelijk te verwijzen naar Cat. 1921 no. 294 en Cat. 1927 no. 281 en 298.

[2]) Zie pag. 4—7. Rouffaer zelf had alles van nauwkeurige aanteekeningen voorzien.

Van Bleiswijkstraat 71F, waarheen hij tezamen met de familie, bij welke hij kamers had, verhuisde, en waar hij op de tweede verdieping het naar omstandigheden zoo goed mogelijk had, dank zij mede de toegewijde verzorging door mej. D. Dun. Daar zat hij dan, zoo mogelijk heele dagen, en anders zooveel als zijn toestand gedoogde, achter de schrijftafel of op zijn makkelijken rieten stoel (die hem sinds zijn studententijd voortdurend, ook op reis, heeft vergezeld) en was er steeds met een of ander wetenschappelijk onderzoek bezig. Veelzijdig bleef zijn belangstelling en ook in de maanden dat hij aan een bepaalde studie zijn krachten grootendeels moest wijden, was er tijd voor andere onderwerpen daartusschenin. De scherpte van zijn geest bleef onverzwakt, alleen werd het tempo zijner productiviteit langzamer; hij had dus meer tijd noodig om hetzelfde quantum werk te verzetten als vroeger, doch de resultaten verminderden gelukkig niet in gehalte. Het bezoek zijner vrienden was een op prijs gestelde onderbreking, en hoewel natuurlijk aan beiderzijdsche particuliere aangelegenheden ook wel aandacht werd geschonken, vormden toch informaties naar en mededeelingen over studie en onderzoek den hoofdinhoud van het gesprek. Hij had dan altijd een heele lijst van vraagpunten klaar liggen, en op hoe velerlei gebied kon hij niet als deskundige meespreken! Het waren daarbij volstrekt niet alleen de oude bekenden, uit Nederland en Indië, die hem kwamen opzoeken; ook menig jongere wendde zich tot deze bron van wetenswaardigheden, waaruit hem met de grootste gulheid en onbekrompenheid werd veroorloofd te putten, en waar hij altijd nog meer kon vinden dan hij had verwacht.

Wie het tot stand komen van het stuk over Malaka van nabij heeft gevolgd, het langs een weg, welks telkens nieuwe uitzichten en zijpaden den auteur zelf niet weinig verbaasden, heeft zien komen tot voorloopig persklaren toestand, om het daarna de door onophoudelijke verbeteringen en toevoegingen bemoeilijkte instanties van proeven en revisies te zien doorloopen, verwondert er zich eigenlijk over, dat het ooit werkelijk afgedrukt is (Bijdragen van 1921). Het vertoont in de grootste mate de verdiensten en de schaduwzijden van Rouffaer's wetenschappelijke werkwijze. Het bevat schitterende bewijsvoeringen, die lang betwiste punten met één slag voor goed oplossen, naast gewaagde, soms zelfs onverantwoordelijke gissingen; het geeft voortreffelijk gecomponeerde samenvatting van detail-onderzoek, maar dikwijls in een zóó moeielijk te volgen verband, dat men er ook na herhaalde lezing van het stuk veelal niet in slaagt bepaalde punten

terug te vinden. Alles te zamen in ieder geval een artikel van buitengemeene kwaliteiten, een van de soort, waarop Rouffaer zelf het epitheton „kranig" toepaste.

Van den inhoud geeft de lange titel: „Was Malaka emporium vóór 1400 A. D., genaamd Malajoer? En waar lag Woerawari, Mā-Hasin, Langka, Batoesawar?" reeds eenig denkbeeld. De ondertitels der beide deelen, waarin het opstel is gesplitst, verduidelijken dat nog; het eerste heeft tot inhoud: „Malajoer is niet Malaka, doch Djambi; Woerawari = Langka = Djohor; (Mā-)Hasin = Toemasik = Singapore", en het tweede gedeelte: „Oudheden ter Zuidhelft van Malaya; opvaart der Djohor-rivier; Batoesawar, de bakermat der Sadjarah Mĕlajoe, 1612—'14 A. D." Maar het is er verre vandaan, dat zelfs deze uitvoerige titulatuur den werkelijken inhoud van het boek zou bestrijken. De afdoende wederlegging van Ferrand, welke inderdaad binnen de perken der voorgenomen twintig bladzijden blijft, leidt vanzelf tot de vraag, wanneer Malaka dan wèl gesticht is, en die vraag kan slechts beantwoord worden door kennis te nemen van alle oude berichten over de Zuidelijke helft van het Maleische Schiereiland, in de eerste plaats over het in de verhalen over Malaka genoemde Singapore. Een voorname bron had de verloren gegane rotsinscriptie van Singapore kunnen zijn, en daaraan wordt dan een uitvoerig relaas over dien steen en zijn vernieling vastgeknoopt. Het heeft geen zin hier na te gaan, hoe de verschillende in de titels genoemde plaatsnamen in hun verband met de Maleische oude geschiedenis worden gebracht; de gelijkstelling van Langka met Djohor en de tegenstelling tot het Java van koning Erlangga geeft aanleiding tot het toekennen van een symboliek-politieke beteekenis aan de reliefs van Prambanan en aan de Javaansche rijkssieraden; daaraan hebben wij dan weer een uitgebreide verhandeling over deze oepatjara te danken, en op deze wijze kon Rouffaer tevens zijn reeds vroeger dienaangaande bijeengebrachte gegevens (bestemd voor het Encyclopaedie-artikel over Beeldende Kunst) tot hun recht doen komen. Een nader overzicht van de verdere plaatselijke geschiedenis in de dertiende en veertiende eeuw besluit het eerste deel. Overal, in den tekst en in de vele noten, is er gelegenheid te over voor scherpzinnige redeneeringen en fantastische hypothesen.

Het tweede deel, dat met een fraaie beschouwing over oud-Singapore en den zeeweg aanvangt, wordt grootendeels ingenomen door het nauwkeurig volgen en commentarieeren van de reis over de Djohor-rivier, in 1826 ondernomen door iemand, die zich Viator

noemt, maar volgens Rouffaer niemand anders kan zijn dan de bekende John Crawfurd. Dat geeft allerlei aanknoopingspunten met de geschiedenis der sultans van Djohor, daaronder begrepen het ontstaan der Sadjarah Mĕlajoe; dit laatste betoog, waarmede Rouffaer zelf zeer ingenomen was en dat hij dan ook expresselijk in den ondertitel vermeldde, heeft echter bij deskundige beoordeelaars geen genade gevonden. Als de opvaart der rivier tot den Bĕloemoet gevolgd is, brengt de naam Tjĕnakoe den auteur op de Mĕnangkabausche Tjaniago, en zoo op de Mĕnangkabausche oude geschiedenis in het algemeen, en de kolonisatie in de Nĕgri Sĕmbilan. Lijvige bijlagen over de Malaksche antiquiteiten en over de vorsten van Malaka en Djohor, beiden de eerste volledige samenvatting gevend van het beschikbare materiaal, besluiten het artikel. Het is begrijpelijk, dat een der beoordeelaars zich „verbijsterd" erkende; maar bewondering voor een geweldigen arbeid is toch in bevoegde kringen de hoofdindruk geweest. Ook als men al het twijfelachtige aftrekt, is er een zeer groote stap voorwaarts gedaan.

Toen de schrijver de overdrukken rondzond, kon hij op den omslag laten zetten: dr. G. P. Rouffaer. Op 13 October 1921 toch had de Leidsche Universiteit hem het eere-doctoraat in de letteren en wijsbegeerte verleend. Hoe weinig gesteld hij in het algemeen ook op eerbetoon was, een dergelijke openbare erkenning van zijn wetenschappelijke verdiensten moest hem wel zeer aangenaam zijn, en het gaf meteen het duidelijk bewijs, dat, wie in zijn werk ook dat van den „dilettant" mocht zien (en dat was het geval bij menschen, die hem overigens zeer genegen waren), de vertegenwoordigers der wetenschap zelve dat zeer zeker *niet* deden. Niet minder voldoening lag er voor hem opgesloten in den gelukwensch van den rector magnificus, toevallig in dat jaar juist een zoo bevoegd autoriteit als prof. Snouck Hurgronje. „Bij deze gelegenheid moet ik er toch nog even weer van getuigen", schreef deze: „wat Gij deels door voortdurende eigen inspanning, deels door prikkeling van de energie van anderen, bovenal door Uw schitterend voorbeeld van belangelooze toewijding, voor de wetenschap van Indië verricht hebt, wordt door niemand overtroffen". Zulk een waardeering van zulk een beoordeelaar heeft hem innig goedgedaan. Zijn krachten lieten hem niet toe zich aan een openbare academische plechtigheid te wagen, en dus werd de doctorsbul hem ten zijnen huize door den rector en den promotor prof. Colenbrander overhandigd.

Dat het met zijn gezondheid, niettegenstaande vleugjes van zich

beter voelen, steeds minder werd, moest voor ieder, ook voor hemzelf, duidelijk zijn. Nog twee dingen heeft hij kunnen publiceeren, beide in 1923. Het eerste is een kort artikel in de Bijdragen, waarin op scherpzinnige wijze wordt bewezen, dat de drie anonymi, welke in het Tijdschrift voor Ned.-Indië van 1857 en volgende jaren belangrijke mededeelingen van hoofdzakelijk archaeologischen aard leverden naar aanleiding van een reis over Midden-Java in (1839 of) 1840, niet anders zijn, en niet anders kunnen zijn, dan de ééne dr. W. R. van Hoevell. Het belang dier mededeelingen wordt, nu wij weten van wien ze afkomstig zijn, niet weinig verhoogd. Het tweede stuk draagt den vorm van een Naschrift op de beschrijving, die de controleur Van Suchtelen in het maandblad „Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw" had gegeven van het oud-Portugeesche fort op Ende. Dat naschrift bevat vooreerst de bespreking van een paar nieuw gevonden antieke gegevens over de situatie van dat fort, met reproducties uit Parijsche en Londensche handschriften, en vervolgens een Chronologie der Dominikaner-missie op Solor en Flores (ca. 1556—1638) en Bibliographie over het Ende-fort. Vermoedelijk hebben de lezers van dit als populair bedoelde tijdschrift wel wat vreemd opgekeken over al deze bladzijden chronologische en bibliographische aanteekeningen, maar hoezeer is het wetenschappelijk onderzoek gebaat door Rouffaer's werk; dit nauwkeurig en volledig, tevens kritisch, overzicht van alle, kerkelijke en wereldlijke, bronnen, was iets dat hij alleen vermocht samen te stellen. Het sluit zijn publicaties op waardige wijze af, en niets zou doen vermoeden dat de auteur, zóó in het volle bezit van waarlijk buitengewone geestelijke vermogens, reeds den dreigenden ondergang nabij was.

Thans restte nog het tweede deel der Eerste Schipvaart, dat de oudste journalen moest bevatten Langzaam kwam het gereed; de rijke Inleiding is in Maart 1925 afgesloten. Ook verder vertoont het boek de voortreffelijke kwaliteiten van het eerste deel en overeenkomstige belangrijke noten. Rouffaer zelf heeft het niet geheel meer kunnen fiatteeren; ook bij dit laatste werk viel het hem zwaar de proeven definitief uit handen te geven, en zijn gezondheid liet hem niet toe er vlot aan door te werken. Zoo heeft ten slotte de tweede bewerker, dr. IJzerman, den druk tot een goed einde gebracht.

Inmiddels wisselden periodes van inzinking met tijden van betrekkelijken welstand af. Een auto-tocht naar Delft gaf gelegenheid om de nieuwe gebouwen der Technische Hoogeschool en de vele veranderingen in de hulpmiddelen bij de ingenieursopleiding met ver-

bazing en ingenomenheid waar te nemen; bijzonder genoot Rouffaer ook van een eveneens per auto ondernomen uitstapje naar Amsterdam in het najaar van 1925 om er de tentoonstelling van Chineesche kunst te bezichtigen, ingericht door de Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst.

In Februari 1926 was een val de aanleiding tot een onderzoek in het ziekenhuis, en hoewel die val op zichzelf geen kwade gevolgen bleek te hebben gehad, werd het toch wenschelijk gevonden Rouffaer voor eenigen tijd op te nemen in „Villa Elisabeth". Daar echter openbaarden zich de heel wat erger verschijnselen van geestelijke afwijking, zoodat tegen het eind van die maand overbrenging naar Oud-Rozenburg noodzakelijk werd; Rouffaer was toen zoozeer van zinnen, dat hij zich van die overbrenging niet bewust was. Maar al spoedig verbeterde de toestand, en eind April kwam Rouffaer hersteld weer thuis; zijn eerste werk, toen hij er het inmiddels voltooide tweede deel der Eerste Schipvaart vond liggen, was te constateeren, dat niet alle correcties geheel overeenkomstig zijn wensch waren uitgevoerd.

Voorloopig ging het goed, tot ongeveer half Juli. In dezen tijd is de laatste correspondentie gedateerd en is ook de laatste wetenschappelijke aanteekening neergeschreven, waarop hij, gelijk hij dat zoonoodig deed, een datum zette: dit was eind Juni en had betrekking op het planten van den nieuwen heiligen waringin op de Noorder aloen-aloen te Jogja. Maar toen was toch het eind van alle wetenschappelijke werkzaamheid nabij. Lichamelijk leek de toestand niet onbevredigend, maar wie hem spraken, bemerkten toch het vreemde in zijn optreden, zich onder meer uitend in het ondernemen van groote auto-tochten, soms tot diep in den nacht. Op die wijze is hij nog naar Rotterdam en naar Leiden gekomen.

Laatstbedoelde tocht geschiedde op den dag vóór de tweede en nu definitieve overbrenging naar Oud-Rozenburg, op 31 Augustus. Thans was hij zich ter dege van de beteekenis van dit feit bewust en ging er zeer onder gebukt; een kleine lichtstraal bracht de ontvangst, juist na zijn opname, van een telegrafischen groet uit Nieuw-Guinea, van de boven de Rouffaer-rivier aangekomen expeditie-Docters van Leeuwen. Ruim zestien maanden heeft dit laatste verblijf op Oud-Rozenburg nog geduurd. Alras verminderde Rouffaer's lichamelijk weerstandsvermogen en het laatste jaar heeft hij grootendeels op bed doorgebracht. Voor zichzelf voelde hij zich niet bepaald ongelukkig en hij beklaagde zich dan ook nooit over de behandeling; wel had

hij sterk het gevoel opgeborgen te zijn en nam hij dit dengenen, die hij er verantwoordelijk voor achtte, geducht kwalijk. Maar het zou meende hij slechts tijdelijk zijn, en hij was al weer bezig allerlei plannen te maken voor reizen naar Italië en Spanje.

Onder de enkele vrienden, die hem bleven bezoeken, was het vooral de heer Teillers, thans weder in Nederland terug, tot wien hij zich in de laatste jaren bijzonder aangetrokken gevoelde. Kans op verbetering was er niet, en terwijl hij zich er goed rekenschap van kon geven, wat er aan andere patiënten ontbrak, bleef de omfloersing van eigen geest voortduren om niet meer te wijken, onder blijvende lichamelijke verzwakking. Heel langzaam ging het achteruit, tot in de eerste dagen van 1928 een snelle verergering intrad.

Zondag 8 Januari 1928 overleed hij, 67 jaar oud. Den Donderdag daarop werd hij, overeenkomstig zijn wensch in allen eenvoud, op het kerkhof te Diepenveen nabij het graf zijner geliefde zuster ter ruste gelegd.

* * *

Rouffaer's uiterlijken levensloop en zijn wetenschappelijk werk hebben wij trachten te schetsen, met eenige uitvoerigheid, zooals hij die zelf in een levensbericht gepast achtte. Daarbij werden vanzelf veel van zijn eigenaardige karaktertrekken aangeroerd, maar wij zijn er ons maar al te zeer van bewust, dat het heel bijzondere van deze figuur er toch niet tot zijn recht kwam. Naast Rouffaer als wetenschappelijk onderzoeker ook iets van Rouffaer als persoonlijkheid te laten zien, is wel heel moeielijk; het lijkt onmogelijk om voor wie hem niet gekend hebben, van deze zoo bij uitstek levende, geestelijk levende, figuur een indruk te geven door het geschreven woord, en voor wie hem wel kenden zal het noodzakelijkerwijs een maar al te flauwe afschaduwing van de werkelijkheid blijven.

Doch al zullen wij ons dan ook niet wagen aan de ijdele poging om het volledig beeld van Rouffaer als persoon vast te leggen, wij mogen ons niet onttrekken aan de taak om toch nog eenigermate te verduidelijken, wat zijn bijzondere kracht was. In zekeren zin heeft prof. Snouck Hurgronje dat al in zijn gelukwensch van 1921 geformuleerd, als hij naast de eigen inspanning van den nieuwen doctor diens prikkelen van anderer energie maar bovenal zijn voorbeeld van belangelooze toewijding roemt.

De eigen inspanning en de vruchten daarvan treden het eerst en het duidelijkst naar buiten, en er is hierboven juist daarvan het meeste sprake geweest. De Koloniale Bibliotheek en de statige reeks

artikelen en boeken zijn de bewijzen van een onvermoeide en tot voortreffelijke resultaten leidende wetenschappelijke werkzaamheid. „Wie aan Rouffaer denkt", aldus vangt prof. Van Eerde de herdenking aan, die hij in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap aan den overledene wijdde [1], „ziet een werker, een vorscher, een schrijver, een veelweter, die altijd verder zocht; die bij elk voor hem nieuw gegeven ook dat weder gesteund wilde zien op andere gegevens. Een, die nooit klaar was, voor wien steeds nieuwe verschieten van kennis zich openden, die ontroerd was bij de ontdekking van voor hem nieuwe vondsten, die genoot van het vinden van steun voor bestaande opvattingen." En iets verder: „in zijn hart gloeide het vuur van den vorscher en den ontdekker van den Indischen Archipel." Dat is inderdaad zooals Rouffaer het voelde, gelijk hij aan het slot van den Tijdzang den roep van „Land!" ook tot zichzelf gericht achtte.

Daarnaast een uitspraak over Rouffaer's wetenschappelijk werk van den vertegenwoordiger van een geheel anderen tak van wetenschap, prof. Van Vollenhoven [2]. „Kenmerkend zijn een uitnemende speurzin, die niets op gezag aanneemt en overal kleinigheden van gewicht weet te ontdekken; een doordringen in dingen en menschen van voorheen, hetwelk b.v. auteurs, die boektitels plegen te blijven, als levende menschen ziet en treffend weet te kenschetsen; en een — soms te welige — gaaf van gissing, die meermalen op goed spoor brengt."

Deze beide oordeelen karakteriseeren Rouffaer's wijze van werken en wat hij er mede bereikte. Zij geven ook te verstaan, waarom een dergelijk arbeiden schaduwzijden moest vertoonen, die wij in het voorafgaande niet hebben verzwegen. Deze „vrije geleerde" was ten slotte al te vrij; hij voelde geen enkele noodzakelijkheid om uit het vele, dat gelijke aanspraken op zijn belangstelling scheen te hebben, het eene te kiezen en het andere te verwaarloozen, maar wijdde zijn krachten aan alles was zijn aandacht waard was, en zoo kon het niet anders, of herhaaldelijk pakte hij te veel onderwerpen tegelijk aan, die hij onmogelijk alle op even bevredigende wijze tot een goed einde kon brengen, terwijl, als hij zich op een gegeven moment aan één onderwerp wijdde, al de vele daar opdoemende details ook al weer alle evenzeer de moeite waard schenen om ze tot den grond na

[1]) Deel 45 (1928), p. 167.

[2]) De ontdekking van het adatrecht (1928), p. 147.

te speuren, en het bij de vele aangetroffen problemen jammer leek om één mogelijkheid van oplossing te laten schieten.

Het compositie-gebrek van Rouffaer's artikelen is het compositie-gebrek van Rouffaer's leven. Want het is precies dezelfde al te groote vrijheid, die hem op zijn tweede Indische reis van het eene belangwekkende verschijnsel naar het andere voerde en hem onder de Bataviasche epigraphica of het Filippijnsche letterschrift het groote boek, waarvoor hij op reis was gegaan, deed verzuimen. Het ligt voor de hand de verzuchting te slaken: wat zou een man met deze gaven, als hij zich in één richting had geconcentreerd, een geweldig werk hebben gewrocht. Maar men zou daarbij over het hoofd zien, dat juist zijn vermogen om telkens weer een onderwerp, dat hem trok, met zulk een hartstochtelijk doordringen te behandelen, het bijzondere van zijn werkkracht uitmaakte.

De „onrustige veelzijdigheid" — het woord is weer van Van Eerde — is hem tot het slot van zijn wetenschappelijke loopbaan eigen gebleven. Er stonden nog allerlei studies op stapel, toen hij de pen uit de hand moest leggen, en zoo vindt men onder de nagelaten papieren reeds de omslagen gereed liggen, die nog te schrijven artikelen hadden moeten inhouden over het heilige kanon te Solo en over het wapen van Suriname, over den steen van Pasar Gĕḍe en over Bharāḍa's halveering van Java, over het goudland Beach en over de inlandsche restauratie van Leran, over den Agastya-berg in Travancore en den Diëng en over het Indonesisch van links naar rechts draaien, over den vogel als ziele-symbool en over de kluizenarij Marabangun. Van al deze stukken was alleen dat over Pasar Gĕḍe in wat verderen staat van voorbereiding; in de verklaring van het opschrift, welks vervaardiging aan Antonio Paulo werd toegeschreven, was Rouffaer grootendeels geslaagd.

Naast dit vele eigen werk staat dan het doen werken van anderen. Soms door rechtstreeksche aansporing, wanneer hij de uitwerking van een of ander punt, dat zonder deskundige hulp onoplosbaar was, met grooten aandrang verzocht; hij wist dat dan zóó in te kleeden, dat het uiterst moeielijk was om aan zijn „ik bid u" weerstand te bieden. Maar meer nog door anderen in gesprek of geschrifte te doen gevoelen, dat zij, en zij bepaaldelijk, iets goed, en waarschijnlijk beter dan een ander, zouden kunnen volbrengen, en dat zij er dus ook eigenlijk toe verplicht waren. Wat Rouffaer op deze wijze indirect heeft tot stand doen komen, is niet licht te overschatten. Wat al onderzoekingen op de velerlei terreinen, waar hij zelf zich voor

interesseerde, zijn zoodoende op touw gezet, waarbij hij dan altijd gereed stond om ook het zijne bij te dragen en in alle moeielijkheden zijn raad te geven en zijn sympathie te toonen. Dat laatste was dan vooral van belang, waar hij menschen, die nog aan het begin van hun wetenschappelijke loopbaan stonden, of die zichzelf niet heel goed vertrouwden, deed verrichten wat zij vermochten. Velen zijn er hem, naar uit zijn correspondentie blijkt, dankbaar voor geweest, en het zal hem goed hebben gedaan, al sprak hij daar verder ook niet over, die waardeering te vernemen.

Maar dan waren er ook de gevallen, en daar had hij zelf nog veel meer plezier in, dat hij bijvoorbeeld iemand als prof. Kern er toe bracht over een onderwerp, dat hem ter harte ging, te schrijven, of dat hij zijdelings, door een quasi losse opmerking in een gesprek, of een zinsnede in een noot van een eigen artikel, een bepaalden persoon tot een bepaalde studie had weten te bewegen. Hoe kon hij er in gnuiven, een betere uitdrukking is er niet voor, als zulk een machinatie aan het doel bleek te hebben beantwoord!

Niet altijd echter lukte het zoo goed, en zelfs het directe betoog bleef wel eens zonder uitwerking. Niet zelden door Rouffaer's eigen toedoen; boordevol van allerlei in zijn oog hoogst belangrijke denkbeelden en plannen kon hij daar den persoon, die er zich uithoofde van ambt of studie voor moest interesseeren, in zoodanige mate mee overstelpen, dat het resultaat negatief werd: de persoon in kwestie ging steeds flauwer reageeren en dit gaf aan Rouffaer de overtuiging, dat hij iemand tegenover zich had, die het eigenlijk niet waard was en die allen werkelijken studiezin miste. Die door teleurstelling ingegeven conclusie was veelal onbillijk, maar het kwam niet bij Rouffaer op, dat de onbevredigende gang van zaken ook wel aan hem zelf kon liggen, en zoo is er op dit gebied, naar uit zijn memoranda blijkt, misverstand blijven bestaan, dat onnoodig was geweest. Slechts een zeer enkele maal teekent hij later aan, dat hij een dergelijk geval klaarblijkelijk verkeerd heeft aangepakt. Doorgaans zat hij zoo met hart en ziel in het onderwerp, dat een mindere mate van geestdrift bij den toehoorder hem ongehoord scheen.

In zijn werk en in hetgeen een der correspondenten zijn „bezielende kracht" voor anderen noemt, gaf hij zich volkomen, zonder reserve, met een geweldig enthousiasme en een zuivere toewijding. En ziedaar dan het derde punt, waarin hij wel zeer bijzonder was, zijn voorbeeld van volstrekt onbaatzuchtigen dienst der zelfgekozen levenstaak. Zelfgekozen? Eigenlijk slechts ten deele: wij haalden uit de

Indische memoranda reeds die merkwaardige passage aan, waarin hij verklaarde, dat zijn neiging eigenlijk in andere richting ging, doch dat hij zich tot de Indische studiën had gewend, omdat andere werkers daar ontbraken, en hij voelde zelf krachtig werkzaam te kunnen zijn op dat gebied. Een plicht dus, meer dan een liefhebberij, maar dan een plicht niet van buiten af, maar van binnen in hem opgelegd.

In het vervullen van dien plicht, dien hij voelde als een persoonlijken maar nog meer als een nationalen plicht, eerst in de dagen van het Multatuli-boek tegenover de nagedachtenis van dien schrijver, later op een hooger plan tegenover Indië, als onderdeel van Nederland's verantwoordelijkheid, is hij voor zichzelf niet gemakkelijk geweest. Hij heeft getracht op zijn terrein naar het hoogst bereikbare te grijpen en was er zich maar al te goed van bewust, dat volgens de oude spreuk — hoe gaarne haalde hij zelf waar het pas gaf klassieke citaten aan — de goden slechts voor inspanning het goede te koop bieden. Zoo heeft hij als het noodig was gezwoegd, en daarbij heeft de toestand zijner gezondheid hem vaak terneergedrukt, vooral inzoover het element van eigen vroegere onvoorzichtigheid hem tot het besef bracht, dat, ware het anders geloopen, een leven van onverzwakte werkkracht zijn deel had kunnen zijn.

Maar hoe verkeerd zou men doen, al waren er dan zulke dagen van depressie, door zich Rouffaer voor te stellen als den ter neer gedrukten, slechts uit plichtsgevoel voortarbeidenden zwoeger. Daarvoor bewaarde hem vooreerst zijn heerlijk enthousiasme, de warmte van zijn hart voor de studie, die hem lief was geworden, de onverwoestbare overtuiging dat wat hij onderhanden had van uitnemend belang was en ongetwijfeld tot een goed einde gebracht zou worden, en ook zijn verontwaardiging over slapheid, slinksheid en onbetrouwbaarheid, zijn vreugde over eigen vondsten en niet minder over het succes van anderen, want evenzeer als alle zucht tot wetenschappelijk monopoliseeren, was ook alle afgunst op wat anderen bereikten hem volkomen vreemd; ja sterker, het scheen wel of hij eigenlijk nog liever had dat een ander iets vond dan hij zelf, als ware het een verlichting van de eigen alomvattende taak, waarvan de ander een deel had overgenomen.

Daarnevens en daarmede in verband staande bezat hij een kostelijke eigenschap, die zoo goed gepeild is door dengene, die hem in de laatste jaren niet wetenschappelijk doch als vriend wel het naast heeft gestaan, den heer Teillers, in het fijne stukje dat deze eenige

dagen na Rouffaer's dood in het Koloniaal Weekblad schreef [1]): diens intensief genieten van de wereld, als een tuin waar heerlijke ontdekkingen te doen waren en waar bonte vlinders hem lokten om te volgen. Het begrip wereld neme men dan zoo uitgebreid mogelijk en men vatte er gelijk de Boeddhist ook de onstoffelijke wereld onder. Wat de natuur voor hem (van jongsaf ook bloemenliefhebber bij uitstek) is geweest, de Hollandsche en de Italiaansche, maar even goed de Spaansche en de Indische, bleek hierboven, ook wat de kunst — zij het dan niet alle kunst —, de vaderlandsche en de Hindoe-Javaansche bovenal, voor hem heeft beteekend. Datzelfde vermogen tot intens genot strekte zich ook uit tot zijn wetenschappelijk werk; hij leefde daarin en vond er de levensvreugde, die hem in andere opzichten was ontzegd.

„Bij het terugzien op dit leven", aldus nogmaals de heer Teillers, „nu, terwijl het pas is geëindigd, is men geneigd zichzelf af te vragen of men hem het ànders zou hebben toegewenscht, in de gewoon-menschelijke veronderstelling dat hij, als zoo oneindig velen, hèt eigenlijke, begeerenswaardige, de vervulling van zijn wenschen, alleen maar van verre, als een onbereikbaar beloofd land had gezien. Niets zou minder juist zijn, want, had mijn intuitie het me niet gezegd, ik zou het weten uit zijn eigen mond, deze mensch heeft geleefd en is ongetwijfeld ook uit het bewuste leven gescheiden in de dankbare verzekerdheid, dat het leven voor hem goed en schoon en heerlijk is geweest."

Inderdaad, dankbaarheid voor wat het rijke leven te genieten en te leeren geeft, en voor wat hij er zelf van had mogen genieten en leeren, was de grondtoon van zijn levensbeschouwing, en in die dankbaarheid heeft hij ook degenen, die hem nastonden, doen mededeelen. Dat was uit den aard der zaak een kleine kring, want op hoevelen hij ook middellijk invloed heeft uitgeoefend doordat zij met hem in aanraking waren gekomen of van hem gelezen of gehoord hadden — als Rouffaer met zijn zweep klapte, heeft eens iemand met een bekend beeld uit den Pararaton gezegd, dan hoorde men het overal —, degenen die nauwer tot hem in betrekking stonden, waren slechts weinigen, vooral in de latere jaren van studeerkamerleven. Bij de eerste kennismaking was er zooveel, dat van het gewone afweek, in de al te rechtstreeksche vragen naar allerlei dat ver buiten eerste-gesprekken lag en in zijn heele verdere soms wat wonderlijke op-

[1]) Nummer van 12 Januari 1928, p. 14.

treden, en daar moest men eerst over heen komen. Doch voor wie hem werkelijk mochten leeren kennen, werd hij met al zijn onbewimpelde eerlijkheid naast al zijn teergevoeligheid tot een even zoo „verkwikkende, tintelende verschijning" als Te Mechelen voor hemzelf geweest was en maakte de verwondering voor een spontaan beantwoorde genegenheid plaats.

Met zulke persoonlijke gevoelens mag de herdenking in een wetenschappelijk tijdschrift echter niet eindigen. Is van hetgeen Rouffaer als wetenschappelijk werker tot stand bracht de balans al eenigszins op te maken? In zekeren zin zou dat natuurlijk geheel voorbarig zijn; de tijd zal leeren wat van de resultaten zijner vele onderzoekingen als definitieve uitkomst stand zal houden, en wat door latere wetenschap zal worden achterhaald. Toch kan men ook thans wel reeds constateeren, dat hij de kennis van Indië, historisch, ethnologisch, oudheidkundig, geografisch, door zijn wetenschappelijke exploratie op al deze gebieden, zijn doordringen tot verborgen bronnen, zijn scherpzinnige conclusies, ook menigmaal door zijn vergissingen, een groot stuk verder heeft gebracht. Daarnevens staat dan als nog meer dadelijk tastbaar en door den beoefenaar van Indische studiën ten onzent nooit genoeg te waardeeren resultaat zijner werkzaamheid de Koloniale Bibliotheek. De Indologische wetenschap in het algemeen en het Koninklijk Instituut in het bijzonder zijn aan Gerret Pieter Rouffaer veel, zeer veel verschuldigd.

PUBLICATIES VAN DR. ROUFFAER *)

(in chronologische volgorde)

door W. C. MULLER.

Vier Kamper schilders, Ernst Maeler, Mechtelt toe Boecop, Bernard Vollenhove, Steven van Duyven. (Oud-Holland. IV, 1886, bl. 47—60; V, 1887, bl. 201—209, 295—308).

Oude schilderijen te Batavia. Met facsimiles. (Oud-Holland. XII, 1894, bl. 193—200). [1])

[1]) Dit artikel is gedagteekend: Pekalongan, 25 Aug. 1886. De Redactie teekent er bij aan: Door toevallige omstandigheden is deze bijdrage eenige jaren in portefeuille gebleven.

*) Wegens gebrek aan gegevens, zijn de vele artikelen door Dr. R. in couranten geschreven, met name bijv. in de *Nwe Rott. Ct.*, buiten beschouwing gelaten. — Prof. Krom vestigt de aandacht op enkele artikelen; zie bl. 175 vgg en 209 vgg. hiervóór.

Spaansche indrukken. (De Gids. 1898, III, bl. 1—56).

Catalogus der land- en zeekaarten toebehoorende aan het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie. ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1898).

Vragen over de Zuid-Dekhan'sche (Tamiel'sche) was-teekenkunst en verfkunst; vooral in verband met en in tegenstelling tot de op Java inheemsche. Met penteekeningen en staaltjes. ('s-Gravenhage, 1899). [1])

[1]) Gedrukt in nota-vorm, 18 blz fol Vermoedelijk opgesteld om gegevens te verkrijgen ten behoeve der groote batik-monographie. Deze vragenlijst is ook in het Engelsch vertaald

Bespreking van: E. A. von Saher, De versierende kunsten in Nederlandsch Oost-Indië. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 1899, bl. 850).

Matjan Gadoengan. (Bijdr. Kon. Inst. VI, 6, 1899, bl. 67—75).

Het tijdperk van godsdienstovergang (1400—1600) in den Maleischen Archipel. 1e Bijdrage: Wanneer is Madjapahit gevallen? (Bijdr. Kon. Inst. VI, 6, 1899, bl. 111—199). [1])

[1]) Deze studie is onvoltooid gebleven.

[Voorwoord bij:] De val van de kraton van Padjang door toedoen van Senapati (± 1586), volgens de Babad Tanah Djawi. (Bijdr. Kon. Inst. VI, 6, 1899, bl. 284—289). [1])

[1]) Tekst van een H.S. van onbekende herkomst in de handschriftenverzameling van het Kon. Inst.

Een brutaal plagiaat [zijnde een h.s. van J. W. Winter over Soerakarta in 1824, nageschreven door den landmeter F. E. von Reichenbach von Schültz.] (Bijdr. Kon. Inst. VI, 6, 1899, bl. 315—330).

Waar kwamen de raadselachtige moetisalah's (aggri-kralen) in de Timor-groep oorspronkelijk van daan? [Eerste gedeelte.] (Bijdr. Kon. Inst. VI, 6, 1899, bl. 409—675). [1])

[1]) Deze studie is onvoltooid gebleven.

Een paar aanvullingen over bronzen keteltrommen in Ned.-Indië. (Bijdr. Kon. Inst. VI, 7, 1900, bl. 284—307).

Aanteekening omtrent zes photographieën, genomen naar drie zeldzame gebatikte katoenen kleedingstukken, en aangeboden aan het Bat. Genootschap. (Notulen Bat. Gen. 38, 1900, Bijl. VIII, bl. L—LXIV).

L'industrie du „batiq" à Java. (In: Exposition Univers. à Paris, 1900. Guide à travers la Section des Ind. Néerland. La Haye, 1900, bl. 292—298).

Over Indische batik-kunst, vooral die op Java. Met bijlagen en afb. (Bulletin Koloniaal Museum, No. 23, 1900, bl. 1—51).

„Oost en West". [Catalogus der] Tentoonstelling van Indische kunstnijverheid. Groep III. Oost-Indische weefsels, Javaansche batik's en oud-Indische meubelen, Juli 1901. ('s-Gravenhage, Gebr. Giunta d'Albani, 1901).

Monumentale kunst op Java. (Naar aanleiding van: E. A. von Saher. De versierende kunsten in Ned. Oost-Indië. Eenige Hindoemonumenten op Java). (De Gids, 1901, II, bl. 225—252).

De „Archaeological Survey" in Britsch-Indië. (Tijdschr. Bat. Gen. 44, 1901, bl. 373—383).

De noodzakelijkheid van een technisch-artistiek onderzoek in Ned.-Indië. (Ind. Gids, XXIII, 1901, bl. 1186—1210; 1415—1416).

Register op de eerste 50 deelen (1850—1899) van de „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië", uitgegeven door het Kon. Instituut, enz. ter gelegenheid van zijn 50-jarig bestaan op 4 Juni 1901. ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1901).

Kunst uit Ned.-Indië [Bespreking van: Indonesian art. . . . by C. M. Pleyte.] (De Nederlandsche Spectator, 1901, bl. 263—264).

Over Ikat's tjinde's, patola's en chiné's. Voordracht, uitgesproken op 31 Oct. 1901, op den dag der sluiting der Tentoonstelling van Oost-Indische weefsels enz. (te 's-Gravenhage). Met Naschrift. (Overgedrukt uit het Kol. Weekbl. van 7 Nov. 1901 en 11 Sept. 1902). ('s-Gravenhage, Uitg. Mij. „Gemeenschappelijk belang", 1902).

[Catalogus der] Tentoonstelling van Oost-Indische weefsels en batik's. [Gehouden in het] Museum voor land- en volkenkunde en Maritiem museum „Prins Hendrik" te Rotterdam, April 1902. ('s-Gravenhage, Boek- en Steendrukkerij v/h H. L. Smits, 1902).

Eerste proeve van eene Rumphius-Bibliographie. [1]) (In: Rumphius-Gedenkboek. 1702—1902. Uitgegeven door het Koloniaal Museum te Haarlem 15 Juni 1902, bl. 165—220).

[1]) Geschreven, in samenwerking met W. C. Muller.

[Voorwoord en Noten bij:] Beknopte beschrijving van het Hof van Soerakarta in 1824, door J. W. Winter. (Bijdr. Kon. Inst. VI, 10, 1902, V. bl. 15—25, N. bl. 99—172).

[Bespreking van:] Verslag van de 13e zitting van het Internationale Congres van Americanisten, gehouden te New-York van 10—25 Oct. 1902. (Onze Eeuw. 1903, II, bl. 1008—1012).

Een duistere plaats van Java's staatkundigen toestand tijdens Padjang ± 1580, opgehelderd. (In: Album-Kern. Opstellen geschreven ter eere van Dr. H. Kern... op zijn 70en verjaardag. Leiden, E. J. Brill. 1903, bl. 267—274).

Een en ander over Tjandi Toempang. (Voordracht, gehouden in de 106e Alg. Verg. van het Kon. Ned. Aardr. Genootschap op 27 Dec. 1902). (Ind. Gids. XXV. 1903, bl. 164—196.[1])

[1]) Zie ook Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie XX, 1903, bl. 308—310).

Laoet. (Bijdr. Kon. Inst. VII, 1, 1903, bl. 449—450).

[Register bij:] Gegevens over land en volk van Suriname, door C. van Coll. (Bijdr. Kon. Inst. VII, 1, 1903, bl. 641—650).

De voornaamste industrieën der Inlandsche bevolking van Java en Madoera. Aanhangsel tot het Overzicht van den economischen toestand der Inlandsche bevolking van Java en Madoera, door Mr. C. Th. van Deventer. [Koloniaal-Economische Bijdragen, I^a]. ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1904).

Nieuwe wegen voor Indische volkenkunde. (Naar aanleiding van J. A. Loebèr Jr. „Timoreesch snijwerk en ornament", en „Rapport der Commissie van Advies betreffende 's Rijks Ethnographisch Museum"). (De Gids. 1904, I, bl. 271—310).

[Voorbericht[1]) en literatuuropgave bij:] Beschrijving van de ruine bij de desa Toempang, genaamd Tjandi Djago, in de residentie Pasoeroean. Samengesteld . . . . onder leiding van Dr. J. L. A. Brandes. ('s-Gravenhage, Mart. Nijhoff — Batavia, Albrecht en Co. 1904, V. bl. IX—XII; L. bl. 106—113). [Archaeologisch Onderzoek op Java en Madura, No. I.]

[1]) Dit Voorbericht is mede onderteekend door Prof. Dr. H. Kern.

[Naschrift en Bijlage op:] Toegift tot de „Gegevens over land en volk van Suriname", door C. van Coll. (Bijdr. Kon. Inst. VII, 4, 1905, N. bl. 467—469, B. bl. 470—480).

[Bespreking van:] Dr. G. A. F. Molengraaff. Geologisch onderwijs aan mijnbouwkundigen. [En:] Dr. J. F. van Bemmelen. Het goed recht der Palaeontologie aan een Polytechnische Hoogeschool. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXIII, 1906, bl. 1034—1042).

Uitzwerming van Javanen buiten Java. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXIII, 1906, bl. 1187—1190). [1])

[1]) Tekst eener op verzoek van Mr. C. Th. van Deventer opgestelde Nota.

[Bespreking van:] Exposition Internationale d'Océanographie etc., à Marseille. Les Pays-Bas. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXIII, 1906, bl. 1194—1196).

De Chineesche naam Ts'e-ts'un voor Grěsik. (Bijdr. Kon. Inst. VII, 5, 1906, bl. 178—179).

De Hindostansche oorsprong van het „negenvoudig" Sultans-zegel van Atjeh, aangetoond o.a. door een merkwaardig Hindostansch schilderijtje van ca. 1700. Tevens onder herkenning eener teekening van Rembrandt. (Met platen). (Bijdr. Kon. Inst. VII, 5, 1906, bl. 349—384).

De Indische verzameling te Bergum (Overgedrukt uit „Het Vaderland". 's-Gravenhage, 1906.[1])

[1]) Brochuretje van 9 bl., beschrijvend eene verzameling ethnographica van den oud-Ind. ambt. Van der Meulen.

Führer durch die Niederl.-Indische Kunst-Ausstellung im Kaiser-Wilhelm-Museum zu Krefeld 1906. Krefeld, Kleinsche Druckerei. 1906. [Seite 40—47: Batikarbeiten, von G. P. Rouffaer.]

[Voorrede op:] W. O. J. Nieuwenkamp. Bali en Lombok, zijnde een verzameling... reisherinneringen en studies omtrent land en volk, enz. (Uitgegeven aan boord van „De Zwerver" [Edam], 1906—1910). [1])

[1]) Dit werk verscheen in drie gedeelten in de jaren 1906, '09 en '10. De Voorrede, bl. I—VII, is gedateerd Jan. 1906.

De palaeontologische onderzoekingstocht van mevr. M. L. Selenka naar Trinil (Madioen). (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXIV, 1907, bl. 228—230).

[Bespreking van:] A. C. Kruyt, Het animisme in den Indischen Archipel. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXIV, 1907, bl. 266—271).

[Voorwoord, met literatuuropgave op:] Onze Indische Financiën. Nieuwe reeks aanteekeningen, door E. de Waal. IX—X. Onze betrekkingen met ... Noord-Borneo, uitgegeven door E. A. G. J. van Delden. ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1907).

Catalogus der Koloniale Bibliotheek van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië en het Indisch Genootschap.[1]) ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1908).

[1]) In samenwerking met W. C. Muller.

[Inleiding bij:] De Zuidwest Nieuw-Guinéa-expeditie 1904/5 van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap. (Leiden, E. J. Brill, 1908, bl. XII—XXVI).

De aardrijkskunde in de Tweede Kamer. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 113—118).

De terugkeer en afloop der Lorentz-expeditie naar Centraal Nieuw-Guinea. Met kaart. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 133—144).

De Javaansche naam „Seran" van Z. W. Nieuw-Guinea vóór 1545; en een rapport van Rumphius over die kust van 1684. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 308—347).

De aanstaande 6de expeditie van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap naar het binnenland van Suriname. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 567—571).

De nieuwe Linschoten-vereeniging; eene Nederlandsche Hakluyt Society. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 622—625).

Het gereedkomen der Nieuw-Guinea-uitgave van het Kon. Ned. Aardr. Genootschap. Met kaart. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 872—876).

Penis-gordels behalve op Nieuw-Guinea c.a., ook in Brazilië. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 1199—1201).

De vervulling der beide professoraten voor aardrijkskunde aan de Utrechtsche Universiteit. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 1383—1385).

Junghuhn, niet in Oct. 1812 geboren, maar in Oct. 1809. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 1409—1411).

Tot afscheid, bij de overdracht van het Secretariaat T. A. G. (Tijdschrift Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXV, 1908, bl. 1422—1424).

De drie opvaarten der Mambèrâmo (Noord-Nieuw-Guinea), Juli 1884, Jan. 1900 en Juni 1906. Met kaart en bijlagen. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVI, 1909, bl. 86—128).

Het plan tot samenstelling van een Batak-spiegel; iets nieuws op Indisch gebied. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVI, 1909, bl. 138—140).

Een Engelsche expeditie naar Nederlandsch Zuid-Nieuw-Guinea. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVI, 1909, bl. 294—298).

De oude en de nieuwe monding der Sadangrivier (Centraal-Celebes). (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVI, 1909, bl. 841—844).

[Voorwoord bij:] De jongste opvaart der Mamberâmo, 23 Juni—9 Juli 1909, door F. L. Rambonnet. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVI, 1909, bl. 946—947).

Herdenking van Dr. J. L. A. Brandes † Zo. nacht 26 Juni 1905 te Batavia. Met portret en afb. grafmonument. (In: Beschrijving van Tjandi Singasari, enz. Samengesteld ... onder leiding van wijlen Dr. J. L. A. Brandes). ('s-Gravenhage, Mart. Nijhoff—Batavia, Albrecht en Co. 1909, bl. I*—XLVI*). [Archaeologisch Onderzoek op Java en Madura. II]. [1])

[1]) Voor het belangrijke aandeel van Dr. R. in de samenstelling dezer monographie zie Prof. Krom, bl 236—237 hiervóór.

Een bezoek aan de Topografische Inrichting te Batavia. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVI, 1909, bl. 773—788).

Lijst der beschreven steenen (D. 1—116), op ulto. Dec. 1909 aanwezig in het Museum van het Bataviaasch Genootschap van K. en W. (Notulen Bat. Gen. 47, 1909, Bijl. XII, bl. LXXVII—LXXXV).

De ouderwetsch-Javaansche koedi, nog algemeen op Madoera in zwang. Met platen. (Tijdschr. Bat. Gen. 51, 1909, bl. 471—476).

Zijn er nog Hindoe-oudheden in Midden-Borneo aan de Boven-Sĕkadau? (Tijdschr. Bat. Gen. 51, 1909, bl. 456—469).

De plaats en datum van geboorte van Dr. H. Neubronner van der Tuuk. (Bijdr. Kon. Inst. VII, 9, 1910, bl. 172—175).

Het grafmonument van Junghuhn. Met afbeelding. (In: Gedenkboek Franz Junghuhn 1809—1909. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1910, bl. 357—361).

De verder-ontdekking van Ned. Nieuw-Guinea. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVII, 1910, bl. 134—139).

Aan Junghuhn's graf. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVII, 1910, bl. 261—263).

Verandering der monden van de Peusanganrivier, Noord-Atjeh. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVII, 1910, bl. 564—568).

Aanteekeningen bij de schetskaart van Portugeesch-Timor. Met kaart. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVII, 1910, bl. 794—796, 1303).

Foutieve vermelding van berghoogten op schetskaarten der Buitenbezittingen. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVII, 1910, bl. 787—790).

De uitbarsting van den Lobetobi Laki-laki (Oost-Flores) op 23 Jan. 1910. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVII, 1910, bl. 797—799).

De Ili Wĕroeng. Een onbekende werkende vulkaan op Lomblen's Zuidoostkust. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVII, 1910, bl. 1026—1028).

De Inyĕ Lika op de hoogvlakte van Ngada, Midden-Flores. Met kaart en platen. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXVII, 1910, bl. 1233—1239).

Zeldzame gouden Mĕmoeli van Soemba. Met plaat. (Notulen Bat. Gen. XLIX, 1911, Bijl. II, bl. XXIX—XXXI).

[Slotnoot bij:] Friderici Bollingii Oost-Indisch Reisboek. (Bijdr. Kon. Inst. 68, 1913, bl. 379—381).

De Maleische woorden katji, tjĕngkoerai, en tjindai verklaard. (Bijdr. Kon. Inst. 68, 1913, bl. 422—428).

De batikkunst in Nederlandsch-Indië en haar geschiedenis. Op grond van materiaal aanwezig in 's Rijks Ethnographisch Museum en andere openbare- en particuliere verzamelingen in Nederland,

bewerkt door G. P. Rouffaer en Dr. H. H. Juynboll. 2 dln., nl. 1 dl. tekst en 1 dl. platen. (Utrecht, A. Oosthoek. 1914). [Hollandsche en Duitsche tekst.] [1])

[1]) Dit werk is (als Publicatie van 's Rijks Ethnographisch Museum. Serie II, No. 1) in vijf afleveringen verschenen: afl. I in 1900, II in 1901, III in 1904, IV in 1905, alle bij de firma H. Kleinmann en Co. te Haarlem, en afl. V (waarmede het werk compleet was) in 1914 bij Oosthoek.

De landkaart van Soembawa. [Naschrift op enkele onnauwkeurigheden op zeekaarten van Soembawa, door J. J. Pannekoek van Rheden]. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXXI, 1914, bl. 779—781).

Een curieus Duitsch boekje over Onze Oost uit 1646. (Bijdr. Kon. Inst. 69, 1914, bl. 127—129).

De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595—1597. Journalen, documenten en andere bescheiden uitgegeven en toegelicht door G. P. Rouffaer en J. W. IJzerman. I. D'eerste boeck van Willem Lodewycksz. II. De oudste journalen der reis, enz. ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1915, 1925). 2 dln. Met portretten, platen en kaarten. [Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging. VII, XXV.]

Oud-Javaansche eilandnamen in de Groote Oost [Sĕrgili, Seran, Boeroe]. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 2e Serie, XXXII, 1915, bl. 642—649).

Nota over het Bibliotheekwezen in Nederlandsch West-Indië. [1]) (Bijdr. Kon. Inst. 71, 1916. Bijlage Not. Best. Verg. bl. XXI—XXXVII).

[1]) Opgesteld in samenwerking met Prof. Mr. C. van Vollenhoven.

Nieuwenkamp's vierde reis naar Onze Oost. Met portret en ill. (Ned. Indië Oud en Nieuw. II, 1917—18, bl. 229—231).

Charles te Mechelen. In memoriam. Met portret en ill. (Ned. Indië Oud en Nieuw, II, 1917—18, bl. 305—312).

Chineesche invloeden op Javaansche kunst. Met afb. (In: Gids voor de verzameling van Indonesische en Chineesche kunst te Leeuwarden 1917). (Leeuwarden, Coöp. Handelsdrukkerij. 1917, bl. 11—20).

De agrarische rechtstoestand der Inlandsche bevolking op Java en Madoera. Rapport uitgebracht aan Mr. C. Th. van Deventer, op 16 April 1904. (Bijdr. Kon. Inst. 74. 1918, bl. 305—398).

Oudheidkundige opmerkingen (met tekstillustratie). [I. Bangka, het „Schip"-eiland. II. Parãwis in 608 Çaka = Bangka? III. De Regentes-Vorstin Sīma in Kĕḍoe. IV. Rijksbestierder-Vorst Daksha en Tjandi Prambanan. V. Een zeldzame hulde aan Rijksbestierder Gadja(h)mada in 1265.] (Bijdr. Kon. Inst. 74, 1918, bl. 138—166).

[Inleiding bij:] Het Oosten in vogelvlucht, van Boeddha tot de Groot-Mogols, door wijlen M. van Geuns. (Indische Gids. 41, 1919, bl. 328—333).

Was Malaka emporium vóór 1400 A.D., genaamd Malajoer? En waar lag Woerawari, Mā-Hasin, Langka, Batoesawar? (met terreinschetsen van Djambi, oud-Singhapoera en de Djohor-rivier). (Bijdr. Kon. Inst. 77, 1921, bl. 1—174, 359—604).

Van Hoëvell's archaeologische reis in Midden-Java van 1840. (Bijdr. Kon. Inst. 79, 1923, bl. 591—597).

Naschrift over het Oud-Portugeesche fort op Poeloe Ende; en de Dominikaner Solor-Flores-Missie, 1561—1638. Met plattegronden en kaart. (Ned. Indië Oud en Nieuw. VIII, 1923—24, bl. 121—128; 141—148).

Chronologie der Dominikaner-Missie op Solor en Flores, vooral Poeloe Ende, ca. 1556—1638; en bibliographie over het Ende-fort. Met plattegrond. (Ned. Indië Oud en Nieuw. VIII, 1923—24, bl. 204—222; 256—260).

ENCYCLOPAEDIE VAN NEDERLANDSCH-INDIE.

Eerste druk. Deel II (1899).

Kunst (Beeldende), bl. 324—336.

Deel III (1902).

Sarong, bl. 518—520.
Schilderkunst, bl. 559—561.
Smeedkunst, bl. 628—634.

Deel IV (1905).

Tweede druk. Deel I (1917).

Deel II (1918).

[1] In samenwerking met P. C. Coops.
[2] In samenwerking met W. C. Muller.

Deel III (1919).

Deel IV (1921).

[1]) In samenwerking met W. C. Muller.

GRAMMATIKALE AANTEEKENINGEN VAN HET TABAROESCH, TABAROESCHE VOLKSVERHALEN EN RAADSELS. [1])

DOOR

J. FORTGENS.

Het Klankstelsel.

Het Tabaroesch is een zuiver vocalische taal. Het kent geen enkel woord met gesloten lettergrepen. Zelfs de uit het Maleisch of andere talen overgenomen woorden worden:

1e. van den consonantischen eindsluiter ontdaan: *sumu,* put; M. *soemoer; djara,* paard; Jav. *djaran; turu,* nadoen, namaken; M. *toeroet; tjere,* ketel; M. *tjerek; kawi* (alleen in *kawimaidja,* huwelijksprijs = bruidschat): M. *kawin; muri,* leerling-medium; M. *moerid; tjotjoro,* trechter; M. *tjorong; kapa,* watten, boomwol; M. *kapas; kapita,* aanvoerder in den oorlog; Port. *kapitan; goba,* 2½ cent; M.M. *gobang; bawa,* ui; M. *bawang.*

2e. de consonantische sluiter wordt doorklinkend gemaakt en wel zoo, dat op dien sluiter dezelfde vocaal volgt als die van de voorafgaande lettergreep of door een i gevolgd wordt: *sawana,* ontstellen, bleek worden van schrik (voor „schrikken" heeft het Tab. een eigen woord in *todokana*) van M. *sawan,* stuipen; *saraha,* overgeven, overleveren; M. *serah; hatibi,* Moh. geestelijke; M. *chatib; gomatere,* medium; M. *gementar,* beven, rillen; *ratusu,* honderd; M. *ratoes; bibiliana,* koopprijs (een door den Sultan van Ternate vastgestelde som geld, in ruil waarvoor hij natuurprodukten ontvangt, welker waarde verre den koopprijs overtreffen) van M. *beli-belian,*

---

[1]) Wijlen dr. N. Adriani bezocht in 1910 o.m. ook de Westkust van Halemahera, waar ik vanaf 1902 gegevens verzameld had van het Tabaroesch, een der in die streken gesproken talen. Onder voorlichting van dr. A. werkte ik die gegevens uit en vulde die aan met klankvergelijkend materiaal uit het Ternataansch, Waiolisch en Sahoesch, waaruit in 1914 dit artikel in den hier gegeven vorm ontstond en eerst heden, 1928, in het licht gegeven wordt.

F.

koopwaren; *kapali*, schip; M. *kapal; akali*, raad, middel, list; M. *'akal; nanasi*, ananas; M. *nanas; sangisara*, lijden, kwelling; M. *sengsara*, enz.

Klinkers.

a, e, i, o, u.

(Wij geven de voorkeur de oe in het Tab. als u te schrijven, aangezien in een aantal woorden de verbinding voorkomt van de klinkers o en e, en in een menigte woorden de klinker u verdubbeld wordt.)

Tweeklanken komen in het Tab. niet voor. In woorden, waar twee klinkers (hetzij dezelfde, hetzij verschillende) naast elkaar staan, hebben zij elk een afzonderlijke uitspraak en vormen een afzonderlijke lettergreep:

aili, duizendpoot, lees: *a-i-li; sauku*, warm, lees: *sa-u-ku; leiti*, (in *gialeiti*, pink) lees: *le-i-ti*; (de veel gevolgde schrijfwijze *heira* in *Halemahera* is foutief; het laatste woord is *hera* en niet *he-i-ra*); *moroini*, mak, tam, lees: *mo-ro-i-ni; biusu*, opstoken, lees: *bi-u-su; uiti*, hoozen, lees: *u-i-ti; peleuru*, omhalen, omtrekken, *lees: pe-le-u-ru*, enz. Zooals verder zal worden aangetoond, maakte oorspronkelijk de tweede klinker met den daaropvolgenden medeklinker één lettergreep uit: *a-i-li*, oorspr. *a-il; sa-u-ku*, oorspr. *sa-uk; le-i-ti*, oorspr. *le-it*, doch aangezien de consonantische eindsluiter doorklinkend werd gemaakt door dezelfde als aan den medeklinker voorafgaande klinker te laten volgen, vormt thans de voorafgaande klinker een afzonderlijke lettergreep en de daaropvolgende medeklinker + klinker een nieuwe lettergreep.

De klinkers hebben tweeërlei uitspraak, welke zich richt naar een open of gesloten lettergreep. Alhoewel de vocalische aard der taal geen enkelen consonantischen sluiter toelaat en wij dus niet kunnen spreken van een „gesloten lettergreep" in dien zin, zooals dat b.v. bij het Mal. of een andere consonantische taal het geval is, zoo kent het Tab. toch ook een „gesloten lettergreep", wanneer men daarbij let op de uitspraak. Deze heeft dan de beteekenis van een lettergreep, welker klinker een *gesloten uitspraak* krijgt, doordat de volgende lettergreep begint met een tenuis (k, t, p, tj.) of s (als de klinker den klemtoon heeft) of nasaal. Het Tab. noch de aanverwante dialekten bezitten *onvolkomen* klinkers, evenmin de pěpět, vandaar dat het onnoodig is door accenten de waarde der vocalen aan te geven, aangezien die waarde bepaald wordt door de vocaal of consonant, waarmee de volgende syllabe begint. De eenige teekens, welke wij

noodig vinden te gebruiken, is de accentueering bij anderen klemtoon dan de regel aangeeft, nl. de derde lettergreep van achteren (wat, zooals verderop zal aangetoond worden, taalkundig onjuist is uitgedrukt (zie blz. 329).

Voorts een ‑ boven de vocaal, waar volgens de waarde een dubbele moet staan, doch ter vereenvoudiging tot een enkele vocaal met een streepje-er-boven beperkt is; b.v. *koóo* = *koō* (*Gal. kolólo*), omhelzen; *goóoro* = *goōro,* staat voor *gososoro* (Gal. *gosóso*), olie; *talaáa* = *talaā* (Gal. *talaája*), gierig, enz.

Daar het Tab. geen geprenasaleerde klanken kent, zoo is het steeds een enkele nasaal, welke op den klinker eener syllabe volgt, weliswaar als beginner der volgende lettergreep, maar deelt toch ook als nasaal aan den klinker der voorafgaande lettergreep een *half gesloten uitspraak* mede.

Geheel open is de uitspraak der klinkers, die gevolgd worden door een anderen klinker, hetzij dat deze dezelfde is of een andere. Toch meene men niet, dat deze uitspraak gelijk staat met die van de volkomen klinkers in het Nederlandsch; *oara*, hardloopen, spreke men b.v. niet uit alsof er stond oo-aa-raa. Alleen maakt de *o* vóór *u* hierop een uitzondering. In alle gevallen, waar op de *o* een *u* volgt, klinkt de *o* als de volkomen *o* in het Nederlandsch; *souru*, geneesmiddel, spreek uit: *soo-oe-roe*.

De *open uitspraak* komt voor in alle andere gevallen, waar de klinker niet gevolgd wordt door een lettergreep, welke als beginner heeft een tenuis (k, t, p, tj).

Voorbeelden:

a geheel open:

(aa) *maata*, koud; *damáa*, wachten op; *tagaása*, e.s.v. mand;
(ae) *batáe*, bewaren; *maeke*, beschaamd; *kaerasa*, krab;
(ai) *saidi*, bezien; *ngairi*, beekje; *aili*, duizendpoot;
(ao) *waoko*, gevreesde vogel; *ao*, vasthouden; *baoro*, te voorschijn komen;
(au) *sauku*, warm; *aunu*, bloed; *nauru*, man;

a open:

aba, vader; *ara-ara*, spin; *adana*, vlechten van baaltjes enz.; *kalubahári,* zeegewas (M. *akar bahar*); *wawáko,* instrument om touw te draaien; *basarama,* waringin; *sali,* met wisselwoorden spreken.

a gesloten:

(k) *kakatama,* tang; *osaka,* gaar, rijp; *sakara,* steken;
(t) *tatara,* veelvuldige hakken geven overlangs in een bamboe om die te kunnen openvouwen;
atete, blijven haken; *fato,* naast elkaar op een rij;
(p) *apu,* grootmoeder; *tapádu,* drukken; *tatápa,* wan;
(tj) *gurátji,* goud; *tjatjáki,* kalkpotje;
(s) *asa,* dragen; *pasa,* voorbij, verleden; *asi-asiri,* tong;

nasaal halfgesloten:

nganga, plagen; *emama,* oom, vader; *panja-panja,* afhangend; *manere,* droomen.

e geheel open:

(ea) *pereanga,* wijduitgespreid (van armen, beenen, takken); *dea,* vader; *eanga,* openspalken;
(ee) *papadeeke,* kikvorsch; *pereeke,* modderig; *gegeeke,* restant klapper, dat na het raspen nog aan den dop zit;
(ei) *leiti,* in *gialeiti,* pink; *abeíka,* komaan, zie eens; *nenéi,* langzaam;
(eo) *leoto,* voor anker gaan; *meseoso,* rib; *peleoko,* rekken van het lichaam;
(eu) *keléu,* schuinkijken (uit ontevredenheid); *peleuru,* wrikken, omdraaien; *meleunu,* boschkip;

e open:

edete, grootouders; *dobele,* vloed; *asere,* achtersteven; *hera,* in *otimahera,* kleinste vlerkprauw, en in *Halemahera*;

e gesloten:

(k) *beléka,* schouder; *peleke,* stooten; *pooteke,* breken (van glas);
(t) *teto,* steen; *tetewerete,* dreigen met den vinger; *eto,* dronken;
(p) *pepu,* huilmondje trekken; *lepa,* plas; *pepéke,* modder;
(tj) *kalabétju,* sarong tusschen de beenen doorhalen en van achteren insteken; *tjetjeretjetje,* bevuilen (van afgang);
(s) *ese,* halen; *pesaka,* nat; *tesongo,* zeggen;

nasaal halfgesloten:

menga, voorhoofd; *pelénga,* opendoen; *eme,* moeder; *reno,* knagen; *njenjére,* geluid van den satan;

De i heeft slechts één uitspraak, hetzij deze voorkomt in een open of gesloten lettergreep; de uitspraak is altijd als die van een volkomen i.

iete, lachen; *gigíe*, heuvel; *niiki*, volgen; *tumudiingi*, getal zeven; *tiosaka*, schuw; *gigilioro*, kruin; *iunu*, verbergen; *gitiwiri*, nagel, hoef; *iniki*, verscheidenheid; *ingiri*, tand; *risiki*, tandvleesch; *diwiwiri*, gedreun; *rikimi*, dicht van regen; *wirikiti*, draaiend erin brengen (in een gat).

o geheel open:

(oa) *soata*, vier; *oara*, hardloopen; *tosoana*, haan;
(oe) *roese*, lichaam; *woere*, drogen in de zon; *oe*, ja;
(oi) *moroini*, gewend, mak; *toimi*, boog; *soi*, verwisselen;
(oo) *goōro*, olie; *kooromo*, inwikkelen, omhullen; *mooroko*, mondspoelen;
(ou) *souru*, geneesmiddel; *bounu*, geur, lucht; *ouku*, bamboevat voor water en eten.

o open:

ora, rooven; *boboro*, nipa; *mosolese*, maagd; *mogiooko*, tien; *tohe*, pruimtasch; *moli*, zwager(in).

o gesloten:

(k) *okoko*, kin; *onoko*, waterscheppen; *tipóko*, kort;
(t) *toto*, ingewand, merg, pit; *doto*, scherp; *gota*, hout;
(p) *poposo*, stomp; *topoko*, steken; *popa*, slaan met den platten kant van 't hakmes;
(tj) *boboótja*, rheum. gewrichtsaandoening; *tjotjóro*, trechter;
(s) *boso*, pan; *oso*, penis; *soso*, vliegen.

nasaal halfgesloten:

topongono, doof; *ngongodówo*, sleutelbeen;
surono, opening, gat; *odomo*, eten.

Evenals de i heeft de u slechts èèn uitspraak, nl. de open:

wuaéka, naakt; *tuara*, 't kookpunt bereikt hebben; *bubuaele*, wilde pisang; *uere*, vlechten; *due*, bord; *guguiti*, waterschepper (in de prauw); *luluiti*, strijkstok; *muduoro*, schoonzuster (vrouw van jongeren broer); *murúo*, hoeveel; *nguusumu*, alang-alang; *uunu*, oplezen; *pululunu*, rond; *ngungúdi*, roer; *bubusuku*, bindsel, verband; *tutuduku*, pootstok van de rijst.

Halfklinkers.

Er is eigenlijk maar één halfklinker, die als zoodanig in aanmerking komt en dat is de j. Aan het begin der woorden wordt

de j gehoord met een zeer kort aangehouden i-klank als voorslag. Midden in een woord klinkt zij als de Nederlandsche. De j is schaarsch in Tab. woorden vertegenwoordigd en wij gelooven niet ver van de waarheid te zijn, door te veronderstellen, dat zij niet oorspronkelijk is. De weinige woorden, waarin zij voorkomt, zijn dan ook meestal aan het Tern. ontleend.

jo, meervoudsvorm 3e ps; *ja*, objectspronomen 3e ps; *jaja*, vader (aanspreeknaam door kinderen); *jaba-jaba*, atap (zonder klemlat); *dadajoranga*, e.s.v. heester; *jogo-jogo*, snel, vlug; *kojongunu*, kietelen; *koju*, wisselwoord voor *bole*, pisang (uit Tern. *koi*).

In *sidajosanga*, vergeten, is de *j* uit de *w* door den palatiseerenden invloed van de *i* der eerste lettergreep ontstaan; het grondwoord *wosa* komt in het Tern. en Gal. voor (Tob. *wohanga*; Lod. *odjanga*; Saoesch: *sidajoranga*) Tab. *osanga*; dit laatste staat dus voor *wosanga*.

De uitspraak der w is bilabiaal; in het algemeen klinkt zij zeer zwak. Tusschen o of u en een volgenden klinker is zij niet anders dan een zeer zachte w, die steeds ontstaat, waar een labiale klinker door een anderen klinker wordt gevolgd, vandaar dat de w hier en daar in het Tab. ontbreekt, waar zij in de verwante talen optreedt, zoowel aan het begin als in het midden der woorden.

Voorbeelden:

wawáko, touwdraaihaspel; *siwo*, negen; *wusi*, kam; *wosama*, binnengaan; *wema*, bamboesoort; *dowóra*, ijzerhout; *sasáwi*, klapperdop; *lisáwa*, hevigste vorm van framb. trop.; *wange*, zon, dag; *wewe*, titel voor oom; *iwi*, rotan.

De benedenland-Tabaroe (op z'n ternataansch worden de Tabaroe onderscheiden in Tabaru-njeku, bovenland-Tabaroe en Tabaru-adu, benedenland-Tabaroe) hebben een nog sterkere neiging de w te verwaarloozen, zoodat zij die niet meer laten hooren, zoowel aan het begin als in het midden der woorden:

koiiaka; koiiwaka, is er niet meer;
ekata; wekata, echtgenoote;
osama; wosama, binnengaan;
ngoaka; ngowaka, kind;
ngeéka; ngewéka, vrouw;
uaka; uwaka, blazen;

daongo; dawongo, in ontvangst nemen;
iwisi; wiwisi, zuigen;
saleana; salewana, oude sarong.

In de volgende Galelasche woorden hebben de Tabaroesche equivalenten de w laten wegvallen:

bawo; buoro, tevoorschijn komen;
bawo; baoso, stroom in zee;
bolówo; boóto, recht, strak;
magawe; magáe, ijverig;
mogiowo; mogiooko, tien;
nawo; naoko, visch;
ngowo; ngoono, restanten, die na uitpersing overblijven;
wosono; osono, nuchter blijven, vasten;
woma; omasa, ademen;
tuwuni; tuunisi, obstipatie;
tuwo; tuono, achterelkaar, in een rij;
sawo; sao, inpakken;
talaaja; talaā, gierig.

Zie verder over de w bij de behandeling der labialen onder p.

Medeklinkers en klankafwisseling.

Velaren.

De k klinkt als die in het Mal. en Ned.

kakuru, hoog, lang; *kiopiki,* zuur; *kokówa,* pandan; *kukisi,* bloemknop van de pisang; *murukakata,* fluim; *kiáka,* vr.vnw. waar; *daku,* boven; *uku,* vuur.

In het Waiolisch, Sahoesch en Modolesch valt de k in de equivalenten weg en ontstaat een strottenhoofd-explosief (faucaal hamza), welke in het Tab. niet voorkomt, in welke laatste taal alle vocalen in de uitspraak aan elkaar worden verbonden, zoodat tusschen een labialen klinker en een daaropvolgenden anderen klinker de overgangsklank w wordt gehoord.

Voorbeelden:

oamaka (*o amaka*), *oakere* (*o akere*), *poadana;*
tusschen een palatalen klinker en een volgenden anderen klinker wordt overgangsklank j gehoord: *toniotaka, biono, aniosu* (*ani osu*);

tusschen a en een volgende e wordt een zeer lichte i gehoord:
maéta, paése, taéta, enz.

Voorbeelden:

Tabaroesch	Saoesch-Waiolisch
uku	*u'u,* vuur;
ngekomo	*ngo'omo,* weg;
aako	*la'o,* oog;
ngauku	*ngau'u,* oor;
pokoro	*po'olo,* buik;
akeme	*la'eme,* vleesch;
ngowaka	*ngowa'a,* kind;
oluku	*odu'u,* niet willen;
osiki	*ori'i,* baden;
sike	*si'ere,* een wind laten;
tonaka	*tana'a,* grond;
kongoro	*'ongoro,* traan;
momiki	*momi'i,* opstaan;
moteke	*mete'e,* volgen;
wowóki	*wowó'i,* eivrucht;
akunu	*nga'unu,* kunnen;
beléka	*belé'asa,* schouder;
poaka	*poa'a,* schreeuwen;
munúka	*munú'a,* eenige;
amaka	*lama'a,* hangende bamboetafel;
saki	*sa'i,* vet;
wariki	*wadi'i,* openleggen;
dotoko	*dotó'o,* leeren;
peréki	*piri'i,* oud.

Tabaroesch	Modolesch
gakaka	*ga'a,* verhemelte;
okoko	*o'o'o,* kin;
gotoaka	*gotoa',* wang;
bubúku	*bubú'u,* knie;
akeme	*a'eme,* vleesch;
ngewéka	*ngewé'a,* vrouw;
riaka	*lia'a,* oudste kind;
wekata	*we'ata,* echtgenoote;
okere	*o'ele,* drinken;
oko	*o'o,* staan;

moku	*mo'u*, op den schouder dragen;
nako	*na'o*, weten;
ioko	*io'o*, faeces;
aikokáu	*ai'o'áu*, reeds beter;
meki	*me'i*, spook;
tokata	*to'ata*, vampyr;
tingaka	*tinga'a*, scheiden;
libúku	*libú'u*, hoek;
kibiti	*'ibiti*, speeksel;
sakái	*ha'ái*, koken;
bikini	*bi'ini*, staart;
boki	*bo'i*, poes;
ngoku	*ngo'u*, witte duif;
pakaka	*pa'a'a*, klein soort slang;
kai	*'ai*, huid;
kadu	*'adu*, pruimtasch;
saaka	*hala'a*, zilver;
omuku	*omu'u*, rijp;
kakatama	*'a'atama*, tang;
kiáka	*'iá'a*, vr.vnw. waar;
okía	*o'ía*, vr.vnw. wat;
besaka	*beha'a*, regen;
tereboko	*terebo'o*, rood;
koana	*'oana*, vorst.

In het Tab. verschijnt de k steeds op haar regelmatige plaats. Een enkel voorbeeld is voorhanden, waar zij uitvalt, zonder dat daardoor een hamza ontstaat:

sawaunu, schild; Gal. *salawaku* (ook M.M. en Tern.); *sawaunu* staat dus voor *sawakunu* (Mod. *hawa'unu*), dat weer staat voor *salawakunu*, welke laatste vorm aldus in het Lod. voorkomt.

De regelmatige afwisseling van de tenuis als aanvanger bij werkwoordelijke stammen met de media van hetzelfde geslacht bij de nomina is, hoewel in den grond een zuiver phonetisch verschijnsel, thans geworden tot een aanduiding van grammaticaal waardeverschil. Dit verschijnsel zal daarom behandeld worden bij de woordvorming.

De g heeft dezelfde uitspraak als de maleische en heeft geen afwisselingen:

gogo, huidhaar, veeren; *gogama,* 't koud hebben; *uge,* groente; *gigikiri,* veger; *giama,* arm, hand; *gugumu,* heiligbeen; *gigilioro,* kruin; *gigíe,* hoogte, heuvel.

Nasalen.

ng als de maleische ng.

ngasi, Cordyline terminalis; *nganga,* plagen; *ngomi,* wij (excl.); *ngai,* hulptelwoord; *dangono,* kleinkind; *nanga,* ons (incl.); *ngangawene,* wisselwoord voor kleeding; *ngooto,* zee; *utongo,* bladsteel v. d. sagopalm; *ngingitiri,* slaap (voorhoofd).

De consonanten k en g komen niet geprenasaleerd voor. De klanken ngk, ngg kent het Tab. niet, evenmin als nt, nd, ntj, ndj, mp en mb. In de uit andere talen overgenomen woorden, die deze klanken bezitten, worden deze in het Tab. resp. tot k, g, t, d, p en b teruggebracht. Dit verschijnsel is algemeen in de dialekten van Noord-Halemahera.

Voorbeelden uit het Tab. zijn:

ngk *naka baláda,* zuurzak, uit Mal. *nangka belanda; samáka,* watermeloen, uit Jav. *semangka; sakara* (in: *sakara ma aako,* motief van een vlechtmat, genaamd oog (maas) van de kooi) uit Mal. *sangkaran; boráka,* geul, gracht, uit Port. *baranca,* (*barangka*);

ngg *piga,* schaal van porcelein, uit Mal. *pinggan; domigu,* Zondag, uit Port. *dominggo; roge,* nationale dans, uit Jav. *ronggeng,* dansmeid;

nt *paréta,* bevel, regeering, uit Mal. *perintah*;
betengi, versterkte plaats, uit Mal. *bénténg*;
taduku, hoorn, gewei, uit Mal. *tandoek*;
batungu, bondgenoot in den oorlog, uit Mal. *bantoe*;
rata, e.s.v. mand, uit Mal. *rantang*;
rate, ketting, uit Mal. *rantai*;
guti, schaar, uit Mal. *goenting*;
potiána, vampyr, uit Mal. *pontianak*;
ngati-ngati, oorringen, uit Mal. *anting-anting*;

nd *dedengi,* gedroogd vleesch, uit Mal. *déndéng; tjitjikóde,* haarspeld, uit Mal. *tjoetjoek konde; pade,* knap, uit Mal. *pandai*; Het woord voor „venster", *djangéla* is niet ontleend uit het vermaleischte *djendéla,* maar uit het Port. *djenela.*

ntj *atjaki,* bamboehorde, uit Mal. *antjak*;
kutji, sluiting, uit Mal. *koentji*;
katji, knoop, uit Mal. *kantjing*;

ndj *karádja,* mand, uit Mal. *kerandjang;*
djudji, beloven, uit Mal. *djandji;*
padji, vlaggetje, uit Mal. *pandji;*
mp *tatapa,* wan, uit Jav. *tetampa;*
lapura, lamp, via Mal. *lampoe;*
tjapáka, Plumeria acutifolia Poir. uit Mal. *tjempaka;*
supi-supi, blaasroer uit Mal. *soempit;*
sarápa, waterpokken Mol. Mal. *sarampa;*
kopani, Compagnie;
mb *kabingi,* geit, uit Mal. *kambing;*
pobo, duif, uit Mal. *pombo;*
suba, huldigen, uit Mal. *sembah;*
surabi, afdak vóór een huis, uit Mal. *serambi;*
tabaga, koper, uit Mal. *tembaga;*
tabako, tabak, uit Mal. *tembakau;*
gabiri, uit Mal. *gambir.*

Van de ng valt nog te zeggen, dat zij hier en daar verschijnt op plaatsen, waar in de verwante dialekten n staat. Het is evenwel niet altijd uit te maken, wanneer een klankreeks ng, n, afwisselt met n, ng, in de verwante dialekten, of men te doen heeft met een omzetting dan wel met verwisseling van nasaal.

Voorbeelden:

singína, gemoed, gedachten, Gal. *sinínga* (Tob. *hinínga;* Lod. *sinjía;* Saoesch-Wai. *sinjíngara;* Tern. *sonjínga*); alleen in het samengestelde *sinínga-laha* (iemand een goed hart toedragen) staat de ng op dezelfde plaats als bij de andere dialekten, doch dit woord is waarschijnlijk overgenomen; *songene,* sterven, Gal. *sone* (Tob. *honenge;* Lod. *sonenge;* S-W. *sengene;* Tern. *sone*); *ngununu,* neus, Gal. Tern. *ngunu* (Tob. Lod. Mod. *ngunungu;* Pagoe *unung*); *dungunu,* schoondochter, schoonmoeder, Gal. *dunu* (Tob. Lod. S-W. *dunungu;* Tern. *dun;* Pagoe *dunung*); *dangono,* kleinkind, Gal. Tern. Pagoe *dano* (Tob. Lod. S-W. Mod. *danongo*).

Opmerking: In de gevallen *singína, songene, dungunu* heeft wrsch. omzetting van de nasalen plaats gehad en wel bij het klinkend-maken van den eindmedeklinker, dus oorspronkelijk *sining* wordt dan Tab. *singina,* enz. Als bewijs hiervoor zou het Pagoe *unung,* neus, (M.P. *hidoeng, illong,* enz.) kunnen dienen; *unung*

wordt Tob. *ngunungu* en dus weer eigenlijk Tab. *ngungunu*, maar de ng aan het begin van het woord wekt dissimilatie op en zoo ontstaat *ngununu*.

Voorts heeft het Tab. de neiging om de n in woorden, welke het uit andere talen overneemt, tot ng te maken, uit welk verschijnsel de conclusie te maken is, dat we hier zeker met een verwisseling van nasaal te doen hebben.

Voorbeelden:

seng, cent, uit het vermaleischte *sén*;
likitong, verb. dukaton;
badang, lichaam (alleen in *badang masongóna* = halve vadem), Mal. *badan*;
sikawingi, motief van vlechtpatroon, uit Mal. *kawin*;
basutángi, uit Mal. *manggistan*, bekende vrucht;
serang, eiland *Séran* (Ceram).

Supradentalen.

t, gelijk aan de maleische t.

potiti, navel; *teto*, steen;
titi, varken; *mutiti*, zoet; *toto*, ingewanden, pit;
toteke, kloppen; *atete*, blijven haken; *itomo*, voortduwen;
tutuku, stompen.

De t wisselt af met de d ter aanduiding van het verschil tusschen verbum en nomen.

d, als de d in het Maleisch.

dadamunu, dek, deksel; *dodoto*, jongere broer, zuster;
modídi, twee; *dadakoro*, klopper; *adedée*, ach, wee;
duuduku, luiheid; *idongo*, soort visch;
dadadoko, vuurwaaier; *didilongo*, vlechtmatje;
dadánu, oppassen.

De d is soms aan het begin af- en in het midden der woorden uitgevallen:

ese, nemen, halen; Gal. *ḍehe*;
asini, drijven; Gal. *dasi*;
asiri, slikken; Gal. *ḍasi*;
aeme, likken; Gal. *laḍe*;
olu, overstroomen; Gal. *dolu*;
oboso, gezwollen; Gal. *dobo*;
enaka, wisselwoord voor betel; Gal. *dena*;

macke, beschaamd; Gal. *made;*
maata, koud; Gal. *mạda.*

Verder blijkt, dat in het Tab. minstens twee verschillende d's hebben bestaan, die thans echter in uitspraak aan elkaar zijn gelijk gemaakt. Dit oorspronkelijk verschil wordt duidelijk uit de afwisseling in de verwante dialekten, daar de eene d wordt vertegenwoordigd in het Gal. door ḍ, in het Tob. door l, in het Lod. door dj, in het Saoesch-Wai. door r en in het Tern. in de meeste gevallen door h, een enkele maal door nj.

Voorbeelden:

odomo, eten; Gal. *oḍo;* Tob. *oḷomo;* Lod. *odjomo;* S.-W. *oromo;* Pagoe *ojom;* Tern. *oho;*

modóka, trouwen; Gal. *moḍóka;* Tob. *moḷóka;* Lod. *modjóka;* S.-W. *moloara;* Tern. *monjóka;*

todomo, puntig, scherp; Gal. *toḍo;* Tob. als Tab. Lod. *todjomo;* S.-W. *toromo;* Tern. *toho;*

wekata, echtgenoote; staat voor *wekat* uit *wekad* en dit een omzetting van *wedak,* vocalisch: *wedaka;* Gal. *peḍeka;* Tob. *hekata;* Lod. *wedjéka;* S.-W. *weré'a;* Tern. *fohéka;* Mod. *we'ata;*

ngewéka, vrouw; Gal. *ngopeḍéka;* Tob. *ngohéka;* Lod. *ngowedjéka;* S.-W. *weré'a;* Tern. *fofohéka;* Mod. *ngowe'a;*

dabo, wond; Gal. *ḍabo;* Tob. *ḷabo;* Lod. *djabo;* (in de drie laatste dialekten heeft dit woord een werkwoordelijke beteekenis, nl. verwonden, met substantief *nabo,* S.-W. *njaboto,* Tern. *njabo*);

ngodówo, brandhoutrek; Gal. *ngoḍówo;* Tob. *ngoḷówo;* Lod. *ngodjówo;* S.-W. *rowo;* Tern. *howo;*

dowo, rook; Gal. *ḍopo;* Tob. *loho;* Lod. *djowo;* S.-W. *loworo;* Tern. *njefo;* Pagoe *njowo;*

godóa, tweedejaarstuin; Gal. *goḍóa;* Tob. *goḷóa;* Lod. *godjóa;* S.-W. *goróa;* Tern. *gonjóa;*

dausu, insmeeren; Gal. *ḍahu;* Tob. *ḷauhu;* Lod. *djausu;* S.-W. *rausu;* (Tern. *patja*);

kodóba, vischarend; Gal. *koḍóba;* Tob. *koḷóba;* Lod. *kodjóba;* S-W. *koréba;* Tern. *gohéba;*

dou, voet; Gal. *ḍohu;* Tob. *ḷou;* Lod. *djou;* S-W. *rou;* Tern. *hohu;* Pagoe *jou;*

todanga, boomenvellen; Gal. *toḍa*; Tob. *tolanga*; Lod. *todjanga*; S-W. *taranga*; (Tern. *toti*);

tapádu, bedrukken, bezwaren; Gal. *tapáḍu*; Tob. *tapáḷu*; Lod. *tapádju*; (S-W. *peara*; Tern. *doda*);

edete, grootouders; Gal. *eḍe,* grootmoeder; Tob. *eḷe*; Lod. *edje*; Pagoe *beje*; Tern. *ere*; (S-W. *bi'i*);

tuudutu, luizen; Gal. *tuúḍu*; Lod. *dodudjutu*;

De d in *daiti,* naald (Gal. *juiti*; Lod. *djaiti*) is uit het Mal. *djahit,* naaien en valt hier dus buiten beschouwing.

Equivalenten:

dutu, eigenaar; Gal. *duhútu*; Tern. *dihútu*; overige dialekten als Tab.

dudunu, rug; Gal. en Tern. *dudu*; overige dialekten als Tab.;

dowóngi, zand, strand; overal gelijk, behalve Lod. S-W. *dongi*;

daene, treffen; Gal. en Tern. *dahe*; overige dialekten als Tab.;

bidoso, sirih; andere dialekten *bido,* behalve Tob. *bidoho*;

daluku, arensap; Gal. *dalu*; Tob. en Lod. als Tab.; Mod. *dalu'u*; S-W. *tjadu'u*; (Tern. *lahang*);

adono, bereiken; Gal. ado; Tob. en Lod. als Tab.; S-W. *ngadolo*; Tern. *kado* (*ka* + *ado*);

damáa, wachten; Gal. *damáha*; Tob. en Lod. als Tab.; S-W. *totóma*; Tern. *domáha*;

dia, mes; Gal. *diha*; overige dialekten als Tab. behalve Tern. *dari*;

diiomono, bejaarde; Gal. *dihímo*; Tob. en Lod. *dimono*;

dangono, kleinkind; Gal. en Tern. *dano*; overige dialekten *danongo.*

Verder wordt nog opgemerkt, dat de d als aanvanger der nominale vormen naast de verbale vormen met t tot dezelfde soort behoort.

n is gelijk aan de maleische:

nanere, droomen; *ngununu,* neus; *nonáko,* teeken; *sano,* vragen; *naoko,* visch; *nonu,* volgen; *nunúka,* enkele; *namoro,* vogel; *nané,* dit hier; *neéna,* dit.

Voor de verwisseling van n met ng zie onder ng.

s supradentale sibilant, gelijk aan de maleische:

sesara, bezem; *sasáwi,* klapperdop; *meseoso,* rib; *sosóro,* kwal; *sisíka,* doorn; *orese,* schreeuwen; *sosuloko,* gezant; *tarusu,* donker-worden; *omasa,* ademen; *siri,* pijn, zeer, ziek.

Labialen.

p gelijk aan die in het Maleisch:

ponoko, betooveren; *papadeeke*, kikvorsch; *popéwi*, zeepschors; *pupuongo*, scheen; *papádi*, steunstok voor oudjes; *tapu*, anker; *piloko*, blind; *poa*, storten; *supu*, naar buiten gaan; *punusu*, verzadigd.

De in het Tern. voorkomende f wordt in het Tab. niet aangetroffen, uitgezonderd in de uit het Tern. overgenomen woorden. Waar het Tern. een f heeft, vertoont het Tab. regelmatig w en slechts in enkele gevallen p. De Tern. f is trouwens een klank van latere ontwikkeling, waarschijnlijk is zij in de eerste plaats uit p ontstaan. In het Gal. vertoont zich p waar het Tern. f heeft. Het karakter der Tab. w is van dien aard, dat wij ook dezen klank als niet oorspronkelijk moeten beschouwen. Waar dus het Tab. w heeft, naast Tern. f, daar beteekent dit niet, dat de eene klank regelrecht uit den anderen is ontstaan, zoodat dus de gevallen, waar het Tab. p naast het Tern. f heeft, wel op een oorspronkelijker vorm kunnen wijzen. Het blijft evenwel mooglijk, dat de Tab. w, waar zij met de Tern. f afwisselt, uit f is ontstaan.

Voorbeelden:

Tab. *ngowaka*, kind; Tern. *ngofa*; Gal. *ngopa*; (Tob. *ngohaka*; Tob. [zuid] *ngofaka*; Lod. *ngowaka*; S.-W. *ngowa'a*);

Tab. *woa*, huis; Tern. *fala*; Gal. *pola* (rijstschuur); (Lod. *wola*; S.-W. *wala*; Mod. *woa*; Pag. *wola*);

Tab. *tuwangere*, acht; Tern. *tofkange*; Gal. *tupaánge*; (Tob. *tuhánge*; S.-W. *tu'angere*; Mod. *tuangele*; Pag. *tuánge*);

Tab. *sowoko*, vrucht; Tern. *sofo*; Gal. *sopo*; (Tob. *hohoko*; Lod. *sowoko*; S.-W. *sowo'o*; Mod. *howo'o*; Pag. *sowok*);

Tab. *wukunu*, verkoopen; Tern. *fuku*; Gal. (*siidja*); (Tob. *hukunu*; Lod. *wukunu*; S.-W. *wu'unu*; Mod. *hu'unu*; Pag. *ukunu*);

Tab. *gitiwiri*, nagel, hoef; Tern. *golotjifi*; Gal. *gitipi*; (Tob. *gitihiri*; Lod. *gitiwiri*; S.-W. *gitjiwidi*; Mod. *gitiwili*; Pag. *gitiwil*);

Tab. *diwanga*, uitspansel; Tern. *tufa*; Gal. *dipa*; (Tob. *dihanga*; Lod. *diwama*; S.-W. en Mod. *diwanga*; Pag. *liwanga*);

Tab. *uwa*, vetatief; Tern. *afa*; Gal. *upa*; (Tob. *uha*; Lod. *uwa*; S.-W. *awa*);

Tab. *wiwisi*, zuigen; Tern. *fifi*; Gal. *pipi*; (Tob. *hihihi*; Mod. als Tob.; Lod. als Tab.; S.-W. *wowisi*; Pag. *wiwis*);
Tab. *ngawoko*, tepel; Tern. *ngafo*; Gal. *ngapo*; (Lod. *nga-woko*; S.-W. *wawo'o*);
Tab. *walusu*, antwoorden; Tern. *fadu*; Gal. *palu*; (Tob. en Mod. *haluhu*; Lod. *walusu*; Pag. *walus*; S.-W. *wadusu*);
Tab. *dowanga*, aanelkaar hechten; Tern. *dofa*; Gal. *dopa*; (Tob. *dohanga*; Lod. *dowama*; S.-W. *dowanga*);
Tab. *kakáwo*, asch; (Tern. *fika*); Gal. *gaápo*; (Tob. *kafo*; Lod. *kawo*; Mod. *a'áwo*);
Tab. *liwanga*, gong; (Tern. *sarági*); Gal. *lipa*; (Tob. *lihanga*; Mod. en Lod. *liwanga*; Pag. *salági*);
Tab. *dowo*, rook; Tern. *njefo*; Gal. *ḍopo*; (Tob. *ḷoho*; Lod. *djowo*; S.-W. *loworo*; Pag. *njowo*);
Tab. *sawini*, honger-hebben; (Tern. *soha*); Gal. *sapi*; (Tob. *hahini*; Lod. en S.-W. *sawini*; Mod. *hawini*; Pag. *sawini*);
Tab. *warasa*, maal, keer; (Tern. *walo*); Gal. *para*; (Lod. *warasa*; Tob. *hara*);
Tab. *duwaka*, houden van; Gal. *dupa*;
Tab. *iwiti*, slijpen; Tern. *ifi*; Lod. *iwiti*;
Tab. *gowo*, zich het haar wasschen; Gal. *gopo*;
Tab. *wewe*, oom (moeders broer); Gal. en Lod. *epe*; Pag. *pepe*;
Tab. *towo*, grootbrengen; Tern. *tofo*; Gal. *topo*; Tob. *tofo*; Lod. en Mod. *towo*; Pag. *towono*;
Tab. *aworo*, canarium decumanum Gaertn.; Tern. *hafo*; Gal. *hapo*;
Tab. *wisa*, schaamtegordel (van boomschors); Gal. *pisa*; Tob. *hiha*; Lod. en S.-W. *wisa*;
Tab. *wowa*, zuigeling; Tern. *ngofa*, kind; Gal. *popa*;
Tab. *taweke*, vogelnest in een boomuitholling; Gal. *tape*;
Tab. *dawongo*, in ontvangst nemen; Gal. *dapo*;
Tab. *diwiwiri*, gedreun; Gal. *dipípi*;
Tab. *tawanono*, vermanen, waarschuwen; Gal. *tapáno*;
Tab. *sasáwi*, kokosdop; Tern. *tjafi*.

De w wordt in de volgende woorden niet gehoord:

gatu(w)uku = *gatuuku*, vleugel; Gal. *golupúpu*; Tob. *gahúhu*; Lod. *gugútu*; S.-W. *galatú'u*; Mod. *ga'atú'u*; Pag. *galatóu*;
da(w)uru = *dauru*, vrouw van ouderen broer; Tern. *tafu*; Gal. *dapu* (jongere schoonzuster van den man); Tob. *dahuru*; Lod. *dauru*; S.-W. *dau*;

o(w)unu = *ounu,* bij; Tern. *ofu*; Gal. *hopu*; Tob. *ohungu*;
guu(w)uru = *guuru,* vlieg; Tern. *gufu*; Gal. *guúpu*; Tob. *guhuru*;
tu(w)uku = *tuuku,* schieten, branden; Gal. *tupu*; Tob. *tuhuku*; Lod. *tupuku*; Mod. *tuhu'u*; Pag. *tuuk*; Tern. *tabu*;
tu(w)usu = *tuusu,* loskoopen; Tern. *tufu*; Gal. *tupu*; Lod. *tupuku*; S.-W. *tuusu*;
sa(w)u = *sau,* bergbeklimmen tot den top; Gal. *sapu*;
u(w)ere = *uere,* vlechten; Tern. *ufe*; Gal. *ngupe*;
ru(w)utu = *ruutu,* oogensluiten; Tern. *rufu*.

Van de afwisseling van p en f zijn enkele voorbeelden:

parene, bestijgen; Tern. *fane,* opkomen van zon en maan, en *pane,* bestijgen; Gal. *pane*;
po, subjectspron. 1e pers.mv.incl.; Tern. *fo*; Gal. *po*; S.-W. *wo;*
iwanga, plank; Tern. *ifa*; Gal. *ifa*;
ponata, nok; Tern. *fana*; Gal. *pona*; Lod. *wonata*; S.-W. *wanata*;
kipirini, dik (van voorwerpen); Tern. *kofíri;* Gal. *kipíri*;
paiti, graven; Tern. *fai*; Gal. *puác.*

b is gelijk aan die in het Maleisch:

bebeléta, sagodissel; *bobíli,* schelparmband; *babangene,* wisselwoord voor hoofdkussen; *bibilata,* wen, wrat; *bubusuku,* verband, bindsel; *aba,* vader; *ebe,* sirihdoosje; *boōto,* recht; *bobosono,* pamali, tabu; *butuese,* brak.

Een enkele maal vertoont het Tab. b tegen het Tern. f, zooals in *biranga,* Tern. *fira,* Gal. *bira* (overige talen alle *biranga*), zuster van den broer; *beno,* Tern. *feno,* Gal. als Tern. en overige talen *beno,* behalve S.-W. *elo.*

m als de m in het Maleisch:

mumuku, schedel; *giama,* hand; *togumu,* ophouden;
manoko, groote vleermuis; *amo,* broodboom; *mia,* aap;
laagomo, grootsch; *somóa,* ander; *amaka,* bamboetafel;
wosama, binnengaan; *taromo,* zwart.

De m treedt een enkele maal op als sluiter in overgenomen woorden, die oorspronkelijk in ng eindigen.

Voorbeelden:

utumu, voorspoed, geluk; Mal. *oentoeng;*
sarumu, scheede van een mes; Mal. *saroeng.*

Hier is de keuze der m toe te schrijven aan den invloed van den voorafgaanden labialen klinker u, welke ook tevens de klinker is, waarmee de oorspronkelijke sluiter sonoor wordt gemaakt.

f komt in oorspronkelijke Tab. woorden niet voor. De woorden met f zijn alle aan het Tern. ontleend. De Tabaroe spreken de f evenwel gemakkelijk uit.

figu, vingerhoed; *foríki,* draaien, ook: liegen; *fara,* soort, ook moedervlek; *fato,* naast elkaar rangschikken; *folói,* meer, meerder; *fero,* groeien; *fangu,* betalen; *falo,* opscheppen; *fefe,* e.s.v. paarlemoerschelp; *fadja,* smerig, vies; *gofóla,* wandluis (Tern. *dofóla*).

Alveolaren.

De tj en de dj worden hier alveolaren genoemd, omdat zij met den punt der tong tegen de alveolaren worden uitgesproken. De plaats der uitspraak is dus een lagere dan bij de echte palatalen.

Voorbeelden:

tjuku-tjuku, kietelen; *tjatjáki,* kalkpotje; *tjedeke,* bah! *tjiu-tjiu,* piepen van kuikens; *tjumu-tjumu,* raadsel; *tjaana,* duizend; *tjaána,* broek; *kalabétju,* sarong door de beenen halen en van achteren insteken; *tjobo,* toegrijpen om te verwonden of te dooden; *tjanga,* zeerooven; *tjetjeretjetje,* gekscherende uitdrukking voor bevuilen, bepissen enz. (vgl. Mal. *tjeret,* spuitachtige ontlasting); *tjotjóro,* trechter (Mal. *tjorong*); *ratji,* vergift (Mal. *ratjoen*); *tjakaíba,* masker (uit Tern.); *tjafarúne,* liederlijk (uit Tern.).

Het is vrijwel onzeker of de tj oorspronkelijk tot de klanken behoort, welke het Tab. eigen zijn. Het aantal woorden, waarin deze klank voorkomt, is niet groot en van verscheidene is het zeker, dat zij overgenomen zijn. Evenwel hebben de Tabaroe niet de minste moeite de tj uit te spreken, zoodat zij deze in overgenomen woorden steeds handhaven. Hieruit volgt dus, dat de tj min of meer burgerrecht gekregen heeft in het klankstelsel van het Tab.

Hier volgen een aantal voorbeelden, waarbij niet die woorden zijn genoemd, welker vreemde afkomst vaststaat:

utja, wisselwoord voor *boki*, kat, uit *usa*, vgl. Tern. *tusa* (vergelijk beneden de neiging der kinderen om de s tot tj te maken); *gurátji*, goud, vgl. *guráti*, curcuma; *tjotjátu*, geschenk van meerderen aan minderen, stam: *tjatu*, geven, schenken (Tern. idem; vgl. Mal. *mentjatoe*, bij kleine gedeelten toedeelen); *tjooungu*, heerendiensten-verrichten, verbale vorm naast *djooungu*, heer; *tjobo*, toegrijpen met de volle hand, knijpen, ook: erop-los-gaan, aanvallen; zelden gehoorde verbale vorm naast het veelvuldig gehoorde *djobo*, opbreken, vertrekken; *tjapadaaku* (Tab. benedenland: *sapáo*) rechts en links kakken; *tjaana*, duizend; Tern. en Gal. *tjala;* Lod. *tjalana*; *tjabari*, geklets, flauwe taal uitkramen, misschien verminking van Mal. *chabar* of uit *tjabar hati*, flauwhartig; *tjatjakiri*, waterpokken, wellicht verbastering van Mal. *tjatar air* = *tjatja(r)* + *akere* (water) = *tjatjakiri*. (In het Mod. is het *tjatjairi*, dat het meest met het Mal. *tjatja(r)air* overeenkomt); *tjatjáki*, kalkpotje, wellicht door het opheffen van de prenasaleering der k en het wegvallen van den consonantischen eindsluiter uit Mal. *tjangkir*, kopje; *tjawáro*, knap, wijs, misschien uit Mal. *tjara*, trant, manier, plus het Tern. *waro*, weten, kennen; (*tjara* komt als *tara* (in *tara kogeéna*, op deze manier, aldus) nog al eens in de spreektaal van het Tab. voor); *tjutju*, moesje, naam, waarmee kleine kinderen hun moeder aanspreken, verbastering van *susu*, borsten; vgl. *mama*, moeder en *mama*, *mamae*, borsten. (In de kindertaal wordt de s meestal tot tj gemaakt, bv. *sesara*, bezem, *tjetjara*; *sowoko*, vrucht, *tjowoko*; *kaso*, hond, *tjatjo*; *besaka*, regen, *betjatja; soso*, vliegen van gevleugeld gedierte, *tjotjo*, enz.)

De Tabaroe uit verschillende dorpen spreken elkaar aan met

esamói (*esa*, moeder, + *moi*, één, = moeder-één = van-één-moeder). Gekscheerend maken de jongelui er dan wel van *etjamói*, welke tj zij dan ook wel in andere woorden, waarin een s voorkomt, laten hooren.

tjanga-tjanga, zeerooven (Tern. idem). Ook dit woord moet uit andere talen zijn overgenomen, daar de Tabaroe (een bergvolk) een woord voor „rooven" hebben in *ora*.

tjaáli in de uitdrukking: *tjaáli kogeéna*, niet aldus, is waar-

schijnlijk een verkorting van het Mal. *ketjoeali*, uitgezonderd, behalve, alleen niet (stam: *tjoeal*, uitzonderen, uitsparen).

Hoewel het vrijwel zeker is, dat bovengenoemde woorden niet tot den oorspronkelijken woordenschat van het Tab. behooren, worden deze door de Tabaroe beschouwd als tot hun eigen taal te behooren. Eenige uitroepen en klanknabootsende woorden hebben eveneens de tj, nl.:

tja-tja! wel, wel! *tjei*! foei! *tjedeke*! bah!

tjio-tjiono voor *titingoono*, erg klein; *ratjanga*, scheuren; *karatjongo*, krabben met de nagels, zoodat het krast. Als tusschenwerpsels en klanknabootsing staan deze woorden weliswaar buiten de eigenlijke klankwetten der taal.

Slechts enkele voorbeelden zijn aan te wijzen, dat zich in overgenomen woorden een s of t vertoont, waar oorspronkelijk een tj voorkomt:

gesewata, vlot, uit Tern. *gutjefa*;
sasáwi, klapperdop, uit Tern. *tjafi*;
tomara, hals, uit Tern. *tjama*; S.-W. *tjamala*;
tokata, booze geest, uit Tern. *tjaka*; S.-W. *tja'ata*;
tarúpa, sandalen van bladscheede, uit Mal. Port. *tjarpoe*;
takoro, kloppen, uit Tern. *tjako*;
bobootara, fabelachtige inktvisch, uit Tern. *boboótja*;
uti, afdalen, uit Tern. *utji*; enz.

Over de dj.

Wanneer men de uit het Mal. overgenomen woorden uitzondert, welke in het Tab. zijn opgenomen, dan blijft er slechts een gering aantal woorden over, van welke het moeilijk is uit te maken of zij inderdaad oorspronkelijk tot het Tab. behooren of niet. Bijna al deze woorden komen n.l. eveneens in het Tern. voor en hebben in deze taal ook de dj. Men kan daarom moeilijk verder gaan dan tot deze gevolgtrekking: de dj is in het Tab. evenals de tj een klank, die zich van buitenaf heeft ingedrongen en die reeds het burgerrecht heeft verkregen, want iedere Tabaroe spreekt de dj correct en gemakkelijk uit. Nergens wordt zij vervangen door een klank, die voor de sprekers dezer taal gemakkelijker is.

Voorbeelden:

idja, prijs, waarde; Tern. idem; *ngadje-ngadje*, volksverhaal;

Tern. *wadje*, spreken; *djodjo*, oom; Tern. id.; *djui*, parkiet, klanknabootsend woord; *djuangana*, groote prauw; Tern. *djuánga*; *djooungu*, heer; Tern. *djoóu* en *djou*; *djanga*, schitteren; Tern. id.; *djame*, lekker van smaak (Tern. *saki*), waarschijnlijk klanknabootsing, (vgl. Tab. *momámi*, zoetigheid van Tern. *mami*, zoet; ook nog Tab. *ame*, ruiken, kussen, Tern. *hame*); *djodjáru*, maagd, Tern. id.; *djongútu*, slaapmatje; Tern. id.; *djudju*, geweerladen; Tern. id.; *djai-djai*, zeer snel; Tern. id. staat voor Tab. *tai-taiti*; *djara*, paard, uit Jav. *djaran*; *djobo*, weggaan, grondwoord *tjobo*, eroplos-gaan; *djalu-djalu*, sesuvium portulacastrum L.; *djobúbu*, bron; Tern. id.; *djodjongo*, paarlschelp; Tern. id.

Over de nj.

De nj is geen oorspronkelijk Tab. klank. Zij komt slechts in enkele woorden voor, die uit het Tern. en Mal. zijn overgenomen. De eenige beschikbare voorbeelden zijn:

njiara, kanari-boom en -vrucht; Tern. *njiha*; Gal. *niha*; *njia-njiara*, merg, (reduplicatie, aanduidende overeenkomst met den inhoud der kanarivrucht); *njemo*, praten, overleggen; Tern. id. Het Tab. heeft in den vorm van *temo* het meest gebruikelijke woord voor zeggen, welke vorm volgens de thans geldende wetten daaruit niet kan ontstaan zijn; *njira*, oudere, oudste; Tern. id.; *njonjíe*, wisselwoord voor *siwara*, waar de zon schijnt, opgaat = oosten, uit Tern.; *njare*, koraalrif, in *njare ma ingiri*, uiteinde van een koraalrif, uit Tern.; *njoa*, rog, Tern.; *hunja*, versiering, uit Tern.; *njao*, miauwen, klanknabootsing.

Daar geen andere voorbeelden meer bekend zijn, is de gevolgtrekking gerechtvaardigd, dat de nj in nog sterker mate dan de tj en dj oorspronkelijk een vreemde klank is in het Tab., doch dat zij, evenals de tj en dj zich in de taal begint in te dringen. De omliggende talen (Saoesch-Waiolisch) bezitten de nj wel en de uitspraak daarvan is ook voor de Tab. gemakkelijk, vandaar dat vreemde woorden met nj onveranderd worden opgenomen.

Uit het Mal. nog enkele voorbeelden:

njawa, mensch; alle aanverwante talen hebben *njawa*, behalve Tern. *mantjia*, uit Mal. *manoesia*; Saoesch *ngowa'a*, dat ook

„kind" beteekent (vgl. de Mol. Maleische gewoonte van spreken: *anak Ambon, anak Menado*, resp. Ambonnees, Menadonees, inplaats van *orang Ambon*, enz.); Waiolisch: *gi'idi*, iemand, 'n man (Tern. *giki*, Tab. *gikiri*);

njanji, zingen; *njafisúu*, begeeren, belust zijn, uit Ar. Mal. *nafsoe*;

manjánji, wierook; Mal. *kemenjan, menjan*;

panjáke, ziekte; Mal. *penjakit*.

In enkele woorden vertoont het Tab. n tegen Tern. nj:

niniwiti, slijpsteen; Tern. *njojífi*;
naoko, visch; Tern. *njao*;
nagi, tiental; Tern. *njagi*;
nagimi, schuld; Tern. *njagi*;
nabo, wond (Tab. benedenland); Tern. *njabo*;
ginira, rechts; Tern. *gunjíra*;
munúka, eenige; Tern. *manjíka*.

Liquidae.

l als de Maleische:

kulu, scheren; *lulu*, rollen; *tilíbu*, zwanger; *kiloliti*, omringen; *lilara*, rondloopen; *ligi*, muis; *loleoto*, haven; *kubáli*, linksch, onhandig; *ilingi*, stem; *sidele*, hangen; *gila-gila*, doorgaan.

In een aantal woorden is de l dikwijls uitgevallen, zoowel aan het begin als in het midden der woorden:

aako, oog; andere talen hebben *lako*; S.-W. en Mod. *la'o*; de open a-klank in dit Tab. woord is hieraan toe te schrijven, dat de Tabaroe de uitspraak *ako* fatsoenshalve vermijden, aangezien dat woord in het Tern. „penis" beteekent en alleen voorkomt in *nguusumu ma ako*, de scherpe uitspruitsels van jonge alang-alang);

akeme, vleesch; Gal. *lake*; Lod. *lakeme*; Tob. *akeme*; S.-W. *la'eme*; Mod. *a'eme*: Pag. *lakem*; (Tern. *rehe*);

awe, garen; Tern. *lae*; overige talen *lawe*;

owa, goed; Tern. *laha*; Gal. *loha*; Lod. en Pag. *loa*; S.-W. *laa*; Tob. en Mod. *oa*; Tab. benedenland *awa*;

aeme, likken; Gal. *lade*;

atete, blijven haken; Gal. *kaláte*;

aguru, ijl, wijd-uit-elkaar geplant; Gal. *lagu*;

amoko, groot; Tern. en Gal. *lamo*;

eta, splijten; Gal. *leta*; het Tab. heeft in *ma-leléta,* een heel klein stukje, de l behouden, doch in *ma-éta,* beetje, stukje, niet meer;

owa, bamboegeleding; Gal. *loa*;

obiri, nacht; Gal. *lobi* = wisselwoord voor *putu,* nacht; alle andere talen hebben *utu* of *wutu* (Tern. *futu* behalve S.-W. *lobidi* en *lopidi*; Pag. *lobili*). In *lobi,* wolk (Gal. id.) heeft het Tab. de l gehandhaafd.

oara, hardloopen; Tob. id.; Gal. *loda;* Lod. *djodjara;* Wai. *lalura*; (Tern. *firi*; Saoesch *widi*);

odiri, bijten, schrijnen; Tob. id.; Gal. *lodi*; S.-W. *lodjidji*;

oranga, takken-afkappen; Gal. *lora*;

ouku, water-, kookbamboe; Tern. en Gal. *lou*; Lod. *gilou*; S.-W. *lou'u*; Pag. *louk*;

wolóa, loszitten; Gal. *lola;* Tern. *wola-wola*; Lod. *ngola*; S.-W. *loba-loba*; Pag. *wola*;

gooko, verzoeken; Gal. *golo*; Lod. *goloko*; S.-W. *golo'o*;

goa, ondereind, voet; Gal. *gola*;

gugutu, oksel; Gal. *golotúhu*; overige talen als Tab. behalve S.-W. *gudu'u*;

koō, omhelzen; Gal. *kolólo*;

kooromo, omhullen, inpakken; Gal. *kolóro*;

koana, vorst; Tern. Gal. Lod. Pag. *koláno*; Tob. *koano*; S.-W. *olana*; (uit Jav. *kelana,* voorvechter);

kapéta, schoppen met den voet; Gal. *kalapéta*;

kiooko, inslapen; Gal. *kilólo*;

maata, koud; Gal. *mala*; S.-W. *malata*;

ngooto, zee; Gal. Lod. S.-W. *ngoloto*; Tern. *ngolo*; Tob. als Tab;

gasauku, zweet; Gal. *galasáhu*; Lod. *garasauku*; Tob. *gahauku*; S.-W. *galasau'u*; Mod. *gahau'u*; (Tern. *doroíngo*; Pag. *goloíngot*);

gotoaka, witte kakaktoea; Gal. *gotóla*; Tern. *gatála*; S.-W. *gatala'a*; Pag. *gotólak*;

djaa, werpnet, uit Mal. *djala*; andere talen als Mal.

booto, af, klaar; Gal. *bolo*; Lod. *boloto*;

boōto, recht, staat voor: *bolowoto,* de l en w uitgevallen = *boooto* = *boōto*; Gal. *bolówo*; S.-W. *boloto*; Pag. *bolot*;

mao, voelen, beseffen; Gal. *malo*;

mooroko, mondspoelen; Gal. *molóro*;
bobóo, gewrichten; Gal. *bobólo*;
boomo, eetbare zeeslak; Gal. *bololongo*;
gilaongo, slaaf; Gal. *gilálo*;
gumáa, vischhaak; Gal. *gumála*;
pooteke, breken van aardewerk; Gal. *polóte*;
poa, overschenken, overstorten; Gal. *pola*;
doa, klimmen; Gal. *dola*;
toaka, afbreken; Gal. en Tern. *tola*;
toómu, bijeenkomen; Gal. *tolómu*; Tern. *polu* en *lomu*;
tjaana, duizend; Gal. en Tern. *tjala*;
tjaána, broek; Mal. *tjelana*;
toolenge, droog van hout enz. (Gal. *tolóle*; Lod. *tololenge*; (Tern. *tore*);
saaka, zilver; Gal. en Tern. *saláka*;
sawaunu, schild; Gal. en Tern. *salawáku*;
monaoko, twintig; Gal. *monahalo*; Lod. *monaloko*.

In *liliaidi*, zwaluw, (Gal. *totodialiki*; Tern. *didiái*; Lod. *guaeli*; S.-W. *tjiliaidi*) is wellicht een opzettelijke verminking aan te nemen, fatsoenshalve aangebracht om de klankgelijkheid met *tiliki*, schaamdeel (Gal. *tili*) te vermijden, zooals ook is geschied met *mali-mali*, vlinder, waarvan de volledige vorm *mamaliki* in het Gal. den Tabaroe herinnert aan het voor hem aanstootelijke.

Het Gal. woord voor kruidnagel, *bululáwa*, Tab. *buwawanga*, is een woord van Maleischen oorsprong, nl. uit *boenga lawang*. De voorbeelden *maeke*, beschaamd, (Gal. *made*; Tob. *maleke*; Lod. *madjeke*; S.-W. *mara'a*; Mod. *mae*; Pag. *maek*; Tern. *mahe*); *aeme*, likken (Gal. *lade*; Tob. *aleme*; Lod. *ladjeme*) wijzen op het wegvallen eener l, die waarschijnlijk niet geheel palataal werd uitgesproken, doch een weinig hooger dan de supradentale klanken, dus min of meer alveolaar.

Veel Tab. woorden hebben een l tegen die van het S.-W. een d.

Voorbeelden:

tulu, aangaan, aanloopen; *tudu*;
oluku, niet-willen; *odu'u*;
ilingi, stem; *idingi*;
silo, harsfakkel; *sido*;
mali, bitter; *momádi*;
lutu, zinken; *dutu*;

daluku, arensap; *djadu'u*;
luiti, snijden; *duiti*;
lingana, overland-gaan; *dingana*;
walusu, antwoorden; *wadusu*;
li, weer, nog; *di*;
tuili, probeeren; *tuidi*;
buili, rest; *buidi*;
dilikene, geest van een verslagene; *didi'ene*;
sali, woordwisseling; *sadi*;
gubáli, links; *gubádi*;
alu, borstvlakte; *adu*, enz.

r. De uitspraak van de r is cerebraal, d.w.z. zij wordt gevormd bij het harde gehemelte. Gelijk in alle andere talen, waarin de r voorkomt, zoo worden ook in het Tab. individueele verschillen waargenomen, welke intusschen het bovengezegde niet teniet doen.

Voorbeelden:

ririkana, vuurhaard (speciaal bestaande uit 3 steenen);
rorokutu, twee stukken bamboe of ander materiaal om vuil op te nemen;
gikiri, iemand, mensch, wezen; *koróna*, midden; *rari*, onkruid een weinig wegkappen; *ropuku*, worstelen; *iriki*, uitzoeken; *resene*, uit den weg zetten; *ogoro*, ophouden, eindigen; *dangiri*, zit-slaapbank.

In veel woorden, waar het Tab. r heeft, vertoont het S.-W. een d.

Voorbeelden:

ingiri, tand; *ingidi*;
mokuru, sirih-pruimen; *moudu*;
murutu, knorren van beesten; *mudutu*;
nauru, man; *naudu*;
uru, mond; *udu*;
sira, eerst; *sida*;
tuúru, achteraankomen; *tuúdu*;
peleuru, omwrikken, omhalen; *peleudu*;
dungiri, schub; *dungidi*;
sarimi, pagaai; *sadimi*;
sirangutu, snot; *sidangutu*;
wanguru, kies; *wangudu*;

dauru, zwagerin; *daudu*;
airi, mierenkriebel; *lalaidi*;
iranga, broeder van de zuster; *idanga*;
ari, weenen; *adi*;
kakuru, hoog, lang; *ka'udu*;
souru, medicijn; *soudu*;
nguroto, spier; *ngudoto*;
gikiri, iemand; *gi'idi*;
obiri, nacht; *lobidi*;
iriki, uitzoeken; *idi'i*;
wariki, opendoen; *wadi'i*;
diwiwiri, gedreun; *diwiwidi*;
tarusu, donker; *tadusu*;
gurumini, schaduw; *gudumini*;
murúo, hoeveel; *mudúo*;
kurutu, ver; *kudutu*;
ririkana, haard; *didi'ana*.

Nog andere woorden hebben in het Tab. r, tegen S.-W. l.

Voorbeelden:

ngorana, deuropening; *ngalana*;
rato, storm; *latoro*;
uboro, roode kakaktoea; *ubolo*;
parene, bestijgen; *palene*;
piakoro, uit-elkaar-doen, vernielen; *pia'olo*;
poporoso, steenpuist; *boboloso*;
goróna, middel (lichaam); *gólona*;
roese, lichaam; *lese*;
njiara, kanariboom, -vrucht; *njiala*;
sorene, kraaien, niesen; *solene*;
ratusu, honderd; *latusu*;
uwere, vlechten; *uele*;
baoro, boven-, tevoorschijn komen; *baolo*;
koróna, midden; *olóna*;
goraka, oprapen; *gola'a*;
sakara, steken; *sakala*;
tomara, hals; *tjamala*;
rio, voetspoor; *djilioro*;
sosóro, kwal; *sosoloro*;
rebe, wedden; *lebe*.

Ook het Mod. òf Pag., Mod. èn Pag. vertoonen in veel gelijkluidende woorden een l, waar het Tab. een r heeft.

Voorbeelden:

Mod.	Pag.	Tab.
(roehe)	*loes*	*roese*, lichaam;
hilangut		*sirangutu*, snot;
(toma)	*tomal*	*tomara*, hals;
ahili	*akil*	*asiri*, tong;
halimi	*salim*	*sarimi*, pagaai;
gitiwili	*gitiwil*	*gitiwiri*, nagel;
	ngulot	*nguroto*, spier;
ilanga	*ilanga*	*iranga*, broer v. d. zuster;
lia'a	*(riak)*	*riaka*, oudere;
(ronga)	*lomang*	*ronga*, naam;
o'ele	*okel*	*okere*, drinken;
ahili	*asil*	*asiri*, slikken;
gogele	*gogel*	*gogere*, zitten;
totili	*totil*	*totiri*, kind o/d arm dragen;
ali	*ali*	*ari*, weenen;
holene	*solen*	*sorene*, niezen;
(gomatere)	*gomatil*	*gomatere*, medium;
dalingi	*dangil*	*dangiri*, slaapbank;
(bira)	*bila*	*bira*, rijst;
naulu	*naulu*	*nauru*, man;
hila	*sila*	*sira*, vroeger;

In andere woorden evenwel hebben beide talen de r behouden:

hagarara	*raragar*	*raraga*, vingers, teenen;
eri	*geri*	*geri*, zwager;
faro	*faro*	*faáro*, koorts;
geréhi	*gerési*	*gerési*, framboesia;
peré'i	*beréki*	*peréki*, oud zijn;

h. De h behoort niet tot het klankstelsel van het Tab. Wel wordt deze klank, waar hij voorkomt in vreemde woorden, welke het Tab. overneemt, bewaard, aangezien de Tabaroes hem zonder moeite uitspreken. De woorden, die een h bevatten, zijn echter van niet-Tab. maar speciaal van Tern. afkomst, al zijn zij in het klankstelsel ingeburgerd.

Voorbeelden:

hisa, omheining; *haewáni*, beest, uit. Mal.; *hunja*, versiering; *howori*, zwaard, sabel, wrsch. uit Nederl. *houwer; hali*, duur (niet uit het Mal. *mahal*); *hari*, nettenbreien; *lahi*, winst, ook:

verzoeken (voor vragen en verzoeken heeft het Tab. woorden in *gaasoko* en *gooko*); *kahía*, bruinvisch.

Waar de h in de verwante talen voorkomt, zooals in het Tob. Gal. en Mod., daar is haar equivalent in het Tab. van Tob. en Mod. woorden een s en van Gal. woorden een ledige plaats.

Voorbeelden:

Tob.	Tab.
houru	*souru*, medicijn;
wohama	*wosama*, binnengaan;
gohomanga	*gosomanga*, krokodil;
hohe	*sose*, los-, opengaan;
pehaka	*pesaka*, nat;
hehehara	*sesesara*, veger, bezem;
hiri	*siri*, pijn;
ohiki	*osiki*, baden;
hihipouku	*sisipóku*, huishagedis;
hohonotoko	*sosonotoko*, bijtel;
gahauku	*gasauku*, zweet;
arehe	*arese*, wit;
tiohaka	*tiosaka*, schuw, wild;
uihi	*uisi*, stroomen, lekken;
womaha	*omasa*, ademen;
orehe	*orese*, schreeuwen;
ohaka	*osaka*, gekookt;
kaho	*kaso*, hond;
korehára	*koresára*, zuidenwind;
kukihi	*kukisi*, bloemknop v/d pisang;
gihihi	*gisisi*, zaairijst;
bohono	*bosono*, verboden;
hiara	*siara*, aflaten, vieren;
hupu	*supu*, naar-buiten-gaan;

Voorbeelden van Mod. en Tab.

hilangut	*sirangutu*, snot;
hoata	*soata*, vier;
hila	*sira*, voorheen, eerst;
hepi	*sepi*, schuin;
hoana	*soana*, dorp;
huhu	*susu*, spruit;
hawu	*sau*, bergbeklimmen;
goaha	*oasa*, ondiep van water;
howo'o	*sowoko*, vrucht;
wuhi	*wusi*, kammen;
moha	*mosa*, sarong;
'aho	*kaso*, hond;

gohi	*gosi,* ei;
hilo	*silo,* harsfakkel;
hude	*sude,* bord;
hae'e	*saeke,* hoofd;
lohihi	*osisi,* pissen;
holene	*sorene,* kraaien, niezen;
nihu'u	*nisuku,* slapen;
ahili	*asiri,* slikken;
eha	*esa,* moeder;
halimi	*sarimi,* pagaai;

Voorbeelden van Gal. en Tab.

ahe	*aese,* varkensnest;
aho, meebrengen;	*ao,* in-de-hand-dragen;
dahe	*daene,* treffen, raken;
dahu	*dausu,* insmeeren;
dodahala	*dadaáka,* heel kleine soort bij;
eha	*eanga,* naar-boven-kijken;
gahu	*gau,* kalk;
hai	*aili,* duizendpoot;
hami	*amiri,* bedorven van eten;
hapo	*aworo,* Canarium decumanum Gaertn.
tihimo	*tiimono,* bejaard;
hiri	*iriki,* uitzoeken;
hiti	*itiri,* bewegen;
hoda	*odaka,* aanslaan van honden op de jacht;
sihode	*siode,* toespijs;
hoho	*ooko,* zijn gevoeg doen (plat);
hosi	*osisi,* pissen;
hota	*otana,* loslaten van beesten;
tahe	*tae,* lasteren;
ihe	*iete,* lachen;
iho	*ioko,* faeces;
ihu	*iunu,* verbergen;
gogahu	*gogáu,* broodwinning;
liho	*lio,* terugkeeren;
naho	*nao,* onderleggen;
ngoho	*ngooro,* vechtenden scheiden;
nihi	*niiki,* volgen;
oho	*oo,* leven;
ohu	*ou,* onrijp;
tuhudu	*tuuduku,* landerig, lui;
wohe	*woere,* luchten, in-de-zon-drogen;
sahe	*saeke,* hoofd;
riho	*rio,* voetspoor;
tahu	*taulu,* branden; enz.

Woordvorming en klemtoon.

Boven is reeds aangetoond, dat het Tab. een vocalische taal is. Elke lettergreep kan worden voorgesteld door een medeklinker met klinker, ook wel door een klinker afzonderlijk. Eveneens is reeds aangetoond, dat tengevolge van den vocalischen aard der taal geen geprenasaleerde medeklinkers worden toegelaten en dat de taal niet alleen zelf niet prenasaleert, doch dat ook de geprenasaleerde klanken in overgenomen woorden weer ontnasaleerd worden (zie voorbeelden op blz. 309 en 310).

De taal is echter niet altijd vocalisch geweest. Zij heeft consonantische eindsluiters gekend en wel voorzoover thans nog kan worden nagegaan: k, t, r, s, l, m, n, ng. Deze sluiters, die in verwante talen, b.v. in het Gal. en Tern. afvallen, zijn in het Tab. (alsook in het Tob., Lod., S.-W. en Mod.) gespaard gebleven, doordat zij doorklinkend zijn gemaakt, nl. door ze uittespreken met denzelfden klinker als die van de voorafgaande lettergreep. Alleen het Pag. heeft in veel harer woorden die eindsluiters behouden, doch deze niet sonoor gemaakt.

Op deze wijze ontstaat feitelijk een nieuwe lettergreep uit den oorspronkelijk stommen sluiter, alhoewel deze nieuwe lettergreep nimmer voor vol wordt geteld. Voor het accent nl. rekent zij niet mede. Men kan dus niet zeggen, dat in woorden met klinkend gemaakten sluiter het accent op de derde-lettergreep-van-achteren valt, want de accentueering valt — naar de neiging van het Tab. — op de lettergreep, die de vóórlaatste was, toen de sluiter nog stom was. Het blijkt dus, dat de taal door het accent niet te verplaatsen, de nieuw gevormde lettergreep niet voor vol rekent.

Voorbeelden:

Sluiter k (geworden tot *ka, ke, ki, ko, ku*, al naar den klinker der oorspronkelijk laatste [gesloten] lettergreep):

a. *gakaka*, verhemelte, uit *gakak*, hetwelk het accent op de voorlaatste lettergreep had en welk accent zich in den nieuwen vorm *gokaka* heeft gehandhaafd; Gal. *gaka*; Pag. *gakak;*
pelelaka, mager; Pag. *pelélak*; Gal. *peléla*;
riaka, oudste kind; Pag. *riak*; Gal. *ria*;
ngowaka, kind; Pag. *ngoak*; Gal. *ngopa*;

e. *saeke*, hoofd; Gal. *sahe*;
peleke, voetstooten; Gal. *pele*;
toteke, aankloppen; Gal. *tote*;

i. *osiki*, baden; Gal. *osi*;
risiki, tandvleesch; Gal. *risi*;
iriki, uitzoeken; Gal. *hiri*;
p. *ioko*, faeces; Gal. *iho*;
mogiooko; Gal. *mogiówo*; (het Tab. woord staat voor *mogiówok*);
tayoko, vangen; Gal. *tago*;
u. *ngauku*, oor; Gal. *ngau*;
sauku, warm; Gal. *sahu*; (Tab. staat voor *sauk*);
tuuduku, landerig; Gal. *tuhúdu*; (Tab. staat voor *tuhúduk*);

Voorbeelden van sluiter t:

a. *maata*, koud; Gal. *mala*; (Tab. staat voor *malat*);
soata, vier; Gal. *soha*; (Tab. staat voor *sohat*);
tokata, vampyr; Gal. *toka*;
e. *atete*, blijven-haken; Gal. *kaláte*;
edete, grootouders; Gal. *ede*, grootmoeder;
iete, lachen; Gal. *ie*;
i. *tiikiti*, hoesten; Gal. *tiíki*;
potiti, navel; Gal. *woti*;
puniti, klapperbast; Gal. *puni*;
o. *leoto*, in een haven ankeren; Gal. *leo*;
seroto, dakdekken; Gal. *sero*;
pagoto, stank van visch, enz.; Gal. *pago*;
u. *tuudutu*, w.w. luizen; Gal. *tuúdu*;
tumutu, wijzen; Gal. *tumu*;
murutu, brommen van beesten; Gal. *muru*;

Sluiter r:

a. *kaanara*, hoereeren; Gal. *kaána*;
oara, hardoopen; Gal. *loda*;
saara, slangenhol; Gal. *saha*;
e. *okere*, drinken; Gal. *oke*;
uere, vlechten; Gal. *ngupe*;
woere, in-de-zon-drogen; Gal. *wohe*;
i. *usiri*, slikken; Gal. *dasi*;
ikiri, afvegen; Gal. *piki*;
gitiwiri, nagel; Gal. *gitípi*;
o. *dababoro*, door bandjir naar zee afgedreven rommel; Gal. *dabábo*;
dadakoro, klopper; Gal. *dadáko*;
aworo, kanari-soort; Gal. *hapo*;

u. *uguru*, dij; Gal. *ugu*;
baduru, ban, schuld vloek; Gal. *badu*;
souru, medikament; Gal. *sou*;

Sluiter s:

a. *omasa*, ademen; Gal. *woma*;
warasa, keer, maal; Gal. *para*;
oasa, ondiep van water; Gal. *oa*;
e. *orese*, schreeuwen; Gal. *ore*;
roese, lichaam; Gal. *rohe*;
aese, varkenshol; Gal. *ahe*;
i. *maisi*, waarzeggen; Gal. *mai*; (Mol. Mal. *mawi*);
isisi, pis; Gal. *isi*;
wiwisi, zuigen; Gal. *pipi*;
o. *bidoso*, sirih; Gal. *bido*;
baoso, zeestroom; Gal. *bawo*;
ramoso, uitpersen; Gal. *ramo*;
u. *palusu*, antwoorden; Gal. *palu*;
torusu, verschepen; Gal. *toru*;
tuusu, loskoopen; Gal. *tupu*;

Sluiter l is zeldzamer dan de andere sluiters:

a. geen voorbeelden bekend.
e. *sidele*, hangen; equivalenten onbekend.
widele, Alocasia-soort; „ „
aleléc, tusschenwerpsel; „ „
i. *pidili*, losgaan; Gal. *pidi*;
aili, duizendpoot; Gal. *hai*;
taili, probeeren; Gal. *tai*;
o. geen voorbeelden bekend.
u. *taulu*, vuur-aanmaken; Gal. *tahu*;
kububulu, opborrelen; Gal. *kubúbu*;
verdere voorbeelden niet aanwezig.

Sluiter m:

a. *tedama*, kauwen; Gal. *teda*;
emama, oom; Gal. *ema*;
wosama, binnengaan; Gal. *wosa*;
e. *aeme*, likken; Gal. *lade*;
akeme, vleesch; Gal. *lake*;
verdere voorbeelden ontbreken.

i. *nagimi*, schuld; Gal. *nagi*;
sarimi, pagaai; Gal. *sari*;
rikimi, dichtopelkaar; Gal. *riki*;
o. *todomo*, scherp, puntig; Gal. *todo*;
inomo, voedsel; Gal. *ino*;
taromo, zwart; Gal. *taro*;
u. *dotumu*, bet-overgrootouders; Gal. *dotu*;
nguusumu, alang-alang; Gal. *nguúsu*;
didumu, bedekken met zand, enz.; Gal. *didu*;

Sluiter n:

a. *todokana*, schrikken; Gal. *todóka*;
lemana, voorplecht; Gal. *hema*;
(ding)irana, stapelen, bij-, opelkaarleggen; Gal. *hira*;
e. *resene*, uitwijken; Gal. *rese*;
sorene, niezen, kraaien; Gal. *sore*;
morene, verheugd zijn; Gal. *more*;
i. *sangaini*, graaien; Gal. *sangáhi*;
sawini, hongeren; Gal. *sapi*;
moroini, mak, tam; Gal. *morói*;
o. *adono*, bereiken, aankomen; Gal. *ado*;
biono, aangezicht; Gal. *bio*;
mootono, verrot, vergaan; Gal. *moóto*;
u. *akunu*, kunnen, vermogen; Gal. *aku*;
odunu, allen, alles; Gal. *ngodu*;
ngounu, gehoorzamen; Gal. *ngou*;

Sluiter ng:

a. *liwanga*, gong; Gal. *liwa*;
roanga, blaffen; Gal. *roa*;
canga, naar-boven-kijken; Gal. *cha*;
e. *rodenge*, rugharen, manen; Gal. *rode*;
songene, staat voor: *sonenge* (Lod. *sonenge*; Tob. *honenge*; Gal. *sone*; Tern. *sone*);
toolenge, droog; Gal. *tolóle*;
i. *ilingi*, stem; Gal. *ili*;
miringi, gal; Gal. *miri*;
baingi, verloofde; Gal. *bobái*;
o. *kobongo*, been, nerf; Gal. *kobo*;
tobongo, zwemmen; Gal. *tobo*;
dawongo, toeloopen; verwelkomen; Gal. *dapo*;

u. *tuumungu*, aandringen om te blijven eten of overnachten; Gal. *tuúmu*;
dudungu, droog; Gal. *dudu*;
djooungu, heer; Gal. *djoóu*;

Uit boven gegeven voorbeelden blijkt de neiging van het Tab. om de consonantische eindsluiters te sparen. De vergelijking met het Gal. en het accent toonen duidelijk aan, dat in beide talen de vorm dezer woorden is geweest: *gakak, soat, oar, omas, pidil, tedam, resen, liwang*, dus tweelettergrepig, met het accent op de voorlaatste lettergreep.

In de meer dan tweelettergrepige woorden, die het Gal. heeft, hetzij die ontstaan zijn door het behouden van den eindsluiter of door woordvorming anderszins, blijft het accent in het Tab. onveranderd; b.v.:

Gal. *talaája* of *talaáwa*, gierig; Tab. *talaáa* = *talaā*;
Gal. *kolólo*, omhelzen; Tab. *koóo* = *koō*;
Gal. *bobólo*, gewrichten; Tab. *bobóo*;
Gal. *gumála*, vischhaak; Tab. *gumáa*;
Gal. *kasinánga*, spiegel, glas; Tab. *kasináa*;

De mediae b, d, g, de h, de tenuis p en de halfklinker w komen niet als sluiters voor. De l is in het Tab. als sluiter blijkbaar zeldzaam geweest. In het S.-W., Mod. en Pag. daarentegen zijn daarvan voorbeelden te over (zie blz. 325 en 326).

In enkele uit andere talen overgenomen woorden accentueert het Tab. de voorlaatste vocaal; b.v.: *sakisíi*, getuige; Mal. *saksi*; *sutaráa*, zijde; Mal. *soetera*; *sapitúu*; Ar. *sabtoe*, zaterdag, sabbat; *kurusíi*, stoel; Ar. *koersi*; *alimúu* (Ar. *alim*, geleerd); in: *awi alimúu de wi bidaá panakówa*, men kan niet (weten) komen achter zijn kennis van tooverijen.

Voornaamwoorden.

ik: Tab. *ngoi*; Gal. *ngohi*; Tob. *ngohi*; Lod. *ngodji*; Saoe id; Wai id.; Tern. *ngori*; Mod. Pag. id.;
jij: Tab. *ngona*; Gal. id.; Tob. id.; Lod. id.; Saoe. *ngana*; Wai. *ngana*; Tern. *ngana*; Mod. Pag. id.;
hij: *Tab. una*; Gal. id.; Tob. *unanga*; Lod. id.; Saoe id.; Wai. *unanga*; Tern. id.; Mod. Pag. id.;
zij: Tab. *muna*; Gal. id.; Tob. *munanga*; Lod. id.; Saoe. id.; Wai. *munanga*; Tern. *mina*; Mod. Pag. id.;

wij: Tab. *ngone*; Gal. id.; Tob. id.; Lod. id.; Saoe. *ngene*; Wai. *ngene*; Tern. *ngon(e)*; Mod. Pag. id. (incl.);
wij: Tab. *ngomi*; Gal. id. Tob. id.; Lod. id.; *Saoe*. id.; Wai. id.; Tern. *ngom(i)*; Mod. Pag. id. (excl.);
gij: Tab. *ngini*; Gal. id.; Tob. id.; Lod. id.; Saoe. id.; Wai. id.; Tern. *ngon(i)*; Mod. Pag. id.;
zij: Tab. *ona*; Gal. id.; Tob. *onanga*; Lod. id.; Saoe. *ana*; Wai. *ananga*; Tern. *ana*; Mod. Pag. id.;

(id. wil zeggen: gelijk aan het Tab.)

Uit deze opgave blijkt, dat het pers. vnw. 1e en 2e ps. enkel- en meervoud bestaat uit resp. *ngo* + *i* (en varianten *hi, dji, ri*), *ngo* + *na; ngo* + *ne; ngo* + *mi; ngo* + *ni*. Het S.-W. heeft 1e ps. mv. incl. *ngo* in *nge*, alle andere dialekten 2e ps. mv. *ngo* in *ngi* (behalve het Tern.) denzelfden klinker gegeven als die, waarmee de eindsluiter n doorklinkend is gemaakt. Dit prefix *ngo* heeft de 3e ps. enkel- en meerv. niet. Zou het te gewaagd zijn de veronderstelling uit te spreken, dat *ngo* oorspronkelijk vóór alle, dus ook voor den 3en ps. enk. en mv. gestaan heeft? Het Tob. en Wai. hebben dan dit verwaarloosde *ngo* nog in een suffix: *unanga, munanga, onanga* en *ananga* en welluidendheidshalve tot *nga* gemaakt en het dus dezelfde vocaal gegeven als van de voorafgaande lettergreep, evenals het Tern. den 2en ps. enk. tot *ngana* en het S.-W. den 1en ps. mv. incl. tot *ngene* en alle andere dialekten den 2en ps. mv. tot *ngini* maakten, behalve het Tern. dat *ngoni* heeft. Immers het Tab. heeft nog in *ngomuna* (vocativus) een woord, waarmee een man zijn vrouw aanspreekt. Het heeft er veel van alsof dit *ngo* aan het woord, waarbij het gevoegd is, een zekere waardigheid of aanzien moet geven, ten eerste aan de persoonlijke voornaamwoorden, ten andere aan de woorden *vrouw, dochter, tante* en vrouwelijke eigennamen. Dat *ngo* niet (meer) in den 3en ps. enk. en mv. voorkomt, is misschien hieraan toe te schrijven, dat dit altijd gevallen zijn *waarover* of *waarvan* men spreekt. Tegenover meerderen gebruikt de Ternataan nooit *ngori*, doch steeds *fangare* (mannelijk) en *fadjaru* (vrouwelijk), welke woorden in beteekenis overeenkomen met het Mal. *hamba*. Het Tab. heeft *ngodjodjo* en *ngoowa*, schoonmoeder van de vrouw; *ngoeme*, moeder (Lod. *ngedje ngo* + *edje*) welke woorden in de vocativus van *ngo* ontdaan worden, nl. *djodjo, owa, eme* (Lod. *ina, edje*). Voorts heeft het Tob. bij alle bezitt. vnw., wanneer er van vrouw, dochter, zuster enz. sprake is, dit *ngo* als

prefix: *ahi*, mijn, wordt: *ngo* + *ahi* = *ngohi*; *ni*, uw, wordt: *ngo* + *ni* = *ngoni*; *ai*, zijn, wordt: *ngo* + *ai* = *ngoi*; *nanga*, onze (incl.), wordt: *ngo* + *nanga* = *ngonanga*; *mia*, onze (excl.), wordt: *ngo* + *mia* = *ngomia*; *manga*, hun, wordt: *ngo* + *manga* = *ngomanga*. Het Gal. heeft deze eigenaardigheid alleen in den 1en en 2en ps. enk.: *ai*, mijn, wordt: *ngo* + *ai* = *ngoi*; *ani*, uw, wordt: *ngo* + *ani* = *ngoni*. Het woord „vrouw" (geslachtsnaam) en „vrouwelijk" heeft in alle dialekten dit prefix *ngo*. Tab. *ngeweka* (waarin de vocaal *o* in *ngo* gelijkluidend gemaakt is met de daaropvolgende vocaal *e*, die den klemtoon heeft; zie blz. 312 over het ontstaan van *wekata*); Gal. *ngopedéka*; Lod. *ngowedjéka*; Tob. *ngohéka*; Tern. *fofohéka*; Mod. *ngowé'a*; Pag. als Tab. Dit prefix *ngo* verdwijnt in het woord „vrouw" (echtgenoote): Tab. en Pag. *wekata*; Gal. *pedéka*; Lod. *wedjéka*; Tob. *hekata*; Tern. *fohéka*; Mod. *we'ata*. Zou dit prefix *ngo* wellicht hetzelfde zijn als in *ngowaka*, kind? Lod. als Tab.; Gal. *ngopa*; Tern. *ngofa*; Tob. (zuid) *ngofaka*; Tob. *ngohaka*; Mod. *ngoa'a*; Pag. *ngoak*; W. *ngowa'a*; S. *ngowa'*. Zoo ja, dan is dat eerste bestanddeel van *ngo* (*waka, -pa, -fa*, enz.) een vaste verbinding geworden in woorden, die het vrouwelijk geslacht aanduiden. Mooglijk dat dan de Tern. woorden *fangare* en *fadjaru* (ik, resp. mannel. en vrouwel. tegenover meerderen) het tweede bestanddeel van *ngofa* (= *fa*) behouden hebben, terwijl het Tern. woord *ngongáre*, jongeling, weer het eerste bestanddeel vertoont. Wellicht dat oorspronkelijk ook de woorden voor „man" en „mannelijk" dit eerste bestanddeel *ngo* als prefix gehad hebben, dat dan tot *n* geworden is (*nau, nauru, naudu*; het Tab. heeft dit nog in *ngauru*, [grondwrd. *nauru*] „vruchtzetten" van rijst).

Ter verduidelijking voor de veronderstelling, dat *ngo* een bestanddeel is van *ngowaka* (en varianten), zij opgemerkt, dat de Tabaroes op de vraag: „Van welk geslacht is dit kind?", niet antwoorden: *o ngowaka o ngewéka* of: *o ngowaka o nauru* (een kind-vrouw = *meisje*; een kind-man = jongen) doch: *o ngewéka*, of: *o nauru* (vrouw = meisje; man = jongen). Het woord *ngowaka*, kind, wordt hierbij dus verzwegen, alsof dit reeds in den geslachtnaam ware opgenomen. Voor de uitdrukking „kinderen" in den zin van het Nederl. „schoolkinderen", „dorpskinderen", enz. gebruikt het Tab. niet het woord *ngowaka* (kind, kinderen), doch *njawa* (mensch) en zegt dus niet *o sikóla ma ngowaka*, schoolkinderen, doch: *o sikóla ma njawa*, schoolmenschen. Alleen wordt *ngowaka* gebruikt in den zin van „geslacht", „afstamming", welk woord, indien men

daarmee de nakomelingschap wil aanduiden, geredupliceerd wordt tot *ngowa-ngowaka*. Nog zij opgemerkt, dat het Saoesch *ngowa'a* heeft in: *o Waiolitji ma ngowa'a,* de Waioliërs; *o Woláda ma ngowa'a*, de Hollanders, zooals men in de Molukken gewoon is te zeggen: *anak Ambon,* Ambonneezen, enz., waarvoor het Tab. evenwel heeft verkort: *o Abongóka,* Ambonneezen, of volledig: *o Abongóka ma njawa.*

Uit de combinatie van plaatsaanduidende woorden en aanwijzende vnww. met den 3en ps. enk. en mv. valt nog op te merken, dat in het Tab. de 3e ps. enk. en mv. *una, muna* en *ona* herleid worden tot resp. *u, mu,* en *o*, nl. in *una* + aanw. vnw.; *ne* (verk. van *neéna*) + prefix *be* tot *bene* + *una* = *benuúna*, verkort: *benúu*. Aldus ook: *benumúu* en *benóo*. Waaruit de gevolgtrekking te maken is, dat deze pers. vnww. te herleiden zijn tot resp. *u, mu* en *o*. De volledige vorm van den 3en ps. mannel. enk. *una* is waarschijnlijk oorspronkelijk *wuna* geweest, want bij de vervoeging der werkww. heeft het subjectspronomen van *una* in *wo* de w nog behouden, gelijk het subjectspronomen van *muna* in *mo* de m nog heeft. Alleen het Lod., S.-W. en Tern. hebben ook de w in genoemd subj. pron. verloren: *una otagi,* hij gaat; terwijl het Tab. Gal. Tob. Mod. en Pag. hebben: *una wotagi.*

De persoonlijke voornaamwoorden zijn dus te herleiden tot:

Enkelvoud.

1e ps. (ngo-) **i** (-hi, -dji, -ri);	3e ps. mnl. (w) **u** (-na, -nanga);
2e ps. (ngo-) **na**;	3e ps. vrl. **mu** (-na, -nanga).

Meervoud.

1e ps. incl. (ngo- nge-) **ne**;	2e ps. (ngo- ngi-) **ni**;
1e ps. excl. (ngo-) **mi**;	3e ps. **o** (-na, -nanga).

Deze zelfde pers. vnww. worden teruggevonden als object bij de vervoeging, waarbij dan de i de plaats inneemt van de andere klinkers ter aanduiding van den objectsvorm, waarin zij door de vervoeging van het subjectspronomen gekomen zijn. Zij worden dan:

Enkelvoud.

1e ps. *i*;	3e ps. mnl. *wi*;
2e ps. *ni*;	3e ps. vrl. *mi*.

Meervoud.

1e ps. incl. *na* (volledige vorm *ina*); 2e ps. *ni*;
1e ps. excl. *mi*; 3e ps. *ki*.
(zie voorbeelden van de vervoeging met object blz. 338 v.v.).

De subjectspronomina bij intransitieve vervoeging zijn:

to ik,	*(ngone)po* wij, incl.
no jij,	*mijo* wij, excl.
wo hij,	*nijo* gij (lieden).
mo zij,	*jo* zij (lieden).

Voor dieren en zaken (onzijdig) enk. en mv. *i*.

Bij de transitieve vervoeging worden de subjectspronomina *to* enz. samengesteld met het objectsexponent voor zaken *ja* tot *to* + *ja* = *ta*, *na*, *wa*, *ma*, *pa*, *mija*, *nija*, *ja* (zie Gal. Leiddraad van M. J. v. Baarda, blz. 61).

jo is een meervoudsteeken (zie voorbeelden verderop); *po* wordt alleen als meervoud beschouwd, wanneer het voornaamwoord 1e ps. mv. incl. die meervoudsvorm aangeeft; *potagi* is niet *wij* gaan, maar de onbepaalde wijs van het werkwoord *gaan*. Daarentegen: *ngone potagi* is: *wij* gaan; *posano de posango* is: vragen en antwoorden; *podoa de pouti* is: klimmen en dalen, enz.

Eenigszins dezelfde functie, welke de nadrukkelijke nominatief *ngone* verricht, heeft ook *ona*, namelijk wat betreft de noodzaaklijkheid om bij de vervoeging met het werkwoord verbonden te blijven, teneinde duidelijkheidshalve aan te toonen, dat het de 3e pers. meervoud is. Immers heeft *ona* alleen in het meervoudsteeken *jo* een exponent, waarmee de vervoeging van het werkwoord plaats heeft. Maar dit *jo* afzonderlijk gebruikt, kan evengoed een exponent zijn, aangevende een handeling, zoowel door menschen als door dieren verricht: *jokigóli*, kan zijn: „zij (menschen) bijten hen", als „zij (beesten) bijten hen". Nog: *jokituduku* kan zijn: „zij (menschen) steken hen", als: „zij (slangen) steken hen". Evenzoo wanneer *jo* door transitieve vervoeging met het objectsexponent voor zaken tot *ja* gevormd wordt, is er zonder nadrukswijzer tusschen de handeling van menschen, dieren en zaken geen onderscheid: *jaodomo* kan zijn: „het (kind) eet 't"; „zij (menschen) eten 't" of: „de (hond) eet 't". De duidelijkheid eischt dus veelal, dat de nadrukkelijke nominatief *ona* aangeeft, van welke handeling sprake is.

Om een denkbeeld te geven van de functie der woorden *to*, *no*,

wo, mo, po, mi en *ni,* welke waarschijnlijk voornaamwoorden zijn, verwijzen wij naar de „Mal. Spraakkunst van prof. van Ophuysen", Hfdst. 11, waar over de vervoeging der Mal. werkwoorden verwezen wordt naar de oorspronkelijke vervoeging der werkwoorden in het Nederlandsch, welke niet waren: ik zeg, gij zegt, hij (zij) zegt, maar: *segge, segs, segt.* Prof. v. O. zegt dan, dat die e, s, t, overblijfselen zijn van persoonlijke voornaamwoorden. Iets dergelijks heeft het Tab. (en verwante talen) in *to, no, wo,* enz., aangezien deze afzonderlijk geen beteekenis hebben en eerst waarde krijgen, wanneer zij in verbinding komen met werkwoorden. De functie, welke *to, no,* enz. verrichten, kan niet door de zelfstandige vormen der persoonlijke voornaamwoorden *ngoi, ngona, una,* enz. worden overgenomen, aangezien deze laatste alleen dienst doen als nadrukwijzers, d.w.z. om aan te toonen, dat niet een ander, doch de persoon in kwestie, over wien in den zin sprake is, bedoeld wordt. *ngoi isene* vormt niet den zin „ik hoor", maar wel: *toisene* is: „ik hoor". Daarenboven: *ngoi toisene* is: „*ik* (en geen ander) hoor".

Wij krijgen dus:

poisene, hooren;
toisene, ik hoor (hoore);
noisene, jij hoort (hoors);
woisene, hij hoort (hoort);
moisene, zij hoort (hoort);
iisene, het hoort (hoort);
mijoisene, wij (excl.) hooren;
nijoisene, gij (lieden) hoort;
joisene, zij (lieden) hooren;
iisene, zij (dieren) hooren.

Met den nadrukkelijken nominatief *ngone* is *poisene* (dus: *ngone poisene*) de inclusieve vorm voor wij hooren.

* * *

Voorbeelden van de vervoeging met object:

1e ps. enk.:

tomapaasana, ik mij sla;
tonipaasana, ik u (je) sla;
towipaasana, ik hem sla;
tomipaasana, ik haar sla;
tapaasana, ik het sla;

tinipaasana, *) ik u (lieden) sla;
tokipaasana, ik hen (enkelen) sla;
takipaasana, ik hen (allen) sla;
tapaasana, ik ze sla;

*) De o van de subj. pronomina enkelvoud verandert in *i* ter aanduiding van het meervoud, wanneer zij den 2en ps. mv. tot object hebben.

2e ps. enk.:
noipaasana, gij mij slaat;
nomapaasana, gij u slaat;
1) *wonipaasana,* gij hem slaat (regelmatig *nowi-*);
2) *monipaasana,* gij haar slaat (regelmatig *nomi-*);
napaasana, gij het slaat;
3) *minipaasana,* gij ons (excl.) slaat (regelmatig *nomi-*);
nokipaasana, gij hen (enkelen) slaat;
nakipaasana, gij hen (allen) slaat;
napaasana, gij ze slaat;

3e ps. mnl. enk.:
woipaasana, hij mij slaat;
wonipaasana, hij u slaat;
womapaasana, hij zich slaat;
wipaasana, hij hem slaat (*wi* = *wo* + *wi*);
womipaasana, hij haar slaat;
wapaasana, hij het slaat;
wonapaasana, hij ons (incl.) slaat;
womipaasana, hij ons (excl.) slaat;
winipaasana, hij ulieden slaat;
wokipaasana, hij hen (enkelen) slaat;
wakipaasana, hij hen (allen) slaat;
wapaasana, hij ze slaat;

3e ps. vrl. enk.:
moipaasana, zij mij slaat;
monipaasana, zij u slaat;
momapaasana, zij zich slaat;
4) *womipaasana,* zij hem slaat (regelm. *mowi-*);
4) *mipaasana,* zij hem slaat (regelm. *mowi-*);
mipaasana, zij haar slaat (*mi* = *mo* + *mi*);
mapaasana, zij het slaat;
monapaasana, zij ons (incl.) slaat;

momipaasana, zij ons (excl.) slaat;
minipaasana, zij ulieden slaat;
mokipaasana, zij hen (enkelen) slaat;
makipaasana, zij hen (allen) slaat;
mapaasana, zij ze slaat;

1e ps. meerv. incl.:
ngone powipaasana, wij hem slaan;
ngone pomipaasana, wij haar slaan;
ngone papaasana, wij het slaan;
ngone pomapaasana, wij ons slaan;
ngone pokipaasana, wij hen (enkelen) slaan;
ngone pakipaasana, wij hen (allen) slaan;
ngone papaasana, wij ze slaan;

1e ps. meerv. excl.:
minipaasana, wij u slaan;
miwipaasana, wij hem slaan;
mimipaasana, wij haar slaan;
mijapaasana, wij het slaan;
mimapaasana, wij ons (enkelen) slaan;
mijomapaasana, wij ons (velen) slaan;
minipaasana, wij ulieden slaan;
mijokipaasana, wij hen (enkelen) slaan;
mijakipaasana, wij hen (allen) slaan;
mijapaasana, wij ze slaan;

2e ps. meerv.:
nïpaasana, gij mij slaat (*nï* = *ni* + *i*);
5) *winipaasana,* gij hem slaat (regelm. *niwi-*);
minipaasana, gij haar slaat (regelm. *nimi-*);
nijapaasana, gij het slaat;
minipaasana, gij ons (excl.) slaat (regelm. *nimi-*);
nimapaasana, gij u (enkelen) slaat;
nijomapaasana, gij u (velen) slaat;
nijokipaasana, gij hen (enkelen) slaat;
nijakipaasana, gij hen (allen) slaat;
nijapaasana, gij ze slaat;

3e ps. meerv.:
ona ipaasana, zij (enkelen) mij slaan;
ona joipaasana, zij (velen) mij slaan;

ona nipaasana, zij (enkelen) u slaan;
ona jonipaasana, zij (velen) u slaan;
ona wipaasana, zij (enkelen) hem slaan;
ona jowipaasana, zij (velen) hem slaan;
ona mipaasana, zij (enkelen) haar slaan;
ona jomipaasana, zij (velen) haar slaan;
ona japaasana, zij het slaan;
ona inapaasana, zij (enkelen) ons (incl.) slaan;
ona jonapaasana, zij (velen) ons (incl.) slaan;
ona mipaasana, zij (enkelen) ons (excl.) slaan;
ona jomipaasana, zij (velen) ons (excl.) slaan;
ona nipaasana, zij (enkelen) ulieden slaan;
ona jonipaasana, zij (velen) ulieden slaan;
ona jokipaasana, zij hen (enkelen) slaan;
ona jakipaasana, zij hen (allen) slaan;
ona imapaasana, zij (enkelen) zich slaan;
ona jomapaasana, zij (velen) zich slaan;
ona japaasana, zij ze slaan;

De onregelmatige vormen:

1) *wonipaasana*, gij hem slaat; regelmatig: *nowi-*, is saamgetrokken tot *no* + *wi* = *ni*, terwijl de daardoor verloren gegane *w* weer hersteld wordt in *wo*, dus: *woni* hij, jij 'm (hem). B.v. de vorm met nadrukswijzer: *ngona woniasokino*, jij, hij, jij 'm roep hierheen!

2) *monipaasana*, gij haar slaat; regelmatig: *nomi-*, is saamgetrokken tot *mo* + *ni* = *ni*. De verloren *m* wordt hersteld in *mo*, dus: *moni*, zij jij 'r (haar). B.v. de vorm met nadrukswijzer: *ngona monikúla*, jij, zij, jij 'r geeft.

3) *minipaasana*, gij ons (excl.) slaat; regelmatig: *nomi-*, saamgetrokken tot *no* + *mi* = *ni*. De verloren *m* wordt in *mi* hersteld, dus: *mini*, ons, jij ons. B.v. met nadrukswijzer: *ngona minisano*, jij, ons, jij ons vraagt.

4) Twee vormen, ten eerste de zelden gehoorde vorm:
womipaasana, zij hem slaat; regelmatig: *mowi-*, saamgetrokken tot *mo* + *wi* = *mi*. De verloren *w* wordt hersteld in *wo*, dus: *womi*, hij, zij 'm. B.v. met nadrukswijzer: *muna womisihaga-haga*, zij, hij, zij 'm voor den gek houdt.

Ten andere de meer gebruikte vorm:
mipaasana, zij hem slaat; regelmatig: *mowi-*, saamgetrokken tot *mo* + *wi* = *mi*. B.v. met nadrukswijzer: *muna misingowaka*, zij,

zij 'm (hem) baart. De eerstgenoemde vorm wordt dàn gebruikt, wanneer er verwarring zou kunnen ontstaan met den gelijkluidenden vorm *mipaasana,* zij slaat haar.

5) *winipaasana,* regelmatig *niwi-,* is saamgetrokken tot *ni* + *wi* = *ni.* De verloren *w* wordt in *wi* hersteld., dus: *wini,* hij, gijlieden 'm. B.v. met nadrukswijzer: *ngini winitagoko,* gijlieden, hij, gij 'm pakt. Een andere verklaring van de vormen *woni, moni, mini, womi* en *wini* zou gevonden kunnen worden in de mooglijkheid, dat een omzetting der medeklinkers heeft plaats gehad uit resp. *nowi, nomi, nomi, mowi* en *niwi.*

Een eigenaardigheid van het Tab. is, dat de o van alle subjects-pronomina, waar zij den 3en ps. meerv. tot object hebben in collectieve beteekenis (b.v. alle inwoners van een dorp, enz.) verandert in *a.*

Voorbeelden:

tokiasoko, ik hen (enkelen) roep; *takiasoko* (allen);
nokikula, gij hun (enkelen) geeft; *nakikula* (allen);
wokisouru, hij hen (enkelen) medicineert; *wakisouru* (allen);
mokimotcke, zij hen (enkelen) volgt; *makimotcke* (allen);
ngone pokisuloko, wij hen (enkelen) zenden;
ngone pakisuloko (allen);
mijokisano, wij hen (enkelen) vragen; *mijakisano* (allen);
nijokiame, gij hen (enkelen) kust; *nijakiame* (allen);
ona jokidoana, zij hen (enkelen) schelden;
ona jakidoana, (allen);
o kaso jokigoli, honden hen (enkelen) bijten;
o kaso jakigoli, honden hen (allen) bijten.

Tusschen *jokiíwa* (er-niet-zijn van een groot aantal menschen) en *jakiíwa* (er-niet-zijn van een gering aantal, b.v. twee of drie menschen) is de beteekenis juist tegenovergesteld. Alleen bij de verbale adjectieven komt dit onderscheid niet voor en houdt de 3e ps. meerv. *joki* denzelfden vorm.

Het eerste lid van *joki* zal wel zijn het met het objectspronomen samengestelde subjectspronomen van het Gal. Tob. enz., terwijl het objectspronomen *ki* in samenstelling met *ja* een dubbel object van de door het subject verrichte handeling aangeeft, m.a.w. meervoud van object.

Nog een andere eigenaardigheid, dat het Tab. in onderscheiding van de andere dialekten heeft, is, dat de subjectspronomina 1e ps. (excl.) mv. 2e en 3e ps. mv. reflexief den meervoudsvorm *jo* bij

zich nemen, als er sprake is van veelheid van subjecten, terwijl *jo* achterwege blijft, wanneer slechts twee subjecten de handeling verrichten, m.a.w. meervoud van subject:

mimaosiki, wij (enkelen) baden; *mijomaosiki* (velen);
nimaídu, gijlieden (enkelen) legt je neer; *nijomaídu* (velen);
ona imaóko, zijlieden (enkelen) staan; *ona jomaóko* (velen);

* * *

In het Nederlandsch van een familie sprekende, gebruikt men den familienaam in het meervoud, daarmee bedoelende het gezin in het algemeen: de „van der Lindens" waren niet thuis, of: de „Broekmeijers" gaan ook naar het concert, enz. Iets dergelijks heeft het Tab. in de uitdrukking: (mannelijke eigennaam *Saláka*): *ona na Salaka ona* of: *ona na Saláka*, „zij, de Salaka's, zij", waarbij de substantief- en eigennaamsaanwijzer *o* wegvalt;

(vrouwelijke eigennaam *Pulasári*): *ona na ngo Pulasári ona* of: *ona na ngo Pulasári*, „zij, de Poelasari's, zij", het gezin of de familie Poelasari. Of nu *na* een verkorting is van het pers. vnw. 3e ps. mv. *ona* of van het aanw. vnw. *ena*, moeten we in het midden laten, hoewel de laatste meening ons waarschijnlijker voorkomt, aangezien de pleonastische vorm van spreken, welke den Tabaroes eigen is, wel niet zóó uitgebreid zal worden, dat hetzelfde persoonlijke voornaamwoord tot driemaal herhaald wordt. In het Mol. Mal. heeft men: *dorang Pattimoekai*, zij, de Pattimoekais, (*dorang* = verk. van *dia-orang*).

Bezittelijke voornaamwoorden.

Deze zijn:

ai, mijn; verkort *i*;
ani, uw, je; verkort *ni*;
awi, zijn; verkort *wi*;
ami, haar; verkort *mi*;
ma, z'n, d'r (voor kinderen, familiebetrekkingen, dieren en zaken);
nanga, onze (incl.);
amia, onze (excl.); verkort *mia*;
ania, uw; verkort *nia*;
manga, hun, haar;

Voorbeelden:

De aanvangsvocalen der bezitt. vnw. gaan in de spreektaal ver-

loren, wanneer het voorgevoegde woord uitgaat op denzelfden klinker of op een klinker, welke zich moeilijk in de uitspraak met de aanvangsvocalen laat verbinden.

ai woa irai, m'n huis is klaar; *ngoi^i woa irai, mijn* huis is klaar; (in de uitspraak wordt de *i* van *ngoi* met het daaropvolgende verkorte bezitt. vnw. *i* innig saamverbonden, zoodat een gerekte i-klank ontstaat); *ani wase tamake,* je hakmes heb ik gevonden; *kauginíka ni wase tamake,* gisteren heb ik je hakmes gevonden; *awi giama tasouru,* ik medicineer zijn arm; *ngoi wi giama tasouru, ik* medicineer zijn arm; *ami utu magutióka,* zij knipte haar haar af; *muna mi utu magutióka,* haar *haar* knipte zij af.

De volledige vormen der bezitt. vnww. 1e ps. mv. excl. en 2e ps. mv. resp. *amia* en *ania* worden slechts zelden meer gehoord en kunnen alleen in dien vorm gebezigd worden, wanneer zij niet voorgevoegd worden door hun voornaamwoordelijke nadrukswijzers: *amia soanóka jongamo,* in ons dorp zijn ze aan 't kijven; *tongomi mia soanoka jongamo,* zij zijn aan 't kijven in *ons* dorp; *ania bairi isoka o tatápa moikani,* jelie tuin is (zoo groot als, lijkt op) als een wan van je; *tongini nia bairi isoka o tatápa moikani,* de tuin van *jelie* lijkt wel een wan van je.

De persoonlijke voornaamwoorden (voornaamwoordelijke nadrukswijzers) verrichten bij de bezittelijke voornaamwoorden dezelfde functie als bij de vervoeging, n.l. dat zij alleen dan aan de bezitt. vnww. vorafgaan, wanneer het speciaal uit den zin moet blijken, dat er van geen andere bezitting gesproken wordt dan van die, waarvan momenteel sprake is:

una wi kaso, hij, zijn hond;
ngone nanga soana, wij, ons dorp;
ona manga ngekomo, zij, hun pad (weg);

Met het voorzetsel *to* krijgen de persoonlijke voornaamwoorden (voornaamwoordelijke nadrukswijzers) de beteekenis van: voor, van mij; voor, van u; voor, van hen; enz.

Voorbeelden:

tongoi, van, voor ik (mij);
tongona, van, voor je (u, jou);
touna, van, voor hij (hem);
tomuna, van, voor zij (haar);
toma, van, voor het (z'n, d'r, 'r) (dieren en zaken);
tongone, van, voor wij (ons) incl.;

tongomi, van, voor wij (ons) excl.;
tongini, van, voor gijlieden (ulieden);
toona, van, voor zij (hen, haar);

Het Waiolisch is de eenige taal, waarvan de o in het voorzetsel *to* zich identificeert met de eerstvolgende vocaal van het bezitt. vnw.: *tongoi; tangana; tuunanga; tuuunanga; tengene; tongomi; tingini; taananga.*

Voorbeelden:

tongoi i ngowaka ma tomuna iamoko, van mij, mijn kind, doch van haar is groot, d.i. haar kind is grooter dan het mijne; *tongini nia demo de tongomi (mia demo) imakadaene,* van ulieden, uw taal en van ons (onze taal) komen met elkaar overeen; *o pipi bege tongini, bene tongomi,* het geld daar is van ulieden, dit hier is van ons: enz.

Voor kinderen, dieren en zaken: *ma*:

o ngowaka ma guguúle, het kind z'n speelgoed;
o kaso ma ngowaka, de hond z'n kind(eren), jong(en);
o boki ma bikini, de kat 'r staart;
o bole ma susu, de pisang 'r spruit;
o dodówo ne to ma titi, deze voederbak is van het varken.

Alleen in het enkelvoud voor familiebetrekkingen *ma*:

o Dowóra ma esa, Dowora z'n moeder, Dowora's moeder;
o ngo Bobángu ma iranga, Bobangoe 'r broer;
guuna ma wekata, hij daar z'n vrouw, diens vrouw;
o Aha ma bao, Aha z'n weduwe; (wordt de eigennaam van de(n) overledene niet genoemd, dan is „weduwnaar", „weduwe" niet *bao,* doch *babáo: o nauru o babáo,* weduwnaar; *o ngeweka o babáo,* weduwe).

Het Gal. heeft *ma* ook in: *o baba ma ngopa,* vader z'n kind, vaders kind. In het Tab. is deze uitdrukking ongeoorloofd, aangezien *ma ngowaka* aanduidt: ei, kuiken, jong, ook: (euphemistisch) huig, clitoris, dus: *ma dea wi ngowaka,* vader z'n *kind.*

In het meervoud bij familiebetrekkingen vervalt *ma* en wordt door de bezitt. vnww. vervangen:

o Suuróka manga wekata, de Saoeërs hun vrouwen;
o Waiolitjóka wimoi awi biranga jamogiooko, er is een Waioliër, zijn zusters zijn tien.

Ook bij de voornaamwoordelijke nadrukswijzers wordt *ma* door het bezitt. vnw. vervangen:

tongone nanga rokata ka o woa moi, van ons, onze mannen (echtgenooten) zijn uit één gezin;

tomuna ami emama wosongenokáu, van haar, haar oom is gestorven.

De mannelijke en vrouwelijke eigennamen verliezen den zelfstandignaamwoord-aanduider o, wanneer het voorzetsel *to* voor de eigennamen komt:

o Saláka wi bebeléta, Salaka's sagodissel;

o bebeléta ne to Saláka, deze sagodissel is van Salaka;

o ngo Maréso mi sosuloko, Mareso's vlechtpen;

o sosuloko bege to ngo Maréso, die vlechtpen daar is van Mareso.

Aanwijzende voornaamwoorden.

Deze zijn:

ena, 't (het, dit); *neéna*, deze, dit; *geéna*, die, dat.

Komen verkort voor: *ne, ge*. In de meeste gevallen vervullen de aanwijzende voornaamwoorden de functie van bijwoorden van plaats en tijd, soms van het bepalend lidwoord, met dien verstande, dat *neéna* of de verkorte vorm *ne* alleen komt als bepaling bij de persoonlijke voornaamwoorden 1e en 2e ps. enk. en mv.; *neéna* en *geéna* zijn door innige verbinding met de pers. vnww. 3e ps. enk. en mv. tot voornaamwoorden geworden.

Voorbeelden:

bené, zie deze, dit; *begé*, zie die, dat; bestaan uit samentrekking van het tusschenwerpsel *abeíka*, verkort: *beíka*, zie, wel! plus *neéna* of *geéna*. Vraag: Heb je m'n mes al gevonden? — Antwoord: *bené*! zie dit (is 't)! of: *begé*! zie dat (is 't)!

In verledentijd-vorm met suffix u: *benéu*! zie dit reeds, al! *begéu*! zie dat reeds, al! Het prefix *be* in verbinding met de pers. vnww.: *bengoi; bengona; bengini*. Voorts in verbinding met den 3en ps. enkel- en meerv.: *neda*, dit hier; *geda*, dat daar; *una* + *neda* = *nuúda*, verkort: *nuda*; *muna* + *neda* = *numúda; una* + *geda* = *guúda*, verkort: *guda; muna* + *geda* = *gumúda*. Nog met prefix *be: benuúda, begumúda*, enz.

ngoi ne tinisidingoto, ik, hier, zend aan ulieden; *ngini ma ngomino neéna minisidémo*, jelie zelf hebben 't ons, hier, aangezegd; *muna*

mowosamokáu, geéna o tokata geéna imaokóde, zij was binnengegaan, toen de booze geest opstond; *neéna mamoióli o namoro ge isóso daku o ngawa-ngawáka,* thans, nu nogmaals de (die) vogel vloog in het luchtruim; *o ligi geéna idoade, ena itemo,* de muis klom-op, het zeide; *ngoi o gasauku totike, momongo ena ngini nijoudjara,* ik het zweet zoek, terwijl jelie maar lummelen.

Andere verbindingen:

una + ge (geéna) = guúna; muna + ge = gumúna; ona + ge = goóna; una + ne (neéna) = nuúna; muna + ne = numúna; ona + ne = noóna. Deze laatste vormen met *ne (neéna)* zijn zeldzamer dan die met *ge (geéna),* omdat men het laatstgenoemde aanw. vnw. het meest in de spreektaal gebruikt.

Voorbeelden:

ma koana guúna wi tomara iopini, die koning, hij die, zijn hals is hard (regeert streng); *o ngewéka gumúna mi aako ikudái,* die vrouw, zij die, haar oogen zijn veel (zij kijkt teveel naar de mannen); *o Tobelóka goóna jongose: „johahini", so ona goóna joodomúwa ma ka joie-iete,* de Tobelo, zij die, zij zeggen: „zij hongeren", aldus *zij,* die zij, ze eten niet, maar lachen slechts; (een hatelijkheid op de vele h's, die de Tobelo in hun taal hebben; *hahini* (Tab. *sawini,* honger hebben) op eenigszins bespottelijke wijze uitgesproken, gelijkt op lachgeluid).

Voorts met nadrukswijzer: *una guúna; muna gumúna; ona goóna.*

In combinatie met bijwoorden van plaats (*doka,* daar; *dai,* zeekant; *dina,* landkant; *daku,* boven; *dau,* beneden) vertoonen zich de bovengenoemde voornaamwoorden van den 3en ps. enk. en meerv. in de volgende voorbeelden:

dokaúda, hij daar; *dokamúda,* zij daar; *daiúda,* hij daar aan zeekant; *daimúda,* zij daar aan zeekant; *dinaúda; dinamúda; dakuúda; dakumúda; dauúda; daumúda.*

Voorts: *tobedokaúda,* dat is van hem daar; *tobedokamúda,* dat is van haar daar; *tobedinamúda,* enz. enz.

Nog: *gu* (verk. van *guúna*), plus bovengenoemde bijwoorden van plaats: *gudáku; gudína; gudái;* enz. Evenzoo: *gumu* (verk. van *gumuna*) plus deze bijwoorden: *gumudáku; gumudái;* enz.

Het aanw. vnw. *ena,* verkort tot *na + ne* (van *neéna*) = *nané,* dit, dit; *na + ge* (van *geéna*) = *nagé,* dat, dat; *na + neda = nanéda,* dit, dit hier; *na + geda = nagéda,* dat, dat daar.

Ten slotte: *na* + *nuúda* = *nanuúda* of *nanúda*, verkort: *nanú*; *na* + *muda* = *namúda*, verkort: *namú*.

Zie over *neéna* en *geéna* verder bij de bijwoorden.

Vragende voornaamwoorden.

Deze zijn voor personen, onbepaald: *nagoóna*? wie? 3e ps. meerv. Bestaat uit: *ena* + *ge* + *ona* = *na* + *go* + *ona* = *nagoona*; (Tern. *nagée*? wie? Waiol. *nagé* + *ana* (3e ps. mv.) *nagéana*? wie? Saoesch (Talai): *akúna*? Saoesch (dji'o) *agúna*? Bepaald 3e ps. enk. mannl. *naguúna*; bestaat uit: *ena* + *geéna* + *una* = *naguúna*, wie hij? (Waiol. *agéana* [a is het partikel vóór mannelijke eigennamen, gelijk aan Tab. o]);

3e ps. enk. vrouwl. *nagumúna*; bestaat uit: *ena* + *geena* + *muna* = *nagumúna*, wie zij? (Waiol. wordt het partikel vóór vrouwel. eigennamen voorgevoegd: *ngogéana*, wie zij?)

Voor dieren en zaken: *okía*, wat? Bestaat uit: *o* + *kia* (o is de aanduider van elk substantief en eigennaam: *kia*, wat.)

nagoóna ai naoko jatosiki? wie heeft mijn visch gestolen? *naguúna wosira*? wie (van jelie mannen) eerst? *o mosa ne tonagumúna*? van wie (vrouwen) is deze sarong? *o ngowaka okía itabagári*? welk kind is voortdurend aan 't dreinen? *o titi o kaso okía jagoli*? Welke hond is door het varken gebeten?

Deze vragende vnww. doen ook dienst als *onbepaalde voornaamwoorden*, welke, om de meerdere onbepaaldheid uit te drukken, het suffix *naga* bij zich krijgen:

nagoóna-naga jotodangokau, asa jaaluka ma jadudunuwási, wie (er is, die) (boomen) geveld heeft, behakt ze eerst van voren (aan den valkant), maar nog niet van achteren. Vraag onder mannen: *naguúna asa wotagi?* Antwoord: *naguúna-naga*: d.i. Wie (onzer) zal er gaan? Wie er maar zal (willen, zijn)! — enz.

Betrekkelijke voornaamwoorden, kent het Tab. niet. Door woordherhaling en reduplicatie van het werkwoord, dat de handeling te kennen geeft van het onderwerp, waarvan in den hoofdzin sprake is, wordt de functie van het betrekk. vnw. vervangen.

Voorbeelden:

wongóse: ona, o basarama ma ngutuku jokirangi-rangíno goóna, ona jomasibáu ma jooluku, hij zeide: zij, de waringinwortels hen omstrengelende, zij die, zij zich laten kureeren, doch zij niet willen; m.a.w. zij, die door de waringinwortels worden omstrengeld, willen zich niet laten kureeren.

una, kauginíka wotosi-tosiki guúna, o inomo awi ngowaka wokido-tosiki, hij, gisteren hij stelende, hij die, voedsel zijn kinderen hij voor hen steelt; m.a.w. hij, die gisteren stal, steelt voedsel voor zijn kinderen.

o ngewéka gumúna, ami singína iiwa-iwa gumúna de o ngia mosingowa-ngowaka gumúna, dau o tonaúku moutiokáu, vrouw die, haar verstand niet zijnde zij die, en een slang zij baarde zij die, beneden in den grond zij is afgedaald; m.a.w. die vrouw, die haar verstand niet heeft en die een slang baarde, is in den grond afgedaald. (Zie verder bij Woordherhaling en Reduplicatie.)

Telwoorden.

Hoofdgetallen:

moi, een; *modídi*, twee; *saánge*, drie; *soata*, vier;
motóa, vijf; *butánga*, zes; *tumudiingi*, zeven;
tuangere, acht; *siwo*, negen; *mogiooko*, tien;
mogiooko-de-moi, elf;
mogiooko-de-modidi, twaalf; enz.
monaoko, twintig;
monaoko-de-motóa, vijf-en-twintig;
o nagisaánge, dertig;
o nagisaánge-de-tumudiingi, zeven-en-dertig;
o nagisoata, veertig; tot en met negentig worden de tientallen op dezelfde wijze gevormd, n.l. het woord voor tiental plus eenheden.
o ratusumoi, honderd;
o tjaanamoi, duizend (andere dialekten *tjala*);
527 *o ratusumotóa-de-monaoko-de-tumudiingi*;
859 *o ratusutuwangere-de-nagimotóa-de-siwo*;

Het achtervoegsel *ou*, al, reeds, hecht zich als volgt aan de telwoorden (met den klemtoon op den voorlaatsten klinker):

moióu, al één; *modidióu*, reeds twee; *saangéu*, al drie; *soatóu*, al vier; *motoáu*, al vijf; *butangáu*, al zes; *tumudiingóu*, al zeven; *tuwangeróu*, al acht; *siwóu*, al negen; *mogiooko-de-moióu*, al elf; *monaokóu*, al twintig, enz.

Reeds werd opgemerkt, dat het Tab. geen tweeklanken kent, waaruit volgt dat *moi*, een, bestaat uit *mo* + *i*; de eerste lettergreep *mo* zit ook in *modidi*, twee; in *mogiooko*, tien en in *monaoko*, twintig,

terwijl het Gal., Tob., Mod. en Pag. dit *mo* ook hebben in de tientallen.

modidi = *mo* + *didi* (*didi* = reduplicatie van *di*, nog, weer, analoog met Tab. suffix *li*; S.-W. *di* en Tern. *ri*) nog een, weer een = twee. Dit *didi* heeft het Tab. in *didisiráka* = *didi* + *sira* + *ka* grndwrd. *sira*, eerst, vroeger; *didisira*, nog eerst, nog vroeger. Tab. *tumudiingi*, zeven (schier in alle dialecten gelijk). Tern. *tomodii* of *tomdii* hebben *diingi* en *dii*, welke bestanddeelen een samentrekking zullen zijn van resp. *didingi* en *didi*, want het Wai. heeft *didingi*, overmorgen, en *awudidingi*, eergisteren; *modídi* en *tumudiingi* wijzen bij het tellen dezelfde vingers aan, resp. den rechter en linker ringvinger en zouden misschien kunnen beteekenen „de tweede twee" (*tu* analoog met Mal. *doea*) nl. *to* + *modídi*.

saánge, drie, heeft *ange* (*ang*) tot grondwoord, dat ook zit in *tuwangere*, acht (duidelijker nog in Gal. *tupaänge* en Tern. *tofkánge*); dit *ange* komt ook voor in Tern. *gange*, over-overmorgen; Wai. *gangele*, idem, en Wai. *awugangele*, vooreergisteren. Mooglijk dat *ange* verband houdt met Mal. *tengah*, midden, want bij het tellen wijzen *saánge* en *tuwangere* denzelfden (d.i. den middelsten) vinger aan, hoewel eerder gezegd zou kunnen worden, dat het Mal. *tengah* voorkomt in *butánga*, zes, maar bij het tellen van dit laatste telwoord wordt niet de middelste vinger, doch de pink geraakt. Nog een andere veronderstelling is deze, dat *tuwangere* in verband zou kunnen staan met het in het Mol. Mal. gebruikte *toelang* (Jav. *teloe*, drie), wat dezelfde beteekenis heeft als *gange*, *gangele*; in navolging van 2 en 7 (zie boven) wellicht *sa* + *ange* eerste drie; *tu* (*doea*) + *ange* tweede drie.

soata, vier, heeft als grondwoord *ata* (*at*) in alle dialekten (alleen Tern. heeft *aha*), wellicht overeenkomende met Mal. *empat*; Jav. *pat*, vier; *soata* beteekent ook „de vier", d.z. de vier vingers bij elkaar (de duim uitgesloten), zooals wij gewoon zijn te zeggen: „geef me de vijf": *o giama ma soata*, hand, palm; *o giama ma soatíka*, in de hand, in de handpalm; *posigiama-masoatíka*, in-handen-geven, overleveren; *o dou ma soata*, voet, voetzool; analoog hiermee is het Tern. *gia ma saha* (Tern. *raha* = vier), hand, handpalm; *hohu ma saha*, voet, voetzool.

motóa, vijf, zou kunnen bestaan uit *mo* (*moi*) + *toa*; *toa* wellicht omzetting van *oat* (*ata*, *at*) vier, dus: 1 + 4 = 5. Tern. heeft *mo* (*moi*) + *toha*, wrsch. analoog met *aha* (*raha*), vier; *toa* kan niet zijn het Tern. *tola* (identisch met Mal. *tolak*; Tab. *toaka*, af-

hakken, afsnijden; aangezien S.-W. heeft *motoara* en Iboesch *motoala* (grndwrd. resp. *toar* en *toal* en niet *toak*).

siwo is het Mal. Pol. telwoord negen. Sobojo: *tasía*, wrsch. uit *tari' sia*, analoog met Mal. *sembilan* = *sa* + *ambilan*, één afneming (van de tien).

* * *

Bij 30 heeft het Tab. *nagi* (en de andere dialekten ter Westkust, op voorgang van het Tern. *njagi*). De verwante talen op de Oostkust hebben andere vormen voor de tientallen, welke echter in wezen gelijk zijn.

Van meer dan één mensch objectief sprekende, wordt aan de telwoorden het prefix *ja* gevoegd, terwijl bovendien de telwoorden vanaf 2 tot en met 4 eenige verandering ondergaan:

o njawa moi, mensch, iemand een;
o njawa jamidídi, menschen, zij tweeën;
o njawa jaruánge, menschen, zij drieën;
o njawa jaruata, menschen zij vieren;

Verder: *jamotóa*, *jabutánga*, *jamogiooko*, zij vijven, zij zessen, zij tienen, enz.

Het Tern. en Saoesch breiden deze verandering uit tot het getal 6:

Tern.

mantjía amói (voor zaken: *rimói*), mensch een;
mantjía ngamudíi (zaken: *romodídi* of *romdídi*) van hen twee;
mantjía ngarukánge (zaken: *raánge*), van hen drie;
mantjía ngarúha, (zaken: *raha*), van hen vier;
mantjía ngamotóha (zaken: *romotóha* of *romtóha*), van hen vijf;
mantjía ngarúra (zaken: *rara*), van hen zes;

7 en volgende telwoorden dezelfde als voor dieren en zaken met prefix *nga*.

Saoesch:

1. *o ngowa'a rimói* (zaken: *moi*);
2. *o ngowa'a ngamidídi* (zaken: *romodídi*);
3. *o ngowa'a ngaduánge* (zaken: *roánge*);
4. *o ngowa'a ngaduata* (zaken: *rata*);
5. *o ngowa'a ngamotoara* (zaken: *romotóa*);
6. *o ngowa'a ngadurama* (zaken: *rarama*);

Volgende telwoorden dezelfde als voor dieren en zaken met prefix *nga*.

Alle aan het Tab. verwante dialekten op de Oostkust vormen de telwoorden ter aanduiding van een aantal menschen met het prefix *ja*; het S.W. en Tern. met *nga*, beide waarschijnlijk in vorm en beteekenis verschillende voorvoegsels. Dit *nga* kan niet anders wezen dan het bezitt. vnw. 3e ps. meerv.; Tern. *nga fala* (volledige vorm: *ona nga fala*) hun huis; Saoesch: *nga wala* (volledige vorm: *ana nga wala*) hun huis; *Wai. manga wala* (volledige vorm: *ananga manga wala*) hun huis. Nu heeft het Tab. (en overige verwante dialekten) *ja*. Van Baarda zegt in zijn „Leiddraad" blz. 43: „Van een bepaalde hoeveelheid menschen kan men niet anders spreken dan in werkwoordsvorm ('t toestandswoord") —; (zie bij de verbale adjectieven in het Tab.) en de persoonsexponenten zijn dan ook in het Gal. (Tob. en Lod.) bij de telwoorden, ter aanduiding van een hoeveelheid menschen, precies dezelfde als bij de toestandswoorden in het Gal.: *sapi* (hongeren), *goga* (koortsen,) enz. (zie Leiddraad blz. 81). Ook in het Tab. hebben alle telwoorden ter aanduiding van een hoeveelheid menschen dezelfde persoonsexponenten als bij de z.g. toestandswoorden (lees: verbale adjectieven), behalve de 3e ps. meerv. van de verbale adjectieven. Men spreekt in het Tab. van *o njawa jaruata*, vier menschen; of: *ona jaruata*, zij zijn vier; maar niet van *jasawini* (Gal. *jasapi*), doch: *jokisawini*, zij, hun hongert (volledige vorm: *ona jokisawini*, zij, zij hun hongert); *jasawini*, wordt gezegd van dieren, dus dit *ja* kan het niet zijn.

Voorbeelden:

ngona moi, jij een (in: *tjei, ngona moi kogeéna*: bah, jij bent me er zulk een!); *wimoi*, hem een, iemand; *una wimoi*, hij, hem een; *guúna wimoi*, die hij, hem een; *o njawa wimoi*, een mensch, hem een, een zekere „hij"; *o nauru wimoi*, een zeker man; *mimoi*, haar een, iemand; *muna mimoi*, zij, haar een; *gumúna mimoi*, die zij, haar een; *o njawa mimoi*, een mensch, haar een, een zekere „zij"; *o ngewéka mimoi*, een zekere vrouw.

Deze vormen zijn alle min of meer onbepaald, want wil men zeggen, dat er slechts één man of één vrouw is, dan wordt het telwoord versterkt met het nadruksvoorvoegsel *ka*. B.v. *kawimoi* of *ka o nauru wimoi*, maar, slechts één man; *kamimoi* of *ka o ngewéka mimoi*, slechts één vrouw; soms met *duga* tot versterking: *o soanóka ka o njawa wimoi duga womagogogere*, in het dorp was slechts één man verblijf-houdende; of: *kawimoi duga o bonganóka woweléta*, slechts één man is er in het bosch aan het sagodisselen.

Het telwoord één voor menschen heeft dus zonder nadrukswijzers altijd iets onbepaalds, overeenkomende met ons: 'n hij, 'n zij.

De telwoorden „twee" e.v.v. daarentegen duiden volstrekt de te benoemen hoeveelheden aan:

i-na-tuangere, verkort tot *natuangere*, incl. „ons achten", met pers. vnw. als nadrukwijzer: *ngone natuangere*, wij, ons achten;

mi-ruánge, excl. „wij drieën"; met nadruk: *ngomi miruánge*, wij, ons drieën;

ni-midídi, „jelie tweeën"; met nadruk: *ngini nimidídi*, gij, jelie tweeën.

Maar nu: *ja-ruata*, „zij vier"; en niet: hen vieren, want dan zou het den vorm moeten krijgen van het verbale adjectief *joki-ruata*. Bij de pers. vnww. is opgemerkt, dat *jo* een meervoudsteeken is van onbepaalde hoeveelheid en we vinden dit terug in: *o njawa joratusu de jotjaana joodumu kajomarukúku*, 'n honderd en 'n duizend menschen buigen zich allen neer;

o Papuáka mimoi o njawa joratusu de jotjaana mokitedeníka, een Papoesche, die 'n honderd en 'n duizend menschen voor zich houdt uitgestrekt;

joratusu en *jotjaana* is hier een zeker onbepaald getal. Daarentegen: *o njawa jaratusóka pokitoóma pokibootóka manga aunu koiiáka*, honderden menschen worden tot den laatsten toe gedood, zonder dat er bloed is (vloeit).

Nog: *o njawa jaratu-ratusu manga bulu kamoi*, honderden menschen wier buikband slechts één is;

ja is dus meer een bepaalde hoeveelheid, dat te kennen geeft: allen, zonder uitzondering (zie het verschil tusschen *joki* en *jaki*, blz. 342).

Dit *ja* en *jo* nu komt in beteekenis overeen met het Mal. *ber*: *berlima* = *jamotóa; berempat* = *jaruata*, enz. resp. „met z'n vijven", „met z'n vieren". Gebruikt men bij de objectieve wijze van spreken den 3en ps. mv. *jo* en *ja*, een enkele maal drukt men zich subjectief uit door een onbepaald aantal te benoemen en bedient zich dan van het partikel van de onbepaalde wijs en 1e ps. mv. incl. *po*. B.v. *o etoko o aako moi, potjaanóka paodomo pabootúwa*, één sagokoek wij (we, men, onbepaald) honderd (kunnen die) niet opeten; *masira ngone natjaanóka o Tobelóka pokikudóti*, vroeger wij, ons duizend, beoorloogden de Tobelo.

Hulptelwoorden en soortaanwijzers.

Het meestgebruikelijke hulptelwoord voor dingen van niet al te grooten omvang is: *o ngai*, stuk; *o utongo o ngai tumudiingi*, 7 stuks gaba (gedroogde bladsteel van den sagopalm); *o namoro o ngai butánga*, 6 stuks kippen; *o kaso o ngai modidi*, 2 stuks honden.

Huizen en boomen telt men met *o utu*; *o woa o utu saánge*, 3 stuks huizen; *o igono o utu soata*, vier stuks klapperboomen; *o bole o utu motóa*, 5 stuks pisangboomen;

o usa is „kam"; *o bole o usa monaoko*, 20 kammen pisang. Bij planken, latten van hout of bamboe gebruikt men: *o eta*, splijtsel; *o iwanga o eta monaoko*, 20 stuks planken; *o tonga o eta butánga*, 6 stuks bamboelatten.

Sagokoeken rekent men bij: *o aako*, oog; *o etoko o aako siwo*, 9 stuks sagobroodjes.

Een „brok", „stuk", is: *o ngogu* (van *ogu*, afsnijden): *o bira o ngogu mogiooko*, 10 brokken (in bamboe gekookte) rijst. De lengte van bamboe telt men bij geledingen: *o owa*, geleding. Een stuk bamboe met één geleding (*o owa*) heet *o wadéngo*; *o akere o wadéngo moi*, één koker (één geleding) water. Wat buiten de geledingen uitsteekt heet *o soru*; *o akere o soru moi*, anderhalve geleding water. Een stuk of vijf, zes geledingen, die op de onderste na doorgestoken zijn en dus voor watervat dienst doen: *o doóu moi*; *o daluku o doóu modídi*, twee bamboekokers arensap.

Een bamboestoel is *o liunu* of: *o liwunu*; *o ounu o liunu soata*, vier bamboestoelen (van een soort genaamd *o ounu*).

Een mondje vol is: *o kudúu*; *o souru o kudúu jamomói boloásu naokere*, de medicijn moet je bij mondjes (teugjes) drinken; een slok: *o ngasiri moi* (van *asiri*, slikken); *uwa kananábo moi, iti o ngasiri moi*, verzwelg dat niet in eens, neem enkel een slokje.

Eén enkel woord is: *o demo o betongo moi*.

Harsfakkels telt men bij *o desoro*; *o silo o desoro monaoko*, 20 stuks harsfakkels.

Bladen atap telt men bij *o todili* (de naam van de lat, waaromheen de sagopalmbladeren genaaid worden); 30 *todili* vormen één *bilátu* (van *pilátu*, inklemmen; 30 bladen worden tusschen twee bladstelen geklemd om ze bij elkaar te houden); *o katu o bilátu modídi, o todili o nagibutánga*, twee pakken atap zijn zestig bladen.

Strengen touw telt men bij *o buta*; *o gumutuku o buta o nagimotóa*, 50 strengen touw (gedraaid van het haarnet van den arenpalm).

Een ristje is *o ngele*; *o gudere o ngele saánge,* drie ristjes kralen. Snoer is: *o liba*; één pakje: *o sasáo moi* (*sao,* inpakken).

Een pak pisang- en waaierpalmbladeren (gebruikt als onderlegger voor het eten) is: *o gooromo* (van *kooromo*, inelkaar-wikkelen); een pak sago: *o kokonjówo*; een reep: *o siu*; *o igono o siu saánge,* 3 reepen kokosnoot (*posiu*, uitsnijden); partje: *o daga*; *o pare o daga soata,* 4 partjes pinang.

Paar: *o sabi; o kabingi o sabi tumudiingi,* 7 paar geiten; *o due o sabi moi de ma loti*, een paar borden en een ongepaard; *dozijn: o disíni* (verbasterd): *o lesa-lesa o disíni,* een dozijn oud-blauwe borden.

Tien visschen: *o naoko o guriti moi* (van *uriti,* aan-elkaar-rijgen); tien kokosnoten: *o igono o saráu moi*; tien kippen: *o namoro o saráu moi.*

Veertig maiskolven: *o ngele moi*; een tros pisang: *o gotjéla moi*; een tros klappers: *o sakuru moi*: een tros langsatvruchten en een halm rijst: *o oki moi.*

Een kudde: *o duwo moi of o duono moi* (van *tuono*, achterelkaar-loopen); een school (visschen): *o tika moi*; een troep (menschen): *o bolu moi* (van *polu*, verzamelen, Tern.).

Lengtematen: *o busánga moi*, een span; *o tapisu moi*, van duim tot halven wijsvinger; *o mongóo moi*, een vadem; *o badangi-masongóna*, halve vaden (lett. het halve lichaam); *o taraanutu moi*, 10 vadem.

Inhoudsmaten: *o tjupa moi*, kleine bamboekoker; *o kula moi,* groote bamboekoker; *o kula moi o tjupa motóa*, een koela is vijf tjoepa; een handvol, een greep: *o djobo moi* (van *tjobo*, grijpen); *o peda o djobo saánge*, drie handen sago; *o rokutu moi*, een hoeveelheid in beide handen opgeschept, bijelkaar-geschraapt (van *rokutu*, bijelkaar schrapen).

Vermenigvuldigende telwoorden vormt men met *warasa*, keer, maal, welk woord ook kan vervangen worden door *ma*, behalve „één keer, één maal", hetwelk met *ma* gevormd wordt: *mamoi*, één keer, ééns; *o salu ge nijakiloliti ma warasa tumudiingi* of: *o salu ge nijakiloliti ma tumudiingi*, het dorpsgebouw moet jelie zevenkeer omringen.

Rangschikkende telwoorden vormt men door voorvoeging van *ma*: *mamodídi,* tweede; *masaánge*, derde; *masoata,* vierde, enz.

De „eerste" is niet van het telwoord „een" afgeleid, maar van *sira*, vóór, èèr; de eerste: *masíra-siráka;* de allereerste: *madidisiráka* (zie bij de afleiding van telwoord „twee") *masíra*, vroeger.

De „volgende" is: *ma dadúku* (van *dadu*, gelegen; *dadu* + *uku* [benedenwaarts] = *dadúku*); de „laatste" is: *ma dodogumu* (van *togumu*, ophouden).

De „middelste": *ikoróna*; middelste kind: *ma goróna*; het eerste kind: *ma riaka*; het volgende: *ma dodoto*; het laatste of de hekkensluiter: *o susu ma bidili*, die de borst loslaat (van *pidili*, loslaten).

Verzamelende en verdeelende telwoorden worden gevormd door herhaling: *jamomoi*, bij eenen, een voor een; *jatutumudiingi*, bij zevenen; *jaratu-ratusu*, bij honderden; *o njawa moi, o njawa moi manga singina-masúka*, ieder mensch, een elk z'n eigen verkiezing, of: *o njawa jamomoi manga roese-ma-utumu*, een ieder heeft z'n gelukje.

„Allen" voor menschen: *joodumu; ona joodumu jomasidaaiki*, zij zijn allen opgebroken; voor zaken: *iodumu*; *o wange iodumu*, alle dagen; „veel" voor menschen: *jokudái* of *gudái*, veelte; *o nauru jokudái*, veel mannen; *o nauru manga gudái*, mannen van hen veel; voor zaken: *ikudái; o besaka ikudái*, veel regen.

Door reduplicatie versterkt zich de beteekenis: *o iuru ikukudái*, uitermate veel mieren; *ma gudái*, veelte van: *o wange neéna o besaka ma gudái*, vandaag is er veelte van regen; voor „massa" zegt men dikwijls inplaats van *kudái (gudái)* „*amoko*", groot: *o besaka iamoko*, een massa regen; *awi bira woutukíno iamokúku*, hij oogstte een massa rijst. Het richtingsaanduidend suffix *uku* (afwaarts, benedenwaarts) wordt gehecht aan woorden, die „heelemaal", „ten eenemale", „tot den laatste toe" beteekenen: *ngone poodu-odumúku*, wij tot den laatsten toe; *josongene kamamoíku*, zij stierven allen in eenmaal.

Een beetje is: *maéta* (van *eta*, splijten, deelen); een heel klein beetje: *maleléta* (Gal. *leta*, Tab. *eta*); „meer" is: *folói* of *paili: o bira o bajungu monaoko ifolói*, meer dan 20 baaltjes rijst; *o naoko o beki saánge ipaili*, meer dan 3 beki (1000 st.) visschen.

Eenige (voor menschen): *jamurúo* of *jamuruonága; jamuruo jowelé ta?* Hoevelen zijn er aan 't sagodisselen? *jamuruonága*, ja, zoo eenige menschen; in de beteekenis van: sommigen, enkelen, eenigen, *munúka*, dat voor menschen en zaken op dezelfde wijze gebruikt wordt: *o Isilamóka munúka*, sommige, eenige Islammers; *o paréta munúka*, sommige, enkele bevelen; „louter", „enkel" is:

ifara-fara of *ifaráku*: *awi namoro ge ma gosi o gurátji ifara-faráku*, de eieren van z'n kip waren van louter goud; *ami roeséno o pepéke ifaráku*, om haar lichaam was het enkel modder.

Vragende telwoorden zijn: *murúo?* hoeveel; voor menschen met het voorvoegsel *ja*: *o njawa jamurúo?* hoeveel menschen? *o woa o utu murúo?* hoeveel stuks huizen?

Gebroken getallen kent het Tab. niet; „halve", „helft" is: *o igono moi de ma songóna*, één kokosnoot en een halve ervan = 1½. Voor „halve cent" gebruikt men het uit Mal. overgenomen *o seng masaténga*. (Mal. *setengah sĕn*).

Werkwoorden.

De vraag, wat werkwoorden in het Tab. zijn, kan alleen bepaald worden door het gebruik, waaruit blijken moet of deze al of niet met persoonlijke voornaamwoorden (*to, no, wo, mo, mijo, nijo*) verbonden kunnen worden.

toimi, kan zijn „boog", maar ook: met den boog schieten, pijlen; *gumáa*, vischhaak, maar ook: hengelen; *lara*, gevangenis, ook: gevangenzetten; *manarama*, werk, ook: werken; *mokuru*, betel, ook: pruimen; *manái*, makker, ook: vergezellen; *ngowaka*, kind, ook: baren; *nanere*, droomen, ook: droom; *souru*, medicijn, ook: medicineeren; *koana*, vorst, ook: vorst worden; *mede*, maan, ook: in-de-maan-loopen, („manen", om wild te jagen); *nauru*, man, ook: zich-een-man-toonen; *sidete*, zeil, ook: zeilen; *singína*, hart, verstand, ook: denken; *ugaka*, suikerriet, ook: suikerriet-kauwen, enz.

De werkwoorden kunnen verdeeld worden in: *transitieve*, welke een direct object regeeren, en *intransitieve* werkwoorden, welke een indirect object regeeren.

Primaire intransitieven zijn:

oara, hardloopen; *gogere*, zitten, wonen, verblijven; *isene*, hooren; *tase*, kruipen; *orese*, schreeuwen; *tumutu*, wijzen; *kadunu*, knikken; *tagi*, gaan; *tuúru*, achteraankomen; *lio*, terugkeeren; *iete*, lachen; *oluku*, weigeren;

salai, dansen; *wesesongo*, bevelen; *ari*, huilen; *haga*, pummelen (domme dingen doen); *tuumunu*, duiken; *soródo*, gulzig-zijn; *supu*, naar buiten gaan;

kuarene, bevallen (lett. zich lichter maken); *asa*, dragen (in: *o njawa moasa*, zij een mensch draagt = zwanger).

Tot deze soort behooren ook de woorden, waarvan vele in het Gal. onder de rubriek „toestandswoorden" (verbale adjectieven) gerangschikt worden en die in het Nederlandsch gevormd worden met het hulpwerkwoord „zijn".

Voorbeelden:

siri, „zieken", ziek-zijn; *wosiri*, hij ziekt, hij is ziek; *piloko*, blind-zijn; *o pokorukósi wopiloko*, vanaf den (moeder)buik was hij blind; *potoonò*, gezond van gestel zijn; *una wopotoono*, hij, hij is gezond; *faáro*, koortsen; *nofaáro?* heb je koorts? *kuata* (uit Mal.) sterk-zijn; *ona jokuata*, zij, zij zijn sterk; *kakuru*, lang-zijn; *guuna wimoi wokakuru ifolói*, hij daar, dat is me een lang iemand; *tebini*, schoon, rein-zijn; *pepéke*, vuil-zijn; *uwa nopepéke ikudái, salingóu notebini*, laat af van vuil te zijn, het is behoorlijk, dat je schoon bent; *tiimono*, bejaard-zijn; *peréki*, oud-zijn; *gumúna motiimonokáu, moperekiwási*, zij die, zij is al reeds op leeftijd, maar ze is nog niet oud; *kudái*, veel-zijn; *ngone pokudái kogeéna done paakunu*, wanneer wij met zoovelen zijn, dan zijn we ertoe instaat; *amoko*, groot-zijn; *tingoono*, klein-zijn; *ngaro ma dodoto moamookáu ma, muna kamotingoonosi*, hoewel haar jongere zuster al reeds groot is, blijft zij nog slechts klein; *pesaka*, nat-zijn; *gagini*, dauwtrappen; *nogagini asa nopesaka kamamói*, wanneer je dauwtrapt, zal je in éénmaal nat worden: *tiikiti*, hoesten; *totiikiti masala*, ik hoest verschrikkelijk; *patilanga*, stijf-zijn; *ngoi topatilanga*, ik, ik ben stijf; *mou*, stom-zijn; *momou*, zij is stom; *morene*, blij-zijn; *lugu*, kreupel-zijn; *o njawa guúna wolugu-lugu so womorenuwáu*, die man, hij is kreupel, dus is niet meer blij.

Voorts nog: *pelelaka*, mager-zijn; *pululunu*, dik-zijn; *burére*, vet-zijn; *kangéla*, afgemat, lijden door ziekte of anderszins; *tubúso*, zwaar-zijn van gewicht; *kiooko*, in-slaap-zijn; *dudungu*, droog-zijn; *tjawáro*, geleerd-zijn; *solimóngo*, dwaas, dom-zijn; enz.

tagasaanga, zich verslikken met voedsel, behoort bij de verbale adjectieven; (zie aldaar).

Tot de intransitieven behooren ook de ww. die, hoewel een object bij zich hebbende, dat object niet maken tot een direct voorwerp van de handeling. Deze ww. geven te kennen, dat de handeling, welke verricht wordt, een zekere gewoonte is van het subject, dat met de handeling bezig, doende is en dat de handeling verricht, hetzij nu, vroeger of in de toekomst, dus een duratiefvorm, die dan ook meestal den imperfect heeft.

Voorbeelden:

o wange o duniáno wosapu-supu geéna o ngorumíka una woodomo o bole o ngai moi, o wange-maata una woodomo o bole o ngai modidi; iwangéde o ngorumíka una woodomo o bole o ngai saánge de o wange-maatuku una woodomo o ngai soata .....; kogeénade una woodomo o wange jamomói o bole o usa jamomói, op den dag, dat hij in de wereld kwam, 's morgens hij, hij at één stuks banaan; 's avonds hij, hij at twee stuks bananen; den volgenden dag, 's morgens, hij, hij at drie stuks bananen en 's avonds hij, hij at vier stuks bananen ....; aldus hij, hij at elken dag één kam bananen elken keer.

mamói una wotagi o peda wotodanga la una womadebeléta, op een keer hij, hij ging sagoboomen omkappen, opdat hij voor zich zou sagodisselen.

ma dea wotemo: ino, nanga lukama podoa: zijn vader zeide: kom hier, laten we onze langsat(vruchten) klimmen.

ma koana o wange-masiwaríe o daluku moi wotutuku de una womaosisi, de vorst van het oosten, een arenpalm hij, hij klopte en hij piste.

muna mitimáju ma ka o gabiri-ma-boro una womokuru, zij, zij gaf hem te pruimen, doch slechts jasmijnknoppen hij, hij pruimde.

tumudiingoka asa nanga wange madodogumu so ngini o naoko magudái nijotikési, nog zeven (dagen) dan is het onze laatste (feest)dag, dus jelie moeten nog eens een massa visch gaan zoeken.

okia nodiái? wat maak je? (waar ben je mee bezig);

o woa todiái, ik ben aan 't huis-maken.

In het Nederlandsch worden deze werkwoorden het best weergegeven met: bananen-eten; sagoboomen-kloppen; langsat-klimmen; arenpalm-kloppen; jasmijnknoppen-pruimen; visch-zoeken, enz.

Primaire transitieven zijn:

tike, zoeken; *make*, vinden, verkrijgen, zien; *asa*, brengen, dragen; *suloko*, zenden, opdragen; *idja*, koopen; *osiki*, baden; *sidele*, ophangen; *ese*, halen; *moteke*, volgen; *pelénga*, opendoen; *lega*, kijken naar; *poa*, uitstorten; *uunu*, oplezen; *ganu*, dooreenmengen; *mao*, voelen; *akunu*, kunnen, vermogen, in-staat-zijn;

towitike ma towimakéwa, ik hem zoek, doch ik hem niet vind; *o peda ge naasáno de wonisuloko la o gasi waidjási*, breng die sago herwaarts en draag hem op, dat hij nog zout koope; *tomaosiki asa ni guba tasidelíka*, ik zal me eerst baden, dan zal ik je gordijn ophangen;

ni dodoto womiese la noimoteke, neem je jongeren broer (op) en volg me; *i dodái tapelénga, talega ena ma doda japoakáu so taunnóka ma, kede, o dowóngi josikaganuokáu so tamao taakunúwa*, ik doe mijn kist open, ik zie er naar, terwijl zij den inhoud hadden uitgestort, aldus las ik het (den inhoud) op, maar hoe akelig, zij hadden er zand dooreengemengd, dus ik bevond me er niet meer toe in staat te zijn (om den inhoud op te lezen).

Naamwoordelijke werkwoorden.

Deze zijn substantieven en adjectieven als werkwoorden gebruikt:

o koana, vorst; *geenáka ma dea wosongene, asa una wokoana*, toen zijn vader stierf, hij, hij (werd) koning;

o saeke, hoofd; *guúra wosaeke ma, wi paréta imaái*, hij is hoofd, doch zijn bestuur is slap; *awi singína iamoko, iso womasaeke*, zijn hart is groot (hooghartig), alsof hij zich een hoofd wil gelijk maken;

o faáro, koorts; *muna mofaáro, siadono mi aako igokoko*, zij koortst, zoodat haar oogen hol staan;

o mokuru, betel; *tjei, kamanoimi nomokuru de noodomuwáu*, foei, jij pruimt maar altijd en je eet heelemaal niet meer;

o ngowaka, kind; *o kaso ingowaka masaangéu*, de hond jongt al voor de derde keer;

o roese, lichaam; *o titi jahipo-hiporo ge iroese*, het varken, dat gewipt (gepijld) werd, is zwanger (bezet);

o halefúru, boschmenschen, kinkels, stommelingen, ezels; *uwa nijohalefúru, la uwa nisiiete*, weest niet zulke kinkels (stommelingen), opdat ze jelie niet uitlachen;

o besaka, regen; *ubaá! ibesaokauóli!* mijn hemel, 't begint alweer te regenen:

o nauru, man; *ika, nonauru la ilaku ngona!* vooruit, wees kloek, mannelijk, opdat gij overwint!

o manái, gezel, makker; *ngoi tonimanái so ngarouwáu nimodongo*, ik, ik je tot gezel zal zijn, niet noodig, dat je bevreesd bent;

o ugaka, suikerriet; *nougaka ikudái, asade ni ingiri iso o dofáe ma garese*, wanneer je veel suikerriet kauwt, (worden) je tanden gelijk het witte van kalk.

o manarama, arbeid, werk; *ona jomanarama ma, manga manarama isupúwa*, zij, zij werken doch hun werk komt niet naar buiten (er komt niets uit hun handen);

o etoko, gedroogd sagomeel; *ika, o etoko nijoetoúku!* vooruit, zeef jelie het sagomeel!

o gogo, huidhaar; *una wogogo-gogo*, hij is een harig man;

o surono, gat; *o tonga pasurono*, de geledingen van de bamboe opensteken;

o ngekomo, weg; *o akere podengekomo*, het water „beweggen" = gootmaken;

o singína, hart, verstand; *muna ami ngowaka mosingina so mi singína isiri*, zij bemint haar kind zóó, dat haar hart er ziek van is;

o lara, gevangenis; *ma sangádji wilaráka*, het distrikshoofd zette hem gevangen;

o dabo, wond; *wodabo-dabo guúna kawomatáse*, hij, die met wonden behept is, kan slechts kruipen;

o tonaka, land; *maeta asa de itonaka*, straks is het eb; enz.

Hiertoe behooren ook de instrumentalen:

o ngootiri, prauw; *nolingana bolo nongootiri?* ga je overland of per prauw?

o souru, medicijn; *ai giama tasouru bolo tasosourúwa ma kakogeéna*, of ik mijn hand medicineer of niet, 't is al eender;

o gumáa, vischhaak; *una wogumáa de isioara*, hij hengelde en ze deden (de haak) wegloopen (de visschen sleepten zijn haak weg);

o djaa, werpnet; *totagi todjaa*, ik ga, ik net-werpen;

o toimi, boog; *o toimi-mangowaka ge iamokóli so potoimi paakunúwa*, deze pijl is te groot, er kan niet mee gebоogd worden;

o sidete, zeil; *o korebánga so posidete jaówa*, 't is landwind, dus er kan goed gezeild worden;

o sarimi, pagaai; *o halefúru josarimi itoróu*, boschmenschen pagaaien slecht;

Voorts de denominatieven, welke reeds onder de primaire intransitieven in zinnen behandeld zijn: *siri*, ziek; *peréki*, oud; *kakuru*, lang; *pesaka*, nat; enz.

Verbale adjectieven (toestandswoorden).

Reeds is opgemerkt, dat vele Gal. woorden, welke onder deze rubriek vallen, in het Tab. de actieve werkwoordsvorm vertoonen. Toch heeft ook het Tab. een aantal woorden, die te kennen geven, dat het object in een zekeren toestand verkeert, hetzij vroeger, nu of in de toekomst. In het Nederlandsch worden deze werkwoorden gevormd met de hulpwerkwoorden: hebben en zijn.

Voorbeelden:

Enkelv.	Meerv.
itootasa, mij toornt;	*inatootasa*, ons (incl.) toornt;
nitootasa, u toornt;	*mitootasa*, ons (excl.) toornt;
witootasa, hem toornt;	*nitootasa*, ulieden toornt;
mitootasa, haar toornt;	*jokitootasa*, hun toornt;
jatootasa, (kind, dier).	*jatootasa*, (kinderen, dieren).

Deze vormen zijn dus precies dezelfde als de vervoeging der w.w. met het pers. vnw. 3e ps. mv. als subject en de overige pers. vnww. als object (zie blz. 341) en uitgezonderd den 3en pers. mv. als object, hebben ook alle pers. vnww. in verbinding met de telwoorden deze vormen (zie blz. 352 en 353).

Tot deze verbale adjectieven behooren nog:

eto, dronken; *wieto so wi singína isago-sago*, hij is dronken, dus zijn hart is verdeeld;

tiríne, beven; *mi ngowaka iotaúku de muna mitiríne*, haar kind is naar beneden gevallen en zij beeft, rilt;

punusu, verzadigd; *ipunusokáu so toodomuwáu*, ik ben verzadigd en eet dus niet meer;

pelesoko, moede; *gumúna o njawa moasa, mipelesokóu*, zij is zwanger, zij is al moede;

sowo-sowono, snikken; *gumúna mimoi moari misowo-sowono, siadono mi ngomasa itoróu*, zij daar huilt, dat ze ervan snikt, zoodat haar keel van streek is;

tuuduku, landerig, lui; *inatuuduku boloásu inasawini*, wanneer we lui zijn, moeten we hongeren;

kiwounu, zat-zijn; iets niet meer kunnen eten, omdat men het al zoo dikwijls gegeten heeft; iets vervelend gaan vinden: *ai siódc kamanoimi o ngafi, kaikiwounude*, mijn toespijs is maar altijd ngafi (heele kleine vischjes, die men alleen eet, als men niet anders krijgen kan) ik ben 't zat;

todokana, schrikken; *wonanere wolutúku so witodokana*, hij droomde, dat hij verdronk, aldus schrok hij;

sabirokata, honger, gebrek lijden, in lang niet het gewone voedsel genieten of genoten hebben; *nane nanga bira kamasawini ifaráku, boloásu inasabirokata*, thans, ditmaal is onze rijst louter leege doppen, 't kan niet anders of we moeten gebrek lijden;

sawini, honger hebben; *a kede, dau ania roese de ania njawa nisawini*, och heden, beneden (in de onderwereld) lijdt jelie honger aan je ziel en je lichaam;

gogama, 't koud hebben, koortsig zijn (niet: koorts hebben, dat is actief: *faáro*, terwijl het wisselwoord voor *faáro* is de actieve vorm: *pogogama* en niet *inagogama*); *tjei, igogama masala de ibesaokauóli*, he, ik ben ontzettend koud (huiverig, rillerig) en nu begint het alweer te regenen; (verwante dialekten hebben voor koorts: *gaga, gagama, kakama, goga, gogama*);

tora, ontstellen, 'n stuip krijgen van schrik; *dakuúku o garúda iuti de jokitora*, van boven kwam de garoeda (vogel uit de fabelenwereld) naar beneden dalen en men ontstelde;

surugógo, zich verslikken; *pookere pomakasano asa inasurugógo*, wanneer we drinken en (tegelijkertijd) elkaar vragen (doen), verslikken we ons;

macke, beschaamd; *una manga bionóka woiete so jokimacke*, hij lachte vóór hun gezicht, zoodat ze beschaamd waren;

tuunisi, obstipatie; *o parúru naokere la uwa nituunisi*, drink een purgeermiddel, opdat je niet verstopt raakt;

modongo, bang-zijn; *o basarama ma datekino ngomi mimodongo*, dicht bij een waringin zijn we bang.

Voor kinderen en dieren: *ja*:

o wange moi o ngowaka o akeróka, boloásu jagogama, een heele dag zijn de kinderen in het water, 't kan niet anders dan dat ze koortsig zijn;

o ounu magudái o daluku magoáka jaetóku, een massa wespen liggen dronken aan het ondereind van den arenpalm;

o sinapani ipotóka so o djara jatodokana, het geweer knalt, het paard schrikt; enz.

Het Gal. heeft voor den 3en ps. enk. en mv. onzijdig (dus: kind, dier, zaak): *ḍa* (Lod. *dja*): *ai gia ḍasiri*, mijn hand doet zeer; *ni boki ḍagoga*, je kat heeft koorts; *ḍa* is dus gelijk aan Tab. *ja*.

Voor *zaken* evenwel heeft, in afwijking van het Gal. en Lod. het Tab. geen *ja*, doch dezelfde exponent als bij de subjectieve vervoeging voor zaken, nl. *i*. De Tabaroe zegt niet: *ai giama* **ja***siri*, maar: *ai giama* **i***siri*. Dezelfde vorm dus, waarmee de adjectieven gevormd worden. De eenige uitzondering op dezen regel is *owa*, goed, dat de exponent *ja* heeft, zoowel voor personen als zaken:

ngona jaowa, gij zijt goed; *muna jaowa*, zij is goed; *ona jaowa*, zij zijn goed, enz.

o njawa jaowa de o njawa itoróu, goede en slechte menschen; *awi singína jaowa*, zijn hart is goed, hij heeft een goede inborst; *ne o gota jaowa*, *ge itoróu*, dit is goed hout, dat is slecht.

Als regel geldt dus voor zaken, dat alle intransitieve werkwoorden en verbale adjectieven zich vormen met de subjectsexponent *i*:

o kaso igoli, de hond bijt; *o boso isauku*, de pan is heet; *i wase itodomo*, mijn hakmes is scherp; *o gotoaka isoso*, de witte kakatoe vliegt; *mi mosa ipesaka*, haar sarong is nat; *o ngasuku ikeléko*, de paal staat scheef; *o Waladáka manga kai iarese*, de huid der Hollanders is wit; *o tonaka ne itereboko*, deze aarde is rood; *ami biono itero*, haar gezicht is mooi; *o naoko itumunu*, de visch duikt; *o teto itubúso*, de steen is zwaar; enz.

„Er-niet-zijn" van menschen wordt op dezelfde wijze gevormd als de verbale adjectieven: *ngoi iiwa*, verkort: *ngoiiwa*, ik, mij niet is; *ngona niiwa*, gij, u niet is; *una wiiwa*, hij, hem niet is; *muna miiwa*, zij, haar niet is; *ngone inaiwa*, wij, ons niet is (incl.); *ngomi miiwa*, wij, ons niet is (excl.); *ngini niiwa*, gij, ulieden niet is; *ona jokiiwa*, zij, hun niet is.

Voor kinderen en zaken: *ai ronga modídi iiwa*, mijn bijnaam niet is; onbepaald: *o njawa moiiwa*, er is geen mensch; *komoiiwa*, niemand (er is).

Zoogenaamde *onpersoonlijke* werkwoorden, welke in het Nederlandsch met „het" gevormd worden, nl. het regent, het waait, enz. geeft het Tab. weer of door eenvoudige vermelding van het substantief zonder meer of door vermelding van het substantief met voorvoeging van de subjectsexponent *i*, waardoor de substantieven in werkwoordsvorm geplaatst worden:

o besaka, regen; wil men zeggen „het regent", dan zegt men eenvoudig *o besaka*, 't regent; *o besaka iamoko*, regen groot = het regent hard; *kauginíka o besaka isoka o wadengóka jatakuáa*, gisteren 'n regen (regende 't) alsof ze bamboes schuin naar beneden

hielden, m.a.w. het goot bakken van den hemel; *dua ibesaka*, straks gaat 't regenen; *itoingówa de ibesaka*, niet lang meer of 't zal gaan regenen.

o tawi-tawi, bliksem, 't bliksemt; *o dadoko*, wind, 't waait; *o dutúru*, donder, 't dondert; deze woorden kunnen niet door *i* in werkwoordsvorm gebracht worden, vgl. onze woorden „eb", „vloed", welke evenmin in werkwoordvorm voorkomen: het is eb, het is vloed, enz.

itonaka, 't grondt, 't ebt (de grond wordt zichtbaar); *neéna o donaka*, thans is er eb; *o dobele*, vloed; *idobele*, 't vloedt; *o wange-ikoróna itonaka ma o wange-maata idobele*, 's middags is het eb, doch 's avonds vloed. Bij *itonaka* en *idobele* is *o akere* (water) eigenlijk het verzwegen subject en dat zal ook wel bij *ibesaka* ('t regent) het geval zijn, dus: *o besaka ibesaka*, regen, 't regent. Iets dergelijks hebben de uitdrukkingen: *o akere iakere*, woordelijk: water, 't watert, d.w.z. water, dat drinkbaar is, drinkwater, tegenover: *o akere iosa*, 't water (is) zilt, enz. Voorts nog: *o obiri*, nacht; *iobiri*, 't nacht, 't donkert; *iobirúku*, de avond valt; *o gagini*, dauw; *igagini*, 't dauwt; *o kinitara*, licht; *ikinitara*, 't licht, 't daagt; *ade ikinitaróu*, 't is al bijna licht, dag.

Afgeleide intransitieve en transitieve werkwoorden.

Over het voorvoegsel *si*.

Wat den vorm betreft, treedt *si* meer op als los voorvoegsel dan als vast prefix. Het argument of men *si* met het grondwoord in één woord wil schrijven of niet, kan niet worden uitgemaakt door de opmerking, dat er tusschen *si* en het grondwoord nog andere prefixen of een reduplicatie-lettergreep kan ontstaan, want men kan *si* evengoed voor een secundairen als voor een primairen stam voegen. Het meest juiste zal wel zijn, *si* aaneen te schrijven met het grondwoord.

1. Het voorvoegsel *si* vormt niet in de eerste plaats causatieve werkwoorden. Een voorvoegsel dat een uitsluitend causatieve beteekenis heeft, kent het Tab. niet. De toestand is ongeveer, zoals

in het Mal. nl. dat de causatieve beteekenis ontstaan is uit de instrumentale. In het algemeen kan gezegd worden, dat de werkwoorden met *si* hun object *indirect* regeeren, d.w.z. dat het object staat in den datief, die instrumentaal is, den concominatief of welken naamval dan ook, dien wij omschrijven met: *aan, door, op, met, tegen*, enz.

Waar nu van het object wordt gezegd, dat het de handeling verricht met: *door, met-behulp-van, door-middel-van* het indirect object, daar wordt ook wel de nadruk van het handelend object verplaatst naar het middel of werktuig, waarmee de handeling verricht wordt, zoodat de voorstelling deze wordt: het subject laat de handeling verrichten door het indirect object. Verder nog: het subject doet het indirect object de handeling verrichten. Op deze wijze ontstaat de causatieve beteekenis uit de instrumentale, welke laatste weer een der vele functieën is van het indirect object, hetwelk door een werkwoord met *si* geregeerd wordt. Zoo is dus de causatieve beteekenis een jongere functie van het voorvoegsel *si*, welke wel verre van de meest voorkomende te zijn, bij de meerderheid der voorbeelden voorkomt.

De meest algemeene functie van *si* is het aanduiden van het indirect object, door ons met allerlei voorzetsels aan te duiden.

Voorbeelden van werkwoorden met *indirect* object (uitgezonderd instrumentaal object):

ame, ruiken; *siame*, beruiken;
lefo, schrijven; *silefo*, beschrijven;
meta, mikken; *simeta*, richten op, koersen;
dotoko, leeren; *sidotoko*, aanleeren;
gegoto, aandringen; *sigegoto*, dwingen;
fangu, betalen; *sibangu*, afbetalen;
oto, hakken; *sioto*, behakken, kerven;
oto, hakken; *sigoto*, slaan-in, er-in-slaan;
parisi, krabben (van kippen); *sibarisi*, uit-elkaar krabben;
paiti, graven; *sibaiti*, graven ter wille van, iets ingraven, begraven (niet van menschen);
tarisi, schenken; *sidarisi*, er-naast, er-overheen schenken;
otaka, brengen; *siotaka*, brengen-mee, meebrengen;
tumunu, duiken; *sidumunu*, duiken met;
isene, hooren; *sigisene*, luisteren naar;
temo, zeggen; *sidemo*, zeggen aan, tot;
sano, vragen; *sisano*, vragen naar, bevragen;

oara, hardloopen; *sioara*, wegloopen met;
soso, vliegen; *sisoso*, vliegen met;
tobongo, zwemmen; *sidobongo*, zwemmen met;
tawanono, waarschuwen, vooruit aanzeggen; *sidawanono*, waarschuwen voor, tegen;
tase, kruipen; *sidase*, besluipen;
tumutu, wijzen; *sidumutu*, wijzen naar, aanwijzen.

2. Een tweede beteekenis van *si* is de aanduiding van het instrumentaal object. Deze beteekenis grenst nauw aan de bovenopgegevene, doch zij wordt hier afzonderlijk behandeld, omdat uit haar in het bizonder de causatieve beteekenis is voortgekomen. De vormen met *si*, welke een instrumentaal object regeeren, duiden aan, dat het indirect object het middel is, *waardoor* of ook slechts het voorwerp, *waarmee* de handeling verricht wordt. Gelijk bekend is, gaat de laatste beteekenis gemakkelijk in de eerste over.

Voorbeelden:
uiti, uitscheppen; *siguiti*, scheppen, uitscheppen met;
paiti, graven; *sipaiti*, graven met;
parisi, krabben; *siparisi*, krabben met;
pusuku, binden; *sipusuku*, binden met;
tebini, rein, schoon; *sitebini*, reinigen met;
amono, raken, treffen; *siamono*, raken met (b.v. een bamboe onder een straal water houden);
alu, een boom aan den valkant inhakken; *sialu*, inhakken met;
souru, medicijn; *sisouru*, met medicijn behandelen;
akere, water; *siakere*, bewateren, onder water zetten;
woa, huis; *siwoa*, huizen met (b.v. onder een matje als geïmproviseerd huisje);
awo, plank in de prauw; *siawo*, beplanken, planken inleggen;
akana, schillen (v.e. ananas b.v.) *siakana*, schillen met;
adju, aanlengen; *siadju*, aanlengen met;
pikiri, zeven; *sipikiri*, zeven met;
teo, uitpersen; *siteo*, uitpersen met;
dabo, wond; *sidabo*, wonden toebrengen met;
aru, rijstspaan; *siaru*, met de spaan roeren;
tomanga, wakker maken, wekken; *sitomanga*, wekken met;
tuduku, planten; *situduku*, planten, pooten met;
aru, troosten, tot bedaren brengen; *siaru*, troosten met;
tarusu, donker; *sitarusu*, donker maken met;

wako, gooien; *siwako,* gooien met;
lega, kijken; *silega,* kijken met;
doa, klimmen; *sidoa,* met iets naar boven gaan, iets naar boven aanreiken.

Daar men deze laatste beteekenis, nl. van *doa,* ook kan weergeven met: *iets naar boven doen gaan* en ook onder de andere hier opgegeven voorbeelden een min of meer causatieve beteekenis aantreft, behoeft het verder geen verklaring, hoe gemakkelijk de causatieve beteekenis uit de instrumentale voorkomt.

Nog:
resene, uitwijken, uit den weg gaan; *siresene,* uit den weg zetten, d.w.z. met iets uit den weg gaan; causatief opgevat: maken, dat iets uit den weg komt.

3. Voorbeelden van de causatieve beteekenis, welke, zooals men uit de bovenstaande voorbeelden kan zien, uit de instrumentale zijn voortgekomen:

tebini, rein, schoon zijn; *sidebini,* schoonmaken;
supu, naar buiten gaan; *sisupu,* naar buiten brengen;
okere, drinken; *siokere,* drenken;
odomo, eten; *siodomo,* te eten geven, voederen;
uti, afdalen; *siguti,* aflaten;
oko, staan; *sogoko,* opzetten;
wosama, binnengaan; *singosama,* binnenbrengen;
peleluka, mager; *sibeleluka,* zich mager doen worden door hard werken, „abmageren";
kasaiti (van *saiti,* kleven) aankleven; *sigasaiti,* beplakken, aan elkaar doen kleven;
tarisi, schenken; *sitarisi,* doen schenken; *sidarisi,* overschenken;
peetoro, nauw; *sibeetoro,* nauw maken om door een smalle opening heen te wringen;
poa, storten; *gopoa,* overstorten; *sigopoa,* doen overstorten;
kububulu, inloopen (van water); *sigububulu,* erin doen loopen;
parene, opstijgen, aan boord gaan; *sibarene,* op-, inladen, aan boord doen gaan;
tabi, tegenaan; *sitabi,* er vlak tegenaanbrengen, doen aansluiten; *sidabi,* omringen;
sebanga, vlak, dicht bij; *sisebanga,* dicht-bij doen komen;
tiái, recht, in orde; *sitiái,* recht, vlak maken; *sidiái,* in orde doen brengen, voorzichtig aandoen;

tonga, van elkaar wijken; *sidonga*, uit elkaar doen wijken, de reet grooter maken;
tangono, er schuin tegenaan zetten; *sitangono*, er schuin tegenaan doen zetten; *sidangono*, overhalen;
tjobo, grijpen; *sidjobo*, doen aanpakken, doen aangrijpen.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat de tenues *k*, *t*, *p*, *f*, *tj*, respect. veranderen in de mediae *g*, *d*, *b*, *dj*; en *h* en *w* in *ng*.

4. Een andere beteekenis van *si* wordt aangetroffen, waar dit voorvoegsel optreedt tegelijkertijd met het voorvoegsel *da*, *de*, *di*, *do*, *du*, welks klinker zich richt naar de eerstdaaropvolgenden klinker van het werkwoord. De vormen met *da* (en varianten) zijn dikwijls zoo goed als synoniem met de vormen, die enkel *si* voorgevoegd hebben, doch waar *si* tegelijkertijd voorvoegsel is met het dan steeds daaropvolgende *da* (en varianten), dan heeft *si* een *meervoudige* beteekenis. De vraag kan rijzen of hier het voorvoegsel *si* hetzelfde is als het boven besprokene, daar de beteekenis zoozeer schijnt af te wijken. Men herinnere zich echter, dat het — in de Indonesische talen zoo veel gebruikte achtervoegsel *i* (*si*, *ki*, enz.) — in zich vereenigt de beide volgende beteekenissen:

1e. de handeling verrichten aan, voor het indirect voorwerp; 2e, de handeling verrichten aan dat voorwerp op verschillende plaatsen ervan (b.v. iets aan alle kanten bekloppen) of aan vele voorwerpen slechts op één plaats. Vandaar dat zulk een vorm met het achtervoegsel *i* in vele Indonesische talen ook dikwijls als eenvoudige meervoudsvorm optreedt. Hetzelfde schijnt hier het geval te zijn met het voorvoegsel *si* en zonder dat hiermede gewezen wordt op mooglijke identiteit dier beide grammatikale elementen, kan men toch aannemen, dat hier ongeveer dezelfde beteekenissen in *si* aanwezig zijn.

Waar *si* zonder *da* (varianten) optreedt, duidt het indirect object aan, dat het dikwijls een zekere meervoudigheid van handeling insluit, hetzij dat 'n subject en één object de handeling herhaaldelijk of aan alle kanten verricht (meervoud van handeling) of dat het de handeling aan vele objecten verricht (meervoud van object). Wanneer nu *si* en *da* (en varianten) beide tegelijkertijd worden voorgevoegd, dan heeft *da* (varianten) uitsluitend de beteekenis van het verrichten der handeling aan, voor, met, ten opzichte van het indirect object, terwijl *si* dan uitsluitend de beteekenis van meervoud der handeling aanduidt.

si en *da* (varianten) zijn dus twee voorvoegsels van nauwverwante

beteekenis, welke, tegelijkertijd optredende, steeds op bovenaangeduide wijze hun functiën verdeeld houden.

Voorbeelden:

oara, hard-, wegloopen; *sioara*, wegloopen met; *dooara*, bestormen; *sidooara*, ervan-doorgaan met veel dingen;

soso, vliegen; *sisoso*, vliegen met; *dososo*, afvliegen op; *sidososo*, met veel dingen wegvliegen;

amono, raken, treffen; *siamono*, raken met; *daamono*, raken op; *sidaamono*, veel malen beraken;

gamono, een wild raken, treffen; *dagamono*, met een lans raken op, beraken; *sidagamono*, met velen iets beraken;

awene, uitdoen, uittrekken; *siawene*, aandoen, aantrekken; *daawene*, uittrekken over; *sidaawene*, zich geheel omkleeden, omhangen, inwikkelen;

asini, wegdrijven; *siasini*, doen wegdrijven (van een vlot) of wegdrijven (met den stroom); *daasini*, aandrijven; *sidaasini*, afdrijven met veel tegelijk (bv. een vlot met hout);

adju, lengen; *siadju*, aanlengen met; *daadju*, erin aanlengen; *sidaadju*, verschillende dingen ermee inmengen;

pairi, tuinmaken; *sipairi*, tuinmaken met; *dapairi*, tuinmaken voor; *sidapairi*, met velen tuinmaken;

bairi, tuin; *dabairi*, tuinende zijn in, op (bosch), tegen (berghelling); *sidabairi*, met velen aan het tuinen zijn;

pesaka, nat; *sipesaka*, natmaken met; *depesaka*, plaatselijk natworden; *sidepesaka*, met barang en al begoten worden;

besaka, regen; *sibesaka*, regenen met, doen regenen (door kinderen spelenderwijs met een geharpuist blik b.v.); *debesaka*, beregenen; *sidebesaka*, door en door nat, aan alle kanten beregend worden;

asoko, roepen; *siasoko*, aanroepen (van geesten); *gasoko*, roepen om, bij-roepen; *sigasoko*, be-roepen, beschreeuwen (van uit de verte); *dagasoko*, bijeenroepen; *sidagasoko*, veel malen bijeenroepen of velen doen bijeenroepen;

gaasoko, vragen; *sigaasoko*, vragen om; *dagaasoko*, be-vragen, afbedelen; *sidagaasoko*, alles afvragen, afbedelen;

alu, boom-inhakken aan den valkant; *sialu*, een „alu" maken met; *daalu*, behakken, be-alu-en; *sidaalu*, eenige boomen tegelijk inhakken, zoodat ze tegelijk vallen;

aiki, uit-, afnemen; *daaiki*, plaatselijk uit-, afnemen; *sidaaiki*, met have en goed wegtrekken, verhuizen met „al z'n hebben en houen";

adono, bereiken, aankomen; *daadono*, bepaalde plaats bereiken; *siadono*, een hoogte, graad (van rijpheid) bereiken; *sidaadono*, gelijk aankomen van velen;

booto, klaar, af, gereed; *sidobooto*, allen vertrokken, afgereisd;

asa, brengen; *siasa*, wegbrengen, geleiden; *daasa*, wegbrengen met, op; *sidaasa*, tegelijk meenemen van veel dingen;

uuno, weggooien; *siuuno*, doen wegwerpen; *duuno*, ergens op, tegenaan wegwerpen; *siduuno*, alles tegelijk wegwerpen;

amoko, groot; *siamoko* (meest gehoord in Tern. vorm *silamo*) zich verheffen, aanstellen; *daamoko*, grootworden in, opwassen te; *sidaamoko*, met iets of iemand tegelijk opgroeien, opwassen, grootworden;

ikiri, af-, uitvegen; *siikiri*, uit-, afvegen met; *diikiri*, bevegen, beduimelen; *sidiikiri*, alles tegelijk uitvegen;

ese, halen, nemen; *siese*, doen halen; *deese*, halen op, in; *sideese*, halen, nemen van veel dingen tegelijk;

gese, nemen, halen voor; *sigese*, doen halen voor; *degese*, op crediet nemen, poffen; *sidegese*, veel dingen koopen op den pof;

ali, ruilen, ook: verdwalen; *siali*, doen veranderen, verdwalen; *sigali*, vertalen, overbrengen; *tagali*, vergoeden, in de plaats ervan geven; *dagali*, overschenken (van het eene vat in het andere); *datagali*, uitleenen over en weer; *sidatagali*, velen met elkaar uit-, beleenen;

boa, komen; *siboa*, doen komen; *doboa*, tegenkomen; *sidoboa*, gelijk aankomen, elkaar aantreffen;

osiki, baden; *siosiki*, doen baden; *gosiki*, bad; *dogosiki*, baden op, aan een bepaalde plek; *sidogosiki*, velen doen baden op een bepaalde plaats;

paasana, slaan; *sipaasana*, slaan met; *dabaasana*, slaan op, beslaan; *sidabaasana*, slaan van veel dingen tegelijk of aan alle kanten slaan;

tobaka, trekken; *sitobaka*, trekken met; *dotobaka*, erbij, erin trekken; *sidotobaka*, alles tegelijk optrekken (b.v. een net met visch);

surono, een gat maken; *sisurono*, een opening maken met; *dusurono*, een opening maken in, op, aan; *sidusurono*, b.v. alle geledingen van een bamboe tegelijk opensteken;

fero, groeien; *defero*, begroeien; *sidefero*, samen laten opgroeien;

noa, leggen, neerleggen; *sinoa*, neerleggen met (b.v. vuur met een vuurtang); *donoa*, erbij, erin leggen; *sidonoa*, veel dingen erbij, erin neerleggen;

omasa, ademen; *siomasa,* ademen met; *doomasa,* beademen; *sidoomasa,* aan alle kanten beademen;

oo, leven; *dooo,* leven in, aan, op, tegen; *sidooo,* veel dingen (bv. klappers) tegelijk laten ontkiemen;

sowoko, vruchtdragen; *sidosowoko,* tegelijk vruchtdragen, (b.v. van een doerianboom en een manggoestanboom, welke gelijkertijd vruchtdragen);

tanuru, teeken van eigendomsrecht plaatsen bij vruchtboomen enz. *sidatanuru,* kleine kinderen voor elkaar bestemmen, een verloving bij voorbaat, kinderverloving.

Het voorvoegsel *da* (en varianten) is ook aan reduplicatie onderhevig, wanneer er sprake is van veelheid van handeling en in die gevallen, waarin wij den zin vormen met een betrekkelijk voornaamwoord.

Voorbeelden:

ame, ruiken, kussen; *daame,* beruiken, bekussen; *dadaame,* herhaaldelijk bekussen: *mi ngowaka modadaame,* zij bekust haar kind herhaaldelijk; *o ngowaka modadaame geéna, isongenokáu,* het kind, dat zij bekuste, is gestorven;

lega, zien; *delega,* bezien, bekijken; *dedelega,* herhaaldelijk bezien: *awi raki wodedelega,* hij beziet herhaaldelijk zijn boomgaard; *o raki wodedelega geéna, jaukuokáu,* de boomgaard, die hij bezag, is afgebrand;

asini, wegdrijven; *daasini,* aanspoelen; *dadaasini,* herhaaldelijk aanspoelen, aandrijven: *o dababoro idadaasini,* zee-vuilnis drijft herhaaldelijk aan (land); *o dababoro idadaasini geéna, ilutuokáu,* dat zeevuil (drijfrommel), dat kwam aandrijven, is gezonken;

oara, hardloopen; *dooara,* be-loopen, bestormen; *dodooara,* herhaaldelijk bestormen: *o ngorana ma bebeno jododooara,* zij bestormen herhaaldelijk de deur; *o ngorana ma bebeno jododooara geéna, irubáku,* de deur, die zij bestormden, is omgevallen;

uisi, vloeien, lekken; *guisi,* aflekken, afdruipen; *duguisi,* afdruipen uit, van; *duduguisi,* herhaaldelijk afdruipen: *awi dangiri ge o aunu joduduguisúku,* van zijn slaapbank droop voortdurend bloed naar beneden; *o aunu o dangiri joduduguisi geéna, ilepáno,* het bloed, dat van de bank droop, vormt plassen.

De voorbeelden: *diidu* (*idu,* slapen, zich neerleggen; *diidu,* slapen op, beslapen, d.w.z. van vogels, die een vaste plek hebben, waar zij

slapen) en *duruba* (*ruba*, vallen, *duruba*, vallen op) geven een innige samengroeiïng te kennen van werkwoorden met het voorvoegsel tot een substantief: *o namoro ma diidu*, de slaapplek der vogels; *o gota ma duruba*, de valplek van den boom.

Afgeleide transitieven van intransitieven en van transitieven.

Zooals uit de hieronder gegeven voorbeelden blijkt, heeft de overgang van tenues in mediae geregeld plaats, terwijl de woorden, welke met een klinker aanvangen door *g* worden voorgevoegd en in enkele gevallen door de velare nasaal *ng*.

De vorm *giiunu* uit *iunu* is een eigenaardige afwijking.

toteke, aankloppen met de knokkels; *doteke*, bekloppen;
piakoro, uit elkaar halen; *biakoro*, klein maken;
taulu, vuurmaken; *daulu*, op het vuur zetten, bevuren;
parisi, terzijde krabben, schuiven; *barisi*, afwenden, beschermen (tegen ongeluk);
totiri, op den arm dragen; *dotiri*, op den arm zetten;
tedama, kauwen; *dedama*, met kauwsel voeren, gekauwd eten voeren;
tosiki, stelen; *dosiki*, bestelen;
taári, staan vóór; *daári*, zich wenden, keeren vóór;
toku, over een boom, plank, bamboe loopen; *doku*, iets, iemand benaderen, terwijl men ergens op, over loopt;
tooraka, verplaatsen; *dooraka*, verplaatsen naar, in, op;
torusu, afloopen van water, terugloopen; *dorusu*, wijken, achteruitgaan;
toboko, aangezet, aangebrand; *doboko*, omroeren tot op den bodem;
ari, weenen; *gari*, beweenen;
parene, opstijgen; *barene*, zitten-op, bestijgen;
isene, hooren; *giisene*, vernemen;
uti, dalen; *guti*, afdalen voor, ten behoeve van;
tumunu, duiken; *dumunu*, opduiken;
ese, halen; *gese*, halen voor, ten behoeve van;
utuku, plukken; *gutuku*, plukken voor;

pelénga, openen; *belénga*, opendoen voor;
toóma, slachten; *doóma*, slachten voor;
asa, brengen; *gasa*, meebrengen;
tutuku, stampen; *dutuku*, stampen voor;
uunu, oplezen; *nguunu*, oplezen voor;
tike, zoeken; *dike*, zoeken voor;
tangi, neerstrijken, zich zetten v.e. vogel; *dangi*, ergens op neerstrijken;
aiki, eruit halen; *gaiki*, verlossen, helpen;
tulúru, opschuiven; *dulúru*, bijelkaar schuiven;
iunu, verbergen; *giiunu*, verbergen voor; enz.

Als *samengestelde* werkwoorden komen voor:

aako-tawi, uit: *aako*, oog, en: *tawi*, oogknippen: *pomaäakotawi*, zich de oogen knippen, knipoogjes geven;

giama-ma-soata, uit: *giama*, hand, arm; *soata*, vier; *ma soata*, handpalm, „de vier": *posigiama-ma-soata*, in handen overgeven, overleveren;

galu-siri, uit: *galu*, voorvlakte van den romp (van *alu*, voorzijde maken); *siri*, zeer, ziek: *pogalusiri*, medelijden, hartzeer hebben;

diki-oko, uit: *diki* (van *tiki*, stuiten, niet verder kunnen), stutten, steunen op; *oko*, kin: *pomadikioko*, zich de hand stutten, zitten met de kin op de handen;

gia-songóna, uit: *gia* (Tab. *giama*) arm; *songóna*, half, helft: *pogiasongóna*, meten met een halven vadem (nl. met de linkerhand op het borstbeen en de rechterarm uitgestrekt);

gari-betongo, uit: *gari*, beweenen (van *ari*, weenen) *betongo*, woord (van *feto*, kletsen, prevelen): *pogaribetongo*, woorden-weenen beweenen met woorden;

tila-borono, uit: *tila*, opschuiven, bijelkaar brengen;

borono (van *porono*, inwikkelen in een sarong om zich warm te maken; ook: broeden; vgl. Tern. *foro*, broeden; *boro*, ei): *pomatilaborono*, vanwege de kou in elkaar gehurkt zitten en zich in een sarong wikkelen;

tanu-bane, uit: *tanu*, waken, afwachten; Tern. *pane*, bestijgen, embarkeeren: *potanubane*, van scheepsgelegenheid gebruik maken;

rai-songóna, uit: *rai*, deelen; *songóna*, helft: *poraisongóna*, halveeren, in de helft verdeelen.

Over de beteekenis der voorvoegsels.

De voorvoegsels *ma* en *ka*.

Op blz. 338 v.v. is onder de „Vervoeging met objecten" gebleken, dat *ma* in het Nederlandsch weergegeven wordt met het wederkeerend voornaamwoord „zich". Voorbeelden:

1. *tomarukúku*, (*rukúku*), ik buig mij; *womaosiki*, (*osiki*), hij baadt zich; *jomamaráu*, (*maráu*), zij wasschen zich het gezicht; *pomaluunu*, (*luunu*), zich bedekken; *pomaluiti*, (*luiti*), zich snijden; *tomakadunu*, (*kadunu*), ik knik mij (ik knik met mijn hoofd); *momapeleoko*, (*peleoko*), zij rekt zich; *pomaopini*, (*opini*), zich stijf houden (overdrachtelijk: een harde kop hebben); *womaoara*, (*oara*), hij maakt zich uit de voeten.

Dezelfde beteekenis heeft *ma* in de w.w. die op blz. 362 als verbale adjectieven of toestandswoorden zijn aangeduid. Worden deze verbale adjectieven niet gebruikt in de daarbij opgegeven vormen, nl. met een pers. vnw. tot object, dan wordt het objectspronomen *ma*:

mipelesoko, haar is moede; *momapelesoko*, zij maakt zich moede (met een of ander werk); *witodokana*, hem schrikt; *womatodokana*, hij doet zich schrikken, d.w.z. bij een zaak, die hem al bekend was, doet hij alsof hij deze nog nooit gehoord had, waarbij hij „zich doet schrikken"; *iporosono*, mij huivert; *tomaporosono*, ik doe mij huiveren, d.w.z. de beweging van rillen, huiveren maken; *inatuuduku*, lusteloos, landerig, lui zijn; *pomatuuduku*, het zich gemakkelijk maken, een lui leventje leiden; *wisawini*, hem hongert; *womasawini*, hij maakt zich hongerig = met een leege maag rondloopen; enz.

2. Een 2e beteekenis van de vervoeging met *ma* blijke uit de volgende voorbeelden:

pomaomasa, (*omasa*), adem-scheppende, verpoozende, uitblazende zijn; *momakuarene*, (*kuarene*), zij is barende; *womapereoto*, (*pereoto*), hij is gierig, karig; *momaidu*, (*idu*), zij is rustende, liggende; *momaidu-idu*, zij is somnambuleerende; *tomatase*, (*tase*), ik ben kruipende; *pomaoko*, (*oko*), staande, we zijn staande; *jomalega*, (*lega*), ze zijn kijkende; *womagogere*, (*gogere*), hij is zittende; *momawuaéka*, zij is naakt.

Verder nog: *o ngowaka womatjihóri, asa womatase, asa womaoko, asade womasinonu, asade wotagi wosaaka wotai-taili*, een kind, hij is (eerst) schuivende-met-z'n-achterste, dan is hij kruipende, dan is hij staande, dan is hij volgende, dan gaat hij en stapt al probeerende; enz.

Deze intransitieve w.w. duiden een toestand aan, waarin het subject verkeert, want worden deze w.w. gebruikt zonder het prefix *ma*, dan ontstaat een actieve handeling:

poomasa, ademen; *totase*, ik maak nachtelijke bezoeken; *pooko*, nog in leven zijn, nog „staan" = bestaan; *jolega*, zij kijken; *wogogere*, hij zit; *tokuarene*, ik (ben) licht.

Er zijn enkele woorden, welke niet zonder *ma* voorkomen:

pomangeana, gapen; *momarofu*, zij blert, balkt, huilt; *womatiingi*, hij daagt uit.

3. Een 3e beteekenis van *ma*, hoewel nauw verwant aan de voorgaande, doet de handeling van het subject kennen als een eigenschap, laat de werking zien als een vak, dat beoefend wordt:

Vergelijking:

jowukunu, zij verkoopen; *jomawukunu*, zij zijn verkoopende, zij oefenen de handeling „verkoopen" uit als vak, dus: zij zijn verkoopers, kooplieden;

joteda, zij stallen uit; *jomateda*, zij zijn uitstallende, zij zijn uitstallers, zij zijn winkeliers;

Bovenstaande beteekenis wordt nog verduidelijkt door reduplicatie van de w.w. stammen:

ona o bira jomawuku-wukunu, zij houden zich bezig met het verkoopen van rijst = zij zijn rijstverkoopers;

o Tjinaka o njawa imateda-tedaka, de Chineezen zijn menschen, die zich bezig houden met uitstallen = zijn zijn uitstallers, winkeliers;

o sikola ma njawa imadoto-dotoko, de scholieren houden zich bezig met leeren = zij zijn leerlingen;

Wanneer bovenstaande vormen met *ma* vergeleken worden met de afleidingen in het Mal., welke met *ber-* gevormd worden, dan blijkt, dat deze *ma*-vormen, *hoewel* vormelijk verschillende, in beteekenis gelijk zijn aan één der beteekenissen van de afgeleide w.w. stammen met *ber-* (*ber-* heeft 6 beteekenissen, zie Spkt. prof. v. Oph. § 188):

pomakulu = *bertjoekoer*, zich scheren;
tomakulu = *akoe bertjoekoer*, ik scheer mij;
pomawusi = *bersisir*, zich kammen;
tomawusi = *akoe bersisir*, ik kam mij;
pomaao = *berpegang*, zich vasthouden;
tomaao = *akoe berpegang*, ik houd mij vast;

pomadotoko = *beladjar* (voor *beradjar*), zich leeren;
tomadotoko = *akoe beladjar*, ik leer mij;
pomapaasana = *berpoekoel*, zich slaan;
tomapaasana = *akoe berpoekoel*, ik sla mij;
o Sale o gasi wowukunu = *Sale mendjoeal garam*, Sale verkoopt zout (Sale is bezig met de handeling „verkoopen", niet als vak);
doch: *o Sale o gasi womawukunu* = *Sale berdjoeal garam*, Sale is zoutverkooper, zouthandelaar; enz.

4. Voorbeelden en beteekenis van afgeleide w.w. met *ma* en *si*:

pomasipeleke (grndwrd: *peleke*), zich stooten;
pomasidiai (*tiai*), zich gereed maken tot de afreis;
pomasidailako (*tailako*), idem;
pomasiobiri (*obiri*), zich laten be-avonden, zich donker laten worden;
pomasibesaka (*besaka*), zich in den regen begeven, zich nat laten regenen;
pomasigisara (*gisara*), zich overgieten met;
pomasiwekata (*wekata*), als vrouw tot zich nemen = in cuncubinaat leven;
pomasiwoa (*woa*), zich tot huis maken;
pomasinoa (*noa*), voor zich neerzetten, neerleggen;
pomasisori (*sori*), zich er dichtbij begeven;
pomasitorusu (*torusu*), zich achteruit begeven;
pomasibelelaka (*pelelaka*), zich „abmageren" door hard werken;
pomasiasini (*asini*), zich laten afdrijven;
pomasidaulu (*taulu*), voor zich te vuur zetten;
pomasilamo (*lamo*), zich aanstellen, verheffen;
pomasitorou (*torou*), zich slecht maken;

5. Voorbeelden van afgeleide w.w., welke de beteekenis hebben van: voor, ten behoeve van:

pomagese (*ese*), voor zich halen;
pomangakunu (*akunu*), zich ertoe-instaat gevoelen;
pomagosumu (*osumu*), voor zich roosteren;
pomadiidja (*idja*), voor zich koopen;
pomadubukunu (*wukunu*), voor zich verkoopen;
pomagasa (*asa*), voor zich meebrengen;
pomadoóma (*toóma*), voor zich slachten;

pomaguti (*uti*), voor zich aflaten;
pomanguunu (*uunu*), voor zich oplezen;
pomagutuku (*utuku*), voor zich afplukken;
pomabelénga (*pelénga*), voor zich ontsluiten, openen;
pomadutuku (*tutuku*), voor zich stampen;
pomagaiki (*aiki*), voor zich eruit nemen;
pomagiiunu (*iunu*), voor zich verstoppen;
pomadugumaa (*gumaa*), voor zich hengelen; enz.

6. Naamwoordelijke w.w. met *ma* geven te kennen: zich maken tot. Geredupliceerd: zich voordoen als, zich gelijk maken met:

pomasacke, zich hoofd maken;
pomasac-sacke, zich voordoen als hoofd, doen alsof men zich hoofd waande;
pomakoana, zich vorst maken;
pomakoa-koana, zich de allures van vorst toeëigenen;
pomanauru, zich man maken, dapper, mannelijk zijn;
pomanau-nauru, zich geheel en al als man betoonen, onvervaard zijn.

7. Een andere beteekenis van *ma* is de reciproque. Er bestaan evenwel twee reciproque vormen, nl. de eene alleen met *ma* aan het w.w. voorgevoegd, de andere met *ma* + *ka* als gecombineerde voorvoegsels.

De le vorm vertoont zich in de volgende woorden:

pomadodóko (*toko*), elkaar op de hielen trappen, d.w.z. heel dicht achter elkander loopen;
pomatuono (*tuono*), met elkaar een stoet vormen, achter elkaar loopen;
pomaäakotawi (*aako*, oog; *tawi*, oogknippen), elkaar oogjes, teekenen van verstandhouding geven;
pomagiatjobo (Tern. *gia*, hand; *tjobo*, vastgrijpen), elkaar de hand geven bij een weddenschap;
pomasidoku (*toku*), onder elkaar verdeelen;
pomasigaro (*garo*, Tern. *karo*, roepen), met elkaar overleggen, bespreken;
pomatoomu (*toomu*) en *pomalomu* (Tern. *lomu*) met elkaar vergaderen, bijeenkomen.

De aard der bovenstaande w.w., waarin opzichzelf reeds de beteekenis „wederzijdsch" ligt opgesloten, maakt een nadere aandui-

ding van de reciproque beteekenis overbodig. Anders is dat bij de hieronder volgende voorbeelden, waarin *ka* de werkwoorden reciproque moet maken en dus voorafgegaan door *ma*, aan de handeling de beteekenis geeft van: met elkaar, samen, over en weer.

2e vorm, waarbij ter versterking somwijlen het prefix *ka* wordt geredupliceerd en *ma* van *ka* gescheiden wordt door *si*:

pomakagari, met elkaar beweenen;
pomakakagari, steeds met elkaar beweenende;
pomakanako, elkaar over en weer kennen in een zaak, met elkaar van een of andere zaak afweten;
pomakakanako, over en weer elkaar kennende zijn, elkaar bekenden zijn;
pomakatigi, dicht bij elkaar zijn (eigenlijk: elkaar aanraken);
pomakakatigi, steeds dicht bij elkaar zijnde;
pomakapoma, elkaar het zwijgen opleggen;
pomakakoō, elkaar omhelzen;
pomakagisara, elkaar over en weer met water gooien;
pomakaoara, met elkaar hard wegloopen;
pomakakadooara, steeds met elkaar bestormende;
pomakamorene, met elkaar verheugd zijn;
pomasikamorene, met elkaar verheugd zijn over;
pomakaalele, met elkaar hoera-roepen;
pomasikaalele, met elkaar hoera-roepen over;
pomakaloláha, met elkaar vrede sluiten;
pomasikaloláha, met elkaar vrede sluiten over.

Voorts bij dieren en zaken:

o kaso imakamusungu, de honden zijn aan 't paren; (van Mal. *moesim*, jaargetijde, moesson).
o namoro imakapaáre, de hoenders treden elkaar;
o ngootiri imakataga, de prauwen stooten tegen elkaar;
manga aako imakadutukuríno, hun oogen staan scheef (scheel) tegenover elkaar.

Beide vormen van *ma*, zonder of met *ka* verbonden, zijn in beteekenis gelijk aan de Mal. vormen met *ber-*:

pomakakoō = *berpeloek*, elkaar omhelzen;

of aan de Mal. vormen met *ber .... an*:

pomakaasoko = *berpangil-panggilan*, elkaar roepende;
pomakapaasana = *berpoekoelan*, elkaar slaande; enz.

Dat *ka* als prefix bij w.w. de aanduider is van het reciproque, blijke nog uit de volgende voorbeelden, waarin de beteekenis ligt van: twee of meer dingen bijelkaar voegen:

posikadowanga, de einden aan elkaar lasschen, binden;
posikarukiti, twee of meer touwen in elkaar draaien;
posikapalusu, met gekruiste beenen staan; het eene been over het andere leggen; twee dingen als een kruis verbinden;
posikaadju, eenige dingen door elkaar beslaan, aanmengen;
posikaudjara, idem;
posikaganu, eenige dingen dooreenmengen;
o tonga o ngai modídi isikatuúrono, twee bamboes in elkaar steken;
o giama isikasakara, de vingers in elkaar steken; de handen in elkaar vouwen;
o giama isikangosama, de handen onder den oksel steken;
o teto nijosikakaretenúku, jelie moet de steenen steeds op elkaar stapelen;
o raki pokikaogu, een boomgaard onder elkaar verdeelen;

Een enkele maal heeft het Tab. in overgenomen uitdrukkingen het reciproque *teke*, dat alleen voor zaken gebruikt wordt:

tekeomanga, gelijkelijk aanvullen;
tekesebulu, gelijk (tezamen) dichtmaken;
teketuru, gelijk staan, dezelfde houding hebben;

verdere voorbeelden ontbreken.

2e beteekenis van *ka*.

In geheel andere beteekenis komt *ka* (en dan geredupliceerd) voor als prefix bij w.w., die door *ka* de beteekenis krijgen van: iets bij voortduring, bij herhaling doen; niets doen dan:

pokakabitjara, voortdurend niets doen dan praten, kletsen;
pokakasali, steeds met wisseltermen spreken;
pokakasonga, bij herhaling door een rivierbedding loopen;
pokakalingana, steeds overland gaan;
pokakatowóngi, steeds langs het strand loopen, de reis langs het strand maken;
pokakaoru, voortdurend de reis roeiende, dus per prauw makende;
pokakadagi, steeds op de been zijnde, loopende zijn;
pokakaodomo, niets doen dan eten, alles eten, wat voor de hand ligt;

pokakatigi, steeds dicht bij elkaar;
pokakaakuúwa, voortdurend in onmin leven;
pokakaidja, niets doen dan koopen, koopziek zijn; enz.
(zie over het geredupliceerde *ka* bij de adjectieven).

Een 3e beteekenis van *ka* kan weergegeven worden met: slechts, maar, stellig. Dit voorvoegsel staat vóór de w.w. stammen, doch wordt aan de naamwoorden voorgevoegd:

ona kajodoana, zij schelden maar, zij zijn slechts aan 't schelden;
kaona jodoana, *zij* zijn het, die schelden;
una kawooluku, hij weigert slechts;
kauna wooluku, *hij* is het, die weigert;
ngini kanijobabaili, jelie zijn slechts wederstrevende;
kangini nijobabaili, *jelie* zijn 't, die wederstreven enz.

Het voorvoegsel *ka* in verbinding met het voorvoegsel *sa*.

Van dit laatste voorvoegsel, afzonderlijk voorkomende, zijn slechts enkele voorbeelden bekend. Dit voorvoegsel geeft aan de w.w. de beteekenis van: heen en weer, links en rechts, aan alle kanten, overal:

o bongana ma bounu wasaame, (*ame*, ruiken, kussen), hij besnoof de boschlucht;
o ubutu wasarari, (*rari*, korthakken van onkruid), het onkruid hakte hij links en rechts weg;
saiwange, (*wange*, dag: *iwange*, morgen), *wosaiwangeku*, hij overnacht, blijft den nacht over;
saiobiri, (*obiri*, nacht; *iobiri*, 't nacht, 't is donker);
wosaiobiri, hij overdaagt, blijft den dag over;
saisongóu, (*songóu*, grndwrd. *ngou*, verschillend, anders);
isongóu, het is anders, (niet eender), *imasaisongóu*, het is zich geheel niet gelijk, overal verschillend;
saisiwara (*siwara*, schijnsel; *isiwara*, 't schijnt), *isaisiwara*, 't schijnt overal heen, naar alle kanten.

Hiervan het zelfst.nw. *o daluku ma saisiwara*, de pennen (welke naar alle richtingen uitsteken) van het haarnet van den arenpalm.

Gecombineerd met *sa* komt het voorvoegsel *ka* voor bij w.w., waardoor de beteekenis ontstaat van: de een na den ander dezelfde handeling verrichten, aan eenzelfde werk bezig zijn op verschillende wijzen en met verschillend tempo, zonder dat daaraan een reflexieve of reciproque beteekenis verbonden is. Wordt deze vorm in de spreek-

taal gebruikt, dan laat men veelal de persoonlijke voornaamwoordsaanduider weg en treden daarvoor in de plaats *jo* (als er van weinig subjecten sprake is) en *ja* (als er van veel subjecten sprake is):

ona kasaaríka, (*ari*), de een na den ander weenen;
jokasaaríka, de een na den ander weenen (van weinigen);
jakasaaríka, idem (van velen);
ona kasatobongíka, (*tobongo*), de een na den ander derwaarts zwemmen;
jokasatobongíka, idem (van weinigen);
jakasatobongíka, idem (van velen).

Voorts:

kasaaméka, (*ame*), de een na den ander ruiken;
kasaiwangíka, (*wange*), de een na den ander overnachten;
kasarubáka, (*ruba*), de een na den ander vallen;
kasasosóka, (*soso*), de een na den ander vliegen;
kasadagíka, (*tagi*), de een na den ander ergens heengaan;
kasadiaíka, (*diai*), de een na den ander vervaardigen;
kasaogoríka, (*ogoro*), de een na den ander ophouden;
kasalióno, (*lio*), de een na den ander terugkeeren;
kasapiakoríka, (*piakoro*), de een na den ander uitelkaar gaan;
kasaroangíka, (*roanga*), de een na den ander blaffen;
kasagogeríe, (*gogere*), de een na den ander zitten;
kasabataéka, (*batáe*), de een na den ander bewaren, opbergen;
kasaodomíka, (*odomo*), de een na den ander eten;
kasakibitíka, (*kibiti*), de een na den ander spuwen; enz.

Voorbeelden en beteekenis van het voorvoegsel *ko*.

Dit voorvoegsel plaatst het Tab. voor de pers. v.n.w.w. van personen en zaken en kan in het Nederlandsch het best worden weergegeven met: toch, wel, maar. Het meest wordt dit voorvoegsel gevonden bij tegenstelling of ontkenning.

ngaro tomatengóka koimodongúwa, ofschoon ik alleen ben, toch vrees ik niet;
ma i ngodówo dai koiomanguwási, doch mijn brandhoutrek daar aan zee, is toch nog niet vol;
ona janonu o pipi geéna ma kojamakéwa, zij zoeken dat geld (te krijgen), doch ze krijgen 't toch niet;
kojaukúwa, ipesa-pesakósi, 't brandt toch niet, het is nog nattig;

takidomodongóka, kotakisebangikáwa, ik ben bevreesd voor hen, ik zal maar niet meer dicht bij hen komen;

manga dootasa koiaikúwade, hun boosheid is nog maar niet opgeheven;

o uku geéna koilurusúwa, het vuur brandt maar niet;

mongamo ikudái de kotoodomúwa, zij kijft veel, zoodat ik maar niet eet;

o gota o fara moi ma sowoko poodomo de koposongenúwa, er is een soort van boom, als men deszelfs vruchten eet, sterft men toch niet;

nako ngini konijainosi, tanu tinidelegade, indien jelie toch nog niet hierheen komen, zal ik jelie maar komen bezien;

komoi-moiiwa jakidadanu ai ngowaka, toch niemand, die mijn kinderen wil oppassen; (hier staat *ko* vóór het telwoord *moi*).

Zeer waarschijnlijk dat dit prefix *ko* hetzelfde is, als gevonden wordt bij de aanwijzende vnw. en bijwoorden van hoedanigheid en bij de ontkenning:

koéna, koneéna, kogeéna, kokía, koúwa, koíwa;

Ingevoegd komt *ko* voor tusschen de geredupliceerde objects-pronomina en geeft dan te kennen, dat de handeling, aan de objecten verricht, volkomen, geheel en al plaats heeft.

Voorbeelden:

tuduku, steken, bijten; *o njawa o ngootiri moi josongene, manga satarúu jokikokituduku,* een prauw met menschen stierven, hun vijanden staken hen (allen) dood;

o ngia jokikokituduku, slangen beten hen (tot den laatsten toe);

wako, gooien; *jowosamokáu de jokikokiwako,* zij waren al binnengekomen, toen zij gegooid werden;

kiooko, slapen; *ona jakikokikiooko, asa woboa,* zij maften (sliepen als blokken) toen hij kwam;

uti, dalen, naar beneden gaan; *o wangemaata ma fonái ikokiuti,* 's namiddags (komen) de visscherspprauwen alle beneden aan (d.w.z. „van boven" = richting Ternate);

ungini, toekijken bezien; *o Suuroka manga legu jokikokiungini,* zij bekijken de Saoeërs hun maskeradespel;

karáu, kraken; *o gota ikokikaráu manga gubalióka de manga giniraóka,* veel boomen kraakten er links en rechts van hen;

supu, naar buiten gaan; *dai ifolói iogo-ogoro, marái o ngootiri*

ikokisupu, aan zee is het heel kalm, zeker zijn er veel prauwen (met volk) naar buiten (zee) gegaan;

dabo, wond, wonden, blesseeren; *o ngowaka geéna jokokidabo*, die kinderen zitten geheel onder de wonden;

reno, knabbelen, afvreten; *o njawa jamuruosi-naga manga dabo ma bokeke o ligi jokikokirenóli*, er zijn nog eenige lui, wier litteekens geheel worden afgeknaagd;

goli, bijten; *odomo*, eten; *o haewani ma doróu jokikokigoli de jokikokiodomo*, wilde beesten beten hen en vraten hen op.

Daar in bovengenoemde voorbeelden het objectspronomen 3e ps. mv. geredupliceerd wordt, zou het niet onmooglijk zijn, dat dit ook het geval was met het subjectspronomen (meervoudsaanduider) 3e ps. mv.*jo*, dat euphonisch tot *ko* gemaakt is: *joki-joki* of *joki-koki*, zij-zij, hen-hen; *jokikokituduku*, zij-zij, staken hen-hen; dus: meervoud van subject en object.

De beteekenis van het voorvoegsel *ri*.

Reeds is opgemerkt, dat van 2 of 3 personen sprekende, men voor den 3en ps. mv. als aanwijzer *i* gebruikt, doch voor meervoud van subject *jo*, nl. *imakangamo*, zij (2 of 3) twisten met elkaar; *jomakangamo*, zij (velen) twisten met elkaar. Het Gal. vertoont in het eerste geval *ri*: *imaringamo*, zij (tweeën) twisten met elkaar.

In het Tab. wordt *ri* gebruikt, om aan te duiden, dat vele subjecten een handeling verrichten aan objecten, die in vergelijking met de subjecten in de minderheid zijn. Wordt *ri* geredupliceerd, dan heeft deze reduplicatie betrekking op de handeling.

Voorbeelden:

o njawa joodumu wiribaasana, alle menschen sloegen op hem; (vergel. *pomakapaasana*, elkaar over en weer slaan);

ona miriridoana, zij schelden haar herhaaldelijk, zijn steeds op haar scheldende; (vgl. *pomakakadoana*, elkaar over en weer bij voortduring schelden);

jomatoómu so jokiriame, zij komen bij elkaar om hen te kussen (nl. bij terugkomst van nieuwe hadji's); (vgl. *pomakaame*, elkaar over en weer kussen);

o kaso magudái inarigoliokáu, een menigte honden hebben ons gebeten; (vgl. *pomakagoli*, over en weer elkaar bijten);

jokiriwako, zij gooien hen; *jokiririwako*, zij gooien hen herhaaldelijk; (vgl. *pomakakawako*, elkaar steeds gooien);

o ngia jokirituduku, slangen (veel) hen staken; (vgl. *pomakatuduku,* elkaar steken);

pomariasa, gezamenlijk iemand begeleiden, wegbrengen; (vgl. *pomakaasa,* elkaar begeleiden, wegbrengen); enz.

In het samengestelde voorvoegsel *tubári* heeft het Tab. een woord om aan te duiden, dat een handeling niet gezamenlijk, doch afzonderlijk verricht wordt, b.v.:

ona tubaritagi, zij gaan elk afzonderlijk (hun weg);

jotubariodomo, zij eten afzonderlijk (ieder op eigen gelegenheid);

ona tubariasa, zij brengen afzonderlijk (ieder op eigen gelegenheid, niet gezamenlijk);

jotubariwosama, zij komen de een na den ander binnen.

Zooals uit bovenstaande voorbeelden blijkt, kunnen *ona* en *jo* niet samen worden voorgevoegd.

De beteekenis van de voorvoegsels

tata; taba; tataba; da; dada; to.

In onderscheiding met het Gal., dat slechts het samengestelde prefix *toba* [1]) heeft, waarvan de *a* in *ba* zich richt naar de eerste vocaal van het werkwoord, waaraan het is voorgevoegd, heeft het Tab. de bovengenoemde voorvoegsels, waarvan de vocalen van het tweede lid zich niet richten naar de eerstvolgende vocaal van het werkwoord, doch onveranderd blijven.

tata is een reduplicatie van *ta,* dat in dezen enkelvoudigen vorm nog voorkomt in w.w., waarmee het is saamgegroeid:

ali, veranderen, verwisselen; *gali,* veranderen in; *tagali,* in ruil geven voor;

---

1) Leiddraad blz. 87. Het hier vermelde prefix *ta* (en varianten) kan in woorden, die het Tab. met het Gal. gemeen heeft, als. *tapádu, tibáko* (Tab. *tiwáko*), *tihímo* (Tab. *tiimino*), *tjaributu, topóngo* (Tab. *topongono*), *toríhi* (Tab. *tirii*), enz. nauwelijks meer als zoodanig gelden, aangezien dat niet meer van het w.w. te scheiden is, doch daarmee is saamgegroeid. Het Tab. heeft van deze w.w. zelfs substantieven in *diimono,* oudste; *dadapádu,* drukker; *didibáko,* een brok hout, waarmee men gooit; enz.

eluku, liegen; *ngeluku*, leugen; *tangeluku*, voor leugenaar uitmaken.

badu (grndwrd. *padu*), tegenhouden, beletten, dat iets, iemand valt, rolt; *tapadu*, drukken.

Mooglijk dat *ta* een primaire vorm is van *da* (zie blz. 369 en 388). De reduplicatie van *tata* kan zijn: 1e. veelheid van handeling; 2e. deelwoordsvorm:

ngamo, twisten, kijven; *tatangamo*, herhaaldelijk kijvende, twistende zijn; *una wotatangamo kogeéna, isoka wi singina iiwa-iwa*, hij kijft herhaaldelijk zoodanig, alsof hij gek is;

iete, lachten; *tataiete*, herhaaldelijk (om niets) lachen, giegelen; *tjedeke, kamotataiete-de!* jakkes, zij giegelt er maar op los!

buséngi, lui zijn; *tatabuséngi*, luierende;

jotatabuséngi manga peda iwederokáu, zij, die luierden (luiaards), hun sago is verrot;

tosiki, stelen; *wotatatosiki guuna wilarakáu*, hij, de stelende (steler), heeft men reeds gevangen gezet.

Een andere beteekenis, welke *tata* aan het w.w. geeft, staat vlak naast de onder 2 genoemde, wordt voorgevoegd aan afgeleide transitieven, naamwoordelijke w.w. en substantieven, welke door voorvoeging van *tata* tot naamwoordelijke w.w. worden gemaakt, aanduidende een toestand, waarin het subject verkeert:

odomo, eten; *ngodomo*, maaltijd; *tatangodomo*, etende; *mijatatangodomokási una woboa*, terwijl we nog etende waren, kwam hij;

ari, weenen; *gari*, weenen om, beweenen; *tatagari*, beweenende: *kauginíka jotatagarióka de wimoióli wosongene*, gisteren waren zij beweenende, toen er weer een stierf;

pelesoko, moe zijn; *belesoko*, vermoeid zijnde van; ook: vermoeidheid; *tatabelesoko*, in den toestand verkeerende van vermoeidheid tengevolge van: *mitatabelesookási ena momakuarene*, toen zij nog in vermoeiden toestand verkeerde (tengevolge van zwaren arbeid e.d.) beviel zij;

iete, lachen; *giete*, belachen; ook: gelach; *tatagiete*, belachende: *jotatagietokási o porata jakidingotaka*, terwijl zij nog aan het belachen waren, viel de daknok boven op hen.

Vergelijking:

tatapelesoko, herhaaldelijk moe zijn; *tatabelesoko,* vermoeid zijnde;
tataiete, herhaaldelijk giegelen; *tatagiete,* belachende;
tataari, herhaaldelijk huilen, drenzen; *tatagari,* beweenende, ook: dreinen om;
tataodomo, herhaaldelijk eten; *tatangodomo,* etende;
tataeto, herhaaldelijk dronken; *tatageto,* bedronkende zijnde, enz.

De laatstgenoemde vormen komen voor als substantiefvormen:

nanga tatangokerokási o daluku ibootóka, onze drinkerij-nog-in-gang-zijnde, was de arensap op;
nanga tatadagióka, o dadoko isose, onze wandeling-nog-voortzettende, stak de wind op;
nanga tatangiduokási, o namoro itemo, onze slaap-nog-voortdurende, kraaiden de hanen.

Het samengestelde prefix *taba,* geredupliceerd tot *tataba,* aan werkwoorden en verbale adjectieven voorgevoegd, geeft te kennen: 1e. dat de beteekenis, die de voorgevoegde woorden bezitten, in verhoogden graad tot uiting komen en dat wel als een eigenschap of hebbelijkheid van het subject; 2e. deelwoordsvorm. In het Nederlandsch worden veel dezer woorden weergegeven met -ig:

babaili (van *paili,* meer, boven de maat) weerstreven;
tabababaili, steeds tegen den keer ingaande, altijd dwars zijn;
tatabababaili, dwars zijn in den hoogsten graad;
sidemo (van *temo,* spreken) kennisgeven; *tabasidemo,* klikken, verklappen; *tatabasidemo,* alles aanbrengen;
tosiki, stelen; *tabatosiki,* stelerig van aard; *tatabatosiki,* onverbeterlijk diefachtig;
doisiki, bestelen; *tabadosiki,* gewoonte hebben om te bestelen; *tatabadosiki,* in den hoogsten graad;

taba wordt ook voorgevoegd bij w.w., die reeds *da* (en varianten) tot prefix hebben:
ami kule mitabadongosama, zij is zonder ophouden door haar boozen geest bezeten;
awi ngowaka witabadoomasa, la uwa isongene, hij houdt niet op zijn kind te beademen, opdat het niet sterve;
awi biono wokitabadaaruku, met zijn gezicht keek hij hen onophoudelijk donker (zuur) aan; (*aruku, grot*);

Over de beteekenis van *da* (*de, di, do, du,*) is reeds gesproken bij de behandeling van *si*, waar het voorvoegsel *da* (en varianten) gecombineerd met *si* aan de transitieve w.w. wordt voorgevoegd. Afzonderlijk voorkomende, geeft *da* (en varianten) aan de w.w. een plaatselijke beteekenis, waarvan vele door ons in het Nederlandsch weergegeven worden met *be-*, nl: beademen, bezetten, bedrukken, enz.

Voorbeelden:

ame, ruiken, kussen; *daame*, beruiken, bekussen; *dadaame*, herhaaldelijk beruiken, bekussen;

mi ngowaka modadaame, zij bekust haar kind herhaaldelijk;

faáro, koortsen; *dafaáro*, bekoortsen = koorts hebben in één huis; *dadafaáro*, idem, herhaaldelijk;

ka o woa moi geéna jodadafaáro mamoíku, dat huisgezin lijdt herhaaldelijk (in dat eene huis) aan koorts;

ese, halen; *deese*, halen op (iets); *dedeese*, idem, herhaaldelijk;

tege, druppelen; *detege*, erop druppelen; *dedetege*, herhaaldelijk bedruppelen;

tiwa, eraf vallen; *ditiwa*, afvallen op; *diditiwa*, idem, herhaaldelijk;

siwara, schijnen, lichten; *disiwara*, beschijnen; *didisiwara*, idem, herhaaldelijk;

omasa, ademen; *doomasa*, beademen; *dodoomasa*, voortdurend beademen;

otana, loslaten (b.v. een vogel uit de hand); *donotana*, overbrengen op (b.v. luizen op eens anders hoofd); *dodonotana*, idem, herhaaldelijk;

uisi, vloeien, lekken, druipen; *guisi*, aflekken, afdruipen; *duguisi*, bedruipen, belekken, lekken op;

awi dangiri ge o aunu joduduguisúku, van zijn slaapbank bedroop het bloed herhaaldelijk (op den grond) beneden.

De beteekenis van vele dezer w.w., welke *da* tot prefix hebben, staat dicht bij die van sommige afgeleide transitieven:

tooraka, overbrengen, verplaatsen, verhuizen; *dooraka*, verhuizen op (zelfde beteekenis als bovengenoemd *donotana*);

pelénga, openen; *belénga*, openen voor, ten behoeve van;

o ngorana woibelénga, hij opent het deurgat voor me;

wariki, omkeeren, openleggen; *dawariki*, openleggen voor;

o ngorana woidawariki, hij doet het deurgat voor me open;

tege, druppelen; *dege,* voor, aan, op druppelen (zie *detege*);
tosiki, stelen; *dosiki,* bestelen; *dotosiki,* stelen voor, ten behoeve van; *wi aako ipiloko, siadono widosiki ma wanakowa,* zijn oogen zijn blind (hij is blind), zoodat hij hem besteelt, doch zonder het te weten;
wotosi-tosiki guúna o inomo awi ngowaka wokidotosiki, hij, die stelende, steelt eten voor zijn kinderen; enz.

Er zijn enkele voorbeelden, waarbij de vormen met *da* (en varianten) tot zelfst. nmww. zijn gemaakt:

diidu, slaapplaats, plek, waar vogels gewoon zijn te overnachten; van *idu,* slapen, liggen;
duruba, val (van een boom), plek, waar een boom valt (van *ruba,* vallen), valzijde, tegenover *galu* (van *alu*), inkapping.

Een klein aantal zelfst. nmww. zijn samengesteld met het prefix *to,* (hetwelk zijn klinker niet accomodeert aan den eerstdaaropvolgenden klinker van het voorgevoegde woord, doch steeds *o* blijft), dat waarschijnlijk een prepositie kan genoemd worden en een primaire vorm van *do* is. Deze vorm met *to* maakt in sommige gevallen het zelfst. nw. tot een werkwoordsvorm:

obiri, nacht; *iobiri,* 't nacht, 't wordt donker; *toobiri,* bij avond (nacht) komen, het avond (laat) doen worden; vervoeging als verbaal adjectief: *ona jokitoobiri,* zij komen bij nacht, (in westersche beteekenis): zij komen met de nachtschuit;
una witoobiri, hij idem;
biono, aangezicht; *tobiono,* het in iemands gezicht zeggen, zonder omwegen de waarheid zeggen.

Deze woordsoorten kunnen ook nog door *do* worden voorgevoegd:

dotoobiri; dotobiono, enz. en hebben dan dezelfde beteekenis, welke reeds bij *do* (en varianten) besproken is.
soana, dorp; *tosoana,* haan, hoen, kip;
weka, Livistonia rotundifolia Mart.; *toweka,* met weka-bladeren iemand, (die na jaren lang weg te zijn geweest, in het dorp terugkeert) binnenhalen, feestelijk inhalen;
mole, held, dappere kerel; *tomole,* mannelijk, als een held.

Hetzelfde *to* komt voor in enkele w.w.:

lomu, vergaderen, samenkomen; *toomu,* samenkomen, bij elkaar komen;

osanga (als grondwoord niet meer bij het Tab. in gebruik, wel in den afgeleiden vorm *sidaiosanga*, Gal. *wosa*, vergeten); *togosanga*, niets meer kunnen onthouden, een leeg hoofd hebben = gek.

Veel plaatsnamen op Halemahera vertoonen dit prefix *to*, dat wrsch. als prepositie te kennen wil geven: aan, bij.

Voorbeelden:

Tosoa (Wai. *soa*; Tab. *soana*), „Bij-'t-dorp"; vgl. *tosoana*, haan, hoen, kip, (beest, dat bij het dorp behoort, dorpdier);
Todowongi; *dowongi*, strand, zand; „Bij-'t-strand";
Toguratji; *guratji*, goud; „Bij-'t-goud", een plaats, waar — zooals men zegt — in het riviertje stofgoud gevonden wordt;
Todahe; *dahe*, Tern. bereiken, treffen, raken (Tab. *daene*); „Bij-halen", „'t Nog-halen" (plaatsnaam van de eenige prauwankerplaats op de Westkust);
Tongute; *ngute*, trap, ladder; „Bij-den-trap";
Tongodowo; *ngodowo* (van *dowo*, rook), brandhoutrek; „Bij-'t-brandhoutrek";
Todoke; *doke*, ginds, aan den over-, buitenkant;
Toguisi; *guisi*, afdruipen, aflekken (van *uisi*, lekken);
Toguaere; Wai. *guaere*, Tab. *guawe*, mangga;
Toweka; *weka*, waaierpalm;
Togosi; *gosi*, ei; enz.

Mooglijk dat deze prepositie dezelfde is als die bij de pers. vnww. gebruikt worden om deze in bezittelijke te veranderen:

tongoi, van mij; *touna*, van hem; *toona*, van hen, enz. (zie bij de bezitt. vnww.).

In *tanauru* (*nauru*, man), middelste vinger; heeft de *o* van *to* zich toch weer geaccomodeerd aan den eerstvolgenden klinker van het bepalende woord, terwijl in *tongeweka* (*ngeweka*, vrouw), ringvinger; de *o* zich gehandhaafd heeft, omdat in de aanverwante talen de eerste lettergreep van het woord voor „vrouw" *ngo* is en het Tab. *nge* wellicht een nieuweren vorm vertoont.

Wat de beteekenis is van het prefix *to* in namen van enkele volksstammen op Halemahera, zooals *Tobaru* (deze stam noemt zichzelf *Tabaru*; het Tern. en andere dialekten hebben: *Tobaru*); *Tobelo*; *Togutil*, is moeilijk te gissen. Men heeft dit wel eens in verband

gebracht met het *to* van de talen in M. Celebes: *To Radja, To Pebato,* enz. doch verwantschap schijnt vrijwel uitgesloten.

De *imperatief* wordt niet gevormd, zooals in het Mal. en Nederlandsch: *panggil*! roep! Een Tab. werkwoord zonder persoonsexponent zegt niets: *asoko!* is niet: roep!, maar wel: *noasoko!* gij roep!; *nijotagi!* gij (mv.) gaat! Uit den toon van spreken moet opgemaakt worden of het een imperatief- dan wel een indicatiefvorm is; *nooara*, is evengoed: loop! als: gij loopt. Dit onderscheid is gemakkelijk genoeg waar te nemen, vooral als een bevel bovendien nog vergezeld gaat van *ika!* toe, vooruit!; *taiti!* vlug wat!; *ino!* herwaarts! B.v. *ika, nooara!* toe, loop! *taiti, naese!* vlug, haal 't! *ino, noiriwo!* kom hier, help me! *o Gura woniasokino!* roep Goera hierheen! enz.

De *vetatief* wordt gevormd met *uwa*, dat zoowel beantwoordt aan de beteekenis van het Mal. *djangan*, als aan de Mal. ontkenning *tidak* of *tiada*, met dit verschil, dat de verbiedende wijs *uwa* plaatst vóór den zin, terwijl de ontkenning *uwa* maakt tot achtervoegsel, dat als zoodanig soms verkort wordt tot *wa*. *Uwa nodou!* klim niet! *uwa nijoudjara!* lummel jelie niet! *uwa jagoraka!* laten ze dat niet opnemen! enz.

Wordt de praeteritum-aanduider *ou* aan *uwa* achtergevoegd, dan wil dat zeggen: opdat al niet, opdat niet meer: *uwau towosama!* laat af, dat ik meer binnenkome! opdat ik al niet meer binnenkome!

De *ontkennende vorm* „neen" is: *ko* + *uwa* = *kouwa*. *o peda wonikula*? heeft hij sago aan je gegeven? *kouwa*! neen! — *ne ani wase*, hier is je hakmes; *kouwa, tongoiwa*, neen, van mij niet (dit is het mijne niet).

isauku ma kouwa, imaata ma kouwa, kaialo-alo, het is niet warm, het is niet koud, het is slechts kil.

Er „niet zijn" is: *iwa*; *o igono iiwa*, klappers, ze zijn niet (er zijn geen klappers); *o igono koiiwa*, klappers zijn er (als 't ware toch) niet; *o igono koiiwaka*, klappers zijn er in geen geval meer; *o igono koiiwakau*, klappers zijn heelemaal reeds op (*ko* + *i* + *iwa* + *oka* + *ou* = *koiiwakau*).

Aldus wordt ook *kouwa* met de aanduiding van het praeteritum

ou tot *kouwau,* al, reeds neen; (Mol. Mal. *soedah trada* of *soe-trada).*

iwa geeft aan de ps. vnww. dezelfde vormen als aan de telwoorden en verbale adjectieven: *ngona niiwa,* jij je was (bent) er niet; *una wiiwa,* hij, hij was (is) er niet; *ona jokiiwa,* zij, zij waren (zijn) er niet; *komoiiwa,* niemand was (is) er.

De achtervoegsels.

Reeds is opgemerkt, dat het ontkennende *uwa,* niet, als achtervoegsel voorkomt. Het hecht zich zoowel aan werkwoorden als aan naamwoorden en verliest bij alle woorden, die den klemtoon op de vóórlaatste lettergreep hebben het eerste lid, n.l. de *u,* welk lid evenwel bij woorden, die de derde lettergreep van achteren accentueeren, behouden blijft, ofschoon ten koste van de laatste vocaal van het aanhechtingswoord, onverschillig welke vocaal dat is. De klemtoon, die het woord heeft, verplaatst zich na aanhechting op de voorlaatste lettergreep.

Voorbeelden:

wosama, binnengaan; *wosamúwa,* niet, enz.
pagara, op den buik liggen; *pagarúwa,* niet, enz.
sofála, ijverig; *sofaláwa,* niet, enz.
idja, koopen; *idjáwa,* niet, enz.
resene, uit den weg gaan; *resenúwa,* niet, enz.
make, zien, vinden, verkrijgen; *makéwa,* niet, enz.
pidili, losmaken; *pidilúwa,* niet, enz.
taári, staan vóór; *taaríwa,* niet, enz.
tagi, gaan; *tagíwa,* niet, enz.
odomo, eten; *odomúwa,* niet, enz.
bodíto, een ongeluk hebben; *boditówa,* niet, enz.
oko, staan; *okówa,* niet, enz.
punusu, verzadigd; *punusúwa,* niet, enz.
uku, branden; *ukúwa,* niet, enz.

o tonaóka gcéna o bonganúwa ma ka o nguusumu, in dat land is geen bosch, enkel alang-alang;
gcéna o dofaéwa ma o golopúngu, dit is geen kalk, maar meel.

Wordt de aanwijzer van het praeteritum *ou* achter de ontkenning *uwa* gevoegd, dan valt de *o* van *ou* weg, terwijl de voorlaatste lettergreep den klemtoon krijgt:

parenuwáu = *parene*, bestijgen, + *uwa*, niet, + *ou*, al, reeds niet meer bestijgen;
totagiwáu, ik ga al niet meer;
tookeruwáu, ik drink niet meer.

Teneinde de ontkenning stelliger te maken, wordt deze geredupliceerd:

towosamuwawáu, (*to* + *wosama* + *uwa* + *uwa* + *ou*) ik ga al *niet* meer binnen, ik ga volstrekt niet meer binnen;
o titi joodomuwawáu, zij eten in het geheel geen varken(svleesch) meer;
una woisingounuwawáu, hij, hij al in het geheel geen rekening meer met mij houdende.

Dit achtervoegsel bij naamwoorden: *una, ka o njawawáu*, hij is geen mensch meer; *ipululunuwáu*, het is niet rond meer.

Het suffix *oka*.

In het Gal. is *ka* de aanduider van den verleden tijd. In het Tab. evenwel is *oka* zonder meer niet voldoende om een handeling als geschied zijnde, als in het verleden voor te stellen. Daartoe is noodig, dat het boven besproken *ou* achter *oka* gevoegd wordt tot *oka* + *ou* = *okau*. Wordt *oka* alleen achtergevoegd, dan wil dat zeggen, dat de handeling geschied is, geschiedt, verricht wordt of duidt een toestand aan bij naamwoordelijke werkwoorden. De beteekenis van *ou* zonder *oka* als achtervoegsel is: bereids, reeds, al.

Wij krijgen dus:

potagi, gaan;
potagióka, ging;
potagióu, bereids gaan, gaande, in gang zijn;
potagiokáu reeds gegaan;
woisene, hij hoort;
woisenóka, hij hoorde;
woisenóu, hij hoort al;
woisenokáu, hij heeft reeds gehoord;
jotumunu, zij duiken;
jotumunóka, zij doken;
jotumunóu, zij duiken al;
jotumunokáu, zij hebben reeds gedoken.

Het imperfectum wordt dus weergegeven door *oka*; het perfectum door *ou* en het plusquamperfectum door *okau*.

kangáno ni woáka towosama, ena ni tupa tamakekáu, zooeven ging ik je huis binnen en zie, daar heb ik je pinangdoos gevonden. (Het is onnoodig achter *wosama* het imperfectum *oka* te voegen, aangezien *kangáno* (zooeven) reeds het verleden der handeling „binnengaan" te kennen geeft).

mi ngowaka wosongenóka de ma esa momawatonóka, haar kind is dood en z'n moeder is naakt (ontdoet zich van kleeren vanwege haar smart);

nanga manarama iraiokáu, so potagióu, ons werk is reeds af, dus laten we bereids gaan;

ato ibesakóu, 't wil reeds gaan regenen, 't zal niet lang meer duren of 't regent reeds;

ade waadonóu, hij was er bijna;

o wange neéna wowceletáka, vandaag is hij aan 't sagodisselen;

doka o tonaka mopaitóka, dáár is zij aan het grondgraven;

ani bole taesekáu, je pisang heb ik reeds gehaald;

matuwangeróu todoimokáu, al voor de achtste maal heb ik reeds geteld.

Wat over de verplaatsing van den klemtoon gezegd is, geldt ook voor *oka*, *ou* en *okau*. Trouwens ook bij alle andere nog volgende achtervoegsels hebben de woorden steeds den klemtoon op de voorlaatste lettergreep. De *o* van *oka* valt weg na tweelettergrepige woorden met eindvocalen *a*, *e* en *o*. De bovenland-Tabaroe hebben de neiging de sluiter *k* na aanhechting van het suffix *oka* te laten vallen. Die verloren *k* wordt dan weer in *oka* hersteld. De benedenland-Tabaroe behouden dezen sluiter.

Voorbeelden:

iotaka, het valt; *iotaokáu*; *iotakokáu*, het is reeds gevallen;
isowoko, 't draagt vruchten: *isowookáu*; *isowokokáu*, 't droeg reeds vruchten;
mosingowaka, zij baart: *mosingowaokáu*; *mosingowakokáu*, zij heeft reeds gebaard;
wopelelaka, hij is mager; *wopelelaokáu*; *wopelelakokáu*, hij is reeds vermagerd;

Voorts:

osiki, baden; *osióka*; *osikóka*;

toteke, kloppen; *toteóka*; *totekóka*;
iriki, uitzoeken; *irióka*; *irikóka*; enz.

De aanduiders van het praeteritum worden door de volgende woorden vervangen:

booto, op, gedaan; *rai,* klaar, gereed, af; *duanga,* afgeloopen.

Deze woorden zijn werkwoordsvormen, welke met pers. vnww. kunnen vervoegd worden en ter versterking verbonden worden met *okau*: *bootokáu*; *raiokáu*; *duangokáu*.

watodanga wabooto, hij omkapt, hij gedaan (is met omkappen gereed); *watodanga wabootokau,* hij is met omkappen reeds klaar gekomen;
wi peda waweléta warai of *waraiokáu,* zijn sago, hij disselt, hij heeft het afgemaakt;
wopeoto woduanga of *woduangokáu,* hij arensap tapt, hij heeft het reeds doen afloopen.

Voorts: *ibootóu*; *iraióu*; *iduangóu,* al klaar, af.

Het suffix *osi* beteekent „nog" en beantwoordt aan het Mal. *lagi.* De *o* van *osi* valt weg na tweelettergrepige woorden met eindvocalen *a, e* en *o*:

okere, drinken; *okerósi,* nog drinken;
iete, lachen; *ietósi,* nog lachen;
tike, zoeken; *tikési,* nog zoeken;
ese, halen; *esési,* nog halen;
paasana, slaan; *paasanósi,* nog slaan;
kula, geven; *kulási,* nog geven; enz.
ngoi o ngowakósi, ik, nog een kind zijnde;
o ngowakinósi, nog omtrent een kind zijnde (*ino* + *osi*);
o doguuruósi, nog een jongeling zijnde;
o pokorukósi wopiloko, vanaf den buik (geboorte) is hij blind = blindgeboren (*pokoro* + *uku* + *osi*); enz.

De ontkenning *uwa* + *osi* = *uwasi* is in beteekenis gelijk aan het Mal. *beloem,* nog niet:

totagiwási, ik ga nog niet, ik ben nog niet gegaan;
notoimuwási? heb je nog niet gepijld?
kouwási! nog niet!

Het suffix *oka* + *osi* = *okási* en geeft aan de handeling de beteekenis van: nog eerst, eerst nog:

potuluokási, eerst nog aanloopen, aangieren;
poidjakási, eerst nog koopen;
awi ngootiri wadiaiokási, hij maakt z'n prauw eerst nog in orde;
tomokurokási, asa totagi, ik zal eerst nog pruimen, dan zal ik gaan.

Het suffix *oli* beteekent: weer:

woouróli, hij loopt weer weg;
moelukóli, zij liegt weer;
joliosáli, zij keeren weer (landwaarts) terug (*lio* + *isa* + *oli*);
ibesakóli, het regent weer;
o pipi woikuláli, hij geeft me weer geld;
mogiookóli jadogo, zij doen er weer tien bij;
mamoióli, nog een keer;

De achtervoegsels *oka* en *ou* in verbinding met *oli*:

oka + *oli* = *okáli*; *oka* + *ou* + *oli* = *okauóli*:
o bonganóka wogogerokáli, hij zat alweer in het bosch; *wogogerokauóli,* idem, reeds weer;
jodadamokáli, zij waren alweer aan 't levenmaken; *jodadamokauóli,* zij waren reeds weer aan 't levenmaken;
ibesaokáli of *ibesakokáli,* het regende weer;
ibesaokauóli of *ibesakokauóli,* het was reeds weer aan 't regenen.

Het ontkenningssuffix *uwa* + *oli* = *uwáli,* weer niet;
uwa + *ou* + *oli* = *uwauóli,* al reeds weer niet;
wamotekuwáli, hij gaat weer niet mee;
wamotekuwauóli, hij gaat al weer niet mee;
nijoisenuwáli? hoort gijlieden weer niet?
nijoisenuwauóli, hoort gijlieden al reeds weer niet?

Al deze achtervoegsels behooren onder de *bijwoorden.* Tot deze laatste kunnen ook de volgende gerekend worden, welke tevens richtingaanduidende woorden zijn:

ino, hierheen, herwaarts;
nowosamíno, kom herwaarts binnen;
waeséno, hij haalt 't hierheen, herwaarts;
ino + *osi* = *inósi*; *ino* + *oli* = *inóli*; *ino* + *oka* + *ou* + *oli* = *inokauóli*:
jaasanósi, zij brengen 't nog hierheen;
jaasanóli, zij brengen 't weer hierheen;

jaasanokauóli, zij hebben 't reeds weer herwaarts gebracht.

Vervoeging:

una waino, hij (komt) hierheen;
una wainóu, hij (komt) al hierheen;
una wainokáu, hij is reeds hierheen (gekomen);

ika, daarheen, derwaarts:
nosireseníka, zet 't derwaarts uit den weg;
nijooaríka, loop hard derwaarts heen;

ika + osi = ikási; ika + oli = ikáli; ika + oka + ou + oli = ikakauóli.

Vervoeging:

muna maika, zij (gaat) derwaarts;
muna maikáu, zij (gaat) al derwaarts;
muna maikakáu, zij is reeds derwaarts (gegaan);

isa, landwaarts; *dina + isa = dinaisa,* dáár, aan den landkant;
wolíósa, hij keert naar den landkant terug;
isa + osi = isási; isa + oli = isáli; isa + ou + oli = isauóli.

Vervoeging:

ona jaisa, zij (gaan) landwaarts;
ona jaisáu, zij (gaan) al landwaarts;
ona jaisakáu, zij zijn reeds landwaarts (gegaan);

oko, zeewaarts; *dai + oko = daióko,* dáár aan zee;
ie, bovenwaarts; *daku + ie = dakuíe,* dáár boven;
uku, benedenwaarts; *dau + uku = daukúku,* dáár beneden;

Ook deze woorden kunnen dezelfde achtervoegsels hebben en vervoegd worden op gelijke wijze als bovengenoemde.

De ontkenning *uwa* staat achter deze woorden, hetzij deze als werkwoorden of als achtervoegsels voorkomen:

wainówa, hij (komt) niet hierheen; *wainowáu,* hij (komt) niet meer hierheen;
naadoniéwa, je kunt er boven niet bijkomen (*na + adono + ie + uwa*);
awi singína iomangiéwa, zijn verstand is niet tot boven toe vol;
o bonganisáwa jowosama ma o nguusumíka, zij gingen niet landwaarts het bosch in, maar ginds de alang-alang in;

daukúku waukúwa ma waiéno, daar beneden ging hij niet benedenwaarts, doch hij kwam bovenwaarts hierheen;
jobitjara josiado-adonikáwa, zij komen met hun spreken er niet aan toe (zij weten hun woord niet te doen).

Een tweede beteekenis van *ie* en *uku* is: een verhoogde graad, geheel en al, van top tot teen:

wotaro-taromíe, hij is in-zwart; *o are-aresíe,* de spierwitten (Hollanders); *kamamoíku,* ten eenemale;
josongenúku, zij stierven allen zonder uitzondering; enz.

Substantieven.

Behalve de onderscheiding van de geslachten mannelijk en vrouwelijk bij familiebetrekkingen, kent het Tab. geen woordgeslacht. De woorden om mannel. en vrouwel. individuen te benoemen, toonen hun geslacht bij de handeling, die door hen verricht wordt, terwijl de vrouwel. eigennamen van die der mannel. zich onderscheiden door voorvoeging van den aanwijzer *ngo,* welke nog weer wordt voorafgegaan door den zelfstandignaamwoordsaanwijzer *o,* hoewel deze laatste in de spreektaal meestal verwaarloosd wordt.

djodjo zonder partikel ter nadere geslachtsaanduiding (aldus in den vocativus) kan wezen, 1e oom, jongere broer van vader; 2e, tante, jongere zuster van moeder; 3e. schoonvader van de vrouw; 4e. schoonmoeder van de vrouw. In het 1e en 3e geval moet het geslachtspartikel dus worden: *o djodjo;* in het 2e en 4e geval: *o ngo djodjo.*

o ngo apu mi dou mosisouru, grootmoeder medicineert haar been. Vocativus: *apu, noidamaasi!* grootmoeder, wacht op me! *o aba o dowongiokoka wosupu,* vader is naar het strand gegaan. Vocativus: *aba, o daluku maeta!* vader, (geef me) een beetje arensap!

o ngowaka wimoi wotagi wodjaa, een kind, 'n hem, hij ging, hij netwerpen;
o ngowaka moi mosesara, een kind, zij veegde.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat een nadere aanduiding van het geslacht „kind" overbodig is.

Is geslachtsonderscheiding dringend noodig, dan zegt men: *o ngo-*

waka o nauru, kind-man, jongen; *o ngowaka o ngewéka*, kind-vrouw, meisje.

Mannel. eigennamen: *o Koránjo*; vrouwel. eigennamen: *o ngo Susugara*.

Het Tab. heeft geen algemeenen naam voor ons „broer" en „zuster". „Zijn zuster" is: *awi biranga*; „z'n zuster" is: *ma biranga*; „haar broer" is: *ami iranga*; „'r broer" is: *ma iranga*. Voorts onderscheidt het Tab. evenals het Mal. van beide geslachten „oudere" en „jongere" broer en zuster: *o ngo Ragáne ma riaka*, Ragane's oudere (zuster); blijft de naam weg, dan wordt ter nadere aanduiding gezegd: *ami riaka*, háár oudere (zuster).

o Pigu ma riaka, Pigu's oudere (broer);
o ngo Buséngi ma dodoto, Busengi's jongere (zuster);
o Rosa ma dodoto, Rosa's jongere (broer); enz.

Voor geslachtsaanwijzers bij dieren en enkele boomen en planten: *ma nauru* (Mal. *djantan*), mannetje; *ma bedéka* (Mal. *betina*), vrouwtje.

o boki ma nauru, kater; *o kaso ma bedéka*, teef; enz. „Jong" in 't algemeen is: *ma ngowaka*: *o titi ma ngowaka*, big; *o djara ma ngowaka*, veulen; *o namoro ma ngowaka*, kuiken.

Aangezien *ma ngowaka* ook een *sali* (wisselwoord) is voor *ma gosi*, ei, welk laatste woord tevens een verbloemde uitdrukking is voor testes, spreekt men nooit van *o namoro ma gosi*, kippenei, doch neemt voor „ei": *ma ngowaka* of het Tern. *boro*, ei: *o namoro ma boro* of: *o namoro ma ngowaka*, kippenei.

Om deze zelfde reden eischt de wellevendheid, dat men nooit zegge: *o Beláha ma ngowaka*, want dat zou niet zijn „Belaha's kind", doch „Belaha's jong" of „Belaha's testes". (Het Gal. heeft wel *ma ngopa*). Men moet dus zeggen: *o ngo Gisísi mi ngowaka*, Gisisi haar kind, en: *o Masi wi ngowaka*, Masi z'n kind.

De genitiefvorm *ma* wordt overigens, zooals reeds is aangetoond, bij alle familiebetrekkingen gebruikt, zelfs bij "z'n" of „'r moeder": *ma esa*, hoewel deze benaming ook kan beteekenen „vrouwtjesvarken", „zeug" en „vrouwtjeshert" (voor welke beide benamingen geen *bedéka* gebruikt wordt) en in 't algemeen „moederdier" beteekent.

o titi ma esa of alleen *ma esa*, vrouwtjesvarken, zeug;
o boki ma esa, moederkat; *o Dopu ma esa*, Dopoe's moeder.

Alleen voor „mannetjesvarken", „beer" heeft men *ma makoro.*

Het Tab. kent geen meervoudsvorm, zooals wij die bezitten; *o woa* kan zijn: „huis" en „huizen"; *o njawa,* „mensch" en „menschen"; *o gota,* „boom" en „boomen". Uit den zin moet het enkel- en meervoud blijken. Zegt men: *o wase tonikula,* dan kan dit beteekenen: ik geef je 'n hakmes, en: ik geef je hakmessen. Evenzoo: *o kaso tapaasana,* ik sla 'n hond, en: ik sla honden. Bij beide laatste voorbeelden zou het dus noodig zijn, nadere aanwijzing voor het getal te geven, ware het niet, dat men gewoon is, zich zoo concreet mooglijk uit te drukken, door te spreken over onderwerpen, die bekend verondersteld worden en om die reden alle omschrijvingen vermeden worden. Geeft men dus niet door een te benoemen getal den meervoudsvorm aan, dan weet ieder, dat er „'n hakmes gegeven wordt" of „'n hond geslagen wordt". Anders wordt dit, wanneer het voorwerp van handeling personen geldt, want dan komt enkel- en meervoud positief voor den dag: *o njawa tokimake,* „menschen, ik hen (eenigen) zag", aangezien door de invoeging van de objectexponent 3e ps. mv. *ki,* duidelijk die meervoudsvorm wordt aangegeven. Nog: *o njawa takibau,* „menschen, ik hen (velen) leen = roep om mij te helpen".

Zoo ook met het enkelvoud: *o njawa towisuloko,* „'n mensch,, ik hem opdraag"; *o njawa tomiasoko,* „'n mensch, ik haar roep".

Het te bepalen getal van het subject in den zin wordt (als het menschen geldt) door de subjectsexponent duidelijk aangetoond: *o Tjináka* of: *o Tjináka ma njawa jomawukunu,* China-menschen (Chineezen) zij verkoopen; *o Tjináka* of: *o Tjináka ma njawa imawukunu,* idem van eenige personen; *o Tjináka* of: *o Tjináka ma njawa wolutuokáu,* 'n Chinees, hij is verdronken.

Daarentegen bij dieren en zaken:

o kaso iodomo, de hond eet, de honden eten;
o boki ioara, de kat loopt weg, de katten loopen weg.

Verder blijkt enkel- en meervoud en geslacht uit het gebruik der bezittelijke voornaamwoorden: zie bij „Woordherhaling en Reduplicatie".

Samengestelde zelfst. n.w.

o dou-bedere (*dou,* voet; *bedere,* van *wedere,* stukgaan), naam van een zwam, welks sap de huid aantast;

o namo-nanási (*namo,* kip, vogel; *nanási,* ananas), naam van een japansche kip, welker veeren overeenkomst vertoonen met de ananasschil;

o pipi-duka (*pipi,* geld; *duka,* wrsch. van Mal. *toekar,* ruilen of *doeka,* verdriet), naam van Haantjes- en V.O.C.-duiten;

o sumáti-baru (*sumáti,* rijksdaalder, vgl. „mat" (spaansche); *baroe,* Mal. nieuw), dollar;

o dudu-esa (*dudu,* achter (Tern.); *esa,* oorsprong, moeder), ruggewervel;

o mokuru-teda (*mokuru,* betel; *teda,* uitstallen), naam, waarmee „gambir" wordt aangeduid;

o ngowaka-dowo (*ngowaka,* kind; *dowo,* verpleging), pleegkind;

o galu-wewe (*galu,* voorliggend, van *alu*; *wewe,* oom), voorouders;

o esa-moi (*esa,* moeder; *moi,* een), moeder-een = van één moeder, naam, waarmee stamgenooten worden aangesproken;

o dea-bobáu (*dea,* vader; *bobau,* van *bau,* leenen, in gebruik nemen, stief), stiefvader; enz.

Afgeleide substantieven.

Het Tab. heeft een aantal substantieven, welke onveranderd in werkwoordsvorm kunnen optreden:

nanere, droom; droomen; *sugara,* schop, krabber; uitglijden; *songene,* lijk; doodmaken, sterven; *manarama,* werk, arbeid; werken, arbeiden; *tounu,* ei van de boschkip (wisselwoord); ophoopen; *kinitara,* licht; licht zijn, licht worden; *palusu,* echo; antwoorden; *tonaka,* land; ebben, vallen van het water = zichtbaar worden van het land; *dobele,* de vloed; opkomen van den vloed; *morene,* verheuging; verheugd zijn; *idja,* koopprijs; koopen; *amoko,* grootte; groot zijn; *owa,* goedheid; goed zijn, enz.

De meeste afgeleide substantieven zijn van primaire w.w. afgeleid; sommige van adjectieven. Wat bij de afgeleide w.w. gezegd is over de verandering van de tenues in mediae, geldt ook bij de van w.w. afgeleide substantieven:

bairi, akker; van *pairi,* ontginnen;
boosuku, graf; van *poosuku,* begraven;
busuku, bindsel, pak; van *pusuku,* binden;
barene, opkomst (van de maan); van *parene,* opkomen;

beléta, het sagodisselen; van *weléta*, sagodisselen;
beoto, het arensaptappen; van *peoto*, tappen;
booteke, bron; van *pooteke*, breken, splijten;
balusu, volwassene; van *palusu*, antwoorden;
bidili, het losgelatene, loslater; van *pidili*, loslaten;
barene, restant, het overschietende; van *parene*, voorbijgaan, resteerend;
besesongo, bevel; van *wesesongo*, bevelen;
benga, pols; van *penga*, kloppen van de pols, polskloppen;
bedere, het stukkende, het kapotgegane; van *wedere*, stukgaan;
donga, kier, reet; van *tonga*, van elkaar wijken;
diái, vlakte, dal; van *tiái*, vlak-, gelijkmaken;
djobo, een greep, 'n handvol van; van *tjobo*, vastgrijpen;
darusu, schaduw; van *tarusu*, donker zijn, worden, donkeren;
demo, woord, gezegde; van *temo*, spreken, zeggen;
dino, weefsel; van *tino*, weven;
dege, drup, druppel; van *tege*, druppelen;
diikiti, hoest; van *tiikiti*, hoesten;
dingásu, helling; van *tingásu*, afhellen;
donaka, eb; van *tonaka*, 't ebt, 't land wordt zichtbaar;
diwa, het afgevallene (van vruchten); van *tiwa*, afvallen;
detoro, het afgepikte, restje; van *tetoro*, afpikken;
dagáli, plaatsvervanger; van *tagáli*, in de plaats geven voor, ruilen;
dulu, het overeenkomstige, het meest nabijkomende; van *tulu*, aanloopen, aangieren;
deturu, de door de van het dak afdruipende regenstralen uitgeholde, afgebrokkelde plaatsen rondom het huis; ook: het overstekende dakgedeelte; van *teturu*, afbrokkelen;
damunu, trom (het overdekte); van *tamunu*, dekken, overdekken;
dakoro, het geklop; van *takoro*, kloppen;
dadoko, wind; van *tadoko*, waaien;
ginitara, erf (het opengekapte); van *kinitara*, licht worden, open zijn;
gudóti, oorlog; van *kudóti*, oorlogen;
gimína, deel; van *kimína*, verdeelen;
gosiki, bad, badwater; van *osiki*, baden;
guriti, het aangeregene; van *uriti*, aanrijgen;

gutuku, padi-mesje; van *utuku*, padi-snijden;
gari, geween; van *ari*, weenen;
goóo, uitspruitsel; van *oo*, leven, uitspruiten;
goo, groei; van *oo*, leven, groeien;
getongo, scheur; van *etongo*, scheuren;
galu, inhak bij te vellen boomen; van *alu*, inhakken aan den valkant;
gurúe, begin; van *kurúe*, beginnen, aanvangen;
gudara, het wieden; van *udara*, wieden;
nagimi, schuld; van (Tern) *hagi*, schulden maken, poffen;
noboso, zucht, dikte; van *oboso*, zuchtig, gezwollen;
ngasiri, slok; *asiri*, slikken;
ngodomo, maal; *odomo*, eten;
ngokere, drinkgelag; *okere*, drinken;
nguuisi, bandjir; *uisi*, overstroomen;
ngomasa, adem; *omasa*, ademen;
ngomasa, strottenhoofd; *omasa*, ademen;
ngogoro, drooge moesson; *ogoro*, ophouden;
ngogu, stuk, brok; *ogu*, afsnijden;

Van adjectieven:
beréki, oudje; *peréki*, oud zijn;
beleluka, magerte; *peleluka*, mager zijn;
baili, restant, overschot; *paili*, over-zijn, teveel;
bolói, idem; *folói*, meer;
belesoko, vermoeidheid; *pelesoko*, vermoeid;
diimono, bejaarde; *tiimono*, bejaard zijn;
dubúso, zwaarte; *tubúso*, zwaar;
debini, reinheid; *tebini*, rein, schoon;
dootasa, kwaadheid; *tootasa*, kwaad zijn;
dingoono, kleinheid; *tingoono*, klein;
daromo, het zwart; *taromo*, zwart, donker (van kleur);
dereboko, het roode; *tereboko*, rood;
debeturu, luiheid; *tebeturu*, lui;
guata, kracht, sterkte; *kuata*, sterk-, krachtig zijn;
guusaka, ichtyosis; *kuusaka*, schurftig;
gipirini, dikte; *kipirini*, dik zijn;
guarene, licht, het lichte (tegenover zwaarte); *kuarene*, licht zijn;
gakuru, hoogte, lengte; *kakuru*, lang, hoog;
gurutu, verte; *kurutu*, ver;

gomuku, het rijpe, rijpte; *omuku*, rijp;
gou, onrijpheid; *ou*, onrijp;
garese, het wit; *arese*, wit;
guráti, curcuma; *kuráti*, geel;
gubáli, linkerkant; *kubáli*, links;
goosisi, wees. (in: *o ngowaka o goosisi*, weeskind); van *koosisi*, schraal, mager, er ongezond uitzien van boomen, planten, die teveel in de schaduw staan, woordelijk: eruit zien alsof 't „bepist" is, van *osisi*, pissen; enz.

Geredupliceerde substantieven, afgeleid van werkwoorden en duiden aan het voorwerp waarmee de handeling verricht wordt:
dadadoko, vuurwaaiertje; *dadoko*, wind; *tadoko*, waaien;
dadamunu, bedekking, overdekking; *damunu*, trom (wat overdekt is); *tamunu*, bedekken, overdekken;
dadakoro, klopper; *dakoro*, geklopt; *takoro*, kloppen;
babaasana, geesel, knuppel; *baasana*, gegeesel, slaag; *paasana*, slaan;
bubusuku, band, verband; *busuku*, pak, bindsel; *pusuku*, binden;
bebeléta, sagodissel; *beléta*, sagoarbeid; *weléta*, sagoarbeiden;
bibikiri, zeef; *pikiri*, zeeven;
gigikiri, afveger, dweil; *ikiri*, afvegen, uitwisschen;

(Zie verder sub 3 bij Woordherhaling en Reduplicatie).

Woordherhaling en Reduplicatie.

Van volledige woordherhaling kan alleen sprake zijn bij tweelettergrepige naamwoorden en werkwoorden, terwijl bij de woorden, welke meer dan twee lettergrepen tellen, een gedeeltelijke woordherhaling optreedt. Hoewel vormelijk van elkaar verschillend, komen beide vormen in beteekenis met elkaar overeen, vandaar dat niet elke vorm afzonderlijk kan behandeld worden.

Substantieven.

1. Bij de aanteekeningen van deze woordsoort is opgemerkt, dat het Tab. geen meervoudsvorm bezit, zooals wij die kennen. Toch heeft men in enkele gevallen een meervoudsvorm, welke door reduplicatie van de eerste twee lettergrepen gevormd wordt. Dit zijn de z.g. collectieven, waarvan slechts enkele vorbeelden voorhanden zijn:

ngowaka, kind, kinderen; *ngowa-ngowaka*, nakomelingen;
dangono, kleinkind, kleinkinderen; *dango-dangono*, nazaten, afstammelingen, nageslacht;
balusu, volwassene, volwassenen; *balu-balusu*, al de volwassenen van een dorp tezamen;
saeke, hoofd, hoofden; *sae-saeke*, al de hoofden van een land of gewest;
o Tonakamaesa ma sae-saeke jomatoómu, al de hoofden van Halemahera komen tezamen;
o Sabói wi ngowa-ngowaka o dekúka jomagogogere, het nageslacht van Saboi (Tabaroe-stamvader) heeft zich op de bergen gevestigd.

2. De volgende voorbeelden geven te kennen: gelijkende op de door het oorspronkelijk substantief uitgedrukte beteekenis:

gosomanga, krokodil; *gogosomanga*, schapenwolkjes (gelijkende op de geschubde huid van den kaaiman);
ngootiri, prauw; *o ngongootiri*, miniatuurprauwtje, ook: de holle zijde van den sagopalm-bladsteel;
o ugaka, suikerriet; *o uga-ugaka*, e.s.v. riet, gelijkende op suikerriet (geen Saccharum spontaneum L. d.i. *kakanoko*);
o bidoso, betel; *o bido-bidoso*, een boschvrucht (Piper miniatum Bl.) gelijkende op betel;
o tabáko, tabak; *o tatabáko*, een plant, welks blad op het tabaksblad gelijkt;
o igono, kokospalm; *o igo-igono*, een daarop gelijkende kleinere palm (Gal. *gogopóa*; Tern. *sibu-sibu*); Cyathea arborea Sm.
o giama, hand, arm; *o gia-giama*, de arm van de inheemsche viool;
o sinapani, snaphaan, geweer; *o sisinapani*, kindergeweertje;
o sidete, zeil (v.e. prauw); *o sisidete*, oorschelp;
o sidele, hanger, hangertje; *o sisidele*, oorlelletje;
o ngodówo, brandhoutrek, rookrek; *o ngongodówo*, sleutelbeen;
o sowoko, vrucht; *o sosowoko*, hiel van den voet; *o sowosowoko*, vruchtmotief in snijwerk;
o liwanga, gong, bekken; *o liwa-liwanga*, groene tor (die op lamplicht afvliegt en bromt als een gong);
o ngia, slang; *o ngia-ngia*, nagemaakte slang, motief in snijwerk;
o kaso, hond; *o kaso-kaso*, hondenbeeldje, nagemaakte hond;

o woa, huis; *o woa-woa*, huisje (speelgoed);
o namoro, hoender, vogel; *o namo-namoro*, nagemaakte vogel;
o njawa, mensch; *o njawa-njawa*, prent, beeld, pop.

3. Van werkwoorden afgeleide substantieven, aanduidende het voorwerp, waarmee de handeling verricht wordt:

gegesaka, wisscher, strijklap; *esaka*, wisschen, strijken;
dadapádu, drukker, een ding om te bezwaren; *tapádu*, drukken, bezwaren;
dudutuku, stamper; *tutuku*, stampen;
gagasidele, wieg, d.w.z. een aan balk of spant opgehangen sarong, waarin het kind „opgehangen" wordt; dus eigenlijk: „ophanger", van *kasidele* (*posikasidele*, eraan doen hangen) van *sidele*, hangen;
dadáwi, wimpers; *tawi*, oogknippen;
ngingitiri, slaap van het hoofd; *itiri*, bewegen;
gigiete, de 4 voorste tanden, die bij het lachen zichtbaar worden, dus: „lachers", van *iete*, lachen;
sasanguru, neus (wisselwoord voor *ngununu*); *sanguru*, snuffen; snuiven;
dudumutu, vingers (wisselwoord voor *rarága*); *tumutu*, wijzen;
gogonoko, plaats, waar water gehaald wordt; *onoko*, waterhalen;
sasakái, kookplaats, keuken; *sakái*, koken;
susugara, lepel; *sugara*, lepelen, opscheppen;
sesesara, bezem; *sesara*, vegen;
sisífo of *sisíwo*, knuppel; *sifo* of *siwo*, knuppelen;
sosonotoko, uitsnijder, beitel; *sonotoko*, uitsnijden, beitelen;
luluiti, strijkstok (viool), snijwerktuig; *luiti*, strijken, vioolstrijken, snijden;
babangini, onderstutter; *pangini*, onderstutten;
bobángu, boete, betaalmiddel; *fangu*, betalen;
gigirimanga, prop, kurk; *kirimanga*, van een prop, kurk voorzien, kurken;
didíni, naad; *dini*, naaien;
wawáko, draaier (werktuig om touw te draaien); *wako*, draaien;
didibáko, dwarslegger; *tibáko*, dwarsleggen;
dodotoko, leer, leering, onderwijs; *dotoko*, leeren;
loleoto, ankerplaats, haven; *leoto*, in een haven voor anker gaan;

guguiti, waterschepper, hoozer; *uiti*, uithoozen;
didiríne, beverigheid, gebeef; *tiríne*, beven;
lolómu, bijeenkomst; *lomu*, bijeenkomen, vergaderen;
loháhi, verzoek; *lahi*, verzoeken;
gagaatete, haak; *kaatete*, aan elkaar blijven haken, van *atete*, blijven haken;
bebéno, wand, deur; *beno*, wand, afsluiting maken, ook: sluiten;
niniwiti, slijpsteen; *iwiti*, slijpen, scherpen, aanzetten;
nanáo, onderlegger; *nao*, onderleggen;
ngangawene, kleedingstuk; *awene*, aantrekken, kleeden;
ngangaeme, tong (wisselwoord voor *asi-asiri*); *aeme*, likken;
asi-asiri, tong; *asiri*, slikken;
dadanuru, beschermingsteeken bij boomen, planten, enz.; *tanuru*, zulk een teeken plaatsen;
gigisoko, dweil, natte lap; *isoko*, wasschen van vaatwerk, enz.;
bobéro, groei; *fero*, groeien;
dodádi, wording; *dadi*, worden;
momóku, draagstok, pikoelan; *moku*, op den schouder dragen;
babarasa, wig, pen; *parasa*, inslaan, inpennen, wiggen;
babagara, bordenrek; *pagara*, op den buik liggen, vaatwerk enz. op den hollen kant leggen;
bobokusu, bezwering; *wokusu*, bezweren;
babatingi, voorbehoedmiddel; *batingi*, een grens, afscheiding maken;
o lari-lari, stelling voor het omkappen van boomen, waarvan men, zoodra de boom kraakt, afspringt; van Mal. *lari*, hardloopen;
o tawi-tawi, bliksem; *tawi*, oogknippen.

Adjectieven.

Geven te kennen: a. een versterkte graad van de hoedanigheid; b. worden als attribuut gebezigd. Hoewel in vorm gelijk, zijn de beteekenissen verschillend:

ami ngowaka isiri-siri, haar kind is erg ziek;
ami ngowaka isiri-siri geéna, isongenokáu, haar kind, dat ziek is (of: haar zieke kind) is gestorven;
awi saaka iamo-amoko, zijn passen, stappen zijn erg groot;
awi saaka iamo-amoko guúna kauginíka woboáno, hij, die met

die groote passen (hij, die stap-allemachtig) is gisteren hier aangekomen;

o kokonjówo ikukuarene, een pak sago, dat zeer licht is;

o kokonjówo ikukuarene geéna tongonáu, dat lichte pak sago is het jouwe;

o namoro ititingoono, een vogel, die zeer klein is;

o namoro ititingoono ge tatoimokáu, die heele kleine vogel heb ik gepijld; enz. enz.

Bijwoorden:

o wange-wange, overdag; (*wange*, dag, zon);

o obi-obiri, 's nachts; (*obiri*, nacht);

o wange ikokoróna, 's middags (precies);

o obiri igogoróna, 's middernachts (precies);

o wange ilenge-lenge, 's namiddags (wanneer de zon scheef staat);

itotoíngo, zeer lang (van tijd); *kangano-ngano*, zoo pas geleden, zoo eventjes (*kangano*, zooeven); *siika-ika*, voortaan; *siado-adoníka*, voor altijd.

Werkwoorden.

1. De eerste beteekenis is reeds behandeld bij de betrekk. vnw. en komt in beteekenis overeen met de deelwoorden.

2. Een duratief- en frequentatiefvorm:

ngaro wooa-oara ma wadaenúwa, ofschoon hij steeds hard liep, hij achterhaalde 't niet;

o ngowaka ni lukama kajodoa-doa, de kinderen beklimmen maar voortdurend je langsatboomen;

o kaso mahipo-hiporo, siadono masosongene, zij sloeg dien hond herhaaldelijk, totdat zij hem doodde;

o dadoko ihoa-hoa so o duriani kaitiwa-tiwáku, de wind is steeds aan 't blazen, zoodat de doerianvruchten maar herhaaldelijk naar beneden vallen.

3. In sterke mate:

ona joie-iete de ma dodogumúwa, zij lachen zóó, dat er geen eind aan komt;

manga damunu jatako-takoro, ma ilingi isiketíka, zij slaan zoo geweldig op hun trommen, dat het geluid overal heen weerkaatst;

jooru-oru de o moku-moku iparenúku, zij roeien zoo geweldig, dat de golven in (de prauw) slaan.

4. Een vierde beteekenis is: zich voordoen als; op z'n:

wokoa-koana, hij doet alsof hij vorst is, hij stelt zich als vorst aan, (van *koana*, vorst);

josae-saeke, zij stellen zich aan als hoofden, (van *saeke*, hoofd);

jokoko-koko, zij gaan uit vampyren, zij doen zich als vampyr voor, (van *koko*, een nachtvogel, die als vampyr gedoodverfd wordt);

wosusuúru (van *Suúru* = Saoe), hij spreekt op z'n Saoesch, hij spreekt de Saoesche taal;

wotatabáru (van *Tabáru*), hij spreekt Tabaroesch;

poibu-ibu (van *Ibu*), Iboesch spreken;

ona jototodóre (van *Todóre* = Tidore), zij spreken Tidoreesch.

Bijvoeglijke naamwoorden.

1. De bijv.nww. worden gevormd, evenals de werkwoorden bij de vervoeging, door voorvoeging van de pers. vnww. Hoewel zij niet als w.w. beschouwd worden, zijn zij in vorm daaraan gelijk:

guúna wopululunu, die hij, hij is dik;

muna mopelelaka, zij, zij is mager;

o Suuróka o njawa jotingoono, de Saoeërs, (zijn) menschen, die klein zijn;

masira mijosolimóngo, neéna mijotjawáro, vroeger waren wij dom, thans zijn we verstandig;

o woa itero, het huis is mooi;

o tapaki ipepéke, de weg is vuil;

o sarimi ge itipóko, die pagaai is kort.

2. a. In attributieve beteekenis; b. ter versterking van den graad van hoedanigheid worden zij geredupliceerd:

wokaku-kakuru guúna kawaadoniéwa, die lange kan er zelfs niet bij (reiken);

ni kaso igoli-goli geéna ma ingiri itodo-todomo, die bijtende hond van je, z'n tanden zijn zeer scherp;

ami biono ibango-bangoro, haar gelaat is zeer schoon.

3. Door de vorming met den genitiefaanduider *ma* (en de bezitt. vnww) worden ook adjectieven gevormd, die in vorm substantieven zijn, doch in beteekenis adjectieven:

o ngowaka itingoono, 'n kind is klein;
o ngowaka madingoono, de kleinheid van 'n kind = 'n klein kind;
o soana ipiakoro, 't dorp is uitelkaar gegaan;
o pipi mabiakoro, de verkleining van geld = verkleind geld = klein-geld;
o njawa joodumu, menschen alle;
awi roese mangodumu, de heelheid van z'n lichaam = een geheel lichaam (zonder lichaamsgebreken);
o pipi mangodumu, heel-, groot-geld;
o nauru jokudái, mannen, zij (zijn) veel;
o ngeweka manga gudái, vrouwen hun veelte = veel vrouwen; enz.

4. De stoffelijke bijv.nww. worden gevormd door samenstelling met het substantief, waarbij het attribuut ook in substantiefvorm optreedt:

o ali-ali o saaka, 'n zilveren ring;
o woa o teto, 'n steenen huis;
o dodóku o gota, 'n houten brug;
o bebéno o tonga, 'n bamboe-bewanding, wand van bamboe;
o saeke o gurátji, 'n gouden hoofd;
o kapali o besi, 'n ijzeren schip;
o njawa-njawa o sutaráa, 'n zijden pop.

5. Afgeleide adjectieven worden gevormd door voorvoeging van het geredupliceerde prefix *ka* en hebben de beteekenis van onze met -ig gevormde adjectieven:

ikakateto, steenachtig; *ikakasurono,* gaterig, met gaten; *ikakatingásu,* hellingachtig, met hellingen; *ikakasisika,* doornig, doornachtig; enz.

Vergelijking.

Ons „even", „gelijk" wordt weergegeven met *tero,* gelijk; *matero,* zich gelijk; *imatero,* 't zich gelijk; versterkte vorm met *ka*: *kaimatero,* precies, juist zich gelijk.

touna wi ilingi de o ngewéka mi ilingi imatero, zijn stem(geluid) en een vrouw haar stem zijn zich gelijk;

of: *touna awi ilingi imatero o ngewéka mi ilingi*, zijn stem is gelijk aan de stem van 'n vrouw;

onana Domáha ona manga biono kaimatero, de gezichten van de Domaha's zijn precies aan elkaar gelijk.

„Evenals", „gelijk aan", „alsof", „zooals", vormt men met het woordje *iso* of *isoka*: *tjei, nomatotéru iso ngona o koana*, foei, je stelt je aan alsof je een vorst waart;

isoka ni dea wonisidemo, kogeéna namoteke, zooals je vader 't je aangezegd heeft, aldus volg het op:

ma beréki gumúna mi ilingi isoka o tokata, de stem van dat oudje is gelijk (evenals) aan de stem van een vampyr.

De zin: „jouw huis is grooter dan het mijne", kan op verschillende wijzen weergegeven worden.

B.v. *tongoi i woa de tongona ma, tongona iamoko*, mijn huis en 't jouwe, doch het jouwe is groot(er); of: *tongoi i woa ma, tongona iamoko*, mijn huis, doch 't jouwe is groot(er).

Deze beide vormen doen dienst om den comparativus weer te geven. Zoo ook het woordje *foloi*, meer, doet als zoodanig dienst:

o Suuróka de o Tabaruóka, ifolói o Tabaruóka manga adati itero, de Saoeërs en de Tabaroes, meer juist is de adat der Tabaroes;

o Bitíe de ngo Buséngi, ifolói ngo Buséngi mi gumuru, Busengi is ouder (meer oud) dan Bitië.

Bij telwoorden gebruikt men *ipaili*, 't is er boven, 't is meer: *o rupía monaoko de o liári monaoko, ipaili o liári*; of: *o rupía monaoko ma ipaili, o liári monaoko*, 20 realen zijn meer dan 20 gulden.

Bij den excessief en superlatief doen dienst het suffix *oli*, weer, nog weer; *ikudái*, veel; *ikukudái*, zeer veel; en de reduplicatie van het adjectief:

ni mongóo iamokóli, jouw vadem is te groot, veel te groot; *tongomi mia aha ma touna ikukudái*, hij heeft de meeste sagotuinen van ons.

TABAROESCHE VOLKSVERHALEN.

1. O Tabadiku ma ngadje-ngadje.

Masira mimoi o njawa moasa, asade ami wange jaadonokau so mi woaka mogogere de misingowaka o tabadiku o owa moi de Tabadiku geena ingose ma esaka, womisuloko: «Naie ma koana o wange-ma-njonjie de nogaasoko wi ngowaka o mosolese, la o dodoto tomimodoka!»

De muna maie so maadonokau, awi ngoranoka momaokóde de ma koana womisano: «Ngona naino so ani susa okia?» — Muna mongose: «Kouwa djou, tosusa okiawa: ai naoko de maena, ai inomo de maena, ai peda de maenali, toniado-adonuwa ma toniadono so toniadono la ai Tabadiku woisuloko ngonaka tobitjara!»

Koge ma dea wokisano wokinoi-noimi jabutanga ma, kajooluku. Iduangino ma dea womisanoli manga dodotika de mongose: «Oe tomodeke!»

Kogeenade mi riaka jotemo:

1. Verhaal van Tabadikoe.

Vroeger was er een zekere (vrouw), die mensch-droeg (zwanger was) en toen haar dag daar was, zat zij in haar huis en baarde een geleding tabadikoe (bamboe) en Tabadikoe zei tot zijn moeder: «Ga opwaarts naar den vorst van het Oosten en vraag van zijn zeven maagd-kinderen, opdat ik de jongste trouwe!»

En zij ging opwaarts en toen zij aangekomen was, stond zij voor de deuropening en de vorst vroeg haar: «Wat is je zorg, dat je hierheen komt?» — Zij zeide: «Toch niet heer, ik heb geen zorgen: mijn visch is er (ik heb visch) mijn rijst (eten) is er, ook mijn sago is er, ik ben wel niet gewoon bij je te komen, doch ik ben tot je gekomen, aldus kom ik tot je, want mijn Tabadikoe zendt mij om met je te spreken!»

Aldus de vader vroeg hun zessen een voor een, doch zij wilden niet. Toen dat voorbij was, vroeg de vader ook haar jongste (zuster) en zij zei: «Ja, ik bewillig (stem toe)!»

Aldus zeiden haar oudere (zus-

«Tjei, o Tabadiku ma ngogu so wonimodeke?» — Manga dodoto mongose: «Ngone pongose jaowa de o balusu jomodeokau so ngone o ngowaka pokisingounuwa paakunuwa!»

ters): «Foei, een stuk bamboe ben jij terwille?» — Hun jongere (zuster) zeide: «Wanneer wij zeggen, dat 't goed is en de ouderen (ouders) hebben reeds toegestemd, dan zijn wij kinderen tot niet-gehoorzamen aan hen niet in staat!»

Iduade ma dea o Tabadiku ma esa womisuloko, womidongose: «o Tabadiku wonieseno la waie jomodoka!» -- Asade mauku, maika de una womaiduka de ma esa mongose: «Ei Tabadiku, nomomiki la potagi, ma koana woniasoko!» — Dua asa ma esa o kiarono maese, o Tabadiku midonoa geenaku so jotagi. Ma esa misano: «Ani dodai naasawa?» O Tabadiku wosango: «A kede, tamadakau: ai dou ma iiwa, ai giama ma iiwa, ai saeke ma iiwa!»

Daarna droeg de vader T.'s moeder op, hij zeide tot haar: «Ga T. hierheen halen, opdat hij opwaarts kome en zij trouwen!» — Toen ging zij afwaarts, ging derwaarts en zijn moeder zeide: «He T. sta op, opdat we gaan, de vorst roept je!» — Daarna nam zijn moeder een draagkorf en zette T. daarin en zij gingen. Z'n moeder vroeg hem: «Neem je je kist (mand, doos) niet mee?» T. antwoordde: «Och wat, die heb ik achtergelaten: mijn beenen zijn er immers niet ('k heb immers geen beenen), mijn handen zijn er immers niet, mijn hoofd is er immers niet!»

So ona jaie o ngekomo ma-aakoka o Tabadiku wongose: «Eme, noiiunikasi, imaeke!» -- De muna ami kiaronoka midosongodauku.

Zoo gingen zij opwaarts en aan 't eind (oog) van den weg zei T.: «Moeder, verberg me, mij schaamt!» - En zij stopte hem beneden in haar draagkorf.

Iduanga ma esa maie de ma koana wosano: «o Tabadiku kiaka?» -- Muna mongose: «Naga o ngekomo ma-aakoka womaiunika!» -- Koge ma koana wi ngowaka o mosolese goona wokiasokino joodumino o kurusiioka jomafatoka de wosano: «o Tabadiku ma esa kiaka?» — De o gi-

Daarna ging zijn moeder opwaarts en de vorst vroeg: «Waar is T.?» Zij zeide: «Hij heeft zich aan 't eind van den weg verborgen!» Aldus de vorst riep zijn maagd-kinderen allen bijeen, zij zetten zich in een rij op stoelen en hij vroeg: «Waar is T.'s moeder?» En een slaaf zeide hem aan: «Zij

laungu widongose: «o Tabadiku mieseno, itoingowa joboau!» — De muna moboakau, ami kiarono manoa o tonauku, asade o Tabadiku migoraka minoa o tonauku de o mosolese goona wisiiete de wosupu.

Iduangino jongoamoko ma, o Tabadiku wiiwa. Jongoamookau, asade joodomo de ma riaka jotemo: «Tabadiku ma wekata de ni dungunu o tonaoka nijomasidiai la nia due o sasawi!»

Koge manga dea wokidongose: «Ngaro o tonaoka joodomo ma, o dueku josiodomo!» — Ma riaka ma jooluku so ona ka o sasawiku josiodomo, ma riaka joodumu o amaoka joodomo.

Geenaka ma koana wimoi awi ngowaka o doguuru woboano de jomalomuno o amaoka joodomo. Joodomo joduangou de wolioka dau mi kiaronuku, asade ma esa de ma dungunu jolio dau manga woaka. O Tabadiku de ma esa manga woa madorou, ma katu ma iiwakau so ka o toraoka. Dau manga woaka jaadonokau, manga obiri modidi de ma dea, ma koana o wange-masiwarino guuna wokisuloko:

haalt T. herwaarts, niet lang meer of zij zijn er al!» — En toen zij gekomen was, zette zij haar draagkorf neer op den grond, nam T. op, en zette hem op den grond en die maagden lachten hem uit, zoodat hem schaamde en hij naar buiten ging.

Na deze trouwden zij, doch T. was er niet (bij tegenwoordig). Toen zij dan getrouwd waren, aten ze en de oudere (zusters) zeiden: «Echtgenoote van Tabadikoe, (jij) en je schoonmoeder, jelie moeten maar op den grond voor jelie gereed zetten, want jelie borden zijn klapperdoppen!»

Aldus zei hun vader hun aan: «Ofschoon ze op den grond eten, doch laat ze van borden eten!» — De oudere (zusters) toch weigerden, zoodat zij slechts uit klapperdoppen aten, al de oudere (zusters) aten aan tafel.

Toen kwam er een zeker koning z'n jongeling-kind en zij kwamen bijeen en aten aan tafel. Al klaar zijnde met eten, keerde hij terug afwaarts in haar draagkorf, vervolgens de moeder met de schoondochter keerden terug afwaarts naar hun huis. Het huis van T. en z'n moeder was een bouwvallig (slecht) huis, de dakbedekking was er af, zoodat er alleen dakspanten waren. Toen ze beneden aan huis waren aangekomen na (hun) twee nachten, droeg de vader, de vorst van het Oosten, hun (d.w.z. zijn zes dochters) op:

«Nijauku la de o Tabadiku ma wekata miniasano la o basutangi nijodoa!» — Ikinitaroka ena jauku ma koana wi besesongo jaasa. Jaadonuwasi to ona manga woaka de joasoko: «Tabadiku ma wekata-ee! naino la o basutangi podoa, la nanga dea wowesesongo: uwa ma owa, iti ma diwa nomanguunu!»

«Gaat afwaarts, opdat je T.'s echtgenoote hierheen haalt, opdat jelie manggoestan (vruchten) klimmen!» — Toen het licht was (m.a.w. den volg. morgen) gingen zij onderwijl afwaarts en brachten het bevel van den vorst over. Zij waren nog niet gekomen aan hun huis of zij riepen: «He echtgenoote van T.! kom herwaarts, opdat we manggoestans klimmen, want onze vader beveelt: niet de goede (ongeschonden vruchten), enkel maar de afgevallen (moogt) ge voor je oplezen!»

Geenakade ma dungunu mi kiarono madorou matai de momoteke; o kiarono matai-tai geena madodaka o sasawi moi modonoaku. Iduangino o basutangi jodoa so ma diwa ge momanguunu, de ma koana wimoi woboa o djaraku woparene. Woboakau de ona jabutanga wiriwako; wiriwakoka de wikula woodomo ma woodomo wooluku, duga waeseno de awi saekie watami de wanoa awi taratibi ma dekuka. Geenaka de mariaka misuloko: «Ei Tabadiku ma wekata! tongomi waoluku so ngona wonikula ni sasawiku la waodomo ni kia, ena tongomi waoluku!»

Toen droeg zij haar schoonmoeders versleten (oude) draagkorf op den rug en zij volgde (hen); in de draagkorf, die ze op 'r rug droeg, deed ze een klapperdop. Daarna klommen ze manggoestans en de afgevallen (vruchten) las zij voor zich op, en een zeker vorst kwam er aan, een paard berijdende. Hij gekomen zijnde, zoo werd hij door hun zessen gegooid (met de schillen); zij hadden hem gegooid, toen ze hem (vruchten) te eten gaven, doch hij weigerde, enkel nam hij ze aan, zette ze op z'n hoofd en legde ze boven op zijn schoot. Toen droegen de oudere (zusters) haar op: «Zeg, T.'s echtgenoote! van ons weigert hij 't, dus geeft jij 'm op je klapperdop, opdat hij wat van je ete, want 't onze weigert hij!»

Koge o Tabadiku ma wekata mikula de wadawongino waodomoka. Waodomokau, ma riaka

Aldus T.'s echtgenoote gaf hem en hij nam 't in ontvangst en hij at 't. Toen hij gegeten had, de

witimaju so wadawongino ma womokuruwa. Ona jotemo: «Ei Tabadiku ma wekata, ngona ni kia wonitimaju la womokuru!» Muna mikulaka de wamokuroka, iduade o woaka wolio.

oudere (zusters) gaven hem te pruimen en hij nam 't in ontvangst, doch hij pruimde niet. Zij zeiden: «Zeg T.'s echtgenoote, geef jij 'm wat van je te pruimen, opdat hij pruime.» Zij gaf hem en hij pruimde 't, daarna keerde hij naar huis terug.

Asade onali jolio jomakamoteke de o Tabadiku ma wekata, ona josira-sira ma o Tabadiku ma wekata motutuuru. Dua asa jaoko o ngekomo ma-aakoka de josigasoko: «Ei Tabadiku! ni wekata dina ngano o koana moi woboa de miwako-wako!» — ma kaona joeluku, ena kaona wiwako-wako.

Toen keerden ook zij terug, elkander volgende, ook T.'s echtgenoote, zij gingen vóór (eerst), doch T.'s echtgenoote achteraankomende. Daarna gingen zij zeewaarts en aan het begin van den weg schreeuwden zij (van verre): «He Tabadikoe! zooeven heeft je echtgenoote landwaarts, een vorst, die daar kwam, gegooid!», doch zij logen slechts, want zij waren 't die gooiden.

Iduade o Tabadiku wongose: «Mowako-wako ma idooawa, ngaro womiasa la womimodoka ma ngoi todooawa, ngoi ka o tabadiku ma ngogu de!» —, momongo ena kangano ka o Tabadiku.

Daarna zei T.: «'t Doet er niets toe of zij gooiende was, al had hij (nl. de vorst) haar ook meegenomen en haar getrouwd, doch ik trek me d'r niets van aan, ik ben slechts een brok bamboe! —, terwijl het zooeven wel degelijk Tabadikoe was.

De ona jabutanga jolio daku manga woade, siadono o obiri modidi asa manga dea wokisulokoli, wokidongose: «Nijauku la o Tabadiku ma wekata miniasa la o lukama nijodoa, ena iti ka ma diwa momanguunu!»

En zij zessen keerden boven naar hun huis terug, totdat na twee nachten hun vader hun weer opdroeg, tot hen zeggende: «Gaat afwaarts, opdat ge T.'s echtgenoote haalt, opdat ge langsat (vruchten) klimt, terwijl zij enkel de afgevallen (vruchten) voor zich mag oplezen!»

Koge ona jauku manga woa jaadonuwasi de joasoko: «Tabadiku ma wekata, nainosi la o lu-

Aldus gingen zij afwaarts, nog niet tot aan hun huis aangekomen zijnde, riepen zij: «T.'s echtge-

kama padoa; nanga dea wowesesongo: iti ka ma diwa momanguunu!»

noote, kom nog 's herwaarts, opdat we langsat (vruchten) klimmen; onze vader beveelt: enkel de afgevallene (moogt) ge voor je oplezen!»

Kogeenade ma dungunu mi kiarono madorou momadatai de mi sasawi madodaka modonoa so momoteke.

Aldus haar schoonmoeders versleten draagkorf droeg ze met zich mee en haar klapperdop legde ze er binnen in en zij volgde.

Iduangino o lukama jodoa, ka ma diwa momanguunu, siadono mi kiarono ade iomanga. Asade ma koana wimoi woboali, o djaraku woparene. De o djara ma dadamunu ge ka o ilang-gumilang de ma koana wogogere o djara ma dekuoka de awi badju de awi mosa o ilang-gumilang kaimatero o djara ma pake. Ma koana guuna woboano de wiriwako; wiriwakowakoka de wikula woodomo ma, woodomo wooluku, duga waeseno de awi saekoka watamide de wanoa awi taratibi ma dekuoka.

Daarna klommen zij langsat vruchten en zij las slechts de afgevallene op, totdat haar draagkorf bijna vol was. Toen kwam de zekere koning er weer aan, gezeten op een paard. En het paardendek was enkel schittering en de koning zat bovenop het paard en zijn baadje en zijn sarong was 'n schittering precies 't zelfde als het paard z'n dek. Die koning kwam herwaarts en zij gooiden hem; hem voortdurend gegooid hebbende, gaven zij hem te eten, te eten weigerde hij, enkel nam hij 't tot zich en zette 't op z'n hoofd en legde 't bovenop z'n knieen (schoot).

Geenakade ma riaka misuloko: «Ei Tabadiku ma wekata, tongomi waoluku so ngona wonikula ni sasawiku la waodomo ni kia, ena tongomi waoluku!» — Asade o Tabadiku ma wekata mikula de wadawongino de waodomo. Waodomokau de ma riaka witimaju so wadawongino ma womokuruwa de ona jongoseli: «Tabadiku ma wekata, salingou ni kianikia wonitimaju la womokuru!»

Toen droegen de oudere (zusters) haar op: «Zeg T.'s echtgenoote, van ons weigert hij 't, dus geef jij 'm op je klapperdop, opdat hij wat van je ete, want 't onze weigert hij!» — Toen gaf T.'s echtgenoote hem en hij nam 't in ontvangst en hij at 't. 't Gegeten hebbende, gaven de oudere (zusters) hem te pruimen, dus hij nam 't in ontvangst, doch hij pruimde niet en zij zeiden weer: »T.'s echtgenoote, je behoort 't een of ander

van je 'm te pruimen te geven, opdat hij pruime!»

De muna mikula de wamokurokau, iduade dai awi woako wolio.

En zij gaf 'm en hij pruimde 't, daarna keerde hij zeewaarts naar z'n huis terug

Geenaka onali jolio josira-sira ma o T. ma wekata mokisiduuru.

Toen keerden ook zijlieden terug, zijlieden voorop, doch T's echtgenoote kwam achter hen aan.

Dua asa o ngekomo ma-aakoka jaadonokau de josigasoko jotemo: «Ei T. ani wekata dina ngano o koana moi woboa de miwakowako!» — Asade o T. wongose: «Mowako-wako ma idooawa, ngaroko miasa la mimodokaka ma ngoi todooawa: ngoi ka o tabadiku ma ngogu de!» — momongo ena kangano ka o Tabadikoe.

Even later aan het begin van den weg, zij reeds aangekomen zijnde, beriepen zij, zij zeiden: «Zeg T. je vrouw zooeven daar landwaarts, 'n koning kwam er aan en zij gooide hem maar!» — Toen zeide hij: «Al gooide zij ook, doch het is niets; ofschoon hij haar nam opdat hij haar trouwde, doch ik trek me de'r niets van aan: ik ben toch maar een stuk bamboe!» — terwijl het zooeven toch Tabadikoe was.

Iduade ona goona jolio daku manga woade, siadono o obiri modidioli asa daukuku jotagiokali jamoteke manga dea wi besesongo, wokisidemo: «Nijauku la o T. ma wekata miniasa la o duriani nijodoa!»

Daarna keerden zijlieden boven naar hun huis terug, tot na twee nachten weer, gingen zij weer afwaarts, zij volgden op de bevelen van hun vader, die tot hen gezegd had: «Gaat afwaarts opdat ge T.'s echtgenoote haalt, opdat ge doerianvruchten klimt!»

Asade ona jotagi jaika de manga dodoto miasoko, midongose: «Ei T. wa wekata, naino, o duriani podoa, nanga dea wonasibesesongo iti ka ma detoro nomanguunu!» — Kogeenade manga dodoto mopalusu, motemo: «Kanijosirau la ngoi toetokosi, tạbootokau asa totuuru!»

Toen gingen zij derwaarts en zij riepen hun jongere (zuster), haar aanzeggende: «Zeg, T's echtgenoote, kom herwaarts, laat ons doerians klimmen: onze vader beveelt ons, alleen de (door de vogels) aangepikte mag je voor je oplezen!» — Aldus hun jongere (zuster) antwoordde, zij zeide: »Ga jelie maar al vooruit, want ik ben aan 't sagobakken, ben ik er reeds

Jaisa de ona jodoa, iduade muna motuuru la o ngekomo magoronaka maisa de momaooko de moisene daioko isoka o sinapani moi ipotoka. Dua asa o djara geena iboasau ma muna mimakewa.

Iduanga de dina ipasaokau, muna molio dai mi woako; mimakewa so midootasa. Asade mogilagila mositaulu ma tabadiku ma ngogu ge, iduade ena ma ngogu jaukuokau. Itoingowa de una woboa, ena ma tabadiku jaukuokau so una wongose: «Nanga laha ka nanga bionikasi de ngona natoaokau!» — Kogeenade ma tabadiku ma puku ipotoka de manga woa madorou ge imangali o falamari. De ma esa muna monisuokau so wi sapato womisikapeta de muna momao, womidongose: «Ngona nonisuku ikudai, so nanga laha ka nanga bionikasi de matoakokau!» — Iduade o T. ma esa momorene ami ngowaka ka o tabadiku ma ngogu de neena o njawakau.

mee klaar, dan pas kom ik achteraan!»

Landwaarts gingen zij en zij klommen (vruchten), daarna kwam zij achteraan, want onderweg (halverwege) landwaarts gaande, poepte zij en zij hoorde daar aan zee alsof er een geweer werd afgeschoten. Even daarna dat paard kwam er landwaarts reeds aan, doch zij zag hem (Tabadikoe) niet.

Vervolgens toen het (paard) daar voorbijgegaan was, zij keerde zeewaarts naar haar huis terug, zij hem niet ziende, was ze toornig op hem. Dan zij dadelijk deed dat stuk bamboe branden, daarna dat stuk had reeds vuur gevat. Niet lang daarna en hij (Tab.) kwam eraan, terwijl dat stuk bamboe verbrand was, dus hij zeide: «Ons geluk was nog vóór ons (hadden we nog in het vooruitzicht) en jij hebt dat reeds afgebroken (d. i. doen aanbreken door dat stuk tabadikoe te verbranden)!» — Aldus sprongen de geledingen met een slag uitelkaar en hun leelijke huis veranderde zich in een steenen huis. En z'n moeder zij, zij sliep, dus hij schopte z'n schoen tegen haar aan en ze werd dat gewaar (werd wakker), hij tot haar zeggende: «Jij slaapt maar veel, ons geluk lag nog vóór ons en zij heeft het reeds afgebroken (doen aanbreken)!» — Daarna verheugde T's moeder zich, dat haar kind, slecht een stuk bam-

boe zijnde, thans mensch was geworden.

Geenaka ma toróa woisene wi woa wosingali o fala-mariokau so wotemo, o T. waie la wi sumu wodiai.

Toen z'n schoonvader hoorde, dat hij (T) z'n huis had doen veranderen in een steenen huis, zeide hij, dat T. opwaarts moest komen, opdat hij z'n put zou maken.

Koge o T. to una wi njawa wokisuloko jaie jongose, dua o obiri, nako o duturu ipotoka de o tawi-tawi de o besaka de o rato ikudai, uwa witodokana. Itarusokau de o duturu ipotoka de o tawi-tawi masala, o besaka isoka o wadengoka jatakuaa de o rato isiapoto, asade ikinitaroka de womomiki de wamake iraiokau, ena o sumu madatekino ma dadamunu o ilang-gumilang, ma siasia ka o guratji de ma gumini ma ka o guratji ifaraku.

Aldus T. zond zijn menschen (dienaars) opwaarts, zij zeiden, wanneer 't straks nacht is en de donder ratelt en 't weerlicht en 't regent en er is geweldige storm, dat hij dan niet moest schrikken. Toen het reeds donker was, knalde de donder en 't weerlichtte verschrikkelijk en 't regende alsof ze water-bamboes schuin hielden (d. i. 't goot bakken van den hemel) en de storm was geweldig; vervolgens toen het dag was, stond hij (de schoonvader) op en hij zag, dat hij (n.l. de put) reeds gereed was; op zij van den put lag het blinkende deksel (van den put), de waterschepper van enkel goud en het touw zelfs van louter goud.

Iduanga de ma toróa wowesesongo, awi sumu iraiokau so o lasinári moi woisidingotie de awi kianikia woisidingotie. Geenakade wasao de wowesesongo: «Wasose so uwa ma dudunoka ma doka awi ngiioka asa wapelenga!» — De ona jaotakie de una wotemo: «Neenadau ka okiaso madudunoka uwa papelenga?» — Iduade wapelenga. Wapelengakau de una witodokana, siadono wosenewutuokau. Asade wi njawa jauku

Vervolgens de schoonvader beval, nu zijn put reeds klaar was, dat hij mij nu een sirihpinangdoosje opwaarts zende en het een en ander van hem opwaarts zende. Toen pakte hij (T.) dat in en beval: «Maakt hij 't open, laat (dat dan) niet van achteren (d.i. achter het huis) gebeuren, doch daar in zijn kamer dat hij 't openmake!» — En zij brachten 't opwaarts en (de schoonvader) zei: «Hier maar (openen), waarom

jongose o Tabadikuka: «Ni toroa wosenewutuokau!» — De o T. wotemo: «Ngoi towesesongo ato uwa madudunoka wapelenga la doka wi ngii madodaka ma wongakuwa!» — Dua asa o T. waie de o akere widiai so womomiokau, asade wolio wi woako.

Iduangino ma riaka goona mituluoli, joasoko: «Ei T. ma wekata, naino la o buaele poutuku!» — So muna momoteke, jaisa o buaele joutuku. Joutuku-de o ngia ma arukuku midingitomo; midingitomuku de o teto misitapadu, dua ma riaka jabutanga joliou o woako. Jaboako so o T. wokisano: «So ania dodoto kiaka?» — De ona jopalusu: «Nagaoko moliokau!» — Asade ona jabutanga goona jolio de o T. manga rio wanonu, waisa ena wamake mi utu isodoade o aruku madodaka. Iduade womitobakie de o akere womidiai so mamanakokau so joboa imatuo-tuono manga woako. Joboa imatuotuono de ma riaka josano: «Asitaga, nosongenokau, idooaso nijomatuo-tuono?» — Asade o T. wotemo: «I wekata la tomisiduuruwa?» — De munali mo-

van achteren het niet (mogen) openen? — Daarna opende hij 't. Hij had 't geopend en hij schrikte, zoodat hij bewusteloos was. Toen gingen zijn dienaars afwaarts, zeggende tot T.: «Je schoonvader is bereids bewusteloos!» — En T. zei: «Ik beval namelijk, dat hij 't niet achter ('t huis) zou openmaken, maar binnen in zijn kamer, doch hij geloofde niet!» — Even daarna ging T. opwaarts en bewerkte hem met water en hij (de schoonvader) stond weer op en hij (T) keerde zeewaarts naar zijn huis terug.

Toen dat voorbij was, zij, de oudere (zusters) gingen bij haar (de jongere zusten) aan, zij riepen: «Zeg T. echtgenoote, kom herwaarts, opdat we dekbladeren plukken!» — Dus zij volgde, zij gingen landwaarts en plukten dekbladeren. Zij plukten en duwden haar beneden in een slangenhol; ze hadden haar naar beneden geduwd en bedrukten haar met 'n steen, daarna de zes oudere (zusters) keerden al terug huis-zeewaarts. Zij kwamen zeewaarts aan, dus T. vroeg hun: «He, waar is jelie jongere (zuster)?» — En zij antwoordden: «Ze keert reeds zeewaarts terug!» — Toen zij, zij zessen keerden terug en T. volgde hun voetspoor, hij ging landwaarts, zie, hij zag heur (zijn vrouws) haar glijdende boven in het hol. Daarna trok hij haar eruit en bewerkte haar met water en zij

temo: «I rokata la mimatuo-tuonuwa?»

Iduangino manga obiri modidi daukuku jotagiokali la ona miasa, bari o ouku joogu. Joogu iduangou so o ounu ma liwunuku midingitomo de midamadaka, asade jolio manga woako. Jaoko de o T. wosano: «Kiaka nia dodoto?» — Ona jongose: «Nganosi moliokau!» — Iduade manga rio wanonuoli, waisa ena womimake o ouku ma liwunuku midingitomokau, siadono moari-ari misowosowono. So ma rokata mieseno de o akere womidiai, momomiki de joboa imatuo-tuono manga woako. Koge o djodjaru jabutanga goona jokimake joboano imatuotuono, asade jokiliri ikudai, misano: «Amadia! nosongenokau de noboakouoli?» — Duga o T. wongose: «I wekata la tomisiduuruwa?» — De munali mongose: «I rokata la mimatuo-tuonuwa?»

kwam tot zichzelf (wist zichzelf) en zij kwamen bij hun huis aan achter elkaar loopende. Zij kwamen er achterelkaar-loopende aan en haar oudere (zusters) vroegen: «Sapperloot, je was dood, hoe komt 't dat jelie nu achterelkaar-aan komen?» — Toen zei T.: «Ze is mijn vrouw en zou ik dus niet achter haar aankomen?» — En zij ook beweerde: «Hij is mijn man en zouden we dus niet achterelkaar loopen?»

Toen dat voorbij was, na (hun) twee nachten, gingen zij weer benedenwaarts om haar mee te nemen, zeggende, dat ze waterbamboes zouden kappen. Toen ze met het waterbamboe-kappen klaar waren, duwden zij haar in den bamboestoel en lieten haar daar achter, vervolgens keerden ze zeewaarts naar hun huis terug. Zeewaarts teruggekeerd, vroeg T.: «Waar is je jongere (zuster)?» — Zij zeiden: «Zooeven is ze al teruggekeerd!» — Vervolgens volgde hij weer hun spoor, hij ging landwaarts en hij vond haar beneden in een bamboestoel gedrukt, zoodat ze snikte van het huilen. Haar man nam haar en bewerkte haar met water, ze stond op en ze keerden achterelkaar loopende zeewaarts naar huis. Aldus de zes maagden zagen hen achterelkaar aankomen en zij verwonderden zich zeer, haar vragende: «Allemachtig, je was dood en kom je er nu weer aan?» — Maar T. zei: «Ze is m'n vrouw,

Iwangede asa o djodjaru jabutanga manga dodoto mi woa jaika de ikurutisasi miasoko: «Ei T. ma wekata, nainosi la nanga dea wonasuloko o wange ne o tonaka popai-paiti, kapoule-ule duga!» — Manga dodoto moisene manga ilingi so mokimoteke. Asade ona joule-ule o tonaka ge ikakasuronoka, maeta asa manga dodoto misibaituku de jadidumu de jolio daioko. Jolioko so ma rokata mokisano: «Ma i wekata ?» — Ona jopalusu: «Panako, nganosi moliokau bolo, ngomi komimakewa!» — O T. womarii-riidi, asade waisa manga rio wanonuoli de wamake o boosuku moi, isoka o njawa joari madodaka. Wapaitoka womimake de o akere womidiai so momanakokau.

Iduade jolio daioko de o T. o paremonge o ngai moi de o namoro-ma-ngowaka o wange-masiwarisa waeseno de wanoa ami mosa ma ngaukoka de wongose: «Neena de isiika ani pokoroka nabatae, ngaro nitoomali ma kananako!»

zou ik dus niet achter haar aankomen?» — En ook zij zei: «Hij is m'n man, zouden wij dus niet achter elkaar aankomen?»

Den volgenden dag gingen de zes maagden naar het huis van hun jongere (zuster) en nog ver zijnde, riepen zij haar: «Zeg, T.'s echtgenoote, kom hier, want onze vader heeft ons vandaag opgedragen om te grondgraven, alleen maar om te spelen!» — Hun jongere (zuster) hoorde hun stem, dus zij volgde hen. Toen speelden zij en de grond was vol gaten en even daarna groeven zij hun jongere (zuster) in en zij vulden (het gat) aan en zij keerden zeewaarts terug. Zeewaarts teruggekeerd zijnde, dus vroeg haar echtgenoot hun: «En (waar is) mijn echtgenoote?» — Zij antwoordden: «Wie weet 't, zooeven is ze nog teruggekeerd of zoo, we hebben haar niet gezien!» — T. zweeg maar en toen ging hij landwaarts hun voetspoor weer volgende en hij vond een graf, alsof daar binnenin een mensch huilde. Hij groef 't open, hij vond haar en hij bewerkte haar met water en ze kwam tot zichzelf.

Vervolgens keerden zij terug daar aan zee en T. nam één (welriekende) areek-noot en een kippenei van daar waar de zon opkomt (oosten) en legde die in een knoop (oor) van haar sarong en hij zei: «Nu en voortaan bewaar dat op je buik, ofschoon ze je

dooden, doch dan weet je 't toch (blijf je toch bij kennis)!»

Koge o T. de ma toroa jotagi josidete jokudoti. Ma rokata wotagiokau so ona o babawata madekuoka ma wekata miasa de jongose: «Naino la pomawale-wale!» — Asade ona jabutanga mokinoinoimi mokiwale de ona jotemo: «Ika, ngomi iduangou so ngonali!» — Geenakade munali miwale ma, maao manarotuwasi de ma gumini jatoaka so dai o ngooto magoronaka mootaka. Mootaokau so o namoro-ma-ngowaka moasa-asa ge idadiokau o namoro ma ngowaka de o pare geena idadiokau o majangi, iduade o namoro ma toko ge jaodomo, siadono isorene: «Kukuru-ju-u-u! Tabadiku ngoi tootauku-u-u!» — Geenaka o T. de ma toroa jotagiokau siadono manga mede saange asa jolio. Joboano de o namoro ge isorene o ngooto magoronaka o paremonge o utu moi madoeka. Isorene de o T. woisene de wongose: «O tosoana geena ma katanako tongoi i manarama!» — Iduade isorene mamoioli de o T. wongose: «Nomarii-riidosi la tosigisenosi!» — Wosigisene de o namoro geena isorenoli ma betongo: «Kukuru-ju-u-u! o tanatana ngo Pitiri daja!»

Aldus gingen T. en zijn schoonvader scheep om te oorlogen. Haar echtgenoot was weggegaan en zij (de zusters) brachten de echtgenoote (van T.) bovenop een rots en ze zeiden: «Kom herwaarts, opdat we schommelen!» — Toen werden zij zessen een voor een door haar geschommeld en ze zeiden: «Vooruit wij zijn al klaar, nu jij nog!» — Toen werd ook zij geschommeld, doch ze hield zich nog niet stevig genoeg vast als het touw brak en ze midden in zee viel. Toen ze gevallen was, was het kippenei, dat ze meegenomen had, een kuiken geworden en de areeknoot een (jonge) areektros, daarna at het haantje (die areektros) totdat het kraaide: «Kukeleku, Tabadikoe, ik ben naar beneden gevallen-u-u-u!» — Toen T. en zijn schoonvader zoowat een maand weggeweest waren, keerden zij terug. Ze kwamen eraan, toen de vogel (haan) kraaide bovenop den top van een (welriekenden) areekpalm midden in zee. Hij kraaide en T. hoorde dat en zei: «Dat hoen, wel dat ken ik, dat is mijn werk!» — Vervolgens kraaide (de haan) nog 'n keer en T. zei (tot z'n schoonvader): «Wees toch stil, opdat ik nog luistere!» — Hij luisterde en de vogel kraaide weer met de woorden: «Kukeleku! o tana-tana Prinses daja!»

Iduangino awi kapali wosisorisa de o namoro isorene masaange iso kangano kogeena, asade waika o namoro ge waeseno de wi boruaku wodonoa de wosidetokali. Iduade wouti de wi muduoro jomorene la wi gina josiguti, momongo ena jomangitu manga dodoto mosongenokau ma ona janakowa ato muna naga o borua madodaka. Kogeenade o. T. wokisuloko: «I dodai nijosiguti nijabooto ma, moi uwa nijosiguti, ngoi asa!» — Dua asa o. T. womaalioka de wouti wi woasa, asade awi borua geena wapelenga de ena mogogerie momawusiwusi. Geenakade muna o dia moi o borua madodaka magoraka de ma rokata wotemo: «Geena moi uwa nagoraka!»

Muna ma mongose: «Ngoi taakunuwau: o ngia ma arukuku ma idingitomokau; o ouku ma liwunuku ma idingitomokau de o babawata ma idingitomokau!» — Geenakade muna ami riaka mokisuloko: «Kanijomaruutu!» Asade o dia kangano wosotitiari ge magoraka de mokisitumutu de josongene kamamoika.

Iduanga o kawasa jomalomuno de o. T. wisiao o koana. Wokoanokau de ma toroa ka o soana

Toen dat afgeloopen was deed hij zijn vaartuig dicht aan land komen en de vogel kraaide voor de derde maal 't zelfde als zooeven; toen ging hij derwaarts en nam den vogel en deed hem in zijn kist en zeilde weer weg. Daarna ging hij aan land en zijn aangetrouwde (zusters) verheugden zich om zijn lading af te laden, terwijl ze dachten, dat hun jongere (zuster) gestorven was, maar ze wisten niet, dat ze toch binnen in de kist was. Aldus droeg T. hen op: «Al mijn kisten kunnen jelie afladen, doch één mogen julie niet afladen, dat zal ik doen! — Even daarna verkleedde T. zich en daalde landwaarts af in zijn huis, daarna deed hij z'n kist open, terwijl zij ópzat bezig zich te kammen. Toen nam zij binnen in de kist een mes op en haar echtgenoot zei: «Dat ding neem dat niet op!»

Zij toch zeide: «Ik kan het niet meer uithouden: zij toch hebben me in een slangenhol geduwd; in bamboestoelen hebben ze me geduwd en onder de steenblokken hebben ze me geduwd!» — Toen beval ze haar oudere (zusters): «Sluit je oogen!» — Toen nam ze het mes, dat hij zooeven in de gaten had gehouden, en stak ze allen tegelijk dood.

Daarna kwam de bevolking tezamen en zij stelde T. tot vorst aan. Hij was vorst geworden en

ma balusu duga, isoka mahimo kogeena.

zijn schoonvader was slechts dorpsoudste geworden, zooveel als een mahimo.

Aanteekeningen.

mosolese, maagd, is het S.W.-woord voor het Tab. *djodjúru.*

kiarono, draagkorf, is het Tob. woord voor het Tab. *udi*

amaka is een inheemsche tafel van bamboe, die óf met touwen aan de dakspanten hangt óf op een paar bokken gezet is. Voor een houten tafel met vier pooten gebruikt men het Maleische woord *mēdja.*

timáju is sirih-pinang te pruimen geven; *mokuru* de sirih-pinangpruim gebruiken.

taratibi, zitten met gekruiste beenen onder zich, van Ar. *tartib,* netjes-zitten.

lasinari, verb. van lessenaar, is een rood geverfd houten doosje met laadje.

buaele zijn meest de bladeren van de wilde pisang, waarop de spijzen worden gelegd.

Het woord voor *ei* is *gosi,* dat evenwel zelden gebruikt wordt aangezien het tevens een verbloemde uitdrukking is voor testes, *namoro-ma-ngowaka* (vogelkind, kuiken) is de gangbare uitdrukking.

2. O dopo-dopo ma ngadje-ngadje.

O ngowaka jamididi de joki-sikadatanuru siadono jaamoko, moi o ngeweka de moi o nauru, la ona jamididi o koana manga ngowaka. Jaamokie de o nauru guuna ma dea wisuloko wotase. So una wotagi de o dopo-dopo moi womagasa; waika ma waadoniewa, ena ami woa ikakurie ma ngute matobaka mosiie de ma dou iiwaka. Wodoa waakunuwa, kogeenade awi dopo-dopo ge wosibobeto, wongose: «Nako tatilikutu ma ka o koana, naka tadaari ma ka o koana de ai dopo-dopo tosigawi de ai aako taruutoka de djolosi tapelenga, ena itooraokau isiuku!» — ma, waadoniewasi de wosidaduru wosibobeto mamoioli.

2. Het verhaal van een kris.

Twee kinderen waren vanaf de jeugd reeds voor elkaar bestemd geworden, totdat ze groot geworden waren; een was een meisje, een 'n jongen en beiden waren koningskinderen. Opgegroeid zijnde, zoo droeg de vader van dien jongen hem op te gaan kruipen (= nachtelijke bezoeken te maken bij een meisje). Aldus ging hij en nam een kris voor zich mee; hij ging derwaarts, doch kon er niet bij (n.l. bij het huis), want haar huis was hoog naar boven, de ladder had ze opgetrokken naar boven en (het huis) had geen palen. Hij was niet instaat naar boven te klimmen, zoodat hij zijn kris bezwoer, zeggende: «Indien ik haar (de

kris) omkeer, dan toch ben ik een vorst; indien ik haar vóór me houd, dan toch ben ik een vorst; en ik wenk met mijn kris en mijn oogen sluit ik en ik open ze dan weer, dan is het (huis) verplaatst en begeeft zich naar beneden!» —, doch hij kon er nog niet bij en hij herhaalde hij bezwoer nog een keer.

Dua asa wi aako wapelenga, ena imasisoriokau! Koge wogilagila womapalitanga dakuie, iduanga de o woa geena iliokauolide. Waiede, o bangtorong wauwaka de o suisa walofori womisitomanga, wodadama ikudai. O bangiseli wauwaka iduangou de momao. Asade mongose: «Ai woa neena magakurie de kiade noboano?» — De una wopalusu ami demo, wongose: «I dopodopo tatilikutu ma ka o koana, tadaari ma ka o koana so tongoi i barakati!» — Geenakade ona jamididi imaidu de wi dopo-dopo wosisakara manga dekude. De muna mongose: «Nanga dekude uwa nosisakara, done inadingotaka!» — Iduada una wongose: «Inadingotakuwa!» — Asade imaidu jonisuokau.

En daarna deed hij zijn oogen open en toen had het (huis) zich dichtbij hem begeven! Zoo deed hij zich dadelijk naar boven springen, daarna keerde het huis weer naar boven terug. Boven zijnde, blies hij de trompet en sloeg den trom om haar te doen wakker worden; hij maakte veel geweld. Toen hij klaar was met op de fluit te spelen, werd zij wakker. Toen zeide zij: «Dit mijn huis is hoog naar boven, werwaarts kom je hierheen?» — En hij beantwoordde haar woorden, hij zeide: «Mijn kris keer ik om, dan toch (ben ik) een vorst; ik houd 'r vóór mij, dan toch (ben ik) een vorst, aldus is dat mijn geluk (zegen)!» — Daarna lagen zij tweeën samen, terwijl hij zijn kris boven hen (in de dakbedekking) stak. En zij zeide: «Boven ons moet je (de kris) niet steken, anders zal ze op ons vallen!» — Vervolgens zei hij: «Ze zal niet op ons vallen!» — Toen lagen zij neer en sliepen in.

Iduangino o dopo-dopo geena

Daarna viel de kris op haar

midingotaka mi alu-ma-ngununuku so mosongenokau. De una wamao, ka mi auninou waao. Asade womomikie so mi saeke wagoraka de watangonino wi uguroka. Iduade o suisa walofori de o bangiseli wauwaka siadono ikinitara. Ikinitarokau, de ami falalomu mimoi maoko mosesara mi timioka. Iduade ami aunu itegeku de mi falalomu madidumu. Moliosa de mongosewa, siadono itarusu. Ikinitaroka de maoko mosesaroli de mi aunu iuisuku ilepano isoka o bobilanguokani. Iduanga de mi falalomu maisa de ma dea de ma esa josano: «Muna dai noisenuwa?»

De muna motomo: «Dai duga ami aunu iuisuku mi timiku ma, daku o sagala ma ilingi!» — Geenakade ma dea womisuloko milega ma modoawa, kamimodongo duga. Asade ma koana wi njawa jamuruonaga milega. Jaie, mimake maitiri ma kouwa, duga wimoi wogogerie mi saeke watotirino. De ona wisano: «Moitiruwa?» — Wotase-tase guuna wokidongose: «Taino, totase de o dopo-dopo midingotaka mi

borst en zij stierf. En hij merkte, dat hij maar in het bloed tastte. Toen stond hij op, lichtte haar hoofd op en lag het schuin op z'n dij. Toen ging hij den trom roffelen en blies (speelde) de fluit, totdat het licht werd. Toen het licht geworden was, kwam een (vrouwelijke) bediende van haar zeewaarts en ging beneden onder haar (onder de plek waar ze op den vloer van het huis lag) vegen. Vervolgens druppelde haar (van de overledene) bloed naar beneden en haar bediende dekte (dat met aarde) toe. Terugkeerende landwaarts gaf ze daarvan geen kennis, totdat het duisterde. Licht geworden, ging ze weer zeewaarts en veegde weer en haar bloed vloeide naar beneden in plassen, gelijk aan een groot bord van je. Daarna ging haar bediende weer landwaarts en de vader en de moeder vroegen: «Zij daar aan zee, hoor je niets (van haar)?»

En zij zeide: «Daar aan de zeezij vloeit enkel haar bloed beneden haar, doch boven zijn er alle geluiden (is 't 'n leven van geweld)!» — Toen zond de vader haar om haar (de doode) te gaan zien, doch zij klom niet op: haar was slechts bange. Vervolgens kwamen er eenige mannen van den vorst haar zien. Naar boven gaande, zagen zij haar evenwel niet bewegen, alleen (zagen zij) een zekere hij (zeker iemand)

alu-ma-ngununuku so moitiroli bolo?» — Iduade wongose: «Winisidemo ma koanika: ngaro woiduuku ma tomodeke; woitooma ma tomodeke; o ngootuku woiumo ma katanako madiai!»

opzittende met haar hoofd op de armen. En ze vraagden: «Beweegt (leeft) zij niet?» — Hij, de kruiper, (hij, de brenger van de nachtelijke bezoeken), zeide hun aan: «Ik kwam herwaarts, kroop, (maakte 'n nachtelijk bezoek) en de kris viel in haar borst: hoe zou ze dus nog kunnen bewegen?» — Daarna zeide hij: «Zegt gij lieden aan je vorst: ofschoon hij mij schiet, ik zal er in bewilligen; doodt hij me, ik zal er in bewilligen; werpt hij me in zee, ik weet slechts dat het recht is!»

Joliosa ma dea de ma esaka jokisidemo, jokidingose: «Belaha witooma la jamididi josongene!» — ma, o nauru ma dea wooluku, wosidabiwa, wongose: «Uwa winitooma la ka o gesewata nijodiai la geenaka jokisibarene la jokidaasini!» — Iduangino de o gesewata jodiai de jokisibarene de toona manga gina; de o gesewata geena joguba-gubaka so una mi saeke watotirino de manga falalomu jamididi jokisibarene, iduade jakisidaasini dai o ngololamoka.

Zij keerden landwaarts terug, gaven 'r vader en moeder kennis, hun aanzeggende: «'t Zou beter zijn als je hem doodde, opdat beiden dood zijn!» —, doch de vader van den man (den aanzoeker) weigerde, hij stond 't niet toe, hij zei: «Jelie moeten 'm niet dooden, doch maak maar een vlot en daarop moet je ze opladen en ze doen afdrijven!» — Daarna maakten ze een vlot, laadden hen er op met hun goederen en het vlot begordijnden ze en hij (n.l. de eigenaar van de kris) droeg haar hoofd op z'n armen en hun twee bedienden laadden ze op, vervolgens lieten ze hen wegdrijven op de open (volle) zee.

Dai o ngolo-lamoka siadono manga mede saange o bongana de o gura-ma-ngowaka ma jamakewa. Iduanga de o gesewata itutuku o dowongisa de o nauru

Daar op de open zee waren ze drie maanden, bosch en eilanden zagen ze niet meer. Daarna stootte (strandde) het vlot aan het strand en de man zeide:

guuna wotemo: «Ngini neenaka ma ngoi tosupu tolegasi!» — Wosupu de wongoso: «Potutuokau o dudungisa!» — Asade wongoseli: «Ngini neenakasi la ngoi tonaditike o akere dinaisa!» — Koge wotagi o dowongi mabatingoka o bereki mimoi womipeleke de moorese: «Adede, dangono! idooaso noipeleke?» — Una wotemo: «Tonimakewa eki, so tonipeleke!» — Iduade o bereki gumuna misano: «Okia nosusa so pomakamakewa ma pomakamake? — De una wopalusu: «Tosusa okiawa, duga ma koana wimoi wi ngowaka totasekau de o dopo-dopo midingotaka so mosongene, iduade tanu tomuna mi dea itooma la ka o boosuko moi ma, tongoi i dea wooluku so o gesewata jodiai de misidaasini siadona o mede saange, asa mijotutuku!»

«Blijven jelie hier (n.l. binnen het gordijn), doch ik ga naar buiten om 's te kijken!» — Hij ging naar buiten en zei: «We zijn op het drooge gestooten!» — Toen zei hij weer: «Blijven jelie hier opdat ik water voor ons zoek daar landwaarts!» — Dus ging hij op het strand en schopte met z'n voet tegen een zekere oude (vrouw) en zij schreeuwde: «Au, kleinzoon! waarom schop je tegen me aan?» — Hij zeide «Ik zag je niet, oudje, aldus stoote ik tegen je aan!» — Daarna vroeg die oude hem: «Wat zijn je zorgen, dat we elkaar niet aantroffen en dat we nu elkaar ontmoeten?» — En hij antwoordde: «Ik heb geenerlei zorg, alleen een zeker vorst z'n kind bekroop ik en een kris viel op haar en ze stierf; vervolgens zou haar vader mij gedood hebben, opdat we één graf zouden hebben, doch mijn vader weigerde, aldus maakten ze een vlot en lieten ons afdrijven drie maanden lang, toen pas raakten we aan land!»

Geenakade o bereki motemo: «Kaena duga?» — Asade motemoli: «O bitie geena daku nadoa, o ngai modidi o wange-ma-siwarisa naese!» — De una waika wodoa so o ngai modidi waese. Woutiku de o bereki gumuna motemo: «Naasako la monidetewo, ami douku isira!» — Waoko de womidetewo de mi dou maitiri, asade ami giamukoli wodetewo

Toen zei het oudje: «Is 't dit slechts?» — Vervolgens zei ze weer: «Klim daar boven die lemoenen en neem twee stuks van de oostzijde!» — En hij ging derwaarts, klom en nam twee stuks. Hij daalde en dat oudje zei: «Breng ze (nl. de lemoenen) zeewaarts, pers ze op haar uit, 't eerst op haar beenen!» — Hij ging zeewaarts, perste ze uit op haar

de matupukoro; asade ami ngomasuku wodetewo de moomasa; asade ami aakoli wodetewo de mapelenga; iduade ami uruokoli wodetewo de mobitjara. Geenakade mongose: «Kede, tomaidu ma torasai so idoingo bolo?» — De una wongose: «Kouwa ma, nonisukuwa, o dopo-dopo nidatadi so nosongene de inasidaasini o gesewatuku siadono o mede saange asa potutuku o dudungisa!»

en haar beenen bewoog ze; toen perste hij ze ook uit op haar armen en zij vouwde die; toen perste hij ze uit op haar strot en ze ademde; toen ook op haar oogen perste hij ze uit en ze deed ze open en ook op haar mond perste hij ze uit en ze sprak. Toen zei ze: «He, ik sliep heerlijk, al heel lang, niet waar?» — En hij zei: Wel nee, je sliep niet, een kris heeft je doorstoken, dus je stierf en zij hebben ons doen wegdrijven op een vlot drie maanden lang, toen pas stootten we op het droge!»

•

Geenakade waisa o berekika womisidemo mowangokau de wongose: «Amia sagala-iodumu dai, naoko nomasiguti la nairiki ani singina-masuka: o pipi naese bolo, o mosa bolo, okianikia ni singina-masuka!» — Iduade muna maoko, momadiiriki, maese o dodai modidi: moi ma doda o pipi de moi ma doda o mosa ma ronga iamoko de o gesewata ma liliko moi o guratji maotakisa. Iraiokau, mitawanono, motemo: «Dangono! uwa nonisuku, neena matumudiingoka ma koana o wange-manjonjieka o wekata woora so uwa nonisuku! — Iduade waoko de wonisuokau siadono matumudiingoka ma womaowa. De ma wekata gumuna mimake ena wonisuokasi, asade mitomanga ma, womaowa isoka o gilotini ma kakogeena, siadono o supéra de o sinapani motuuku ma woma-

Toen ging hij landwaarts het oudje aanzeggende, dat zij leefde en hij zei: «Ons hebben en hoûen daar aan zee, ga zeewaarts en laad 't voor je af, opdat je er van uitzoeke, wat je verkiest: 't zij je geld neemt: 't zij sarongs, wat je ook neemt, doe wat je verkiest!» — Daarna ging zij zeewaarts, koos voor zich uit en nam twee kisten (doozen): een waarvan de inhoud was geld, en een waarvan de inhoud was sarongs van grooten naam (waarde) en een gouden tros van het vlot bracht ze landwaarts. Toen dat klaar was, waarschuwde zij hem, ze zei: «Kleinzoon, laat af van te slapen, nu over zeven dagen de vorst van het oosten zal een vrouw rooven, dus laat af van te slapen!» — Daarna ging hij zeewaarts en sliep tot aan den zevenden dag, doch hij ontwaakte

owa. Iduade ma gitiwiri marauku ma womaowa; de awi aakoli marauku ma womaowa.

Geenakade ma bereki gumuna mi djadji jaadonokau, ena ma koana o wange-ma-siwarino woboano de wi kapali womabarenoka de womatapu manga songonako. Iduade woutiku, ena o giadjooungu jamididi wokimake de muna moari misowo-sowono. De ma koana woora-ora guuna womisano: «Idooaso noari de?» — Muna mongose: «O wange isinoinoimi towitomanga ma womaowa, o supéra de o sinapani totuuku ma kakogeenade; wi gitiwiri de wi aakoka taraukokau ma kakogeena de!» — Asade una wosanoli: «Benu ni iranga bolo ni rokata?» — Muna mongose: «I iranga». — De una wongose: Wonitomanga mamoioli la womoteke!» — De muna motemo: «Womaowa!» — Iduade una woora-ora guuna wongose: «Wonimadaka la kapotagi!»

De ona imarii-riidi widamadaka so ma kapali ge wooluku waasa, kajotowongi duga. Koge manga obiri saange ipasaokau, asa wo-

niet. En zijn echtgenoote vond hem, terwijl hij nog slapende was, dus wekte ze hem, doch hij merkte 't niet, zooals een stuk drijfhout, aldus was hij, totdat zij kanonnen en geweren afschoot, doch hij merkte er niets van. Daarna hield ze zijn nagels boven het vuur, doch hij voelde 't niet en z'n oogen bevuurde ze ook, doch hij voelde 't niet.

Toen was de tijd van de voorspelling van het oudje daar, want de vorst van het oosten kwam herwaarts, zich varende op z'n schip, het anker uitwerpende tegenover hen. Daarna daalde hij af (debarkeerde) en vond daar het echtpaar en zij was weenende al snikkende. En de roover-vorst vroeg haar: «Waarom huil je?» — Zij zeide: «Elken dag maak ik hem wakker, doch hij merkt 't niet, kannonnen en geweren schiet ik af, doch het blijft maar zoo; z'n nagels en z'n oogen heb ik reeds bevuurd, doch 't blijft maar zoo!» — Toen vroeg hij weer: Is deze «hij» je broer of echtgenoot?» — Zij zei: «Mijn broer». — En hij zeide: «Wek 'm nog eenmaal, opdat hij volge!» — En zij zei: «Hij ontwaakt niet!» — Daarna zei hij, die roover was: «Laat 'm achterblijven en laat ons maar gaan!»

En zij lieten hem stilletjes achter en hij weigerde dat schip mee te nemen, ze gingen toen maar te voet. Aldus waren drie

mao. Geenakade dina ma berekika wotagi, waisa de misano: «So muna dai?» — Wongose: «Eau!» — De muna mongoseli: «Ato uwa nonisuka ikudai ma ngona nobabaili de noisingounuwa!» — Iduade o bereki mongose: «O bitie ne daku nadoa la o wange-masiwarisa o ngai modidi naese!» — Wodoade de woutiku de o bereki misuloko: «Notagi monisiduuru!» — De una wongose: «Apu, dai o gesewata de ma gina iodumu katongona-de!»

Wopasaokau de momasideesekau ma gesewata de ma gina iodumu so una wotowongi wotagiokau. Wotagi de ma doe moika waadono, waika ena o obiri saangeu geenaka jouti imasakai. Iduade wotagioli, wotagi so ma doe moioli waadono, waika ena o obiri modidinou geenaka jouti imasakai. Dua asa womadjoboli, wotagi so ma doe moioli waadono, waika ena kokauginika imasakai geenaka. Geenakade wotagioli, iso dai o dowongioka de dai o Kieko imasorakau.

nachten van (voor) hen voorbij, toen pas kwam hij tot zichzelven. Toen ging hij landwaarts naar het oudje en zij vroeg hem: «Is zij aan zee?» — Hij zei: «Weet ik veel!» — En zij zeide: «Gezegd (is) laat af van veel slapen, maar jij weerstreefde en je achtte mij niet!» — Toen zei het oudje; «Klim deze lemoenen daarboven en haal er twee af van de oostzijde!» — Hij klom erin, daalde en het oudje beval hem: «Ga haar achterna!» — En hij zei: «Grootmoeder, het vlot daar aan zee met al de goederen zijn alle van jou!»

Toen hij weggegaan was, nam zij het vlot en al de goedèren, zoo ging hij dus te voet en ging weg. Hij ging en kwam aan een kaap, ging derwaarts en (zag) dat zij (n.l. de roover en de geschaakte) daar reeds vóór drie nachten gebivakeerd en voor zich gekookt hadden. Daarna ging hij weer, hij ging en kwam aan nog een kaap, ging derwaarts, zie, daar hadden zij twee nachten te voren gebivakeerd en voor zich gekookt. Toen ging hij er weer vandoor, hij ging en kwam aan nog 'n kaap, ging derwaarts en zie, daar hadden zij pas gisteren voor zich gekookt. Toen ging hij weer en 't was alsof zij zich, zooals aan het strand (de verhaler bedoelt de afstand van het strand te Sidangoli) en daar aan zee tot Ternate waren overgestoken.

Iduade wi dopo-dopo o bitie wodetewo de wosibobeto isoka masira-siraka wotase, wotemo: «Nako tatilikutu ma ka o koana; nako tadaari ma ka o koana de ai dopo-dopo tosigawi de ai aako taruutoka de djolosi tapelenga, ena imasorino ngoino!» — Wosibobeto waaboto, asade itooraka isiuku de womapalitanga dakuie, asade o woa geena daioka iliokauoli-de. Geenaka o obiri saange waadonokau de wi dopo-dopo wosibobetoli, wotemo: «Nako tatilikutu ma ka o koana; nako tadaari ma ka o koana de ai dopo-dopo tosigawi de ai aako taruutoka de djolosi tapelenga, ena imasisorisau!»

Daarna perste hij een lemoen uit op z'n kris en zwoer als de eerste keer: «Indien ik haar omkeer dan toch (ben ik) vorst; indien ik 'r voor me houd, dan toch (ben ik) vorst en wanneer ik met mijn kris wenk en mijn oogen sluit en, wat beter is, ze weer open, dan zal het (n.l. het vlieg-huis) zich dicht bij mij bevinden!» — Klaar zijnde met zweren, verplaatste het zich naar beneden en hij deed zich naar boven springen, toen pas keerde dat huis weer zeewaarts terug. Toen na drie nachten was hij aangekomen, bezwoer hij weer z'n kris, hij zeide: «Indien ik 'r omdraai, dan toch (ben ik) vorst; indien ik 'r vóór me houd, dan toch (ben ik) vorst en wanneer ik doe m'n oogen dicht en moge ze weer openen, zie, het zal zich dicht bij land bevinden!»

Iduanga itoorakisa isiuku de wodedebulu; wodedebulokau de ilio daioko. Iduade o bereki mimoi o dowongi-mabatingoka womipeleke de o bereki gumuna misano: «Tjei, idooaso noipeleke?» — Una wongose: «Panako, tonimakewa so tonipeleokau!» — Asade o bereki gumuna motemo: «Naino, la noodomosi!» — Woodomo de wosano: «Eki, daku ena okia ma rame?» — De o bereki motemo: «Ma koana o wange-ma-njonjie o wekata womiora, asa woboano so mibonofo!» — Asade una wosano:

Toen dat voorbij was, verplaatste het zich landwaarts naar beneden en hij sprong eraf en toen hij eraf gesprongen was, keerde hij zeewaarts terug. Daarna stootte hij tegen een zeker oudje aan het strand en dat oudje vroeg hem: «Zeg, waarom stoot je tegen me aan?» — Hij zei: «Weet ik 't, ik zag je niet, dus ik had al tegen je aangestooten!» — Toen zei het oudje: «Kom hier en eet eerst!» — Hij at en vroeg: «Oudje, daarboven wat is dat voor een feest?» — Het oudje zei: «De vorst van het oosten heeft een

«Eki, daku ena paie paakunu bolo kouwa?»

vrouw geroofd, hij is net aangekomen en befuift haar!» — Toen vroeg hij: «Oudje, is het mogelijk daar boven te komen of niet?»

De muna motemo: «Okiaso jaakunuwa? daku jorawu-rawu de manga aako jopiloko la joungini!» — Geenaka de wotagiou; waadonowasi de muna, kauruono mioraora gumuna, misidawanono, motemo: «O namoro moi dau ena iso katongoi, nako iso katongoi ai soanoka tanu tongoi ma, neenaka so ngoi tanakowa!»

En zij zei: «Wat is er dat niet mogelijk zou zijn? Daarboven zijn ze bijziende en hun oogen zijn te blind om toe te zien!» — Toen ging hij al, hij was er nog niet aangekomen of zij, die eenigen tijd geleden geroofd was, waarschuwde hem, ze zei: «Daar beneden is een vogel zooals de mijne, indien die gelijk aan de mijne is, dan zou het dorp ook het mijne zijn, doch hier ben ik niet bekend!»

Iduanga joule-ule josepa-sepa de josepa iduangou, de unali wosepa de mi susuoka waamono. Asade ma rokata, guuna woora-ora awi dootasa irama so wingamo de una wongose: »Tjaali kangoi ai singina-masuka, ngini nijosepakau, asa ngoioli ma kangoiwa i singina-masuka!» -- Geenakade jobitjara de ma rokata masira wongose: «O daluku de o inomo tonadiidjakasi la poodomoli!» — Iduade o daluku de o inomo woidja siadono o rupia o nagisoatonikia, asade joodomo de jookere o obiri modidi so jokieto de jonisuokau, de woora-ora ma wonisukokau, duga muna gumuna de ma rokata masira jonisukuwa.

Daarna speelden zij en voetbalden en toen ze met voetballen klaar waren, voetbalde hij ook en raakte haar op de borsten. Toen ontstak de toorn van haar man den roover en beknorde hem, doch die zei: «'t Was niet met zijn wil, dat jelie voetbalden, en dat ik 't daarna deed, 't was niet met mijn wil!» — Toen spraken zij en de oud-echtgenoot zeide: «Ik zal voor ons eerst arenpalmsap en rijst (eten) koopen, opdat we eten!» — Daarna kocht hij arenpalmsap en rijst voor wel naastebij veertig gulden, daarna aten en dronken zij twee nachten en waren dronken en ze sliepen en de roover zelf sliep, alleen zij en haar oud-echtgenoot sliepen niet.

Iduangino de ona jamididi o dopo-dopo isigare o tonaoko, jatiai «o malige isoro-soro». Dua asa de geenaka o tonaka jogare-

Toen dat voorbij was, zij tweeën teekenden met de kris in den grond, ze maakten een «vliegend huis». Even daarna bovenop den

gare madekuoka mapoka de matitingaokau so idadi «o malige isoro-soro». Iduangoka de o malige isoro-soroka joparenuku de jokitopoko isira guuna woora-ora, iduade wokinoi-noimi wakitopoko manga gudai iso o njawa jatjaanoka de jamonaokoni jokimadaku de jososo jasongonakau jolio manga soanika de isoso isiika isiino. Dau ona jamake de jongose: «Amadia! daku ena okia ma nonako, so kodaku ena?»

grond, waar ze geteekend hadden, sloeg zij (met de hand) en het scheidde zich af en zoo werd het een «vlieghuis». Toen dat gebeurd was, klommen zij op het vlieghuis en staken hen, eerst dien roover, daarna om de beurt stak hij hen, een menigte van hen, wel een duizend en lieten slechts omtrent een twintig lui achter (in leven) en ze vlogen voor goed weg, ze keerden terug naar hun dorp en vlogen her- en derwaarts. Daar beneden zag men dat en ze zeiden: «Wel heb 'k van m'n leven! daar boven wat is dat voor een verschijnsel, zooals daar boven?»

Iduade imasisori siadono o tonauku jouti. Iduanga o njawa iregu jokimake de jokisidawanono, jongose: «Ilahaa! ngo Bingkaidati de ma rokata joboakau!» — De ma esa de ma dea jongose: «O gosomanga de o gorangoto jokisiodomokau de joliosi?» — Geenakade o ngo Bingkaidati ma rokata waino so ma dea de ma esa o ririkana wakidesepa so o ririkana geena ipoata. Ona goona kaimaokode o wange isinoimi, matiti manga singina isusa ikudai o wange jokisidaasini ona jamididi so o obiri de o wange ona geenaka jongasaitokau. Iduade muna mawako o bebenoka jokitodokana, iduade imaokode so jaakunu jotagi. Geenakade o ngo Bingkaidati ma rokata wisiao o koana de ma toroa, o ngo Bingkaidati ma dea, wisiao manga himo.

Daarna kwam het nader, totdat zij op den grond neerdaalden. Vervolgens zagen andere menschen hen en zij waarschuwden (verwittigden) de lui, ze zeiden: «Neen maar! Bingkaidati en haar echtgenoot zijn aangekomen!» — En 'r moeder en 'r vader zeiden: «Men heeft hen aan krokodillen en haaien te vreten gegeven, keeren ze dan nog terug?» — Toen kwam de echtgenoot van Bingkaidati en schopte de haardsteenen tegen den vader en de moeder aan, zoodat de haardsteenen uitelkaar sprongen. Zij stonden maar alle dagen overeind, ter oorzake van hun vele zorg, aangaande dat zij die twee hadden laten wegdrijven, aldus nacht en dag stonden ze daar als vastgeplakt. Daarna wierp zij tegen den huiswand en zij schrikten, daarna stonden ze op

en waren instaat te loopen. Toen werd de echtgenoot van Bingkaidati aangesteld tot koning en z'n schoonvader, de vader van B. stelden ze tot hun oudste aan.

Aanteekeningen.

bangtorong, wrsch. afkomstig van het Mal. *bantara, bentara*, heraut, voorlooper en die zijn opdracht door trompetgeschal aankondigt.

lofori, omzetting en verbastering van Ned. roffel.

maliye, van Tam. *maligai*, vorstelijke woning; ook wel: harem.

- - -

3. O Radja-Moloko de o ngo Namo-Bilala ma ngadjengadje.

O dodobongo moi iboa de o Radja-Moloko ma esa midasano, itemo: «Ni esa kiaka?» — De o Radja-Moloko de ma biranga o ngo Namo-Bilala jongose: «O bairika motagiokau!» — Iduade o dodobongo itemo: «Katomidaenino tanu, tomitoomaka!» — Ipasaokau de muna molio, asade jongose: «Kangano o dodobongo iboano de itemo: nidaenino tanu nitooma!» — Geenakade o R.M. ma esa mitootasa de mongose: «O haewani, asa itemo kogeena? Mamoi totagioli tomaiunika!» — Iduade muna motagioli de momaiunika, asade iboakauoli de isano: «Ania esa kiaka?» — Ona jongose: «Motagiokau o bairika!» — De o dodobongo itemokali: «Katomidaenino tanu tomitooma!»

3. Het verhaal van Radja-Moloko en Namo-Bilala.

Een zwemmertje kwam en vroeg naar Radja-Moloko z'n moeder, 't zeide: «Waar is je moeder?» — En Radja-Moloko en z'n zuster, Namo-Bilala, ze zeiden: «Ze is reeds gegaan naar den akker!» — Daarna zei het zwemmertje: «Wanneer ik haar slechts hier vond, dan zou ik haar dooden!» — Vervolgens toen zij (d.i. de moeder) terugkeerde, toen zeiden zij: «Zooeven is 'n zwemmertje gekomen, 't zei, als 't je hier zou aantreffen, zou 't je dooden!» — Aldus toornde de moeder van R.M. en ze zei: «Zou een beest aldus spreken? Op 'n keer ga ik weg en verberg mij!» — Daarna ging ze weer weg en ze verbergde zich, toen het zwemmertje weer aangekomen was en 't vroeg: «Waar is jelie moeder?" — Zij zeiden: «Ze is reeds naar den akker gegaan!» — En het zwemmertje sprak weer: «Als ik

haar slechts aantref zal ik haar dooden!»

Geenaka o R.M. ma esa moisene de mongose: «Ngonamoi kogeena idooaso noidoa-doana?» — Asade maino o dodobongo maoto siadono ma dabo saange de isongene. Iduangino de o dodobongo geena masakai de ma gosi maukumino, asade ami bairika motagi de mowesesongo, mongose: «Ma akeme ngaro nijoodomika, iti uwa ma gosi!» — Iduade mi bairika motagi, motagiokau o R.M. de o ngo N.B. ma akeme jaodomo jabootokau, iduade o R.M. ma gosi wogari la waodomoli ma, ma biranga mongose: «Ngano mowesesongo, ma akeme ngaro pabootika, iti uwa ma gosi!» — Duga una woari ikudai so ma biranga maaiki de mikula so waodomo maeta. Wabootokau de wogarioli, iduanga ma biranga maaiki so wabootika.

Aldus hoorde R.M.'s moeder het en zij sprak: «Jij bent me d'r eentje, waarom ben je me scheldende?» — Daarna kwam ze herwaarts en hakte het zwemmertje, totdat het drie wonden had en 't stierf. Vervolgens kookte zij het zwemmertje en de kuit roostte zij (in een blad gewikkeld boven het vuur), toen ging ze naar haar tuin en ze beval, en zeide: «Ofschoon jelie het vleesch (van het zwemmertje) geheel opeten, als 't maar niet de kuit is!» — Daarna ging ze naar haar tuin, toen ze reeds gegaan was, hadden R.M. en N.B. het vleesch tot het laatste toe al opgegeten, daarna dreinde R.M. om kuit, opdat hij wederom ate, doch zijn zuster zei: «Zooeven beval zij (d.i. moeder), ofschoon we het vleesch ervan geheel opeten, als het maar niet de kuit ervan is!» — Hij huilde maar veel, dus z'n zuster nam er wat van af en gaf 't hem en hij at een beetje ervan. Dat opgegeten hebbende, dreinde hij weer om (kuit), vervolgens nam z'n zuster (de kuit) en zoo at hij het alles op.

Geenaka ma esa moboau de mosano: «I dodobongo ma gosi kiakau?» — De o ngo N.B. mongose: «O R.M. wogari so towigaiki so waodomokau!» — Iduade ma esa mongose: «Tinisibesesongokau ato, ma akeme nija-

Toen de moeder gekomen was, vroeg ze: «Waar is mijn zwemmertje z'n kuit?» — En N.B. zei: «R.M. dreinde erom en ik nam ervan voor hem af en hij heeft 't reeds opgegeten!» — Daarna zei de moeder: «Ik had

bootika ngaro, iti uwa ma gosi!» — Iduanga de ma esa mitootasokau so mongose: «Ngoi totagiou!» — Kogeenade motagiou, ami ngowaka mokimadaka. Motagiokau de o ngo N.B. o R.M. mitai so misiduuru de o namoro ma gosi o ngai moi o R.M. waaono. Jotagi de jotowongiou, iduade o R.M. wi ngomasa idudungu so woari de o ngo N.B. moasoko, motemo: «Eme, o R.M. wi ngomasa idudungu so minidamaasi!» —, ma muna ma mokidamaawa, kaduga mi susu o gota ma sokaka modetewoku de manoaku geenaka. Iduanga de ona jaadono de o ngo N.B. magoraka so o R.M. misiaeme, iduade jotagioli. Itoingowa wi ngomasa idudungokauoli so woari de ma biranga miasokoli ma esa, mopoaka: «Eme-e-e! o R.M. wi ngomasa idudungu so minidamaasi!» —, ma ma esa mokidamaawa, ka mi susu o gota ma sokaka modetewoku de manoaku o teto madekuoka, iduade o teto madodaka mowosamokau. Jaadonokau geenaka so o ngo N.B. o R.M. misiaeme.

Iduangino o bonganisa jowosamokau de jotagi jaisa so o daluku o utu moi o R. M. wamake de wosano: »Doka ena okia ma ake-

jelie reeds bevolen, namelijk, ofschoon je het vleesch heelemaal opat, als 't de kuit maar niet was!» — Vervolgens was de moeder reeds boos en zei: «Ik ga al weg!» — Aldus ging ze al en liet haar kinderen daar achter. Reeds gegaan zijnde, droeg N.B. R.M. op 'r rug en ze gingen haar (de moeder) achterna en R.M. hield een ei in z'n hand. Zij gingen al tevoet (d.i. langs het strand), vervolgens was R.M.'s keel droog (d.i. hij had dorst) en hij huilde en N.B. riep, ze zei: «Moeder, R. M. z'n keel is droog, wacht op ons!» —, doch zij wachtte niet op hen, alleen perste zij zog op een boomblad en legde dat daar neer. Daarna kwamen zij daarbij en N. B. nam 't (blad) op en liet 't R. M. aflikken, daarna gingen ze weer (verder). Niet lang daarna was zijn keel reeds wederom droog en hij huilde en de zuster riep weer de moeder, zij schreeuwde: «Moede-e-er! R. M. 's keel is droog, wacht nog op ons!» —, doch de moeder wachtte niet op hen, enkel perste zij zog op een boomblad en legde 't neer boven op een steen, daarna ging ze naar binnen (verdween in) de steenen. Toen zij totdaar aangekomen waren, gaf zij 't (blad) aan R. M. aftelikken.

Vervolgens waren zij reeds in het bosch gegaan en zij gingen landwaarts (gingen verder het bosch in) en R.M. zag een aren-

re? — De ma biranga mongose: «Panako!» — De ma iranga wongose: «Beika, pataili!» — Iduade jaika jataili de imakanjemo: «So nane inapadosawa bolo?» — De o R. M. wongose: «O moa ma soka o ngai modidi naeseno la pomamomoi paokere!» — Koge ma biranga maeseno de jookere. Iduade jotagiwau, kageenaka jogogogere, siadono o daluku ibootokau asa jotagi. Iduangino jotagi jaisa so o R. M. o gota ma sowoko o utu moi wamake. Womisano: «Paakunu poodomo bolo?» — Muna mongose: «Ngoi tamakewa de ngona namake?» — De o R. M. wongose: «La noitamide so tamake!» — Asade wongoseli: «Beika, pataili!» — De ma biranga mongose: »Inapadosanikia!» — Geenakade womisuloko, wongose: «Moi naeseno la pomaraisongona!» — Iduade o ngo N.B. modoa so matiwaku asa moutiku de mauunu de joodomo jabootokau imarai-songona.

palmboom en hij vroeg: «Wat is dat daar voor water (sap)?» — En de zuster zei: «Weet (ik 't)!» — En de broer zei: «Kom laten we 't eens probeeren(proeven)!» Daarna gingen zij derwaarts en probeerden(proefden) 't en ze overlegden met elkaar: «Zou dit niet schadelijk (vergiftig) voor ons zijn?» — En R.M. zei: «Haal twee stuks moa-bladeren (Maranta dichotoma Wall.), opdat elk onzer drinke!» — (n.l. uit dat blad, dat tot drinknap gevouwen wordt). Aldus de zuster haalde ze en zij dronken. Daarna gingen ze niet meer (verder), aldaar verbleven zij, totdat de arenpalmsap reeds op was, toen gingen ze. Vervolgens gingen zij landwaarts en R.M. zag een tros boomvruchten. Hij vroeg haar: «Kunnen we die wel eten?» — Zij zeide: «Ik zie ze niet en jij ziet ze?» En R.M. zei: «Zet je op me (m'n schouders), dan krijg ik ze!» — Daarna zei hij weer: «Kom laten we 't probeeren!» — En de zuster zei: «'t Zal verkeerd (vergift) voor ons zijn?» — Toen droeg hij haar op, hij zeide: «Haal 'r één (vrucht) hierheen, opdat we 'r in tweeën verdeelen. Daarna klom N.B. op en wierp ze naar beneden, daarna klom ze af, las ze op en zij aten ze alle op in de helft verdeelende.

Iduangino o namoro ma gosi, waao-aono geena, itutukokau. Dua jotagioli, jotagi jaisa de o R. M. ma biranga womisuloko o uku ma

Vervolgens kwam het ei, dat hij (in z'n hand) hield, reeds uit. Toen gingen ze weer, zij gingen landwaarts en R. M. droeg z'n

dowo malega. Koge o gotaka modoade, de mamake o uku ma dowo de mongose: «Nanga bionisa o uku ma dowo dinae!» — Iduanga de moutiku so jotagiokali ma, ma biranga mitaiwau so kawotagi-tagiou. Iduade jotagi jaisa de womisuloko molegali so o gota ma doeka modoade de mamake o uku ma dowo isoriokau. Asade jogila-gila de o soana moi jaadono de geenaka manga woa moi idadiokau ma, komoiwa janako manga woa geena.

Geenakade wongose: «Ngona neenaka la ngoi totagi ai namoro tosikapeleke!» — Ma biranga mooluku, mongose: «Noamokuwasi so uwa notagi!» —, ma, una womasigisenuwa so kawotagioka. Iduade wosikapeleke, siadono touna ilaku, asade wolio o inomo magosaka de magou wikula. Waoko de wowosamuwasi de wi namoro isorene, itemo: «Itotorojooo! o R.M. wowosama so o ngo N.B. o ngorana noidawariki la towosama!» — Iduade o ngorana mawariki so una wowosamou. De ona jamadidi joodomo. Joodomo iduangou de o R.M. wongose: I-wangede o ngorumika totagi tosikapeleke mamoioli!»

zuster op om te zien naar rook van vuur. Dus klom ze in 'n boom en ze zag rook van vuur en ze zei: «Voor ons landwaarts is er rook van vuur aan den landkant ginds!» — Vervolgens klom ze af en ze gingen weer, doch de zuster droeg hem reeds niet meer (op 'r rug), hij was (nl.) al gaande. Daarna gingen ze landwaarts en hij beval haar nog eens te zien, dus zij klom op in den top van een boom en ze zag rook van vuur reeds dichtbij. Toen gingen ze rechtuit en kwamen aan een dorp en daar was reeds hun 'n huis geworden, doch niemand wist dat huis (van hen).

Toen zei hij: «Blijf jij hier, opdat ik ga en mijn haan (die pas uit het ei gekropen was) laat sporen (vechten)!» — De zuster wilde dat niet, ze zei: «Je bent nog niet groot genoeg, dus laat af van te gaan!» —, doch hij luisterde niet naar haar en ging toch maar. Vervolgens liet hij (den haan sporen (vechten) totdat de zijne overwon, toen keerde hij terug en hem werd (tot belooning) gegeven gekookt en rauw voedsel (rijst). Hij keerde zeewaarts en was nog niet (in huis) gegaan toen z'n haan kraaide, zeggende: «Kukelekuuu! R. M. wil binnen, dus N. B. opene mij den ingang, opdat ik binnenga!» — Daarna opende zij den ingang, dus ging hij al naar binnen. En zij tweeen aten. Reeds gegeten heb-

bende, zei R. M.: «Morgen ga ik weer uit hanen-vechten!»

Ibibinoka de waisa wosikapeleke de ilakuoli touna. Iduade wolio o inomo ma gosaka de magou wikula. Wosorika wowosamuwasi de wi namoro isorene, itemo: «Itotorojooo! o R.M. wowosama so o ngo N.B. o ngorana noidawariki la towosama!» — Iduade o ngorana mawariki so una wowosama. Geenakade mamoioli waisa wi namoro wosikapeleke de ilakuoli touna so wikula o tamélo o bajungu moi so womagasa de itotaka isidagidagi, asade ona winonu jaoko de ma biranga mimake doka manga woa madodaka, ena o kasinaa so kamilega-legaka. Koge ona jongose: «Ela! ma biranga doka o woa madodaka!» —, asade jolio.

Dag zijnde, ging hij landwaarts hanen-vechten en de zijne overwon weer. Daarna keerde hij terug en men gaf hem gekookte en rauwe rijst (voedsel). Al dicht bij (huis) (huis) zijnde, nog niet binnengegaan, toen de vogel (haan) kraaide, roepende: «Kukelekuuu! R. M. wil binnen, dus N. B. opene mij den ingang, opdat ik binnenga!» — Daarna opende zij den ingang en hij ging binnen. Toen ging hij nog 'n keer landwaarts om zijn vogel (haan) te laten sporen en weer overwon de zijne en hem werd gegeven 'n baaltje gierst, dus nam hij dat voor zich mee, (doch) onder het gaan stortte (die gierst), vandaar volgden zij hem zeewaarts na en de zuster zag hem (aankomen) daar (vanuit) binnen in hun huis, want er was een glas (raam), dus zij was hem ziende. Aldus zeiden zij (die hem gevolgd waren): «Leuk! de zuster (zit) daar binnen in huis!» —, toen gingen ze al terug.

Itoingowade mamoioli waisa de widaakali, ena o daluku de o inomo joidja, joodomo de jookere jotogu-togumuwau. Joodomo de jookere jabootokau so o R.M. wieto so wonisuokau. Wonisukuwasi ena wi namoro ma dou awi wisaka o gumini wosidupusuokau, dua asa wieto so womanakowau de o namoro ge

Niet lang daarna toch ging hij weer 'n keer landwaarts en zij namen 'm te pakken, want ze kochten arenpalmsap en rijst (voedsel), ze aten en dronken zonder ophouden. Toen ze alles hadden opgegeten en -gedronken, was R. M. dronken en reeds ingeslapen. Toen hij nog nog niet ingeslapen was, had hij, namelijk, de poot van z'n haan met een

kajatoba-tobaka, siadono wi wisa jasose de isioarokau. Ona jamake so wisiiete, jongose: «Beika, o R.M. wi namoro itjawaro, ena ma dutu wisimaeke!» — Iduade ona jomakanjemo bari, wi namoro jaese so toona wisitagali. Koge jaese ma, una womaowa. Jaesekau so o koana wi ngowaka wimoi o R.M. wi namoro waasa. Iduade waoko de manga woa waadonuwasi, wosuloko isorene. Asade isorene, itemo: «Itotorojooo!» — isoka isorene kamanoimi ma dutu o ngoranoka womaokode.

Koge ma koana wi ngowaka guuna ami ngoranoka womaokode de o namoro isorene: «Itotorojooo! o R. M. wowosama so o ngo N. B. o ngorana moidawariki!» — Asade muna moisene madodaka so o ngorana mawariki de ma koana wi ngowaka wowosamika. Wowosamikau de o R. M. woboano de wosuloko wi namoro isorene ma ena janakowa, siadono witootasa, wongose: «Ngona nobabaili so kangoiou!» — Iduade kauna wo-

touw aan z'n schaamgordel vastgebonden, daarna dronken zijnde, was hij zichzelf reeds niet meer bewust; daarna was die haan maar trekkende daaraan, zoodat ie z'n schaamgordel lostrok en ermee vandoor ging. Zij zagen dat en belachten hem, zeggende: «Kijk me daar 's! R. M. z'n haan is wijs, want hij maakt z'n eigenaar beschaamd!» — Daarna overlegden zijlieden, zoo gezegd, om z'n haan wegtenemen en voor den hunnen te ruilen. Dus namen zij hem (den haan), doch hij merkte 't niet. 'm Genomen hebbende, was 't 'n zeker koningskind, die den haan van R. M. wegdroeg. Daarna ging hij (de koningszoon) zeewaarts en nog niet aan hun (d.i. het huis van R. M. en z'n zuster) aangekomen, beval hij (den haan) te kraaien. Toen kraaide hij, roepende: «Kukelekuuu!» —, zooals hij altijd kraaide, als zijn eigenaar voor den deuringang stond.

Aldus stond die koningszoon voor haar deuringang en de haan kraaide: «Kukelekuuu! R. M. wil binnen, dus N. B. opene hem den ingang!» — Toen hoorde zij het daarbinnen, dus opende zij den ingang en de vorstenzoon ging binnen. Binnengegaan, kwam R. M. eraan en hij beval z'n haan (die men verwisseld had) te kraaien, doch deze kende dat (deuntje) niet, zoodat hem toornde, hij zei: «Jij weerstreeft, dus zal ik maar

sorene, wotemo: «o R. M. wowosama so ngo N. B. o ngorana napelenga!» — Muna moisene wi ilingi o ngoranoka so mopalusu: «Wimoi nane woiaoka so tomomiki taakunuwa!» — Iduade o R. M. woari, siadono wi kongoro itiwa wi pupuongino iboa. Asade mamoioli wosorene, wotemo: «o R. M. wowosama so ngo N. B. o ngorana napelenga!» — Muna mongose: «Tomomiki ma taakunuwa!» — Iduade o R. M. woarioli, siadono wi kongoro itiwa wi bubukuno iboa. Asade wosorenoli, wotemo: «o R. M. wowosama so ngo N. B. o ngorana moidawariki!» — Muna mongose: «Wimoi nane woipidili ma wooluku!» — Iduade una woari wisowo-sowono, siadono wi kongoro itiwa de wolutu so o sumu moi idadiokau geenaka.

Iduangino dau o sumu madodaka o manuru-ma-boro o ngai moi. Itoingowa de o ngo N. B. mongose: «Noipidilou, o R. M. wi ilingi o ngorana mabionoka iiwau so tosupu towilegasi!» — Asade womipidili de mosupu. Mosupuokau de o sumu moi mamake so manokokau ma iranga kiakau. Koge momatebulu dau o sumu madodaka; momatebulu ena o manuru-ma-boro o ngai saange o sumu madodaka. Iduade una, womisiao-ao guuna, wosupu so unali womatebulu dau o sumuku. Wauku de ato o manuru-ma-boro waese

(kraaien)!» — Daarna kraaide hij maar, zeggende: «R. M. wil binnen, dus N. B. opene den ingang!» — Zij hoorde z'n stem aan den ingang, dus ze antwoordde: «'n Zekere hij hier houdt me vast, dus tot opstaan ben ik niet instaat!» — Daarna weende R. M. zoodat z'n tranen omtrent z'n kuiten afvielen (afstroomden). Toen kraaide hij nog 'n keer, hij riep: «R. M. wil binnen, dus N. B. opene den ingang!» — Zij zei: «Opstaan toch kan ik niet!» — Vervolgens weende R. M. weer, zoodat z'n tranen omtrent z'n (knie) gewrichten afvielen. Toen kraaide hij weer, hij riep: «R. M. wil binnen, dus N. B. ontsluite mij den ingang!» — Zij beweerde: «'n Zekere hij weigert me los te laten!» — Daarna weende hij tot snikkens toe, zoodat z'n tranen afdropen en hij verdronk, zóó ontstond daar een put.

Toen dat gebeurd was, was er beneden in den put één melati-knop. Niet lang daarna en N. B. beweerde: «Laat me toch los, de stem van R. M. is niet meer vóór den deuringang, ik wil naar buiten om hem te zien!» — Toen liet hij haar los en ze ging naar buiten. Naar buiten gegaan, en ze zag een put, dus wist ze reeds waar 'r broer al was. Aldus liet ze zich naar beneden in den put springen; terwijl er in den put drie melati-knoppen waren. Daarna hij, die haar vastgehouden had, ging naar buiten en ook hij liet zich naar beneden

ma, daku wi dudunie idoade so wadaenuwa. Asade womakilioro la waeseli ma wadaenuwali-de.

in den put springen. Hij ging naar beneden om de melati-knoppen te nemen, doch hij kon ze niet pakken, want ze stegen achter z'n rug naar boven. Toen keerde hij zich om, teneinde ze weer te nemen, doch weer kon hij ze niet pakken.

Geenakade wodadanu, siadono awi tjaána ietongo ma, wadaenuwa. Wi tjaána ietongokau so woliou la womasoiosi. Iduangou de wainoli ma, ena iiwau, duga o ngeweka mimoi o akere mosiononoko so mosiduuitokau. Iduade una waino o njawa wokinoi-noihi wokisano: «Ai gao-gao o sumu madodaka nijamakewa?» — Ona ma jopalusu: «Kouwa, mijamakewa!» — Iduade muna o akere mosiono-onoko gumuna, womisano ma munali motemo, mamakewa. Geenakade woliokau wi woaka de gumuna o akere mosiono-onoko motarisuku, ena o R. M. de o ngo N. B. jomatebulu josupu.

Aldaar verwijlde hij (paste op om die knoppen te pakken), zoodat z'n broek scheurde, doch hij kreeg ze niet. Z'n broek gescheurd zijnde, keerde hij terug om die eerst te verwisselen. Daarna kwam hij weer terug, doch die (melatiknoppen) waren er niet meer, alleen was er 'n zekere vrouw, die bij het water-halen (die melatiknoppen erbij) opgeschept had. Daarna ging hij herwaarts en vroeg aan ieder (der menschen) afzonderlijk: «Hebben jelie daar in den put ook mijn «vasthoudertje» (het meisje dat ik vasthield) gezien?» — Zij toch antwoorden: «Nee, we zagen 'r niet!» — Daarna vroeg hij haar, die waterputtende was, doch ook zij zeide, dat z'r niet gezien had. Toen keerde hij reeds naar zijn huis en zij, die waterputtende was, schonk (het water) over en zie, R. M. en N. B. sprongen (uit dat water) naar buiten.

Iduangino o R.M. de gumuna o akere mosiono-onoko womimodoka. siadono manga ngowaka jatumudiingi. Iduade muna, o akere mosiono-onoko gumuna ma iranga de o ngo N.B. jomodoka.

Toen dat gebeurd was, R.M. trouwde haar, die watergeput had, zoodat ze zeven kinderen kregen. Vervolgens de broer van haar, die watergeput had en N.B. trouwden.

Aanteekeningen:

Radja Moloko. Mal. uitdrukking voor Molukken-vorst.

Namo-bilala, *namo*, Tern. voor Tab. *namoro*, vogel, hoen; *bilala*, wrsch. van Mal. *bilalang*, *belalang*, sprinkhaan.

dodobongo, van *tobongo*, zwemmen, *dodobongo*, amphibie, dat aan de riviermondingen leeft.

4. O Hatibi-Hatimu ma ngadje-ngadje.

Wimoi wi ronga o Hatibi-Hatimu wotagi wosidete siadono o mede saange madoingo, asade wolio. Wolio ena ma wekata mosongenokau. Iduade woboano de ma biranga josidiai so joodomo. Woodomokau de wosano: «Nia dauru kiaka motagiokau?» — Ma biranga jongose: «Nopasaokau de mosongenokau!» — Geenakade wongose: «Tanu moidamaasi la o demo o betongo moi tomibitjarasi!» — Iduade o wange isauku so womaidu, asade womomikie de ma biranga wokisuloko, wongose: «I dafoma o kupa o ngai tumudiingi nïsakai, nia dauru tomisiduuru!» — Kogeenade ma biranga widasakai so wi dafoma ge iasakokau de wotagiou. Wotagi de wi toluma waasa de wi akere o doou moi.

Wotagi de o ngairi moi waadono de wosiisa wasonga de woodomo geenaka. Woodomosi de o ngowaka moi woboano de

4. Het verhaal van Hatibi-Hatimu.

'n Zekere hij, z'n naam was Hatibi-Hatimu ging scheep (zeilde weg) tot drie maanden lang, toen pas keerde hij terug. Teruggekeerd, was z'n vrouw overleden. Vervolgens kwam hij herwaarts en zijn zusters maakten z'n eten klaar en ze aten. Toen hij gegeten had, vroeg hij: «Waar is jelie schoonzuster heengegaan?» — De zusters zeiden: «Toen je reeds weg waart is ze reeds gestorven!» — Toen zei hij: «Had ze maar op me gewacht, want ik had nog een woordje met haar te spreken!» — Daarna was 't het heetst van den dag, dus sliep hij, toen pas richtte hij zich overeind en beval z'n zusters, hij zei: «Kookt mij tot teerkost zeven pakjes (rijst), ik ga jelie schoonzuster achterna!» — Aldus kookten de zusters voor hem, dus de teerkost was gaar en hij ging al. Hij ging en nam z'n zonnehoed mee en z'n water 'n bamboegelding (groot).

Hij ging en kwam aan een beek en hij landwaarts doorwaadde (die beek) en hij at daar. Nog etende, kwam er een kind (jongen)

wosano: «Kiaka notagi?» — De una wongose: «Ai wekata mosongenokau so tomisiduuru! — Iduanga de o ngowaka wotemo: «Nako ni wekata monisiduuru, salingou ngoi noimoteke, nako kangona de monimakewa!» — Iduade o ngowaka wotemoli: «Noimoteke salingou nomaruutoka!» — Asade wi aako waruutu de wotagi. Wapelenga ena o sumu madateoka waadono de o sumu ma djodjaga o bereki mimoi, mogogere ami woaka.

herwaarts, dat vroeg: «Waar ga je heen?» — En hij beweerde: «Mijn echtgenoote is dood, dus ga ik haar achterna!» — Daarna zei het kind: «Indien je je echtgenoote achterna wil, behoor je mij te volgen, indien jij alleen (zoekt) dan zult ge 'r niet vinden!» — Daarna sprak het kind weer: «Als je me volgt, behoor je je (oogen) te sluiten!» — Toen sloot hij z'n oogen en hij ging. Hij opende ze (z'n oogen), terwijl hij naast een put was aangekomen en de bewaker van den put was 'n zeker oudje, zij zat in haar huis.

Waadonokau geenaka de muna misano: «Nosusa okia so neenaka naadono?» — De una wongose: «Tosusa okiawa, duga tosidetoka toboa, ena i wekata mosongenokau!» — Iduade o bereki gumuna motemo: «Nako ni wekata, de maeta asa ona joboau jomaosiki!» — De motemoli: «O pare gedaku o utu modidi nadoa la o sakuru modidi naese: moi igani-gani de moiuwa!» — Iduade wodoau de wosigutiku o sakuru modidi: o sakuru moi igani-gani de o sakuru moi kouwa.

Daar aangekomen, vroeg zij hem: «Wat heb je voor zorgen, dat je hier bent gekomen?» — En hij zei: «Ik ben over niets bezorgd, alleen kwam ik van de reis (het zeilen) terug en toen was mijn vrouw al overleden!» — Daarna zei het oudje: «Indien 't je echtgenoote is, straks komen ze al hier om zich te baden!» — En ze zei weer: «Klim die twee areekpalmen daar boven, opdat je twee trossen afhaalt: een, die bedwelmt en een, die niet bedwelmt; (d.i. areeknoot, welke onpasselijkheid veroorzaakt)!» — Daarna klom hij al en deed twee trossen aldalen: een tros, die bedwelmend maakt, en een die niet bedwelmend maakt.

Waasa o mokuru geena o bereki mi woaka. Geenakade moisene manga ilingi nagauku de o

Hij bracht het pruimgerei (areeknoten) in huis van het oudje. Toen hoorde zij hun stemmen

bereki gumuna motemo: «Manga ilingi nagauku so nosupu la ni wekata monilega!» — Wosupu de wongose: «Eki! gunguku jatumudiingi ami bionoka de jatumudiingi ami dudunoka de muna mokokorona!» — Iduangino o bereki gumuna misuloko so womaiunu. Asade joboano de muna mosira momaosiki. Momaosiki iduangou de motemo: «Eki, tomokuru!» — De muna motemo: «Naie la kanomokuru!» — Koge maie de momokuru de motemo: «Eki, ni mokuru iganide!» — De muna motemo: «Ngoi iganiwa de ngona nigani?» — Kogeenade migani de momaiduoka, asade ami manai jotemo: «Eki, ngomioli mijomokuru!» — De muna motemo: «Kanijaie la nijomokuru!» — Asade ona jaie de muna gumuna o mokuru igani—ganiwa mokisitimaju so ona kajokiganiwa.

(uit de onderwereld) daar beneden en dat oudje zei: «Hun stemgeluiden zijn daar beneden, ga naar buiten, opdat je je echtgenoote ziet!» — Hij ging naar buiten en zei: «Oudje! ginds beneden zijn er zeven (nimfen) vóór haar en zeven achter haar en zij is in 't midden!» — Vervolgens beval het oudje hem zich te verbergen. Toen kwamen zij eraan en zij (de echtgenoote) baadde zich het eerst. Klaar met zich te baden, zei ze: «Oudje, dat ik pruime!» — En zij zeide: «Kom boven, opdat je maar pruime!» — Dus ging ze opwaarts en ze pruimde en zei: «Oudje, je pruimsel is bedwelmend!» — En zij zei: «Ik, 'k ben niet bedwelmd en zou jij dan bedwelmd zijn?» — Aldus was ze bedwelmd en ze legde zich te slapen, toen haar gezellinnen zeiden: »Oudje, dat ook wij pruimen!» — En zij zeide: «Kom maar opwaarts, opdat jelui pruimen!» — Toen gingen ze opwaarts en die zij (het oudje) gaf hun pruimsel te pruimen, dat niet bedwelmde, dus waren zijlieden heelemaal niet bedwelmd.

Iduade o Hatibi-Hatimu ma wekata mokimake jokiganiwa so mosano: «Eki, idooaso ona jokiganiwa de ngoi igani?» — De muno motemo: «O mokuru geena ka o sakuru moi!» — Iduangino de ona jamogiooko-de-jaruata jotemo: «Fu-u-u! iso o njawa o duniaka manga bounu!" — De

Daarna ondekte de vrouw van Hatibi-Hatimoe, dat zijlieden niet bedwelmd waren, dus vroeg ze: «Waarom zijn zijlieden niet en ik wel bedwelmd?» — En zij zeide (het oudje): «'t Pruimsel is van één tros!» — Vervolgens zij veertienen zeiden: »Ajakkes! de stank van wereldlingen!» — En dat oudje

ma bereki gumuna motemo: «Manga woa o ngekomo madatekino so o njawa isiika isiino so manga bounu!» — Iduade ona jamogiooko-de-jaruata joliokau ma, o Hatibi-Hatimu ma wekata miganiosi so momaiduokau.

Geenakade jaie de jongose Ma Djooungu-Maduttuka: «Dau o mokuru migani so momaiduokau!» — De Ma Djooungu-Madutu wongakuwa de wotemo: «Dau ma rokata woboano womisigilio!» — De Ma Djooungu-Madutu touna wi sosuloko wosuloko wauku wisano so wisibesesongo: «Nauku, wonisano wosongonanou bolo kawoliosi?» — Koge ma sosuloko wauku de wisano: «Ma Djooungu-Madutu wonisano, nosongonanou bolo kouwa?» — Iduade una guuna wongose: «Katomisigiliosi ai woaka, ngaro kamaadonika de molioka!» — De muna ma motemo: «Taika okiawau, tonidagakunu o gota ma toese? taakunuwau; de o akere tosionoko ma taakunuwau; tonisakai ma taakunuwau; katonisidiai ma taakunuwau!» — Iduade ma sosuloko dakude wolio Ma Djooungu-Madutuka wisidemo wooluku. Asade Ma Djooungu-Madutu wotemo: «Ngaro kawomisigilio ma, salingou nengie joboa la iti o demo o betongo moi towitemosi!» — Iduade ma sosuloko wauku de widongose: «Ma

zei: «Hunne huizen zijn op zij van den weg, dus de menschen gaan her- en derwaarts, van daar hun lucht!» — Daarna zij veertienen, zij keerden terug, doch de echtgenoote van Hatibi-Hatimoe was nog bedwelmd, dus was nog in slaap.

Toen gingen zijlieden opwaarts naar de Eigen-Heer en zeiden: «Daar beneden is zij door areek bedwelmd, dus ze heeft zich te slapen gelegd!» — En de Eigen-Heer geloofde niet en zei: »Daar beneden is haar echtgenoot gekomen en hij doet haar terug keeren (naar de wereld)!» — En de Eigen-Heer zond zijn gezant naar beneden om hem (den echtgenoot) te vragen en droeg hem op: «Ga afwaarts vraag hem of hij voor goed hierheen wil komen of weer terugkeert?» — Dus ging de gezant afwaarts en die vroeg hem: «De Eigen-Heer vraagt je of je voor goed wil overkomen of niet?» — Daarna hij, die hij zeide: «Ik zal haar maar naar mijn huis doen terugkeeren, al is 't ook dat zij (thuis) aankomt en weer terugkeert!» — En zij, ze zeide: «'t Geeft niets of ik al derwaarts ga, zal ik voor u instaat zijn te hout-halen? daartoe toch ben ik niet meer instaat; voor je te water-halen kan ik niet meer; voor je te koken toch kan ik niet meer; alles voor je te gereed-maken toch kan ik niet meer!» — Daarna keerde de

Djooungu-Madutu wosuloko, wotemo: ngaro monisigilio ma salingou daku nijoboade la iti o demo o betongo moi wonitemosi!» — Geenakade o Hatibi-Hatimu waie de o daluku de o inomo iini-inioka woidja so joodomo de jookere ma, una woodomuwa la ma bereki mowesesongo: «Uwa noodomo de nookere, nako noodomo de nookere, done noliowau!» — Koge waie, duga wi akere o botoli moi wi woaka womagasa geena, wooke-okere. Iduade o obiri tumudiingi joodomo de jookere de jorame-rame geenaka toona manga rame, o baingtorong jouwaka de o suisa jolofori. O obiri tumudiingi jaadonokau so ona jamididi imaaiki. Julio so o akere o soru moi momagasa.

Iduade mosano: «Neena kiaka poboa?» — De una wongose: «Duru o ngowaka moi tamake so towisiduuru, woisidumutu!» — De muna motemo: «Beika, ngika poboa!» — Jotagi jaika ena ma esa manga saeke manga ngowaka

gezant naar boven terug en zeide aan Eigen-Heer, dat hij weigerde. Toen zei Eigen-Heer: «Al is 't ook, dat hij haar doet terugkeeren, behooren ze hierlangs te komen, opdat ik, al is 't slechts een enkel woordje, tot hem spreek!» — Daarna ging de gezant afwaarts en zeide hem aan: «Eigen-Heer beveelt, hij zegt: ofschoon je haar doet terugkeeren, behoort gijlieden boven langs te gaan, opdat hij, al is 't maar 'n enkel woordje met je spreekt!» — Toen ging Hatibi-Hatimoe opwaarts en hij kocht arenpalmsap en soorten van rijst (voedsel), dus aten en dronken zij, doch hij at niet, want het oudje had bevolen: «Laat af van te eten en te drinken, anders keer je niet meer terug!» — Aldus ging hij opwaarts, enkel 'n flesch water van z'n huis voor zich medenemende om te drinken. Daarna aten en dronken zij en fuifden zeven nachten over hun feest, bliezen de trompet en sloegen den trom. De zeven nachten waren voorbij, dus vertrokken zij tweeën. Ze keerden terug en zij nam voor zich mede een bamboe (één geleding met een stuk) met water.

Daarna vroeg zij: «Hoe weet men (de wereldlingen) den weg hierheen?» — En hij beweerde: «Gelukkig dat ik een kind vond, ik ging het achterna en hij wees mij (den weg)!» — En zij zeide: «Kom, herwaarts moeten we vol-

jototooma jasongara. Jasongara de ipotoka manga saeke isoka o supera ipopotoka. Jopasaokau de o kaso jototooma joboa de jokirigoli so manga roesoka kasasidele. Iduangino de o bidoso jotosi-tosiki joboa de jokirangi manga roesoka so jokiluunoka. Iduade o namoro jototooma joboa de jokinoa o namoro ma diiduoka de jokiriooko, siadono manga uruno iboa.

gen!» — Ze gingen derwaarts en zie, daar waren ze bezig om de koppen van de moeders, die hun kinderen vermoord hadden, te roosten (branden). Onder het roosten ontploften (die koppen), zooals een kanon ontploft. Daar voorbij gegaan zijnde, kwamen ze bij de honden-moordenaars, die (door de honden) gebeten werden, al aan hun lichaam bengelende. Vervolgens kwamen ze bij de betel-dieven, die (door den betel) omslingerd werden en hun heelemaal overdekten. Daarna kwamen ze bij de vogel-moordenaars en die waren geplaatst op de slaapplek der vogels (de plaats, waar de vogels gewend zijn te overnachten) en die (vogels) bepoepten hen, totdat het aan hun monden kwam.

Geenakade muna mongose: «Beika, ni aako naruutoka!» — So una waruutoka, asade muna motemo: «Beika, napelenga la nanga ngekomo nosabaata!» — De una wi aako wapelenga de wasabaata, ena ami boosuku wasabaata. Iduanga de ona jamididi josupu o boosukino de jotagi manga woaka. O wanga-maata asade o Hatibi-Hatimu ma biranga ato jomalega, ona joboanou imatuo-tuono. Iduade ato jokisimorene ma, una wooluku, done manga kongoro itiwa, done moliowau. Geenakade jowosama manga woa o ngii madodaka. Iduade joodomo ma, muna gumuna moodo-odomuwawau,

Toen zeide zij: «Kom, sluit je oogen!» — Dus sloot hij (de oogen), daarna zei zij: «Kom, doe ze open, opdat je onzen weg openkappe!» — En hij opende z'n oogen, zie daar was hij bezig haar graf open te kappen. Daarna gingen ze herwaarts uit het graf en gingen naar hun huis. In den vooravond zagen de zusters van H.H. dat zij er achter elkaar aankwamen. Vervolgens wilden zij hen befuifen, doch hij weigerde, want hun tranen vielen (zij weenden), want zij kon niet meer terugkeeren. Toen gingen ze naar binnen in hun kamer. Vervolgens aten zij, doch zij at

duga tomuna mi akere, Ma Djooungu-Madutu womikula-kula geena, mooke-okere.

heelemaal niet meer, alleen was ze het water drinkende, dat Eigen-Heer haar gegeven had.

Itoingowa mi akere geena ibootokau so muna motemo: «I akere ibootokau so toliou!» — De ma rokata wotemo: «Ngaro konolio ma jaowa, ai woano tonisigiliokau so i demo o betongo moi tonitemokau: ngaro ni dea de ni iranga joisene ma jaowau!»

Niet lang daarna was haar water al op en ze zei: «M'n water is al op, dus keer ik maar terug!» En haar echtgenoot zeide: «Al ga je ook weg, 't is goed, ik had je al reeds hier in mijn huis teruggebracht, dus ik heb je al reeds dit enkele woordje gezegd: ofschoon je vader en je broers 't hooren, 't is mij wel (dat je gaat)!»

Geenakade kamimongorikau.

Toen had hij er al heelemaal vergeten.

---

5. O Roese Masongona.

5. Halfmensch (het halve lichaam).

Mamoi o ngeweka mimoi mongowakuku. Momakuarenoka de mi ngowaka ma roese kamasongonaka. Iduade ma esa kamisusu, siadono woamoko de wouleule wi manai manga guguule. Iduade wi manai widumu, jongose: «Ma njawa iso ngona geena de noule-ule de ngomi?» — Koge wimaeke de woliono ma esaka so wongose: «Ai dafoma nosakai la totagi!» — Asade ma esa mongose: «Ma njawa isoka ngona de kiaka notagi?» — De una wongose: «O njawa ngone salingou potagi nanga susa mangale pomaditike!»

Er was eens een vrouw, die kinderde (baarde). Zich lichtergemaakt-hebbende (gebaard hebbende) en haar kind had slechts 'n half lichaam. Daarna zoogde ze hem, totdat hij groot was en speelde het spel van z'n makkers. Daarna plaagden z'n makkers hem, ze zeiden: «Zulk 'n mensch als jij daar, zal dat met ons spelen?» — Aldus was hij beschaamd en keerde naar z'n moeder terug, dus zei hij: «Kook m'n teerkost, opdat ik wegga!» Toen zei de moeder: «Zulk een mensch als jij, werwaarts zou je gaan?» — En hij zei: «'t Is behoorlijk dat wij menschen de oorzaak van onze zorg voor ons opsporen!»

Iduangokau de wotagi, waika o nanasi madodaka wokimake o

Toen dat reeds gebeurd was, ging hij, hij kwam en vond te-

njawa o fara-moi. Iduade ona wisano: «Ei, Roese-masongona, kiaka notagi?» — De una wongose: «Ngoi totagi o njawa wimoi towitike!» — Iduangoka de ona jongose: «Nako wonimake de wonisano, notemo: idooaso ngomi o nanasi madodaka mijogogogere?» — Iduade wotagioli, waika o bole madodaka o njawa o fara-moi wokimakeli de ona wisano: «Roese-masongona, kiaka notagi?» — De una wongose: «O njawa wimoi towitike!» — De ona jongose: «Nako wonimake de wonisano, notemo: idooaso ngomi o bole madodaka mijogogogere?» — Iduade wotagioli, waika de o ugaka madodaka o njawa o fara-moi wokimakeli de ona wisano: «Roese-masongona, kiaka notagi?» — De una wongose: «O njawa wimoi towitike!» — Ona jotemo: «Nako wonimake de wonisano, notemo: Idooaso ngomi o ugaka madodaka mijogogogere?» — Iduangoka de wogila-gila wokurutuwasi waika o oko-oko madodaka o njawa o fara-moi wokimakeli de wisano, jotemo: «Ei Roese-masongona, kiaka notagi?» — De una wongose: «O njawa wimoi towitike!» — So ona jotemo: «Nako wonimake de wonisanoka: idooaso ngomi o oko-oko madodaka mijogogogere?» — Ipasaokau de wotagioli, waika o igono madodaka o njawa o fara-moioli wokimake de wi-

midden der ananassen een ander soort menschen. Daarna vroegen zij hem: «He Halfmensch, waarheen ga je?» — En hij zei: «Ik, ik ga een zeker iemand (een zekere «hij») zoeken!» — Daarop zeiden zij: «Indien je hem vindt, vraag hem dan, zeg: waarom wij in de ananassen moeten verblijven?» — Daarna ging hij weer, hij kwam temidden der bananen en trof daar een ander slag van menschen en zij vraagden hem: «Halfmensch, waarheen ga je?» — En hij zeide: «Ik zoek een zeker iemand!» — En zij zeiden: «Als je hem vindt, vraag hem dan, zeg: waarom wij in de bananen moeten verblijf houden?» — Daarna ging hij weer, hij kwam te midden van suikerriet en trof een ander slag van lui en zij vraagden hem: «Halfmensch, waarheen ga je?» — En hij zei: «Ik zoek een zeker iemand!» — Zij zeiden: «Indien je hem vindt, vraag hem, zeg: waarom wij in het suikerriet moeten blijven?» — Vervolgens ging hij regelrecht door en nog niet ver gegaan, kwam hij temidden van de mais en vond daarin een ander soort wezens en die vraagden hem: «He, Halfmensch, waarheen ga je?» — En hij zei: «Ik zoek een zeker iemand!» — Dus zeiden zij: «Als je hem vindt, vraag hem dan: waarom wij in de mais moeten wonen? — Toen dat voorbij was,

sano: «Roese-masongona, kiaka notagi?» — Una wotemo: «O njawa wimoi towitike!»

So ona jotemo: «Nako wonimake de wonisano: idooaso ngomi o igono madodaka mijogogogere?» — Iduangino de una o ngootoko wosupu, waoko ena o njawa jamididioli jogogerie o teto madekuoka de ona wisano: «Ei Roese-masongona, kiaka notagi?» — Una wongose: «O njawa towitike!» — Ona jongoseli: «Nako wonimake de wonisanoli, notemo: idooaso ngomi o teto madekuoka mijogogere?»

Iduade wotagioli de wokimake o njawa munuka o basarama ma ngutuku jokirangioka. Iduade wisano: «Roese-masongona, kiaka notagi?» — De una wongose: «O njawa wimoi towitike!» — So ona jongose: «Nako wonimake de wonisano: idooaso ngomi o basarama ma ngutuku mirangino?»

Iduade wotagioli de o njawa manga ilingi woisene de waika ena o akeroka kasadobongo. Iduade ona josano: «Roese-masongona, kiaka notagi?» — Una wongose: «O njawa towitike!»— De ona jongose: «Nako wonimake de wonisano: okiaso o akere madodaka mijogogogere?»

ging hij weer en kwam temidden der kokospalmen en trof daar nog een ander slag van menschen aan en die vraagden: «Halfmensch, waarheen ga je?» — Hij zei: «Ik zoek een zeker iemand!»

Dus zeiden zij: «Als je hem ziet, vraag hem dan: waarom wij in de kokospalmen verblijven?» — Vervolgens kwam hij aan de zee uit, ging zeewaarts en daar zaten nog een paar menschen boven op de steenen en zij vraagden hem: «He Halfmensch, waarheen ga je?» — Hij zei: «Ik zoek een zeker iemand!» — Zij zeiden weer: «Indien je hem ziet, vraag hem weer, zeg: waarom zitten we hier bovenop de steenen?»

Daarna ging hij weer en hij trof eenige lieden aan, die door de wortels van den waringin-boom omslingerd waren. Daarna werd hem gevraagd: «Halfmensch, waarheen ga je?» — En hij zei: «Een zeker iemand zoek ik!» — Dus zeiden zij: «Als je hem ziet, vraag hem, waarom de wortels van den waringin-boom ons omstrengeld hebben?»

Daarna ging hij weer en hoorde stemmen van menschen, hij ging derwaarts en daar zwommen ze gezamenlijk in het water. Daarna vraagde zij: «Halfmensch, waarheen ga je?» — Hij zei: «Ik zoek een zeker iemand!» — En zij beweerden: «Als je hem ziet, vraag hem: wat is 't, dat we in het water wonen?»

Iduangino wogila-gilaka, waika de womimake o bereki mimoi mogogerie o bidoso magoaka, de muna misano: «Roese-masongona, kiaka notagi?» — Una wongose: «O njawa towitike!» — De muna motemo: «Nako guuna wonitike de kanotagi la naisa dina o soanoka asa de ma palabua moi iamo-amokie, naga o medjaka wogogerie, guunau!» —

Toen dat voorbij was, ging hij rechtdoor, kwam en zag een oudje, dat beneden den betelstruik zat en zij vroeg hem: «Halfmensch, waarheen ga je?» — Hij zei: «Ik zoek een zeker iemand!» — En zij zei: «Indien hij 't is, die je zoekt, ga dan maar landwaarts naar het dorp naar een heel hoog huis (huis zonder omwanding, huis om te vergaderen), dáár zit hij op een tafel, die is 't!»

Kogeenade una wosiisasi de unaka waino de guuna wisihaga so wisanoli: «Ei Roese-mosongona, kiaka notagi?» — De una wongose: o njawa wimoi towitike!» — So una guuna wongose: «Nako guuna, geenasau noboa la naisa o ngekomo isago modidi so o giniraika uwa noboa, dua o dilikene ma soana nadaene, ka o gubalika noboa la guuna wonidaena!»

Aldus ging hij nog landwaarts en hij kwam bij hem, doch hij hield hem voor den gek en vroeg hem weer: «Zeg Halfmensch waarheen ga je?» — En hij zei: «Ik zoek een zeker iemand!» — Dus beweerde die hij: «Indien hij 't is, ga dan maar landwaarts, want ga je landwaarts, zoo is er een weg, die zich in tweeen vertakt, dus volgt niet naar rechts, daar zou je aantreffen het geestendorp-van-plotseling-gestorvenen, je moet links gaan, opdat ge hèm aantreft.

Iduade wotagi de itoingowa o ngekomo ma sagoka waadonokau de o gubalika wanonu. Wotagi wosiisa de ka o ngawa-ngawakau womalega so kiakawau woboa. Iduanga kawolio wosioko, asade una, o medjaka wogogegogeruku guuna, wosano: «Roesemasongona, okiaso kanolio nosioko?» — De una wongose: «Dina taisa de kiakawa toboa so tolio tosioko!»

Daarna ging hij en niet lang daarna was hij aangekomen aan den tweesprong en volgde links. Hij ging landwaarts en zag zich in het luchtruim en wist niet werwaarts te gaan. Vervolgens keerde hij maar zeewaarts terug, toen hij, die op de tafel zat, vroeg: «Halfmensch, waarom keer je zeewaarts terug?» — En hij beweerde: «Ik ging landwaarts en wist niet werwaarts heen te gaan, dus keer ik zeewaarts terug!

Iduangino de una wongose: «Kageenade, nainou!» — So una waino de wisano: «Roese-masongona, ani susa okia, siadono noitike, noimake asa nomaogoro?» — Iduade o Roese-masongona wongose: «Tosusa okiawa ma, duga ngonaka toniadono la o njawa asa isoka ngoi ne, so toule-ule de i manai kaisela de kaisiietoka, siadono ngoi toniadonokau!»

Vervolgens zeide hij: «Zoo dan, kom maar hier!» — En hij kwam en hij vroeg: «Halfmensch, wat zijn je moeiten, dat je mij zoekt, mij gevonden hebbende, pas ophoudt (met zoeken)?» — Daarna zei Halfmensch: «Ik heb geen zorgen, doch alleen kom ik tot je, want een mensch zooals ik hier: als ik speel, dan bespotten mij mijn makkers en belachen zij mij maar, zoodat ik tot je gekomen ben!»

Iduangino de una wogoge-gogerie wi ali-ali waumo o sumu madodaku; dua de una wotemo: «Kangano kadoka taino o njawa o fara moi o akere madodaka jogogerie de josuloko, nako tonimake de tonisanoka: idooaso ona o akere madodaka jogogere?» — De una guuna wongose: «Goona tjaali o akere madodaka jogogere, mangale manga esa manga gogasa itorou so toona manga aunu madodaka jogogere!»

Vervolgens hij, die opzat, wierp zijn ring in den put; daarna zei hij: «Zooeven kwam ik ginds aan bij een soort menschen, die in het water huisden en zij bevalen, indien ik je vond, zou ik je vragen: waarom zij in het water verblijf houden?» — En die hij zei: «Zij houden enkel verblijf in het water, omdat de verzorging (grootbrenging der kinderen) hunner moeders slecht was, dus zij houden verblijf in hun bloed!»

Iduangoka de wongoseli: «Dokali o fara moioli josano: idooaso o basarama ma ngutuku jokirangino?» — Iduade guuna wosidemo ma ngale, wongose: «Ona o basarama ma ngutuku jokirangirangino goona, ona jopanjake de jomasibau ma jooluku jokisouru toona manga dodaka geena!»

Vervolgens zei hij weer: «Daar weer, vroeg weer een ander soort menschen: om welke reden de waringin-wortels hen omstrengelden?» — Daarna hij, hij gaf de beteekenis te kennen, hij zei: «Zij, die door de waringin-wortels omstrengeld worden, zij zijn ziek en zij willen zich niet laten cureeren en medicineeren van hun binnenste!»

Iduade wongoseli: «De doka jamididioli o teto madekuoka josuloko, bari, nako tonimake de

Daarna zei hij weer: «En daar waren er weer twee bovenop de steenen, die bevalen, zeggende, als

tonisano ma ngale!» — Asade guuna wongose: «Goona jamididi manga kutabi jaadonuwawasi!»

De una wongoseli: «Kanganosi o njawa o fara moi o igono madodaka jogoge-gogere goona isuloko la tonisano: okiaso ona o igono madodaka jogogere?» — Guuna wongoseli: «Nosano ma ngale? O njawa goona jotosi-tosiki!»

Iduanga de guuna wongoseli: «Ona o ugaka de o oko-oko, o bole de o nanasi madodaka goona, nokidongoseka, daunguku ona goona jotosi-tosiki so ngoi tokikula manga dodotoko geena!»

Iduade o njawa wimoi guuna wongose: «Naino la potagi o sumuka!» — Koge ona jaadonika geena o sumuka de o njawa wimoi guuna wosuloko, wotemo: «Ai aliali daue nodumunu! — Koge o Roese-masongona wotumunuku, wobaorie ena wi roese iaru-arunou de guuna wongose: «Nolio la nosikauku de nongose ni dea de ni esaka: o njawa jokitotopongono, jopilo-piloko, jolugu-lugu de joselu-seluku jokisiie-iete so ngoi asa tokikula toona manga dototoko la o duniaka boloasu manga singina jongali la uwau o njawa jokisiieiete!»

ik je vond, dan zou ik je de beteekenis daarvan vragen!» — Toen zei hij: «Zij, hun tweeën hun afrekening is nog niet genoeg!»

En hij zei weer: «Zooeven was er nog een ander soort menschen, die in de kokospalmen huisden, zij droegen mij op je te vragen: waarom ze in de kokospalmen moesten huizen?» — Hij zij weer: «Je vraagt de beteekenis? Die menschen zijn dieven!»

Vervolgens hij, hij zei weer: «Zij, die in het suikerriet en in de turksche tarwe, in de bananen en in de ananassen verblijven, zeg het hun aan, zij daar beneden zij zijn dieven, dus ik zal hun hun terechtwijzingen geven!»

Toen zei die zeker iemand: «Kom, laat ons naar den put gaan!» — Dus kwamen zij daarbij den put en die zeker iemand beval, hij zeide: «Duik mijn ring daarbeneden op!» — Zoo dook Halfmensch naar beneden, kwam weer boven, terwijl zijn lichaam compleet (uit een stuk) was en die hij zei: «Keer benedenwaarts terug en zeg aan je vader en moeder: de dooven, blinden, lammen en gebrekkigen worden uitgelachen, dus ik zal hen (die uitlachers) hun les lezen, opdat zij nog op de wereld zijnde, hun hart veranderen en aflaten van de menschen te belachen!»

---

6. O Kie ma ngadje-ngadje.

Masira o njawa moiwasi o Kieka jogogere; duga o njawa jamididi jongau, o obiri modidi o ngootoka joasi-asini, siadono o obiri saange. Iduade ma obirukoli de o dudungisa jokisidutuku, asade wimoi womao de wongose: «Nomomiki la polega o dudungisa potutuku, poiliwa ka o gilotini kia!» — Iduade guuna womaomao wongose: «O gilotinuwa ma neena o tonaka moi podututukokau!» —

Geenakade jodamaa siadono ikinitara. O namoro isorenuwasi de jouti la o njawa jokitike ma komoi-moiiwa jokimake, ngaro o Kie jokiloliti ma. Iduade o Kie jokiloliti o akere jotike ma, jamakewa. Asade guuna wotomatomanga wongose: «Ngona nanga ngootiri nodadanu la ngoi dakuie tosawu la o akere tonaditike!» —

Asade waie daku o Kie ma tubuoka de o talaga moi wamake. Koge o talagaka woboa, momongo ena o njawa manga rio wamake, asa jopasaoko. Iduanga de o akere wosionoko de wolio. Wi manaika wauku so daioko wosupu de wongose: «Daku o Kie ma tubuoka

6. Verhaal van den Ternate-berg.

Vroeger woonde er nog niemand op den Ternate-berg; alleen gingen er twee menschen visschen, waren drijvende twee nachten op zee, tot drie nachten toe. Daarna weer op 'n nacht belandden zij op het droge, toen besefte een hunner dat en zei: «Sta op, laat ons zien, we zijn op het droge gestooten, misschien is het slechts een drijfhout of zooiets!» — Daarna hij, die tot dat besef gekomen was, zei: «Het is geen drijfhout, doch nu zijn we op land gestooten!» —

Toen wachten zij tot het daagde. De hanen hadden nog niet gekraaid of zij debarkeerden al om menschen te zoeken, doch niemand vonden zij, ofschoon ze heel Ternate rondgingen. Daarna gingen zij den berg (Ternate) rond om water te zoeken, doch dat vonden ze niet. Toen zei degene, die (den ander) had wakker gemaakt: «Jij past op onze prauw, opdat ik naar boven klim om water te zoeken voor ons!» —

Dan ging hij naar boven naar den top van den berg en vond een meer. Dus kwam hij bij dat meer, onderwijl hij voetstappen van menschen zag, die daar pas voorbijgekomen waren (zeewaarts). Vervolgens schepte hij water en keerde terug. Naar zijn

o akere tamake de o njawa manga rio tamake!» —

Asade wi manai wongose: «Namake mango rio de nokitikewa so?» — Iduade wongose: «Mamoioli taie tosionoko!» — Koge waieli ena wamakekali o njawa manga rio. Wolioko dai de wi manaika wosidemo: »Taie ena jopasaokauoli!» — Iduade guuna wongose: «Dua asa idongonie so mamoioli ena totagiou la tokidaenonikia!» —

Wotagi de daku waadonokau so wowosamika womaiunu o leru matimioka. Wogogeruku itoingowa ena o djodjaru jatumudiingi joboau. Joboano de jodjaidjai o leru geena ma sowoko jautuku jaodomo. Iduade gumuna o gorona ato o akeruku mouti de motemo: «Fuu! iso o njawa o duniaka manga bounu!» — De ona jongose: «Manga ngekomo madateoka so manga bounu!» — De o gorona o leru maika de ami badju de ami mosa madekuoka manoaku awi sebangino. Maika so mongoseli: «Fuu! kaifoloioli manga bounu!» — Iduade o akere mouti momaosiki, momongo ena una ami kai waese. Koge ona jabutanga jomaosiki iduangou, jaika de manga

makker terugkeerende, daar aan zee uitkomende, zei hij: «Daarop den top van den berg heb ik water gevonden en ik vond voetsporen van menschen!» —

Dan zei zijn makker tot hem: «Jij zag hun voetsporen, waarom zocht je hen dan niet?» — Daarna zei hij: «Nog een keer ga ik naar boven om te water-halen!» — Aldus ging hij weer opwaarts, terwijl hij weer de voetsporen der menschen zag. Hij keerde terug en zei tot z'n makker: «Ik kwam boven, maar onderwijl waren ze alweer weg!» — Daarna zei hij: «Straks als het daget dan ga ik nog een keer, opdat ik ze mooglijk aantref!» —

Hij ging en boven aangekomen, kroop hij binnen en verbergde zich beneden de bloemen. Niet lang daar gezeten hebbende, zie, daar kwamen zeven maagden aan. Aangekomen, plukten zij vlug de bloem (vruchten) en aten die. Daarna wilde de middelste (maagd) naar het water afdalen en zei: «Bah! het is als een stank van wereldlingen!» — En zij zeiden: «(Der menschen) weg is vlak bij, vandaar die lucht!» — En de middelste ging naar de bloemstruiken en lei haar baatje en sarong er boven op dicht bij hem (die zich verscholen had). Derwaarts gaande zei ze weer: «Ajakkes! de stank is nog erger!» — Vervolgens daalde zij naar het water af om zich te

pake jaese so jomasinoa. Iduade gumuna o gorona tanu tomunali maese la momasiawene ma guuna womaiu-iunu waesekau.

baden, onderwijl hij haar huid (omhulsel, feeen-huid) wegnam. Dus toen zij zessen met baden gedaan hadden, gingen zij derwaarts hun kleeding halen en deden die aan. Daarna zij, de middelste, wilde ook haar (kleeding) halen, opdat ze zich zou kleeden, doch hij, die zich had verborgen, had die weggenomen.

Dua asa ami manai jabutanga jodoade de manga badju de manga mosa jomasinoakau, momongo ena muna kamoariou. Iduanga ami manai jososokau, asade una wosupu de mi giama waaono de wongose: «Ino la daukuku potagi!» — Muna mooluku, mongose: «Ngoi o duniaka manga inomo magosaka taakunuwa toodomo de o uku ma dowo ma taakunuwa de tosakai ma taakunuwa de toudara ma taakunuwa!» — De una wongose: «Kajaowa, asa ngoi tomasakai, uwa nosusa, o gabiri-ma-boro de o manuru-maboro dau de maenaka!» — De una kamiasakau so jauku de manga woa jodiai, siadono manga ngowaka moi.

Kort daarna stegen haar zes gezellinnen op (uit het water) en trokken hun baatjes en sarongs aan, onderwijl zij maar huilde. Daarna vlogen haar gezellinnen weg, toen kwam hij tevoorschijn en vatte haar hand en zei: «Kom, laten we naar beneden gaan!» Zij weigerde, zij zei: «Ik ben niet instaat der wereldlingen hun gekookt voedsel te eten en rook kan ik niet verdragen en ik kan niet koken en ik kan niet wieden!» — En hij zei: «Da's al goed, (bekommer je daarover maar niet), ik zal wel voor mij koken, maak je niet bezorgd, melati-knoppen en jasmijn-knoppen zijn er beneden ook!» — En hij bracht haar benedenwaarts en ze richten hun huishouden in, zoodat ze een kind kregen.

Mamoi de una wotagi wongau. Wotagiokau so gumuna o kutji moi mamake o dodai madekuoka so muna maika mosituga o kutji geena o dodaika de mongose: «So neda kaimatero!» — Asade mapelenga o dodai geena de mitodokana la mi badju de mi mosa mamake. Iduade ami pake geena

Eens ging hij visschen. Toen hij gegaan was, vond zij een sleutel bovenop een kist, zij ging derwaarts en probeerde den sleutel op de kist en zij zei: «Deze is dezelfde (deze past)!» — Dan zij opende de kist en zij ontstelde, want zij zag haar baatje en haar sarong. Daarna nam zij haar

maeseno de momasinoa de ami ngowakaamifalaloumukamokula, asade mososokau so miiwau.

Iduangino ma rokata woboano ena miiwau de woari de wi ngowaka ge watotirino ena wi ngowaka ma woari de una ma woari. Geenakade o tjoloibi moi iboano de itemo: «Nosusa okiaso noari?» — Wongose: «Tosusa okiawa, ka i wekata motagiokau!» — De o tjoloibi itemo: «Ai wange jaadonuwasi, nodamaa o obiri tumudiingi, asa ngoi katoorumino so o akere o ngorumikade notarisie la taino de tomaosiki!»

dracht, deed die aan en gaf haar kind aan de dienstmaagd, dan vloog ze weg en zij was verdwenen.

Vervolgens kwam haar echtgenoot thuis, zie, zij was weg en hij huilde en zijn kind hij was dragende-op-de-armen, zie zijn kind huilde en ook hij huilde. Toen kwam er een kolibrietje en zei: «Wat voor moeite heb je, dat je huilt?» — Hij zei: «Ik ben niet in moeite, alleen is mijn echtgenoote er vandoor gegaan!» — En het kolibrietje zei: «Mijn dag is nog niet gekomen, maar wacht zeven nachten, dan zal ik 's morgens heel vroeg komen, dus in den morgen giet dan water over (haal water in het bamboevat), opdat ik herwaarts kome en mij bade!«

Iduangino o obiri tumudiingi ipasaokau, asa o tjoloibi geena jaino de imaosiki. Imaosiki iduangou de itemo: «Nodoade ai gatuuku madekuoka la potagi; nodoade ni aako naruutokau la potagi o wange masiwarie pataari!» — Iduade wamao o wange isauku de imaatoli de wisuloko wi aako wapelenga. Wapelengakau de o bereki mimoi womimake o woa o ngekomo-ma-aakoka de muna mosano: «Okia nosusa so neena ngomide naadono?» — De una wopalusu: «Okiawa, tosusa duga ai wekata motagiokau so tomisiduuru!» — Iduade muna motemo: «Neenaka nomagogogere la daukuku joboa asa posano!» — Iduade daukuku joboa de o berekika jo-

Vervolgens toen zeven nachten voorbijwaren, kwam het kolibrietje herwaarts en baadde zich. Klaar met baden, zei het: «Klim bovenop mijn vleugels, opdat we gaan; klim op en sluit je oogen, opdat we gaan naar het oosten vóór ons!» — Daarna voelde hij dat de zon heet was en weer koud en hem werd bevolen zijne oogen te openen. Zijn oogen geopend hebbende, zag hij een oudje (oud vrouwtje) bij een huis aan het begin van den weg en zij vroeg: «Wat zijn je moeiten, dat je tot onshierboven bentaangekomen?» — En hij antwoordde: «Niets, alleen heb ik moeite, dat mijn echtgenoote weggegaan is, dus ga ik haar achterna!» — Daarna zeide

temo: «Idooaso o njawa o duniaka neena ngonaka imagogogere?» — De munamotemo: «Ngoi towisano de ma wotemo: awi wekata miiwa so womisiduuru!» — Iduangino de ona jotemo: «Nako kogeena de dakuie mijodoa la ṃijosanosi!»

zij: «Blijf hier, want daarbeneden komen ze en dan zullen we vragen!» — Daarna kwamen ze van beneden en zij zeiden tot het oudje: «Waarom houden er thans wereldlingen verblijf bij je?» — En zij zeide: «Ik vroeg hem en hij zei: zijn echtgenoote is weg, dus gaat hij haar achterna!» — Vervolgens zeide zij: «Indien de zaak zoo gesteld is, dan zullen we opstijgen opwaarts, opdat we vragen!»

Koge jaie de ma dea wotemo: «Nako kogeena, kawiniasano!» — Iduade jouti la wiese. Wosiie dakuie, daku waie de ma dea wosano: »Tongoi ai ngowaka dokae jatumudiingi imafatono: monitumutu kiaka ani wekata, nako kouwa, dua ani wange neenau!» — Iduangino awi singina isusa so woariokauoli. Asade o tjoloibi kangano geena itemo: «Uwa noari la nodamaasi tonisidemo, gumuna asa de moniao!» — Iduade o tjoloibi itemo: «Bedokamuda mokokorona moniao!» — So una waika de womiao.

Dus gingen zij opwaarts en hun vader zei: «Indien het zoo gelegen is, brengt 'm maar hierheen!» — Hij opwaarts gaande, naar boven gaande en hun vader zei: «Daar zijn mijn zeven dochters op een rij: wijs haar aan, wie je echtgenoote is, indien niet (haar niet aanwijst), zal dit je (laatste) dag zijn!» — Vervolgens was zijn hart bezorgd en hij was alweer aan het huilen. Toen zei het kolibrietje van zooeven: «Laataf van huilen, want wacht maar, ik zal het je te kennen geven, wie zij is, die je vasthield (trouwde)!» — Daarna zei het kolibrietje: «Die-zij-daar-de middelste hield je (trouwde je)!» — Dus ging hij derwaarts en hield haar.

Iduanga de ma dea wotemo: «Gumuna monidaenokau, tongona ni wekata!» — Iduade ma dea wongoseli: «Monidaenokau so moniese la kanoliou!» — Asade ma dea wotemo: «Nijolio la tomuna mi pusaka kamoma-

Vervolgens zei de vader: «Je hebt haar geraakt (de juiste uitgekozen), ze is je echtgenoote!» — Daarna zei de vader weer: «Je hebt haar geraakt dus neem haar en keer maar terug! — Toen zei de vader: «Keeren jelie weer

gasa!» — So muna o duniaku mosiuku so womikula o baingtorong moi de o suisa moi de o arababu moi de o tatabua moi de o dabi-dabi moi momagasa. Iduangino de jolio daukuku manga woaka, siadono manga ngowaka saangeli de o riaka moi so jaruata.

en dat zij haar erfenis met zich drage!» — Dus zij ging afwaarts naar de aarde en hij (de vader) gaf haar een trompet en een trom en een fluit en een eensnarige viool en een ta-ta-boe-a (tokkelaar van bamboe, welke vier klanken voortbrengt «ta-ta-boe-a») en een kleine gong, welke zij met zich bracht. Vervolgens keerde zij weer naar beneden naar hun huis, zoodat zij weer drie kinderen kregen, (daarbij nog) het oudste kind, dus vier (in 't geheel).

Iduade manga ngowaka o riaka guuna wisiao ma koana o Djailolo de o gorona jamididi, wimoi ma koana o Todore de wimoi ma koana o Batjaa de wimoi, o susu-ma-bidili, wisiao ma koana o Tarinate de ma duuru ma riaka, o Djailolo ma koana de ma dodoto imakaora manga baa, so ma riaka womateru o gilotini moika so womasidaasini siadono neena wainowa touna awi kieno. De ma koana o Tarinate o tetoka womateru so, siadono neena una womagoraokau touna awi kieka.

Daarna werd hun oudste kind aangesteld tot vorst van Djailolo en de middelste twee, een tot vorst van Tidore en een tot vorst van Batjan en een, de borstloslater (hekkensluiter), stelden ze aan tot vorst van Ternate en later de oudste, de vorst van Djailolo en de jongste roofden elkaars onderdanen, dus de oudste beklom een drijfhout en liet zich daarmee afdrijven, zoodat hij tot op heden niet meer herwaarts naar zijn berg (Djailolo) kwam. En de vorst van Ternate beklom een steen, zoodat hij tot op heden verhuisde naar zijn berg (Ternate).

---

7. O Tabaruoka manga galuwewe.

7. De voorouders der Tabaroe.

Kaja, de eerste Christen-Tabaroe, verhaalde mij een paar weken voor zijn dood, terwijl hij omringd was van kinderen, kleinkinderen en achter-kleinkinderen, het volgende:

O wange-masiwarino ikuru-kurutisa o tonaka moi ma ronga o Dorosomóla de o Tabaruoka manga galuwewe womagogogere geenaka. Masira o ngootiri jopakoro ma janakowasi. Ngaro ma, o wange moi guuna wongose: «Ika, pomaaiki la o tonaka o fara moioli pomaditiki!» —, ma manga ngootiri iiwasi. Kogeenade awi ngowaka jaruata wokisuloko, bari o gesewata moi jodiai, ma lape saange de ma dongaka la uwa o mokumoku jobarene.

Asade jadiai isoka ma dea wi besesongo de o iwanga madekuoka janoa la manga gina josibarena. Iraiokau manga kaso ilalaagomo itaro-taromo geena, ma ronga o Maginádo, josibarene isira de o dodowo ge ma amoko isoko o mongo moi-nikia, siadono o ngowaka jaakunu imaosiki madodaka. Iduade o oti-ma-ao o njawa jasiwo joparene, manga dea, una guuna o Tabaruoka manga galuwewe (de verhaler voegt hier bij: wi ronga tosidaiosangokau) de ma wekata, mi ronga o ngo Kinitara de ma riaka wi ronga o Saboi de madaduku wi ronga o Lulu de ma dodoto jamididi de ma biranga jaruangeli, joodumu o njawa jasiwo.

Ngone o Tabaruoka pongose: o Saboi de o Lulu goona to ngone nanga galuwewe madutu.

Omtrent ver oostwaarts is een land, welks naam is Dorosomola en de voorvader der Tabaroe verbleef aldaar. In vroeger tijd kenden ze nog geen prauwen-hakken. Ofschoon (dit zoo was) zei hij op 'n dag: «Vooruit, laten we opbreken, opdat we ons een ander soort land zoeken!» —, doch zij hadden nog geen vaartuig. Aldus beval hij zijn vier kinderen, en wel dat zij een vaartuig zouden maken met drie openingen, opdat niet de golven zouden inslaan.

Toen maakten ze dat (vaartuig) volgens vaders opdracht en planken legden zij er bovenop, opdat ze hun goederen daarop laadden. Klaar zijnde, laadden zij hun reusachtig-grooten zwarten hond, welks naam Maginado was, het eerst en welks etensbak zoo groot was als een vadem of daaromtrent, zoodat een kind instaat was zich daarin te baden. Daarna bestegen negen koppen (bemanning) (het vaartuig): de vader, hij is de voorvader der Tabaroe (de verhaler voegt hier bij: zijn naam ben ik vergeten) en zijn echtgenoote, haar naam was Kinitara (Licht) en de oudste (zoon), wiens naam was Saboi en de daaropvolgende wiens naam was Loeloe en de jongste twee (zonen) en hun drie zusters nog, allen samen negen menschen.

Wij Tabaroe (zegt Kaja tot zijn nakomelingen) zeggen: Saboi en Loeloe zijn de eigenlijke

Koge o Saboi de o Lulu manga daduku o Tampélo de o Buáka de manga biranga o ngo Sula, o ngo Sutaraa de o ngo Sio. Iduangino josikaoko manga sidete duga o gota ma soka de o Kopaniaka ma nonako josinoa, la uwa o njawa madorou jokitjanga. Madoingo asa jamake o Batjaa ma jotuluwa de o gura-ma-ngowaka iodumu jamake ma jotulawa de o Todore ma kajotulawa.

voorvaders der Tabaroe. Aldus waren de op Saboi en Loeloe volgende (broers) Tampelo en Boeaka en hun zusters Soela, Soetará en Sio. Vervolgens staken ze in zee, hun zeil was slechts een boomtak en het kenteeken van de Compagnie hadden ze aangebracht, opdat ze niet door slechte menschen zouden geroofd worden. Heel lang daarna pas kwamen ze aan Batjan, doch legden daar niet aan en ze kwamen aan al de eilanden, doch legden daar niet aan en ook bij Tidore legden zij niet aan.

Iduade o Kie jamake so tanu jomatapu ma o Kieka ma njawa ato jokisigilaungu de ona jooluku so jooarokau de josidetoko de itoingowa o Todowongisa jomatapuokau de manga gina josiguti o dowongi mabatingoka. Iduanga de o Djailolo ma koana woisene o Tabaruoka ma njawa jamuruonaga joboakau de wokisidabi awi tonaka jomagogogere. Koge ona jamake awi singina jaowa so ona witjooungu. Itoingowa ma koana o Tarinate awi tonaka magudai o Kopaniaka wokulakau de una o njawa wokitike la ona jomanarama.

Daarna kwamen zij aan den Ternate-berg en ze zouden daar ankeren, doch de Ternatanen wilden ze tot slaven maken en dat wilden zij niet, dus vluchtten zij en zeilden over en niet lang daarna ankerden zij te Todowongi en laadden hun goederen af op het strand. Vervolgens hoorde de Djailolo-vorst, dat er eenige Tabaroe waren aangekomen en hij stond hun toe in zijn land te verblijven. Dus toen zij zagen, dat zijn hart goed was, dienden zij hem. Niet lang daarna gaf de Ternate-vorst veel van zijn land aan de Compagnie en zocht menschen om te werken (voor hem).

O wange geena ma koana o Tarinate de ma koana o Djailolo imakasakiwa, matiti o Tabaruoka witjooungu masala. Koge o njawa wokimakewa so wosuloko

Dien tijd voelden de Ternate-vorst en de Djailolo-vorst zich niet lekker met elkaar (leefden in onmin), ter oorzake, dat de Tabaroe veel heerendienst verricht-

la o Tabaruoka munuka jokiora. Ma koana woisene so wi dootasa irama so wosuloko la o Tobeloka, o Tataleka masongonade jogoge-gogere goona, o Kie ma njawa jokitooma.

ten voor hem (den Dj. vorst). Dus toen hij (Ternate-vorst) geen menschen kreeg (om voor zich te werken), beval hij eenige Tabaroe te rooven. De vorst (van Djailolo) hoorde dat, dus ontstak zijn toorn en beval de Tobelo, wonende aan den anderen kant (zuidkant) van Tataleka, om de Ternatanen te dooden.

Iduangino o Saboi de o Lulu o Todowongi ma bonganisa jowosama la manga soana jotike, de manga balusu dau o Tolofuoka jaadonokau la o Ibuoka jomagogogere. Iduade o Saboi o udi ilalaagomo moi watai de ma doda o peda ma ngowaka de o tonga ma ngowaka de o sopoko de o lukama de o bole ma susu.

Vervolgens gingen Saboi en Loeloe bij Todowongi het bosch in om hun nederzetting te zoeken, en hun ouders waren al beneden te Tolofoeo aangekomen, teneinde te Iboe te gaan wonen. Daarna droeg Saboi (op z'n rug) een grooten korf, waarvan de inhoud was sago- en boeloe-spruiten en vruchten van den arenpalm en langsat-vruchten en banaan-stekken.

Awi udi ge madubusu-de ma wamaowa, isoka o kailupa kogeena. O Saboi de o Lulu manga gakuru isoka ni basutangi-nikia. «Taakunuwau ma nako taakunosi, ei! done awi boosuku dau o Ratemuku tonisidumutu, kamagurutu-de!»

Zijn korf was ontzettend zwaar, doch hij werd dat niet gewaar, deze was (voor hem) als kapok. De lengte van Saboi en Loeloe was evenals een van je manggoestan-boomen. «Ik ben daartoe niet meer instaat,» (zoo wendt de verhaler zich tot mij), maar als ik daartoe nog instaat ware, ja! dan zou ik daar beneden te Ratemo je zijn graf wijzen, geweldig lang!»

Iduade o Saboi de o Lulu o deku jasawude, de o Sidangoli ma akerisa jaadonokau. Geenaka imaomasokasi de o udi ma doda ge jatuduokau. Asade jotagioli de o ngairi moi, ma ronga o

Daarna beklommen Saboi en Loeloe de bergen en kwamen aan de Sidangoli-rivier. Daar rustten zij uit en plantten den inhoud van den korf. Toen braken zij weer op en kwamen aan

Moliorata, imatogumu geenaka siadono o obiri soata de manga udi ma baili ge jatuduku geenaka. Iduade manga kaso o Maginado ge ma singina irikoto, siadono o obiri isinoi-noimi o maindjanga de o titi de magudai jagoliokau, so ona kajamididi jaakunuwa jaodomo, magudai kajaumo duga.

Iduanga o Saboi wongose: «Ika, o dowongioka posupu la o naoko de o gasi pomadiidja!» — Jotagi de o wange moi o uku ma dowo jamake de ikurutuwau o woa moi, ma dutu o Gapioka wimoi de wi oti-ma-ao jamogiooko-de-jamididi. Goona o naoko joodomosi, ena o Maginado jaika de o naoko ma kobongo jaodomo. Asade jokitodokana de jokimodongo, joorese: «Amadia! dokasaa, haiwan koa ge? Kaso ena sinjofu itji, enanee dokasaa djara bokoa; ika! fokoru sigado sone bato!» — O anakoda guuna wooluku, wongose: «Koru ena afa, ma dihutu oharo maraa!»

Itoingowa ona jamididi joboa. Iduade o Gapioka ma njawa jokimake so jooarokau, sababu o njawa manga gakuru geena jamakewasi. O woa-ma-dutu guuna wokituumungu de wokitimaju de ona jaruange imakamanai. I-

een beek, genaamd Moliorata, en verbleven daar vier nachten en plantten daar de rest uit hun korf aan. En toen, hun hond Maginado had een schep verstand, zoodat hij iederen nacht zooveel herten en varkens beet (doodde), dat zij die met z'n tweeën niet konden verorberen en ze maar weggooiden.

Vervolgens zei Saboi: «Kom, laten we naar het strand gaan, opdat we visch en zout voor ons koopen!» — Ze gingen en op zekeren dag zagen ze rook en niet ver een huis, welks eigenaar iemand van Gapi (oude naam voor Ternate) was, die er twaalf roeiers opnahield. Die (roeiers) waren nog aan 't visch-eten, toen Maginado derwaarts ging om de vischgraten te eten. Toen ontstelden zij en vreesden, schreeuwden: «Mohammad! hoedanig, wat voor beest is dat? Een hond behoort klein te zijn, dit is gelijk een paard; vooruit, doodt 'm dat ie sterft!» — De prauwvoerder weigerde, hij zei: «Doodt 'm niet, z'n heer (eigenaar) komt eraan!» — (De door de roeiers gesproken woorden zijn Ternatesch. Vert.)

Niet lang daarna kwamen zij tweeën eraan. Daarna zagen de Ternatanen hen en gingen op den loop, want zulk een lengte van menschen hadden ze nog niet gezien. De eigenaar van het huis hield hen tegen (d.i. noo-

duanga ma koana dai o Kieko woisene so o Tabaruoka manga galuwewe wokiasoko. Koge ona josioko, asade ma koana o Saboika wisano: «Kiano nijoboa?» — De una wopalusu: «Ngomi o Tabaruoka djou!» — Guuna wongose: «Laha bato, ngori kolano tinisuloko o Tobeloka boloasu nijokitooma, sababu tongoi i baa jokitoomakau!»

digde hen binnen), gaf hun te pruimen en zij drieën maakten zich vrienden. Daarna hoorde de Ternate-vorst het en riep de voorvaderen der Tabaroe (tot zich). Dus gingen zij zeewaarts, toen vroeg de vorst aan Saboi: «Vanwaar jelie gekomen?» — En hij antwoordde: «Wij zijn Tabaroe, heer!» Hij zeide: «Goed zoo, ik de vorst beveel jelie, dat jelie de Tobelo doodt, want zij hebben mijn onderdanen gedood!»

De o Saboi wongose: «O Tobeloka djou, o Kopaniaka djou!» — Ma koana wisanoli: «Nimuruo?» — De o Saboi wongose: «Ngomi mimididi djou!» — Ma koana wosano: «Nijaakunu?» — De ona jongose: «Ngaro mimididi djou, ma kajaowa!» — Asade ma koana wokidongose: «Nijokitoomakau, asade manga tonaka tinikulaka!»

En Saboi zei: «De Tobelo zijn lui van de Compagnie!» — De vorst vroeg weer: «Met hoevelen zijn jelie?» — Saboi zei: «Wij zijn met z'n tweeen, heer!» — De vorst vroeg: «Zijn jelie ertoe instaat?» — En zij zeiden: «Ofschoon we met z'n tweeën zijn, heer, 't is in orde!» — Toen zei de vorst hun aan: «Wanneer jelie hen doodt, dan geef ik hun land aan jelie!»

Iduangino jotagi de o Tobeloka ma njawa manga gudai jokitooma, pokidoimi ma paakunuwa, de manga tonaka, o Lemo-djawa geena, jaesekau. Maduuru ma koana o Djailolo woparetawau de awi boosuku o Abongoka.

Vervolgens gingen zij en doodden de Tobelo een veelte van hen, niet te tellen, en hun land, n.l. Lemo-djawa, namen zij (voor zich). Later kwam er een eind de regeering van den Djailolo-vorst en zijn graf is in het Ambonsche.

O tonaka jamake-make geena ma batingi siadono o Ake-araka, o Dodinga masebangoka.

Het land, dat zij kregen, de grens daarvan is tot Ake-ara, dicht bij Dodinga.

Iduade o Saboi de o Lulu jolingana o Djailolo de o Suuru de o Gamkonora ma deku iodumu la manga esamoi dau o Ibuku

Daarna gingen Saboi en Loeloe over al de bergen van Djailolo, Saoe en Gamkonora, teneinde hun bloedverwanten. Toen

jokilega. Jaadonokau so jamake igagaraibongo ifoloi geenaka so joliowau. Itoingowa o Tabaruoka manga ngowaka manga gudai de manga soana ikudai. Maduuru o Saboi de o Lulu manga ngowaka de manga dodoto de manga biranga manga ngowaka jomakangamo, siadono ona jamididi joliokali neenano.

zij aangekomen waren, zagen zij, dat het daar veel vruchtbaarder was, dus keerden zij niet weer terug. Niet lang daarna werden de Tabaroe velen in aantal, evenzoo hun dorpen. Nadien twisten de kinderen van Saboi en Loeloe met die van hun jongere broers en zusters, zoodat zij tweeën terugkeerden herwaarts (d. i. naar Sidangoli).

Mamoi ma koana o Tarinate o Saboi wi ngowaka (ami ronga o ngo Sio, ma biranga mi ronga womisitomu) womingoamoko. O wange geena o titi woodomosi, koge ma dea woolukuwa ma, itoingowa momaisalamuokau de ami ronga o ngo Boki Pulasari. Ami boosuku o Isalamuoka manga soanoka de ilalaagomo geena!

Op 'n keer trouwde de vorst van Ternate het kind (de dochter) van Saboi (haar naam was Sio, aldus genoemd naar zijn zuster). Te dien tijde at hij (nl. de vorst) nog varkensvleesch, dus had haar vader er niets op tegen (nl. op het huwelijk), doch niet lang daarna ging zij tot den Islam over en werd haar naam sultane Poelasari. Haar graf bevindt zich in een slamsch dorp en dat graf is heel groot.

---

8. O Patu ma ngadje-ngadje.

Wimoi de ma wekatoka de mopairuku de mosongenuku. Iduade miotaka de joliono so wi ngowakika wokidongose: «Ngona ni iranga wonitai-tai la ngoi nanga bairi tatodanga!»— Iduade ikinitaroka de waika, ma riaka ma patu womabau, dua asa waisa watodanga. O gota wotoda-todanga so o lari-larioka wodoade, asade o gota geena iruba de ma agerika wodedebulu.

8. Verhaal van een bijl.

Een zeker iemand had een vrouw, die onder het tuinen stierf. Daarna werd zij weggebracht (begraven) en men keerde terug en hij zei tot z'n kinderen: «Jij moet je broer dragen, want ik ga onzen akker behakken (boomenvellen)!» — Daarna toen het licht was, ging hij weg, leende voor zich de bijl van zijn ouderen broer, ging vervolgens landwaarts en velde. Aan het hout-

vellen, klom hij op een vel-stellage, toen die boom viel en hij besprong derwaarts op den stronk.

Ma agere geena dokauku isurono so wodedebulu de wootaka dau ma dodaku, siadono o obiri moi woboawa. Iduanga iwangede wi ngowaka o riaka misigaro, mongose: «Naino, tonitai la o aba powisiduuru!» — Iduade jotuuru jaisa ena o agere geena o gilidanga jasaokau. Asade mongose: «O aba wosongenokau so polio dai o woako!» — Jolio de o woako jaadono de ma njiraka josidemo, o aba dina wosongenoka. Iduade ma njira wokisano: «So ai patu?»— De muna mongose: «Komijamakewa!» -- De ma njira witootasa, wongose: «Nijotagi nijotike dinaisa!» — Geenakade ma riaka mongose: «Naino, tonitai la o patu potike dina o bairisa!» — Iduanga jaisa jatike ma iiwa so jolioko de ma njiraka jongose: «Mijotike ma mijamakewa!» — Una wongose: «Nijotikesi, nijamakewa, dua tinitoomaka!» — De wongoseli: «Tagi, la nijotikesi!» —

Die stronk daar beneden had een gat, dus besprong hij dat en hij viel naar beneden, zoodat hij een nacht lang niet aankwam. Vervolgens, den volgenden dag, overlegde zijn oudste kind (dochter) met hem (haar jongere broer) zij zeide: «Kom hier, ik zal je dragen, opdat we onzen vader nagaan!» — Daarna gingen zij (hem) na landwaarts, zie die boomstronk was overdekt met bromvliegen. Toen zeide zij: «Vader is dood, dus laten we zeewaarts naar huis terugkeeren!» — Ze keerden en kwamen aan huis en zeiden hun oom aan, dat vader daar land-in gestorven was. Daarna vroeg hun oom: «En mijn bijl?» — En zij zei: «Die hebben wij niet gevonden!» — En de oom toornde, hij zei: «Gaat heen en zoekt landwaarts!» — Toen zei de oudste: «Kom hier, ik zal je dragen opdat we de bijl zoeken land-in op den akker!» — Daarna gingen ze landwaarts, zochten, doch (de bijl) was er niet en ze keerden zeewaarts terug en ze zeiden tot oom: «We zochten, doch vonden 'r niet!» — Hij zei: Zoekt nog, mocht je 'r niet vinden, dan zal ik jelui dooden!» — En hij zei weer: «Gaat, opdat jelie zoekt!» --

De wokisigegoto jotike, siadono moari de mongose: «Naino,

En hij preste hen te zoeken, zoodat zij huilde en zij zei: «Kom

tonitai la potagi potikeli!» — Kogeenade manga bairisa josiisa de jaisa de jotike ma jamakewa. Iduade jaika o bairi magoronaka de o saara moi jamake. Asade jalega-lega madodaku de mongose: «Isoka o aba wi rio dauee!» — Iduanga de ma iranga wongose: «Beika, panonu geenaku!» — De muna mongose: «Ani buburusa tanarotinosi, asa pouti!» — Iduade jouti, josiuku jouti de jotagi de josiie janonuosi. Iduade jotagi josiie ikikinitara jamake de imakanjemo: «Beika, dakuie poboa!» — Koge josiie jotagi de o woa moi jamake de asade jotagi jogila-gila o woaka.

hier, ik zal je dragen, opdat we gaan en weer zoeken!» — Aldus gingen ze landwaarts naar hun tuin, gingen landwaarts en zochten, doch vonden niet. Daarna wendden ze zich naar het midden van den akker en vonden een slangenhol. Toen daarin kijkende, zeide zij: «'t Is of vaders voetspoor daar beneden is!» — Vervolgens zei de broer: «Vooruit, laten we daar beneden volgen!» — En zij zei: «Je draagdoek zal ik eerst wat vaster maken, dan dalen we af!» — Daarna daalden zij, ze begaven zich naar beneden en daalden en gingen weer opwaarts en volgden (het voetspoor) nog. Daarna gingen zij opwaarts en zagen iets lichts en zeiden tot elkaar: «Kom, laten we naar boven volgen!» — Dus opwaarts gaande zagen zij een huis en toen gingen zij rechtdoor naar dat huis.

Iduangino jaie o ngekomo maaakoka de jokisano, jotemo: «Nijosusa okia so neenade nijaadono?» — De ona jopalusu manga demo, jongose: «Mia dea de mia esa josongenoka de mia dea ma njira wi patu waisangoka so womisuloko mijotike, nako mijamakewa asa womitooma!» — Iduanga de ona o ngekomo maaakoka jotemo: «Nijotagi gedaku nijononu la daku nijaie la o woa ikokorona geenaka nia esa de nia dea nijokimake!»

Vervolgens gingen ze opwaarts naar het begin van den weg en men vroeg hen, zeggende: «Wat zijn jelie zorgen, dat je herwaarts boven komt?» — En zij hun woorden beantwoordende, zeiden: «Onze vader en onze moeder zijn dood en onze vader heeft ooms bijl weggemaakt, dus beval hij ons die te zoeken, want indien we die niet vonden, zou hij ons dooden!» — Daarna zeiden zij, die aan het begin van den weg waren: «Gaat daar naar boven volgen en gaat opwaarts

naar boven, want daar in het middelste huis zult ge je moeder en vader vinden!»

Iduade jaie de o woa ikokorona geena jaadono de ma iranga miuti o tonauku de woariou. Woari de isira ma esa mosupu. Iduade motemo: «O ngowaka geena woari la o duniakasi tanu isoka tongone nanga ngowaka!» — Asade ma rokata wotemo: «Beika posupu la pokilegali!» — Josupu de unali wokimake de wokidjai-djai de wotemo: «Ngoi totagioka de idooaso nïsiduuru, siadono neenano nijaadono?» — Iduade ona jongose: «O njira wi patu iisangoka so mijotagi mijotike!»

Daarna gingen zij opwaarts en bij het middelste huis aangekomen, liet ze haar broertje (uit den draagdoek) neer op den grond en hij begon te huilen. Toen hij huilde kwam eerst zijn moeder te voorschijn. Daarna zei zij: «Dit kind huilt; waren we nog op de aarde, dan zou het precies ons kind zijn!» — Toen sprak de echtgenoot: «Kom, laten we naar buiten gaan en hen bezien!» — Naar buiten gaande zoo zag ook hij hen en gezwind naar hen toegaande, sprak hij: «Ik ben weggegaan, waarom ga jelie me dus achterna, zoodat je herwaarts aangekomen bent?» — Daarna zeiden zij: «Ooms bijl is weg en wij zijn gaan zoeken!»

De una wotemo: «Ni njira winingamo? Ni njira wi patu geena o gota totoda-todangoka taumoku!» — De wotemoli: «O tosoana moi tinikula la nijolio so o njira wi patu nijaese la nijosigilioka!» — Iduangoka de wokikula o namoro moi de wosuloko, ato: «Nia aako nijaruutokau!» — Jaruutoka de japelenga ena o saara ma ngoranoka imaokodeu de muna mongose: «O namoro nototiri la ngoi o patu tolega, kangano o dea wotemo: naga o gota magoaka waumoku!» — Molega de mamake de

En hij sprak: «Beknort je oom jelie? Je ooms bijl wierp ik weg bij de gevelde boomen!» — En hij sprak weer: «Ik zal jelie een haan geven, opdat jelie weerkeert, ooms bijl haalt en teruggeeft!» — Vervolgens gaf hij hun een vogel (hoen) en beval, zeggende: «Sluit jelie oogen!» — Ze sloten ze en openden ze, zie ze stonden voor den ingang van een slangennest en zij zei: «Draag jij de vogel, opdat ik omzie naar de bijl, zooeven zei vader, dat hij die aan den voet van den boom geworpen had!» — Zij keek en

mongose: «Polio dai o woako la o njira wi patu posigilio!» — Iduangino jaoko de jongose: «Njira, ni patu neeu!» — Iduade jokulaka de wongose: «Katongini nia laha, nako kouwa, nia amene tawiwisokau!»

Jokulakau de o njira o woa o utu moi de ona jamididi o woa o utu moi.

Iduanga imaidu de manga tosoana geena o boso isitamunu. O ngorumika jomomiki de japelenga ena ma ioko ka o sumati itaadoro, so ma njira woisenokau. Iduade waoko de wokisano: «O pipi ne kiano nijaese? Tjei, o ngowaka isoka ngini!» -- De ona jopalusu: «Mijatosikuwa ma tongomi mia tosoana moi neena imaooko kogeena!» — Iduade woliosa dina wi woaka. Iobirou imaidu de o boso isitamunoli. Ikinitaroka de japelenga ena, geenakauoli so jorokutu itaadoro de woisene so waokoli. Waoko de wongose: «Kadina nijaisa!» — De ona jongose: «Mijaisawa!» — Wongoseli: «Kanijotingoonosi so kadina ngoika nijaisa!» — Ona jopalusa awi demo, jongose: «Ngomi mijaisawa la neenaka ani patu o aba waisangokau, tanu minitooma!» — Iduade wongose: «Dua asa nijaisawa de nia tosoana tatoomaka!» — Ona jongose: «Uwa mia tosoana natooma!»

vond en ze zei: «Laten we zeewaarts naar huis terugkeeren, opdat we de bijl aan oom doen wederkeeren!» — Vervolgens zeewaarts gaande, zeiden zij: «Oom hier is je bijl!» — Daarna gaven zij 'r en hij zei: «Dat is jelie geluk, want zoo niet (teruggebracht), ik zou jelie hersens hebben uitgezogen!»

Toen zij (de bijl) gegeven hadden, betrok oom een huis (afzonderlijk) en zij tweeën een huis (afzonderlijk).

Vervolgens sliepen zij en hadden hun hoen met een kookpot bedekt. Den volgenden morgen opgestaan, openden zij den kookpot, zie zijn poep was slechts rammelende rijksdaalders, dus oom hoorde dat. Daarna ging hij zeewaarts en vroeg hen: «Dit geld vanwaar hebben jelie dat genomen? Hm, zulke kinderen als jelie zijt!» — En zij antwoordden: «We hebben dat niet gestolen, maar ons hoen heeft aldus gepoept!» — Daarna ging hij landwaarts naar z'n huis. 's Avonds sliepen ze en weer overdekten zij (het hoen) met een pot. Toen het licht was en (den pot) openden, zie daar was (het geld) weer. dus zij gristen dat bijelkaar, het klonk en hij hoorde het en ging zeewaarts weer. Zeewaarts gaande, zei hij: «Gaat daar landwaarts heen!» — En zij zeiden: «We gaan niet landwaarts!» — Hij zei weer: «Jelie bent nog maar klein, dus

gaat landwaarts (verblijven) bij mij!» — Zij zijn woorden beantwoordende, zeiden: «Wij gaan niet landwaarts, want toen vader je bijl verloor, zou je ons gedood hebben!» — Daarna zei hij: «Als jelie niet landwaarts gaat, zal ik jelie hoen dooden!» — Zij zeiden: «Laataf van ons hoen te dooden!»

Iobiruku de jonisukokau de una waino watosiki de iwangede o boso japelenga ena iiwau de joari. Joari kajamadawasi ena isorene, itemo: «Kukurujuu! ngori kanè, ngori kanè!» — Jogiisene ma ilingi de jaisa jaese de ma njira wamakewa, una wotagiokau. Dua asa woboano ena jaasakau de ma boso wapelenga, ena iiwau, duga o ioko ifaraku wamake. Iduade waoko de wongose: «Totosikuwa la ma, ngoi taasasa la ngini ma dina enaka nijaasa!» — De ona jongose: «Mijaisawa la neenaka de miniasa itorou, nako kouwa tanu kamijogogeroka mia njiraka!» — Asade una wongose: «Taasasa ma tinisigilio, soneena mamoioli nijaisawa de tatooma tagoungu!» — De ona joari, jongose: «Njira, kamia tosoana so uwa natooma!» — Duga womarii-riidi de dinaisa woliokau.

's Avonds waren ze ingeslapen en hij kwam herwaarts en stal het (hoen) en den volgenden dag deden zij den pot open, doch het was weg en zij huilden. Ze hadden afgelaten van huilen, toen het kraaide, het zei: «Kukeleku-u! ik ben hier!» (deze woorden zijn Ternatesch; Vert.). Ze hoorden z' stem en gingen landwaarts 't halen en oom werd het niet gewaar, want hij was weggegaan. Even daarna kwam hij, zij hadden het hoen weggehaald, en hij deed den pot open, het was er niet meer, alleen vond hij louter poep. Daarna ging hij zeewaarts en zei: «Ik stal niet, doch ik bracht het (hoen) weg, opdat jelie het landwaarts zouden overbrengen!» — En zij zeiden: «Wij gaan niet landwaarts over, want jij zorgt niet goed voor ons, indien dit niet zoo ware, dan zouden we wel bij onzen oom verblijven!» — Toen zei hij: «Ik breng het (hoen) landwaarts, doch geef het jelie weer terug, dus nu nog 'n keer, als jelie niet landwaarts (verhuisd) dan zal ik het zeker dooden!» — En zij huilden en zeiden: «Oom, 't is

enkel ons hoen, dus laataf van 't te dooden!» — Hij was maar enkel zwijgende en keerde landwaarts terug.

Iduangino iobiruku de imaidukau de waoko so watoomaka; iduade waumowa ma kawanoaku. Iwangede jomomikie so o boso jagoraka ena isongenoka de ma biranga mongose: «O mosa ikukurati maeta naese la pasao la popoosuku!» — Asade una waeseno so jaosiki, iduade isisao geenaka de japoosuku.

Vervolgens toen het nacht was sliepen zij en hij ging zeewaarts en doodde 't; daarna gooide hij 't niet weg, doch legde 't neer. Volgenden morgen stonden ze op, namen den kookpot op en het was dood en ze huilden maar. Gedaan met huilen, zei de zuster: «Haal een stuk geel goed, opdat we het omwinden, opdat we het begraven!» — Toen haalde hij dat herwaarts, zij baadden 't (hoen), daarna wikkelden zij 't in en begroeven 't daar.

Iduanga de o ngorumika manoimi o geneo masesara de ma iranga wongose: «O ubutu ma uwa ioo madatekino!» — Iduade o obiri tumudiingi mosesarokau so itebinoka maoko ena o boosukie ioo, asade ma iranga miasokino, mongose: «Naokosi-ee! nanga namoro ma boosukie okianaga ioo!» — Iduanga de una waoko de wongose: «Nane o gota mode okia?» — De ma biranga mongose: «Eau! pamadaka la abeika polega-lega!» — Iduade jolio dina manga woasa, asade iwangede maoko mosesaroli ena ikakuriekau, ma soka ma iiwa, ma sago ma iiwa. Iduade molioli manga woasa de modongose: «Nanga woa uwa pamadamada la nanga tosoana ma boosuku dai-è polega-lega!»

Vervolgens ging zij iederen morgen het vuil wegvegen en de broer zei: «Dat er geen onkruid dicht bij (het graf) groeie!» — Daarna had zij zeven nachten lang reeds geveegd en ging toen het licht was zeewaarts, terwijl er iets bovenuit het graf groeide; toen riep ze haar broer herwaarts, ze zei: «Kom zee-e-e-e-waarts! op het graf van onzen vogel groeit er iets!» — Daarna kwam hij zeewaarts en hij zei: «Is dit ook mooglijk een boompje of wat?» — En de zuster zei: «Wie weet! laat staan en probeeren te zien, wat er van wordt!» — Daarna keerden zij landwaarts naar hun huis terug, toen zij den volgenden dag zeewaarts ging om weer te vegen en zie, nu was het alreeds hoog (gegroeid) zon-

der bladeren, zonder takken. Daarna keerde ze weer landwaarts naar hun huis en ze gaf te kennen: «Laat ons niet ons huis verlaten, want we zullen het graf van onzen vogel daar aan zee telkens gaan bezien!»

Iduade siadono o obiri tumudiingi jaadono de momomikie de momalega ena ma soka de ma sago: ma soka ka o sagala-iodumu de ma sowoko: ka o rigi mafara-fara. Iduade ma njira woisene so waoko de womalega, asade womatodokana ena wokimake o ngowaka jamididi jakoono ma roese de jomorene. De ma njira wokisihaga, wongose: «Uwa nijaisa la kangoiou taoko la nia woa tosidiai!» Ona jongose: «La uwa naoko, amia woa kajaowa-owa de!» — Iduade una guuna wokisigegoto la waoko ma ona imasimadawa.

Daarna tot wel zeven nachten er waren, stond zij op en beziende, het had blâren en takken: de blâren waren allerlei goederen; de takken enkel rijksdaalders. Daarna vernam de oom het, dus ging hij zeewaarts en beziende, schrikte hij, want hij zag de twee kinderen den stam omhelzen en vreugde bedrijven. En de oom hield hen voor den gek, hij zeide: «Blijft niet landwaarts, want ik ga al zeewaarts om jelie huis in orde te maken!» — Zij zeiden: «Ga niet zeewaarts, ons huis is goed genoeg!» — Daarna dwong hij hen, want hij ging zeewaarts, doch zij lieten zich dat niet welgevallen.

Iduade ma njira wongose: «Nako nïsimadawa de taoko tatodangoka!» — Ona jongose: «Mia namoro ma natoomakau so dai-ena uwa natodanga!» — De una wongoseli: «Nako isidabiwa taoko, tagoungu tatodanga!» — De ona jongoseli: «Neenakau miniasa itorou so kokiali nako naoko?» — Una wongose: «Taoko tatodanga!» — De ona jodjaga geenaka o obiri modidi de iwangede de jonisuku so waoko de watodanga. Iduangoka de

Daarna zei de oom: «Indien ge mij niet toestaat, dan ga ik zeewaarts en hak 't om!» — Zij zeiden: «Onze vogel heb je al gedood, dus dat daar aan zee laat af van omtehakken!» — Hij zei weer: «Indien ge me niet bewilligt zeewaarts te gaan, zoowaar ik, ik hak 't om!» — En zei zeiden weer: «Tot hiertoe heb je ons slecht grootgebracht en hoe zal dat zijn als je zeewaarts gaat (wonen)?» — En zij waakten daar twee nachten

waoto mamodidi de joisene ma tuusu de jomao. Jomao de jodjai-djai jodoa ma doede de waoto mamoi-moiika imatooraka de wamake de waika waotokauoli, iduade imatooraika de una waniikoka watodangokali. Iduangino imatooraka, siadono matumudiingi waniikokau de kaisiie dakuie so kaisiie de una kawolega-lega dakuie so siadono o kakamoro jatatoko de wokimakewau. Iduangino de una womatoduba de wongose: «Nako uwa koneena tatiai, tanu koimadawa!»

en den volgenden dag sliepen zij, dus ging hij zeewaarts en hakte 't om. Vervolgens hakte hij 't in tweeen en zij hoorden den val en ontwaakten. Ontwaakt klommen zij zoo vlug mooglijk op den top (van den schatboom) en hij hakte maar telkens weer, en het verhuisde (verplaatste) zich en hij zag 't, ging derwaarts en hakte al weer, daarna verhuisde 't zich derwaarts en hij volgde 't en naar boven begaf 't zich opwaarts, dus opwaarts gaande en hij bekeek 't naar boven, totdat lichte wolkjes 't bedekten en hij zag hen (die twee kinderen) niet meer. Vervolgens had hij er spijt van en zei: «Indien ik niet aldus gedaan had, dan zou het mij niet verlaten hebben (dan zouden zij mij niet aldus in den steek gelaten hebben)!»

---

9. O Idongo ma ngadje-ngadje.

O njawa o faramoi jogogere o Hirioka o dowongi-ma-batingoka, dua de josalai. O njawa jamididi jaino jokikokiungini ma jokinakowa ato okia ma njawa. De o doguuru o soana ma dutu goona tanu jokisitorou ma jokimakewa. De o obiri josinoi-noimi jokidjaga ma jokimakewa. Iduanga de o salai ma dodogumu de wimoi

9. Verhaal van den tjekalang-visch.

Menschen van een andere soort hielden verblijf op het strand van (het eiland) Hiri en voerden vervolgens den geestendans uit. Twee lieden kwamen herwaarts hen bekijken, doch zij kenden hen niet (wisten niet) wat voor menschen dat waren. De jongelingen van dat dorp zouden hen kwaad willen doen, doch zij zagen hen niet

waoko o dowongi-ma-batingoka wokigoana wosiie de wosiuku ma, wokimakewa, de waoko womalega o idongo o ngai modidi ibaoro o njare-ma-ingirie de isiru daienaka de isiisa, siadono geena o dowongisa.

(konden hen niet te pakken krijgen). Daarna was het einde van den dans gekomen en een (der jongelingen) ging zeewaarts naar het strand om hen te bespieden, ging naar boven en naar beneden en zag hen niet en ging zeewaarts en was ziende twee tjekalang-visschen tevoorschijn komende uit een koraalbank en ze glinsterden daar aan zee en kwamen landwaarts, totdat ze aan het strand waren.

De ipelenga, moi madodaka o njawa mimoi de iduanga ona kajogila-gilaka dinaisa o salaiisa jaungini. De jopasaisa una waiunu mimoi mi kai de waasa wi woaka de una wosibootekie o toraoka de unali kawosiisa wokisiduuru ona jamididi goona dinaisakau o salaiisa. Kogeenade ikinitarou de ona jamididi imasigaro jotagiou de una wosirako wokidjagau kadadai. Itoingowa ona joboa de manga kai jotike de tomimoi ma mamakewa, tomimoi iiwau de tomimoi gumuna mamakekau mi kai de momasinoa de motagiokau. De tomimoi gumuna motike-tike komamakewasi ena womisookokau. De womiasa wi woaka de womisimodoka. Kogeenade madoingo o pariama saange imakamodokano o ngowaka saange jamake.

En ze openden zich (ze deden hun mom af) en daar binnenin was een een zij (een vrouw) en vervolgens gingen zij rechtstreeks landwaarts om den dans te bekijken. Landwaarts (hem) voorbij zijnde, nam hij, die zich verscholen had, de mom van die eene en bracht die naar zijn huis en hij verstopte die boven in de daksparren en weer ging hij landwaarts hun achterna, zij tweeën waren al landwaarts gegaan bij den dans. Aldus toen het bijna dag was, overlegden zij tweeën om maar te gaan en hij ging zeewaarts vooruit en was hen opwachtende daar aan zee. Niet lang daarna kwamen zij eraan en zochten hun mom (huid), doch die eene vond de hare niet, van die eene was ze weg en van die andere, die vond haar huid en trok die aan en ging er vandoor. En die eene was maar zoekende, doch vond ze niet, toen pakte hij haar beet. En hij bracht

haar naar zijn huis en trouwde haar. Aldus toen zij drie jaren lang getrouwd waren, kregen zij drie kinderen.

Iduade mamoi muna misuloko wodjaa manga ngoranoka de o djaa geena iomanga o naoko. De waasa iduanga madiaiokawasi jaidja kajabootoka ma daku dugaduga o sepe moiokasi. So muna motemo: «Belaha nosioru-oruokali la pomadubukunu!» — Iduangino o naoko moisoko momongo ena mi kai ma gurumini o sepe geena madodaka ma, daku o toraoka wosibootekie. Sokogeena maie momalega de make de magoraka de maiunika. De mowesesongo ami ngowaika: «Nia dea woboano de nijosidemoka ato, ai kai tamake so toliokau ai soanika!»

Daarna op 'n keer droeg zij hem op te gaan net-werpen vóór hun deur en dat werpnet was vol met visch. En toen hij klaar was met brengen, had zij (de visch) nog niet schoongemaakt (gereedgemaakt) of men had alles al opgekocht. Dus zei zij: «'t Is goed, dat je nog maar eens gaat roeien (visschen), opdat we die voor ons verkoopen!» — Vervolgens toen zij de visch aan 't wasschen was, (zag zij) de schaduw van haar huid (mom) in den aarden pan, doch hij had die daarboven in de daksparren gestoken. Aldus klom ze op, zag omtrent zich en ze vond die en haalde die eraf en verbergde die. En ze beval haar kinderen: «Wanneer je vader herwaarts komt, zeg hem aan, dat ik mijn huid vond, dus dat ik teruggekeerd ben naar mijn dorp!»

De motemoli: «Nisawini de o ngoranoka nijomadugumaa!» — Iduade ami susu-ma-bidili imapagara ena ifadja so isira maosiki, iduade matutu de masidelika de mosakai, siadono iosaokau, ena ma rokata wodjaa woboawasi. Iduade mi kai maeseno de momagasa siadono o ngooto-ma-batingoka de momasiawene de motumunokau de miiwau. Iduade ma rokata wolio de woisene ami kai mamakekau so una woari wisowo-sowono.

En weer zei hij: «Wanneer jelie hongert, gaat dan maar hengelen vóór de deur!» — Daarna haar hekkensluiter (jongste kind) was kruipende en daardoor vuil en zij baadde het eerst, daarna wiegde zij het in slaap, hing het op (in den sarong) en kookte (eten) totdat het gaar was, terwijl haar echtgenoot vischte en nog niet aangekomen was. Vervolgens nam zij haar huid en bracht die met zich tot aan de zeegrens (d. i. strand)

en zij deed die aan, had geduikt en was weg. Daarna keerde de echtgenoot weer en hoorde, dat zij haar huid had gevonden, dus huilde hij tot snikkens toe.

Mamoi o ngowaka jokisawini de o ngowaka o riaka guuna wo'emo: «O ngo eme mosibesesongo, inasawini de kanè o ngoranoko pomadugumaa!» — So una wogumaa de isioara de watuonie o inomo o boso moi ilalaagomo de isau-saukosi, madodaka o inomo de mainiinioka. Kogeenade wolio wi woasa de ma dea wamake so geenakudau wodumunu, awi aako ma dadawi ma itiwa ma, womimakewa de woari geenakadau o obiri moi de o wange moi de womangakunuwau. Koge awi ngootiruku woparene de womasioru o wange moi geena watoobiruku. De o doe moi geena woduguti o pepeke magugudaioka o posi-posi ma ngutuoka womatamide, siadono iobirou de una woari.

Eens hadden de kinderen honger en het oudste kind zeide: «Moeder heeft bevolen, wanneer we honger hadden dan zouden we hier voor de deur hengelen!» — Dus hij hengelde en men sleepte (z'n lijn) weg en hij haalde op een groote pan vol met warme spijze, er was binnenin alle soorten van voedsel. Aldus keerde hij landwaarts naar zijn huis terug en de vader zag 't, dus daar beneden bedook hij 't, zijn oogleden vielen omlaag (d. i. halverwege dicht om goed te spieden), doch hij vond haar niet en hij huilde daar beneden een nacht en een dag tot hij niet meer kon. Dus klom hij in zijn prauw en pagaaide zich een dag lang weg en overnachtte. En aan een landengte zakte hij in de veelheid van modder en stond op de wortels van de rizoforen, totdat het avond werd en hij huilde.

Iduade ade ikinitara o tui-tui moi iboa de wisano, itemo: «Ngona neena o nabi wimoi bolo? Idooaso kogeena nopepeke? Ni woaka naga-okia nosusa?» — De una wopalusu: «Mangale o pipi de o arataa ena doka ngoiokau ma, sioko! i wekata motagiokau so tomitike!» — De o tui-tui itemo: «Nako ani wekata monitike de naino, ngoi noimoteke. So towesesongo ngo-

Daarna toen het bijna licht was, kwam er een toei-toei (vogeltje, klein soort papagaai) en vroeg hem: «Jij daar, ben je niet een geestenziener? Waarom aldus in den modder? Heb je thuis een of andere zorg?» — En hij antwoordde: «Wat geld of goederen aangaat, die heb ik reeds, doch helaas! mijn echtgenoote is weggegaan en ik zoek haar!» — En de toei-toei zei:

naka, noisene ai gatuuku ma garaasa, asade ani aako napelenga!» — Iduade o tui-tui geena wisisoso de una ma gatuuku ma garaasa woisene de wapelenga, ena o ngu-usumu ma sigoronakau winoaku so wosigalioli woari, siadono o wange moi watoobiruku.

«Indien je je echtgenoote zoekt, kom herwaarts en volg mij. Ik beveel je, wanneer je het geruis van mijn vlerken hoort, doe dan je oogen open!» — Daarna vloog de toei-toei met hem weg en toen hij het geruis der vleugels hoorde, opende hij (de oogen), terwijl (de vogel) hem reeds te midden van de alang-alang had neergezet, dus hij bij herhaling ging weer huilen, tot een dag wel, den nacht over.

Ikinitarou de o kodoba moi iboa de itemo: «Ngona o nabi wimoi, kokia bato sokogeena ni biono iutiku?» — De una wopalusu: «I wekata tomitike!» — De o kodobali itemo: «Nako kogeena de naino, ngoi noimoteke!» — De o kodoba iwesesongo unaka: «I gatuuku ma garaasa de ni aako napelenga!» — Iduangino wapelenga ena o basarama magoronano wisitangi de wosiie ma waakunuwau, wosiuku ma waakunuwau. Sokogeenade woarioli o obiri moi de o wange moi de o tui-tui moi iboa de itemo: «Naino, ngoioli noimoteke; noisene la ilurusu ikukudai de ni aako napelenga!» — Koge wamoteke de wapelenga ena o deneta ma saeoka winoaku de kogeena woarioli.

Licht zijnde, kwam er een vischarend aan en zei: «Jij die een geestenziener zijt, hoedanig dan is aldus je aangezicht gedaald (vervallen)?» — En hij antwoordde: «Mijn echtgenoote zoek ik!» — En de vischarend weer zei: «Indien het dus gesteld is, kom hier en volg mij!» — En de vischarend beval hem: «Zoodra je mijn vleugelgeruis hoort, open dan je oogen! — Vervolgens opende hij ze, toen hij midden in een waringin werd neergelaten en opwaarts toch kon hij niet en nederwaarts toch kon hij niet. Aldus huilde hij weer een nacht en een dag en er kwam een toei-toei-vogel aan en sprak: «Kom hier, volg mij weer; zoodra je veel gedruisch hoort, doe dan je oogen open!» — Dus volgde hij dat op en opende ze, toen hij in den oorsprong (het hoofd) van een waterval werd neergezet, aldus huilde hij weer.

Woaride ena o gilidanga moi iboa de itemo: «Uwau noari, duru ni wekata mi woa ma ponata

Hij huilde toen er een bromvlieg aankwam en sprak: «Laat toch af van huilen, gelukkig wordt

dakuie pamakedeu so!» — Asade itemoli: «Naino, ngoi noimoteke!» — Iduade ma ngeko-sagoka wi noaku de o gilidanga iwesesongo: «Ma wange iwangede ma kolano Djini wonitaili, ngaro wonisano kawongai-ngaiou ma, uwasi notumutu, noilega-lega ngoi toboa de totangi ami ngununika de ngona notemo: ai wekata gumunau!» — Iwangede asa ma kolano Djini wiasoko de wotemo: «Ngori ne kolano Djini se ri ngofa fofoheka ngatomdii, mawange iwangede ngoi tokisisupu so nako notemo ni wekata de nokitumu, uwa moninakowa la moninakowa, igoungu ngona o gosomanga ma inomo de tonitoomaka!» —

Ma wange isiwarie de wokifatoka de wisuloko: «Beika, notumutu!» — De o gilidanga iboa de midangi de una wotemo: «Tongoi i wekata gumunau!» — De ma koana wotemo: «Tongoi ai ngowaka goona ma idja iiwa so duga-duga ka i sosuloko moi, notagi naasa o bobootene o tatapa moi napoa o dowongiku de nosikaruahe!» — De wosuloko wauunu, o dowongi uwa waganu de wamao isusa ikudai de woarioli. Kogeenade o iuru

je vrouws huisnok daarboven al gezien!» — Toen zei (de vlieg) weer: «Kom hier en volg mij!» — Daarna zette ze hem neer op een wegvertakking (splitsing van den weg) en de bromvlieg beval: Op den dag van morgen zal vorst Djini je toetsen, ofschoon hij je naarstiglijk zal ondervragen, moet je nog niet wijzen, zie maar naar mij als ik kom en ik neerstrijk op haar neus, dan zal jij zeggen: die daar is mijn echtgenoote!» — Den volgenden morgen riep de vorst hem en sprak: «Ik, de vorst Djini met mijn zeven dochters (deze zin is Tern.; Vert.), op den dag van morgen zal ik ze tevoorschijn brengen en indien je zeggen zal, wie je echtgenoote is en haar aanwijst....; laataf dat je haar niet kent (niet weet aantewijzen), want als je haar niet kent, waarlijk dan zal je krokodillen-vreten worden en ik zal je dooden!» —

Den volgenden dag lichtte het, toen hij hen op een rij stelde en droeg hem op: «Probeer, wijs aan!» — En de bromvlieg kwam aan en bestreek (zette zich op) haar en hij sprak: «Mijn echtgenoote, dat is zij daar!» — En de vorst sprak: «Mijn kinderen hun prijs is er niet (ik vraag voor mijn kinderen geen bruidschat), alleen is er een enkel bevel van me (aan verbonden): ga, breng een wan vol gierst, stort die uit op het strand en

itemo: «Ngona noari? Ika, nomagoraika la ni tatapa naeseno!» —

roer het door elkaar!» — En hij beval die (gierst) op te lezen, doch hij mocht ze niet met zand vermengen en hij voelde het zeer zwaar te hebben en hij huilde weer. Aldus zeiden de mieren: «Huil jij? Vooruit, doe jezelf opstaan, opdat je je wan herwaarts opneme!» —

Iduangino o iuru imatoomu jauunu o bobootene geena, siadeno ioma-omangouoli de o iuru itemo: «Nootaka dinaisa ma koanisa!» — Koge waasasa de ma koana wosulokoli o goōro o rube moi japoali o ngootuku. De wosuloko wosigilioli ma o ngooto uwa waganu. Kogeenade wapoa o ngootuku de warokutu ma waakunuwa, wafalo ma waakunuwa, o ngooto kajaganuokau. Iduade o naoko, ma ronga o godida, ena itemo: «Ni rube ma aako nosidakunino la ngomi asa mijodonoa!» — Kogeenade o rube iomangokau de o godida wisuloko: «Naasa dina ma koanisa!» — Waasa de ma koana wotemo: «Kaneenau moi ma dodogumu, so o djaa naasa o akere nosionoko!» — Wauku wosionoko ma o akere jodogogeruwa so wamao o susa ikudai de woarioli, siadono o gilidanga moi iboa de itemo: «Uwa nohaga ikudai la naoko o goodoho moi nadjaa la nosimadaka la imasilulu ma ngadidi imasiruahe la o akere nosionoko uwau iuisi!»

Vervolgens verzamelden zich de mieren, zij lazen de gierst op, totdat (de wan) weer vol was en de mieren zeiden: »Draag 't landwaarts naar den vorst!» — Dus bracht hij 't en de vorst droeg hem weer op, dat een martavaan met olie in zee zou worden uitgestort. En beval om die (olie) terug te doen keeren, zonder dat er zeewater in vermengd was. Aldus stortte hij 't uit op de zee en streek 't (met beide handen) op, doch kon dat niet; schepte 't op, doch kon dat niet, want er was zeewater in gemengd. Daarna zei een visch, genaamd godida: «Wend de opening van je martavaan hierheen, dan zullen wij 't erin doen!» — Aldus was de martavaan vol en de godida-visch beval: «Breng 't daar aan land naar den vorst!» — Hij bracht 't en de vorst sprak: «Thans nog één tot besluit: breng je werpnet en haal water!» — Hij ging benedenwaarts en haalde (water), doch het water bleef niet (in het net) zitten, dus voelde hij zich erg bezorgd en huilde

Kogeenade o djaa o akere ioma-omangie waasa dina ma koanisa de ma koana wotemo: «Ngona de ngoi nanga akali kaimatero!» — De wokisuloko: «Noliou tongona ani soanika!» — Iduade ma wekata misuloko, motemo: »O tonga-djawa o utu moi noese la nosi-baiti o ngekomo mabionuku la nanga malige isoro-soro la gee-naka idoa!»

weer, totdat een bromvlieg aan-kwam en zei: «Wees niet al te dom, ga naar zee en vang een paling, laat die zich erin rollen, zoodat de mazen gevuld worden (met slijm), opdat je water erin kunt halen en 't niet meer lekt!» Aldus bracht hij het werpnet vol met water naar land naar den vorst en de vorst zei: «Jouw en mijn kunstgrepen zijn dezelfde!» — En hij beval hen: «Keer terug naar je eigen dorp!» — Daarna droeg zijn echtgenoote hem op, ze zei: «Haal één bamboe-betoeng en plant die vóór aan den weg, opdat daar ons vlieghuis op-stijge!»

---

10. O Soródo ma ngadje-ngadje.

Masira o giadjooungu jamididi o ngowaka jamakewa. Iduade ona siadono joperekiokau asa o njawa moasa. Mosingowakokau de josi-ronga o Soródo la o wange o duniano wosupu geena o ngo-rumika woodomo o bole o ngai moi; o wange-maatuku woodomo o bole o ngai modidi. Iwangede o ngorumika woodomo o bole ngai saange de o wange-maatuku woodomo o ngai soata. Iwangede o ngorumika woodomoli o ngai motoa de wange-maatuku wo-odomo o bole o ngai butanga. Kogeenade una woodomo o wa-nge jamomoi o bole o usa jamo-moi.

10. Verhaal van den Gulzigaard.

Vroeger waren er twee gezellen (was er een echtpaar, dat), die nog geen kind hadden gekregen. Daarna totdat ze reeds bejaard waren, toen pas was zij zwanger. Zij gekinderd hebbende (bevallen zijnde), noemden het Gulzigaard, want op den dag dat hij ter wereld kwam, at hij 's morgens één stuks banaan; 's avonds at hij twee stuks bananen. Den volgenden dag 's morgens at hij drie stuks bananen en 's avonds at hij vier stuks bananen. Den volgenden dag 's morgens at hij vijf stuks bananen en 's avonds at hij zes stuks bananen. Aldus at hij elken dag een kam bananen.

Iduanga una kawipunusuali, asa woodomo o utu jamomoi de wosorodo kogeena maamouku, siadono ma balusu wisiodomo ma jaakunuwau. Woamokokau so una waakunu o inomo womaditike. Mamoi una wotagi o peda wotodango la una womadebeleta. So una wotodangukou de una wamoku ma doe jaika, waasakau manga woaka, asa una waweleta, ka o wange moioka una wowelleta de woramoso de womasakai womasibauru o kokonjowo moi kamamoiku. Woodomo kogeena maamouku, ma dea wiakuuwa, asade wisihaga-haga kamanoimi la tanu wisosongene.

Vervolgens als hij weer verzadigd was, dan at hij telkens een stang (boom, heele tros bananen) en hij schrokte zoo geweldig, dat zijn ouders niet meer instaat waren hem te eten te geven. Volwassen zijnde, was hij instaat voedsel voor zich te zoeken. Eens ging hij een sagoboom omhakken, opdat hij voor zich zou sagodisselen. Dus had hij al omgehakt en droeg 'm (op z'n schouder) met z'n top voorwaarts, zoo droeg hij 'm huiswaarts, toen begon hij te disselen, slechts in éen dag disselde hij, kneep (het gedisselde) uit, kookte (die sago) voor zich en lengde voor zich aan (met kokend water) in eens een heel pak (sago). Omdat hij zoo ontzettend at, haatte hem z'n vader, zoodat hij hem voortdurend te pakken nam, kon het zijn om hem te dooden.

Mamoi ma dea wisigaro, wotemo: «Ngone potagi dai o ngoototoko nanga igini powaru!» — Koge o Soródo womodeke de imasioruoko dai, ma dea wi wase iotaka de ma dea wotemo: «Ei Soródo, ngona nodumunu i wase! — Kogeenade o Soródo wodumunu so una wotumunokau de ma dea womasioru wooara. Iduanga de o Soródo guuna wobaorie ena ma dea ma wigurutisau. Asade una wotumunuku so wotagi dau o ngooto madokako. Wotagi de naga wamake o gosomanga moi de una wago-

Eens overlegde zijn vader met hem, hij zei: «We gaan daar aan zee onze fuik neerlaten (te water laten)!» — Dus stemde Gulzigaard toe en zij pagaaiden zich zeewaarts en vaders kapmes viel en vader zei: «Zeg Gulzigaard, jij moet naar mijn hakmes duiken!» Aldus dook hij er naar en toen hij ondergedoken was, was z'n vader verder weggeroeid. Vervolgens kwam Gulzigaard weer boven, terwijl de vader al ver naar de landzijde was geroeid. Toen dook hij en ging daar beneden in zee. Gaande, ontmoette

rakie so wamoku ma saeke jaisa. Waadonisali o dudungoka una wosiduluituku de wasakai kamamoiku de waodomo wabootoka. De ma esa misano: «So noodomo?» — De una wongose: «O ngafi ka o ngai moi!»

hij een krokodil en hij nam dien op en droeg hem met zijn kop landwaarts. Weer landwaarts aangekomen op het drooge, zoo slachtte hij en kookte hem ineens en at hem heelemaal op. En zijn moeder vroeg hem: «Heb je al gegeten?» — En hij zei: «Enkel één ngafi-vischje!» — (*ngafi* — kleinste vischsoort).

Iduangino mamoi ma dea wosigaro, wotemo: «O titi pogoana!» — De o Soródo womodeke so jotagi dinaisa jogoana o ngia ma saara madateoka. Iduade ma dea wisuloko: «Ngona neenaka so ngoi totagi ai toimi-ma-ngowaka tadiaiosi!» — So una wogoana geenaka, asade womaidu de o gumi-lamo jaino tanu wirigoli ma una o ngai mogiooko wagorakie ma bikini de ma saeke wosikadowanga de womasiawene, siadono awi ali-ali o ngai mogiooko. Iduade ma dea woliokau so ma wekata misano: «So nanga ngowaka kiakakau?» — De una wotemo: «O ngia ma saara ma datekino wogoana!» — Itoingowa o Soródo woboano de ona jamake awi raraga ma ali-ali so jokitodokana de awi giama wosiniporo de o gumilamo jokiritudu-tuduku o soana moi geenaka ma, una womasakai de waodomo kamamoiku.

Vervolgens op 'n keer overlegde de vader, hij zei: Laten we gaan varken-loeren!» — En Gulzigaard bewilligde, dus gingen zij daar landwaarts loeren dichtbij een slangenhol. Daarna beval de vader: «Blijf jij hier, dan ga ik mijn pijl in orde maken!» — Dus loerde hij daar, toen legde hij zich neder en er kwamen groote slangen (lett. dik-touw; boa constrictor?) aan, die hem wilden bijten, doch hij nam tien stuks op, stak staart en kop in elkaar en deed ze aan, zoodat zijn ringen waren tien stuks. Daarna was de vader teruggekeerd, dus vroeg zijn echtgenoote hem: «En waar is ons kind gebleven?» — En hij zei: «Hij waakt (loert) bij het slangenhol!» — Niet lang daarna kwam Gulzigaard eraan en zij zagen de ringen aan z'n vingers en zij ontstelden en hij schudde z'n vingers en de slangen waren maar al stekende het heele dorp daar, doch hij kookte die voor zich en at ze tot de laatste toe op.

Iduade ma dea wosigaro: «Ngo-

Daarna overlegde de vader:

ne potagi o peda potodanga!» — So ona jaika o peda magoaka de ma dea wosigaro: «Ngona naika dokangika norari la uwa nanga peda ieta; maeta-asa totemo: nooara, asa nooara!» — Kogeenade ma dea waalu de wadudunu de ikakarauoka, siadono iruba una wosidemowa, kapisanioka una, siadono witapadu. Witapaduokau ma dea wooarouoli o woaka de ma wekata misano: «De nanga ngowaka?» — Una wopalusu: «O peda ma roese witapadu so wosongenokau!» —

«Wij gaan sagoboom-vellen!» — Dus gingen zij derwaarts bij den voet van den sagoboom en de vader overlegde: «Jij gaat derwaarts, ginds het hooge onkruid wegkappen, opdat niet onze sagoboom splijt (als hij valt); als ik straks zeg: vlucht, dan vlucht je!» — Aldus maakte de vader den voorhak en den achterhak (in den stam) en reeds kraakte hij, totdat hij viel, zonder dat hij het te kennen gaf, hij zweeg maar stille, zoodat hij op hem viel. Op hem gevallen zijnde, ging de vader er weer van door naar huis en z'n echtgenoote vroeg 'm: «En ons kind?»— Hij antwoordde: «Een sagostam is op hem gevallen, dus is hij reeds dood!» —

Itoingowa una woboau o peda o utu moi wamoku, manga deturoka asa wanoaku. Iduade waweleta, iduangino waramosoka de ma dea wotemo: «Ei Sorodo, nanga lukama podoa!» — Ma una wooluku, ma dea kamanoimi wisihaga-haga so wotemo ma esaka: «O aba una dai o ngootoko ato woisosongene; dina o bonganoka una o peda woisitapadu de wodiai isoka ngoi o ngia ma inomo, neena eme, ngona nodiai i dafoma o kupa o ngai mogiooko de modidi, o ngai butanga taodomo, o ngai butanga tomasidafoma!» —

Niet lang daarna kwam hij er al aan en droeg een sagostam (op z'n schouder), zette dien toen in den goot (d. i. de plek waar de regen van het dak afdruipt). Daarna disselde hij dien, vervolgens perste hij (het meel) eruit en de vader zei: «Zeg Gulzigaard, we gaan onze langsat-boomen klimmen!» — Doch hij weigerde, zijn vader hield hem maar steeds voor den gek, dus zei hij tot z'n moeder: «Vader heeft me in zee willen dooden; in het bosch heeft hij een sagoboom op me laten vallen en hij doet alsof ik slechts slangenvreten ware; thans moeder maak jij mijn teerkost klaar, twaalf

pakjes rijst, zes pakjes eet ik en zes pakjes zullen mijn teerkost zijn!» —

Iduade ma esa modiai awi kupa geena, iraiokau de una wodjadji: «O wange butanga ma iiwa geena, o wange mogiooko-de-modidi; o wange mogiooko-de-modidi ma iiwa, geena o mede mogiooko-de-modidi; o mede mogiooko-de-modidi ma iiwa, geena o pariama mogiooko-de-modidi, geena ma toboawa, geena toboawa!» — Kogeenade o kupo o ngai butanga geena waodomo de o ngai butanga womasidafoma.

Daarna maakte z'n moeder zijn rijstpakjes gereed; gereed zijnde, maakte hij deze afspraak: «Als ik in zes dagen niet terug ben, dan worden het twaalf dagen; ben ik in twaalf dagen niet terug, dan worden het twaalf maanden; ben ik in twaalf maanden niet terug, dan worden het twaalf jaar, ben ik dan nog niet terug, dan kom ik niet (meer) terug!» — Aldus at hij zes pakjes rijst en zes pakjes maakte hij zich tot teerkost.

Induangino wotagi awi kuama de awi sawaunu womagasa de dina o bonganisa wowosama. Ikurutoka ma woisene o njawa jodadama. Waadonokau de wokimake o dowora jototanga ma jaakunuwa josirato ma koana wi woa ma manarama. De ona wisano: «Ei Soródo, kiaka notagi?» — De una wotemo: «Totagi-tagi kogeenasi!» — De ona jotemo: «Nako ngomi isoka ngona, mia laha itiaiokau!» — De una wotemo: «Nako kogeenade tiniriwo maeta!» — Asade o toimi wadiai so awi kuama waragoso watoimi de o dowora o ngai monaoko-de-saange waamonokau de iruba kamamoiiku, siadono o njawa joodumu dakuie jopalitanga. Asade joodomo de jookere o wange moi de o obiri moi geenaka.

Vervolgens ging hij zijn lans en zijn schild met zich meenemende en ging het bosch in. Van verre hoorde hij menschen levenmaken. Reeds aangekomen, zag hij hen ijzerhoutboomen vellen, doch zij waren niet af te maken voor den vorst z'n huis. En zij vraagden hem: «Zeg Gulzigaard, waarheen ga je?» — En hij zei: «Ik wandel maar zoo'n beetje!» — En zij zeiden: «Indien wij waren zooals jij, dan was ons geluk al in orde!» — En hij zei: «Indien het aldus gesteld is, help ik jelie een beetje!» — Toen maakte hij zijn boog klaar en schoot zijn speer af en raakte drie-en-twintig ijzerhoutboomen, welke in eens omvielen, zoodat alle lui daarboven ervan opsprongen. Toen aten en dronken zij daar een dag en een nacht.

Iduangino wotagiokali de dai o dowongi-mabatingoka wamake o njawa wimoi awi tolumu o boso, ma amoko isoka o kapali ma sidete. So ona imakamake de una wotemo: «Ani tolumu de i sawaunu kageena moi, ika! pomakaropuku, ilaku ngona de tonimoteke, ilaku ngoi de ngona noimoteke!» — De o Tolu-boso wotemo: «Kajaowa pomakaato!» — Iduade imakaropuku de ilaku o Soróde, siadono awi boso ipooteke de o tonauku woruba.

Iduanga de ona jotagi de itoingowa jamake wimoi, wi ngaukoka o mokuru ma roese womasidopo de una wotemo: «Ani dopo de i kuama kageenamoi! Ika, pomakaropuku, ilaku ngona tonimoteke, ilaku ngoi noimoteke!» — O Mokudjangu womodeke de ona imakaropuku, siadono ilaku o Sorógo so una wimoteke. Iduangino ona jotagi jogila-gila de dai o dowongioko jsupu. De o Sorógo wotemo: «Isawini, ika pomadugumaa!» — Iduade o Tolu-boso wi boso ma ngauku wikula de wogumaa daioko de isioa-oara de watuonie o sangu-sanguru moi. De wotemo: «Nanga utumu ne uwa paumo! Ani boso madodaka panoa!» — Iduade o sangu-sanguru geena wasakai de ma saeke de ma bikini ona jamake ma, una ma roese waodoma wabootika.

Vervolgens ging hij weer weg en daar aan zee aan het strand ontmoette hij een hij, wiens hoed was een kookpot, ter grootte van een scheepszeil. Dus elkaar ontmoetende, zeide hij: «Jouw hoed en mijn schild zijn eender (van grootte), vooruit! laten we worstelen, overwin jij, dan volg ik je; overwin ik, dan moet jij mij volgen!» — En Pothoed zei: «'t Is goed, laten we elkaar staan!» — Daarna worstelden ze en Gulzigaard overwon, zoodat diens (des tegenstanders) kookpot brak en hij op den grond viel.

Vervolgens vertrokken zij en niet lang daarna ontmoeten zij een hij, in wiens ooren hij zich een areekstam tot bloem (oorknop) gemaakt had en hij zei: «Jouw oorbloem en mijn lans zijn van eender maaksel! Kom, laten we worstelen, win jij, dan volg ik je, win ik, dan volg jij mij!» — En Mooie-areek bewilligde en zij worstelden, totdat Gulzigaard overwon en hij volgde hem. Vervolgens vertrokken zij recht naar zee en kwamen aan het strand uit. En Gulzigaard zei: «Mij hongert, komt laten we voor ons gaan hengelen!» — Daarna gaf Pothoed hem het oor van zijn (ijzeren) pothoed en hij hengelde daar aan zee en zij (de visch) trokken (zwommen met de haak weg) en hij haalde een walvisch op. Hij zei: «Laten we niet dit ons voordeel weggooien! Leg

hem in je (ijzeren) pot!» — Daarna kookte hij hem en de kop en de staart kregen zij, doch hij at het lichaam heelemaal op.

Iduanga de o ngooto madodaka jotagi de jolutuwa, duga manga tomarino iboa. Koge jogila-gilako de o Soródo okianikia dau wi douku jagasaiti. Wi dou wagorakie ena o bobootara moi ibaorie, asade wapidili de wasepa masongonasa de manga soanoka dina iotauku. Iduade ona jaadonokau jaisa de joisene o njawa manga gari de wokisano: «Nia susa okia so nijoaride?» — De ona jotemo: «Kouwa ma, duga o bobootara moi dakuuku midingotaka so mijobodito!»

Vervolgens wandelden zij beneden in zee en verdronken niet, het (water) kwam slechts tot aan hun hals. Zoo gingen ze rechtdoor en Gulzigaard voelde iets daar beneden aan z'n voet kleven. Zijn been oplichtende, kwam er een inktvisch naar boven, toen liet hij hem los en schopte hem naar de andere zijde en hij viel boven op hun dorp. Daarna waren zij aangekomen daar aan land en hoorden het geween der menschen en zij vroegen hen: «Wat zijn jelie zorgen, dat jelie zoo huilt?» — En zij zeiden: «Och niets, enkel is er een inktvisch van boven naar beneden op ons gevallen, dus zitten we in het ongeluk!»

Asade o Soródo waika de wamake o bobootara ge o njawa de manga woaka jagasaitokau. Iduade o njawa de manga woa wapidili de wagorakie wasepa dai o ngootoka. Asade ma saeke wotemo: «Miniriwo so okianikia minikula so minikulau!» — De una wopalusu: «Ngoi ma kouwa, duga i manai jomodokawasi!» — Iduanga o Tolu-boso de o Moku-djangu jongoamoko geenaka, siadono joodomo de jookere o obiri tumudiingi de o Soródo woodomo o wange jamomoi o bajungu jamomoi de

Toen ging Gulzigaard derwaarts en zag den inktvisch vastgekleefd op de menschen en hun huizen. Daarna maakte hij de menschen en hun huizen los, nam hem op en schopte hem daar in zee. Toen zei het (dorps) hoofd: «Je hebt ons geholpen, iets dat we je willen geven, zullen we je geven!» — En hij antwoordde: «Wat mij betreft niet, alleen zijn mijn gezellen nog niet getrouwd:» — Daarna trouwden Pothoed en Mooie-areek daar, zoodat zij aten en dronken zeven nachten en Gulzig-

wookere kogeena magudai, siadono wiakuuwa.

Iduangino wotagiokali de o tonaka moi igagaruraka waadonokau. O soana geena ma dodaka o njawa moiiwa geenaka, duga o damunu moi. Koge una wotike o babaasana moi de una watakoro, itoingowa naga o ngeweka mimoi mosupu o damunu madodakino. O ngeweka gumuna motemo: «La uwa notakoro, dua o garuda iboali, tomaiunika, ena miasakau mijabootika!» — De una wotemo: »Beika iboa la ngoi tamake!» — Asade o ngeweka gumuna miasokino so awi gugutu ma timioka momaokode. So muna motemo: «So uwa ato!» — Ngaro misibobita ma una o damunu watako-takoro de isiketika ma ilingi.

Itoingowa de ena iisene o damunu ma ilingi de iboano. Iboakau de ena wiutuku de waoto waamono ma gitiwiri o ngai moi; mamoioli waoto de waamono o gitiwiri o ngai modidi; mamoioli waoto de waamono ma saeke wasibituku, asade ena isongene. Isongenokau de o soana geena jatamunoka so ona jaakunuwa jotagi. Kogeenade una ma saeke waogu de watubaleka, asade ona o ngekomo maeta jamake. Geenakade ona joodomo; iduangino

aard at elken dag een baaltje (rijst) en hij dronk zooveel, dat men hem haatte.

Vervolgens ging hij weer op weg en kwam aan een zeer eenzaam land. Daar in dat dorp was geen mensch, alleen een trom. Aldus zocht hij een klopper en hij sloeg (den trom), niet lang daarna kwam er van binnen uit den trom naar buiten een zekere vrouw. Die vrouw zei: «Klop jij niet, anders komt de garoeda (fabel-vogel, die alles grijpt en vernielt) weer, ik verberg mij, want hij neemt ons allen mee!» — En hij zei: «Laat hem komen, opdat ik hem zie!» — Toen riep de vrouw hem herwaarts en zij stond (haar lengte kwam totaan) tot beneden zijn oksels. Dus zeide zij: «Laat af zeg (van kloppen)!» — Ofschoon zij hem verbood, hij sloeg maar op den trom en het geluid weerkaatste.

Niet lang daarna hoorde hij (de garoeda) het geluid van den trom en kwam hij herwaarts. Aangekomen, wilde hij (garoeda) hem oplezen en (doch) hij hakte en raakte één klauw; nog weer hakte hij en raakte twee klauwen; nog weer hakte hij en raakte zijn kop, die hij (in één slag) doorhakte, toen stierf hij. Gestorven, overdekte hij het geheele dorp, zoodat men niet kon loopen. Aldus hakte hij zijn kop af en wrikte dien op zij en toen had men weer

ona jotagi jogila-gila o soana moiika, o soana geena naga o obiri de o wange ona kajomasagagau, mangale ma saeke geena o Soródo watubále so jokidingotakukau.

een beetje weg (doorgang). Toen aten zij, daarna gingen zij rechtuit naar een zeker dorp; in dat dorp was men nacht en dag aan het herrie-schoppen, om reden dat Gulzigaard den (garoeda)kop al omwrikkende op hen had laten vallen.

11. Ma koana o wange-masiwarie ma ngadje-ngadje.

Mamoi ma koana o wange-ma-siwarie o daluku moi watutuku de womaosisi. Itoingowa o titi-ma-esa moi iboa de jaame wi isisuku de itagiokau. Kogeenade siadono o daluku geena waotoka de iuisoka, mamoi una wodoade so wopeoto de wosidoteke, itoingowa o ubutu igiwigiwi, ena o ngowaka o ngeweka moi itero-tero isupuno de itemo: «Ngo eme motemo bari: o daluku maeta!» — De una wotemo: «Koiiwa, damaa, tumudiingoka asa naino!» — De o ngowaka geena iliokau, duga o djela-djela igiwi-giwi.

Tumudiingoka una wopeotoli de o ngowaka geena iboali de itemoli: «Ngo eme motemo bari: o daluku maeta!» — De una wokula o wemo masagoku de o ngowaka geena jaeseno de iliokau o djela-djelaku. Itoingowa mamoioli wopeoto de o ngowaka geena iboali de itemo: «Ngo eme motemo bari: naikasi!» — De una wotemo: «Neena tumudii-

11. Verhaal van den vorst uit het Oosten.

Eens plantte de vorst van het Oosten een arenpalm en hij piste. Niet lang daarna kwam er een zeug aan en rook aan zijn pis en ging weg. Aldus, zoodat hij den arenpalm(stengel) afhakte en deze reeds begon te druipen, klom hij eens op en hij tapte en beklopte (den stengel), niet lang daarna bewoog het gras, toen er een mooi meisje te voorschijn kwam en het zei: «Moeder spreekt, zeggende: een beetje arensap!» — En hij zei: «Er is niet, (maar) wacht, kom op den zevenden dag terug!» — En het kind keerde weer, alleen bewoog het gras.

Op den zevenden dag tapte hij weer en het kind kwam er weer aan en zei weer: «Moeder spreekt, zeggende: een beetje arensap!» — En hij gaf wat in een wema-blad (klein soort bamboe) en het kind nam het en keerde weer in het gras terug. Niet lang daarna kwam het kind er weer aan en zei: «Moeder spreekt, zeggende: ga nog der-

ngoka asa taika!» — O obiri tumudiingi geena jaadonokau de o ngowaka geena jaino wiese so wotagi de una wamake o ngowaka geena iwosa-wosama dau o djela-djela madodano so kaigiwi-giwi isoka o dadoko jahoahoa ma, una kawaniiki.

Ikurutokau jotagi de una wosano: «Kiakau ni woa?» — De muna motemo: «Gengoka naga paadonou!» — Iduade jaadonokau o titi-ma-aese moi de una wosanoli: «Kiakau ni woa?» — De o ngowaka geena motemo: «Benagee!» — De ena iwosama doka o aese madodaka de o titi kaimuru-murutoka dokaika de una wogogerie, o goobe ma soka womasinao. Iduanga de o ngowaka geena maino de mitimaju o nasinari ka o guratji de madodaka o gabiri-ma-boro de una womokuru. Womokurokau de o ngowaka geena motemo: «Ngo eme motemo bari: naikasi!» — Ma una wooluku wowosama. De muno motemo: «Ngo eme motemo bari: nowosamika la poodomo!» — Una wotemo: «Towosamuwa, ngone asa neenaka poodomo!»

Iduade ona joodomo, naga janoaku o naoko isisinanga de o kokusangi so waodomo ma muna ka o gabiri-ma-boro.

waarts (breng haar een bezoek)!» — En hij zei: «Thans nog zeven dagen zal ik derwaarts gaan!» — Toen de zevende nacht daar was, kwam het kind herwaarts hem halen en hij ging en hij zag het kind ingaande beneden in het gras, dat in beweging was, zooals de wind blazende is, doch hij volgde slechts.

Toen zij reeds ver gegaan waren, vroeg hij: «Waar toch is je huis?» — En zij zei: «Ginds daar zijn we er al!» — Daarna waren ze reeds aangekomen aan een varkenshol en hij vraagde weer: «Waar toch is je huis?» — En het kind zei: «Dat daar!» — En het (kind) ging daar in het hol binnen en een varken was daar derwaarts maar knorrende en hij (het varken) zat op, een alpinia gigantea-blad had hij onder zich gelegd. Daarna kwam het kind herwaarts en liet hem pruimen uit een gouden pruimdoos, waarin melati-knoppen waren en hij pruimde. Gepruimd hebbende, zei het kind: «Moeder spreekt, zeggende: ga nog derwaarts!» — Doch hij weigerde binnen te gaan. En zij zei weer: «Moeder spreekt zeggende: ga derwaarts binnen, opdat we eten!» — Hij zei: «Ik ga niet binnen, we zullen hier eten!»

Daarna aten zij, er was neergelegd gebakken visch en (gewone rijst en kleefrijst half om half) rijst, dus hij at 't, doch zij (at) enkel melati-knoppen.

Joodomo iduangou, o ngowaka geena itemo: «Ngo eme motemo bari: o gesewata moi nodiai!» — De una wamoteke o demo geena de wodiai o gesewata moi, bari: joliou touna awi soanika! Waraiokau de ona josibarene manga sagalaika de ona joparene de muna mosibarenoli ami titi geena de una wotemo: «Uwa naasa o titi geena, naga mia kaso ikudai!» — De muna motemo: «Kouwa, kataasa, damaa ngoi todjaga!» —

Toen zij afgegeten hadden, zei het kind: «Moeder spreekt, zeggende: «Je moet een vlot maken!» — En hij volgde dat gezegde op en maakte een vlot, zeggende, dat ze naar zijn dorp zouden terugkeeren. Hij had het reeds klaar, toen zij hun hebben en houen oplaadden en zij stegen op en zij laadde ook op haar varken en hij zei: «Laataf van dat varken mee te nemen, onze honden zijn er veel!» — En zij zei: «Welnee, ik neem 't mee, heb geduld, ik zal oppassen!»

De ona imadjobokau siadono awi babarenoka de ona josiguti manga rongamoi de awi djongutu madekuku o titi madonoa so witootasa de wapoka. Wapoka de muna motemo: «Adede, idooaso ai guguule napaasana?» — Iduade muna motemo: «Aba, ngona neenaka nomaosiki la ngomi dinauku de ai guguule tafofau!»

En zij waren er vandoor gegaan totaan zijn (prauw)-aanlegplaats en zij deden afdalen (laadden af) hun goederen en zij plaatste haar varken op zijn slaapmat, dus toornde hem en hij sloeg het (varken). Hij sloeg 't en zij zei: «Ach, waarom sla je mijn speelgoed?» — Daarna zei zij: «Vader, ga jij je hier baden, opdat wij landwaarts daar beneden (baden) en ik mijn speelgoed afzeepe!» —

Momaosiki iduangou de muna moboa dinaoka ma, naga o ngeweka jamididi jotero ifoloi, ena o titi-ma-esa imangaliokau o njawa. De una wokimake de womatai-taiti wooa-oara, waie ma dea de ma esaka wotemo: «Taiti nijasidele o guba de nijosidiai o ngii, nagaie o njawa jamididi jotero ifoloi!»

Zij was met baden gereed en zij kwam daar van land aan, doch er waren twee zeer schoone vrouwen, want de zeug had zich in een mensch veranderd. En hij zag hen en liep almaar vlug weg, hij ging opwaarts naar zijn vader en moeder en zeide: «Gauw, hangt een gordijn (voor een bed) op en maakt een (slaap) plaats, daarboven zijn twee zeer schoone vrouwen!» —

De ona joboakau de jowosama touna awi woaka de o ngeweka gumuna womisimodoka de o ngowaka gumuna waese touna wi ngowaka. Iduanga de ona jogogerokau geenaka, itoingowa ona o esa de o ngowaka jokiiwau de una wokitike, o wange de o obiri kawoari-ari, o bonganisa wowosama de naga woise-isene manga ilingi.

En toen ze waren aangekomen, gingen zij zijn huis binnen en trouwde die vrouw en het kind, hij nam haar aan als zijn kind. Vervolgens woonden zij daar, niet lang daarna waren zij, moeder en kind er niet meer en hij zocht hen, 's nachts en 's daags al maar huilende, ging het bosch in en was al hoorende naar hun stemmen.

Itoingowa o ngowaka geena momasidumutu unaka de motemo: «Neenaka katotemo ato, ai guguule uwa napaasana ma, ngona nobabaili so neenaka noari-ariou!» — De muna modjadji, bari, tumudiingoka asa o ngekomo jagiginiraka wanonu de naga o ugaka o liwunu moioka. O obiri tumudiingi geena jaadonokau de una wotagi so waadonokau. Woboa ena muna o sumuoka momaosiki de muna momaosiki iduanginou de muna modoakau de motemo unaka: «Ngonali nouti la nomaosiki!»

Niet lang daarna vertoonde zich het kind aan hem en zij zei: «Nu heb ik al gezegd, dat je mijn speelgoed niet moest slaan, doch jij weerstreefde, dus thans huil je almaar!» — En zij maakte de afspraak, namelijk, dat hij over zeven (dagen) den rechtschen weg moest volgen, daar, waar een suikerrietstoel zich bevond. Toen die zevende nacht daar was, ging hij en kwam daar aan. Hij kwam en zij was zich bij den put aan 't baden en toen zij zich gebaad had, klom zij op (van het water) en zij zei tot hem: «Daal jij ook af en baad je!»

De una womaosiki iduanginou, de muna motemo: «Nodogosikokau o sumu neena, naakunuwau nolio ani soanika!» — De una woisene o demo geena de woari de wotemo: «Nako katanakoka, tanu tomaosikuwa!» — De motemo: «Ngona kanoari-ari!» — Iduade miasa manga woaka ma kamigegotika de wotemo: «Togogere ani soanoka ma taakunuwa!» —

Toen hij met baden klaar was, zei zij: «Nu je hier bij den put gebaad hebt, kan je niet meer naar je dorp terugkeeren!« — Hij hoorde deze woorden en hij huilde en hij zei: «Indien ik dat maar geweten had, ik zou niet gebaad hebben! — En zij zei: «Jij huilt maar!» — Daarna bracht zij hem naar hun huis en zij dwong hem maar en hij zei: «Ik kan niet in je

De muna motemo: «Ngaro ma, boloasu naika!» — Kogeenade una waika de ona joodomo ma, ona joodomo o gabiri-ma-boro de o manuru-ma-boro o piri imamomoi ma, una waodomo o kokusangi de o naoko isisinanga.

Joodomo iduangino, de ona widjadji: «Neena tumudiingoka asa naodomo tongomi mia inomo!»

De una kawoari-ariouoli, wokisingina ma esa de ma dea so o ngowaka geena motagi mokiese awi esa de awi dea. Koge muna motagi de una wosano: «Kiaka notagi?» — Muna motemo: «Kiakawa!» — De muna motagi awi esa de wi deaka de mokiasano de mokisuloko imaosiki geena o sumukoli. De muna motemo: «Nimaosikokau, geena nijoliowau!» De ona joisene o demo geena, asade joari. De muna mokiasano o woaka de joodomo. Joodomo ona jamididi ka o gabiri-ma-boro de o manuru-ma-boro jaodomo ma, ona o kokusangi de o naoko isisinanga jaodomo. Joodomo iduanginou de o ngowaka geena itemo: «Tumudiingoka boloasu tongomi mia inomo nijaodomo!» — De ona jogogerokau o soana moi itero-tero.

dorp verblijven!» — En zij zei: «Nochthans toch moet je derwaarts gaan!» — Aldus ging hij derwaarts en ze aten, doch zij aten melati- en jasmijnknoppen elk een schoteltje, doch hij at (kleefrijst en gewone rijst half om half) rijst en gebraden visch.

Gegeten hebbende, spraken zij met hem af (beloofden zij hem): «Nu over zeven (dagen) dan zult ge ons voedsel eten!»

En hij huilde al maar door, hij gedacht aan zijn moeder en zijn vader, dus ging het kind zijn moeder en zijn vader halen. Toen ze wegging vroeg hij: «Waarheen ga je?» — Zij zei: «Nergens heen!» — En zij ging naar zijn moeder en zijn vader en bracht hen herwaarts en zij beval hen zich te baden ook weer bij dien put. En zij zei: «Wanneer je hier gebaad hebt, dan keer je niet meer terug!» — En zij die woorden hoorende, huilden. En zij bracht hen herwaarts naar huis en ze aten. Zij tweeën aten melati- en jasmijnknoppen, doch zij aten rijst en gebakken visch. Toen ze afgegeten hadden zei het kind: «Over zeven (dagen) moeten jelie ons voedsel eten!» — En zij verbleven daar in een zeer mooi dorp.

12. O bako ma dutu ma ngadje-ngadje.

Wimoi o bako wodiai wi bairino. Iobirou de o titi moi jahiporo; jahiporokau de iwangede ma aunu wanonu. Iduade waika de wamake o tonaka isuro-surono so geenaku wouti. Wauku de o basarama moi wamake de geenaka o basarama ma roesuku o titi ma aunu iuisi so wamake de wanonuosi. Iduanga o tonauku wouti de o aunu wamakesi de wanonuosi.

Geenakade wanonu waika de o woa woi wamake de o ngute moi o woa madodaka de o titi geena idoakau o ngutede ma ena o titiwau ka o njawa de. Iduanga o ngutede wodoa de wamake o nauru wimoi worubade de ma esa wi dabo geena matino.

Iduade misano: «Idooaso naadono neenano?» — De o bako ma dutu wotemo: «Ai bako o titi moi jahiporo so tanonu!» — Asade ma esa mowesesongo: «Ani bako napidilokau, i ngowaka jamogiookou josongene!» — Iduade ma esa motemoli: «O souru maeta nokula la i ngowaka tosisouru!» — De o bako ma dutu wotemo: «Ngoi o souru ma tanakowa!» — Iduanga de woliou. Geenakade o basaramie wodoa de wosupu dakuie la wolio wi woaka. Wi woaka waika

12. Verhaal van een varkenswipper.

Iemand maakte (zette) een varkenswip (omtrent) in zijn tuin. Toen het avond was, sloeg (trof) 't een varken; toen het getroffen was, ging hij den volgenden dag het bloedspoor na. Daarna ging hij derwaarts en zag grond met gaten en daar daalde hij af. Afwaarts gaande, zag hij daar dat het varkensbloed bij een waringin-stam afdruipen, dus dat ziende, volgde hij nog.

Toen dat volgende, ging hij derwaarts en zag een huis en een ladder in het huis en het varken was daar opgeklommen op de trap, doch het was geen varken meer, doch een mensch. Daarna klom hij de trap op en hij zag een man, die zich neergelegd had en zijn moeder wreef zijn wond uit.

Daarna vroeg zij hem: «Waarom kom je herwaarts?» — En de eigenaar van de varkenswip zei: «Mijn wip heeft een varken getroffen, dus volg ik 't!» — Toen beval de moeder: «Maak je wip los, er zijn al tien kinderen van me gestorven!» — Daarna zei de moeder weer: «Geef me een weinig medicijn, opdat ik er mijn kind mee medicineer!» — En de varkenswip-eigenaar zei: «Ik, ik weet geen medicijn!» — Daarna ging hij terug. Toen klom hij opwaarts in den waringinboom,

de ma wekata misano: «Kiaka notagi so nidoingou?» — Iduanga de una wotemo: «Uwasi, la nijomatoomunosi la o demo ka o betongo moi tinidongose!» —

kwam daar boven uit en keerde naar zijn huis terug. Naar zijn huis gaande, vroeg zijn echtgenoote: «Waarheen ging je, dat je al zoo lang wegbleef?» — Daarna zei hij: «Wacht nog, eerst moeten jelui vergaderen, opdat ik een woord tot jelui spreek!» —

Kogeenade o njawa joodumu o nauru de o ngeweka wakitoomu o salu madodaka. Iduanga de wotemo: «O titi uwau poodomo!» — De ma dea wosano: «Okiaso?» — Una wopalusu: Ka o njawa-de so uwa paodomo!» — Koge ma dea wetemo: «Abeika potagi posaidi!» — Iduade jotagi jaika de jamake ma tonaka isuro-surono geena iukukokau, kajamake duga o titi ma aunu de o gota moi o bako ma dutu waongenoka.

Aldus alle menschen, mannen en vrouwen, deed hij samenkomen in het dorpshuis. Daarna zei hij: «Dat we aflaten van varken te eten!» — En zijn vader vroeg: «Waarom?» — Hij antwoordde: «Het is een mensch, dus laten we 't niet eten!» — Dus zei de vader: «Komt, laten we gaan kijken!» — Daarna gingen zij derwaarts en zij zagen den grond met gaten welke dichtgemaakt was, slechts zagen zij het bloed van het varken en een boom, welken door den varkenswip-eigenaar gewaarmerkt was.

---

13. O giadjooungu jamdidi ma ngadje-ngadje.

Mamoi o giadjooungu o bonganoka jaisa de muna de mi roesoka. Kogeenade una o kaso woasoko de jotagi. Iduade jaadonokau de womimadaku, muna duga momatengoka o woaka de una o wange moi geena wotagi worodo. Iduade woisanga de wodidingisana so iobirou asade wolio witoobiri so kawomaidu o bonganoka.

13. Verhaal van twee echtelieden.

Eens gingen echtelieden landwaarts naar het bosch en zij was zwanger. Aldus riep hij de honden en ze gingen. Daarna reeds aangekomen, verliet hij haar daar beneden, zij was (dus) alleen in huis en hij ging een dag ver weg jagen. Daarna verdween hij en verdwaalde en toen het al nacht was, keerde hij terug, overnachtte en sliep maar in het bosch.

De una womaidu o gota moi ma arusoka, ma gota geena ma ronga o sale. Kogeenade o obiri geenau dua ma wekata momakuarene, de itarusoka madoingo de o gota de o tokata iodumu itagi ma obiri geena jatuluoko o saleka. De o tokata itemo: «Ma obiri neena nanga djooungu wi njawa wosiguti o duniaku. So potagi o lefo ma demo posigisene!» — De kogeena o sale itemo: «O njawa o duniaka ai uguru womasipanginie so tamoteke taakunuwa, so kangini nijosigisenoko de ade ikinitara de iboa de o sale nijosanou nanga djooungu wi njawa wosisupu o duniano. De ma lefo madodaka okiasona nijoisene!» —

En hij legde zich neer in een holte van een boom; die boom heet sale. Aldus dienzelfden nacht nog maakte zijn echtgenoote zich lichter (d.i. beviel) en het was al heel lang donker, toen al de boomen en saters uitgingen, doch dien nacht kwamen ze bij dien sale-boom aan. En de saters zeiden: «Dezen nacht doet onze heer een mensch op de aarde dalen. Dus laten we gaan en luisteren naar de woorden van het schrift!» — Dus zei de saleboom: «Een wereldling heeft zich op mijn dij (schoot) gezet, dus ben ik niet instaat te volgen, dus gaan jelie maar ernaar luisteren en als het bijna daagt, komt 't en vraagt gijlieden aan den sale(boom) naar den mensch, dien onze heer heeft doen geboren worden. En uit het schrift (brief) zult ge een of ander hooren!» —

De o gota geena itemo: «O tokata miese ma kouwa; tomidululu ma kouwa; kamidjadji kamosongene ma kouwa; o gomanga miese ma kouwa; dugaduga o tuale masiule-ule, kogeenade asa o ngia jaino asa miese!»

En de boom zei: «De saters zullen haar (n.l. het pasgeboren meisje) niet halen; ik zal niet op haar rollen; haar zal niet worden aangezegd, dat ze zal sterven; geen geest (van een overledene) zal haar halen; alleen wanneer ze met een hoofddoek zal spelen (d.i. wanneer ze met jongens omgaat), dan zal er een slang komen om haar te halen!»

O gota geena dakuino imakanjemo, ena una dau kawosigise-gisene so wi ngowaka geena ma djadji wanakokau ato ka o

Toen de boomen daaromtrent boven met elkaar spraken, was hij terwijl daar beneden maar aan 't beluisteren, dus wist hij

ngia miese. Iduade o namoro isorene de una woliou, waoko ena ma wekata igoungu momakuarenokau. De o ngowaka geena ma djadji wanakokau so una womarii-riidi de wodjaga o obiri de o wange.

Maduuru o tuala mosiule-uleu o obiri de o wange tumudiingi madoingo womaidu-iduwa. Koge o obiri matumudiingoka geena itarusoka so o ngia geena ma iboano, isoka o gota geena itemokau: ka o ngia jaino mieseu. Kogeena ma dea wamake de o ngia geena watooma, siadono wasongenoka de ma amoko isoka o igono ma roesoni. Iduade watobauku o ginitaroka wateto-tetoruku de wamadakau geenaka. Asade una wotemo: «Ai ngowaka geena ma djadji o ngiaka ma, tatoomakau so midooawau!»

Iduangino manga boki moi jauku de jaasa ma ngia geena ma kobongo mi norade madekuoka. Kogeenade iobirou de ma ngowaka geena imaiduou de midiiduku ma ngia ma kobonguku so misakara mi toto-de so jaaunokau, siadono ikinitarou, ma ngowaka geena mosongenokau. Iduangino duga kaimagarinou ma esa de ma dea.

het sterfuur van zijn kind, n.l. dat een slang haar zou halen (dooden). Vervolgens toen de hanen kraaiden, keerde hij al terug, ging zeewaarts en z'n echtgenoote was waarlijk bevallen. En het uur van zijn kind wist hij reeds, dus zweeg hij maar en waakte nacht en dag.

Toen ze later al met hoofddoeken speelde (met jongens omging), zeven nachten en dagen lang sliep hij niet. Dus op den zevenden dag toen het donker was, kwam de slang herwaarts, zooals de boomen gezegd hadden: een slang zou het zijn, die haar zou weghalen. Aldus zag de vader de slang en hij doodde die, zoodat hij haar deed sterven en haar grootte was zooals van je klapperboom-stam. Vervolgens trok hij haar naar beneden op het erf, hakte 'r in stukken en liet 'r liggen daar. Toen zei hij: «Het uur van mijn kind nu was aan de slang, doch ik heb 'r reeds gedood, zoodat zij haar geen kwaad meer kan doen!»

Vervolgens kwam hun kat naar beneden en bracht 'n graat van de slang bovenop haar hoofdkussen. Dus toen het avond was en het kind al sliep, besliep ze de slangengraat en die stak haar in de ingewanden en 't bloedde reeds, zoodat toen het dag werd, zij overleden was. Vervolgens weenden slechts met elkaar d'r vader en d'r moeder.

14. O tjoloibi ma ngadje-ngadje.

Masira o giadjooungu manga ngowaka jatumudiingi, o ngowaka o nauru jaruange de o ngowaka o ngeweka jaruata. O ngowaka goona ma esa de ma dea josongenokau, asade ma biranga joodumu jomodokakau de ma iranga jamididi ma dodoto wimadaka so una kawomatengoka-de, siadono woari o wange isinoi-noimi de wisawini ena o inomo jaasakau jabootika.

Duga o woa ma dodaka o toimi moi wamake so tanu o namoro wotoimi ma wokatangonoka. Koge ma riaka manga gogasa itorou so o ngowaka geena jageresiokau de kawoari-ariou. O wange moi o tjoloibi moi iboano so o gota ma doeka itangide. Iduade itemo: «Beika, notoimi ai goa-ma-aakode!» — De una wotemo: «Ukuosi, toniadoniewa so!» — Iduade o tjoloibi geena itemo: «Ai goa-ma-aakode natoimi!» — De una wotemo: «Nomasisorikosi, toniadoniewa so!»

Iduade jauku de mamoi watoimi waamono so iotauku de o tjoloibi itemo: «Noiasaka o woaka la noitamidesi!» — Koge watamide de wotagi woule-uleka. Iduanga de o tjoloibi itemo: «Naino la noilatau!» — Asade wolataka de itemoli: «Noitamidesi la notagi noule-ulesi, asa naino noiluiti!» — Koge

14. Verhaal van den tjoloibi. (Klein, geel vogeltje; Mal. boeroeng tjoei).

Vroeger was er een echtpaar, hun kinderen waren zeven: drie jongens en vier meisjes. Toen die kinderen hun vader en moeder waren gestorven, trouwden de zusters allen en de twee broers lieten hun jongeren (broer) achter, dus was hij heel alleen, zoodat hij den heelen dag huilde en hem hongerde, want zij hadden al het voedsel meegenomen.

Enkel vond hij in huis een boog en zou vogels geschoten hebben, doch hij raakte niet. Aldus was de opvoeding van zijn oudere (broers) slecht en dat kind (die jongen) kreeg schurft en hij huilde maar. Op een dag kwam er een tjoloibi herwaarts en zette zich op den top van een boom. Vervolgens zei het (vogeltje): «Probeer mijn aars te raken!» — En hij zei: «Daal een beetje af, ik kan niet daarboven bij je!» — Daarna zei de tjoloibi: «Bepijl mijn aars!» — En hij zei: «Kom een beetje dichter bij, ik kan niet bij je!»

Daarna ging het (vogeltje) naar beneden en hij pijlde eenmaal, raakte en het viel neer en de tjoloibi zei: «Breng mij naar huis en doe mij opzitten nog!» — Dus zette hij het op en ging spelen (vermaken, wandelen). Daarna zei de tjoloibi: «Kom hier, opdat je me poft!» — Toen pofte hij het

wotagi, woule-ule iduangou de o tjoloibi itemoli: «Naino la noiluitou!» — De una waluiti de itemoli: «Naino la noiunuou!» — Iduade waunuku de itemoli: «Notagi noule-ulekasi, dua asa naino noidaulu!» — So una wotagi de woule-ule iduangou, waika de wadaulika de wotagi woule-uleka. Itoingowa iosaokau so wiasoko, itemo: «Toosakokau so nainosi la noigoraka!»

De waika de itemoli: «Notagi noule-ulekasi de asa naino la noigomaka!» — So una woule-ule iduangou, asa waika de wagoma.

Geenakade waodomo de ena itemo: «I roese naodomo isira la i saeke ituuru!» — Kogeenade ma roese waodomo iduangino de ma saekoli waodomo. Waodomosi ena itemo: «Noodomokau de notagi nomaooko, ma deku tumudiingi naparene, asa geenaku nomaooko!» — So una wotagi de waadonokau, asade womaookuku de ena itemo: «Nomaookokau so nolio ni woaka, neenaka tumudiingioka asa nainoli!»

en het zei weer: «Zet me nog op en ga spelen, dan kom hier en snij me (stuk)!» — Dus hij ging en klaar met spelen zei de tjoloibi weer: «Kom hier en je kan me nu al wel snijden!» — En hij sneed 't en 't zei weer: «Kom hier, opdat je me al wel kan instoppen (in de bamboe)!» — Daarna stopte hij 't (in de bamboe) en 't zei weer: «Ga nog wat spelen, daarna kom hier en kook me!» — Dus ging hij en klaar met spelen ging hij derwaarts en kookte 't en ging spelen. Niet lang daarna was 't reeds gaar en 't riep hem, 't zei: «Ik ben reeds gaar, dus kom maar hier en haal me op!»

En hij ging derwaarts en 't zei weer: «Ga nog wat spelen, dan kom hier, opdat je me opensplijt (d. w. z. de bamboe om me eruit te halen)!» — Dus hij klaar zijnde met spelen, ging derwaarts en spleet 't.

Toen at hij 't en 't zei: «Mijn lijf (lichaam) moet je eerst eten en dan mijn kop laten volgen!» — Dus at hij het lichaam en vervolgens at hij ook den kop. Nog etende, zei 't: «Als je afgegeten hebt, ga dan je gevoeg doen, zeven bergen en zeven dalen moet je voorbijgaan, dan pas moet je je gevoeg doen!» — En hij ging en kwam daar aan en deed daar zijn gevoeg en het sprak: «Je hebt je gevoeg gedaan, dus keer weer naar je huis, nu over zeven (dagen) kom dan hier weer!»

Iduanga o obiri tumudiingi jaadono de waika wi ioko wolega. Waadonou de ena iborodeu so wotagiwau ma geenaku kawodadanu, siadono ena ma soka ka o mosa, o tjaána de o badju ifara-fara, ena ma sago ka o kuama de o wase de ma sowoko ka o pipi ifaraku.

Vervolgens was de zevende nacht aangebroken en hij ging derwaarts om zijn faeces te zien. Al aangekomen, bloesemde die (faeces) reeds, dus ging hij niet meer weg van daar, maar was wachtende, totdat de bladeren werden tot sarongs, louter broeken en baatjes en de takken ervan tot schilden en hakmessen, en de vruchten tot enkel geld.

Geenakade ma koana daïsa wosuloko wi njawa o iwi jaotaka. So ona jaisa jaadonuwasi, ena ma daadoro joisenokau. Iduade jaisa ma dutu witike ma wimakewa de o arusoka witike ma wimakewa de o gota ma soka o ngai moi iotauku ma wimakewa. So wimakewa de jolio daioko de jaoko josidemo, ma koanika jotemo: «O arataa moi geena dina, ma dutu miwitike ma miwimakewa; o teto madongaka mijatutumu, ma dutu miwimakewa de o arusoka mijosaidi, ma miwimakewa de o gota ma soka mijowarioka ma miwimakewa!»

Toen droeg de vorst van die streek zijn menschen op om rotan te gaan halen. Zij gingen landwaarts en nog niet aangekomen (aan die plek), zoo hoorden zij reeds het gerinkel (van die schatten). Vervolgens gingen zij landwaarts om den eigenaar te zoeken maar zij vonden hem niet: zij zochten hem in de spleten der steenen, doch vonden hem niet en zij zochten hem in de grotten, doch vonden hem niet en zij zochten hem onder een afgevallen boomblad, doch zij vonden hem niet. Toen zij hem niet vonden, keerden zij zeewaarts terug en tot den vorst zeiden zij: «Daar landwaarts is een schat, de eigenaar ervan hebben wij gezocht, maar niet gevonden; in de spleten der steenen hebben wij gespied, maar den eigenaar vonden wij niet; de holen (grotten) hebben wij onderzocht, doch hem niet gevonden en een boomblad hebben wij opgelicht, doch hem niet gevonden!»

Geenaka ma koana wokisuloko

Toen zond de vorst zijn on-

wi njawa, wokidongose: «Ika, nijotagi la ma dutu winitike-tike, siadono winimake!» — Iduanga ona jatumudiingi jotagi jaisa de o ngowaka wimoi wogegeresi wimake, de una wokisano: «Kiaka nijotagi?» — De ona jopalusu: «O arataa ma dutu miwitike!» — O ngowaka wotemoli: «Nako kangini nijaisa, dua winimakewa ma, nako ngoi nïmoteke, dua towimakeka!» — De ona jotemo: «Tjedeke, ngonamoi kogeena nomagakunuwa so uwa nomoteke!» — De una wotemoli: «Nako kangini nijaisa, ngaro winitike ma, winimakewa!»

derhoorigen tot hen zeggende: «Vooruit, gaat en zoekt den eigenaar, totdat gij hem vindt!» — Zoo gingen zij zevenen landwaarts en ontmoetten een jongen, die schurftig was en hij vroeg hen: «Waarheen gaan jelie?» — En zij antwoordden: «Wij zoeken den bezitter van den schat!» — De jongen zei weer: «Wanneer jelie alleen landwaarts gaat, dan vindt ge hem niet; wanneer ik jelie vergezel, zal ik hem wel vinden!» — En zij zeiden: «Ajakkes, jij bent me er eentje, daartoe deug je niet, derhalve volg ons niet!» — Hij zei weer: «Wanneer jelie alleen landwaarts gaat, ofschoon je hem zoekt, je zult hem niet vinden!»

Geenakade ona jotagiokau so wisidamadakau. Iduade una wotagi wokisiduuru de ona jatumudiingi jogila-gilasa o arataa ma dutu guuna witike ma wimakewa: o teto madongaka de o arusoka jotutumu, ma wimakewa de o gota ma soka o tonaoka jawariki witike ma wimakewa. Itoingowa wogegeresi guuna woboa de jotemo: «Weu! guuna woboau, ngomi miwitike, ma wimakewa de ngona dua wonimake?»

Toen zij waren vertrokken, lieten zij hem daar achter. Vervolgens ging hij hen achterna en zij zevenen gingen rechtdoor landwaarts om den eigenaar van den schat te zoeken, doch zij vonden hem niet: in de steenspleten en in holen speurden zij, doch zagen hem niet en de boombladeren op den grond lichtten zij op, doch vonden hem niet. Niet lang daarna kwam die schurftige daar aan en zij zeiden: «Neen maar! hij komt er aan, wij zochten hem, doch vonden hem niet, heb jij 'm dan wel gevonden?»

De una waino de o teto ma dongaka watutumika, momongo ena o guuru kawomadodopóka

En hij kwam herwaarts en onderzocht in de steenspleten, onderwijl hij zich de vliegen (op

de wotemo: «Oe, kangini tanu winimakewa!» — Iduade wiasoko so wosupuno de goona jatumudiingi josano: «O arataa ma dutu ngona?» — De una wopalusu: «Katongoiwa de todadanu neenaka?»— Ona ma jongakuwa de wisanoli: «Tongona ani kia?» — De wopalusu: Tongoiwa de todadanu neenaka?» — Iduangino de jotemo: «Nako tongona de paasa daioko la ma koana waese!» — De una wokisuloko jaika jaoto ma jadabowa. Geenakade una waika de wi giama wosiese duga de wi soatoka wosileotie waasa daioko ma koana wi woako.

z'n lijf) doodsloeg en hij zeide: «Ja, jelie zouden hem niet gevonden hebben!» — Daarna riep hij en kwam naar buiten en zij zevenen vroegen: «Ben jij de schateigenaar?» — En hij antwoordde: «Zou 't niet van mij zijn en ik zoo lang hier opgepast (gewaakt) hebben?» — Maar zij geloofden niet en vroegen weer: «Is dat (werkelijk) het jouwe?» — En hij antwoordde: Zou 't niet van mij zijn en ik zoo lang de wacht gehouden hebben?» — Vervolgens zeiden zij: «Wanneer het van jou is, laat ons het dan zeewaart brengen opdat de vorst het (in bezit) neme!» — En hij beval hen, dat zij (den schat) zouden afhakken (van den boom), doch zij verwondden (den boom) niet (d. i. hun hakmessen stuitten af). Toen ging hij derwaarts en nam (den schat) en legde dien op z'n handpalm en droeg hem zeewaarts naar des vorsten huis.

Iduangino dinaoko joboa, ena ma koana wi ngowaka jatumudiingi jomafatokou o dangiroka. Iduade o arataa geena wanoaku de iokode iso masirali. De ma koana wisano, wotemo: «O arataa geena tongona?» — Wopalusu: «Tongoiwa de taasano?» — De ma koana wotemo: «Nako kogeena de ai ngowaka moi nokimodoka ni singina masuka!» — Iduade o mosolese joisene de jotemo: «Tjedeke! o njawa kogeena de nagoona jokimodoka!»

Toen dat voorbij was en zij van den landkant zeewaarts aankwamen, zie daar zaten des vorsten kinderen (dochters) naast elkaar op de bank. Vervolgens plaatste hij dien schat (op den grond) en 't stond overeind zooals vroeger. De vorst vroeg hem, zeggende: «Deze schat is die van jou?» — Hij antwoordde: «(Indien 't) niet de mijne (was) (zou) ik 't herwaarts brengen?» — En de vorst zei: «Indien dat zoo is, dan kun je naar believen mijn

Geenakade manga dea wowosamika de wi ngowaka o riaka womisano, wotemo: «Nomodeke de wonimodoka?» — Muna mopalusu: «Fue! o njawa kodokaenade nagoona jokimodoka?» — Iduade siadono jabutanga wokinoi-noimo wekisano ma, kajooluku. Iduade manga dodotoli womisano, ena mobitjarawau ma kamoariou. Geenakade ma riaka jotemo: «Dokae wogeresiku de wonimodoka?» — Iduade muna momadodungo, motemo: «Wi araata dokae nanga dea wosuloko de waasakau de pooluku paakunuwa!» —

Iduade o araata ma dutu wiasoko so manga woano wowosamokau. So ona jamididi jomodoka de jokibonofo siadono o obiri siwo. Iduanga ona o giadjooungu jamididi jotagi imaosiki de ma riaka jabutanga jotemo: «Nauku de ni rokata woniosiki woniofika, wi dabo naketetoka la uwa de ma fadja kogeena!» — Ona jamididi imarii-riidoka, jobitjarawau de kajotagi. Iduade o akerie jolio ena wi dabo iaikokau de wi roese masongona o guratji de masongona o saaka.

kind (dochter) trouwen!» — De maagden hoorden 't en zij zeiden: «Ajakkes, zulk een mensch, wie trouwt dien nu?»

Toen ging hun vader naar binnen en hij vroeg aan z'n oudste kind, zeggende: «Bewillig je hem te trouwen?» — Zij antwoordde: «Bah! 'n mensch zooals die daar wie trouwt dien nu?» — Daarna tot ieder van de zes vroeg hij haar, doch zij weigerden. Daarna vroeg hij ook hun jongste (zuster), die sprak niet maar weende al. Toen zeiden de oudere (zusters): «Die schurftige daar zal je hem trouwen?» — Daarna zij wel zin erin hebbende, zei: «Onze vader droeg hem op dien schat daar herwaarts te brengen, dus 't is onmooglijk, dat wij niet willen (trouwen)!»

Daarna werd de eigenaar van den schat geroepen en hun woning ging hij binnen. Dus zij tweeën trouwden en zij vierden feest negen nachten lang. Toen dat voorbij was gingen die twee echtelieden zich baden en de zes oudere (zusters) zeiden: «Ga afwaarts (naar de rivier) en wasch (baad) hem tot hij schoon is en reinig hem (met je vingers), opdat hij niet zoo vies zij!» — Zij tweeën zwegen maar, ze spraken niet en gingen slechts. Daarna keerden zij opwaarts van 't water (rivier) terug: zie zijn wonden waren genezen en de eene helft zijns lichaams was goud en de andere zilver.

Iduade wimake de jokitodokana de goona ma muduoro jabutanga manga nasinari jaese so witimaju. Witimaju de wamokurokau de ona jabutanga manga dodoto miasoko, jotemo: «Naino, la o buaele pomadugutuku!» — Dua asa joodumu jotagi de jaisa o buaele ma liwunoka de o ngiá ma aruku moi jamake so miditilaku de joliokau daioko manga woako.

Daarna zagen zij hem en zij ontstelden en zij die zes schoonzusters namen hun pruimdoosje om hem te doen pruimen. Hem den pruim aangeboden hebbende en toen hij die gebruikt had, riepen zij zessen hun jongere (zuster), zeggende: «Kom herwaarts, opdat wij (wilde) pisangbladeren gaan oogsten!» — Toen gingen zij allen naar de (wilde) pisangstoelen en vonden daar een slangenhol, dus duwden zij haar daar in en zij keerden zeewaarts naar huis terug.

Geenaka joboa ma rokata midasano, wotemo: «So muna kiakau?» — Ona jopalusu wi demo, bari, ka o buaele jomautukosi ena muna moliokau. Iduade wotagi womisiduuru, waisa ena ma utu maeta wamake isodoade so womitobakie de womidiai so daioko jolio imatuo-tuono.

Toen zij aankwamen, ondervroeg haar echtgenoot hun, zeggende: «En waar is zij?» — Zij, zijn woorden beantwoordende, zeiden, dat, toen zij nog aan het (wilde) pisangbladeren-oogsten waren, zij reeds teruggekeerd was. Daarna ging hij haar achterna, hij ging landwaarts, jawel daar zag hij een deel van heur haar naar boven uitsteken (uit het slangenhol), dus trok hij haar naar boven uit (het hol), beprevelde haar en zoo keerden zij zeewaarts terug achter elkaar gaande.

Ikinitaroka de miasokinoli, jotemo: «Ei, geresi ma wekata, naino la o ouku pomadongogu!» — Iduade motagi ma riaka mokimoteke. Jaisa de o ouku madodaka midingitomokauoli so mosongenokau. Asade jolio daioko de ma rokata wosano: «Nia dodoto kiaka?» — Ona jotemo: «O ouku mijooguosi de muna motagiokau!» — So una waisa womisiduuru, waisa ena o

Toen het (den volg. morgen) lichtte, riepen zij haar weer, zeggende: «Zeg, echtgenoote van den schurftige, kom herwaarts, opdat we voor ons bamboe (vaten) kappen!» — Toen ging zij, haar oudere (zusters) volgde zij. Zij landwaarts gaande, duwden haar midden in de bamboestoelen, zoodat zij weer stierf. Voorts keerden zij zeewaarts en haar man vroeg:

ouku ma liwunoka womimake, waika de womieseno de womidiai so jolio daioko imatuo-tuonoli.

«Jelie jongere (zuster) waar is die?» — Zij zeiden: «Nog bezig zijnde met bamboe-kappen, is zij reeds weggegaan!» — Dus ging hij landwaarts haar achterna, landwaarts gaande, daar vond hij haar in de bamboestruiken, hij ging derwaarts, nam haar, bewerkte haar en zij keerden zeewaarts achter elkaar loopende terug.

Itebinie de ma riaka miasokoli, jotemo: «Naino la potagi la pomaosiki!» — Iduade kamotagioli muna. Koge o akeruku jauku de jomaosi-osiki, dua de misidumunu so mosongenoka de o akere madateoka minoaku, asade joliokau ma riaka, ena muna komiiwau. Iduade ma rokata wosano: «So nia dodoto kiaka?» — Ona jotemo: «Ngomi kamimaosikosi ma muna moliokau!» — Iduanga ma rokata wotagi womitike de o namoro ma gosi o ngai moi de o paremonge o ngai moi woasa waika o akere ma dateoka ena womimake geenaka. Dua womidiai so jolio imatuotuonoli. Jolio o ngekomie de ma wekatika wotemo: «O paremonge o ngai moi de o namoro ma gosi o ngai moi neena ani mosa mangaukoka nabatae, ni riaka nitabasosongene ikudai so neena notagi-tagi uwa namada la kanaasa-sa!»

Toen het (den volg. morgen) lichtte, riepen haar zusters haar weer, zeggende: «Kom herwaarts, opdat wij ons baden!» — Daarna ging zij maar weer. Aldus daalden zij naar het water (rivier) af en zij baadden zich, vervolgens deden zij haar duiken en zij stierf en zij legden haar neer aan den kant van het water, voorts keerden zij, de zusters, terug en ze was er niet meer. Daarna vroeg haar man: «Waar is je jongere (zuster?» — Zij zeiden: «Wij waren nog badende, maar zij was reeds teruggekeerd!» — Daarna ging haar man haar zoeken en hij nam een kippenei en een (welriekende) pinangnoot mee, kwam aan den kant van het water en daar vond hij haar en zij keerden weer achter elkaar loopend terug. Zij den weg opwaarts terugkeerende, zeide hij tot zijn vrouw: «Deze areeknoot en dit kippenei bewaar die in de punt (het oor) van je sarong, je zusters hebben je herhaaldelijk gedood, dus als je nu (weer) gaat (met hen), veronachtzaam niet (deze talisman), doch neem ze mee!»

Iduanga de joliokau, ma rokata de ma toroa jotagi josidete. Geenakade jotagiokau de ma riaka miasoko, jotemo: «Inosi, o gumini potike la pomawale-wale!» — De muna mamoteke so jotagi jaika de jamake o babawata madekuoka o gumini moi isideluku, iduade ona jotemo: «Ngomi isira miniitomo!» — So ona jabutanga joodumoka, iduade muna motemo: «Ngoioli ma nijosidiai, done tootaka!» — Iduanga momasigagao inarotuwasi ena jatoaokau ma gumini, so mootaokau dau o akeruku so mosongenokau.

Toen zij teruggekeerd waren, ging haar echtgenoot met z'n schoonvader op weg, zij gingen zeilen (varen). Reeds vertrokken, riepen de oudere zusters haar, zeggende: «Komaan, we gaan een liaan zoeken om met elkaar te schommelen!» — En zij volgde, zij gingen derwaarts en zij vonden er een, lieten de liaan van boven den rots afhangen, daarna zeiden zij: «Ons moet je eerst duwen (doen schommelen)!» — Toen zij allen daarmee klaar waren, zei zij: «Ik ook nog, maar wees voorzichtig, anders val ik!» — Toen zij zich nog niet stevig genoeg vastgegrepen had, sneden zij de liaan door en zij viel naar beneden in het water en stierf.

Iduade mi mokuru momagasagasa geena iookau de o namoro ma gosi itutuokau so o paremonge madoeka itangiku de isore-sorene de ma inomo ka o majangi. Iduangino ma rokata wosidete wolio de woisene isorene so wi manaika wotemo: «Potuluosi gengisa tongoi i gao-gao moi ngokadina!» — Jotulusa de o akere mabionisa wouti de wotagi dinaisa o akere wanonu. Waisa de o namoro geena waese o paremonge madoeka, iduade dai o ngootiroko waasa. Waoko de o dodaiuku wodonoa de jolio manga woaka.

Vervolgens de door haar voor zich meegenomen betel was gegroeid (tot boom geworden) en het (meegenomen) ei kwam uit en was neergestreken op den top van den pinangboom, kraaide, en zijn eten was slechts de bloemkolf (van den areekboom). Daarna keerde haar echtgenoot terug van de vaart en hoorende kraaien, zei hij tot z'n gezel: «Laten we ginds landwaarts aangieren, daar aan den landkant is een «houvast» (m'n vrouw) van mij!» — Aan land gaande, daalde hij af bij den riviermond, ging landwaarts en volgde de rivier. Ging landwaarts en nam den haan uit den top van den areekboom, vervolgens bracht hij 'm naar het

Iduanga ma muduoro wimake daingisa de jomorene so kajosodasodaka. Iduade jaoko awi gina josiguti, jotemo: «Ngona uwa nosiguti la kangomi!» — De una wotemo: «Ngaro naga nijabootoka, itilai o dodai moi geena uwa nijagoraka!» — Dua asa jabootoka jaasa de geena moi una womatengo wosiguti. Waisa de wogogeruku de wi dateoka wanoaku. De ona manga nasinari jaeseno witimaju. Iduade wamokuroka de ma dodai wapelenga ena ma wekata momawusiwusiou. Iduanga de ma wekata okianaga itaro-taromo o dodai madodaka magoraka de ma rokata wotemo: «Geena uwa nagoraka!» — Dua asa muna momademo: «Ngoi taakunuwau: o ngia ma-arukuku ma idingitomokau de o ouku ma-liwunuku ma idingitomokau de o akeruku ma isidumunokau de o babawatuku ma idingitomokau!» — Iduade momaokode o dopo-dopo geena magorakie de mokisitumutu so kamamoiku josongene.

vaartuig aan zee. Aan zee gekomen, deed hij hem in een mand en zij keerden naar hun huis terug.

Daarna zijn schoonzusters zagen hem daar landwaarts en zij verheugden zich al krijgsdansende. Vervolgens gingen zij zeewaarts om z'n goederen af te laden (uit het vaartuig), zeggende: «Jij (behoeft) niet af te laden, laat ons 't maar doen!» — En hij zei: «Al is 't ook dat jelie 't alles uitlaadt, alleenlijk neemt de mand niet op!» — Na een oogenblik hadden zij alles gebracht en dat eene (die mand) laadde hij zelf af. Hij ging landwaarts, hij zat neer en plaatste (die mand) aan z'n zijde. En zij haalden hun pruimdoosje en lieten hem pruimen. Daarna hij pruimende, opende hij de mand, daar was zijn vrouw zich al kammende! (n.l. in die mand). Vervolgens nam z'n vrouw iets zwarts op uit die mand en haar man zei: «Laat af van dat op te nemen!» — Daarna zei ze tot zichzelf: «Ik kàn niet meer: zij hebben mij in het slangenhol geduwd en in de bamboestoelen hebben ze mij geduwd en in de rivier hebben ze mij doen onderduiken en van den rots mij afgeduwd!» — Daarna stond zij op, een kris hief ze hoog en zij stak hen daarmee en zij stierven gezamenlijk.

---

15. O ngoro-ngoroko ma ngadje-ngadje.

Masira o ngowaka jamididi de ma edete so jaruangeka. Iduade mi dangono jamididi jotagi joweleta. Joweletaka de joramoso, asade jolio. Ikinitaroka jaika ena iiwau o ngoro-ngoroko jaodomokau. Iduade joweletali de joramoso jaraioka de joliokau o woaka. O woaka de jongose: «Apu, mia peda ma akeme o ngoro-ngoroko kojaodomokau!» — De manga edete mongose: «Sioko, i dangono manga belesoko ka o ngoro-ngoroko jabootokau!»

Geenakade ma edete mongose: «O akali okia posidagi la jadaene?» — De ona jongose: «Djolosi o modoi mijodiai!» — Jodiai iduangou de jolio o woaka. Ibibinoka jaika ena jalikodeu. Iduade jaika jaese de jaasa o woaka. Josiboa de ma edete jongose: «Belaha patoomaka, nia peda kajabootoka!» — Ma ona jooluku, jongose: «Uwa patooma, mijodiai mia guguule!» — Iduanga jatowo de jotagi joweletali de jaodomuwau o peda ma akeme.

15. Verhaal van de meereenden.

Vroeger (tijd) waren er twee kinderen en met hun grootmoeder waren ze dus met hun drieën. Vervolgens gingen haar (grootmoeders) twee kleinkinderen (sago) disselen. Gedisseld hebbende, kneedden zij (het sagomeel) uit en keerden (naar huis) terug. Toen het licht was (den volg. morgen) gingen zij derwaarts en dat (sagomeel) was er niet meer: de meereenden hadden 't alles opgegeten. Daarna disselden ze weer en klaar met kneden, keerden zij naar huis terug. Thuis zijnde zeiden zij: «Grootmoeder ons sagomeel is door de meereenden allemaal opgegeten!» — En hun grootmoeder zei: «Ach heden, mijn kleinkinderen hun moeite (inspanning) is door de meereenden te niet gedaan!»

Toen zei de grootmoeder: «Welke list moeten we laten gaan (verzinnen), opdat we (de vogels) treffen?» — En zij zeiden: «Het beste zou zijn, als wij een knip (strik) maakten!» — Ze deden dat en keerden naar huis terug. Toen 't licht was (den volg. morgen) gingen zij derwaarts en (de vogels) hingen (in den strik). Daarna gingen zij derwaarts namen ze en brachten ze naar huis. Ze kwamen ermee aan en hun grootmoeder zei: «'t Beste is ze te dooden en gaat

nu maar je sago gereed maken!» — Maar zij weigerden, zeggende: «Niet doodmaken, wij willen ze ons tot speelgoed doen zijn!» — Daarna kweekten zij ze op (verzorgden ze) en gingen weer disselen en zij (de meereenden) aten het sagomeel niet meer op.

Geenaka manga beleta jabootokau de jotagi o akerika imadagoko, asade jolio o woaka ena jamake o amaka madekuoka o inomo de maini-inioka de jongose: «Apu, o inomo neena o amaka moi so naino la poodomou!» — Geenakade joodomo. Joodomo iduangou o wange-masauku so imaidu-iduokau, ato jomomikie ena iiwau ma due. Iduangino mamoioli jotagi imadagoko de joboano ena o inomo irai-raioli, asade jongose: «Apu, o inomo neenoli so naino la poodomo!»

Toen zij hun gedissel al klaar hadden, gingen zij naar de rivier (toespijs) voor zich vangen, waarna zij naar huis terugkeerden en daar zagen zij bovenop tafel voedsel in soorten en zij zeiden: «Grootje, hier is een tafel met eten, kom herwaarts, opdat we eten!» — Toen aten zij. Gegeten hebbende, was 't op 't heetst van den dag, zij waren slapende en nauwelijks opgestaan, daar was 't hunne (hun voedsel) verdwenen. Daarna gingen ze nog 'n keer (toespijs) voor zich vangen, teruggekeerd, daar was het eten alweer gereed, vervolgens zeiden zij: «Grootje, hier is weer eten, kom hier, opdat we eten!»

Joodomo iduangou de mosuloko: «Ngini nijosirau!» — Dua asa de maika o ngekomo mabionoka de momaiunika; momaiunika ato momalega ena josidiaioli. Geenakade o ngorongoroko isupu so ka o njawakau de itemo: «Fuu! posidiai pomataitika, iso o njawa o duniaka manga bounu podadaame!» — De ma riaka motemo: «So nane manga woaka pogogere de manga bounu iiwa?» — De ma do-

Gegeten hebbende, beval zij: «Gaan jelie maar eerst je gang!» — Nadien ging zij derwaarts naar den wegingang en verbergde zich daar; zich daar verbergende, nam zij waar, dat zij weer bezig waren met het in-gereed-brengen (van de tafel). Toen kwamen de meereenden tevoorschijn en 't waren menschen en zeiden: «Bah! maak zoo spoedig mooglijk klaar, want 't is alsof we de lucht van wereldlingen ruiken!» — En de oudere

doto motemo: «Ngaro ma, pomataiti posidiai!» — Geenakade ma bereki maino mokikoō de mongose: «Alele, i dangono ma wekata! — De ona jotemo: «Uwa mia rokata ma mia iranga!»

(zuster) zei: «Hier wonen we in een menschenhuis en zou hun lucht er dan niet zijn?» — En de jongere (zuster) zei: «Ofschoon dat zoo is, laat ons maar vlug klaar maken!» — Toen kwam dat oudje herwaarts, omhelsde hen en zei zeide: «Wel, wel, (daar heb je) mijn kleinzonen hun vrouwen!» — En zij zeiden: «Neen, ('t zijn niet) onze mannen (nl. jouw kleinzonen), maar onze broers!»

Geenakade ona jamididi imadagoko, joboa de jamake o ngoro-ngoroko ma kai isideluku so josano: «Apu, okiaso mia ngoro-ngoroko natowowa so isongenokau so ngomi mijotagiou!» — Duga ma edete mongose: «Uwa nijotagi, ona dokae nia ngiioka!» — Ma ona jongakuwa de ma bereki maika mokiasoko, mongose: «Nijomomikie, i dangono done jotagi!» — Iduade jomomikie de jouti o ngoranuku. Joutiku de jokimake so jolio manga woaka.

Toen gingen zij tweeën (toespijs) voor zich vangen, keerden terug en ze zagen het omhulsel (de huid) van de meereenden opgehangen, dus vroegen zij: «Oudje, waarom heb je onze meereenden niet verzorgd, nu zijn ze gestorven en nu gaan wij ermaar vandoor!» — Echter grootmoeder zei: «Gaat niet weg, zij zijn daar in jelie vertrek!» — Doch zij geloofden niet en het oudje ging derwaarts, zij riep hen, zij zei: «Staat op, anders vertrekken mijn kleinzonen!» — Vervolgens stonden zij op en daalden naar de deuropening af. Ze daalden af, zij troffen hen en keerden naar hun huis terug.

Itarusuku de o ngoro-ngoroko itemo: «Madubesi o besaka de o duturu de o tawi-tawi, uwa nitodokana!»

Toen 't donker was, zeiden de meereenden: «Na een wijle nog zal 't erg regenen, donderen en bliksemen, laat af van te vreezen!»

Itarusuku de o besaka de o duturu de o tawi-tawi ikudai. Ikinitaroka de o soana moi idadiokau. Geenakade joodomo de jookere ka de manga obiri de

Toen 't donker (avond) was, regende 't, donderde 't en bliksemde 't verschrikkelijk. Toen het licht (morgen) was, was er een dorp ontstaan. Toen aten

manga wange kajomasirame. Iduade manga damunu de manga liwanga ma ilingi de ma koana wimoi woisene so wi gilaungu wokisuloko la jotagi jokilega. Jaisa ena joodomo de jookere kaitiai de jokiasoko so joodomo. Joodomo iduade jolio daioko manga koanoko. Jaoko de jongose: «Ngaro de tongona ani ngowaka ma jadaenuwa ona dina jotero!» — De una wongose: «Nako kogeena de nijaisa nijokiasoko la tokimodoka!»

Koge wi sosuloko jaisa de o ngoro-ngoroko jomademo: «Nako womimodoka de uwa waisa, ma nako kaworame de kawaisa!» — Iduade wi sosuloko jaoko de josidemo isoka o ngoro-ngoroko jotemo. Ma koana wongose: «Ngaro ma, mamoiosi nijaisa nijokigaasoko tokimodoka!» — Jaisa de jokidongose: «Ma koana womisulokoli, wotemo: «Nako nijomodeke de winimodoka!» — De ona jotemo: «So guuna dai wi betenge muruo so womisigegoto magudai?» — Iduade de ona jomademo: «Nako waisa worame kawaisa!» — De ona jaoko wisidemo, asade ma koana o djaraku woparene de waisa. Waisa de onaka wongose: «Nijomodeke

en dronken zij (hun) nachten en dagen lang fuifden zij met elkaar. Daarna werd gehoord 't geluid van hun trommen en gongs en 'n vorst dat hoorende, zond zijn slaven om hen te gaan bezien. Zij gingen landwaarts, (terwijl) zij juist aten en dronken en zij riepen hen om te eten. Toen zij gegeten hadden, keerden zij (die afgezanten) naar zee naar hun vorst terug. Daar aangekomen, zeiden zij: «Ofschoon het uw eigen kinderen zijn, zijn zij niet bij hen te vergelijken: zij daar landwaarts, zijn veel schooner!» (m.a.w. die zijn veel mooier dan je eigen kinderen). En hij zei: «Indien 't zoo is, gaat landwaarts en roep hen, opdat ik ze trouwe!»

Aldus gingen zijn afgezanten landwaarts en de meereenden zeiden: «Ingeval hij ons wil trouwen, laat hij dan niet landwaarts komen, maar als hij slechts plezier wil maken, dat hij dan kome!» — Daarna keerden zijn afgezanten zeewaarts terug en brachten (de boodschap) over, zooals de meereenden gezegd hadden. De vorst zei: «Ofschoon dat zoo is, gaat nog een keer landwaarts en vraag hun, dat ik met hen trouwe!» — Landwaarts gaande zeiden zij tot hen: «De vorst zend ons weer, zeggende: wanneer gijlieden bewilligt, dan trouwt hij jelie!» — En zij zeiden: «Hij daar aan zee hoeveel verschansingen (sterkten) heeft hij

de nimididi tinimodoka?» — De ona jotemo: «So nanè mia rokata jamididi de ngona minimodoka? Uwa minisihaga-haga de mijomasibitoko de ni soana ma iiwau!»

om ons zooveel keeren te dwingen?» — Daarna zeiden zij: «Indien hij landwaarts komt enkel om feest te vieren, dan kome hij landwaarts!» — En zij keerden zeewaarts terug hem verwittigende, vervolgens besteeg de vorst zijn paard en ging. Landwaarts aangekomen zei hij tot hen: «Bewilligen jelui beiden, dat ik jelui trouwe?» — En zij zeiden: «Hier hebben wij reeds onze beide echtgenooten en zou jij ons nu willen trouwen? Houd ons niet voor den mal, we zouden onszelven kunnen dwingen (ertoe kunnen komen) om je nederzetting teniet te maken!»

Iduanga de ma koana guuna witootasa de daiωko wolio. Asade de ona jamididi goona ma riaka wisiao o koana.

Daarna werd die vorst toornig en keerde zeewaarts terug. Toen werd de oudste van die twee tot vorst aangesteld.

---

16. O njawa wimoi o ngia ma padoman waese.

16. Hoe een man de «padoman» van een slang kreeg.

(«padoman» oogen, die lichtuitstralen en in de duisternis dienst doen als een elect. zaklantaarn; vgl. Mal. pedoman = kompas).

O njawa wimoi wolugu-lugu de wosaigalere, wotagi ma waakunuwa ena wi dou idadauroka, so kawomatase-tase. O obiri moi una wotagi wogumaa de o obiri geena o naoko watuonuwa. Iduade o besaka de o duturu de o tawi-tawi ikudai, siadono una wigogama de witirine de womatapu womasisori o dowongisa.

Er was eens iemand (een man), die lam was en arm, niet instaat te gaan, daar zijn beenen verstijfd waren, zoodat hij kruipende was. Op 'n avond ging hij visschen (hengelen) en dien avond ving hij geen visch. Er was toen veel regen, donder en bliksem, zoodat hij koortsig was en rilde en hij ankerde dicht bij het strand.

Itoingowa una wamake dina o dekuno iso o tawi-tawi imakakadugumo, naga ena o ngia o ngai modidi ma padoman imakakadugumo so una wolega-lega kaisori monga geenako, siadono o dowongiku itadi ma, ma ngia kajaesekasi de mamoioli o ngootuku itadi ma, kajaesekali. Kogeenade igigilio siadono mamuruonaga de awi ngootiri madodaku jaamono de una wi mosa wosidounu de womasioru wooara ma ena iina so kailetongo so o ngia winiiki de amalaha so una o boso moi woasa so una wositamunuku de kowimakewau, ena iletonguwa.

Niet lang daarna zag hij landwaarts aan deze zijde van den berg alsof bliksemschichten met elkaar worstelden, dit waren twee lichtende slangen, die met elkaar worstelden, dus zag hij, dat ze al dichter zeewaarts kwamen, zoodat ze het strand raakten, evenwel vlogen zij weer op elkaar in (namen elkaar weer op) de zee rakende en pakten elkaar daar weer beet. Zoo gebeurde dat herhaalde malen, zoodat zij eenige keeren in z'n prauw terecht kwamen en hij ze overdekte met z'n sarong en hij pagaaide er vandoor, doch (die sarong) was dun (doorzichtig), zoodat 't er doorheen straalde, dus de slangen wilden hem achtervolgen telijf) en gelukkig, dat hij een aarden pot had meegenomen, dus bedekte hij ze daarmee en toen zag hij ze niet meer (er doorheen schijnen), want zij straalden niet meer uit.

Iduanga de una womasioru o kieko de waadonoka o obiri geena. Waoko de wosiguti awi boso de ma doda geena de wotike o soana geena madodaka, kiaka o woa moi wamekekau de una waasaka awi boso de ma doda geena. Iduade waika de wongose: «Ei esamoi, tongona ani pipi ikudai bolo kouwa?» — De o woa ma dutu guuna witootasa de tanu wikapeta, wongose: «Tjei ngonamoi kogeena nomatase-tase de notase naakunuwa so ai pipi no-

Vervolgens pagaaide hij bergwaarts en kwam er dien nacht aan. Zeewaarts gaande, laadde hij zijn pot met inhoud uit (de prauw) en zocht in dat dorp naar een der meest welgestelde huizen. Dus kwam hij aan een huis en bracht daar zijn pot met inhoud. Daarna ging hij derwaarts en zei: Zeg stamgenoot, is jouw geld veel of niet?» — En die huiseigenaar vertoornde en had hem bijna getrapt, zeggende: «Nou jij bent 'n mooie, jij bent

dasano? Okia ma dolabutu noasa, siadono i arataa nodasano!»

kruipende (een mankpoot) en bent niet eens instaat te kruipen (d. i. nachtelijke aanzoeken te doen; zinspeling op z'n onvermogen om zich aan een schoone te declareeren) en zou jij naar mijn geld informeeren? Wat voor koopwaar breng je, dat jij mijn geld bevraagt?»

De una wolugu-lugu guuna wongose: «Damaasi, i dolabutu ne namakewasi, beika ni lapuru nasongene!» — De una wasongenokau so una wapelenga wi boso de imatodokana! — o woa madodaka geena ikinitara kamamoiku.

En hij die lam was, zei: «Wacht even, deze mijn koopwaar heb je nog niet gezien, toe doe je lamp uit!» — En toen hij (de lamp) had uitgedaan, opende hij zijn pot en ... o schrik! — binnen in huis was 't ineens licht.

Iduade o woa-ma-dutu wosibangu awi pipi iodumu de awi sagalaika iodumu ma, kojaadonuwa. Kogeenade siadono o woa ma saange una wokarago ifoloi, so waakunu waidja ma, wi pipi ma ibooto siadono paakunuwa padoimi de awi sagalaika iodumu maronga touna wabootoka, asade waakunu waidja.

Vervolgens wilde de huiseigenaar met al zijn geld en al zijn bezittingen betalen, doch het was nog niet voldoende. Aldus (pas) totaan het derde huis (vond hij) er een, die de rijkste was en die instaat was (den schat) te koopen, doch ten koste van al zijn geld, zoodat men niet de veelte daarvan kon tellen en zijn geheele hebben en houwen, zoogenaamd alles van hem spandeerde hij er aan, toen pas kon hij 't koopen.

De o njawa wolugu-lugu guuna womadiidja o woa moi itero-tero de una guuna iso o njawa jokokorago.

En de lamme kocht voor zich een een prachthuis en hij was als een van de rijken.

---

17. O gogóru ma ngadje-ngadje.

17. Verhaal van een ideoot.

Mamoi o gogóru wimoi, wi ronga o Baúa, wotagi wosilo de o udi

Er was eens iemand, die niet goed snik was, heette Baoea en

moi wotai la awi gaale wosinoa ma, una wanakowa o udi geena ma nao iiwaka. Koge o silo o desoro muruo una naga wabooto de o gaale kawododorokutou, so womangitu o gaale ikudaiokau de woliokau awi woaka.

ging fakkelen (d. i. bij avond met een flambouw visch zoeken) en hij droeg op z'n rug een draagkorf, opdat hij daarin zijn schelpdiertjes (e. s. mosselen) zou kunnen doen, doch hij wist niet, dat die korf geen bodem had. Aldus waren door hem ettelijke harsfakkels opgebruikt en had hij handenvol schelpdiertjes bijelkaar gegraaid, meenende, dat er reeds heel wat schelpdiertjes waren en hij keerde reeds naar huis terug.

Kage woboa ena wotemokau: «O boso nijasaukino!» — De una wapoa wi udi geena, kede, duga o kaerasa madingoono moi iatetika o kadaioka. Iduade wamake so wotemo: «Ngaro o gaale koiiwa ma naga i modoi!» — De wotagi wolega o modoi, o gurutikasi una wamake o meleunu moi jalikodeu. De una womaruutoka la uwa o meleunu wimake de worari-rari de ma guminino waoto ma aako waamono, so wi aako wapelenga ena isosokau.

Daar aangekomen, zei hij al: «Maak de pot heet (zet de pot op 't vuur)!» — En hij stortte zijn korf uit, neen maar! enkel een kleine krab had zich vastgehaakt aan de banden van den korf. Toen hij dat zag, zei hij: «Ofschoon er geen schelpdiertjes zijn, heb ik nog mijn (vogel)strik!» — En hij ging die strik bekijken, nog van verre reeds zag hij een boschkip (hoopenvormer) hangen (aan de strik). En hij sloot (z'n oogen), opdat de boschkip hem niet zou zien en hij was het onkruid wegkappende en het touw (van de strik) sneed hij (per ongeluk) door, want de lus had hij geraakt, dus deed hij zijn oogen open, terwijl de kip weggevlogen was.

De wotemoli, bari: «Nagasi ai diidu moiosi!» — Koge awi toimi waeseno de wotagi wolega, waika de wasasaidi womaeangie de jaooko awi aakoka. De wotemokauoli: «Ngaro ma, i akeme o kilotini moi de maena!» — De una wotagi

En hij hernam nog, zeggende: «Mijn (vogel) slaapplek is er nog!» — (d. i. plaats, waar de vogels geregeld overnachten). Dus nam hij zijn boog en onderzocht nauwkeurig, opwaarts ziende en zij poepten hem in z'n oogen. En hij

waese de waasano de waunu o oukuku de wasakaika de wasasaidou dau madodaku so ituara de jodosopu awi bionie de womatebulu o akere ioa-oasuku, siadono wi menga ikasimoka.

herhaalde weer: «Ofschoon dat zoo is, heb ik nog een (omgevallen) boom vol (eetbare) paddestoelen!» — En hij ging ze halen, bracht ze herwaarts, deed ze in een bamboe, kookte ze en was almaar (in die bamboe) kijkende en daar spoot 't in z'n gezicht en hij sprong in het ondiepe water, zoodat zijn voorhoofd geschaafd was.

18. O giadjooungu jamididi imakaakuuwa ma ngadjengadje.

Mamoi o giadjooungu goona jotagi o kaso joasoko. Iduade o bonganoka jaika de ma rokata wongose ma wekatika: «Ngona neenaka nomagogogere o weka matimioka la ngoi totagi tosidoa o kaso o diko-de!» — Kogeenade una wotagiokau. Isira una wotagi de wongose munaka: «Ngoi totagiokau, ena ngona o usana nopaiti. Nopaitoka de boloasu ma tonaka napaiti naamoamoika de natitingiranga de noliono asa nomaiduoka la nomarii-riidi de uwa nokakaraasa, koitingowa de toboaka!»

Koge una wotagiokau. De mu-

18. Verhaal van twee elkaar hatende echtelieden.

Eens was er een echtpaar, dat er op uit ging en riepen de honden (zonder honden gaat men er niet op uit). Toen zij genaderd waren aan het bosch, zei de man tot z'n vrouw: «Jij moet hier blijven (vertoeven) beneden de waaierpalmen, terwijl ik de honden naar boven ga drijven op den landrug!» — Aldus ging hij weg. (Doch) vóór hij was heengegaan, zei hij (nog) tot haar: «Als ik gegaan ben, moet jij «oesana» gaan uitgraven. (usana = ei van den hoopenvormer = meleunu). — Graaf je, dan moet je grootelijks (veel) doen (uitgraven) en (het uitgegravene) er-bij-ophoopen; keer (daarna) hier terug, ga rusten en wees doodstil en maak geen leven, niet lang meer of ik kom terug!»

Dus ging hij weg. En zij ging

na maika o usana mopaitokau de o tonaka ge mapaitokau maamo-amokuku so moliono de momarii-riidoka o weka matimoika. Itoingowa woboano ma rokata Woboa de awi sinapani wosidangonuku o gota moi ma arusoka de womaduuku ma wekata o ngairi masongonaka, koge mosongenokau. De ami saeke waogu de wosibaiti o usanuku de ami roese waluiti de waunu o ouku o owa saange de wikikirimanguku. Iduanga wi woaka wolio.

Woboa de wi ngowaka jotemo: «Alele! o aba woboakau!» — Una wongose: «Taitika, nijasakai o siode nè, inasawini! — Kogeena jadaulu ma siode geena de itoingowa ituara de ma betongo, bari: «Duturu-rururuuru, ngo tjutju ngori nè!» — De ona joisene ma, wi ngowaka geena jongose: «Aba, ka ngo eme moniunuku neda!» — De ma dea wongose: «Tjei, nijomatingikai ngini, ka o siode ma ngowaka de!» — Iduanga iosakokau de wagomaka o owa moi de joodomo ma, jamake ma esa de joodomuwa, kajatilikutino o inomo geena de joari ikudai.

derwaarts, groef eieren uit en den grond groef zij grootelijks uit en zij keerde terug en hield zich doodstil onder de waaierpalmen. Niet lang daarna kwam hij weer, de echtgenoot. Hij kwam en legde zijn geweer over 'n wortelplank van een boom (om te richten) en schoot zijn vrouw aan den overkant van de rivier, dus was zij dood. En haar hoofd hakte hij af en begroef dat onder de eieren en haar lichaam slachtte hij en vulde daaamee drie bamboevaten en bovenop haar (het lichaam) deed hij een prop. Daarna keerde hij huiswaarts terug.

Hij kwam en z'n kinderen zeiden: «Hoera, vader is teruggekeerd!» — Hij zei: «Vlug, kookt dit vleesch (toespijs), ons hongert!» — Aldus zetten zij 't tevuur die toespijs en niet lang daarna kookte het met woorden (d.i. toen het kookte, sprak het kooksel), zeggende: «Terere-re-rier, moesje, ik ben hier!» — Toen zij dat hoorden, zeiden z'n kinderen: «Vader, het is moeder, die je (in het bamboevat) gestopt hebt!» — Vader zei: «Zeg, jelie zijn vlegelachtig, dat is speenvarken!» — Daarna was het gaar en hij spleet een bamboevat open en ze (zouden) eten, doch ze zagen, dat 't hun moeder was en aten niet, ze keerden zich van het eten af en weenden zeer.

Iduanga joisene wi geri-toroa de jaese ma wi ngowaka saange geena de witooma so wosongenokau.

Daarna hoorden zijn schoonfamilie (ervan) en zij namen zijn drie kinderen (tot zich) en hem doodden zij, zoodat hij stierf.

---

19. O ngadje-ngadje moi o ligi moi.

19. Verhaal van een muis.

O njawa wimoi o akere moi wasongasa de womasiosisi o teto madekuku de o ligi moi jaokere de ena jatilibu. Koge o ligi geena ma o aruku o babawata magoronaka iwosama de itoingowa ingowaka o ngowaka o ngeweka kamimoi ka o njawa moi. Moamookau so ma ligi ma inomo jaoluku jaodomo, ena ma dea o njawa. Sokogeenade jotagi jodotosiki o njawa manga koju, jositowo ma ngowaka geena siadono iamokokau.

Iemand (een man) liep in de bedding van een rivier en urineerde bovenop een steen en een muis dronk ervan en werd zwanger. Dus die muis toch ging in een grot boven de rotsen en niet lang daarna bracht zij een vrouwelijk kind ter wereld, en dat was een mensch. Toen dat groot was, weigerde het muizenvoedsel te eten, want de vader was een mensch. Aldus ging (de moeder) den menschen hun bananen afstelen, bracht haar kind daarmee groot, totdat het volwassen was.

O wange moi mosuloko ma esaka, motemo: «Beika, notagi de manga gumutuku namake de noidotosikino, ma gakuru o mongoo butanga bolo!» — Koge ma gumutuku josiboano, asade o ngowaka geena itemo: «Ngoi neenaka tomagogogere ma taakunuwawau, ngoi nè o njawa ma ngowaka!» — Iduade ma gumutuku mosipusuku o ngutuika de masiara mouti. Mouti de motagi ma deku moi matokuoko de ma dano wimoi womimake de womiasa awi woaka de una womimodoka.

Op 'n dag beval zij haar moeder, ze zei: Zeg, ga en als je (de menschen) hun touw (gedraaid touw van het haarnet v. d. arenpalm) ziet, neem het dan van hen weg te mijnen behoeve, de lengte moet ongeveer zes vadem zijn!» — Dus bracht zij dat touw herwaarts, toen dat kind zei: «Ik kan onmooglijk langer hier verblijven, ik ben eens menschen kind!» — Daarna bond zij het touw aan de trap en liet zich naar beneden vieren. Gedaald zijnde, stak zij een berg over en een dano (sultansnakomeling)

zag haar en bracht haar in zijn huis en trouwde met haar.

Iduange de ma dano wotemo: «Neena tumudiingoka kakadaku ma koanoka pomodoka!» — De muna motemo: «Nako kogeena de ai esa tomiesesi!» — So muna motagi maika de miasano de duga o ngekomo ma-aakoka mimadaku. De o sasawi moi misitamunuku de mimadaku de ma ngowaka motemo: «Ngona ni djamani isoko ngomiwa so uwa naisa, done nisiiete so!» — De ona dina jookere de joodomo, kogeenade ma ngowaka minganonino ma esa de o inomo midootaka de momaokode, ena ma dano wi boki migoli so mosongenokau. Kogeenade ma ngowaka moari ma betongo ato: «Ani ingiri kamodidioka ma i esa ami bikini ikaku-kakuru, i esa ma motosi-tosiki ma jaowa ena i utumu!»

Daarna zei die dano: «Nu over zeven (nachten) zullen we daar boven voor den vorst trouwen!» — En zij zei: Indien 't aldus gesteld is, wil ik mijn moeder eerst halen!» — Dus ging zij derwaarts en bracht haar, doch aan den wegingang liet zij haar achter. En met een (halve) kokosnootdop bedekte zij haar en liet haar daar achter en haar kind zei: «Jouw uiterlijk is niet gelijk 't onze, dus kom niet landwaarts, anders belacht men je!» — En de lieden landwaarts dronken en aten en het kind was gedachtig aan haar moeder en voorzag haar van voedsel en zij (de moeder) stond op (om bij het feest te zijn) en de dano z'n kat beet haar zoodat zij stierf. Aldus weende haar kind (woorden), luidende: «Je tanden waren maar twee (in aantal), maar mijn moeder haar staart was lang, mijn moeder toch verstond goed (de kunst) te stelen en dit was mijn geluk!»

---

20. O gosomanga de o Saboe.

Mamoi o bereki wimoi, wi ronga o Saboe, o Tabaruoka manga galuwewe guuna, womasioru o ngootiri o ngootoka de wamakamake o gosomanga moi. Iduanga de o gosomanga geena

20. De krokodil en Saboë.

Eens was er een oude (man), z'n naam was Saboë, de voorvader der Tabaroes, die in z'n prauw op zee pagaaide en een krokodil aantrof. Daarna die krokodil vervolgde hem, totdat hij

winiiki, siadono ma doto tumudiingi woparene de o bereki guuna wongose: «Taakunuwawau tooara, nako okianikia noikula kanoikulau!» — Kogeenade o gosomanga isiwelanga o pangaa moi. Iduade o gisoro o liwunu moi igogere o gosomanga ma saekoka, asade o bereki guuna o pangaa ge wosideeseka. Iduanga de ma dutu wotemo: «O pangaa de o gisoro neena ma koana o Tarinate wonitai, wonisioara, o Buku-sio wonisidoa la doka o Kaoka wonisisupu!»

Iduangino o bereki wosioko de ma koana o Tarinate witai wisioara la o Enggerisika ma njawa tanu witooma de o Enggerisika ma njawa o koana o Djailolo wiriwo. Iduade ma koana o Tarinate o Buku-sio wisidoade de o Kao ma akeroka wisisupu, asade o Madoleka ma njawa wokitoomu de wokiese la o Todoreka wokudoti la ma koana o Djailolo o Todoreka womagogogerokau. Iduade ona jomakakudoti jokurue de ma nonako o igono o ngai moi jatuduku, siadono o igono geena isowoko, asa jomakapidili. Matiti ilaku una, ma koana o Tarinate, koge ma koana o Djailolo wi pareta waesekau.

zeven kapen was overgegaan en die oude zei: «Vluchten kan ik heelemaal niet meer, indien je me het een of ander wilt geven, welnu, geef me 't dan!» — Aldus spuwde de krokodil een tooverkruikje uit. Vervolgens zat er een gemberstruik op den kop van den krokodil en de oude nam die met het tooverkruikje weg. Daarna zei de eigenaar: «Met dit tooverkruikje en deze gember moet je den vorst van Ternate dragen (op je rug wegvoeren), loop met hem weg, doe hem klimmen over het Negengebergte en daar in Kaoe moet je hem doen uitkomen!»

Toen dat gebeurd was, ging de oude zeewaarts, droeg den vorst van Ternate, deed hem vluchten, want de Engelschen wilden hem dooden en de Engelschen hielpen den vorst van Djailolo. Daarna deed hij den vorst van Ternate over het Negengebergte stijgen en deed hem uitkomen bij de Kaoe-rivier, vervolgens verzamelde hij de Madole's en nam hen om te oorlogen met de Tidoreezen, want de vorst van Djailolo had zich te Tidore gevestigd. Daarna oorloogden zij, toen zij (daarmee) aanvingen, plantten zij een teeken, (n.l.) een kokospalm en pas toen die vrucht droeg, lieten zij van elkaar af. Ter oorzake dat hij, de vorst van Ternate overwon, nam hij voor zich het rijk Ternate.

21. O njawa wimoi de o gosomanga de o mia ma ngadje-ngadje.

O njawa wimoi wotagi o baru wokori de o bisia matimino woparene de o gosomanga moi daku idoade, ma bobóko iodomo. Koge una woboa de ena ioara iuti de ma sago jaságata ma pokorie, siadono jaakunuwa iutioli. Ngaro imakuata ma jaakunuwa de itemo: «Tofa, nako noidora de noisakara la tootaka!» — Ma una wongose: «Tooluku, tonisakaruku de nootaka, marai noigoli!» — De ena itemo: «Kouwa aba, kanoisakara!» — Kogeenade o gota ma ngogu wotike de wasakara iotakukau. Iotaokau de wigoli wi ugurika. Ngaro wigoli ma wi patu naga womasiatetuku ma wisidooara o ngekomika, siadono o akerika de wisidobongo.

Wisidobongo siadono wi goronano de o njawa wimoi o ngootiruku woboano de una wilahi, wongose: «Esamoi, noidibitjarasi, ena o gosomanga naga igolika!»

21. Verhaal van een man, een krokodil en een aap.

Een man ging breeuwsel afkrabben (kapokachtig goedje van den baroe-boom, waarmee men prauwen breeuwt) en kwam voorbij beneden de gnemon-gnetumstruiken, toen een krokodil daar naar boven steeg om (de nog niet ontplooide) bladeren daarvan te eten. Zoo kwam hij daar en die (krokodil) nam de vlucht, daalde en een tak bleef in zijn buik haken, zoodat hij niet instaat was verder te dalen. Ofschoon zich inspannende, kon hij niet en zei: «Vrind, indien ge meelij met me hebt, steek me dan af, opdat ik valle!» — Maar hij zei: «Ik wil niet, als ik je afsteek en je valt, stellig bijt je mij!» — En die (krokodil) zei: «Welnee vader, steek me maar af!» — Aldus zocht hij een eind hout, stak hem af en hij viel naar beneden. Gevallen zijnde, beet hij hem in z'n dij. Ofschoon hij gebeten was, haakte hij zich vast aan zijn (in het hout ingeslagen) bijl, doch (met bijl en al) ging de krokodil met hem op den loop naar den weg, totdat hij met hem in het water wegzwom.

Met hem wegzwemmende (zoo diep) totaan z'n middel, kwam er een man aan in 'n prauw en hij bad hem, zeggende: «Stamgenoot, spreek toch voor mij,

— Ma una wopalusu: «Tonidibitjara ma taakunuwa, i tuala iiwa! — De una womasioru so wotagiokau. Koge siadono o njawa o fara saange joboa ma ona wiriwowa. Iduanga de wisidobongo siadono wi tomarino de womalegasa, ena o mia moi o tetoka igogerie. De una wongose: «Nako jaowa tofa de noidibitjarasi, ena beneda naga igoli!» — Koge ena iisene de itemo: «Isa, nomasisorisa de ngoi asa topitusanga!»

want hier deze krokodil heeft me beet!» — Doch hij antwoordde: «Ik kan niet voor je spreken, daar mijn hoofddoek (mijn vrouw) er niet is!» — En hij verdween pagaaiende. Zoo was dat (verzoek) aan drie verschillende lui, die kwamen, doch zij hielpen hem niet. Daarna werd met hem weggezwommen tot aan z'n hals en hij zag uit, daar zat een aap op een steen. En hij zei: «Zoo mogelijk vrind, pleit dan voor me, want deze hier heeft me beet!» — Dus deze (aap) hoorde en zei: «Kom landwaarts dichtbij en ik zal beslechten!»

Kogeenade ma gosomanga ma itobongo o dudungisa de imatangonisa de ma uru japelenga so wouti de wogogerie o mia ma dateoko. Iduade o mia ikurue isano de una wosidemo to ena ma demo naga o bisia ma tubuoka siadono wasakara. Wongose: «Ena ilahi tariwo so o gota ma ngogu tosisakaruku, momongo ena igoliokau de isidobongo, nako ngona niiwa, tanu iasirikau!» — De o mia ge o gosomangika isano: «Ei dungiri, idooaso wonigoli de wi lahi nosingounuwa?» — Ena itemo: «Geena igoungu ma, katoudjara!» — Asade o mia itemo: «Nako kogeena de ngona nosala!» — Iduade isuloko ibukuku asa o patu isioto de imalulu-lulu siadono isongene ma una kowosongenuwa.

Aldus zwom die krokodil naar het droge en legde zich tegen (den oever) aan en opende z'n muil, dus hij (de man) steeg uit (den muil) en zat op zij van den aap. Toen begon de aap te vragen en hij (de man) gaf te kennen z'n woorden (nl. van den krokodil), aangaande den top van den gnemon gnetum, waar hij (den krokodil) had afgehaakt. Hij zei: «Deze verzocht mij hem te helpen, dus haakte ik hem af met een eind hout, onderwijl hij mij beetpakte en met me weggezwom, wanneer jij er niet waart, zou hij mij opgeslokt hebben!» En de aap vroeg den krokodil: «Zeg geschubde, waarom heb je hem gebeten en waarom heb je zijn bede niet gehoor gegeven?» — Deze zei: «'t Is inderdaad zoo, doch ik gekscheer maar!» —

Toen zei de aap: «Is 't zoo gesteld, dan heb jij ongelijk!» — Daarna beval hij hem te knielen, hakte hem met den bijl en hij wentelde zich, zoodat hij stierf, doch hij (die man) stierf niet.

---

22. O kaso de o taduku ma ngadje-ngadje.

Masira jongose, bari: o kaso de ma tadukoka. Mamoi o kaso geena itagi irusu de o ngekomo magoronaka imakamake de o taduku moi. De o taduku ge itemo: «Ino, ani leru geena tataili tomasileruosi, duga tabau la ngoi ma tourusuoli!» — Kogeenade o kaso kajokula ma taduku o tadukika de imasinoakau de ioluku igoraka, ena isaitokau.

Iduade o taduku ge isioarokau o kaso ma taduku geena de o kaso jakiniiki de imakaakuuwakau.

Matiti geena siadono neenau ma o kaso o taduku jamake kajaniikoka so o haewani o fara modidi geena imakasataruu kasiado-adonika.

22. Verhaal van den hond en het hert.

Vroeger beweerde men, zeggende: een hond droeg hoorns. Eens ging een hond deelnemen aan 'n feest en op 't midden van den weg kwam hij een (hert) gewei tegen. Dat hert zei: «Hier, ik wil die (bloem) versiering van jou probeeren om er mij mee te tooien, ik wil 't alleen maar leenen, opdat ik ermee deelneem aan het feest!» — Aldus gaf de hond z'n gewei aan het hert en die zette het op (z'n kop) en het wilde er niet meer af, want het was eraan vastgekleefd.

Daarna ging het hert er vandoor met den hond z'n gewei en de hond vervolgde hem en zij haatten elkaar over en weer.

Ter oorzake hiervan, vanaf dat oogenblik, als een hond een hert ziet, dan achtervolgt hij het, dus die beide soorten van dieren zijn elkaar vijandig gezind tot in eeuwigheid.

RAADSELS (TJUMU-TJUMU).

1. O besaka iawa-awana, itoingowa de o deku moi.
   Ma ngale: o etoko japikiri.

1. Het motregent en niet lang daarna wordt 't een berg.
   De beteekenis (oplossing) ervan is: het zeven van sagomeel.

2. O ngowakinosi de mi baronoka, moamookau de momawatonoka.
   Ma ngale: o ouku ma kasába.

2. Nog omtrent een kind (zijnde), heeft (ze) haar rok, is ze reeds groot (volwassen), dan is ze naakt.
   Oplossing: de bladscheede van de bamboe (uitsluitend gebruikt als watervat en om daarin eten te koken).

3. O dodai moi, madodaka ka o patu.
   Ma ngale: o uru de ma ingiri.

3. Een doos (waar) binnenin slechts bijlen.
   Oplossing: een mond met tanden.

4. O koresara de o koremie ma dodogumu kiaka?
   Ma ngale: o woa ma ponata.

4. Waar is het einde van den zuiden- en noordenwind?
   Oplossing: de nok van een huis.

5. O Papuaka mimoi mi kobongo iiwaka.
   Ma ngale: o subéta.

5. Een Papoesche, haar beenderen zijn er niet (zonder beenderen).
   Oplossing: engerling.

6. O osu ilalaagomo de o basarama o utu modidi iruba mi ngoranuku, ma tuusu moisenuwa.

6. Een geweldige aardbeving en twee waringin-boomen vallen neer voor haar deur, de bons daarvan hoort zij niet.

Ma ngale: o ngeweka manga susu, ena josoda.	Oplossing: de vrouwen haar borsten, terwijl ze dansen.
7. O talaga moi o njawa jogumaa josigilolitino.	7. Een meer, menschen hengelen er rondom heen.
Ma ngale: o aako ma dadawi.	Oplossing: het oog z'n wimpers.
8. O Papuaka mi ngowaka o Waladaka.	8. Een Papoesche haar kind (is) een Hollander (m. a. w. een zwarte vrouw baart een wit kind).
Ma ngale: o raru de o etoko.	Oplossing: de sagovorm en de sagokoek.
9. Motingoonino mi mosa jabiru-biru, moamooka mi mosa jatetereboko.	9. Omtrent (nog) klein, haar sarong is groen, reeds groot (volwassen) haar sarong is rood.
Ma ngale: o ritja.	Oplossing: spaansche peper.
10. Jongimo o duniaka de o naoko jaodomo daku o ngawangawaka.	10. Ze werpen de vischlijn uit op aarde en de visschen eten ze boven in het luchtruim.
Ma ngale: o lilianga.	Oplossing: een vlieger.
11. O ngoku moi itumunu o talagaka de itadono.	11. Een witte duif duikt in een meer en het (meer) droogt op.
Ma ngale: o igono ma puo.	Oplossing: de kokosnoot z'n kiembol.
12. Kadaku jomakakaoto, kadau jokakakaduuku.	12. Daarboven hakken ze elkander, daarbeneden beschieten ze elkaar.
Ma ngale: o igono jodoa.	Oplossing: kokosnootenklimmen (worden nl. van boven losgehakt en vallen met een plof op den grond.)
13. O igono jagoli ma manai ma bikinoka.	13. Een slang bijt zijn makker in z'n staart.
Ma ngale: o hisa jadowanga.	Oplossing: het aan elkaar verbinden van een heg (de

bamboegeledingen worden nl. in elkaar gestoken).

14. O njawa joratusu de jotjáana joodumu kajomarukuku.

Ma ngale: i inomo isowoko.

14. Menschen bij honderden en duizenden, allen buigen zich.

Oplossing: eten (d.i. rijst) dat zich tot vrucht gezet heeft (m. a. w. rijpe rijsthalmen).

15. O woa moi jowosama madodaka de jomasinakowau josupu.

Ma ngale: o igini de o naoko.

15. Een huis, ze gaan er binnenin en ze weten niet meer eruit te komen.

Oplossing: fuik en visschen.

16. O njawa jamididi imasidaarino, ato imakakaao imakadaenuwa.

Ma ngale: pomakasinaa.

16. Twee menschen (die) zich tegenover elkaar stellen, elkaar willen vasthouden, elkaar niet bereiken (krijgen).

Oplossing: zich spiegelen (in den spiegel kijken).

17. O gota o utu moi ma sago de ma roese iwederoka ma, ma soka moi iwederuwa.

Ma ngale: o njawa josonge-songene manga ronga.

17. Een boom, welks takken en welks stam vergaan, doch waarvan een blad niet vergaat.

Oplossing: de dooden hun naam.

18. O kaso iratu-ratusoka o siode moi janiiki jadaenuwa.

Ma ngale: o bole ma sowoko de ma kukisi.

18. Honderden honden vervolgen een zwijn, ze achterhalen het niet.

Oplossing: banaanvruchten en de bloemkolf.

19. O akere o ouku moi patakuaaku ma, koipoawa.

Ma ngale: o ugaka.

19. Een bamboevat water wordt ondersteboven gekeerd en het stort niet.

Oplossing: suikerriet (dat vol is met sap, maar er niet uitloopt).

20. O gule-gule o due moi, ma songona isauku, ma songona imaata.

20. Een bord pap, waarvan de helft heet en de helft koud is.

Ma ngale: o wange de o obiri.

Oplossing: de dag en de nacht.

21. O sinapani moi jatuuku, ma dowo pamake ma, ma ilingi poisenuwa.

Ma ngale: o dudu.

21. Ze schieten een geweer af, welks rook gezien wordt, doch welks stem (schot) niet gehoord wordt.

Oplossing: een sigaret.

22. O songene modidi, moi jasao, moi kouwa,

Ma ngale: o gaongo.

22. Twee dooden, de een wordt ingewikkeld, de ander niet.

Oplossing: dakbedekking (atap) genaamd g a o ngo, bij het aanrijgen wordt het eene blad bedekt, het andere niet.

23. O igini ipesaka ma, o naoko ipesakuwa.

Ma ngale: o woa de o njawa de o besaka.

23. Fuiken, welke nat worden, visschen, welke niet nat worden.

Oplossing: Huizen en menschen bij regen.

24. O manuru ma boro o piri moi.

Ma ngale: o ngoma o diwangoka.

24. Jasmijnknoppen, een (groote) schotel vol.

Oplossing: sterren aan den hemel.

25. O woa moi ma ponatie isurono.

Ma ngale: o dukono.

25. Een huis, welks nok met een gat is.

Oplossing: een vulkaan.

26. O gota moi ma doe-de magosaka, ma goaku magou.

Ma ngale: o taduku ma taduku.

26. Een boom, welks boveneind rijp is, welks ondereind onrijp is.

Oplossing: het gewei (hert) z'n gewei.

27. Mimoi de mi uruoka de mi tomaroka de mi roesoka ma, mi saeke de mi giama de mi dou iiwaka.

Ma ngale: o botoli.

27. Iemand (fem.) is met haar (heeft een) mond, heeft een hals, heeft een lichaam, doch haar hoofd, haar handen en haar voeten zijn er niet (heeft ze niet).

Oplossing: een flesch.

28. Ma ngowaka mihipo-hiporo. ma esa moore-orese.	28. Haar kind is haar (moeder) slaande, de moeder is schreeuwende.
Ma ngale: o lusu de o dudutuku.	Oplossing: het rijstblok en de stamper.
29. Motingoonino de momarukuku, mopereki de moboótie.	29. Is ze omtrent (nog) klein (jong) dan buigt ze zich, is ze oud geworden, dan richt ze zich recht naar boven.
Ma ngale: o gagu.	Oplossing: e. s. v. groente (Mal. sajoer pakoe-pakoe).
30. De ma saekoka, ma aako iiwaka; de ma aakoka, ma saeke iiwaka.	30. 't Is met een hoofd, maar zonder oogen, 't is met oogen, maar zonder hoofd.
Ma ngale: o kalufaneti de o daiti.	Oplossing: een speld en een naald.
31. Iiwa de potike, pamakeno de paumoka.	31. Is 't er niet, dan zoekt men 't, heeft men 't gekregen, dan gooit men 't weg.
Ma ngale: o sisika.	Oplossing: een doorn.
32. O njiara o ngai modidi, posiwako o duniaka ikiloliti.	32. Twee stuks kanari-vruchten, die rondom de wereld worden geworpen.
Ma ngale: o aako.	Oplossing: oogen.
33. O sidete modidi isidete o deku ma goano.	33. Twee zeilen (prauwen) welke aan den voet (achterste, onderheid) van den berg zeilen.
Ma ngale: o ngauku.	Oplossing: ooren.
34. O kaso moi o etoko o aako moi isioara.	34. Een hond, welke met een sagokoek wegloopt.
Ma ngale: o ngootiri de ma sidete.	Oplossing: prauw met zeil.
35. O dodai o besi, ma kutji o teto.	35. Een ijzeren doos, met een steenen sleutel.
Ma ngale: o njiara.	Oplossing: kanarie-vrucht (die vanwege de harde bast met een steen wordt open geklopt).

36. O kaso iroanga jakiloliti o kie. Ma ngale: o moku-moku.	36. Honden, welke blaffen, rondom den berg (Ternate). Oplossing: golven.
37. O Papuaka mimoi o njawa joratusu de jotjáana mokitedenika (bolo: mokisigia-moi). Ma ngale: o daluku ma sabilono de ma sopoko.	37. Een Papoesche, die honderden en duizenden menschen in een hand recht voor zich houdt (of: die hen in één hand houdt). Oplossing: de arenpalm met z'n vruchten.
38. O ngafi o ngai moi paodomo pabóotuwa. Ma ngale: podudu.	38. Een ngafi (kleinste vischsoort) dat men niet geheel op kan eten. Oplossing: rooken. (een strootje wordt niet geheel opgerookt).
39. O tataméri ma kobongo o guratji. Ma ngale: o galala ma soka.	39. Een gouden graat van de tataméri (soort visch). Oplossing: het blad van den galala-boom (e. s. v. dadap).
40. O Papuaka mimoi motagi kamongowaka, motagi kamongowaka. Ma ngale: o tonaika ma roese iisoro.	40. Een Papoesche, zij gaat, zij baart; (m. a. w. die baart terwijl ze loopt). Oplossing: de zoete aardappel (batatas edulis), die zich zet.
41. O Papuaka de o Papuaka imakamodoka, manga ngowaka o Waladaka. Ma ngale: o dudulisi de ma teto de ma lefo.	41. Een Papoea en (nog) een Papoea trouwen elkaar, hun kind is een Hollander (m. a. w. twee zwarten trouwen en krijgen een wit kind). Oplossing: een griffel met z'n lei en z'n schrift.
42. Ma soka ka o garagadji, ma sowoko ka o pangiluu. Ma ngale: o popajo.	42. De bladeren (zijn) zagen, de vruchten kogels. Oplossing: de papaja-bladeren, (welke getand zijn) en de vruchten, (welke rond zijn).

43. O ngooto japai-paiti iso o mede itero. Ma ngale: o daju.	43. Ze graven in de zee en het is als een staande (volle) maan. Oplossing: de roeispanen.
44. Jooru-oru manga sidete ko-josigokowa, o leleoto jaika josigoko-de. Ma ngale: o gotoaka ma siaga.	44. Zij roeien en zetten het zeil niet op, een haven loopen ze binnen, (dan pas) zetten ze het op. Oplossing: de kakatoea z'n kuif, (die hij opzet, zoodra hij op een tak is neergestreken en niet onder het vliegen).
45. O idongo masongona jawu-wuka, duga dakuuku iboa-boa iosaka. Ma ngale: jomokuru de manga asi-asiri itereboko, duga dakuuku iboa-boa.	45. Een halve idongo (groote, ronde zeevisch, Mal. tjekalang) rooken ze, doch slechts van boven naar beneden gaande wordt het gaar. Oplossing: wanneer men betel pruimt, wordt hun tong slechts van boven naar beneden gaande rood (van achteren naar de punt).
46. Mowango-wangosi ami ngii o tonaka madodaka, mosongene de mosupuoka. Ma ngale: o kalubáti.	46. Wanneer ze nog leeft, is haar woonplaats in den grond, sterft ze, dan komt ze eruit. Oplossing: een worm.
47. Ani kia namadaku. Ma ngale: o rio.	47. Iets van je, dat je achterlaat. Oplossing: de voetstap.
48. O inomo o sakuru moi o rawongo moi jatami-tami. Ma ngale: o silo ma siwara.	48. Een rijstschuur, die vol is van één rijsthalm. Oplossing: het schijnsel van een harsfakkel.
49. O njawa jaratu-ratusu manga bulu kamoi. Ma ngale: o sesesara.	49. Eenige honderd menschen, die samen slechts één gordel hebben. Oplossing: een bezem (bestaande uit bijelkaar gebonden bladnerven van den arenpalm).

50. O besakuwa ma nguuisi o obiri de o wange.

Ma ngale: o dobele.

50. (Hoewel er) geen regen (is er) toch nacht en dag overstrooming.

Oplossing: de vloed (wassende zee).

51. O moku-moku modidi, moi isose, moi kouwa.

Ma ngale: o nora de o djongutu.

51. Twee golven (waarvan) de een ontrolt (opengaat), de ander niet.

Oplossing: het hoofdkussen) en de slaapmat (die ontrold wordt).

52. O doe moi maadono mauwe; o doe moi maadono mauwe.

Ma ngale: o tonga joselata.

52. Aan een kaap gekomen geeft ze geluid; aan een kaap gekomen geeft ze geluid.

Oplossing: Als ze de bamboe opensplijten (dan geven de geledingen een knal).

53. Paogu itaurika ma itipokuwa so kaikakuru.

Ma ngale: poweléta.

53. Het wordt maar niet kort, al hakt men het voortdurend in stukken, het wordt slechts langer.

Oplossing: het sagodisselen, (het sagomerg hakt men voortdurend klein en de bast wordt daardoor langer).

54. O Papuaka mimoi mi ngowaka mi roesino.

Ma ngale: o toro.

54. Een Papoesche, die haar kind aan haar lichaam heeft.

Oplossing: de tjoro-boom (met vruchten aan den stam).

55. Pamake paakunu pamake ma, paao paakunuwa.

Ma ngale: nanga gurumini.

55. Men kan het zien, maar niet vasthouden.

Oplossing: onze schaduw.

56. O gota o utu moi ma sowoko iini-inioka.

Ma ngala: o njawa manga adati.

56. Een boom, welks vruchten verschillende soorten zijn.

Oplossing: de menschen hun gewoonten (adat).

57. O mali-mali o ngai moi o kie jonoimi jodangi.

Ma ngale: o wusi.

57. Eén vlinder, (één stuk) zet zich (strijkt neer) op elken berg.

Oplossing: een kam.

58. O dara o ngai modidi o ngawa-ngawaka imakapeleke.

Ma ngale: o goroútu.

58. Duiven, twee stuks, die in het luchtruim samen vechten (*peleke* = sporen, z. a. de hanen).

Oplossing: de wenkbrauwen.

59. O ngia ma saeke o guratji.

Ma ngale: o silo.

59. Een slang d'r hoofd van goud.

Oplossing: een harsfakkel.

60. O etoko o aako moi potjaanoka paodomo pabootuwa.

Ma ngale: o njinjiwiti.

60. Een sagokoek, één oog (stuk), (waarvan) honderden eten en het niet op krijgen.

Oplossing: een slijpsteen.

61. O woa ma ngasuku o ngai modidioka, ma katu o tjáana de o ratusu.

Ma ngale: o namoro.

61. Een huis, welks stijlen twee stuks (zijn), welks atap (dakbedekking) honderden en duizenden (zijn).

Oplossing: een vogel.

62. O ngeweka mimoi o bole itiimonuwasi de momagasaka.

Ma ngale: o songene de o njawa.

62. Een vrouw, die een nog niet oude (volgroeide) banaan met zich draagt.

Oplossing: de dood en een mensch.

63. O njawa jaratusoka pokitooma pokibootoka, manga aunu koiwaka.

Ma ngale: o ouku.

63. 'n Honderd menschen worden gedood tot den laatsten toe, hun bloed ontbreekt (zonder te bloeden).

Oplossing: de bamboe genaamd «ouku» (waarin men water haalt en eten kookt).

64. O gota moi ma timi de ma doe kaposikanakowa.

Ma ngale: o besaka-madou.

64. Een boom, welks onder- en boveneinde we maar niet te weten komen.

Oplossing: voet-van-den-regen (e. s. v. liaan).

65. Motjio-tjiono de mi salewanoka, moamoko de koiwaka.

65. Is ze klein, dan heeft ze een (oude) sarong aan, is ze groot (dan) niet meer.

Ma ngale: o ouku.

Oplossing: zie N°. 2 (herhaald om verschil in woorden).

66. O njawa jaruangeka imasidaarino.

Ma ngale: o ririkana.

66. Drie menschen, die tegenover elkaar staan.

Oplossing: de haardsteenen (altijd drie stuks).

67. O Papuaka madorou mimoi ka mi uruoka patigi, asa de motemo-temo.

Ma ngale: o sinapani.

67. Een leelijke Papoesche, die als ze maar even aan haar mond wordt aangeraakt, begint te spreken.

Oplossing: een geweer.

68. O naoko moi paese patungiri padua-duangou dina o bonganoka paasako dai o ngootoko de ioarokau.

Ma ngale: o tatabele.

68. We nemen een visch, we schubben die kant en klaar landwaarts in het bosch, we brengen ze zeewaarts in zee en dan gaat ze er vandoor.

Oplossing: een prauw. (*tatabele* is wisselwoord voor *ngootiri*).

69. O ngorumika josinoimi jomasagaga.

Ma ngale: o sesesara.

69. Elken morgen vast juichen ze.

Oplossing: de bezem (die elken morgen vast gehanteerd wordt en het noodige geraas op het erf maakt).

70. Motitingoonino o Tjinaka, moamoko de o Papuaka.

Ma ngale: o subéta.

70. Nog omtrent klein, is ze een Chinees, groot geworden, is ze een Papoea (nl. eerst geel, later zwart).

Oplossing: de engerling (zie N°. 5).

71. O ngekomiko moboa, ami rio koiwaka.

Ma ngale: o ngootiri.

71. Zij volgt een weg van over zee en haar voetspoor is er niet.

Oplossing: een prauw.

72. O woa moi kamatorakoka.

72. Een huis van enkel daksparren.

Ma ngale: o djagarara.

Oplossing: een «zestakkige», d. i. een hert met gewei.

73. O Papuaka joratusu de jotjáanoka de manga duduoka jaodomo.

Ma ngale: o ngawaro.

73. Honderden en duizenden Papoea's worden met een sigaret (in den mond) en al opgegeten.

Oplossing: de ngawaro (e. s. v. zeevischje met zeer spitsen bek).

74. Gumuna mimoi o wangewange pomímake ma o obiobiri pomimakewa.

Ma ngale: o guuru.

74. Een zeker iemand (vrouw), die men overdag ziet, maar 's avonds niet.

Oplossing: een vlieg.

75. O ngeweka mimoi ami tupa madodaka o hagari ifaraku.

Ma ngale: o dopajo de ma doda.

75. Een vrouw in wier beteldoos louter hagel is.

Oplossing: de papajavrucht met haar pitten.

76. O kodóba moi geena iporono o ngolo-lamoka.

Ma ngale: o igini.

76. Een vischarend, die in zee broedt.

Oplossing: een vischfuik.

77. O tagala moi geena o botiwówo jodongowaka jatadonoka.

Ma ngale: o igono ma goō.

77. Een meer, waarin een botiwówo (heel klein vogeltje) een ei legt en het doet opdrogen. (Zie No. 11).

Oplossing: de kiembol van de kokosnoot.

78. O njawa moi wi goronano o guratji.

Ma ngale: o ounu ma esa ma goronano ikukurati.

78. Een mensch, die om het middel van goud is (iemand met een gouden middel).

Oplossing: een bij (moederbij), die om het middel geel (gekleurd) is.

79. O sukupápa moi geena i pagaruku, papelenga kapaakunuwa.

Ma ngale: o gitiwiri.

79. Een (houten) hoofdsteunsel ligt (met den hollen kant) naar beneden, we zijn niet instaat het te openen (om te keeren).

Oplossing: de nagel.

80. O tamo moi geena potjáana de poratusu pomatoomuno paodomo kapabootuwa, o ngowaka de o dangono kapamadaku.	80. Een rijstkegel (in den vorm van een suikerbrood) wordt door honderden en duizenden verzamelden gegeten, maar men kan hem niet op; kinderen en kleinkinderen laten dien in den steek.
Ma ngale: o ngeweka manga susu.	Oplossing: de vrouwen hun borsten.
81. Motitingoonino kamootakuwa, mopereki de mootaokau.	81. Is ze klein (jong), dan valt ze niet, is ze oud, dan valt ze.
Ma ngale: o bole ma kukisi.	Oplossing: de bloemknop van den banaantros.
82. O wange-wange iluluoko, o obi-obiri isoseka.	82. Overdag opgerold, 's avonds ontvouwen.
Ma ngale: o kokówa.	Oplossing: de slaapmat.
83. O ngorumika motagi, iobirou de molio.	83. 's Morgens gaat ze uit, 's avonds keert ze terug.
Ma ngale: o ngorana ma bebeno.	Oplossing: de woningingang z'n sluitsel (d.i. deur).
84. Ma esa kamosulo-suloko, o ngowaka kamotagi-tagi.	84. De moeder beveelt maar steeds, het kind loopt maar (de bevelen opvolgende).
Ma ngale: o toimi-ma-esa de ma-ngowaka.	Oplossing: de boog en de pijl.
85. O djuangana moi geena ma gadingi duga kamoi.	85. Een djoeangana (groote prauw zonder uitleggers) welks buikspant maar één is.
Ma ngale: o sawaunu ma gagao.	Oplossing: het oor (vasthouder) van het schild.
86. O ngowaka o malaekati wimoi o woa o utu moi kawaasa-asa.	86. Een kindeke (jongetje) dragende een huis.
Ma ngale: o boómo.	Oplossing: e. s. v. eetbare zeeslak.
87. O ratusu de o tjáana manga dodoku kamoi.	87. Honderden en duizenden hebben slechts één brug.
Ma ngale: o gudere ma gudai, ma guriti duga komoi.	Oplossing: veel kralen, die maar één rijgdraad hebben.

88. Posingali ma warasa ma mogiooko, pagoraka paakunuwa.

Ma ngale: o ngekomo.

89. Pomiao pomidaene, pomilega pomimakewa.

Ma ngale: nanga ngauku.

90. O borua moi madodaka ka o ingiri ifaraku.

Ma ngale: o samaka ma doda.

91. Mowosama o ngorana ma amoika, mosupu o dudutumika.

Ma ngale: o dudu ma dowo.

92. Motagi-tagi motoa-toaka, molio mi singina mosikatabi de kamingodumou.

Ma ngale: o tupa ma sonotoko.

93. Mi roese maamoko, mi kobongo ka o ngai moi.

Ma ngale: o buale.

94. Motagi-tagi misawini, molio mipunusokau.

88. Wel tienmalen kan men het veranderen, maar men is niet instaat het op te rapen.

Oplossing: een weg.

89. We kunnen haar aanraken (ontmoeten), (doch als) we naar haar kijken, zien we haar niet.

Oplossing: onze ooren.

90. Een kist waar binnenin louter tanden (zijn).

Oplossing: de semangka (watermeloen) haar pitten.

91. Ze komt de groote deur binnen, ze gaat het venster uit.

Oplossing: de rook van de sigaret (welke den mond in- en den neus uitgaat).

92. Zij gaat al uitsnijdende, ze keert terug, haar hart (gedachten) bij elkaar brengende en ze is weer heel; (m. a. w. als ze uitgaat, is ze kapot, komt ze terug, dan is ze weer heel).

Oplossing: het uitsnijdsel (in papier uitgesneden figuren) van de beteldoos.

93. Haar lichaam is groot, haar been (enkelv. van beenderen) is slechts één stuk.

Oplossing: het pisangblad, («boeaele» genaamd, omdat het dienst doet als bord, waarop het voedsel gelegd wordt).

94. Gaat ze heen, dan hongert haar, keert ze weer, dan is ze verzadigd.

Ma ngale: o doba.

Oplossing: een rugmand (korf) genaamd «doba» (gaat leeg naar den tuin en keert vol terug).

95. Monamakewasi de kamoieietoka, monamake de moietuwau ma, mi uru mosikatamunokau.

Ma ngale: o bianga o pepekeka.

95. Heeft ze ons niet gezien, dan lacht ze maar, heeft ze ons gezien, dan lacht ze niet meer, doch heeft haar mond toegesloten.

Oplossing: schelpdiertjes in den modder (bij laag water in den mond der rivier).

96. Ami roese kamoi, ami giama de ami dou o tjáana de o ratusoka.

Oplossing: o kakaingi (kaluawete).

96. Haar lichaam is één (heeft één lichaam), haar armen en voeten zijn duizend en honderd.

Oplossing: de millioenpoot.

97. O ngowaka mimoi gumuna ka o dangiri ma dongaka momanoa de mi inomo ka o aunu.

Ma ngale: o gofóla.

97. Een zeker meisje, dat zich maar in de reten van de slaapbank neerzet en welks voedsel enkel bloed is.

Oplossing: de wandluis.

98. Motagi-tagi kamopagaruku, mi inomo mamake, de momaleotie de moodomou.

Ma ngale: o manoko.

98. Zij gaat voorover (liggende), als ze voedsel krijgt, legt ze zich op den rug en dan eet ze.

Oplossing: een vleermuis.

99. O bereki gumuna mimoi ami inomo o goōro ifaraku.

Ma ngale: o kokori.

99. Een zeker oudje, wier voedsel louter olie is.

Oplossing: de kokosnootenrasp.

100. O sorogaka joodomo, o duniaka kapanako.

Ma ngale: o gumaa.

100. In den hemel eten ze, op aarde weet men ervan.

Oplossing: de vischhaak (de hemel is hier de zee, waarin de visschen van de

haak eten, in de prauw (wereld) draagt men daarvan kennis).

101. Motitingoonino o tjiba, moamoko o lurioka.

Ma ngale: o ritja.

101. Nog omtrent klein zijnde is ze een «tjiba» (kleine groene papagaai), volwassen is ze een «loeri» (kleine roode papagaai) geworden.

Oplossing: de spaansche peper.

102. O djuangana modidi imakarebese (imakarurebe), moi kajaikawa de moi ma kajainowa.

Ma ngale: nanga dou.

102. Twee prauwen wedstrijden met elkaar, de een gaat (wint) noch herwaarts, de ander noch derwaarts.

Oplossing: onze voeten.

103. Motino-tino iso o mosa, mohari-hari iso o djaa.

Ma ngalé: o ara-ara ma isisi.

103. Ze is wevende alsof ze een sarong (weefde), ze knoopt alsof ze een vischnet (knoopte).

Oplosslng: de spin haar web (spinneweb).

104. O njawa jaruange mirimoku de kamolelelesa.

Ma ngale: o ririkana de o boso.

104. Drie menschen dragen haar en zij zingt maar (lelesa, e. s. v. nationale zang).

Oplossing: de drie haardsteenen en de pot.

105. O boosuku o tonaka o tonaokawa ma daku o gota ma doe-de.

Ma ngale: o gubuala ma igutu.

105. Een graf van aarde niet in de aarde, maar boven in den top van een boom.

Oplossing: het nest van de witte mieren.

106. Ma ngutuku isongene, ma soka idadi; ma soka isongene, ma ngutuku idadi.

Ma ngale: o sidete.

106. Als de wortel sterft, leeft het blad; sterft het blad, dan leeft de wortel.

Oplossing: het zeil.

107. Gumuna mimoi nako de mi rokata imakamake de imakangamoka.

107. Een «zij» (vrouw) als ze haar man ontmoet, dan vechten ze met elkaar.

Ma ngale: o ubata de o uku.

Oplossing: buskruit en vuur.

108. Ma sowoko: alelee!
ma soka: ka adedee!

Ma ngale: o nanasi ma sowoko de ma soka.

108. Z'n vrucht: hoera!
z'n blad: au!

Oplossing: de ananasvrucht en het blad ervan.

INDEELING.

HIKAJAT PRANG SABI.

DOOR

H. T. DAMSTÉ.

In 1911 bestudeerde ik te Idi de Atjèhsche oorlogsletteren, vooral uit wat officieren-bestuurders ter Noordkust zoo vriendelijk waren mij toe te zenden van de papieren, buitgemaakt in schuilplaatsen of aan den lijve van wie zich nog verzetten.

Frisch studiemateriaal was het niet! Geschreven in Atjèhsch-Arabische karakters, veelal door onvaardige hand, met gebruikmaking van een soort roetwater als inkt, vies beduimeld, besmeurd met sirih, en soms met bloed, wekten die paperassen geen liefde op 't eerste gezicht ! maar mijn belangstelling hadden ze, en ik bevond dat zij die verdienden ook van anderen. Ik poogde die te wekken, eerst per dienstbrief, en toen via de pers. In het „Nieuwsblad voor het Gouvernement Atjèh en Onderhoorigheden" schreef ik in October, November en December 1911 een serie artikelen „Uit Atjèhsche Papieren",.... waarop ik werd weggehaald uit Atjèh en uit die papieren, en overgeplaatst naar on-Atjèhsch Simaloer. Volgden in de Indische Gids van Mei en Juni 1912 „Atjèhsche Oorlogspapieren", waarin ik, als eerst in het Atjèhkrantje, vertelde van wat er te lezen en te leeren viel uit een „Hikajat Prang Sabi".

In de loop van 1924 ging die hikajat erg over de tong! Overval en moordaanslag, 't kwam alles van die hikajat! (Tegenwoordig komt het van kranke zinnen, maar nu en vroeger, 't is nooit van politieke beteekenis gelukkig!) Een klopjacht werd georganiseerd, en, waar aangetroffen, werden de hikajat's geconfisqueerd en ten vure gedoemd. Op mijn verzoek werd een aantal veroordeelden van de brandstapel gered en mij toegezonden, en — ik herkende mijn oude vrienden! bij veel verschil was er ook veel sprekende gelijkenis met de hikajat, die ik, na ze te hebben beschreven, in 1912 aan Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje te Leiden had opgestuurd.

Ik besloot die hikajat te publiceeren, vernam dat ze met den

Atjèhschen boekenschat van Prof. Snouck mee naar de Leidsche Universiteits Bibliotheek was verhuisd, en daar vond ik het handschrift terug. Maar ook trof ik daar aan een bundel „Extracten uit verschillende handschriften, medegebracht door G. C. E. van Daalen van excursies in het Gajōland", en daaronder was een door den Gajōschen schrijver Njaq Poetéh keurig afgeschreven Hikajat prang sabi van dertig bladzijden Atjèhsch schrift.

De duidelijkheid en beknoptheid verlokten mij om dit handschrift te kiezen ter publiceering. De pakkende voorbeelden, welke andere hikajat's, behandelend de zelfde stof, veelal bevatten, worden er in gemist, maar de goede leer is er aanwezig, en die leer is leerzaam! Het einde is abrupt, wat in een extract niet hoeft te verwonderen, en vooral niet in een extract van een hikajat-soort, waarvan gaaf afgeronde, behoorlijk afgesloten exemplaren met een lampje zijn te zoeken.

Volge dan die hikajat met er naast de Hollandsche vertaling. Maar vooraf ga mijn dank aan Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, die mij de bronnen noemde waaruit de Atjèhsche dichter zijn Arabische citaten putte — ik neem de aanhalingen uit Koeran-verzen in den Atjèhschen tekst niet over! — en aan Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, die mij van zijn kostbaren tijd de volle maat gaf om mij op te helderen wat mij niet klaar was in den Atjèhschen tekst of in het verband daarvan met de Arabische citaten en die ten slotte nog de goedheid had over de schoone proef zijn scherpen blik te laten gaan en eenige correcties daarin aan te brengen.

HIKAJAT PRANG SABI.

Béseumélahirahmanirahim!

Aleuhamdoelilah poedjòe keu toehan — lheuëh nibaʿ njan
[seulaweuet keu nabi
lheueh keu nabi keu aj ngòn sabat — njòë hikajat moeprang
[sabi
geusoeröh moeprang sabiloelah — peureuman alah njang
[that soetji
peureuman alah dalam koeroeʿan — deuïh njata trang
[wahé ahi [1])

(Koeran IX : 112) — ingat haj moeʿmin peureuman rabi
printaih toehan raboej alamin — neublòë moeʿmin neujoeë
[prang kaphé
boekòn neublòë neujoeë ibadat — boekòn hareukat djalan
[raseuki
djeunèh moeʿmin habéh neublòë — ingat adòë sòë na bagi
sit njang neublòë atra ngòn njawòng — tapeutamòng oebaʿ
[prang sabi

neublòë ka lheuëh meuhaj hareuga — keu joem tjeuroega
[njang that tinggi
beusoeka até beuthat galaʿ — leubèh nibaʿ haʿ pòteu neubri
disinan deuïh dalam koeroeʿan — peureuman toehan meunan
[djandji
laʿén baʿ toehan wahé adéʿ — han sidròë éʿ tröih ban
[djandji
neuböh lapaj "in" keu taukit — na tathèë bit wahé ahi

[1]) Dit „wahé ahi", d. i. o mijn broeder, zullen we als stoplap nog vaak tegenkomen. Om de vertaling niet al te zwaar te belasten, zal ik die broeders daarin wat uitdunnen.

Gelijke vrijheid zal ik nemen ten aanzien van recidiveerende aanroepen als „haj teungkoe", „haj bòh até", „wahé adéʿ", „wahé adòe", „wahé-abang", enz., en „rabi", d.i. Heeremijn, zal ik wel eens vrij vertalen als de Heer of als God.

In naam van Allah, den genadige en barmhartige!

Gode zij lof, prijzing richt ik tot den Heer, en daarna roep ik in Gods zegen over den profeet. Zulks geschied zijnde voor wat betreft den profeet, doe ik dat over diens familie en vrienden. Dit is een hikajat over het voeren van den heiligen krijg. Er is gelast oorlog te voeren langs den weg Allahs; het is de order van den zeer reinen God. Het woord des Heeren in den Koeran is klaar en duidelijk o mijn broeders: „*God heeft gekocht leven en goed van de geloovigen. Het paradijs is de prijs daarvoor. Zij zullen strijden, dooden hun vijanden, vallen onder hun slagen; de beloften die hun zijn gedaan in Mozaïsche wet, Evangelie en Koeran, zullen in vervulling gaan; want wie is getrouwer aan zijn verbintenis dan God? Verheugt U over uw pact; dit is het zegel van uw geluk.*"

5. Denkt o geloovigen aan het woord des Heeren mijn! De ordening van God, den Heer aller werelden, is, dat hij heeft gekocht de geloovigen om hen te laten bevechten de ongeloovigen. Niet kocht Hij hen om hen den eeredienst te doen verrichten, en niet terzake hunner kostwinning langs den weg des gewins; de geloovigen heeft hij in hun geheel gekocht. — denkt eens broeders die tot heil bestemd zijt! inderdaad werden door Hem gekocht én goed én ziel, dat men die zou inleveren tot den heiligen krijg.

10. Hij kocht die buitensporig duur: tot den prijs van het zeer hooge paradijs. Verheugt u! weest wel zeer blijde! méér dan waar gij recht op hebt geeft de Heer! Daar in den Koeran staat het duidelijk, dat naar het woord des Heeren aldus is het verbond. Buiten den Heer o broeders, is niemand in staat tot prestaties als naar dat contract. Hij gebruikte het woord "in" ter versterking, opdat men zou weten dat het echt was o broeders mijn.

'òh lheueh ajat neupeugah neublòe — mèë tjòˁ adòë taprang [kaphé
nakeu mèë tjòˁ keu beuneulòë — poemadika dròë peuseunang até
tameuˁoengki hankeu na mèë — soerat dilèë rata ka neubri
'òh lheuèh neublòe neubōh ngòn soerat — lam lhèë teumpat [taurat indji
teuma geunab lhèe ngòn koeroeˁan — sinan haj abang [soerat neubri
na kòng até bèˁ teudjalòˁ — na gadòh tjòˁ keu tan peumbri
lòm na tatém poeboeët soerōh — tadjaˁ prang moesōh kaphé [badoesi [1])
meung na prèh-prèh teuseulém dròe — baˁ meukeusoet blòë [boenòë ka djandji
meung han tadjōˁ njang ka neublòë — meuhat doedòë [séˁsa neubri
meusé peureuman lam koeroeˁan — ngò lōn bajan wahé ahi
(*Koeran IX : 39*)

njan peureuman wahé teungkoe — sòë na nabsoe bèˁ lé lanti
neubri séˁsa njang peudéh that — ingat baˁ that haj bòh até
meung han soenggōh baˁ tamoeprang — doedòë haj abang [adeuëb neubri
neubri badaj oereuëng laˁén — ingat pòlém jōh gòh neubri
njang hana tjhén njawòng ngòn areuta — njankeu badaj [laˁén neubri
han tjit teudoeëˁ boeët pòt'alah — doempat moedah printaïh rabi
beuthat tadoeëˁ doem geutanjòë — laˁén na sòë badaj neubri
pò geutanjòë kèëwasaneu that — djeuët barangpat neujoeë [pòh kaphé
dalam koeroeˁan tjit neupeugah — meusé kisah aseuhab oel fil
jōh masa njan wahé abang — gòh njata trang pangoelèë nabi

---

[1]) Over badoesi, madjoesi, maréchaussée zie Snouck Hurgronje, De Atjèhers, deel II p. 122, noot (1).

15. Is het na het vers, waarin Hij zegt te koopen, gepast te wantrouwen, broeders, dat ge moet beoorlogen de ongeloovigen? gaat het aan, verdenking te koesteren tegen den koop? zich als vrij te willen gedragen en naar zijn genoegen te willen handelen? Zoo ge contractbreuk wilt plegen, — dat gaat niet! een geschrift heeft God vroeger een iegelijk verstrekt! na den koop heeft Hij dien te boek gesteld op drie plaatsen: in de Mozaïsche wet, het Evangelie, en, het drietal completeerend, den Koeran; daar o broeders heeft Hij de brieven gegeven.

20. opdat sterk zij het harte en vrij van argwaan; opdat wijke de verdenking dat er geen schenking zou zijn; en ook opdat men zal willen handelen naar het gebod, en gaan oorlogen tegen de vijanden, de ongeloovigen van het ras der maréchaussée-vuuraanbidders. [1]) Ingeval van uitstel van onderwerping aan de bedoeling van den koop welke zoo juist was overeengekomen, zoo men niet levert wat God gekocht heeft, — stellig zal Hij later straffen opleggen naar het woord in den Koeran. Luistert, dat ik het u verklare o mijn broeders: *„Zoo gij niet ten strijde trekt, zal God u streng straffen: Hij zal een ander volk stellen in uw plaats, en gij zult niets tegen Hem vermogen, want Zijn macht is eindeloos."*

25. Dat is het woord Gods o teungkoe's, wie verlangt wachte niet langer! God legt fel pijnende straffen op, denkt daar wèl aan o hartevrucht! Zoo ge geen ernst maakt van het oorlogswerk, bezoekt Hij u later met helsche folteringen, en Hij stelt een ander te uwer vervanging. Bedenkt dat broeder, vóór Hij u bezoekt! Iemand die niet geeft om leven en goed, dàt is de vervanger dien Hij stelt.

30. De werken van onzen Heer God blijven toch niet liggen! alom gaat gemakkelijk het bestel des Heeren. Al is het dat wij allen er bij gaan neerzitten, — er zijn anderen die Hij in onze plaats kan stellen. Onze Heer is zeer machtig, Hij vermag op elke plaats te doen dooden de ongeloovigen. Ook in den Koeran zegt Hij dat, als in het verhaal van de lieden van den olifant: Toenmaals o broeders, was nog niet in het licht getreden onze meester de profeet;

mantòng nabi lam keunawang [1]) iboe — thōn njan haj teungkoe [njata nabi
djikheun lé kaphé ba' asòë makah — djilakèë reulòih [ka'bah rabi
doem teunakōt asòe nanggròë — hana sidròë larang kaphé
njankeu haj pò beuta'ingat — bè' toewò that keu prang sabi
tjitjém oedjeuen teuma neusoerōh — djén parōh kaphé asi

djiròm ngòn batèe ban aneu' reuteuë' — kaphé meuseupeuë' [sigala boemi
kaphé djipiōh doem dalam blang — nama padang wadi mohasi
kaphé maté doem sinaròë — maléngkan sidròe njang na kombali
meudoem na sòë peugah haba prang — 'òh djiriwang njan [oe nanggri
'òh saré lheueh haba djipeugah — karōnja alah djih pi maté
toeëng ibarat wahé adòe — bè' hana sòë tém prang kaphé
toeëng ibarat wahé teungkoe — bè' meunabsoe keu dōnja ini
bè' meu tangò ngòn gloenjoeëng — ba' djitém toeëng oeba' até
meung han tatém doem geutanjòë — neujoee na sòë la'én lagi
peuë tjit takheun dròëteu namiët toehan — soerōhneu han [tapeudoeli

peuë tjit takheun dròëteu oemat moehamat — ba' kaphé sit [tapeutòë lé
tatém dja' moeblòë ngòn tameukat — tatém dja' mat djaròë [kaphé
lòm tapatéh peue njang djikheun — tjit tatém toeëng peuë [njang djibri
alah alah wahé teungkoe — ba' piha' nabsoe njan keu nanggri
beuta'ingat keu pòt'alah — bè' that dasah teu keu nanggri
'òh lheuëh ajat neupeugah neublòe — mèë tjò' adòë taprang [kaphé
nakeu mèë tjò' keu beuneulòë — poemadíka dròë na [seunang até
adat takheun nabsoeteu hana — han lagòëna tadja' prang [kaphé
beuta'ingat wahé adòë — bè'keu toewò keu soerōh rabi
'òh neutanjòng pakri taseu'ōt — pakòn oe likōt soerōh taboeni

[1]) Er staat كنواغ. Kan het Maleische „kandoeng" bedoeld zijn?

hij bevond zich nog in den moederschoot, maar in dat jaar o teungkoe's manifesteerde zich de godsgezant. De ongeloovigen verzochten den inwoners van Mekka, te slechten des Heeren ka'bah. De stedelingen waren allen bevreesd; niet één weerstond de ongeloovigen! Dat o heeren moogt ge toch onthouden! vergeet niet zoo zeer den heiligen oorlog! De regenvogels werden toen door God aan het werk gezet, en geesten verjoegen de ongehoorzame ongeloovigen; zij gooiden hen met steenen als erwten, en de ongeloovigen werden verstrooid over alle landen; de ongeloovigen rustten in een veld, geheeten het dal Mohassir Alle ongeloovigen kwamen om, op één na, die terugkeerde. Zoo was er tenminste iemand om het oorlogsnieuws te melden bij terugkomst in het land: Nadat hij had uitverteld, ging ook hij door Allah's genade dood.

Trekt daar leering uit o broeders, dat het niet zij dat niemand de ongeloovigen wil bestrijden! Trekt daar leering uit o teungkoe's, dat ge uw verlangen niet stelt op deze wereld! Luistert niet slechts met de ooren, laat het uw hart zijn dat het aanvaardt! Zoo wij niet willen, laat God het anderen doen. Wat noemen wij ons 's Heeren slaven? — van Zijn bevelen trekken wij ons niets aan! Wat noemen wij ons Mohammed's gemeente? — met de ongeloovigen laten wij ons in! Wij willen wel gaan koopen en handeldrijven, wij willen wel der ongeloovigen handen vatten, en wij vertrouwen wat zij zeggen, evenals wij ook aannemen wat zij schenken. Allah, Allah o teungkoe's, wat aangaat die lust naar de gecultiveerde streken, weest toch gedachtig aan onzen Heer God, en stel niet zoo uw genoegen in de wereld!

Is het na het vers waarin Hij zegt te koopen, betamelijk te twijfelen broeders, of wij hebben te vechten tegen de ongeloovigen? Gaat het aan te twijfelen aan den koop? te doen als ware men vrij en naar zijn genoegen te handelen? Zoo ge zegt dat aldus uw begeerten niet zijn, gaat ge dan toch niet uit alle macht vechten tegen de kafirs? Moogt gij er aan denken o broeders! vergeet niet den last van den Heere mijn! Wanneer Hij u vraagt, hoe zult ge dan antwoorden? waarom verbergt ge ten slotte het bevel?

'òh geudjōˁ adeueb keu peunoelang — tòh pakri ban
[djaweuëb tabri
beutaˁingat wahé adòe — bandoem geutanjòe tawòë baˁ rabi
hadih nabi djinòë lōn bōh — bèˁ meutanggōh djaˁ prang sabi
..................[1]) — maˁna haj teungkoe lōn peugah kri
oereueng na kèëwasa djimeutanggōh — hankeu na rōh sajang
[geubri
njang mèë keudjih tapeutakōt — mèe geudhōt-dhōt
[baranggakri
mèë geubōh djih didalam hat — na teuˁingat wahé ahi
jōh gòh keunòng adeuëb baˁ toebōh — bèˁ meutanggōh
[djaˁ prang sabi
tatjoeba piké haj teungkoe bĕh — na djeuet tanggōh soerōh rabi
meunjò ka éˁ djeuët tameutanggōh — tjoeba tji 'òh trōih
[malakoej mawòt
geudjaˁ tjòˁ njawòng soerōh toehan — tatjoeba tham geutém
[lanti
beutapoeboeët haj teungkoe bĕh — bèˁ lé tanggōh baˁ soerōh
[rabi
lòm jōh gòh geubri badaj — bèˁ meunjeusaj doedòë haj ahi
rieuëˁ di laˁōt meugoentjang-goentjang — bandoem
[meuriwang oe binèh pasi
geusangka éˁ djlaih nibaˁ toehan — han geumoeprang nibaˁ
[sabi
njòë lòm tangò peureuman toehan — dalam koeroeˁan bandoem
[haj ahi
(*Koeran IX : 24*) — neupeuˁingat moeˁmin bèˁ lé lanti
meukeusoet baˁ ajat fatarabasoe — prèh haj teungkoe njang
[han prang kaphé
meung neujoeë prèh nakeu balaih — salah teulaih teu haj ahi
'òh neujoeë prèh njang seuneugòt — tamita ròt djlaih ngòn
[rabi

---

[1]) Hier staan woorden die als Arabisch bedoeld zijn, maar waarvan de zin niet is te vatten.

60. Wanneer Hij u martelingen aandoet tot vergelding, wat antwoord zult ge dan geven? Laat ons toch bedenken o broeders, wij allen keeren terug tot den Heere mijn. De overlevering des profeets citeer ik nu, dat ge niet zult uitstellen te gaan strijden: .... den zin o teungkoe's zal ik u verklaren. Valide mannen die uitstel vragen, zij verdienen niet dat men medelijden met hen heeft!

65. wat hun past is dat men hen bang maakt; men moet tegen hen snauwen op alle mogelijke wijzen; zij verdienen te worden gezet in de gevangenis; men moge daaraan denken o mijn broeders! terwijl de folteringen het lichaam nog niet raken, moet ge niet uitstellen te gaan strijden. Denkt toch eens even aan, teungkoe's, mag men uitstellen te voldoen aan 's Heeren gebod?

70. als het aangaat om uit te stellen, probeert dat dan eens wanneer komt de doodsengel, wanneer hij komt nemen de ziel naar 's Heeren last, poogt hem dan te weerstaan, of hij dan wil wachten! Handelt toch teungkoe's! stelt toch niet langer uit de nakoming van 's Heeren bevel! Nòg is er geen vervanger gesteld! Laat het u niet berouwen later, o mijn broeders! De brekers op zee zijn in stage schudding, en alle rollen zij terug naar het strand. Men waant een geëffende rekening te kunnen hebben met den Heer, zonder dat men oorlogt op Zijn weg!

75. Hoort nu nog dit Godswoord, — 't is alles uit den Ḳoeran o mijn broeders! „*Zoo uw vaders, uw kinderen, uw broeders, uw vrouwen, uw verwanten, de rijkdommen die gij hebt verworven, de handel waarvan gij den tenietgang vreest, uwe geliefde woonverblijven, meer macht hebben over uw harten dan God, zijn gezant en de heilige oorlog, — wacht dan het oordeel van den zeer Hooge. Hij is niet de gids van de plichtverzakers*". God waarschuwt de geloovigen, niet langer te wachten. De bedoeling van het „Fatarabasoe" is: Wacht o teungkoe's die niet vechten tegen de ongeloovigen! Dat God zegt te wachten, is, dat er is vergelding. Uw schuld zal u rouwen o mijn broeders! Waar Hij zegt te wachten, is het maar het beste, dat wij zoeken een weg om het in het reine te brengen met God.

njang na leumah ròt djeuneulaih — riwang pantaïh baˀ
[prang sabi
bèˀ meulalè le areuta — tamita laba djeuèt keuroegi
aneuˀ ngòn djoedō bèˀ tatjhén sajang — tiëˀ oe blakang
[wahé ahi
bèˀkeu tagaséh keukirabat — keurakan sabat njang han
[prang kaphé
lòm bèˀ taweuèh keuteumpat djròh — bahlé gadòh beuthat
[meuligi
baranggapeuë bèˀkeu tatjhén — tjit na laˀén doedòë toehan
[bri
beutapeuséb nabi ngòn toehan — lhèè sikarang ngòn prang
[sabi
peuë njang gadòh toehan gantòë — oeròè doedòë laˀén neubri
meunan bangòn di oereuëng dilèë — hana padèë geuprang kaphé
barangdoem tagaséh laˀén baˀ toehan — siˀat han djan ka
[hana lé
kadang-kadang teungòh galaˀ — kakeu rinthaˀ haj bòh até
gòtkeu tabòih jōh gòh that weuëh — tatiëˀ beulheuëh bèˀ
[tatjhén lé
meung that tagaséh njang reudjang gadòh — atéteu reulòih
['òh tōˀ hat saré
meunjò meunan wahé teungkoe — tiëˀ baˀ ladjoe bèˀ
[taweuèh lé
meudheuën-dheuën oeròë doedòë — toehan gantòë peuë
[njang tan lé
tjit that kaja pò gata sidròë — éˀ neugantòë laˀén neubri
tangò lōn peugah haba djameun — sidròë oereuëng geudjaˀ
[baˀ nabi
geudjaˀ tanjòng kri pahla moeprang — baˀ djoendjoengan
[rasoej rabi
peuë beunalaih geudjaˀ tanjòng — oelōn bingòng that
[han sakri
haj pangoelèë rasoelōlah — peuë neubalaih keu oereuëng
[prang kaphé

De zichtbare weg ter vereffening is: fluks zich te wenden tot den heiligen oorlog. Streeft niet naar veel rijkdommen: ge zoekt winst, maar het loopt uit op verlies. Min kroost en wederhelft niet, werp dat alles achter u, o mijn broeders. Ge moet niet houden van verwanten en van makkers en vrienden die niet strijden tegen de ongeloovigen. Ook moet ge niet geven om een mooi huis! laat het verdwijnen, al is het ook een paleis.

Hecht u aan niemendal! immers geeft de Heer later andere waarden?! Schenk voldoening aan den profeet en aan God, een trits vormend met den heiligen oorlog. Wat teloor gaat, de Heer vervangt het; later remplaceert Hij dat. Zoo staat het: de menschen van vroeger — zonder ophouden streden zij tegen de ongeloovigen. Al wat men mint buiten God, — in minder dan geen tijd is het weg.

Soms midden in de vreugde erover wordt het weggerukt o hartevrucht. Beter is het zich van de dingen te ontdoen vóór men er zich te sterk aan is gaan hechten; men werpe ze van zich en geve er niet meer om. Mint ge te zeer wat snel vergaat, dan breekt uw hart wanneer het einde daar is. Waar het zoo gesteld is, moet ge het van u werpen fluks, opdat ge niet meer lijdt. Met vertakkingen zal later de Heer vergoeden wat ge niet meer hebt.

Immers, zeer rijk is uw meester alleen. Hij is bij machte te vergoeden en te vervangen. Luistert, dat ik u vertelle een oud verhaal Iemand ging tot den profeet; hij ging informeeren naar het loon voor het oorlogen, bij des Heeren geëerden gezant; wat de vergelding was ging hij vragen: „Ik ben zoo schrikkelijk suf, o meester godsgezant! waarmee vergeldt God de strijders tegen de ongeloovigen?

peuèkeu neubri oeròë doedòë — oelé pò dròë rabōn djali
teuma neuseuʿōt rasoelōlah — tjeuroega that loeaih doedòë
[toehan bri
njan beunalaih pajah tamoeprang — lòm neupoelang boediadari
boediadari roepa tjeudaih — sōbeuhan alah maha soetji
doem teudoeeʿ-doeëʿ dalam meuligòë — prèh trōïh lakòë
[malam hari
doem teudoeëʿ dibabah pintō — djiprèh-prèh djoedō
[keunan kombali
neubri tjeuroega oelé toehan — loeaih lintang ban langèt boemi
ʿòh geudeungò nabi kheun meunan — hana padan até beureuhi
limòng nam aneuʿ chòreuma geureugam — seuleusòë han
[djan ka geubòïh lé
han djan abéh chòreuma geupadjōh — ladjoe geublōh
[geuprang kaphé
sarōng peudeuëng geutiëʿ oelikōt — hana geutakōt weuëh
[keu maté
njandoem soenggōh jakin geu that — tan na hadjat njan
[keu wòë lé
na padoem tréb didalam prang — moeda seudang ka tjahit lé
njankeu haj pò beutaʿingat — sakét mangat ka lōn peuri
atra tjit ka tatoepeuë keudròë — meudoem lōn peugòë
[haj bòh até
njandoem di gòb masa dilèë — han éʿ djitipèë ngòn djitaki
han éʿ djitipèë oelé tjèëtan — kòng that keu iman alah
[ngòn nabi
njòë tangò lòm peureuman toehan — dalam koeroeʿan tjit
[haj ahi
peureuman toehan hana peudòë — hana sidròë tém peudoeli
(Koeran II : 210)
teuma peungeuih tjeuroega that éndah — meungnjò tan
[pajah na njeum han meukri

wat schenkt later onze Heer, de uitstekende God?" De godsgezant antwoordde: „Het zeer ruime paradijs schenkt de Heer later; dát is de belooning voor de inspanning van uw vechten. Daarenboven schenkt hij hemelprinsessen, boediadari's van schoon uiterlijk. Gode zij lof! van de hoogste reinheid zijn zij. Allen zitten in het paleis, wachtend op de komst van den gemaal, nacht en dag. Zij zitten bij de deuropening en wachten maar al op den gemaal die daar zal thuiskomen. Het paradijs geeft de Heer, wijd en breed als hemel en aarde." Hoorende die woorden van den profeet, werd het harte wel onzegbaar verlangend. Vijf, zes dadels die hij in de vuist hield, wierp hij meteen weg; hij gunde zich geen tijd de dadels geheel op te eten, doch begaf zich meteen in den strijd tegen de ongeloovigen;

de zwaardschede wierp hij achter zich; hij vreesde niet; hij verlangde naar den dood; zoo oprecht was zijn ijver, dat hij niet bedoelde nog terug te keeren. Eenigen tijd was hij in den oorlog, en — de schoone jonkman was geloofsgetuige geworden. Dát mijne heeren moogt ge onthouden! voor's en tegen's heb ik doen uitkomen; maar zelf weet gij het immers al wel! het is maar dat ik het opwek o hartevrucht!

Zóóveel deden de menschen van vroeger tijd! zij waren niet te bedriegen en te verstrikken, de duivel vermocht hen niet te verschalken, zeer sterk was hun geloof in God en den profeet. Hoort nu nog eens een Godswoord, mede uit den Ḳoeran o mijn broeders. 's Heeren woord kent geen opschorting; toch, — niemand die er zich aan stoort. „*Meent gij het paradijs binnen te gaan, zonder de beproevingen te hebben geleden welke uw vaderen ondergingen? Rampspoed bezocht hen; zij proefden zijn angsten tot op den tijd toen hun apostel en zij die zijn geloof hadden uitriepen: Wanneer zal ons geworden de steun des Heeren? Is Godes hulp niet nabij?*" De schittering van het zeer schoone paradijs, — op wie zich niet vermoeid hebben maakt ze geen indruk.

meutan pajah hankeu reumbang — tatjoeba pham nja' haj ahi
meugòh sa meugriet ngòn oereuèng dilèe — han tateumèë [seunang até
sang-sang geumeung gadòh saba — njeum gli geunta ba' [geuprang kaphé
hingga kheun nabi ngòn oereuëng sadjan — padjan lòm [datang toelōng rabi
toehan seu'ōt tanjòng keu njan — haj oereuëng meu'iman [toelōng rab koebri
beuthat jakin bè' lé sōsah — toelōng pòt'alah djinòë trōïh lé
al-djannatoe taḥta zilli'l-soejoefi — hadih njòë meu'arōh [sangat lagi
dijoeb boebajang peudeuëng neukeubah — tjeuroega that [loeaïh lòm that tinggi
dalí keu tjeuroega njang sangat indah — banda njang [moedah pi sinan lagi
meunan bangòn printaih akhirat — kòn ban adat dōnja ini
walḥajâtoe'l-dâimatoe fî sjarbi koe'oesi'l-ḥoetoefi
neubri oedéb njang keukalan — lam minòman maté haj ahi
njòë lòm tangò lōn beuët ajat — hasé beureukat soeka'an [neubri

(*Koeran LXI : 10, 11, 12*)

keu oereuëng moe'min djalan njang seunang — peunoenjò' [1] [toehan rabōn djali
geumoeprang niba' sabiloelah — peunoenjò' [1] alah pòkoe rabi
areuta ngòn njawòng ka geupeusrah — soerōh pòt'alah that [peudoeli

---

[1] Er staat ڤنجوك

120. Zoo men zich niet inspant, komt men er niet! tracht dat te verstaan o broeders mijn! Zoolang gij u nog niet evenzeer vermoeid hebt als de lieden van vroeger tijd, verwerft gij geen vrede des gemoeds! Het was alsof ze hun geduld gingen verliezen; ze voelden een kitteling en een beving als zij vochten tegen de ongeloovigen, totdat de profeet met de zijnen zei: Wanneer komt er weer hulp van mijn Heer? God antwoordde op die vraag: Wat dat aangaat o geloovigen, hulp zend ik dra!

125. weest zeer toegewijd en hebt geen zorgen meer! Godes hulp gewordt u thans. „*Het paradijs is onder de schaduw der zwaarden*", deze overlevering is ook zeer bekend. In de schaduw van het zwaard stelde God het zeer wijde en zeer hooge paradijs. Het is de wegwijzing naar het zeer schoone paradijs, en een comfortabele haven is daar ook nog. Aldus is de ordening in het hiernamaals, afwijkend van de instellingen van deze wereld. „*Het eeuwige leven is in het drinken van de bekers des doods*".

130. God geeft het eeuwige leven in den doodsdrank o mijn broeders! Luistert nu nog eens, dan zal ik een vers voorlezen terzake van den zegen en de genietingen die Hij gereedelijk schenkt: „*O geloovigen, zal ik u leeren een middel om aan de hevigheid van de kwellingen te ontkomen? Gelooft in God en in Zijn gezant, strijdt onder de banier des geloofs, brengt gul het offer van uw leven en uw goed; dat is voor u de weg naar het geluk. Zoo ge het wist! God zal u uwe zonden vergeven; Hij zal u binnenleiden in de tuinen waar de stroomen vloeien. Gij zult bewonen het heerlijke verblijf van Eden en gij zult genieten het hoogste geluk.*" Voor de geloovigen is de gemakkelijke weg, naar de aanwijzing van God, den uitstekenden Heer, dat zij strijden op Allah's weg: dús wees het Allah, de Heere mijn. Zijn materie en ziel door hen afgedragen, en nemen zij Gods geboden goed in acht,

sigala dèësa ampōn abéh — meuseuki doem boewéh rieuëʿ
[di pasi
neubri tjeuroega djanat adan — teumpat raman soekaʿan até
teuka keunan peuë njang meuhet — peuë meukeusoet tjit
[hasé lé
toehan karōnja keunan nèʿmat — keu oereuëng chōdeumat
[keu boeët prang sabi
djanatalfeureudōih neubri tjeuroega — peungeuih tjaja
[hana sakri
boediadari toedjōh plōh dròe — kadam sinaròë laʿén lagi
meudoem-doem nan neubri beunalaih — na mèë malaih
[taprang kaphé
meunjò njang na mata peungeuïh — han tabòih meuih
[tatoeëng beusi
meunjò tapatéh tipèe sèëtan — adat njò intan pi takheun beusi
talawan kaphé até han meugraʿ — siʿōlah han haʿ agama
[tinggi
sang-sang han seunang agamateu njòë — njang djeuët hana
[sòè tém peudoeli
sang di tanjòë agama sisat — djeuet tjōbeuhat baʿ prang
[kaphé
meunan lagèë baʿ takalòn — le njang seugan oebaʿ até
njang sineudjròh baʿ oereuëng moeʿmin — beuthat jakin
[keu prang sabi
haj tjèëdara adòë teungkoe — njòë na sigeutoe wasiët paki
aṭîʿôe'llāha wa'aṭîʿôe'l-rasôej. — wadjib takabōj amar ngòn
[nabi
njawòng areuta sangkira abéh — wadjib tapatéh alah ngòn
[nabi
areuta abéh bèʿ tatakōt — lòm taʿikōt oelil amri
beutaʿikōt radja njang seunang — tipèë sèëtan bèʿ peudoeli
bèʿ tapatéh nabsoe amarah — djitheun langkah baʿ soerōh
[rabi

dan zijn alle zonden vergeven en uitgewischt, al waren het er als het schuim van de branding op het strand, en Hij geeft het paradijs Eden, het oord van feest en van genieting; daarheen komt al wat men begeert; wàt men wenscht, meteen is het er. De Heer begunstigt daar met genietingen degenen die dienden het werk van den heiligen oorlog; den hemel schenkt Hij, het paradijs, dat licht en glanst onvergelijkelijk!

zeventig hemelnimfen, en daarenboven nog dienaressen. Zóó groote belooning geeft God! is het dan gepast traag te zijn met te vechten tegen de ongeloovigen? Wie goede oogen heeft, gooie geen goud weg om ijzer te ontvangen! Zoo luisterend naar duivelsche listen, zal men wat diamant is, ijzer heeten. Te vechten tegen de ongeloovigen, daarnaar gaat het harte niet uit, als had geen rechten de hooge godsdienst;

als ware ons niet dierbaar onze godsdienst, lijkt het, waar het mogelijk is, dat niemand er zich warm over maakt. Het is of wij een dwaalleer belijden, dat er twijfel kan rijzen nopens den oorlog tegen de ongeloovigen. Het schijnt wel als men er op let, alsof het er bij velen niet in wil, dat het allerschoonste is voor den geloovige, dat hij vol toewijding zij voor den heiligen oorlog. O broeders, ziet hier een stukje vermaning van een arme:

„*Gehoorzaamt Allah en den gezant!*" Het is plicht, gebod en verbod in acht te nemen. Wanneer ziel en materie op zullen zijn, (terzake van wat er dàn zal gebeuren) vertrouwe men op God en den profeet, over het opraken van zijn bezit make men zich niet ongerust, en in het volgen van degenen die met gezag bekleed zijn volge men den aangenamen koning! aan de lagen des duivels store men zich niet! men volge niet zijn booze lusten! deze weerhouden het voortschrijden naar 's Heeren gebod;

djitheun langkah baʿ njang soerōh — na moebèʿ rōh baʿ
[prang kaphé
tadeungò lōn teungkoe abang — tipèe sèetan na tatoeri
tipèe sèëtan le that bagòe — na sidròe-sidròë oereuëng toeri
baʿ sabòh gampōng nakeu sidròe — baʿ sabòh nanggròe
[hana sòé bagi
baʿ kaphé njòe le that tipèe — tangò haj sampèe lōn peugah kri

tipèè djén kaphé hana sòé lawan — adat ret iman pi han
[peudoeli
meunòë djikheun oelé sèetan — djijoee doeeʿ sadjan ngòn
[gōmpeuni
tapeudjōʿ dròe oebaʿ toehan — han éʿ talawan pakri tatoekri
adat takheun tadjaʿ moeprang — tinggaj brandang keupōʿ padé
tinggaj aneuʿ tinggaj djoedō — tinggaj atra le doem djéh tari
beuthat tadoeeʿ sinòe di gampōng — ban njang oentōng
[nibaʿ rabi
bahkeu doedòè teuma tadjaʿ — ʿòh ka djaraʿ kaphé ka oendi
bèʿ tapatéh tipèë sèetan — beutaʿiman alah ngòn nabi
watèë kaphé djitoeeng nanggròe — tabeudòih djinòe bèʿ
[tadoeeʿ lé
bèʿ lalè lé wahé abang — beudòih djaʿ moeprang taʿikōt nabi
han djeuèt taʿiém peuseungab dròé — doeèʿ lam nanggròè
[peuseunang até
djeuët peureulèè ʿén baʿ watèe njan — lagèe seumajang wahé ahi
wadjib tapoeboeet djeuèb koetika — meunjò gata oemat nabi
han sampōreuna seumajang poeasa — meung han taboengka
[baʿ prang sabi
paki meuseukin doem tjoet raja — toeha moeda keutjhiʿ waki
djakalèe beuthat hamba oerang — wadjib tjit baʿ prang
[geupeureugi
beuthat bèʿ lheuèh baʿ djih oetang — wadjib tjit gòbnjan
[moeprang ngòn kaphé
beuthat bèʿ idin oereuéng pò njan — wadjib gòbnjan geudjaʿ
[prang sabi
meusé oe hadji hareuém tadjaʿ — meugòh meuloekaʿ kaphé
[di nanggri
meunan kheun tjiah habib alah — mòpeuti makah wahé ahi

155. zij houden terug de schreden van wat is bevolen, teneinde men niet zal raken in den oorlog tegen de ongeloovigen. Luistert naar mij teungkoe abang, opdat ge kennis moogt krijgen van de listen des duivels! De listen des duivels zijn zeer veelsoortig Een hoogst enkele is er van op de hoogte; in één dorp er één zoo zijnde, wordt er in het land niemand gelukzalig. Deze ongeloovigen plegen vele bedriegerijen. Luistert o verwanten, dat ik zeg hoe.

160. Die streken van die ongeloovige djin's, — niemand die daar tegen op kan. Al gaat het geloof te gronde, men geeft er niet om. Aldus praten de duivels, bevelend te wonen bij de kōmpeuni: „Geeft u over aan God! ge kunt geen weerstand bieden! hoe zoudt ge dat kunnen?! Gesteld ge gaat vechten, dan blijven achter padischuren, kinderen, vrouwen, bezittingen veel en schoon!

165. Laten wij toch blijven hier in de gampōng, en het nemen zooals de Heer het beschikt! Gaan we láter, wanneer de ongeloovigen een eind zijn teruggetrokken!" Luistert niet naar die drogredenen des duivels! hebt toch vertrouwen in God en in den profeet! Wanneer de ongeloovigen het land nemen, sta men het eigen moment op en blijve niet zitten! Beuzelt niet langer, trekt op ten strijde en volgt den profeet!

170. Wij mogen ons niet stil houden, wonende in het land en ons verlustigend. Het wordt dan een individueele verplichting, zoo goed als de sembahjang. Het is plicht dat ge die verricht op alle gestelde tijden, zoo gij behoort tot de gemeente van den profeet; (maar) niet volkomen zijn sembahjang en poeasa, wanneer men niet uittrekt ten heiligen oorlog. Armen, klein en groot, oud en jong, keutjhi' en waki.

175. tot zelfs slaven zijn gehouden in den oorlog te gaan. Al zijn ze nog niet uit de schuld, nochtans zijn ze verplicht te strijden tegen de ongeloovigen; zij het niet met verlof van de meesters, zij móeten gaan strijden op Gods weg. Zoo is het verboden de reis naar Mekka te maken, zoolang de ongeloovigen nog niet zijn teruggetrokken uit het land. Aldus zeggen de geleerden, de geliefden Gods, de moefi's van Mekka.

njòë lòm tangò peureuman toehan — neujoeë ba sadjan
[blandja prang sabi
(*Koeran II : 191*) — beutajakin blandja prang sabi
areuta pi wadjib tamoeblandja — haj tjèedara beutapiké
mâ lâ jatimmoe'l wadjiboe illâ bihi fahoewa wadjiboen
areuta han tadjōʿ dròë han tadjaʿ — prèh geupantaʿ
[oedalam api
meusé neukheun dalam koeroeʿan — ngò lōn bajan wahé ahi

(*Koeran IX : 34b, 35*) — tadeungò lōn kheun maʿna haj ahi
oereuëng njang le trōh meuih piraʿ — djibri han galaʿ
[blandja prang sabi
keu dji séʿsa oeròe doedòe — geuteuʿoeëm asòë hana khali
badan geuteuʿoeëm ngòn meuih piraʿ — lèm geutimplaʿ
[hana sakri
njankeu adeueb djinòë karasa — njang that bisa toehan neubri

le that katrōh di kah areuta — han kakira blandja prang sabi
adat katém meurōh areuta — bèʿ kakira di gòb han geubri
sabòh kabri toedjōh reutōih geupoelang — doedòë meuriwang
[keukah neubri
djinòëkeu peuë djeuët glaih-glaih dròë — 'òh geupasòë
[dalam api
njankeu beuna wahé adòë — ingat 'òh tawòë oebaʿ rabi

bandoem geutanjòe tawòë baʿ toehan — meusidròë han
[tinggaj sini
mita beusoenggōh wahé adòë — blandja tawòë oe nanggròë
[njang soetji
'òh meuhadab ngòn pòt'alah — hana ròt djlaïh teu haj ahi
meukòn tatém masa djinòë — peusoenggōh dròë baʿ
[prang kaphé
meukòn tatém jōh didōnja — oentōng jōh na oedéb saré

180. Luistert nu nog naar het woord, waarmee God gelast mede te brengen geld voor den heiligen oorlog: „*Gebruikt uw goed om te steunen het geloof. Bewerkt niet uw ondergang met eigen hand. Doet het goede! De Heer mint wie weldoen.*" Maakt ernst met het betalen aan den heiligen oorlog. Ook goederen is het plicht af te dragen, wilt bedenken: „*dat, zonder wat een plicht niet vervuld kan worden, is plicht.*" Waarden geeft ge niet, en zelf gaat ge niet? wacht maar eens, wanneer men u in het vagevuur duwt! Zooals God zegt in den Koeran — luistert dat ik het u verklare:

185. „*Voorzeg hun die goud ophoopen in hun koffers en die weigeren het te gebruiken tot ondersteuning des geloofs, dat zij smartelijke kwellingen zullen ondergaan. Eenmaal zal dat goud, gegloeid in het hellevuur, worden gelegd op hun voorhoofden, hun zijden en hun lendenen, en men zal hun zeggen: Zietdaar de schatten die gij hadt opgehoopt, geniet er thans van!*" Luistert, dat ik zegge den zin: Lieden die veel goud en zilver hebben en geen geld willen geven voor den heiligen oorlog, hun zal straf geworden later! men zal roosteren hun vleesch zonder ophouden; hun lijf zal men pappen met gesmolten goud en zilver; bovendien worden hun verwijtingen gedaan — verschrikkelijk! „Daar heb je je straf! nou voel je het! wat goed pijn doet, doet de Heer je aan!

190. Jij, je zamelde zeer veel schatten, maar je zorgde niet voor geld voor den heiligen oorlog! Zoo je het in orde had willen hebben met je bezit, had je niet moeten rekenen dat ánderen niet gaven! Voor één die jij gaf zou zevenhonderd zijn terugbetaald; later zou God je dat hebben gerestitueerd. Maar nu? kan men zijn rekening nog kwijten wanneer men in het vuur wordt geduwd?" Wilt toch denken aan den tijd dat wij terugkeeren tot den Heer!

195. Allen keeren wij terug tot God, niet één blijft er hier! Zoeken wij terdege broeders, reisgeld voor onze thuisreis naar het reine land! Is het zoo ver dat wij voor onzen Heer God verschijnen, dat is er geen weg ter vereffening voor ons o mijn broeders, als wij niet in het tegenwoordige ons willen wijden aan de bestrijding van de ongeloovigen, als wij dat niet willen doen tijdens ons zijn hier op aarde, terwijl wij allen leven.

njankeu amaj njang that keunòng — ‘òh lheuëh limòng
[watèë seumajang
njan tangò lòm wahé sabat — lōn beuët ajat hadih nabi
hadih pangoelèë rasoej toehan — han djeuèt wajang blandja
[prang sabi
man anfaka binafakatin fî sabîli'llâhi djoe'ilat fî mîzânihi
....................[1] — ingat pò lém sabda nabi
sòë moeblandja baˁ sabiloelah — tadeungò pantaïh wahé ahi
soerōh pòt'alah neujoeë timang njan — doem leubèhan nibaˁ rabi
djeueb-djeuëb oeròë neuratja geupeudòng — silama
[mantòng dōnja ini
geunab oeròë pahla meutamah — moemantòng leumah
[tapandang hari
njandoem leubèhan baˁ pòt'alah — bèˁ tagoendah wahé ahi
jōh na moedah bèˁkeu takriët — blandja peuteubiët keu
[prang sabi

meuka tabri jōh na moedah — baˁ pòt'alah laˁén neubri
areuta ngòn njawòng di pòt'alah — beutapeusrah wahé ahi
meuseuki maté baˁ tamoeprang — soerōh toehan bèˁ tjit tatjré
djeunèh maté njang kòn tjahit — séˁsa meugriët hana sakri
meung ˁòh tangiëng malakoej mawòt — sinan teumakōt
[leubèh baˁ maté

leubèh baˁ geutaˁ deungòn peudeueng — ‘òh ban tangiëng
[malakoej mawòti
‘òh takalòn até meugraˁ-graˁ — leubèh baˁ geutaˁ siribèë
[kali
maté tjahit hana meugriët — miseuë geutjoetit sakét-sakét gli
‘òh ban reubah ka meugoelé — djoedō trōih lé boediadari
djimoeëng oelèë djisampōh darah — oebaˁ alah ka djiba lé
djibōh lam reuhab djimè ladjoe — beuthat taˁeu sinan meugoelé
meunankeu doem printaïh akhirat — ròë manjèt oemat njang
[na toekri
han tōˁ dapat geutanjòë pandang — maléngkan toehan
[rabōn djali
oereuëng njan oedéb baˁ pòt'alah — dalam koebah tjeuroega
[njang tinggi
geunab oeròë geubri makanan — dalam idang doem meuriti

[1]) Verhaspeld Arabisch.

200. Dat is zeer nuttige arbeid ná de vijf tijden van de sembahjang. Luistert dan nog eens vrienden, ik zal een vers voorlezen uit de overlevering des profeets, uit de overlevering van den meester, des Heeren gezant, (leerend) dat men niet licht moet tellen de kwestie van dat geld voor den heiligen oorlog: „*Wie geld uitgeeft in den heiligen oorlog, dat wordt in zijne weegschaal gelegd* ....". Wees gedachtig heer broeder de woorden van den profeet! Wie betaalt voor den heiligen oorlog, — luistert fluks mijn broeders —

205. onze Heer God gelast dat te wegen, zóózeer hecht de Heer daaraan! Telken dage wordt de weegschaal opgesteld, zoolang blijft bestaan deze wereld; den ganschen dag groeit het hemelloon aan, terwijl wij het zonnelicht nog aanschouwen. Waar zóó groot is de bijslag van onzen Heer Allah, moet ge niet bezorgd zijn, zorgen maken o mijn broeders! Terwijl gij welstand geniet, moet ge niet gierig zijn! brengt op het geld voor den heiligen oorlog!

210. Hebt ge het gegeven toen het licht viel, onze Heer God schenkt toch vergoeding! Have en ziel, wilt die opdragen aan onzen Heer God, o mijn broeders! Al sneuvelt ge in den oorlog, van Gods bevel moogt ge tòch niet afwijken! Zoo stervend niet als geloofsgetuige, benauwen de straffen uitermate. Krijgt men te zien de doodsengelen, dan wordt men angstig, erger dan voor den dood;

215. erger dan als er gehouwen wordt met zwaarden. Zoodra men ziet de doodsengelen, bonst bij hun aanschouwing het hart, erger dan wanneer men duizend houwen krijgt. Sterven als geloofsgetuige is niet benauwend: het is of men wordt geknepen, zoodat het is als de pijn van een kitteling. Meteen als men valt is de wederhelft present, de hemelprinses. Zij steunt uw hoofd, wischt af het bloed, en tot Allah brengt zij u meteen.

220. Zij legt u te bed en voert u meteen mede, al lijkt het op het oog dat ge daar ter aarde ligt. Aldus zijn de instellingen van het hiernamaals! de gestorvenen in de gemeente weten het. Wij vermogen dat zoo niet te zien, maar wel God, de uitstekende Heer, hoe die lieden leven bij onzen Heer Allah, in den koepel van het hooge paradijs. Dagelijks worden zij gespijzigd, en van de hidangs staat alles in rijen.

roepa saban rasa meulaˁén — ladat that makén njang datang [lagi
geunab oeròë lòm neubri seunalén — meulaˁén-laˁén soeka [di até
lagèè makanan meunan tjit salén — meulaˁén-laˁén toehan [neubri
sidoem-doem nan neubri seunalén — sòë na laˁén meunan [geutém bri
sòë laˁén meunan peutimang — laˁén baˁ toehan rabōn djali
doemnan neubri nibaˁ pò dròë — mèë doeeˁ keudròë dalam [nanggri
deungòn kaphé han geumoeprang — doemnan baˁ toehan [beunalaih neubri
maté lam roemòh meugriët sangat — le that mangat di [blang maté
kheun badjoeri dalam hatjiah — kitab djauharah kalòn [haj ahi
maté lam tika djeuet keu malèe — oereuëng dilèë masa [na nabi
di oereuéng dilèe galaˁkeu di blang — hana geusajang [tinggaj meuligi
keureuna maté dalam taˁat — djeuet keu mangat printaih rabi
masa djameun wahé adéˁ — sòjdina khaléˁ [1]) neumòe sabé
weuëh maté kòn dalam prang — oeròë malam neumòë sabé
doemnan laweuët nibaˁ badan — hana lapang meung bé padé

han tjit maté neu dalam prang — printaih toehan rabōn djali
meugòh tōˁ hat sampòe adjaj — barangkri haj pi han maté
meuka tōˁ hat adjaj sampòë — lam koeta beusòë pi han [meutheun lé
na tjit hasé pahla tjahit — sabab keubit nibaˁ até
meuseuki maté kòn dalam prang — pahla keunan na tjit hasé

[1]) „Met Sòjdina Khaléˁ moet een vrome held uit de traditie bedoeld zijn. Khaléˁ is geen persoonsnaam (het beteekent „Schepper") maar Khalét (en t en ˁ wisselen vaak in den uitgang) zal Châlid ibn al-Walid zijn, de houwdegen in Mohammed's tijd, die van den Profeet den bijnaam Saif Allâh „het Zwaard Gods" ontving, wiens lichaam met litteekens overdekt was, maar die toch op zijn bed is gestorven. Dus: „onze Heer Châlid"." (Inlichting van Prof. Snouck Hurgronje).

225. en is het aanzien constant, de smaak wisselt: die wordt lekkerder naar mate er meer komt. Iederen dag schenkt God ook kleeren in groote verscheidenheid, die een lust zijn voor het hart, en als met het eten is het ook met de kleeren: van allerlei geeft de Heer! Zoo veel kleeren als Hij schenkt, — wie anders zou op die wijze willen schenken? wie anders zou aldus willen richten, dan alleen de Heer, de voortreffelijke God?

230. Zóóveel schenkt de eigen Heer! Is het dan passend stil te zitten in de stad? Tegen de ongeloovigen wil men niet strijden, — en zóó groote vergelding schenkt God! Te sterven in de woning is zeer benauwend! veel aangenamer is het in het veld te sneven. Badjoeri zegt in de Hasjijah, het boek Djauharah, — leest het mijn broeders! — „Te sterven op de slaapmat was een schande voor de menschen van vroeger in de dagen van den profeet";

235. de menschen van vroeger verkozen het veld; het kon hun niet schelen den hof te verlaten, want, zoo zij stierven in gehoorzaamheid, werd daardoor vergemakkelijkt het Godsbestier. Eertijds o broeders, weende onze Heer Châlid maar al, bedroefd als hij was dat hij zou sterven niet in den oorlog. Dag en nacht weende hij maar aldoor. Hij had zóóveel litteekens op het lichaam, dat er geen plekje zoo groot als een rijstkorrel was vrijgebleven.

240. Toch sneuvelde hij maar niet in den oorlog, want God, de voortreffelijke Heer, heeft het zóó gesteld, dat, wanneer de stervensure nog niet daar is, men onder géén omstandigheden sneuvelt, terwijl, wanneer het doodsuur heeft geslagen, het in een ijzeren vesting zelfs niet is te houden. Men oogst het goddelijk loon van den geloofsgetuige, omdat het echt gemeend is in het hart. Ook al sterft men niet in den oorlog, de goddelijke belooning wordt toch verkregen;

meuseuki maté dalam tika — koereueng hana pahla sabé
keureuna meuthat tatém toentōt — toehan maˁbōt
[neupeutrōih lé
pahla prang sabi beuthat gala — meudhōj tapaˁ tan ngòn sabi
di makah meudinah siribèë oeròe — leubèh tjit adòë sinòe
[sahari
leubèh siˁoeròe ba teumpat prang — doemnan leubèhan
[keu prang sabi
di lōn haj teungkoe meung lōn karang — sòjdina ōseuman
[ampoenja rawi
lam doea njan tòhkeu njang gòt — taseutòt njang reumbang di até
lam toebōh dròë tamita trang — peungeuih bandrang mata até
beutatiléˁ ngòn mata njan — rōh baˁ seunang wahé ahi
bal il-insânoe 'alâ nafsihi basîr — kheun pòt'alah njang
[maha soetji
djeuëb-djeuëb geutanjòë doemna énsan — na mata trang
[doemteu saré
mata atéteu that peungeuih — tiléˁ baˁ deuih bèˁ djeuèt roegi
ngòn mata njan beutatiléˁ — wahé adéˁ pò bòh até
meuhat reumbang wahé teungkoe — njang soerōh pò deungòn nabi
njòë lòn seubōt sabòh hatimah — keu seunamah haba prang sabi
beutasoekō doem geutanjòë — hana soenjòe nèˁmat toehan bri
nèˁmat toehan hana padòë — geunab oeròë hana khali
njang that rajeuˁ nèˁmat toehan — rōh baˁ moeprang
[oereuèng paki
sangkira tan sòè prang blanda — djeuèb keupala ka djitjoeké
djeueb-djeuëb sagòe hana lapang — djeueb-djeuèb
[seuˁoerang djilakèë wasé
nanggròë njang djitoeëng meunan damòh — sihaih tanòh
[limòng tabri
sidròë sirieue djilakee haˁ — koetika boedaˁ na lam nanggri
sidròë sirieuë lòm djilakèe — tōˁ hat watèë oereuèng maté
lam toedjōh oeròe siˁoeròë boeët keu djih — meunan
[meudjeulih hoekōm kaphé
nanggròe njang djitoeeng meunan lakoe — miseuë meulajoe
[deungòn singki [1])

[1]) „Dan heft zij zware belastingen op in- en uitvoer, ja zij belast zelfs geboorten, huwelijken en sterfgevallen” — Aldus hoorde Snouck Hurgronje in 1891 het gouvernement v.w.b. Java door den Atjèher ten laste leggen.

245. al sterft men op de slaapmat, ze wordt niet minder, de belooning is gelijk. Omdat men zoozeer ervan hield te dingen, schenkt de aangebeden Heer ze toch, de goddelijke belooning terzake van den heiligen oorlog, — laat men zich daarover zeer verheugen! — als de voeten stoffig zijn geworden, zonder eigenlijken strijd. Beter dan duizend dagen te Mekka en Medina te verblijven, is het broeders, één dag hier te zijn; van grooter waarde is één dag op het slagveld; zóó groot is de overwaarde van den heiligen oorlog.

250. Ik o teungkoe's geef slechts weer het verhaal van onzen heer 'Oethman. Welke van die twee (houdingen) de beste is, — men volge daarin zijn eigen smaak, met zich zelven moet men dat uitmaken! Helder lichtend is het oog van het hart; men zie met dat oog, opdat het ten goede uitkome. *„Ja, de mensch doorschouwt zijn eigen ik!"* zegt onze Heer God, de opperreine.

255. Ieder van ons menschen heeft een helderziend oog, wij allen gelijkelijk. Het oog in ons hart is zeer helder; zien we daarmee scherp, dat er geen schade van kome! Met die oogen zie men! Bepaald en juist passend zijn de lastgevingen van den Heer en van den profeet. Nu spreek ik uit een slot als toevoegsel op de verhandeling over den heiligen oorlog.

260. Danken wij allen, dat nimmer stagneeren de genietingen die God schenkt. De goddelijke genietingen vloeien bestendig toe, steeds en zonder interruptie, maar de zeer groote genieting waarmee de Heer zegent, beleven de vrome armen die er toe komen te strijden. Indien niemand de Hollanders had beoorloogd, hadden zij elk hoofd belast, geen enkele sagi ware vrij gebleven, van eenieder vorderden zij rechten!

265. In de landen die zij hebben verworven is dat zóóveel: van één haïh gronds betaalt men vijf; per man vragen zij één dollar als er een kind geboren wordt in het land; per man één dollar vragen zij nog wanneer er iemand sterft: van de zeven dagen moet er één dag worden gewerkt voor hen. Aldus de adat en de wetten van de ongeloovigen. In de landen die zij gekregen hebben gaat het zoo toe, als in het land der Maleiers en Singkil;

meunan hoekōm di palimbang — nanggròë padang meunan saré
tan söë sagang pi meusabòh — oereuëng djròh-djròh
[djipatéh kaphé
han söë moeprang pi meusidròë — bandoem peudjōˁ dròë
[oebaˁ kaphé
'òh djilakèë wasé lam nanggròë — baˁ sidròe-dròe djibri-sitahé
asaj ka teutab djidoeeˁ lam nanggròe — beuthat meukatòë
[hana djipiké
njankeu sabab tan söë moeprang — le tapandang dji ka kaphé
njang kòng iman tan meusidròë — alamat nanggròë njan
[keu akhé
njang teungkoe-teungkoe abéh djén tipèë — njang le èleumèë
[hana geungoej lé
meunòë djikheun oebaˁ teungkoe — sèëtan peulakoe dalam até
haj teungkoe pakri tadjaˁ moeprang — sòe peutimang
[raˁjat lam nanggri
meunan djisah oebaˁ teungkoe — söë peulakoe kamèng gasi
söë tapeudoeëˁ baˁ beunasah — söë peurintaih djakeuët
[ngòn tahlé
pakòn meugriët ri teudhab-dhab — prang njöë lambat
[mantòng lawi
prang kaphé njòë mantòng lambat — peuë meukarat
[tadjaˁ ilé
bahkeu doedòë tameulangkah — 'òh gadòh soesah dalam
[nanggri
meunan tipèë djipeulakoe — keutjhiˁ ngòn teungkoe lhèë
[ngòn waki
'òh djiˁingat lé aneuˁ nanggròë — teungkoe geutanjòë hana
[neuˁilé
peuë meugriët that tadjaˁ geutanjòë — kadang prang njòë
[pakri-pakri
kadang prang njòë tjit kòn peureulèë — bèˁkeu dilèë
[tapeureugi
adat meunjò prang peureulèë — teungkoe njang goerèë ka
[neupeudoeli

270. aldus is de ordening in Palembang en in het Padangsche gelijkelijk; en niet een die hen verbiedt! Lieden van goeden huize luisteren naar de ongeloovigen, en niet één trekt ten strijde, allen geven zich over aan de kafir's! Wanneer zij belasting invorderen in het land, geven zij zoo aan enkelen een tahil. Om maar vast te kunnen zitten in het land, zien zij tegen uitgaven zelfs van kati's niet op.

275. en daardoor komt het dat niemand gaat vechten. Velen vallen te beschouwen als reeds ongeloovigen geworden. Sterk in zijn geloof staat er niet één! een teeken dat de wereld op zijn eind loopt. De teungkoe's zijn ganschelijk door de djin's bedrogen, en wie veel wetenschap vergaarden, gebruiken die niet meer. Zóó spreekt tot den teungkoe de duivel, wanneer hij aan het werk is in het hart: „O teungkoe, hoe zoudt ge ten strijde trekken? wie zorgt dan voor het landsvolk?!"

280. Dus fluistert hij tegen den teungkoe: „Wie zal zorgen voor den gecastreerden bok? wien zult ge in de meunasah zetten? wie zal administreeren zakat en tahlil? waarom zich zenuwachtig te haasten? deze oorlog gaat langzaam en zal nog lang duren, deze kafir-oorlog duurt nog lang; wat zou men zich haasten naar de benedenstreken? beter zoo gij later gaat, wanneer vervaagd zullen zijn de moeilijkheden in het land!"

285. Aldus de listen die hij aanwendt tegenover keutjhi''s en teungkoe's en in de derde plaats waki's, tot de landslui gaan denken: „Onze teungkoe is niet naar de benedenlanden gegaan, wat groote haast zou er dan zijn dat wij gingen? wat is er dan voor bijzonders aan dezen oorlog? misschien is deze oorlog toch niet noodzakelijk? laten wij voorloopig maar niet gaan! bestond de verplichting te strijden, dan zou de teungkoe die leeraar is, er zich mee hebben ingelaten.

keureuna gòbnjan oereuèng malém — geubeuet kajém [malam hari
geubeuët kitab ngòn koeroe'an — kòn na sinan baih prang [sabi
aneu' nanggròe meunan waham — hingga ikōtan keutjhi' waki
aneu' ra'jat pi ka djidaja — teungkoe pi ka keunòng taki
di keutjhi' dawō' peutimang nanggròë — di teungkoe lalòë [ngòn kandoeri
maséng-maséng peutimang pangkat — han lé teu'ingat keu [prang sabi
dawō' lalòë ba' hareukat — ladoem ra'jat lalòe ba' djoedi
keu soerōh toehan tan lé teu'ingat — peutoerōt mangat [doeë' lam nanggri
neusoerōh oelé pò oeba' moeprang — neubri peunoelang [tjeuroega njang tinggi
peue njang meuhet na disinan — peuneudjeuët toehan [boediadari
adjab seukali asòë tjeuroega — sòë na hawa bè' lé lanti
keu peunoelang sòë na kheunda' — beudòih teungkoe dja' [ba' prang sabi
boekòn sajang gapeueh pandjòë — angèn tampòë han [meuhò lé
boekòn sajang oereuëng lam nanggròë — djidjō' djinòë [keu si ranté
sòë na hadjat keu pahla njan — soerōh toehan tapeutinggi
beudòih haj pò tadja' poeprang — beusa seudang além djahé
meuseuki além beuthat bangsat — wadjib meuhat tjit prang [kaphé
oereuèng gasien oereuèng kaja — laèh teuga baranggari
bandoem wadjib geudja' moeprang — inòng agam bandoem saré
meuhan tadja' pò meutoeah — salèh teulhaih oeròë pagé

keu oeròë doedòe beuta'ingat — geubri teumpat tjeuroega [tinggi
di gòb geubri di gata tan — salèh haj abang roesō' até
di gòb geudoeë' dalam dasah — njang patéh alah deungòn [nabi
di gòb bandoem padjōh makanan — sadjan-sadjan boediadari
oereuëng tan moeprang mata keunan — ba' oereuëng njan [hana khali

290. want hij is een geleerd man: hij zit steeds te lezen, nacht en dag; hij draagt voor uit de kitab's en uit den Koeran, en daar wordt immers behandeld alles omtrent den heiligen oorlog?!" De landskinderen redeneeren aldus, en daarin gaan mee zelfs keutjhi's en waki's Het volk hebben zij verstrikt, de teungkoe's zijn gefopt, de keutjhi's doen niet dan besturen, de teungkoe's hebben het druk met kandoeri's,

295. een ieder vervult zoo zijn ambt, en er wordt niet meer gedacht aan den heiligen oorlog; men gaat maar àl op in zijn kostwinning, en een deel occupeert zich met hasardspelen, en 's Heeren bevel, daar wordt niet meer aan gedacht; men volgt zijn lust en blijft wonen in het land. Gelast heeft de Heer te oorlogen, en Hij geeft als loon het hooge paradijs. Al wat begeerlijk is vindt men daar: zoo de van God geschapen boediadari's!

300. Zeer verbazingwekkend zijn die paradijsbewoonsters! wie naar haar verlangt, aarzele niet langer! wie de tegenpraestatie begeert, sta op en begeve zich in den heiligen strijd! Is het niet jammer van de kapok, dat de wind die wegblaast naar alle kanten? Is het niet jammer van de menschen thuis, die ze nu overgeven aan den kettingganger? Wie verlangen goddelijk loon, het bevel des Heeren houden zij hoog!

305. Staat op heeren en trekt ten strijde, oud en jong, geleerden en onwetenden! Voor vrome en wereldling is het stellig evenzeer plicht de ongeloovigen te bestrijden; armen en rijken, zwakken en sterken, hoe ook, allen móeten gaan oorlogen, vrouwen, mannen, allen gelijkelijk. Zoo ge niet gaat, gezegende heeren, zult ge daar wellicht spijt over hebben op den oordeelsdag!

310. aan den komenden tijd moogt ge denken, wanneer de plaatsen vergeven worden in het hooge paradijs! anderen geeft men die, u niet! misschien broeders, zult ge dan bedroefd zijn! in vrede zetelen zij, die geloofden in God en in den profeet, zij allen banketeeren in gezelschap van de hemelprinsessen; de nietstrijders blikken dan derwaarts, al maar naar die heden!

taprèh geubri boeloeeng di gata — ngòn ié mata rindoe randé
njang na geubri tjit meung adeueb — abéh teulhab toeleuëng [reulè
njankeu masa teulbaih teu that — ingat sabat pò bòh até
njandoem geupeugah laba ngòn roegòë — han tjit na sòe [tém prang kaphé
meunjò djalan djeuet keu roegòe — keunan le sòé tém meuhaté

beuthat pajah deungòn roegòe — beuthat sampòe njawòng maté
meunjò djalan njang na laba — han sòë kira haj bòh até
beuthat meuteumeung meuih meugoentja — han hò djiba [beuthat ilé
geusangka doedòe ròe teulhaih — 'òh tawòe ba' alah rabōn djali
njankeu sabab han sòe patéh — djipeudjajéh kaleuëm rabi

peureuman alah neujoeé moeprang — deuih njata trang [dalam tapeusé
njang djeuet geujoee beuët koeroe'an — mangat tatoeban [amar ngòn nahi
kòn haj teungkoe tabeuët koeroe'an — mangat reudjang [meuteumeung kandoeri
mangat tatoepeuë soerōh pòt'alah – njang neuteugah pi ba' meukri
sinan teuntèë roegòe ngòn laba — tjeuroega nòraka sinan [tjit meukri
sakét mangat geupeunjata — pakòn hana tapeudoeli
pat na padò ajat koeroe'an — peue sabab han taprang kaphé
pakri di gata hana wadjib — njang djeuet ka tréb tapeureugi
adat takheun le peuë lintang — bandoem tjeëtan gata djitaki
bè' tapatéh tjeëtan tipèe — tjit ka tathèe soerōh rabi

bit-bit prang njòë njò peureulèe — ajat ka dilèe han peuë lagi
amaba' doe batjoet meuteu'òh — njang akhé beudòih ba' [prang blanda
oereueng njang doedòe ba' prang djidja' — salèh prang [koereuëng pahla
kadang-kadang tjit han geubri – tadja' keu akhé 'òh gadòh pa'sa
keureuna tadja' njan kòn soerōh alah — sabab djirampaih [oelé blanda

315. ge wacht dan dat men u een deel zal geven, terwijl ge weent van smartelijk verlangen; maar wat men u geeft, zijn enkel folteringen; ge wordt geheel ondergedompeld en uw gebeente zakt in elkaar. Dàt is de tijd dat ge veel spijt zult gevoelen! denkt daaraan vrienden, heeren hartevruchten! Dusdanig zijn de waarden zoo gezegd van de winst- en verliesrekening, en toch wil niemand de ongeloovigen bevechten! Een weg, leidend tot schade, — daarlangs willen velen gaarne treden,

320 al resulteert het in vermoeienis en scha, al komt de ziel daardoor te sterven; maar als een weg voordeel biedt, dan bedenkt niemand dat, o hartevrucht, al zou men ook kunnen verkrijgen schepels goud, zoodat men niet weet waarheen ze te brengen! Laat men toch oprukken! Gemeend wordt dat zij later spijt zullen gevoelen, wanneer zij terug zijn bij Allah, den uitstekenden Heer! Dàt is de reden dat niemand luistert: dat ze geringschaten 's Heeren woord,

325. het woord waarmee God gelast te strijden, klaar en duidelijk is dit in de van den Ḳoeran gegeven verklaring. Gelast is den Ḳoeran te lezen, opdat men wete van gebod en verbod, niet o teungkoe moet ge den Ḳoeran reciteeren, om vlot kandoeri's te krijgen, doch opdat men wete van de bevelen van onzen Heer God, teneinde vast sta het door Hem verbodene. Dáár vindt men uitgemaakt wat verlies geeft en wat winst; paradijs en hel vinden daar ook hun bepaling;

330. wat pijnt en wat verzoet wordt er toegelicht. Waarom geeft men er niet om? waar zijn onduidelijk de Ḳoeran-verzen? waarom vecht ge niet tegen de ongeloovigen? hoe is het, geldt die verplichting u niet dat gij het gaan zoo lang uitstelt? Zoo ge spreekt van velerlei verhindering, zijn het allemaal duivels die u te pakken hebben! Luistert toch niet naar de bedriegelijke duivels! gij kent immers het gebod des Heeren?

335. waarlijk, dit oorlogen is inderdaad noodzakelijke plicht; de verzen zijn er, en daarmee — uit! Voorts praten wij wat over wie te laat in het geweer komen voor den oorlog tegen de Hollanders. Lieden die later pas ten oorlog gaan, — misschien dat hun vechten geringere belooning vindt! Gesteld eens dat men het niet toestaat, dat ge gaat op het eind, wanneer het goede moment voorbij is! want dat gaan van u was niet om Allah's wil, doch omdat de Hollanders roofden!

njang djeuët han tatém meudoee' sapat lé — sabab sabé djilakèë deunda
sabab djilakèë wasé lam nanggròe — han é' tapasòë hoekōm blanda
lòmpi sabab djitoeeng peuroemòh — njang djeuet tabeudòih adat han hana
lòmpi sabab gata malee — inòng djilakèe djiweue' keudoea
malam keu gata oeròe keu djih — meunan meudjeulih hoekōm blanda
djilakee wasé djeueb-djeueb gampōng — djeuèb-djeuëb oedjōng djilakèė deunda
meunjò watèë njan tadja' moeprang — keureuna toehan hana ba' gata
keureuna sabab boenòe lōn peugah — keureuna rampaih djilakèė deunda
adat njò tadja' keureuna alah — pakòn talangkah 'òh akhé masa
barangsòe poeboeet kòn keureuna alah — meuhat pajah sia-sia
hana meuhat ri pa'idah — sabab meudalèh keureuna dōnja
meunjò meunan haj meutoeah — beudòih pantaih jōh na pa'sa
bit-bit peureulèe neujoeë moeprang — dja' beureudjang bè' 'òh djoela
deungòn kaphé moeprang wadjib — han djeuët peutréb taprèh pa'sa
bè' tapeutréb haj bòh até — djakalèe maté pa'édah na

dja' ta'ili haj pò ba' prang — soerōh toehan oeba' gata
beudòih haj pò dja' ta'ili — dja' ta'ikōt nabı kita
'òh ka tadja' ba' prang sabi — nièt lam até boemanjang agama
niet poemanjang agama rabi — bè' prang sabi keureuna dōnja
keureuna alah sidjali-djali — soerōh rabi simata-mata

340. dat ge niet meer met hen op één plaats wilde wonen, was omdat zij maar steeds boeten invorderden, omdat zij cijnzen hieven in het land, omdat ge niet kondt betalen naar de bevelen van de Hollanders; daarenboven omdat zij namen uw vrouw! daardoor kwam het dat ge opstondt en zoo dat er niet geweest was, hadt ge het niet gedaan! bovendien omdat ge beschaamd waart daar zij uw vrouwen vroegen met u te deelen, half om half: 's nachts zouden zij zijn voor u en overdag voor hen! aldus de inzettingen der Hollanders!

345. zij heffen rechten in ieder dorp, en in iederen uithoek vorderen zij boeten! Wanneer ge dàn ten strijde trekt, is dat bij u niet om God! de beweegredenen noemde ik zooeven: het is om het rooverig beboeten! Gingt ge waarlijk om Allah's wil, waarom marcheerdet ge dan op het allerlaatst pas af? Wie werkt niet om Godes wil, hij zal zich voorzeker ijdellijk vermoeien!

350. en niet vast staat het nut, omdat er verdenking is dat de drijfveeren van wereldschen aard waren. Waar het zoo gesteld is gezegende, sta men fluks op terwijl de tijd gunstig is. Het is inderdaad noodzakelijk, God gelast te oorlogen. Gaat snel en wacht niet tot het donkert! Tegen de ongeloovigen te strijden is plicht, ge moogt niet uitstellend wachten op het gunstige oogenblik. Schuift het niet op de lange baan o hartevruchten en zoo ge dan sterft hebt ge verdienste gehad!

355. Gaat stroomaf heeren ten oorlog! het is Godes bevel aan u! Op heeren naar beneden! gaat gehoorzamen onzen profeet! Hebt gij u in den heiligen oorlog begeven, dan zij uw hartelijk verlangen dat hoog worde gehouden de godsdienst! de wil zij te verheffen 's Heeren religie! oorlogt niet langs Gods weg om wereldsche belangen, doch volkomen duidelijk om Allah's wil, geheel en al om te volgen 's Heeren bevel!

beuthat abéh njawòng simpan — wadjib talawan kaphé tjilaka
padoem-padoem hadih sahèh — hana ròt wèh ba᾿ prang blanda
dja᾿ tamoeprang haj bòh até — djakalèe maté pi tarila
beukit haj pò keunòng beudé — tjit ka trōih lé djoedō gata
boediadari keunan sampòe — dja᾿ toeeng lakòë asòë tjeuroega

djimoeeng oelèë sampōh darah — até dasah djoedō ka na
la᾿én teudòng sinan djeundròng — dalam seueh prang
[djiwòë hana
djiprèh reubah lintō barō — dji᾿eu djoedō reubah teuhanta
᾿òh ka reubah meutadjō-tadjō — ō᾿ meuhambō bèë kōmkōma
adat leumah boediadari — bandoem han khali djiprang blanda

ladoem meutan leumah dji᾿eu — djikheun teungkoe ri dōseuta
adat haj pò leumah ta᾿eu — bandoem ladjoe lam tjeuroega
meutadeungò ri gòb peugah — njang na toeah djipeutjaja
tjit djipatéh ban peuneugah — soerōh alah han djiloepa
sòë na nabsoe njan keu djoedō — djinamèë ba᾿ le disinòe taba.

boediadari sòe na meunabsoe — beule haj teungkoe
[djeunamèë tamita
keu djinamèe boekon meuh pira᾿ — kòn intan meukra᾿
[boekòn soeasa
njang djeunamèë tjit ibadat — soerōh halarat takeureudja
ta᾿ibadat oeròë malam — peuè njang neutham bè᾿ keureudja
njankeu haj pò djinamèe poetròè ti — ba᾿ prang sabi tadja᾿
[boengka
sòe na hadjat keu poetròe ti — dja᾿ ta᾿ili ba᾿ glanggang prang
meuhan tapatéh alah ngòn nabi — hankeu geubri ngiëng
[boebajang
meunjò tapatéh alah ngòn nabi — tjit na djandji neubri
[peunoelang
beuta᾿ingat wahé sampèe — hadih pangoelèe meukarang-
[karang
barangsòë han patéh nabi — djeuet keu kaphé tahej abang

360. Al moet de ziel heelemaal worden weggelegd, plicht is het te bestrijden de ellendige ongeloovigen. Zooveel echte tradities als er zijn,— er is geen weg om te ontkomen aan dien oorlog tegen de Hollanders. Gaat dan strijden hartevruchten, en zoo ge moet sneuvelen, vindt het goed! Indien gij heeren geraakt wordt door de geweren, is immers meteen daar uw gemalin?! de hemelprinses komt derwaarts, om te ontvangen den gemaal-paradijsburger.

365. Zij stut uw hoofd, veegt weg het bloed, gelukkig dat haar echtvriend is gekomen. Anderen staan daar in gebogen houding in de gevechtslinie, en zij keeren niet huiswaarts; zij wachten tot valt de bruidegom, zij zien uit of de echtvriend zal vallen languit, en is hij gevallen, dan snellen zij toe, de haren los en geurend naar kurkuma. Kon men zien de hemelprinsessen, algemeen zou men onafgebroken vechten tegen de Hollanders,

370. maar als ze niet duidelijk zien, zegt een deel: de teungkoe lijkt wat te liegen! Kondt gij heeren goed zien, allen waart ge dra in het paradijs. Waar gij echter slechts hoort hoe men haar beschrijft, zijn het de geluksvogels die gelooven. Zij gehoorzamen hetgeen gezegd is, Allah's gebod vergeten zij niet. Wie verlangst heeft naar een echtvriendin, biede hier een hóógen bruidschat,

375. wie een hemelprinses begeert, zoeke wel veel als koopprijs! Die bruidschat is niet te voldoen in goud en zilver, niet in stukken diamant en niet in soeasa. Als koopprijs kan slechts dienen vrome arbeid: het gebod van Zijn Goddelijke Majesteit voere men uit, men diene God dag en nacht, wat hij verbiedt werke men niet. Dat o heeren is de bruidschat voor Prinses Ti: dat ge u opmaakt tot den heiligen oorlog!

380. Wie verlangt naar prinses Ti ga stroomaf naar het slagveld. Vertrouwt ge niet op Allah en den profeet, men geeft u geen schijntje te zien; vertrouwt ge wèl op Allah en den profeet, — de verbintenis is er dat God vergelding schenkt. Denkt toch verwanten aan de met elkaar verband houdende overleveringen van den profeet. Wie niet gelooven in den profeet moeten wij ongeloovigen noemen broeders.

meunjò njang na soerat bagia — tjit djimita djalan njang
[seunang
baranggadoem ri tamaba — djimeuda'wa hana reunggang
njan alamat oereuéng tjilaka — 'òh tamaba djipoewajang
meung rōh 'òh that tatém peukreueh — keu seuneuleuëh
[geutanjòë djitjang
gètkeu haj pò beuta'iem dròè — meunjò moepalòë akhé
[datang
teuma panè djeuet ta'iem dròè — oeròè doedòè toehan keukang
'òh tatoepeuè èleumèe pòt'alah — beutapeugah keu doem oerang
meuhan meunan gata salah — doedòë lam babah geubōh
[keukang
meunjò meunan haj pò meutoeah — balé tapeugah beuthat
[ba' djitjang
wadjib tapeugah peuë njang soerōh — meusé moesōh toehan
[joeë prang
taprang kaphé wadjib meuhat — bè haj sabat tameurakan
djih neujoeë pòh oelé alah — bè' meutjakra ngòn kaphé njan
ba' takalòn njeum ka salah — tòh ròt ilah djlaih ngòn toehan
iman lam dada ka hana lé — sabab keu kaphé djikheun toean
sòè njang dja' sadjan kaphé — sabé-sabé tameurakan

sòè njang dja' mat djaròè kaphé — iman han lé ka djitoean
barangpeuë boeët djipeugah ba' kaphé — djihpi kaphé njan
[djimeunan
di dōnja kòn geukheun kaphé — pakòn sabé tadoeë' sadjan
pakòn haj pò han tapiké — njang nan kaphé sitrèë toehan
njòë na sabòh wahé teungkoe — ama'ba'dō keu lawan njan

oereuëng njang doee' sadjan kaphé — tjit lahé lé djipeukalòn
doemnan soekaran hoekōm djibri — toehan ngòn nabi
[tapatéh han
djheut that akaj kaphé badjeuéng — djigantōng ladoem takalòn
ngòn agama djipeukéngkeuéng — lòm ngòn oereuèng habéh
[djipoeblòë
oelèëbalang oegòh-oegòh — habéh djipòh dalam nanggròë

385. Er *is* een Schrift des Heils, en tóch zoeken ze nog naar een aangenamen weg. Op welke wijze men hen ook opwekt, — zij zijn onuitputtelijk in hun tegenwerpingen. Dat is een teeken dat iemand rampzalig is, dat, wanneer men hem opwekt, hij grappen maakt. Gesteld dat we sterk wilden aandringen, aan het eind zou hij naar ons houwen. Het is maar beter heeren zich stil te houden! als er beletsel is, dan kome hij maar te laat!

390. Maar hoe zou men kunnen zwijgen? later zou de Heer ons een bit aanleggen! Heeft men wetenschap nopens onzen Heer Allah, dat men die dan verkonde aan alle menschen, anders zijt ge schuldig, en later legt men u in den mond een bit Waar het zoo gesteld is gezegende heeren, vooruit, daar spreken wij, en láten zij maar naar ons houwen! plicht is te verkonden wat is geboden, zooals dat God gelast heeft de vijanden te beoorlogen.

395. Dat ge de ongeloovigen bevecht is stellig plicht, ge moet niet met hen omgaan vrienden! hen dood te slaan heeft Allah gelast, onderhoudt dan geen omgang met die ongeloovigen! Wanneer men naar hen gekeken heeft, geeft dat al een gevoel van schuld Waar is de uitweg naar een zuivere rekening met God?! Het geloof in de borst is er niet meer, want tegen de ongeloovigen zeggen ze „toewan". Gaat men tot de ongeloovigen, dan is het of men kameraadschap heeft gesloten,

400. en wie de hand eens ongeloovigen vat, hij heeft geen geloof meer, hij heeft al „toean" gezegd! van allerlei vertelt hij aan de kafir's, hij zelf is een kafir geworden en zoo is hij dan geheeten; vanaf deze wereld reeds noemt men hem kafir. Waarom woont ge steeds bij hen? waarom heeren denkt ge niet na? wie kafir heeten, zijn vijanden van God! Hier is er een (een verhandeling), voorts als tegenhanger van gene.

405. Zij die bij de kafir's wonen, zij laten het maar al te duidelijk zien! zóó groot zijn de bezwaren van hun bestuur! toch, God en den profeet volgt gij niet! Van zeer booze geaardheid zijn de ongeloovigen-hoerenkinderen: men ziet hen sommigen ophangen; den godsdienst ontredderen zij; bovendien verkoopen zij de menschen allemaal; deftige oeleebalang's slaan zij allen dood in de landschappen!

boekòn sajang boengòng djeumpa — roerōh mala niba' talòe
meuhana sòë prang blanda — rajeu' deunda oeròe doedòe
han djitinggaj lé meung sabòh — bandoem djipòh njang peutoea
ladoem djiba oe peutawi — ladoem djimè oe ieroepa
ri njang moeda keu sipa'i — keu keulasi oereuëng toeha

habéh nanggròe djipeukéngkeueng — peuë meuteumeung djitjò' landja
doem areuta habéh djitoeëng — djiboeloeëng keu oereueng djiba
keu rakan dròe areuta djibri — keu gadji bandoem aseuka
tjit ka dilèe djimeudjandji — oepah djibri sòe njang boengka
habéh djitjò' njang han masō — njang ta'lō' la'én keunira
djibōh hoekōm kaphé koetoe' — keupeue djitjò siteungòh atra
siteungòh atra doemna ra'jat — djipeusapat keu blandja
djikheun di djih roegòë le that — tan lé hisab han é' kira
siteungòh atra djinòë tabri — sabòh bagi tjò' keu gata
meunan hoekōm ba' kōmpeuni — meung han tabri dja' taboengka

njang geupoelang na siteungòh — njanpi mehmòh lòm peukara
habéh djitoeëng teuma keu djih — kaphé paléh hoekōm djitoeka
han lé tinggaj pi meung euntjit — djijoeë keumit teuma gata
alat seunjata habéh djitjò' — djiseukò' sòe njang meuda'wa
beuthat tasòm njan tapeudoee' — habéh djitjò' dilèe moela

meunòë bangòn djitjò' alat — deungòn sèhat djibitjara
joee meudjoedi padjōh madat — ladoem pangkat gaséng djawa
djijoeë oereuëng dja' meutarōh — ladoem soenggōh han peuë maba
teuka oereueng lhèe peuet reutōih — dja' meutarōh mita areuta
ri njang talō tinggaj badan — habéh simpan peuë na djiba

410. Is het niet jammer van de tjampaka's? ontbladerd en verwelkt zitten ze aan den draad. Als niemand vecht tegen de Hollanders, zal groot zijn de boete later! Zij laten er ook maar niet één over, àlle peutoea's slaan zij dood! Een deel (van het volk) brengen zij naar Batavia, een ander deel nemen zij mee naar Europa; de jongen bestemmen zij tot soldaat, en tot matrozen maken zij de oudjes.

415. In het land maken zij één grooten rommel, wat zij vinden nemen zij meteen; alle goed eigenen zij zich toe, en verdeelen het onder de menschen die zij meebrengen; aan de eigen lieden geven zij waarden, als soldij voor de soldaten; immers hadden ze vantevoren afgemaakt: loon zouden zij geven aan wie vertrokken? Alles nemen zij van wie niet binnen zijn, maar voor wie zich hebben onderworpen is de rekening een andere:

420. ze hebben ingesteld, de gevloekte kafir's, dat ze van alles de helft nemen; de helft van het bezit van de gezamenlijke bevolking verzamelen ze om daarvan hun uitgaven te doen. Ze zeggen véél schade te hebben geleden, niet meer te berekenen, ondoenlijk te becijferen! „De helft van uw bezit moet ge nu afstaan, de andere helft neemt ge voor u zelf Aldus is de regel bij de kömpeuni, en schuif je niet af, dan stap je maar op!"

425. Eén helft geven zij terug, en dan nog met veel drukte, er komt nog een zaak van, en dan nemen ze alles voor zich; de ellendige ongeloovigen veranderen de wetten, en er blijft geen spoor ook maar over! Dan laten ze u wachtdiensten doen. Alle wapenen nemen ze in, en ze slaan wie tegenstribbelt. Al is het dat ge, om ze te verbergen, ze laat liggen, zij hebben ze allemaal bij voorbaat genomen.

430. Aldus gaan zij te werk om die wapenen te nemen; met overleg vinden zij er dit op, dat zij laten dobbelen en opium schuiven, en er zijn er die zich occupeeren met de Javaansche tol. Ze zetten de menschen aan het dobbelen, en ettelijken moedigen daartoe met niet weinig toewijding aan Gekomen zijn dan drievierhonderd man, die gaan dobbelen op jacht naar schatten. Van wie verliezen, zoodat ze slechts hun lijf behouden, wordt alles wat zij meebrachten, opgeborgen.

kaphé paléh ka djipadan — baʻ rakan djijoeë geumala
djijoeë gala sikin toembaʻ — beudé kapaʻ peudeueng sama
rieuë djibri ban njang kheundaʻ — di djih galaʻ djipeusiwa
habéh djitjòʻ bandoem barang — sikin panjang seumoeanja
geumoerōh deungòn sinampang — peudeueng parang alat
[seunjata
saré habéh bandoem alat — ma djisasat djitoeeng atra
habéh bandoem djipeusapat — djikarat habéh djimita
ʻòh tan alat dalam nanggròe — hoekōm djinòë ma djitoeka
hòka gata doemteu saré — beusa keutjé toeha moeda
djibōh hoekōm kaphé pindòe — laʻén bagòe djiseuranta

doem taʻikōt boeet gōmpeuni — bèʻ meuʻoengki toean beusa
sòë han ikōt hana lagèe — koeplah oelèe djih koesoela
meunan djikheun kaphé asèe — dikeuë djamèe [1]) baʻ raʻjat bha
hoekōm djibōh dalam nanggròe — laʻén bagòe tan ban njang ka
ban njang meuhet kaphé pindòe — ban galaʻ dròë si blanda

saré hasé ban njang meuhet — ma djipoeboeet ban njang hawa
aneuʻ dara doem njang djròh-djròh — djiʻoeròh oedalam koeta
han djitinggaj pi meung sabòh — dara beutòh njang gòt roepa
ʻòh trōih baʻ djih djimeugoendéʻ — djitaréʻ sòe njang
[na hawa
habéh teubòih inòng bajéʻ — han peue sidé boeet blanda

lintō barō teudoeeʻ keudròe — djéhhò binòe ka kaphé ba
ladoem meunan na njang meunòe — ʻòh tren lakòë djih djiteuka
éʻ oe roemòh boeka pintō — dara barō djidjaʻ mita
ka djitamòng lam kleumboe — djibeuradoe sadjan nisa
nibaʻ reunjeun djihat koepiah — djikeubah djibōh keu tanda [2])

---

[1]) Het kantoor- en politiepersoneel op Atjèh bestond vroeger hoofdzakelijk uit Minangkabauers (Westkusters) of (aneuʻ) djamèe

[2]) „Wanneer een Javaan van zijn werk thuiskomt, en aan de deur zijner woning de sloffen van een Europeaan vindt staan, dan blijft hij, eerbiedig gehurkt, buiten zitten, totdat de indringer weer te voorschijn komt, want die sloffen zijn het teeken eener tijdelijke inbezitneming van huis, hof en familie, waartegen alle protest vruchteloos is.” Aldus volgens Snouck Hurgronje's Verslag van 23 Mei 1892 een oude Atjèhsche schildering van Javaansche toestanden

435. De onheilige kafir's hebben overleg gepleegd: makkers laten zij goederen in pand nemen, zij zeggen hun te panden: sikin's, pieken, geweren, werplansen en sabels; dollars schaffen ze zooveel men wenscht; blij zijn ze die uit te leenen. Zij nemen alle goed, alle sikin-panjang's, donderbussen en snaphanen, sabels, hakmessen en verdere wapentuig.

440. Hebben ze alle wapens binnen, dan gaan ze speuren en halen naar zich toe het geld, àlles schrapen zij bij elkaar, zij brengen in het nauw en zoeken overal. Zijn er dan geen wapens meer in het land, dan is het de tijd dat ze de wetten gaan omzetten. Waar zijt gij allen, grooten en kleinen, ouden en jongen?! zij stellen de wet, de vervloekte kafir's; naar een nieuwe methode commandeeren zij:

445. „Allen hebt ge deel te nemen aan de werken van de kōmpeuni! weest niet ongehoorzaam aan den toean beusa! wie niet gehoorzaamt, ik klief hem ongemakkelijk het hoofd en spiets hem!" aldus zeggen de hondsche kafir's ten overstaan van Westkusters [1]) tot de menigte. De wet stellen zij in het land op àndere wijze, — niet zooals vroeger! naar het hun lust handelen de onheilige kafir's, naar het persoonlijk welbehagen van den Hollander.

450. Hebben zij verkregen wat zij wenschten, dan doen zij (ook verder) naar zij begeeren. Alle mooie jonge meisjes roepen zij op naar binnen de versterking; zij laten niet één over van de volwassen maagden die er aardig uitzien, en bij hen gekomen, kiezen zij hun bijzitten; zij nemen maar wie zij begeeren. Geheel bedorven worden de goede vrouwen. Zij kunnen geen onderzoek lijden, de handelingen der Hollanders.

455. De bruigom zit alleen! gindsheen hebben de kafir's de vrouw gebracht. De helft doet aldus; er zijn er ook die zóó doen: Zoodra de man naar beneden is gegaan, komen zij; ze klimmen naar het huis op, openen de deur: de bruid gaan zij zoeken en — zij zijn de klamboe binnengegaan, zij slapen met de vrouw! Bij de trap hingen ze hun hoed op: die deponeerden ze daar als een teeken. [2])

watèë ta`é` meuhat djitròm — ta`eu djiròm hansòë poebla
watèe beungèh oereueng lakòe — djipeutalòë poebleut mata
djipeuteupang gaki djaròë — djibōh beusòë tadjam mata
tadja` peugah boeët seupa i — ba` gōmpeuni tapeuhaba
pakri toean boeët sidadoe — peutrōih nabsoe djimeudina

aneu` dara habéh djidròb — peuroemòh gòb habéh djiwa
oereuéng nanggròe habéh reuntet — pakri njang gòt niba` gata
seu`ōt kaphé djaweueb djibri — djipeugah kri sigra-sigra
hoekōm kamòe ba` gōmpeuni — taleungò haj doem peutoea
doemna nanggròe njang ka meutoeéng — moebōh boeloeëng
[bagi doea
njang areuta di blang di gampōng — sabé boeloeeng ngòn
[ampoenja
beukit mòng meunan bagi — di soewami sabòh djeumba
bah siteungòh keu sidadoe — bè` tjeumoeroe doemna gata
ba` gōmpeuni njankeu lakoe — gata teungkoe bè` meuda`wa
bagi gata tadòm malam — oeròe toean keu aseuka

kaphé asèë biè` gōnteulé — djipanggé aneu` peutoea
doem peuroemòh oelèëbalang — njang meusoebang mantòng
[moeda
ba` lakòë meunòë djibilang — lōn ka datang padoem lama
deungòn gata lōn meung sabat — niba` teumpat nanggròë gata
tameudoeë`-doee` sinòe sapat — meutjawarat peuë keureudja
proemòh gata oereuëng binòë — hantòm keunòë na geuteuka
tjoeba joeë dja` meung si`oeròë — manjòh kamòe kalòn roepa
oelèebalang teuma piké — éseutri ba` lōn djijoee ba
njeum hana gòt meung han tabri — gōmpeuni keumeung
[eu roepa
teuma geuwòë oelèebalang — geuriwang oeroemòh tangga
geujoeë peugòt sabòh idang — gata datang ba` beulanda
gata djinòe dja` ta`ilé — ba` gōnteulé dalam koeta
seupaja na mangat djitoeri — djan ta`ilé singòh loesa
oereuëng binòe pi that gala` — meung tajoee dja` hanpeue
[taba
geumè ngòn idang ladjoe geudja` — hingga sampa` dalam
[koeta

460 Gaat ge naar boven, — wel vast dat zij u trappen! ge ziet hen dan gooien, dat het zoo'n aard heeft! wordt de echtgenoot vertoornd, dan binden zij hem en spalken hem de oogen open, zij spalken armen en beenen kruisgewijs, en gebruiken scherpe ijzers. (Gesteld) ge gaat melden de gedragingen van de soldaten: aan de kŏmpeuni rapporteert ge die. „Hoe is het toean, de soldaten voldoen maar aan hun lusten en plegen ontucht!

465. alle jonge maagden vatten zij op, alle getrouwde vrouwen pakken ze beet, de bevolking wordt geheel overweldigd! hoe is uw welmeenen terzake?" dan antwoordt de kafir, vlot betoogend: „De wetten van ons bij de kŏmpeuni, luistert (hoe die zijn) o peutoea's! In alle landen die wij verwieven hebben wij een tweedeeling ingesteld:

470. alle goed op het veld en in de dorpen wordt gelijk opgedeeld met den bezitter. Waar het betreft vrouwen is aldus de verdeeling: voor den echtgenoot is één deel, de andere helft zij voor de soldaten Gijlieden moet niet jaloersch zijn! bij de kŏmpeuni is dàt zoo de gang van zaken. Gij teungkoe's moet daar geen aanmerking op maken! jelui brengt den nacht met haar door, maar overdag heeren zijn ze voor de soldaten."

475. De hondsche kafir, merk „controleur", roept op de vrouwen van aanzien, de vrouwen van de oeléébalang's, haar die soebang's in de ooren dragen omdat zij nog jong zijn. Tot den echtgenoot zegt hij aldus: „Ik, geruimen tijd geleden hier gekomen, wilde met u vriendschap sluiten. In uw land wonen wij hier bij elkaar en bespreken wat werk er is.

480. Uw vrouw is nog nooit hier gekomen. Toe, stuur haar een enkel dagje, ik verlang zeer haar te zien!" De oeléébalang denkt: „Mijn vrouw zegt hij mij te brengen, ik geloof dat het niet geraden is om dat niet toe te staan. Kŏmpeuni wil haar zien!" De oeléébalang gaat dan naar huis,

485. laat een stel gerechten klaar maken (en zegt dan): „Je moet komen bij den Blanda, begeef je nu op weg naar den controleur binnen de versterking, opdat hij je leere kennen; de tijd dat je gaan moet, is morgen of overmorgen." De vrouw is dan zeer verheugd! als men haar zegt uit te gaan, is er verder geen aanmoediging meer noodig! Zij pakt op de gerechten en begeeft zich op weg, tot zij aankomt in de versterking.

ban saré trõih oeba' toean — peudjamoean ban sikada
djibri ranoeb ngòn makanan — siklian bie' meusaka
doemna peunadjõh habéh djibõt — bie meusalõb deungòn goela
'òh saré lheueh peudjamoean — pinah idangan djidjõ' boenga
doedòe teuma lheueh nba' njan — siklian djijoee gisa
djibri salén meuih keurawang — boenga karang le hareuga
'òh lheueh djibri boengòng djaròe — djikheun meunòe oeba' nisa
beule gaséh wahé adòe — saweuë kamòë singòh loesa
inòng djiwòë ladjoe leugat — dji'euntat 'òh pintõ koeta
na kada siseun djeumeu at — lòm djiseutèt djijoeë teuka

oereuëng binòe lòm dji'ilé — ba' gõnteulé dalam koeta
boengòng djaròe pi lòm djibri — djijoee teuka teuma loesa
loesa teuma lòm djiriwang — oelèebalang han lé haba
han é' tatham lé talarang — goerangsang inòng geumoewa
kaphé teuma djikheun meunòe — ba' inòng njòe barõ teuka

padoemna tréb lõn ka keunòe — ba' nanggròë njòe gampõng gata
keu'oelõn hana tagaséh — njeum-njeum djajéh kamòè teuka
djakalèe na njan tagaséh — beutapatéh ban lõn kata
dja' tatamòng lam kleumboe — dja' beuradoe sikléb mata
meunan oelõnteu meunabsoe — lõn rindoe gala' keu gata
ban djileungò oereueng inòng — djitamòng djitala' hawa
hanpeuë sidé' hanpeuë tanjòng — akaj mòng meung na sòë ba
di kaphé pi tamòng ladjoe — lam kleumboe sapat doea
dji'éh sadjan djibeuradoe — djipeulakoe ban njang hawa
saré hasé ban njang kheunda' — ma djitoela' djijoee gisa

singòh beungòh lòm djijoeë dja' — inòng gala' lòm djiteuka
meunan-meunan geunab oeròë — djidja' djiwòë dalam koeta
beukit djitham oelé lakòe — salah doedòë ba' beulanda
djikheun hoekõm kòn ba' agam — pakòn tatham oelé gata
njòe sabòh treu' pi meuseuké — hoekõm kaphé biè' beulanda

490. Aangekomen bij „toewan", is er een passend onthaal. Hij geeft sirih en eterij en allerlei soort zoetigheden; alle mogelijke lekkernijen discht hij op, van die dingen met suiker er om heen Is het onthaal afgeloopen, dan worden de spijzen weggeruimd en biedt hij bloemen aan. Daarna zegt hij allen naar huis terug te keeren.

495. Hij geeft kleeren met geslagen goud, en bloemtuilen van hooge waarde. Nadat hij die handgiften heeft geschonken, zegt hij aldus tot de vrouw: „Er zij veel liefde o zusje, zoek ons eens op, morgen of overmorgen!" De vrouw keert dan fluks huiswaarts. Hij begeleidt haar tot aan de poort van het fort. Omstreeks een week later komt hij er weer op terug, en zegt hij te komen.

500. De vrouw gaat weer naar den controleur in de koeta. Wéér geeft hij geschenken, en dan zegt hij te komen òvermorgen. En overmorgen keert ze dan nogmaals terug; den oelèëbalang wordt daarvan niets meer gezegd, zij is niet meer tegen te houden of te verbieden, onstuimig drijft het de vrouw naar de omhelzing. De kafir zegt dan tot de vrouw, direct na aankomst:

505. „Hoe lang woon ik nu al hier in dit land en in uw dorp; maar mij wedervaart geen liefde, het is of ik word geringschat wáár ik kom. Als gij wat van mij houdt, wil dan doen wat ik zeg: ga de klamboe binnen, ga even slapen, zóó zou ik het graag hebben, ik ben zoo verlangend in mijn smachten naar u!"

510. Nauw heeft de vrouw dat gehoord, of ze gaat er binnen en viert bot haar lusten, zonder iets te onderzoeken of te vragen. Zoo is de aard van de vrouw als er iemand is die haar verleidt. De kafir schiet eveneens vlug naar binnen, en zoo zijn zij achter de klamboe met hun beiden bijeen. Zij leggen zich te slapen en gaan te werk naar hun lusten. Verkregen hebbend wat hij wenschte, stuurt hij haar weg, zeggende, naar huis te gaan.

515. Ook weer den volgenden morgen zegt hij haar te komen; de vrouw is blij en komt nòg eens; en zoo gaat het maar àl door, zij loopt in en uit in de koeta, en als haar man haar verbiedt, heeft hij achteraf misdaan naar de opvatting van den Hollander. Die zegt: „Te richten staat niet aan den man! wat deed jij haar te verbieden?" Hier is nòg een stukje over het bezwarende van de wetgeving der ongeloovigen, merk „blanda":

toedjōh oeròë keureudjaʿan — siʿoeròe njan boeet keu radja
bōh boeet oeròë bōh boeët malam — bahkeu njan sabòh keu [radja
meunan hoekōm djibōh padan — inòng agam keutji beusa
toeha moeda bōh aneuʿ miet — oereuëng sakét meung éʿ djiba
oelèëbalang pi djijoeë boeët — beuthat pòtjoet roemòh raja
habéh bandoem djipeusanteut — beuthat pòtjoet ngòn si laba
namiët ngòn pò han meuri lé — boeët si kaphé djipeurata [1]
han lé keutjhiʿ imeum nanggròë — wazi meuntròë djipeutoeka
si meutjandoe njang meugriët — djih sakét han djibri bawa
gòbnjan koereuëng baʿ meuhisaʿ — han geutoepat-toehò mita

oereuëng boengka pi poeëh han ban — beuthat djalan [pandaʿ safra
meung hana paih lòm djitawan — lòm djitjòʿ njan ngòn areuta
beuthat beurab tadjaʿ siʿat — sabòh saʿat njan oepama
beuthat meugriët boeet teudhab-dhab — beuthat arat na [keureudja
meung hana paih han djeuët tadjaʿ — meuhat sangkaʿ han [djeuët safra
han trōih nabsoe ban takheundaʿ — meutheun tapaʿ boebé [seuma [2]
hoekōm gadòh adat reulè — agama tan lé boebé seuma
tjit meutamah le that djahé — ʿòh trōih kaphé biëʿ blanda
njankeu hoekōm si laʿnatoelah — haj meutoeah kòn [peureuboela
tjit meuhat na ban lōn peugah — kòn beurakah lōn meulaba

han tapatéh djaʿ eu keudròë — boengka djinòë nanggròë djawa
meusé padang deungòn dili — lòm peutawi nanggròë djawa
hoekōm tjaraʿ tan djipakòë — djeuëb-djeuëb nanggròë [doeeʿ beulanda
doeëʿ keu djalang oereuëng binòë — njang na lakòë djimeudina
beuthat lakòë thèë djimeumoekah – han djeuët teugah boeët tjilaka

[1]) „De Atjèhers zeggen vaak de Kōmpeuni scheert allen over eene kam, maakt het lage hoog en het hooge laag". aldus Snouck Hurgronje in zijn politieke openbaring van 23 Mei 1892.

[2]) „Zij" — Kōmpeuni — „bemoeilijkt het verkeer, doordat hare politie van vreemdelingen allerlei briefjes en passen eischt en hunne vrijheid van beweging belemmert" hoorde Snouck Hurgronje klagen in 1891.

520. Van zeven dagen arbeids dient één dag gewerkt te worden voor den vorst, zoo dag als nacht; één zoo een werkdag zij voor den vorst! Dusdanige wetten denken zij uit: vrouwen en mannen, klein en groot, oud en jong, zelfs kleine kinderen en zieken, — wanneer ze sterk genoeg zijn, laten zij ze uitkomen; oelèebalang's laten zij werken, tot zelfs pòtjoet uit het groote huis!

525. allen scheren zij over één kam: wie pòtjoet is, wie Si Laba, wie slaaf, wie heer, — het is niet meer te zien, de kafir nivelleert alles! [1]) keutjhi' en imeum gelden niet meer, wazi's en mantri's halen zij dooreen. De opiumschuiver komt in het gedrang: hij wordt ziek, omdat ze niet toestaan dat hem (opium) bezorgd wordt; hij komt te kort bij het schuiven, en weet niet waar hij het zoeken moet.

530. Lieden die op reis willen, krijgen ook rijkelijk hun bekomst. Al is het maar een kleine reis, zoo ze geen pas hebben worden ze weer gearresteerd, en ze pakken hen op mèt hun goed, al gaat men maar vlak bij en voor een oogenblik, een kwartier ver bijvoorbeeld, al zit men in moeilijkheden door werk waar haast bij is, al spant het nog zoo met het werk, — hebt ge geen pas, dan moogt ge niet gaan, ze weigeren het stellig, ge moogt niet op reis,

535. ge krijgt niet gedaan wat ge wenscht, tegengehouden worden voetstappen ter grootte van een schurftdiertje. [2]) De goddelijke wet verzwindt, de adat vervalt, godsdienst resteert er geen aasje. Wat echter zéér toenam, dat is grove onwetendheid, sinds kwamen de kafirs van de soort „blanda". Zoo is het bestel van de door Allah gevloekten, gezegenden, het is geen overdrijving, het is heusch juist als ik zeg, ik snijd niet op en neem geen winst.

540. Gelooft ge het niet, gaat dan zelf zien, vertrekt heden naar Java. Zoo te Padang en in Deli als ook te Batavia op Java wordt de goddelijke wet niet gehuldigd. In eenig land waar de Blanda's verblijven leven als hoeren de vrouwen; zij die mannen hebben plegen ontucht; en al weten de mannen, dat zij overspelig zijn, het onzalig bedrijf mogen zij niet verbieden.

meunan hoekōm si laˁnatoelah — djheut that leupaïh boeët
[beulanda
han djitakōt adeuëb alah — bit that sōsah taˁeu roepa
meunankeu doem taˁeu lahé — baˁ doeëˁ kaphé nanggròë
[djawa
agama éseulam tòë hana lé — hoekōm kaphé njang
[beureuganda [1])
dilèë boenòe ka lōn peugah — lam keureutaih ka lōn hanta
boekòn teungkoe lōn beurakah — tan boebé drah lōn meulaba
meunan hoekōm baˁ gōmpeuni — hoekōm kaphé bieˁ beulanda
talindōng lōn haj ja rabi — nibaˁ kaphé hoekōm hamba
tapadòˁ lōn nibaˁ meunan — bèˁ rōh tjèëtan tipèë daja
tatoendjòˁ lōn ateueh djalan — keurilaˁan gata geuma

tabri beurōh ateuëh taˁat — lōn ibadat njan keu gata
bèˁ tabri rōh djalan sisat — bèˁ tabri rab njang tjilaka
tabri khaléh niët lam badan — bèˁ tabri njan teuka ria
tabri lōn poeboeët keubadjikan — siklian njang tageuma
tabri reudjang oelōn tèëbat — nibaˁ maˁsiét darōhaka

tabri keu lōn di akhirat — djalan teupat lam tjeuroega
lòmpi teuma keu lōn tabri — keu prang sabi baˁ lōn geuma
tabri koeat ngòn beurani — lòm beutabri niët boe beuna
tabri soenggōh baˁ poeprangan — ateueh djalan soerōh gata
baˁ prang sabi bèˁ poetōsan —samataran mantòng njawa

la ilaha illa 'llah — liké alah bèˁ na reuda
moehammad rasoeloe'llah — doea kalimah that meulia
amabaˁdō taleungò kri — prang sabi oelōn peugisa
keu boeët kaphé ka tatoekri — ka lheuëh halé lōn peunjata
taprang kaphé sabiloelah — soerōh alah takeureudja

[1]) „Verder is in de Atjèhsche populaire meening van eene kafirheerschappij onafscheidelijk het streven der kafir's om den Islam af te schaffen, en de meest gematigde opinie was deze, dat de kōmpeuni althans de Javanen en Maleiers feitelijk dwingt, veel van hun godsdienst te verzaken" — Aldus bevond Snouck Hurgronje in 1891. Zie ook „De Atjèhers", Deel I, p. 14.

545. Aldus het bestel van de door Allah gevloekten, méér dan slecht zijn de inzettingen der Hollanders. Zij vreezen niet de straffen Gods, waarlijk zeer zorgelijk is wat men ziet. Aldus is al wat men publiekelijk aanschouwt, waar de kafir's wonen op Java; de godsdienst van den Islam is er bijna weg, maar de inzettingen van de ongeloovigen tieren welig [1]) Vroeger en zoo juist heb ik het bekend gesteld, op papier heb ik het neergelegd,

550. ik snijd heusch niet op, niet zooveel als een korreltje neem ik winst. Zoo is het bestel bij de kömpeuni, het beheer van de kafir's van de soort „blanda". Bewaar mij ervoor Heer dat de kafir's mij zouden gezeggen, beschut mij voor zoo iets, laat het er niet toe komen dat de duivels mij verstrikken, wijs mij voort langs den weg, het moge u behagen dat mij zulks worde toegestaan,

555. geef dat ik gehoorzaam worde, dat mijn dienst zij u gewijd, laat ik niet komen te dwalen, doe mij niet geraken in de nabuurtschap van wat onheilig is, laten zuiver zijn mijn innerlijke bedoelingen, mogen die niet door verwatenheid worden aangetast, geef dat ik betracht alle deugden die u welgevallig zijn, geef dat ik mij spoedig bekeere van de ondeugd der ongehoorzaamheid,

560. sta toe dat ik in het hiernamaals regelrecht ga het paradijs binnen, daarenboven — wil mij begenadigen, dat ik vreugde vind in den heiligen oorlog; maak mij sterk en dapper en wil geven dat mijn bedoelen vast sta, geef dat ik ernst maak met den oorlog langs den weg van uw bevel; van den heiligen oorlog late ik niet af, zoolang ik nog leven heb!

565. Er is geen god dan Allah! laat het melden van Allah's lof nooit stagneeren. Mohammed is de gezant van Allah! aldus de twee zeer edele formules. Vervolg. Wilt luisteren hoe ik op den heiligen oorlog terugkom. Van de werken van de kafir's weet ge nu alles af, ik heb die bereids belicht. Bestrijdt de ongeloovigen langs den weg Gods; Allah's bevelen, voert die uit.

boenòe pi ka oelõn peugah — dalam koerah njang peutama
lheuëh njan tipèë tjèëtan badjeuëng — djitheun oereuëng
[dalam dõnja
prang kaphé teuma lõn bileueng — djipeukéngkeuëng asòë
[dõnja
djinòë teuma ka lõn oelang — ba' haba prang nan sabila
keuleubèhan oereuëng moeprang — meuriwang meusé peutama
lõn bõh diteungòh tjèëtan tipèë — mangat geuthèë sòe peutjaja
lheuëh njan teuma lõn peuteuntèe — prangòe asèë biëˁ
[beulanda
dilikõt njan njòe haba prang — ka djeuët meuseulang
[njeum-njeum doea
tamsé oereueng meu'oee di blang — lòm di ladang poega lada
sangkira hana djeuët padé — ka na di glé lampõih lada
han di awaj na di akhé — leumòh até doemna gata
keuleubèhan prang tjit lõn peugah — meusé õlah njang
[peutama
la én pi na le meutamah — lõn peugah hadih sòjdina
oelõnteu toeëng dalam kitab — nan nasihat mòseulimina
lõn teureudjeumah keu hikajat — atjèh meuhat lõn bõh basa

mangat djitoepeue lé si doengèë — tan èleumèë meusé hamba
mangat djitoepeuë prang peureulèë — mangat djithèë njang
[sibeuna
masa dilèë oelõn kasat — peugòt hikajat keu sèedara
keu oereuëng awam oelõn hitab — lòm keu nasihat njang
[tém geuma
keunan lõn bri hikajat njòë — lòm adòe keu oereuëng loepa
kòn keu teungkoe goerèë kamòë — ka na baˁ dròë dalam dada
han mèë tabõh ië dalam mòn — ka meutamòn teubiët mata
lòm sabòh treuˁ han gòt bangòn — sang teumòn peunamiët
[sòjda
meusé la'õt njan tasiboe — meusé garoe tabõh boenga
meusé aneu' peuroenòë koe — han gòt lakoe djheut that basa

570. Zooeven heb ik dat reeds gezegd in het eerste boek. Volgden: de listen der booze satan's, hoe zij tegenhielden de menschen in de wereld. Den oorlog tegen de kafir's heb ik daarop behandeld, en hoe dezen in verwarring brengen de menschheid. Nu dan ben ik teruggekomen op het verhaal nopens den heiligen oorlog. De superioriteit van de strijders was daarin als de inleiding.

575. Ik plaatste in het midden de verstrikkingen door de satan's, opdat het weten zouden wie gelooven. Daarop bepaalde ik de geaardheid van de honden van het ras „blanda". Daarna kwam dit: het oorlogsverhaal; dit is te splitsen als in tweeën. Het is als met lieden die hun sawah bewerken, en bovendien op de ladang peperplanten: gesteld dat niet slaagt de rijst, dan is er in de bergen nog de pepertuin;

580. mankeert het bij het begin, dan is het er aan het eind. Mogen week zijn uw aller harten! De verhevenheid van den oorlog noemde ik natuurlijk als nummer één. Overigens is er veel bijgekomen. Zoo noemde ik de tradities van onzen meester, door mij aangetroffen in het boek, getiteld „Leering voor onze rechtgeloovigen". Ik vertolkte ze tot een hikajat, en ik bezigde bepaaldelijk de Atjèhsche taal,

585. opdat de domme het zou verstaan, hij die geen wetenschap heeft, — als ik! opdat hij wete dat te vechten plicht is, opdat hij kenne de waarheid. Indertijd zette ik mij ertoe, te maken deze hikajat voor mijn broeders. Leeken spreek ik toe. Voorts diene zij tot leering van wie er genoegen in vinden, voor dezulken bestemde ik deze hikajat, en ook broeders voor hen die vergaten,

590. doch niet voor u teungkoe, onzen leeraar! Gij hebt in u zèlf reeds zulke wetenschap, en absurd ware het, water te doen in de put! dit is daar reeds verzameld, en aderen nemen daaruit hun oorsprong! en dan nog: het zou ook niet staan, het ware als knechtte de slaaf zijn heer, als besprenkelde men de zee met water, als parfumeerde men reukhout met bloemen, als wees het kind zijn vader terecht. Het zou niet staan, het zou getuigen van zéér slechte manieren!

di lōn teungkoe meung lōn peugah — baˁ alah lōn takōt dèèsa
keureuna hadih rasoelōlah — na geupeugah lé oelama
man katama ʿilman aldjamahoeʾllâhoe bilidjâmin min al-nâri
barangsòë sòm èleumèè pòteu alah — keukang lam babah
[meusé goeda
neuböh keukang oelé alah — apoej mirah toetōng raja
njankeu sabab oelōn peugòt — beutaseutòt prang beulanda

ban lōn peugah beutapoeboeët — haj teungkoe tjoet nakeu pahla
teudoeeˁ ʿòh nòë njòë sigeutoe — amabaˁdoe keumoediˁin
[doedòë
taprang kaphé doem haj teungkoe — tadjaˁ ladjoe bèˁ tréb
[doedòë
tatinggaj prang dèesa gata — haj sèèdara adoeën adòë
beutapiké bèˁ taloepa — keunòng bala pagé doedòë
wahé moeˁmin njang meuˁiman — ingat peureuman pò
[geutanjòë
meung han tapatéh hadih peureuman — binasaˁan doem
[sibagòë
beutaˁingat wadjib meutjéh — prang kaphé paléh bèˁ ngòn
[ria njòë
ajat lōn bōh ka dioeloe — hanpeuë teungkoe lōn bōh sinòë
areuta ngòn dròë keu prang sabi — njan beutabri tapeudjaròë
meunan soerōh pò koe rabi — napakah tabri baˁ boeët
[prang njòë
adeuëb geutanjòe tatinggaj prang — ʿòh tapoelang pagé doedòë
beutaˁingat haj tjoet abang — séˁsa geupoelang hana bagòë
illâ tanfiroe joeʿazziboekoem — ingat kawōm kalam meunòë
geuséˁsa oereuëng njang han moeprang — toetōng badan
[peudéh asòë

deungòn kaphé moeprang gata — beurata alat di djaròë
na sangkira hana kèëwasa — ngòn blandja tapeudjaròë
meusé peureuman pò halarat — beutaˁingat wahé adòë
(*Koeran VIII: 62a*) — maˁna moephōm teuma meunòë
wahé moeˁmin alat beuhasé — ngòn prang kaphé sitrèë gata

595. Ik, teungkoe, zoo ik spreek, is dat, omdat ik tegenover God vrees te zondigen, want de traditie van den godsgezant, zegt de oelama, luidt: *„Wie wetenschap verbergt, zal door God voorzien worden van een teugel van vuur.”* Alwie verbergt wetenschap van onzen Heer Allah, — een bit in den mond zal hij krijgen als een paard, aangelegd zal hem worden door Allah een bit van rood vuur, gloeiend heet. Dat is de reden dat ik dichtte, opdat ge zoudt meedoen in den oorlog tegen de Hollanders.

600. Wilt handelen naar ik zeg, teungkoe tjoet, er staat hemelloon op. Laten we het hierbij. Vervolgens: Bestrijdt de kafir's o teungkoe's, gaat meteen, doet het niet láter. Blijft ge weg uit den slag, dan handelt ge zondig. Wilt bedenken en vergeet het niet: onheil zal u treffen den dag des oordeels later!

605. Geloovigen die in God vertrouwt, denkt aan het woord onzes Heeren! Gelooft ge niet in traditie en Woord, — ge zult schade lijden in alles! Bedenkt, de verplichting is speciaal, den strijd tegen de ellendige kafir's voert dien niet met oogendienarij! De Ḳoeranverzen heb ik boven al gegeven, hier teungkoe plaats ik er geen. Goed en bloed aan den heiligen oorlog, wilt ze dáár aan geven!

610. aldus het bevel van mijn heer, mijn meester, schenkt onderhoudsgelden voor den arbeid van dezen oorlog! Gefolterd zullen wij worden, zoo wij wegblijven uit den strijd, wanneer wij thuiskomen later op den oordeelsdag. Moogt ge eraan denken tjoet abang, de straffen die men oplegt zijn zonder voorbeeld. *„Indien gij niet helpt zal Hij u straffen!”* onthoudt menschen die woorden. God straft hen die niet oorlogen; hun lichaam zal branden, pijnen zal het vleesch.

615. Met de kafir's vechten moet ge, neemt als één man de wapenen ter hand. Zijt ge evenwel niet valide, betaalt dan uw bijdragen, naar het woord van Zijn Goddelijke Majesteit. Moogt ge het onthouden: *„Vereent uw pogingen, verzamelt uw paarden, opdat ge schrik brengt in de zielen van Gods vijanden, van die van U en van vijanden die gij niet kent. God kent hen!”* Den zin begrijpe men aldus: O geloovigen, brengt in gereedheid de wapenen voor den oorlog tegen de kafir's, uw vijanden,

boebé kada na kèewasa — tapeusigra baranggasòë
mita alat doem beurata — haj sèëdara adoeèn adòë
peudeuëng seundjata doem njang koeat — goeda taʿikat
[doem njang ragòe
sitrèe alah na djitakōt — na djisoerōt kaphé pindòë
alat tamita ngòn tamoeprang — wahé abang geunab oeròe
njawòng toebōh bèʿ tasajang — blandja prang tapeudjaròe
beutaʿingat haj oereuëng moeʿmin — beuthat jakin oebaʿ
[boeet njòe
ingat soerōh raboelalamin — djimeunan din agamateu njòë
sipreuti ban peureuman toehan — ngò haj abang oelōn
[kheun pròe
(*Koeran IX : 39*) — tjoeba poephōm wahé adòe
meung han tamoeprang gata bandoem — laʿén kawōm
[neubōh gantòe
baranggasòë toehan soerōh — neujoeë pòh moesōh kaphé
[pindòë
mèë keu meunan haj teungkoe bōh — bahlé neubōh laʿén
[gantòë
teuma gata keupeuë goena — hana seutia teudoeëʿ keudròë
oeròë pagé keunòng séʿsa — meungnjò gata njan taʿiëm dròë
pakri njang djeuët taʿiëm sabé — sang han maté doem
[geutanjòë
tatakōt that njan keu maté — njeum hana lé nèʿmat meunòë
meungnjò tathèë gòt tjeuroega — maʿsiët gata keupeuë sinòë
meungnjò moesōhteu beulanda — moeprang sigra geunab oeròe
le that pahla prang ngòn kaphé — haj bòh até tangò djinòë

sadoem ngòn anòe di pasi — toehan bri pahla pagé doedòë
njòë lòm tangò wahé éseulam — beuna tapham pahla prang
[njòë
jōh geupeudjeuët nabi adam — hingga toean kiamat nanggròë
taʿibadat doemna gata — bèʿ na reuda malam oeròë
habéh meuhimpōn pahla gata — keu sòë njang na djaʿ
[prang kaphé njòë

620. naar de mate van uw vermogen. Een ieder bespoedige dat! Zoekt gereedschap, gij allen broeders, stevige zwaarden en wapens, en tuigt op deugdelijk gedresseerde paarden, opdat Godes vijanden zullen vreezen, opdat zij terugtrekken, de onheilige kafir's. Zoekt tuig om mee te oorlogen broeders, allen dag!

625. De ziel uws lichaams, spaar die niet, draag af uw oorlogsbijdrage! Denkt eraan geloovigen, weest wel zeer toegewijd aan dezen arbeid, weest gedachtig het bevel van den Heer aller werelden! Hij heet „din", deze onze godsdienst! Zooals luidt het Godswoord, luistert broeders, ik zal het u zeggen: „*Hij zal stellen in uw plaats een ander volk!*" poogt dat te begrijpen broeders!

630. Zoo gijlieden niet wilt vechten, zal God een ander volk stellen in uw plaats. Aan een ieder gelastte God te dooden de vijanden, de ellendige kafir's. Zou het dan passen teungkoe's, te zeggen: welaan, God stelle een ander ter vervanging?! Tot wat nut waart gij dan, ontrouw en achterblijvend? Op den oordeelsdag wordt gij gestraft, zoo ge u afzijdig blijft houden!

635. Hoe kunt ge maar steeds werkeloos blijven, als moesten wij allen niet sterven! Ge vreest zeer voor den dood, meenend dat er niet meer zullen zijn genietingen als van nu? Als ge eens wist hoe goed het is in het paradijs, gij ongehoorzamen, wat doet ge hier? Wat betreft uw vijanden de Hollanders, bestrijdt hen snel en allen dag. Zeer veel bedraagt de belooning voor de bestrijding van de kafir's:

640. evenveel als er zand ligt aan het strand, zooveel hemelloon geeft de Heer op den oordeelsdag later! Hoort dit nog Islamieten, opdat ge moogt begrijpen, hoedanig de goddelijke belooning is voor dezen strijd, vanaf dat de profeet Adam werd geschapen, totdat, heeren, de wereld zal vergaan. Vervult den eeredienst gij allen, zonder poozen, nacht en dag, en in hooge mate zult gij zamelen hemelloon, die gaat bestrijden de kafir's nu!

meuhimpōn pahla keu oereueng moeprang — wahé abang [bè' that lalòe
beutapoeboeet pagi peutang — bè na reunggang meung [malam oeròë
beu na tadja peutang pagi — sòe prang kaphé geunab oeròe
le that pahla toehan neubri — hadih nabi njang areutòe
si'ōn boelèë gata loerōh — han é' sòë bōh joem meukatòe

njandoem pahla haj teungkoe bōh — gòt ba' soenggōh [poeboeet prang njòe
prang njòe haj pò beuna saheh — hana ròt wèh wahé adòe
hadih nabi oelōn peusahèh — hana ròt wèh wahé adòë
hadih nabi lōn peusarèh — djinòë taprèh oelōn kheun pròe
deungòn kaphé talawan prang — toeëng meuneunang pagé [doedòë
sòe njang kadam oereuéng moeprang — pahla geupoelang [le han bagòë
doeablaih dròe geubri kadam — haj abang laba meukatòe
lòmpi loerōh doemna dèesa — meusé ban na aneu' boenòe
meusé aneu' njang barō na — dèësa hana niba' asòë
la ilaha ilalah — seumbah alah malam oeròë

njòë lòm tangò hadih nabi — ma'na lōn bri mantòng sinòë
sòë ikat goeda lihié — djipeuhasé alat prang njòë
le that pahla na djidapat — di akhirat ngòn disinòë
di dōnja rampasan le that — di akhirat tjeuroega doedòë
njòë lòm hadih oelōn njata — lapaj ma na na disinòë

idzâ kabasôekoem farmauhoem bi'l-noebli wasoellôe'l-soejôefa — ma'na meu'arōih tangò djinòë
adat djipeurab oeba' gata — kaphé teuka ba' geutanjòë
wadjib talawan doemteu rata — phōn taloeta deungòn djaròë
tapeusinampang deungòn beudé — ateuèh kaphé doemteu[1]) [adjòë
boesoe bleut ngòn ali-ali — taròm kaphé doem sinaròë

---

1) Er staat دوم تاجي Bedoeld adòe' achi'

645. verzamelen zal zich het hemelloon voor de strijders! O broeders, gaat niet zoo op (in wat is van deze wereld), doe het (oorlogs)werk te ochtend en te avond, zonder te poozen, nacht noch dag! moogt ge gaan te avond en te ochtend! Wie strijden tegen de kafir's dag aan dag, hun schenkt God veel loon. De traditie van den profeet licht dat toe: Een haartje dat ge erbij inschiet, daarvan zou niemand den hoogen prijs kunnen betalen (dien God er naar verhouding voor geeft).

650. Zóó groot is de belooning, teungkoe's! ge moest maar deugdelijk voeren dezen oorlog! Deze oorlog, heeren, is waarlijk echt, er is geen weg om er aan te ontkomen, de traditie heb ik er op nagezien, — er is geen uitweg broeders! De overlevering van den profeet heb ik verduidelijkt: wacht nu, dan zal ik verder vertellen. Wanneer wij den oorlog tegen de kafir's aanvaarden, krijgen wij ten slotte de overwinning.

655. Wie dient de strijders, bijzonder groot goddelijk loon zal hem worden geschonken: twaalf dienaren worden hem toegewezen, broeders, de winst beloopt kati's! bovendien worden uitgewischt alle zonden, als ware men zoo juist geboren; als van een kind dat zoo pas ter wereld kwam, zoo zondeloos is het vleesch. „Er is geen God dan Allah!" zoo huldig ik Allah nacht en dag.

660. Hoor ook dit nog uit de traditie van den profeet: den zin ervan geef ik slechts hier: Wie optuigt een paard, dat hij bestemt tot dezen oorlog, zeer veel loon gewordt hem, zoo in het toekomstige als hier: in deze wereld zeer veel buit, en in het hiernamaals later het paradijs. Hier is nòg een overlevering die ik verduidelijk; tekst en vertaling zijn hier:

665. „*Als zij u overvallen, werpt hen dan met pijlen en trekt de zwaarden!*" Hoort nu de passende vertaling: Indien zij u benaderen, de kafir's komende bij ons, zijt gij allen verplicht hen te weerstaan. Vecht eerst met de handen; schiet met geweren op de kafir's gij allen vorsten (?), bestookt met spanboog en slingersteen al die ongeloovigen!

tasoeët peudeueng adòë sampèë — tapòh sitrèë tapeukandòë
habéh leumbéng ka tòë sitrèë — peudeuëng ka mèë tasoeët djinòë
meunan soerōh niba' nabi — njòë lòm dali hadih djinòë
man ramâ bisahmin fî sabîl i'llâhi fahoewa lahoe'adloe miḥrabin
sòë ròm kaphé lam prang sabi — toehan neubri pahla doedòë
tapoemadika sabòh abdi — pahla sabé ngòn djéh ngòn njòë

meunan riwajat sabòh rawi — meunòë lagi sabòh bagòë
sòë ròm kaphé didalam prang — toehan poelang tjeuroega
[doedòë
keunòng sitrèe atawa han — pahla sabé njan meusé boenòë
namièt moe'min madika'an — meunan sabé njan pahla
[ngòn njòë
si madika njan teubōsan — nòraka han keunòng asòë
toebōh namiet ngòn teubōih gata — ba' nòraka tateubōih dròe
meusé nabi neumeusabda — haj sèëdara leungò djinòe
man a'taka rakabatan moesliman kâna fidâ'oe koelli
'adwan minhoe 'adwoen min nâri djahannoem — ma'na
[tapham koe'areutòe
sòë peureudika njang meu'iman — leupaih gòbnjan ka teugantòe
djeuëb anggèëta niba' badan — madika'an doem sinaròë
innaʼllâhoe lajoedahiloe biʼl-sahâmi ʼl-waḥid thalâthata
koeṣoerin fîʼl-djannati — hadih nabi lōn areutòë
sigò boesoe taròm sitrèe — tatamòng lhèë dròë geutanjòë
toehan bri tjeuroega teuntèë — tamòng ban lhèë dja'
[moepeudòe
njang phōn oereuëng bri areuta — njang bitjara teuma sidròë
njang sidròë treu' njang geulahwa — ban tiga geutamòng
[keudròë
njòë lòm tangò haj sèëdara — sabda sòjdina nabi geutanjòë
koelloe sjai in julhôe bihi ibn adam bâṭiloen illâ thalâthu
ramjatoen 'an kausihi wata'dîboe farasihi wa moelâ'abatoe ahlihi
fainnahoen min al-ḥakki
djeuëb-djeuëb meuneu'èn aneu' adam — moepiasan dalam
[nanggròë
bandoem bateuë sikeulian — maléngkan lhèe peuë njang sah djinòë
lhèë meuneu'èn njang na soenat — haj sabat taleungò djinòë
peutama phōn ròm beuteupat — tapoemeuhat seunang djaròë

670. trekt uw zwaarden, broeders en verwanten, houw in op de vijanden en verdubbel ze (door ze te splijten). Hebben de werplansen dienst gedaan en is de vijand vlak bij, dan is het goed dat ge uw zwaarden trekt. Aldus gelastte het de profeet. Hier is nog een argument, ontleend aan de traditie: *„Wie een pijl afschiet in den heiligen oorlog, staat gelijk met een groot krijgsman"*. Wie gooit de kafir's in den heiligen oorlog, God schenkt hem hemelloon later. Bevrijdt ge een slaaf, de belooning is even groot dáárvoor als hiérvoor.

675. Aldus het vertelsel van een verteller, ook weer van dezelfde strekking: Wie gooit naar de kafir's in den oorlog, God schenkt hem het paradijs later; of hij den vijand geraakt heeft of niet, de belooning blijft dezelfde. Stelt een geloovige een slaaf in vrijheid, dan is daarvoor en hiervoor de belooning gelijk; de vrijgemaakte is als een losprijs, waardoor het vagevuur het vleesch niet deert,

680. het slavenlijf dienende om u in te lossen; uit de hel koopt ge u vrij; het is zooals de profeet heeft gezegd, lúistert broeders: *„Als men een geloovigen slaaf vrijmaakt, zal als vervanging van elk van diens ledematen een der eigene ledematen van het vuur bevrijd worden."* Den zin, opdat ge dien zult vatten, zal ik verklaren: Wie vrijmaakt een geloovige, hij is vrij en vervangen; alle leden zijns lichaams zijn vrij.

685. *„God doet door één pijl drie kasteelen in het paradijs veroveren."* Deze traditie van den profeet moge ik verklaren: Voor één keer dat ge met de boog schiet op den vijand, gaan drie onzer naar binnen; de Heer geeft, dat in het paradijs vast binnengaan, gedrieën, gaande tegelijk: eerst een milddadige, dan een goede raadsman, en dàn nog de schutter; met hun drieen gaan ze naar binnen

690. Hoort dit ook nog broeders, een zeggen van onzen meester, onzen profeet: *„Alles waarmee de mensch zich vermeit is ijdel, behalve drie dingen: een schot uit zijn boog, het africhten van zijn paard, en het spelen met zijn vrouw. Zij toch behooren tot datgene, waar hij recht op heeft."* Alle spelen welke de kinderen Adam's spelen op deze wereld, alle zijn zij ijdel, behalve drie soorten die gelden; drie spelen zijn verdienstelijk Vrienden, luistert nu: Ten eerste: juist te werpen! oefent dat, opdat gemakkelijk worde de hand,

tameuròm-ròm ateuèh tanda — na biasa teupat djaròe
njang doea tapasang goeda — boebiasa tapeuroenòë
maʿna taròm jaʿni poebeudé — prang ngòn kaphé tameuroenòë
baʿ patarakna teumèmbaʿ — bèʿ meuriraʿ keudéh keunòë
peuroenòë goeda djeuët tameutaʿ — tameuʿoendjōʿ beuthat
|ragòe

tameuroenòe niët lam até — lawan kaphé doem sinaròe
wajang pi djeuët pahla hasé — bèʿ lalòe lé doem geutanjòe
njang alat prang séb keu doemnan — meung le baʿ njan
|koeweut gigòe
batjoet lōn bōh hadih peureuman — oelōn simpan bèʿ le sinòë
meung taʿikōt njan moemada — keupeuë goena le nibaʿ njòë

djinòë lōn bōh keu mat koeta — pahla raja hana sibagòë
dilèë pi ka oelōn peugah — njòe lōn tamah batjoet sinòë
amabaʿdoe doedòë nibaʿ njan — keuleubèhan oereueng
[doeëʿ koeta [1])
lapaj hadih han lōn bajan — maʿna toean lōn bōh sadja
djinòë lōn peugah hadih nabi — kata rawi lōn tjalitra

padoem-padoem hadih nabi — baʿ prang sabi raja pahla
pahla raja pangkat manjang — toehan poelang pagé tjeuroega
lapaj hadih tan tjoet abang — oelōn karang maʿna sadja

---

[1]) We naderen het eind. Hoe loonend het logies binnen de koeta is vernemen wij niet meer. Dat zij dan nog even uitgeschreven uit de in 1912 in De Indische Gids besproken hikajat:

„Aldus de traditie van den Meester der Gemeente, van Mohammed, de Lamp des Geloofs Al wie overnacht in de versterking één enkelen nacht, — de Heer rekent hem dat aan als duizend andere nachten die hij zou hebben gepasseerd. God lovend en eerbewijzend zonder een oogenblik in te dommelen, plus duizend dagen van streng vasten Dát — wilt het goed begrijpen! — staat gelijk met één enkelen nacht te verblijven in de „koeta" Verblijft ge daar langer, dienende de strijders, — zooveel te grooter loon schenkt u de Heer."

695. bekogelt een doel, opdat gewend en vast worde de hand. In de tweede plaats: tuigt op uw paard en dresseert het, opdat het wenne. Met „werpen" wordt bedoeld „schieten met het geweer". Voor den strijd tegen de kafir's leere men om vanuit den zadel schietend niet her en der te draaien; leert uw paard zoo, dat ge zult kunnen sabelen, (dus) dat het goed luistere naar uw aanwijzingen.

700. Oefent terwijl ge u voorstelt doende te zijn de kafir's te bestrijden. Zelfs spel kan leiden tot goddelijke belooning. Laten wij toch niet in verzuim zijn! Over onze oorlogsuitrusting is zoo genoeg gezegd: zoo meer, dan zouden los gaan staan de tanden. Van overleveringen en sententies gaf ik maar weinig; ik houd die voor mij; hier moet daar niet te veel van zijn. Zoo ge dat weinige volgt, is het genoeg! waartoe meer dan dit?

705. Nu ga ik het hebben over het bezetten van een versterking. De belooning daarvoor is weergaloos groot. Vroeger heb ik het er al over gehad; nu voeg ik er hier wat aan toe. Vervolg: Zeer verdienstelijk zijn wie een versterking bezetten.[1] Den tekst van de overlevering terzake demonstreer ik niet; den inhoud enkel geef ik weer. Thans meld ik de traditie van den profeet, de woorden van het verhaal terzake vertel ik over.

710. Hoe véle overleveringen des profeets zeggen het: op het strijden langs Godes weg staat hoog loon, groot loon en hooge eer, want God schenkt op den oorlogsdag het paradijs. De tekst van de overlevering mankeert, broeder; ik dicht enkel den inhoud.

VERTALING VAN SARGA XVII VAN HET OUDJAVAANSCHE RĀMĀYAṆA.

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.[1]

Sarga XVII.

Toen was vorst Daçānana verliefd, daar in den lusthof; zijn hart was ongeneeslijk. Sītā was voortdurend in zijn hart; hij was bekommerd en afgemat en gevoelde zich alsof hij zou sterven ten gevolge van zijne liefde (1).

Hij at niet en 's nachts sliep hij niet; hij was ongerust, besluiteloos, onrustig en ongelukkig. Alleen aan de koningsdochter dacht hij voortdurend. Ach! Hoe erg is de hartstocht, die kwelt als een onweerstaanbaar vergif (2).

Hij versierde zich en tooide zich en verfde zich met curcuma en *rājalīlā*. Zijn *dodot* was voortreffelijk, welriekend, geurig gemaakt, met goud. Zijne juweelen ringen schitterden, zijne paarlen flikkerden; opdat hij bemind zou worden, tooide hij zich op allerlei wijzen (3).

Hij liet een drogbeeld maken van het hoofd van vorst Rāma en van het hoofd van den voortreffelijken Lakṣmaṇa, sprekend gelijkend. Dappere dienaren droegen ze, vervaarlijk van voorkomen; dienaressen droegen sieraden, goud en kostbaarheden (4).

Zoo was zijne handelwijze, uitermate bedriegelijk; omdat (zijne liefde) niet beantwoord werd, was hij bedroefd in zijn hart. Hij streefde er naar, dat de dochter van koning Janaka zou toestemmen; wegens de hevigheid, waarmede hij haar begeerde, gedroeg hij zich op allerlei verschillende manieren (5).

In den lusthof gekomen, trad hij daar zonder te aarzelen binnen, in de meening, dat de voortreffelijke koningsdochter zou inwilligen, omdat de vorstenzoon Rāma gestorven was. Hij sprak, trachtende haar over te halen, hartstochtelijk verliefd en dringend (6):

„Zusje Jānakī! Zie deze hoofden! Dit is immers het hoofd van

[1]) Sarga XIV, XV en XVI zijn vertaald in deze Bijdragen, deel 83, p. 481—502.

Rāma en van Lakṣmaṇa? Zij zijn gestorven. Wat zegt gij hiervan en wat blijft er over, waarop gij u kunt verlaten (7)?

„Gij preest de kracht van Raghu's telg als onvergelijkelijk. Inderdaad was hij onvergelijkelijk in vrees en laagheid, zonder weerstand te bieden. Zelfs rhabarber en *kacang*-bladeren zijn hard, wanneer zij afgesneden worden, doch Rāma en Lakṣmaṇa waren als brei (8).

„Daarom moge uw gemoed, naar mijne meening, zusje, getroost zijn. Volg slechts mijne vroegere woorden op, want er is niemand machtiger dan ik. Wat zoudt gij nog duchten, nu Rāma dood is (9)?

„Ik ben een wereldheerscher, zegevierend over de geheele aarde; ook ben ik schoon van gestalte, edel en schoon. Ik heb u lief, zusje, en word geheel door u beheerscht. Wees gij mijne deelgenoote, zusje, in het genieten en geëerbiedigd worden (10)!

„Zelfs god Indra is mij onderdanig; vorsten van goddelijke macht zijn mijne dienaren, doch mijn hart schept geen behagen in de grootste genietingen, wanneer gij niet tegelijk met mij gehuldigd wordt (11).

„Bijaldien gij mijne woorden gehoorzaamt, o geliefde, zal zelfs Çacī met een been onder zich gebogen voor u zitten, en alle Apsarasen, uitnemend in schoonheid, zullen dienen en haar werk zal zijn, u te dragen (12).

„Bijaldien gij, zusje, ongerust zijt over vorst Janaka, als gij meent, dat gij (iemand) gelast, naar Maithila te gaan, er zijn kostbare gewaden en goud en juweelen. Als deze naar uwe meening geschikt zijn, laten zij dan naar verkiezing meegenomen worden (13).

„Ziehier rijdieren [1], zooveel als er zijn, laten die aan hem aangeboden worden, olifanten, buffels, paarden en ezels, laten die medegevoerd worden. Er zijn tijgers en rhinocerossen in kooien en andere in hokken, laten die opgesloten(?) worden (14).

„Ook zijn er zeemonsters en *tuli*-visschen, alsmede haaien en bruinvisschen, vele *dadang's*, *pĕsut's* en ook walvisschen en zeemonsters, laten die in *sero's* gevangen worden (15).

„Bijaldien dit, naar uwe meening, te weinig is, om aangeboden te worden, laat dan Baruṇa opgeroepen worden zonder te aarzelen. Laat hij alle bewoners van de zee meebrengen en laat hij dit alles geleiden naar Maithila (16).

„Zelfs alle bewoners van het groote woud, de vogels en al het wild, laten de goden opgeroepen worden, om die aan hem te brengen, laten zij hen vergezellen en gelast hen het aan te bieden (17).

---

[1]) In plaats van *yanggangan* leze men *tunggangan*.

„En de vogel Garuḍa, voortreffelijk van grootte, die worde in een kooi gezet, zonder meer. Er zijn *nāga's*; laten die in aarden schotels geplaatst worden en er zijn koraalboomen; laten die in manden gezet worden (18).

„Er is een juweelen lotus met duizend bladeren; laat die mede aangeboden worden, want hij is een groot wonder. Bladeren uit den godenhemel zijn waardig, om medegenomen te worden. Hoe toch zoudt gij twijfel koesteren omtrent mij, Rāwaṇa (19)?

„Daarom, dochter van Janaka, zusje, heb mij lief! Help mij, die om uwentwege bedroefd en deerniswaardig ben. Het is, alsof ik Rāwaṇa niet ben, denk ik bij mij zelf. Als gij mij geen gehoor geeft, sterf ik liever, helaas (20)!"

Zoo waren de woorden, waarmede hij haar ten huwelijk vroeg. Rāwaṇa was verliefd en hevig verlangend. Zelfs den geheelen inhoud van de burcht van Langkā, dien bood hij ten geschenke aan prinses Sītā aan (21).

Toen Janaka's dochter ten huwelijk gevraagd werd, zweeg zij, zeer afgemat, neerslachtig en wanhopig over den dood van vorst Rāmabhadra. Het streven van haar hart was, hem te volgen in den dood, niets anders (22).

Zij weende en steunde en zuchtte en was bezorgd; hare tranen stroomden onophoudelijk. Zij viel in zwijm en verloor haar bewustzijn: alle gewrichten van haar lichaam sidderden en waren pijnlijk (23).

Zij stond op en tot bewustzijn komende, jammerde en weeklaagde zij bij het zien van het hoofd van den vorstenzoon. Zij meende toch, dat hij verdwenen was uit de wereld; haar hart was ledig, er was geen verlangen meer in (24).

De ontsteltenis van haar gemoed ging voorbij: omdat zij besloten was te sterven, was haar geest onbevreesd. Zij sprak over de macht van den vorstenzoon; ten gevolge van haar verdriet was zij onwankelbaar en vastberaden (25):

„Ach vorst, heer Rāmabhadra! Wat is de reden ervan, dat gij gestorven zijt? Ach! Wat ben ik bedroefd wegens u! Gij waart toch immers eene incarnatie van god Puruṣottama (Wiṣṇu), die wenschte geboren te worden, om de aarde te beschermen (26).

„De opperheer, de machtige heer der wereld, zal toch niet onderdoen in heldhaftigheid voor een boozen *rākṣasa*, een wezen met weinig kracht. Wat is de reden, dat gij gestorven zijt? Daarover treur ik (27).

„De vorsten waren vroeger in de audientiezaal bijeengekomen voor

de zelfkeuze. Wie was machtiger dan gij? Gij alleen kont den boog spannen (28).

„De ziener Rāma Bhārggawa wachtte vroeger den vorst op weg op. Hij was uitmuntend in den strijd. Gij en geen ander hebt hem overwonnen (29).

„Zoo waren de woorden van den grooten ziener vroeger, dat gij en geen ander zoudt heerschen over de drie werelden, omdat gij in staat waart, de vijanden in de wereld te dooden en om hen, die offers brachten en devotie verrichtten, te beschermen (30).

„In de toekomst, later, zult gij geboren worden als alleenheerscher [1], als beschermer van de geheele wereld; de schandelijke *daitya's* zullen door u gedood worden" (31).

„Dit waren de woorden van den grooten ziener, alsof hij bezeten was door een boschgeest. Leugenachtig en ongerijmd waren zijne woorden; wegens uw dood, vorst, dat is de reden van (mijne) minachting (32).

„Hoor, o vorst! de woorden van Jaṭāyu; deze was mij genegen en heeft mij vroeger geholpen. Hij trad onstuimig en dapper op; hij pikte in zijn arm en toch sneuvelde hij niet in den strijd (33).

„Vorst, dit is de reden, dat ik niet begrijp, dat gij zoudt sterven, alsof gij niet bedreven waart in den oorlog. Zeer nutteloos en doelloos was uw boog en het overwinnen van Tripura was nutteloos (34).

„Dit is de reden, dat ik in staat was om geduldig te zijn; ik verdroeg (mijn) leed zonder mij zelf te dooden. Tijdens uw leven heb ik op u gewacht; na uw dood, vorst, is mijn leven doelloos (35).

„Waarheen gij gaat, zal ik u volgen; ik zal niet ver van uwe voeten zijn, heer. Zelfs wanneer gij naar de hel Aweci gevoerd werdt, zou ik niet achterblijven en u altijd trouw zijn" (36).

Zoo waren de jammerklachten der prinses, terwijl zij zich boog over den hals van den vorst. Hare liefde voor den goddelijken vorst, zoolang hij op aarde was, die beschreef zij, treurig en wanhopig (37):

„Het is nutteloos, zich te houden aan den *dharmma* (recht, plicht), want deze is niet in staat te helpen bij het leed der menschen. De vorst was zeer wijs en braaf; hij betrachtte steeds den *dharmma*, niets anders (38).

„Wat is het nut van schenkingen en liefdadige gaven? Zij zijn niet in staat, om geliefde personen te beschermen en te behoeden. De

[1] *Ekacitra* in den tekst moet veranderd worden in *ekacattra*

vorst bad altijd en verrichtte steeds *yoga*; schenkingen en liefdadige gaven bracht hij steeds (39)

„Het baat niet, om deugdzaamheid in acht te nemen; deze kan geen hulp aanbieden aan lieden, die verdriet hebben. De vorst legde zich toe op de tien deugden van een heerscher; hij was niet vertoornd, bedwong zijne hartstochten en was rustig van gemoed (40).

„Aanhankelijkheid jegens den leermeester en jegens de godheid zijn doelloos en nutteloos, naar mijne meening. Mijn edele echtgenoot verdiepte zich in gepeins en bracht offers; altijd behartigde hij het geluk der schepselen, hij was deugdzaam en trouw (41).

„Evenzoo zijn het streven naar het heil van anderen en medelijdendheid jegens andere menschen doelloos, vruchteloos en nutteloos. De vorst was medelijdend jegens de lieden, liefderijk jegens asceten en edel en hij had een open oog voor een anders deugden (42).

„God der aarde, van het water, van het stralende vuur, god van den wind, van het luchtruim, van het Zuiden, Zonnegod, Maangod, gij wier lichaam onsterfelijk is, gij acht vormen, waarin Çiwa zich openbaart, voortreffelijke goden (43)!

„Ik berisp u, o goden, omdat gij niet let op het gedrag der menschen. Rāwaṇa is een lage en slechte booswicht en toch overwon hij; gij zijt onmeedoogend (44).

„Rāma was zeer zachtmoedig en deugdzaam en volgde het Mānawāgama steeds, doch dit was nutteloos voor u, o goden; gij houdt van valschheid. Foei! hoe slecht is de godheid (45)!

„Ach mijn jongere broeder, Lakṣmaṇa! Gij waart braaf en deugdzaam en rein op aarde. Gij waart onafscheidelijk van den vorst, maar ik ben onrein, dat ik hem niet volg in den dood (46).

„De groote macht van den vorst was voortreffelijk. Rāma en Lakṣmaṇa was uw naam op aarde, doch ik ben zeer slecht, de oorzaak van uw dood, omdat gij overwonnen zijt (47).

„O vorst der volken, Rāwaṇa, zie! Luister naar mijne woorden! De plicht van iemand zooals ik is niets anders dan trouw te zijn en mijn echtgenoot trouw (48).

„Wegens mijne liefde ben ik vroeger niet gestorven, omdat Raghu's telg niet gesneuveld was, doch nu, nadat hij gestorven is, is het noodzakelijk, dat ik geweld pleeg jegens mijn lichaam (49).

„Daçamukha! Houd daarom op met spreken. Het is alsof uwe woorden langwijlig en langdradig zijn. Wel is waar zijt gij een machtig wereldheerscher, doch het is niet goed, dat gij slinksche wegen betreedt (50).

„Gij zijt ongeëvenaard in vastberadenheid en dapperheid, een machtig vorst, verbazend, uitmuntend in kracht. Gij verdient het, dat gij mijn leven neemt. Laat uw zwaard vallen op mijn nek (51).

„Gij hebt doelmatige en prachtige zalen laten bouwen en volmaakte bouwwerken, die de drie werelden vervullen. Voltooi deze en dood mij; inderdaad zijt gij een vorst, die de aarde beschermt (52).

„Indien gij meent, dat uw schicht door mij zou verontreinigd worden, dan is het geschikt, dat de Vuurgod mij doodt. Wat ook anders mij moge dooden, ik zal niet kiezen, opdat ik bij mijn gemaal kome" (53).

Zoo waren de woorden der zeer getrouwe vrouw. Daçawadana's geest werd weder bedroefd. Hij was teleurgesteld, beschaamd en met schaamte vervuld; grijnslachend en toornig was zijn gedrag deerniswaardig (54).

Wat het ook was, dat hij zeide tot Sītā, zij verlangde slechts te sterven, zonder doel, zonder te denken aan de moeielijkheid van de wedergeboorte als mensch. De smarten der (weder)geboorte hadden geen macht over haar lichaam (55).

„Wat is toch het nut van huwelijkstrouw? Al wat gij wenscht, zult gij stellig verkrijgen. Uw dood zult gij zeker bereiken. Beter is het, dat gij leeft en genot smaakt (56).

„Ik ben immers een vorst, de vootreffelijkste der aarde. Al wat ik wensch in de drie werelden zal geschieden. Tientallen, honderdduizend Sītā's zouden oogenblikkelijk komen. Gehoorzaam daarom mijne woorden (57)!

„De doeltreffendheid van mijne woorden is passend, zou ik meenen, maar hetgeen gij beoogt is onbehoorlijk [1]). Zeer treurig en driest is het, dat gij tracht gewelddadig te zijn [2]), zoo lacht gij mij uit en kwelt mij, omdat ik dwaas ben (58).

„Ga mede en keer terug, dit is niets; bij het beraadslagen hierover spreekt gij smadelijk. Neem het hoofd van Rāma mede en werp het hier weg! Gooi het weder in de latrine (59)!"

Zoo sprak Daçamukha, zeer vertoornd, want hij was verbitterd en wrevelig, omdat hij niet aangenomen was. Hij ging terug naar

---

[1]) Deze vertaling van *tamanpakalīnga* steunt op de Bal. glosse: *kauṇḍukang*. Volgens Van der Tuuk (Kawi-Bal Wdb. I, 43, s. v. *unduk*) beteekent *tanpa unduk*: onbehoorlijk, onbetamelijk.

[2]) Dit is de beteekenis van de Bal. glosse: *ndarurung* De vertaling is onzeker

zijn paleis, herhaaldelijk sprekende over listige handelingen, luid en eigenzinnig (60)

Laten wij niet meer spreken over Daçacīrsa, doch wederom over Jānakī. Zij sprak met Trijatā en nam afscheid van haar, om te sterven en zich in het vuur te storten, niet anders (61)

Trijatā was ten zeerste bekommerd en wanhopig, omdat de koningsdochter wilde sterven, doch haar gemoed was volmaakt vast in zijn trouw, vast besloten om mede te sterven met haar (62)

De dochter van koning Janaka sliep vast, niet ineens in zwijm gevallen, hare gewrichten waren krachteloos en pijnlijk, onbewegelijk en bewusteloos; als een geneesmiddel, zou men zeggen, was voor haar de dood (63).

Het was middernacht, wanneer de menschen slapen; er was niemand, die iets prevelde, allen sliepen. Toen onstak zij een vuur met een ontzaggelijke vlam Zij bad immers, gezamenlijk te mogen sterven (64).

Sītā was schoon van gestalte en edel van geboorte, rein van hart en zeer vlekkeloos van gemoed. Rein was haar kleed, welriekend en schoon; bekommerd in haar hart streefde zij naar den edelen (Rāma) (65)

„Heil, o vorst!" riep zij den god aan; haar geest verhief zich onwankelbaar tot de godheid. De bedoeling ervan was, dat zij zich inspande, om te verzoeken aan vorst Rāma (66).

„O gij god, die Bahni heet! Zie, ik zal sterven Waarom kijkt gij niet naar mij? Gij schenkt geen vreugde aan mijn gemoed, doch ik sterf gefolterd, o god (67).

„Doch laat het gevolg van mijn dood zijn, dat mijn lichaam het genot smaakt, hulde te bewijzen aan den god. Moge ik Rāmabhadra ontmoeten, indien het er toe komt, dat mijn huwelijk rein is" (68).

Zoo waren hare woorden, den god hulde bewijzende. Trijaṭā keek haar bedroefd aan, daar zij treurig was Hare tranen stroomden onafgebroken; zij sprak beklemd ten gevolge van haar verdriet (69):

„Vrouwe! Hoe was vroeger uw leed, in de drie werelden, in de godenwereld, in de verhalen, geschiedenissen en oude vertellingen? Waar was toch vroeger iets, om na te volgen voor u (70)?

„Waar in de Purāṇa's? Zeker in de oude geschriften, zooals uw leed was hun leed. Helaas! Ach! Zeer onmeedoogend is de godheid door geen acht te slaan op het gedrag van eene zeer getrouwe vrouw (71).

„Doelloos en nutteloos is de eigenschap van trouw; als nutteloos

wordt de deugd van huwelijkstrouw door de godheid beschouwd, doch degene, die slechte en lage eigenschappen heeft, die verschaft voldoening aan de Albeschikking (72).

„De oorzaak, dat mijne woorden zoo minachtend zijn, dat is tengevolge van den dood van den vorst, die zoo verdienstelijk en deugdzaam was en een open oog had voor eens anders deugden. Ach! Hij is dood. Helaas! Te erg is de godheid" (73)

Toen zij bedroefd was en zeer bekommerd, trilde haar oog en bewoog zich. Dit was de reden, dat haar gemoed verheugd was. Zij deelde het mede aan de prinses (74):

„Ziehier een gunstig voorteeken; let er op! Mijn linker oog heeft getrild. Ach! Wat is dat, vrouwe? Wat is de oorzaak daarvan, dat mijn oog onrust wil veroorzaken (75)?

„Laat ik oogenblikkelijk naar den Suwela-berg gaan en laat ik mijnen vader bezoeken, wanneer hij nog leeft. Ik zal hem mededeelen, dat ik met u zal sterven. Als hij gestorven is, wie is dan te betreuren (76)?

„Vrouwe! Dit is mijn afspraak met u: gij moet niet sterven in het vuur, hoe dan ook. Wacht slechts tot ik kom, die u liefheb, dan zult gij, wanneer gij sterft, met mij sterven" (77).

Zoo waren de woorden van Trijatā, waarop zij snel wegvloog. Zij kwam op den, uit edelgesteenten bestaanden Suwela-berg, die geheel vol was met apen. Zij vond haren vader, die zat op een vlakken steen, hij de deugdzame en bedachtzame Vorst Rāma lag op een rustbed en zijn jongere broeder Laksmaṇa zat daaronder (78).

De vorst kon niet slapen, kijkende naar de zeer verbazende apen. Zij waren allen geschaard en vertoonden hunne bedrevenheid in den strijd. Trijatā trad naar voren naar haren vader, boog eerbiedig en deelde hem haar leed mede, dat de vorstin zou sterven in het vuur, in den vuurgloed (79):

„Vader! Ach! Zeer slecht is Daçānana, dat uitvaagsel en zeer bedriegelijk. Hij zeide, dat de vorst gestorven was en gelastte haar, te kijken naar zijn hoofd. Dit is de reden, dat Janaka's dochter zal sterven en dat zij zegt, zich in het vuur te zullen storten. Dit is mijn doel, vader, om u mede te deelen, dat ik mede zal sterven met haar" (80).

„Ach mijn kind! Hevig is mijn verdriet bij het hooren, dat zij zal sterven zonder reden. Zij is het doel, waarom de vorst hier is gekomen, optrekkende tegen Daçāsya, niets anders. Draag gij dus inderdaad zorg, laat de woorden van den vorst tot haar komen, alsmede

onze aanhankelijkheid; geen ander dan zij en de vorst zal geëerbiedigd worden (81).

„Ga en keer terug, mijn kind! Licht de vorstin snel in, dat de voortreffelijke vorst nog in leven is, ongedeerd, en evenzoo wij allen".

Toen vloog zij weg en kwam haar eerbied betuigen en deelde het zeer verheugd mede. Haar pols klopte en haar stem was hijgend en beefde (82):

„Heil vorstin! Zie hoe verheugd uwe dienares is, dat de vorst nog leeft. Hij is op den Suwela met den edelen Lakṣmaṇa en den apenvorst en Bāyu's zoon. Mijn vader is niet ver van daar met alle voortreffelijke apenhelden. De Suwela-berg is vol van de apen, die onstuimig zijn en allen tegelijk daar geschaard zijn (83).

„Zij knotten de bergen af, zoodat zij afbreken met hunne takken, evenals de bliksem in de negende maand. Zeer geducht, daverend is het donderend geluid, evenals de tijd van den ondergang der wereld. De bergen worden opgerold en omgeblazen; alsof zij licht waren, worden zij in de hand opgehouden. Wees toch niet ongerust, dat Daçānana niet zal overwonnen worden ten slotte (84).

„Er is een berg, Manthara genaamd, de Mandara, een verbazende, weergaloos groote berg; alsof het geen berg was, werd die berg voortdurend omhoog gezwaaid, alsof het een bal of een lichte slinger was. Zij schreeuwden allen luidruchtig en hieven een leeuwengebrul aan, ongeduldig om de vijanden te dooden. De vijanden waren, naar hunne meening, als smeersel, dat zij in een oogenblik zouden vermalen [1]) (?) (85).

„Zij waren allen dappere helden, uitnemend moedig, een voortreffelijke steun in den strijd en zij waren krachtig en onderdanig. Alle bevelen van den vorst werden volkomen door hen ten uitvoer gebracht. Zij trokken groote boomen uit en gebruikten die als middel om te zweepen (?); zij beschouwden die als *glagah*-riet, wanneer zij ze aanraakten, waren zij niet verzadigd en vonden zij hen te nietig (?) (86).

„Er waren er, die groote boomen ronddraaiden, sommige van veertig el, alsof het stokken waren; alsof zij onverdroten waren, draaiden zij hen zeer snel rond. De woudduivels vielen, afgemat, geheel van

---

[1]) De vertaling van *pupus* is onzeker. Van der Tuuk geeft, volgens zijne gewoonte, geen vertaling en de beteekenissen van *pupus* in mijn O. Jav. Woordenlijst passen niet op deze plaats. Ook het Jav. Wdb. geeft geene bevredigende verklaring.

streek, mede rondgedraaid. Ik heb nog nooit iets dergelijks gezien. Zij waren allen zeer geducht (87).

„Wat is de reden, dat gij bedroefd zijt? Stel u gerust en wees getroost! Gehoorzaam de opdracht van den vorst en draag zorg voor uw leven! Wees niet ontsteld! Toen hij mij zag, was zijn verlangen naar de prinses hevig. Hij zond mij terug, om te beletten, dat gij u oogenblikkelijk zoudt dooden (88).

„Reinig u dus, vrouwe, met tamarinde! Hier is vet (?), opdat uw verdriet spoedig verdwijne, als een troostoffer voor het bedroefde hart. Het zal niet lang duren, of het geluk zal tot u komen (89).

„Zie! hier is een plaatsvervanger gekomen. Sta op en werp dien snel in het heilige vuur! „Moge de onreinheid verdwijnen en verbranden!" Zoo moet de vorst denken" (90).

De vorstin was verheugd en bad snel; bloemen, wierook en lampen werden klaargezet; alle ingrediënten van een offer, strepen op een talisman, gebeden en offers werden volledig verricht (91).

De zalf van den god vlamde zeer snel op; toen werd hij vereerd met een geurig smeersel [1]). Sītā was volkomen en buitengewoon trouw; zij bad, dat de vorst mocht overwinnen (92):

„O Vuurgod! God van het offer! Gij zijt het gelaat der goden, oppermachtige god! Verzot op eten, een deugdzame god, de drager van de bergen, de aarde en de zee (93).

„Gij zijt de hoogste god, het voortreffelijke vuur van Çiwa. Gij zijt de achtvormige, de god in geopenbaarden vorm. Gij zijt de goddelijke achtvoudige, de altijd ijlende; zoo ook worden de drie grondeigenschappen door u beheerscht (94).

„Gij zijt een heldhaftige, machtige en krachtige vorst. De goden en *dānawa's* prijzen u. De *siddha's* en hemelsche zangers bewijzen u hulde. Uw glans is te vergelijken met die van honderdduizend zonnen (95).

„En gij zijt het heil der wereld, o Bhārata [2]) en medelijdend. De spijzen, die verschaffen u groote vreugde. Geen ander dan gij zijt het doel van hen, die ascese verrichten, en de verstandigen verheugen zich steeds over u (96).

„Steeds zijt gij medelijdend en waarheidlievend. Gij zijt de oorzaak van vreugde en deugd en gij zijt het, die de kennis der heilige

[1]) Deze beteekenis heeft *kanakadrawa* in Arjunawiwāha, XXIII, 4. Iets dergelijks schijnt *kanakamanik* hier te beteekenen. Hiermede is ook het woord *gurun* in vers 89 verklaard.

[2]) *Bhārata* is een bijnaam van *Agni*.

schriften verschaft. Gij zijt de oorzaak ervan, dat men de plaats der verlossing bereikt (97).

„Gij zijt slechts ziel, o god! en vreugde is uw doel. Gij zijt de reden van het verdwijnen van vuil en onreinheid, van de bevrijding der schepselen van kwaden en plagen, ten gevolge van uwe genegenheid jegens alle menschen (98).

„O god, heer der drie werelden, Vuurgod! Kijk medelijdend naar mij, o god! Sta toe, dat Rāmabhadra zegeviert, dat hij mij bemint en zich verheugt over onze ontmoeting" (99).

Dit was de reden, dat de zeer aanzienlijke prinses niet langer wenschte te sterven, omdat zij hoorde, dat de vorst nog leefde, doch de smart over de scheiding was toch nog niet weggevaagd. Op haar rustbed liggende las zij voortdurend (100).

Trijaṭā zette haar allerlei spijzen voor en zeer heilzame dranken, welriekende rum, blanketsel en gebak, *laṇḍuga*-gebak, sesamolie, olie alsmede zalf met suiker. Dit nu werd binnengebracht bij de prinses, toen zij gehoord had van den vorst (101).

Trijaṭā nam deze kleinigheden, omdat zij hare meesteres zeer liefhad. Zij was bedroefd bij het zien, dat haar gemoed verlangend was en trachtte haar te verstrooien. Zij verlustigden zich en zongen en speelden allerlei spelen, opgeruimd om te schertsen. Zoo deden zij den geheelen nacht (102).

En de dienaressen zongen allen, bedreven. Haar gemoed was verheugd, als zij beantwoord werden, hartstochtelijk en blijde. Bekoorlijk waren hare stemmen om te hooren, liefde en zielsverlangen inboezemend. Liefelijk waren hare liederen, allen waren verheugd van hart, terwijl zij haar opvroolijkten (103).

Janaka's dochter was bedroefd, hevig verlangend en kwijnend, ten gevolge van de liederen der meisjes, die haar hartstocht inboezemden. Omdat er welriekende geuren kwamen van de *açoka's* en *bakula's*, werd haar gemoed hoe langer hoe meer verlangend, peinzende over Raghu's telg (104):

„Ach! Zeer onmeedoogend zijt gij toch, naar mijne meening, schoone Manmatha. Mijn hart is verbrijzeld, door u doorschoten, niet weinig gebroken. Ellendig en zeer geāltereerd, ben ik mij niet bewust, dat ik wil leven. Het zou aangenamer zijn, om te sterven, opdat mijn verlangen verdwijne (105).

„Zoo is de koude der stralen van de maan buitengewoon, doch naar mijn gevoel zijn die heet als vuur, stralend en vlammend. Over de volle maan wordt nooit gesproken, zij is altijd helder. Ach! Hoe

zou toch de van haren geliefde gescheidene er behagen in scheppen, om gekweld te worden (106)?

„En in dit *açoka*-woud is het inderdaad liefelijk en bekoorlijk. Vele welriekende bloemen zijn hier, die onophoudelijk afvallen. Ach! Wat is de reden, dat de gescheidene er behagen in schept, om hier te zijn? De zwijgende monnik zou verlangend worden in zijn hart, als hij hier kwam (107).

„Zoo is de wind zacht en welriekend en hij blaast teeder. Helaas! Hij veroorzaakt minnepijn en verlangen. Wat is daartegen te doen? De donder, die slechts flauw te hooren is, veroorzaakt een groot verlangen. Ach! Wat is het oog van Madana sluw, die plaagt en treitert (108)!

„Als ik kijk naar den hemel en den flikkerenden bliksem zie, wordt mijn hart daardoor mismoedig, peinzende over mijn voortreffelijken geliefde. Dit is de scherpe dolk van hem, wiens boog uit bloemen bestaat, die uitgetrokken is. Zoo valt die in mijn borst en het bloed stroomt uit mijne oogen (109).

„De geuren der *açoka's*, *osana's* enz. en van de Laurus-schors, die zich verspreiden, dat is de pijl van Madana, vreeselijk, scherp en verwondend. De macht van god Manmatha is zijn onweerstaanbare pijl. Het is alsof ik zal sterven, zoo verhit gevoel ik mij in huis [1])" (110).

Zoo sprak de prinses; vervolgens ging zij naar beneden. Haar gemoed werd hoe langer hoe meer verheugd en allen waren blijde. Sommigen zongen en speelden op de luit of bliezen op de fluit en anderen dansten. Voortdurend dienden zij rond en droegen allerlei smakelijke toespijzen aan (111).

Ook speelden zij het *junti*-spel; haar stem was klagend om te hooren. Anderen speelden het *sĕmut-pupul*-spel, geheel naar hartelust. Meelgebak, gevuld met allerlei soorten kleefrijst en ook *pangasi* [2]) en *tapi* gebruikten zij. Ook aten zij genoegelijk warme pap en in bladeren gewikkeld gebak (112).

Allen waren met bloemen getooid en geblanket, allen versierd en verkleed. Allen droegen rokken van *lalāsa*-stof en roode zijden buik-

---

[1]) In plaats van *rina umah* zou men eerder *rina manah* of iets dergelijks verwachten.

[2]) De tekst heeft *panaisi*, doch een Hs. leest *pangasi*. Dit zal wel hetzelfde zijn als *pangasih*, een sterke drank uit rijst vervaardigd (v. d. Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. IV, 326, s. v.). Hetzelfde woord komt in die beteekenis in het Tagalog en Bisaya voor.

banden, die glansden. Allen, knapen en meisjes waren schoon en huwbaar. Zij allen waren verliefd en zeer lachlustig (113).

Ook waren er magere en uitgedroogde *rākṣasī's*, ziek en bleek en met zeer zwerende wonden; verontrust en vermoeid waren allen, die ronddienden, ziek, met dikken buik, aan waterzucht lijdend, voortdurend nat. Dadelijk waren allen, die haar naderden, ontsteld en hielden hun neus dicht (114).

Men schreeuwde haar toe en allen lachten luidruchtig. Beschaamd ontvloden zij; trachtende te vluchten, werden zij vervolgd en neergeworpen. Verdrietig dienden zij rond, bespottende, haar gelaat bedekkende, zoodat zij niet zichtbaar waren, afkeerig van het drinken van palmwijn [1]); dronken en verzadigd vielen zij in slaap (115).

Het gemoed van de prinses was gealtereerd, denkende aan den vorst; bedroefd ging zij naar den tempel, legde zich neder en sliep Trijaṭā volgde haar en droeg haar sirihdoos en hare mondparfumerieën, welriekende Laurus-schors en kalk (116).

Trijaṭā plukte bloemen, zich rustig verlustigende Zij bond *campaka's* samen en ook *karang bali*-bloemen; eveneens *mangunĕng's* en Pandanus-bloemen, die zij omwond, vermengd met Dioscurea's. Heerlijk schoon waren zij, terwijl zij ze eerbiedig aan de prinses aanbod (117).

Ook waren er Mesua-bloemen, die zij aaneenreeg, verrukkelijk om te zien, en *paḍali*-bloemen in menigte, alle wit, die reeg zij samen. Evenzoo *dalima's*, zeer liefelijk en rood waren hare kransen. Talrijk waren de *saruṇi's*, schoon en geel, die de meisjes samenbonden (118).

Zij allen bonden bloemen samen; er waren meisjes, die *saruṇi's* aaneenvlochten en welriekende *suka's* [2]). Ook waren er, die schoone blauwe lotussen aaneenregen en anderen plukten *tañjung's*, die zij samenvlochten (119).

Sommigen bonden geurige *çrīgading's* samen; als zij afvielen en zich verspreidden, werden zij om het hardst gezocht. Er waren er, die vochten om *mĕlaṭi's*, die alle even schoon waren. Zij stoeiden, terwijl zij zich allen met bloemen tooiden (120).

De knoppen der oleanders [3]) waren alle in bloesem, alsof zij toestemden en begeerden te bloeien Met alle macht wenschten zij

---

[1]) *Bator* wordt in de Bal. glosse weergegeven met *tuwak*. Vgl v. d. Tuuk, K Bal. Wdb. II, 584, s v *tor* II. *Bator* ontbreekt in de woordenboeken.

[2]) Deze bloemennaam ontbreekt in de Javaansche en Oudjav. woordenboeken.

[3]) In plaats van *kabiri*, zooals in den tekst staat, leze men *kañiri*.

bloemen te plukken. Deze nu namen zij en verzamelden zij, waarbij zij elkaar hielpen (121).

Zij hielpen hare gezellinnen in het uitkiezen der bloemen, die zij met zijden draden samenbonden. De *bakula's* werden geregen aan schoone *puḍak's*. Zij werden gebracht naar de prinses, die verheugd was bij het zien ervan (122).

Toen de anderen dit zagen, plukten zij snel *kuraṇṭa*-bloemen in menigte, dicht opeen. Zoovele bloemen als er waren, die werden geplukt en vastgestoken, geurig en welriekend (123).

De schoonen waren versierd met bloemen, die door haar samengeregen werden; nu eens hier, dan weer daar plukten zij bloemen, al rondzwervende; gaande naar het *açoka*-woud, waren zij zeer verheugd; het zag er uit, alsof het de woning van god Manmatha was (124).

Zij praatten voortdurend, alsof zij allen in gesprek waren. Zij gingen mede en volgden de prinses, die naar haar keek. Zij keek naar haar, die schreeuwden en op elkaar leunden. Zij tooiden hare rokken en brachten ze in orde (125).

Inderdaad was de prinses uit een edel geslacht gesproten en volmaakt, een puikje, zooals geen ander mensch, wordt verhaald; naar waarheid mild en braaf en bedreven was zij; hare onderdanen twijfelden niet aan haar (126).

Zij vergezelden haar, *asana*-bloemen op het hoofd dragende, al zingende verlustigden zij zich. Zij sliepen op bladeren, die haar tot matras strekten, naar boven kijkende naar het verschijnen van de maan [1]) (127).

Zeer bekoorlijke fonteinen spoten water uit (op) de koraalboomen, die zich bevonden op een terras. De maagden traden naar voren, bloemen plukkende en kwamen zich wasschen, onbevreesd (128).

Tali-bloemen en slingerplanten werden geplukt (?) [2]), *wari-wari*-bloemen waren daar boven, vele *clitoria's*, als het ware gekleurd; ook waren er lelies en schoone *pacarĕngga's*.' [3]) (129)

Zij liepen allen om het meer, terwijl zij allen lotussen afknotten; de ranken plukten zij, om er zich mede te vermaken; allen tooiden zich met afgevallen meeldraden (130).

Voortdurend plukten zij blauwe lotussen, die zij bemachtigd had-

---

[1]) *Candrawilasita* is tevens de naam van de versmaat

[2]) Deze beteekenis schijnt *tambil* te hebben, volgens de plaatsen, die v. d. Tuuk (II, 783) aanhaalt, zonder ze te vertalen. Vgl. Mal. *ambil*.

[3]) *Pacarĕngga* is in van der Tuuk's Kawi-Bal. Wdb. IV, 44 s.v. niet vertaald.

den, zeer schoone. Deze boden zij aan de prinses aan. Zij keerden terug, verheugd, zonder zich te haasten (131).

De geurige wind blies zeer langzaam, alsof zij, die leed door de scheiding, verkwijnde. De zeer bekoorlijke bloemen vielen op den weg, als eene verwelkoming van de verheugde boomen (132).

De schoonheid der prinses verdiende eer bewezen te worden, immers zij was trouw en zeer deugdzaam. Zij treurde en vergat de godheid niet, dien zij hulde kwam bewijzen met bonte bloemen [1] (133).

Vervolgens werd het dag en werd het liefelijke landschap verlicht. Daarop waschte Janaka's dochter zich het gelaat en bad, zij die trouw gehecht was (aan haren man). Zij vergat nooit, trouw hare godsdienstplichten te vervullen. Inderdaad dacht zij aan de goden (134).

„Er is eene gevangene vrouw, deerniswaardig en van edele geboorte; van haren geliefde gescheiden smacht zij, zeer bewogen van gemoed. Haar geest verlangt zeer naar waarheidsliefde. Zij is ten volle de godin genegen". Zoo sprak zij (135).

„Moge dit nu door u gevoeld worden, zeg ik, o goddelijk lichaam, want gij zijt toch immers een gering mensch. Al waartoe het lichaam in staat is in het verrichten van passende daden, daarin moet gij het dagelijks onderrichten, dat de geest onderdanig zij (136).

„Let [2]) toch op en wil vooral wat in de overleveringen gezegd is en luister naar de verhalen, die vermaard zijn in de afdeelingen (van het Rāmāyaṇa) en boeken (van het Mahābhārata), den oorsprong vroeger van alle kwalen en het leed der menschen en dit is een reden tot aanhankelijkheid voor de uitmuntende menschen" (137).

Zoo luidden hare woorden, zeer dringend en liefderijk, zij peinsde er over, dat zij niet standvastig was in verdriet en voorspoed. De prinses lette er op, omdat haar hart getrouw was. Voortdurend was zij bezorgd daar onder den *açoka* [3]) (138).

---

[1]) *Kusumawicitra* is de naam van een bekende versmaat (vgl. Wṛttasañcaya, 59).

[2]) *Pulati* in den tekst is een drukfout voor *wulati*, zooals 6 regels verder staat.

[3]) De woordspeling *çoka ri sor ning açoka* gaat in de vertaling verloren.

HET PUJAI-GEHEIM DER SURINAAMSCHE CARAIBEN.

DOOR

A. PH. PENARD.

I.

Inleiding.

De *pujai* is de priester en dokter der Surinaamsche Caraiben of Kalienja's De oudste *pujai* is tevens opperhoofd en raadsman. De Indianen beschouwen hem als de ondervinding in persoon, gelijk de *pujai-awlan*, of het woordenbeeld zijner waardigheid duidelijk te kennen geeft. Hij is de *jolokan-opotolę* (geesten-baas). De *pujai* voert den strijd tegen den dood en het verderf; hij is ook de grootste tegenstander der moderne beschaving, achter welker masker hij het spottend gelaat van het materialisme ziet. Hij is een tweede *tamusi* (grootvader) voor zijn dorpsgenooten, die hem derhalve zoo noemen. De *pujai* moet de lijdende leider zijn, een voorbeeld van moed en opoffering.

Als de *pujai* zijn *jakuwalę* (begeestering) opwekt, heeft hij gemeenschap met geestelijke wezens. De geboren *pujai* wekt zijn begeestering op zonder ooit kunstmiddelen in te nemen; de minder begaafde gebruikt daartoe *tamu-atjulę* (tabakswater), *takini-atjulę* (sap van den *takini*-boom) of *pomui-atjulę* (peperpap). De tabakswater-drinker wordt *tamu-pujai*, de *takini*-drinker *takini-pujai*, de peperpap-drinker *pomui-pujai*. Elk hunner beschikt over andere geesten. Soms komen deze wezens met elkaar overeen, doch spreken niet dezelfde talen.

In dit opstel zal zoo zuiver mogelijk worden weergegeven wat een Indiaan die een leergang voor *pujai* heeft doorgemaakt, mij medededeelde omtrent zijn wedervaren. [1])

---

[1]) Minder volledige mededeelingen die mij reeds vroeger, door andere Indianen, verstrekt werden, zijn opgenomen in het te Paramaribo uitgegeven weekblad De Periskoop, 1925 en 1926 onder den naam „Iets over onzen Caraibischen Pujai".

De spelwijze der Indiaansche woorden is als volgt:
a als a in dat.
e als e in tering of i in dit.
ẹ als e in de.
i als ie in iets.
o als o in toren of in Fransch pot
u als oe in voet.
g als g in Engelsch go.
j als j in jaar of y in Engelsch year.
w kort uitgesproken o, trekkende naar u.

II.

Voorbereidingen tot den *pujai*-leergang.

Door tusschenkomst mijner roode vriendin Sitjune maakte ik kennis met den tabaks- en takini-meester Maliwiaju, of Miwaju, van Langaman Kondre (Langemansland) te Galibi, Beneden-Marowyne. Hij was de forsch gebouwde zoon van het dorpshoofd Majanale en een kleinzoon van den overleden *pujai* Langa Man. Hij kende zijn leeftijd niet, doch scheen ongeveer dertig jaren oud te zijn.

Maliwiaju kwam mij te Paramaribo geregeld bezoeken. Hem vergezelde zijn vrouw, Pulamu, twee dochters en een zoontje. Ik was den man gerecommandeerd door zijn oudtante Alijemo, dus kon hij veilig over alles met mij spreken.

Maliwiaju leed aan een blanken-ziekte [2]), waarvoor hij reeds medicijn van den stadsdokter Weytingh gekregen had. Hij stelde weinig vertrouwen in de huidige *pujai*-kunst, want het kerkelijke doopsel [3]) werkte deze zoo tegen. Ja, de slangachtige *Kulupi* was reeds uit Marowyne verdwenen. De machtige woudgeest *Tẹkokẹ* trok zich gramstorig op den hoogsten bergtop terug. De blanke geest *Wireimio* verscheen slechts diep in het bosch. Men hoorde er soms de hoefslagen van zijn onzichtbaar *tololo*-paard [4]). Al de tot demonen gemaakte *pujai*-wezens zouden dit land op dezelfde wijze verlaten, naarmate de roodhuiden uitstierven. Er leefden nog enkele sterke *pujai's* op eenzame plaatsen in Boven-Marowyne, maar de krachtigste

---

[2]) Eene niet oorspronkelijk Indiaansche ziekte.

[3]) De Roomsch-Katholieke doop.

[4]) *Kulupi* is de heer der winden. De zwarte behaarde *Tẹkokẹ* is de woudengrootvader of voortbrenger van het geheele woud. *Wireimio* is de bergengrootvader, die verblijft in bergen vol goud, en zich in menschengedaante altijd met zijn gouden lans vertoont. *Wireimio*'s paard, dat *Tololo* heet, kan vliegen.

onder hen stond niet eens gelijk aan den zwaksten van vroeger. Papa Majanale had hem gedwongen om zich aan de medicijnkunst te wijden, anders ware het nooit gebeurd.

Op dertienjarigen leeftijd trad Maliwiaju bij den Franschen koopman Albert Disaire (?) te St. Laurent in dienst. Vijf jaren later moest de semi-beschaafde jongeling hals over kop naar zijn geboortedorp terugkeeren, om voor *pujai* te studeeren. Op Majanale's aandringen zou hij niet alleen tabakswater, maar ook *takini-sap* innemen.

Akumawai was de beste tabaks- en *takini*-meester der geheele Beneden-Marowyne. Samen met negen-en-vijftig andere studenten leerde hij ruim veertig jaren geleden de *pujai*-kunst van de vroede meesters Werensi en Pirakalu in een reusachtig groote *tokai* (*pujai*-hut). Elk der leerlingen had zijn *sipiotonen* (*sipio*-verschafster) [5], zoodat er zestig *sipiotonamo* (*sipio*-verschafsters) waren, aan wier hoofd twee zeer bejaarde *apolemukon*, of meesteressen stonden.

Majanale wendde zich tot meester Akumawai met dit verzoek: *ẹmulẹ amolepakose, tamusi* (leer mijn zoon pujayen, grootvader). Daarop zeide Akumawai vriendelijk: *Otẹ-uwate-man* (het is niets). *Omulẹ samolepatake* (ik zal uw zoon leeren pujayen). *Olo nonen ẹwa* (laat hem komen tot mij).

Akumawai deelde Maliwiaju mede, dat er nog vijf jongelingen bij hem wilden lesnemen, te weten zijn zoon Albert, alsmede Junu, Julaira, Koko en Aluwanaime. Elk hunner liet hij meteen een *tamupatẹ* (tabaksveld) van ± anderhalve ketting [6]) aanleggen. Na vijf weken zou de aangeplante tabak juist geschikt wezen ter bereiding der *pujai*-medicijn voor den twaalfdaagschen cursus.

Onder Akumawai's toezicht bouwden Maliwiaju en zijn medestudenten vlug een ruime *tapui*, of met palmbladeren bedekt leerhuis. Zij maakten een cederhouten kaaiman-bank [7]), waarop allen tegelijk konden zitten. Zij stelden de *putauja*-kooi samen, een vierkant draaitoestel van rechte takken of latten met een opening bovenaan [8]). Eigenhandig vervaardigde iedere leerling ook zijn kalebas-*malaka* (medicijn-rammelaar) en een twee meter langen pijlrieten *mapulu*

---

[5]) *Sipio* = sap van de tingi-moni (Protium Heptaphyllum), waarin een roode verfstof wordt gemengd. Dagelijks bij het invallen der duisternis beschildert de *pujai*-maagd haar student hiermede.

[6]) 1 ketting = 20.72 meter.

[7]) Lage bank uit een blok hout, in de gedaante van een kaaiman.

[8]) Gelijkende op de kravanna waarmede men vogels vangt (T. E. & A P Penard, Birdcatching in Surinam. De West-Indische Gids. 8e deel, blz. 546 en afbeelding no. 2).

(tooverstaf). Allen fabriceerden hun *siwei-anokęsan*, of boogjes en pijltjes van koemboe-palmblad-stengel. Evenveel warimbo *waluwalu*'s (mierenmatjes) en *juku-ekundę*'s (mierengordels) [9]) werden door hen gevlochten.

Akumawai droeg zes maagdelijke *sipio*-verschafsters op om zijne leerlingen met *sipio*-sap te beschilderen. Maliwiaju's *sipio*-schilderes heette Iwia. Alle zes maagden werkten onder een ervaren *apolemu* of meesteres, genaamd Amape.

Bij gebrek aan meisjes kunnen gehuwde vrouwen dienen als *sipio*-verschafsters, beweerde Maliwiaju, mits zij van haar echtgenoot scheiden, tijdens haar verblijf in de groote *tokai*.

Meester Akumawai wilde elk zijner leerlingen op twaalf *saperakon* (drinkschalen) doen loopen. Vrouw Amape gelastte de maagden om twee-en-zeventig dezer schalen voor hare studenten te bakken. Al de verschillende voorwerpen moesten zij met het figuur van *Tukajana*'s *wonepulę* (wenteltrap) beschilderen. Dat zou *Tukajana*, den koningsgieren-grootvader [10]), of leider der *tamuakęlę* (tabaksgeestentroep) gunstig voor den *pujai*-cursus stemmen. De jongedochters mochten de studentenbank, noch den zetel des meesters, gebruiken.

Geen vrouw kan plaats nemen op de *pujai*-bank zonder deze te verontreinigen, verklaarde Maliwiaju, want dat is tegen de Indiaansche zuiverheidswet.

Akumawai noodigde al zijn dorpsgenooten uit om de *tokai* in te

---

[9]) Vlechtwerk, in de mazen waarvan levende bijtende mieren van de soort *juku*, worden vastgeklemd.

[10]) De onstoffelijke wezens zijn ontelbaar. Er bestaat een geest van elk ding, dat een naam heeft. Dit wezen doet zich eveneens voor in stukken, of behoort zelfs tot alle mogelijke combinaties. Ieder soort ding heeft zijn *jana*, *jumu* en *tamulu*. De *jana* is het gewone imaginaire individu; de *jumu* (= vader) is de geest of het wezen; de *tamulu* (scheppende grootvader) is het wezen der *jumu*'s. In den vorm hunner soort verschillen deze drie wezens van elkander in grootte of in aantal, mits zij niet van den mensch zijn. De *jana* heeft de natuurlijke grootte der stoffelijke soort en verschilt hiervan alleen in gehalte; de *jumu* is grooter, bestaat uit een groep individuen; de *tamulu* is reusachtig en bestaat uit het grootst aantal gewone wezens. Zie voorts noot [15]).

In menschengedaante komen de *jana*, de *jumu* en de *tamulu* met elkander overeen, als alle andere personen. Zij bezielen dikwijls hun vrienden onder de menschen zonder deze in het minst te kwellen.

Ieder voorwerp wordt opgedacht, weshalve de geest daarvan een denkbeeld moet zijn. De wereld is Gedachte in materie. Het Wezen van alles is Mensch.

Den Schepper en den Stamvader noemen de Indianen bij denzelfden naam, te weten *Tamusi*. Zij verklaren „*Tamusi Kalinjameman* (God is Caraïb)".

„Als er geen geest was om alles te doen zijn wat het is", zeide mijn roode vriend Alipjane, „dan zou er ook niets bestaan".

wijden. Zoodra de van palmbladeren gevlochten *pamakali*-deur achter hen dichtviel, zongen zij herhaaldelijk dit lied:

Tapui-tiano, tapui-tiano,
Pujai-wiotamolepatopoi, wiatapulutopoi,
Kęwerusirę aponęmbo.
(Leerhuts binnenste, leerhuts binnenste,
Pujai-leerplaats, bedekte plaats,
Voormalige zetel onzer pasduif (Leptotila rufaxilla).)

Tegen zonsondergang gingen al de inwijders weer naar buiten. De *pujai*-maagden dischten een stevig maal op, dat de studenten naast elkander voor de *pamakali,* of *tapui*-deur gezeten, smakelijk nuttigden. Zij beschilderden hun lichaam met het figuur van *Tukajana*'s trap en bezetten dit met *awęlę-malitę* (houtooievaars-dons).

III.

Eerste leernacht. *Ewalumu*, de donkere. *Kalukuli*, het hemelsche sieraad. *Tukajana*, de geleider naar de hemelsche gebieden. Tabakswater drinken.

Maliwiaju's inlichting omtrent den leertijd luidde:

De studenten moeten vierentwintig dagen en nachten in de gesloten *tapui* blijven. Om de drie etmalen leeren zij, drie nachten achtereen al dansende zingen, en rusten bij dag in de hangmat. Drie zulke etmalen vormen één *tokai* of studieperiode. Na elke *tokai* volgen drie etmalen *otalemano* (rust). Gedurende dezen tijd zitten de leerlingen gewoonlijk iederen dag met pepersap in hun oogen op de kaaimanbank aandachtig naar de wijze lessen van den meester te luisteren, die, over de *jolokangon* (kwade geesten) sprekende, tevens de *jakuwakon* (goede geesten) onder hen verdeelt, als waren deze wezens gelijk spijs en drank. Alle drie nachten der *otalemano*-periode mogen de jongelui slapen, totdat de *tokolo* (Guyana-patrijs) met zijn naamgeluid aankondigt, dat het morgenrood verschijnt.

De *pujai*-vrouwen zetten alles voor den eersten leernacht in de groote *tokai* gereed. Zij brachten er de noodige voorwerpen, o.m. *samakukon* (aarden potten), *manalekon* (warimbo zeven), *positjon* (pap kalebasjes) en zooal meer. Alle moesten nieuw wezen, vermits gebruikte niet rein meer zijn.

De beschilderde studenten gingen recht overeind staan, om hun *mapulukon* (staven) uit Akumawai's handen te ontvangen. Tot ieder

afzonderlijk sprak de meester op gezaghebbenden toon:

Mapulu seja owa (ik geef den staf aan u). *Ero-ke ajuwatake tapui-tia* (met dit zult gij dansen in het dichte huis).

De studenten traden de *tapui* met Akumawai binnen. Deze draaide zijn rammelaar met de rechterhand, terwijl allen luidkeels zongen:

Tokairę senetamui,
Wotapulutopoi woto pererimbio-wa.
Wotokon walapakon wotapulutopoi simio-lo-la.
Wotokon patakaitjon wotapulutopoi simio-lo-la.

(Ik zal mijn leerhut gezien hebben,
Mijn door de visch pererimbio (voormalige pereri; Negerengelsch sriba) bedekte plaats.
De bedekking der visschen warapa's, is de simio-liaan.
De bedekking der visschen pataka's, is de simio-liaan.)

Voorafgegaan door Akumawai, begonnen de studenten in 't dichte leerhuis onmiddellijk den cirkeldans uit te voeren. Elkanders hand vasthoudende, huppelden zij er (springend als een dravend paard) bij paren al sneller rond Akumawai drukte den rechterbovenarm zeer stijf tegen zich aan, zoodat hij onophoudelijk met zijn *malaka* kon ratelen, ter begeleiding hunner *eremirękon*. De zangers herhaalden elk dezer geestenliederen, totdat zij geheel buiten adem geraakten.

Ziehier eenige der *alemitjon* (*pujai*-gezangen):

1. *Wemapulu topoi tjumololę juwenge Tukajana-wa.*

(Ik heb mij met een bepaald doel van een *mapulu*-staf doen voorzien, door Tukajana.)

2. *Tokairę-undę eremitiani merowani suwi-jetę.*
Tokairę-undę eremitiani merowani mawi-jetę.

(De *pujai*-liederen zinger der basis van mijn *tokai* heet *suwi* (Crypturus pilleatus).
De *pujai*-liederen zinger der basis van mijn *tokai* heet *mawi* (Crypturus cinereus).)

3. *Nana-tokairę julalę ekunalę tano-lo-wanera kunawalu jetę-lan.*
Neman'ja-la.
Nana tokairę julalę ekunalę tano-lo-la-wanera tutukulu jetę-lan.
Neman'ja-la.

(In den daksparren-knoest onzer *tokai* doet de *kunawalu* (groote nachtzwaluw) haar naamgeluid weerklinken.
De dag breekt aan.
In den daksparren-knoest onzer *tokai* doet de *tutukulu* (kleine steenuil) zijn naamgeluid weerklinken.

De dag breekt aan).
4. *Itiamu-jepumbo tulalękon-bai, pujajo?*
Jalemuna tulalękon-bai pujai?
(De voormalige tabaksstengel is bedroefd, *pujai*-collega?
De medicijn-kolibri is bedroefd, *pujai*?).
5. *Tamu sipiatęmai, Pulimialu,*
Makulelę sipiatemai, Pulimialu.
Jalę sipiatęmai, Pulimialu.
(Ik heb mijn tabaksveld ontruimd, *pujai*-parkiet.
Ik heb mijn tabakspillen-plaats ontruimd, *pujai*-parkiet.
Ik heb het veld van mijn blad ontruimd, *pujai*-parkiet).

Bij het eindigen van ieder verschillend lied riepen de vermoeide dansers zingend uit: „*aje aje aje!*". De studenten zetten zich op hun kaaimanbank neer en Akumawai nam op de zijne tegenover hen plaats. Hy gaf hun verscheidene lessen in de geestenkunde. Indiaansche sigaren (in barklak-bast opgerolde tabak) rookende, luisterden zij naar de woorden des meesters. Akumawai beschreef de kwade geesten nauwkeurig.

De *Ewalumu* (Donkere) of *Maipuli-Tiamulu* (Tapir grootvader) heeft een vleeschachtig lichaam vol lange zwarte haren, die overal duisternis teweeg brengen. *Ewalumu* bezit geen eigen kop, maar gebruikt die van andere wezens, in welker vorm hij verschijnt. Hij kan zijn lange scherpe klauwen intrekken, totdat zij op mooie nageltjes lijken. *Ewalumu* vervult *Emanbę* (Ochtendlooze), waarom op dezen hemelzolder de dag nooit aanbreekt. Hij is de *Ewalumu-Tano* (het binnenste der Duisternis). Aan dezen vreemdsoortigen geest behoort de *Ewalumu-Toponalę* (donkere put), waarin alle *jawanen* (slechtheden) der wereld voor hem verzameld worden door den boozen *Tępęsamimitjin*, hetgeen met behulp van diens knecht, den *kamitjami* (wormengrootvader *Kowe*) geschiedt, welk onding zelfs op 't geringste kwaad beslag legt. Men kan zich evenmin met den zwarten *Ewalumu* vergissen, als met het *Kalukuli*, of Hemelsche Sieraad (Eeuwig Licht). Hij verduistert de oogen zijner vijanden en breekt hun nek.

Maliwiaju zeide: *kępujairę-jakuwakon alipiasakon kęwanje* (onze *pujai* deelde goede geesten aan ons uit). Het geschiedde met de volgende inlichtingen:

De *Tukajana*, of Koningsgieren-grootvader, ziet er uit als een naakte Indiaan met een bijzonder goedig voorkomen. Hij voert den begeesterden tabaksmeester-leerling op zijn wenteltrap naar de talrijke

hemelen der verschillende wezens en brengt hem met de goede zielen in kennis. Bij monde van *Tukajana* converseert de tabakspriester met den *Kalinja-tamulu* (Indianen grootvader). Gewoonlijk vindt dit plaats op 't kruispunt van leven en dood. Niet alleen de koningsgieren, doch alle roofvogels, ara's, gewone papegaaien, jaguars, honden en slangen, vormen *Tukajana's ekękon,* of vervangbare vleeschbezittingen [11]). Iedere *tukajana* [12]) bezit zijn vogel of dier. Men herkent *Tukajana* eveneens aan zijn grove stem waarmede hij in de keel des meesters praat en zingt.

De maagden dansten noch zongen met de studenten, maar verrichtten andere bezigheden. Meesteres Amape gebood haar om den *pujai*-drank voor de leerlingen te bereiden. Bij het zwakke schijnsel van een houtvuur persten de reine arbeidsters dadelijk zes korfjes tabaksbladeren met water in de zeven uit. Zij vingen het gezifte tabakswater in de aarden potten op. Al de lesnemers moesten zij met deze medicijn laven.

De studenten dronken zooveel schalen tabakswater, als zij konden. Zij gaven een gedeelte daarvan over, doch namen weer evenveel in. Zij gebruikten ook wat zoeten *kasiri* (cassave-wijn). Voldoende uitgerust zijnde, hervatten de meester en zijn leerlingen zingend den *pujai*-dans.

Hetzelfde gebeurde slechts vijf malen op den eersten leernacht der *kolomone tokai* (eerste studieperiode). Akumawai besprak telkens verschillende booze geesten en deelde evenveel goede uit. Bij het ochtendgeluid der paraka (Ortalis motmot) en marai (Penelope marail) werd de leerdans gestaakt met dit gezang:

Kaka-ka kaitjo-jano paraka-ruwa!
Pupu-pu kaitjo-jano malai-ruwa!
(Zeg alweer: „kaka-ka", fazant-*ruwa!* [13]))

---

[11]) Vervangbaar bezit (Engelsch separable possession, alienable possession) in tegenstelling met het niet-vervangbaar bezit. Dit laatste bestaat uit alle deelen die tot één en hetzelfde lichaam behooren, zonder hetwelk ze ondenkbaar zijn. De leden der familie zijn ook onvervangbare bezittingen van elkander. Ook vrienden zijn niet van elkander vervreemdbaar, evenmin vijanden, dus behooren ze ook tot het onvervangbare bezit, evenals de leden van het echtpaar die sexueel aan elkander verbonden zijn enz. De vriend die in een vijand verandert, wordt een gewezen vriend. De deelen van het kunstlichaam gelden eveneens als onvervangbaar bezit, wanneer ze geestelijk bedoeld zijn. Immers, de menschelijke geest is samengesteld uit alle andere onstoffelijke wezens.

[12]) De *Tukajana* is één, en tegelijk een veelheid. Zie ook noten [14]) en [10]).

[13]) *Paraka seneja* = ik zie den fazant. *paraka-ruwa seneja* = ik zie het fazant. In 't eerste geval is *paraka* het lijdend voorwerp, in het tweede geval is *paraka* door het achtervoegsel *ruwa* tot den aangesprokene gemaakt.

Zeg alweer: „pupu-pu", hokkohoen-*ruwa!*).

De maagden waschten de leerlingen in de *tapui* schoon. Deze bevestigden hun hangmatten aan de balken daarvan, om er te blijven slapen. Zij mochten buiten gaan noch eten. Zij moesten veel tabakswater drinken, alsook eenige slokjes zoeten *kasiri*.

Akumawai en de vrouwen verlieten het leerhuis, zingende:

Jakuwamaro ongtoko, pujai-sitjon!

Nana-pai nolematake.

(Slaapt met den goeden geest, *pujai*-studenten!

Ook wij zullen adem scheppen).

Allen gingen thuis rusten. Ze zouden er eten en drinken. Zij mochten alles doen wat niet tegen de Indiaansche kuischheidswet was

IV.

Tweede en derde leernacht.

Zoodra het avondgeluid van den *musokoloi-jumu* (wormenvader), te weten: *deren-deren*, weerklonk, riepen de studenten eveneens zingend:

Deren-deren, deren-deren, tamu-polemu.

Musokoloi-jumu kunupakanon,

Kowite, kowite pujai!

(*Deren-deren, deren-deren*, tabaksmeester.

De wormenvader ontwaakt,

Vlug, vlug, *pujai!*).

Onmiddellijk daarop verscheen Akumawai en ontsloot de deur der *tapui*. Terzelfder tijd kwamen de maagden met haar meesteres aanloopen. Zij brachten groote aarden kruiken (als damejanes) vol kreekwater in 't leerhuis, dat voor het volgende morgenbad der lesnemers bestemd was. Zij geleidden deze even buiten de *pamakali*-deur om er weder hun lichaam te beschilderen, hetwelk zij met houtooievaars-dons beplakken zouden De meester zong schijnbaar misnoegd:

Nekero-jano sipio sipiotolę-poko lupotai-jano.

Taulo-jano setai-ra.

(Ik ben moe geraakt om hun alweer zoo *sipio*-sap te verschaffen.

Dat praatje heb ik alweer gehoord).

Gedurende alle drie etmalen der eerste studieperiode vond er hetzelfde plaats. Ook de *pujai*-solo's zong Akumawai met een oorverdoovende rammelaarbegeleiding. Iederen nacht weerklonken echter

verschillende *pujai*-gezangen:

1. *Naloi-tio, naloi-tio!*
Nokẹ-nale naloi-tio?
Mose-nale naloi-tio,
Mona-nale naloi-tio,
Dundun-nale naloi-tio, of *Akuri-nale naloi-tio*, of *Aware-nale naloi-tio*.

(Hij heeft het weggedragen, hij heeft het weggedragen!)
Misschien heeft wie het weggedragen?
Misschien heeft deze het weggedragen.
Misschien heeft een dief het weggedragen.
Misschien heeft een manboera (Dasyprocta Acuchi), of een agoeti, of een awari (buidelrat) het weggedragen).

2. *Ojatẹ-pai wosakon-bai?*
Tunalẹ-wẹinio, jalawalirẹ-wẹinio, wosakon-bai?
Jeje taulane pujaimeko.
(Waar kwam ik ook?
Kwam ik van mijn water van mijn *alawali*-stroom?
Jeje, babbelde hij als *pujai*. (*ko* = attentie!)).

3. *Kowi eramako; talawone eramako;*
Jaro-wa eramako!
(Keer vlug weer; keer haastig weer;
Keer herwaarts terug!)

Met grove stem wordt dit lied door Tukajana gezongen, die den stervende weder doet keeren.

4. *Ewalumu jalonen kapun-lalẹ-poko ewalumu.*
Tuwaloko kẹtanje-se pujai!
Ewalumu mondo-man.
(De Donkere voerde mij, tot aan het Hemelgewelf, het duistere.
Laten wij met onszelve oppassen, *pujai!*
De Donkere is er.)

5. *Monẹ-wẹinio wopui-ran.*
Kunawalẹ-sula-wẹinio wopui-ran.
Pujairẹ-me-kolo wopui-ran.
(Ik ben van dien kant gekomen.
Ik ben van *Tukajana's* plaats gekomen.
Als mijn *pujai* ben ik gekomen.)

6. *Jaro-wa okone, talawone pujai-me!*
Malaka-jenulẹ-me okone, pujai!
Kulanolẹ-me okone jamolepane!

(Kom haastig herwaarts, als *pujai!*
Kom als het oog van den rammelaar, *pujai!*
Kom als mijn mooie, mijn leermeester!)
7. *Moko-konosan; ewalumu, konosan, pujai.*
Tuwa-me konosan.
Takunapo konosan.
Tẹnganapo konosan.
Ewalumu kulasiweime konosan.
(Hij komt, de donkere komt *pujai!*
Hij komt aandansen.
Hij komt op de knieën aanloopen.
Hij komt rugwaarts.
De Donkere komt als een lijster.)
8. *Talẹpalẹ-undẹ asalaitjane-lowane-ra akami-ra.*
Alamiru-undẹ asalaitjane-lowane-ra akami-ra.
(De trompettervogel is gelijk de krabber zijner voedselbasis (bodem, grond).
De trompettervogel is gelijk de krabber der *alamiru*-boom basis.)
9. *Itjulisiro-jadẹkẹpo-iro-lo kulatalipe-ra.*
Kulewako-jandẹkẹpo iro-lo kulatalipe-ra.
Soloma-jandẹkẹpo-iro-lo kulatalipe-ra.
Konolo-jandẹkẹpo iro-lo kulatalipe-ra.
(De margrietjes-staart is deze gevlekte.
De staart van den gewonen groenen papegaai is deze gevlekte.
De staart van den amazone-papegaai is deze gevlekte.
De staart van den bloedrooden ara is deze gevlekte.)
Andere ara-staarten kan men in hetzelfde lied noemen, te weten den bokraven-staart en den tjamba-raven-staart
10. *Itjialo katẹjano jekẹ tonolo kulewako nitjumuli-jambai?*
(Heeft mijn vogel gewone papegaai daardoor alweer honger gekregen?)
11. *Amasiwialẹ embatanaka atukusirẹ jonole ematango!*
(Ga uw *tukusi*-lans(bek) voor je vischval werpen, mijn roerdomp!)
12. *Ajawongo-lapa-to, ajawongo-lapa-to!*
Jautẹ-wa wusa-lapa;
Jawonja-lapa.
Tẹwota molepatopombo-wa-lo wala nawon'ja.
(Sta weer op, sta weer op!
Ik ga weer naar mijn huis;
Ik sta weer op.

Naar zijn eigen voormalige *pujai*-leerplaats stijgt de scharlaken ibis op.)

13. *Wotamole patopombo-wẹinio wala nawon'ja.*
Wotamolepatopombo-wẹinio tokoko nawon'ja.
(Van de voormalige *pujai*-leerplaats staat de scharlaken ibis op.
Van de voormalige *pujai*-leerplaats staat de flamingo op.)

14. *Sengano-wala-ko, sengano-wala-ko.*
Palana-molẹ sengano-wala-ko.
Sengano-wala-ko, sengano-wala-ko.
Tonolo-jẹtẹ sengano-wala-ko.
Sengano-wala-ko, sengano-wala-ko.
Tokoko-etẹ, sengano-wala-ko.
(Het schijnt dichtbij, het schijnt dichtbij,
Het zeegebulder schijnt dichtbij te klinken.
Het schijnt dichtbij, het schijnt dichtbij,
Des vogels naam schijnt dichtbij te klinken.
Het schijnt dichtbij, het schijnt dichtbij,
Der flamingo's naam schijnt dichtbij te klinken.)

15. *Kawone jekẹ pulipuli-jetẹ pujai.*
(Het naamgeluid mijner *pulipuli* (Caica melanocephala) weerklinkt zeer hoog, *pujai.*)

16. *Kowi-tjẹ-to mule-jundẹ irakako-to,*
Irako jamolepanen emuirẹ jepotan.
(Splijt den bank-stomp vlug,
Anders zal mijn *pujai*-leeraarsdochter mij betrappen.)

17. *Itjautẹ eremirẹ wopulẹ, ipianamatoko'*
Talemike konotẹtojan;
Akẹpulu talemike konotẹtojan.
(Luistert of het *pujai*-lied van den waterval komt!
Het komt er met zijn eigen *pujai*-lied afzakken;
Zijn schuim komt met diens eigen *pujai*-lied afzakken.)

18. *Amalakalẹ iwianamako-lapa, totolio!*
Sjekumako-lapa, totolio!
(Schud uw rammelaar weer snip!
Maak uw *sjeku*-beweging (knieën doorbuigen) weer, snip!)
In dit middernachtelijk *pujai*-lied is iedere snip gelijk een leerling.

19. *Irako wotamolepatonon-nala taulo-jano setai-ra tamupoko.*
Wotamolepatonon-nala taulo-jano setai-ra.

(Thans heb ik alweer het gepraat der *pujai*-leerlingen over tabak gehoord.

Het gepraat der *pujai*-leerlingen heb ik alweer gehoord.)

20. *Irako wotamolepatono-nala pirindja-kale-kupo sepoli.*

Pirindja-kale-kupo wutotonon sepoli.

(Ik heb de *pujai*-leerlingen betrapt op 't verwijderen van den geesten-pijl.

Op 't verwijderen van den geesten-pijl heb ik de loopers betrapt.)

21. *Jauw tonololẹ tomepole.*

Kawo tẹsinialẹ etojan.

Serereme kawo netojanje, jalitjawa.

Serolero etojanje.

(Mijn vogel is zeer wijs.

Hij blaast zijn fluit-signaal.

Hoog hangend blaast de japoe (Ostinops decumanus) op de fluit.

Hij fluit: „serolero".)

22. *Iniepotẹ jekẹ kaitjusi wemekatoponan-ba.*

Mo-e-ẹinio lapalapa wẹinio.

(Welken kant is de vermenigvuldigingsplaats van mijn wijfjes-jaguar?

Aan gindschen kant van den *lapalapa*-boom.)

Instede van de *kaitjusi* kunnen er ook andere roofdieren genoemd worden, t.w. de *tamenuja* (kleine tijgerkat), de *aira* (veelvraat) en de *iriria* (onbekend beest).

23 *Nitjokomamui, nitjokomamui:*

Itialo-katẹ-jano iromenen nitjokomamui.

Kinitiẹtẹwanon, kinitiẹtẹwanon, tonomumaipuli.

(Het is nacht geworden, het is nacht geworden;

Zoowaar nu is het alweer nacht geworden.

Hij beeft, hij beeft, het dier tapir.)

24. *Nokẹ-nale jawu-pai, nokẹ-nale jawu-pai?*

Kusali-nale jawu-pai.

Irome-role-jano wetamolekae.

(Wie ben ik misschien ook, wie ben ik misschien ook?

Kusali (hert) ben ik misschien ook.

Dadelijk ga ik mijzelf weer uit de voeten maken (hielen toonen).)

25. *Tunalẹ-ẹjalẹ-tanokon kaliwi-jononamo nesalalakaton-ba?*

(De in den bovenloop mijner rivier vertoevende *kaliwi*-eters begeven zich eindelijk op den loop?)

Men kan dit lied ook met andere boschvischsoorten (walapa of pataka) zingen.

26. *Tunakon-kenẹkenẹ sipiatojakona. kowaloko jata.*
Iropako kuluwalu awu kairẹ tunalike sipiatojakon.
(Riviermondingen stak ik over, toen ik een kleintje was.
Dit zeg ik, destijds stak ik de *kuluwalu* (*pujai*-riviertak) bevreesd over.)

In dit lied vervangt men *kowaloko* (kleintje) ook wel door *tunalikeko* (bangertje), *iropoko* (zoo eentje) en *tupukako* (kaalkopje).

27. *Monẹ-wẹinio wopui-ran.*
Kapu-jundẹ-wẹinio wopui-ran.
Tẹmenulẹ wẹinio wopui-ran.
Taulotopo-wẹinio wopui-ran.
(Ik ben van dien kant gekomen.
Ik ben van de Hemelbasis gekomen.
Ik ben van den gespikkelde gekomen.
Ik ben van de spreekplaats gekomen.)

28. *Moko, jawpakanirẹ kapun-lalẹ-poko nekujukujumai-ra.*
(Hij, mijn roofvogel aan het Hemelgewelf heeft zijn naamgeluid voortgebracht.)

29. *Nomai jenautẹ.*
Nokẹ-me-kou-nan?
Wokẹli-me-nan?
Woli-me-nan?
(Bevallen is mijn zusje.
Welk kind is het?
Is het een jongen?
Is het een meisje?)

Op dit gezang snelt de goede *Tukajana* toe, om het zusje te verlossen.

Andere bloedverwanten zijns meesters helpt de Koningsgierengrootvader ook uit den barensnood [14]).

---

[14]) *Tukajana* brengt zijn mede-geesten naar den Hemel en vandaar weer naar omlaag. Hij maakt geen onderscheid van persoon, noch in goedheid, noch in ellende. Hij is de voorspreker der zieken of ellendigen bij *Tamusi* en Diens Broeder. *Tukajana* doet nooit onder voor andere geesten. Geen hunner durft zich tegen hem verzetten. Hij houdt alle gemakkelijk in bedwang. Hij brengt vrede in de *tokai*. Zijn woord is wet. De *tukajanakon* of Koningsgieren-grootvaders vernietigen de meeste vijanden van den zuiveren *Pujai*, zij plagen de misdadigers met sluipkoortsen, hoofdpijn en zooal meer. Zij voeren met het lichaam des geestes uit, wat de koningsgier doet met het stoffelijk overschot.

30. *Ipirẹnamo-wala, tẹsanonamo-wala, tẹjumunamo-wala, tẹwopunamo-wala, kẹtotamolepae-tio, pamukon.*

(Wij leeren samen pujaien, zwagers, als hebben wij broeders, als hebben wij eigen moeders, als hebben wij eigen vaders, als hebben wij eigen tantes.)

De hoofdzin in dit lied kan er telkens herhaald worden.

31. *Tamu-jepumbo, pujunpujunme.*
Kulalu-jepumbo pujunpujunme.
Jale-jepumbo pujunjujunme.
(De tabaksstengel wiegelt.
De *kulalu*-stengel wiegelt.
De *jale*-stengel wiegelt.)

Kulalu is een soort tabak met een sterken stengel. *Jale*-tabak bezit een kort breed blad.

32. *Jamolepanen emuirẹ, wotunematopombo, itjusewe-japolirẹ sakotoi-ran.*

(Ik heb den voormaligen rekstok, den *koesoewe*-boomtak mijner *pujai*leeraarsdochter afgekapt.)

33. *Ewalumu-tamulu-tẹpo seseulu.*
Nokẹkou moko nitjotanon?
(De haren van den grootvader der duisternis zijn franjes.
Wie is hij die schreeuwt?)

34. *Konolo-jana talepale wewe-jumu-epeli-poko.*
Moko konolaitjanon.
(De *konolo-jana*'s [15]) voedsel is aan de vrucht van den *takini*-boom.
Hij schreeuwt het uit.)

35. *Tukusi-wiala wutoposa tamu-ẹpulẹlẹ-poko.*
(Gelijk de kolibrie, zwier ik om den tabaksbloesem heen.)

36. *Alukoli-tamulu tamu-alẹ-jenanen awu-wa.*
(De rupsen-grootvader, de eter van het tabaksblad ben ik.)

37. *Monẹ tamu-epulẹlẹ-pokono wano-jumu tululume.*
(Om de tabaksbloem gonst de honigbij.)

---

[15]) De *Konolo-jana* of het imaginaire individu van den Bloedrooden ara is de scheppende grootvader der papegaaien en parkieten en bijt ook vijanden voor den *pujai* dood. *Konolo-tamulu* is de grootvader van den bloedrooden ara. De *Jumu* of *Jana* van iedere soort kan de *Tamulu* van een andere soort of van meerdere daaraan verwante soorten zijn. Er bestaat maar één God — zegt Maliwiaju — want *Tamusi* is Grootvader van alle andere scheppende grootvaders.

V.

Beschrijving van de booze en goede geesten.

Bij de geestenkundige lessen gaf Akumawai nog meer inlichtingen omtrent de booze wezens:

1. De *Mulokoto* of *Aipiajawa-tamulu* (haaien-grootvader) doet veel kwaad. Loerend op zijn vijanden zwerft deze gevaarlijke *okojumo* langs de oevers der rivieren. Hij overvalt de onvoorzichtige visschers aan 't strand. Groote stukken land bijt *Mulokoto* met zijn scherpe tanden van de kust af. Bij voorkeur vertoeft hij in de Kawulu-rivier te St. Laurent.

Onophoudelijk zwemmen de *aipiajawa*-grootvaders om de *kaiwiri indję* (het Duivelseiland, *kaiwiri* = een soort eend, Dendrocygna viduata, *indję* = romp). Zoodra de bel dezer strafplaats luidt komen zij in den vorm van troepen haaien aan de wateroppervlakte eten. Aller voedsel bestaat uit de lijken van deporté's, welke hun in lakens gewikkeld, toegesmeten worden.

De *aipiajawakon* waren onschuldige visschen, maar zijn door den boozen watergeest in menschenetende haaien veranderd.

2. De *Semuije* heeft een hekel aan alle couvadewet-overtreders. Ook hun vrienden verslindt deze *okojumo* te midden der brandende golven. Hij doet gaten in de rotsen ontstaan, om zijn slachtoffers te verzwelgen. Over de geheele aarde komen de holen van dien gulzigaard voor. Hij kan hier te lande duiken en in Venezuela opkomen. Hij bewoont de Marowyne, doch vermag alle wateren onveilig te maken.

De *Semuijekon* slikken booten vol Indianen op. Menig ongeloovige zwemmer en hengelaar verdwijnt in hun binnenste. Omtrent deze watergeesten weten de roodhuiden ook vele gruwelijkheden te vertellen. De *Semuije* slikte een boot op te Mana, maar sleepte die door zijn onderaardsche gangen naar Marowyne, tot bij den eersten *isjorę* of *itjautę* (waterval) genaamd Sapundan. De nieuw beschilderde bodem der korjaal is er nog iederen drogen tijd te zien. Grootvader *Semuije* doet de grootste boomen binnen één nacht in de wateren verschijnen of verdwijnen. Die inslikker voedt zich uitsluitend met 't door hemzelf gestichte kwaad. Zelfs de goede Moeder of navellooze Maagd *Amana* vermag dien schepper der booze slangengeesten niet tot inkeer te brengen.

3. *Manulakapui* heeft de mapalari-mieren geschapen, wier geesten den strot hunner slachtoffers doorbijten. Zij veroorzaken allerlei

keelziekten en bloedspuwing. Als een troep onstoffelijke mieren durft *Manulakapui* zelfs den *pujai* aan Slechts weinigen kunnen hem verdrijven. *Manulakapui* laat zich niet gemakkelijk afschrikken.

4. *Wewe-unde-tajegewae* bewoont het oerwoud. Wanneer de begeerde roodhuid nadert, gaat hij onder een woudreus staan. Het onding laat een eigenaardig gebrom hooren, dat den argelooze bekoort. Deze vraagt zichzelf af, wat er zoo'n geluid voortbrengt. De brommer springt uit zijn schuilplaats te voorschijn en verslindt hem. Op deze wijze komen vele woudloopers aan hun einde.

Volgens sommigen, behoort de bromgeest tot den *Takini-akele*.

5. De *Makawa*-grootvader *Emokose* (slik-het) bezit een wijden hals. Wie des nachts over de savanne loopt, moet hij voor zijn baas (den slechten *pujai* die dezen boozen geest in zijn macht heeft) opslikken. Daarom verdwijnen er zoovele Indianen zonder eenig spoor achter te laten. De hongerige slokop voedt zich ook wel op klaarlichten dag.

Makawa is een vogelsoort.

6. *Akumawai* (onze *pujai*-leeraar draagt den naam van dezen geest) spookt aan de oevers der rivieren. Des avonds sluipt hij er in menschengedaante rond. Bij dag lijkt hij op een groote hoeveelheid zijner schepselen, namelijk *matuwituwitjon* (waterslakjes). Door *Akumawai* wordt doofheid veroorzaakt. Hij breekt de oogen van kinderen. Zoo de man tegen hem opstaat, krijgt diens vrouw zeker een ongeluk.

7. *Mekuimio* verbergt zich in 't bosch. Als een abnormaal groote *meku* (kapucijner aap) springt hij uit zijn schuilplaats te voorschijn. Hij kijkt de nieuwsgierigen aan, totdat zij er oogonsteking van krijgen. Wie te lang in zijn roode oogen staart, wordt stekeblind.

8. De vliegende demonen-grootvader *Suwisuwi* laat zich uitsluitend des nachts hooren. Hij maakt iedereen stom, die tot hem wil spreken. Een groot aantal roodhuiden brengt hij in de duisternis om 't leven Alleen de zuivere *pujai*-meester durft hem gebruiken, ter verdrijving van zwakkere boosaards.

9. *Monale* brengt kleptomanie teweeg. De *awale* (buidelrat) heeft zijn ontstaan aan hem te danken. *Monale* vervult (inspireert) alle dieven. Er zou nooit gestolen worden, indien hij niet bestond.

10. *Amenen* baart verschillende geestelijke wormen. Onophoudelijk knagen zijn *kaluwala* (geestelijke worm) aan het been hunner vijanden. Deze krijgen chronische rheumatiek, waardoor zij vaak slape-

looze nachten doorbrengen. Slechte *pujai*-meesters kunnen *Amenen* onmogelijk verdrijven, omdat zij niet tegen hem opgewassen zijn.

11. *Irome-iwioko* (vermoordt-nu) maakt zijn slachtoffers plotseling van kant. Overal zit hij op hen te loeren. Geen hunner kan hem ontsnappen. De meesten vallen dood neer.

12. In een wit kleed gehuld, zwerft *Asitjane* om de Indiaansche nederzetting heen. Deze ruim drie meters lange patergeest vervolgt de ongeloovige roodhuiden teneinde hen te doen bekeeren. Anti-Roomschen vreet hij met huid en haar op. [16])

Akumawai kon dezelfde goede geesten niet tweemaal aan de studenten uitdeelen, waarom hij genoodzaakt was hun telkens weer andere van zijn schier onuitputtelijken voorraad te geven.

1. *Mapuluwai* is de schepper der staven. Op hem moet de *pujai* steunen, om nimmer te vallen. Den weg door het leven baant *Mapuluwai* voor alle zuivere meesters. Hij wendt het onheil van zijn vrienden af. *Mapuluwai* stelt de *pujai*-kracht vast. Hij voert de begeesterde zwervers door het hemelrijk, zoodat zij niet van vermoeienis in *Jolokan*'s put vallen. Alleen *Mapuluwai* kan de diepe duisternis peilen en het evenwicht daarin bewaren.

2. *Masisingiri* komt op uitgestrekte savanna's voor. Hij valt de eenzame voetgangers aan die over zijn verblijfplaats kruisen. De sterkste mannen overwint *Masisingiri* in den strijd. Toch is hij niet langer dan één meter. Deze savanna-dwerg schenkt een gedeelte zijner kracht aan al de brave lieden, met wie hij vecht. Misdadigers vreezen hem zeer, want die slaat hij dood.

3. *Makuwale* lijkt op een gespierden glimmenden zwarten neger. Altijd loopt hij met een lange zweep rond. Dit voorwerp gebruikt *Makuwale* om de *jolokangon* te kastijden. Hij slaat die boosaards harder, naarmate zij slechter handelen. Verstokte demonen ranselt de onstoffelijke neger vreeselijk af. De Indianen mogen hem lijden, want hij is de *jolokan-analirę* (schrik der kwade geesten).

4. *Umein* vervult alle sterke dranken. Zonder dezen *Juku*-grootvader [17]) kan geen daarvan geestrijk zijn. Hij doet de feestvreugde ten top stijgen. Bij afschaffers behoort *Umein* niet thuis. Zijn vijan-

---

[16]) De *pujai*-geest *Asitjane* brengt warmte of hitte voort. Hij is de *Watotamulu* (vuur-grootvader). Zoowel den haat als de liefde doen de *asitjanekon* of vuur-grootvaders gloeien. De roodhuiden noemen *Asitjane* ook wel den menschen etenden *Patęrę--jumu* (pater-geest). Zie ook de legenden in F. P. & A. P. Penard, De Menschetende aanbidders der Zonneslang, Paramaribo, 1907-08, I, blz. 26

[17]) Zie noot [9]).

den maakt hij tot onverbeterlijke dronkaards. Velen hunner sterven met een doorgebeten strot of gebroken nek.

5. *Puju-me etakere* brengt een flikkerend lichtje voort als een glimworm. Daaraan kan de vijand weten of hij nadert. Weerbarstige boozen sleept *Puju-me etakere* naar de plaats terug, vanwaar zij kwamen. De *pujai*-meesters gebruiken zijn soortgenooten om elkander onderling te bestrijden.

6. *Malenaluwan* huist in boomen. Hij kan den vorm zijner *kalawakon* (tjamba-raven) naar willekeur aannemen. Talrijke individuen verlost *Malenaluwan* van hun booze *akęlę* of slechtgezind wezen. Hij pakt het onding beet om daarmee weg te vliegen. De toornige *Malenaluwan* rooft ook goede zielen.

7. *Iweitiole* rekenen de *pujai*-meesters onder hun beste helpers. Door genoemden *pilitjoko*-uilen-grootvader bezield, komen zij gemakkelijk allerlei medicijnen te weten. *Iweitiole* doet zelden kwaad. Vaak laat hij zijn onzuiveren meester in den steek, ter voorkoming van onheil.

8. *Jenukalekapu* steekt zich soms in 't menschelijk lichaam. Toch doet de strakke blik uit zijn oogen altijd aan een leguaan denken. Uitgelaten vroolijkheid kan *Jenukalekapu* niet dulden. Spotters moeten hem uit den weg gaan. Hij bezit een volslagen ongevoelig lijf. Zijn woorden luiden: *Wajamaka awu-jekę moko-man* (de leguaan is mijn vleesch-bezit). *Ijopoto-pa-wa* (ik heb geen baas).

VI.

Eerste rustperiode.

Tijdens de *pujai* lessen op de *kolomone otalemano*, of eerste rustperiode, zette Akumawai geregeld peperwater in de oogen zijner leerlingen, te weten des morgens vroeg, midden op den dag en tegen den vooravond. Allen ondergingen eveneens hetzelfde lot, wanneer slechts één hunner probeerde tusschen de verschoven palmbladeren naar buiten te gluren. Deze straf leden de onschuldigen herhaaldelijk door Alberts toedoen.

De maagden dienden het eten in het leerhuis rond. Elk studentenmaal bestond uit een cirkelvormig cassave-broodje met hagedissenvleesch. De lesnemers aten het gretig, om niet van honger te sterven. Zij verzwolgen aldoor veel tabakswater, alsmede eenige slokjes zoeten *kasiri*. Akumawai kwam op de *tamu-akęlę* terug. Hij scheidde deze wezens in twee groepen, namelijk de oorspronkelijk goede en de

oorspronkelijk kwade. De goede geesten behoorden tot de *Tukajana's ekękon* (vervangbare vleesch-bezittingen), d.i. roofvogels, geitenmelkers, ara's, gewone papegaaien, jaguars, honden, slangen en zooal meer. De kwade geesten vervulden *Ewalumu's* vervangbare vleeschbezittingen, waaronder alle tabak-vernielende individuen, zelfs de honigzuigende kolibries en bijen De wezens van voorspoed golden ook als goede, en die van tegenspoed als kwade. De vertoornde goede geest deed soms kwaad. De goedgezinde kwade geest handelde ook wel braaf.

VII.

Eerste leernacht der tweede studie-periode. Verandering in jaguars, in vleermuizen en in *pujai's*.

Tot de voor den eersten leernacht der *jakonolę tokai* of tweede studieperiode, versierde studenten sprak meester Akumawai bevelend:

Kaitjusitjome okatoko, pujai-sirękon (verandert in jaguars, mijn *pujai*-leerlingen); *Kaitjusiwialanje ajekanundoko tapui-pioko* (rent om het leerhuis heen als jaguars).

Oogenblikkelijk raakten de jongelui onder den invloed van den tijgergeest, [18]) waarom zij zongen:

Kaitjusitjon-me nonulimiae (wij veranderen onszelf in jaguars).

Brullende snelden allen met tijgerachtige bewegingen om de *tapui* heen, totdat meester gebood:

Lerekome okatoko, kaitjusirękon (gaat in vleermuizen over, mijn jaguars)! *Uitiandoko tapuitiaka* (gaat in 't leerhuis).

De *lere-jumu* op zich krijgende, begonnen de studenten te zingen:

Topu-jumu-ekatalę-tano.
Lere-jumu „kekeke" mękae-jano.
(Inhoud der geestelijke steenrots-holte.
„*kekeke*" zegt gij alweer vleermuizengeest.)

Het vleermuizengefladder met de armen nabootsende, vlogen de begeesterden in hun *tapui*. Als vleermuizen piepten en huppelden zij er gestadig rond. Zij kittelden elkander met de vingertoppen of vermeende toppen der vleermuizenvleugels. Toen het geheel donker was klonk Akumawai's bevel:

---

[18]) De *pujai*-geest *Awaluwape* of *Kaitjusi-tjamulu* (Jaguar-grootvader) bewijst goede diensten aan zijn baas. Gewoonlijk verschijnt hij in de *tokai* als een menschelijk wezen. Hij is uiterst wraakzuchtig, maar berokkent niemand leed, zonder daartoe het volste recht te hebben.

Pujai-sitjome okatokolapa lererękon (verandert weer in *pujai*-studenten, mijn vleermuizen)!

De jongelingen kwamen onmiddellijk tot bezinning. Beurtelings kruisten allen over de hangmatten. Op deze stonden ze met den eenen voet, om den anderen van den grond te kunnen lichten. Des meesters aanmoedigend lied weerklonk:

Epuimiakatoko pujai-sitjon!
Jakuwa ajepanosa.
Nimioku ajalotake'
(Stapt erover, *pujai*-studenten!
De goede geest helpt u.
De hangmat zal u dragen!)

De student Albert struikelde verscheidene malen bij 't overstappen, waarom zijn vader wrevelig sprak:

Momae, wotamolepatoto pujaisi (jij tuimelt, leerende *pujai*-student). *Jolokan ajalotan* (de kwade geest zal je halen).

Iedere maagd zette er een rij van twaalf *saperakon* met de opening naar onder toegekeerd voor haar student in 't leerhuis neer. De candidaten liepen over deze schalen heen en terug. Akumawai verhief weder zijn stem:

Saperakon-kupo, puitionon,
Ajakuwalę-maro musaton pujai-me,
Tuwalo-kolo, awonalękon'
(Op de drinkschalen, jongelui,
Gaat gij en uw medicijngeest als *pujai*,
Past op dat gij niet valt!)

Daar ging een drinkschaal onder Alberts voet stuk. Dit slechte voorteeken verontrustte den lesgever zoozeer dat hij tegen zijn onvoorzichtigen zoon zeide:

Jolokan ajakimianon (de kwade geest plaagt je). *Moko-wa takętomeja* (je wordt door hem bekoord).

Het aanhoudende „*deren-deren*" der tallooze wormenvaders kondigde middernacht aan. Meester Akumawai schudde den rammelaar sneller ter begeleiding van zijn uiterst luid klinkend gezang:

Tawalume na, pujai,
Tawalume-pole, tawalume-pole.
Derenderen etęlan.
(Het is donker, *pujai*,
Zeer donker, zeer donker.
De wormen-vader brengt zijn geluid snel voort.)

De maagden hadden ook twee kalebasjes *saba-saba* voor elk harer studenten bereid, die al deze krachtige tabakspap tegelijk innamen. Spoedig geraakten zij onder den invloed hunner medicijn en gleden begeesterd van de kaaimanbank af.

VIII.

Tocht door de Hemelsche gebieden. Op het kruispunt van leven en dood.

Maliwiaju vertelde mij gaarne, wat hij zooal ondervond. Zijn geschiedenis luidde:

Uiterst duizelig geworden kwam Maliwiaju eensklaps in 't geestenrijk terecht. Een wonderschoon licht straalde van uit den hooge op zijn lichaam neer. Hij zag een naakten roodhuid voor zich staan, welke *tukajana* vriendelijk tot hem sprak:

Oko, pujasi (kom *pujai*-student)! *Tukajana-wonepule-kupo talomejatake kapun-wa* (gij zult Hemelwaarts gebracht worden op de trap van den koningsgieren-grootvader). *Tese-uwate-man* (het is niet ver).

De *tukajana* bracht Maliwiaju met één stap naar zijn wenteltrap. Daar stond reeds een andere *tukajana* op hem te wachten. Hij nam Maliwiaju onder zijn hoede met de woorden:

Irupa owa tanese-na (hij is goed door je overgebracht). *Atukajanarę awu weitiake* (ik zal je *tukajana* zijn).

Maliwiaju vertrouwde zichzelf volkomen aan zijn beschermer toe. Beiden klommen voorzichtig de trap op, dus bereikten zij veilig de eerste verdieping des Hemels. Natuurlijk reisde Maliwiaju verrukt deze *jakuwakon-weitiopo* (*pujai*-geesten verblijfplaats) met zijn *tukajana* rond. Zij bezochten er zoowel de eenvoudige dorpen van natuurvolken, als de prachtige steden van beschaafde blanken, negers, Chineezen enz.

De *Tukajana-autępatę* was de voornaamste *jakuwa*-nederzetting. De goede koningsgieren-grootvaders verbleven er in menschengedaante. Velen bewoonden kolossale hutten. Zij kweekten er hun *ekękon* lievelingsdieren. Vooral de reusachtige roofvogels stelden zij op prijs, alsook de bloedroode ara's en gevlekte jaguars. Enkele droegen gewone papegaaien op den schouder, of werden door honden gevolgd.

De *Imjawale-weitiopo* [19]) bezat de grootste bevolking. Ginder

[19]) De *pujai*-geest *Miawale* behoort tot de sterkste der wezens. Hij is de *Puindjo-tamulu* (Boschvarken-grootvader).

woonden ontelbare boschvarkens-grootvaders in de hutten. Zij leefden er gelukkig met hun dieren. Reeds op verren afstand was het getrappel dezer onafzienbare troepen witlip-peccari's hoorbaar, die knarsetandend alle kwaad uit den weg ruimden. De *Imjawale* zelf nam geen deel aan het gevecht.

De *Julamale-weitiopo* [20]) behoorde uitsluitend aan de vredelievende *kuwata*-grootvaders toe. Deze leken op donkerkleurige roodhuiden met een aapachtig voorkomen. Zij maakten hun woningen zeer hoog. Zij hielden er talrijke kweekjes op na. Deze wezens vervulden al de in en onder den *takini*-boom voorkomende dieren. De *Julamale* verliet zijn dorp gewoonlijk als een abnormaal groote *kuwata*-aap

Ook de *Nono-kupono-okojumo* (slangachtige droogland-geest) huisde op de *pujai*-geesten verdieping. Zijn machtigste vertegenwoordigers *Kulupi* en *Wireimio* keerden zich ontstemd tegen de dwalende roodhuiden. In geen enkelen vorm verscheen *Kulupi* meer op aarde. *Wireimio* bleef meestal thuis. Zijn *tololo*, of vogelachtig paard vloog zelden den Hemeltrap af. [21])

Zelfs de Woud-grootvader *Tẹkokẹ* bestuurde zoo'n onsterfelijke nederzetting. Hij had een hekel aan de gedoopte *pujai*'s. Immers, deze meesters evenaardden hun doopers in slechtheid. De *Tẹse-tẹse* (harige) verjoeg die ongeloof-verspreiders dolgraag met zijn honden. [21])

Bij iedere geestensoort verschillen de *tamu-nano*, de *jumu-nano* en *jana-nano* van elkander in afmeting en aantal. Deze grootvaders, vaders en mindere individuen bewoonden een gemeenschappelijk dorp of dezelfde stad. [22]) De *anuwana-tamulukon* (koningsgierengrootvaders), de *anuwana-jumukon* (koningsgieren-vaders) en de *anuwana-janakon* (koningsgieren-minderen) vertoefden samen in de *Tukajana weitiopo*.

De *pujai*-reizigers doorkruisten het Hemelsche woud. Daar groeiden de boomen in lange reeksen. Er bevonden zich o.m. de *kumakakonẹmbo-patẹ* (rist voormalige kankantrie's) en de *takini tjonẹmbo patẹ* (rist voormalige *takini*'s). Vele geestelijke vruchtboomen stonden reeds in vollen bloei. Onder deze verschillende soorten

---

20) *Julamale* is de *kuwata-tamulu*, of grootvader van den Kwata (zwarte boschduivel). *Julamale* voert het bevel over de geesten van de in en onder den *takini*-boom voorkomende dieren.

21) Zie noot [4]).

22) Zie noot [10])

kwamen ook grootvaders, vaders en mindere individuen voor. De kankantrie-grootvaders, de kankantrie-vaders en de kankantrie-minderen tierden welig in dezelfde reeks. En de geheele onstoffelijke flora kon praten. Elke specie deed het in een andere taal. Zoo pochte de woudreus op zijn grootte. De *takini* vertelde van zijn wonderbaar sap, de bloeiende kasjoe wilde zijn vruchten door niemand laten plukken. De awara-palm dreigde iedereen met zijn scherpe dorens te zullen steken. Aller sap was gelijk menschenbloed.

Maliwiaju trok met zijn *tukajana* door een uitgestrekte geestensavanna. Over de geheele vlakte lagen dorpen vol wezens (geesten) van Indiaansche voorwerpen verspreid. Sommige waren zeer groot, bijv. de *Malaka-weitiopo* (rammelaars-verblijfplaats), de *Jamatuweitiopo* (pagalen-verblijfplaats) en de *Samaku-weitiopo* (pottenverblijfplaats). De dorpelingen geleken op genoemde voorwerpen of geleken op roodhuiden. De rammelaar-grootvader was kolossaler dan de rammelaar-vader. De mindere rammelaar-individuen bezaten de gewone grootte.

Ginder trof Maliwiaju dorpen aan waar bepaalde lichaamsdeelen woonden. De *Pupo-weitiopo* (koppen-verblijfplaats) vond hij zeer interessant. De wezens dezer nederzetting hadden onzichtbare lichamen. Zij liepen er met hun zichtbare koppen rond, die door de lucht schenen te zweven. Maliwiaju hoorde van de *Onu-tamulu* (oogen-grootvader) spreken, maar kwam hem zelf niet tegen. Denkelijk waren alleen de oogen van dit opperwezen te zien

De *pujai*-meester beschikte over de verstandigste koppen. Hij vermocht uit allerlei oogen te kijken Hij kon met tallooze handen werken. Zoo'n baas was instaat de meest geschikte lichaamsdeelen zijner overleden medemenschen naar willekeur te gebruiken.

Maliwiaju bezocht verschillende krabben-geesten en schelp-geesten in hun dorpen op 't Hemelsche strand. Ten slotte moest hij tot de *pujai*-wezens onder water gaan, om zich ook van hun medewerking te verzekeren; samen met zijn *tukajana* riep Maliwiaju zingend de *okojumokon* der rivieren op. Deze slangachtigen kwamen als echte roodhuiden over de watervlakte naar de zangers toeloopen. Deze liepen hen in 't stroomende nat tegemoet, zoodat zij oogenblikkelijk hun dorpen op den bodem daarvan bereikten Om al de woonplaatsen heen stroomde water, maar niets werd nat. Zelfs de *mulokoto-weitiopo* (haaien-grootvaders verblijfplaats) en de *taleulowa-autę-patę* (anjoemara-grootvader-dorp) verschilden weinig of heelemaal niet van Indiaansche nederzettingen op 't droge. De aldaar vertoevende wezens

spraken Caraibisch, hoewel dat op hun manier geschiedde. Den levenden kaaiman noemden zij niet *akare*, doch wel *mule* (bank). De slang heette *kulawape*, of zeilgrastouw. De visch *kuma-kuma* met zijn wijden bek was hun *kuwake*, dus krabben-korf.

Eindelijk bleef Maliwiaju met zijn *tukajana* aan den oever der bovenaardsche Amana staan. Bij hun oproeping dook *Amana* [23]) uit den stroom op, die haar naam droeg. Deze navellooze [24]) naderde hen met wonderzoet gezang zoo: „*wie! wie! wie!*" Maliwiaju verstond er nog geen woord van, maar de *tukajana* deelde hem mede wat het beteekende. *Amana* noodigde hem uit om haar te volgen. Beiden sprongen te water en verdwenen met het reine wezen in de diepte.

Bliksemsnel kwam Maliwiaju met zijn *tukajana* in de *Amana wetiopo* aan. De nijdig brommende *tele-tele* dezer plaats wilde hem verslinden, doch *Amana* riep zingend: „*jeke pero, jeke pero, jeke*

---

[23]) *Tamusi*, de Schepper verwijdert zich nooit uit de *Masuwano*, het Indiaansche paradijs; *Jolokan-Tamuiu*, de demonen-grootvader verblijft altijd op zijn *Upaule* (eiland) temidden van zijn *Tunale* (water) in de *Kaputano-Ewalumu* (hemelsche duisternis). *Tamusi*'s vrouw is *Pipi* (grootmoeder), en de vrouw van den demonen-grootvader *Jolokan-not* (demonen-grootmoeder). Men vindt beide vrouwen vereenigd terug in *Amana*. De *pitjanitjon* (kinderen) der twee echtparen zijn de zielen van goede en slechte menschen.

[24]) Een jeugdige *pujai* vertelde: „Gehoor gevende aan mijn oproeping in de *tokai*, verscheen de *Kalinja Amuja* (Caraibische Maagd). Ik had veel van deze gehoord, maar haar schoonheid overtrof zelfs mijn hoogste verwachting. *Amana* had geen navel. Dat kon ik terstond zien vermits zij naakt was

Neen, de onschuldige *Amana* schaamt zich niet Zij doet altijd goed en weet van geen kwaad. Er is geen vlekje op haar spiegelgladde huid

Amana keek mij aan met haar donkere oogen. Uit deze straalde het eeuwige licht van de *Puju-tamulu* (grootvader der lichtende kuiptor), welks schittering door haar glanzend zwarte lokken weerkaatst werd.

Ik voelde dat zij in mijn hart zag en vroeg haar met bevende lippen: „*Okujumu*, wie zijt gij?"

Amana stelde zich met het woordenbeeld harer waardigheid aan mij voor:

„Gij noemt mij slang, maar dat ben ik niet Slang ben ik vaak geweest. Ik ben ik. Voortdurend verwissel ik van huid. Wat jong blijft, terwijl het oud wordt, ben ik. Sterven kan ik niet (Eeuwigheid)

Ik heb alles gebaard. Nooit werd ik geboren. Ik ben navelloos (Tijd).

Ik ben de *Wale-jumu* (geest van Zang). Zingen kan ik niet, omdat mijn keel toegeschroefd is. (Harmonie).

Ik ben het wezen van taal. Zelf praat ik niet, doch iedereen spreekt mij uit. Alle menschen zijn mijn papegaaien. (Rede). Ik ben de *Woto enenene* (Visschenziener). De Visschen (Menschen) volgen mij in den stroom (Het Leven), want ik ben hun leidster (Gedachte).

Alle vormen kan ik aannemen, en ben het voorwerp dat uw aandacht trekt ten goede. (Waarheid of Deugd). Ik ben de Maagd *Amana*."

pero" (mijn hond, mijn hond, mijn hond). Kwispelstaartend liep de kwaadaardige kaaiman-grootvader naar zijn meesteres toe, die hem zoo teeder liefkoosde, dat hij in een goed mensch veranderde. De Maagd streelde haar overige lievelingsdieren, o.m. *julawakon* (zeekoeien), *awalepujakon* (rivier-otters) en *lilitjulakon* (dolfijnen) even zacht, waarom ze ook roodhuiden werden, die hun leidster verheugd begroetten Hierna zong zij weer: „*wie, wie, wie*". *Amana* verlangde te weten of de *pujai*-student soms het vleesch harer lievelingsdieren, bijv. visschen, nuttigde. Daarop antwoordde Maliwiaju ontkennend, erbij voegende: *Ajekekon jatoke-mandon* (je vleesch-bezittingen zijn verboden spijs). *Mokalopajon analukapa-wa* (ik proef die zelfs niet).

Toen werd *Amana* smoorlijk op den goeden student verliefd. Zij leidde den verrukten jongeling in haar domein rond. Zij leerde hem met alle onderwatergeesten handelen. Hij zou hun vroede baas worden.

Bezield door *Amana*, ging Maliwiaju met zijn *tukajana* verder. Eén stapje in de golven bracht hem aan den gewenschten kant harer rivier. Maliwiaju bevond zich op 't kruispunt van leven en dood. Hij kon naar het lichtende *Komanbe* (avondlooze) te voet wandelen, of naar het donkere *Emanbe* (ochtendlooze) klimmen. Hem bekroop een afwisselend gevoel van vreugde en smart. Besluiteloos keek hij om zich heen.

IX.

Lotgevallen der ziel na den dood.

Tukajana wilde Maliwiaju volgaarne de noodige inlichting geven. Nog één schrede voorwaarts zou des jongelings ziel en lichaam geheel van elkander scheiden. Goede zielen bereikten veilig Grootvaders Lustoord, waar de avond nooit viel Slechte zielen kwamen op *Ewalumu*'s Hemelzolder terecht, waar de dag nimmer aanbrak. Zoowel de goede, als de verkeerde weg waren hem bekend. Hij zou Maliwiaju vertellen wat deze behoorde te weten.

De dorst van den stervende kwelt diens ziel ook na den dood. In het eerste kamp aan den breeden Hemelweg wordt de mensch door *Pololu-tamulu* opgewacht, die zeer welriekende *kasiri* uitdeelt. Hij smeekt genoemden Padden-grootvader om hem met diens zoeten cassave-wijn te laven. *Pololu-tamulu* wil weten of zijn menschelijk evenbeeld nooit padden gedood heeft. De schuldige moet 't aantal

zijner slachtoffers noemen. Het opperwezen laat hem langer op den drank wachten naarmate hij meer padden vermoordde (— het zinnebeeld van kwaad bedrijven).

Op den weg naar het kamp van Trouw krijgt de mensch weer dorst. Aldaar vertoeft *Pero-tamulu*, en hij tapt den allergeurigsten *kasiri* met het beste doel De mensch verzoekt dezen hondengod eveneens om zijn dorst met den lekkeren cassave-wijn te mogen lesschen. *Pero-tamulu* staat dat gereedelijk toe, doch zijn menschelijk evenbeeld moet eerst bekennen, hoeveel onschuldige honden door hem om 't leven gebracht zijn. Wie minder honden vermoord heeft, krijgt eerder drank. Met hondendooders bedoelt het opperwezen eigenlijk trouweloozen, verleiders, verraders, valschaards, enz.

Halverwege tusschen het tweede en het derde kamp van den Hemelweg gaat de vermoeide mensch onder den *kalawasi-jumuu* zitten. In de schaduw van dezen ontzachlijk grooten boom vol ritselende jorojoro-zaden [25]) denkt hij over zijn aardsch leven na. Daar geschiedt de foltering der schuldige ziel door het booze geweten.

De berouwvolle mensch komt spoedig in het verblijf van Onschuld aan. Dit kamp sloeg de Indiaan *Mapewala* op, die nooit een misdaad beging. Hij mag den mensch helpen, om zich van 't kwade te ontlasten; zij drinken overheerlijken *kasiri*, ter bevestiging der geestelijke zuiverheid.

De verloste mensch bereikt weldra het weldadigheidskamp. Daarin woont de liefderijke roodhuid *Analawali* of de grootste weldadenbewijzer. Grootvader erkende zijn verdienstelijkheden door hem tot bewaarder van het *Kalukuli* aan te stellen Hij versiert den mensch met bedoeld Eeuwig Licht voor diens permanent verblijf in het *Komambę* of Avondlooze Paradijs.

De schitterende mensch moet zich in den rooden spiegel van den grootoorigen menschengeest *Akatombo* [26])bekijken, alvorens de afgestooten *Ilamali*-huid te betreden, die over de *Ilawali*-rivier gespannen naar Grootvaders Lustoord leidt. Dit slangevel veert, als een reep warimbo-riet. *Akatombo* jaagt al de gemeene sluikers weg, die stilletjes de slangehuidbrug trachten te naderen. De versierde booswichten vallen midden in den stroom, alwaar de gevaarlijke *Mulokoto* woont. Deze *okojumu* vervult de *aipiajawakon* geheel, welke haaien

---

[25]) Zaden van Thevetia Neriifolia, die aan een staf, een gordel, of een band om het been, bij den dans een ritselend of rammelend geluid maken.

[26]) De *akatombokon* zijn geesten van overleden boosdoeners en hun spiegels waarschijnlijk hun verstand of geweten.

door hem geschapen zijn. Zij vreten al hun vijanden op, die anders het Paradijs bereiken zouden.

Aan den gewijden oever der *Alawali* staat een glanzend roodbruin paard voor den mensch gereed. Op deze *Tamusi-ekę* (vleeschbezittingen van Grootvader) rijdt hij naar Diens *weitiopo*. Bestraald door het goddelijke *Kalukuli*, schittert dit Wonder-lustoord met bovenaardschen glans. Zelfs de wegen zijn er verblindend wit. Ginder leven de goede zielen eeuwig met haar Schepper voort, dien niemand kan aanzien, vermits Hij zoo helder straalt.

Alleen echte *Tele-uju*-wezens of zuivere Caraibische zielen, mogen in het Paradijs vertoeven. Sommige *jakuwakon* willen *jolokangon* worden, waarom zij naar *Emanbę* verhuizen. Vele *jolokangon* vestigen zich te *Komambę* als *jakuwakon*.

X.

Door mieren gebeten, ontwaken de leerlingen uit hun trance. Verandering in armadillen. Een der leerlingen door booze geesten overweldigd; de leergang wordt gestaakt. Dans in de vlammen.

Overal werden de *pujai*-bezoekers zeer vriendelijk ontvangen. De *jakuwakon* leerden Maliwiaju uitstekend zingen. Dat zou hem instaat stellen met volkomen succes te arbeiden.

Uiterst voldaan keerde Maliwiaju op zijn schreden terug. Hij daalde den wenteltrap met zijn *tukajana* af, die op de onderste trede daarvan plotseling verdween. Maliwiaju voelde, dat hij door de *jukukon* gebeten werd. Akumawai drukte hem zacht een met genoemde zwarte mieren bezet matje tegen den buik en 't voorhoofd. De *pujai* schudde zijn rammelaar zoo hard mogelijk, luidkeels dit opwekkingslied zingende:

Ajawongo-lapa-to pujai-me!
Jukukon ajekaton, pujai-si,
Tukajana-siniale ajeremitiatake.
(Sta weer op als *pujai!*
De zwarte boschmieren bijten je, *pujai*-student.
Jij zult medicijn-liederen zingen met *Tukajana's* stem).

Al de studenten hielp Akumawai op dezelfde wijze uit hun verbijstering (trance). Door de zwarte boschmieren gebeten kwam de een na den ander weer tot zichzelf. Allen hernamen hun plaats op

de kaaimanbank, om meester te vertellen, wat zij in 't geestenrijk beleefd hadden, behalve Albert. Zijn vader vroeg hem bezorgd, waarom hij zweeg. Albert antwoordde eenvoudig, dat hij inderdaad bewusteloos geweest was (en niet begeesterd). Hij zou liever blijven liggen, want alles draaide hem voor de oogen.

Tegen zonsopgang verrees meester Akumawai van zijn zetel, gelastende:

Kapasitjon-me okatoko, pujaisirekon (wordt armadillen, mijn *pujai*-studenten)

De uit den Hemel teruggekeerde candidaten wierpen zich ter aarde met dit gezang:

Kapasitjon-me nonulimuae tamu-apolemu (Wij veranderen onszelf in armadillen, tabaksmeester).

De *pujai*-armadillen rolden zich over den grond, totdat zij met stof bedekt waren. Toen weerklonk hun lied:

Kapasi-wiala-lo neman'je.

Tongoloire-pole nemanje.

(De dag verrast ons net als de armadil.

De dag verrast ons zeer stoffig).

Nauwelijks had de *tokolo* (Guyana patrijs) uitgeroepen, dat de dag aangebroken was, of de *pujai* beval zijn armadillen om weer studenten te worden. Ook deze geestelijke transformatie vond spoedig plaats. De maagden waschten de stoffige candidaten schoon, die zich meteen ter ruste begaven.

Albert lag nog steeds met doodsbleek gelaat op den grond uitgestrekt. Hij nam weinig of geen notitie van hetgeen er om hem heen gebeurde. Akumawai onderzocht zijn zoon nauwkeurig, wiens toestand levensgevaarlijk bleek te zijn. Booze geesten hielden Albert stevig vast. Wanneer hij verder studeerde, zou het slecht met hem afloopen. Die jongen had te veel familieleden.

Alle bloedverwanten der *pujai*-leerlingen moeten de kuischheid in acht nemen, totdat de leertijd voorbij is. Deze wet kan geen hunner overtreden zonder zijn studeerend familielid aan *Jolokan*'s wraak bloot te stellen. Zoo'n candidaat ondervindt gewoonlijk allerlei moeilijkheden, indien hij tot een groote familie behoort.

De vroede Akumawai achtte het raadzaam zijn tabakscursus te eindigen. Sterke kwade geesten loerden op allen in de *tapui*. Niet alleen Albert, doch ook diens collega's zouden zij vermoorden. De studenten wisten reeds genoeg, om zichzelf verder te leeren. Slechts den volgenden namiddag zouden zij nog door de maagden uitgedost

worden Deze moesten een groot vuur midden in 't leerhuis voor den meester aanleggen Akumawai bevestigde een gordel met krasse (bijtende) *juku*-mieren om zijn buik. Ook de studenten deden bezette gordels aan. Hun *pujai* danste in de vlammen, teneinde ze met de voeten uit te dooven. Zijn vuurlied weerklonk:

Awatolę-poko ajuwatoko, watamolepatonon!
Apujairę molo-ta natapolon 'jaowanie.
Ajamolepanen wato-ta nuwae.
(Danst om uw vuur, *pujai*-leerlingen!
Uw *pujai* springt daarin voor u.
Uw leeraar danst in 't vuur.)

Hand aan hand liepen de candidaten om 't brandende hout heen, totdat de vuurdans uit was. Toen werden al de mierengordels ter zijde gelegd

XI.

Bespreking van het vervolg van den leergang.

De jongelui namen voor 't laatst tegenover hun leeraar plaats Deze besprak het afgestelde gedeelte van zijn cursus, als volgt:

Op den tweeden leernacht der *joluwanolę tokai* of derde studieperiode, dansen de studenten in de vlammen, zingende:

Kęwatolę-ta natapolonja.
Nana nuwae, kamolepanen-wala.
Nana-pai ijakuwo amonbolake.
(Wij springen in ons vuur.
Wij dansen, als onze *pujai*-leeraar.
Ook wij zullen den goeden geest oproepen.)

Bij dezen middernachtelijken dans laat de meester wel zijn stem en rammelaar hooren, maar dooft het brandende hout niet met de voeten uit.

Op den tweeden leernacht der *jokebahennolę tokai*, of vierde studieperiode, gaan de leerlingen om de beurt met hun *putauja* [27]) naar den Hemel. Bedoelde *pujai*-kooi hangt aan den nokbalk der *tapui*. Te middernacht kruipt de eerste student in de *putauja*. Dan draaien zijn collega's onophoudelijk het toestel rond, terwijl hij zingt:

Pujai Alanapali watotopombo,
Molo kapu-lalę-poko jalotan,

[27]) Zie noot [8]).

Kunawalu-tano enese-wa.)
(*Pujai Alanapali's* beweegtoestel.
Dat zal mij tot aan het Hemelgewelf brengen.
Ik wil *Tukajana's* dorp van binnen zien.)

Zij laten het uiterst samengedraaid (gewrongen) *putauja*-touw van zelf losdraaien. Nederdalende, wentelt de *pujai*-kooi gestadig met duizelingwekkende snelheid om. De inzittende student bereikt weer de eerste Hemel-verdieping, of liever hij geraakt ten tweede male begeesterd.

Na hun hemelsche draaitochtje nemen de studenten onmiddellijk de *siwei-anokepo* ter hand. Met deze kleine boog en pijl schieten zij op het *pujai-kunulimja*, een katoen-touwtje dat aan een balk der *tapui* bevestigd wordt en kronkelend ronddraait. Schieten de leerlingen mis, dan mogen zij nog eens beproeven het te raken. Wie echter twee misschoten doet, zal nooit goed kunnen pujaien. In ieder geval weerklinkt des meesters gezang:

Isiwei anokesan-ge ipiukatoko, amolepanamoman.
Watumetoto kunulimia ipiukatoko.
(Schiet met de koemboe-palmblad-stengels, toekomstige *pujai*-leeraars.
Schiet het draaiende katoen-touw.)

Op den derden leernacht der vierde studieperiode voeren de studenten eveneens den *sulapan-kupo-uwano* met den *mapulu* uit. Deze middernachtelijke dans geschiedt op de dwarsbalken van 't leerhuis. Elke balkendanser zingt:

Imiukuli japosen-me, imiukuli japosen-me,
Sulapan-kupo juwae-ran,
Ewalumu toponale woruatan-bai?
(De staf is gelijk mijn steun; de staf is gelijk mijn steun,
Ik dans op den balk.
Zal ik in de put van den donkere vallen?)

De leerlingen dansen met *Mapuluwai*, door welken staven-grootvader gebalanceerd, zij nimmer kunnen vallen. Sommigen houden tevens een stuk *nimjoku* (naaigaren) vast, dat er aan den bovensten balk hangt.

Overigens verschillen de twee laatste studieperiodes niet van de eerste. De liederen varieeren, doch worden alle eveneens met rammelaar-begeleiding gezongen.

XII.

Takini-sap drinken

Akumawai liet de tabaks-wijze jongelui nog drie dagen in hun lichtdichte *tapui* vertoeven om *takini*-les te nemen.

Op den eersten namiddag van dezen tweeden cursus gingen de volleerde candidaten weer voor de *pamakali*-deur zitten. De maagden beschilderden hun lichaam als tevoren en beplakten het met dons. De uitgedosten moesten *pujai-kasiri* in de *tapui* drinken Meester Akumawai had dit sap reeds getapt uit een *takini*-boom aan den Hollandschen oever van de Marowijne, even voorbij de *tęmerę*-rots. [28]) Elke student ledigde twee kalebasjes met de medicijn. Wat later lagen al de drinkers in hun hangmatten te bibberen. Zij hadden de z.g. *takini*-koorts gekregen, die tot 't einde van den cursus duren zou.

Alle drie nachten werkte de vroede *pujai* voor zijn koortsige studenten in 't leerhuis. Hij riep er de goede geesten met zang en rammelaar op. Allerlei geheimzinnige lichtjes zagen de candidaten in hun *takini*-delirium om zich heen flikkeren. Allerlei *takini*-gezangen leerden zij van meester Akumawai, o.m. de navolgende:

1. *Okone-se puje kowi kaneko-se!*
Kaneko-se; eropo kętopone.
Irupa eropo kętopone.
Kękomae kęmomosa.
(Kom eens hier, medicijn-geest, kom mij gauw zien!
Bezoek mij; laat ons elkander hier ontmoeten.
Laat ons elkander hier goed ontmoeten.
Ik roep u; ik wacht u.)

Zijn *takini*-begeestering riep meester Akumawai met dit lied op.

2. *Weju-ta komanja,*
Awu, Tukajana, weju-ta komanja.
(De avond overvalt mij in de zon,
Mij, den Koningsgieren-grootvader, overvalt de avond in de zon.)

Met dit gezang doodt de toornige *Tukajana* vaak zijn slachtoffers.

3. *Simomo-jumu wewe-polirę etoja;*
Wewe-polirę-etonen moko-man.

---

[28]) De *takini* groeit waar bergen zijn, en wordt zoo groot als een sterappelboom. De *takini* komt veel voor aan de Marowijne, doch ook nabij de Mapuksikreek of kleine Saramacca, op Moengo en ver in de Boven-Suriname De Arowakken noemen dezen boom *hiari* of *hiali*, de obia-mannen (negerdokters) *mama-wodoe* of *wodoe*.

(De kapasi wespengeest blaast boomtak-fluit:
Hij is de boomtakfluit-blazer.)

Bedoelde *tukajana* veroorzaakt brandingen of pijnlijke steken in 't oor.

4. *Ijekę-ro monę wewe-jumu-polirę-itjupo kunuwanon.*
(Zijn vleeschbezit danst op den tak van den *takini-boom.*)

Bedoeld vleeschbezit is de kwata, of zwarte boschduivel (aap).

5. *Monęwewe-jumu aleteli itjuwata kinitjotanon.*
(In den top van dien *takini*-boom schreeuwt de kwata.)

6. *Monę palulu-jalę woseken.apo kaitjusi ineke.*
(Dat neerhangende blad van de wilde banaan lijkt op een jaguar.)

Ook de roofdieren *tamemuja* en *iriria* vergelijkt de *pujai* bij het neerhangend *palulu*-blad.

7. *Masiwialę itialęka-tango jonole'*
(Ga het wegnemen uit mijn vischval, mijn tijgerroerdomp)

8. *Monę wewe-jumu iwioku-pono pujairę-me.*
Monę mope-jumu iwioku-pono janolepanon.
Monę kupi-jumu iwioku-pono taulan etapojan.
(De drankpersoon van dien *takini*-boom is mijn *pujai.*
De drankpersoon van dien geloofs mope-boom leert mij pujaien.
De drankpersoon van dien geloofs copie-boom doet zijn taal hooren.)

De mope-boom [29]) levert evenmin *pujai*-drank op, als de copieboom [30]) maar zij worden beide toch in het lied genoemd.

9. *Jemepolępote papolo sitjae.*
Ewalumu sitjae.
Pilindja sitjae.
Alukapo sitjae.
(Door mijn kunde verwijder ik alles.
Ik verwijder den Donkere.
Ik verwijder den geestenpijl.
Ik verwijder den ingezette (d.i het in ons lichaam gezette kwaad).)

Takini-liederen van den boozen *tukajana*:

1. *Japepeitjo-jumu, japepeitjo-jumu!*
Eremakolo aitjoko-se, ęmakon!
Pepeitjolę konosan-se.
Wukapotake-jano-la.

---

29) Spondias Lutea.
30) Goupia Glabra.

(Windgeest, windgeest!
Blijft hier, mijn kinderen!
Mijn wind komt.
Ik zal alweer razen.)
2. *Popopo-jumu, popopo-jumu!*
Popopo-jumu wolian akimianon.
(Gronduilengeest, gronduilengeest!
De gronduilengeest plaagt vrouwen.)
3. *Alemi-patotopombo tẹpẹta mere.*
Erombo waiwialulu-poko-nolo wetu.
Erombo waiwialulu-poko-nolo tula-tula.
(De voormalige *pujai*-liederen overdragersbank-lat was beschilderd.
Toen was aan den koela-stok nog de bloedkuif specht (Campophilus melanoleucus).
Toen was aan den koela-stok nog de zwartrug witte buizerd (Leucoptemis melanops).)
4. *Ainiapo, ainiapo,*
Ewalumu ainiapo,
Pipi sabaitjalẹ me-rai.
(Zijn voormalige hand, zijn voormalige hand,
Voormalige hand van den Donkere,
Is grootmoeders bezem.)
5. *Ekunapo, ekunapo.*
Ewalumu-ekunapo,
Pipi jakolẹ-tano me-rai
(Zijn voormalige knie, zijn voormalige knie,
De voormalige knie van den Donkere,
Is grootmoeders vijzelstamper.)
6. *Ipiupupo, ipiupupo,*
Ewalumu ipiupupo,
Pipi pilangalẹ-me-rai.
(Zijn voormalige voet, zijn voormalige voet,
De voormalige voet van den Donkere,
Is grootmoeders plankje.)
7. *Imitjẹmbo, imitjẹmbo,*
Ewalumu imitjẹmbo,
Pipi itjulawalẹ-me-rai
(Zijn gewezen spier, zijn gewezen spier,
De gewezen spier van den Donkere,
Is grootmoeders zeilgrasvezels.)

XIII.

Terugkeer tot het gewone leven.

Maliwiaju en zijn collega's haalden de wanden hunner *tapui* neer. De jongelingen bewoonden het gesloten leerhuis slechts vijftien dagen; zij zouden nu, even alsof ook de tabaks-cursus voleindigd was, kortstondig in het geopende huis verblijven. Het verblijf in de geopende *tapui* duurt steeds even lang als dat in het gesloten leerhuis. Zij mochten gerust buiten gaan, doch niet zonder hun staven.

Alle geslaagde candidaten moeten het spinrag met de *mapulukon* van zich afweren, anders zullen zij in de netten der boozen verstrikt raken. Het gespleten uiteinde dezer staven blijven de rookers gebruiken, om brandende sigaren vast te houden, totdat zij weer vuur mogen naderen.

Twee dagen brachten Akumawai's leerlingen werkeloos in de geopende *tapui* door. De meester leerde hun nog eenige zijner vroolijke liederen zingen. De vrouwen maakten toebereidselen voor het aanstaande *pujai*-feest. De jongelingen waschten zichzelf weer schoon, evenals op de rustdagen.

Den derden morgen vroeg gingen de candidaten in de kreek baden, onder het zingen van dit lied:

Sololia-tamulu-wapo-lo, tuna-ke kowi werakupija.

(Eer de zwaluw-grootvader (het doet), ga ik vlug mijn buik met water bevochtigen.)

Zoowel de zwaluwstaart-kiekendieven grootvader, als de juffer-grootvader [31]) wordt er genoemd instede van den zwaluwen-grootvader, omdat ook zij de onderdeelen bevochtigen aan de oppervlakte van het water.

Zij zwommen tegen den stroom, zoodat het verontreinigde water onmogelijk hun lichaam kon bezoedelen.

Akumawai stond aan den oever toe te kijken Na het bad keerden de gereinigden met hem naar 't leerhuis terug.

Bij 't aanbreken van den volgenden dag stapten de gepromoveerde studenten gelijktijdig uit de hangmat. Zij verzochten den meester om hun rammelaars, met dit lied:

Molombo jaloko, molombo jaloko, molombo jaloko.

---

[31]) Juffer, glazenmaker of libellule: Odonata.

Pujai-mialakalẹmbo, pujai-mialakalẹmbo, pujai-mialakalẹmbo, ton, je, je, je, je!

Molombo jaloko, molombo jaloko, molombo jaloko.

Pujai jamolerẹmbo, pujai-jamolerẹmbo, pujai-jamolerẹmbo, ton, je, je, je, je!

Molombo jaloko, molombo jaloko, molombo jaloko.

Pujai jakuwalẹmbo, pujai-jakuwalẹmbo, pujai-jakuwalẹmbo, ton, je, je, je, je, je!

Molombo jaloko, molombo jaloko, molombo jaloko.

Malaka-itjawonolẹmbo, malaka-itjawonolẹmbo, malaka itjawonolẹmbo, ton, aje, aje, aje, aje!

(Geef mij den voormaligen (3 ×).

Den voormaligen *pujai*-rammelaar (3 ×) *ton, je, je, je, je!*

Geef mij de voormalige (3 ×).

De voormalige *pujai*-kunst (3 ×) enz.

Geef mij de voormalige (3 ×).

De voormalige *pujai*-begeestering, enz.

Geef mij den voormaligen (3 ×).

Den voormaligen Hoogen (den steen) des ratels (3 ×), enz.

De *pujai* reikte de ratels aan zijn leerlingen uit. Tot allen sprak hij ernstig:

Akuwairẹ kẹsemanengolo-hen (gij moet uw kalebas niet weggooien, hoor)!

Papolonekolo kosonoi (gij moet niet alles eten, hoor)!

Anonopolẹ onokone (eet wat gij eten moogt)!

Akumawai voorzag de rammelaars zijner studenten met echte steentjes uit zijn eigen kalebas-instrument. Dergelijke steentjes heeten ook wel *malaka-itjawonolẹkon* (des ratels Hoogen). Alle vermenigvuldigden zich gelijk de geesten voortteelden, waaraan zij toebehoorden. Raakten de ware steentjes verloren, dan zouden de eigenaars daarvan sterven of ziek worden. De Roomsch-Katholieke priesters sloegen alle rammelaars stuk, die zij in handen kregen. Deze *malaka-ẹmonamo* (rammelaarbrekers) waren hun grootste vijanden.

Daags na het uitreiken der rammelaars, trad meester Akumawai zingend de *tapui* binnen. Hij kwam tabakspillen aan de candidaten ronddeelen, waarom zijn gezang luidde:

Amakulerẹkon senepui owanje.

Anemopa-meitiaton tẹpoloten!

(Ik heb uw tabakspillen voor u gebracht.

Gij zult ze niet voor niemendal slikken!)

Elke student kreeg twee zulke pillen te slikken, welke zijn maagd voor hem gerold had. Hij ontving ook twee *kusa-kawesan* met tabakspoeder uit de handen van den *pujai*, die zong:

Atamulę itjuwi-tianombo makule-jumu-lai.

Anenapupa-meitiaton tępoloten.

(Het voormalige binnenste van uw tabakspoeder is de tabakspillengeest.

Gij zult het niet voor niemendal eten).

De leerlingen namen het medicijn-poeder in, om den tabaksgeest in zich vast te leggen, die hen geheel vervulde.

Op den morgen van den vierden dag werd iedere candidaat met zijn maagd in een hangmat vol *juku*-mieren gewikkeld. Akumawai liet er de paren [32]) vreeselijk door de mieren bijten. Hij maakte de jongelingen weer geschikt voor 't huwelijksleven, anders konden zij nooit veilig met vrouwen omgaan.

Dien zelfden middag zou het *pujai*-feest beginnen. De maagden versierden haar studenten, als voor den leerdans. Echter beschilderden zij tevens hun gelaat Een roode dwarsstreep vormde er de scheiding tusschen 't voorhoofd en 't haar. Twee mooi geteekende zwarte schorpioenenstaarten verbonden de neusvleugels met de mondhoeken Boven de oogen kleefden donzen wenkbrauwen.

De maagden vulden vijf *saperakon* met tabakswater voor haar gebeten studenten. In elk dezer volle schalen liet Akumawai ook twee levende *juku*-mieren zetten. Aller inhoud zuiverde hij met tabaksrook. De *pujai* blies dien rook uiterst krachtig door zijn pijlrieten staf in den drank. De candidaten ledigden hun schaal met de bedwelmde mieren zoo vlug mogelijk.

Bevangen door den mierengeest dansten de bekwame leerlingen zingend met hun maagden in een cirkel rond. Al de jongelui volgden Akumawai na, die er zich nevens de meesteres statig voortbewoog. De *pujai* schudde zijn rammelaar op de maat hunner feestliederen, waarvan eenige luidden:

1. *Kowi-tję-to kęmeroko-to tapulupo-ke, itjusuwe-ke, sipio-sipio-ke, alakuse-ke!*

Kęmeroko-to; kęmeroko-to!

(Beschilder mij vlug met tapulupo-sap, met roekoe, met sipio-sap, met alakuseri-gom!

Beschilder mij; beschilder mij!)

---

[32]) Deze deden niet anders dan elkaar omstrengeld houden.

2. *Erome juwae-ra; jakuwale-jano suwanoputia.*
Erome juwae-ra; jakuwale erupopu suwanoputia.
Jakuwale netemui.
Jakuwale nomai.
Eropato pai-niakale, jakuwale womapo-nala.
Jakuwale-sanumuitia.

(Heden dans ik; mijn begeestering zal ik alweer gedanst hebben (uitdansen).
Heden dans ik; mijn begeestering-stomme zal ik gedanst hebben.
Mijn *pujai*-geest is dronken.
Mijn *pujai*-geest is gevallen.
Het kan ook zijn, dat mijn *pujai*-geest op deze plaats gevallen is.
Ik zal hem opgeraapt hebben.)

Het dansen in de begeestering wil zeggen, dansen met den *pujai*-geest, of in een begeesterden toestand. „Stomme" is de eigennaam der begeestering die uitgedanst zal worden.

Bij de herhaling van zijn danslied noemt de *pujai* telkens een verschillende begeestering, naar gelang dat hij bevangen wordt door bedoeld wezen, bijv. *Tekoken* (schreeuwer), *Tukajana*, *Mapuluwai* of *Siritjojana*.

3. *Jepitie jukuli wopule, enetoko-se, pujai-sitjon!*

(Kijkt eens, of mijn medicijn-mier komt, *pujai*-candidaten!)

Bedoelde mierengeest komt de dansers bijten, die reeds dronken zijn. Hij heet ook *uwano-jopotole* (dans-baas).

4. *Itjumapo enetandoko-se, tonolo totolio, tonolo tokoko, tonolo wala, tonolo wajaja, tonolo pisiru!*

(Gaat eens kijken of de vloed gerezen is, vogel snip, vogel flamingo, vogel scharlaken ibis, vogel lepelbek, vogel kleine witte reiger!)

De zanger herhaalt dit lied met elk der genoemde vogels afzonderlijk.

5. *Jerekumule popo-naka akuwairekon maloposatoinje, wolijan.*

(Gij brengt zoo vaak uw kalebassen voorbij, vrouwen, dat ik hongerig geraak.)

6. *Watuwenakamei-ra tamu-poko wioku-woku.*

(Ik heb mijzelf geheel van 't braaksel ontlast om de tabak, den drank.)

De vermoeide paren staakten den dans, om zich met *kasiri* op te

frisschen. Dit bijzonder treif wegnemingsfeest [33]) eindigde tusschen licht en donker.

Nog twaalf dagen bleven de stafdragers in hun *tapui* wonen. Zij aten slechts de ronde cassave-broodjes met hagedissenvleesch. Zij dronken uitsluitend *kasiri*.

De vermagerde treifhouders zetten hun staven tegen den laatsten middag in 't open huis ter zijde. Akumawai verhelderde hun oogen nog eens met pepersap. Zij zouden krabben met hem gaan vangen voor het algemeene treifwegnemingsfeest.

De gewezen stafdragers vergezelden Akumawai en de leidster naar de gereedliggende korjalen. Achter de jongelingen liepen hun maagden met haar krabben-korven op den rug. Allen zongen:

Kęwejulę nembamae.
Kusa-jumu eka-se-man.
Apuitioko-se watamolępatononęmbo'
(Onze zon neigt van het culminatie-punt.
De krabben-geest wil bijten.
Krijgt hem, geslaagde *pujai*-leerlingen!)

Akumawai bracht de krabbenvangers alsmede hun helpsters, door de Malakamę kreek naar de monding der Marowijne. Hij besmeerde er het achterhoofd zijner toekomstige collega's met modder. De krabben-grootvader zag de bemodderden voor zijn eigen schepselen aan, dus konden zij ongestraft de noodige krabben bemachtigen. Eer de avond viel, waren de jongelingen weer in 't leerhuis teruggekeerd, dat zij eerst den volgenden dag voorgoed verlaten zouden.

XIV.

Feest bij de bevordering tot *pujai*.

Des ochtends inviteerde Akumawai persoonlijk al zijn dorpsgenooten om op 't groote feest te komen, dat in den namiddag beginnen zou. De gepromoveerde leerlingen gingen warapa's schieten,

---

[33]) Treif of treef noemt men in Suriname verboden voedingsmiddelen, bezittingen of handelingen, kortom alle verboden zaken waarvan het gebruik, bezit, enz., den betrokkene (op min of meer bovennatuurlijke wijze) ziek zou maken. Zie voorts Encyclopedie van Nederlandsch West-Indië ('s-Gravenhage-Leiden, 1914—1917) artikel Treef, en The trafe-superstition in Surinam, by L. C. van Panhuys, in Proceedings of the twenty first International Congress of Americanists. The Hague, 1924.

vermits deze soort boschvisch er niet mocht ontbreken. Zij namen een bad in de kreek alvorens zich van daar te verwijderen.

De bevorderde studenten lieten zich netjes door hun maagden beschilderen. Deze maakten alles klaar voor de gebruikelijke plechtigheden.

Akumawai wendde zich tot de uitgenoodigde gasten, zeggende dat zijn wijze leerlingen in den rook der brandende krabben en visschen staan zouden.

De vrouwen roosterden de gevangen krabben en verbrandden de geschoten warapa's. Al hun tabaksgeesten gewenden de *pujai*-candidaten veilig aan het vuur, door in den krabben-rook te staan. De vuurschuwe *takini*-geesten maakten zij schadeloos met den warapa-rook. Zonder levensgevaar zou geen hunner ooit vuur kunnen naderen, wanneer bedoelde wezens nog daarvoor vreesden.

De berookte studenten proefden slechts eenige stukjes krab; zoo ook Akumawai, zijn ambtgenooten en de andere volwassen dorpelingen. De kinderen smulden naar hartelust van de overgebleven krabben.

De verkrijgbare treif-waren lagen reeds in de *tapui* opeengestapeld. Elk dezer voorwerpen berookte Akumawai zorgvuldig met zijn sigaar. Hij uitte den wensch om 't met zijn leerlingen te gebruiken. Zoo mogelijk moest dit waarlijk gebeuren. De meester nam een hapje van gezuiverde spijs, alsook een slokje van den drank, en de treif-wegnemers volgden zijn voorbeeld Telkens werd het resteerende onder de geinviteerde dorpelingen verdeeld, evenals de geroosterde krabben De ontbrekende zaken behandelde Akumawai uitsluitend in woorden, vermits het niet werkelijk kon geschieden. Wild grooter dan de withals peccari, mochten de gespijzigde candidaten eerst na drie jaren eten. Alle sterk riekende dingen zouden even lang hun treif blijven.

De tabaksmeester mag nooit het vleesch van den bloedrooden ara gebruiken, zelfs niet proeven. Geen *takini*-meester eet kwata. Alles van koeien, of runderen afkomstig vormt de grootste treif onzer *pujajan*. Zij mogen wel spijzen nuttigen die met spek klaargemaakt zijn, doch niet in varkensvleesch bijten.

Meester Akumawai riep de gewezen candidaten toe:

Pujai-me-manan, puitjonon (jelui zijt *pujai*, jongelingen).

Ajerepalẹ-ke kẹndatalẹtoja, pujai-sirẹkon (ik heb u met uw spijs gevoerd, mijn leerlingen).

Ajuwatoko pujajo (danst collega's)!

De mannen schaarden zich in rijen. Allen sloegen de armen om elkanders hals, teneinde zij aan zij te dansen, hetgeen de vrouwen ook deden. De dansenden bewogen zich op de maat van het tromgeroffel, *kuwama*-gefluit en *kalawasi*-gerammel. Zij zongen populaire feestliederen. De vrouwen deelden gewone dranken rond, te weten *paja*, *pajawalu* en *kasiri*. Het dubbele treifwegnemingsfeest duurde tot zonsopgang.

Vele *pujai*-candidaten worden door hun meester afgewezen. Sommigen zijn geestelijk ongeschikt. Anderen kunnen de vereischte medicijn niet verdragen, en zooal meer.

De geboren meester drinkt nooit *pujai*-medicijn. Hem bevangen de geesten vanzelf, waarom hij vrij over hen kan beschikken. De geërfde wezens verlaten hun baas nooit, maar maken dezen ziek, wanneer hij onzedelijk handelt. [34])

Door de nawerking der *pujai*-medicijnen verschijnen drie groepen geesten, te weten de tabaks-, de *takini*- en de peper-*akęlę*. Deliriumlijders nemen de alcohol-*akęlę* waar. De *jakuwa*-begeestering moet een vreemdsoortig delirium zijn, hetwelk de *pujai* opwekt, om de verschijnselen daarvan te exploiteeren

XV.

Praktische lessen.

De nieuwe *pujai* beproeft genezingen

Meester Akumawai gaf zijn onervaren collega's ook praktische lessen in zoo'n kegelvormigen *tokai*, of geneeshut. Zij hielpen er verscheidene patienten van den booze verlossen. De assistenten verdeelden onderling de kwelgeesten waardoor de lijders bezeten waren. Elk hunner rukte zijn deel van den ongelukkigen zieke af, hetzij een stuk *jolokan*, het geheele onding, of meerdere individuën Allen werkten op den tast, want zij konden nog geen demonen zien Iedereen deed ondervinding voor het ambt op, dat hij in zijn eigen *tokai* uitoefenen zou.

Maliwiaju kreeg weinig te doen. Zijn stamgenooten durfden hem niet hun leven toevertrouwen. Zij stelden zich liever onder behandeling van ervaren meesters.

Maliwiaju genas zijn neefje Sjomutoko van chronischen lossen

---

[34]) Alle soort van kwaad wordt hiermede bedoeld.

buik. Toevallig was er geen andere *pujai* in het dorp aanwezig dan hij. Moeder Iwiate moest haar ziek kindje door den jongen meester laten behandelen, waarom zij tot hem sprak:

ẹme jetumbe-pole-man, pire (mijn kind is zeer ziek, broertje).

Pujai pujaimuko-se ẹwa (*pujai* hem voor mij).

Jolokan-be-man (de kwade geest deert hem)

Daarop zeide Maliwiaju eenvoudig:

Otẹwateman, wawa (het is niets, zus).

Ekẹlẹka wosa (ik kom haar van den booze verlossen).

Sametake (ik zal haar schoonschrapen).

Maliwiaju schutte een *tokai* in zijns zusters hut af. Dit medisch kamertje met wanden van palmbladeren trad hij na zonsondergang binnen. Hij ging op een kaaiman-bank zitten, schudde den rammelaar en zong zijn begeesteringslied.

Maliwiaju ontbood zijn *jakuwakon*, om hem te assisteeren. Geen dezer bovenaardsche wezens vertoonde zich aan den oproeper, maar elk legde niettemin zijn steentje in diens *malaka* vast. Slechts dat van het Opperwezen bleef er voortratelen, waardoor hij wist, dat al zijn helpers gearriveerd waren.

Maliwiaju plaatste den kranken zuigeling voorover in de hangmat. Zonder den rammelaar weer neer te leggen, schraapte hij met beide handen voorzichtig een boozen *miawale* van diens rugje af. Natuurlijk vocht de kwade geest hevig met zijn goede soortgenooten, doch bezweek ten slotte voor de overmacht. Tot het knarsetandende onding sprak Maliwiaju barsch:

Itiango, jawanme jolokan (ga weg, leelijke kwade geest)!

Kasakimiaitjolo mose pitani (plaag dit kind niet)!

Maliwiaju moest zijn zusje Kaseko behandelen, die op een vreemde wijze wegkwijnde. Vele *jakuwakon* zond hij uit zijn *tokai*, om den booze te pakken, die haar wilde vermoorden.

Zij was door onderscheidene demonen bezeten, waartegen de zwakke *pujai* volstrekt niets vermocht. Boosaardiger kwelgeesten vervingen de verdrevene, waardoor hun slachtoffers toestand spoedig verergerde. Maliwiaju liet zijn patiente in de *pujai*-hut brengen, maar kon haar toch niet genezen. De wijze meester Wesejai redde het kind zonder moeite uit de klauwen der gevaarlijke wezens.

Maliwiaju beproefde kleine Sowi van een onbekenden demon te verlossen. Zijn *jakuwakon* brachten den vermeenden kwaadwillige in de *tokai*, en hij stuurde het gevangen individu onmiddellijk naar diens ochtendloozen hemelzolder. Toch bleef zijn patiente ziek, want

een listige *sakombo-jumu* hield haar omstrengeld. Genoemde slangengeest had een minderwaardigen booswicht in zijn plaats gezet, welke plaatsvervanger door den onwetenden *pujai* verdreven was geworden. Een kundige obia-man [35]) zou den waren schuldige overmeesterd hebben, maar de lijderes stierf voor het kon geschieden.

Alle van den booze verloste patienten moeten treif houden. De gespijzigden zijn verplicht om te dansen en zingen. Natuurlijk mag de *pujai* in hun plaats optreden.

Maliwiaju praktiseerde ruim vijf jaren, alvorens de bovennatuurlijke wezens van elkander te kunnen onderscheiden. Zij verschenen hem schoorvoetend, vermits hij zoo weinig voor de *pujai*-kunst gevoelde. Twee jaren na de medicijn-kuur waren zijn geestdriftige collega's reeds uitstekende zieners.

Eenige weken voor onze kennismaking dronk Maliwiaju weer *takini*-sap. Hij gebruikte dezen *pujai-kasiri* uitsluitend om zich van een kwaal te genezen. Toch zouden de geesten ervan levenslang bij hem blijven.

Wie *pujai-kasiri* wil drinken, als geneesmiddel, moet zich tot den *takini*-meester wenden. Deze neemt de medicijngeesten van den patient over, of zendt hen weg. In het eerste geval zegt hij tot die geesten:

Ajapuipia-neitiake (hij zal u niet kunnen houden).

Ajapolemu awu-weitiake (ik zal uw meester zijn).

XVI.

Droomuitlegging.

Alle droomen hebben een oorzaak, verklaart de *pujai*, waarom zij natuurlijk uitlegbaar zijn. Zelden komen droomen letterlijk uit, omdat zij meestal op gelijkenissen berusten.

Maliwiaju kon goede vergelijkingen maken en was een uitmuntende droomenuitlegger. Ziehier een staaltje van zijn werk:

De jongeling droomt, dat hij onophoudelijk water in een put tusschen het struikgewas wil drinken, maar ten slotte daarin valt.

Hij zal weldra beginnen te vrijen. De put stelt een bron van genot voor. Het vallen in deze, beteekent in moeilijkheden geraken.

De man droomt, dat hij eigenhandig manga's verzamelt, welke vruchten onder den boom voor het oprapen liggen

---

35) Neger-dokter.

Hij zal spoedig een vrijster vinden, of wild schieten. De afgevallen manga's zijn gelijk huwbare maagden of eetbare dieren (versch vleesch).

De man droomt, dat hij vergeefs een der vele maagden tracht te grijpen, die hem voorbij snellen.

Hij zal vooreerst geen vrouw krijgen, of wel niets van de jacht thuisbrengen. De vliedende maagden zijn onwillige jonge dochters of vluchtende dieren.

De jager droomt, dat hij een nieuwen hoed op heeft.

Hij zal zeker wild bemachtigen. Den hoed zal hij met het daarvoor ontvangen geld koopen.

De jager droomt, dat hij inderhaast een nieuw geweer koopt.

Hij zal binnenkort in 't huwelijk treden. Het geweer moet dienen, om wild voor zijn aanstaande vrouw te schieten.

De jager droomt, dat hij met roekoe besmeerd is.

Hij zal gelukkig zijn op jacht, want 't roode sap komt overeen met dierenbloed.

De vader droomt, dat er een bacoveplant met een tros vruchten in zijn verlaten kostgrond staat.

Een kind van den man zal sterven. De tros bacove aan de moederplant gelijkt het wichtje aan moeders borst, en de verlaten kostgrond gelijkt den akker des doods.

Iemand droomt van een lek huis.

Een familielid van hem of haar zal 't tijdelijke met 't eeuwige verwisselen. Het lekke huis moet een doodkist verbeelden, die naden bezit, waardoor het lijkwater wegvloeit.

Iemand droomt dat er visschen in 't water zwemmen.

Bedoelde persoon zal het verlies van bloedverwanten te betreuren hebben. Visschenoogen zien er even glazig uit als die van lijken.

Korjalen in den droom maken, heeft den dood van een familielid te beteekenen, want genoemde vaartuigen zijn Indiaansche doodkisten.

Eten koken in den droom, is spijzen voor een familielid klaar maken, om op reis naar de andere wereld te nuttigen.

Wie in den droom overmatig veel eet, zal aldoor hongerig wezen. Hij of zij kan zulks voorkomen door het gedroomde aan een ander te vertellen.

Wie in den droom flink steelt, wordt sekuur een behendige dief of dievegge.

Wie anderen in den droom hoort lachen, zal een ongeluk overkomen. Het lawaai bij die gelegenheid zal klinken als gelach.

XVII.

Verklaring van wonderteekens, enz

Maliwiaju verklaarde ook wonderteekens

De gewone groene papegaai laat zijn naam-geluid des nachts alleen aan personen hooren, wier bloedverwanten sterven zullen.

Zoo de papegaai-slang op 't dak eener hut kruipt, zal een der familie omkomen die er in woont.

Wie een groote tweekoppige slang [36]) tegenkomt, moet zich op den dood van een volwassen familielid voorbereiden. Ziet hij of zij echter een kleine tweekoppige slang, dan zal een kind in de familie hoogst waarschijnlijk den tol der natuur betalen.

Wie tengevolge van een prikkelend gevoel een rusteloozen nacht doorbrengt, kan des ochtends vroeg bezoek van iemand verwachten, die zeer behaard is.

Volgens Maliwiaju beginnen alle ster-seizoenen, wanneer het betrokken sterrenbeeld tegen zonsopgang vlak boven zijn hoofd schittert. Het Indiaansche nieuwe jaar vangt in den grooten drogen tijd aan, als de zevenster omstreeks vijf uur des morgens op 't culminatiepunt staat.

De *kupirisi* (schaap-luiaard) komt 't meest voor als zijn *jumu* (wezen) in den vorm eener kleine wolkachtige massa tegen het einde van den kleinen regentijd opkomt

De *paraka* kondigt den grooten drogen tijd aan. De cicade doet hetzelfde met zijn krakend geluid. Beide verkeeren onder den invloed hunner sterrebeelden, of hemelsche wezens.

XVIII.

De ontdekking van het tabaks-*pujai*-geheim (Caraibische mythe).

Eertijds was de tabaks-medicijnkunst geheel onbekend. De booze geesten plaagden onze Indianen verschrikkelijk, waardoor velen

[36]) Ringhagedis, Amphisbaena.

hunner spoedig wegkwijnden. De Almachtige moest zijn roode kinderen bijstaan, want zij konden zichzelf niet meer helpen.

Op zekeren dag ging een Caraibische jongeling in het bosch om te jagen. Hij kwam er een *Imiawale* [37]) tegen, welke Boschvarkens-grootvader op een ouden Indiaan leek. De twee woudloopers groetten elkander zeer vriendelijk. Daarna vroeg *Imiawale* nieuwsgierig: „Wat voert gij in deze wildernis uit, jonkman?" waarop de roodhuid eerbiedig antwoordde: „ik ben op jacht, grootvader".

Imiawale wilde een praatje met den jager houden. Beiden zetten zich op een omgevallen boomstam neer. Natuurlijk sprak de jongeling over de kwade geesten, alsmede slechte tijden. Ten slotte kreeg *Imiawale* innig medelijden met zijn armen vriend. Hij zou dezen leeren om de goede geesten op te roepen ter verdrijving der booze. Onmiddellijk kon de stakker met hem mee gaan.

De Indiaan vergezelde *Imiawale* naar diens verblijfplaats. Op een savanne nabij de Oganabo kreek, aan de Lakubo zijde stond bedoelde witte legerstede met twaalf appartementen. Daarin hielden vroede boschvarkens-grootvaders geregeld *pujai*-oefeningen.

De *Imiawale*-baas begon zijn leerling meteen te onderrichten. Zes maanden lang moest deze vlijtig studeeren. Bovendien dwaalde hij nog zes maanden in 't woud rond. De jongeling leefde er volkomen als de dieren, of vleeschbezittingen zijner lievelingsgeesten. Aldus raakte hij geheel met deze vertrouwd.

Tevergeefs hadden de Indianen overal naar hun verloren stamgenoot gezocht, weshalve zij dachten, dat hij op jacht omgekomen was. Tot aller vreugde verscheen hij op een middag weer in 't dorp. Hij vertelde hun van zijn verblijf bij de geesten. Het *pujai*-geheim wilde hij niet onthullen alvorens uitmuntende proeven zijner kunst geleverd te hebben.

De roodhuid verrichtte vele *pujai*-wonderen. Zelfs doodelijk kranke roodhuiden maakte hij weder gezond. Hij leerde zijn kunst aan anderen, en zoo werd die alom bekend.

XIX.

De ontdekking van het *takini-pujai*-geheim (Caraibische mythe).

Eertijds werd 't *takini-pujai*-geheim door *Julamale* [38]) aan een braven Indiaan geopenbaard. Bedoelde apengod verscheen hem in

[37]) Zie noot [19]).

den droom. Bij die gelegenheid leek de schepper sprekend op een menschelijk wezen. De roodhuid zag den *takini*-meester voor een stamgenoot aan, hoewel diens huidkleur zeer donker was.

Julamale leerde den Indiaan goed pujaien. Beiden maakten al de noodige voorwerpen gereed. De student dronk het roode sap, dat zijn meester uit den *takini*-boom voor hem getapt had. De goede geesten riep hij met zang en rammelaar te hulp. Hij oefende zich in het verdrijven van demonen.

De roodhuid bracht het gedroomde in praktijk. Zoodoende werd hij binnenkort een wijze meester. Op zijn cursus studeerden een groot aantal jongelingen voor *pujai*. Tot vandaag nog is de *takini*-medicijnkunst aan onze Indianen bekend.

---

[38]) Zie noot [20]).

EEN COMPAGNIESUITHANGBORD.

Te Leiden, aan het begin van de Hoogewoerd (zuidzijde), is vanouds een handel in koloniale waren gevestigd, genaamd Het Klaverblad. Tusschen de benedenramen van den ouderwetsch gebleven winkel heeft, aan den buitenkant, sinds menschenheugenis een uithangbord gehangen, zijnde een vierkant houten kistje van 36 (lengte) bij 33 (breedte) en 43 (hoogte) cM., op welks voorkant het embleem der V. O. C. was aangebracht in bruin op geel, denkelijk om aan te geven, dat men er Compagniesproducten verkocht. Oorspronkelijk bleef het kistje ook des nachts op zijn plaats; later was het gewoonte om, wanneer de (thans verdwenen) luiken werden gesloten, dit uithangbord af te nemen en het pas des ochtends, bij het openen van de luiken, weder op te hangen. Sinds korte jaren is het houten uithangbord vervangen door een voor electrische verlichting vatbaar glazen voorwerp van overeenkomstig uiterlijk; het oude uithangbord echter wordt in den winkel bewaard

De verschijning (1928) van de monographie der heeren Overvoorde en De Roo de la Faille over „De gebouwen van de Oost-Indische Compagnie in Nederland" is een gereede aanleiding om op dit oude uithangbord, dat een unicum schijnt te zijn, de aandacht te vestigen door de twee hierbij gevoegde afbeeldingen.

VOC

NOTULEN

VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE
VERGADERINGEN VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1927—1928.

BESTUURSVERGADERING

VAN 17 DECEMBER 1927.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Dr. H. H. Juynboll, O. L. Helfrich, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Prof. Dr. H. T. Colenbrander, R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. N. J. Krom, Mr. J. H. Rubenkoning (waarn. Penningmeester) en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en wijdt eenige woorden aan de nagedachtenis van den Heer B. Hoetink, wiens goede diensten als Secretaris en wiens gewaardeerde artikelen in de Bijdragen bij het Instituut in dankbare herinnering zullen blijven.

De notulen der vorige Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Als nieuw lid wordt aangenomen T. E. F. van Koetsveld. Overleden zijn de leden B. Hoetink en C. J. de Jaager. Bedankt hebben de Heeren W. E. Boerman en het Algemeen Landbouw-Syndicaat. Van veranderd adres gaven kennis Dr. C. C. Berg en A. Viëtor.

Ter tafel wordt gebracht:

1. een brief, gedagteekend Bruxelles le-II-XI-1927 van de Union Académique Internationale No. 223, in herinnering brengende dat eventueele voorstellen voor de agenda der a.s. zitting op 21/23 Mei, uiterlijk vóór 15 December behooren te worden ingediend;

gedeponeerd;

2. een brief dd. 8 December t. v. van de Commissie voor het Adatrecht, verzoekende den verkoop van de Adatrechtbundels aldus te regelen, dat de opbrengst daarvan ten goede komt aan de instelling, welke de uitgaaf heeft bekostigd, het Koninklijk Instituut eenerzijds en de Adatrechtstichting anderzijds, en deze regeling, welke thans toepassing zou vinden voor de Adatrechtstichting met betrekking tot deel 28 en 29, ook van kracht te doen zijn voor deel 25, waarvoor hetzelfde argument kan worden aangevoerd.

Nadat eenige twijfel is geopperd aan de rechtmatigheid van zulk een afstand van eene Instituutsbate, wordt besloten dit punt tot de volgende vergadering aan te houden;

3. een brief dd. 23 Nov. t.v. van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, waarbij de in de notulen der November-vergadering meêgedeelde voorstelling wordt bevestigd, zoodat het Instituut de beschikking zal erlangen over 250 exemplaren van het werk: de Beschrijving van de gebouwen der Oost- en West-Indische Compagnieën in Nederland tegen eene subsidie van ten hoogste f 700, terwijl de toezegging wordt gedaan dat de uitgever Oosthoek, die nog niet den prijs kan bepalen waarvoor hij de door hem in den handel te brengen exemplaren zal te koop aanbieden, dezen ter kennis van het Instituut zal brengen vóór tot de uitgaaf wordt overgegaan;

voor kennisgeving aangenomen;

4. een brief dd. 8 Dec. van den Heer T. van Erp, kennisgevende dat hij geen bezwaar heeft tegen de regeling voorgesteld in den brief van het Instituutsbestuur dd. 5 Dec., en daarbij de hoop uitspreekt binnen den uitersten termijn van vier maanden met bedoelden arbeid gereed te komen.

De Voorzitter voegt hieraan toe, dat door hem voorloopige besprekingen zijn gehouden met den Commissaris voor Indische Zaken en den uitgever Martinus Nijhoff ten einde een spoedig verschijnen van de Architectonische Beschrijving van den Boro-boedoer te bevorderen;

5. een brief dd. 14 December van de Kon. Akademie van Wetenschappen, eene subsidie verzoekende van f 500 voor het „Science"-boek, uit te geven ter gelegenheid van het vierde Pacific-Congres, dat in 1929 op Java zal vergaderen;

de subsidie wordt verleend;

6. een brief dd. 24 November No. 4006/442 van het Algemeen Nederlandsch verbond over het aanleggen van eene boekerij van dialect-teksten voor Nederland en Vlaanderen en het afstaan te dien einde van een exemplaar der Instituutsuitgaven;

gedeponeerd, wijl vallende buiten het gebied van het Instituut;

7. de in de vorige vergadering aangeboden begrooting voor 1928 wordt na eenige gedachtenwisseling onveranderd goedgekeurd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 JANUARI 1928.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Dr. H. H. Juynboll, O. L. Helfrich, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Prof. Dr. H. T. Colenbrander, R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. N. J. Krom en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De vergadering openend, herdenkt de Voorzitter het verscheiden van Dr. G. P. Rouffaer, en schetst in korte, warme woorden de verdiensten van dit Eerelid ten opzichte van de historie, de archaeologie, de kennis van land en volk, zoomede het bedrijf in Ned.-Indië, — een groote, veelzijdige arbeid, door Rouffaer met hartstochtelijke toewijding, ondanks zijn zwak lichaam, jaren aaneen verricht, bij het overdenken waarvan bewondering niet valt te onderdrukken. Rouffaer in zijn volle werk te schilderen, is op het oogenblik niet wel mogelijk; daarvoor is studie noodig en spreker wekt de leden op hun persoonlijke herinneringen en waardeering vast te leggen en bijeen te brengen, opdat het gelukken moge een nauwkeurig beeld in de Bijdragen te ontwerpen van dezen merkwaardigen vorscher, aan wien de wetenschap en een ieder, die van Indië's leven en verleden eene studie maakt, ontzaglijk veel verplicht is. Op welke wijze deze beeltenis zal worden geschetst, zal nader ter sprake komen: voorloopig komt het aan op het verzamelen der gegevens, en van verschillende zijden wordt, onder hartelijke instemming met dit plan, medewerking toegezegd.

De notulen der vorige vergadering worden vervolgens gelezen en goedgekeurd.

Kennisgevingen nopens het ophouden van het lidmaatschap waren binnen gekomen van de heeren: Dr. C. W. Janssen, E. E. W. G. Schröder, J. B. Scheltema, J. Hüdig en de Sumatra-Cultuurmaatschappij Serbadjadi; betreffende adresverandering van de leden Prof. L. van Vuuren, M. A. ten Kate, Dr. W. Hoven, Mej. E. M. A. A. J. Allard en J. W. de Stoppelaar.

Aan de orde wordt gesteld:

1o. een brief dd. December 1927 van het Comité Plaatwerk „Nederlandsch-Indië", waarbij de steun van het Instituut verzocht wordt

in zake de verspreiding van het werk van Mr. Angoulvant „Les Indes Néerlandaises";

wordt besloten het Comité mede te deelen dat het maken van eene zoodanige reclame niet op den weg van het Instituut ligt;

2o. de regeling van de geldelijke verhouding tusschen de Adatrecht-Commissie en het Instituut, welke in de vorige vergadering was aangehouden; deze wordt thans afgehandeld door bestendiging van de oorspronkelijke regeling van het jaar 1922 (Notulen der Bestuursvergadering van 17 December 1921 en 20 Mei 1922), krachtens welke aan de Adatcommissie voor elken adatrechtbundel, die in een gegeven jaar verschijnt boven het door het Instituut geheel alleen bekostigd deel, zal worden gerestitueerd 2/3 van het bedrag der bruto-d.z. druk-, cliché-, verzendings-kosten enz.;

3o. eene dankbetuiging dd. 27 December van de I. C. O. Commissie der Kon. Akad. van Wetensch. te Amsterdam voor de subsidie toegezegd voor het Ned. Ind. „Science"-boek-1929;

4o. een brief dd. 15 Januari van de Commissie van Oprichting van het International Committee of Historical Sciences, waarbij er op wordt aangedrongen om af te zien van het vroeger geopperd denkbeeld om met het Koloniaal Instituut te Amsterdam, zoomede het Kon. Batav. Gen. voor K. en W. te Weltevreden een afzonderlijke Indische groep te vormen, en om zich liever aan te sluiten bij de groep Nederland;

wordt besloten om, nu eenmaal aangenomen is geene beslissing te nemen dan nadat die van het Kon. Batav. Gen. is bekend geworden, thans wederom de kennisneming van de zienswijze dezer instelling af te wachten, nu eenzelfde verzoek ook tot dat Genootschap is gericht; en het Kon. Bat. Gen. te Weltevreden uit te noodigen zijne beslissing dienaangaande aan het Instituut kenbaar te maken;

5o. een brief dd. 25 November jl. van Dr. W. F. Stutterheim, aanbiedend een artikel, getiteld: De plaatsing der Rama-reliefs van Tjandi Lara-Djonggrang en de Zonne-omloop, ter plaatsing in de Bijdragen;

om advies gesteld in de handen van de heeren Krom en Juynboll.

Rondvraag:

Prof. Van Vollenhoven stelt namens de Adatrechtcommissie voor den prijs voor den Adatrechtbundel No. 27 te stellen op f 6.—.

Conform besloten.

Prof. Krom brengt. onder overlegging van een overdrukje van Prof. Huizinga's artikel in de(n) Gids „Klank die wegsterft", alsmede eene nota, gedagteekend 31 Oct. 1927 van Mr. J. Kunst, de vraag ter tafel. of het ook gewenscht is dat van het Instituut eenige stap uitga ter bevordering van het muziek-onderzoek in Ned.-Indie.

Wordt besloten dienaangaande een beroep te doen op de Directie van het Kon. Bataviasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen te Weltevreden, en daarbij des Instituuts moreelen steun aan te bieden.

In de tweede plaats deelt Prof. Krom mede, dat diezelfde steun van het Instituut wordt ingeroepen door Mr. A. J. A. Bik, hier ter stede, die zich voorstelt op eigen kosten de uitgaaf te ondernemen van een met teekeningen en aquarellen verlucht Dagregister betreffende een reis in 1824 naar de Kei en Aroe-eilanden tot nadere verkenning ondernomen, in opdracht van den G. G. Van der Capellen door zijn grootvader A. J. Bik, een der teekenaars bij Reinwardt's Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821, welk werk in 1858 door dit Instituut is uitgegeven.

Wordt besloten dienaangaande het advies in te winnen van de Heeren Krom en Van Vollenhoven.

De Heer Kern brengt over het verzoek van het Instituut Kern te Leiden, tot strekking hebbende om, nu de boekerij van ons Eere-lid Dr. G. P. Rouffaer grootendeels aan het Instituut zal overgaan, duplicaten van Indische werken, artikelen enz. in bruikleen af te staan aan voornoemde instelling.

In beginsel ingewilligd, met dien verstande dat de Bibliotheek van het Instituut vóórgaat, waar het gewenscht mocht zijn om duplicaten aan te houden, en voorts onder opmerking dat, alvorens stappen in die richting worden gedaan, de testamentaire beschikkingen dienen te zijn afgewikkeld.

Sedert de vorige opgave ontving de Bibliotheek geschenken van de Heeren O. L. Helfrich, Prof. Dr. J. H. A. Logemann, E. L. K. Schmülling en Mr. N. H. van Doorninck.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 FEBRUARI 1928.

Aanwezig: de Heeren Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Dr. H. H. Juynboll, O. L. Helfrich, Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. N. J. Krom, Mr. J. H. Rubenkoning (wd. Penningmeester) en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Heeren Kleintjes, Colenbrander, Vissering en Kern waren tot hun leedwezen verhinderd.

De Notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Op verzoek werden van de ledenlijst afgevoerd de Assurantie-maatschappij „de Nederlanden" van 1845 en de Heer M. Gatsonides. Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de leden: B. Ockers, C. Hooykaas, Dr. H. Kraemer, F. H. Ramondt, A. P. H. Hotz, J. H. Neumann en het Bureau Scientifique Central Néerlandais de la Bibliothèque de l'Académie Technique de Delft.

Aan de orde wordt gesteld:

1o. een brief van de Nederlandsche Handelmaatschappij te Amsterdam 25 Januari jl., waarbij ook voor dit jaar eene belangrijke bijdrage aan het Instituut wordt verleend;

hiervoor is reeds dank betuigd;

2o. een schrijven, dd. 31 Januari jl. van de Groep: Nederland van het International Committee of Historical Sciences, waarbij ter nadere aanvulling en preciseering van het in de Januari-vergadering behandeld verzoek een exemplaar wordt aangeboden van de gedrukte circulaire dd. Januari 1928, No. 69, over die aangelegenheid;

voor kennisgeving aangenomen;

3o. een verzoek van de Heeren Jacobs en Oudschans Dentz om geldelijken steun bij de uitgifte van een bijgewerkten herdruk van het platenalbum: Onze West in beeld en woord;

een subsidie van f 50 wordt toegezegd, met verzoek om voor de boekerij 2 exemplaren te mogen ontvangen;

4o. een brief van den Heer Edwin M. Loeb, University of California, Berkeley, ten geleide van zijn MS. van de door hem op de Pageh-eilanden verzamelde volksverhalen;

in handen gesteld van de Heeren Juynboll en Rassers;

5o. een brief dd. 22 Januari t.v. van den Heer H. A. van Dewall over de uitgaaf van een door hem saam te stellen dialection van het Bataviaasch-Maleisch, waarvan eenige proeven worden aangeboden;

in handen gesteld van de Heeren Rassers en Van Ronkel;

6o. een brief dd. 10 Februari van de Vereeniging Oost en West afd. Arnhem over het houden van de jaarlijksche algemeene vergadering op het tentoonstellingsterrein te Zijpendaal gedurende de openstelling daarvan 11 Juni t/m 28 Juli;

met eene verwijzing naar art. 5 van het Huishoudelijk Reglement zal worden medegedeeld, dat hierop niet kan worden ingegaan;

7o. de voorzieningen met het oog op de a.s. Algemeene Vergadering:

De Secretaris legt over een ontwerp jaarverslag, hetwelk met eenige wijziging wordt goedgekeurd.

Op verzoek van den Penningmeester zullen de Heeren Dr. F. W. Stapel en W. Ruinen worden aangezocht om op de algemeene vergadering verslag uit te brengen over het gevoerde beheer.

Ter aanvulling van de in het Bestuur openvallende plaatsen worden voorgesteld:

I. Vacature—Juynboll:
Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel,
Prof. C. Spat,
H. A. van Dewall.

II. Vacature—Helfrich:
Dr. F. W. Stapel,
L. C. Westenenk,
Prof. Mr. G. André de la Porte.

III. Vacature—Kleintjes:
Prof. J. C. van Eerde,
W. K. H. Ypes,
H. T. Damsté.

Alvorens tot de rondvraag over te gaan brengt de Voorzitter in de herinnering, dat eene beslissing zal zijn te nemen nopens het schrijven van een In memoriam, gewijd aan het hoogstverdienstelijke

Eerelid Dr. G. P. Rouffaer, en noodigt Prof. Krom uit deze taak op zich te nemen, onder mededeeling dat, desgewenscht, hem alle bijstand zal worden verleend, zoomede dat de bibliogafie zal worden saamgesteld door den Adjunct-Secretaris;

Professor Krom verklaart zich gaarne bereid in die richting te doen hetgeen in zijn macht staat.

Rondvraag:

De Heer Juynboll stelt, ook namens Prof. Krom voor, om het in hun handen gesteld opstel van Dr. W. F. Stutterheim over de verdeeling van de Rama-reliefs van tjandi Lara Djonggrang in de Bijdragen op te nemen;

Conform besloten;

en brengt het verzoek over van den Heer Kern om, zoo mogelijk tegen ruiling der edita, voor de boekerij te verwerven het aan de Hamburgische Universität, Seminar für Afrikanische und Südseesprachen uitgegeven Zeitschrift für Eingeborenensprachen met eventueele Beihefte;

hiertoe zal worden overgegaan;

De Heer Helfrich deelt tot zijn leedwezen mede, te moeten afzien van eene publicatie van de door wijlen Dr. Adriani samengestelde Woordenlijst van het Engganoosch, in verband met het aan eene zoodanige uitgaaf gesteld voorbehoud, en geeft in overweging, onder dankbetuiging, de schrifturen weder ter beschikking van Mevr. Adriani te stellen;

Conform besloten;

Prof. Krom deelt ook namens Prof. Van Vollenhoven mede, dat h.i. het door Mr. A. J. A. Bik overgelegde HS. van zijn grootvader betreffende eene dienstreis naar de Kei en Aroe-eilanden in het jaar 1821, belangrijk genoeg geacht wordt om door eene aanbeveling de uitgaaf daarvan te bevorderen;

conform besloten, echter met dien verstande dat zal worden aangeraden om tot publicatie niet over te gaan, dan aan de hand van het origineel-reisverslag of een zeer nauwkeurig, officieel afschrift daarvan.

Dr. Rassers biedt aan een door den Heer J. Fortgens, Directeur der Nederl. Zendingsschool te Oegstgeest samengesteld MS.,

houdende grammaticale aanteekeningen betreffende het Tabaroesch; in handen gesteld van de Heeren Rassers en Van Ronkel.

Voor de Bibliotheek werden boekgeschenken ontvangen van de Heeren: Prof. Dr. J. H. F. Kohlbrugge, A. M. P. A. Scheltema, J. B. Wolters, Firma Dentz en v. d. Breggen, E. L. K. Schmülling, Joh. F. Snelleman, Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis en Dr. F. W. Stapel.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de Vergadering.

ALGEMEENE VERGADERING
OP 24 MAART 1928.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Prof. Dr. H. T. Colenbrander, R. A. Kern, Prof. Dr. N. J. Krom, Mr. J. H. Rubenkoning, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Dr. F. W. Stapel, W. Ruinen, P. Wink en P. de Roo de la Faille.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris het jaarverslag over 1927 voor te lezen.

Nadat is gebleken, dat geen der aanwezigen naar aanleiding van dit jaarverslag eene opmerking wenscht te maken, deelt de Voorzitter mede, dat de rekening en verantwoording van den Penningmeester, op verzoek van het Bestuur, is nagezien door de leden Dr. F. W. Stapel en W. Ruinen.

Mede namens den Heer Ruinen, verklaart de Heer Stapel dat zij de geldelijke administratie hebben nagegaan en onderzocht, dat zij die in de beste orde hebben bevonden en dat zij daarom voorstellen den Penningmeester acquit en décharge te verleenen.

Aldus wordt besloten, waarna de Voorzitter, namens de Vergadering, den Heeren Stapel en Ruinen dank zegt voor de genomen moeite.

Thans is aan de orde de verkiezing van drie bestuursleden ter vervanging van de aftredende leden Juynboll, Helfrich en Kleintjes.
De Voorzitter noodigt de Heeren W. Ruinen en Stapel uit als stemopnemers te fungeeren. De uitslag is dat met groote meerderheid zijn gekozen de Heeren Van Ronkel, Van Eerde en Stapel Eerst- en laatstgenoemde verklaren de benoeming te aanvaarden; aan den Heer Van Eerde zal de uitslag der stemming worden meegedeeld.
De Voorzitter zegt dank aan de heeren stemopnemers.

De Voorzitter wijdt een woord ten afscheid aan de aftredende Bestuursleden, gelijk mede aan Mr. Rubenkoning, en zegt hun dank voor de in het belang van het Instituut verrichte werkzaamheden, drukt zijn leedwezen uit wegens het gemis van hunnen bijstand en geeft hun de verzekering dat hun arbeid zeer op prijs is gesteld.

Bij de rondvraag vraagt de Heer Ruinen aandacht voor twee aangelegenheden: in de eerste plaats de ontoereikendheid, gedurende den winter op zeer koude dagen, van de verwarming in de leeskamer, en ten tweede de wenschelijkheid om voor personen, die geruimen tijd geregeld schriftelijke werkzaamheden verrichten, een of meer speciale werktafels gereed te houden, waar deze studeerenden de te raadplegen boekwerken ook kunnen laten liggen.
De Voorzitter antwoordt, dat het Bestuur deze wenschen aandachtig zal overwegen en nagaan, op welke wijze hieraan zal kunnen worden tegemoet gekomen.

Aangezien niemand meer het woord verlangt, sluit de Voorzitter de vergadering.

JAARVERSLAG OVER 1927.

Bestuur.

Bij den aanvang van het verslagjaar achtte de Voorzitter, Prof. Dr. Snouck Hurgronje het in toenemende mate moeilijk zijne functie van Voorzitter van het Bestuur met de vervulling van andere plichten te verbinden, en meende Z. H. Gel. tot groot leedwezen van het Bestuur het begin van het nieuwe Instituutsjaar het geschikste tijdstip te achten om zijn lidmaatschap van het Bestuur neder te leggen.

Het Bestuur achtte zich verplicht deze beslissing te eerbiedigen, maar behoudt in levendige herinnering al hetgeen het Instituut aan dezen grooten voorganger verschuldigd is.

Het bestuur bestond in het afgeloopen jaar uit de Heeren: Dr. J. W. IJzerman, Voorzitter, Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Mr. J. H. van Hasselt, Penningmeester, P. de Roo de la Faille, Secretaris, en de leden: Dr. H. H. Juynboll, O. L. Helfrich, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Prof. Dr. H. T. Colenbrander, Mr. G. Vissering, R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, en Prof. Dr. N. J. Krom.

Tijdens de afwezigheid van den Penningmeester wegens diens reis naar Ned. Indië werd Mr. J. H. Rubenkoning bereid bevonden het penningmeesterschap waar te nemen, waarvoor hem hier gaarne dank gebracht wordt.

Ingevolge art. 8 van het Reglement zijn aan de beurt van aftreden de Heeren Juynboll, Helfrich en Kleintjes.

Te Batavia werden de belangen van het Instituut behartigd door de Commissarissen P. Gediking en Dr. F. D. K. Bosch, met wie het Bestuur aangename betrekkingen onderhield.

De Adjunct Secretaris W. C. Muller kweet zich van zijne taak op de bekende loffelijke en verdienstelijke wijze, terwijl de Assistent A. G. de Bakker voortging zijn ijver en toewijding aan de bibliotheek en het onderhoud van het gebouw ten dienste te stellen.

Ledental.

Behalve onze Beschermvrouwe H. M. de Koningin, telde het Instituut op 1 Januari jl.:

6 eereleden,
25 buitenlandsche leden,
96 leden donateurs,

390 gewone leden en contribueerende instellingen.
163 instellingen, met welke door ruiling van uitgaven betrekkingen worden onderhouden.

Het Instituut had o.m. het overlijden te betreuren van den Heer B. Hoetink, die ettelijke jaren als Secretaris van het Bestuur heeft gefungeerd, zoomede van ons Eerelid Dr. G. P. Rouffaer, wiens uitnemende verdiensten zoowel jegens het Instituut als de wetenschap in dankbare herinnering steeds zullen voortleven.

Werkzaamheden.

De Bijdragen werden voortgezet met deel 83, waaruit het artikel van den Heer R. A. Kern Javaansche Rechtsbedeeling in beperkt aantal exemplaren voor den handel werd overgedrukt.

Voorts zag het licht de Adatrechtbundel 28, terwijl bundel 27 bij het einde van het verslagjaar gereed lag.

In de serie van Prof. Kern's Verspreide Geschriften werden voltooid de deelen XIII en XIV, terwijl deel XV binnen niet te langen tijd kan worden tegemoet gezien.

De gezamentlijk met den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond ondernomen Beschrijving van de gebouwen der Oost- en West-Indische Compagniën in Nederland is ter perse. Krachtig is hervat de afwerking van de bouwkundige beschrijving van den Boroboedoer. Een aangenaam bericht is mede dat Prof. Mr. J. E. Heeres gelegenheid heeft gevonden om zich te zetten aan dl. II van diens Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum.

De Levensbeschrijving van Jan Pietersz. Coen, welke het zesde en laatste deel zal uitmaken van de door Prof. Colenbrander tot stand gebrachte Instituutsuitgaaf over het leven en bedrijf van dien Gouverneur-Generaal, is nog niet bij het Instituut ontvangen.

Het was het Bestuur eene voldoening de uitgaaf te hebben kunnen bevorderen van het werk van den Heer V. I. van de Wall over de Nederlandsche Oudheden in de Molukken, welke tegen eene Regeeringssubsidie door de Firma Martinus Nijhoff wordt ondernomen. Subsidies werden beschikbaar gesteld voor het onder toezicht van Prof. Kleintjes uitgegeven werkje: Wetten en verordeningen betreffende Suriname en Curaçao, alsmede voor de door de Kon Akademie van Wetenschappen te Amsterdam ondernomen studie van den Heer C. H. de Goeje: The Arawak Language of Guiana, en aan de Ico-

commissie van de Kon. Akademie voor het ter gelegenheid van het vierde Pacific-Congress te Batavia in 1929 verschijnende „Science"-boek.

Ten slotte verdient vermelding de voltooiïng van het tweede Supplement van den Catalogus onzer bibliotheek, waardoor de Heer W. C. Muller tal van studeerenden zeer aan zich verplicht heeft.

De Koloniale Bibliotheek.

Deze boekerij werd op den gebruikelijken voet aangevuld zoowel door aankoop en schenking als door ruil met andere instellingen. Bij het onder ultimo 1925 afgesloten Tweede Supplement van den gedrukten Systematischen Catalogus sluit aan een in de Leeskamer berustend Kaart-register van de sedert dien opgenomen of nog binnenkomende werken.

De verzameling van de in het Instituut zich bevindende historische en ethnographische foto's, alsmede van de kaarten, is door de goede zorgen van den Heer W. C. van Gelder volledig geordend en gecatalogiseerd.

Evenals in vorige jaren werd ook in 1927 wederom van de Bataafsche Petroleum-Maatschappij een zeer belangrijke gift ontvangen tot versterking van het Boekenfonds.

Van de krachtens testamentaire beschikking vermoedelijk eerlang grootendeels aan het Instituut vervallende boekerij van Dr. G. P. Rouffaer is een volledige catalogus opgesteld door den heer J. M. C. Muller, waardoor deze hoogst belangrijke schenking van ons betreurd Eerelid gemakkelijk voor de studie toegankelijk is gemaakt.

Gebouw.

Het gebouw verkeert in bevredigenden staat. In den tuin werden ter tegemoetkoming aan door buren ondervonden bezwaren, de te hoog uitgegroeide kastanjeboomen gekapt. In het a.s. voorjaar zal een eenvoudige beplanting van dit erf worden voorgesteld.

Geldelijke toestand.

De begrooting-1928 sluit met eene som van f 31.099.20 in ontvangsten en even zooveel in uitgaven.

De door het Instituut te dragen uitgaven voor de voltooiïng en publicatie van de architectonische beschrijving van den Boroboedoer zullen ongetwijfeld het Instituut voor zware geldelijke offers stellen. Het beheer zal mitsdien steeds veel overleg en beleid vorderen.

BESTUURSVERGADERING
VAN 24 MAART 1928.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Prof. Dr. H. T. Colenbrander, R. A. Kern, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Dr. F. W. Stapel, Mr. J. H. Rubenkoning en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De uitslag van de ingevolge het bepaalde bij artikel 10 van het Reglement plaats vindende stemming, blijkt te wezen dat zijn verkozen de Heeren Dr. J. W. IJzerman tot Voorzitter, Prof. Van Vollenhoven tot Onder-Voorzitter, Mr. J. H. van Hasselt tot Penningmeester en P. de Roo de la Faille tot Secretaris, waarvan de ter vergadering aanwezigen verklaren bereid te zijn de hun opgedragen functie te aanvaarden. Aan Mr. Van Hasselt zal de uitslag der stemming worden meêgedeeld.

Alvorens tot de behandeling van de agenda over te gaan, heet de Voorzitter de nieuw optredende leden welkom, en verzoekt vervolgens den Secretaris de notulen van de vorige bestuursvergadering voor te lezen, welke geen aanleiding geven tot opmerkingen.

Als nieuwe leden worden aangenomen de Heeren Mr. B. T. A. Westerouen van Meeteren en Ir. L.-J. Vroon. Van de ledenlijst werd wegens overlijden afgevoerd de Heer D. W. Stork. Aanteekening werd gehouden van het veranderd adres der leden: F. W. Hering, J. G. van Heijst, G. U. van Renesse van Duivenbode, K. A. N. Hidding, A. Vermeer en Dr. J. Ph. Duijvendak.

Ingekomen was een brief van Martinus Nijhoff dd. 1 Maart, waarbij onder aanbieding van een exemplaar van het 6e vervolg van het Repertorium op de Koloniale Literatuur van 1921—1925, opnieuw bewerkt door de Heeren Muller en Schalker, en onder dankzegging voor den daarbij verleenden steun, wordt medegedeeld het deze firma niet mogelijk zal zijn het werk verder op dezen voet voort te zetten, doch dat zij bereid is nader daarover te onderhandelen, wanneer het mocht gelukken de voor dit doel onmisbare subsidies toegezegd te krijgen.

De vergadering is algemeen de zienswijze toegedaan, dat eene voortzetting van het Repertorium in hooge mate wenschelijk, indien niet noodzakelijk is te achten, en noodigt den Voorzitter uit stappen te doen ter bereiking van dit doel.

Bij brief van den 3en Maart heeft het Seminar für Afrikanische und Südseesprachen op een dezerzijds gedaan verzoek geantwoord, dat vermoedelijk aan de ruil van edita niets in den weg zal staan, dat echter daartoe de toestemming noodig is van den uitgever Prof. Meinhof, die op het oogenblik in Zuid-Afrika vertoeft.

Wordt besloten nader bericht af te wachten.

De Linschoten-Vereeniging biedt bij brief van den 10en Maart in bruikleen voor de bibliotheek aan eene groote serie van werken, getiteld Annual report of the American Historical Association, en de eventueele vervolgen.

Wordt besloten dit bruikleen te aanvaarden.

De Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam deelt bij brief van den 13en Maart mede, dat onder voorbehoud van onze goedkeuring zijn aangewezen als afgevaardigden naar de 9e zitting der Union Académique Internationale de Heeren Van Vollenhoven en J. J. Salverda de Grave, en als technisch gedelegeerde, de Heer Van Eijsinga.

De goedkeuring wordt verleend.

Mededeeling wordt gedaan, dat van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen is ontvangen een bericht dat 's Genootschaps Directie besloten heeft op den 24sten April e.k. het 150 jarig bestaan dier instelling te herdenken, in verband waarmede het Instituut wordt uitgenoodigd een vertegenwoordiger aan te wijzen, ten einde met haar dit feest te vieren.

De Voorzitter deelt mede, dat met het oog op deze uitnoodiging een verzoek om het Instituut te vertegenwoordigen is gericht tot den Commissaris van het Instituut te Batavia Dr. F. D. K. Bosch en hiervan bericht is gegeven aan de Directie van het Bataviaasch Genootschap. Tevens legt de Voorzitter aan het Bestuur voor eene teekening van den door den Heer Zwollo ontworpen voorzittershamer, welke bij die gelegenheid aan het Bataviaasch Genootschap

zal worden aangeboden, ingevolge de door het Bestuur ter zake genomen beslissing.

Het Bestuur zegt den Voorzitter dank voor zijne bemoeienissen ter zake.

Rondvraag.

Dr. van Ronkel, betreurend dat Dr. Rassers niet ter vergadering is, doet eenige voorloopige mededeelingen over het door den Heer H. A. van Dewall aangevangen dialecticon van het Bataviaasch-Maleisch, en meent, ook met betrekking tot het door den Heer Fortgens samengesteld werkje over het Tabaroesch, zijn advies tot de volgende vergadering te moeten aanhouden ten einde geheel in overeenstemming met Dr. Rassers, het Bestuur voor te lichten.

De Heeren Stapel en Rubenkoning zeggen den Voorzitter dank voor de door hem tot hen gerichte woorden.

Boekgeschenken waren voor de Bibliotheek binnengekomen van Mevr. de Wed. F. E. Spirlet, Mr. J. G. W. Lekkerkerker, C. C. Brown, Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Firma J. B. Wolters, Bureau Industria te Amsterdam, Ned. Java-Instituut, en de Directie van de Javasche Bank, en voorts van Mej. W. J. Moens eenige albums met fotografiën, grootendeels met betrekking tot Ned. Indië.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 21 APRIL 1928.

Aanwezig: de Heeren Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Mr. J. H. van Hasselt (Penningmeester), J. C. van Eerde, R. A. Kern, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Dr. F. W. Stapel en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en heet de Heeren Van Hasselt en Van Eerde hartelijk welkom bij hun wederom zitting nemen.

De notulen van de Algemeene en de Bestuursvergadering van 24 Maart worden gelezen en na een kleine verbetering goedgekeurd.

Tot nieuwe leden worden benoemd J. van Harreveld en het Museum Radia Poestaka te Solo. Aanteekening wordt gehouden van het bedanken van het lidmaatschap door Mr. H.'s Jacob, van het veranderd adres der Heeren J. H. Quist, E. H. B. Brascamp, L. C. Heyting en L. van Oosterzee.

Aan de orde wordt gesteld:

1. een circulaire van de Stichting Verblijf Oud-Indischen Militair met verzoek om steun;

wordt, als niet op den weg van het Instituut liggende, voor kennisgeving aangenomen;

2. een oproeping van het Ned. Comité voor Historische studiën op 12 April benevens een exemplaar der statuten;

eveneens, in verband met het overleg met het Batav. Genootschap, voor kennisgeving aangenomen;

3. brief van den Heer Dunnebier dd. 28 Februari t.v. over zijne spraakkunst van het Bolaäng Mongondowsch;

in handen gesteld van de Heeren Van Ronkel en Kern.

Rondvraag:

De Voorzitter: 1o. biedt voor de Bijdragen aan een artikel over Pieter Lintgens, hetwelk om advies gesteld wordt in de handen der Heeren Stapel en De Roo de la Faille;

en 2o. doet opening van den stand van het vraagstuk inzake de voortzetting van de tot dusver door Martinus Nijhoff ondernomen publicatie van het Repertorium op de literatuur betreffende de Nederl. koloniën in Oost- en West-Indië, waaruit blijkt dat de kans op voortzetting niet ongunstig kan worden geacht;

Prof. Van Ronkel brengt, ook namens Dr. Rassers, die door ongesteldheid verhinderd is de vergadering bij te wonen, nader advies

uit over de wenschelijkheid tot voltooiing en publicatie van het door den Heer H. A. van Dewall aangevangen dialecticon van het Bataviasch Maleisch, en geeft in overweging om den samensteller te doen mededeelen, dat deze verdienstelijke arbeid alleszins verdient voltooid te worden en in het licht te verschijnen, doch dat voor die publicatie meer aangewezen is het Koninklijk Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, welke instelling blijkens de in de Verhandelingen verschenen studiën van Walbeehm over de dialecten van Djapara en Tegal enz. zich in het bijzonder toelegt op dit onderdeel der linguistiek;

conform besloten;

inzake het werkje over het Tabaroesch wordt op advies van dezelfde heeren besloten dit te publiceeren in de Bijdragen, met verdeeling van de stof bijv. over eenige afleveringen.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren: Mr. C. T. Bertling, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan en C. Lekkerkerker. Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 MEI 1928.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Mr. J. H. van Hasselt (Penningmeester), R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Dr. F. W. Stapel en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen der vorige Bestuursvergadering voor te lezen, welke daarna worden goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen V. I. van de Wall, A. S. L. Spoor en W. Beeuwkes. Bedankt had de Heer J. H. Hummel; Dr. F. D. K. Bosch had kennis gegeven van veranderd adres.

Ter tafel wordt gebracht:

1o. een brief van Dr. F. D. K. Bosch dd. 15 April jl. waarbij aanvaard wordt de uitnoodiging om als vertegenwoordiger van het Kon. Instituut op te treden bij de herdenking van het 150-jarig bestaan van het Kon. Batav. Genootschap van K. en W.;
voor kennisgeving aangenomen.

2o. een brief van het Seminar für afrikanische und Südseesprachen bij de Hamburgische Universität, waarbij in beginsel wordt ingestemd met ruiling van edita, en alvast verschillende jaargangen van het Zeitschrift, zoomede eenige Beihefte worden toegezonden. Dezerzijds wordt besloten de Bijdragen beschikbaar te stellen vanaf deel 50, wanneer de nieuwe tijd als het ware aanvangt, en toe te zeggen dat van de vorige jaargangen alsmede van de andere Instituutsuitgaven die deelen zullen worden gezonden, v.z.v. daarop prijs wordt gesteld en ze nog in voorraad zijn;

3o. een brief van Martinus Nijhoff dd. 17 Mei, waarbij deze zich bereid verklaart om de hem indertijd toegezonden boekjes van den Heer Karsten uit Paramaribo „Gronden van het Hindi" en „De Britsch-Indiër, zooals hij reilt en zeilt" uit te geven, in één boek vereenigd, mits hem daarvoor eene voldoende subsidie wordt toegekend;

wordt besloten den Voorzitter uit te noodigen de mogelijkheid te overwegen om in samenwerking met den Ondernemersraad voor Suriname en het Ministerie van Koloniën tot zulk eene uitgave te geraken;

4o. de al of niet wenschelijkheid van den aankoop van een door de Firma Nijhoff aangeboden boekje: „I. Sunderman, leermeester der Duitsen en Batavieren en haer beider Oost-Indiesvaerder, Werken, zijne tweemalige reisen naar Oost-Indien, Gedrukt voor den autheur 1711", waarbij in het licht wordt gesteld dat de inhoud hoogst onbeteekenend is, terwijl de koopsom hoog is gesteld;

wordt besloten de beslissing aan de nadere overweging van den Voorzitter over te laten;

5o. een brief van het Tripolitaansche Gouvernement dd. 5 Mei ter aanbieding van een exemplaar van het jaarlijksch verslag „Vigor di Vita in Tripolitania";

onder dankbetuiging in de bibliotheek opgenomen.

Rondvraag:

1. Professor Van Vollenhoven vraagt inlichting in verband met eene weldra te Brussel te houden vergadering van de Union Internationale Académique, of het Bestuur zich nog gebonden acht aan de op de vergadering van 22 Januari 1921 gedane toezegging, inhoudende dat het Kon. Instituut „zal bijdragen" een vierde gedeelte der kosten, welke de Nederl. delegatie voor hare rekening neemt in de uitgave van een internationaal „Adat-woordenboek", en zulks met het oog op de mogelijkheid, dat op die a.s. vergadering de delegaties van andere landen wellicht zich van samenwerking zouden onthouden. Prof. Van Vollenhoven meent, dat die bijdrage voor het Instituut zoude neerkomen op een som van f 1500, te verdeelen in termijnen, over drie jaar;

deze toezegging wordt gestand gedaan.

In de 2e plaats brengt Prof. Van Vollenhoven ter sprake of ter zake van een in Indie in te stellen musicologisch onderzoek door Mr. Kunst, het niet wenschelijk is te doen mededeelen, dat, zoo noodig, ook het Instituut tot geldelijken steun bereid zou zijn?

besloten wordt te blijven bij hetgeen besloten is op de vergadering van 21 Januari jl., toen des Instituuts moreele steun is aangeboden;

2. Dr. Rassers brengt, ook namens Dr. Juynboll en na ruggespraak met Prof. van Ronkel, advies uit over het H. S. van den Heer Edwin M. Loeb, bevattende door hem op de Pageh-eilanden verzamelde volksverhalen, en adviseert om deze in de Bijdragen op te nemen;

Conform besloten;

3. Prof. Van Ronkel verzoekt, ook namens den Heer Kern, diligent te worden verklaard met betrekking tot het advies over de door den Heer Dunnebier samengestelde spraakkunst van het Bolaäng Mongondowsch;

4. De Heer Kern deelt mede, dat in de nalatenschap van wijlen zijn vader een Javaansch Woordenboek is aangetroffen met een schat van lexicologische aanteekeningen betreffende nieuw- en oud-Javaansch. Ligt het in de rede om die, welke betrekking hebben op nieuw-Javaansch ter beschikking te stellen van Dr. Pigeaud, die op Java belast is met de samenstelling van een nieuw-Javaansch Wbk., de vraag rijst, wat zal gedaan worden met de gegevens betreffende het oud-Javaansch;

wordt besloten in beginsel zich bereid te verklaren tot de uitgave dier aanteekeningen, doch nader overleg ter zake wordt gewenscht, ook met Dr. Juynboll, die bij de samenstelling van zijn Glossarium met deze aanteekeningen onbekend was.

In de 2e plaats betuigt de Heer Kern namens het Instituut Kern dank voor de in bruikleen afgestane werken uit de bibliotheek van wijlen Dr. G. P. Rouffaer, doch vraagt tot aanvulling van de reeks Bijdragen, de serie van vóór het jaar 1893;

dit verzoek wordt ingewilligd, voor zoover voldoende exemplaren aanwezig zijn;

5. De Heer Stapel deelt mede bij zijne werkzaamheden op het Rijksarchief tot de ontdekking te zijn gekomen van drie lijsten van dienaren der V. O. I. C. uit de jaren 1651/3, welke tal van per-

sonalia bevatten, van waarde voor de geschiedschrijving, en vraagt of, wanneer deze gegevens zouden bewerkt worden naar den eisch van publicatie, het Instituut bereid zou zijn dezen arbeid uit te geven; in beginsel wordt deze steun in het vooruitzicht gesteld.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 JUNI 1928.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter), Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), R. A. Kern, Dr. W. H. Rassers, Dr. Ph. S. van Ronkel, Dr. F. W. Stapel en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Heeren Prof. Dr. N. J. Krom en Prof. J. C. van Eerde hadden kennisgegeven verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De Notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen de Heeren: Raden Mas Mr. Soeripto, F. H. van Naerssen, F. R. J. Verhoeven, Oemar Said en A. J. W. Harloff.

Bedankt heeft Mej. Dr. M. A. Muusses.

Van veranderd adres hebben kennisgegeven de Heeren: Th. Valeton, V. E. Korn, Renesse van Duivenbode, C. Hooykaas, Prof. L. van Vuuren en W. Labohm.

De Voorzitter deelt mede, in aansluiting bij hetgeen ter vorige vergadering besloten is:

1o. dat, in zake de uitgaaf van de door Prof. Vogel toegezonden werkjes van den Missionaris R. Karsten in Suriname, het hem wenschelijk is voorgekomen, na zich met de Firma Nijhoff over de

kosten te hebben verstaan, om het Instituut in verbinding te brengen met het Bestuur van den Ondernemersraad voor Suriname, ten einde het daar heen te leiden dat het bedrag der uitgaaf gedragen wordt door dien Raad en het Instituut in samenwerking met het Ministerie van Koloniën; van dit geopend overleg zal de uitslag zijn af te wachten;

2o. dat, wat betreft den aankoop van het boekje van Sunderman over diens reizen naar Oost-Indiën, gedrukt in 1711, hij dit moet ontraden wegens den hoogst onbeteekenenden inhoud en den hoogen vraagprijs;

Conform besloten;

In aansluiting hierbij brengt de Onder-Voorzitter Prof. Van Vollenhoven ter sprake de jongst in samenwerking met den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond tot stand gekomen uitgaaf over de Gebouwen der Oost- en West-Indische Compagniën in Nederland. Aangezien verschillende leden zich daarvan nog niet geheel op de hoogte hebben gesteld wordt besloten het debat te verdagen.

Ter tafel wordt gebracht:

1o. het door Prof. N. J. Krom geschreven In Memoriam van Dr. G. P. Rouffaer;

de Voorzitter stelt voor dit met nauwgezetheid en toewijding geschreven, hoogstverdienstelijk artikel te plaatsen in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen, onder toevoeging van 2 portretten;

Conform besloten;

2o. een brief d.d. 11 Mei 1928 van het Kon. Batav. Gen. mededeelend, dat deze instelling inmiddels is toegetreden tot de groep Nederland bij het International Committee of historical sciences;

besloten wordt op dit voetspoor mede toe te treden tot de groep Nederland;

3o. een brief dd. 17 Mei van den wd. Consul-Generaal der Nederlanden te Calcutta over het Hollandsch kerkhof te Balasore, waarbij overgebracht wordt de volgende mededeeling: „there are two tombs maintained by the Public Works Department in the Dutch cemetary at Balasore, the plans of which are equilateral triangles of 14′—4″ and 17′—3″ sides at bases and are of 26′—0″ and 31′—0″ heights respectively.

„In one of the tombs the following inscriptions are made: Michiel Jans Burggraaf Van Sevenhuisen obiit 23 rd November 1696, and in the other part of the inscription is existing which reads X. Bella XXXXX, the portion marked by crosses not being in existence. Both the tombs are in good condition";
voor kennisgeving aangenomen;

4o. een brief, dd. 12 Juni jl. van den Heer J. Fortgens, verzoekende om het voor de Bijdragen aangenomen artikel over het Tabaroesch zoo mogelijk in één aflevering te doen opnemen;
geen bezwaar;

5o. aanbieding, dd. 14 Juni, door de afdeeling Letterkunde van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, van het verslag van de 9e zitting van de Union Académique Internationale;
voor kennisgeving aangenomen.

Rondvraag:
Professor Van Vollenhoven:
1o. verzoekt om den verkoopsprijs van den Adatrechtbundel XXIX te doen vaststellen op f 6.—;
2o. vraagt of er mogelijkheid zou bestaan om voor de verschillende gouvernementen en gewesten van Ned.-Indië lijsten te doen samenstellen van de opvolgende gouverneurs, residenten, enz., welke thans hier en daar verspreid in tijdschriften voorkomen;
Dr. Stapel wijst op de moeilijkheden aan eene nauwkeurige samenstelling verbonden, doch is bereid zijn hulp hiertoe aan te bieden;

Prof. Van Ronkel beveelt, ook namens den Heer Kern aan, de door den Heer Dunnebier samengestelde spraakkunst van het Bolaäng Mongondowsch in de Bijdragen te doen opnemen, zoo mogelijk na aanbrenging door den schrijver van eene verklaring van eenige stamwoorden;
Conform besloten;

De Heer Kern:
1o. zegt dank, namens het Instituut Kern, voor de ontvangen deelen van de Bijdragen;
2o. stelt voor, om, nu van de Verspreide Geschriften van wijlen zijns vaders deel XV voltooid is, het daarop volgende deel te benutten

voor de aanvullende oud-javaansche woordenlijst en de bibliografie. waarna deel XVII tot slot het register zal inhouden;

Conform besloten;

en 3o. geeft in overweging bij het antiquariaat-Herzberger aan te koopen eene Maleische uitgaaf van de Psalmen en Gezangen ten jare 1735, ondernomen voor rekening van de V. O. I. C.;

Geen bezwaar.

De Secretaris vraagt de goedkeuring van het Bestuur op de door hem aan de Uitgeversfirma Oosthoek gegeven opdracht om de voor het Instituut bestemde 250 exemplaren van de Beschrijving der gebouwen van de Oost- en West-Indische Compagniën in Nederland te doen brocheeren en cartonneeren, waardoor de kosten worden verhoogd met f 0.30 per exemplaar;

Ingewilligd.

Voor de Bibliotheek waren boekgeschenken binnengekomen van de Heeren: Dr. F. W. Stapel, O. L. Helfrich, F. Driessen, Dr. J. H. Latumeten en de De Goeje-stichting;

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

HERDENKING VAN Dr. G. P. ROUFFAER.

Aanvulling der opgave zijner publicaties.

De op blz. 288 e.v. hiervóór opgenomen lijst van publicaties van Dr. Rouffaer moet nog worden aangevuld met de navolgende titels, welke door mij bij de samenstelling over het hoofd zijn gezien.

W. C. M.

Mededeelingen naar aanleiding van „Over Koedjang en Badi" van Dr. C. Snouck Hurgronje en over „Koedi en Tjoendrik" van Dr. G. A. J. Hazeu. (Notulen Bat. Gen. XLIII, 1905, blz. IV—VII).

Tentoonstelling van Oost- en West-Indisch bewerkt metaal. (Tijdschrift voor Ned.-Indie, 2e N.S., 4e jaarg., 1900, blz. 543—546).

Schrijven aan de Directie van het Bat. Gen. v. K. en W. over: I. Oud-Javaansche inscriptie in Soembawa. — II. Curiosa der onderafdeeling Ngada, Midden Flores. Met platen en tekstillustratie (Notulen Bat Gen. XLVIII, 1910, bl. 110—119).

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 SEPTEMBER 1928.

Aanwezig de Heeren: Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Prof. Dr. H. T. Colenbrander, R. A. Kern, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Prof. J. C. van Eerde, Dr. F. W Stapel en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Heeren Dr. J. W. IJzerman en Mr. J. H. van Hasselt hadden bericht van verhindering gezonden.

De Notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd

Op verzoek worden van de ledenlijst afgevoerd de Heeren Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Dubbeldam en Mr. B. Th. A. Westerouen van Meeteren.

Als nieuwe leden worden aangenomen de Heeren: Th. O. B. Gunther, Mr. S. Tirtowijogo, Mr. S. Moealladi en R. L. Mellema.

Van veranderd adres gaven kennis de Heeren: C. Boterhoven de Haan, W. Beeuwkes, Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, P. Wink, C. Hooijkaas, L. C. Heyting, M. A. ten Kate, Mr. H. W. Felderhof, Dr Hendrik Muller, Ir. M. H. Damme, Mr. R. Siegenbeek van Heukelom, Mr. Th. A. Fruin, Dr. J. H. Boeke, F. H. Ramondt, A S. L Spoor, A. A. U Hidding, S. Nijdam en Dr. J W. H. Ferguson.

Ter tafel worden gebracht:

1o. twee brieven van de Directie van het Kon. Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen d.d. 11 Juni en 31 Juli 1928, waarbij dank wordt betuigd voor de afvaardiging van een vertegenwoordiger naar de herdenking van 's Genootschaps honderdvijftigjarig bestaan in April j.l., de goede wenschen, bij die gelegenheid geuit en voor den ten geschenke aangeboden voorzittershamer, welke sedert reeds is gehanteerd.

2e. twee brieven dd. 25 Juni en 8 Juli van den Secretaris van de Groep Nederland v/h. International Committee of Historical Sciences over de toetreding tot deze groep en de bepaling der contributie, welke wordt vastgesteld op hetzelfde bedrag als die van het Kon. Bataviaasch Genootschap, t.w. f 25.— 's jaars.

3o. een brief, dd. 10 Juli j.l. no 225 N/Tr. van den Ondernemingsraad voor Suriname over de uitgave der geschriften van den Heer Rudolph Karsten, naar aanleiding waarvan Z. Exc. den Minister van Koloniën is bericht, dat de Ondernemingsraad van Suriname bereid is f 450 bij te dragen, onder voorwaarde, dat de Regeering hetzelfde doet, terwijl het Kon. Instituut f 150 wenscht toe te staan, en Z. Exc. wordt uitgenoodigd de som van f 450 voor de uitgave beschikbaar te doen stellen.

4o. een brief van den Heer Fred. Oudschans Dentz dd. 4 Sept. waarbij tot publiceering in de Bijdragen wordt aangeboden een afschrift van een reisverslag van 1852/3 over een onderzoek in het benedenwindsgedeelte van Fransch Guiana tot opsporing der natuurlijke voortbrengselen van den grond en in het bijzonder van caoutchouc, hetwelk vertaald werd opgenomen in het Algemeen Nieuws- en Advertentieblad van 25, 28 en 30 Maart 1853 nos. 36, 37 en 38;

wordt besloten, aangezien dit verslag reeds is gepubliceerd, van heruitgave af te zien en de artikelen ter beschikking van den Heer Oudschans Dentz te laten.

5o. een brief van den Heer C. H. de Goeje ten geleide van een voor de Bijdragen aangeboden artikel van den Heer A. Ph. Penard, getiteld: Volledige onthullingen van het Pujai-geheim;

om advies in handen gesteld van de Heeren Prof. J. C. van Eerde en C. van Vollenhoven.

6o. eene mededeeling over het aandeel van het Kon. Instituut in de onlangs gereedgekomen uitgaaf over de Gebouwen der Oost- en West-Indische Compagniën in Nederland, blijkens welke het Instituut bij de gedachtenwisseling over den te verrichten arbeid zich op het standpunt had gesteld om zich te bepalen tot het geschiedkundig gedeelte;

naar aanleiding hiervan wordt besloten voorloopig deze zaak te laten rusten, doch alvast, met het oog op het belang van de architec-

tonische beschrijving en vastlegging, tot de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg een brief te richten tot navraag of reeds iets gedaan is tot vastlegging van dat gedeelte in den vorm van foto's en bijbehoorende platte gronden.

Rondvraag:

Prof. Krom biedt aan een foto van het Klaverblad-uithangbord van een winkel aan de Hooge Woerd te Leiden, betrekking hebbende op de indertijd aldaar verkrijgbare, door de V. O. I. Compagnie aangevoerde koloniale voortbrengselen;

wordt besloten deze foto te publiceeren met een bijschrift, tot het samenstellen waarvan Prof. van Vollenhoven zich bereid verklaart.

De Heer Kern vestigt de aandacht op het over drie jaar te Leiden te houden Oriëntalistisch Congres, en brengt ter sprake, of — gelet op de uitgaaf in 1883 van een dubbelen feestbundel door het Kon. Instituut bij het zesde internationale Congres der Oriëntalisten, — deze instelling ook thans, in een of anderen vorm, daarbij van haar belangstelling zal doen blijken;

dit onderwerp wordt in de aandacht van het Bestuur aanbevolen, en de beslissing aangehouden.

Voor de Koloniale Bibliotheek waren boekgeschenken ingekomen van de Heeren: P. de Roo de la Faille, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Prof. G. Gonggrijp, Jhr. F. C. van Heurn, Dr. J. Mallinckrodt, J B. Wolters, W. C. Muller, J. C. M. Warnsinck, C. Lekkerkerker, Pr P. A. Euwens, W Ruinen, Mej. Dr. E. Kamerling, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan en Raden Mas Noto Soeroto.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de wn. Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 OCTOBER 1928.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter). Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Onder-Voorzitter). Mr. J. H. van Hasselt (Penningmeester). Dr. W. H. Rassers. Prof. Dr. N. J. Krom, Dr. Ph. S. van Ronkel. Prof. J. C. van Eerde, Dr. F. W. Stapel en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot nieuw lid wordt benoemd: Mr. J. J. Schrieke. Aanteekening werd gehouden van het veranderd adres van de Heeren: Dr. H. F. C. ten Kate. Oei Yang Tjoe. Dr. S. J. Esser. Dr. Th. Valeton. A. Vermeer. L. L. A. Maurenbrecher. Mr. H. J. Bool. V. I. van de Wall.

Ter tafel wordt gebracht:

1o. een brief van het Ministerie van Koloniën d.d. 13 Sept. j.l., 7e Afd. No. 17, berichtende, dat omtrent het verzoek van het Bestuur van het Koninklijk Instituut om eene Landsbijdrage te ontvangen voor de uitgave van het werkje van den missionaris R. Karsten betreffende taal. zeden enz. van de Britsch-Indiërs in Suriname, de Landvoogd van dat gewest wordt geraadpleegd.

Nader bericht wordt afgewacht.

2o. De Voorzitter brengt voorts in herinnering de nog aanhangige quaestie van het bedorven raken van een groot deel van de bij de firma Van Leer en Co te Amsterdam in bewaring zijnde lichtdrukclichés, welke gebezigd zijn voor deel I der Barabudur-monografie. Hieromtrent was het wachten op een bericht van den Chef van den Oudheidkundigen Dienst te Weltevreden op de dezerzijds toegezonden nota van den Heer Th. van Erp, welk schrijven zich gekruist had met een brief van dit Diensthoofd d.d. 21 Juni 1927 No. 6579/7. Nu vernomen is, dat Dr. Bosch vermeende, dat na dit schrijven nadere gedachtenwisseling niet meer noodig was en derhalve geen brief meer te wachten staat, dient de zaak te worden afgewikkeld, met het oog waarop de Voorzitter in overweging geeft de Heeren Dr. F. D. K.

Bosch, Prof. N. J. Krom, den Heer van Erp en den Secretaris uit te noodigen te overleggen wat thans dient te worden gedaan.

Aldus wordt besloten.

Rondvraag:

Prof. Van Vollenhoven stelt ook namens Prof. Van Eerde voor het door den Heer C. H. de Goeje aangeboden stuk getiteld Volledige onthullingen van het Pujay-geheim van den Heer A. Ph. Penard te Paramaribo in de Bijdragen te doen opnemen, nadat eenige veranderingen zullen zijn aangebracht.

Conform besloten.

In de tweede plaats biedt Z.H.G.I. aan de drie foto's, betrekking hebbende op het Klaverblad-uithangbord te Leiden met het door hem opgesteld bijschrift;

Zal in de Bijdragen worden opgenomen.

Ten slotte wordt door hem te berde gebracht, het Ministerie van Koloniën aan te zoeken om bericht of met betrekking tot de voormalige Nederlandsche bezittingen aan de Goudkust in de Bocht van Guinea al dan niet een regeeringsreglement heeft bestaan, en in het bevestigend geval mededeeling daarvan te mogen ontvangen.

Dr. Stapel biedt aan om op het Rijksarchief inlichting dienaangaande in te winnen.

Prof. Van Ronkel biedt namens den Heer Damsté voor de Bijdragen aan den tekst en de vertaling van het Atjehsche gedicht Hikajat Prang Sabi. Aangezien Z.H.G.I. met den auteur het gansche artikel reeds heeft nagelezen en de opneming wordt aanbevolen, besluit het Bestuur tot publicatie.

Dr. Rassers biedt namens den Heer Juynboll aan diens vertaling van Sarga XVII van het Oud-Javaansche Ramayana, welke eveneens in de Bijdragen zal worden afgedrukt.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren A. J. W. Harloff, O. L. Helfrich, R. Bueno Bibaz, J. B. Wolters, Edw. Jacobson, J. M. C. Muller, W. F. G. Schalkwijk, Prof. L. van Vuuren, Joh. F. Snelleman, Prof. dr. P. C. Flu, Jhr. Dr. Ir. F. C. van Heurn, F. K. van Iterson, Pr. C. Wessels.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 NOVEMBER 1928.

Aanwezig de Heeren: Dr. J. W. IJzerman (Voorzitter). Prof. Mr. C van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Mr. J. H. van Hasselt (Penningmeester), R. A. Kern. Prof. Dr. N. J. Krom. Prof Dr. Ph. S. van Ronkel, Dr. F W. Stapel en P. de Roo de la Faille (Secretaris)

Dr. Rassers had bericht gezonden verhinderd te zijn.

De Voorzitter begroet Dr. F. D. K. Bosch en spreekt de hoop uit dat deze gedurende zijn verblijf hier te lande ook de volgende Bestuursvergaderingen zal willen bijwonen.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen de Heeren E. A. Boerenbeker en Mr. P. A. F. Blom.

Aanteekening werd gehouden van het overlijden van den Heer G. H. Mohr.

Bericht van adresverandering was binnengekomen van de Kon. Militaire Academie te Breda, en de Heeren: P. Middelkoop, Th. O. B. Günther, S. Nijdam, C. W. Bodenhausen, H. Kraemer, G. L. Gonggrijp, J. Kruijt en G. C. Storm.

De Voorzitter stelt vervolgens in de eerste plaats aan de orde de uitslag der bespreking tusschen de Heeren Krom, Bosch, van Erp en den Secretaris over hetgeen te doen staat inzake het herstel van de bedorven geraakte lichtdrukclichés, welke gebezigd zijn voor deel I van de Baradudur-monografie. Dienaangaande stellen de Heeren voor de Firma Van Leer en Co. te Amsterdam te doen weten, dat het Bestuur van het Kon. Instituut den indruk heeft gekregen dat dit bederf zijn grond vindt in de behandeling, welke de clichés bij die firma ondergingen, bij het prepareeren voor den lichtdruk, en mitsdien het billijk wordt geacht, dat deze firma de vervanging van de negatieven voor hare rekening zal nemen. De Heer Van Erp heeft zich bereid verklaard om zich in verband daarmede met die firma in verbinding te stellen en de benoodigde foto's te doen toekomen. Deze voorziening ware echter eerst te treffen, wanneer de vervaardiging

van de lichtdrukken voor deel II der monografie aan de orde komt. In afwachting hiervan zouden de vier series, die ongerept gebleven zijn, reeds dadelijk kunnen worden afgestaan en gezonden naar het Instituutsgebouw in de Van Galenstraat.

Van de ongeschonden gebleven clichés der reliefs van den bedolven voet, waarvan drie reeksen bestaan, wordt voorgesteld de celluloid-clichés, die voor den lichtdruk hebben gediend, ook herwaarts op te zenden, de beide andere evenwel ter beschikking te stellen van het Kon Koloniaal Instituut, welke instelling terzake ware in te lichten nopens dezen afstand in bruikleen

Ten slotte wordt in overweging gegeven om de clichés, die gediend hebben voor de afdrukken van deel I der Baraboedoer-monografie ter beschikking te stellen van den Chef van den Oudheidkundigen Dienst in Ned.-Indië, doch eerst nadat de bedorven clichés zijn vervangen door nieuwe.

Ter tafel wordt daarna gebracht:

1o. een brief d.d. 27 October van den Heer F. van Peski namens een voorloopig werkcomité, uitgegaan van de afdeeling 's-Gravenhage van de Vereeniging Oost en West, medewerking verzoekende voor een eventueel in de zomermaanden van 1929 gedurende hoogstens drie weken te houden tentoonstelling van het Nederlandsche Koloniale Boek;

wordt besloten in beginsel zich bereid tot medewerking te verklaren;

2o. een brief van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg d.d. 24 Oct. No. 469, waarbij in antwoord op dezerzijdsch schrijven van 18 October t.v. wordt medegedeeld: dat het werkplan der afdeeling voor het inventariseeren en beschrijven berust op een indeeling van het land naar provincies en het opnemen (bouwkundig zoowel als fotografisch) derhalve geschiedt in het algemeen systematisch in verband met de vordering der beschrijving van de in bewerking genomen onderdeelen; dat mitsdien slechts bij uitzondering opmetingen worden verricht, in dringende gevallen, als wanneer n.l. een belangrijk monument dreigt verloren te gaan of zoozeer verminkt te worden, dat het later moeilijk zou vallen de voor de beschrijving noodige gegevens te verkrijgen; — in verband waarmede het bestuur zich aanbevolen houdt voor bericht, indien iets dergelijks zich mocht voordoen bij een der voormalige Compagniesgebouwen.

Voor kennisgeving aangenomen.

Medegedeeld wordt dat voor de Bijdragen is ontvangen van den Heer W. Dunnebier de door hem weder nageziene spraakkunst van het Bolaäng Mongondowsch, welke over verschillende afleveringen zal worden verdeeld.

Betreffende het door den Heer J. Gerritsen ingezonden artikel: Poging tot verklaring van de oorspronkelijke beteekenis van de Kajon uit de Wajang Poerwå worden tot het geven van advies uitgenoodigd de Heeren Van Eerde en Kern.

De Voorzitter biedt vervolgens ter publicatie aan een van een inleiding voorzien, door Pater Wessels vervaardigd afschrift van 31 onuitgegeven hoofdstukken van Lib. IX en X van de door Fernão Lopez de Castanheda geschreven Historia do descobrimento e conquista da India pelos Portugeses, naar de door den Italiaan Pater Giov. Pietro Maffei S. J. gemaakte, onlangs teruggevonden copie.

Wordt besloten zich bereid te verklaren om dit werkje uit te geven in de Bijdragen en daarnaast voor den handel een zeker aantal afdrukken verkrijgbaar te doen stellen, te welken einde met een uitgever nader overleg zal worden gepleegd over de beste wijze van groote publiciteit op de minst kostbare wijze.

Rondvraag:

Prof. Van Vollenhoven deelt mede, dank zij de hulp van Dr. Stapel, de Regeeringsinstructie voor de Goudkust in afschrift te hebben ontvangen.

De Heer Kern oppert het denkbeeld om ter gelegenheid van het Leidsche Oriëntalistencongres een geschiedenis te doen schrijven van de Oriëntalistische studiën tot bijv. 1800, te welken einde de stof ware te splitsen in rubrieken, en voor de behandeling daarvan verschillende deskundigen zouden zijn aan te zoeken;

wordt besloten dit punt nog in beraad te houden.

Hij biedt vervolgens voor de bibliotheek aan een Maleische bijbelvertaling van het Oude Testament, ten jare 1824 gedrukt te Haarlem bij Joh. Enschedé en Zn.

De Voorzitter betuigt voor dit geschenk dank.

De Penningmeester deelt vervolgens rond de ontwerp-begrooting voor 1929 en licht deze v.z.n. toe.

In de tweede plaats stelt hij voor de jaarlijksche bijdrage van f 50 voor het Internationales Archiv für Ethnographie waarover reeds

2 jaar niet beschikt is, alsnog uit te keeren, doch daarbij tevens de voortzetting dier bijdrage te doen staken, wijl dit tijdschrift voor Ned. O. en W. Indië van minder beteekenis is geworden;

en in dienzelfden geest te handelen met betrekking tot de subsidie aan Prof. Wensinck, zoo lang nog niet op een nieuwe aanvraag tot bijdrage gunstig zal zijn beschikt;

Conform besloten.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Pr. C. Wessels, O. L. Helfrich, Dr. M. Moszkowsky, W. van Gelder en Dr. J. H. Meijer.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 4: DECEMBER 1928

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonnissen over recht van Indonesiers worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924). Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af.

I. Adatrechtpolitiek.

Etac. De adat en wij: De Banier. 8, 15, 22 en 29 Maart 1928.

[Mr.] B. ter Haar Bzn. De ontwerp-regeling op de inheemsche rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied: Indisch Tijdschrift van het Recht. 128 (1928).

[Mr.] P. M. Letterie. Grondgebruik van niet-inlanders middels inlandsche tusschenpersonen. Koloniaal Tijdschrift. 17 (1928).

[Mr.] G. J. N[olst] Trenité. Ned.-Indisch of indonesisch agrarisch recht?: Indisch Tijdschrift van het Recht. 128 (1928).

Sjn., Een en ander over het inlandsch bezitrecht op den grond [II]: De Bestuursgids. 4 (1928), no. 2.

Mr. C. van Vollenhoven. Regeling van de inheemsche rechtspraak. Koloniale Studiën. 12 (1928).

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

Blom, zie onder Nederlandsch-Indië (beneden, blz. 2).

Nederburgh, zie onder Nederlandsch-Indië (beneden, blz. 3).

B. *Nederlandsch-Indië.*

Adat op Boeroe (Molukken) [uit het Maleisch]: De Zendingsbode, October 1928.

Adatvonnissen van:

10 Januari 1890,	Minangkabau, T. 80: 390
18 November 1926,	West-Java, T. 128: 82
......1927,	West-Java, T. 128: 75
11 Juli 1927,	West-Java, T. 128: 75
14 Juli 1927,	Oost-Java met M., T. 128: 227
8 October 1927,	Borneo, T. 128: 219
2 November 1927,	Borneo, T 128: 222
15 December 1927,	West-Java, T. 128: 140 [1])
26 Januari 1928,	West-Java, T. 128: 96
13 April 1928,	West-Java, T 128: 75
7 Juni 1928,	Oost-Java met M., T. 128: 145
22 Juni 1928,	West-Java, T. 128: 96
6 Juli 1928,	Vorstenlanden, T. 128: 87

[Mr.] H. E. (A. E.?) van Arkel, Adatrecht en accept: Indisch Tijdschrift van het Recht, 128 (1928)

Pater Joh. van den Bergh, Godsdienst, Eeredienst, Toovenarij en Bijgeloovigheid bij de heidensche Keieezen; Annalen van O. L. Vrouw v. h. H. Hart, November en December 1928.

Mr. Drs. P. A. F. Blom, De ontdekking van het adatrecht en deszelfs ontdekker: Koloniaal Weekblad, 4 en 18 October 1928.

Mr. Drs. P. A. F. Blom, Het Adatrecht van Borneo: Koloniaal Weekblad, 22 November 1928.

[Mr.] P. A. F. Blom, Beschouwingen over adatrecht van Nederlandsch-Indië; Studien, 1928 (November en December).

C. Boterhoven de Haan, recensie van De Roo de la Faille, Het Sumatra's Westkust-Rapport en de Adat: Koloniaal Tijdschrift, 17 (1928).

Dr. E. J. Burger, Aanteekeningen over de volkshuishouding op Noord Nieuw-Guinee; Koloniaal Tijdschrift, 17 (1928).

Dr. E. J. Burger, Aanteekeningen over het Volksbestuur op Noord Nieuw-Guinee: Koloniale Studiën, 12 (1928).

[Dr.] E[lisabeth] Camerling, Ueber Ahnenkult in Hinterindien und auf den grossen Sunda Inseln [academisch proefschrift te Zürich] (Rotterdam, 1928)

D. W. Dommers, De rubberhandel in Palembang; Blaadje voor het volkscredietwezen, 16e jaargang, no. 10 (October 1928).

C. W. Döpp, Over huwelijkssluiting op Ceram; Kerkbode voor Soerabaja enz., Augustus en September 1928 (overgenomen in: Zendingsbode, September en October 1928).

U. Fruneaux, Vereenigingsleven op Bali; Blaadje voor het volkscredietwezen, 16e jaargang, no 10 (October 1928).

---

[1]) Ook vermeld onder III (beneden, blz. 4).

Gegevens omtrent credietaangelegenheden in de desa II; Blaadje voor het volkscredietwezen, 16e jaargang, nos. 6 en 7 (15 Juli 1928).
H. Geurtjens. Associatiebegrippen bij de Marindineezen; Mensch en Maatschappij, 1928.
[Dr.] W. Huender. Karo-Bataksche dorpsbanken; Blaadje voor het volkscredietwezen, 16e jaargang, nos. 6 en 7 (15 Juli 1928).
J E. Jasper. Tengger en de Tenggereezen (Weltevreden, zonder jaar) [1928].[1])
[Dr.] V. E. Korn. Balische priesterwijding; Koloniaal Tijdschrift, 17 (1928).[2])
[Ds.] P. J. Lambooy. Wat de Soembaneesche Verhalen ons leeren: [b] omtrent het volksgeloof der Soembaneezen; [c en d] omtrent de zeden en gewoonten der Soembaneezen; De Macedoniër, 32 (1928).
Joseph Mazzarella. Les Types Sociaux et le Droit (Parijs, 1908)
Van Meeteren Brouwer. Enquête naar den toestand in de kuststreek van West-Borneo als gevolg van den val der rubberprijzen; Blaadje voor het volkscredietwezen, 16e jaargang, no. 10 (1928).
v. M[ook], recensie van De Roo de la Faille, Het Sumatra's Westkust-Rapport en de Adat; Koloniale Studiën, 12 (1928).
[Mr.] I. A. Nederburgh, recensie van Van Vollenhoven, De ontdekking van het adatrecht; De Indische Mercuur, 12 December 1928.
Ondervindingen bij passarbanken. Blaadje voor het volkscredietwezen, 16e jaargang, nos. 6 en 7 (15 Juli 1928).
Dr. J. W. van Royen Tjamboer-soembai; Koloniaal Tijdschrift, 17 (1928).
Paul Schebesta, zie onder Noorden van Borneo enz. (beneden, blz. 4).
Dr. B. Schrieke, De Inlandsche hoofden (Weltevreden, 1928).
Rd. Mr. Soepomo. Het grondenrecht ter hoofdplaats Jogja na de reorganisatie; Indisch Tijdschrift van het Recht, 128 (1928).
Jac. Woensdregt. Het zegenen der buffels in Bada; Mededeelingen Zendingswetenschap, 72, 1928.[3])

C. *Formosa en de Philippijnen.*

[Dr.] Pedro Alexandro Molo (Agustín Paterno y de Vera Ignacio Maguinóo Paterno). La antigua civilización tagálog (Madrid, 1887).

---

1) De artikelen van Literatuurlijst 2, 1927, blz. 453, en van Literatuuropgave no. 1 blz. 6, no. 2 blz. 4, en no. 3 blz. 4, in boekvorm.

2) Weinig over adatrecht.

3) Zeer weinig over adatrecht

D. *Noorden van Borneo en Maleisch schiereiland.*

Paul Schebesta. Orang utan. Bei den Urwaldmenschen Malayas und Sumatras (Leipzig, 1928).

E. *Portugeesch-Timor.*

F. *Gebied der Tjams en Madagaskar.*

III. Eigen volksrecht van Chineezen en verdere uitheemsche oosterlingen.

Adatvonnissen van:
15 December 1927, Java, T. 128: 140 [1])
23 December 1927, Java, T. 128, 46

IV. Godsdienstig recht.

R. A. Dr Hoesein Djajadiningrat. Naar aanleiding van Mr. J. S. Thieme's artikel over „Voorgenomen wijziging van de godsdienstige rechtspraak": De Indische Gids, 1928.

Dr. (Mr.) I. A. Nederburgh. De godsdienstige rechtspraak en het „deuken" van het adatrecht ('s-Gravenhage, 1928).

[Dr.] J. J. van de Velde. De godsdienstige rechtspraak in Nederlandsch-Indië, staatsrechtelijk beschouwd (Leiden, 1928)

---

1) Ook vermeld onder II (boven, blz. 2)
